orantes pro eis. Comedentes hostias & non corripientes: qui ubi morituros homines audiunt, inde gaudentes, & præparant se ad prædam, quasi corvi ad cadavera mortuorum. Nunc ergo fratres, qui voluerit sacerdotalem authoritatem accipere, in primis cogitet propter Deum, & præparet arma ejus antequam manus Episcopi tangat caput, id est, psalterium, lecti-

GERARDI IOANNIS VOSSII DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE AC PROGRESSV, LIBRI PRIMI PARS PRIMA;

Qua de religionis primævæ reliquiis, & neglectu earum, agitur generatim.

CAPVT I.

Vt spiritus adversarius sollicitare nunquam destiterit homines ad pravum de Deo sensum; è contrario autem misericors Deus non siverit interire traditionem sui primævam, certissimis è naturæ opificio, ac gubernatione ejus, argumentis firmatam. Ex ampla testium sylva producti, Tertullianus, Clemens, Basilius. Cur Diagoras, & similes, ἄθεοι vocati: cur Anaxagoras, & Socrates ἀσεβείας damnati. Mundi opificem Deum agnitum à Thalete, Platone, Tullio: quorum Platonem perperam cum Aristotele conciliare conati sint sectatores sui. Occurritur eorum argumentis, qui mundum hunc vel fortuito casui originem suam debere, vel necessitate aliquâ exortum, aut semper fuisse judicarunt.

IMMENSVM hoc beneficium est, quòd Deus, non contentus hominem condidisse, eum, præmio vitæ æternæ proposito, rationem docuerit colendi sui. Sed diabolus, quâ invidiâ erat, perferre non potuit, si terræ filius, se, qui origine tanto nobilior foret, de cælesti arce dejecto, ad tam sublimem eveheretur gloriam ac dignitatem. Quocirca quem ambitio everterat, nullam intermisit industriam, quo minùs & homo majora iis affectando, quæ accepisset, similiter se illis exueret, quæ haberet. Mulierem igitur, falli pariter ac fallere magis idoneam, illecebris suis adortus fuit: parvoque negotio rem tantam persuasit, utcunque & illa, & maritus, divinum transgrederentur mandatum, nihilominus mortem nequaquam obituros: quin contrà eventurum, ut multò, quàm antea, acutiùs omnia perspicerent; quippe malum juxtà scientes ac bonum. Sed de morte fœdo iis mendacio illusit: de scientia verum quidem retulit; at quàm noxium fuerit experientiâ malum addiscere, exitus comprobavit. Postquam enim mulier à serpente decepta, in pec-

cati consortium pertraxit virum: oculi quidem iis aperti fuere, sed ita, ut viderent se tegumento destitui, non tunicæ modò, verùm etiam virtutis. Foliis igitur ficus, umbratili prioris voluptatis symbolo, verenda contecti, serò deplorarunt, non suam modò, sed omnis posteritatis miseriam: ut quam suo delicto paradiso & immortalitate privassent. Adamo enim peccante, omnes in massa peccavimus: constituto eo sub peccato, omnes nascimur peccatores, atque ut peccati, sic mortis hæredes. Meliùs fuerat nunquam educi è sinu matris, quàm sic in lucem prodire. Sed iis, quos debitæ pœnæ sententia colligârat, mox gratia affulsit indebita; Deo pro immensâ erga nos misericordiâ primis parentibus, & inde nascituris, pollicente in paradiso, quem tempori misit, semen mulieris, filium suum servi formâ assumtâ; ut per eam naturam, quam se vicisse diabolus gaudebat, ipse vinceretur, nec gloriando de se homo iterum superbiret. Post promissa hæc homini facta, non sibi otioso esse licere, malignus ille Spiritus existimavit. Fore alioqui vidit, ut, quem abdicatum gaudebat, adoptetur, ejectus recipiatur, mortuus tandem resuscitetur: & quod omnium indignissimum judicabat, in cælos, unde ipse irreparabili ceciderat casu, gloriosè evehatur, de potestate contrariâ æternùm triumphaturus. Ejusdem igitur, si non majoris, invidiæ stimulis percitus, præsentissimum hoc consilium statuit, si quamdiu homines lucis fruerentur usurâ, non cessaret ipse sollicitare omnes, pro sua quemque indole, ad omne peccati genus; ac imprimis, ut creaturam colerent pro Deo, non sine horrenda divini numinis injuria. Hoc igitur tam præsens venenum inspirare omnium animis gestivit. Sed Deus, ne pereat quisquam, nisi qui suo in præceps ruere velit arbitrio, nunquam hominem sine antidoto reliquit contra hoc insanæ sapientiæ virus. De Enosi temporibus, quando idololatriam cœpisse Maimonides arbitratur, nihil nunc dicam: eò quòd vetus ille orbis diluvio interciderit totus, Noacho & familia ejus exceptis. Solùm loquar de illis, qui ex Noacho originem ducunt. Hos in duas partes dispesco, pro duplici gratiæ mensura. Etsi enim Deus Abrahamum, & posteritatem ejus, singulari beneficio in populum suum elegit: non propterea tamen gratiâ suâ penitus destituit cæteros. Siquidem conservavit in iis quorundam notitiam: ut quòd Deus esset, & mundum administraret, & colendus esset, & cultores præmium, non colentes sua maneret pœna. Quæ fundamentum sunt religionis universè consideratæ. Vnde Hebr. XI, 6, *Accedentem ad Deum credere oportet, esse, & quærentibus se esse remuneratorem.* Hæc cùm priùs constarent revelatione divinâ, quia ex Deo ista homines cognoverant; in posteris, quos Deus alloquio suo non dignabatur, naturam induerunt traditionis humanæ, quæ hodiéque in barbaris

baris etiam gentibus viget & veget. Atque hoc eſt, quod Lactantius lib. I de falſa Relig. cap. II vocat, *teſtimonium populorum atque gentium, in una hac re non diſſidentium.* Et quid apertius his Senecæ verbis epiſt. CXVII: *Veritatis argumentum eſt, aliquid omnibus videri: tanquam Deos eſſe* (mallem *Deum* dixiſſet) *quod omnibus de Diis opinio inſita eſt: nec ulla gens uſquam eſt adeò extra leges moreſque poſita, ut non aliquos Deos credat.* Nec tamen exiſtimandum, hunc conſenſum ſola eſſe traditione ſuffultum. Siquidem cùm gentes etiam efferæ, nec multum ſollicitæ de rerum natura, traditione ſolâ, vel penè ſolâ, hæc cognoſcerent: aliud acceſſit nationibus iſtis, quæ humanitatem minus exuerant. Mundi enim conſideratione ita ſunt firmatæ, ut liquidò viderent, certiſſimâ eſſe ratione ſubnixa, quæ traditione accepiſſent. Nimirum cernebant ſingula & ſenſu prędita, & ejus expertia, animata pariter & inanima, certum ob finem agere, aliaque aliis inſervire. Nec enim terram propter ſe, vel Sol calefacit, vel nubes irrigat; nec terra vel tepefacta à Sole, vel madefacta à pluvia, ſui gratiâ herbas ac fructus producit; ſed propter muta animantia, ac hominem imprimis, qui mentis altæ capax in cætera dominatur: quod gentilis etiam poeta agnovit initio operis, ut ipſe appellat, de formis in nova corpora mutatis. Hæc ſine conſilio eſſe non poſſunt. Aliter ſi eſſet, ſingula raró, non ſemper, niſi impedimentum afferatur, ſuum apiſcerentur finem. At non ſuo id conſilio faciunt. Alius igitur eſt, qui dirigat univerſum. Vt huic quoque adſcribi debeat, quod muta animantia, etiam ſine exemplo agant tam multa inſtinctu naturali: quod præterea è certi generis ſemine certæ proveniant plantæ: atque illæ itidem ſui generis plantas producant: quod item Sol & ſidera certos habeant motus, quibus volvantur. Nempe uti, qui præter ſe hominem conſpicit neminem, ſi telum viderit emiſſum, rectè colligat, hunc inanimæ rei motum eſſe ab aliquo, qui occultè hoc telum librârit: ita qui cernat res ſenſus expertes, ſæpe etiam nec vitâ præditas, tendere ad finem certum, ac univerſo utilem, à quo nec aberret, niſi impediatur; is quoque ſtatuat neceſſe eſt, res eas ab aliquo gubernari. Neque hæc ſolum oſtendunt, eſſe quempiam, qui mundum hunc nutu ſuo temperet: ſed liquidò etiam teſtantur, eundem eſſe architectum univerſi. Siquidem omnia ſingulaque non ſolùm propter finem agunt, ſed etiam ſunt propter finem: ut quæ naturam habeant, tum ſingularis boni appetentem; tum univerſali ſic naturæ innexam, ut particulare bonum referant ad bonum univerſi. Hæc tam clarè è natura relucebant, ut quin vera eſſet illa omnium gentium traditio de Deo, minimè potuerit dubitari. Nimirum, ut ſcitè ait Tertullianus libro de Reſurrect. carnis: *Præmiſit Deus Naturam magiſtram, ſubmiſſurus & Prophetiam, quo faciliùs credas Prophetiæ,*

tiæ, diſcipulus Naturæ. Quo ſenſu admittimus illud Clementis Alexandrini in VI Στρωμ. ubi philoſophiam appellat ὑποβάθραν τῆς κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας; nempe non ut fundamentum, prout vertit interpres; ſed ut imas potius ſcalas Chriſtianæ dicat philoſophiæ. Atque eâ mente etiam à B. Baſilio in Hexaem. mundus nuncupatur τῶν ψυχῶν λογικῶν διδασκαλεῖον, καὶ τῆς θεογνωσίας παιδευτήριον· *animarum rationalium ſchola, ubi in Dei notitia erudiantur.* Vt non immeritò hoc de libro ſic gentili philoſopho B. Antonius dicat apud Socratem lib. IV Hiſt. Eccl. cap. XVIII: Ω φιλόσοφε, ἡ φύσις τῶν γεγονότων ἐστὶ, καὶ πάρεστιν ὅτε βούλομαι τοὺς λόγους ἀναγινώσκειν τοὺς τοῦ Θεοῦ· *Meus liber, o philoſophe, eſt natura rerum à Deo conditarum: in qua, quotieſcunque ſic animo meo viſum, legere poſſum, quæ Deus dicit.*

Objectant, à Protagora Deos in dubium vocatos, excluſos à Diagora, & Theodoro Cyrenaico. Ac de Protagora ſcio id tradere Tullium in primo de Natura Deorum, & Theodoretum in ſecundo, & ſexto Therapeutices. Et ſatis res liquida ex eo, quod, ut eſt apud Laertium in ejus vita, his verbis librum aliquando exorſus fuit: Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, εἴθ᾽ ὡς εἰσὶν, εἴθ᾽ ὡς οὐκ εἰσίν· *De Diis quidem, neque utrùm ſint, neque an non ſint, habeo dicere.* De Diagora teſtes, Tullius ibidem, Plutarchus de philoſoph. placitis, & Suidas. De Theodoro inibi Tullius, & Laertius in Ariſtippo. Sed an hoſce pauxillos tanti putemus, ut aliquo eos loco habeamus præ infinita illorum copia, qui contrarium docuerunt? præſertim cùm quanto quiſque vir melior fuit, tanto minus de eo dubitarit. At de vita eorum, quos opponunt, quid dicam? De Theodoro quidem illud ex Laertio conſtat, poſtquam omnem de Diis opinionem ſuſtuliſſet, docuiſſe etiam ſapientem ſuum (ſed ne nihil videatur dicere, addit, loco temporeque opportuno) adulterium & ſacrilegium commiſſurum, ac citra pudorem in propatulo rem habiturum cum ſcortillo. Præterea ne illud quidem ſatis eſt apertum, an omnes iſti numen eſſe negarint. Nam rationi magis conſentaneum eſt, atheos vocatos, à noſtris quidem, quia ſic apud gentiles legiſſent; à gentilibus verò, quia Deos gentium pro Diis non haberent. Nec enim diſcrepat hoc à moribus Athenienſium: cujus rei exemplum capere licet ex Anaxagora Clazomenio: ut qui à Cleone ἀσεβείας † ſit accuſatus, quia Solem quem pro Deo colerent Athenienſes, dixiſſet μύδρον διάπυρον: quod Laertii interpretes Ambroſius, & Aldobrandinus, ut de Brognolo taceam, *ferrum candens, atque ignitum* vertêre; cùm potius *maſſam candentem*, vel *globum ignitum*, debuerint dicere. Quomodo & diſcipulus Anaxagoræ Euripides in Phaëtonte fabula Solem dixit χρυσέαν βῶλον, *auream glebam.* Porro, abſque Pericle fuiſſet, qui præceptorem & defendit, & in præſenti periculo urbe dimiſit, capitis eſſet damna-

† *impietatis.*

damnatus. Imò ſic quoque quinque talentis & exilio multatus dicitur. Qua de re vide Plutarchum in Pericle, quæque ex Sotione, Satyro, Hermippo, & Hieronymo, attulit Diogenes. Quid ergo? eone Anaxagoram ἄθεον καὶ ἀσεβῆ * putabimus? Quin ipſos potius judices tam horrendi criminis credimus reos. Quippe hic ille Anaxagoras eſt, qui, ut ibidem refert Plutarchus, πρῶτος τοῖς ὅλοις οὐ τύχην, οὐδ' ἀνάγκην διακοσμήσεως ἀρχὴν, ἀλλὰ νοῦν ἐπέστησε καθαρὸν καὶ ἄκρατον ἐμμεμιγμένον. πᾶσι τοῖς ἄλλοις, ἀποκρίνοντα τοῖς ἄλλοις· *primus univerſitati, non fortunam, neque fatum, ordinatæ deſcriptionis principium; ſed Mentem puram ac ſynceram præfecerit, ab aliis omnibus admixtis ſimiles particulas ſecernentem.* Atque hoc quoque Ariſtoteles tradit lib. VIII φυσικῆς ἀκροάσ. cap. I: ubi ait, ex ejus opinione in materia infinita κίνησιν ποιῆσαι τὸν νοῦν, καὶ διακρῖναι, *Mentem motum produxiſſe, ac partes ſecreviſſe.* Quem ad locum Simplicio dicitur iccirco ex mente Anaxagoræ κοσμοποιὸς νοῦς, *univerſi effectrix Mens.* Idem tradit Galenus, & Laertius loco memorato, & apud eum Timo in Sillis. E Latinis M. Tullius in Lucullo ſive IV Tuſc. Quæſt. *Materiæ*, inquit, *infinitæ particulas ſimiles inter ſe, & minutas, primum confuſas, poſtea in ordinem adductas à Mente divina.* Ac primo de Natura Deorum; ubi de eo ait: *Primus omnium rerum deſcriptionem & modum Mentis infinitæ vi ac ratione deſignari & confici voluit.* Similiter Lactantius, Auguſtinus, alii; quibus quid inſiſtam? quando Laertii induſtria nobis ipſa Anaxagoræ verba conſervavit. Sunt autem hujuſmodi: Πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ· εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε· *Omnia ſimul erant: deinde acceſſit Mens, eaque compoſuit.* Quàm apertè hic opificem ab opificio diſtinguit! Hoc ferre non potuere Athenienſes, ac ἀθεότητα † vel ἀσέβειαν ‡ vocarunt. Quorum judicium ſequens Lucianus in Timone ait, Iovem in Anaxagoræ caput fulmina vibrâſſe, eo quòd familiares ſuos docuiſſet, non eſſe Deos, qui vulgo crederentur. Sed Lucianum quid dico? Ecce Iuſtinus Martyr oratione ad Græcos eum ἄθεον * appellat. Nempe ſanctiſſimus vir ſecutus hac parte adverſariorum ſententiam: quod factum nollem. Nam quis innocens erit, ſi ex inimicis ferendum judicium? Similiter autem & Socrates, quia non eoſdem, ac Athenienſes ſui, coleret Deos, ab Anyto, Melito, ac Lycone oratore, impietatis accuſatus; ab Athenienſibus autem, ducentis & octoginta ſententiis pluribus, quàm abſolveretur, fuit condemnatus: ut eſt apud Ciceronem in primo de Oratore, & Laertium. Quod verò aliquis propter ea, quæ de Anaxagora dixi, primum exiſtimet ſtatuiſſe Mentem mundi opificem, id longè aliter eſt. Primus quidem Mentem infinitam agnovit, quæ ex infinita congerie partes ſimiles ab aliis ſecerneret, iiſque componendis res novas produceret, iis ſegregandis res veteres deſtrueret. Sed non ἁπλῶς † primus è philoſophis

* *ſine Deo & impium.*

† *negationem Dei.*

‡ *ſublationem cultus divini.*

* *Dei conficiatorem.*

† *ſimpliciter.*

losophis Græcis mundi agnovit opificem. Nam & Ionicæ philosophiæ conditor, Thales Milesius, à quo disciplinam suam hausit Anaximander, uti ab illo Anaximenes, Anaxagoræ præceptor, eâdem in sententia fuit: ut auctor nobis M. Tullius in primo de Natura Deorum: *Aquam*, inquit, *dixit esse initium rerum: deum autem eam Mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* Quorum utrumque etiam de Thalete refert Minutius in Octavio, & Lactantius lib. I, cap. II. Maximè autem hæc de mundi opifice ac rectore sententia viguit post Socratem. Aliter scio & tum philosophi nonnulli; si præclarum hoc Sapientum nomen merentur, qui insaniæ eo devenerant, ut fortunam omnium & caussam, & dominam contenderent. Verum hos (Lactantii verbis utar*) *cæteri philosophi, ac maximè Stoici, acerrimè retuderunt, dicentes, nec fieri mundum sine divina ratione potuisse: nec constare, nisi summa ratione regeretur.* Stoicos imprimis celebrat: sed non minus laudis promeritus est Plato: qui Deum passim vocat δημιουργὸν τῶν ἁπάντων, *opificem universi.* Cæterum, quibus ægrè erat, si uspiam Plato errasset, hi cum Aristotelis de mundi æternitate argumenta solvere non satis possent, doctorem suum cum eo conciliare sunt conati. Sed nolim hac parte fidem detrahere Aristoteli, qui annis viginti præceptorē‡ audivit: ac eam, quam dixi, opinionem magistro tribuit lib. I de cælo cont. CIX, eámque in Timæo legi sic ait, uti hodieque reperimus. Nec dici potest, quam studeant Platonici, ut aliò illa torqueant, quæ ab eo in Timæo scripta sunt. Atque interim, neque cum Crantore, qui in Timæum est commentatus, convênit Taurus: neque cum alterutro Iamblichus, Proclus, aut Simplicius: neque cum illis Appulejus, aut Alcinous. Adde jam quod non in Timæo solùm id dicat Plato; sed aliis etiam locis: uti epist. ad Dionysium. Mentemque hanc ejus fuisse, ac in contrariam recessisse Aristotelem, tradit Alexander; quo Græcorum nemo, nedum Latinorum, vel Arabum, Aristotelis mentem, vel hac in re, vel in aliis etiam, melius perspexit. Atque idem de Platone testantur Cicero, Plutarchus, Laertius: item è nostris Iustinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Augustinus, Theodoretus, Stobæus, ut alios mittam.

* *lib. I de falsa relig. cap. 2.*

‡ *Apollodorus apud Laert.*

Platonem quoque secutus hac parte M. Tullius. Nam etsi sæpe Academicam tueretur ἀκαταληψίαν †: quando tamen ex sua loquitur sententia, Platonis opinionem fortiter defendit. Vnde in secundo de Natura Deorum legas: *Quid potest esse tam apertum tamque perspicuum, cùm cælum suspeximus, cælestiáq; contemplati sumus, quàm aliquod esse Numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur?* Et lib. II de Divinatione: *Esse præstantem aliquam, æternamque naturam, & eam suspiciendam adorandamque hominum generi, pulchritudo mundi, ordoque rerum cælestium cogit confiteri.* Sic colligit hic Cicero, ex sola consti-

† *incomprehensibilitatem.*

conſtitutione naturæ. Longéque efficacius idem comprobatur, ſi addamus, quam dixi, providentiam divinam: qua mundum adminiſtrari, idem Tullius agnoſcit.

Sed auctoritate tantorum virorum, parum apud patronos Fortunæ proficimus. Ratio potiùs cum ratione decertet. Negant opus eſſe, ut ſtatuamus hujus mundi opificem, quando dicere liceat vel caſu eum, vel neceſſariò exſtitiſſe. Sed in eo, quod de fortuito ac cæco caſu contendunt, cæciores mihi Fortunâ ipſâ videntur, quam cæcam effingunt. Quod enim palatium, quod aliud opus mirandum caſu unquam viderunt proveniſſe, ut de amplo mundi amphitheatro id ſuſtineant dicere? Quo argumento rectè eos oppugnat Plutarchus libro de Placitis philoſophorum: Οὐδὲν τῶν καλῶν εἰκῆ, καὶ ὡς ἔτυχε γίνεται, ἀλλὰ μετά τινος τέχνης δημιουργούσης· *nihil pulcri temere & fortuitò naſcitur; ſed ab arte aliqua efficitur.* Adhæc non poſſunt ignorare, omnem cauſſam per accidens, quales ſunt fortuna & caſus, ſubnixam eſſe cauſſa quapiam per ſe. Quomodo ſi ſacrorum cauſſa in templum iturus, in creditorem diu quæſitum inſperatò inciderim; fortuna id factum dixero: ubi voluntas mea per ſe erit cauſſa itionis in templum; per accidens, incidendi in nummarium meum triconem. Et, ſi tegula de tecto decidens, calvam prætereuntis pertundat, caſum id vocamus: ubi lapſus quidem per accidens eſt cauſſa vulneris: at gravitas lapidis per ſe erit cauſſa, cur deciderit; durities ejus item & acumen, cur vulneret. Quamobrem, ſi caſui, ſive fortuito atomorum concurſui, hæc naturæ compages debetur, ut Democritus putavit: quam, quæſo, ex eo genere, quæ per ſe cauſſæ dicuntur, poterunt adferre? Atque idem ſtatuendum de conſervatione mundi. Vbi quod, niſi aliquid obſtiterit, eodem modo agat natura; rubore eos ſuffundere debet, qui non erubeſcunt dicere, caſu aut fortuna hæc regi. Ac cogitanti, cur eo impudentiæ devenerint, facilè occurrit, vel hoc eſſe ab aliqua ingenii imbecillitate; quia ex nonnullis, quæ objicerentur, non ſatis ſe poſſent expedire: vel ab inſigni eſſe ambitione; quia ſupra receptiſſimas ſapere ſententias vellent. Nec abſurdè de nonnullis, barbâ magis, & pallio, quàm ſententiâ & vitâ philoſophis, propterea hæc placita eos amplexos putemus; quia ſic minori animi ſcrupulo peccatis indulgerent. Quales nihil penſi habuere apertiſſima ire inficias, dummodo theſi inſervirent ſemel ſuſceptæ.

Dixeris cum aliis, mundum hunc, ut non cæco caſu, cæcâ tamen neceſſitate exſtitiſſe. Sed ſic quoque temporis initium agnoſcunt; eoque etiam originis principium fateantur, neceſſe eſt. Nam ſi mundus cœpit, ab aliquo originē cœpit: quod ſaltem negare eos non oportuit, quibus placet,

*De * nihilo nihilum, in nihilum nil poſſe reverti.*

* *Perſius ſat. 3.*

Nos

Nos ſcimus, ex nihilo factum aliquid: ſed aliquid factum eſſe ab nihilo, id verò abſurdiſſimum putamus. Et hac parte conſentit nobiſcum Ariſtoteles: cujus certiſſimum illud effatum habemus Metaphyſ. IX, cap. VIII: Ἀεὶ ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος, γίνεται τὸ ἐνεργείᾳ ὂν, ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος. ſive, ut cardinalis Beſſario legit, ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος. Si Latinè, & Scholaſticorum verbis malis, *Semper ex eo, quod potentia eſt, fit actu ens ab eo, quod actu eſt.* Sive, *ab actu exiſtente.* Etiam pugnantiſſima eſſe, ut aliquid neceſſario ſit, & aliquando cœperit, idem eos docere poſſit in ſecundo de Generat. & Corrupt. cap. XI, cont. LXVIII: Τὸ ἐξ ἀνάγκης, καὶ ἀεὶ, ἅμα· *Neceſſario & ſemper ſimul ſunt.* Quod pluribus ibidem declarat.

Viderunt hoc alii, qui iccirco ſtatuerunt, mundum non cæco caſu, ſed neceſſariò, ac proinde ſemper fuiſſe. Eamque ſententiam ſecutus eſt Pythagoras Samius: ſi Varronem audimus lib. II de R. R. cap. I. Eandem Ariſtoteles duodecim, Proclus viginti, Averroes totidem, quot Ariſtoteles, argumentis defenſitavit. Sed Proclo luculentè reſpondit Philoponus: ac quia Philopono ſe oppoſuit Simplicius, huic occurrit è junioribus Steuchus Eugubinus, item aliis alii: ut nihil magnopere hoc attineat loco eadem reponere, quod eſſet actum agere. Solùm dixero, ſi mundus ſemper fuit, infinitos nos habituros majores: in cæteris etiam animantibus, quæ ex ſemine generantur, datum iri progreſſum in infinitum: quod in cauſſis per ſe eſſe nequit. Vt omnino agnoſcere cogamur, fuiſſe homines primos, fuiſſe gallinam ante ova, quæcunque animo conceperis. Et aliter ſi eſt, unde tam recens eorum memoria, qui artes quaſque invenerint? unde item, quod illorum nec vola, nec veſtigium ſuperſit, qui infinitis antè fuerint temporibus? Quod argumentum tanti etiam viſum Lucretio † fuit, ut propterea cœpiſſe hunc mundum, & ſatis eſſe recentem fateretur.

† *lib.* 5.

CAPVT II.

Emunctioris naris gentiles vidiſſe, unum eſſe Deum, ſaltem principem: item undecunque perfectum. Perfectiones haſce triplici, juxta Dionyſium, viâ cognoviſſe: ad tria etiam genera eas ab Aquinate referri. Iiſdem Deum eſſe incorporeum: ac ſuper hoc Tertullianus cum Platone conciliatus. Infinitum etiam ſtatuiſſe: ac ob naturæ excellentiam, & benefacta, coli à nobis velle & debere: atque hoc quoque colligi ex mentis ſibi malè conſciæ angoribus. Deum verum ex parte à gentilium aliquibus cognitum videri. De ara ignoti Dei apud Athenienſes; & ſacris incerti Dei apud Romanos; item iſtac in gentilium ſacris precatione, Domine miſerere; *deque Deo Cneph apud Thebaidos incolas.*

Hacte-

HActenus vidimus, ut Mosaicæ etiam, & Christianæ doctrinæ expertes, partim traditione perpetuâ, partim è rerum naturâ, cognorint universitatis parentem & opificem. Ex eâdem verò doctrinâ per manus traditâ, rationéque firmatâ, non multos, sed unum animo conceperunt, qui omnia condiderit, & arbitrio suo moderaretur. Itaque illi etiam, qui mundi gubernationem à pluribus dicerent sustineri; cùm tamen aliquid maximè serium promere vellent, veterem servare consuetudinem, quàm novæ insistere, maluerunt. Vt qui *Deum* potius, quàm *Deos*, dicerent. Vnde Lactantius lib. II, cap. I: *Cum jurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Iovem aut Deos multos, sed Deum nominant. adeo ipsa veritas, cogente natura, etiam ab invitis pectoribus erumpit.* Pluriáque inibi in hanc mentem. Idem lib. I, cap. II: *Convicti de uno Deo, cùm id negare non possunt, ipsum se colere affirmant: verum hoc sibi placere, ut Iupiter nominetur.* Nec temere hoc à Lactantio dici, ipsa gentilium confessione comprobatur. Senecam audi lib. IV de beneficiis cap. VII, ubi inter alia ait: *Quoties voles, tibi licet aliter, hunc auctorem rerum nostrarum compellare. Tot appellationes ejus possunt esse, quot munera. Hunc & Liberum patrem, & Herculem, ac Mercurium nostri putant. Sic hunc naturam voca, fatum, fortunam: omnia* EIVSDEM *Dei nomina sunt, variè utentis sua potestate.* Alium dabo, itidem gentilem. Is erit Maximus: qui sic suo, aliorumque gentilium nomine loquitur epistolâ ad B. Augustinum: *Equidem unum esse Deum summum atque magnificum, quis tam demens, tam mente captus, neget esse certissimum? Hujus nos* VIRTVTES PER MVNDANVM OPVS DIFFVSAS *multis vocabulis invocamus, quoniam nomen ejus cuncti proprium ignoremus. Nam Deus omnibus religionibus commune nomen est. Ita fit, ut dum ejus* QVASI QVÆDAM MEMBRA *carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere profectò videamur.* Nec eorum hoc duntaxat judicium est, qui à nato Christo vixerunt. Similiter enim vetustissimi philosophorum sensere. Vti Italicæ sectæ princeps, Pythagoras. Hinc Lactantius de Ira Dei cap. XI: *Pythagoras unum Deum confitetur, dicens incorporalem esse mentem.* Ideo & Deum vocabat Μονάδα sive unitatem. Macrobius in Somnium Scipionis lib. I, cap. VI: *Monas initium finisque omnium, neque ipsa principii aut finis sciens, ad summum refertur Deum.* Idem cognoscere est ex Nicomacho Geraseno apud Photium, & Anonymo in Theologumenis Arithmeticis. Quorum verba, si fontes adeundi otium desit, petere licebit ex magno viro, &, quæ rara virtus, sine ambitione hasce literas colente, Ioanne Meursio, in erudita dissertatione de Denario Pythagorico, pro veteri amore, nomini meo, & hoc gratiori, dedicatâ. Nec me fugit, Pythagorã plures Deos coluisse. Attamen unum agnoscebat patrem Deûmque hominumque: cæteros pro minoribus ha-

buit Diis, quippe ſummi illius miniſtris. Hoc docet Onatus Pythagoricus, his verbis : Τοὶ δ' ἄλλοι θεοὶ ποτὶ τὸν πρῶτον θεὸν, καὶ νοητὸν οὕτως ἔχοντι, ὥσπερ χορευτὰ ποτὶ κορυφαῖον, καὶ στρατιῶται ποτὶ στραταγόν· *Reliqui Dii erga primum ſummumque mente cognoſcendum, ſic ſe habent, ut chorus ad coryphæum, & milites ad ducem.* Ita et Onati nomen, & ejus verba, in Stobæi Eclogis legi oportere, non erit obſcurum, ſiquis primum tertiumque caput, quæ nunc perturbate leguntur, inter ſeſe conferre volet. Ac Plato ſimiliter, epiſtolâ ad Hermeam, & Coriſcum *: Τὸν δημιουργὸν ἡγεμόνα πάντων εἶπε, τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων· *Opificem dixit principem omnium Deorum, & qui ſunt, & qui futuri.* Vbi de futuris addit, propter animas deinceps meritorum ergo referendas in numerum Deorum. Similia in Timæo dixiſſe, ſoli ignorant, qui prorſus in Platone ſunt hoſpites. Atque eadem mens philoſophorum aliis non paucis. Ex quibus conſtat *Antiſthenem in eo libro, qui Phyſicus inſcribebatur, populares Deos multos, naturalem unum eſſe dixiſſe* : quemadmodum eſt apud Ciceronem in primo de Natura Deorum. Ac ab eo fonte idem hauſit Lactantius libro de falſa religione, cap. v, & de Ira Dei, cap. xi, ubi addit, idem fere ſenſiſſe tum Ariſtotelem, tum Zenonem. Atque hæc iis etiam firmantur, quæ legere eſt apud Beſſarionem in ſecundo adverſus Platonis calumniatorem cap. iv, & v. Sed fuſè imprimis hoc argumentum tractavit Auguſtinus Steuchus in ſecundo de Perenni philoſophia : ubi multa non infeliciter congeſſit, excepto quòd genuinis ſcriptoribus adulterinos ſecurè permiſcet : quales inter alios, quos paſſim ad partes advocat, Hermes Triſmegiſtus, & oracula Sibyllina ; ut alibi oſtendimus. Quo pacto autem naturæ lumine unum eſſe Deum cognoſcatur, Lactantius oſtendit lib. i, cap. iii ; idemque varii Sanctorum Patrum, quando adverſus πολυθεότητα † diſſerunt, comprobarunt. Sed acutiùs Scholaſtici : in his Thomas Aquinas, quem vide contra gentes diſſerentem libro primo capite ſecundo ſupra quadrageſimum ; & quæ ibidem annotavit Ferrarienſis Franciſcus de Sylveſtris. Sed non convenit, utrùm argumenta ejuſmodi ſint ſolida, an probabilia duntaxat. Prius cenſet Thomas : ut oſtendunt hæc verba ejuſdem libri cap. iii : *Sunt ad quæ etiam ratio naturalis pertingere poteſt : ſicut eſt, Deum eſſe, Deum eſſe unum, & alia hujuſmodi : quæ etiam philoſophi demonſtrativè de Deo probaverunt, ducti naturalis lumine rationis.* Sed diſſentit Gabriel Biel : qui ante annos hoſce cxl Tubingenſi gymnaſio præfuit. Is cenſet, probabiles magis rationes eſſe, quam evidentes & certas. Adi eum in primum Magiſtri Sentent. diſtinct. ii, quæſt. x, præcipuè articulo iii. Verùm eſto ſanè, ut ſolæ non ſint ἀποδεικτικαὶ ‡ : at magnum iis pondus addit traditio vetus : tum autem, quod argumenta iſtæc, ſi non prorſus ἀποδεικτικὰ, ſaltem uſque adeò probabilia ſint : at τῆς πολυ-

* *apud Stob. Ecl. Phyſ.*

† *multitudinem Deorum.*

‡ *demonſtrativa.*

πολυθείας * patroni nihil ullius momenti adferre valeant, cur plures, quàm unum ſtatuere Deum, potius conveniat.

* multitudinis Deorum.

Longéque clarius animo comprehenderunt gentiles, Deum omnibus eſſe numeris abſolutum, ſic ut nihil in eo ad perfectionem deſideretur. Nec enim operoſum erat videre, cum virtus, non in inſtrumentali quidem, quod ſecus fere uſu venit, attamen in principali cauſſa, eſſe excellentius ſoleat: quicquid profectò in mundo, ac homine imprimis, boni eſſet, ac præclari, id longè illuſtrius ineſſe Deo: atque è contrario, nihil eorum poſſe Deo adſcribi, quæ aliquam arguerent imperfectionem. Hanc rem Scholaſtici, à Dionyſio ‡ ſic edocti, non incommodè explicuerunt. Triplicem enim viam ſtatuunt cognoſcendi Dei. Quas Scholaſticorum verbis, neſcio an ἀμαθέστερον *, ſaltem σαφέστερον † proponam. Prima iis eſt via cauſſalitatis per attributa relativa: ut cùm creatorem & gubernatorem dicimus. Altera eſt via eminentiæ per attributa abſoluta, ac poſitiva, cùm Deum vocamus bonum, ſapientem, potentem: quæ longè excellentiori ratione divino inſunt Numini, quàm nobis. Tertia eſt negationis via per attributa negativa: ut cum Deum dicimus infinitum, & immutabilem.

‡ lib. de divinis nominibus cap. 7.
* rudius.
† clarius.

Atque hinc percipere eſt, ut ad tria genera reducantur Dei τελειότητες, ſive, ut ſic dixerim, perfectiones. Quod aliter etiam demonſtrat Thomas contra gentes. Vel enim opponitur illa τελειότης imperfectioni rei ut temporalis, vel potentiæ paſſivæ, vel compoſitionis. Primum genus in eo conſiſtit, quòd Deus ſit æternus. Neque enim duratio ejus menſuratur tempore; ut ſit, poſtquam non fuit; vel ut non ſit, ex quo fuit. Nec enim in Deo acquiritur pars poſt partem; ſed totus eſt ſimul; juxta æternitatis definitionem, à Boethio adductam in quincto de Philoſophiæ conſolatione: ubi Æternitas dicitur, *Interminabilis vitæ tota ſimul & perfecta poſſeſſio.* Altera imperfectionis immunitas eſt à potentia paſſiva; quia Deus eſt immutabilis. Nam in Deo non eſt potentia ſeparabilis; ſed neceſſe eſt Deum eſſe, quicquid eſt.

Tertia in eo eſt ſita, quod nulla in Deo ſit compoſitio. Quippe ubi compoſitio, ibi potentia eſt & actus: in Deo autem nulla eſt potentia actui oppoſita. Item, ubi compoſitio, ibi eſt componens. At in Deo non eſt efficiens compoſitionis cauſſa; quæ ſi eſſet, prior foret compoſito. Deus autem eſt prima omnium rerum cauſſa.

Quod ſi nulla in eo compoſitio ſit; conſequitur, nec illum eſſe ex eſſe & eſſentia, ſed ipſum ſuam eſſe eſſentiam: multo minus compoſitum eſſe ex ſubſtantia & accidente: minimè omnium ex corpore & ſpiritu. Quod niſi intellexiſſet Anaxagoras, vir ſanè ſummus, idemque & Periclis, Euri-

pidis, ac Socratis præceptor; non Deum vocasset Nῦν, sive Mentem. Eademque in sententia erat Plato: ut qui & ipse Deum statuerit incorporeum: quemadmodum non solum refert B. Augustinus in octavo de Civ. Dei cap. VI: sed multo ante tradidit L. Seneca. Sed quia ejus verba inferius adducam: nunc potius audiamus, utroque antiquiorem M. Tullium: qui sic de Platone scribit in primo de Natura Deorum: *Sine corpore ullo Deum vult esse, ut Græci dicunt, ἀσώματον.* Aristoteles quoque, ut idem paullo pòst ait, *sine corpore vult esse Deum.* Quos Cicero secutus in primo Tuscul. quæst. ubi Deus dicitur *mens soluta & libera segregata ab omni concretione mortali.*

Sed de Platone obstare videtur Tertulliani auctoritas; qui non Platonicos minùs, quàm Stoicos, corporalem statuisse Deum scribit in Apolegetico cap. XLVII. Malim ego in hac re fidem habere M. Tullio; cui & Alcinous assentit de doctrina Platonis cap. X; ubi & illud addit, contrariam sententiam esse absurdam. Video, quid moverit Tertullianum. Plato enim, ut idem Cicero in primo de nat. Deorum agnoscit, *in Timæo dicit, & in Legibus; & mundum Deum esse, & cælum, & astra, & terram, & animos, & eos, quos majorum instituto accepimus.* Subdit deinde Cicero, *Quæ inter sese vehementer sunt repugnantia.* Pugnare ea non diffiteor: sed censeo ego, ἀσώματον ‡ Deum dicere ex sententia sua: cùm verò mundum, solem, astra, & defunctos, dicit Deos, loqui ex aliena. Quomodo antea ostendimus, Antisthenem unum statuisse Deum naturalem, populares multos.

‡ *sine corpore.*

Nec gentiles viderunt modò, Deum incorporeum esse; sed etiam infinitum. Quod contendit is, quem antea dixi, Anaxagoras: qui primus voluit, omnia esse *à mentis infinitæ vi:* ut ex Tullio jam vidimus. Quare ex ejus sententia opifex mundi Deus est, ut ex Plutarcho antea monitum, νῦς καθαρὸς καὶ ἄκρατος ἐμμεγιγμένος πᾶσι· *mens pura ac sincera, omnibus permixta.* Omnia igitur, ejus judicio, divina mens pervadit. Quæ & Platonis sententia fuit. Eamque secutus quoque est Aratus, initio φαινομένων: ubi cùm sic orsus esset,

> Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, —
> *Ab Iove principium:*

mox tradit, & compita, & hominum cœtus, & mare, & portus, esse Iovis plenos: quod paucis Maro Ecl. III: — *Iovis omnia plena.* Nempe Aratum expressit Maro, ut Servius quoque annotavit.

Cùm verò gentiles, si non universi, at prope universi; si non omnia ista, at penè omnia, lumine perspexerint naturæ: quid mirum, si iidem, traditione præviâ, facilè animadverterint, tum ob divinæ naturæ excellentiam, tum ob ejus benefacta, nefas fore, si non animum ac cogitationes univer-

univerſas ad Dei cultum referrent. Nec leve huic traditioni pondus addidit, quòd etiam, qui nullo teſte peccant, à propria redarguerentur conſcientia: de qua nemo poteſt ignorare, quàm ampla ſit teſtimoniorum ſeges apud poetas,oratores,hiſtoricos,philoſophos, & cæteros gentium ſcriptores. Nec diffiteor, ſemper eſſe inventos, quorum animus conſuetudine peccandi quaſi callo eſſet obductus, ſic ut nullum viderentur habere Dei ſenſum. Sed tales, cùm res fluunt adverſæ, eorum inſtar,qui à profundo ſomno expergiſcuntur,vel ab ebrietate ad ſe redeunt, cogitare de Deo, ejuſque judicium extimeſcere, incipiunt.

Sed quæſtio hîc exſurgit, an qui in tenebris illis eo uſque oculos ſuſtulerunt, dici etiam poſſint, aliquem veri Dei ſenſum habuiſſe. Multis ſecus videtur. Nam aliud,inquiunt,eſt colere Iovem gentium, aliud Iehovam aut Ieheve Iſraelis. Sed quid hi facient B. Paulo in Actis cap. XVIII, 28, 29? Dixerat Aratus, ut paullo antè meminimus, ab Iove incipiendum, qui omnia permeat. Eóne Apoſtolus, qui Deum vocat Iovem, intelligit illum poetarum Iovem, tot adulteriis infamem? num illum hiſtoricorum, Aſterium dico, Cretenſium regem, qui rapuit Europam? aut Tantalum, Ganymedis raptorem? num illum Aſtrologorum, planetam videlicet interpoſitum inter Saturnum, & Martem? Nihil ſanè horum: ſed cum philoſophis intellexit mentem infinitam, cuncta permeantem. Alioqui non probatum iret, quod Aratus ſuperioribus ſubdit:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν· —

Nam genus illius ſumus. —

Mens igitur Apoſtoli eſt, nos ejus eſſe numinis progeniem, quod per Iovem intelligerent è gentibus ſaniores. Quod non diceret,niſi in nationibus etiam aliqui notitiam veri numinis habuiſſent. Et quomodo hoc ſuſtinent negare, cum idem Apoſtolus dicat ad Rom. I, 19, Τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε· *Quod de Deo cognoſci poteſt, manifeſtum eſt in illis: Deus enim illis patefecit.* Et mox: Γνόντες τὸν Θεὸν, *cum Deum cognoverint.* Ex Apoſtoli igitur verbis liquet,aliquos cognoviſſe Deum,non quidem,quantum par erat; ex parte tamen, plenius agnituri, niſi obviam veritatem,hoc eſt Deum in operibus loquentem,ex parte recepiſſent, ex parte rejeciſſent, ut poſtea dicemus. Et ſanè ex parte recepiſſe, comprobatur etiam exemplo Epimenidis Cretenſis. Hic, peſtilentiâ Athenis obortâ, oves albas ac nigras, in Areopagum adduxit, ac dimiſſis deinde quò ire vellent, auctor fuit, ut, ubi illæ recubuiſſent, ibi ſacrificarent τῷ προσήκοντι θεῷ, *Deo convenienti,* ſive *proprio:* ut auctor eſt Laertius in Epimenide. Atque ait, hinc provenire etiam, quod ſuo tempore Athenis forent βωμοὶ ἀνώνυμοι, *aræ ſine nomine.* At venit Epimenides Athe-

 nas

nas Olympiadis XL anno I : Laertius claruit temporibus Antonini Philoſophi, ac Commodi, vel circiter : hoc eſt, poſt Epimenidem Olympiadibus quaſi ducentis. Eò autem ſtatutæ aræ ſine nomine, quia Epimenides neſciret, cui Deorum ſacrificandum eſſet ad avertendam peſtilentiam : unde præcipere erat contentus, ut ſacrificarent Deo convenienti, hoc eſt, verè poteſtatem habenti peſtilentiæ averruncandæ, quiſquis is tandem foret. De his ignotorum Deorum aris meminit & Pauſanias lib. I, Philoſtratus lib. VI, Hieronymus in epiſt. ad Tit. cap. I. Nempe hîc apud Græcos ſe res habuit non abſimili ratione, ac apud Romanos in terræ motu : de quo ita Agellius lib. II, cap. XXVIII : *Veteres Romani, cùm in omnibus aliis vitæ officiis, tum in conſtituendis religionibus, atque in Diis immortalibus animadvertendis, caſtiſſimi cautiſſimique; ubi terram moviſſe ſenſerant, nuntiatumve erat, ferias ejus rei cauſſâ edicto imperabant. Sed Dei nomen, ita uti ſolet, cui ſervari ferias oporteret, ſtatuere & edicere quieſcebant : ne alium pro alio nominando, falſâ religione populum alligarent. Eas ferias ſiquis polluiſſet, piaculoque ob hanc rem opus eſſet, hoſtiam,* SI. DEO. SI. DEÆ. *immolabat. Idque ita ex decretis Pontificum obſervatum eſſe, M. Varro dicit; quoniam & qua vi, & per quem Deorum, Dearumve, terra tremeret, incertum eſſet.* Quibus ex verbis non obſcurum eſt, qui à veteribus *Dii* dicantur *ignoti*, & cujuſmodi fuerint eorum aræ. Nec quia *Deorum* dicantur, eo putandum, nullam fuiſſe, quæ ſingulo numero *Ara ignoti Dei* vocaretur. Nam longè aliud nos docuerit Lucianus, ſive alius potiùs, dialogo eo, qui Philopatris inſcribitur : ubi legas, Νὴ τὸν ἄγνωστον ἐν Ἀθήναις· *Non per Ignotum Athenis.* Ac in dialogi fine, Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες, καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τούτῳ εὐχαριστήσωμεν· *Nos autem Athenis Deum ignotum invenientes, & adorantes manibus in cælum expanſis, huic gratias agemus.* Atque hæc eſt ara, de qua ſic B. Paulus Act. XVII, 23, Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. *Præteriens & videns ſimulacra veſtra, vidi & aram in qua ſcriptum erat,* IGNOTO DEO. *Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuncio vobis.* Quàm apertè hic ait Paulus, Athenienſes illud coluiſſe numen, quod ipſe eſſet annunciaturus, ut deinceps agnoſcerent! Nec cum apud Lucanum in ſecundo Pharſaliæ, *Incerti Judæa Dei* — legimus : incertus ille alius eſt, quàm verus Iſraelis Deus : ſed poetæ vocatur *Incertus*, quia dicere non poſſet, utrum foret Saturnus, an Iupiter, vel Mars, vel quo tandem vocabulo gauderet. Quod à gemina cauſſa provênit. Iudæi enim τετραγράμματον Dei nomen non efferebant vulgo, ne gentium ludibrio exponeretur, vel etiam in populo Dei vileſceret. Nec poterant gentes ex cultu Iudaico, qui ab Deorum gentilium cultu plurimùm diſtabat, certi-

quid

quid colligere. Nam quod Plutarchus in Problematis * ex Tabernaculorum ſeſto Bacchum fuiſſe conjectabat, id putidius eſt,quàm ut refelli mereatur. Non dubium igitur, quin ille, qui Athenienſibus ignotus, idem Lucano Deus ſit incertus; interim aliquo modo cognitus : cognitus confuſè & potentiâ; ignotus diſtinctè & actu : quomodo Menonis dubitationi, quæ eſt apud Platonem, occurrere docet Ariſtoteles lib. I Poſt. Anal. cap. I. Cùm verò non vereatur Apoſtolus Paulus dicere, Athenienſes,licet ignorantes,coluiſſe illud numen,quod ipſe annuntiaret: facilè mihi perſuadeam, poſtquam Chriſtiana doctrina gentilibus innotuit, etiam qui necdum reciperent Chriſtum, majori tamen curâ aciem animi in naturam Dei intendiſſe, ac quadam confuſâ notitiâ invocâſſe non tam rerum naturam, quàm naturæ opificem, & rectorem Deum. Vt qui ſic Deum rogarent, Κύριε ἐλέησον, *Domine miſerere* : quæ Eccleſiæ eſt Chriſtianæ precatio. At ſi non ante,ſaltem jam Hadriani Cæſaris temporibus, qui à nato Chriſto cxx annis claruit, ſimiliter Deo ſupplicarunt gentilium ſapientiores. Quem ritum tangit nobilis ejus temporis ſcriptor Arrianus diſſertationum Epicteti lib. II, cap. VII, Τὸν Θεὸν ἐπικαλούμενοι δεόμεθα αὐτοῦ, Κύριε ἐλέησον· *Deum invocantes, precamur eum, Domine miſerere noſtri.*

* *Sympoſiacon lib. 4, quæſt. 5.*

Sed de gentilium illis, qui jam exortâ religione Chriſtianâ vixerunt, facilè hoc aliquis ſibi perſuaſerit. Quid verò, quòd in Ægypto, qua non altera tellus fuiſſe ſuperſtitioſior creditur, etiam Deus unicus mundi opifex cultus videtur? Quod ex Plutarcho cognoſcere eſt de Iſide & Oſiride : ſed apud eum in Aldina,Stephanica, poſtrema Pariſina †, perperam Κνηφαγέννητον legas. Sic enim reſcribendum : Μόνους δὲ μὴ διδόναι τοὺς Θηβαΐδα κατοικοῦντας, ὡς θνητὸν οὐδένα νομίζοντας, ἀλλὰ ὃν καλοῦσιν αὐτοὶ Κνὴφ, ἀγέννητον ὄντα καὶ ἀθάνατον· *Solos eſſe immunes Thebaidos incolas : quippe qui nullum cenſeant Deum mortalem : ſed quem ipſi Deum Cneph appellant, qui nec habeat originem, nec ſit mortalis.* Teſtis quoque Porphyrius apud Euſebium in tertio Præparationis Euangelicæ cap. XII. Vbi ſimiliter traditur, Ægyptios unum ſtatuiſſe Deum, puta τὸν δημιουργὸν, ſive *opificem mundi* : atque eum vocitaſſe Κνὴφ, ejuſque ſimulachrum ex ore ovum effudiſſe, ut mundi eſſe opificem ſignificetur. Nam ovum mundi ſymbolum Ægyptiis fuit. Videtur autem Kneph idem ac Cnuphis : de quo Strabo in ſeptimodecimo. Nam ait templum ejus eſſe in Syene : ea autem Thebaidos pars : Thebanos autem unum coluiſſe Deum, quem Cneph dicerent, teſtis eſt Plutarchus, ut jam vidimus. Vnde verò Κνὴφ vel Κνοῦφις ſit dictus, & quæ forma ejus fuerit hieroglyphica, infrà commodiùs exponetur.

† *anni 1624.*

CAPVT

CAPVT III.

Ex iis, quæ diximus, religio definitur: ac bifariam ab ea recedi, impietate si Deus ignoretur, & superstitione, si cultus Dei proprius aliò transferatur. Ad priorem perperam jam olim relatos βαρβαρισμὸν καὶ Σκυθισμὸν; *ortumque eum errorem ex loco Paulino malè intellecto.* Ἀθεότητος, *vocabulo eo laxiùs sumto, quatuor genera videri.* Δεισιδαιμονίαν *sive superstitionem duplicem esse: ac prius genus propriè magis idololatriam vocari: quod non unâ ejus descriptione ex veteribus comprobatur. Interim & idololatriam rectè dici, cùm adversus Dei mandatum in simulachro colitur Deus. Id factum esse ab Israelitis, cùm Aaronicos colerent vitulos. Nec ullius esse ponderis, quæ huic sententiæ obducuntur: inter alia, cum duplex Dei oblivio confunditur: item quando res non divino æstimatur judicio, sed humano duntaxat. Hujus etiam generis esse Teraphim Michæ, & vitulos Ieroboami. Idololatriam ratione hujus generis, & ejus, quo alius colitur genus, esse* ὁμώνυμον πρὸς ἕν. *Præterea* κατὰ μεταφορὰν *dici idololatriam, quando in opibus, honore, potentia, vel voluptate, summum bonum collocatur. Deinceps tantùm actum iri de idololatria, qua alius colitur Deus.*

ADumbravimus ea, ad quæ lumine naturæ potuit perveniri, tum in cognitione Dei, tum in cultu ejus: in quibus duobus religio consistit: ut quæ sit rectus veri Dei cultus. Vel si plenius eam definire sit animus, præeunte Apostolo initio epistolæ ad Titum, ἐπίγνωσις ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου· *agnitio veritatis ejus, quæ est secundum pietatem, ad spem vitæ æternæ.* Quo loco Apostolus religionem vocat cognitionem sive fidem: nempe non θεωρητικὴν, quæ solùm instruit intellectum; sed πρακτικὴν, quæ præterea perficit voluntatem: quippe quæ, ut finem proximum, sibi propositam habeat pietatem, hoc est, dilectionem Dei, & proximi; ut ultimum verò finem, spem vitæ æternæ.

Ab religione hac verâ rectâque bifariam receditur: vel defectu, qui est divini numinis contemtus: vel excessu ejus, qui est Dei cultus superfluo quopiam vitiatus. Prior dicitur ἀθεότης, & aliquibus *irreligiositas*: posterior vocatur δεισιδαιμονία, Latinis *superstitio*, à superstando: non quasi Deus verus vero cultu nimium coli possit: sed quia ad materiem cultus accedat, quod eum corrumpat. Vtrumque modum exponit Clemens Alex. Admonitione ad gentes: Ἀκρότητες ἀμαθίας, ἀθεότης καὶ δεισιδαιμονία· ὧν ἐκτὸς μένειν σπουδαστέον· *Extrema ignorantiæ sunt, Impietas, & Superstitio: extra quæ studendum est manere.* Imò similiter ante eum Plutarchus in erudito libello de Iside & Osiride: Ἔνιοι ἀποσφαλέντες παντάπασιν εἰς δεισιδαιμονίαν ὤλισθον· οἱ δὲ φεύγοντες ὥσπερ ἕλος τὴν δεισιδαιμονίαν, ἔλαθον αὖθις, ὥσπερ εἰς

κρημνὸν

κρημνὸν ἐμπεσόντες τὴν ἀθεότητα. *Nonnulli, à recto itinere aberrantes, planè in superstitionem inciderunt: alii, velut paludem**, *fugiendo superstitionem, imprudentes in præcipitium quasi quoddam, in impietatem inciderunt.*

* *Xylandri interpretatio habet*, ut par erat. *Perperam, cum hic ut solent* Scylla, *&* Charybdis; *sic* palus, & præcipitium, *opponantur. Nam* ἕλος palus.

Ad prius genus pertinent, qui taciti cum insipiente dicunt; *Non est Deus*: ut regius prophetes gemino, sed ejusdem argumenti psalmo, conqueritur; tertiodecimo, & quinquagesimo secundo; sive secundùm Latinos, XIV, & LIII. Tam fœdus error vocatur à multis βαρβαρισμὸς, & Σκυθισμὸς: quorum ille putatur, juxta Epiphanium, ante diluvium; hic postea obtinuisse usque ad Serugum; cujus tempore cœperit Hellenismus. Sed nec Epiphanius dicit, barbaros illos, vel Scythas, nullum numen agnovisse: nec satis convenienter Scythæ memorantur ante Serugum; cùm citra dubium Babylonicâ turri longè sint posteriores. Præterea, & βαρβαρισμοῦ, & Σκυθισμοῦ nomina, parum huic rei sunt idonea; nec aliunde hausta, quàm ex malè intellecto Apostoli loco ad Colossens. III, II: *Vbi non est Græcus, & Iudæus; barbarus, & Scythes.* Neque enim Apostolus variam de Deo sententiam signat: sed solùm ait, in renovatione Christiana, non meliorem, aut deteriorem, esse conditionem Iudæi, quàm Græci; nec Græci, quàm barbari; nec vulgaris barbari, quàm Scythæ; etsi hic cæteros superare barbárie existimetur.

Ἀθεότητος autem, sive *irreligiositatis* nomen latiùs nobis in hoc negotio patet, quàm Plutarcho in verbis allatis. Vti & δεισιδαιμονίας sive *superstitionis* vocabulum laxiùs usurpamus, quàm ab eo factum. Atque id, quia omnis à recta religione recessus nominibus istis, quibus meliora non suppetunt, generatim comprehendatur. Ἀθεότης † igitur dicitur nobis, quandocunque non agnoscitur Deus, & providentia ejus erga singulos, & in hac vita, & futura. Itaque quadruplex est ἀθεότητος genus, aliud alio nequius. Primò committitur illa, siquis eò furoris deveniat, ut, ad tempus saltem, quia non videt Deum, eò in animum suum inducere possit, nec esse Deum. Deinde si non colitur, vel saltem nonnisi ob naturam præstantem; non verò, quia quis opem ab eo, vel gratiam exspectet; quippe qui neminem amet, neminem curet. Vnde ἀσεβεῖς * dicti; qualis Epicureus omnis,

† *numinis inficiatio.*

Parcus Deorum cultor & infrequens:

ut Horatio † describitur. Exinde si existimetur, uti summates viri summorum curam gerunt; imis, & minutis, alios præficiunt: ita Deos cælestes de procerum rebus laborare, non spectare illas homullorum: quod Cæsar tumultuanti ait militi apud Lucanum in quincto belli civilis ‡. Semiepicureos, puto, non incommodè dixeris. Denique si Deus solùm colatur, ut remunerator in hac vita: quæ Sadducæorum mens erat; ut ostendimus dissertatione de Rabbinorum temporibus.

* *impii, ac inficiatores cultus divini.*

† *od.34, lib.I.*

‡ *vers. 342, & seq.*

Simi-

Similiter δεισιδαιμονίαν sive superstitionem, laxiùs eâ voce acceptâ, nuncupo, quando Deus agnoscitur, ac providentia ejus erga omnes, & hic, & in altera vita: sed vel veri Dei cultus præstatur falso numini, vel falso cultu Deus verus coli existimatur. Prius vocari solet *superstitio falsi cultus*; quia falsum colitur numen: posterius dicitur *superstitio cultus indebiti*; quia non colitur Deus eo cultu, quo debetur. Prior modus etiam vocatur εἰδωλολατρεία. Neque obstat, quòd non semper pro Deo colatur imago, aut simulachrum: quale si divino honore afficiatur, *idolum* nuncupatur. Quippe, istac propriâ magis idoli significatione laxiùs extensâ, idolum etiam dicitur, quicquid mens humana in veri numinis locum substituit. Et ad hoc genus loquendi præeunt nobis septuaginta senes, 1 Paral. XVI, 26, ubi vertunt: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἴδωλα. Ac *idola* etiam retinuit Latinus interpres. Hebraicè est אלילים, *elilim*, hoc est, *vanitates*, vel, ut sic dicam, *nullitates*. Vnde & Apostolus ait 1 Cor. VIII, 4: Οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ: quasi diceret; idolum nec numen est, nec vim numinis habet: sed res est vana, & inane hominum commentum; eoque nulla virtute præditum, ad hominem vel sanctificandum, vel polluendum. Vnde deinceps colligit, in edendis iis, quæ idolis sunt immolata, per se nullum esse crimen; sed tum demum peccari, siquis hac edendi libertate abutatur neglectâ charitate: ut si de iis comedat cum offendiculo infirmi fratris. Hæc evincunt, non de solis imaginibus, vel simulachris, divino honore affectis, idolum usurpari; sed aliquanto laxiori significatione: quomodo & idoli, & idololatriæ nominibus passim veteres utuntur Theologi; quemadmodum vel fidem fecerint eorum descriptiones. Ita Tertullianus lib. de idololatria cap. 11: *Idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat.* Et Cyprianus ad Fort. in exhortatione ad Mart. *Tunc idololatria committitur, cum divinus honos alteri datur.* Gregorio Nazianzeno quoque orat. panegyrica in natalem Christi εἰδωλολατρεία dicitur μετάθεσις τῆς προσκυνήσεως ἀπὸ τοῦ πεποιηκότος ἐπὶ τὰ κτίσματα· *Cultus atque adorationis translatio à creatore ad creaturam.* Itidem Ambrosius, sive potiùs Hilarius, diaconus Romanus, in cap. quinctum epistolæ Paulinæ ad Ephesios: *Idololatria Dei honorem usurpat, & vindicat creaturæ.* Ac similiter B. Augustinus lib. V Locutionis de Deuteron. & lib. I de Trinit. cap. VI, ut tot alios SS. Patrum prætercam.

Imò nec arbitror solùm esse δεισιδαιμονίαν, vel εἰδωλολατρείαν, si homo in tantum à veri ratione recesserit, ut alium colere Deum in animum inducat: sed etiam si cultum religiosum, mandato Dei adversantem, quadam mentis inductione complectatur: non omnem dico, cùm multi hic erroris gradus esse possint; sed si is, Deo invito, in creatura præstetur, ut symbolo

ſymbolo divinum numen repræſentante. Claro & illuſtri, ſed deformi exemplo fuere Iſraelitæ, Deum venerantes in vitulis Aaronicis. Vbi bifariam peccatum, efformando idolum, & honorando. Efformando quidem, quia tranſmutarunt gloriam corruptibilis Dei in ſimilitudinem bovis comedentis herbam : ut verbis utar Scripturæ Pſal. CVI, 20, & Rom. I, 23. Honorando autem, quia adorarunt vitulum, eique ſacrificarunt : ut eadem loquitur Scriptura Exod. XXXII, 8, & Act. VII, 41. Exiſtimet aliquis, non graviter adeò peccâſſe Iſraelitas. Nam cùm dicerent, *Fac nobis Deos, qui antecedant nobis*, ut eſt Exod. XXXI, 1 : non aliud eos egiſſe, quàm, ut ſymbolum veri haberent numinis, quemadmodum falſo gentiles gauderent : atque hoc eo fine exoptaſſe, ut iſto ſymbolo præſente & præeunte, ſignum haberent præſentis & præeuntis numinis divini. Equidem non diffiteor, Iſraelitas univerſos, vel ſaltem non extremâ ſtultitiâ obcæcatos, propoſitum habuiſſe colendi in vitulis verum Deum : quod inter alios etiam agnoſcit Ioannes Ferus in Act. VII, 41 ; ac probat ex ipſis Iſraelitarum verbis Exodi XXXII, 4, *Hi ſunt Dii tui, Iſrael, qui te eduxerunt de terra Ægypti.* Indéque colligit, non in alieni Dei cultu peccâſſe ; ſed eo, quòd, contra Dei præceptum, eum in idolo colere vellent. Nec huic obſtat ſententiæ, quod Hebraicè ibi eſt, *Elohim tui.* Nam Neh. IX, 18, ubi idem refertur, ſingulo numero eſt, *Deus tuus.* Et ſatis conſtat, *Elohim* tribui uni Deo Iſraelis : ut ex numero plurativo de naturarum multitudine ſtatui non poſſit. Nihilo validius, quod vitulum colentes obliti dicantur Dei : ut legere eſt Deuter. XXXII, Pſal. CVI, ſive Latinis CV, & Ier. II. Nam rectè id Bonaventuræ, Richardo *, & aliis, in re alia obſervatum, duplicem eſſe oblivionem : unam, qua ſpecies μνημονευτικαὶ abolentur ex animo : alteram, qua illæ non recoluntur, ut oportet, nempe animo circa alia magis intento : unde fit, ut quis contrarium agat ejus, quod acturus eſſet, ſi convenienter recordaretur. Poſteriori ratione mulier obliviſcitur conjugis ſui, ſive fæderis conjugalis, quando illecebris pellecta ſeſe alteri proſtituit. Ac homo item dicitur oblitus Dei, & fæderis divini, cùm ſtultis cogitationibus indulgens, alium colere Deum, vel in ſymbolo interdicto venerari præſumit. Hæc propriè nõ oblivio eſt, ſed quaſi oblivio; quia homo ſe componit, quaſi oblitus : nihilominus in Scripturis, κατ᾽ μεταφορὰν ipſa etiam *numinis oblivio* nuncupatur. Et ſanè Iſraelitas non propriè oblivione voluntaria memoriam contriviſſe benefactorum Dei, liquidò oſtendit: quod vitulus dicitur ille Deus, qui Iſraelitas duxerat ex Ægypto ; ubi per vitulum nonniſi veri Dei imago intelligi poteſt. Et ibidem, commate proximo, cum Aaron coram vitulo altare exſtruxiſſet, diſertim Feſtum indicit Iehovæ ; quod nomen grande nunquam ille, aut

* *diſt. 7, art. 3, qu. 1, lib. 1.*

Moſes Diis gentium tribuiſſet. Dixeris, Iſraelitas non vehementem adeo pœnam promeritos videri, ſi non deſciverint à vero Deo. Quaſi non ſufficiat, quòd deſciverant à cultu vero. Coluere enim Deum ritu gentili: qui præterquam quod divinæ eſſet voluntati repugnantiſſimus, in iſta humanarum mentium caligine pleniſſimus periculi fuit; quia experientia oſtendit, quam facile cultus ſymbolicus in proprium convertatur. Accedit, quod conſiderari hæc debent non ſolùm ex propoſito hominis; ſed etiam ex natura rei, & judicio divino. Atqui utcunque Iſraelitæ putarent, obſervantiam ſuam non in vitulis, ſed in Deo ſiſti: Deo tamen prorſus averſante hunc cultum, ac quaſi à ſe repellente; non potuit honos ille per vitulos ad Deum transferri, ſed neceſſe eum fuit in vitulis terminari. Vnde & hujuſmodi vitulum εἴδωλον vocare non dubitat protomartyr Stephanus Act. VII, 41. Vt licet in vitulo voluerint λατρείαν præſtare vero Deo; merito nihilominus ſic quoque idololatria nuncupetur.

Valde eò etiam inclinat animus, ut exiſtimem, idem eſſe judicii ferendum de ſimulachro Michæ: de quo Iudic. XVII. Siquidem mater ejus argentum, unde factum ſimulachrum, ſacrificâſſe dicitur Iehovæ: & Micham velle in eo colere Deum Iſraelis, ſatis arguitur, verbis iſtis: *Nunc novi Iehovam benefacturum eſſe mihi, eò quòd eſt mihi Levita in ſacerdotem.* Et tamen vetus interpres, quod Hebraicè *Teraphim*, interpretatur *idolum*.

Longéque apertior res de vitulis, quos Ieroboam in Dan & Bethel conſtituit: ut legere eſt I ſive III Reg. XII, 28. Hoſce vitulos pro idolis habuit Deus: ut oſtendunt illa de Ieroboamo verba cap. XIV, 9, *Feciſti tibi deos alienos & conflatiles, ut me ad iracundiam provocares: me autem projeciſti poſt corpus* (ſive tergum) *tuum.* Quid iſtis apertius? Et tamen verum Deum in vitulis coli Ieroboam juſſit: quod non obſcurè ait Flavius Ioſephus Antiquitatum Iudaicarum lib. VIII, cap. III, ſive in tralatione Rufini, VIII. Comparat enim ſe cum Salomone, &, ut convenientiam cultus oſtendat, ait, Πεποίηκα κἀγὼ δύο χρυσᾶς δαμάλεις ἐπωνύμους τῷ Θεῷ· *Et ego feci duas vitulas, qui idem, ac Deus, nomen obtinebunt.* Nec ſanè, alium inducendo Deum, populo Iſraelitico perſuaſiſſet. Apertéque hoc minoris idololatriæ genus ab manifeſta illa, craſſaque diſtinguit Scriptura I Reg. XVI, 30, 31, 32: *Et fecit Achab, filius Amri, malum in conſpectu Domini ſuper omnes, qui fuerunt ante eum: Nec ſuffecit ei, ut ambularet in peccatis Ieroboam, filii Nabat: inſuper duxit Iezabel, filiam Eth-baal, regis Sidoniorum: & abiit, & ſervivit Baal, & adoravit eum: Et poſuit aram Baal in templo Baal, quod ædificaverat in Samaria, Et plantavit lucum: & addidit Achab in opere ſuo, irritans Dominum Deum Iſrael, qui fuerunt ante eum.* Quàm apertè docet, diverſam eſſe rationem in vitulis adorantium verum Deum, & illorum

rum

rum in ſimulachris colentium Solem, vel aliud Dei opificium. Et diſcrimen hoc reſpexit etiam Elias prophetes, cum I Reg. XVIII, 21, ait: *Quouſque claudicaturi eſtis in duabus cogitationibus? ſi Iehova eſt Deus, ſequimini eum. Sin autem Baal, ſequimini eum.* Et rex Iehu II ſive IV Reg. X, 16, cùm Baalis ſervos necaret, ac ſtatuas tolleret, *Vide*, inquit, *zelum meum pro Iehova.* At idem, qui verum Deum in vitulis adorarent, non ſuſtulit; ſed appellat *ſervos Iehovæ.* Comparatè nimirum, præ Baaliticis cultoribus, & æſtimando eos ex propoſito humano; quod etſi non penitus tollebat idololatriæ crimen, multis tamen partibus levius reddebat, etiam æſtimatione divinâ. Nempe idololatria eſt ex iis, quæ Ariſtoteli vocantur ὁμώνυμα πρὸς ἕν, καὶ μίαν τινὰ φύσιν *, ut lib. III Metaph. cap. II; vel ἀφ᾽ ἑνὸς †, ut lib. I Eth. cap. IV; vel κατὰ πρότερον καὶ ὕστερον λεγόμενα ‡, ut libris de Ortu & Interitu. Quale genus eſt τὸ ὂν * ratione ſubſtantiæ & accidentis; demonſtratio ratione illius τοῦ διότι καὶ τοῦ ὅτι †. Scholaſtici *æquivoca analoga* appellant: ſed perperam, ut videre eſt ex iis, quæ Ariſtoteles ſcribit lib. VII φυσ. ἀκροασ. contextu XXXI, & quæ ibidem annotavit Simplicius.

* *æquivoca ad unum, & ad unam naturam.*
† *ab uno.*
‡ *ſecundum prius, & poſterius dicta.*
* *ens.*
† *quare ſit, & quod ſit.*

Eſt verò præter hæc duo idololatriæ genera, quæ magis propriè ſic dicuntur, tertium etiam; ſed à natura veri ὁμωνύμου longius recedens: quippe planè μεταφορικόν. Deus enim in Verbo ſuo * etiam appellat idololatras, qui fiduciam non tam in ſummo collocent numine, quàm in divitiis. Ac par eorum eſt ratio, qui ſummum bonum, non in Deo, & conjunctione ſui cum Deo reponerent; ſed in corporea voluptate: unde in Scripturis † Deus eorum dicitur venter. Ac ſimiliter pronuncies, ambitioſis honorem eſſe Deum. Vniverſè enim eſt verum, quod B. Hieronymus in prophetæ Amos cap. IV, ſcribit: *Vnuſquiſque adorans vitia ſua atque peccata, Deum habere cœpit, à quo victus eſt; dicente Petro Apoſtolo ‡: A quo enim quis ſuperatur, hujus & ſervus eſt. Avarus aurum, guloſus ventrem, libidinoſus penem & Beelphegor colit. Laſciva mulier, quæ cum in deliciis mortua eſt, adorat venereas voluptates.*

* *Epheſ. 5, & Coloſſ. 3.*
† *Philipp. 3, 19.*
‡ *2, 2, 19.*

Hujuſmodi tamen idololatria, ubi non objecto, ſed ſolo actu peccatur; non propriè, ſed, ut dixi, tralatitiè, idololatria vocatur. Nec enim id homines ejuſmodi ſibi propoſitum habent, ut honori, ventri, opibus, cultum præſtent religioſum; vel per eorum venerationem colant ſuperiorem aliquam naturam. Sed, Scripturis præeuntibus, conſideramus rem, qualis eſt in ſe, & naturâ ſuâ. Nam pro ſummo aliquid bono habere, vel fidere alicui ſupra omnia, revera eſt actus ſoli Deo conveniens. Eoque, cui ſic fiditur, utcunque non credatur Deus, tamen colitur ut Deus: cumque actus, qui illis præſtatur, ex intentione agentis, ſolùm ſit moralis; tamen naturâ ſua, ac propterea etiã interpretatione divinâ, eſt religioſus ac divinus.

Nobis verò hoc loco decretum eſt agere, non de quavis idololatria; ſed eâ duntaxat, quâ homo Deum ſibi colere proponit: nec ea omni, (nec enim illa, quâ actu tantummodo aberratur) verùm, quâ objecto etiam peccatur: hoc eſt, qua falſo numini cultus præſtatur divinus.

CAPVT IV.

Non perveniſſe vulgò gentiles ad omnem de Deo notitiam, quam naturæ lumine aſſequi potuiſſent: & variæ cauſſæ, unde hæc ignorantia ſit profecta. Spectari eam in duplici hominum genere: quorum alii cum Deum eſſe ſcirent, quis tamen ille eſſet, neſcirent: alii ex parte hoc ſcirent, ſed interea non minus aliis cultum divinum abjudicarent Deo: vel ſiquid fortaſſe vero numini tribuerent, id tam malignè agerent, ut non mereretur in rationem venire: & ut amplius foret, ſic quoque omnes eos eſſe læſæ majeſtatis divinæ reos, quia cultum ſoli Deo debitum inter verum falſumque numen partirentur. Ac tales etiam videri Peruanos. Hinc expoſitum, quam varii ſint actus religioſi: & differre ab iis adorationem civilem.

DE hoc genere idololatriæ, quod κυϱιωτάτως * id nomen meretur, primùm pauca dicam generatim; hinc fuſè perſequar varias ejus formas. In priori aperiam tum cauſſas, unde promanârit; tum in quibus actibus conſiſtat.

** maximè propriè.*

Cauſſæ idololatriæ ſunt variæ. Non jam reponam, quæ de inſtinctu Satanæ ſuperiùs diximus: continebo me intra illas, quæ hominibus inſunt. Quarum prima eſt inſcitia humana. Licet enim ad ea, quæ initio expoſuimus, traditione ac naturæ lumine poſſet perveniri: non propterea tamen exiſtimandum, gentiles univerſos ad omnium eorum notitiam pertigiſſe. Contrà enim evênit, ut longè maxima illorum pars pleraque ex iſtis ignoraret: non quaſi non veritas iis ob oculos verſaretur, ſed quia eam ſeſe offerentem non comprehenderent: dumque propterea in varias ſcinduntur ſententias, & cæci fiunt cæcorum duces, gravi ruina pariter & ſeſe, & alios involverent. Hæc ſententiarum diſſimilitudo magnam partem ex animorum diverſitate provênit: haut aliter ac in Chriſtiano etiam populo videmus, quos ſententiarum ſimilitudo in præcipuis colligavit, in variis tamen capitibus vehementer diſcrepare. Ita enim ſemper fuit, ut multis grave eſſet inquirere in divina, ſive propter inertiam laboris, ut illis, qui voluptatibus diffluerent: ſive ob occupationes, ut ambitioſis, & avaris, & egeſtate preſſis, eoque aliis ſe mancipare coactis. Quales, quia ſeriò nihil hujuſmodi meditari ſolent; alieno, licet ſæpe erroneo, ſubſcribere judicio amant. Sunt alii, quibus non deſit inquirendi, vel animus, vel otium; ſed tam diverſis hominum ſententiis impliciti, ingenii quadam

quadam tarditate, quos potiſſimum, & quibus in rebus ſequantur, diſcernere non ſatis poſſunt. Eſtque hoc eo mirandum minùs, quia non ita feliciter agitur cum rebus humanis, ut in tot ſectis per omnia cujuſquam opiniones vel probare liceat, vel improbare. Varia enim animo φαντάσματα * obverſantur; quorum alia ſint ἀποδεικτικὰ †, quæ certò aliquid adſtruant: aliqua τοπικὰ ſive διαλεκτικὰ, quæ veriſimiliter aliquid probent: alia ἀποδείξεως ‡, vel ἐπιχειρήματος * faciem ementiantur, fallacia interim, ſeu ψευδογραφήματα †, ſeu σοφίσματα ‡. Quis tam variis inter ſe permiſtis, exiſtimet, cujuſvis eſſe, dijudicare, quale quidque ſit? Præſertim ſi, ut fieri ſolet, quàm minimo labore perfungi velit; eóque, ubi compluria viderit ſolidè adſtrui, eò, quæ probabiliter ſolùm dicuntur, vel etiam falſò, ἀβασανίστως *, ut Thucydides † loquitur, pro ſolidis admittat. Vel, ubi quædam falſa, aut veriſimilia ſolùm, compererit; eò, de cæteris deſperans, hæc quoque reſpuat, velut adulterinos, & malæ notæ numos. Ejus igitur, qui ſeriò veritatem amet, eſt prudenter diſpicere, an non, uti ſæpe commiſcentur, prout Ariſtophanes vocat, νομίσματα κεκιβδηλευμένα ‡, καὶ ὀρθῶς κοπέντα; ita & hic in veris ſententiis intercurrant quædam falſæ, ac quaſi πονηροῦ κόμματος *: vel è contrario, falſis etiam permiſceantur, quæ veriſſimæ ſint, ac optimæ notæ. Quod Chriſtianis ipſis uſu venire diximus, idem faciliùs evênit gentilibus; qui in variis de Deo ſententiis, illâque & rerum difficultate, & imbecillitate intellectus, ſæpe non ſuo, ſed alieno ſingula pretio æſtimarunt. Quantoque hac parte ab iis faciliùs & fædiùs erratum, tanto majores nos Deo gratias agere debemus; quòd illa etiam, quæ poteramus naturæ lumine cognoſcere, tradere nihilominus voluerit Verbo ſuo: cæcarum verò nationum eò majori nos tangi miſericordiâ æquum eſt, quòd illis non eadem affulſerit felicitas.

Quàm verè hæc dicantur à nobis, arguit, quòd gentiles, præter eximios quoſdam, etiam cum Deum cognoſcerent, eum tamen non cognoſcerent Deum: hoc eſt, cùm viderent eſſe Deum, qui univerſum hoc regeret, & coli à nobis vellet; non tamen viderent, eum eſſe, cujus revera eſſet divinitas; ut qui eam tribuerint Dei opificio, quam rerum naturam vocamus. Quare illis contigit, ut cæco illi apud B. Ioannem cap. IX. Hic enim, cùm videret filium Dei, à quo viſum acceperat; rogavit nihilominus, quis eſſet filius Dei. Nempe quia, quem videret, neſciret eum eſſe, quem videret: ut ſi Regem cernas, & regem eſſe neſcias. Similiter gentiles prope omnes eum, qui videri nequit, in opere elucentem viderunt; & clamoſo ſilentio audiere dicentem, eſſe ſe opificem & rectorem univerſi, colique à nobis velle ac debere: ſed ad conſpectum oculos clauſere, ad vocem obturarunt aures, ac quaſi alto preſſi ſopore, talem imagi-

* *viſa, ſive imagines ac ſpecies.*
† *demonſtrativa.*
‡ *demonſtrationis, ſive ſyllogiſmi ſumme veri.*
* *ſyllogiſmi probabiliter veri.*
† *ſyllogiſmi ſpeciem habentes demonſtrationis.*
‡ *ſyllogiſmi ſpeciem habentes probabilitatis.*
* *abſque juſto examine.*
† *lib. I.*
‡ *numiſmata adulterina, & bona nota.*
* *improba nota.*

imaginati sunt, qualia forent, quæ oculis se quotidie subjicerent; somnioque suo nimium creduli, opificium amplexati sunt pro opifice, divinitatem non tribuendo Deo, sed non-Deo. Quod verè erat veritatem in mendacio detinere. Vnde Apostolus ad Rom. I, 25: μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· *commutaverunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt, & servierunt creaturæ potiùs, quàm creatori, qui est benedictus in secula*: prout vulgatis vertit interpres; nec, si sententiam spectes, incommodè. Sed ad verbum παρὰ τὸν κτίσαντα significet, *præter* aut *supra creatorem*. Priori modo reddunt Stapulensis, & Montanus; posteriori Erasmus: quod magis placet. Hilarius tamen lib. XII de Trinitate vertit, *præterito creatore*: quod sequi maluit Th. Beza. Sed hoc solum dicit Apostolus, magis eos coluisse creaturam, quàm creatorem: utrùm verò omnem omnes cultum ad creaturam transtulerint, nec ait, nec negat: credo propter gentilium illos, qui non omnem viderentur excludere veri numinis cultum. Eos autem, qui cultum aliò transtulere, Apostolus ait, veritatem detinere in mendacio: quia veritas erat, esse Deum: mendacium erat, naturam esse Deum. Veritas quoque foret, colendum esse Deum: mendacium autem foret, naturam honore prosequendam divino. Vt non malè hoc dicat Alexander ab Hales in III parte Summæ, quæst. XXX, quæ est de Adoratione, art. I: *Veritatem Dei tenere est unum Deum colere: veritatem in mendacium convertere est creaturæ servire pro creatore. Vera enim religio in unius constat veri Dei servitio. Vna enim est vera divinitas. Si ergo idololatria creaturæ servit pro creatore, commutat veritatem in mendacium.* Atque ea mentes invasit dementia non solùm insipientis vulgi; sed eorum etiam, qui haberentur sapientiæ antistites: quandoque interim sapiente plus vulgo, quia aliqui plus crederent traditioni non penitus obliteratæ, nec stultis adeò cogitationibus de Deo animum suum occuparent. Prope excussâ paullatim traditione primævâ, facilè tamen animadversum, qualicunque opinione de Deo homines esse in officio retinendos. Quia igitur non viderent Deum, quippe visu clariorem; coli placuit, quod viderent. Ac horum consuetudini sese etiam accommodarunt, qui cognoscerent, Deum esse mentem infinitam, ob opificio suo secretam. Quales licet veritatem non similiter in mendacio detinerent: tamen æquè propemodum detinuere illam (ut idem Apostolus loquitur) in injustitia. Cùm enim justitiæ sit suum cuique tribuere; illi cultum opifici debitum opificio detulerunt. Atque ita geminum flagitium commiserunt, dum honore suo defraudant Deum, &, quasi in ejus contumeliam, eum non-Deo transscribunt. Veritas igitur, sic pravæ voluptatis compedibus constricta, in pietatis actus minimè adsurrexit.

ſurrexit. Vnde hoc eos quaſi fulmine proſternit Apoſtolus : *Cum cognoviſſent Deum, non ſicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; ſed evanuerunt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum.* Illucebat Deus iis radiis quibuſdam; unde cognoviſſe Deum dicuntur : ſed non admiſere eos in adyta cordis; quod iccirco obſcuratum dicitur. Scientia igitur eorum,ut non incommodè à Scholaſticis dicitur, ſpeculativa ſolum fuit, non practica : quam iis etiam adimit Apoſtolus 1 Cor. 1,21, *In Dei,* inquit, *ſapientia non cognovit mundus per ſapientiam Deum.* Quaſi diceret, Fabrica mundi teſtabatur Dei potentiam, ſapientiam, bonitatem : ac propterea exigebat ab homine, ut fideliter ſerviret Deo, tum propter ſummam ejus majeſtatem, tum tot benefacta; pariter etiam, quòd cultores ejus præmium maneret vitæ beatæ. Sed maluit mundus otioſè opera Dei contemplari,nullum interea conditori honorem exhibendo : quin contumelioſè eum potius transferendo ad illa,quæ Deus feciſſet. Liquidò hæc indicant, Apoſtolum Romanis ſcribere de nuda notitia, eaque imperfecta : Corinthiis autem de cognitione fructuoſa ac ſalutari. Denique Romanis refert Apoſtolus, ut qui priores Deum deſeruerant, itidem deſerti ſint à Deo, &c, dum juſto judicio,cupiditatibus ſuis relinquuntur, cæci irruerint in nullum non deteſtandæ libidinis genus. Nam ut hunc ad locum B. Chryſoſtomus annotavit *, Καὶ τοῦτο ὁ σοφώτατος τῶν Ἀθηναίων δῆμος, καὶ ὁ μέγας παρ' αὐτοῖς Σόλων· καὶ ἕτερα δὲ πολλὰ τῶν φιλοσόφων βιβλία, ταύτης ἄν τις εὕροι γέμοντα τῆς νόσου. *Et iſtoc* (admiſere) *tum ſapientiſſimus Athenienſium populus, tum qui magnus apud eos erat, Solon : ac alios multos philoſophorum libros plenos reperias ejuſce morbi.* Quid Socratem dicam, Platonem, Xenophontem, Cebetem, & (ut Plutarchus addit libro de Educatione liberorum) τὸν πάντα χόρον ἐκείνων τῶν ἀνδρῶν, οἱ τοὺς ἄρρενας ἐδοκίμαζον ἔρωτας· *totum illorum cœtum, qui maſculos approbarunt amores.* Quamquam de Platone contrarium pertendat Cardinalis Beſſario cap. 11 libri quarti eorum, quos exaravit adverſus Georgium Trapezuntium, Platonis, ut videri quidem Beſſario volebat,calumniatorem. Nempe, ex ejus ſententia, amor iſte fuit, nonniſi, ut Euripides ait,

> Ψυχῆς δικαίας, σώφρονός τε κἀγαθῆς·
> *Mentiſque juſtæ, & temperantis, ac bonæ.*

* ad Rom. cap. 1, homil. 4.

Sed ſecius de eo ſenſit Philo libro de vita contemplativa; ubi diſſerit de duplici Græciæ convivio, quorum utrique Socrates interfuerit; uni in Calliæ, alteri in Agathonis ædibus. Hæc Plato etiam, ac Xenophon, digna putarunt, quæ memoriæ proderent. Sed, ut mittam, quid in Xenophonte culpet Philo; de ſolo nunc dicam Platone; cujus convivium, ut ait ille, ὅλον σχεδὸν ἐστὶ περὶ ἔρωτος ἀνδρῶν ἐπιμανέντων ἄρσεσιν, ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι·

penè totum eſt de amore maſculorum, qui ætate ſunt inferiores. Nec diffitetur, multa ibidem legi de Venere, & Cupidine Cælesti: ſed iſta, inquit, ſolùm χάριν ἀστεισμοῦ παρειλῆφθαι: quaſi dicas, urbanitatis loco, & velut condimenti cauſſâ, addita eſſe. Aliorum defamatiſſimam turpitudinem ex Anacreonte videmus, & tot aliis, indignis, quibus inſiſtamus, maximè ineditis Ἀνθολογίας epigrammatis. Vt Romanos taceam; non Catullum modò, vel Q. Catulum, cujus verſiculos refert Agellius in undevigeſimo Atticarum noctium cap. IX; ſed ipſum M. Tullium, de quo Plinius Novocomenſis lib. VII, epiſtolâ ad Pontium.

Sed omiſſâ propudioſâ gentilium vitâ intra cultum numinis nos potiùs contineamus. Quem proximè dixi Socratem, is gallum offerri juſſit Æſculapio; ut memorato antea loco Chryſoſtomus ait: & idoneos ille auctores habuit, quos ſequeretur; Platonem dico, ac Xenophontem. Imò Plato etiam, diſcipulus Socratis; etſi multa præclarè adeò de Diis tradidiſſet, magiſtri nihilominus exitu territus, deos coluit populares; ut inferius liquidò oſtendam. Ac mens eadem illorum, qui Platonici vocantur: quos meritò propterea taxat B. Auguſtinus lib. x de Civit. Dei cap. I. Etiam conſuetudinem magis, quàm rationem ſectabatur L. Seneca: ut qui dicat; *Ita adorabimus, ut meminerimus, hujuſmodi cultum magis ad morem, quàm ad rem pertinere.* Adducit B. Auguſtinus lib. VI de Civit. Dei cap. X. Atque eo nomine Ciceronem quoque reprehendit Lactantius lib. II de origine erroris cap. III: *Video te terrena & manufacta venerari: vana eſſe intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipſi, quos tu ſtultiſſimos confiteris.* Quare non jam diſputamus, an gentiles omnes omni ex parte verum negarint Deum: ſed ſufficit nunc nobis, quod etiam gentilium eximii in ea, quam haberent, notitia, vita cultuque eum abnegarint. Siquidem illi quoque, qui acutiùs cæteris viderent, non ad verum ivere Deum, quò itum oportebat; ſed ad creaturam, quà ibat vulgus. Dixeris, etiam cultum vero numini præſtitiſſe, uti certo vel ignoto Athenienſes: quemadmodũ antea vidimus. Sed cogitare oportet, in cultu eo varios concurriſſe actus: nec de vero cùm dicitur, omnia ad vivum reſecari: ſed quod boni erat, ſecretis cæteris, in optimam capi partem. Et profectò quantillum recti illud cultus fuit, præ omni illo, quem falſis tot numinibus præſtaret ſuperſtitioſa præ cæteris Athenienſium civitas! Denique ut multo amplius feciſſent, illa ſublimitas (ut Cypriani utar verbis ‡) *non poteſt habere conſortium, cum ſola omnium teneat poteſtatem.* Vna eſt divinitas, eoque nec cultus ejus diſcerpi poteſt. Deus noſter eſt Deus zelotypus, nec admittit quemquam in honoris ſui partem: longe etiam minus, quàm rex principem externum, vel maritus alterum virum. At notum illud Se-

‡ *de vanit. idol.*

necæ

necæ Agamemnone: *Nec regna ſocium ferre, nec tædæ ſciunt.* Propterea etiam Achabi tempore Iſraelitis objecit Deus, quod in utrumque latus claudicarent, Dominum Deum pariter ac Baalim colendo: ut eſt I ſive III Reg. XVIII. Atque idem culpatum in Cuthæis, ſive Samaritis novis; quos Salmanaſſar, Aſſyriæ rex, in Samariæ urbes deduxerat: ut eſt II ſeu IV Reg. XVII, 33. Huc pertinet quoque illud I ad Corinth. X, 21, *Non poteſtis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum.* Sententia eſt, Nefas vobis in Cœna Dominica bibere calicem εὐχαριστίας, quo ſanguis Dominicus vobis præbetur; indeque ire in ædem idoli, atque illic de idololatricis ſacrificiis edere & bibere. Solent enim gentiles de ſacrificiis in honorem Deorum epulari. Vnde Iud. IX, 27, *Ingreſſi ædem Dei ſui edebant, & bibebant.* Item Amoſi II, 8, *Super veſtes in pignus acceptas inclinant ſe juxta omnia altaria, & vinum damnatorum bibunt in domo Deorum ſuorum.* Plura afferre poteram de iſtis, qui Deum, non uti cognoſcerent, celebrarent, eumque & Belial ſociare vellent, niſi faſtidium vererer. Solum igitur addam aliquid de Peruanis, ſummum Deum agnoſcentibus, quem vocant *Viracocha*: item *Pachacamac*: adhæc *Pachaiachacic*: id eſt, *creator cæli & terræ.* Aliis etiam elogiis ornant: in quibus eſt *Vſapu*, hoc eſt, *admirabilis.* Et tamen nullum in lingua ſua vocabulum habent, quo Deum κυρίως † exprimere poſſint cæterarum gentium inſtar: quale Latinum *Deus*, Hebræum *El.* Ac propterea Hiſpani, eò ad prædicandum Euangelium profecti, in literis ad Indos perſcriptis non aliâ appellatione, quàm Hiſpanicâ *Dios*, uſi ſunt: quo pacto illud ſunt conſecuti, ut eâdem nunc Americani utantur. Iidem in templo Pachumac, hoc eſt creatoris, quod in Peru exſtructum, ſic colunt creatorem, ut nihilominus ſacrificent Diis ſuis. Nempe proclive ſatis eſt iis perſuadere de ſummo Deo: at non item, haut aliud præter eum numen eſſe, vel coli debere. Tantum in animis eorum inveteratus error valet. Quorum auctor eſt nobis Ioſephus Acoſta lib. V, cap. III.

† *propriè.*

Atque hæc univerſè dicta ſunt de origine & cauſſa tranſlati à Deo cultus ad opificium ejus. Particulatim verò inferiùs referam, cur divinus ſit honos attributus, vel dæmoniis, vel hominibus defunctis, vel Soli & ſideribus, vel elementis, vel aliis. Nunc breviter exponam, in quibus actibus idololatria conſiſtat. Sunt verò totidem, quot ſunt actus religioſi. Nam cum religio ſit actus ſive officium hominis erga Deum; idololatria autem ſit, quoties actus uni Deo debitus homini defertur: quot actibus verus colitur Deus, totidem etiam committitur idololatria. Eſt verò actus religioſus vel ſolum internus, vel ex interno & externo compoſitus, vel externus duntaxat. Internus eſt ſupra omnia amor, timor, fiducia. Mixti

generis ſtatuenda invocatio,quia & animo & ore fit. Conſiſtit verò partim in gratiis agendis pro beneficio collato : partim in orando pro continuatione ejus , vel novi collatione. Externus ſolum eſt adoratio , tum major illa, qua feſta inſtituuntur , templa eriguntur, ſacrificia fiunt : tum minor etiam,qua corpus totum proſternimus; vel partem ejus,puta caput, vel genua , inclinamus , vel manus ad os admovemus : dum modo hæc fiant divini cultus ergo,velut boni etiam ſpiritualis datori,mali ſpiritualis depulſori. Quale quoque erat , cum in hujuſmodi honoris ſignum idola oſcularentur. Vnde I Reg. XIX, 18 : *Reſervavi mihi ſepties mille , quorum os Baalem non eſt oſculatum.* Ac de vitulorum oſculo habes Oſeæ XIII, 2. Longe alia ratio eſt adorationis civilis , quæ creaturæ, etiamſi nihil ores, honoris ac reverentiæ cauſſâ fieri poteſt. Quomodo Iacob ſepties adoravit fratrem Eſau : at tantum abeſt , ut aliquid popoſcerit, ut contra fratri ipſe dona obtulerit ac contulerit : quemadmodum legere eſt Geneſ. XXXIII,3. Abrahamus quoque adoravit filios Geth, ut terræ dominos : prout eſt Geneſ.XXIII. Ac multò plurima ejus generis exempla in Scripturis aperiuntur. Sed poſſe adorationem civilem commutari in religioſam ſive divinam : argumento fuerit illa,quam ſibi in ſtatuæ ſymbolo præſtari voluit Nabuchodonoſor ; ut ſuo loco explicabitur.

DE

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSV,

LIBRI PRIMI PARS ALTERA;

Quæ eſt de cultu creaturæ ſpiritualis.

CAPVT V.

Diſtinguitur cultus idololatricus in proprium,& ſymbolicum. Proprius in varia diducitur genera : ex quibus primus datur locus ſpirituali : in hoc autem cultui duplicis principii, juxta doctrinam Zoroaſtris. Cujus de ætate variæ ſententiæ. Et quis illi Oromaſdes, quis Arimanius, & quibus comparârit. Hinc acceditur ad Ægyptiorum opinionem de duplici principio activo, boni, & mali; boni Oſiride, mali Typhone : & exponitur, quomodo ſe ad utrumque habeat Iſis; quæ eſt principium paſſivum. Quantoque aliter, quàm vulgo ab Ægyptiis fieret, hæc ſeu nomina, ſeu numina intellexerit Plutarchus : cui Iſis eſt natura mundana : Oſiris & Typho, duo ſpiritus magni eam gubernantes. Vetuſtæ hujus opinionis de duobus principiis reliquias quaſdam conſpici in ſententiis veterum aliquot philoſophorum, etiam Platonis; etſi aliter poſtea ſapuerit Porphyrius. Romanis etiam, & Græcis, eſſe quædam numina læva. Manetis, Manichæorum patriarchæ, ſententia de duplici ſpiritu; uno boni, altero mali auctore. Denique refellitur ſuperior omnis de duobus principiis opinio : præcipuéque contra Plutarchum, & Manichæos, oſtenditur, nihil eſſe in rerum natura, quod non proſit.

HÆc generatim de falſo cultu ſufficiant. Nunc particulatim aggrediar dicere, quantopere hic cultus variârit, tum pro temporum, vel terrarum ſpatiis; tum pro legiſlatorum decretis, vel philoſophorum ſectis. Quæ niſi accuratè diſtinxero, videar mihi haut aliud daturus, quàm non jam dico Athenienſium πενίαπλοον, in quo Athenæus * fuiſſe ait, vinum, mel, caſeum, farinam, & olei pauxillum : ſed Bacchi κέρνος, in quo, eodem teſte †, papaver, album triticum, hordeum, piſum, ervum, cicer, lens, faba, zea, avena, caricæ, mel, oleum, vinum, lac, quin etiam illota ovis lana. Cujuſmodi mixtura etſi Bacchicis ſacris non inconveniens videretur : in hoc tamen argumento certum ſit ἀκρισίας ‡ argumentum. Separabimus igitur ſingula profani cultus genera, tum eorum hominum, locorum, temporum, quibus primæva traditio per pectora humana minùs turbidè profluxit : tum quibus per eadem pluribus mæandris erravit impu-

* *lib.* 11.

† *eodem libro, loco gemino. Sed poſteriori præteriit interpres Dalecampius.*

‡ *judicii deficientis.*

impurius, & decoloratione fædiori ex admiſto majoris erroris veneno.

Primum verò, quod ſæpe nec veteribus ſatis fuit obſervatum, diſtinguere opus eſt inter cultum proprium, & ſymbolicum.

Proprium voco, quando, quod colitur, propriè & in ſe Deus eſſe exiſtimatur. Qualis fuit cultus Solis ipſius, vel Herculis, ſive Thebani, ſive alterius gentis.

Symbolicum appello, cum quid colitur, non quia credatur Deus; ſed quia Deum ſignificet. Quomodo Sol cultus in igni Veſtali, Hercules in ſtatua.

Proprium divido in ſimplicem, & mixtum. Simplicem dico, ubi animus in unius cultum fertur. Vt unius Solis, vel unius Herculis Thebani. Mixtus eſt, quando animus colentis in plura diffunditur. Vt quando Hercules colitur cum Sole, & illi in hoc, huic in illo honos habetur: quod accuratiùs infrà explicabitur.

Cultus proprius ac ſimplex vel eſt ſubſtantiæ, vel accidentis.

Subſtantia vel eſt ſpiritualis, vel corporea.

Spiritus vel eſt ſummus, vel medius, vel imus. Summus, ut mundi opifex; cujus veneratio in falſo cultu conſideratur, quatenus corrumpitur, ſi inter eum & alterum honos divinus dividatur, vel ſi Deus colatur in idolo. Medius ſpiritus eſt angelus bonus, maluſve: quorum utrumque dæmoniorum nomine Platonici intelligunt. Imus ſpiritus eſt genius, ſive anima defuncti.

De hoc ſpirituum cultu ſic cenſeo: ante animas humanas angelos divino affectos honore: ante angelos bonos, principem malorum, quem κατ' ἐξοχὴν * Satanam dicimus: non ſolum tamen, ſed unà cum Deo, boni omnis fonte. Originem hujus cultus derivo à corrupta tum traditione, tum ratione. De traditione quidem depravata in dubium vocabit nemo, modò non peregrinus adeò ſit in ſacris noſtris, ut ignoret, quicquid Deus feciſſet, bonum fuiſſe; ſed poſtquam Satanas præ invidia primos parentes de ſtatu innocentiæ dejecit, terram propter eos fuiſſe maledictam: nec Deum propterea amorem omnem generis depoſuiſſe humani: quippe qui variis modis omnes omni ab ævo ad pœnitentiam provocet & invitet. Sed Satanas, mille fraudum artifex, circumit univerſos, in nihil æquè intentus, quàm ut illos tum à recto avertat cultu, tum hîc graviſſimis malis, Deo ita permittente, adfligat; & poſt judicium ultimum, ſocios habeat pœnarum, quas ipſe eſt ſubiturus. Salutarem adeò doctrinam nunquam deſtitit Noachus prædicare liberis & nepotibus ſuis, eâ ſpe, ut ipſi per manus iſta traderent ex ſe naſcituris. Sed quæ patriarcha tantus præbuerat dextrâ, hæc paullatim poſteri ſiniſtrâ acceperunt. Iuſtiùs enim hoc de ſe

* *per excellentiam.*

de ſe dicere potuerit Noachus, quàm de auditoribus ſuis querebatur Theodorus † Cyrenaicus. Noachidæ igitur exinde duo ſunt commenti principia, pari vel ſuppari poteſtate; boni unum, alterum mali. Atque eò deventum fuit, ut, quemadmodum colerent principium boni, quò bona conferret: ita venerarentur principium mali, ne inferret mala.

† Plutarch. de Iſid. & Oſir.

Ad traditionem corruptam corrupta etiam ratio acceſſit. Sic enim collegerunt; eum, qui in ſe eſſet optimus, & omnis boni fons unicus, non eſſe miſeris mortalibus mali ullius principium ac cauſſam. At verò in mundo hoc multa eſſe homini mala & noxia; tum in mutis animantibus, ac plantis; uti baſiliſcum, araneam, aconitum, & ſimilia: tum etiam in cæteris; uti famem, peſtilentiam, tempeſtates, cæteráque id genus. Quare cum non debeamus Deum comminiſci, qui dextrâ panem ac potum ſalubrem, ſiniſtrâ venenatum eidem præbeat cibum, potumque: omnino præter principium omnis boni, etiam ſtatui oportere omnis mali principium: ac proinde illi facienda eſſe ſacra, ut bonum conſequamur: huic verò ad malum averruncandum.

Quàm vetuſta hæc ſit ſententia, arguit, quòd ea fuerit antiquiſſimorum inter gentiles legiſlatorum, ac ſacerdotum; atque ab iis in philoſophos veteres ſit derivata. Quod apertè docet Plutarchus de Iſide & Oſiride. Prolixior eſt locus: adſcribam tamen, quia rei alioquin obſcuræ multum lucis affundit. Sic igitur ille: Διὸ καὶ παμπάλαιος αὕτη κάτεισιν ἐκ θεολόγων καὶ νομοθετῶν εἴς τε ποιητὰς καὶ φιλοσόφους δόξα, τὴν ἀρχὴν ἀδέσποτον ἔχουσα, τὴν δὲ πίστιν ἰσχυρὰν καὶ δυσεξάλειπτον, οὐκ ἐν λόγοις μόνον, οὐδὲ ἐν φήμαις, ἀλλὰ ἔν τε τελεταῖς ἔν τε θυσίαις, καὶ βαρβάροις καὶ Ἕλλησι πολλαχοῦ περιφερομένην, ὡς οὔτ᾽ ἄνουν καὶ ἄλογον καὶ ἀκυβέρνητον αἰωρεῖται τῷ αὐτομάτῳ τὸ πᾶν, οὔτε εἷς ἐστιν ὁ κρατῶν καὶ κατευθύνων ὥσπερ οἴαξιν ἤ τισι πειθηνίοις χαλινοῖς λόγος, ἀλλὰ πολλὰ καὶ μεμιγμένα κακοῖς καὶ ἀγαθοῖς· μᾶλλον δὲ μηδὲν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ἄκρατον ἐνταῦθα τῆς φύσεως φερούσης· οὐ δυεῖν πίθων εἷς ταμίας, ὥσπερ νάματα τὰ πράγματα καπηλικῶς διανέμων ἀνακεράννυσιν ἡμῖν, ἀλλ᾽ ἀπὸ δυεῖν ἐναντίων ἀρχῶν, καὶ δυεῖν ἀντιπάλων δυνάμεων, τῆς μὲν ἐπὶ τὰ δεξιὰ καὶ κατ᾽ εὐθεῖαν ὑφηγουμένης, τῆς δ᾽ ἔμπαλιν ἀναστρεφούσης καὶ ἀνακλώσης, ὅ, τε βίος μικτὸς, ὅ, τε κόσμος, εἰ καὶ μὴ πᾶς, ἀλλ᾽ ὁ περίγειος οὗτος καὶ μετὰ σελήνην, ἀνώμαλος καὶ ποικίλος γέγονε, καὶ μεταβολὰς πάσας δεχόμενος. εἰ γὰρ οὐθὲν ἀναιτίως πέφυκε γενέσθαι, αἰτίαν δὲ κακοῦ τἀγαθὸν οὐκ ἂν παράσχοι, δεῖ γένεσιν ἰδίαν καὶ ἀρχὴν, ὥσπερ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ τὴν φύσιν ἔχειν. καὶ δοκεῖ τοῦτο τοῖς πλείστοις καὶ σοφωτάτοις. νομίζουσι γὰρ οἱ μὲν θεοὺς εἶναι δύο, καθάπερ ἀντιτέχνους. τὸν μὲν γὰρ ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν. οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείνονα, θεὸν, τὸν δὲ ἕτερον, δαίμονα καλοῦσιν. In gratiam eorum, qui Græcè minùs intelligunt, apponam & tralationem Xylandri, etſi ex ipſo peti maluiſſem. *Vetuſtiſſima proinde à ſacrarum profeſſoribus rerum, legumlatoribus derivata eſt opinio, auctore incognito, fide firma & indelebili,*

lebili, non in sermonibus ea tantum & rumoribus, sed & in mysteriis ac sacrificiis tam barbaris, quàm Græcanicis exstans: neque casu ferri, & à fortuna pendêre Universum, mente, ratione, gubernatore destitutum: neque unicam esse rationem, quæ contineat id & dirigat, tanquam clavum aut frena moderans: sed cum permulta è bonis juxta malisque sint confusa; imò nihil natura hæc sincerum (ut verbo dicam) proferat: non esse unum aliquem promum, qui è duobus doliis res nobis veluti aliquem liquorem, cauponis in morem, distribuat atque misceat. Ergo à duobus principiis contrariis, adversisque duabus facultatibus, quarum altera ad dextram & rectà ducat; altera retrorsum avertatur atque reflectat; cùm vitam esse mixtam, tum ipsum mundum (si non universum, eum saltem qui ad terram est, & Lunæ subjacet) inæqualiter ferri, variisque & omnis generis motibus agitari. Si enim nihil absque caussa sit, & mali caussam bonum non præbet: necesse est in natura, ut boni, ita etiam mali ortum peculiarem, suumque principium exstare. Atque hæc quidem sententia plerisque & iisdem sapientissimis probatur. Existimant enim alii, duos esse deos, quasi contrariis deditos artibus; ut bona alter, alter mala opera conficiat. alii eum, qui est melior, Deum; qui deterior, dæmonem dicunt.

Atque hæc Plutarchus generatim de opinione duorum principiorum, uno omnis boni, altero omnis mali. Postea verò refert, quomodo opinio eadem fuerit Persarum; qui illam accepere à Zoroastre. Seculis priscis, ante imperium à Cyro conditum vixisse, indicat Ammianus Marcellinus lib. XXXIII. Clemens Romanus, vel alius potiùs, in IV Recognitionum, censet esse filium Cham, qui Mesraim dictus, unde Ægyptus terra Mesraim nominata. Post obitum autem vocatum esse Zoroastrim; id significare *vivum sidus*. Aristoteles, & Eudoxus, tradidere, ante mortem Platonis fuisse sex annorum millibus. Auctor Plinius lib. XXX, cap. I. Ac ibidem legas, ut Hermippus scripserit, fuisse eum ante bellum Trojanum quinque annorum millibus. Atque hanc sententiam secutus quoque est Plutarchus libro antè memorato. Eandem Hermodoro Platonico tribuit Laërtius in procemio operis. Interea non dissimulat, quod longè verisimilius est, Xanthum Lydum, à Zoroastre usque ad Xerxis transitum, computare annos solùm sexcentos. Imò non paullò etiam junior fuerit, si vixerit sub patre Xerxis Dario Hystaspide, vel temporibus Hystaspis ejus, qui Xerxis avus, Darii parens fuit. Sub aliquo quidem Hystaspe floruisse, Persarum traditio est; ut apud Agathiam legimus in secundo. Qui & duplex ei dat nomen: unum Ζωροάστρȣ, alterum Ζαράδης, ἤτοι Ζωράδης. De ætate autem, in tanto dissensu priorum, negat certi quicquam statui posse. Nec valde repugno. Hoc autem opinionum incertum provenisse ex eo arbitror, quòd complures ejus nominis fuerint. Notissimus quidem ille Bractianus, quem Nili æqualem faciunt Augustinus lib. XXI de Civit.

Civit. Dei cap.XIV,& Suidas. Vt qui cum Rege eo non ferri solũ viribus, sed magicis etiam artibus decertârit : ut ait Trogus, sive Iustinus Philippicarum initio. Quod ex primo historiarum Ctesiæ haustum esse, indicat Arnobius in primo. Sed præter Bactrianum alter fuit : ut ille, quem nunc Persam, nunc Medum vocat Clemens primo Στρωματέων, ac Περσομήδην nuncupat Suidas. Quamquã dubitet Plinius lib.XXX, cap. I : *Vnus hic fuerit, an postea & alius, non satis constat.* Vbi & illum magicarum artium doctorem Azonacis discipulũ facit : ac etiam meminit Zoroastris Proconnesii. Plures quidẽ ejus nominis fuisse, testis etiam Plato Alcibiade, & X de Rep. & Clemens V Στρωματ. Id verò vitium fuit mentis humanæ, ut quo pretiũ adderet opinionibus, eas antiquiori potiùs, quàm juniori tribuerit. Sed de ætate judicet quisque, ut volet, dum bene antiquum fateatur : quod ex dictis satis constat. Ad Zoroastris dogma redeo. Is eodem Plutarcho testante, cum duo statuisset principia, boni principium vocavit Oromasden; mali Arimanium. Quod ipsum ex Agathiæ secundo cognoscimus; sed vocabulis paulum variatis. Sic enim vulgo scribitur : Τὸν μὲν ἀγαθὸν εἴτε θεὸν, εἴτε δημιουργὸν, Ορμισδάστην ἀποκαλοῦσιν· Αριμάνης δὲ ὄνομα τῷ κακίστῳ καὶ ὀλεθρίῳ· *Bonum enim sive Deum, sive Creatorem, Hormisdasten appellant : Arimanes autem pessimo illi ac pernicioso est nomen.* Sed puto, pro Ορμισδάστην scribendum Ορομάσδην. Arimanii etiam meminit Artaxerxes apud Plutarchum in Themistocle. Τὸν πονηρὸν δαίμονα Περσῶν vocat cubicularius, ad Darium sermone, apud Plutarchum in Alexandro. Pergit deinde Plutarchus, atque, ex Zoroastris opinione, tradit, nulli ex rebus, quæ sensu vel mente percipiantur, posse Oromasdem meliùs comparari, quàm luci : nulli rectiùs Arimanium, quàm tenebris & ignorantiæ : ac illi quidem cædendas victimas, ut accipiatur beneficium, vel pro accepto gratiæ agantur : huic verò, ut malum ab homine propulset. Addit quoque, Persas propterea herbam Omomi dictam in mortario pinsere : simul Arimanium sive Ditem, & Tenebras invocare : tum sanguinem lupi recens jugulati herbæ Omomi miscere : postmodo eam efferre, atque abjectare in locum, quò Solis radii non pertingant. Stirpes bonas esse opus Dei boni; malas, ut venenosas, mali genii : item bona animalia esse boni numinis; ut canes, aves, echinos terrestres; mala esse mali genii, ut echinos aquaticos : eoque beatum esse, qui plurimos talium interfecerit. Subdit deinde, Oromasdem è luce purissimâ natum esse; Arimanium è caligine; perpetuóque hos inter se bellum gerere : tanto autem Oromasdem esse sublimiorem Mithrâ, hoc est Sole; quanto eodem Sole inferior est Pluto sive Arimanius : ac Oromasdem quidem fecisse stellas, & bonos Deos, inque ovo posuisse. Per ovum hoc mysticè mundus intelligitur : cui ova-

lem figuram antiquiſſimi tribuerunt : in his Sanchuniathon ; de quo vetuſtiſſimo rerum Phœniciarum ſcriptore dictum nobis in opere de hiſtoricis Græcis. Hinc Thebaidos incolæ, Deum mundi opificem repræſentare volentes, efformabant eum ovum ore effundentem : ἑρμηνεύουσι δὲ τὸ ὠὸν τὸν κοσμὸν, *ovum autem interpretantur mundum* : ut ſuperius ex Porphyrio diximus. Etiam in Orgiis Liberi Patris, quæ ab Orpheo inſtituta, ovum mundi erat ſymbolum : ut docent Plutarchus Sympoſiacôn lib. II quæſt. III, & Macrobius Saturnalium lib. VII, cap. XVI. Vnde Proclus in Timæum eadem eſſe ait, τὸ Ορφικὸν ὠὸν, καὶ τὸ τοῦ Πλάτωνος ὂν· *Orphei ovum, & Platonis Quod eſt.* Cum ovo mundum etiam Varro comparat in Logiſtorico, qui Tubero ſive de Origine humana inſcribitur * : *Cœlum eſt teſta ; item vitellum, terra ; inter illa duo humor quaſi ilcinus* † (in ſinum) *cluſus aeri, in quo calor.* Ovum igitur, hoc eſt mundum, fecerat Oromaſdes. Sed Arimanius, cùm malos genios condidiſſe dicitur, tum ovum illud perforâſſe : atque ita bona permiſcuiſſe malis, mala bonis : hinc coortas eſſe inimicitias inter Oromaſden, & Arimanium : atque alterum alterius opus demoliri : ſed fatum affore, cùm Oromaſdes Arimanium vincat, imò prorſus aboleat : homineſque tum demum pacificè beatéque victuros. Quæ fabuloſa eſſe, nemo non videt : interim non obſcuræ hic apparent reliquiæ doctrinæ Noachicæ, tum de Deo, habitante lucem inacceſſam, mundique opifice ; tum de Satana, aeris ac caliginis principe, mali omnis fonte & auctore ; quo æternis tenebris addicto, beatam homines cum Deo vitam degent.

* *apud Probum in Eclog.6.*
† *al.* in limum.

De Zoroaſtris ac Perſarum doctrina ſatis. Ab his me confero ad Ægyptios ; ex quibus, ut antea vidimus, ſoli Thebaidos incolæ unicum Deum, mundi architectum, Cneph à ſe nuncupatum, coluerunt. Cæteris Ægyptiis plures erant Dii : præcipuus interim honos duobus erat principiis ac cauſſis Vniverſi ; uni omnis boni, unde rerum generatio ; alteri omnis mali, unde rerum corruptio. Ac ex eorum ſententia, in hac rerum ab utroque principio miſtura, prævalet facultas melioris numinis : attamen non in tantum, ut deterioris opus aboleat prorſus : quippe & vis iſta deterioris principii penitiſſimis inhæret corporibus, ſaltem illis ſub Luna conſtitutis : atque inde eſt, quod ſemper meliori repugnet facultati. In principio illo præſtantiori divinioréque, & ejuſdem opere, tria conſiderantur : quorum unum patris, alterum matris, tertium prolis ſe inſtar habeat. A primo eſt forma ; ab altero materies ; tertium eſt ipſe mundus. Primum dicitur Oſiris ; alterum Iſis ; tertium Orus. Principium deterius vocatur Typho. Ac Iſis quidem, quæ naturæ eſt femineæ, eoque receptaculum boni & mali, ſponte ſuâ fertur ad id, quod melius eſt. Sed

Typho

Typho altè inhæret & corpori, & animæ Vniversi; semperque melius principium impugnat. Melioris principii, quod Osiridem dixere, in anima imago est Ratio, sive Mens: Typhonis verò simulachrum est pars animæ ἄλογος †, & affectibus æstuans. In corpore humano, Osiridis imago est facultas bonum præstans temperamentum: Typhonis autem, facultas morbos & mutationes arcessens. In cælo, & elementis, Osiridem repræsentat, quicquid ordinatum, & æquabile: Typhonem, quicquid inordinatum, & inæquabile; ut solaris vel lunaris luminis defectus, procellæ ac tempestates, inundationes marinæ; atque ita in cæteris, quicquid modum & ordinem non tenet.

† *rationis expers.*

Horum omnium non locupletem magis testem laudare possim, quàm Plutarchum, libro sæpius memorato de Iside & Osiride. Ex cujus sententia duo hæc principia sunt duo spiritus mundi præsides: ut valde hæc conveniant cum Zoroastris doctrina, de qua diximus. Sed longè aliter hæc de principiis illis capiebant multi ex Ægyptiis sacerdotibus. Qui per Osiridem intelligebant tum Solem, tum Lunam, tum Nilum: per Typhonem, tum Solem, tum Mare: per Isidem tum Lunam, tum Terram. Quod accuratius exponam in Naturæ corporeæ cultu. Ea interpretatio non satisfecit Plutarcho: ut qui contenderet, nihil corporeum, & sensus expers, pro numine coli posse. Quare ut vulgatiorem Ægyptiorum de Diis suis opinionem explanatione commodâ reddat meliorem: per Isidem quidem intelligere jubet mundum; per Osiridem autem, ac Typhonem, Deos vel dæmonas magnos; quorum virtute rerum natura gubernetur. Nec eum ab hac dimovit sententia, quòd videret, Ægyptios fere ea per corpoream declarare naturam. Nam censet, eorum verba capienda esse μετωνυμικῶς: ut nominibus rerum corporearum, & ratione ac sensu carentium, designentur duo spiritus principes, quibus corporea universa suam debeant originem. Atque hoc illustrat eo, quòd Romani, ac Græci, similiter ἥραν τὸν ἀέρα, γένεσιν δὲ ἡφαίστου τὴν εἰς πῦρ ἀέρος μεταβολὴν ἀλληγοροῦσι· *Græci per Iunonem intelligunt aëra; per ortum Vulcani, mutationem aëris in ignem.* Subjungit deinde, οὕτω παρ' Αἰγυπτίοις Νεῖλον εἶναι τὸν Ὄσιριν, Ἴσιδι συνόντα τῇ γῇ· *Sic Ægyptiis Nilum esse Osiridem, congredientem cum Iside, quæ est terra.* Statuit igitur, ut Bacchum dicimus pro vino, quia primus creditur docuisse rationem vini ex uvæ latice exprimendi; quo pacto item Homerum dicimus pro poematis ejus: sic cum divino honore coluntur Osiris, & Isis, & iis adversarium numen Typho inducitur; in corporea illa natura neutiquam esse animo sistendum; sed assurgendum altiùs ad caussas naturæ; quæ sunt magni spiritus jam memorati: posse interea & cultum præstari rerum naturæ; sed ut imagini ac speciei ipsius numinis: quo-

modo cultus talis non proprius, ſed ſymbolicus ſit habendus. Ipſum audiamus loquentem, Συνελόντι δὲ εἰπεῖν, οὔτε ὕδωρ, οὔτε ἥλιον, οὔτε γῆν, οὔτε οὐρανὸν, Ὄσιριν, ἢ Ἶσιν ὀρθῶς ἔχει νομίζειν· οὔτε πῦρ Τυφῶνα πάλιν, οὔτ᾽ αὐχμὸν, οὐδὲ θάλατταν, ἀλλ᾽ ἁπλῶς ὅσον ἐστὶν ἐν τούτοις ἄμετρον καὶ ἄτακτον ὑπερβολαῖς ἢ ἐνδείαις, Τυφῶνι προσνέμοντες· τὸ δὲ κεκοσμημένον, καὶ ἀγαθὸν, καὶ ὠφέλιμον, ὡς Ἴσιδος μὲν ἔργον· εἰκόνα δὲ καὶ μίμημα καὶ λόγον Ὀσίριδος σεβόμενοι καὶ τιμῶντες, οὐκ ἁμαρτάνοιμεν. *Vt rem paucis comprehendam, nec aquam, nec ſolem, nec terram, nec cœlum, Oſirim vel Iſin rectum eſt putare: neque item ignem putandum Typhona, neque æſtum, neque mare: ſed ſimpliciter, quicquid in his non tenet modum vel ordinem, ſeu exceſſu ſeu defectu, id Typhoni tribuemus: quod verò recto ordine ac modo fit, bonumque ac utile, velut Iſidis opus; imaginem autem ac imitationem, ac ſpeciem Oſiridis colentes ac honorantes, non peccabimus.*

Etiam Plutarcho hoc magiſtro cognoſcimus, quomodo illa de principiis duobus opinio ad Græcos ſit philoſophos derivata. Exemplo ſit Pythagoras, quem duo ait ſtatuiſſe principia, bonum malumque: ab illo eſſe unitatem, finitum, quieſcens, impar, quadratum, æquale, dextrum, ſplendidum: ab hoc eſſe binarium, infinitum, in motu verſans, curvum, par altera dimenſione longius, inæquale, ſiniſtrum, tenebricoſum. Ac fortaſſe nec aliud voluit Philolaus Pythagoricus, quando (ut apud Stobæum in Eclogis Phyſicis legimus) principia rerum ſtatuit τὸ πέρας καὶ τὸ ἄπειρον, *finitum & infinitum.* De Empedocle Agrigentino magis liquet: quem Plutarchus inibi ait unum inducere boni principium, quod amor, vel amicitia, vel etiam harmonia dicitur; nempe quia eſt ἑνωτικὸν, ſive rerũ conjungens: alterum principium mali, quod lis, vel rixa nuncupetur; puta quia ſit διαιρετικὸν, ſive res disjungens. Atque idem tradidit Diogenes in VIII; è noſtris Iuſtinus Martyr παραινετικῷ πρὸς Ἕλληνας, & Clemens Alexand. προτρεπτικῷ πρὸς Ἕλληνας. Platonem quoque his comitem addit Plutarchus: quia licet multis quidem locis ſententiam ſuam occultârit, principiáque omnium vocârit idem, & diverſum: in libris tamen de Legibus, quos ætate grandior perſcripſit, apertè doceat, mundum hunc non ab unica regi anima; ſed pluribus, ac minimùm duabus; quarum una bonum efficiat, altera contrarium. Quibus non obſtat, quòd apud Auguſtinum in VIII de Civit. Dei cap. XIII legimus, juxta Platonem *Deos non eſſe, niſi bonos*: ut diſertim ait in decimo de Legg. Nam Plato per Deos bonos intellexit honeſtos, & virtutum amantes: quales etiam fuerint, etſi noceant hominibus; dummodo mala, quæ immittunt, juſtæ habeant pœnæ rationem. Qua parte Platonem deſeruiſſe videtur Porphyrius, quando in Sacrificiorum libris duo conſtituit dæmonum genera; bonos & beneficos, malos & maleficos. Vide Iamblichum libro de Ægyptiorum myſteriis,

ſteriis; quæque ex Porphyrio ad Anebonem (ſic enim, non *Abeuntem*, vel *Abeonem* legi debet) B. Auguſtinus refert lib.x de Civit. Dei cap.x. Ac Romani quoque,& Græci,licet non agnoſcerent duo ſolum rerum principia; hactenus tamen priorum inſtitere veſtigiis,quod pro bono maloque effectu Deos diſcriminarent. Siquidem eorum iis alia bona, quæ juvarent; alia mala,& ut Maro vocat,læva,quæ nocerent. Atque ut apud Auguſtinum legas lib.VIII de civit. Dei cap.XIII, *Labeo numina mala victimis cruentis, atque hujuſmodi ſupplicationibus placari exiſtimat: bona verò ludis & talibus, quaſi ad lætitiam pertinentibus rebus.*

At propiùs ſententiæ de gemino rerum principio,bonarum uno,malarum altero, adhæſit Manes, cum diſcipulis XXII; in quibus præcipuè memorati Thomas, Buddas, Hermas, ſive Tyrbo, & Acua; à quo Manichæi aliter dicti Acuanitæ *. Nec tamen Manichæi ſic temere loquebantur, ut dicerent, duplex eſſe numen; vel ſi duos dicerent Deos,non aliter hoc ſolent interpretari, quam unum propriè, alterum impropriè † Deum dici: quomodo etiam Apoſtolus Paulus ‡ ait,Deum hujus ſeculi, qui diabolus eſt, excæcâſſe fidelium mentes. Sed in eo tamen convenientia eſt, quòd ex duobus principiis, quorum unum eſſet Deus, alterum ſive Hyle, ſive Dæmon, à priori bona, ab altero eſſe mala crederentur: ab illo Solem non factum quidem, prolatum tamen, vel miſſum: ab altero autem colubrum,& alia id genus animalia,facta eſſe in gente tenebrarum. Quæ qui dicit, is diabolum creatorem,ac proinde Deum facit. Hanc Manetis inſaniam legere eſt apud Epiphanium hæreſ. LXVI: nec uno loco apud B. Auguſtinum. Paucis verò apud eum libro de hæreſibus, *Iſte*, inquit, *duo principia inter ſe diverſa atque adverſa,eademque æterna & coæterna,compoſuit: duaſque naturas atque ſubſtantias, boni ſcilicet & mali, ſequens alios antiquos hæreticos,opinatus eſt: quarum inter ſe pugnam & commixtionem fabulatur.* Per hæreticos,quos Manes ſecutus dicitur, intelligit Marcum,Cerdonem,Apellem, alios; qui itidem duo ſtatuerant principia. Sed cùm Manem hunc conſtet natione fuiſſe Perſam, ac Perſicis etiam diſciplinis, ſumtibus viduæ cujuſdam,fuerit imbutus,ut Epiphanius tradit: magis mihi veriſimile ſit, patriam in eo religionem ſecutum fuiſſe. Zoroaſtris enim, & Magorum hæc doctrina erat; ut è Plutarcho antè vidimus. Atque idem à Laërtio adſtruitur è Dinonis V Hiſtor. Ariſtotelis libro I de Hiſtor. Hermippo libro I de Magis, Eudoxo ἐν περιόδῳ, Theopompi libro VIII Philipp. & Eudemo Rhodio.

* *Epiphan. hæreſi 66,& Nicetas Choniates ſive Coloſſenſis lib.4 Theſauri Orthod. cap.33.*

† *Fauſtus Manichæus apud Auguſtinum.*

‡ 2 Cor.4,4.

Satis ex his liquet, quàm antiqua ſit, & unde profluxerit doctrina de duobus naturæ principiis, bono Deo, maloque genio: quorum ille ſit cauſſa omnis boni in natura; & coli debeat,ut faciat bene: hic auctor ſit

 omnis

omnis mali, & colendus ſit, ne malus malè faxit.

Quod ſi adverſus hoc venenum quæratur antidotum, ex uſu ſit adire Epiphanium hæreſi LXVI, ac præcipuè B. Auguſtinum lib. XXI contra Fauſtum: itē libro de natura boni contra Manichæos, & aliis in locis: adhæc Damaſcenum contra eoſdē. Mirum verò Fauſto, homini nō planè obtuſo, placere potuiſſe ſententiam tam abſonā. Nam quo graviori quis piaculo ſe adſtringat, quàm ſi honore & obſervantia Dei propriâ eum colat & proſequatur, qui quicquid habet virium, hoc ad Dei conferat ignominiam, & hominum exitium: ac propterea, ubi dies advenerit extrema, cum cultoribus ſui præceps in tartarum datus pœnas perſolvet æternas. Nec opinio tam aliena ab omni ratione, quicquid dicat Plutarchus, multum habuit auctoritatis apud prudentiores. Itaque cum Fauſtus Manichæus Catholicis objectaret, quod dogma de uno Deo à gentilibus hauſiſſent: reſpondet ille lib. XX contra eum ſcriptorum cap. XIX, *Diſcat Fauſtus, vel potiùs illi, qui ejus literis delectantur, monarchiæ opinionem non ex gentibus nos habere: ſed gentes non uſque adeò ad falſos Deos eſſe delapſas, ut opinionem amitterent unius veri Dei, ex quo eſt omnis qualiſcunque natura.* Firmat hæc Iuſtinus Martyr de Monarchia. Vbi præter poetas etiam Platonem advocat in Timæo. Qui ſive à Thebaidos incolis monitus, ſolùm Deum Kneph agnoſcentibus, ſive aliter edoctus; licet plures induceret Deos, hos bonos, illos noxios; neutros tamen alio habuit loco, quam pro Numinis ſupremi miniſtris. In quo Hebræis, de quibus nulli eſt obſcurum, Chaldæi etiam conſenſerunt: ſi oraculo ſtare poſſumus, quod narrat nobis Iuſtinus Martyr oratione parænetica ad gentes, & Euſebius in nono Præparationis Euangelicæ:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.

Latinè ſic utcunque verbum verbo reddideris:

Soli Chaldæi ſophiam ſortiti, & Hebræi,
Sanctè à-ſe-genitum † *regemque Deumque colentes.*

† *Vel*, Sanctè nullo ortum.

Sed operam luſimus, niſi argumento etiam occurramus eorum, qui ſententiæ noſtræ diſcrepant. E Plutarcho autem vidimus, eò opinionum eſſe diſſenſionem, quòd in orbe terrarum, tot res ſint noxiæ generi humano: nec in animum inducere poſſent, Deum Optimum, (quod priùs, quàm Maximum, dicere ſolemus) tot eſſe malorum fontem & originem. Eo igitur fuere delapſi, ut duplex conſtituerent principium; à quorum altero acerbitates, omniáque fluere infortunia, multarum etiam rerum exitium, prædicabant: alteri autem, quicquid boni eſſet, acceptum referebant. Sed longè aliter poterant hac cura defungi, ſi mente animoque

que ſtudioſius hæc conſideraſſent. Si enim poeta dixerit Sulmonenſis in ſecundo Triſtium : *Nil prodeſt, quod non lædere poſſit idem :*
non minori jure dixero ,
Nil lædit, quod non commoda certa ferat.

Quocirca, non continuò ſiquid noceat, eo pro tali habendum, quod rerum naturæ incommodet. Nam quod uno eſt loco noxium, id juvat alio. Quis ignorat, quantum in periculum homines conjiciat cicuta ? Cujus rei in propinquis illuſtre etiam habeo exemplum à Nobili & affinitate dum viveret conjunctiſſimo Henrico Smetio memoratum Miſcellaneorum Medicorum lib. x , in obſervationibus anni cIↄ Iↄ xcI. Attamen in Liguribus Taurinis pro cibo habetur non delicato ſolùm, ſed etiam ſalubri, & inter cætera urinam ciere idoneo. Et quàm multa homini ſunt venena in cibis, quæ proſunt ei in medicamentis ! Atque ut neutrâ ratione commodo atque uſui forent : tamen ſic quoque emolumentum homini afferrent, dum pro cibo ſunt mutis animantibus, quæ nobis poſtea in alimentum , vel medicamentum cedunt. Scitè hoc verſibus iſtis expreſſit Lucretius in quarto :

Tantaque in his rebus diſtantia differitaſque eſt ,
Vt quod aliis cibus eſt, aliis fuat acre venenum.
Eſt utique ut ſerpens, hominis quæ tacta ſalivis ,
Diſperit, ac ſeſe mandendo conficit ipſa.
Præterea nobis veratrum eſt acre venenum.
At capris adipes, & coturnicibus, auget.

Dixeris , ut hoc ita ſit in quibuſdam ; tamen eſſe ex venenis innumera, ex quibus nullam homines, vel muta animantia capiant utilitatem : atque hoc facilè appariturum circumferenti animum per ea , quæ de his legere eſt, vel apud Græcos, ut Nicandrum, Dioſcoridem, Aëtium, Æginetam ; vel Arabas, ut Avicennam, Serapionem, Hali abbatem, Rhaſin ; vel recentiores Latinos, ut Petrum Aponenſem, Sanctem de Arduinis, cardinalem Ponzettum ; ut Cardanum, Grevinum, Mercurialem, alioſque prætereamus. Sed enim ſcimus & multorum ex illis utilitatem inſignem prodi ab iis , qui in arcanis naturæ rimandis ſtudium & operam collocarunt : & ſi de omnibus id oſtendere non poſſumus, non eo malignitatis culpanda eſt natura, vel ejus auctor ; ſed inertiæ id noſtræ tribuendum, qui non, quantum poteramus, curæ & diligentiæ in indagando eorum uſu poſuerimus. Quid quod ſic quoque ex venenis illis utilitas ad nos redit ? Excitant enim induſtriam noſtram in diſcernendis ſalubribus à venenatis. Patientiæ quoque materiem hinc habemus. Cumque videmus , quot periculis obnoxia ſit hæc vita , magis cognoſcimus iram Dei erga peccatum , ob

quod

quod in hanc miſeriam ſumus conjecti. Ardentiùs quoque Deum oramus, ut prudentia nos inſtruere, & per angelos ſuos cuſtodire dignetur.

CAPVT VI.

Acceditur ad ſpiritus miniſtros, bonos maloſque: quorum utroſque negarunt Saducæi; item Democritus; ex parte etiam Ariſtoteles: at contrà eos agnoverunt Pythagorici, & Platonici: atque ut doctrina hæc ad gentiles etiam à majoribus, multorum ſeculorum traditione, ſit derivata: quadruplici item ratione comprobata, ſpectris, oraculis, magicis artibus, & prodigiis. Angelis ſui generis corpus tribui, non modo à philoſophis, ſed etiam multis Sanctorum Patrum. In quo gentiles, & alii, de natura eorum aberrarint.

DIctum de duplici ſpiritu, uno boni, altero mali principio; quorum utrumque pari, vel ſuppari honore coluerint. Eâque occaſione etiam vidimus de variis opinionibus, quæ inde promanarint; ſed diſſimili ratione; dum alii non duo ſtatuunt principia, ſed multa; ſic tamen diviſa, ut quædam eſſent benefica, quædam malefica; ac utriſque cultus præſtaretur divinus: alii autem, ut Manichæi, duo duntaxat principia, boni unum, alterum mali, conſtituerent; ſoli tamen principio boni cultum, ut Deo, exhiberent. Deinceps accedo ad ſpiritus, non principes, ſed miniſtros: qui à philoſophis communi nomine fere dæmones vel dæmonia, à Peripateticis intelligentiæ, à Chriſtianis boni malive angeli appellantur.

In his conſiderabimus, naturam, officium, & cultum. In natura ſpectabimus hæc tria: primum, qui ſpiritus hoſce negarint, qui agnorint: deinde unde eos gentes cognoverint: & quatenus in eorum natura convenerint Chriſtiani, ac gentiles: denique de naturæ hujus præſtantia; quæ ex cultus cauſſis una fuit.

Spiritus non agnovere Saducæi: ut eſt Actorum XXIII, 8. Objectant nobis Iudæi, quòd libros Moſaicos agnoſcerent pro divinis; ubi ſæpius commemoratur, ut angeli apparuerint. Verùm veriſimile mihi ſit, Saducæos eludere hæc ſolitos: cujus ratio nunc gemina occurrit. Vna eſt, ut per eas non aliud intellexerint, quàm qualitates à Deo productas in imaginatione ejus, quem de re aliqua velit edocere. Altera eſt, ut putarint, Deum producere ſpiritus, quando eorum operâ uti velit, poſtea eos deſtruere: ac producere quidem ſeparando quiddam ab anima mundana, quod poſtea redeat in naturam generalem.

Ex gentium philoſophis Democritus non agnovit ſpiritus ullos: nec Ariſtoteles alios, quam orbium cæleſtium motores. Licet non ignorem, aliud de Ariſtotele viſum fuiſſe Auguſtino Steucho lib. VIII de Perenni Philo-

Philoſophia cap. xxvi. Sed enim ſi aliòs ſtatuiſſet, ſaltem, ubi optima erat occaſio, non hoc ſiviſſet nos ignorare. Nunc nec levem ejus rei mentionem videmus; præterquam ubi ex aliena loquitur ſententia. Ac valde hanc de eo opinionem firmat, quòd ſimiliter ſenſerint præcipui ejus interpretes; ante alios Alexander: præterea Simplicius, & Averroes. Aliqui tamen aliter; ſed hi à præceptore, ut aliis quibuſdam, ita hac etiam parte, receſſerunt; primùm Theophraſtus; multis poſt ſeculis Ammonius, & Philoponus; item ex Arabibus Avicenna, & Algazel.

Nec cauſſa erat, cur hac parte hi jurarent in Democriti, vel Ariſtotelis opinionem, qui prius deſeruiſſent ſententiam veterum. Pythagoras enim dæmonia poſuit: imo primus id philoſophorum fecerit, ſi Simplicio credimus in libb. de Anima. Nec dubium, quin in eo Pythagoras veſtigiis eorum inſtiterit, quibus uſus magiſtris fuit; Thracibus, Ægyptiis, Perſis, Chaldæis, atque aliis: quemadmodum libro de Philoſophorum ſectis oſtendimus. Plato, qui poſt Socratis exceſſum Pythagoræos audivit, eorum hanc opinionem ſecutus fuit: uti Platonem ſectatores ejus Appulejus, Plotinus, Porphyrius, Proclus, Pſellus.

Mirum verò non injuriâ videatur, unde gentiles agnoverint ſpiritus ſive dæmonia: quæ Sadducæi, Peripatetici, & alii magni nominis negarunt: uti hodieque multi eos tollunt; ſed qui nihil credant, niſi quod manibus palpent, vel oculis ſaltem videant. Operæ igitur erit, ſi hoc paullò fuſiùs exponamus. Nam abſque eo intelligi nequit, unde originem ceperit dæmoniorum cultus.

Non dubium, quin à primis Noachidis per manus traditum ſit, eſſe ſpiritus, quorum miniſterio utatur Deus in orbe adminiſtrando. Præterea intelligere propius potuerunt quiſque ab gentis ſuæ conditoribus. Siquidem Moabitæ, & Ammonitæ, habuere traditionem à Lotho, quem Angeli è Sodomis eduxerant: ut eſt Geneſ. xix. Iſmaelitæ hauſerint ex Agar, cui Angelus aquam oſtendit: ut eſt Geneſ. xxi, 17. Poſtea item in Moabitis firmata hæc opinio, cùm angelus ſe oppoſuiſſet Bileamo, ut Iſraelitis malediceret: quemadmodum legere eſt Num. xxii, 22. Nec dubium, quin non pauca ejuſmodi alia contigerint; utut Spiritus S. ea in Scripturis præterierit, quia ſufficerent nobis, quæ habemus. Neque enim repente omnes facti ſunt peſſimi; ſed paulatim à recto deſcitum: ut admodum ſit credibile, diu etiam poſtea aliquos ſaltem fuiſſe, quos miſericors Deus per angelos ſuos alloquio dignaretur; ſed, magis & magis religione pura retro eunte, pauciores paucioreſque.

Nec tamen, ſi deeſſet affatus angeli boni, eò deſiere ſe mali offerre angeli; idque domi, in agris, ſylvis, mari. Quin tanto id frequentiùs factum; quanto

quanto major esset Dei ignorantia: quomodo hodiéque in gentibus idololatricis contingit, atque etiam in Lapponibus & Finnis, extimi Septentrionis populis; ubi tenuis est valdéque diluta veri numinis cognitio.

Hujusmodi oblationes *spectra* dixere: sed voce aliquantò angustiori: quando *spectrorum* vox est à veteri verbo *specio*, hoc est, video: unde *species*, ut à *facio*, *facies*; item *speculum*, ut ab *amicio*, *amiculum*: composita item *inspicio*, *conspicio*, alia. Atqui spectrorum nomine non ea solum intelliguntur, quæ videmus; sed etiam, quæ auditu cognoscimus. Vt fragores, & strepitus insolitos: vel si, ubi videas neminem, vox aliquid significet humanâ major. Nempe ut trecentis aliis, ita huic etiam vocabulo contigit, ut à potiori usu imponeretur. Græcè similiter φάντασμα dicitur Matth. XIV, & Marci VI: ubi historia refertur Christi inambulantis aquis, ac discipulorum putantium se spectrum conspicere. Græcanicam vocem vulgatam retinuit interpres: sed *spectrum* prætulit Erasmus. Πνεῦμα dicitur Luc. XXIV: quando discipuli Iesum post resurrectionem conspicantes, spiritum se videre censent. Et sanè, opinionem spectrorum in populo obtinuisse Iudaico, præter ista ostendit historia Heliodori ab formidabili equite flagellati: ut est II Maccab. cap. III: item quinque equitum Iudæ Maccabæo opem ferentium: de quo ejusdem libri cap. XI. Sed enim hæc spectant Iudæos: nunc de gentilibus propriè agimus, è quibus non modò vulgus, sed flos etiam populi, in hac sententia fuit. Neque ignorabant, subinde spectra fingere homines, sive otio pene marcentes; qui aliquam capiunt voluptatem, si aliis sint terrori: sive invidos, avaros, ambitiosos, libidinosos; qui hisce artibus rebus suis student: cujus rei vix aliquo in ordine plus exemplorum habemus, quàm in sacerdotali. Tale illud de Tyranno, Saturnum ementiente, ut potiri liceret mulierum amplexibus: de quo Rufinus lib. XI, cap. XXV. Item de Mundo adolescente, sic à sacerdote instructo, ut se Anubidem simulando Paullinâ frueretur: de quo Iosephus Antiquitatum lib. XVIII, cap. VI. Addere etiam liceat melancholicos, & furiosos, quibus atra bilis imaginationem corruperat; uti & metu nimio multis contingit. Vnde mulieres, & pueri, & horum similes, eadem patiuntur: ac par ratio est in myopibus, surdastris, ebriis: quales quia sensu minus valent, quandoque etiam sanctè affirmant, visa sibi, vel audita, de quibus fidem nulli fecerint cordato. Vnde Plutarchus de spectro Dionis in vita ejus differens scribere non dubitat: Καί τοι λόγος τις ἐστὶ τῶν ἀναιρούντων τὰ τοιαῦτα, μηδενὶ ἂν νοῦν ἔχοντι προσπεσεῖν φάντασμα δαίμονος, μηδὲ εἴδωλον, ἀλλὰ παιδάρια, καὶ γύναια, καὶ παραφόρους δι' ἀσθένειαν ἀνθρώπους, ἔν τινι πλάνῳ ψυχῆς ἢ δυσκρασίᾳ σώματος γινομένους, δόξας ἐφέλκεσθαι κενὰς καὶ ἀλλοκότους, δαίμονα πονηρὸν ἐν αὐτοῖς εἶναι δεισιδαιμονίαν ἔχοντας. *Tametsi perhibent illi,*

qui

qui negant talia, nemini cordato visum dæmonii vel simulachrum obversari; verùm pueros, mulierculas, & deliros ex corporis imbecillitate homines, quum aliquo tenentur mentis errore, vel intemperie corporis, opiniones alienas atque absonas admittere, dum malum dæmonium superstitiosè credunt se invasisse. Sed enim ibidem refert Plutarchus, ut genius & Dioni, & Bruto, significârit vitæ suæ exitum. Non hæ viles erant animæ: sed viri magni, & graves, philosophiâ uterque exculti: qui tamen usque adeò spectris fuere commoti, ut amicis suis eorum, quæ vidissent, sollicitè indicium facerent. Nec ignotum, quid de Curtio Rufo narret Plinius lib. VII epistola ad Suram. Quod si semper apparitiones ejusmodi non animarum sunt, sed spirituum: pertineat huc quoque, quod de Athenodoro, magni nominis philosopho, ibidem refertur: cui narrationi, fidem adstruit, quod exitus, & sapientissimæ Atheniensium civitatis judicium, eam comprobârit. Sed longum esset commemorare omnia, quæ gravibus viris è gentilibus ipsis subnixa sunt. Varii adeantur, qui hoc argumentum tractarunt. Tam multa hi referunt, quæ testes habeant viros cordatos, ut fidem singulis demere non videatur alterius, quàm qui conscius sibi vanitatis suæ, cæteros etiam suo pede metiatur, neque ullos inveniri probos & fide dignos arbitretur.

Nec ex spectris solum collegere gentiles, esse dæmonia ac spiritus: sed etiam ex oraculis, quæ aliter dicuntur Deorum responsa: ac vel è terræ cavernis, vel è simulachris edebantur; idque solertiâ quidem humanâ, sed sæpe etiam diabolica. Nam constitere quidem fraudibus vatum; sed non solis, cum multa prædixerint, ad quæ nulla ratione humanæ mentis acumen pertigisset. Atque hæc iis etiam præstitere, qui oracula venerant exploratum, hominibus vafris, nec admodum credulis. Quæ res fecit, ut cum vulgus citra delectum omnia amplecteretur: prudentissimi quique, nō omnia, sed multa tamen crederent: quod ex illa in narrando constantia eorum satis liquet. Aristoteles, (qui dæmonia non credit, vel saltem non memorat, nisi cū, ut diximus, ex aliena loquitur sententia) divinationes istas tribuit humori melancholico; quia qui illo abundant, ingenio magis valeant, eò quòd acrimonia atræ bilis contrahat spiritus, ut obscura difficiliáque melius perspiciant. Neç diffiteor, hoc in iis quidem locum habere, quorum notitia à sensibus dependeat: at dispar ratio in illis, quorum cognitio aliunde originem trahit. Plutarchus, & alii, maluere caussam constituere in vapore terrestri à Sole educto, inque corpus bene temperatum recepto, mentemque humanam concitante. Itaque, quod oracula defecerint, inde arcessunt, quia terra, vi ejus paullatim evanescente, tandem quasi effœta, ejusmodi exhalationes emittere desierit. Mirum, cujusquam paullò cordatioris animū in tam frivolis potuisse acquiescere. Nam ut iis

hoc concedamus,mentem poſſe humanam ab vaporibus ejuſcemodi concitari : unde , quæſo , evincent , vim aliam habere , quàm ut , quæ priùs ſciant homines,ſubtiliùs vel diſertiùs promant? quomodo poetę,ubi paullum ſe conſperſerint flore, ut ipſi loquuntur , Liberi patris, meliùs ſolent poetari. Quare cum Ariſtoteles,& Plutarchus,quorum meritò magnum ſemper nomen fuit,nihil meliùs potuerint adferre : ſic colligimus, neutiquam in natura eſſe inferiori ſubſiſtendum ; ſed adſurgendum eſſe ad cauſſas ſuperioris naturæ , quales ſunt dæmones : quos iccirco oraculorum eſſe cauſſas, Porphyrius tradit libro de dæmonibus,& Iamblichus libro de myſteriis cap.XXI, & XXVI : ut Appulejum mittam,de quo poſtea dicemus.

Quibus aliud videtur , oracula ajunt conſtitiſſe fraudibus humanis : quod etiam perſpexit Demoſthenes,quando (ut Minutius in Octavio ait) *reſponſo ſimulato φιλιππίζειν Pythiam querebatur.* Planiúſq; fucum detexit Lucianus in Alexandro Pſeudomante:ut tot alios fraudis patriciæ pariter,ac ſacerdotalis teſtes prætereã. Quas nec invenuſtè adumbravit Cælius Calcagninus ſuo de Oraculis libello. Dixeris quoque,vel illud ſuſpecta reddere oracula,quod fere ita eſſent ambigua,ut ad eorum intelligentiam altero eſſe oraculo opus videretur. Sed non ſi oracula latentium fuerint hominum impoſturæ , eo non fraude etiam conſtiterint illudentium dæmonum. Et his, & illis, ſuas partes tribuimus. Nec ſi ambigua forent , eo dæmoniaca non erant; quia dæmones ipſi, futurorum contingentium neſcii , ſubtili quidem , ſed fallaci ſæpius conjecturâ niterentur. Quare & dæmonibus verbis opus fuit obſcuris ac perplexis, quò oracula malè crederentur intellecta, ſi eventus non reſponderet. Nec ſatis eſt, ſi in ſacerdotum ſubſiſtatur ſollertia,quia multa prædicerentur, ad quæ non pertingeret mens humana. Quod parebit complura cogitanti oracula ex iſtis , quæ à veteribus referuntur , & juniorum induſtriâ bonam partem uno comprehenſa corpore prodierunt.

Egimus de ſpectris & oraculis. Præterea verò eſſe ſpiritus ſive incorporeas ſubſtantias, collegere gentiles ex mirandis illis, quæ fiunt per magiam,tum illam, quam albam vulgo dicunt, veteres autem θευργίαν vocabant ; tum quam nigram nuncupant, antiqui autem γοητείαν nuncuparunt. Priori deditos, laudabiles ajebant ; alteri addictos , deteſtabiles : ſed ut Auguſtinus ait lib. X de Civit. Dei cap. IX ; *ſunt utrique ritibus fallacibus dæmonum obſtricti ſub nominibus angelorum.* Nec omnem propterea magiam damnamus. Eſt quædam naturalis ; qualis eſt , ſi ovum in menſa ſponte moveatur , quia incluſeris argentum vivum : aut ſi clavus in aere pendeat medius , quia ſuperius & inferius deliteat magnes : & alia id genus , vix ullis

ullis cognita, niſi qui naturæ rimantur arcana. Eſt alia magia artificioſa : unde eſt, quod Archimedes ſpeculis naves combureret Romanas : quod Archytæ lignea volitaret columba, ſimiliaque Matheſios miracula. Nobis verò nunc ſermo eſt de dæmoniaca ſola : ut ſi corpus humanum horæ ſpacio transferatur ad centies mille paſſus : ſi caput æneum ad interrogata quævis dederit reſponſa : ſi corpus aliquod ſic oculis præſentium ſubtrahatur, quaſi evaneſceret : ſi de furtis cujuſlibet occultis indicium fiat. Quam qui magiam exercent, fere cum ea conjungunt naturalem illam, & artificioſam : nempe ut cætera etiam ab natura, vel arte, eſſe videantur. Vnde Irenæus juxta veterem interpretem lib. I, cap. VII : *Anaxilai ludicra cum nequitia eorum, qui dicuntur magi, commiſcens, per hæc virtutes perficere putatur apud eos, qui ſenſum non habent, & à mente ſua exceſſerunt.* Græcè ſi malis, habes apud Epiphanium hæreſi XXXIV : Τὰ γὰρ Ἀναξιλάου παίγνια τῇ τῶν λεγομένων μάγων πανουργίᾳ συμμίξας, δι' αὐτῶν φαντάζων τε καὶ μαγεύων, εἰς ἔκπληξιν τοὺς ὁρῶντάς τε καὶ πειθομένους αὐτῷ περιέβαλεν. De ludicris verò Anaxilai ſic inter alia Plinius lib. XXXV, cap. XV : *Luſit & Anaxilaus eo* (ſulphure) *candens in calice novo, prunâque ſubditâ circumferens, exardeſcentis repercuſſu pallorem dirum, velut defunctorum, offundente convivis.* Ad ludicra autem ejuſmodi acceſſiſſe commercium cum maligno ſpiritu, ſenſit etiam Irenæus lib. I, cap. IX, quando de Marco hæretico ait : Εἰκὸς δὲ αὐτὸν καὶ δαίμονά τινα πάρεδρον ἔχειν· *Veriſimile eſt habere eum dæmonem quendam adſeſſorem.* Vbi *paredri* vocem, quæ *adſeſſorem* ſignat, vetus retinet interpres.

Quibus hæc diſplicet ſententia, omnem magiam eſſe naturalem contendunt. Ac alii quidem, ut Petrus Aponenſis, qui Conciliator vulgò dicitur, provenire ajunt ab vehementi imaginatione, quæ vapores ac ſpiritus conturbet. Nos magnam quidem imaginationis vim agnoſcimus; ſed in corpus conjunctum, qualis ab imaginatione gravidæ ſe exerit in fœtum; at non item in corpus diſſitum, niſi fortè per contactum; ut ſi ab oculis veneficus vapor exiens noceat propinquo. At negamus imaginationem per ſe vim imprimere corpori longè diſſito. Nihilo rectiùs Petrus Pomponatius, qui libro de Incantationibus cap. IV, illa ſtupenda fieri ait, non vi incantationis; ſed incantatoris, idque occulta hominis proprietate. Quemadmodum enim lapides, & herbæ, cæleſti virtute mirandas ſortiuntur vires : ita cæli influxu unum præ alio accipere virtutem mirifica patrandi. Sed diſpar planè ratio lapidum plantarumque, ubi virtus eadem toti convenit ſpeciei; in hominibus verò pauci duntaxat res faciunt mirandas. Quare iſtæc, cum hominum excedant poteſtatem, non aliunde, quam à dæmonio, eſſe poſſunt.

Objectant, quòd multis nihil æquè fuerit in votis, quàm dæmoniorum com-

commercio res agere admirabiles; ſed nullo illos ſtudio eò potuiſſe pervenire; unde colligunt, ab iis, qui magi dicuntur, circulatoriis ludi præſtigiis: indéque Curtium lib. VII, cum artis magicæ meminiſſet, mox ſubjungere, *ſi modò ars eſt, nec vaniſſimi cujuſque ludibrium.* Verùm non quæritur, an multa nihil ſint niſi ſenſuum ludibria: ſed ſufficit, quòd multa ſine fœdere cum ſpiritu maligno fieri non poſſint. Nec movet, quòd multi, qui magno ſtudio hoc conſortium ambierunt, eò pervenire non potuerint. Eſt ubi Deus non permittat: ut præcipuè in potentibus, ne nimium orbi incommodent. Eſt ubi dæmon tale refugiat conſortium. Nec enim omnes æquè ei conducibiles; ſed vix alii, quàm ſimplices & creduli; cujuſmodi fere mulieres; vel affectibus planè mancipati, ut qui libidine, aut vindictæ ſtudio æſtuant: qualibus facilius illudit, atque abutitur.

Præter magicas artes, & cætera, quæ prius dicebamus, etiam dæmonia eſſe collegerunt ex oſtentis & prodigiis; quæ vel hominum mortes, vel ingentia prœlia, vel imperiorum mutationes ſæpiſſimè antecedunt. Ea oſtenta, nunc in cælo vel aëre contingunt, nunc terra marive. Neque ignoro, ſubinde referri à multis, non facta, ſed ficta: verùm ſatis eſt, quod multa adeò ſint non ficta, ſed facta. Quod negare non potuit acutus ille Hethruſcus, ſed neſcio an gentilibus multo religioſior. Machiavellum me dicere, puto, omnes intelligunt. Is lib. I Diſputationum cap. XXXVI, *Magnos*, inquit, *motus prædici ſolere, cùm in urbibus, tum in provinciis, idque ſignis quibuſdam, aut hominum præſagiis denunciari.* Idem poſtea ſic ſcribit: *Vt cauſſam facilè confitebor me ignorare; ita rem ipſam, cùm ex antiquis, tum novis exemplis agnoſcere oportet, & confiteri, omnes magnos motus, quicunque aut urbi alicui, aut regioni evenerunt, vel à conjectoribus, vel à revelatione aliqua, prodigiis, aut cæleſtibus ſignis prædici ac prænunciari ſolere.* Vnde autem prodigia, & cæleſtia illa ſigna proficiſcantur, non aliter potuit expedire, quàm ſi ea ad ſpiritus referret. Nam cum cauſſæ ignarum ſe profeſſus eſſet, hæc poſtea ſubjungit: *Niſi fortè cum philoſophis quibuſdam pronunciandum cenſeamus, aërem plenum ſpiritibus & intelligentiis eſſe: quæ futuras res prævidentes, & caſibus humanis condolentes, eas hominibus per hujuſmodi ſigna prænuntient, ut ſe adverſus eas tempeſtivè præparare, & communire queant.* Quæ ſatis docent, cùm ſupremam ad cauſſam recurrere nollet; nullam reperiſſe magis idoneam, quàm ſpiritus aërios.

Vidimus, ut eſſe ſpiritus, non traditione ſolâ, ſed quadruplici præterea ratione, cognitum ſit. Sed hoc *ſpiritus* vocabulum non eodem ab omnibus modo intelligitur. Interea convenit, non habere ſpiritus carnem & oſſa, ac ne quidem corpora ejuſmodi, ut in propria videri queant naturâ. Sed diu diſquiſitum, an omni omnino corpore careant: quæ putatur Philo-

Philonis fuiſſe ſententia, quia libro de confuſione linguarum * angelos vocet ψυχῶν ἀσωμάτων ἱερώτατον χόρον· *animarum incorporearum ſacratum chorum.* Ac ἀσωμάτους † etiam ſtatuunt Iuſtinus Martyr, ſive alius potiùs quæſtionum Græcanicarum confutatione ad quæſt. II. Item Nazianzenus orat. II de Theologia, & XXXVIII de natali Chriſti; Gregorius Nyſſenus de vita Moſis; Chryſoſtomus orat. I de Providentia; Theodoretus in Geneſin quæſt. XXXVI; & orat. III contra Græcos; Cyrillus in Ioannem lib. II, cap. X. Vt præteream duos Scholaſticorum quaſi patres, Dionyſium, & Damaſcenum; & tot alios.

* *fol. 234, edit. Turnebi.*

† *incorporeos.*

Sed alii contrà cenſent, nihil eſſe incorporeum, præter Deum: quod aſſerit Gennadius Maſſilienſis libro de dogmatis Chriſtianis cap. XI, XII, XIII; & ex eo inter Auguſtino tributa, ſcriptor libri de Spiritu & anima cap. XVIII. Ac apud Bedam lib. I de elementis philoſophiæ legas: *Quidam dicunt, quod corpora ſint ita ſubtilia, quæ ſenſu percipi non poſſint: unde reſpectu corporum noſtrorum, quæ ſpiſſa ſunt, & craſſa, ſpiritus dicuntur. Quemadmodum aër, quamvis corpus ſit, tamen propter ſubtilitatem ſui ſpiritus vocatur. Quod confirmat beatus Gregorius, qui in Moralibus lib. II, cap. II, de angelis loquens, ait: Comparatione corporum noſtrorum ſpiritus ſunt: ſed comparatione illius ſummi, & incircumſcripti ſpiritus, corpora ſunt dicenda. Hoc iterum probant autoritate B. Auguſtini, qui Enchiridio quoddam ponit capitulum, qualia corpora angeli habeant.* Sanè hæc ſententia, quam Beda proponit, nec ſequitur tamen, multis & ante eum, ac Gennadium placuit, ac multis poſt eos. Ex vetuſtioribus inclinat quoque eò Tertullianus lib. de carne Chriſti cap. VI: *Conſtat angelos carnem propriam non geſtâſſe: ut puta naturæ ſpiritalis, & ſi corporis alicujus, ſui tamen generis; in carnem autem humanam transfigurabilis ad tempus, ut videri & congredi cum hominibus poſſint.* Imò Origenes in prologo librorum περὶ ἀρχῶν clarè iis tribuit corpora, non palpabilia quidem, ſubtilia tamen, & tenuia inſtar auræ: cujuſmodi quæ ſunt, ea à ſimplicioribus ait incorporea vocari, quia non videantur, nec urgenti reſiſtant: quomodo nec aër vulgo dicitur corpus. Etiam lib. II, cap. II, ſolum Deum dicit ἀσώματον *. Itidem Lactantius lib. II, div. inſt. cap. XV, angelos ait *ſpiritus tenues.* Macarius homil. IV ‡, Ἕκαστον κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν σῶμά ἐστιν ὁ ἄγγελος, ἡ ψυχὴ, ὁ δαίμων· ὅτι κἂν λεπτὰ ὦσιν, ὅμως ἐν ὑποστάσει καὶ χαρακτῆρι καὶ εἰκόνι κατὰ τὴν λεπτότητα τῆς φύσεως αὐτῶν σώματα τυγχάνει λεπτὰ, ὥσπερ ἐν ὑποστάσει τοῦτο τὸ σῶμα παχύ ἐστιν. *Vnumquodque pro natura ſua corpus eſt; ſive ſit angelus, aut anima, aut dæmon. Licet enim hæc corpora tenuia ſint, nihilominus in ſubſtantia, charactere & repræſentatione pro ſubtilitate naturæ ſuæ corpora ſunt ſubtilia: quemadmodum & corpus iſtud ſecundum ſubſtantiam ſuam corpus eſt craſſum.* Similiter Auguſtinus de divinatione dæmonum cap. III, & V, & Geneſi ad literam

* *incorporeum.*

‡ *pag. 48, edit. Morell.*

teram lib. III, cap. x, in enchiridio ad Laurentium cap. LIX, epist. XCI, ad Fortun. & CXV ad Nebridium, Octoginta trium quæstionum quadragesimâ quinctâ, lib. II Retract. cap. XXVI, de civitate Dei lib. XXI, cap. X, ubi de quæstione hac sic judicat: *Si quisquam nulla habere corpora dæmones asseverat; non est de hac re aut laborandum operosâ inquisitione, aut contentiosâ certandum.* Cassianus quoque Collat. VII, cap. XIII, ait angelos *habere corpus quo subsistunt, licet tenuius, quàm nos.* Ac æqualis ei Claudianus Mamertus similiter sensit lib. III de statu animæ. Imò Ioannes, Episcopus Thessalonicensis, in Nicena secunda act. V, ait, *ita Ecclesiam Catholicam docere.* In quo etsi ratio eum fugerit, hoc tamen vidit, eam communiorem fuisse apud antiquos opinionem. Nec postea prorsus obsolevit: cùm & idem censeat Elias Cretensis in apolog. Nazianzeni, atque etiam Bernardus in Cantic. serm. V; ubi itidem solum Deum ait incorporeum. E junioribus mens eadem Augustini Niphi tractatu III de dæmonibus cap. XXXIV, & Cajetani in cap. IV Genes. & in cap. I ad Ephes.

Etsi verò cum nemine contentionis funem duxero, qui angelis corpora tribuat, laxius hac voce acceptâ: non tamen assentiendum Thalmudistis, qui eos nugantur productos ex sinistro massæ latere: vel Platonicis, qui definire non verentur, corpora iis esse rotunda, ac his ætherea, illis aerea, vel alius elementi. At extra controversiam ponimus, etsi humana sæpius corpora assumant; minimùm tamen incorporeos esse dicendos, quatenus perfectæ sunt substantiæ per se, nec ordinem habent naturalem ad corpus: contrà quàm in animis fit humanis, quæ citra quidem corporis organa, sed modo subsistunt imperfecto: puta ut pars perfectæ substantiæ constitutiva; unde nonnisi indirectè & reductivè ad substantiarum seriem pertinent.

CAPVT VII.

Præstantia merè spiritualis naturæ, quæ prior est ratio, cur ab hominibus pro Deo culta sit, ex eo comprobatur, quod interitui non sit obnoxia. Originem interim habere, contrà quam visum Aristoteli. Sed quando ea sit producta, ne quidem constitisse inter veteres Theologos: neque ob hanc quæstionem Ecclesiæ pacem scindi oportere. Ejusdem naturæ excellentia ostenditur ex intellectus angelici sagacitate: nec tantam tamen esse, ut futura præsciat, quæ sunt contingentia. Præterea præstantiam ejus elucere ex potentia; quo & velocitas pertinet: unde alæ ei tributæ, ut ventis etiam à gentilibus. Hinc acceditur ad alteram caussam præstiti iis cultus divini: quæ est officium ac cura erga homines. Consistere eam in triplici ministerio, ac de eo gentilium & Christianorum sententiæ conferuntur.

MAgna verò eſt naturæ hujus ſpiritualis excellentia : quæ & princeps ratio eſt, cur eò devenerint homines, ut honorem illi exhiberent divinum. Hoc ut meliùs intelligatur, non defugiam referre, in quibus potiſſimùm præſtantia ſpirituum conſiſtat.

Ac primùm ſuperant eo mortale genus, quòd natura eorum ἀλλοιώσει * quidem, non interitui tamen obnoxia ſit : contrà quàm nonnullis gentium philoſophis perſuaſum fuit ; illis imprimis, qui, poſt ſeculorum aliquot decurſum, ſuum quoque eos manere fatum crediderunt. Atque ut hi, cùm bellè ſe mereri putarent de ſpirituum natura, ſi longævam adeò illis vitam tribuerent, multum tamen de gloria imminuerunt : ita longè excellentiæ hujus modum excedunt Peripatetici, cùm eos ſemper fuiſſe, Deoque coæternos, arbitrantur. Multo verius illi, qui originis pariter ac temporis principium illis dederunt. In quo ipſo tamen variè peccatum, cùm Manes iis ortum tribuat à ſummo mali principio : ac Cabaliſtæ plerique, & cum iis Arabs Avicenna, dæmonum unum ab altero originem ſuam ducere exiſtiment. In quo propiùs à primæva traditione abiit Plato; ut qui hactenus ei inſtiterit, quod à τοῦ ἐπὶ πᾶσι θεοῦ † eos productos putârit. Vnde Origenes in procemio librorum περὶ ἀρχῶν : *Eſt illud in Eccleſiaſtica prædicatione, eſſe angelos Dei quoſdam, & virtutes bonas; quæ ei miniſtrent ad ſalutem hominum conſummandam. Sed quando iſti creati ſint, & quomodo ſint ; non ſatis in manifeſto diſtinguitur.* Itaque alii putarunt, illos cum hoc mundo productos : alii demum, poſt eorum ruinam, mundum hunc fabricatum tradiderunt. Vtriuſque ſententiæ auctores prodidit Stephanus Gobarus : de quo Photius in μυριοβίβλῳ, codice CCXXXII. Sed ſcriptor is intercidit. Quare defectum ejus hiſtoriâ veterum temporum ex parte ſupplebimus ; imò ulterius etiam, quàm Gobarus potuit, rem diducemus.

* *alterationi ſive mutationi.*

† *Deo principe ac ſummo.*

Græci Patres fere eò propendent, ut ſpiritus ante mundum hunc conditos arbitrentur. Vt Origenes in Geneſ. homil. I, in Ieſaiam cap. IV, in Matth. cap. XX, tract. X. Baſilius in Hexaëm. homil. I, & II. Nazianzenus ſerm. XXXVIII de Natali Domini *, & de Paſcha orat. II, quam & citat Damaſcenus. Eademque in ſententia Chryſoſtomus in Gen. hom. XXII, & de Provident. orat. I. Æneas Gazæus in Theophraſto, qui paullò ante annum vixit quingenteſimum, & quinquaginta circiter annis eo junior Anaſtaſius Sinaita lib. I Hexaëmeri, & circa annum ſeptingenteſimum Ioannes Damaſcenus Fidei Orthod. lib. II, cap. II, & lib. IV, cap. XIV. Cur verò ita ſenſerint, ex Hexaëmero Ioannis, cognomento Grammatici, vel Philoponi, qui claruit circa annum quingenteſimum vigeſimum, varias adfert rationes Photius in bibliotheca cod. CCXL. Nec tamen

* *pag. 617, edit. Morell.*

desunt è Græcis, quibus aliud fuerit visum. Vti Epiphanius hæresi LXV, quæ est contra Paulum Samosatensem. Eamque Epiphanii fuisse opinionem, fatetur quoque scriptor quæstionum ad Antiochum, quæst. III: unde videre est, perperam hoc opus Athanasio tribui, cùm is Epiphanio sit antiquior. Ac similiter alibi Nyssenum, Chrysostomum, Nicephorum, imò ipsum laudat Athanasium. Videtur in Epiphanii sententiam etiam propendêre Theodoretus in Genes. quæst. III. Saltem ait, qui contrarium pro certo habent, parum solidè sententiam suam probare. Interim reponit hanc quæstionem inter περιττὰς ζητήσεις, *quæstiones supervacaneas*. Ac tandem, modò quis fateatur, angelos esse à Deo creatos, de cætero sic statuit: τῷ τῆς εὐσεβείας οὐ λυμαίνεται λόγῳ, τὸ πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς γεγενῆσθαι λέγειν τῶν ἀγγέλων τοὺς δήμους· τὸ δὲ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἢ ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων, ἀπαγορεύει ἀπορρήδην ὁ θεῖος ἀπόστολος· *Siquis angelorum cœtus ante cælum & terram conditos dixerit; non offendet verbum pietatis. At verbosis contentionibus insistere, quæ nihil ad aliud prosunt, quàm ad subversionem audientium, expresse prohibet divinus Apostolus.*

In Latinis quoque variatum. Qui ante Augustinum vixere, statuere maluerunt, creatos esse ante mundum. Vt Novatus de Trinit. cap. I, Hilarius lib. XII de Trinitate, non longè à fine, & libro contra Auxentium, Ambrosius lib. I Hexaem. cap. V, & præfat. psalm. Hieronymus in epist. ad Tit. cap. I, ad verba illa, *Quem promisit Deus ante tempora secularia.* Vnde colligit, saltem angelos fuisse ante mundum, ne desint quibus hoc Deus promitteret.

Sed Augustinus non audet certo de hoc præfinire; ut videre est, cum alibi, tum lib. XI de Civit. Dei cap. IX, XIX, & XXXII. Vnde Paræus ad Gen. I, I, *Augustinus ubique dubitat, & sententiam in medio relinquit. Quare & nos relinquamus in medio.* Nec tamen sic dubitat, ut non eò magis inclinet animus, angelorum creationem etiam à Mose describi: ut qui putet, nomine lucis, primo die à Deo productæ, angelos signari. Quæ expositio nec Gregorio M. displicuit in Moralium XXXII, & venerabili Bedæ in Gen. cap. I. Imò nec Cyrillo lib. II, contra Iulianum desertorem; qui malignè admodum Mosem traducebat, quia de angelorum productione sileret. Et fortasse poterat hæc Augustini interpretatio placere, nisi tam aperte apud Mosem legeremus, primæ diei lucem à Deo diem vocatam. Vt nullum effugium sit, nisi dicendo, præter sensum istum, ut vocant, literalem, esse & alterum ἀλληγορούμενον: quod cujus pretii sit, ubi non præit Scriptura, alibi malo dicere. Quamquam verò Ludovicus Vives ad Augustinum, lib. XI de Civit. Dei cap. IX, annotet, Latinos prope omnes hac in opinione sequi B. Augustinum: video tamen, ejus temporibus propiores

res ſtatuere, potiùs angelos ante mundum creatos. Ita Caſſianus Collat. VIII, cap. VII, Gennadius de Eccleſ. dogm. cap. X, Iſidorus Hiſpalenſis de ſummo bono lib. I, cap. XII. In hoc veterum diſſenſu Petrus Lombardus lib. II, diſt. II, qu. II. cùm Auguſtini, mox Hieronymi expoſuiſſet ſententiam, ſubjungit deinde: *Nos quod prius dictum eſt, pro captu intelligentiæ magis approbamus; ſalvâ tamen reverentiâ ſecretorum, in quibus nihil temere adſerendum eſt.* Sed nihil prohibet, quo minùs verba ipſa Hieronymi, ab eo producta ex commentario in epiſtolam ad Titum, adſcribamus: *Sex millia necdum noſtri temporis implentur annorum. Et quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas ſeculorum origines fuiſſe arbitrandum eſt; in quibus angeli, throni, dominationes, cæterique ordines ſervirent Deo, abſque temporum vicibus atque menſuris, & Deo jubente ſubſtiterunt.* Ad quæ hoc reſpondet, arbitrari ſe ea ab Hieronymo ex aliena dici ſententia. Quod majoris foret ponderis, niſi is ſenſus tum temporis in Romana pariter ac Græca Eccleſia fuiſſet. Magiſtrum verò ſententiarum eâ parte ſequi amant Thomas Aquinas, omniſque Scholaſticorum populus. Vnde eò deventum, ut plurimi arbitrentur, non hæreticum quidem, temerarium tamen fore, ſiquis priorum tueri ſententiam præſumat. Et ſanè eſt hæc ſententia ex eo genere, ut propterea non debeant turbari animi imbecilliorum.

Quare ſepoſitâ hac controverſiâ, ad alia me confero, unde ſpiritualis naturæ præſtantia non minùs eluceat. Sunt hæc duo imprimis; perſpicacia intellectus Angelici, & in rebus exſequendis potentia. Quippe, ut de priori priùs dicam, non ſenſuum egent miniſterio; ſed ſe quidem per ſuam intelligunt ὀυσίαν: res verò materiales percipiunt per ſuperadditas ſpecies, quibus non res modò intelligibiles, ſed ſenſibiles etiam repræſentantur; non univerſè duntaxat, ut Averroi viſum fuit in XII Metaphyſ. ſed propriè diſtinctéque, quatenus ſunt ſingulares. Hæc intelligentia non ſolùm præterita complectitur, ſed etiam præſentia; non omnia tamen, quia cogitationes nôſſe humanas, niſi quopiam ſe indicio exſerant, poteſtatem exſuperat finitam; ut non obſcurè nos docet B. Paulus I Cor. II, II. Ad futura etiam hæc ſcientia ſe extendit; nec quævis tamen. Nam certò quidem prævident, quorum cauſſæ ſunt neceſſariæ; illa autem, quæ ut plurimum fiunt, probabili conjecturâ ex cauſſis intelligunt; tantoque veriſimilius nobis, quanto & naturæ præſtantis acumine, &, quia ſunt immortales, plurimorum ſeculorum memoriâ & experientiâ præcellunt. Sed, ecquid futurum ſit, quod planè eſt contingens, eorum etiam captum excedit; quia res ejuſcemodi nec in cauſſis cognoſci ab iis queant, quandoquidem ſunt indeterminatæ; nec in ſe ipſis, quia cum exiſtentiam necdum habeant, non poſſunt iis eſſe præſentes: ut quemadmodum ſoli ſunt Deo

præſentes, ita ſolus ea cognoſcat. Vnde Ieſaiæ XII, & XLII: *Annuntiate nobis futura, & dicemus, quod Dii eſtis.* Itaque ex eo, quod de Chriſto tam multa, quæ finitus prævidere intellectus neutiquam poſſet, tot ante ſeculis conſtantiſſimè à Prophetis ſint prædicta; veritas Euangelii ſolidè adſtruitur ad Rom. I, & I Petr. II. Atque hæc de ingenii perſpicacia.

In rebus etiam exequendis magna eorum potentia eſt. Vt inter multa, quod corpora gravia ſuſtollunt, perque aera in ſpatia longiſſimè diſſita transferunt. Quomodo Habacuc ex Iudæa, capillis ab Angelo apprehenſus, Babylona eſt tranſlatus; ut eſt Dan. XIV: ac Chriſtus ſe paſſus transferri in pinnaculum templi, & montem excelſum. Ob hanc & intelligentiam, & potentiam, etiam iis ſi inſtrumentis agant, quibus homines, longè tamen majora hominibus efficiunt. Cùm enim angeli, ſeu boni illi, ſeu mali, cauſſas rebus applicant, effectus non reſpondet virtuti inſtrumentali, ſed angelicæ: quomodo nempe ſecuris ex ſe quidem habet, ut ſecare poſſit, ſed plus ſecabit vir, quàm puer; pulchriùs artifex, quàm alius. Simile etiam videmus ex calore animalis; qui ex ſe habet, quod calefacit, rarefacit, ſegregat. Sed ab anima habet, quod generet ſanguinem, carnem, oſſa. Itidem igitur in angelorum operationibus non cogitandum modo de inſtrumentis, quæ moventur; ſed etiam virtute ejus, à quo moventur.

Ad angelicam hanc potentiam, quæ intellectus ac voluntatis eſt inſtrumentum, incredibilis etiam velocitas refertur. Atque ob hanc attributæ iis alæ. Ita Cherubim in Exodo cum alis factæ. Ieſaias ait Seraphim ad ſe volâſſe. Daniel etiam, & Ezechiel, advolantes conſpexere. Hoc Chryſoſtomus homiliâ περὶ τῆς ἀκαταλήπτου * fieri ait per συγκατάβασιν, q. d. condeſcenſionem; quia deſcribuntur, non quales ſunt naturâ; ſed prout facilius à ſimplicibus concipiuntur, & intelliguntur. Ac Chryſoſtomus quidem ait ibidem, adſignari alas ad ſignificandum, unde veniant. *Αἱ πτέρυγες τὸ ὕψος ἐμφαίνουσι τῆς φύσεως. Alæ ſignificant altitudinem naturæ.* Et mox addit, Gabrielem volantem deſcribi, *ἵνα μάθῃς, ὅτι ἐκ τῶν ὑψηλοτάτων χωρίων, καὶ τῶν ἄνω διατριβῶν, πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀφῖκται φύσιν· ut diſcas, eum ex ſuperis ac altiſſimis ſedibus ad homines deſcendiſſe.* Sed ut de iſto non adverſer Chryſoſtomo, ita & alteram eſſe rationem exiſtimo: quam B. Hieronymus addit in Ieſ. cap. VI: *Alas*, inquit, *habere dicuntur, propter velocitatem, & celerem in cuncta diſcurſum: ſive quia ſemper in altioribus commorantur.* Nempe quomodo & ventis, ad earum velocitatem denotandam, pennæ tribuuntur. Vnde & Deus dicitur Pſalm. XVII, & CIII, *Volare, & ambulare ſuper pennas ventorum.* Ac poetis ſimiliter alati finguntur: ut liquet ex Ovidio, Silio, Iuvenale. Etiam Boreæ filii Calais, & Zethus, πτερωτοὶ † Apollodoro. Imò non alia de cauſſa,

* de incomprehenſibili.

† alati.

caussa, quam in celeritatis symbolum, quâ ventos referrent, Ælius Verus Cæsar cursoribus suis tum Noti, Boreę, aliorumque ventorum nomina imponebat; tum alas etiam apponebat, ut auctor Spartianus. Quamobrem non dubito, quin, quòd angeli referuntur alati, id maximè pertineat ad velocitatem indicandam: quam quia nec mali angeli amisere, eo & hi alati dicuntur. Vnde in Avoth cap. XXXVI: *Tria sunt dæmonibus communia cum angelis; quod alati sint, quod præsciant futura, & quod ab uno mundi extremo ad alterum celerrimè se tranferant.*

De excellentia naturæ spiritualis, quod satis est, egimus. Nunc de officio ejus videamus. Nam hæc altera fuit ratio, ob quam homines cultu eam divino dignarentur.

Officium hoc triplex est pro triplici ministerio, quod τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, *Deo summo*, in cura præstant generis humani. De eo quoque tum gentilium opinionem exponam; tum quatenus ea cum SS. Scripturis, & interpretibus earum SS. Patribus consentiat.

Primùm ea spectat, quæ à Deo summo postularunt: cujusmodi duo sunt, unum in precibus Deo offerendis; alterum, si exaudiantur, in bonis homini procurandis. De utroque illorum sic Appulejus libro de Deo Socratis: *Cæterum sunt quædam divinæ mediæ potestates, inter summum æthera, & infimas terras, in isto intersitæ aeris spatio; per quas & desideria nostra, & merita ad Deos commeant. Hos Græco nomine* δαίμονας *nuncupant; inter mortales cælicolasque vectores, hinc precum, inde donorum.*

Porrò hoc ministerium, quod spiritibus assignari à Platonicis videmus, iisdem etiam tribuunt veteres Christiani. Vt Origenes in quincto adversus Celsum: Ὁμολογουμένως μὲν γὰρ ἀγγέλους φαμὲν λειτουργικὰ ὄντα πνεύματα, καὶ εἰς διακονίας ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν. ἀναβαίνειν μὲν προσάγοντας τὰς τῶν ἀνθρώπων ἐντεύξεις, ἐν τοῖς καθαρωτάτοις τοῦ κόσμου χωρίοις ἐπουρανίοις, ἢ καὶ τοῖς τούτων καθαρωτέροις ὑπερουρανίοις, καταβαίνειν δ' αὖ ἐκεῖθεν, φέροντας ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν τῶν ἀπὸ Θεοῦ τὶ αὐτοῖς διακονεῖν προστασσομένων· *Fatemur quidem, & Angelos esse ministratorios quosdam spiritus, crebrò mittente Deo commeantes ad eos homines, quos manet salutis hæreditas: hosque modo adscendere ad purissima loca cælestia, & puriora etiam supercælestia, oblaturos preces hominum: modò rursum descendere ad homines, reportando illinc aliud in usum singulorum, ut quisque est dignus beneficio.* Similiter Augustinus lib. II Medit. cap. III: *Dicuntur Angeli orationes & vota nostra offerre Deo, non quia Deum doceant; quia omnia, antequam fiant, sicut & posteaquam facta sunt, novit; sed quia ejus voluntatem super his consulunt, & quod Deo jubente completum esse cognoverint, hoc nobis evidenter, vel latenter reportant. Vnde hominibus ait**: *Cum orastis, orationem vestram obtuli Deo. Similiter & nos cum oramus, non Deum docemus, quasi nesciat*

* Tob. c. 12.

 quid

quid velimus, & quo indigeamus: ſed neceſſe habet rationalis creatura temporales cauſſas ad æternam veritatem referre, ſive petendo, quid erga ſe fiat; ſive conſulendo, quod fiat. Planéque his gemina habet epiſt. cxx ad Honorium. Hæc de primo ſpirituum miniſterio. Alterum poſuere Platonici extra preces, tum in mandatis Dei denuntiandis, tum in patrandis mirabilibus ac portentoſis, tum in futuris prædicendis. De quibus ſic ibidem Appulejus: *Per hos eoſdem, ut Plato in Sympoſio autumat, cuncta denuntiata, & Magorum varia miracula, omneſque præſagiorum ſpecies reguntur.* Quòd igitur templorum valvæ ſuâ ſponte aperirentur, quòd ſtatuæ loquerentur, quòd exta invenirentur ſine corde, & ſimilia, quæ apud Livium, Obſequentem, & alios, leguntur, à dæmoniis procurari credebant. Atque ad eoſdem retulere χρησμοὺς ſive oracula. Quale illud Iovis Ammonis, quod conſtitutum honori Chami Noachidæ. Item iſtud Apollinis Pythii, quod à Cadmo fuit. Adhæc Dodonæum, ubi præſedere columbæ Dodonides, ut eſt apud Pauſaniam in Arcadicis: hoc eſt, feminæ vaticinatrices, quæ Theſſalorum linguâ dicebantur πελειάδες, voce ambiguâ; ut quæ & columbas, & fatidicas, iis denotaret, unde fabulæ origo. Credo fuiſſe id oraculum à Dodanim, qui poſteri fuere Iavanis, ut eſt Geneſ. x, 4. Vetus admodum etiam fuit Trophonium oraculum, de quo eleganter Nicolaus Leonicenus, dialogo, qui ſic inſcribitur. Alia etiam apud Maximum Tyrium legas diſſertatione xxvi, & alios. Sed omnia perſequi non eſt hujus inſtituti.

Quod verò Platonici ſciſcunt, Deum miniſtris uti ſpiritibus in mandatis deferendis, in mirabilibus patrandis, in prædicendis futuris, id omne etiam doctrinæ convenit Chriſtianæ. Sic enim angelos ſcimus paſtoribus Bethlehemiticis nuntium attuliſſe de nato Servatore; item reſurrectionem ejus annuntiaſſe mulieribus. Quid etiam mirandum magis, quàm quod à Meſacho, Sadracho, & Abednego, in ardentiſſimum conjectis fornacem, angelus Domini ſic quaſi vento quodam omnem flammam atque æſtum arcuit, ut non modò non læderentur, ſed etiam carmine ſuo Deum celebrarent? Inque judiciis Domini exſequendis, quam mirandum, quod in exercitu Senacheribi centum octoginta quinque millia una nocte occideret gladio ſuo; quem gladium Ioſephus ex Beroſo peſtilentiam interpretatur. Sane & in Davidica hiſtoria * dicitur angelus Domini gladio exſerto conſpectus à Davide, occiſis peſtilentia ſeptuaginta virorum millibus. Prædictionum etiam angelicarum paſſim habemus exempla. Sic Manoë, ejuſque uxori, prædicta Samſonis nativitas & indoles, futuraque per eum liberatio populi Iſraelitici à Palæſtinis. Danieli indicata per angelum redemtio generis humani poſt lxx annorum hebdomadas ſecutura; item quæ futura eſſet populi Iudaici conditio ſub regibus

* 2 *Sam.* 24.

Per-

Persicis, Ægyptiis, ac Syriacis. Per Gabrielē prædicta B. Mariæ nativitas Christi. Per angelum quoque Zacharias edoctus de nascituro filio Ioanne.

Tertium ministerium posuere gentiles in tutela hominis. Censorinus: *Genius est Deus, cujus in tutela, ut quisque natus est, vivit.* Nempe singulos singulis custodes apponi voluere. Addebant Platonici, eosdem esse testes eorum, quæ dicerentur à nobis, vel etiam cogitarentur; etiam recti hortatores, & monitores in dubiis. Qua de re sic idem Appulejus: *Ex hac sublimiore Dæmonum copia, Plato autumat, singulis hominibus in vita agenda testes & custodes singulos additos: qui, nemini conspicui, semper adsint, omnium non modò actorum testes, verùm etiam cogitatorum. Ac ubi vitâ editâ remeandum est; eundem illum, qui nobis præditus fuit, raptare illico, & trahere veluti custodiam suam ad judicium, atque illic in caussa dicenda assistere; siqua commentiatur, redarguere; siqua vera dicat, asseverare; prorsus illius testimonio ferri sententiam.* Hinc salubre illud monitum adjungit: *Proinde vos omnes, qui hanc Platonis divinam sententiam me interprete auscultatis, ita animos vestros ad quæcunque vel agenda vel meditanda formate, ut sciatis, nihil omnino præ istis custodibus, nec intra animum, nec foris, esse secreti: quando omnia curiosè ille participet, omnia visat, omnia intelligat, & in illis penitissimis mentibus vice conscientiæ diversetur.* Socraticum postea exemplum in hoc angelo colendo subdit verbis istis: *Hic prorsus custos, singularis præfectus, domesticus speculator, individuus arbiter, inseparabilis testis, malorum improbator, bonorum probator, si rite animadvertatur, sedulò cognoscatur, religiosè colatur, ita ut à Socrate justitia & innocentia cultus est, in rebus incertis prospectator, dubiis præmonitor, periculosis vitator, egenis opitulator, qui tibi queat tum somniis, tum signis, tum etiam fortasse coram, cùm usus postulat, mala averruncare, bona prosperare.* Et mox: *Socrates, vir apprimè perfectus, hunc Deum suum cognovit, & coluit.* Sed hoc de Socratis genio vide etiam geminam dissertationem Maximi Tyrii.

Hæc quoque magnam habent convenientiam cum eo, quod Christiani docent, Deum nobis dare angelos custodes. Qua de re sunt aurea Davidis verba Psal. XCI: *Non occurret tibi malum, & plaga non appropinquabit tabernaculo tuo: Quoniam Angelis suis mandavit, ut custodiant te in omnibus viis tuis. Super manus portabunt te, ne offendas ad lapidem pedem tuum.* Ita Angelus viæ comes fuit, qui Eliam sub junipero quiescentem, & fame sitique prope enectum, commonuit, ut pane prunis imposito, & scypho aquæ, quæ capiti dormientis apposuerat angelus, corpus reficeret; quia iter grande, dierum nempe XL, restaret; quod iter omne Elias virtute ejus cibi emensus fuit. Iubet etiam Apostolus I ad Cor. XI, 10, ut mulier potestatem, hoc est, velamen, potestatis sub viro, sive subjectionis signum, in capite habeat propter Angelos; hoc est, ob angelorum reverentiam, qui nobis

nobis apponuntur, & ſacris cœtibus læti interſunt, indecoro autem habitu offenduntur. Ex eo etiam id evincitur, quod legimus Act. XII, 15, cùm ancilla Rhode dixiſſet, ſe agnoſcere vocem Petri præ foribus ſtantis, hi, quibus illud nunciabat, dicerent, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν *. Vt inde liqueat, communem fuiſſe opinionem inter Iudæos, ſingulis hominibus angelum à Deo cuſtodem attributum. Nec à morte noſtra hanc eorum curam ceſſare, indicat parabola de Lazaro, qui ab angelis dicitur in ſedes beatas relatus. Multa de hac angelorum cura ſingulari legere eſt apud SS. Patres. Inter eos eſt S. Baſilius in Pſ. XLVIII †: Ἑκάστῳ τῶν πιστῶν ἔστιν ἄγγελος παρεζευγμένος, ἄξιος τοῦ βλέπειν τὸν πατέρα τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. *Cuilibet fidelium eſt angelus aſſiſtens, patrem qui eſt in cælo videre dignus.* Item S. Hieronymus lib. III in Matth. XVIII, 10: *Magna eſt dignitas animarum, ut unaquæque habeat ab ortu nativitatis in cuſtodiam ſui Angelum delegatum.* Vide & Hilarium in Pſal. CXXXIV, Chryſoſtomum in epiſt. ad Heb. cap. I. Nempe hi ſunt angeli boni, qui pro nobis ſe opponunt malis, nos circumeuntibus ut fallant. Vnde I Petr. V, 8: *Sobrii eſtote, & vigilate, quia adverſarius veſter diabolus, tanquam leo rugiens circuit quærens, quem devoret.*

* *Eſt angelus ejus.*

† *pag.* 117.

Nec ſingulorum tantummodo angelis cura eſt; ſed etiam ἐθνῶν προστατεύουσι, *totis præſunt populis.* Vnde Perſidis angeli, & alii, apud prophetam Danielem. Nec dubium, quin Hieroſolymitani templi, ut ſic dicam, angeli tutelares fuerint, qui cùm inſtaret excidium, & templi, & ingratæ urbis; hanc ex adyto ipſo, Dei ſummi juſſu, ſubitam edidere vocem: Μεταβαίνωμεν ἐντεῦθεν, *Migremus hinc.* Vt narrat Ioſephus de bello Iudaico lib. VII, cap. XII, juxta Rufinum; ſive juxta codicem Græcum, βιβλ. ς. κεφ. λα. item Nicephorus lib. III, cap. IV. Nec eſt, quòd dicat aliquis, ſi ſic & locis, & hominibus curatores ſint angeli, numero prope fore innumero opus. Nam hoc ipſum indicare voluit Daniel. VII, 10, verbis iſtis: *Millia millium miniſtrabant ei, & decies centena millia adſiſtebant ei.*

CAPVT VIII.

De cultu dæmonum apud Calecutenſes, ac Moſaicis temporibus in Palæſtina, lociſque vicinis. Platonicis, cum bonos vellent genios venerari, cultos eſſe malos, ac universè idem ſtatuendum de Magis, ac eorum ſacrificiis abominandis. Diabolico etiam modo agere, qui, ignari licet, verbis & characteribus, efficere ea ſtudent, quæ non poſſunt præſtari actu humano. Ac hujuſmodi eſſe ſanationem per Abracadabra, *voce myſtica, ac ejuſdem originis, cujus eſt Baſilidis* Abraxas. *Occurritur iis, qui magica omnia citra operam dæmonum, vi imaginationis, ac carminis, fieri exiſtimant: eâque occaſione excuſſus locus Davidicus de aſpide occludente*

aures,

aures, ne carmen exaudiat. Voces non habere vim naturâ, ſed ex inſtituto, eoque pro linguis variè idem ſignare: ut Amen, *Latinis, Græcis, Syris. Præſtigias quaſdam eſſe dæmoniacas: ac quævis cum dæmonibus ſocietas è Scripturis damnata.*

VIdimus, unde gentiles cognoverint, eſſe ſpiritus, & quanta iis naturæ ſit præſtantia, & quam eorum curam erga homines putarint. In quo oſtendimus, ſic ſatis convenire Platonicis cum Chriſtianis; ut admodum mihi veriſimile fiat, vel ipſos, vel eos, unde doctrinam hanc didicerat Plato, partim accepiſſe illam ex traditione antiqua, à primis Noachidis hauſta; partim, ubi majorem partem obliterata erat, recepiſſe ab Hebræis, vel Ægyptiis, aut aliis, qui eam à gente Iudaica hauſiſſent. Nunc ad cultum venio ſpiritualem; cujus fundamentum in naturæ præſtantia, & erga homines cura, poſuiſſe eos dicebamus.

Cultus iſte vel malorum eſt ſpirituum, vel etiam bonorum. Mali hodiéque variis coluntur terris; inter alias in Oriente à Calecutenſibus; qui Deum quidem mundi conditorem agnoſcunt, ac *Temerani* appellant; ſed eum ajunt, quò, curæ expers mundanæ, ſuaviùs vitam ageret, vicarium orbi regundo præfeciſſe dæmonem, nomine *Deumum*: cujus ſimulachrum quàm horribile habeant, & quomodo ſacerdotes, qui iis *Bramini* vocantur, ſacra faciant; cognoſcere licet ex Ludovico Vartomanno, patricio Romano, lib. V navigationum cap. II. Quàm verò hic malorum ſpirituum cultus ſit vetuſtus; nec antiquiorem, nec certiorem teſtem producere eſt, quàm divinum Moſem: qui Repetitæ Legis cap. XXXII, 17, ut grande peccatum refert, ſacrificatum eſſe לַשֵּׁדִים, *laſchedim.* Id LXX vertunt δαιμονίοις. Vulgata ſimiliter, item Vatablus, Iunius, alii, *dæmonibus*, vel *dæmoniis*. Origo eſt à שָׁדַד, *abolevit, perdidit, vaſtavit.* Inde שֵׁד, *dæmon*, quaſi dicas *abolentem*, ſive *vaſtatorem.* Planè igitur convenit cum nomine *Abaddon*, & *Apollo*: de quo inferiùs dicetur.

Eſt & alter locus Levit. XVII, 7, *Ne ſacrificetis* לַשְּׂעִירִים, *laſebirim.* Vbi LXX vertêre, ματαίοις; hoc eſt, *vanis, futilibus*, ſive, *non Diis.* Sed Aquila magis inſtitit vocis proprietati. Reddidit enim, τριχιῶντες: uti Arias Montanus, *piloſos*. Origo quippe eſt שָׂעַר, *horrere, horreſcere.* Vnde שָׂעִיר, *piloſus, hirtus*: quia hirſuti ſunt horridique. Speciatim verò *Sahir* eſt *hircus*, ut Levit. IV. Vbi agitur de manu imponenda hirco inter ſacrificandum. Et ſanè in illo etiam Levitici loco XVII, 7. per *ſahirim*, hirci; per hircos, dæmones intelligunt R. David Kimchi in libro Radicum, & R. Moſes Maimonides lib. III More Nebuchim cap. XLVII. Ac cauſſam adferunt, quia Satanas præcipuè in hirci figura ſe ſoleat hominibus offerre. Vnde gentiles inter numina retulere Faunos ſive Ægipanas: pro quo *Capripedes Panes* ait Propertius lib. III, eleg. XVII. Vti *capripedes Satyros* Lucretius in IV:

Hæc loca capripedes Satyros, Nymphasque tenere
Finitimi fingunt, & Faunos esse loquuntur.

Nec sanè alii ab his Sileni, nisi quòd *Satyri* nomẽ generale sit, præcipuè autem junioribus tribuatur : at *Sileni* sint seniores, qui junioribus Satyris præfecti. Nec à vero abludit, *Satyrus* unius literæ immutatione fieri à voce ea, qua Mosen usum vidimus ; nempe à *sahir*, quo dicebamus propriè notari *pilosum*, vel *hircum*, ac *μετωνυμικῶς dæmonem*. Iesaiæ tamen XIII, 21, ubi sermo de urbis excidio, sic ut in ædium ruinis habitaturi sint furunculi, & ululæ, & *sehirim* : Aben-Esra, quia de ululis antecessit, aves intelligit horrendas locorum desertorum. Ac Iunius similiter, qui *scopes* interpretatur. Verùm LXX, qui Levitici XVII, 7, *ματαίοις* verterant, non dubitant hic *δαιμόνια* transferre. Ac satis verisimilis est opinio Serarii, qui, suo in Tobiam commentario, censet *μυσζιεὶν*, (quomodo, Psello teste, Chaldæis & Hebræis vocabatur lapis sacrificari solitus adversus dæmonem terrestrem) sic dici, quasi *menos sehirim*, hoc est, fugans pilosos, sive dæmonia. Sanè & dæmonia locis gaudere desertis, notissimum est. Vnde fortasse Psal. XC, sive XCI, 6, *dæmonium meridianum*, quod à meridie, hoc est, deserto veniret. Nam Iudæis desertum est ad meridiem. Sequor autem LXX, qui habent *δαιμόνιον μεσημβρινὸν* : uti & vulgatam ; in qua, ut dixi, est *dæmonium meridianum*. Nempe olim legebatur וְשֵׁד, *vesched*, h. e. *& dæmonio*. Quam vocem & vidimus jam antè Deuter. XXXII, 17. Sed nunc legitur יָשׁוּד, *jaschud*, id est *vastante*. Futurum enim accipitur pro præsente. Ita pestilentia intelligatur : ea meridiana dicatur, quia imprimis grassatur in calore Solis intenso. Nam & aer eo attenuatur, ut magis se venenum diffundat ; & corpora humana magis laxantur, ut faciliùs venenum hauriant. Valde hæc firmantur eo, quòd proximè subjicitur : *Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis. Ad te autem non appropinquabit.* Optimè enim hæc conveniunt pestilentiæ latè grassanti.

Atque hæc quidem ex veteris instrumenti libris. Ex gentium scriptoribus apud nullos de spirituum cultu tam multa reperias, quàm apud Platonicos. Quorum opinio erat, spiritus *procurari certis precatibus* : ut ait Appulejus de Deo Socratis. Ac satis hoc ex iis elucet, quæ superiùs diximus. Sed in quæstione est, utrùm bonos coluerint spiritus, an malos. Quin propositum iis fuerit, bonos venerari, non est, cur dubitemus. Atque hæc etiam caussa, cur jejuniis se bonâ fide præpararent. Sed pro bonis se mali spiritus oggesserunt. Boni enim cultum ejuscemodi, ut Dei proprium, aversabantur. Et agnoscit Porphyrius, eos, quibus sacrificarent, libamine carnium delectari, imò fumigatione nidoréque vivere, ac pinguescere : quæ ridicula quidem sunt; interea tamen, cujusmodi coluerint

rint ſpiritus, oſtendunt. Præſertim cùm idem fateatur, omne id genus ſpirituum pro malo habendum, quod ſanguine capiatur victimæ, ac cogi debeat, ut faciat, quæ homines velint. Firmantur hæc quoque iis, quæ Lucanus de magia cecinit in ſexto, & illis quæ B. Auguſtinus adverſus Platonicos diſſerit in decimo de Civitate Dei cap. XI, quæque ibidem Vives annotavit. Et ne Porphyrio inſiſtam, Platonici etiam cæteri eos invocarunt ſpiritus, qui Delphico, & cæteris oraculis, præſiderent. At hi mali fuere ſpiritus, quia non rectum, ſed gentilem exegere cultum; uti ludos, lectiſternia, & alia, nunc Iovis, nunc Apollinis, nunc alîus numinis honori. Quamobrem ita ſtatuendum, non illos invocâſſe angelos, qui continuò vident Dei faciem in cælis; ſed illos, ut Empedocles vocat *, οὐρανοπετεῖς δαίμονας †: qui ſub imagine ſerpentis fædè adeò illuſerunt primis parentibus, ac nunc quoque, ſed inconſpicui, immanibus ſpiris, vibrante linguâ, circa nos ſerpunt, ut animas veneno ſuo inficiant & interficiant. Hoc etiam oſtendit eorum μυστικὴ θυσία ‡. Sic enim in Chriſtianorum opprobrium, quibus ita dicitur Euchariſtiæ ſacramentum, nominarunt abominandum ſacrificium ſuum; quantum colligere eſt ex ſermone illius Thracis apud Michaëlem Pſellum * de operationibus dæmonum. Quo in ſacrificio quandoque etiam mactabatur (dictu horrendum) infans materno exſectus utero: quod ut legas apud Baptiſtam Carmelitam in vita S. Catharinæ, ita multò antè proditum à Lucano, hiſce verſibus in ſexto:

Vulnere ſi ventris, non quà Natura vocabat,
Extrahitur partus, calidis ponendus in aris.

* *apud Plutarchum de non fænerando.*
† *dæmones, qui de cælo deciderunt.*
‡ *myſticum, ſive arcanum ſacrificium.*
* *pag. 18.*

Atque hic apertus eſt dæmonum cultus. Præter quem alter eſt, uſque adeò occultus, ut ipſi, qui eum colant, neſciant: ac propterea vel mortem potiùs oppetere ſint parati, quàm hujuſmodi quid profiteri. Tales ſunt, qui multa videre agentes alios ex pacto cum diabolo, quæ ipſi citra pactum, ſaltem expreſſum, imitentur; ſic quoque reſpondente eventu: imò & illi, qui iſta ab aliis pacti neſciis didicerunt, ac tam miranda fieri putant non vi dæmoniaca, ſed naturæ; quippe longè potentioris, quã vulgo credatur. Huc refero eos, qui res vim humanæ poteſtatis exſuperantes agunt verbis aut characteribus quibuſdam ignotis, quibus fortaſſe diabolorum nomina & eorum invocationem ſignavere illi, qui primi iis ex pacto cum dæmone uſi ſunt. Hujuſmodi quidem opinionem non immeritò injecerit, quòd majorem tribuant vim vocibus barbaris, nec intellectis, quàm iis, quæ intelligantur: ut etiam legas apud Ioannem Picum, principem Mirandulanum, in Poſitionibus ſuis. Atque ut nihil ejuſmodi foret, quale metuimus; ſaltẽ verba, etiam cognita, nec in ſe mala, ſacramentum ſint dæmonis ex tacito pacto concurrentis, quoties adhibentur ad ea præ-

 ſtanda,

ſtanda, quæ nequit poteſtas humana. Vel meræ nugæ, vel hujus generis ſint, quæ his verbis Plinius tradidit lib.XXVIII,cap.I: *Dixit Homerus, profluvium ſanguinis vulnerato femine Vlyſſem inhibuiſſe carmine; Theophraſtus iſchiadicos ſanari; Cato prodidit luxatis membris carmen auxiliari, M. Varro podagris.* Huc etiam pertinent verſus Vindiciani *, Comitis Archiatrorum, ad Valerianum Imp.

* *apud Marcell. Empir.*

> *Gramine ſeu malis ægro præſtare ſalutem,*
> *Carmine ſeu potius. Namque eſt res certa ſaluti*
> *Carmen ab occultis tribuens miracula rebus.*

Habemus & magicas medendi formulas apud Cælium Aurelianum in Chronicis cap.I, Myrepſum ſect.II, antidot. CCXCVIII,CCCCV,CCCCXIX, & alibi, & apud alios. E quibus unum contentus ero referre, Q. Serenum Sammonicum, junioris Gordiani præceptorem. Iubet ille ad ſanandum hemitritæum chartam lino includere, cui inſcriptum ſit *abracadabra*: inde eam de collo ſuſpendere, ac quot diebus ordine retrogrado literam demere. Planè hæc à magis profecta; quos & hæretici in multis olim ſecuti. Imò vix dubito, quin illud *Abracadabra* inde fuerit, unde Baſilides hauſerat ſuum *Abraxas*: quem pro numine ſummo coluit, nomine prorſus fictitio; ſed quod literis contineret numerum dierum †, quos annus habet abſolutus; unde & B. Hieronymi ſuſpicio erat, Ἀβράξας eſſe non alium, quàm Perſarum Mithram, hoc eſt, Solem, qui annuo curſu hoc ſpatium conficit. De Baſilidis hoc numine, ſive eo dæmoniorum principem, ſive ſolem, ſive utrumque, ſignificarit, vide Irenæum lib.I,cap.XXIII, Tertullianum de Præſcript. cap.XLVI, Epiphanium hæreſi XXIV, Hieronymum adverſus Luciferum, & lib. I in Amos; item Auguſtinum, Theodoretum, & Damaſcenum, in iis, quæ de hæreticis tradiderunt.

†	
α.	1
β.	2
ρ.	100
α.	1
ξ.	60
α.	1
ς.	5
	365.

Qui iſta dæmonum commercio fieri negant, hi, Avicennam in eo, & Algazel ſequentes, magica omnia naturali ratione, arteque tantummodo humanâ, fieri arbitrantur; eoque negant, ſapientis eſſe ad illa recurrere, quæ utrum ſint, nondum conveniat; præſertim cum abunde ratio eorum reddi poſſit ex iis, quæ humanæ ſint poteſtatis: idque partim per imaginationem, partim per verba, ac characteres. Quippe imaginationis vim ſatis relucere ex prægnantibus, & melancholicis. Etiam medicos, qui nihil efficaciæ ponerent in verbis, dum miram verborum ſignorumque vim eſſe perſuadeant ægris, imaginatione tali ſæpe ægros valetudini ſuæ reſtituiſſe. Atque hoc moviſſe Philippum Aureolum, ſive Bombaſtum Paracelſum ‡ malis dicere, ut in morbis, quos quis à magis immiſſos imaginetur, ad ſagas & ziginepos jubeat accedere; nec promittere dubitet, ſi remedia quæ docuerint, cum vehementi imaginatione adhibeantur, fore ut morbis

‡ *libro de morbo caduco.*

morbis feliciter medeantur. Iam ad vim imaginationis hîc alterum accedere, quia ſpiritibus ac humoribus ab ea commotis, vis inde exeat in verba ac characteres; quam etiam muta intelligant animantia; quandoquidem aſpis, conſpecto eo, qui volet incantare, ne exaudiat, aures ſuas obturet, atque ita carmen reddat inefficax. Hoc ipſum regium vatem teſtari pſalmo LVII, ſive, juxta Hebræos, LVIII, 5. Singulis iſtorum occurram. Ac primum non diffiteor, magnam eſſe imaginativæ vim, ſed in ἀμέσως * conjuncta. Cujus generis etiam eſt, ſi æger, melancholicus, aut ſimplex à medico, nullam verborum vim credente, gnaro interea, quantum poſſit imaginatio, de mirifica verborum virtute perſuaſus, valetudinem ſuam recuperet. Quamquam non exiſtimem, pii ac prudentis medici eſſe, ſic ægri credulitati illudere, cum ea res ſuperſtitionis periculo non careat. At interea quid iſta ad vim verborum, & characterum comprobandam? Quæ cum extra hominem ſint, quo pacto quæſo adſtruent ad ea ſe vim diffundere imaginativæ? Planè inquiunt: quia imaginatio turbat ſpiritus & humores, poſteaque inde vis prodit in verba, & characteres, haut aliter ac ex invidorum oculis vehementi imaginatione venenatus exit radius, qui rem inficiat, quod faſcinum vocamus; quo pacto item mulieres pleræque, menſtruis laborantes, ſpeculum noxio inficiunt vapore. Sed halitu aut vapore poſſe multa infici non dubito. At quod propterea omnem faſcini vim in imaginatione, & ſpiritu oculis exeunte ponant, difficulter perſuadent. Magis placet ſententia eorum, qui ut non negant poſſe ſpiritũ noxium ex maleficorũ oculis prodire, ita hic neutiquam ſubſiſtunt; ſed utcunque hoc ſit, in vero faſcino principem vim dæmoni attribuunt. Quæ & ſententia eſt Ludovici Vairi in ſecundo de Faſcino cap. ult. ubi Faſcinum definit, pernicioſam qualitatem dæmonum arte illatam ob tacitum vel expreſſum pactum cum eiſdem dæmonibus firmatum. Sed diſputationem hanc nunc non ingrediar. Tantum quæro, quid ſimile ſit inter corpora naturalia, & verba ac characteres? Corporibus per contactum ſive ἔμμεσον †, ſive ἄμεσον ‡, vim aliquam nunc utilem, nunc noxiam, imprimi poſſe, nõ negamus. Sed quanto alia ratio in verbis, & characteribus? quorum denominatio eſt ab re externa; ut magnam quidem vim habeant eorum ſenſus, quemadmodum in facundo elucet oratore; ipſa verò per ſe vim obtineant nullam; quippe quæ non φύσει * ſignificent, ſed θέσει †, ſive κατὰ συνθήκην ‡: ut eſt apud Ariſt. initio περὶ ἑρμηνείας *. Aliter ſi eſſet, verba eadem idem apud omnes valerent, cùm contra videamus, vocem eandẽ huic genti illud, alii aliud atque aliud, denotare. Pro exemplo nunc ſit vox *amen.* E Latinis hac utitur Arnobius in ſeptimo, cui idem eſt, ac *amentum*; ut dicitur *momen, momentum*; *fulmen, fulmentum*; *limen, limentum*; *monu-*

* *immediatè.*

† *mediatum.*
‡ *immediatum.*

* *natura.*
† *poſitione.*
‡ *ex inſtituto.*
* *de Interpretatione.*

monumen, monumentum, aliáque. Eſt verò *amen* ſive *amentum* id, quo haſta, aut jaculum vincitur, ut mitti poſſit; unde in vett. gloſſis etiam exponitur ἅμμα † τῶν ἀκοντίων, &, ἅμμα ‡ λόγχης. Sed Græcis ἄμην eſt εἶδος * πλακοῦντος, ùt interpretatur Heſychius. At quanto aliud eſt Hebræum *Amen*; quo liber quiſque pſalmorum terminatur, ut Pſal. XLI, & alibi; quo item crebrò in Euangelio utitur Chriſtus; quodque in Eccleſia primitiva populus reſpondebat poſt recitatas preces; ut videre eſt I Cor. XIV. Hoc *Amen* idem valet ac γένοιτο, ut LXX reddunt: vel, ut alii, *firmetur, ſtabiliatur*: ab radice אמן *aman*, id eſt, *verax* ac *fidelis fuit*. Poſſem trecenta id genus vocabula adferre, quorum diverſa, pro linguarum ratione, ſignificatio ſit. Sed his dejecti, tandem, velut Gorgonis caput, obtendunt nobis locum divini Pſaltæ †, qui illud dicere videtur, tantam eſſe carminis vim, ut illam etiam aſpides extimeſcant. Et videtur hæc etiam ſententia eſſe Auguſtini, Caſſiodori, atque aliorum. Quorum major eâ parte apud me foret auctoritas, ſiquis eorum ad hanc iis interpretationem præiſſet, qui ex profeſſo id egiſſent, ut naturæ arcana ſcrutarentur. Nunc apud eos univerſos altum de re uſque adeo miranda ſilentium eſt. Et id, credo, impulit Grevinum, ut in primo de venenis ſic ſcriberet: *Huic difficulter fides haberi poteſt, neque tamen prorſus abroganda, cùm fieri poſſit, ut poëtico more locutus fuerit*. Sanè poeticum opus eſt, unde is locus promitur: eóque veriſimilius eſt pſalten divinum obturationem aurium non propriè intelligere, ſed κατὰ μεταφορὰν ſignare; quòd ſic agat aſpis, quaſi contemnat carmen, planéque ad illud obſurduerit. Sententia igitur pſaltæ ea fuerit: Tantum eſſe ſuorum hoſtium furorem, ut non magis poſſit mitigari, quàm moveatur aſpis incantantis carmine. Nam æquè ſurdos eſſe hoſtes ſuos, ac ſurda eſt aſpis ad tale hominis carmen. Quomodo & Ierem. VIII legas: *Ecce ego mittam vobis ſerpentes regulos, quibus non eſt incantatio, & mordebunt vos*. Summùm igitur hinc conſequitur, ſolere à magis carmen occentari ſerpentibus: ſed, ut puto, nunquam inde evincent, aliquam eſſe ejus carminis vim, & hoc pro verſutia ſua ſcire ſerpentes, eoque callidè aures obturare, ne audiant. Quamobrem ſic colligo, nullam ex ſe eſſe carminum efficaciam; nec qui iis ſe morbos pellere profitentur, id tam carminis, quàm dæmonis paredri vi efficere.

† *vinculum telorum.*
‡ *vinculum haſtæ.*
* *genus placentæ.*
† *Pſal. 58, 5.*

Ad eandem cum dæmone ſocietatem refero præſtigiatores, non eos quidem, qui ſolâ manuum agilitate, vel ingenioſo quopiam dolo, offucias faciunt; ſed qui res agant, quæ arte vel operâ ſolâ humanâ præſtari minimè poſſint. Vt cum Triſcalanus ille Cenomannus, præſente Karolo IX Galliarum rege, ex torque aureo alterius à ſe longiùs remoti annellos pelliceret ſingulos, & advolantes ſua reciperet manu, prout ſaltem videbatur,

tur; ac torquis nihilominus ſalvus & integer reperiretur. Ad cujus rei conſpectum ſic Rex exhorruit, ut hominem abire juſſerit, nec paſſus eum ſit in conſpectum ſuum amplius prodire; imo pro grandi præmio, quod exſpectabat, judicio ſit traditus, ſpe tamen veniæ, ſi conſcios Magiæ proderet. Narrant eam rem Bodinus Dæmonolatriæ lib. III, cap. III, Delrius lib. I Diſquiſ. Mag. cap. IV, Raguſeius de Divinatione lib. II, epiſt. VI. Ac multa id genus alia poſſum ex variis referre. Sed non eſt animus ea exſcribere, cum ex iis peti poſſint, qui argumentum hoc cum cura tractarunt. Neque jam laboro, verène fiant, quæ fieri putantur; an ſenſui & phantaſiæ illudatur. Vtrumque quidem concurrere exiſtimo: ac ſic, ut cenſeam, perſuadent antiquorum temporum exempla, omnium gentium conſenſus, ac noſtræ etiam ætatis experientia. Alia igitur fiunt, alia fieri videntur, & ob ea, quæ fieri conſtat, etiam ſimilia à multis creduntur, quæ non fiunt, ſed videntur. Interea ſufficit nunc nobis, quod ut multa eorum, ſeu ea facta, ſeu ficta, ſic videantur, non aliter fieri potuerit, quàm ope dæmoniacâ. Atque hæc de malorum ſpirituum cultu, & imprimis magia diabolica: quæ eò hominem perducit, ut fiduciam reponat, non in eo qui creavit, ſed rebus creatis, imò jurato Dei hoſte, & noſtro etiam planè ἀσπόνδῳ: juxta illud Geneſ. III, 15: *Inimicitias ponam inter te, & mulierem; & ſemen tuum, & ſemen illius.* Vnde &, ex veteris Eccleſiæ conſuetudine, in baptiſmo renunciatur Satanæ & pompis ejus. Vtrique verò, & Deo, & diabolo, tam diverſis dominis, ut docet nos Chriſtus †, ſervire non poſſumus. Eóque Apoſtolus quoque 1 Cor. X, 21: *Nolo ſocios vos fieri dæmoniorum.* Vt ſatis mirari non poſſim, tantam fuiſſe ſuperioribus ſeculis cæcitatem, atque inſcitiam, ut Salmanticæ & illa magia, quam dicunt θεουργίαν, & altera, quam γοητείαν nominant, ſcholis publicis doceretur: quemadmodum in tertio de natura dæmonum tradit Io. Laurentius Ananias; Theologus Tabernas, & ejus fide Georgius Raguſeius Theologus, Medicus, & Philoſophus Patavinus, lib. II de Divinat. epiſt. VI.

† *Matt.* 6, 24. *Luc.* 16, 13.

CAPVT

CAPVT IX.

De religioſo bonorum ſpirituum cultu, qui è Scripturis refellitur, ubi & ad inanem philoſophiam refertur. Obtinuiſſe eum apud Phrygas, eoque à Paulo ad Coloſſenſes ſcribente, & à Laodicena ſynodo rejectum. Quod cultus genus angelis conveniat, & ut nec alium Eccleſia Smyrnenſis à S. Polycarpo didicerit. Cur religioſo abſtinuerit. Eandemque mentem fuiſſe Irenæi, Origenis, Arnobii, Lactantii, Ambroſii, ſive Hilarii Romani, cujus ætas exponitur: præterea Auguſtini, Chryſoſtomi, Theodoreti. Et unde Angelicorum hæreſis nomen acceperit.

A λατρεία malorum ſpirituum ad venerationem venio bonorum. Quos ab hominibus priùs fuiſſe cultos, per eſt veriſimile. Sanè Ioſephus Albus lib. III in Icarim cap. XVIII arbitratur, hanc omnium antiquiſſimam fuiſſe idololatriam, quod homines angelis cultum ſtatuerint tanquam mediatoribus, & ſequeſtris, inter ſe, & Deum. Sed enim hic etiam honor univerſè damnatur Deuteron. VI, 13. item X, 20. & Matth. IV, 10: *Dominum Deum timebis, & illi ſoli ſervies.* Item ab Apoſtolo ad Gal. IV, 8: *Iis, quæ naturâ non ſunt Dii, ſerviebatis.* Et, ut particulatim magis de Angelis dicam, Apocal. XIV, 10, angelus B. Ioanni adorare volenti ait: *Vide, ne feceris; conſervus tuus ſum.* Etiam ad Coloſſ. II, 8, legas: *Videte, nequis vos decipiat per philoſophiam, & inanem fallaciam ſecundum traditionem hominum, ſecundum elementa mundi, & non ſecundùm Chriſtum.* At commate XVIII: *Nemo vos ſeducat, volens in humilitate, & religione angelorum, quæ non vidit ambulans, fruſtra inflatus ſenſu carnis ſuæ.* Satis inde conſpicimus, ut priùs cavere jubeat à philoſophia: nempe eâ, quæ, ut ſe Apoſtolus interpretatur, inanis eſt fallacia; qualem dicit, quæ non inſiſtit traditis à Chriſto; ſed ab hominibus, qui judicant ſecundùm elementa mundi, hoc eſt principia mundanæ ſapientiæ. Poſtea iſtius inanis philoſophiæ exemplum ſubdit, quando quis, humilitatis prætextu, non rectà ad Deum ac Chriſtum preces ſuas fundit; ſed mediatores angelos, more Platonicorum, invocat: quibus ſpiritus ejuſmodi ſunt *divinæ mediæ poteſtates*, ut ait Appulejus, *inter mortales cælicoláſque vectores, hinc precum, inde donorum.* Coloſſi, quibus ea ſcribit Paulus, Phrygiæ erat civitas, uti metropolis ejus Laodicea. In Phrygia autem, & Piſidia, obtinuit hic cultus, non Apoſtolicis modò temporibus, ſed etiam tribus pòſt ſeculis. Vnde Synodus Laodicena, anno Chriſti CCCLXIV, (non, ut aliqui volunt, ante Nicenam generalem) ſic cavit can. XXXV; ſive CXXXVIII, juxta collectionem & interpretationem Dionyſii Exigui: *Quod non oporteat Chriſtianos Eccleſiam Dei relinquere, & ire atque angelos nominare, & congregationes facere, quæ interdicta noſcuntur. Siquis igitur inventus*

ventus fuerit huic occultæ idololatriæ serviens, sit anathema; quia derelinquit dominum nostrum Iesum Christum, filium Dei, & se idololatriæ tradidit. In quibusdam vett. conciliorum editt. pro *angelos*, legas *angulos*. Atque ita & Bartholomæus Caranza expressit. Sed Græcè est ἀγγέλους, ut habet codex canonum Ecclesiæ universæ à Iustiniano Imp. confirmatus, & Græcè Latinéque cum notis eruditis editus à Christoph. Iustello I. C. Etiam in commmentario ad hunc canonem sic legisse liquet Ioannem Zonaram, & Theodorum Balsamonem: imo annis sexcentis ante eos sic etiam legit Theodoretus; cujus verba ad memoratum Paulinæ epistolæ locum sic Latinè sonant: *Qui legem defendebant, etiam ad Angelos colendos inducebant, dicentes, legem per eos datam. mansit autem diu hoc vitium in Phrygia, & Pisidia. Quocirca synodus quoque, quæ convenit Laodiceæ, quæ est Phrygiæ metropolis, lege prohibuit, ne precarentur angelos, & ne relinquerent dominum nostrum Iesum Christum.* Atque eadem repetit in cap. III. Qui verò angelos putant utiliter invocari, ajunt Theodoretum loqui de invocatione istiusmodi, quâ, præterito Christo, invocarentur angeli, velut Dii; hoc est honore, qui uni Deo deberetur. Videlicet volunt, bifariam ab hominibus coli angelum; aliis, ut naturâ Deum, sive ut principium primum, bonum summum; aliis, ut Dei ministrum, cujus ope atque auxilio faciliùs aliquid impetretur à Deo. Sed aliter primis creditum seculis; quibus constanter placuit illud Apostoli †: *Vnus Deus, unus mediator Dei & hominum, homo Iesus Christus.* Quod B. Augustinus sic exponit contra epistolam Parmen. lib. II, cap. VIII: *Illum solum esse mediatorem, pro quo nullus interpellat; sed ipse pro omnibus.* Nec propterea omnem Angelorum cultum damnarunt. Triplicem enim fatentur. Vnus est mentis, qua naturæ angelicæ excellentiam agnoscimus. Alter est voluntatis, quo officia tam excellenti naturæ convenientia præstare parati sumus. Tertius est corporis, quo, si sic usu veniat, demissionem extrinsecus testamur. Interim non est cultus ille religiosus; quia non agnoscimus angelos, ut principium aut originis, aut salutis nostræ. Quin neque est cultus subjectionis civilis; quomodo veneramur regem, ac magistratus; imò & parentes, ac præceptores. Sed est cultus reverentiæ moralis; quo qui nobis dignitate ac virtute præcellunt, etsi nullum in nos imperium habeant, sedulo honoramus. Nempe ut viros sanctos, imò & doctos, colimus, sic item angelos; sed angelos augustius. interim eâdem cultus specie, etsi gradu aliquantum dispari. Religiosum vero cultum penitus nesciere antiqui, nec angelorum, nec martyrum. Quemadmodum videre est ex epistola Ecclesiæ Smyrnensis, de martyrio Polycarpi ad Ecclesias Ponti scriptâ; ut est apud Eusebium Hist. Eccles. lib. IV, cap. XIV: τοῦτον γὰρ υἱὸν ὄντα τοῦ θεοῦ προσκυνοῦμεν· τοὺς δὲ μάρτυρας, ὡς μα-

† 1 Tim. 2, 5.

θητὰς τοῦ Κυρίου, καὶ μιμητὰς, ἀγαπῶμεν ἀξίως, ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα καὶ διδάσκαλον, ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγκοινωνούς τε καὶ μαθητὰς γενέσθαι. *Illum enim, qui Dei filius est, adoramus: martyres autem, ut discipulos, & imitatores Domini, propter incredibilem eorum benevolentiam, quam in proprium regem & magistrum declaraverunt, meritò amplexamur, quorum nos cum in pietate discipulos, tum consortes in gloria fore optamus.* Videmus, ut non doctor aliquis; sed Ecclesia Smyrnensis, eaque à Polycarpo, discipulo B. Ioannis, edocta, clarè dicat, non se Martyres σέβειν *, sive προσκυνεῖν †, sed ἀγαπᾷν ‡. Nimirum Christiani veteres, & seorsim, & juncti, & pro se singuli, & alii pro aliis, Deum precabantur; mutuò etiam, ut id fieret, rogabant; verùm quem præsentem nescirent, sive angelus, sive anima foret defuncti, minimè invocabant: quia, de cujus præsentia non constaret, eum cum fiducia auditionis, ut de exauditione nihil dicam, minimè invocare auderent: præsertim cùm ejus rei in Scripturis nec præceptum haberent, nec exemplum. Sciebant quidem, Deum aperuisse Elisæo *, quid Giezi egisset; Petro † item, quid animi foret Ananiæ; nec eos fugiebat, majora etiam beatis animis præstare posse, si velit. Sed hoc velle eum, non satis liquebat. Ac præterea videbant, si hic morbo correptus, ille naufragii, iste incendii, alius alio periculo constitutus, non unâ, sed aliâ atque aliâ mundi plagâ, angelum, vel quamcunque creaturam, invocaret; honorem, quem Deus alteri tribuere noluit, transscribi creaturæ: nec enim cadere in finitam potestatem, ut uno eodemque momento, una omnes omnium preces tam dissitis toto orbe locis audiret, nedum exaudiret. Quamobrem veteres non alium angelis honorem exhibebant, quàm quòd præclaram eorum naturam, & erga se affectum agnoscerent; eoque nomine amarent, prædicarent, & pro exemplo sanctimoniæ sibi proponerent. Sed adorationis & invocationis cultum minimè præstabant: quod ex synodo Laodicena, & vetustis Smyrnensis Ecclesiæ actis vidimus. Nec ab horum indicio alii Theologi veteres recessere. Audiamus Irenæum lib. II, cap. LVII: ubi cum dixisset, Ecclesiam per universum mundum charismata sua uti gratis accepit, ita gratis, non pecuniam accipiendo, vel decipiendo aliquem, conferre: subjungit continuò ista; quæ Græcè etiam adduxit Eusebius lib. V Hist. Eccl. cap. VII *: *Nec invocationibus angelicis faciat aliquid, nec incantationibus, nec aliquâ pravâ curiositate; sed mundè & purè & manifestè orationes dirigens ad Dominum, qui omnia fecit, & nomen Domini nostri Iesu Christi in virtute secundùm utilitates hominum, sed non ad seductionem perfecit.* Vbi pro *dirigentes* (ut est in editione Erasmi, Gallasii, & Feuardentii) *dirigens* rescripsi: pro *perfecit* etiam *perficit* malim. Satis autem ex his verbis liquet, B. Irenæum sive potiùs Ecclesiam, de qua sermo est Irenæo, ignoràsse tum temporis

* *venerari.*
† *adorare.*
‡ *diligere.*

* *2 sive 4 Reg. 5,26.*
† *Act. 5,3.*

* *edit. quibusdam c. 58.*

poris preces, quæ ad Angelos fierent; ſed eas direxiſſe tantummodo ad Deum Patrem, & Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum. Atque hoc etiam nos Origenes docet in octavo contra Celſum: Τούτους δὴ ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν, εὑρίσκομεν αὐτοὺς, διὰ τὸ θείους εἶναι, καὶ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτὲ ὀνομαζομένους γραφαῖς· ἀλλ᾽ οὐχ᾽ ὥς τε προστάσσεσθαι ἡμῖν τοὺς διακονοῦντας, καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ θεοῦ, σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ θεοῦ. πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου, καὶ θεοῦ. *Angelos ex officio ſuo nominare docti, invenimus, propter divinitatem quandam, interdum deos vocari à ſacra ſcriptura: ſed non ſic, ut jubeamur eos adorare, aut divinis honoribus colere, quamvis dona Dei nobis afferant. Omnia enim vota, omnes interpellationes, deprecationes, & gratiarum actiones, deſtinandæ ſunt ad Deum, rerum omnium dominum, per majorem omnibus angelis, ſummum pontificem, vivum verbum, & Deum.* Plura etiam ibidem in hanc mentem ſubjungit. In quibus & illud: Ἀγγέλους καλέσαι μὴ ἀναλαβόντας τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπους περὶ αὐτῶν ἐπιστήμην, οὐκ εὔλογον· Vertit interpres: *Angelos invocare abſque ipſorum* (de iis) *cognitione, cujus homo capax non eſt, non videtur rationi conſentaneum.* Mens eadem Arnobio, penè initio libri tertii adverſus nationes: *Subjiciunt enim hæc: ſi vobis divina res cordi eſt, cur alios nobiſcum neque deos colitis, neque adoratis, nec cum veſtris gentibus communia ſacra miſcetis, & religionum conjungitis ritus?* His ſic potuit occurri, non eſſe niſi unum Deum; eóque nonniſi uni divinum poſſe honorem præſtari. Sed quia & angeli in Scripturis Dii dicuntur, ut in iſto *: *Minuiſti eum paullum ab angelis*: eo non ingreditur Arnobius diſputationem, an plures ſint Dii; diceréque eſt contentus, quicquid colendum, coli in Deo principe. Sic enim ſuperioribus ſubjungit: *Poſſumus interim* (hoc eſt, omiſſa diſputatione, Diine ſint plures) *dicere, ad cultum divinitatis obeundum, ſatis eſt nobis Deus primus: Deus, inquam, primus, pater rerum ac dominus conſtitutor moderatorque cunctarum. In hoc omne, quod colendum eſt, colimus; quod adorari convenit, adoramus; quod obſequium venerationis expoſcit, venerationibus promeremur. Cum enim divinitatis ipſius teneamus caput, à quo ipſa divinitas divinorum omnium, quæcunq; ſunt, dicitur, ſupervacuum putamus perſonas ire per ſingulas,* &c. Pluráque ibidem in hanc ſententiam univerſè ſcribit Arnobius: ut ad angelos etiam hæc pertineant. Imo & nominat hos, diſcipulus ejus, Lactantius lib. II, cap. XVII: *Neque Angeli cùm ſint immortales, dici ſe Deos aut patiuntur, aut volunt: quorum unum ſolumque officium eſt, ſervire nutibus Dei. Itaque nullum ſibi tribui honorem volunt, quorum honor in Deo eſt. Illi autem, qui deſciverunt à Dei miniſterio, quia ſunt veritatis inimici & prævaricatores, Dei nomen ſibi, & cultum Deorum, vindicare conantur.* Quo pacto autem, qui ſpiritus invocarent, ſe defenſitarint, planum fit ex effugio eorum, quoties

* *Pſal.* 8, 6. *Hebr.* 2, 7.

culpæ iis daretur, quòd adorarent ſolem, vel lunã, ac ſidera. Hoc quale ſit, dicet Ambroſius, ſive quiſquis ille ſcriptor commentarii in epiſtolas Paulinas. Hic in cap. primum ad Romanos ſic ſcribit: *Solent, paſſi pudorem neglecti Dei, miſera uti excuſatione, dicentes, per iſtos poſſe iri ad Deum, ſicut per comites pervenitur ad regem.* Sed quomodo his occurri oporteat, malo verbis dicere ejuſdem ſcriptoris, qui continuò ſubjungit: *Age, numquid tam demens eſt aliquis, aut ſalutis ſuæ immemor, ut honorificentiam regis vindicet comiti, cum de hac re, ſiqui etiam tractare fuerint inventi, jure, ut rei damnentur majeſtatis? Et iſti ſe non putant reos, qui honorem nominis Dei deferunt creaturæ, & relicto domino conſervos adorant, quaſi ſit aliquid plus, quod reſervetur Deo. Nam & ideo ad regem per tribunos aut comites itur, quia homo utique eſt rex, & neſcit, quibus debeat rempublicam credere. Ad Deum autem, quem utique nihil latet, omnium enim merita novit, promerendum, ſuffragatore non opus eſt, ſed mente devota.* Hæc ille bene antiquus ſcriptor; ut qui Damaſi Papæ temporibus vixerit, quemadmodum ipſe teſtatur in cap. III, epiſt. I ad Timoth. Ac beatus etiam Auguſtinus lib. IV contra duas epiſtolas Pelagianorum cap. IV, citat hinc quædam ex explicat. cap. V ad Rom. verùm ſub Hilarii nomine, non Pictavienſis illius; ſed, ut Lovanienſibus obſervatum, Hilarii potiùs Diaconi, qui Lucifero Calaritano, illi, ut Hieronymus appellat, orbis Deucalioni, adhæſit. Caſſiodori tamen ætate tribuebantur Gelaſio, ut patet ex libro de divinis lectionibus cap. VIII. Vbi Cornelius à Lapide ‡ intelligit Gelaſium Cæſarienſem: eumque vixiſſe ait ante concilium Chalcedonenſe, & ſcripſiſſe librum de duabus naturis. Verùm auctor libri de duabus naturis non Cæſarienſis, ſed Cyzicenus fuit epiſcopus; nec ante Chalcedonenſe concilium, ſed circa annum CCCCXC vixit. At magis etiam ratio eos fugit, qui commentarium illum in epiſtolas Paulinas ad Remigium Antiſiodorenſem retulere. Nam claruit ille demum annis poſt Damaſum quingentis. Venio ad B. Auguſtinum, qui & ipſe plurimis in locis cultum rejicit Angelorum, atque ad unum nos Mediatorem Chriſtum manu ducit. Vt Confeſſ. lib. X, cap. XLII: *Quem invenirem, qui me reconciliaret tibi? An eundum mihi fuit ad angelos? qua prece? quibus ſacramentis? Multi conantes ad te redire, neque per ſe ipſos valentes, ſicut audio, tentaverunt hæc: & inciderunt in deſiderium curioſarum viſionum: & digni habiti ſunt illuſionibus. Diabolus enim erat transfigurans ſe in angelum lucis.* Capite verò ſequenti clarè nos ad unicum interceſſorem Ieſum Chriſtum remittit. Idem lib. de vera Religione cap. LIII: ubi cùm de ſanctis defunctis dixiſſet, *honorandos eſſe propter imitationem, non adorandos propter religionem*: ſubjicit idem de angelis eſſe ſtatuendum. *Quare*, inquit, *honoramus eos charitate, non ſervitute: nec eis templa conſtruimus. Nolunt enim ſic ſe honorari à nobis, quia nos ipſos, cum boni*

‡ *prolegom. in epiſt. Paul.*

bonis

boni ſumus, templa ſummi Dei eſſe noverunt. Rectè itaque ſcribitur, hominem ab Angelo prohibitum, ne ſe adoraret. Item lib. xx contra Fauſtum Manichæum cap. xxi: *Ipſi ſancti, vel homines, vel Angeli exhiberi ſibi nolunt, quod uni Deo deberi norunt. Apparuit hoc in Paulo, & in Barnaba, cùm commoti miraculis, quæ per eos facta ſunt, Lycaonii illis tanquam Diis immolare voluerunt. Conſciſſis enim veſtibus ſuis, confitentes & perſuadentes eis, ſe Deos non eſſe, iſta ſibi fieri vetuerunt. Apparuit & in Angelis, ſicut etiam in Apocalypſi legimus Angelum ſe adorari prohibentem ac dicentem adoratori ſuo: Conſervus tuus ſum, & fratrum tuorum. Iſta ſibi planè ſuperbi ſpiritus exigunt, diabolus & angeli ejus; ſicut per omnia templa, & ſacra gentilium.* Idem libro primo contra Maximum, Arianorum epiſcopum: *Nonne ſi templum alicui ſancto Angelo excellentiſſimo de lignis & lapidibus faceremus, anathematizaremur à veritate Chriſti, & ab Eccleſia Dei? quoniam creaturæ exhiberemus eam ſervitutem, quæ uni tantum debetur Deo.* Similia habet lib. x de Civit. Dei cap. vii, & xvi. Item in Pſal. xcvi. Adi & Chryſoſtomum in epiſt. ad Hebr. cap. i, homil. iii. Cujus verba apponerem, niſi multa huc pertinentia ſparſim haberet. Suffecerit igitur digitum ad fontem intendiſſe. Vide & Theodoretum lib. ii Græc. Affect. ubi inter alia inquit de angelis: Οὐ μὴν θεοὺς τούτους νομίζομεν, οὐδὲ θεῶν αὐτοῖς ἀπονέμομεν σέβας, οὐδὲ μερίζομεν εἰς τὸν (ὄντως) ὄντα θεὸν, καὶ τούτους, τὴν θείαν προσκύνησιν· ἀλλὰ τούτους τιμιωτέρους μὲν ἀνθρώπων, ὁμοδούλους δὲ εἶναι φαμέν· *Neque verò hos Deos putamus, neque divinum illis honorem tribuimus, neque adorationem inter eum, qui verè Deus eſt, & angelos, partimur; ſed eos honoratiores quidem hominibus, attamen conſervos eſſe dicimus.*

Eos, qui angelos colerent, Angelicos dixere. Quorum meminit Epiphanius hæreſi lx, & ex eo Zonaras, ac Balſamo ad xxxv canonem concilii Laodiceni. Mirum verò, ambigere Epiphanium, an non & ita vocari potuerint ab regione ultra Meſopotamiam, quæ Ἰγγιλίνη dicta ſit. Nam ut ſanè *Angelina* reſcribas, (quomodo uterque vertit interpres) non tamen ἀναλόγως inde ἀγγελικὸς deducas. Nunc vero Ἰγγιλίνη habet tum Baſileenſis editio, tum Pariſina. Ac in codice etiam Iuſtinianeo lib. i, tit. xxix, qui eſt de officio magiſtri militum, in tribus MSSis *Ingilena* reperit L. Ruſſardus I. C. Clariùs igitur ἔτυμον perſpexit Auguſtinus hæreſi xxxix: *Angelici in Angelorum cultum inclinati, quos Epiphanius jam omnino defeciſſe teſtatur.*

CAPVT X.

Acceditur ad animam humanam: quam nisi supereſſe corporibus putaſſent, nunquam honore coluiſſent divino. Cur rationalem creaturam condiderit Deus. De immortalitate ejus conſenſus gentium. Μετεμψυχώσιος *figmentum videri ortum ex certiſſima traditione de Reſurrectione futura. Dogma de migratione animæ à variis fuiſſe gentibus receptum. Idem ſenſiſſe Phariſæos: non tamen eo ſpectaſſe Herodem, cum Chriſtum putaret eundem ac Ioannem Baptiſtam. Saducæorum error ex Moſe non uno refellitur argumento. Origo ejus ſectæ. Inſanus Epicuri & Dicæarchi error: eique oppoſita ſententia priorum: uti Thaletis, Pherecydis, Pythagoræ, Platonis. Ariſtotelis de eo ſententia, item Stoicorum: ac argumenta aliquot pro animæ immortalitate.*

AB angelis venio ad animam humanam. Duplex enim eſt creatura ſpiritualis; utraque æterna & immortalis; ſed una ſecundùm ſe totam, ut angelus; altera ſecundùm partem ſui nobiliorem, ut homo. Quas ambas Deus creavit, non tam ne deeſſent, qui eum laudarent & admirarentur; cùm Deus non ſit indigus laudationis alienæ; quàm quia naturæ ejus, qui Optimus, ipſáque bonitas foret, conveniret, ut natura etiam foret, quæ divinâ ad beatitatem gratiâ perduceretur; eóque cognoſceret Vniverſi auctorem, eundem amaret, coleret, imitaretur; atque ita, pro modo creaturæ, ſimilis redderetur Deo. Quem finem cùm ſibi propoſuerit Deus, facilè etiam videmus, cur & angelum, & animam, naturæ creârit incorruptibilis & immortalis. Veriſſimaq; hæc de animarum immortalitate ſententia pro fundamento erat erronei cultus, qui iis à gentibus præſtitus fuit. Nec enim perſuaderi ille cuiquam potuiſſet, niſi qui putaret, animas à morte ſupereſſe. Mirum verò, cæcas nationes plus hac parte vidiſſe Saducæis, qui Moſem haberent. Eò videndum, quæ potiſſimum in hanc opinionē gentiles impulerint. In iis familiam ducit traditio, quæ à Noacho, & ejus liberis, ac nepotibus, quaſi per manus, ad poſteros devenit. Vnde L. Seneca epiſt. CXVII: *Cùm de animarum immortalitate loquimur, non leve momentum apud nos habet conſenſus hominum, aut timentium inferos, aut colentium. Vtor hac perſuaſione publica.* Nec Senecæ ſolum ætate ſic erat. Hodiéque ea traditio eſt apud remotiſſimas gentes. Vt de Guineenſibus varii tradidere, itē de Sinenſibus; in his I. Hugo Linſchotanus: de Peruanis, & Mexicanis, Ioſephus Acoſta; de Virgineæ incolis Thomas Avioth Anglus.

Imò non animas modò ſupereſſe poſt mortem, conſenſus gentium fuit: ſed apud multas etiam reliquiæ fuere de nova cum corporibus conjunctione, quam reſurrectionem dicimus. Sed fœdè eam corruperunt in illam,

lam, quam dixere μετεμψύχωσιν, quaſi dicas *tranſanimationem* : item μετεμ-σωμάτωσιν, hoc eſt, *migrationem de corpore in corpus* : etiam παλιγγενεσίαν, ſive *regenerationem*. Quæ non Pythagoreorum dunxtaxat, ſed multarum etiam gentium opinio fuit, & admodum diſſitarum. De Ægyptiis, teſtis Herodotus; à quibus etiam id hauſiſſe Pythagoram, idem tradit. Zamolxis quoque, juxta Iulianum in Cæſaribus, idem docuit Getas; à quibus poſt mortem divino honore cultus fuit. In Galliis ſimiliter Druidas ſenſiſſe, refert Cæſar in ſexto. Deque Germanis idem prodit Appianus in Celticis. Sed magis mirandum, quod Phariſæis quoque hoc placuit: ut intelligentiſſimus ejus ſectæ tradit Flavius Ioſephus lib. XVIII Antiquit. cap. II, & de bello Iudaico lib. II, cap. VIII. Imò, ex multorum opinione, inde eſt, quòd Herodes Galilææ tetrarcha putârit, animam Ioannis Baptiſtæ, à ſe decollati, inſinuaſſe ſe in corpus Ieſu Chriſti; ut colligunt ex Matth. XIV, 2. Sed non potuit hoc Herodes putare de eo, quem non infantem, ſed jam maturæ ætatis virum ſciret. Vt Herodis potius opinio fuerit, ſanctiſſimum virum, quem paullo ante ipſe occiderat, divinitus eſſe reſuſcitatum à mortuis; quique antea non feciſſet miracula, nunc pro præmio hoc accepiſſe, quod eâ inſtructus eſſet poteſtate.

Verum ut fœdus ille Phariſæorum erat error in populo Dei: ita longè fœdior, quòd Saducæi immortalitatem animarum tollerent, qui tamen libros reciperent Moſaicos: in quorum initio legas Gen. I, 16: *Formavit igitur Dominus hominem de limo terræ, & inſpiravit in faciem ejus ſpiraculum vitæ: & factus eſt homo in animam viventem.* Vbi non vita intelligi mortalis debet, qualis mutorum eſt animantium; ſed ejuſmodi, quâ ſecernantur ab iis, ac proinde, quæ, Dei inſtar, finem ignoret. Quippe apertè ſatis indicat Moſes, animũ hominis, non, uti fit in rationis expertibus, eductam eſſe è potentia materiæ: ſed extrinſecus adveniſſe; eoque immaterialem eſſe, & per ſe ſubſiſtere idoneam; à Deo autem unitam eſſe ac colligatam rei materiali & corporeæ; atque ita formam ejus factam eſſe, non quatenus corpus foret, cum nihil ſeparabile poſſit eſſe forma corporis, quatenus eſt corpus; ſed quatenus vitales edit actiones: unde & Ariſtoteles in definitione animæ non ſimpliciter dicit, eſſe actum corporis, ſed potentiâ vitam habentis. Eam autem vitam, ratione animæ, finem neſcire, arguit etiam, quòd Gen. I, 16. dicitur Deus condidiſſe hominem ad imaginem ſuam. Quippe imago illa immortalis Dei potiſſimum in eo conſiſtit, quòd anima ſit immortalis ac ſempiterna. Et ſanè nonne Enoch & Elias tranſlati in alteram vitam? Nec mortui dicerentur dormire, niſi aliquando eſſent reſuſcitandi. At Iacobi eſt Gen. XLVII, 30, *Dormiam cum patribus meis.* Nec (quo argumento pugnat Chriſtus *) niſi animæ ſupereſſent, Deus, qui viven-

* *Matth.* 22, 32. *Mar.* 12, 26. *Luc.* 20, 37.

viventium non mortuorum eſt Deus, ſe Abrahæ, Iſaaci, Iacobi, Deum diceret Exod. III, 6. Eſt & Bileami Num. XXIII, 10, *Moriatur anima mea morte piorum.* Vbi non tam tranquillam piorum mortem reſpexit, quàm felicitatem alterius vitæ. Nam pii ſæpe miſerè pereunt. Vti Abel ipſe: qualem mortem non optâſſet Bileam. Mitto cæteros Scripturæ codices: quando Saducæi Moſaicos ſolum libros habuere pro canonicis, & θεοπνεύςοις *; alios autem, etſi non rejecerint, auctoritatis tamen longè inferioris putarint.

* *divinitus inſpiratis.*

Opinio hæc Saducæorum demum cœpit poſt tempora Alexandri Magni; idque occaſione eâ, quòd Antigonus Sochæus, Simeonis Iuſti diſcipulus, dixiſſet, non eſſe ſerviendum Deo, ſpe præmii, aut mercedis. Hinc enim diſcipuli ejus, Sadok, & Baithos, occaſionem cepere docendi, non eſſe poſt hanc vitam præmium, aut pœnam; quaſi aliud voluiſſet Antigonus, quàm tantum in nobis eſſe debere divinæ majeſtatis, ac ipſius honeſti amorem, ut nullo etiam præmii vel mercedis intuitu, Deo bonâ ſerviremus fide, ac nihil non eſſemus paratiſſimi ſuſtinere.

Ex philoſophis gentium hanc Saducæorum opinionem amplexi ſunt Epicurei; imò longè deteriorem. Nam Saducæi agnoſcebant Deum curare res humanas: quippe eum bonis bene facere in hac vita. Epicurei autem in totum tollebant providentiam divinam. Interea in eo illis convênit, quod putarint, animam cum corpore exſtingui. Eademque in ſententia fuit Dicæarchus Meſſenius, qui Epicuri hujus temporibus, imò paullo etiam antè claruit, Ariſtotelis auditor, philoſophus, hiſtoricus, & orator egregius; ſed qui ſummam fœdarit eruditionem opinione ea, quod putârit, animum, vel temperamentum eſſe elementorum, vel nihil niſi nomen inane. Qua de re Cicero in primo Tuſcul. Quæſt. Plutarchus de plac. philoſ. Atticus Platonicus apud Euſebiũ †, & è noſtris Tertullianus de anima cap. XV. Vbi ex medicis idem ait ſenſiſſe Andream, & Aſclepiadem. Atque argumento hoc nobis fuerit, ne in humanæ quidem ſapientiæ ſtudiis proficere ſemper mortale genus; ſed ſubinde etiam deficere. Quanto enim melius illi, qui primi philoſophiæ ſemina in Græcis ſparſerunt! Thales dico, & Pherecydes; qui, eâdem ætate *, quinquaginta amplius Olympiadibus ante Epicurum, claruere. Quorum Thaletem quidem primum fuiſſe, qui animas doceret immortales, inter alios prodidit Chœrilus poeta †. At Cicero in primo Tuſcul. quæſt. ait Pherecydem primum hoc docuiſſe: poſteaque hanc opinionem maximè confirmatam à Pythagora, ejus diſcipulo. Plutarchus quoque in primo de plac. phil. docet, heroes Thaleti, & Pythagoræ, eſſe κεχωρισμένας ψυχὰς τῶν σωμάτων, καὶ ἀγαθὰς μὲν τὰς ἀγαθάς· κακὰς δὲ, τὰς φαύλας· *animas à corporibus ſeparatas*

† *lib. 15 præparat. Euang. cap. 19.*

* *Laert. in Pherecyd.*

† *Laert. in Thalet.*

tas, bonorum quidem bonas, at malorum malas. Ita videmus, quid ſenſerint duæ principum ſectarum conditores; Ionicæ quidem auctor Thales, Italicæ autem Pythagoras.

Subjungit deinde Plutarchus, idem de heroibus Platonem ſenſiſſe, & Stoicos. Quorum Plato apertè immortalitatem animæ docet in Phædone, Phædro, Philebo, Timæo, Menone, libris de Rep. item ad Syracuſanos, & alios epiſtolis. Ac in Phædone quidem priùs oſtendit Socrates, animas ſupereſſe corporibus; poſtea verò, quia ſuſpicionem moverat Cebes, quaſi longævæ, nec tamen ſempiternæ forent, docere aggreditur, eas nunquam interire. Quæſtiones eas, uti dixi, diſtinxit his verbis Plato *: Κέβης δέ μοι ἔδοξε τοῦτο μὲν ἐμοὶ ξυγχωρεῖν, πολυχρονιώτερόν γε εἶναι ψυχὴν σώματος· ἀλλὰ τόδε ἄδηλον παντὶ, μὴ πολλὰ δὴ σώματα καὶ πολλάκις κατατρίψασα ἡ ψυχὴ, τὸ τελευταῖον, σῶμα καταλιποῦσα νῦν αὐτὴ ἀπολλύηται· καὶ ᾖ αὐτὸ τοῦτο θάνατος, ψυχῆς ὄλεθρος· ἐπεὶ σῶμά γ' ἀεὶ ἀπολλύμενον οὐδὲν παύεται. *Cebes autem hoc mihi equidem concedere videtur, animum corpore diuturniorem eſſe: verùm hoc cuivis incertum remanere, num animus, multis corporibus conſumtis, certo quodam tempore & ipſe, corpus ultimum deponens, intereat, atque aboleatur; illudque nimirum eſſe mortem, animi perniciem, atque exitium: quandoquidem corpus ipſum non deſinit quidem unquam interire.* Satis liquet, ſcrupulum iſtum Cebetis provenire ex dogmate de μετεμψυχώσει †. Metuit enim, ne animæ aliquando nullum obtingat corpus, in quod migret: atque ita tandem & ipſa pereat. Itaque neceſſe habuit Socrates novam ordiri diſputationem ad comprobandum, animam non ſolùm eſſe longævam, ſed etiam ſempiternam. Sed ſanè nihil opus erat hoc ſcrupulo Cebetis, ſive Platonis. Nam etiam, ex doctrina ejus, non gemina, ſed ſimplex ea quæſtio erat. Quippe ab eadem cauſſa eſt, quòd anima corpori ſupereſt, & quod non interit. Puta quia ſit ſpiritualis, &, ut Plato loquitur, αὐτοκίνητος ‡. Qua voce quid voluerit, optimè exponit Alcinous de doctrina Platonis cap. XXV: Αὐτοκίνητον δέ φησι τὴν ψυχὴν, ὅτι σύμφυτον ἔχει τὴν ζωὴν, ἀεὶ ἐνεργοῦσαν καθ' αὑτήν· *Per ſe mobilem ait animam, quoniam innatam habet vitam, ſuâ vi operantem.*

* pag. 91, edit. H. Steph.

† tranſanimatione.

‡ ſeſe movens.

In Platonis etiam ſententiam proclivior eſt Ariſtoteles. Vtcunque enim in primo de Anima reprehendat illud αὐτοκίνητον *: tamen non aliud ipſe docet, moréque ſuo in magiſtro magis impugnat, quod dixit, quàm quod ſenſit. Atque hoc jam olim vidit Albertus M. libro de Origine animæ: liquidiùs verò demonſtratum iis, qui in Platone & Ariſtotele conciliando operam poſuerunt. Ac vel ſola id evincit Alcinoi interpretatio, quam proximè adduximus. Eſſe autem animam ſpiritualem, & ſeparabilem à corpore, non uno loco traditur ab Ariſtotele. Vti tertio de Anima, ubi eam ait ἀπαθῆ † καὶ ἀμιγῆ εἶναι· *paſſionis eſſe ac mixturæ expertem.*

* per ſe mobile.

† textu 4.

Pulcherrimè etiam ibidem ait * : Τὸ μὲν αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος· ὁ δὲ νοῦς χωριστός· *sentiendi actus non est citra corpus : sed mens ab eo est separabilis.* Itē †, Χωρισθεὶς δ' ἐστὶ μόνον, τοῦθ' ὅπερ ἐστί, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ ἀΐδιον· *Animus solus est separatus, quicquid est : & hoc solum est immortale & sempiternum.* Quibus similia habet eodem libro * : item in primo ‡, & secundo * ejus operis. Præterea his consentaneum est illud lib. II de animalium generatione cap. III : τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον· οὐδὲ γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια· *solam mentem extrinsecus advenire, divinam esse solam, neque cum ejus actione actionem corporis ullam habere communionem.* Etiam in XII † Metaphys. legas, quæ idem confirment. Vt minerum sit, Alexandrum Aphrodiseum, quo nemo alioqui Aristotelis mentem melius assequi solet, contrariam opinionem magistro tribuisse. Vti & ab Ænea Gazæo * factum; è junioribus autem à Petro Pomponatio libro de Immortalitate animæ, & Simone Portio lib. de mente humana. Sed istis à multis est occursum : Pomponatio quidem, à Contareno, libro de animæ immortalitate, sic tamen ut nomini Pomponatii parcat : Portio autem à M. Antonio Natta libro ejusdem argumenti, & Iacobo Ant. Marta Neapolit. apologiâ contra Portium : utrique verò, sed priùs Portio, postea præceptori suo Pomponatio, ab Antonio Mirandulano, episcopo Casentino, libro XXXV singularis certaminis, & quinque sequentibus. Post quos alii etiam argumentum hoc tractarunt; in his Iacobus Naclantus, Clodiensis episcopus, & Iulius Castellanus Faventinus; ut prætercam eos, qui in Aristotelis libros de Anima scripsere. Sunt qui, mediam insistentes viam, putarint, dubiam fuisse Aristotelis sententiam : ut Scotus, Hervæus, Niphus. Nec valde repugno. Propter ea tamen, quæ adduxi, in meliorem censeo sententiam magis inclinâsse.

* *text.7.*
† *textu* 19, & 20.
* *text.*6,15, 18,51.
‡ *textu* 65, & 66, *item* 82, & 92.
* *text.* 11, & 21.
† *text.* 17, & 51.
* *in Theophrasto.*

A Peripateticis ad Stoicos venio; qui pro fabulis quidem habuere, quæ poetæ referrent de Cocyto, Pyriphlegetonte, & cæteris inferorum locis; ut videre est ex Seneca ad Marciam cap. XIX, & Epicteto apud Arrianum lib. III Dissertat. cap. XIII : interea tamen putabant, bonis bene esse post hanc vitam, malis male. Animas enim sapientum, hoc est, eorum, qui rationi convenienter vixissent, evolare ad loca Lunæ proxima, atque istic se contemplatione cælestium oblectare : animas autem insipientum, hoc est, eorum, qui affectibus morem gesserint, si ex vita anteacta spes appareat bonæ eas frugis evadere posse, circa terras errare, usque dum meliùs edoctæ, atque à vitiis purgatæ, altiùs & ipsæ subvolent : at prorsus scelestas demitti in loca, ubi suorum scelerum condignas luant pœnas. Quæ cognoscere est, cùm ex aliis, tum Tertulliano de anima cap. LIV, & Lactantio lib. VII, cap. VII. Interea non possum diffiteri, Stoicos non

non tam putâsse animas immortales, quàm longævas. Hoc liquet ex illis Laertii verbis in Zenone: Τὴν ψυχὴν μετὰ θάνατον ἐπιμένειν, φθαρτὴν δὲ εἶναι· *animam à morte permanere, attamen tandem corrumpi.* Et his M. Tullii in primo Tuscul. Qu. *Stoici usuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus: diu mansuros animos ajunt; semper negant.* Nimirum voluëre, ipsas sapientum animas non durare, nisi usque ad ἐκπύρωσιν* universi: tunc enim resolvi omnia in initia sua, & antiqua elementa: hoc est Iovem, sive divinam mentem, sive etiam animam universi, vel mundanam; humanarum, imò omnium animarum originem. Ab illo enim spiritu omnes spiritus flamine vel evaporatione quadam esse exspiratos: ab illo fonte vitali, quicquid vitam haberet, promanâsse. Proinde non solum esse à Deo, sed etiam ex Deo: non κατ᾽ ἀπάρτησιν†, & imminutione aliquâ divinæ substantiæ; sed κατ᾽ ἔκτασιν*, sive ejus emissione; quo pacto lux à Sole diffunditur absque ejus noxa. Hoc pacto Stoicorum sententiam optimè Philo Iudæus expressit libro, Quod deterius potiori insidietur: item suppositicius ille semiplatonicus, idemque semichristianus, eruditus interim scriptor, qui vulgo dicitur Hermes Trismegistus, Pœmandri cap. x, & XII. In hunc igitur vitæ fontem redire, in hunc spiritum resolvi putarunt, quicquid vitalem spiritum haberet. Atque hæc de longæva animarum vita Numenii etiam opinio erat; ut ex Eusebio de Præpar. Euangel. cognoscere est. Quidam verò Stoici stultè adeò sapiebant, ut magnas etiam animas mox ab excessu perire posse arbitrarentur: idque vel submersione, quia animæ essent igneæ, ignis verò aquis exstinguatur; unde heroes, si Servium‡ audimus, sic submergi formidant: vel obtritione, si ruinâ montis, vel alio magno pondere contererentur; quomodo putant animam dissipari, quia non reperit viam, quâ ad cognata meet sidera. Sed hæc sententia displicuit L. Senecæ epist. LVII: ubi animam, sic quoque pondere pressam, subtilitate suâ censet erumpere.

* *conflagrationem.*

† *per abscissionem.*

* *per protensionem, sive dilatationem.*

‡ *in I Æn.*

Diximus hactenus de traditione primæva, & sententiis veterum philosophorum. Pauca subjungam de rationibus, quibus, naturæ etiam luce, gentiles cognovere, animas corporibus superesse, atque adeò esse immortales. Ac quæ Platonem quidem impulerint, docet Marsilius Ficinus in Theologia Platonica de immortalitate animæ, quam libris duodeviginti ad Laurentium Medicen perscripsit. Præcipua tanto antè complexus fuit Alcinous de doctrina Platonica cap. XXV. Sunt alia aliis magis verisimilia: invictum illud immortalitatis argumentum, quod anima sit αὐτοκίνητος*: putidum autem falsumque, quod scire nostrum nihil aliud sit, quàm reminisci, eoque necesse sit, fuisse animas, priusquam in corpora immittantur. De αὐτοκινήτῳ, quia longioris ea res considerationis, po-

* *per se mobilis.*

ſtremo loco dicam. Primum autem providentiæ dabo divinæ; cui repugnat, ut in hac vita bonis malè, malis bene ſit; nec poſt hanc vitam vita ſit altera, ubi proborum animæ conſequantur mercedem, improborum illæ juſtas luant pœnas. Robur hujus argumenti attendit Dionyſius Halicarnaſſenſis Antiquitatum Romanarum libro octavo: ubi, de C. Coriolano agens, ſic ſcribit: Εἰ μὲν οὖν ἅμα τοῖς σώμασι διαλυομένοις καὶ τὸ τῆς ψυχῆς, ὅ τι δή ποτέ ἐστιν ἔτι· οὐκ οἶδ' ὅπως μακαρίους ὑπολάβω τοὺς μηδὲν ἀπολαύσοντας τῆς ἀρετῆς ἀγαθὸν, δι' αὐτὴν δὲ ταύτην ἀπολομένους. *Si igitur ſoluta compage corporis, ſimul etiam illa animæ, quæcunque tandem ea eſt, interit, & in nihilum redigitur: haut video, quomodo beatos credere debeam, qui nullo ex virtute fructu percepto, etiam propter eam pereunt.* Sed rationem hanc non ulteriùs urgere auſus eſt Dionyſius, quàm ut probet, ſapientum animas poſt mortem ſupereſſe; non item ut ſint æternæ: quia exiſtimaret, præmii abunde rependi, ſi longo durent ævo, & in terris ſemper celebrentur. Quæ ſatis docent, Dionyſium in Stoicorum hæreſi fuiſſe.

Ad alterum venio argumentum, quòd anima naturæ ſit ſpiritualis; in qua nulla eſt pugna primarum qualitatum; cujuſmodi pugna corruptionis eſt cauſſa. Nec obſtat, quòd Stoici per ſpiritum intellexere corpus igneæ naturæ. Nam iis Deus quoque eſt corpus ſpirituale ac igneum; idque κυρίως *: nõ κατὰ μεταφορὰν †, quomodo Prudentius Cathemer. x ait; — *Deus ignee fons animarum*: quod propriè aliquis è porticu acciperet. Nec magis movet, quòd multi, etiam è veteribus Theologis noſtris, diſertim animas dicunt corporeas: ut Fauſtus de creat. lib. II, Paſchaſius Diaconus lib. II de Spiritu S. imò omnes illi, qui angelos corporeos ſtatuerunt. Quippe hi, ut vidimus, ſolum corporeas credunt, comparatione Dei: ut & Sixto Senenſi monitum lib. VI, Annot. XXXVI. Et ſanè non eſſe animas ex elementis, quod Alexander Aphrodiſeus exiſtimabat, ex mirandis ejus effectis relucet. Longè enim illa excedunt omnem elementorum vim. Vt quòd ea intelligit præſentia, præſcit futura, liberè eligit, aut reſpicit, ingenito appetitu ſemper ſcire deſiderat, ſcientiâque illâ perfici ſe ſentit, ſeſe etiam momento per omnia circumfert, imò nullo terrarum ſpacio, nec cælis ipſis circumſcribitur, ſed ea ipſa excedens ad Vniverſi, ſuique auctorem adſcendit.

** propriè.*
† per tranſlationem.

Sed imprimis magnum habet pondus ratio, quam è Platone, & Ariſtotele, antea attigimus: tanti verò eſt, ut nunc aliquantum ei, ut recepimus, immoremur. Si anima ejuſmodi eſt corporis humani forma, ut per ſe, ſine corpore, poſſit operari; habebit in ſeſe principium agendi. At omnis agendi vis fluit ex vi, quâ res eſt. Habebit igitur & in ſe principium, quo ſit: ac proinde principium illud habebit, licet à corpore ſeparetur. Vnde conſe-

consequitur, duplicis animam esse naturæ, ut actus est corporis, & ut substantia est separabilis. Priori modo considerata exercet actus corporales per corpus: posteriori modo, citra corporis organum, munia obit spiritualia; estque separabilis, & sempiterna. Quod separata non operetur actus corporales, defectu non animæ fit, sed organi: ut similis sit fabro qui caret malleo, serrâ, & aliis instrumentis. Interim eos exserit actus, ad quos non opus est corporis instrumento. Vim argumenti hujus etiam vident, qui animam negant superesse corporibus: sed non hoc admittunt nobiscum, animam ejus esse naturæ, ut agere possit sine corpore. Volunt enim, nihil esse in intellectu, quod non prius fuerit in sensu; inque formandis conceptibus opus esse phantasmatis, tum in speciebus recipiendis, tum in earum usu. Sed neq; nos negamus, animā sensibilia omnia materialiter, ac cum phantasmate apprehendere: sed contendimus, dijudicare ea immaterialiter: quippe quæ sæpe statuat contra judicium ejus, quod sensui apparet. Vt cum ratio sive intellectus decernit, stellam esse multis partibus majorem orbe terrarum. Item cum discernit immaterialia à materialibus: inque iis ipsis, quæ materiem habent, secernit colorem, figuram, ac similes rei corporalis & sensibilis affectiones. Nec in solo hæc intellectu apparet, sed etiam in voluntate: ut cùm ea voluptates ac sensibus grata repudiat, contráque eligit iis ingrata adversáque. Quale est, cùm exquisitissimis deliciis cilicium præfert ac jejunium.

Idem aliter quoque evincitur. Nam si intellectus solum considerat sensibilia & caduca: unde in nobis cogitatio de divinis, & spiritualibus? unde eorum amor ac desiderium? Si enim omnes nati essent cæci, vel surdi, quis cogitaret de coloribus, aut sonis? Nunc nulla re magis oblectatur animus humanus, quam speculando Deum, tanquam rem optimam & pulcherrimam; item intelligentias, sive angelos. De immortalitate etiam sui disquirit, hanc sperat optátque; imò in optimis ac sapientissimis quibusque pro indubia habet. Quid igitur apertius, quàm esse in nobis principium spirituale ac æternum, unde actus isti promanent?

Atque hæc etiam assecuti sunt gentiles. Longè verò ea certius prospiciunt, qui Deum colunt Israelis, Christoque nomen dederunt. Nobis quippe in hac etiam vita esse actus intellectus, qui à sensibus non dependeant; liquet ex revelationibus illis, quæ intellectuales dicuntur. Explicat hanc rem Tostatus, Abulensis episcopus, cùm alibi, tum lib. I, sive III Regum cap. IX, quæst. II: ubi quadruplicem Dei apparitionem declarat. Primus est, cùm Deus, sive angelus ejus, videtur in figura adsumta: quomodo apparuit Gedeoni, Iud. VI: item Manue, & uxori ejus, Iud. XIII. Alter est, cùm non videtur, sed solum auditur; quo pacto Deus solum

 lum

lum auditus Iſraelitis, cum Legem daret; ut eſt Exod. xx, Deut. v: item cùm Moſi loqueretur de Propitiatorio; ut eſt Num. VII: cumque ter vocaret Samuelem, is verò ab Heli ſe vocari arbitraretur; de quo I ſive III Reg. cap. III. Tertius modus eſt, quando viſus quidem & auditus excluduntur, at non interior imaginationis ſenſus; velut cum vigilantium phantaſiæ ſe inſinuat per ſimulachra, vel etiam idem facit ſomno oppreſſis: unde Num. XII, 6; *Siquis eſt Propheta Domini inter vos, aut viſione apparebo ei, aut per ſomnium loquar ad eum.* Atque huc referuntur apparitiones, quæ noctu factæ dicuntur: ut Abimelecho regi Gerar, Geneſ. xx; Iacob in Ægyptum eunti, Gen. XLVI; Danieli, Dan. VII. Quartus verò ſolus eſt hujus loci, cùm non exterior modò, ſed interior etiam ſenſus excluditur, Deo elevante intellectum ad ea cognoſcenda, quæ aliter nequeat intelligere: quod cum fit, partim ſpecies, quas Deus invenit in intellectu, nova luce afficit, inque ſublimiorem ſtatum effert: partim, quas non invenit, creat, & infundit. Atque is quartus modus Toſtato eſt duplex: unus citra extaſin ſive raptum, alter cum extaſi. In priori homines vivere apertum eſt, imò & exterius videre, & audire: interim ad ea, quæ interiùs revelantur à Deo, non indigent corporis ſubſidio, quia Deus ſolum occupet intellectum: contrà quàm fit in communi ratione intelligendi, ubi primùm res incurrit in ſenſus, hinc ſpecies tranſmittitur ad phantaſiam, tum dirigitur ad intellectum agentem, qui abſtrahit à conditionibus materiæ, atque intelligibiles efformat ſpecies, quas ubi ſic præparavit, intellectui poſſibili offert, ut qui intellectus erat potentiâ, fiat intellectus actu. At in revelatione Dei intellectuali non ſunt hi gradus; ſed Deus primò ſe inſinuat in intellectum: qui citra ſenſuum auxilium loquentem audit ſive intelligit Deum.

Et talis eſt revelatio intellectualis citra extaſin. In ea verò, quæ eſt cùm extaſi, minus etiam ſenſuum ullum eſt miniſterium. Siquidem intellectus ſibi relinquitur, nec ſenſibus vel externis, vel internis, magis juvatur, quàm ſi extra corpus foret. Solum animus hoc præſtat, ut tum vitam conſervet, tum divinâ revelatione ſe occupet, à cæteris verò occupationibus vacet: unde eſt, quod B. Apoſtolus *, ad tertium raptus cælum, neſcierit, utrum in corpore, an extra corpus, raptus foret in paradiſum. Interea, ne miracula fruſtra multiplicentur, aliquanto, ut arbitror, veriſimilius eſt, animam non exceſſiſſe corpore; ſed ſolum virtute divina ad contemplanda cæleſtia fuiſſe elevatam. Sed ut ea in corpore remanſerit; non tamen per ſenſus corporeos & phantaſmata vidit, quæ divinitus offerebantur. Alioqui, ſe eſſe in corpore, Apoſtolus ſciviſſet. Atque hæc ſufficiant ad probandum, poſſe animam ſine corporis inſtrumento intelli-

* 2 *Cor.* c. 12, v. 2, 3, 4.

gere

gere & velle. Aliquando ulterius provectus ſum ad exſtaſin ſanctorum. Sed ut eam neſcierint gentiles, ſcivere actus alios antea memoratos, qui cum corpore non communicent. Atque id præter conſenſum gentium abunde erat, ut viderent, veriſſimam eſſe traditionem de animæ immortalitate.

CAPVT XI.

Venitur ad cultum animarũ. Qui ab antiquis Perſis, & Afris, non eſt agnitus. Contrà autẽ ſolus ab Augilis receptus, ſi Melam & Plinium audimus. Sed perperam ab iis Augilis, ſive Augilitis tributum, quod de Naſamonibus dixerat Herodotus. Politiani & aliorum error de Nymphodori Tiſinomis. In plerarumque omnium gentium cultu concurrere illum, qui naturæ, quique præſtitus defunctis; atque ut ſacerdotes callidè occultarint, homines fuiſſe, qui colerentur. Euhemerum id luculente comprobâſſe, agnoviſſe etiam Varronem. Animarum cultum partim introductum auctoritate privatâ, partim publicâ. Quo pacto diſcernantur Lemures, Lares, Larvæ, Manes: & unde iis nomen. Arcadum χρηστοὶ, unde χρηστὺς ποιεῖν. Quæ Lara vel Larunda, vel Mania. Denicalia ab Novemdialibus & Exverris diverſa. Vt aliter iis in foco, aliter in compitis ſacrificaretur. Atque ut non ſolum domi præſidere crediti ſint; ſed & compitis ac viis, imò & mœnibus, ac cuſtodiæ Vrbis.

AB immortalitate animæ venio ad ejus cultum: qui ſeptimum obtinet locum in decem idololatrici honoris generibus, ab Iſaac Abravanel recenſitis. Triplicem verò de hoc cultu opinionem reperio. Nam, ſi exceperis τοὺς τὴν μοναρχίαν σέβοντας, puta, qui ſolum Iſraelis Deum colerent; cæteri vel adorabant naturales Deos, non animales: vel animales, non naturales: vel in unum conflabant cultum utrumque. Naturales autem appello, quando vel tota rerum natura, vel ejus pars, aut affectio invocatur. Cujuſmodi Dii ſunt, Mundus, Æther, Sol, Aer, Aqua, Tellus, Tempeſtas, Amor, & ſimiles. Animales nuncupo animas à corpore ſolutas; uti illas Herculis Thebani, Caſtoris, Romuli, Iulii Cæſaris, atq; alias.

Primi generis cultus erat Perſis, ſaltem antiquiſſimis; quos naturam quidem, ejuſque partes, non tamen defunctos, adorâſſe; cognoſcimus ex illis Herodoti verbis in primo: Οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεοὺς, καθάπερ οἱ Ἕλληνες, εἶναι· *non, uti Græci, Deos cenſent ex hominibus eſſe ortos.* De Afris idem in IV: Θύουσιν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ μούνοισι· *Sacrificant ſolis Soli & Lunæ.*

Contrà ſolas defunctorum animas Augilæ agnoſcebant, gens Africæ inter Garamantas, & Troglodytas; de qua ſic Pomponius Mela lib. I, cap. VIII: *Augilæ Manes tantum Deos putant; per eos dejerant; eos, ut oracula, conſulunt;*

lunt; precatique quæ volunt, ubi tumulis incubuere, pro reſponſis ferunt ſomnia. Eumque ſecutus Plinius lib. v Hiſtor. Nat. cap. VIII: *Augilæ inferos tantùm colunt.* Vbi per *inferos* intellige, quos *Manes* dixerat Mela. Eum enim expreſſit. *Inferi* autem dicti, ut Græcis θεοὶ καταχθόνιοι. Itaque *ſuperis* oppoſuit Maro in XII: —*Vos ô mihi manes*

Eſte boni, quoniam ſuperis averſa voluntas.

Atque uti Plinium Mela, ita is ſecutus Herodotum; ſed non citra errorem. Nam quod Mela de Augilis, id Herodotus dixerat de Naſamonibus, Africæ item populo; diverſo tamen, cum Herodotus dicat, Naſamones ad Augilas, ſive ut apud Herodotum eſt, ἐς Αὔγιλα, ſolitos adſcendere ad palmulas decerpendas. Præterea utrumque de Naſamonibus quidem prodiderat Herodotus: ſed diſtinxerat ille inter eos, qui virtutis exemplum, & illos, qui generis origo forent. Quippe per eos ait jurare ſolitos, qui fortitudine ac juſtitiâ excelluiſſent, atque id tumulos eorum contingendo: at majorum eos ſepulchris incubuiſſe, ſomnia habentes pro numinis reſponſo. Audiamus ipſum in Melpomene loquentem: Ομνύουσι μὲν τοὺς παρὰ σφίσι ἄνδρας δικαιοτάτους, καὶ ἀρίστους λεγομένους γενέσθαι τῶν τύμβων ἁπτόμενοι. μαντεύονται δὲ ἐπὶ τῶν προγόνων φοιτέοντες τὰ σώματα, καὶ κατευξάμενοι ἐπικατακοιμέονται. *Per eos viros, qui juſtiſſimi, atque optimi apud illos fuiſſe dicuntur, jurant, illorum ſepulcra tangentes. Divinant ad ſuorum accedentes monumenta, & illis, ubi preces peregerunt, indormiunt; ubi, quodcunque per quietem inſomnium viderunt, eo utuntur.* Tertullianus de Anima cap. LVII: *Nam & Naſamonas propria oracula apud parentum ſepulcra manſitando captare; ut Heraclides ſcribit, vel Nymphodorus, vel Herodotus.* Vbi videmus, Herodoto teſtes addi Heraclidem, Ponticum credo; & Nymphodorum Amphipolitem, qui de legibus & ritibus barbaricis ſcripſit: uti refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad gentes, & primo Στρωματέων: item Apollonii ſcholiaſtes, cui ſemel iterumque laudatur ἐν τισι νόμοις: unde citatur multis, in *Tiſinomis*: &, quod doleo, præeunte ſummo viro, Angelo Politiano lib. I, epiſt. ad Pomponium Lætum, ſive veteri nomine Petrum Calabrum malis dicere. Hæc fuſiùs deduxi, ne de Augilis nos fallerent Mela, ac Plinius. Porrò Naſamones coluiſſe ſolos manes, non item ſuperos, arguit & locus ille Dionyſii in periegeſi:

Κεῖνον δ' ἂν περὶ χῶρον ἐρημωθέντα μέλαθρα
Ανδρῶν ἀθρήσειας ἀποφθιμένων Νασαμώνων,
Οὓς Διὸς οὐκ ἀλέγοντας ἀπώλεσεν Αὐσονὶς αἰχμή.

Quæ ſic binis verſibus expreſſit Priſcianus:

Hos licet ad fines deſertas cernere terras,
Extinctis populis Naſamonum Marte Latino.

Sed

Sed deeſt interpretatio eorum, quòd poeta eos vocat Διὸς ἀλέγοντας. Id ita ſimpliciſſimè expreſſeris:

Quòd Iovis, aut divûm, nulla illos cura teneret.

Mirum etiam Feſtum Avienum ad verba hæc non attendiſſe; cùm vel maximè interſit, cauſſam ſciri interitus. Eam hanc adfert Dionyſius, quòd, Manium cultu contenti, nullo Iovem, ac ſuperos, honore dignarentur. Quæ optimè conveniunt menti Melæ, ac Plinii: hoc ſolo excepto, quod hunc Iovis contemtum finitimæ tribuant nationi Augilarum, ſive, ut Stephanus * vocare mavult, Augilitarum. Quomodo & videri poterant Mela, ac Plinius, ſcripſiſſe; niſi omnium obſtaret codicum auctoritas. Et hæc de iis, qui ſolos colerent Manes.

* *in* Αὔγιλαι

Sed, ſi paucas exceperis gentes, quæcunque animas colerent, hæ fere & naturæ cultum conjunxere. Vnde eorum Theologia erat bipartita: quippe omnia eorum ſacra partim naturæ myſteriis, partim hiſtoriæ veteri, innitebantur. *Neque enim credendum eſt*, ut rectè Arnobius ait in quincto, *ſine ſuis originibus hæc eſſe fruſtra, atque inania fieri; nec habere conjunctas primis inſtitutionibus cauſſas.* Eas cauſſas exponit Origenes lib. VIII contra Celſum †, Ἑορταί, inquit, ἐλέγχονται οὖσαι ἀναπλάσματα τοῦ ὅπως ποτὲ ἔτυχε διά τινας ἱστορίας ἀνθρωπικὰς ταῦτα νομοθετησάντων, ἢ τῆς φυσιολογίας περὶ ὕδατος, ἢ γῆς, ἢ τῶν ἀπ' αὐτῆς καρπῶν δοκούντων περιέχειν. *Feſta deprehenduntur eſſe figmenta ad humanæ hiſtoriæ memoriam ab legiſlatoribus inducta, vel ut naturam aquæ, terræ, vel ejus fructuum, tegmento quodam involutam continerent.* Quod inferiùs in mixto cultu uberiùs exponam. Nunc duntaxat diſpiciendum de veneratione animarum, quatenus ſeorſim colebantur. Qui cultus unde originem traxerit, oſtendit liber Sapientiæ, Salomoni à multis etiam veterum attributus, cum ſine dubio alterius ſit, &, ut credibile, Philonis; non illius, qui Claudii vixit ætate, & Moſes Atticiſſans dictus fuit; ſed longè vetuſtioris, qui ſub Onia ſacerdote, annis ante Chriſtum CLX, tot pulcras ſententias vel ſcripſerit, vel congeſſerit. Locus eſt cap. XIV: ubi clarè videas, initia ab iis arceſſi, qui cultum hunc induxerint ſolatii, & memoriæ cauſſa. Eamque originem adfert quoque Minucius Felix in Octavio: *Dum reges ſuos colunt religioſè, dum defunctos eos deſiderant in imaginibus videre, dum geſtiunt eorum memorias in ſtatuis detinere, ſacra facta ſunt, quæ fuerant aſſumta ſolatia.* Etiam judicatum facere hoc ad virtutem in viventibus magis excitandam. Quam rationem adfert Tull. lib. III de Nat. Deorum. Ex ſolatiis verò, & memoriis, tum facta ſunt ſacra, quando additus eſt dies feſtus, populoque perſuaſum, animam defuncti ſacris intereſſe. Sed hoc arcanum erat ſacerdotum, & ſapientum: quod detegere vulgò nefarium fuiſſet. Vnde Cyprianus tractatu, Quod idola Dei non ſunt: *Hoc ita eſſe*

† *p.403, edit. Aug. Vindel.*

Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis, proditum sibi de diis hominibus à sacerdote secretum, quod majorum, & regum memoria servata sit : inde colendi & sacrificandi ritus inoleverit. Nempe hujusmodi sacrorum originem callidè dissimulabant sacerdotes apud vulgus. Vnde Varro in rerum Romanarum libris, ut testis nobis B. Augustinus de Civ. Dei lib. XVIII, cap. V : *Quoniam verò in omnibus templis, ubi colebatur Isis, & Serapis, erat etiam simulachrum, quod digito labiis impresso admonere videbatur, ut silentia fierent ; hoc significant, ut homines eos fuisse taceretur.*

Et profectò priùs homines fuisse, clarè in commentario suo de Diis evicit Euhemerus Messenius; uti ostendi in primo de historicis Græcis. Eum quidem, ut impostorem, sugillat Plutarchus libro de Iside, & Osiride. Sed longè benigniùs hac parte de eo sensit B. Augustinus lib. VI de Civit. Dei cap. VII : *Omnes,* inquit, *Deos non fabulosâ garrulitate ; sed historicâ diligentiâ, homines fuisse, mortalesque, conscripsit.* Ac prorsus subscribit in hoc Varro : ut docent ista ejusdem B. Augustini libro VIII ejusce operis cap. XXVI, his verbis : *Non attendunt, in omnibus literis paganorum, aut non inveniri, aut vix inveniri, Deos, qui non homines fuerint : omnibus tamen honores student exhibere divinos, quasi nihil unquam humanitatis habuerint. Omitto, quòd Varro dicit, omnes ab his mortuos existimari manes Deos : & probat per ea sacra, quæ omnibus fere exhibentur mortuis; ubi & ludos commemorat funebres, tanquam hoc sit maximum divinitatis indicium, quòd non soleant ludi, nisi numinibus, celebrari.* Subjungit deinde similia ex Hermete Trismegisto. Sed cur ea non sint antiqui illius Hermetis Ægyptii, quem putant, abunde alibi ostendimus.

Atque hæc universe de cultu defunctorum. Est verò is duûm generum : quia animarum aliæ privatâ colebantur auctoritate ; aliæ publica ; ut quæ regiâ, vel optimatium, aut populi auctoritate in Deos relatæ forent. Priori modo venerabantur Lares : de quibus sic Appulejus, lib. de Deo Socratis : *Secundo signatu species dæmonum animus humanus, exutus * & liber stipendiis vitæ, corpore suo abjuratis. Hunc vetere Latinâ linguâ reperio Lemurem dictitatum. Ex hisce ergo Lemuribus, qui, posteriorum suorum curam sortitus, pacato & quieto numine domum possidet, Lar dicitur familiaris. Qui verò, propter adversa vitæ merita, nullis bonis sedibus incerta, vagatione, ceu quodam exilio, punitur, inane terriculamentum bonis hominibus, cæterùm noxium malis, id genus plerique Larvas perhibent. Cùm verò incertum est, quæ cuique eorum sortitio evenerit, utrùm Lar sit, an Larva ; nomine Manem Deum nuncupant : & honoris gratiâ Dei vocabulum additum est.* Vbi quadruplicem videmus appellationem, *Lemurum, Larium, Larvarum,* & *Manium. Lemures* sine dubio vox Thusca : non à Remo, quod Ovidius † putabat. Hinc *Lemuria,* sive Festo *Lemuralia* in *Faba.* Itidem *Laris* vox à Thuscis ; quibus sic dicitur προςάτης, sive præses :

* *Al.* emeritus stipendiis vitæ, corpore suo abjurans.

† *Fast. lib. 5.*

præſes : unde iiſdem *Lars* , populi princeps , apud Livium & Auſonium. Vt dicti ſint *Lares*, quia domus ſive familiæ ſint præſides; unde & Priſcianus *Larem* exponit κατοικίδιον θεόν. Mater eorum *Lara*, vel etiam *Larunda* ; ut teſtis Lactantius lib. I, cap. XX. Gloſſ. Philox. *Larunda*, μήτηρ δαιμόνων. *Larva* ejuſdem originis. Ac licet *lemurem* laxiùs patere dicat Appulejus : tamen magis placet ſententia eorum, quos ſecutus Auguſtinus lib. IX de Civit. Dei cap. XI; ubi *larvas*, & *lemures*, eoſdem dicit. *Manes*, boni ominis cauſſa, juxta linguam veterem, vocati quaſi boni. Nam *manis*, & *manus*, idem ac *bonus* ; teſte Servio in III Æn. Vnde *mane* , quia optima ſit diei pars , & contrarium *immanis*. *Mania* ſimiliter Manium mater aviáve ; ut diſcere eſt ex Feſto , & Macrobio lib. I Sat. cap. VII. Nempe à *manibus Mania* dicebatur, ut à *Laribus*, *Lara*, & *Larunda*. Quod verò *manes* dixere, factum à Latinis exemplo Arcadum; unde magnam partem genus dicebant. Hi enim vocarunt χρηστοὺς, quod idem valet ac *manes* ſive *bonos*. Fundus nobis hujus rei Plutarchus in Quæſtionibus Græcanicis; ubi, cùm quæſitum eſſet, qui Arcadibus, & Lacedæmoniis, fuerint χρηστοὶ, docet, in columna ab iis poſita ad Alpheum, ſcriptum fuiſſe, Μεσσηνίους ἐκβαλεῖν ἐκ τῆς χώρας, καὶ μὴ ἐξεῖναι χρηστοὺς ποιεῖν· *Meſſenios ne liceat regione pellere, vel bonos facere.* Addit deinde, Ariſtotelem, χρηστοὺς ποιεῖν, exponere, *non interficere* : ut ſatis liqueat, ad verbum ſonare, *manes facere.*

Sacris quibuſdam opus fuiſſe, ut animæ fierent Dii, indicant Servii iſta ad III Æn. *Labeo in libris, qui appellantur de diis, quibus origo animalis eſt, ait, eſſe quædam ſacra, quibus animæ humanæ vertantur in Deos ; qui appellantur animales, quod de animis fiant. Hi autem ſunt Dii penates, & viales.* Vbi *Dii penates* , & *viales* , non alii , quàm *Lares*. Itaque in Philoxeni quidem gloſſis utrumque legas, *Lares*, θεοὶ κατοικίδιοι : *Lares familiares*, Ηρωες κατοικίδιοι : ac poſtea, *Penates*, Πατρῷοι θεοὶ, κατοικίδιοι. *Viales* autem Plautus appellat Mercat. Act. V, Sc. II. Colebantur Lares feriis Denicalibus ; quæ privatæ erant; ut rectè docet Feſtus. *Privatæ*, inquit, *feriæ vocantur ſacrorum propriorum ; velut dies natales , operationis , denecales.* Meminit & earum Columella lib. II, cap. XXII. Planè autem confundi ſolent , præeunte etiam Feſto , ſive Paullo potius * , cum novendiali ſacrificio , & exverris : quorum illud ſic dicebatur , quia fieret nono die à morte, quo parentatio ſive funerationis ſollemnia concludebantur † : his verò nomen inde , quòd certo ſcoparum genere, domus, unde mortuus erat elatus, ab everriatore ‡ purgaretur. Hæc nonniſi ſemel fiebant , quia ſemel duntaxat homo mortem obiret. At denicales fiebant quotannis ; unde & *feriæ* dictæ. De his ita Cicero in ſecundo de Legibus : *Nec verò tam Denicales , quæ à nece appellatæ ſunt, quia reſidentur mortui , quam cæterorum cæleſtium quieti , dies feriæ nominarentur ,*

* *in* Denecales.

† *Appul.* 9 *Met. Donat. in Phor. Porphyr. in Hor. Epod.* 17.

‡ *Feſtus in* Everriator.

rentur, nisi majores eos, qui ex hac vita migrassent, in Deorum numero esse voluissent. Eas in eos dies conferre jus, quibus nec ipsius, nec publicæ feriæ sint. Vnde discimus, *denicales*, sive *denecales*, dici à *denecando*. Item iis mortuos *resideri*, hoc est, sedendo & quiescendo coli: quomodo &, *residere ferias esuriales*, dixit Plautus Captivis Act. III, sc. I, hoc est, ferias agitare esuritionis. Præterea hinc videmus, animas creditum à morte in Deos referri; quod deinceps abunde demonstrabimus. Denique hinc liquet, sacrum esse iis factum quotannis: cui qui obstringeretur (nec enim sumtibus iis hæres omnis obligatus; ut docet proverbium, *sine sacris hæreditas*, de quo alibi * diximus) haut quemlibet ei diem poterat præstituere; sed necesse erat, aliquem eligere, quo nullæ essent familiæ ejus feriæ aliæ, ac multo minus publicæ. Cæterùm non denicalibus solùm, sed quotidie suus Laribus honos præstabatur domi. Quod quomodo fecerint, quis meliùs dixerit, quàm Lar ipse familiaris apud Plautum Aululariâ?

* *Orat. Instit. lib. 4, cap. 11, s. 6.*

Huic filia una est: ea mihi quotidie,
Aut ture, aut vino, aut aliquî semper supplicat:
Dat mihi coronam.

De corona Laribus dicata, liquet etiam ex Aulul. Act. II, sc. V. Vti quoque ex Catone de R. R. cap. CXLIII, Plinio lib. XXI, cap. III, & Festo in *Donaticæ*. Nec aliò referendum Propertii hoc lib. IV, el. VI:

Terque focum circa laneus orbis eat.

Sive potiùs, ut Demstero placuit, *focum circùm*. Sententia est, corolla, quam Ovidius *laneam vittam* similiter nuncupat, ter cingat focum. Cum verò Plautus addit, *aut aliquî*, eò respicit, quòd & supplicarent pauxillum cibi deferendo de mensa in focum. Vnde Tibullus † Lares sic compellat:

† *lib. 1, el. 1.*

Adsitis divi, nec vos è paupere mensâ
Dona, nec è puris spernite fictilibus.

Et Persius sat. III: — *Cultrixque foci secura patella.*

Vbi vetus interpres: *Cultrix foci, quia delibandæ dapes in ea positæ ad focum feruntur.* Nempe, ut ibi adoleantur. Nam igni id solitum absumi; ut indicat Plutarchus de Fortuna Rom. At gustare ea homini nefas. Ac talis erat cultus, qui Laribus privatim quotidie fiebat. Sed quia in salute familiarum salus consistit publica; eo & quotannis IV Non. Febr. in compitis (unde Compitalibus nomen) Laribus publicum fiebat sacrum porcâ, velut hostiâ lustrali: unde Propertius lib. IV, el. I:

Parva saginati lustrabant compita porci.

Vtrumque Larium cultum, & illum domesticum in foco, & hunc compitalitium, junxit M. Cato de R. R. cap. V, quod est de villici officio: *Rem divinam, nisi compitalibus in compito, aut in foco, ne faciat.* Ab hoc cultu haberi cœpe-

cæperunt compitorum, & viarum Dii. Quod & Arnobius docet lib. III. Indeque *viales* vocati: ut ex Plauto, & Servio, antea docuimus. Denique latius etiam extensa eorum potestas. Nam si singulis sui familiis custodes; jure existimatum, junctim urbi præsidere. Quod clarè iis tribuit Ovid. V Fast. Hinc Propertius quoque lib. III, el. II, ait, eos Hannibalem fugasse ab Vrbe. Imò Festus, sive Paullus, scribit, *Hostilis Laribus immolatum, quòd ab his hostes arceri putarent.*

CAPVT XII.

De cultu animarum publica auctoritate relatarum in Deos. Quibus is honos tributus. Vnde indigites *dicti. Alios videri* Deos genitales. *Æneas Indiges. Item Liber, Hercules sive Recaranus, Dioscuri: eos esse Penates Dionysio visos, quos perperam, ut videtur,* Denates *dictos putavit. Item Quirinus, & quæ caussa, cur à Curibus id nomen acceperit. Semo Sancus, sive Sangus, sive Sanctus, idem qui Fidius, sive Hercules. At Sabum ab eo diversum. Sabini Laconum coloni. Error eorum refellitur, qui Ianum, & Saturnum, censent reges fuisse Aborigenum, eoque Deos indigites. Picum etiam, & Faunum, falsò inter Reges referri. Quis Faunus, & unde ei, uxorique Fatuæ, nomen. Cultum ejus ab Euandro inductum.* Εὔανδρος *potius cognomen videri. Palatium in Palantii Arcadici memoriam conditum. Cur Carmentæ, & Accæ Larentiæ, honores cælestes decreti. Floræ sacra ludis esse vetustiora, nec statim eos annuos fuisse. Deam Floram non fuisse meretricem, quæ sua legarit populo Rom. Quale numen Annæ Perennæ: & origo rituum in ejus sacris. Alios esse honores divinos ab heroicis. De* ἀποθεώσει *Cæsarum & Augustarum, item aliorum apud Romanos.*

AB animis, quos publica non consecravit auctoritas, ad eas venio, quas princeps potestas cælo locavit, sive quia nobili reperto profuissent generi humano, sive quoniam gentis, vel urbis, forent conditores, sive quia bello rem præclarè gessissent. Cicero lib. I de Nat. Deor. *Quid, qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad Deos pervenisse; eosque ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus?* Subjungit deinde de Euhemero, antea nobis memorato. *Quæ ratio maximè tractata ab Euhemero est: quem noster & interpretatus & secutus est, præter cæteros, Ennius. Ab Euhemero autem, & mortes, & sepulturæ demonstrantur Deorum.* Hujusmodi ἀνθρωποδαίμονες Latinis dicebantur *Dii Indigetes,* ab honore eo, quòd publicè invocarentur; unde & Festus sive Paulus, *indigitanto* exponit *imprecanto.* Nempe est ab antiquo præverbio *indu,* pro *in,* & *citare,* pro *vocare.* Priorem partem similiter habes & in aliis compositis. Vti voce *indigenæ,* quasi *ingeniti,* quia geniti in solo ubi viverent: *induperator* pro *imperator*: *industrius,*

strius, quia instrueret: *induciæ*, quasi *in ocio*. *Indigites* autem pro *indicites* dixere; ut *magistratus*, quod prius *macistratos*; *effugiunt*, pro quo antè *exfociont*; quibus similia alia in columna Duilliana reperies. Atque hinc *indigitamenta*, *ἱεράτικα βιϐλία*, quia continerent Deorum nomina, & preces, ritusque, quibus invocarentur.

Fortasse autem iidem sunt, quos *genitales* vocat Ennius * lib. I, vel II Annalium:

* apud Cic. I Tusc. Qu. & Servium 6 Æn.

Romulus in cælo cum Dis genitalibus ævum
Degit.

Videtur tamen Ausonius aliter accepisse, cum in periocha quarti Æn. libri ait: *Iupiter interea cum Dis genitalibus unà*
Concilium cogit superûm de rebus Achivis.

Neque enim Iupiter tam Indigetes in concilium vocat, quàm Consentes, & Selectos: ut hos vel solos, vel potissimùm, intellexerit Ausonius. Quare *Genitales* non tam dictos puto, quasi genitos ex hominibus, quàm quod homines ab iis sint geniti: ut quibus debeantur omnis generationis primordia. Res foret apertior, nisi vox esset nova: quippe ab Ennio conficta; ut videre est ex Tullio libro de Oratore, & illis, quæ ibi Lambinus notavit; Turnebus autem lib. XX Adverf. cap. XXIV, & Paullus Merula ad Ennii annal. lib. I.

Primus, quem *Indigitis* nomen sortitum inveniamus, est Æneas. Cui sacellum exstructum cum ejusmodi inscriptione: PATRI DEO INDIGITI, QVI NVMICI AMNIS VNDAS TEMPERAT. Auctor Dionysius in primo. Et Livius lib. I: *Situs est, quæcunque eum dici jus fasque est, super Numicum flumen. Iovem indigitem appellant.* Item Festus: *Indigitis nomine Æneas ab Ascanio appellatus, cum pugnans cum Mezentio nusquam apparuisset, in cujus nomine etiam templum construxit.* Meminere & Ovid. XIV Met. & Tibull. lib. II, eleg. VI.

Fuere tamen Latinis & alii indigites, iique Æneâ antiquiores: quales, si unum exceperis Quirinum, omnes illi à Tullio memorati in secundo de Legibus, his verbis: *Colunto & illos, quos in cælum merita vocarint: Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum.*

Ex sex istis antiquissimus est Liber; cujus sacrum Liberalia XVI Kal. Apr. dies primâ sui parte nefastus; ut constat ex Kalendario Rom. Quo die per totum oppidum sedebant, hoc est feriabantur, Liberi sacerdotes: ut ait Varro in V de L. L. Eoque die & pueritiam egressi virilem togam induebant. Cujus caussam exponit Ovid. in Fastis.

Herculi varia Romæ templa: duo *Herculis Victoris*, unum in foro boario, alterum ad portam Trigeminam. Erat & *Herculis Cubantis*, & aliud *Defen-*

Defensoris, utrumque in regione XIV: alibi item *Magni*, & *Musagetæ*, & *Triumphalis*. Primus Euander aram maximam Herculi statuit prope forum boarium; teste Dionysio lib. I Antiq. Eò, ut sanctius haberetur jusjurandum, conferre se soliti. Decimas quandoque etiam hic Herculi vovebant. De quibus Diodorus Siculus. Huic verò Herculi nomen fuit *Recaranus*: si fides S. Aurelio Victori, vel quisquis scriptor ille de origine gentis Romanæ editus ab And. Scotto. Garanum vel Caranum vocavit Verrius Flaccus; ut Servius tradit ad VIII Æn. Planè alium censeo ab illo Thebano. Sed mos iste veterum, ut fortes fere Herculis nomine insignirent: quorum gesta poetæ in unum commiscuere, ut jura coquus.

Tertio loco à Tullio refertur Æsculapius Messenius, Epidauri incola; qui à Chirone Centauro medicinam, & venandi artem didicit; ut ex Tarquitii viris illustribus retulit Lactantius *. Hic, Epidauro ad pestem sedandam translatus, extra urbem in insula Tiberina fanum accepit.

* *lib.* I, *cap.* 10.

Sequuntur inde Castor & Pollux, sive Dioscuri, Herculis σύγχρονοι †: quibus A. Postumius Dictator, bello Latino, anno Vrbis CCLVII ædem vovit, & exstruxit: quam postea restituit L. Metellus. Vulgo *Castoris* & *Castorum* dicebatur: uti vel notum è Bibuli joco apud Tranquillum ‡. Credo hos fuisse illos juvenes duos, quos Dionysius Halicarnassensis se Romæ ait, in templo humili & obscuro, vidisse hastatos, habitu sedentium, operis admodum antiqui, cum hac inscriptione, DENATES. Ita enim legit Dionysius. Sed arbitror, primitus PENATES fuisse: postea, ex litera P productione obliterata, visum esse D, quod fuerat P. Non desunt, qui per *penates* hic intelligant Vestam, quia illa sit foci publici custos. Sed obstat, tum quod effigies fuerint juvenum duorum; tum quod non *Penas*, sed *Penates*, fuerit adscriptum. Alii igitur credere malunt, fuisse signa Apollinis, & Neptuni, qui Trojam condiderint; ac quorum simulachra in Italiam advexerit Æneas. Sed vulgarem adversus opinionem de Æneæ in Italiam adventu multa objici possunt: & ut habeamus fidem hoc asserentibus (quos inter Dionysium, Liviumque esse, antea vidimus) non propterea Æneas in Latium magis, quam Antenor in terras Euganeas, patrios advexerit penates. Hoc quoque largiamur. Eóne, post Trojæ excidium annis prope quingentis, effigies istæ Albâ Romam fuerint delatæ? Et quis scriptor aliquid habet, unde suspicio sit, Romæ fuisse fanum Apollini & Neptuno dicatum? Quare cum Vive * potius censeo, fuisse juvenes eos Castorem & Pollucem. Hos enim coluere Romani: & potuere eos credere Vrbis custodes, propter operam nobilem, quam bello navâsse Latino dicebantur.

† *æquales.*

‡ *in Iul. cap.* 10.

* *ad August. de Civ. Dei, lib.* I, *cap.* 3.

Postremum Quirino locum dedit Tullius, temporis in eo rationem secutus,

cutus. De quo non possum, quin sententiam meam adscribam. Tatius, rex Sabinus, si victoria de Romanis potiretur, votum suis voverat Diis; in quibus & Quirinus, sic dictus à Curibus, Sabino oppido; unde cives ejus oppidi Curites sive Quirites. Victâ urbe, vel saltem pejus constituta, quam, quod dicitur, inter sacrum & saxum; sic interventu raptarum est transactum, ut ex Sabinis & Romanis unus fieret populus, ac deinde paribus auspiciis Romulus, & Tatius, imperarent. Quanto deterior tum fuerit conditio Romuli, quàm Tatii, quis non videt? Romulus enim coactus recipere hostes in Vrbem, & Tatium agnoscere imperii sui consortem. At Tatius, credo, imperium, quod Curibus habuerat, retinuit solus. Permistis ita Romanis, & Sabinis, Romani etiam *Quirites* dici cœpere; quæ appellatio ante Sabinorum duntaxat erat. Mortuo Romulo, inque Deos relato, prævalentibus Sabinis, id nomen ei datum, quod Curibus habuerat Deus tutelaris: indéque & ipse *Curinus* vocatus. Fortè vetus ille Cures oppidum condiderat. Vtcunque est, postquam Sabini è Curibus Romam migrarunt; placuit, ut Deus Romæ πολιοῦχος † non alio vocaretur nomine, quàm ille oppidi, unde venerant. Imò & Romulo successor datus è Curibus Sabinorum Numa Pompilius. Atque hæc de sex istis à Tullio memoratis.

† *tutelaris.*

Etiam inter indigetes Deos Romanis fuit Semo Sanctus; qui & Fidius, quia per eum jurando fieret fides. Inscriptio Romana ‡: *Semoni Sanco Deo Fidio Sacrum.* Et alia: *Sancto Sanco Semoni Deo Fidio sacrum.* Et Reatina: *Sanco Fidio Semopatri.* Ovidius Fast. VI:

‡ *In Gruter. inscr. p. 96, num. 5, 6, 7.*

Quærebam Nonas Sancto, Fidione referrem,
An tibi Semo pater: tunc mihi Sanctus ait.
Cuicunque ex istis dederis, ego munus habebo.
Numina terna fero: sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,
Inque Quirinali constituere jugo.

Videmus, ut idem sit Semo, Sanctus, ac Fidius. Vnde error ille obortus B. Iustino Martyri, ut quia Samaritani sui Simonem magum, in Actis * memoratum, pro sancto Deo haberent: eo statuam, Romæ constitutam SEMONI DEO SANCTO, positam putaret Simoni mago: ut videre est in secunda pro Christianis apologia. Quam opinionem alibi refellimus. *Sancus* vocatur etiam Capellæ lib. II, & Lactantio lib. I, cap. XV. *Sangus* Plinio lib. VIII, cap. XLVIII: ubi ex Varrone refert, ut durârit in Sangi templo Tanaquil, sive Caja Cæcilia, cum colo & fuso. Ac meminit ejus statuæ & Festus in *Prædia*: ubi Sanctus nuncupatur; quemadmodum & Silio lib. VIII, ubi de Sabinis sermo:

* *cap. 8.*

Ibant

Ibant, & læti pars Sanctum voce canebant
Auctorem gentis.

Auguſtinus lib. XVIII de Civ. Dei cap. IX: *Sabini etiam regem ſuum primum Sangum, ſive etiam, ut aliqui appellant, Sanctum retulerunt in Deos.* Quare ſeu *Sanci*, ſeu *Sangi*, ſeu *Sancti* legatur, nihil intereſt. Quod non attendunt, qui lectionem ſcriptam mutant. Apud Plutarchum tamen in Quæſtionibus Romanis pro Σάμυ malim Σάγκυ, prout apud Dionyſium quoque legitur lib. I, quam Σάγκλυ, ut apud eum eſt lib. IV. Nempe quia prius ad Σάμυ propiùs accedat. Sancum autem fuiſſe Deum Indigetem, arguit, quod eum Silius gentis Sabinæ auctorem, B. Auguſtinus eorum regem primum, appellet. Sed cenſeo, non eſſe alium, quàm Herculem, quem Romani ab Arcadibus & Pelaſgis accepere: uti à Sabinis, in urbem receptis, Sangum. Nam Cures hoc numen intuliſſe, jam antè ex Ovidio vidimus. Firmat Varro lib. IV de L. L. *Putabant hunc* (Deum Fidium) *eſſe Sanctum à Sabina lingua, & Herculem ab Græca.* Et Feſtus: *Propter viam fit ſacrificium, quod eſt proficiſcendi gratiâ, Herculi, aut Sanco; qui ſcilicet idem eſt Deus.* Clareque eundem agnoſcit Propertius lib. IV, eleg. X; qua fabulam de Hercule & Caco ſic claudit:

Sancte pater ſalve, cui jam favet aſpera Iuno.
Sancte, velis libro dexter ineſſe meo.
Nunc quoniam manibus purgatum ſanxerat orbem,
Sic Sanctum Tatii compoſuere Cures.

Cæterum cenſeo, B. Auguſtinum, cùm Sangum ait primum Sabinorum regem, deceptum ab aliis, qui gentis auctorem, ut Silius vocat, ac primum regem, eundem putarent. Primum enim regem Sabum judico; unde & genti nomen: quód ibidem docet Silius; ubi *Sanctam*, & *Sabum*, aperte diſtinguit. Cum enim dixiſſet, parti cantatum eſſe Sanctum, gentis auctorem: continuò ſubjungit; *— Pars laudes ore ferebant,*
Sabe, tuas; qui de patrio cognomine primus
Dixiſti populos magna ditione Sabinos.

Sabus verò ille non alia ratione Sabinæ gentis auctor fuit: quam quod Sabini forent à Lacedæmoniis; Lacedæmonii à Sancto, hoc eſt Hercule, genus ducerent. Sabini enim Λακεδαιμονίων ἄποικοι, *Lacedæmoniorum coloni*: ut ait Plutarchus in Romulo. Et plenius de eo Dionyſius lib. II; ubi narrat, quo tempore Lycurgus, tutor è fratre ſuo nati Eunomi, leges Spartanis ferret, quoſdam ſeveritatem earum exoſos in Italiam navigaſſe; qui poſtea dicti Sabini: puta à Sabo, qui credo coloniæ fuerit dux ac princeps. Lacedæmonii verò τῶν Ἡρακλειδῶν ἀποικία, *Heraclidarum colonia*: ut ait Plato in V de Legg. Quippe Hercules cum Hippocoontem

Sparta expuliſſet, Tyndareo, patri Caſtoris & Pollucis, regnum velut fiduciarium tradidit : octoginta autem annis à capto Ilio, Tiſameno, Oreſtis filio, Agamemnonis nepote, regnante, id Heraclidæ repetierunt : atque exinde iis reges Heraclidæ : quorum primi Procles & Euryſthenes, filii Ariſtodemi, qui Herculis abnepos fuit.

Etiam inter indigetes datus eſt locus Fauno : quem *indigetem* vocat Silius in nono :

Indigeteſque Dei, Faunuſque, ſatorque Quirinus,
Alternuſque animæ mutato Caſtore Pollux.

Vbi ex ſex iſtis Tullio relatis tres referuntur : & præterea intactus illi Faunus. Nec negare poſſumus locum ei inter Indigetes fore, ſi Aborigenum reges hoc ordine ſucceſſerint, quo memorat Euſebius : Ianus, Saturnus, Picus, Faunus, Latinus. Sed etſi in eo, quos ſequeretur, habuit duces : multa tamen requiro. Primùm fallitur eo, quod Ianum, & Saturnum, credat fuiſſe reges Aborigenum. Sic quidem forent Dii Indigetes. At pertinent ad Deos Selectos : quales VIII præter XII Conſentes. Quare non animales, ſed naturales ſunt Dii : hoc eſt, non humanæ, ſed mundanæ ſunt naturæ appellationes. Nec diffiteor, homines cum natura cultos, atque hoc etiam locum habere in Iano, & Saturno : ſed alii iſti, quam Italiæ reges : ut in cultu mixto inferiùs exponam. Præterea commentum de Pico rege, & augure, non aliunde promanavit, quàm quòd in Matiena, oppido in Sabinis, vetuſtiſſimum fuerit oraculum Martis ; ubi picus avis, qui Martius dicitur, in columna lignea genti oracula dabat : haut aliter ac apud Dodonæos columba ſacræ inſidens quercui vaticinari ſolet. Auctor iſtorum nobis Dionyſius. Nec ullus, ut ego quidem arbitror, inter Aborigenum reges Faunus fuit. Sed eſt Faunus non animalis, verùm naturalis Deus : quippe idem ac Silvanus, ſive Pan : quod teſtatur Sext. Aurel. Victor de Origine gentis Romanæ, & Servius in IV Æn. Idem eo confirmatur, quòd Dionyſius tradit, Panicos terrores à Romanis ad Faunos, ut auctores, referri. Ipſa etiam *Fauni* appellatio fecerit fidem. Sic enim propter vaticinia dicebatur, à Græco φαύω pro φάω : unde φαύσκω, & cum reduplicatione πιφαύσκω, hoc eſt, λέγω : unde itidem *fauſtus*, quaſi φαυςὸς, quia bona φαύσκει *. Idem colligere eſt ex nomine, quod uxori datum. Nam *Fatuam* vocarunt, non quaſi ſtolidam putarent : ſed ut vaticinatricem, à fatu ſive prædictione futurorum ; uti & *vatibus* inde nomen. Nam *vates* ex φάτης, velut à προφάω, ſive πρόφημι, *prophetes*. Imò & ab eadem origine, ut à *rego, reginum*, & poſtea *regnum* dixere ; ita & à φάω, *fanum*, ob fatum oraculorum : etſi poſtea diſtinxerint, ut *fana, templáque*, eò quidem convenirent, quòd utraque tum conſecrarentur,

rentur, tum dedicarentur, precum gratia: differrent autem, quod templa fierent etiam auſpicii ergo; unde ſemper erant Deorum majorum, & ipſa etiam fanis majora. Fauni hunc cultum in Latium intulit Euander: quippe Euander Arcas; Faunus autem numen Arcadiæ: nam, ut diximus, idem Faunus, ac Pan: Pan verò Deus Arcadiæ, ut Maroni quoque dicitur in Eclogis. Neque Pan defuncti regis nomen erat; ſed ipſa eo Natura, ſive rerum Vniverſitas ſignabatur. Atque hoc tum nomen Pan indicat; tum figura ejus; quemadmodum oſtendit Iunius Philargyrius in Ecl. II; pluribuſque à nobis declarabitur libro proximo, cùm de Vniverſæ dicam naturæ cultu.

Iuſtiùs inter Indigites refertur Euander: quo duce Arcades in Italiam venere. Atque hic eſt ille, qui Italos literas docuit, & agriculturam. Poſtea hæc adtributa Saturno; credo, quia Euandrum in Saturno honorari placuit cultu mixto, de quo inferiùs agam. Hinc exiſtimo originem traxiſſe fabulam de Saturni in Italiam adventu. Imò facilè mihi perſuaſero, nullum fuiſſe regem, cui proprium fuerit Euandri nomen. Cenſeo enim, ut Paris cognomen habuit ἀλέξανδρος, quod proprium poſtea variorum nomen fuit: ita Arcadum in Latium duci cognomen datum ἔυανδρος, idque ob propriam virtutem, maximéque ob robur multitudinis, quam deduxit in Italiam: nempe uti ἔυανδρος πόλις, quæ multos habet viros ſtrenuos, & acres. Hic oppidum à ſe conditum dixit *Palantium*; pro quo, N extrito, poſtea *palatium* maluere. Sic autem vocavit in memoriam oppidi Arcadici, unde venerat. Nam παλάντιον, πόλις Αρκαδίας, teſte Stephano, ſive Hermolao. Atque hac de cauſſa Adrianus Cæſar Arcadium Palanteum ex vico oppidum fecit, eique immunitatem conceſſit. Euandrum verò in Deos eſſe relatum, argumento eſt, quòd & quotannis ſacrificarint Romani apud montem Aventinum, juxta portam Trigeminam.

Fuere & Romanis Deæ indigites: quales Carmenta, & Acca Larentia: ſed illa à majoribus accepta; hæc Diis majorum ſuperaddita. Prior, quæ Carmenta, vel Carmentis, dicebatur, non proprio ſic nomine vocabatur, quod Nicoſtrata erat: ſed cognomento, à carmine, quo futura populo præcineret: ut eſt apud Ovidium in Faſtis. Id Græcè ſit θεσπιῳδὸς: ut transfert Dionyſius: qui & auctor eſt, aram ei dedicatam apud portam Carmentalem ſub Capitolio. Templum etiam habuit in octava Vrbis regione: quod quâ occaſione poſitum ſit à mulieribus Romanis, optimè Plutarchus dicet in quæſtionibus, ſive malis, cauſſalibus Romanis.

De Acca Larentia ſic ſcribit Cicero ad Brutum epiſt. XV: *Ego enim D. Bruto liberato, cum lætiſſimus ille civitati dies illuxiſſet, idemque caſu Bruti natalis eſſet: decrevi, ut in faſtis ad eum diem Bruti nomen adſcriberetur. In eoque*

ſum majorum exemplum ſecutus; qui hunc honorem Larentiæ tribuerunt; cui vos, Pontifices, ad aram in Velabro facere ſoletis. Qui locus lucem capit ex illis Agellii verbis lib. VI, cap. VII: *Acca Larentia corpus in vulgus dabat: pecuniamque emeruerat ex eo quæſtu uberem. Ea teſtamento, ut in Antiatis hiſtoria ſcriptum eſt, Romulum regem, ut alii, populum Romanum, bonis ſuis hæredem fecit. ob id meritum à flamine Quirinali ſacrificium ei publicè fit: & dies è nomine ejus in faſtos additus.* Subjungit deinde ex Maſurio Sabino, ut ea habuerit XII filios; quorum uno mortuo, Romulus ſe illi filium dederit; atque hi XII primi fuerint fratres Arvales. Quod ipſum ex Pontificalibus Rutilii Gemini libris refert Fabius Planciades de ſermone antiquo. Tangit idem Plinius lib. XVIII, cap. II. Atque addit, Accam hanc fuiſſe nutricem Romuli. Et convenit hoc cum eo, quòd Agellius ex eodem Valerio Antiate ait, eam corpore quæſtum fuiſſe. Nec enim fabula de Romulo & Remo, educatis à lupa, aliunde orta, quàm quia ubera ſuxerint meretricis. Quippe meretrix, ab animalis ejus moribus, *lupa* dicitur etiam Tullio pro Mil. indeque vetus verbum *lupari*, pro *ſcortari* apud Nonium, & vulgatum *lupanar*. Plutarchus in Quæſt. Romanis ait, & alteram fuiſſe Accam Larentiam: eam ſcortum fuiſſe nobile; cumque Tarrutio, homini opulento, ſed ſeni, ejus formâ capto, nupſiſſet, ab hoc hæredem conſtitutam; ipſam verò tantarum opum populum Romanum reliquiſſe hæredem; qui iccirco ſollemnes ei ludos decrêrit. Hæc quando evenerint, non expreſſit Plutarchus. Sed Macrobius Sat. lib. I, cap. X, oſtendit, quoſdam velle, contigiſſe ſub Anco Marcio rege. Mihi credibilius videtur, eandem eſſe Accam; idque inter alia ob autoritatem C. Licinii Macri, qui Ciceronis temporibus claruit. Ex ejus primo hiſtoriarum libro hæc refert Macrobius*: *Accam Larentiam, Romuli & Remi nutricem, regnante Romulo, Tarucio† cuidam Tuſco diviti denuptam, auctamque hæreditate viri, quam poſt Romulo, quem educâſſet, reliquit: & ab eo parentalia, diemque feſtum, cauſſâ pietatis ſtatutum.* Fortaſſe, ſi extarent Catonis Origines, certius aliquid haberemus. Nunc illud ſolùm ex iis Macrobius‡ adducit, *Larentiam meretricem, quæſtu locupletatam, poſt exceſſum ſuum, populo Romano agros, Turacem, Semurium, Lutirium, & Solonium* reliquiſſe; & ideo ſepulchri magnificentiâ, & annuæ parentationis honore dignatam.* Lactantius lib. I, cap. XX, unam quidem Larentiam agnoſcit; cui dicata ſunt Larentinalia: ſed præter eam alterum ait ſcortum in Deas relatum, cui Faulæ fuerit nomen: prout vocatur editione Aldi, Betuleji, Thomaſii. Sed ſuſpicor, priſco more *Flauram* ſcripſiſſe. Id eſt, *Floram*, quod ex altero factum: ut dixere *caudex, codex; Claudius, Clodius; caurus, corus; plauſtrum, ploſtrum; auricilla, oricilla.* Subjungit deinde, *Flora cum magnas opes ex arte meretricia quæſiviſſet, populum Romanum*

ſcripſit

* *lib.* I *Sat. cap.* 10.
† *ita repoſui, ubi vulgo,* Carutio.
‡ *ibid.*
* *Vulgati codd.* Solinium. *Sed* Solonium *repoſui, ſecutus fidem Tullii lib.* I *de Divinat. & lib.* 2 *ad Att. ep.* 3: *ut Livium, Plutarchum, Feſtum, mittam.*

ſcripſit hæredem, certamque pecuniam reliquit, cujus ex annuo fœnere ſuus natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitioſum videbatur; ab ipſo argumentum ſumi placuit, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur: deam finxerunt eſſe, quæ floribus præſit; eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus & vitibus bene proſpereque floreſcerent. Vellem Lactantius addidiſſet, ſuamne de iſto conjecturam adduxiſſet; an alios ſecutus ſit auctores. Sanè non arbitror, ullam fuiſſe ejus nominis meretricem, quæ ſua legârit populo Romano. Siquidem Floræ ſacra jam Romuli temporibus à Tatio rege ſunt inducta. Audiamus Varronem in IV de L. L. *Fortunam Fortem, Fidem, Lares* (ita rectè Scaliger pro *ea re*) *Sabinorum linguam olent: quæ Tatii regis voto ſunt Romæ dedicatæ. Nam, ut annales dicunt, vovit Opi, Floræque, Dijovi* (Pighius corrigit, *Floræ, Vedio, Iovi*) *Saturnoque; Soli Lunæque; Volcano, Summanoque: itemque Larundæ, Termino, Quirino, Vortumno, Laribus, Dianæ, Cloacinæque. E queis nonnulla nomina in utraque lingua habent radices; ut arbores, quæ in confinio natæ, in utroque agro ſerpunt.* Locum pleniùs adſcripſi, ut pareat, quàm multos Deos in Vrbis ſuæ primordiis à Sabinis acceperint Romani, atque ut in his, præter Sancum ante memoratum, tum fuerit Quirinus, de quo & ipſo ante diximus; tum etiam Flora, quam iccirco neceſſe eſt, jam antè cultam à Sabinis: alioqui non ei ſe voto obſtrinxiſſet Tatius rex cum Romanis pugnaturus. Idem evincere eſt altero Varronis loco, qui eſt in VI de L. L. his verbis: *Eundem Pompilium Numam ait* (Ennius) *feciſſe flamines: qui cum omnes ſint à ſingulis Diis cognominati; in quibuſdam apparent etyma. ut cur ſit Martialis, Quirinalis. Sunt in quibus flaminum cognominibus latent origines: ut qui ſunt in verſibus plerique, Volturnalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis.* Nec quia jam Romuli, & Numæ temporibus, Floræ ſacra ac flamines erant; eo etiam Florales fuerint ludi. Hi demum celebrati anno Vrbis IↃ XIII, C. Claudio Centhone, & M. Sempronio Tuditano coſſ. idque non ex Floræ, vel meretricis cujuſquam hæreditate: ſed ex pecunia multaticia eorum, qui peculatus damnati forent, quia publicum populi Romani agrum occupaſſent: quemadmodum in Floralium deſcriptione narrat Ovidius V Faſt. Ac firmant nummi argentei, quos cudêre ejus anni ædiles plebis, L. & M. Publicii Malleoli. In iis cernere eſt caput genii populi Rom. tanquam vindicis; & figuram arietis, vel ovis, ut ſignum multæ, vel peculatus; quod crimen à *pecude*, ut & *pecunia*, nomen accepit. Inſcriptio eſt, M. POBLICIVS MALLEOLVS. Ac illa quidem exordia fuere Floralium. Exinde non celebrata, niſi anni ratio poſceret, vel Sibyllinis libris ita præceptum diceretur. Sed ut annua hæc eſſent, decretum demum anno Vrbis IↃ LXXX, L. Poſtumio Albino, & M. Popillio Lænate coſſ. Occaſio

erat ejuſcemodi. Magna fuerat ſæpius verni temporis intemperies, indéque nata annorum plurium ſterilitas. Placitum igitur Senatui, ut Floræ inſtituerentur ludi annui; quò favore Deæ, tanto jam honore auctioris, deinceps arbores plantæque omnes meliùs floreſcerent. Hinc idem Ovidius v Faſtor.

Convenere Patres, & ſi bene floreat annus,
Numinibus noſtris annua feſta vovent.
Annuimus votis. Conſul cum conſule Lænas
Poſtumio ludos perſoluëre mihi.

Nihil enim mutandum. Etſi, Pighio teſte, pro *perſoluëre mihi*, etiam reperiatur, *ritè vovere mihi*. Quod planè eſt ab manu imperita. Non animadvertebat indoctus librarius, *perſoluëre* κατὰ διάλυσιν fieri πεντασύλλαβον. Itaque repoſuit alterum; nec ſatis attendit, refragari principem ſyllabam in *vovere*; cum hîc temporis ſit exacti, non modi infiniti. Hæc aliquanto fuſiùs ſum perſecutus, ut appareat, quàm parum veriſimile ſit, quod de Flora tradidit Lactantius: cumque veritas falſi minimè ſit indiga, non omnia albâ ſignari linea oportere, quæ veteres adverſus pago deditos ediſſerunt.

Anna Perenna etiam inter Deas indigetes ſibi locum depoſcit, ſi ea fuerit Didonis ſoror: quam exulaſſe ajunt apud Æneam; ſed, inſidias ſtruente Laviniâ, Æneæ uxore, in Numico ſubmerſam; hinc pro nymphâ Numici habitam cultamque, & quia amne perenne lateret, vocatam Annam Perennam. Sed ſi jam *Anna* priùs dicebatur: non fuerit id nomen ab amne. Nec Anna magis, quàm Dido, videre potuit Æneam: cum inter eos trecentorum circiter annorum ſit intervallum. Qua de re ſatis diximus in Oratoriis Inſtitutionibus libro I, cap. VI, §. 8. Quare potius fuerit Anna, vetula Bovillana, quæ plebem pavit, cum in Aventinum fugiſſet. Vnde Ovidius III Faſtorum:

Pace domi facta ſignum poſuere Quirites,
Quod ſibi defectis illa ferebat opem.

Non tamen Senatui, vel ſacerdotibus Romanis, ita placuit ea ſeceſſio, ut divinos huic vetulæ honores habitum ire vellent. Nec negare interim quicquam tempora ſinebant. Os igitur plebi ſublitum, decretumque, quaſi in Annæ honorem, ut Martio Menſe, qui veteris anni erat primus, ſacra cæleſti fierent numini, quibus rogaretur, ut amare & perennare, hoc eſt, annum illum exigere, & alios illi ſuperaddere daretur. Itaque ejus feſto in conviviis cum voto hoc alii aliis propinabant: ſic ut pro cyathorum numero, & votis multiplicibus, etiam Neſtoris annos biberent: quod ex Ovidii Faſtis cognoſcimus. Aliò igitur plebs in appellatione hujus numinis ſpectabat; aliò prudentiores.

Bona

Bona etiam Dea, ἡ γυναικεία θεά, ut vocant Græci, culta à Romanis Kalendis Maji. Et hæc inter Deas sit indigites, si vel mater fuerit Midæ regis, ut Phryges volunt: vel Nympha Dryas, Fauni, regis Aborigenum conjux; quorum utrumque apud Plutarchum in Cæsare legimus: vel, quod ex Varrone à Macrobio refertur, *Fauni regis filia, adeo pudica, ut extra γυναικωνίτιν nunquam sit ingressa, nec nomen ejus in publico fuerit auditum, nec virum unquam viderit, nec à viro visa sit: propter quod nec vir templum ejus ingreditur.* Sed quàm malè tanta pudicitia, à Varrone memorata, convenit cum ejus ebrietate; de qua sic ex Sexto Clodio scribit Arnobius in sexto: *Faunam igitur Fatuam, Bona quæ dicitur Dea, transeamus: quam myrteis cæsam virgis, quod, marito nesciente, seriam meri ebiberit plenam, Sextus Clodius indicat sexto de Diis Græcorum, signumque monstrari, quod cum ei divinam rem mulieres faciunt, vini amphora constituatur obtecta; nec myrteas fas sit inferre verbenas; sicut suis scribit in Caussalibus Putas.* Vbi pro *Putas* haut absurdè Heraldus mavult *Plutarchus.* Nam ex Caussalibus hæc adducere se ait Arnobius. At hodieque ea leguntur in Plutarchi quæstionibus Romanis: quas ipse inscripserat ἄιτια Ρωμαικά*: hoc enim nomine eas appellat in Romulo, & Camillo. Sed minus abiero à lectione vulgata, si pro *Putas* rescribam *Butas*: qui & res ipse Romanas elegiaco scripserat carmine, inque iis sacrorum caussas adduxerat: ut argumento est, quod Plutarchus in Romulo adferat ex eo caussas Lupercalium fabulosas. Quæras, utrùm in hoc dissensu, Varroni potiùs, an Sexto Clodio adsensero. Equidem neutri: quippe qui censeam, nullam fuisse Fauni regis vel uxorem, vel filiam. Faunus enim non rex fuit Aborigenum, sed Deus universitatis, sive rerum Natura, qui aliter Pan: ut paullo antè diximus. Fuerit igitur idem numen Faunus, & Bona Dea: sed Faunus dicitur ratione virtutis activæ, eoque idem fuerit ac Tellumo; Bona Dea, ratione virtutis passivæ, ut propterea eadem sit ac Tellus. Hoc colligo ex ipsis nominibus. Nam Bona Dea aliter dicta *Fauna*, & *Fatua*: nempe ab oraculis, quæ ab numine peterentur. Vt igitur à φαύω *Faunus*, & *Fauna*; ita à φάω, sive fatu oraculorum, *Fatua*. Eandem autem esse *Faunam, Fatuam*, & *Bonam Deam*, ex allatis etiam Arnobii verbis fuit cognoscere. Atque idem apud Macrobium† sentit Cornelius Labeo: qui & eandem ait Opem, & Magnam matrem, & Majam, cui hoc nomen à magnitudine: atque hoc eo etiam asseri, quod sus prægnans ei mactetur, hostia terræ propria. Quare Bona Dea non fuerit Dea indiges; sed numen naturale. At, dixeris, non convenire numini naturali, virgis id cædi, quia se inebriasset. Et veteri historiæ fidem ritibus iis conciliari, qui in sacris obtinerent. Vti quod (Macrobii verba sunt) *virgam myrteam in templo haberi nefas sit: quod vinum in templum ejus*

* *Caussalia Romana.*

† *lib. 1 Saturn. cap. 12.*

ejus non ſuo nomine ſoleat inferri : ſed vas , in quo vinum inditum eſt , mellarium nominetur , & vinum lac nuncupetur. At contendero ego , ſacra Bonæ Deæ multò eſſe antiquiora iſtis ritibus. Et ſanè ipſi ſcriptores Romani obtinuiſſe ajunt jam ante tempora Æneæ, imò & Herculis : quippe qui Potitio & Pinario, ſacrorum cuſtodibus, interdixerit,ne mulierem ſacris ſuis intereſſe ſinerent,quia mulier ſitienti aquam negaſſet,eo ſolo ſe excuſans, quod celebraretur feſtum Bonæ Deæ , nec ex eo apparatu fas eſſet viros guſtare quicquam. Quam vera hæc ſint,non diſputo. Sufficit,quod inde appareat,judicaſſe Romanos,ſacra hæc multis ſeculis ante Romulum fuiſſe. Quæ,ergo,inquies,illa ad necem virgis cæſa ? Vxor ea vel Pontificis Maximi fuit , vel alterius ex ſacrorum præfectis. Hoc tam triſte ſupplicium averſantibus feminis,quæ ſacra Deæ frequentarent; placuit deinde, ut virgæ exeſſent è ſacris; nec vinum,quod occaſionem dederat ebrietati, in iis nominaretur. Ita non minus hilares erant feminæ liquore eo , qui lac diceretur, cum vinum foret : nec lætitia feſtæ diei offuſcabatur conſpectu virgarum , quibus viſis recruduiſſet memoria ſupplicii de molli ſexu duriter adeò ſumti. Quanto hæc credibilia magis ! Et valde nobis favet Plutarchus , qui illam , ſic virgis enectam , fuiſſe ait γυνὴν Φαυλίου τοῦ μάντεως, *uxorem Faulii divinatoris* : ſive, ſi malis, Φλαβίου μάντεως, *Flavii vatis.*

Hæc de temporibus , quæ Cæſares præceſſere : ex quibus ita colligo , ſub Regibus hominem neminem cælesti donatum honore , præter unum imperii conditorem Romulum, atque, uti videtur, longè tamen inferiori gradu, nutricem ejus Accam Larentiam. Poſtea verò, ſiquis hoc honoris adeptus ſit , unicam eſſe Annam Bovillanam : nec tamen è ſententia Senatus : nec ſi ſacra ſpectes,ea verè illius anus fuiſſe,ſed excellentioris poteſtatis,cujus beneficium putarent annare & perennare. Interea agnoſcimus,heroes ſuos magnis dignatos honoribus,at non divinis. Quæ diſtinxere etiam Græci. Quippe aliud iis ἐναγίζειν , aliud ἀποθεοῦν. Prius conveniebat heroibus : alterum notat in Deos referre. Sed apud hos fere uſu veniebat , ut qui prius heroicis eſſent honoribus affecti, iiſdem poſtea præſtarentur divini. Quod & Lampſacæ contigit : unde Plutarchus in præclaris mulierum factis : Τῇ Λαμψάκῃ πρότερον ἡρωικὰς τιμὰς ἀποδιδόντες, ὕστερον ὡς θεῷ ἐψηφίσαντο· *Cum Lampſacæ prius heroicos tribuiſſent honores , poſtea ut ei, velut numini, ſacrificaretur, decretum.* Ex quibus cognoſcimus, ſacrificium non fuiſſe in honoribus heroicis , ſed divinis. In heroicis autem , Græcis Romaniſque erat , ſi ſtatuis donarentur : particulatim verò apud Romanos,ſi effigies ferretur in pompa Circenſi,item nomen referretur in hymnos Saliares : qui honos etiam contigit Mamurio Veturio , & Luciæ Volumniæ , teſte Varrone ; de illo in V , de hac in VIII linguæ Latinæ.

Simi-

Similéque erat apud Athenienses, nomina si Minervæ intexerentur peplo: unde viros præstantes dixere ἀξίες τ̃ πέπλε*, ut videre est ex Aristophanis Equitibus.

* peplo dignos.

Atque hæc de temporibus iis, quæ fuere stante Republica. Primus Cæsarum consecratus Iulius, idque ab Augusto: de quo Suetonius in Iulio cap. LXXXVIII. Hinc in Iuliani Cæsaribus Augustum Silenus vocat κοροπλάϛην, *puparum effectorem*; rationemque eo hujus ridiculi nominis poscente, respondet; uti homulli illi faciunt pupas, sic ipsum fecisse Deos; quorum unus primusque esset Iulius Cæsar. Similiter de eo Manilius †:

† extremo lib. 4.

Iam facit ipse Deos, mittitque ad sidera numen
Majus, & Augusto crescit sub principe cælum.

De ipso Augusto sic Tacitus Annal. I: *Sepulturâ more perfectâ, templum & cælestes honores decernuntur.* Quemadmodum verò de Romulo Iulius Proculus testatus fuit: ita de Augusto Numerius Atticus, se vidisse in cælum euntem: eoque nomine à Livia decies sestertiûm accepit; ut est apud Dionem lib. LVI.

Post eum consecrati alii. De iis, & pariter Augusto, sic Plinius in Panegyrico: *Dicavit cælo Tiberius Augustum; sed ut majestatis numen induceret; Claudium Nero, sed ut irrideret; Vespasianum Titus, Titum Domitianus; sed ille, ut Dei filius, hic frater ut videretur. tu sideribus patrem* (Nervam) *intulisti.* Similiter de Antonino Pio Iul. Capitolinus: *Cum jucunditate à Senatu Divus appellatus est, cunctis certatim admittentibus.* Item de M. Antonino Philosopho: *Deinde cum gratias ageret Senatui, quod fratrem consecrasset.* Item de Ælio Helvio Pertinace: *Per Senatum, & populum, Pertinax in Deos relatus est.* Longum esset de singulis dicere. Quibus verò ritibus Deorum ordinibus inserere Cæsares soleant, ex parte dicet Dio in consecratione Augusti lib. LVI. Sed accuratè imprimis, atque eleganter, rem omnem describit Herodianus lib. IV. Verba ejus exscripsere tam multi, ut nihil attineat hoc loco reponere. Quod verò miremur, in numismate veteri habemus & consecrationem Constantini M. licet Christiani. In eo anima ejus linteo velata, cætero nuda, in cælum vehitur quadrigis, brachioque exserto excipitur à brachio altero cælitus porrecto. Subscriptum verò, CONS. hoc est, CONSECRATIO. Sed hanc, Christiano sensu, accipere malo; non de immortalitate in terris à mortalibus collata; sed de cælorum gloria donata divinitus.

Nec soli Cæsares divinos obtinuere honores; sed etiam Augustæ. Ita Livia, conjux Augusti Cæsaris, (cui filius Tiberius non decrêrat religionem cælestem) eam à Claudio est consecuta. In cujus vita sic Tranquillus cap. XI: *Aviæ Liviæ divinos honores, & Circensi pompâ currum elephan-*

torum Augustino similem decernendum curavit. Pleniúsque de eo Dio lib. LX, qui Claudium ait effigiem ejus intulisse templo Divi Augusti, ac tum sacra ei fieri jussisse per Vestales, tum ut mulieres per ejus nomen jurarent. Hinc in nummo veteri, uno quidem latere, DIVVS AVGVSTVS PATER, cum capite radiato, & ante pedes ara: adversâ autem parte, S. P. Q. R. DIVÆ IVLIÆ AVGVSTI FIL. & carpentum, cum duobus mulis. Consecrata autem habitu Iunonis, ut in ea Iuno coleretur. Vnde Prudentius *: *Adjecere sacrum, fieret quo Livia Iuno.*

* *lib. I adversus Symmachum.*

Sive, ut aliis libris, *Iulia*; quia adoptione mariti in eam transiisset familiam. Nam conjux, C. Iulius Cæsar Octavianus, adoptatam filiæ habuit loco: unde in Claudii nummo, quem diximus, Augusti filia vocatur. De Faustina, Antonini Philosophi uxore, sic Capitolinus: *Divam etiam Faustinam à Senatu appellatam gratulatus est.* Imò & comperimus, honorem aliis habitum; è domo tamen Augusta. Nam Cajus Caligula sororem suam Drusillam, quæ priùs L. Cassio, postea M. Æmilio Lepido, nupta fuerat, urbes per omnes divinis coli honoribus jussit: nec defuit Senatorii ordinis vir Livius Geminius, qui juraret se eam vidisse in cælum adscendentem, cumque Diis conversantem: ac exitium sibi & familiæ imprecaretur, si falleret, testes Deos, & in his Drusillam invocans: ac hoc juramento, uti prior ille, quem similiter de Augusto jurasse, vel potius pejerasse, antea diximus, decies sestertium meruit; ut auctor Dio in LIX: ex quo etiam cognoscimus, eam habitu Veneris, cognomine Pantheæ consecratam: facileque I. Lipsio assensero, eodem referenti veterem hanc inscriptionem:

VENERI CÆLESTI
AVGVSTÆ SACR.
MVMMIA C. F. DORCAS
S. P. F. C.

Etiam mares, qui non Augusti, ex Augustea tamen domo forent, relati in divos. Notum de Geta, Severi Cæsaris filio, illud fratris Bassiani Caracallæ, *Sit divus, dummodo non sit vivus.* Imò Hadrianus Imperator, sordidis & insipidis deliciis suis Antinoo Bithyno, submerso in Nilo, non dubitavit, velut certissimo numini, cælestes tribuere honores, oraculo etiam constituto. Qua de re Dion, & Spartianus; ex nostris etiam Tertullianus in primo adversus Marcionem: item Origenes, Eusebius, Athanasius, & tot alii.

CAPVT

CAPVT XIII.

Defunctorum animæ à Græcis cultæ. Dioſcuri *alii etiam præter Tyndaridas : nec iſti ſoli* Anaces. *De etymo ἀνάκων falſi Euſtathius, & ipſe Plutarchus : ſic enim videri vocatos ab illis Anakim, de quibus Moſis, & Ioſuæ libri. Cypriis paullo aliud ſonare id nomen, quàm Græcis. Laconum heroes alii. Ariſtæus Arcadum : Anius Elienſium, ſed videri nomen verum eſſe* Alius. *Clemens Alexandrinus emendatus. Argivorum heroes : & Sicyoniorum, ac porrò præcipui eorum, (ut paucis defungar) qui extra Peloponneſum, ſive in continente Græciæ, ſive vicinis inſulis, colebantur.*

ATque hæc etiam lucem fœnerabunt cultui defunctorum apud Græcos : de quo tam multa adverſus gentiles diſſerunt noſtri : quibus clarè oſtendunt, ut Romana, ſic Græca numina homines fuiſſe in cælum ob merita relatos. Ita Tertullianus adverſus gent. cap. x, & xi, Minucius in Octavio, Lactant. lib. i, cap. viii, Athanaſ. adverſus gentes, Theodoretus ſerm. vi; ut Cyprianum, Arnobium, Prudentium, Auguſtinum, & tot alios, prætercam. Verba eorum adferam neminis : quia ſatius eſt, dum univerſè hæc ſpecto, gentiles è gentilibus convincere. Nec jam adducam vel Apollodorum in bibliotheca, vel Diodorum; ad quem etiam provocat Tertullianus. Mitto & Euhemerum, Nepotem, ac Thallum. Intra unum alterumque me continebo. Quid apertius iſtis Maximi Tyrii diſſertatione xxxviii : Καὶ Ἕλληνες μὲν θύουσι καὶ ἀνθρώποις ἀγαθοῖς, καὶ τιμῶνται μὲν αὐτῶν αἱ ἀρεταί, ἀμνημονοῦνται δὲ αἱ συμφοραί· *Et Græci quidem bonis etiam viris ſacra faciunt : quorum virtutum memoriam celebrant, calamitates verò omittunt.* Et multò antè ita Perſæus Citticus, is quem Aratus Sicyonius Acrocorintho ejecit. Cicero lib. i de Nat. Deorum : *Perſeus,* (ſcribe, *Perſæus*, ut Græcè Περσαῖος) *Zenonis auditor, eos dicit habitos Deos, à quibus magna utilitas ad vitæ cultum eſſet inventa, ipſaſque res utiles Deorum vocabulis nuncupatas.* Idem Tullius de his ita particulatim in iii de Nat. Deorum : *Iam verò in Græcia multos habent ex hominibus Deos : Alabandum Alabandi; Tenedi, Tenem; Leucotheam, quæ fuit Ino, & ejus Palæmonem filium, cuncta Græcia; Herculem, Æſculapium, Tyndaridas.*

Roma igitur per oſtium Tiberinum in Siciliam navigemus : ubi inter alia numina animalia Philippum Butacidem cultum, Athenagoras in Legatione ait. Marcelléa etiam in honorem M. Marcelli inſtituerunt Syracuſani : quæ in Verréa Verres commutavit : ut ait Tullius lib. ii in Verr.

Hinc feſtino in Peloponneſum. Ac quia in allato proximè Ciceronis loco poſtremò Tyndaridarum fit mentio, ab iis potiſſimùm ordiamur.

Sunt ii Caſtor & Pollux ; qui & Διόσκουροι dicti ; non ſoli tamen ; quod oſtendit hic locus M. Ciceronis in III de Nat. Deorum : *Διόσκουροι etiam apud Grajos multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Ioue, rege antiquiſſimo, & Proſerpina, nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionyſus. Secundi, Ioue tertio nati ex Leda, Caſtor & Pollux. Tertii dicuntur à nonnullis Alco, & Melampus Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit.* Si igitur Ciceronem audimus, qui ἄνακες (ita cum Victorio, quam ἄνακτες, legere malim) dici ſolent ; non hi ſunt Caſtor, & Pollux ; ſed tres iſti, illis antiquiores. Verùm hac parte alii receptam ſequi ſententiã maluere : in his Plutarchus in Theſeo ; ubi de Tyndaridis ait : Τιμὰς ἰσοθέους ἔσχον ἄνακες προσαγορευθέντες· *Diuinos honores conſecuti, qui Anaces appellati.* Item Theodoretus lib. VIII Græcanicarum affectionum : Καὶ μέν τοι, καὶ Τυνδαρείδας θεοὺς ἐκάλεσαν Ἕλληνες, καὶ Διοσκούρους ὠνόμαζον, καὶ Ἐφεστίους, καὶ Ἄνακας· καὶ τεμενῶν οὐκ ἐν Σπάρτῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἀθήναις, τούτους ἠξίωσαν· *Et quidem Tyndaridas Deos vocarunt Græci, & Dioſcuros nominarunt, & Familiares, & Anaces. Et templis non Spartæ modò ; ſed Athenis quoque, ſunt dignati.* Ac ſimiliter Tzetzes in Lycophronem. Putabat Euſtathius*, eos ἄνακας vocatos, quia Græci ἀνακῶς dicant pro φροντιστικῶς, ἐπιμελῶς, πεφυλαγμένως· *curioſè, ſtudioſe, cautè.* Imò hoc ipſum apud Plutarchum legas in Theſeo. Sed hic arbitratur, poſſe etiam ex eo nomen videri, quia procurarint ἀνοχὰς, ſiue inducias ; vel ab ἄνω, hoc eſt, *ſupra,* quia in cælis conſpiciantur ; unde Horat. lib. I, od. III :

* in Odyſſ. Α. pag. 1425, edit. Rom.

Sic fratres Helenæ, lucida ſidera.

Sed ἄνακες non ſoli Tyndaridæ ; verùm & Tritopatreus, Eubuleus, & Dionyſus ; ut antea vidimus. Nempe ita dixere viros principes, qui genus ducerent ab Anac ſiue Ænac : qui & Hebræis, עֲנָקִים ; LXX ſenibus, Ἐνακείμ, aliis *Anacim.* Meminit Moſes Num. XIII. commate ult. *Vidimus gigantes è filiis Ænac.* Et Ioſuæ XI, 21 : *Excidit Ænacinos.* Item XIV, 15 : *Nomen autem Hebronis olim fuerat Cariath-Arbe. Is fuerat homo inter Ænacinos maximus.* Vbi dubium, num maximum ſtaturâ, an dignitate ; an utroque, dicat. Saltem de dignitate arguit, quod ab eo urbs nomen accepit. Vnde & Ioſ. XV, 13, *Deditque eis Ioſue urbem Arbe patris Enac : ea eſt Hebron.* Et fortaſſe, qui ἄνακες Spartæ, & Athenis, hi deſcendêre ab Anacim Palæſtinæ ; unde, à Ioſua profligati, in Græciam conceſſerint. Non dubium autem, quin qui ἄνακες prius, hi ἄνακτες poſtea dicti ſint : ut hinc etiam, unde ἄνακτες dicantur, liqueat. Nempe τ inſerto ; ut à νὺξ, νυκτὸς pro νυκός. Sed Cypriis non tam reges ita vocabantur, quam eorum liberi ac fratres ; teſte Athenæo in ſexto, & Harpocratione ; qui idem proditum ait ab Ariſtotele libro de Cypriorum Rep. Facilè autem à vicinis Phœnicibus hanc vocem acceperint Cyprii : Græci verò habeant à Cadmo

Phœ-

Phœnice: vel Cananæis, qui, Ioſua Cananæam capiente, fugâ ſibi conſulentes, in Græciam profugerint. Et fortaſſe ex his Spartani: qui ab Abrahamo patriarcha deſcendiſſe videri volebant; ſi Ioſepho credimus lib. XII Antiq. Iud. cap. V. Credo, partim fuere ex poſteris Agaris, aut Cethuræ; partim ex Cananæis à Ioſua fugatis. Atque ex his facilis ratio redditur, cur Tyndaridas ſuos ἄνακας dixerint. Cur verò in ſtellas dicantur converſi, in æthereo cultu dicemus.

Venio ad alios Laconum heroas. Talis Hyacinthus, cujus ſacra in Apollinari feſto celebrabantur. Vnde illud Apollini & Hyacintho peragi ait Pauſanias in Laconicis. At ſolum Apollinem, (quippe Deum, non heroem) nominat Macrobius lib. I Sat. cap. XVIII: *Apud Lacedæmonios etiam in ſacris, quæ Apollini celebrant, Hyacinthia vocantes, hedera coronantur Bacchico ritu.* Fortaſſe igitur Spartani ejus memoriam feſto Apollinari colebant: ſoli interim Apollini ſacrificabant. Quod ſi eſt, non ad heroicos hoc, ſed divinos pertineat honores. Quomodo & iis in honorem Timomachi: (quo duce Ægidæ Lacedæmoniis opem tulerant adverſus Amyclæos) eodem in Apollinari feſto ſolet χάλκεος θώραξ προςίθεσθαι· *ærea proponi lorica*: ut eſt apud ſcholiaſtem Pindari Iſthm. od. VII.

Præterea Agamemnonem coluere: ut ex Staphylo tradit Clemens Admonitione ad gentes. Qui & ibidem nobis proditum reliquit de culto ab iis Aſtrabaco. Menelaum quoque eſſe veneratos, ait Pauſanias Laconicis, & Athenagoras initio Apologiæ pro Chriſt. Æneas Gazæus in Theophraſto auctor de Menelao, Paride, ac Deiphobo, cultis Therapnis Laconicis. Ac Iſocrates in Helenæ encomio refert, ei, & marito Menelao, honorem habitum, οὐχ ὡς ἥρωσιν, ἀλλ᾽ ὡς θεοῖς ἀμφοτέροις ἔστιν· *non ut heroibus, ſed utrique ut Diis.* Vbi videmus, diſtinguere honorem divinum, & heroicum; & heroibus etiam honorem præſtitum Dei. Vti quod iis ſacrificatum, ut ibidem refertur. Templum item Spartani dicarunt Lycurgo; ut inquit Plutarchus in ejus vita: ac ſimiliter Leonidæ; quemadmodum tradit Strabo lib. VIII: adhæc Braſidæ; de quo auctores Thucydides lib. V, Ariſtoteles in Nicomachiis lib. V, cap. VII, & Pauſanias in Laconicis. Sed de Laconibus ſatis: de aliis in eadem Peloponneſo videamus.

Arcades, ut de Arcade & Calliſto in ſidera relatis taceam, divinos exhibuere honores Ariſtæo: de quo Maro I Georg.

— Et cultor nemorum, cui pinguia Ceæ
Tercentum nivei tondent dumeta juvenci.

Vbi ſic Servius: *Pindarus ait, Ariſtæum de Cea inſula in Arcadiam migraſſe, ibique vitam coluiſſe. Nam apud Arcadas pro Iove colitur, quod primus oſtenderit,*

derit, qualiter apes debeant reparari: ut ait poeta de hoc ipso Aristæo:

> *Tempus & Arcadii memoranda inventa magistri*
> *Pandere.*

Mantinea etiam Arcadiæ civitas clara Epaminondæ ad eam victoria, ac morte. Hujus cives annuis sacris, & quinquennali certamine coluerunt Antinoum, delicias Hadriani imperatoris. Auctor Pausanias in Arcadicis. Sed apud eum perperam Ἀντίνῳ legas, pro Ἀντινόῳ.

Elienses Anium pro Deo habuere: teste Clemente Admonitione ad Gentes. Sed cum conditores urbium soleant in Deos referri, suspicio mihi oborta, *Alium* legi debere. Nam Eliorum urbs ab Elio sive Alio: unde & ipsi Dorice Plauto Captivis *Alii*, non *Elii* dicuntur: & *Alis* ibidem pro *Elis*, constanter legas.

Argivos Persea pro numine veneratos, præter Athenagoram in Legatione, Sidonius indicat Carm. IX: ubi varios Deos topicos recensens, inter alia, inquit:

> *Argis Persea, Lampsaco Priapum.*

In stellas receptum, inter alios etiam Hyginus dicit fab. CCXXIV. Iidem Lynceo, & Hypermnestræ, festum celebrarunt: quod πυρσῶν ἑορτὴ* vocatum; ut est apud Pausaniam Corinthiacis.

* *facis festum.*

In Argia quoque Epidaurus: quæ prima Æsculapio Messenio, ob medicæ artis principatum, statuit fanum: sed extra urbem; ut est apud Pausaniam in Corinthiacis; quinquies M. P. ab Epidauro, ut Livius ait lib. XLV. Ac cultus hujus ab Epidauriis meminit quoque lib. V: uti è nostris Minucius in Octavio, Arnobius lib. VII, atque alii. Festum Ἀσκληπίεια: quod Epidauriis fuisse, Plato ait in Ione, & Pausanias loco memorato. Exemplum Epidauriorum secuta mox reliqua Græcia, ut ex Tullio antè vidimus. Imò & Romani; sed itidem extra urbem, in insula Tiberina. In inscriptionibus antiquis crebro junctim reperias, ΑΣΚΛΗΠΙΩ, ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ: item ÆSCVLAPIO, ET SALVTI. Ac interdum subjicitur, σώτηρσιν πολιέχοις †, vel θεοῖς ἐπικουρίοις ‡. Particulatim autē legas, nunc κυρίῳ Ἀσκληπιῷ, nunc *Æsculapio Deo*, vel *Numini Æsculapio*, vel *Æsculapio Sancto*. Æsculapius iste Herculis Thebani σύγχρονος* fuit; ut argumento est, quod à Chirone in Pelio monte didicerit medicinam; ut Tarquitius prodidit libro de viris illustribus, & ex eo Lactantius lib. I de falsa religione cap. X. At Chiron ille, ut Æsculapium medicina, ita Achillem cithara, Herculem imbuit astrologia; quemadmodum est apud veterem Arateorum Germanici Cæsaris interpretem. Etiam ætatem indicat, quod Hippolytum, Thesei filium, desperato in morbo curârit; unde & ab eo vitæ dicitur restitutus. Variè parentes recensent, quia varii Æsculapii fuere.

† *servatoribus urbis præsidibus.*
‡ *Diis auxiliaribus.*
* *coætaneus.*

fuere. Sed hujus, qui Chironis fuit diſcipulus, incerti erant parentes, ut Tarquitius auctor. Fulmine ictus, ut ajunt, deceſſit, ac Epidauri ſepultus, ut vult Clemens Romanus. Cynoſuris tamen oppido ſepultum, tradidere Marcus Tullius, & Clemens Alex. in Protreptico.

Vt Apis Argivus à poetis Iovis nomine ſit celebratus; item Io, Argivæ Iunonis ſacerdos, in Iſide colatur: meliùs exponetur, in Deorum Conſentium cultu. Nunc eos, qui nihil niſi heroes crediti, perſequamur. Ac quia, niſi fallor, de Peloponneſiis ſatis diximus, nunc extra Peloponneſum eamus.

Acarnanii colunt Amphilochum vatem: ut eſt apud Origenem in tertio contra Celſum.

In Oropo item Atticæ cultum, indicant hæc Livii lib. XLV: *Inde Oropum Atticæ ventum eſt: ubi pro Deo vates Amphilochus colitur, templumque vetuſtum eſt fontibus rivisque circa amœnum.*

Item Athenis cultus. Sed inclytum hujus civitatis nomen meretur, ne perfunctoriè de ea dicamus. Paullum igitur ejus numinibus, quæ homines fuerint, inſiſtam. Sequar autem temporum rationem.

Primus Athenis regnum tenuit Cecrops cognomento Διφυὴς †: qui poſt mortem in Aquarium converſus dicitur: ut eſt apud Hyginum Poet. Aſtron. lib. II. Hic præter Eryſichthonem filium, filias habuit tres, Agraulum, Herſen, & Pandroſon; ut eſt apud Apollodorum lib. III, Ovidiũ II Met. Hyginum fab. CLXVI. De Agraulo teſtis Demoſthenes orat. de falſa legatione: & ibidem ſic Vlpianus: Ἐστι μία τῶν Κέκροπος θυγατέρων Ἄγραυλος. ἐν δὲ τῷ τεμένει αὐτῆς οἱ ἐξιόντες εἰς τοὺς ἐφήβους ἐκ παίδων, μετὰ πανοπλιῶν ὤμνυον, ὑπερμαχεῖν ἄχρι θανάτου τῆς θρεψαμένης. *Eſt una è Cecropis filiabus Agraulus: in ejus autem templo, qui pueritiam exceſſiſſent, in omni armatura jurabant, pugnaturos ſe ad mortem uſque pro patria.* Quem ritum Atticum pluribus illuſtrat, ut alio non uno nomine laudatiſſimus, ita egregius Græcanicæ Antiquitatis vindex Ioannes Meurſius de Athenis Atticis lib. I, cap. VII.

† *biformis.*

Ab altera filia, quæ dicta Ἕρση, Cephali matre, dicta Ἑρσηφόρεια: cujus feſti meminere Suidas, & Etymologici auctor.

Tertiæ filiarum Pandroſo, Ceryci matri, ſacra feciſſe Athenienſes, docet Athenagoras in Legatione.

Cecropi in regno ſucceſſit Cranaus. Cujus filius Rharus, juxta Heſych. Is vel pater Triptolemi fuit, ut cenſet Pauſanias in Atticis, qui & Chœrilum laudat auctorem; vel pater Celei, avus Triptolemi, ut mavult Suidas. Quia verò ſive Rarus, ſive Celeus, Cererem exceperat hoſpitio (quæ illa fuerit, inferius exquirimus) Triptolemum docuit agriculturam. A

Rharo Ceres dicta *Rharias*, ut est apud Stephanum. Celeum cum conjuge Metanira divinis affectos honoribus, Athenagoras indicat in Legatione. Ac meminere utriusque etiam Apollodorus lib. III bibliothecæ, Nicander in Theriacis, Pausanias in Atticis; ut taceam cæteros. Triptolemus à plerisque intelligitur I Georg. ubi poeta inter Deos rusticos memorat puerum unci monstratorem aratri; aliis tamen existimantibus, non tam Græcum Triptolemi, quàm Ægyptium Osiridis numen signari. Aliqui verò eum ad Pandionis tempora referunt.

Cranao Amphictyon successit, uti illi Erichthonius: qui, ob quadrigarum inventum, inter sidera relatus, *Heniochus* vel *Auriga* dicitur: ut tradunt Cæsar Germanicus, & interpres; item Hyginus in Poetico Astronomico. Hujus etiam tempore vixit Icarius; qui à Libero vini faciendi modum edoctus creditur. Item filia Erigone; quæ, ut patrem occisum agnovit, laqueo vitam finivit. Ob pietatem autem erga patrem in cæleste Virginis signum dicitur conversa; ut inter alios refert Hyginus fab. CCXXVI. Ac plerique censent, in hujus honorem Athenienses instituisse festum, quod Αἰώρα dicitur. Sed alii putant, factum id honori alterius Erigonæ, Ægisthi & Clytemnestræ filiæ. Vtramque opinionem adducit Hesychius in Αἰώρα.

Post Erichthonium habuit imperium Pandion: ad cujus tempora non pauci veterum referre malunt, quæ de Cerere, Rharo, Celeo, ac Triptolemo, antea diximus.

Pandionem in regno excepit Erechtheus; cujus filiæ cum parente in Deorum numerum relatæ; pater quidem, quia paruisset oraculo dicenti, superiorem fore bello contra Eumolpum, Thracum regem, si filiarum unam immolaret: filias autem, quia & illa, quam parens sacrificio destinârat, lubenti animo se ad hoc obtulit; & soror, imò universæ, ut alii ajunt, sorores, sese pro salute patriæ interemissent. *Hyacinthidas* vocat Demosthenes oratione funebri, quia in Hyacintho pago immolatæ; ut ait Suidas. Item κατ' ἐξοχὴν παρθένους * vocarunt, eodem auctore. Græcorumque exemplo similiter Tullius pro S. Roscio: *Mortes etiam Virgines Athenis, regis, opinor, Erechthei filiæ, pro patria contemsisse dicuntur.* De ἀποθεώσει patris, & filiarum, sic idem lib. III de Nat. Deorum: *Ob eam enim ipsam caussam Erechtheus Athenis, filiæque ejus, in numero Deorum sunt.* Habuit & filium Buten; ut Apollodorus testis; item Tzetzes Chil. V, hist. XIX. Et huic sacra esse facta, indicat Pausanias in Atticis: Εἰσελθοῦσι δὲ (τὸ Ἐρέχθειον) τρεῖς εἰσὶ βωμοί· Ποσειδῶνος, ἐφ' ᾧ καὶ Ἐρεχθεῖ θύουσιν, ἐκ τοῦ μαντεύματος· καὶ ἥρωος Βούτου· τρίτος δὲ, Ἡφαίστου· *Ingredientibus verò* (Erechthêum) *tres se offerunt aræ: Neptuni una, in qua & sacra faciunt Erechtheo, ex oraculo: altera herois Butæ: tertia autem Vulcani.*

* *per excellentiam* Virgines.

Erech-

Erechtheo Cecrops II, huic Pandion II, illi Ægeus ſucceſſit: de cujus fano ex Dinarcho teſtes Harpocration, & Suidas. Vixit & tum Dædalus; qui Perdicem, Eupalemo, & ſorore ſua natum, interemit. De cultu hujus Perdicis auctor Suidas in Πέρδικος ἱερὸν, & exinde Apoſtolius in Proverbiis. Claruit eodem tempore Æacus: cujus delubrum celebrat Herodotus lib. v, Plutarchus in Theſeo, Heſychius in Αἰακόνδειον. Item Alcmena, de cujus fano apud Athenienſes Pauſanias in Atticis. Adhęc Androgeos, qui ab Athenienſibus & Megarenſibus necatus fuit, dum Panathenæa celebrantur. Propterea coacti Athenienſes liberos ſeptenos è ſuis quotannis in Cretam mittere Tauro; cujus ductu Minos bellum geſſerat adverſus Athenienſes; unde Minotaurus vocabatur. De Androgeone in Ceramico ab Athenienſibus culto, teſtis Heſychius.

Ægeo ſucceſſit Theſeus; cui Athenis fana complura; unum imprimis memorabile in Vrbe media, in quo oſſa Theſei. De quo Plutarchus in vita Theſei, & Diodorus Siculus lib. IV. Cultus & Connidas, Theſei pædagogus, de quo Plutarchus ibidem. De æquali Theſei Hercule, notum. Vti & Hebe; quæ uxor ei data. Sed ea ad rerum potius naturam, quam defunctos, pertinet. Præter aras verò his duobus ſtatutas, etiam quædam Athenis fuit Iolai, ut Herculeorum laborum ſocii. Auctor ibidem Pauſanias. De templo etiam Dioſcurorum, quod Ανακεῖον vocabatur, præter eundem teſtes Harpocration, & Heſychius.

Poſt Theſeum regnavit Meneſtheus: cujus temporibus fuit bellum Trojanum. Vt ſatis conſtet, tum fuiſſe Amphilochum. De cujus apud Athenienſes ara Pauſanias, qui eam deſcribit, & Ammonius in vita Ariſtotelis. Etiam oraculum ejus memorat Clemens admonitione ad Gentes.

Poſt bellum Trojanum claruit Erigone, Ægiſthi & Clytemneſtræ filia; cujus honori feſtum Αἰώρα, ut pleroſque putare antea diximus. Eaque etiam in ſententia eſt Etymologici magni auctor. De hoc plura clariſſimus Meurſius in primo Græciæ feriatæ.

Poſt Meneſtheum imperarunt Demophoon, Oxyntes, Aphidas, Thymoetes, Melanthus, & ultimus regum Codrus. Quem quia pro patria ſe devoviſſet, eò nactum τιμὰς τῶν ἡρώων*, ait Polyænus lib. I. De eodem Auguſtinus lib. XVIII de Civit. Dei cap. XIX: *Et hunc* (Codrum) *Athenienſes, tanquam Deum, ſacrificiorum honore coluerunt.* Divinumque etiam honorem appellat Otho Friſingenſis lib. I, cap. XXVIII.

* *heroum honores.*

Sed de regiis temporibus hæc ſufficiant. Etiam ſub Archontibus aliqui honorem nacti heroicum, aut divinum: uti inter alios Toxaris Scytha; quem cum ſacra ei facerent, *medicum peregrinum* vocarunt; ut eſt apud Lucianum in Scytha. Sed metuo faſtidium, ſi ulterius inſiſtam. Vti & ſi

O poſt

poſt Athenienſes aliis Atticæ locis immorer. Velut Rhamnunti Atticæ: de qua ſic Mela lib. II, cap. III: *Rhamnus parva, illuſtris tamen, quod in ea fanum eſt Amphiarai.* Vel Megarenſibus, qui venerati ſunt Alcathoum; ut eſt apud Pauſaniam in Atticis, & Scholiaſten Pindari Nemeon. od. V. Satius cenſeo, ut extra Atticam ponamus pedem.

Delphenſes coluere Neoptolemum; de cujus feſto Pauſanias in Phocicis, ac fuſè Heliodorus III Æthiop.

Oropii in Bœotia Amphiaraum primi in Deos retulerunt, ac templum ei fecere, & ſtatuam è lapide candido. Ita Pauſanias in Atticis. Meminit & delubri à Bœotis ei conſtituti Appulejus de Deo Socratis.

Hinc nos ad ſe vocant Thebæ Bœoticæ. De Dionyſo tamen, ſive Libero, rege Thebano, potius in Diis dicam Selectis. Hujus amita fuit Ino, quippe quæ fuerit ſoror Semeles; unde natus Liber. Vtraque autem Cadmi & Harmoniæ filia erat. Nec illam ſolùm cælo donavit; ſed etiam filium Melicerten. Qua de re ſic Hyginus fab. II: *At Ino cum Melicerte filio ſuo in mare ſe præcipitavit. Quam Liber Leucotheam voluit appellari: nos matrem Matutam dicimus: Melicerten autem Deum Palæmonem, quem nos Portunum dicimus. Huic quincto quoque anno ludi Gymnici fiunt, qui appellantur* ἴσθμια. Idem legas fab. II. Hinc Palæmonem Maro inter nautica recenſens numina, *Inoum Melicertam* vocat I Georg. Nepos autem ille Cadmi Phœnicis, (Liberum dico) nomen ſuo conſobrino Phœnicium impoſuit. Nam *melech* rex, *carta* civitas. Vt ſic dixerit, quaſi θεὸν πολιοῦχον, ſive Deum tutelarem. De cultu Inûs, & Melicertæ, vide & Euſtathium in Odyſſ. E *.

* pag. 1543, edit. Rom.

Thebanus etiam Hercules erat: quem, ut hominem deſcripſit quoque Homerus. Quo corporis habitu fuerit, ex Hieronymo philoſopho, & Dicæarcho, tradit Clemens Alex. in Admonit. ad Gentes. Vbi & refert, ut annorum fuerit LII, cum exceſſit, amicis mox pyram in Oeta ſtruentibus defuncto; vel, ut alii malunt, cùm peſtilentia correptus, ſe in Oeteam ipſe pyram conjecit. Etſi verò Thebani à Phœnice Cadmo originem ducant; longè tamen alius Thebanus hic Hercules a Phœnicio, cui Deſanao nomen. Hic, ut ſuo loco dicam, temporibus vixit Moſaicis. Thebanus trecentis, vel amplius annis eo junior fuit. Quippe extremis Moſis temporibus, vel etiam Ioſuæ & Othonielis, fuit Agenor, pater Cadmi Thebani, & Beli, à quo Hercules decimus eſt. Hujuſmodi enim ſeries eſt: Belus, Ægyptus, Lynceus, Abas, Acriſius, Danaë, Perſeus, Alcæus, Amphitryo, Hercules. Tres verò generationes ſeculum conficiunt. Etiam ætatem hujus Herculis inde cognoſcimus, quòd agona Olympiacum inſtituerit CCCCXXX annis, antequam eum inſtauravit Iphitus; ſicut Euſebius

ait ad

ait ad num. Iↄ cccxi. Item ex eo, quod interfuerit expeditioni Argonauticæ; in qua & Helenæ fratres, item Zethus & Calais,

Phrenetici Septentrionis filii,

hoc eſt, è Thracia, quæ Græcis eſt Septentrionalis, originem ducentes. Quos & Hercules ſuis telis occidit: ut eſt apud Hyginum fab. xiv. Item quod amicus fuerit Theſei, Athenienſium regis; cujus filius eo regnare anno cœpit, quo capta eſt Troja. Denique ex eo, quod Philoctetes, cui moriturus arcum & ſagittam donârat, ad Trojam militârit. Vt viginti circiter annis vixerit ante Trojam captam: imò Euſebius arbitratur, unico tantum anno deceſſiſſe, antequam Helenam raperet Paris.

Thebani ante Herculis ſacra præmiſere illa Galinthiadis, Prœti filiæ; ut ait Antonius Liberalis cap. xxix. Itidem Herculis ſocium Iolaum venerati. Ejus feſto certamen, de quo Pindari ſcholiaſtes Iſthm. od. iv.

Etiam cultus iis Amphiaraus; uti teſtis Origenes in tertio contra Celſum.

Lebadii quoque in Bœotia. His venerationi erat Trophonius: de quo complura Pauſanias in Bœoticis: ac è junioribus Nicolaus Leonicenus lib. de Antro Trophonii.

In eâdem regione Platæenſes. Quales Androcrates, Democrates, Cyclæus, & Leuco: quos tempore belli Medici coli à Græcis juſſit Pythia; ut quin vel maximè Platæenſibus culti ſint, minimè ſit dubium.

Pellæi in Theſſalia ſacrificant Peleo & Chironi, & hominem quidem, cujus meliorem non poſſum adducere teſtem Clemente in Admonitione ad gentes.

Stagiritæ agitabant ἑορτὴν Ἀριστοτέλειαν in memoriam civis ſui Ariſtotelis; cujus hortatu ac ſuaſu urbem eam inſtauravit Alexander Magnus. Reperio hoc feſtum apud Ammonium in Ariſtotelis vita, niſi is Philoponus potius.

Cherſonitæ feſtum inſtituerunt Miltiadi: ut eſt apud Herodotum in vi. Hinc in inſulas navigemus.

In Leuce quam Achilli ſacram eſſe Strabo in vii ait, aliterque Achillis δρόμος * nominatur, templum eſt Achillis cum multis anathematis. Meminit ejus Antigonus Caryſtius cap. cxxxiv. Fuſè autem deſcribitur ab Arriano in Periplo.

* *curſus.*

Tenedii venerantur Tenem: ut Athenagoras in Legat. tradit, ac antè vidimus ex Tullii lib. iii de Natura Deorum. Pleniuſque idem libro i in Verrem: *Tenedo Tenem ipſum, qui apud Tenedios ſanctiſſimus Deus habetur, qui urbem illam dicitur condidiſſe, cujus ex nomine Tenedus nominatur, hunc ipſum inquam Tenem pulcherrimè factum, quem quondam in comitio vidiſtis, abſtulit magno cum gemitu civitatis.*

Thasii coluere Theagenem athletam; ut est apud Pausaniam in Eliacis & Athenagoram in Legatione.

Lesbo, si Myrsilum Lesbium audimus, novem Musas debemus. Ita quidem ex eo refert Clemens Alexandrinus in Protreptico. Macarim ait, regem Lesbium, perpetuò cum conjuge solitum jurgari: hoc ægrè admodum amantissimam matris filiam tulisse, nomine Megaclo. Emisse igitur ancillas novem è Mysia, ac curavisse, ut discerent tum assa voce, tum cithara canere veterum gesta. Sic edoctas, multum cantu suo levasse dolorem matris. Megaclo igitur referendæ gratiæ posuisse illis statuas æreas, ac præterea jussisse, ut omnibus in templis divinus iis honos præstaretur: ac pro Mysis inde, dialecto Æolica, Μούσας esse nuncupatas. Sed non leviter narratio hæc eo redditur suspecta: quod multis partibus verisimilius sit, ab Hebræo מוסר, *Mosar*, quod artem, seu disciplinam notat, venire Μῶσα, ut Dores efferunt. Nec animo meo placet, quod is, qui istud primus retulit, Lesbius fuit. Valde enim metuo, ne Myrsilus illud commentus sit in patriæ honorem. Potius censeo, Megaclo jussisse, ut Mysæ illæ ad Musarum exemplum, instituerentur, postea etiam colerentur cum Musis.

Chios Aristæum venerata; de quo in cultu mixto dicam. Etiam erexit sacellum Drimaco, fugitivorum duci: de quo ex Nymphodoro Athenæus libro VI.

Samii honori Lysandri festum agitabant: ut prodit Plutarchus in ejus vita, & Hesychius: item Athenagoras in Legatione.

Tenos Callistagoram coluit: de quorum utroque fidem fecerit Clemens Alexandrinus Admonitione ad gentes. Vti & de Edemo, quem Cythnos venerata.

Naxus duabus sacra instituit Ariadnis; illi Liberi uxori cum hilaritate: at alteri, à Theseo raptæ, cum mœstitia: quas alii confundunt. Vide Plutarchi Theseum.

Salaminii coluere civem suum, Telamonium Ajacem. Cujus festum Αἰάντεια, ut auctor Hesychius.

Æginenses, qui sic dicti ab Ægina Asopide, matre Æaci, qui Telamonis, & Pelei, parens fuit, imprimis venerati sunt Æacum: cujus fanum apud eos communi Græcorum nomine fuisse exstructum, auctor est Isocrates in Euagora. Meminere quoque ejus fani Plutarchus in Demosthene, & Pausanias in Corinthiacis; adhæc Pindari scholiastes Olympion. od. VII, & XIII, item Nem. od. V.

Astypalæis summa in veneratione fuit Cleomedes athleta: ut auctor nobis Pausanias in Eliacis.

Ab Asty-

Ab Aſtypalæa demus vela in Cretam. Vbi culta fuit Europa, Agenoris Phœnicis filia : uti Heſychius teſtis ; qui & auctor, ejus feſtum eſſe dictum Ελλώτια. Sed de hac plura dicam in Diis Phœniciis. De fratre ejus Cadmo, Gortynæ, mediterraneæ Cretenſium urbi, culto, ſic Solinus cap. XVII : *Iidem Gortynii & Cadmum colunt, Europæ fratrem : ita enim memorant.* Niſi hic non *Cadmum* ſcripſerat, ſed *Atymnum*, ex Iove & Caſſiopea natum : ut eſt legere apud Apollodorum in bibliotheca. Epimenidem etiam, civem ſuum, divino coluiſſe honore, diſertim ait Laertienſis Diogenes in ejus vita. Præterea Diognetum pugilem venerationi iis fuiſſe, teſtis nobis Ptolomæus Hephæſtionis lib. v. Atque addit, honore hoc Diognetum dignatos, quia non aliâ de cauſſâ excidiſſet coronæ præmio, quàm quia adverſarius, quem viciſſet, nomen habuiſſet Herculis. Tanti enim illis Hercules erat, ut etiam ad ignominiam ejus pertinere arbitrarentur, ſi aliquis vinceretur Herculi cognominis.

CAPVT XIV.

Acceditur ad deos Conſentes, ac Selectos. Minimùm fuiſſe duos Ioves Argivos : quorum prior cum Niobe habuerit rem : eumque Apim videri, Phoronei ſucceſſorem. Geminus Apis, gemina Niobe, gemina item Io. Poſſe eundem videri, qui Niobæ, quique Ioni illuſerit. Occaſio fabulæ Iûs in vaccam converſæ. Apollodorus bis emendatus. Alter, ſi non tertius, Iupiter Argivus Acriſii æqualis fuit, ac, ut videtur, frater ejus Prœtus : quantumque ſit temporis interſtitium inter priorem, poſterioremque hunc Iovem : quanta item intercapedine ab utroque diſtet Iupiter ille, qui cum Alcmena conſuevit. Tantalum, regem Phrygium, ſignari per Iovem, Ganymedis raptorem : & cur in aquilam dicatur converſus : & quando vixerit. Duo Ioves Cretenſes : ætas prioris : à poſteriori raptam eſſe Europam, & origo fabulæ de Iove in taurum mutato, & quod verum ei nomen. Minotauri, Dædali, Icari fabula hiſtoricè relata. Quando vixerit Iupiter ille, qui Ledam violavit. Vnde origo fabulæ de Helena, Pollucéque, ex ovo prognatis.

EXiſtimet aliquis, poſtquam ad Cretam deventũ fuit, longè alios Deorum memorari nobis debuiſſe : quandoquidẽ, ut Salluſtius apud Servium in III Æn. ait, *Primos Cretenſes conſtat inveniſſe religionem.* Ac proinde vel imprimis de Iove Cretenſi hic fuiſſe dicendum. Sed enim hactenus de iis tantumodo agere propoſitum fuit, qui à Romanis, vel Græcis, pro ſemideis ſunt habiti. Nunc verò, ut altero etiam ſatisfaciam, antequam in Aſiam navigemus, dicam de majorum gentium Diis. Duplices enim Dii erant ; alii *Semidei*, *Semones*, *Indigetes*, *Minores*, & *Minorum gentium* dicebantur, & habebantur : alii verò *Majorum gentium*, aut *Cæleſtes*. Quales

Dii Selecti : nempe XII Consentes, ab Ennio his versiculis memorati :

Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus ; Mars ,
Mercurius, Iovi', Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Ac præterea octo alii ; qui , XII Consentibus additi, constituebant *Selectos*. Ex octonis illis fuere, Ianus, Saturnus, Orcus, Liber. De Consentibus priùs agam.

Ab Iove principium. Hoc nomine fabulosa vetustas dignata est reges ac principes , qui sui ordinis cæteros potentiâ antistarent. Itaque videas , nullo prope seculo defuisse suum Iovem, usque ad tempora belli Trojani. Tot heroum ; qui Ioves dici meruere, ex nationum saltem opinione ; bona, mala ; vera, ficta ; uni Iovi Cretensi tribuerunt poetæ; etiam furta Venerea, & raptus. Vt concubitum cum Danaë, & Inone; item raptum Ganymedis, & Europæ : atque ita in cæteris. Homerum audiamus, qui Iovem sic loquentem inducit Iliados Ξ * :

* *vers.* 315 , & *seqq.*

Οὐ γάρ πώποτέ μ' ὧδε θεᾶς ἔρος οὐδὲ γυναικὸς
Θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι περιπροχυθεὶς ἐδάμασσεν,
Οὐδ' ὁπότ' ἠρασάμην Ἰξιονίης ἀλόχοιο,
Ἡ τέκε Πειρίθοον, θεόφιν μήστωρ' ἀτάλαντον·
Οὐδ' ὅτε περ Δανάης καλλισφύρου Ἀκρισιώνης,
Ἡ τέκε Περσῆα πάντων ἀριδείκετον ἀνδρῶν·
Οὐδ' ὅτε Φοίνικος κούρης τηλεκλειτοῖο,
Ἡ τέκε μοι Μίνω τε καὶ ἀντίθεον Ῥαδάμανθυν·
Οὐδ' ὅτε περ Σεμέλης, οὐδ' Ἀλκμήνης ἐνὶ Θήβῃ,
Ἥ ῥ' Ἡρακλῆα κρατερόφρονα γείνατο παῖδα·
Ἡ δὲ Διώνυσον Σεμέλη τέκε, χάρμα βροτοῖσιν·
Οὐδ' ὅτε Δήμητρος καλλιπλοκάμοιο ἀνάσσης·
Οὐδ' ὁπότε Λητοῦς ἐρικυδέος, οὐδὲ σεῦ αὐτῆς·
Ὡς σέο νῦν ἔραμαι, καί με γλυκὺς ἵμερος αἱρεῖ.

Neque enim unquam mihi sic deæ amor, neque mulieris
Animum pectoribus circumfusus domuit :
Neque quando captus fui amore Ixioniæ uxoris ,
Quæ peperit Pirithoum diis prudentem similem :
Neque quando Danaës formosæ Acrisii filiæ ,
Quæ peperit Perseum, omnium clarissimum virorum :
Neque quando captus fui amore Phœnicis filiæ inclyti ,
Quæ peperit Minoaque, & divinum Rhadamanthum ;
Neque quando Semeles, neque Alcmenes in Thebis ,
Quæ Herculem fortem peperit filium :
At Bacchum Semele peperit, gaudium mortalibus :

Neque

Neque quando captus fui amore Cereris pulchricomæ reginæ,
Nec quando Latonæ valde illustris, neque tui ipsius;
Vt tui nunc amore teneor, & me dulce desiderium capit.

Itidem Ovidius in VI Met. * partim eosdem, partim alios etiam amores uni tribuit Iovi. Sic enim Arachnes telam describit: * *fab.20.*

Mæonis illusam designat imagine tauri
Europam. verum taurum, freta vera putares.
Ipsa videbatur terras spectare relictas,
Et comites clamare suas; tactumque vereri
Assilientis aquæ; timidasque recondere plantas.
Fecit & Asterien aquila luctante teneri.
Fecit olorinis Ledam recubare sub alis.
Addidit ut Satyri cælatus imagine pulchram
Iupiter implerit gemino Nycteida fœtu:
Amphitryon fuerit, cum te Tirynthia cepit:
Aureus ut Danaen, Asopida luserit ignis,
Mnemosynen pastor, varius Deoida serpens.

In hisce Iovis amoribus distinguere oportet antiquitatis amantes, quæ historica fide, quæ item poetica dicantur. Præit ad hoc discrimen nobis Lactantius lib. I de Fals. relig. cap. XI. Verba adscribi merentur: *Danaen violaturus Iupiter aureos nummos largiter in ejus sinum infudit. Hæc stupri merces fuit. At poetæ, qui quasi de Deo loquebantur, ne auctoritatem creditæ majestatis infringerent, finxerunt ipsum in aureo imbre delapsum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt, cum multitudinem telorum sagittarumque describunt. Rapuisse dicitur in aquila catamitum. Poeticus color est. Sed aut per legionem rapuit, cujus insigne aquila est: aut navis, in qua est impositus, tutelam habuit in aquila figuratam: sicut taurum, cum rapuit & transvexit Europam. Eodem modo convertisse in bovem traditur Io Inachi filiam: quæ, ut iram Iunonis effugeret, ut erat jam setis obsita, jam bos, tranâsse dicitur mare, in Ægyptumque venisse: atque ibi receptâ pristinâ formâ dea facta, quæ nunc Isis vocatur. Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in tauro sedisse, nec Io factam bovem? Quod certus dies habetur in Fastis, quo Isidis navigium celebratur: quæ res docet, non tranâsse illam, sed navigâsse.* Subjungit deinde ista: *Non res ipsas gestas finxerunt poetæ: sed rebus gestis addiderunt quendam colorem: cum officium poetæ sit in eo, ut ea, quæ gesta sunt verè, in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa traducat.*

Multum lucis his Lactantii verbis, imò & aliis veterum Theologorum locis, atque adeò universæ accesserit historiæ fabulari, si quadruplicem illam historiam, è Lactantio adductam, ad sua referamus tempora: & eâdem

eâdem operâ, addamus tempora illa, quibus alii aliquot Ioves vixerint. Scio, hæc pro molestis nugis haberi à doctrinæ temporum ignaris. Sed miseri simus, si horum judicio standum aut cadendum sit nobis; qui non eorum approbatione, quam ab istis moribus desperamus; sed bono publico, & candidorum pectorum judicio, studia hactenus nostra dimensi sumus.

Ordiar ab Iove Argivo. Sed non unus is fuit. Antiquissimus videtur, qui proprio nomine Apis vocabatur: non Ægyptius ille, sed Sicyonius, à quo Peloponnesus *Apia* vocabatur, priusquam dicta *Ægialea*: ut Pausanias, ac Eusebius, tradidere; ac Æschylus firmat in Supplicibus. Perperam verò Apes hosce duos multi etiam veterum confundunt. Is, de quo nunc sermo nobis, secundus, aut tertius fuit Argivorum Rex. Primus enim quædam futuri regni fundamenta jecit Inachus, avus Apis. Mox pleniùs potestatem habuit Phoroneus, ex Inacho & Melissa Oceanina natus: quem Hyginus primùm omnium Iunoni sacra fecisse, primum item mortalium (vellem ad Argivos restrinxisset) regnâsse, tradit fab. CXLIII. Post Phoroneum Apis tenuit imperii habenas. Atque hic, credo, fuerit Iupiter ille, qui cum Niobe, Phoronei filia, rem habuit. Quippe non alienum fuerit à moribus Apis violare sororem. Nam, ut Apollodorus in II ait, εἰς τυραννίδα τὴν ἑαυτοῦ μετέστησε δύναμιν, καὶ βίαιος ἦν τύραννος· *potestatem regni in dominandi libidinem convertit, planeque violentus erat tyrannus.* Iovis ei nomen conveniebat, qui rex esset. Præsertim qui cum sorore sua rem haberet. Quomodo & P. Clodius, quia nec sorores ab eo castæ essent, *Romanus Iupiter* vocabatur: ut videre est apud Cicer. pro domo sua. Sed fuerit sanè alius: saltem Sicyonii hujus regis σύγχρονος † erat. Nam Nioben istam Apis fuisse sororem, satis convenit. Intelligo autem non Nioben Phrygiam, Tantali filiam, quæ Amphioni nupsit: sed Nioben Argivam, Phoroneo, ut Hyginus etiam testatur, prognatam. Ex Niobes hujus, & tralatitii illius Iovis concubitu, natus est Argus; qui Api, si non patri, saltem avunculo, successit. Atque ab hoc Argo est Peloponnesi *Argos* dicta. Vxorem habuit Euadnen; unde ei liberi Iasus, Piranthus, Epidaurus, & Criasus. Ex Iaso natus Agenor, ex Agenore Argus alter, ex Argo hoc Iasus, ex Iaso Io. Nisi potiùs audiendus Castor, Deiotari regis nepos: qui in opere illo, quod χρονικὰ ἀγνοήματα * inscripserat, Inachi fuisse filiam tradidit: ut ex Apollodoro constat. Sed hoc si est, quomodo verum erit, quod aliquanto antè dixerat Apollodorus, primam mortalium, quam Iupiter attigerit, Nioben fuisse? Quod & Diodorus Siculus refert lib. IV, & Hyginus fab. CXLV. Quippe Niobe hæc Phoronei filia, Inachi neptis fuit: ut si Io fuerit Inachi filia, dicendum sit Phoronei sororem,

† *coævus.*

* *errores ex inscitia temporum orti.*

rorem, Niobes amitam fuiſſe. Invitus receſſero à Caſtore, quo nemo videtur exactiùs tempora diſtinxiſſe : unde à Tatiano, & aliis, toties ad partes advocatur. Vide ſis, quæ fusè de eo diximus in opere noſtro de Hiſtoricis Græcis. Quamobrem ſic potiùs ſtatuero, geminam fuiſſe Io; priorem Inachi, alteram Iaſi filiam. Prior illa aliter Callithoe vocata; primáque Iunonis Argivæ ſacerdos fuit; ut Theo in Aratum ſcribit; item Heſychius. Sed bene Scaligero obſervatum, pro Καλλιθύεσσα apud eum Καλλιθύη, uti & apud Euſebium pro *Calirrhoe*, legi oportere. Quod ſi Io non Iaſi, ſed Inachi intelligenda; idem credo, qui Nioben, etiam Io violârit. Nec enim indignum Apide tyranno, ut priùs ſororis, mox & amitæ ſuæ pudicitiæ illuderet. Eo autem minus filia Inachi cum illa Iaſi confundi debet : quia inter eas ducentorum circiter annorum eſt intervallum. Quippe Niobe fuerit tritavia Iûs, Iaſi filiæ. Io autem ſit amita Niobes. Vt poſterior Io à priori ſex generationibus diſtet : verè à Niobe, unde deſcendit, quinis; impropriè verò ab amita Niobes, ſenis; quia eadem Phoronei & Niobes, ut fratris ac ſororis, ætas cenſetur.

Cæterùm Io hæc, primùm poſtulato Iunonis, hoc eſt, reginæ (ſi Io hæc, quam Inachi filiam dicebamus, uxor fuit Apidis) tradita eſt Argo, vigilantiſſimo homini, cuſtodienda. Interemto hoc à Mercurio, hoc eſt, oratore, aut nuncio, aut ſatellite regio, in varias illa terras mari profugit. Navis παράσημον † erat bos : unde Io in bovem dicitur converſa. Quemadmodum commodè expoſuit Lutatius, Statii interpres. Tandem ea appulit in Ægyptum : atque ibi peperit Epaphum. Qui cum Memphim duxiſſet, Ægyptii regis filiam; urbem condidit, cui nomen dedit uxoris. Ex Epapho nata eſt Libya : ex qua, & Neptuno, hoc eſt, principe ſive regulo inſulari, cujus verum nomen vetuſtas delevit, nati ſunt duo inclyti heroes, Agenor, & Belus : quorum ille profectus in terram Canaan, ſedes ibi fixit, ac ſucceſſorem habuit filium Phœnicem; unde Phœnicia nomen accepit : alterum autem Cadmum in Bœotiam miſit, qui Thebas condidit. Belus verò, quomodo Agenoris fratrem vocatum dicebamus, in Ægypto remanſit. Cujus filii, Ægyptus, & Danaus, ille quinquaginta filiis, hic quinquaginta filiabus nobilis fuit. Quod minimè mirandum in iis, qui tot conjuges, vel concubinas haberent : ut etiam Euſebius annotavit. Ab Ægypto hoc ἡ Μελάμβωλος χώρα (ſic apud Apollodorum reſcribe, ubi vulgo Μελαμπόδων) dicta eſſe Ægyptus creditur. Danaus profectus eſt Argos, ibique in imperio ſucceſſit Gelanori. Sed apud Apollodorum pro Γελάνωρ perperam Ἐλάνωρ legitur. Danao Argis ſuffectus gener Lynceus. Nam Hypermneſtram, Danai filiam, duxerat uxorem. Ex his natus Abas, qui poſt Lynceum regnavit. Abanti ex Ocaléa, Mantinei

† *inſigne, unde navi nomen.*

filia,

filia nati Acrisius,& Prœtus,duo reges Argivi. Acrisio filia Danaë; quam pater æneo sub terra thalamo incluserat, multis additis custodibus. Subterraneum hoc ædificium exstitit usque ad tempora Perilai, tyranni Argivi, qui illud disjecit: ut est apud Pausaniam in Corinthiacis. Cæterùm Prœtus,auro corruptis custodibus,Danaen vitiavit. Hic enim est ille Danaes Iupiter; ut rectè tradidere,qui rem historice,quàm poetice,proponere malebant. Testis nobis de eo Apollodorus lib.II. Atque addit, ortam hinc gravem inter fratres contentionem. Dicere verò poterat; in apertum etiam bellum erupisse. Sed cum æquo esset Marte pugnatum,& uterque videret, non se posse fraterno sine auxilio regnum suum tueri; ad pacis conditiones deventum est: uti idem Pausanias narrat. Ex hoc concubitu Danaes cum Iove illo Argivo,patruo suo, Argolici sinus domino, natus est Perseus; qui tandem avum suum Acrisium non sponte sua disco interemit: cumque propterea vivere nollet Argis, imperium Mycenas transtulit. Videmus ex istis, longè alium esse Iovem, qui Nioben vel Io, quàm qui Danaen violavit. Sanè Danaë ab Ione Iasi generatione distat octava: quod spatium sit annorum circiter CCLXVI. A Niobe autem sunt generationes quatuordecim: nempe anni præterea ducenti. Ac proinde à Niobes amita,quæ parenti Niobes Phoroneo σύγγονος erat, sunt generationes XV; anni quasi quingenti. Atque ut iis assentiremus, qui Io antiquam (ad cujus discrimen Eusebius illam Iasi vocat alteram Io) ajunt, non amitam Niobes,ut nos dicebamus Castorem secuti,sed filiam fuisse: sic generationes inter Io & Danaen, tredecim intersint: nempe duabus minus, quia sic Inachi filia,filiæ, quam ex eorum sententia Niobe habuit, amita foret magna.

Nunc videamus, quanta sit temporis intercapedo inter Argolicum hunc Iovem,qui vero nomine Prœtus dicebatur,& illum Iovem,qui Amphitryonis rivalis fuit. Danae,de qua proximè diximus,ex Prœto Persea genuit. Perseus ex Andromeda, præter Persen, quem apud socerum Cepheum reliquit,genuit Alcæum,& Electryonem. Hic Alcmenæ,ille Amphitryonis fuit parens. Nupsitque patrueli suo Alcmena. Sed dum unà cum rege Creonte maritus Amphitryo adversas Teleboas bellum gerit; Iupiter aliquis,priorum similis, nequiter apud Alcmenam res agit mariti. Vnde Hercules natus; qui anno uno altero decessit ante initia belli Trojani: ut postea planius fiet. Hic Alcmenæ Iupiter ab illo Iove Danaes distat annis circiter centum. Quippe Alcmena generatione tertia abest à Danae, uti dictum. Tot verò generationes seculo tribui solent.

De Iove Niobes,Ius,Danaes,& Alcmenæ, satis dictum. Ex quibus uti Niobe prima; ita Alcmene postrema fuisse mulier dicitur, quam Iupiter agno-

agnoverit : hoc eſt, cujus amores ſub Iovis nomine occultarint poetæ. Nunc accedo ad Iovem Phrygium; qui & ipſe bene eſt antiquus. Eſt hic ille, qui rapuit Ganymedem. Raptor is Tantalus, Phrygiæ & Paphlagoniæ rex erat. De quo ſic Euſebius ad annum XLII judicis Iſraelitici Aod ſive Ehud : *Ob raptum Ganymedis Troi patri Ganymedis & Tantalo bellum exortum eſt, ut ſcribit Phanocles poeta.* Subjicit inde : *Fruſtra igitur Iovis fabula, & raptrix Aquila confingitur.* Tantalus ille, ut paullo antè dixerat, *Phrygas rexit.* Sed quod addit, Phrygas priùs Mæonas vocatos ; id falſum videtur, cum Mæonia non Phrygiæ, ſed Lydiæ pars ſit. De eodem Iove ſic Oroſius lib. I, cap. XII : *Tantalus rex Phrygiorum Ganymedem Trois, Dardaniorum regis filium, cùm flagitioſiſſimè rapuiſſet, majore conſerti certaminis fœditate continuit; ſicut Phanocles poeta confirmat ; qui maximum bellum excitatum ob hoc fuiſſe commemorat.* Iupiter igitur generali regum omnium nomine accipitur. Quod verò aquila abſtuliſſe Ganymedem dicitur, id vel celeritatem raptus indicat; vel, quod Epiphanio viſum, aquila fuerit παράσημον † navis; ut taurus ejus, quâ avecta eſt Europa. Quanto hic Iupiter Phrygius tempore vixerit ante bellum Trojanum; non operoſum eſt ex rapti & raptoris ſtirpe cognoſcere. Quippe raptus fuit frater Ili, qui Ilium condidit ; filius Trois, unde *Troas*, & *Troja* dicta; nepos Erichthonii; pronepos Dardani ; qui, interemto fratre, in Samothraciam fugerat ; unde Cabirorum ſacris expiatus in Teucriam ſe contulit, ac filiâ Teucri Bateâ ductâ, in partem regni eſt receptus. Is auctor Dardanidarum, Iovis eo filius vocatus, quia externi hominis parentes vulgò neſcirentur. Ilus autem pater fuit Laomedontis, avus Priami, proavus Hectoris, & Alexandri ſive Paridis. Vt hi ab Ilo, Ganymedis fratre, tertia diſtent generatione. Fuit & frater Ganymedis Aſſaracus, pater Capyos, avus Anchiſæ, proavus Æneæ. Vbi itidem Æneam tertia generatione abeſſe videmus ab Aſſaraco. Nunc Tantalum ſpectemus. Ejus filius Pelops : hujus Atreus, & Thyeſtes : Atrei Pliſthenes, qui perperam præteritur à multis : Pliſthenis Agamemnon, & Menelaus. Vt hi quarta diſtent generatione à Tantalo. Vna igitur hic generatione amplius. Nempe Ganymedes cum raperetur, adoleſcens admodũ erat : raptor Tantalus generatione tota, hoc eſt, XXX annis vel circiter provectior. Vt bene tempora conſpirent : Phrygiuſque ille Iupiter centum quaſi annis ante bellum Trojanum rapuerit Ganymedem.

† *inſigne.*

Dicam nunc de Iove Cretenſi. Vbi diſtinguendum inter antiquiſſimum illum, quem Curetes infantem adſervarunt, & longe juniorem, qui rapuit Europam. Vetuſtiſſimi illius ætas ex eo colligitur, quod inter Curetas, à quibus recens natus occultabatur, Cres erat : ut ex Arriano refert Euſtathius in περιήγησιν Dionyſii. Cres ille fuit, rex Cretæ antiquiſſi-

 mus,

mus, à quo & Creta nomen accepit : ut ex Ephoro tradit Marcianus Heracleotes. Eſtque idem, à quo Cnoſon in Creta conditam, & templum Cybelles; apud Euſebium in canone Chronico legas. Quare Iupiter ille Iſaaci vel Iacobi patriarchæ ætate claruerit : modò Cres ille, de quo dictum, rectè ab Euſebio referatur ad tempora Abrahæ, & Iſaaci. Vide eum num. LVI, & CXXVIII.

Liquidiora omnia de Iove Cretenſi juniore : qui rapuit Europam, ac cujus in Creta ſepulchrum : quo de ſepulchro ex Euhemero, ac Cicerone, Lactantius lib. I de falſa relig. cap. XI. Fuit hic rex Cretenſis nomine vero Aſterius, ut Euſebius vocat; vel Xanthus, ut Auguſtino dicitur. Famulum habuit, cui nomen Marnas, teſte Epiphanio; qui & hunc Aſterii famulum à Gazæis cultum tradit. Videtur autem ea generalis appellatio; cùm virgines ſic à Cretenſibus vocatas, Stephanus † tradat. Quando Cretenſis ille Iupiter vixerit, hunc in modum cognoſcitur. Europa, quam rapuit, ſoror fuit Cadmi & Phœnicis, filia Agenoris, regis Cananæi, ſive, ut poſtea dixere, Phœnicum. Hujus majores antea retulimus, cùm exponeremus ſtirpem Inachi : à quo Agenor undecimâ diſtat generatione : hoc eſt, annis pene quadringentis. Cadmo autem, Agenoris filio, natus Polydorus; hoc Labdacus, eo Lajus, illo Oedipus, iſto Eteocles, & Polynices. Vt hi quincta generatione abſint à Cadmo, Europæ fratre. Atqui Eteocles & Polynices fuere Herculi & Theſeo σύγχρονοι *. Nam cùm Creon, rex Thebarum, & Iocaſtæ, quæ Oedipi mater & uxor fuit, frater, edicto vetuiſſet, ne ſepelirentur Oedipodarum cadavera : Theſeus propterea Bœotis bellum intulit : ut eſt apud Pauſaniam in Atticis. Theſeus verò unâ ſolum generatione anteceſſit bellum Trojanum. Quare ducentis quaſi annis Europæ raptus præceſſerit raptum Helenæ, bellumque Trojanum. Ex progenie etiam Europæ idem ſcitur. Nam ex Iovis Cretenſis, hoc eſt, Aſterii concubitu cum Europa, nati Minos, qui Aſterio ſucceſſit in regno, item Rhadamanthus, & Sarpedon, Lyciorum reges. Minos ex Ithone genuit Lycaſtum. Lycaſtus ex Ida Minoem juniorem. Minor hic Deucalionem, Deucalio Phædram, Theſeo nuptam. Sic quoque Phædra generatione quinctâ deſcendat ab Europa. Vt omnia optimè conveniant. Turbant ſolum, qui duos Minoes neſciunt diſtinguere. Vnde coguntur, raptum Europæ referre ad tempora Pandionis, qui Theſei proavus fuit : hoc eſt, CXXXIII annis ante bellum Trojanum. Verùm addendi anni LXVI, propter generationes Lycaſti, & Minois ſenioris. Quorum hic Europæ filius, Rhadamanthi frater. Atque idem credo ille eſt, qui novennio ſe referre ſolitus in antrum montis Idæ, diceretque, hic ſe converſari cum Iove, indeque leges ſuas accipere; haut aliter ac poſtea Numa Pompilius ſimu-

† περὶ πόλεων, voce Γάζα.

* coætanei.

ſimulabat,ſe ſacra illa, quæ Romanis traderet, accipere ab nympha Ægeria. Quamquam nec magnopere adverſer, ſiquis juniorem credat. Vtcunque illud,ſaltem junior eſt ille, qui maris habuit imperium,cujus item filius Androgeos, præclarus adoleſcens, invidiâ Athenis occiſus poſt Panathenæa: unde bellum adverſus tum Megarenſes, de quorum obſidione Virgilius vel alius in Ciri; tum Athenienſes, qui ſub rege Ægeo eò adacti, ut in Cretam Tauro,Minois ϛρατηγῷ*, qui Minotaurus vocari ſolet, pueros mitterent tributarios: eaque conſuetudo demum ſub Theſeo, cum is Taurum deviciſſet,ceſſavit. Denique junior hic Minos eſt ille,qui Dædalum, cùm in domo ejus Taurus Paſiphaen,filiam regis,violaſſet, atque eo Dædalus iram Minois metuens, cum Icaro filio,navigio, velorum pandens alas, ut cum poeta loquar, avolâſſet, eum in Siciliam uſque eſt inſecutus: ubi, non ſatiatus eo, quod Icarus in via imprudentia ſua ſubmerſus fuiſſet, à Cocalo, rege Siculo, ſibi ipſum Dædalum reddi poſtulavit. Cocalus verò, ſub ſpecie amicitiæ Minoa, allectum thermarum æſtu ſuffocavit. Hæc abunde aperiunt tempora utriuſque Minois, & pariter Aſterii, Iovis Cretici,à quo rapta eſt Europa: & quam multi etiam veterum fallantur, qui raptum hunc toto referunt ſeculo ante utriuſque Minois ætatem. Quod ſatis docent, quæ tam varie,varios ſecutus auctores, de raptu Europæ, ac Minoe, in Chronico ſuo canone prodidit Euſebius.

* *duci,ſive exercitus præfecto.*

Quid cæteros perſequar Ioves? Vt illum, qui ex Leda genuit Pollucem, & Helenam: imò & Caſtorem, ſi audimus Homerum, vel alium, hymno in Διοσκύρυς. Verum aliter Homerus Odyſſ. λ, & Pindarus Nem. Idyll. λ; qui Caſtorem Tyndarei filium tradunt,eoque natum mortalem: unde & interfectus,ſive ab Ida; ut eſt apud Theocritum idyllio memorato,& Pauſaniam Meſſeniacis: ſive, juxta alios,à Meleagro,aut Polynice. Pollucis igitur ille,& Helenæ parens,qui Iupiter dictus,vel ipſe erat Ledę maritus,Tyndareus,vel adulter aliquis. Ætatem ejus ac Caſtoris non poſſumus ignorare,cum eos conſtet,Helenæ fuiſſe fratres; cujus gratiâ bellum ad Trojam geſtum fuit. Itaque ut Helena *Tyndaris* à patre,*Oebalis* ab avo; ita & illi *Tyndaridæ*,& *Oebalidæ* appellantur. Dixeris,ſi fratres fuiſſent,fore inter eos, quos Homerus ait pugnâſſe ad Trojam. Sed ex Homero ipſo facilè occurritur. Vbi Helena ait,ſe auxilio eorum deſtitui,quia paullo antè deceſſerint. Dicitur Helena cum Polluce ex ovo prognata, quia uterque educatus in ſuperiori ædium parte, quæ Lacedæmoniis, Euſtathio † teſte,vocabatur ᾠὸν: unde in uſu ὑπερῷον. Tempori autem repugnare videtur, quod à veteribus proditum, Alcmenam fuiſſe poſtremam mulierum, cui vim intulerit aliquis,Iovis nomine à poetis nuncupatus. Nam potiùs ea fuerit Leda. Quippe Hercules ex Alcmena: Helena ex ovo Ledæo.

† *Odyſſ. α, pag. 1420, edit. Rom. & Od. λ, pag. 1686,*

Hercules autem, natu jam grandis, decessit ante bellum Trojanum. Helenam verò minorem natu fuisse; arguit, quod eam postea formâ captus rapuerit Paris.

Ad eorum exemplum, quo Ioves hosce distinximus, non operosum erit cæteros Ioves, Nasoni in Metamorphosios opere, atque aliis memoratos, ad tempora sua referre. Vti illum, qui ex uxore Ixionis genuit Pirithoum, amicum Thesei: cujus tempus antea vidimus: item eum, qui ex Callisto genuit Arcada; unde dicta Arcadia, cùm Pelasgos in suam redegisset potestatem: ut ait Eusebius num. Iↄ XXXII. Atque ita in aliis.

CAPVT XV.

Neptuni antiquissimi nomine Iapetum, Noe filium, signari. Cur Neptuno non maris solùm imperium dederint, sed etiam arti præfecerint equestri. De Conso, & Consualibus, & ea à Neptunalibus differre. Primos Græcorum equis vectos Lapithas, & Centauros; unde origo fabulæ de biformi monstro, quod homine, & equo constaret. Varii Græcorum Neptuni sua ad tempora reducuntur. Neptuni filios dici, cùm alios, tum moribus asperos & inhumanos: item qui mari periissent. Quis ille Neptunus, qui cum Pallade in Athenarum primordiis decertârit. Quis item alter ille, qui exstruxisse dicitur muros Trojanos.

QVomodo verò multi erant Ioves; ita & Neptuni multi. Quorum antiquissimus mihi unus è Noachi filiis videtur. Nam velut in Saturno Noë; ita in tribus Saturni liberis, qui mundi imperium divisisse dicuntur, adumbrati sunt tres filii Noe, eorumve posteri; ut plenius exponam, ubi ad Saturni cultum fuerit deventum. Porrò uti Semi progenies septentrionalem & orientalem Asiam obtinuit; Chami autem stirpi Asia meridionalis cum Africa cessit: ita Iapheto obtigere maris mediterranei insulæ, & continens Europæa: ut in quam ex insulis ulteriùs veniretur. Hujus igitur posteris duplici scientiâ opus fuit: nauticâ, ad transmittendum vastum mare; & equestri, ut in loca venientes longè latéque patentia, sed inculta, & sæpe sylvestribus, efferis, ac venenatis animalibus obsessa, celeriùs tutiusque quàm maxima spatia conficerent; donec de locis maximè sibi idoneis satis despicere possent, eaque inter sese partirentur. Hanc esse caussam existimo, cur Neptunum, quem Iapetum interpretor, non nauticæ solum rei, sed equestri etiam præfecerint. Audiamus, quam belle cum his consentiat Diodorus Siculus lib. V: Τῶν δ᾽ ἄλλων θεῶν τῶν ἐκ Κρόνου καὶ Ῥέας γενομένων φασὶν οἱ Κρῆτες Ποσειδῶνα μὲν πρῶτον χρήσασθαι ταῖς κατὰ θάλασσαν ἐργασίαις, καὶ στόλους συστήσασθαι, παραδόντος αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν ταύτην τοῦ Κρόνου. διὸ καὶ παραδίδοσθαι τοῖς ἐπιγινομένοις τοῦτον κύριον ὑπάρχειν τῶν κατὰ θάλασσαν

λασσαν πραττομένων, καὶ θυσίαις ὑπὸ τῶν ναυτιλλομένων τιμᾶσθαι· προσάπτουσι δ' αὐτῷ καὶ τὸ τοὺς ἵππους δαμάσαι πρῶτον, καὶ τὴν ἐπιστήμην καταδεῖξαι τὴν περὶ τὴν ἱππικήν. ἀφ' ἧς Ἵππειον αὐτὸν ὠνομάσθαι. *Inter alios autem Deos, è Saturno & Rhea genitos, ajunt Cretenſes, Neptunum primùm maris negotium tractare cœpiſſe, claſſemque inſtituiſſe, hanc præfecturam à Saturno adeptum. Ideoque fama apud poſteros increbuit, quæ in mari geruntur, in hujus arbitrio eſſe: & propterea eum ſacrificio nautæ honorant. Adjiciunt & hoc, equos à Neptuno primùm domitos, & equeſtris rei ſcientiam ab eo traditam. Vnde Hippius, id eſt, equeſtris, nominatur.* Hunc Neptunum equeſtrem Romani *Conſum* dixere: unde *Conſualibus* nomen: de quibus Varro lib. V de L. L. Item Livius lib. I: *Romulus*, inquit, *ludos ex induſtria parat Neptuno Equeſtri ſollemnes: Conſualia vocat.* Vide & Dionyſium lib. I, Plutarchum in Romulo, Tertullianum de ſpectaculis cap. V, Servium in VIII Æn. Interim quia latiùs Neptuni, quàm equeſtris Neptuni, nomen pateret; eò aliud *Conſualia*, aliud *Neptunalia*: illa erant Ποσειδῶνος ἱππίου *, ac non quidem menſe Martio, ut Servius ad VIII Æn. ſcripſit, ſed in Auguſto celebrabantur; ut ex Plutarchi Romulo conſtat: hæc autem fuere Ποσειδῶνος Σεισίχθονος †, hoc eſt, ejus qui maris haberet poteſtatem: ut perperam hæc nonnulli confundant. Atque hæc de Neptuno illo vetuſtiſſimo. Poſtea tot prope Neptuni, quot principes inſulares: quod ex poetarum fabulis, ſi ad hiſtoriam eas referamus, non obſcurè cognoſcitur. Ac præter iſtos & continenti fuere Neptuni ſui: in his principes, qui arte equeſtri excellerent. Talis fuit Ixion, aliuſve rex Theſſalus, qui artem eam docuit gentem ſuam; unde ad Græcorum alios ſe diffudit. Primi autem è Theſſalis Pelethronii Lapithæ, ac Centauri, parte hac artéque valuere. Vnde Maro lib. III Georg.

Frena Pelethronii Lapithæ, gyroſque dedere
Impoſiti dorſo, atque equitem docuere ſub armis
Inſultare ſolo, & greſſus glomerare ſuperbos.

Quo loco ſic Servius: *Pelethronium oppidum eſt Theſſaliæ; ubi primus domandorum equorum repertus eſt uſus. Nam cum quidam* THESSALVS REX, *bobus œſtro exagitatis, ſatellites ſuos ad eos revocandos ire juſſiſſet, illique curſu non ſufficerent: adſcenderunt equos, & horum velocitate boves ſecuti, eos ſtimulis ad tecta revocarunt. Sed hi viſi, aut cum irent velociter, aut cum eorum equi circa flumen Peneum potarent capitibus inclinatis, locum fabulæ dederunt, ut Centauri eſſe crederentur: qui dicti ſunt, Centauri ἀπὸ τοῦ κεντᾶν τοὺς ταύρους.* Etiam Valerius Probus in primum Georgicôn annotavit, primum in Theſſalia equum eſſe conſpectum; quem iſtic exhibuerit Neptunus. Qui Neptunus, ſi extra fabulas eatur, non alius ſit, quàm rex Theſſalus; ut à Servio eum vocari vidimus. Plinius, etſi Bellerophontem dicat primum docuiſſe equis vehi:

* *Neptuni equeſtris.*

† *terram quatientis.*

vehi : tamen juxta illum quoque magna huic arti incrementa dederint Theſſali. Sic enim ſcribit lib. VII, cap. LVI : *Equo vehi* (inveniſſe) *Bellerophontem : frenos & ſtrata, Pelethronium : pugnare ex equo, Theſſalos, qui Centauri appellati ſunt, habitantes ſecundùm Pelium montem.* Vbi paullum à Marone abire videtur. Ille enim loquitur de Lapithis Pelethronium Theſſaliæ montem incolentibus, à quo & Chiron *Pelethronius* eſt appellatus : at Plinio, uti & Solino, Pelethronius propriũ eſt hominis nomen. Niſi, ut ſuſpicor, apud Plinium *Pelethronios* ſcribendum. Etiam apud Palæphatum initio operis legimus, ut quo tempore Ixion, rex Lariſſæ in Theſſalia, imperium haberet, bellum geſtum ſit Centaurorum & Lapitharum : & quæ res occaſionem præbuerit, ut Centauris formam tribuerent adeo monſtroſam. Eamque rem ex eo politicis verſibus expreſſit Iſacius Tzetzes Chil. VII, Hiſt. XCIX. Sed, juxta Palæphatum, non tam Ixion hac arte Theſſalis præiverit, quàm ab iis hauſerit. Quamquam nihil impedit, quo minus & à ſuorum nonnullis eam rex didicerit, & deinde docuerit alios, vel doceri juſſerit. Quando Ixion ille vixerit, ex Euſebio cognoſcere eſt ; qui bellum iſtud refert ad tempora Ægei Athenienſis, & Atrei ac Thyeſtæ, Mycenæorum regum : nempe duabus generationibus ante captam Trojam.

Sed ſatis de equeſtris artis invento inter Græcos. Venio ad eos, qui Neptuni nomine à Græcis vocari ſolent. Quos temporibus ſuos diſtinguere non adeò eſt operoſum, quàm primâ facie videatur. Vt ſi quæſtio ſit de Neptuno illo, qui ex Libya, vel, ſecundùm alios, ex Eriphyle, genuiſſe dicitur Agenorem, Belum, Phœnicem : quorum Belus parens fuerit Danai, & Ægypti. Horum enim tempora jam antea excuſſimus. Vnde etiam cognoſcere eſt, de ætate Neptuni ejus, qui ex Amymone, Danai filia, genuerit Nauplium, parentem Palamedis illius, qui ad Trojam militans, miſerè, fraudibus Vlyſſis circumventus, periit. Neptuni etiam ex Laide filius erat Cercyon latro ; qui cum Atticam infeſtaret, à Theſeo eſt ſublatus. At nota Theſei tempora. Itidem Neptuno ex Tyro, Salmonei filia, natus eſt Pelias, rex Theſſalus, quem Pelopia, Euadne, cæteræque filiæ, diſſecuiſſe dicuntur, deceptæ à Medea, ut Iaſon Theſſaliæ regno potiretur. Neptuni quoque, ex eadem Tyro, filius fuit Neleus, duodecim filiorum ex Chloride parens : quos omnes Hercules, captâ Pylo, interemit, præter facundum illum Neſtorem : qui aliò tum fortè miſſus erat. Meſſapus etiam Neptunia proles * vocatur : qui cum Turno bellum adverſus Æneam geſſit in Italia. Horum omnium tempora ſunt aperta : cùm ex liberis ac nepotibus non difficile ſit ſtatuere de parente, vel avo Neptuno. Sed enim, quod Neptuni aliquis filius nuncupatur, à variis cauſſis proficiſcitur. Eſt cùm Neptuni nomine occultatur nomen principis alicujus inſularis,

* Virg. Æn. 7.

ſularis, vel qui per mare veniſſet †, vel præeſſet populo θαλασσοκρατοῦντι *. Eſt cùm intelligitur Neptunius ſacerdos. Vel attenditur, quod aliquis perierit in mari. Eſt etiam cũ ſpectantur mores Neptunii, ſive, ut cum Plauto potius dicam, maritimi †. De poſtremo illorum ſic Agellius lib. xv Noct. Att. cap. xxi: *Præſtantiſſimos virtute, prudentiâ, viribus, Iovis filios poetæ appellaverunt; ut Æacum, & Minoa, & Sarpedona: ferociſſimos, & immanes, & alienos ab omni humanitate, tanquã è mari genitos, Neptuni filios dixerunt; Cyclopa, & Cercyona, & Scyrona, & Leſtrygonas.* Ac ſimiliter fere Tzetzes Chil. ii, hiſt. li:

> Θησεὺς υἱὸς ἦν τοῦ Αττικοῦ Αἰγέως, καὶ τῆς Αἴθρας.
> Ὡς δὲ ἀνδρεῖον, ἔφασαν παῖδα τοῦ Ποσειδῶνος.
> Τοὺς θυμικοὺς γὰρ σύμπαντας, καὶ πάντας τοὺς ἀνδρείους,
> Υἱοὺς καὶ φίλους, ἐραστὰς φασὶ τοῦ Ποσειδῶνος.
> *Theſeus filius erat Attici Ægei, & Æthræ.*
> *Tanquam autem ſtrenuum, dixerunt filium Neptuni.*
> *Anima enim elatos cunctos, & omnes ſtrenuos,*
> *Filios & amicos, amaſioſque dicunt Neptuni.*

Sed hoc inter eos diſcriminis eſt, quod laxiùs aliquanto Tzetzæ, quàm Agellio, filiorum Neptuni, pateat appellatio. Quippe licet Theſeus animoſus, ac ſtrenuus; non immanis tamen, & ab omni humanitate alienus. Atque idem dixero de Ægeo: qui, etſi Pandionis filius foret, Neptuno tamen prognatus dicitur. Nempe quia cum Theſeus, juſſi immemor paterni, Cretâ nigris reverteretur velis; ſeſe Ægeus in mare dederit præcipitem. Quomodo & Arion, fidicen, ac poeta lyricus, (cujus parentes veri neſciuntur, ut ſæpe inſignes artifices genere ſunt obſcuro) Neptuni ex Oncæa nympha filius dictus, quoniam in mare deſilierit; unde, portante delphino, Tænarium in promontorium creditur delatus: ut eſt apud Herodotum, Diodorum, Plutarchum: è Latinis Ovidium ii Faſt. & Agellium lib. xvi, cap. xix.

Sed duo præterea ſunt Neptuni valde memorabiles: unus in re Attica, alter in Trojana. Vetuſtior ille prior, de quo propterea priùs dicam. Satis conſtat, cùm urbs conderetur, quam Athenas dicimus, controverſiam fuiſſe obortam, utrum à Pallade, an Neptuno, ei eſſet dandum nomen. Hanc litem fuiſſe cenſeo inter Senatum, & plebem, quæ nautis & remigibus præcipuè conſtabat. Et ut Senatus ſuum principem, ita & plebes ſuum habuerit ducem. Poſterior iſte cum factione ſua Neptuni nomine cenſetur. At Senatus, qui ſapientia plus pollebat, Minervæ nomine intelligendus. Quare cum Minerva prævaluiſſe dicitur, hoc ſic capere oportet, quod priores tulit Vrbis Senatus, & flos populi: poſteriores autem Neptunia proles, turba nautica. Atque ea imperii forma,

† *Servius in Æn. 7, verſ. 691.*

* *imperium maris habenti.*

† *Ciſtell. 2, 1.*

ma, ut plus poſſent Vrbis incolæ, quam qui Piræeum incolerent; deinceps etiam permanſit, uſque dum Themiſtocles, non tam Piræeum Vrbi, quàm Vrbem Piræeo adjunxit. Sic enim major eſſe nautarum & remigum potentia, quam urbanorum cœpit. Multum hæc firmantur egregiis Plutarchi verbis in Themiſtocle, ubi de viro hoc ita ſcribit: Ἐκ δὲ τούτου τὸν Πειραιᾶ κατεσκεύασε, τὴν τῶν λιμένων εὐφυΐαν κατανοήσας, καὶ τὴν πόλιν ὅλην ἁρμοττόμενος πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ τρόπον τινὰ τοῖς παλαιοῖς βασιλεῦσι τῶν Ἀθηναίων ἀντιπολιτευόμενος. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ (ὡς λέγεται) πραγματευόμενοι τοὺς πολίτας ἀποσπάσαι τῆς θαλάσσης, καὶ συνεθίσαι ζῆν μὴ πλέοντας, ἀλλὰ τὴν χώραν φυτεύοντας, τὸν περὶ τῆς Ἀθηνᾶς διέδοσαν λόγον, ὡς ἐρίσαντος περὶ τῆς χώρας τοῦ Ποσειδῶνος, δείξασα τὴν μορίαν τοῖς δικασταῖς, ἐνίκησε. Θεμιστοκλῆς δ' οὐχ, ὡς Ἀριστοφάνης ὁ Κωμικὸς λέγει, τῇ πόλει τὸν Πειραιᾶ προσέμιξεν †, ἀλλὰ τὴν πόλιν ἐξῆψε τοῦ Πειραιῶς, καὶ τὴν γῆν τῆς θαλάττης· ὃ καὶ τὸν δῆμον ηὔξησε κατὰ τῶν ἀρίστων, καὶ θράσους ἐνέπλησεν, εἰς ναύτας καὶ κελευστὰς καὶ κυβερνήτας τῆς δυνάμεως ἀφικομένης. διὸ καὶ τὸ βῆμα τὸ ἐν Πνυκὶ πεποιημένον, ὥστ' ἀποβλέπειν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὕστερον οἱ τριάκοντα πρὸς τὴν χώραν ἀπέστρεψαν, οἰόμενοι τὴν μὲν κατὰ θάλατταν ἀρχὴν, γένεσιν εἶναι δημοκρατίας, ὀλιγαρχίᾳ δ' ἧττον δυσχεραίνειν τοὺς γεωργοῦντας. *Hinc Piræeum, commoditate animadverſa portus, extruxit, totamque urbem ad mare accommodavit, contrariam quodammodo ſectam in civitate, ac veteres Athenienſium reges, inſtituens. Illi enim, ut fertur, intendentes revocare à mari cives, atque ad relinquendas naves, colendumque aſſuefacere agrum, diſſipaverant illam de Pallade fabulam: ambigente de illa regione Neptuno, cum oſtendiſſet judicibus olivam, cauſam eam obtinuiſſe. At Themiſtocles, non (ut comicus ait Ariſtophanes) urbi commiſit Piræeum; imò urbem annexuit Piræeo, & terram mari. Quæ res vires populi aluit contra optimates, eumque audaciâ inflavit, omni ad nautas, hortatores, & gubernatores redundante poteſtate. Vnde ſuggeſtum, qui erectus in Pnyce erat, ut ſpectaret mare, converterunt pòſt terram verſus triginta tyranni, imperium maritimum rati gignere populi potentiam, & paucorum principatu minus offendi agricolas.*

† *Malim* προσέμιξεν, adjunxit.

Videamus nunc, quis ille fuerit Neptunus, qui cum Apolline muros condidit Trojanos. De eo placet ſententia eorum, qui (ut Euſtathius tradit ad Il. Φ *) οὐκ αὐτοὺς θητεῦσαι φασὶν, ἀλλὰ ἱερὰ κειμήλια δαπανῆσαι εἰς ἀνέγερσιν τοῦ Ἰλίου· *non eos mercede ſerviiſſe ajunt; ſed ſacram pecuniam, ac quæ pretioſa numinis forent, impendiſſe muris exſtruendis.* Nempe uti conſuetudo multis eſt dicere, aliquid donari, vel adimi S. Petro, vel S. Laurentio, vel alteri Sancto, quod confertur vel aufertur templo ab Sancto illo nomen ſortito: ita etiam Laomedon dicitur fraudâſſe eo Neptunum, quod ex ſacro templi theſauro à ſacerdote, ad muros exſtruendos, illâ acceperat conditione, ut muris perfectis reſtitueret. Quare, ſi per Neptunum ſacerdotem Neptuni, ut ejus miniſtrum, intelligamus; minimè aberrabimus.

* *pag.* 1245, *edit. Rom.*

Atque

Atque idem dixero de Apolline, si una eum struxisse muros placet. Homeri quidem sententia est Iliados Φ, Laomedonte ædificante, Apollinem pecus pavisse regium. Sed, ut Eustathius ibidem observat, juniores utrumque exstruxisse mœnia arbitrantur. Ita Pindarus Olymp. idyll. Η. Eumque hac parte secutus Horatius lib. III, od. III: cum de hoc Laomedonte ait in plurativo: *Mercede pactâ destituit* DEOS.

CAPVT XVI.

Licet Vulcanus rex fuisse Ægyptius, suæque genti primus monstrasse ignem dicatur: antiquissimum tamen Vulcanum potius videri Tubalcainum, indeque Vulcani nomen κατ' ἀφαίρεσιν esse factum: nec eum tamen tam ignem hominibus ostendisse, quàm ignis usum in arte fabrili. Conditorem Babylonii imperii Nimrodum, sive Belum, esse vetustissimum Martem: nisi in societatem accipere placeat, tum Ninum, tum Thurram, qui & ipse Assyrius rex fuit. Ενυάλιος *Mars. Chronicum Alexandrinum emendatur. Belum non esse alium à Baal. Ætas Martis Græcanici, & quis Mars ille, quo gentis suæ auctore Romani gloriantur. Antiquissimus Apollo est Iubal Mosis. Aliis tamen Mercurium credi. Mercurii Ægyptii ætas ex ætate Osiridos ostensa. Græcorum Mercurium Atlantiadem vixisse tempore belli Trojani, & Panos: multò tamen vetustiorem esse, juxta alios. Mercurii ejusdem ætas monstrata ex ætate Herculis, & Penelopes; unde Pan cum cruribus hircinis.*

A Neptuno venio ad quatuor istos, Vulcanum, Martem, Apollinem, & Mercurium: quos eopse ordine recenset, ac Iovis ait filios, Diodorus Siculus libro V. Loquitur autem de Iove Cretensi. Idem tamen lib. I dixerat, secundum sacerdotes Ægyptios primùm in Ægypto regnasse Vulcanum, eique divinos post mortem honores attributos propter ignem inventum. Reperisse autem hoc pacto: Arbore de cælo tactâ incensam fuisse sylvam vicinam: tum accessisse Vulcanum, & cum ob frigus hibernum magnam caperet ex calore voluptatem, ubi, materiâ deficiente, ardor remittebat, novam subjecisse; ita conservasse ignem, & accitis aliis, fecisse ejus participes. Sed ut fortasse hujusmodi quid Ægyptio regi acciderit; longè tamen antiquius est ignis inventum. Neque Vulcanus tam in Deos relatus ob repertum ignis, quàm ignis in arte fabrili usum. Quod clarè dicit Diodorus ipse*. Audiamus eum: Ἥφαιστον δὲ λέγουσιν εὑρετὴν γενέσθαι τῆς περὶ τὸν σίδηρον ἐργασίας ἁπάσης, καὶ τῆς περὶ τὸν χαλκὸν καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον, καὶ τῶν ἄλλων ὅσα τὴν ἐκ τοῦ πυρὸς ἐργασίαν ἐπιδέχεται· καὶ τὰς ἄλλας δὲ χρείας τὰς τοῦ πυρὸς ἁπάσας προσεξευρεῖν, καὶ παραδοῦναι τοῖς τε τὰς τέχνας ἐργαζομένοις, καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώποις. διόπερ οἵ τε τῶν τεχνῶν τούτων δημιουργοὶ

* lib. 5.

μιουργοὶ τὰς εὐχὰς καὶ θυσίας τούτῳ τῷ θεῷ μάλιστα ποιοῦσι, καὶ τὸ πῦρ οὗτοι τε καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι προσαγορεύουσιν Ηφαιστον, εἰς μνήμην καὶ τιμὴν ἀθάνατον τιθέμενοι τὴν ἐξ ἀρχῆς τῷ κοινῷ βίῳ δεδομένην εὐεργεσίαν. *A Vulcano fabricationem ferri, æris, auri, argenti, & cæterorum omnium, quæ ignis operationem recipiunt, inventam; & universum ignis usum excogitatum, & tum artificibus, tum cæteris quoque hominibus expromtum esse dicunt. Propterea harum artium magistri, vota & sacra huic Deo potissimum offerunt: & ab his, ut ab universis quoque mortalibus, ignis Vulcanus appellatur: ut hoc pacto beneficium, communi hominum vitæ tributum, immortali memoriæ & honori consecretur.* Rectè vidit Diodorus, Vulcanum esse hominem istum, qui artem reperit ærariam, ac ferrariam. Sed quis heros iste fuerit, vel quando vixerit, penitùs ignoravit. Est verò is Thobel, ut LXX, & Iosephus vocant, sive potiùs, ut Hebræis dicitur, Tubalcain, Lamechi ex Sella filius, Mehujalis nati ex nepote Caini, pronepos: quem eas invenisse artes, Moses tradit Genes. IV, 22. ubi etiam refert, ut fratrum unus Iabal, tentoria; alter autem, nomine Iubal, artem invenerit Musicam. Hunc igitur homines, ac imprimis ærarii, & ferrarii, ut suæ artis parentem, retulere in Deorum numerum, atque ut inferiùs dicam, cum Deo ignis præside coluerunt; poetæ autem Iovis fulmina fabricare sunt commenti. Hæc valde etiam firmantur nomine ipso Vulcani. Nam unde Vulcanus, nisi ex Tubalcanus, præter mutationem vocalis, B, ut fieri solet, in V converso, & principe syllaba recisa; quomodo ex *Atergatis* est *Dercetis*: item ab ἀμέλγω, *mulgeo*, à γάλακτα *lacte*, ab ἄρουρα *rura*, atque ita in aliis multis: ut in Originum libris pleniùs explicamus.

Venio ad Martem: de quo sic in quincto Diodorus, ex sententia Cretensium: Τὸν Αρην δὲ μυθολογοῦσι πρῶτον κατασκευάσαι πανοπλίαν, καὶ στρατιώτας καθοπλίσαι, καὶ τὴν ἐν ταῖς μάχαις ἐναγώνιον ἐνέργειαν εἰσηγήσασθαι, φονεύοντα τοὺς ἀπειθοῦντας τοῖς θεοῖς. *Qui fabulas ad historiam referunt, hi Martem ajunt primum fuisse, qui universam fabricarit armaturam, ac milites armis instruxerit, & morem induxerit collatis signis decertandi, omnesque, qui Diis nollent credere, è medio sustulerit.* Iste armorum ac rei bellicæ inventor Nimrodus fuit; qui, Scriptura testante *, *cœpit potens esse in terra*: ac venatori confertur, quia ut homines feras, ita ille venatus homines. Vnde & (quemadmodum in Fastis Siculis, sive Chronico Alexandrino legas) in sidera à Persis relatus, ac *Orion* dictus fuit. Nimrodi nomen ignorant gentes: sed iis *Belus* dicitur: à quo Babylonicum cœpisse imperium, Eupolemon tradidit in historia Iudaica: ut retulit Alexander Polyhistor; atque ex eo Eusebius lib. VI de præpar. Euang. cap. IV. Etiam Servius primum Assyriis regnâsse Belum, prodit ad illud Maronis I Æn. — *Qua Belus, & omnes*
A Belo, soliti. — Similiter Eusebius initio Chronici: eumque

* *Genes.* 10, 8.

que ſecuti Iſidorus, Beda, Ado, ac Chronologorum alii. Belum autem eundem eſſe ac Martem, clarè etiam cognoſcimus ex Hiſtiæo Mileſio, antiquiſſimo rerum Phœniciarum ſcriptore; qui de campo Senaar, ubi Babylon condita, ſic ſcribit: Τῶν δὲ ἱερέων τοὺς διασωθέντας, τὰ τοῦ ἐνυαλίου Διὸς ἱερώματα λαβόντας, εἰς Σενάαρ τῆς Βαβυλωνίας ἐλθεῖν. *Qui verò ex ſacerdotibus conſervati eſſent, acceptis Iovis Enyalii ſacris, venêre in Senaar Babyloniæ.* Pro Ενυαλίου apud Ioſephum legitur Ενυελίου. Sed Ενυαλίου rectè eſt apud Syncellum ex Euſebii priori Chronicorum libro: prout editus is in Theſauro Temporum *. Videtur Rufinus, cùm quid Enyalius eſſet, ignoraret, vocem eam præteriiſſe. Saltem nec in MSo meo compâret, nec in editis ullis. Sed Enyalium eſſe inter Martis cognomina, auctor eſt Macrobius in Saturnalibus †: atque idem docet Euſtathius ad Homerum, qui non ſemel uſurpat. Vti & alii poetarum, & in his Baſſus lib. 1 Ανθολογ. ‡ à quo Spartani trecenti, qui fortiter pugnantes ceciderant, vocantur

— ἀνικήτου † δῆμος Ενυαλίου.

* pag. 13.
† lib. 1, cap. 19.
‡ lib. 1, cap. εἰς ἀνδρίαν.
† invicti populus Enualii.

Quamquam & vox ea ſæpe adjectivè pro Martio aut bellicoſo legatur: unde Heſychius πολεμιστὴν & πολεμικὸν interpretatur. Nec moveat, quòd in Trogi epitome dicat Iuſtinus: *Primus omnium Ninus, rex Aſſyriorum, intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad reſiſtendum populos terminos uſque Libyæ perdomuit.* Nam Ninus ille filius fuit Beli: ut legas apud Tertullianum de Pallio cap. 11, Euſebium initio Chronici, Hieronymum in Oſee cap. 11. Patri imperii Babylonici initia debentur, quæ tenuia fuere: longè majus iis faſtigium dedit Ninus. Qui & paterno addidit imperio Aſſyrium. Et, credo, ſene Nimrodo, auſpiciis patris, ductu Nini, bella ſunt geſta. Porrò quia belli initium ſit à Belo, quem Martem eſſe diximus; eò & multi olim putarunt, *bellum* à *Belo* nomen accepiſſe. Cumque genus ignorarent, dixerunt eſſe filium Neptuni. Nam, ut monitum antea, feroces & inhumanos Neptuni filios vocabant. Atqui, ut cum Tibullo * dicam, — *horrendos primus qui protulit enſes*

Et ferus, & verè ferreus ille fuit.

* lib. 1, el. 10.

De Belo quod dixi, acceptum fero Hygino fab. CCLXXIV: *Afri*, inquit, *& Ægyptii, primùm fuſtibus dimicaverunt: poſtea Belus, Neptuni filius, gladio belligeratus eſt: unde bellum dictum.* Quam ſententiam ſecutus etiam Caſſiodorus lib. 1, epiſt. XXX. Sed de origine vocis decepti uterque. Nam *bellum* eſt ex πόλεμος, reciſâ terminatione, & vocalibus trajectis: P præterea abeunte in B: ut ab ἀπὸ, *ab*; ὑπὸ, *ſub*; πυρρὸς, *burrus*. Niſi ſimplicius ſit cum Varrone † dicere, ut à *dis*, *bis*, à *duonus*, *bonus*; ita *bellum* eſſe ex *duellum*: unde *perduelles* Plauto, & *Duellona*, quæ aliter *Bellona*. *Duellum* autem, quia inter duos ‡ ſit, ſive partes duas.

† lib. 6 de L. L.
‡ Vetus Horatii interpres in epiſt. 2, lib. 1.

Hactenus vidimus, ut Mars ſit Nimrodus ſive Belus, ejuſve filius Ninus: quem cum patre veteres quoque ſæpe confundunt. Ac tertia etiam ſententia eſt, ut Thurram Martem credamus. Thurras iſte Nino, ut Ninus Belo, ſucceſſit. Ac ipſe itidem egregius bellator fuit, & propterea pro Deo habitus, & Mars dictus eſt. Ad hanc opinionem præit Suidas in Θȣ̓ῤῥας. Ac penè eadem legas in Faſtis Siculis, ſive Chronico Alexandrino. Cujus verba ex re fuerit apponere: Μετὰ δὲ Νίνον ἐβασίλευσεν Ἀσσυρίων Θȣ̓ῤῥας ὀνόματι, ὅντινα μετωνόμασεν ὁ τȣ́τȣ πατὴρ Ζάμης ἐκ τῆς Ῥέας ἀδελφὸς Ἄρεα εἰς ὄνομα τȣ̃ πλάνητος ἀστέρος. *Poſt Ninum Aſſyriis imperavit rex nomine Thurras, cui pater Zames, idemque ex Rhea frater, Martis nomen indidit à planeta ejus nominis.* Sed quis ille Zames? Sanè dixerat antea, Iovem, patre ſuo Saturno in Occidentem profecto, duxiſſe uxorem ejus conjugem, matrem ſuam, cui nomen fuerit Semiramis, vel Rhea. Iovem igitur ſignari certum eſt. Quare pro Ζάμης conjicio reſcribendum eſſe Ζάνης ſive Ζὰν, quæ eſt inter veteres Iovis appellationes. Primitus verò idem Iupiter, ac Mars, imo & Sol: ut libro proximo declarabitur. Subjicit deinde idem Chronicon, Thurram hunc fuiſſe πικρὸν πολεμιστὴν, *acrem bellatorem:* eumque Arctoas paterno imperio plagas addidiſſe. Nempe vel eò colonos miſerit, vel qui eò migraſſent, adegerit, ut ſe dominum, vel principem agnoſcerent. Niſi hoc ſolùm veteres ſpectarunt, Arctoas gentes, ut bellicoſas, in tutela eſſe numinis, quod præſidet bello. Poſtea indicat, hunc Thurram non ſolùm Martem creditum; ſed etiam vocatum Baal ſive Belum. Sic enim ſubjungit: ᾧτινι Ἄρει ἀνέστησαν πρώτην στήλην οἱ Ἀσσύριοι, καὶ ὡς θεὸν προσεκύνȣν αὐτὸν, καὶ ἕως τοῦ νῦν καλȣ̃σι Περσιστὶ τὸν Βαὰλ θεὸν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον Ἄρης, πολέμων θεός. *Cui Marti primam Aſſyrii columnam conſtituêre, eumque velut Deum venerati ſunt, & hactenus eum voce Perſicâ nuncupant Baalem Deum: quod ſi transferatur, fuerit Mars, bellorum Deus.* Suſpicor, & hîc mendam irrepſiſſe. Dicitur, eum Perſicè vocatum βαὰλ θεόν. Sed pro θεὸν arbitror poſitam fuiſſe aliquam Orientis vocem, quæ bellum notaret: ut ſi Hebraicè dixiſſet, בַּעַל מִלְחָמוֹת, *dominus bellorum:* quod optimè conveniret cum eo, quod transfert, πολέμων θεόν. Sanè etiam Deus Hebræis vocatur יְהוָה צְבָאוֹת, *dominus exercituum.* Quamquam autem Chronicon hoc inter Βῆλος, & Βαὰλ, diſtinguat: revera tamen dialecto ſolùm differunt. Nam qui Hebræis בַּעַל, *dominus,* is Syris בְּעֵל, ut Ezræ IV, 8: Chaldæis, extritâ literâ pneumaticâ, בֵּל, Ieſ. XLVI, 1. Vnde Græcis Βῆλος.

Præter Martem hunc, ab Aſia & Oriente acceptum, alium etiam memorant Græci. Is patriâ Spartanus erat, juxta Epicharmum; Thrax autem, ex ſententia Sophoclis; aliis Arcas: uti de omnibus iſtis teſtis Clemens in Protreptico. Vbi & addit, Cares ei mactâſſe canem: Scythas

autem

autem aſinum : & ejuſce rei auctores laudat Apollodorum , & Callimachum. Quamquam ille Carum & Scytharum alius credo Mars fuit , & fortaſſe non alium, quam æthereum intellexerint, hoc eſt Solem, vel unum è quinque planetis. Ille verò Græcis memoratus , vixit tempore Cecropis , primi Athenienſium regis : uti eſt argumento , quod , occiſo Halirrhothio, accuſatus, in Areopago ſententia XII Deorum, hoc eſt judicum (qui & in ſcripturis Elohim ſive Dii dicuntur) fuerit abſolutus. Vixit Mars iſte tempore Moſis. Quippe *in Areopago primus accuſatus eſt Mars* ; ut ait Iuvenalis ſcholiaſtes in ſat. IX. At inſtitutus Areopagus , vel XLI Cecropis; ut eſt apud Euſebium in Canone Chronico : vel XIV annis pòſt, puta quincto anno Cranai ; quod legas apud Marianum Scotum.

Per ſe ſatis liquet ætas Martis illius Latini, ex quo Rhea Sylvia Romulum concepit. Is vel homo fuit Martialis, ſive militaris, vel Martis ſacerdos. Quamquam, ut neutrum eſſet, potuerint & Romuli genus ab eo deducere, partim ad velandam natalium regis ignominiam: partim quia bellicoſo populo maximè tutelaris conveniret Deus, qui numen eſſet bellicũ.

Iam de Apolline videamus , cui Muſica debetur. Inventum hoc Thraces tribuunt Orpheo , uni ex Argonautis : ut ætate unâ vixerit ante bellum Trojanum. Plato autem in tertio de Rep. organicam illam , ut qua canitur lyrâ, aſſignat Amphioni Thebano : illam, quæ aſſâ fit voce, Marſyæ Lydo, vel Olympo. Amphion quando vixerit , aliquis inter chronologos eſt diſſenſus. Euſebius, dum varios ſequitur auctores, duplicem in canone chronico ſententiam proponit. Interim convenit , regnâſſe Thebis poſt Cadmum : hunc autem poſt Moſis & Ioſuæ tempora claruiſſe. At multò antiquior eſt Muſice. Fabium Quinctilianũ audiamus lib. I, cap. XVII * : *Timagenes auctor eſt, omnium in literis ſtudiorum antiquiſſimam Muſicen exſtitiſſe.* Et ſanè multò ante diluvium hanc artem fuiſſe , ex Moſe eſt addiſcere : ſecundum quem Geneſ. IV,21 , Iubal vocatur *pater canentium cithara & organo.* Et poſſis hinc originem deducere *jubili*, vocis ruſticæ, quo læta acclamatio ſignatur. Niſi potius à *jebel*, quo Hebræis ſignatur *tuba* , & μεταληπτικῶς † πεντηκονταετηρὶς ‡ , quando tuba promulgaretur libertas. Iubal iſte germanus, ſive, ut Iuriſconſulti amant loqui, conſanguineus frater fuit Tubalcaini, de quo antè diximus : ut dubium non ſit, quin Iubal ſit antiquiſſimus ille Apollo.

* *ſive, ut alii diſtinguunt*, x.

† *Heſych.*

‡ *ſpatium* 49. *annorum.*

Niſi forte Mercurii (ut ad eum nunc accedamus) gloria hæc magis videatur. Quando multi Muſicen referunt inter Mercurii reperta. Sed poſſis hæc ita conciliare , idque Pauſania , & Græcorum aliis præeuntibus, quod Apollo citharam , Mercurius lyram invenerit ; quæ quomodo differant , etſi à veteribus ipſis ſæpius confundantur , ad barbaricam Ma-

nilii

nilii ſphæram oſtendit Ioſephus Scaliger. Et rectè ad veterum mentem. Nihil tamen impedit, quo minùs credamus, pro diverſis gentibus Iubalem aliis Apollinis, aliis Mercurii nomine ſignatum. Sed ſi diverſos placet, Apollo potiùs fuerit Iubal, quàm Mercurius. Præſertim ſi non penitus veteres reſpuimus fabulas. Nam apud Diodorum legas in quincto, Mercurium tum demum ex teſtudine lyram eſſe commentum, poſtquam Apollo, pœnâ ſumtá de Marſya à ſe devicto, ruptis citharæ nervis aliquanto tempore à Muſicis abſtinuiſſet.

Quamquam verò hæc non abſurdè dicantur; magis tamen eò inclinat animus, ut putem, veteres, ac potiſſimùm poetas, veritatis hiſtoricæ ſæpius corruptores, confudiſſe nobis Mercurios: quos plures fuiſſe, etiam Tullius in tertio docet de Natura Deorum. Sane ab Iubale, qui ante diluvium vixit, diverſus eſt Ægyptius ille Noachides, qui Oſiridis, hoc eſt, Mizraim tempore claruit. De ætate quidem Oſiridis, videbimus in Diis Ægyptiorum. Ejus autem temporibus floruiſſe Mercurium, ex Ægyptiorum ſententia docet Diodorus libro primo. Tradit enim fuiſſe Oſiridis Ἱερογραμματέα, ſive *ſacrum ſcribam*: imò ſolere regem Oſiridem ἅπαντ' αὐτῷ προσανακοινοῦσθαι, καὶ μάλιστα χρῆσθαι αὐτοῦ συμβουλίᾳ· *omnia cum eo communicare, ac maximè ejus uti conſilio.* Hic eſt ille, qui Ægyptiis leges & literas tradidit: ut ait Cicero in III de Nat. Deorum. Pluráque de eo & apud Diodorum loco memorato legas, & à nobis inferiùs dicentur.

Ex Græcorum Mercuriis non alius celebratior illo, qui erat, *Atlantis magni, Pleioneſque nepos,* ut Ovidius eum deſcribit epiſt. Parid. Huic tribuunt tum legationes, & fœdera; tum mercaturam, & furta; tum palæſtram, & lyram: ut ait Diodorus in quincto. Non fuerit admodum antiquus, ſi avus ejus Atlas fuit Herculi Thebano æqualis: quod traditum ab Apollodoro lib. II bibliothecæ. Ac convenit cum eo, quod Mercurius ex Penelope Vlyſſis generarit Pana: ut etiam eſt apud Plutarchum de defectu Oraculorum, & Nonnum ‡, collect. Hiſtor. apud Nazianz. Invect. I in Iulian. Fuerit igitur Mercurius ille tempore belli Trojani. Alii tamen Pana τραγοσκελῆ * genitum putant ex omnium procorum cum Penelope concubitu: ut ait Pauſanias in Arcadicis. Atque idem tradidit Duris Samius libro de Agathocle: & ex eo Iſacius Tzetzes in Lycophronis Caſſandram. Sed is ſcholiaſtes aliam hanc fuiſſe Penelopen arbitratur. Nempe quia videret hoc repugnare Homero, qui Penelopen Vlyſſis tantopere à pudicitia celebrat. Quaſi non ſæpius ab hiſtoriæ veritate abierit Homerus, ac propterea jure ab illo receſſerint juniores. Rectiùs dixiſſet, Pana iſtum τραγοσκελῆ † potiùs ad rerum naturam, quam ad heroas, pertinere. Et tamen fateor de Atlantis ætate minimè olim conveniſſe. Ab Euſebio quidem

‡ *pag. 141, edit. Eteon.*

* *hircinis cruribus.*

† *cruribus hirſutis.*

dem nunc XX, nunc L, ante Cecropem annis refertur. Nam recenſet Atlantem numero CCCLXXIX, ac ſecundùm alios CCCCXXXI; Cecropem autem numero CCCCLX. Agonis verò Olympiaci inſtitutionem ab Hercule IↃCCCXII. Vt quatuor amplius ſeculis diſſideant. Quæ diverſitas provenit ex eo, quod multi & Atlantes, & Mercurii, & Hercules, forent, vel ſaltem à poetis varii hoc nomine vocarentur.

CAPVT XVII.

Acceditur ad ſex Deas Conſentes: quarum Minerva videtur eadem ac Naama, Thubalcaini ſoror: aliis tamen putari Venerem. Fabula Iudaica de Naama ab angelis, imò & Adamo adamata, atque exinde genitis dæmonibus. Minervæ Atticæ ætas, ac ſolum natale. Iuno Cretica, Argiva, Imbraſia, ſive Samia. An Veſta architecturæ repertrix. Σαυὴ, Caini ſoror & conjux. Ceres frugum inventrix, imò & legifera: unde Θεσμοφόεια. Eſſe eandem, quæ Ægyptiis Iſis, ſoror & uxor Oſiridis regis. Refellitur jactatio Athenienſium, gloriantium ſeſe frugibus uſos ante Ægyptios. Diana Cretica ſive Dictynna repertrix venatoriorum caſſium: item ejus ætas. Venus Cypria quæ fuerit; & quædam de ſacris ejus.

EGimus de ſex Diis, qui, inter Conſentes, mares fuere. Venio ad totidem feminas. Ex quibus principatus eſt attributus Minervæ, ac Iunoni. Itaque in Capitolio medium inter eas locum Iovi dederunt: ac Minervam quidem ſtatuêre à dextris, à ſiniſtris Iunonem.

Romanos imitati, Minervæ primas dabimus. Ea fuerit Noema, ſive Naama, filia Lamechi, Moſi memorata Geneſ. cap. IV: ſi verum eſt, quod apud Genebrardum in Chronicis, imò & in Lipomani catena legas, eam lanificium ac texturam reperiſſe, ac propter ſingulare hoc inventum memorari præter morem Scripturæ, quæ non ſolet in genealogiis referre feminas, niſi ob virtutem eximiam, aut myſterii cauſſa. Alii tamen, quia *Noema* venuſtam notat, eo arbitrantur eſſe Venerem gentium. Nam quid Venere venuſtius? Itaque & *venuſtum* ab ea dictum, ut à *vetus vetuſtum*. Idem colligunt ex eo, quod jungatur fratri Thubalcaino, hoc eſt Vulcano: cujus uxor Venus. Tantam etiam venuſtatem fuiſſe unius Naama prædicant, ut duo angeli Dei, Aza, & Azael, ejus forma capti, concubuerint, & ex ea dæmones genuerint, qui *Sedim* appellantur. Legere hoc eſt in libro Haozar. Eoque referunt, quod Geneſ. VI, 2, dicitur, *Viderunt filii Dei filias hominum eſſe pulcras, & acceperunt ex iis uxores, quas elegiſſent.* Sed ſi hæc ad Naama pertineant, fuerit ea diluvii cauſſa: eoque non meruerit virtutis ergo memorari in Scripturis. Præterea putidum eſt, quod de commiſtione angelorum cum feminis narrant. Eò alii Adamum

 ipſum,

ipſum, illis centum & triginta annis, quibus, ut ajunt iſti, ab Eva fuit ſeparatus, concubuit cum Naama, uti & Ohereth, Lilith, & Mahalath. Quatuor enim has eſſe dæmonum ex Adamo matres. Sed ſunt iſta tam inſulſa, ut ea poſuiſſe, ſit eâdem refutâſſe. Alii igitur, ut in Bereſith Rabba legas, eò cenſent commemorari à Moſe, quia fuerit uxor Noe: ex qua is genuerit Sem, Cham, Iaphet. Sed cum Noema fuerit ſeptima à Caino; ſic omne humanum genus, cumque beata Virgine ipſe Ieſus Chriſtus, ex Caino deſcenderit. Id cum animus abhorreat putare, credere malo, omnẽ Caini progeniem diluvio interiiſſe. Quare etſi incertum ſit, qua de cauſſa Moſes Noema nomen expreſſerit: maximè tamen veriſimilis eſt eorum ſententia, qui quia jungitur tribus præclaræ rei inventoribus, Iabel, Iubal, & Tubalcain; eò & ipſam conjectant rei egregiæ repertricem. At nullum inventum feminâ dignius eſt texturâ, & lanificio. Satis enim notum arbitror, apud antiquos non viros texuiſſe, ſed feminas: nec repertum hoc à gentibus viro tributum, ſed illi, quam Minervam dixere: uti & Diodorus in quincto fidem fecerit; ubi varia ejus inventa refert; atque in his reponit, τὴν τῆς ἐσθῆτος κατασκευὴν, *rationem conficiendarum veſtium*. Solùm in eo peccat Diodorus, quòd tot reperta uni adſignet. Nam variæ hoc nomine donatæ fuerunt. Itaque quinque Minervas recenſet Tullius in tertio de Natura Deorum. In his & illa Ægyptia, quæ Sais dicebatur. Verùm Græci omnia tribuere ſuæ malunt. Ea, regnante Ogyge, Bœotiæ rege, & Eleuſinis in Attica conditore, nata fuit, & educata ab Alalcomenia, Ogygis filia; indeque Ἀλαλκομενηΐς eſt vocata: uti quia eſt genita & enutrita juxta Tritonem, Bœotiæ fluvium, eò dicta eſt Τριτογένεια & *Tritonia*. Hæc ſi ſunt, fuerit ea Iſaaci, & Iacobi, patriarcharum temporibus. Quæ etiam ſententia eſt Euſebii in Chronicis. Sed dubiam, inter alia, narrationem reddit, quod plerique Minervam eam natam dicant juxta Tritonem Libyæ. Tres enim Tritones fuere, ſecundùm Apollonii ſcholiaſten, Bœotiæ, Theſſaliæ, & Libyæ. Poſtremo horum tribuit quoque Statius Papinius lib. II Thebaid.

— Seu tu Libyco Tritone repexas
Læta comas.

Sed parum credibile eſt, inter Libyas, & Græcos, tam vaſto mari diſcretos, tantam antiquiſſimis temporibus conjunctionem animorum fuiſſe, ut Græci inter Deos Libyſſam referrent. Et quid ad Libyæ Tritona recurrere eſt opus, ſi geminus ſit Trito in Græcia, & utrobique tantopere culta ſit Minerva? At de gentium hac diva ſatis.

Nunc de Iunone dicamus: quam apud ſe natam prædicant Cretenſes: ut, præter alios, teſtis eſt Diodorus in v. Qui & refert nuptias ejus cum Iove

Iove Cretensi celebratas in Gnosiorum terra ad fluvium Theronem : ubi postea conditum fuit Iunonis fanum, festumque etiam anniversarium magna cum religione peragi solitum est à sacerdotibus. Non minori tamen studio hanc sibi divam, tum Argivi vindicabant, tum Samii. Favet Argivis Homerus, qui Iliad. Δ eam Ἀργείαν * vocat. Pluraque de hac Pausanias in Corinthiacis. Pro Samiis est, quod Apollonius, in Argonaut. primo, Ἰμβρασίην nuncupat. Vbi sic vetus interpres : Ἴμβρασος, ποταμὸς Σάμου, ὃς μετεκλήθη παρθένιος, διὰ τὸ ἐκεῖ παρθένον οὖσαν τετράφθαι τὴν Ἥραν· *Imbrasus, fluvius Sami, qui cognominatus Virgineus, eo quod illic Iuno, cum virgo esset, fuerit educata.* Nihil impedit, quo minùs omnes hi verum dicant. Nam quemadmodum multi fuere Ioves, ut superiùs ostensum ; sic Iunones item multæ. Quarum ætates magna ex parte sui Ioves ostendunt. Argiva quidem Iuno Io fuit : quæ cum Iunone cælesti, & in ea, colebatur : quod ex parte expositum antea, & plenius postea explicabitur.

* *Argivam.*

Proximus esto Vestæ locus ; vel ob cultus vetustatem, & summam quam in eo sanctimoniam posuere. Eam quoque Cretenses apud se natam perhibent ; ut refert Diodorus in V. Atque addit : Λέγεται τὴν Ἑστίαν τὴν τῶν οἰκιῶν κατασκευὴν εὑρεῖν, καὶ διὰ τὴν εὐεργεσίαν ταύτην παρὰ πᾶσι σχεδὸν ἀνθρώποις ἐν πάσαις οἰκίαις καθιδρυθεῖσαν, τιμῶν καὶ θυσιῶν τυγχάνουσαν· *Dicitur Vesta reperisse domorum architecturam: & ob hoc beneficium, ab hominibus universis, cunctis in ædibus honores & sacrificii cultum esse adeptã.* At quomodo illa Vestæ gloria est, ut architecturæ sit repertrix, si ars ea tam antiqua est, ut penè à mundi fuerit incunabulis ? An dicemus, uti Adamus est Saturnus, quod postea ostendam ; sic filiam ejus Vestam esse filiam Adami, quæ nupserat Caino ? Possum aliquid pro hac sententia adferre ex Epiphanio : qui sive ex Leptogenesi, sive aliunde, tradit, ex filiabus Adami natu maximam, quæ Σαυὴ diceretur, nupsisse fratri suo Caino. Cainus autem urbem ædificavit primus, quam à filii nomine Henochiam appellavit : ut est Genes. IV, 17. Magis verisimilia adferant, qui possunt. Mihi proprium etiam inventum eo minus placet, quia Vesta potius foci, imprimis publici, præses erat : architecturæ autem præerat Pallas : de quo Maro Ecl. II:

— Pallas, quas condidit arces,
Ipsa colat.

Sed illustris imprimis est locus ille Luciani in Hermotimo : Φησὶ γὰρ ὁ μῦθος ἐρίσαι Ἀθηνᾶν, καὶ Ποσειδῶνα, καὶ Ἥφαιστον, εὐτεχνίας πέρι· καὶ τὸν μὲν Ποσειδῶ ταῦρόν τινα ἀναπλάσαι, τὴν Ἀθηνᾶν δὲ οἰκίαν ἐπινοῆσαι. *Fabula enim ait, Minervam & Neptunum ac Vulcanum contendisse de artificio : ac Neptunum quidem efformâsse taurum, Minervam vero domum.* Quamobrem eò inclino, ut Vestam non tam censeam esse numen animale, quàm naturale : de quo pleniùs libro dicam proximo.

 Ceres

Ceres unde hoc nomen acceperit,in naturæ cultu dicam. Neque enim hoc habuit nomen,dum in hominibus ageret; ſed aliud, quod intercidit: uti & filia ejus; cujus vetus vocabulum quia effari non liceret, eò ἄῤῥητος κόρη † dicta eſt à Carcino,poeta tragico. Nempe in Deos relatis nomina mutabantur: quomodo, quæ antea Ino, vocata eſt Leucothea,vel Matuta; Romulus item Quirinus. Cur ea Deorum numero adſcripta ſit, docet his verbis Plinius lib. VII Nat. hiſtor. cap. LVI: *Ceres* (docuit) *frumenta, cum antea glande veſcerentur. eadem molere, & conficere* (panem) *in Attica, Italia, & Sicilia: ob id Dea judicata.* Vbi videmus principem Atticæ locum dari. Et favet huic ſententiæ Lucretius lib. VI:

† non nominanda virgo.

Primæ frugiferos fœtus mortalibus ægris
Dididerunt quondam præclaro nomine Athenæ,
Et recreaverunt vitam, legéſque crearunt.

Nec obſcura eſt ratio,cur eidem & frugum inventio, & legiſlatio, tribuatur. Nam poſtquam glandibus veſci homines deſiere: neceſſe fuit agros diſcerni ad conſerendum: unde jura nata ſunt. Hanc rationem adducit etiam Servius in illud Maronis IV Æn.

— Mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereris.

Vbi *Legiferam* vocat, ut Græci Θεσμοφόρον, unde feſtum Θεσμοφόρια, memoratum Ariſtophani, Demoſtheni, Iſæo, & cui non veterum?

Vtrumque repertum etiam junxit M. Tullius Act. VII in Verrem. Item Ovidius V Metamorph.

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro,
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris,
Prima dedit leges, Cereris ſunt omnia munus.

Docuit verò Eleuſinios frugum ſationem ac leges, cum in Atticam veniſſet ad filiam quærendam. Tum eam à Celeo, Eleuſinis rege, hoſpitio exceptam, ait Apollodorus lib. I Biblioth. Ac ſimiliter Menander rhetor,& ſcholiaſtes Hephæſtionis,ubi de Iambico verſu,ac Iambe,Celei famula,agit. Hujus filius,ex plurium ſententia,Triptolemus fuit; quem Ceres, ut beneficium patri rependeret; frugum docuit ſationem. Is poſtea longâ navi,ut Philochorus ait,frumentum urbibus diſtribuit. Quo occaſionem dedit fabulæ, quod ſerpente ſit vectus alato. Nam navis longitudo, ſerpentem; vela autem viſa ſunt alas referre. Quamquam & draco potuerit eſſe παράσημον * navis. Cereris ætatem ex Celei & Triptolemi temporibus cognoſcimus. Sed de eo jam diximus,cùm ſuperiùs de Atticis heroibus videremus. At falſo gloriabantur Athenienſes, à ſe fruges repertas. Quos rectè refellit Diodorus in quincto. Nam quomodo primi

* inſigne.

mi eas invenerint, cum aliunde illatæ ſint, quas ſererent? Veriſimile autem, deportatas eò è Sicilia. Nam, ut Cicero ait actione VI in Verrem, *conſtat ex antiquiſſimis Græcorum literis atque monumentis, inſulam Siciliam totam eſſe Cereri, & Libero, conſecratam.* Communis etiam opinio eſt, in Sicilia raptam eſſe Proſerpinam: idque cum ſe oblectaret colligendis floribus in prato Ennæo: qua de re ſic M. Tullius Verr. VI: *Nam & natas eſſe has his in locis Deas, & fruges in ea terra primum repertas arbitrantur, & raptam eſſe Liberam, quam eandem Proſerpinam putant, ex Ennenſium tempore: qui locus, quod in media eſt Sicilia ſitus, umbilicus Siciliæ nominatur.* Pluribuſque locum, ubi rapta eſt, poſtea deſcribit. Conſentit Diodorus lib. V. Plutarchus in Timoleonte, ac è noſtris Clemens in Protreptico, & Arnobius lib. V. Cùm verò Tullius, ut vidimus, dicat Cererem, & Proſerpinam, in Sicilia fuiſſe natas: veriſimile eſt homines Atticos à Cerere, heroina Sicula, modum illum ſationis edoctos, qui in Sicilia multò antè obtineret. Quare non audio Cretenſes, qui, ut Diodorus in V ait, Cererem tradunt apud ſe natam, inde in Atticam, hinc in Siciliam, denique in Ægyptum profectam: & quia omnes iſti ſationem frugum à Cretenſi hac heroina didiciſſent, eò à morte divinis illam honoribus coluiſſe. In quo bis minimùm peccant: primùm quòd Siculos putant poſt Athenienſes accepiſſe fruges: deinde, ac imprimis, quòd etiam Ægyptios poſt eos frugibus uſos arbitrantur. Nec enim Athenienſes ipſi diffitentur, ſummùm ſub Cranao rege Cererem in Atticam veniſſe. At eo prior Cecrops rex Moſi fuit æqualis. Quanto autem priùs frumento Ægyptus uſa ſit, conſtare poteſt ex Ioſephi hiſtoria apud Moſem. Imò & antea in frugum penuria è Cananæa eò profugit patriarcha Abrahamus; ut eſt Geneſ. XII, 10. Et ſanè quis Europæos credat ſationem frumenti ſciſſe ante Ægyptum, terrā tam frugiferam, tam vicinam Aſiæ, nec multo poſt diluvium à Noachi poſteris cultam: unde & à Chamo ejus filio, terra Cham; à Chami filio, terra Miſraim, vocatur in Scripturis: ut inferiùs dicemus. Quanto igitur credibilius, & Cretenſes, & Siculos, & Athenienſes, beneficium hoc debere Ægyptiis! Apud quos rex Oſiris, & Iſis regina, tum ſationē docuere frumenti; tum leges de agrorum diſcretione, ob Nili inundationem annuam, tuliſſe dicuntur. Ad horum exemplum ſacra ſua inſtituerunt Græci in honorem ſeu Siculæ Cereris, ſeu Ægyptiæ Iſidos. Imò ſatis eſt veriſimile, eandem eſſe Cererem ac Iſidem, ut ab Ægyptiis traditum fuit. Diodorus in V: Αἰγύπτιοι μὲν γὰρ λέγουσι τήν τε Δήμητραν καὶ τὴν Ἶσιν τὴν αὐτὴν εἶναι, καὶ εἰς Αἴγυπτον ἐνεγκεῖν πρώτην τὸ σπέρμα. *Ægyptii dicunt, eandem eſſe Cererem ac Iſidem, primámque hanc ſemina intuliſſe Ægypto.* Valdeque hanc ſententiam firmat, quod Cereris ſacra apud Athenienſes tantopere convenirent cum ſacris

Isiacis; ut inferiùs ostendam. Quid mirum? quando Danai filiæ hæc sacra edocuere mulieres Pelasgas: de quo credere debemus Herodoto in Euterpe. Danaus autem ex Ægypto Argos venit, quo tempore regnaret apud Athenienses quartus rex Erichthonius. Græcorum igitur Ceres eadem ac regina Isis: vel si id Siculis concedi postulamus, ut Græcorum Ceres heroina fuerit Sicula, multo saltem posterior fuerit Iside: cujus sacra adaptarint Græci Cereri suæ; præeuntibus sive Danai filiabus, ut dicebamus; sive, ut alii malunt, Diocle, & Eumolpo Thrace: ubi, ut tempora conveniant, (nam à Cerere hos sacra edoctos ajunt) intelligendus junior Eumolpus; de quo vetus scholiastes ad Sophoclis Oedipum Coloneum.

Supersunt ex Deabus Consentibus duæ divæ moribus admodum contrariis, Diana virginitate gaudens, & Venus, vulgivagos amans amores.

Diana, sive, ut Græci dicunt, Ἄρτεμις, virgo fuit Cressa, Eubuli filia, venationi addictissima, eoque post mortem culta cum Diana, hoc est, Luna, & communi propterea nomine appellata. Hæc aliter Βριτόμαρτις dicitur à Cretensibus; teste Hesychio. Id nomen legas apud Callimachum hymno Dianæ, Strabonem lib. x, & alios. Significat *dulcem virginem*, teste Solino cap. XVII. Prior pars βειτὺ: de qua Hesychius: Βειτὺ, τὸ γλυκὺ, ὡς Κρῆτες. Altera μάρτις, *virgo*: ex ὅμαρτις, ut videtur, quia ὁμαρτεῖ τῇ μητρὶ, *matrem comitetur ac sequatur*: ut παρθένος, παρὰ τὸ παραθέειν τῇ μητρὶ, *quia matrem circumcurset*. Belgis etiam famula, **maerte**; nec tamen, ut puto, ex μάρτις, quomodo eandem **maget**, vel **maegt**, hoc est παρθένον vocamus: sed à sollicitudine Marthæ, de qua Euangelistæ. Nec βειτόμαρτις modò, sed & Δίκτυννα, Cretensibus vocabatur. Quod & Palæphatus refert. Ejus nominis ratio gemina adducitur. Vna est, quia invenerit casses venatorios. At δίκτυα, *retia*; quomodo Dictynna sit *retiaria*. Altera autem, quia cum fugeret violentiam Minois regis, sese præcipitans de monte inciderit in retia, quæ jecerant piscatores. Priorem nominis rationem leges apud Diodorum in quincto: imò & alteram, sed ut refellat. Probat autem eam Pausanias in Corinthiacis. Atque addit ille, uti Cretensis est *Britomartis, & Dictynna*; ita ab Æginetis Ἀφαίαν nuncupari. Eandem esse, testis etiam Hesychius: imò & Antoninus Liberalis cap. XL, ubi itidem legas, ut cum Minos amore ejus captus insequeretur; illa fugiens, à piscatoribus sub retibus sit occultata, atque ex eo *Dictynnæ* sit nomen. Sed neque prætereundus illustris Maronis, seu alterius, in Ciri locus: qui corruptissimè legitur vulgo; sed apponam, prout eum feliciter restituit Iosephus Scaliger:

Nunquam tam obnixè fugiens Minois amores
Præceps aërei speculâ de montis abisses:

Vnde

Vnde alii fugisse ferunt, & nomen Aphææ
Virginis assignant : alii, quò notior esses,
Dictynnam dixere tuo de nomine Lunam.

Vbi videmus, ut poeta eam sit opinionem secutus, quam Pausanias adfert de Britomarti sive Dictynna sese præcipitante de monte. Eum montem vocatum Dictam, Callimachus retulit hymno in Dianam. Sed nonnullis improbari hoc Strabo ait in x : idque quia illa Dictynnæ appellatio sit à Cydoniatis : mons autem Dictæ longissimè à Cydoniatis absit. Atqui illi sic potest occurri, non esse Cydoniorum tantùm appellationem, sed omnium Cretensium, & quando Cydones sive Cydoniatæ soli nominantur, id fieri κ῀ συνεκδοχὴν, qua species sive pars ponitur pro toto. Aliter autem diluere conatur Diodorus Siculus. Ait is, adversari hoc moribus regis Minois, ut vim inferre voluerit honestæ præclareque adeo natæ virgini : quippe qui ab omnibus justitiæ nomine commendetur. Notum, ut propterea poetæ sint commenti, eum cum Æaco, & Rhadamantho, judicia apud inferos exercere. Sed hæc quoque infirma sunt. Nam confundit Diodorus Minoas duos : quorum uterque in Creta regnavit : uti ostensum nobis, cum de Iove Cretico tractaremus. Sic igitur statuimus, adamatam Britomartim à seniori Minoe : ac quia tantæ fuisset pudicitiæ, ut omnes omnium, etiam regis Minois, impudicos sperneret amores, eò post excessum in Deas relatam : quoniam autem Dianam venatricem coluisset, imò casses venatorum reperisset, eodem Cretenses illam & nomine, & fano, & cultu, quo Dianam, coluisse. Diana enim venationi præest, quia venationes nocturnæ lumine egent Lunari.

Sub Veneris nomine Cyprii coluere amicam vel concubinam Cinyræ, regis Cyprii; quem Cecropis ætate, vel paullo pòst vixisse, colligo ex Apollodori libro III. At Cecropem Mosi fuisse æqualem, satis convenit. Primus autem Cinyras fuit, qui hanc Cypriam Venerem referret in Deos : ut prodidit Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes, & Theodoretus lib. III de Curatione Græc. Affect. Non uxorem tamen, sed scortillum ejus fuisse, arguit etiam cognomentum φιλομήδης, quasi dicas *genitalium amantem*. Nam Græcis ea μήδεα, teste Hesychio. Idem firmat ritus ille, quo nummus offerretur ab initiatis, ut amator meretrici solet. Ejusdem est generis, quòd in sacris ejus ostenderentur salis pugillus, & phallus sive veretrum. Prius inde erat, quod salis esus faciat salaces. Phallus autem συνουσίας * erat symbolum.

* *concubitus.*

CAPVT

CAPVT XVIII.

A Diis Consentibus ad alios itur Selectos. Quàm variè Romani interpretentur vocabulum Genii. *Varia allata, quibus comprobari videatur, Ianum esse Noe: qui & Xysithus vocatus à gentibus. Verisimilius interim esse, Ianum esse Iavan, patrem Iaonum, sive Ionum. Horum dialectum cum Dorica obtinere principatum. Romanos sacra sua accepisse ab Albanis, Sabinis, Thuscis. Saturnum videri Adamum, tum ob ea, quæ de aureo seculo sub Saturno fabulantur: tum quia gentiles ipsi confiteantur, ante Saturnum hominē fuisse neminem: tum ob multa adeò, in quibus historia Saturni, & Adami conveniant. De Saturnalitia servorū libertate. In Saturno, & filiis, umbram conspici doctrinæ de Noacho cum liberis. Pluto cur* Agesilaus *dictus. Noachum etiam adumbratum in Prometheo, sub quo diluvium dicitur contigisse: sed præter eum alios celebrari à poetis. An & Saturnus intelligatur in Abrahamo patriarcha, sacrificare parato filiū unigenitum. Eusebius emendatus.*

HAbemus de XII Diis Consentibus: sequitur de iis, qui licet in Consentibus non sint, in Selectis tamen numerantur. Quales sunt octo, tres corporales, Sol, Luna, Tellus; de quibus libro proximo: quinque item spirituales, Genius, Ianus, Saturnus, Liber, & Pluto.

Genii vox variè à Romanis accipitur. Est cùm intelligunt animam corpori conjunctam humano. Vnde dixere, genium unà gigni nobiscum: ut videre est apud Censorinum de die natali cap. III. Sic sumitur, cum dicimur, *genio indulgere*, vel *eum defrudare.* Ea significatio non est hujus loci, quia agimus nunc de spiritu à corpore libero. Est item cum genius ponitur pro anima defuncti. Hinc Servius in VI Æn. *Genios* interpretatur *manes.* Imò, ut Censorinus inquit, *Eundem esse genium ac Larem, multi veteres memoriæ prodiderunt: in queis etiam Granius Flaccus, in libro, quem ad Cæsarem de Indigitamentis scriptum reliquit.* Verùm de Manibus ac Laribus universè diximus antea: particulatim autem nunc tractamus de manibus eorum, quos inter Deos publica adscivit auctoritas. Præterea genios dixere spiritus custodes; quos Deus, vel observatores homini apposuit, vel tutelæ præfecit loci, præcipuè urbis, vel regionis. Hinc Servius in I Georg. *Genium dicebant antiqui naturalem Deum unicujusque loci, vel rei, aut hominis.* Qui hominis est, is Ammiano Marcellino lib. XXI dicitur, *Genius tutelæ salutis appositus.* Hic est, — *genius, natale comes qui temperat astrum:* ut Horatius* describit. Qualis generali quidem nomine, seu viro, seu feminæ additus, *genius* vocatur: sed particulatim appositus feminæ, dicitur † *Iuno.* Loci vero Deos genios appellari, indicat Festus. Vnde veteres quædam inscriptiones, LOCI HVIVS GENIO. Et apud Arnobium lib. I, *Civitatum*

* *lib. 2, epist. 2.*
† *Sen. ep. 110, Plin. Hist. lib. 2, c. 7, Iun. Philarg. in Ecl. IV, & ex eo Politian.*

tatum genios. Etiam Claudianus epist. ad Severam, *regni genium* dixit. Symmachus quoque Relatione ad Valentin. Theodos. & Arcad. *Vt animæ nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur.* De quibus dictum antea, cùm de angelorum natura, officio, & cultu ageremus. Quamobrem non est, quod hic de Genio plura quis exspectet. Ad cæteros igitur pergam Deos Selectos.

De Iano multorum ea opinio est, hunc Noë esse. Et favet vocabulum, quòd vicinum est voci יין, *jain*, id est, *vinum*. Imò & ab יין Græci dixere οἶνον, Æoles Ϝοῖνον, unde Latini, extrito o, *vinum*. Noë vinum reperisse, jam antea diximus. Pro eâdem opinione est, quòd Ianus fingitur bifrons; quia & priorem viderit mundum, & illum post diluvium. Item quòd Latium, (ubi Ianum esse cultum constat, unde & parti veteris Romæ nomen erat *Ianiculi*) Oenotria tellus vocabatur: Οἰνωτρία enim ab οἶνος‡. Etiam quia Noë initium erat alterum generis humani, eò illi sub Iani nomine rerum initia dicarint. Itaque initio ædium nomen datum *januæ*: initio mensium, *Iannario*. Forte & eò referendum, quòd Alexandro Polyhistori, & Abydeno, diluvii universalis historiam narrantibus, Noe dicitur Xysuthrus: ut est apud B. Cyrillum initio libri primi contra Iulianum desertorem: atque addit, Assyriam vocem videri. Nec adverser, quandoquidem vicina vox זיז, *ziz*, unde מזוזה, mezuza, *postis, limen*. Habes Deuter. VI, 9. A *ziz*, vel *zus*, quatenus *postis*, vel *liminis*, habet significationem, per ἀναδίπλωσιν fuerit *Xisuthrus*: atque ita dictus sit Noë, tanquam postis, sive limen, vel janua, hoc est, primordium omnium, qui ab diluvio fuere, sunt, vel erunt.

‡ *vinum.*

Etsi verò opinionem hanc nolim improbare: potiùs tamen Ianus vitur esse יון Iavan, filius Iapeti, Europæorum parentis: unde Horatio * dicimur, *Iapeti genus.* Atque uti Iapetus Europæorum, ita Iavan Græcorum origo erat. Imò & nomen ab eo Ionibus: Græci autem veteres in Iones, & Dores, dividebantur: Attici ad Iones pertinent: unde mari inter Italiam, & Græciam, Ionio nomen. Æoles verò ad Dores referuntur: unde Pindarus, quem constat Doricè scripsisse, ait se canere Αἰολῄδι μολπῇ †. Vt duæ sint principes dialecti. Communis enim lingua non est propria dialectus; sed accidunt ei dialecti. Qui autem Ἴωνες vulgo, hi primitus Ἰάονες vocabantur. Vnde Homerus Iliad. N ‡:

* *lib.* I, *od.* 3.

† *Æolico cantu.*

‡ *vers.* 685.

> Ἔνθα δὲ Βοιωτοὶ καὶ Ἰάονες ἑλκεχίτωνες.
>
> *Illic autem Bœoti, & Iaones longis vestibus.*

Quo ipso Strabo in IX adstruit, quemadmodum Ἰωνία primò dicta Ἰάς, sic Ἴωνας priùs nuncupatos Ἰάονας. Ex Ἰάων igitur, sive obliquo Ἰάονος sit *Iaonus*. Solent enim Latini rectos formare ex obliquis; ut à κυνὸς, *canis*. Ex

Iaonus autem *Ianus*; ſimili ſyncope; ac ex Ἰάων, Ἴων. Pro Ἰάων autem Æoles dixere ἸάϜων, cum digamma: ut ὄϜις, pro ὄις, unde *ovis*. Ac ἸάϜων propiùs accedit ad Hebræum *Iavan*. Nihil verò refert, utrùm *Ianus* factum dicas ex *Iaonus*, vel *Iavonus*, aut *Iavanus*. Sufficit, quòd, ut Noë fons & caput omnium fuit; ejus autem filius Iapetus origo erat Europæorum: ita in Europæis nepos Iavan, tum Græcorum, tum Latinorum, fuerit parens. Quamquam nec fortaſſe opus ſit recurrere ad Græcos; modò Latini à Thuſcis, Thuſci ab Aſiaticis, hoc numen acceperint. Quæcunque enim ſacra habuere Romani, ea vel habuere ab Albanis, qui à Phrygibus oriundi: vel ab Oſca Sabinorum gente; quos aliqui, quaſi *Sebinos*, ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι * dici putarunt; teſte Plinio lib. III Hiſt. Nat. cap. XII, & Feſto Pompejo: vel à Thuſcis; quos quaſi θυοσκόους † ἀπὸ τοῦ θύειν ‡, ob ſacrificiorum frequentiam, dictos eſſe, cenſet Servius in X Æn. & Iſidorus inde libro XIV Orig. cap. IV. Thuſcos autem ex Aſia veniſſe, ibidem indicat Servius: ut qui dicat, eos ex Mæonia in Italiam profectos.

* *colendo Deos.*
† *ſacrificos.*
‡ *à ſacrificando.*

Atque ex his cognoſcere eſt, unde Romani acceperint Iani numen. Cum verò ſcirent, reges antiquis ſolere temporibus inſeri ordinibus Deorum: facilè ſibi perſuaſerunt, Ianum eſſe veterem Latii regem: quam ſententiam etiam ſecutus eſt Iunianus Iuſtinus Philippicæ ex Trogo hiſtoriæ lib. XLIII. Sed ſi Ianus eſt Iavan, parum eſt veriſimile poſuiſſe in Latio ſedem. Potiùs ſeu Aſiatici, ſeu Græci, hoc Iavani ſive Iani numen in Thuſciam, vel Latium intulerint.

Qui Ianum Italiæ regem fuiſſe volunt, pro ſe adferunt, quòd Ianiculum condiderit: ut ait Maro lib. VIII, & Macrobius lib. I Sat. cap. VII. Sed potiùs Ianiculum ex eo nomen acceperit, quia olim in Iani fuerit tutela. Quamquam ſic quoque homo fuerit; eóque rectè à nobis inter illos ex hominibus in Deorum numerum relatos, tribuatur locus.

De Iano ſatis dictum: deinceps ad Saturnum tranſeamus. Quem Adamum eſſe ſtatuimus. Atque hoc ut melius perſpiciatur; conſiderabimus, quantopere ea, quæ de aurea Saturni ætate fabulantur poetæ, conveniant primæ primi hominis ætati: quam graphicè admodum depinxit nobis poetarum ingenioſiſſimus *:

* *I Met.*

Aurea prima ſata eſt ætas: quæ vindice nullo
Sponte ſuâ ſine lege fidem, rectumque colebat.
Nondum præcipites cingebant oppida foſſæ:
Non galeæ, non enſis erat. Addit deinde:
Ipſa quoque immunis, raſtroque intacta, nec ullis
Saucia vomeribus per ſe dabat omnia tellus:
Contentique cibis nullo cogente creatis

Arbu-

Arbuteos fœtus, montanáque fraga legebant.
Ver erat æternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos ſine ſemine flores:
Mox etiam fruges tellus inarata ferebat.

Quàm bellè ea conveniunt hominis ſtatui in paradiſo! Vt mihi quidem dubium ſit nullum, quin ex traditione aliqua hæc hauſerint poetæ. Nempe prima hominum ætas in poetis eſt eadem, ac prima in Scripturis: eoque Saturnus eſt idem, ac Adamus. Saturnum enim non aliud, quàm hominem, fuiſſe; ne gentium quidem hiſtorici negare auſi unquam fuerunt. Advocare eos omnes longum foret: contentus nunc ero locupletiſſimo teſte, Tertulliano; cui etiam hac parte ſubſcribunt Minucius Felix in Octavio, & Lactantius lib. I de falſa relig. cap. XIII. Verba graviſſimi illius ſcriptoris, (Tertullianum dico) hujuſmodi ſunt Apologetici cap. x: *Ante Saturnum Deus penes vos nemo eſt. Ab illo cenſus totius, vel potioris, vel notioris divinitatis. Itaque quod de origine conſtiterit, id & de poſteritate conveniet. Saturnum itaque, quantum literæ docent, neque Diodorus Græcus, aut Thallus, neque Caſſius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus commentator ejuſmodi antiquitatum, aliud, quàm hominem, promulgaverunt.* Si omnes gentium Dii fuere homines; nec ante Saturnum ullus gentium Deus fuit: quis Saturnus ſit, niſi Adamus, ante quem homo non fuit? Quid mirum igitur, ſi tam multa, quæ conveniebant Adamo, gentiles tribuerint Saturno? Quod nomen tum meruit Adamus, cùm pudore nuditatis * ſe abſconderet à facie Domini. Nam *ſatar* Hebræis *latêre*: ut *Saturnus* idem ſit ac *Latius*: unde terra, quæ veteri linguâ dicta eſt *Saturnia, Latium* etiam vocabatur: ut ex Marone, & aliis, diſcimus. Imperium igitur, quod primus obtinuit Saturnus, imperium eſt illud, quod primus obtinuit Adamus: cùm ei, & uxori Dominus dixiſſet ‡, *Replete terrã, & ſubjicite terram, & dominamini piſcibus maris, & volatilibus cæli, & univerſis animantibus, quæ moventur ſuper terram.* Sed excidit hoc dominio Adamus; imò paradiſo eſt exactus: atque ita finem habet primæva felicitas. Etiam imperio excidit Saturnus; quippe regno expulſus: atque ita finem ſeculum habet aureum. Poſtea Adamus factus eſt agricola, & agriculturam docuit ſuos. Primus etiam Saturnus inveniſſe ac docuiſſe dicitur agriculturam: unde & cum falce meſſoria fingebatur: & à Latinè tantum gnaris à ſatione ita dici putabatur. Quid quòd ne natales quidem diſcordant? Adamus Dei filius vocatur †: quia non alium agnoſceret patrem, quàm cæleſtem. Etiam Cæli filius fuiſſe dicitur Saturnus. Adamus formatus ex argilla, & pulvere terræ. Saturno quoque mater tribuitur Tellus, non ab Heſiodo modò; ſed in hymnis etiam, ſive potius Initiis, quæ Orpheo tribuuntur, cùm * Onomacriti ſint.

* *Geneſ.* 3, 10.

‡ *Geneſ.* 1, 28.

† *Luc.* 3, 38.

* *Tatianus, & Suidas.*

 Idem

Idem oſtendit cultus ratio apud Græcos, & Romanos. Vt quod menſe Decembri XVI Kal. qui dies Saturnalium erat Romanis, ſervi libertate fruebantur. Imò per id tempus ſervis accumbentibus Domini miniſtrabant. Quod oſtendunt hi Attii verſus apud Macrobium Saturnalium lib. I, cap. VII:

> *Maxima pars Grajûm Saturno, & maximè * Athenæ,*
> *Conficiunt ſacra, quæ Cronia eſſe iterantur ab illis.*
> *Eumque † diem celebrant: per agros urbeſque fere ‡ omnes*
> *Exercent epulas * læti: famuloſque procurant*
> *Quiſque ſuos: noſtrique itidem. Et mos traditus illinc*
> *Iſte, ut cum dominis famuli † epulentur ibidem.*

* *al.* maximæ.

† *vel* ἀρχαικῶς imque: *quod Iſacius Pontanus malebat.*

‡ *vel* urbeſque per omnes: *ut in Anglicano codice reperit Pontanus. Sed malim* fere, *quia non ubique ea conſuetudo.*

* *al.* epulis.

† *qui hiatum poetis veteribus uſitatum refugiunt, malunt,* famuli tum.

Atque hoc *libertatem Decembrem* vocat Horatius Sat. VII, lib. II. Clarè etiam hanc conſuetudinem referunt Athenæus in XIV, & Dio lib. LVIII. Nempe ratio proclivis ex mixto hoc cultu Naturæ, & Adami. Nam naturâ omnes liberi naſcimur: eoque antiquiſſimis temporibus, quibus naturæ ſequebantur ductum, homines ſervitio aut libertate minimè diſtinguebantur. Rationem hanc in Trogi epitome adfert Iuſtinus lib. XLIII: *Rex Saturnus tantæ juſtitiæ fuiſſe traditur, ut neque ſervierit ſub illo quiſquam, neque quicquam privatæ rei habuerit: ſed omnia communia, & indiviſa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium eſſet. Ob cujus exempli memoriam cautum eſt, ut Saturnalibus, exæquato omnium jure, paſſim in conviviis ſervi cum dominis recumbant.* Ac ſimiliter Saturnus ipſe loquitur apud Lucianum ἐν τοῖς πρὸς Κρόνον, dialogo I: Καὶ διὰ τοῦτο ἁπανταχοῦ κρότος, καὶ ᾠδὴ, καὶ παιδιὰ, καὶ ἰσοτιμία πᾶσι καὶ δούλοις, καὶ ἐλευθέροις. οὐδεὶς γὰρ ἐπ' ἐμοῦ δοῦλος ἦν. *Ac propterea ubique plauſus, & cantus, & ludus, & æqualitas honoris, omnibus tum ſervis, tum liberis. Nullus enim me regnante erat ſervus.*

Præterea in Saturno conſervatæ nobis reliquiæ quædam de patriarcha Noe. Nimirum videbant, ut Adamus omnium, excepto nemine, origo eſt: ita Noe primum eſſe omnium, qui poſt cataclyſmum vixere. Adam habuit imperium totius orbis. Habuit & Noe cum ſua familia. Saturni tres filii dicuntur. Totidẽ ſunt Noachi. Diſtribuêre illi inter ſe orbis imperium. Hi item, vel eorum poſteri, diviſere orbem univerſum. Nec ejus diviſionis memoriam penitus inter gentes eſſe exſtinctam, oſtendunt verba Euhemeri in ſacra hiſtoria ab Ennio tranſlata: *Iupiter imperium Neptuno dat maris ac inſulis omnibus, & quæ loca ſecundùm mare eſſent, omnibus regnaret.* Citat Lactantius lib. I de falſa relig. cap. XI. Atque idem Lactantius paullo ante ſic ſcripſerat: *Ita partiti ſortitique ſunt, ut Orientis imperium Iovi cederet; Plutoni, cui nomen Ageſilao fuit, pars Occidentis obtingeret; eo quod plaga Orientis, ex qua lux mortalibus datur, ſuperior; Occidentis autem inferior eſſe videatur.*

deatur. Vbi quòd Orcum ait vocatum *Ageſilaum*, id quoque ex Athenæi
tertio conſtat. Sed ſic dictus à poetis, quia πάντας ἄγει λαοὺς, *omnes agat po-
pulos.* Vt hæc appellatio non videatur Plutonis, quatenus hominem; ſed
quatenus naturam notat hominum, quibus omnibus moriendum. Ve-
rum autem Plutonis nomen, ſi conſiſtimus in tripartita orbis diviſione,
unius fuerit è liberis Noachi: non Semi quidem, cui Oriens obtigit; ſed
vel Chami, unde Ægyptii & Libyes; vel Iapeti, à quo Europæi. Nam
cuncti hi ad Occidentem, ratione Aſiaticorum. Commodiùs tamen Cha-
mum credas Plutonem, tum ob cauſſas quas antea dixi; tum ut improbus
ille ſortitus ſit nomen inferi numinis. Iapetum verò dixeris Neptunum,
quia ejus poſteri priùs occuparunt mare & inſulas Aſiæ vicinas, quàm Eu-
ropæ continentem. Alia etiam firmandæ huic ſententiæ adducit Goro-
pius Becanus. Ipſum adi. Nam, uti Ovidius ait, non omnia fingere
Cretenſes: ita Becanum dixero, non ſemper nugari; virum judicii qui-
dem mediocris duntaxat, ſed magni ingenii, nec minoris doctrinæ.

Nec propterea exiſtimandum, per Iovis, Neptuni, Plutonis nomina,
quando per ea heroes potiùs, quàm naturæ partes, intelliguntur, ſemper
Noachi tres filios ſignari. Longè enim aliter ſe rem habere, fidem ea fe-
cerint, quæ ſuperiùs diximus, cùm multos recenſeremus Ioves, eoſque ad
tempora ſua reduceremus.

Obiter hoc addam, patriarcham Noe non in ſolo nobis adumbrari Sa-
turno, ſed etiam Prometheo: cujus feſtum Athenis Προμήθεια dictum; in
quo certamen lampadum; ara item in Academia, ad quam accendi in
certamine hoc lampades ſolent; uti auctores Harpocration, & Ariſto-
phanis ſcholiaſtes in Ranas. In Prometheo autem Noe quandoque in-
telligi, arguit, quod diluvium ſub eo contigiſſe prædicant. Sic enim Dio-
dorus in primo his verbis: Τὸν Νεῖλον φασὶ ῥαγέντα κατακλύσαι πολλὴν τῆς Αἰγύ-
πτου. καὶ μάλιστα τοῦτο τὸ μέρος ἐπελθεῖν, οὗ Προμηθεὺς εἶχε τὴν ἐπιμέλειαν, διαφθα-
ρέντων σχεδὸν ἁπάντων τῶν κατὰ ταύτην τὴν χώραν· *Nilum ajunt, ruptis aggeribus, ma-
gnam Ægypti partem inundaſſe, maximeque eam partem, cui Prometheus cum im-
perio præerat; cum omnes pene ejus ditionis homines diluvio perirent.* Neque eſt,
quod dicat aliquis, non de univerſali cataclyſmo loqui, ſed particulari; ut
quem in Ægypto terram Promethei dicat obruiſſe. Nam, ut Græci ſuis
omnia heroibus tribuunt, ita & ſuis Ægyptii. Itaque ex diluvio univerſali
fecerunt particulare Ægypti: quale nullũ fuit. Scio, ab Euſebio in Chro-
nico canone dici, ſub Ogyge fuiſſe diluvium Ægypti. Sed Ogygium dilu-
vium in Attica, non Ægypto fuit. Vti Deucalioneum poſtea in Theſſalia,
Cecrope, vel aliquanto poſt eum, Cranao in Attica imperium obtinen-
te. Qua de re vide, quæ ex Africano, vel alio, apud Cedrenum legere eſt.

Quamobrem ſic cenſeo, quæ de Ægypti diluvio ſub Prometheo dicuntur, reliquias quaſdam veteris eſſe traditionis de diluvio ſub Prometheo. Nulli quidem meliùs illa de Prometheo, quam Noë conveniunt. Primum nomen ipſum ſpectemus. Προμηθεὺς eum ſonat, qui ante malum ſapit; uti Ἐπιμηθεὺς, qui ſerò ſapit. Noë autem, divinitus edoctus, diluvium prævidit, ac, credens Deo, ſe, & ſuos ſervavit; incredulis, Epimethei inſtar, ſerò nimis, diluvio jam omnia occupante, ſtultitiam ſuam deplorantibus. Præterea Prometheus condidiſſe dicitur humanum genus. At pater omnium mortalium Noachus. Vxor ejus Aſia dicitur, etiam Herodoto in IV. At non alia Noacho uxor, quam Aſia, ſive Aſiatica; omneſque ex terra Aſia originem ducimus. In uno diſcordant, quod Prometheus Iapeti dicitur filius. Sed nihil mirum, ſi in ſeculis, tam longè remotis, antiquitas patris & filii nomina confuderit. Nam Iapetus, qui eſt Iaphet, filius Noachi fuit, Europæorum pater: unde *Iapeti genus* dicimur à poeta*: quamquam ille hoc de omni genere humano accipi voluerit. Interea ſic ruderibus in iſtis quoque reliquiæ apparent quædam priſcæ traditionis. Quod nomen habuerit uxor Iapeti, ne Moſes quidem prodidit. Quare cum ignoraretur, finxere Græci nomen non ineptum. Nam Heſiodo in Theogonia vocatur Κλυμένη, quaſi κλυτὴν, ſive inclytam mulierem dicas: quippe tot inclytarum Europæ gentium matrem. Itaque facilè mihi perſuadeo, ut plures Ioves, & Hercules, ſic plures fuiſſe Prometheos: quorum Græcis celebratiſſimus Atlantis Aſtrologi pater, à quo & monti nomen attributum. Ad Abrahæ annum CCCCXXXI refert Euſebius; ad ann. CXI ante diluvium Deucalionis. Atqui dicitur pater fuiſſe Antæi illius, quicum Hercules decertavit: ubi ſi Hercules Thebanus intelligatur, Prometheus duabus ſolùm generationibus anteceſſerit bellum Trojanum. Vt is quidem longè alius ſit à Noë patriarcha. Sed, ut dixi, plures poetæ in unum confuderunt: quemadmodum, quæ tot Hercules geſſere, ea perperam uni tribuunt Thebano.

* *Horat. lib.* I *od.* 3.

Fortaſſe & patriarcha Abraham in Saturno colebatur. Pro quo non aliud occurrit, quàm locus ille Porphyrii ab Euſebio adductus in primo Præparationis Euangelicæ: Κρόνος τοίνυν, ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ προσαγορεύουσι, βασιλεύων τῆς χώρας (Φοινίκων) καὶ ὕστερον μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτὴν εἰς τὸν τοῦ Κρόνου ἀστέρα καθιερωθεὶς, ἐξ ἐπιχωρείας Νύμφης Ἀνωβρὲτ λεγομένης, υἱὸν ἔχων μονογενῆ· ὃν διὰ τοῦτο Ἰεοὺδ ἐκάλουν, τοῦ μονογενοῦς οὕτως ἔτι καὶ νῦν καλουμένου παρὰ τοῖς Φοίνιξι· κινδύνων ἐκ πολέμου μεγίστων κατειληφότων τὴν χώραν, βασιλικῷ κοσμήσας σχήματι τὸν υἱὸν, βωμόν τε κατασκευασάμενος, κατέθυσεν. *Saturnus igitur, quem Phœnices Iſraelem nominant, quemque poſt obitum in aſtrum ejuſdem nominis conſecrarunt; cum iis in locis regnaret, ac filium unigenam ex nympha quadam indigena, nomine Anobret,*

bret, haberet, quem propterea Ieoud dixere vocabulo hodieque unigenam notante lingua Phœnicia, cumque in graviſſimum belli periculum regio incidiſſet; illum ipſum regio ornatum habitu in ara ad hoc exſtructa immolavit. Vbi tria hæc dici videmus; Iſrael eſſe Phœniciæ regem vetuſtiſſimum, eundem ac Saturnum: fuiſſe Iſraeli filium μονογενῆ *, unde *Ieoud* dictus ſit Phœnicibus: illum eſſe à parente immolatum. Vnde potiùs hæc originem duxiſſe arbitremur; quàm quod Iſraelem nepotem confuderit cum avo Abrahamo? cui mandatum, ut ſacrificaret Deo filium μονογενῆ. Sic enim eſt Geneſ. XXII, I: *Accipe filium tuum, unicum tuum.* Vbi *unicum* Hebraicè dicit יחיד, *jehid:* quod valde convenit cum Phœnicio *jehoud.* Nempe hæ linguæ ſolâ differebant dialecto. Et ſanè in Orphaicis etiam, ſive Onomacriticis, Abraham vocatur μουνογενὴς; ubi confunduntur Abraham & Iſaac; uti ſuperiùs Abraham, & Iacob. Hæc arbitror ſic ſatis veriſimilia videri. Nolim tamen ſuper iſtis cum aliquo contendere. Video ipſe, quæ jure ſcrupulum injicere poſſint. Præcipuè illud, quod parùm credibile eſt, Phœnices pro Deo ſummo, hoc eſt Molocho, ſive Saturno, habituros Iſraelem, parentem gentis vicinæ, maximéque exoſæ: quod ſatis ſacra teſtatur hiſtoria. Itaque corruptus videtur Euſebii locus, proque Ισραὴλ legendum Ιλ. Occaſionem præbuerit errori, quod qui compendio literarum ſtuderent, ſæpius ἰλ pro ἰσραὴλ lineolâ ſuperinductâ exararent. Atqui hic nihil tale erat: quia Phœnicibus *il*, qui Hebræis *el*: quod unum ex decem † Dei nominibus. Eos verò Saturnum, non Iſraelem, ſed Ilum dixiſſe; ipſe nobis auctor Sanchoniathon, idque apud Euſebium hunc, eodem libro. Verba ſunt iſta: Παραλαβὼν δὲ ὁ Οὐρανὸς τὴν τοῦ πατρὸς ἀρχὴν, ἄγεται πρὸς γάμον τὴν Γῆν, καὶ ποιεῖται ἐξ αὐτῆς παῖδας δ΄, Ιλον, τὸν καὶ Κρόνον, καὶ Βέτυλον, καὶ Δαγὼν, ὅς ἐστι Σίτων, καὶ Ατλαντα. *Cœlus autem, ubi paternum accepit imperium, Tellurem duxit uxorem, ac filios ex ea genuit quatuor; Ilum, qui Saturnus dictus eſt, & Betylon, & Dagonem, qui aliter Sito, & Atlantem.* Apertior etiam locus iſte ejuſdem Sanchoniathonis ibidem: Οἱ δὲ σύμμαχοι Ιλου, τοῦ Κρόνου, Ελωεὶμ ἐπεκλήθησαν, ὡς ἂν Κρόνιοι οὗτοι ἦσαν οἱ λεγόμενοι ἐπὶ Κρόνου· *Socii autem Ili, qui idem Saturnus erat, Eloim, quaſi Saturnios appellarunt à Saturno.* Vbi Ελοεὶμ nō aliud eſt, quam Hebræorum אֱלֹהִים, *Elohim:* quomodo ſubinde angelos, judices, falſos etiam Deos; imò & ſummum atque unicum Deum, Moſaici operis initio, & paſſim in Scripturis vocari, vel pueris conſtat. Atque ad hanc conjecturam, quam certiſſimam arbitror, in familiari ſermone mihi præire memini divinum virum, Hugonem Grotium, illuſtriſſimum regni Suecici, apud Chriſtianiſſimum regem, legatum.

* *unigenam.*

† *Hieronymus epiſt. 136 ad Marcellam.*

CAPVT

CAPVT XIX.

Noë esse in Libero cultum: perperam tamen ex Noachi vocabulo nomen Bacchi deduci. Triplex ratio, cur Liber Iovis filius dicatur: una quia omnes simus filii Dei: altera, quia natus, illegitimè quidem, sed patre præcellenti: tertia quia ipse excellens virtute, & Iove dignus filius. Liber è Iovis femore natus dicitur: quo allusum fortè à Guilielmo Conquæstore: & quæ caussa, cur inde editus Liber dicatur. Ætas Liberi Thebani. Διόνυσος *unde nomen acceperit, variè disseritur. Plutonem videri Chamum: atque hoc etiam verisimilius reddi, si Ianus sit Noë. Nam quod Ianus bifrons dicitur, optime Noe convenire: & Saturnum, cujus filius Pluto, Phœnicibus creditum bifrontem. Plutonem, si is quidem Chamus, non tam à parente Noe, quàm à posteris, in Deos relatum esse. Cur Pluto mortuis præfectus. Plutonis Græcanici ætas ostensa.*

COgnovimus de Saturno. Nunc venio ad Liberum sive Bacchum. Cum autem multi fuerint Bacchi, primùm videamus de antiquissimo: qui & ipse non alius est, quàm Noë. Quippe hic primus vites plantavit, vinique conficiendi docuit rationem: ut cognoscere est ex Genes. IX, 26. At hoc inventum Liberi est. Qui iccirco Nasoni in IV Metam. dicitur, — *Lenæus genialis consitor uvæ.*

De eodem sic Diodorus lib. V ex Cretensium fide loquitur: Διόνυσον δὲ μυθολογοῦσιν εὑρετὴν γενέσθαι τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς περὶ ταύτην ἐργασίας, ἔτι δ' οἰνοποιΐας· καὶ τοὺς πολλοὺς τῶν ἐκ τῆς ὀπώρας καρπῶν ἀποθησαυρίζειν, καὶ τοὺς χρείας καὶ τὰς τροφὰς παρέχεσθαι τοῖς ἀνθρώποις ἐπὶ πολὺν χρόνον. *Qui fabulas ad historiam revocant, tradunt, Liberum invenisse vitem, & ejus culturam, & vini faciendi modum: præterea rationem multos fructus auctumnales condendi, ut usum & alimentum hominibus præbeant in longum tempus.* Singula horum, præsertim illa de vite, & vino, nulli æquè conveniunt, ac Noacho: ut quin ille sit vetustissimus Liber, minimè dubium videatur. Nec desunt homines eruditi, qui huic sententiæ ipsum Bacchi nomen facere arbitrentur. Volunt enim ex נח, *Noach*, esse *Noachus*, hinc *Nachus*, inde *Bachus*, tum *Bacchus*. Sed licet in Baccho Noë cultum putem: tamen hæc dura adeo originatio placere nequit. Præsertim cum non videantur Græci dixisse *Noach*, sed *Noe*. Alterum illud demum in usu esse cœpit post introducta Massoritarum puncta. Scio, apud Berosum Annii *Noah*, legi: & Augustinum Steuchum Eugubinum in Recognitione, ut vocat, V. T. ad Gen. cap. VI, mirari, integrè Beroso *Noach* dici; corruptè verò *Noe* vocari & LXX interpretibus, & Latino veteri. Sed ὑποβολιμαῖος * ille Annii Berosus est ejus notæ, ac reliquæ ejus quisquiliæ. Nec corruptum est *Noe*, sed ex *Noach* factum, ut *Thare* ex *Tharach*,

* *suppositicius.*

rach, ut *Sue*, ex *Suah*, & similia. Atque ut dixissent Νοάχ, puto, qui hac parte imitarentur Hebræos, in eo etiam sequerentur, quod siquid addatur post A furtivum, quale illud in *Noach*, A soleant omittere. Quomodo à רוח, *ruach*, id est, *ventus*, *spiritus*, in plurativo est רוחות, *ruchot*, *ventos*: ut Ier. XLIX, 36, non *ruachot*. Similiter igitur, si ad נח, *Noach*, aliquid accedat, perit litera rapta. Eoque inde non Νώαχος fit, sed Νῶχος. Quàm parum autem, si excipias terminationem, qua nihil minus in considerationem venire debet, conveniunt Νῶχος, & Βάκχος! Longè autem verisimilius Bacchi etymon libro adducam proximo.

Quod Liber filius habeatur Iovis, id partim communi nititur ratione, partim singulari. Communis est ea, quòd omnes simus filii Iovis, hoc est Dei. Nam juxta Aratum, Διὸς πάντες γένος ἐσμέν· *Iovis omnes progenies sumus.* Singularis verò ratio est duplex: quarum una excellentiam respicit parentis, altera filii. De priori inde cognoscimus, quia multis liquet exemplis, moris fuisse gentilibus, ut, qui nati essent hominibus regiæ sortis, vel saltem præpotentibus, hi Iovis filii vocarentur: præsertim si probro lecti essent. Tum enim hoc faciebat ad tegendum generis dedecus. A filii verò virtute ratio petitur, si Iove patre digni videantur filii. Qualis Alexander Magnus, priusquam dulcis eum fortuna, & Asiaticus inebriavit luxus. Is cum in Ammonitide Iovis esse filius diceretur, modestè hoc interpretatus, Nempe, inquit, Iupiter naturâ, omnium est pater; sed adoptare optimum quemque solet. Quemadmodum apud Plutarchum legimus in Apophthegmatis Alexandri.

Sed porrò considerandum, quod Liber non Iovis solùm filius dicatur, sed Iovis femore prognatus, atque ita bis natus, semel è Semele, semel è Iove. Fabulantur enim * Semelen, cùm octavum jam mensem gestaret uterum, à Iunone zelotypa ita persuasam, petiisse à Iove, ut pollicere- tur, obtenturam, quod postularet: tum illum, ex ejus sententia, per Stygiam jurasse paludem,

Di † cujus jurare timent, & fallere numen.

Illam verò rogasse Iovem, ne accedere ad se more vellet humano, sed eo, quo veniret ad Iunonem suam. Tum illũ curru suo cum fulmine venisse. Miseram autem Semelen, vel metu inde examinatam, vel fulmine exustam. Iovem igitur, misericordiâ pueri tactum, ne unà periret, eripuisse illum flammis, suoque inseruisse femori. Atque hoc inter cæteros apud Euripidem legas in Bacchis. Ad quam fabellam scitè allusit Guilielmus Normannus, sive Conquæstor. Cum enim Rothomagi diutius commoranti (id anno fuit CIↃ LXXXVII) Philippus, Francorum rex, apud suos exprobrasset, sive prominulum ventrem, sive longum belli apparatum; eoque

* Ovid. III Met.

† Æn. 6.

rogâſſet, quando tandem eſſet pariturus : dixiſſe dicitur, Pariam, ſed, ut Semele, cum fulmine. Nec multò poſt longè latéque Francorum terras ferro & incendio vaſtavit. Quod tamen paullo aliter referunt Matthæi duo, Pariſius, & Weſtmonaſterienſis. Quod verò Liber è femore natus dicitur, id more fit poetarum : qui, ut magis admirationi ſint, τὰ * κοινὰ καινῶς dicere, & quæ κατὰ μεταφορὰν † prolata, propriè amant intelligere. Omnes enim è femore patris naſcimur. Vnde etiam in Scripturis legas, liberos è parentis femore egreſſos. Vt Geneſ. XLIX, 10, atq; alibi crebro. Nempe ירך, quod eſt *femur*, decorè pro partibus ſumitur, quibus viri ſumus. Vnde Procopius Gazæus in Geneſ. XXXII, *Femur ejus emarcuit : Femur*, inquit, *ſignificat ſemen, ſecundum quod adjuravit ſervum ſuum in Meſopotamiam profecturum Abrahamus. Huic concinit & illud oraculum* ‡ : *Non deerit dux ex Iuda, nec princeps ex femoribus ejus.* Etſi verò illud Libero cum cæteris commune erat, ut è femore naſceretur : ſingulari tamen ratione hoc ei competebat, quatenus in eo ſpectamus Noachum, qui ſemel natus, more omnium hominum : poſtea quaſi renatus, cum in arca à Deo fuit conſervatus, diluvio aliis pereuntibus. Nihil quidem hæc nativitas altera ad Liberum Thebanum, ſi intra unius illius hiſtoriam conſiſtatur : ſed cum uni Thebano tribuantur, quæ plurium erant; negare non poſſumus, & hoc convenire Thebano, quatenus juxta fabulas, & gentium errorem, in uno plures comprehendimus. Cæteroquin inter vini inventorem Noachum, & Thebanum Liberum, intervallum ſit annorum quaſi mille. Hoc ita eſſe, ex ætate Semeles cognoſcitur : quæ Bacchi erat mater, Cadmi filia, Agenoris neptis; ſoror autem tum Agaves, Penthei matris, proavi Iocaſtæ, quæ mater & uxor Oedipi fuit : tum Polydori, qui unicus Cadmi filius, pater Labdaci fuit; uti hic pater Laii, avus Oedipi, proavus Eteoclis, & Polynicis; qui Theſei & Herculis temporibus claruerunt, unâ generatione ante excidium Trojanum. Sunt igitur à Labdaco, Liberi amitino, ad Herculem & Theſeum generationes tres : puta Laii, Oedipi, Eteoclis. Ac proinde Liber ante excidium Trojanum, quod ab diluvio plus undecim ſeculis abeſt, generationibus fuerit quatuor, annis circiter CXX.

* *res vulgares novo modo.*
† *per tranſlationem.*
‡ *Geneſ. 49, 10.*

Veriſimile autem eſt, ut Caſtori, & Polluci, nomen datum Διοσκούρων, hoc eſt filiorum Iovis; ita & Bacchum eſſe Διόνυσον vocatum, quaſi dicas *Iovis filium.* Nempe Διόνυσος ſit ex Διὸς υἱὸς, σ priùs poſt υ trajecto : ι item trajecto ante υ, ſed deinde in ν converſo. Vt hæc ſententia placeat, eo potiſſimùm compellor, quod *Liber* ſimiliter quaſi Iovis liber ſive filius vocetur : ut Proſerpina dicitur Κόρη ſive *Libera*, hoc eſt, filia. Antiqui enim non minùs ſingulo numero *liberum*, & *liberam* dixere, quàm nunc *liberos* in plurativo uſurpamus. Nec tamen defugiam alteram etiam nominis cauſſam adferre

adferre, quæ jamdudum in mentem venit. Vt Hercules, quia verus pater nesciatur, Iovis dicitur filius: atque idem tamen à vitrico, qui educavit, *Amphitryoniades* nominatur: similiter & Liber, cujus pater itidem ignoratur, Iovis prædicatur filius: pro parente autem sortitus Nisum sive potius Nysum: qui ejus fuit nutritius, imò & postmodo, expeditionem eo in Asiam suscipiente, sive, ut Phœnicibus, quorum coloni erant Thebani, opem ferret, sive, ut alii consanguineæ genti auxiliaretur, solus imperium administravit, idque triennio toto, si credimus Hygino fab. CXXXI. Sunt verò nutritii quasi alteri patres: sicut & nutrices, matres alteræ. Vnde Plautus prologo Menæchm. — *Vti mater sua*

Non internosse posset, quæ mammam dabat;

Neque adeo mater ipsa, quæ illos pepererat.

Quare quid si nomen conflatum dicamus ex utroque horum, ut Διόνυσος dicatur quasi *Iovi-Nysius*: quia quodammodo & Iovis & Nysi filius foret?

Impensius interim hæc arriderent, si satis esset exploratum, an Thebanus ille unquam in Oriente bellum gesserit. Longè enim verisimiliùs est, illa ad Osiridem sive Liberum Ægyptium pertinere: Thebanos autem ea suo Libero, qui multo erat junior, adscripsisse. Hic enim veterum mos erat, quo magis admirandæ essent virtutes eorum, quos in Deos retulissent, varios eximiæ virtutis in unum conflare, unique omnium gesta attribuere; quod difficile non erat in rebus ab ætate sua remotis, & gestis in terris longè dissitis. Qua verò occasione ad Thebanos notitia hujus Ægyptii Liberi pervenerit; exponit Diodorus Siculus in primo. Tradit enim, Ægyptios valde in eo adversatos esse Græcis, quod Liberum Indica expeditione illustrem, & cujus sacra tanto in honore essent apud Ægyptios, apud se natum dicerent; cum Ægyptius Liber, qui idem ac Osiris, longè illum Thebanum Liberum, Cadmi nepotem, ætate antecesserit. Idem ait, Orphea Thracem in Ægypto res gestas Ægyptii hujus, item sacra ejus didicisse: posteáque ad suos reducem, cum familiaris esset factus Cadmeis, ut iis gratificaretur, hæc accommodâsse Libero, Cadmi ex Semele nepoti. Græcos verò partim antiquorum temporum inscitiâ, partim quia ad gloriam gentis suæ pertineret, si numen tanto Ægyptiis honore celebratum apud se natũ crederetur, lubentes ea sacra recepisse: magnaque apud eos opinionem istam cœpisse incrementa, postquam hac poetarum natio theatra omnia implevit. Quis verò sit ille Osiris, sive Ægyptius Liber, commodiùs explicabitur inferiùs, cùm de Diis Ægyptiis dicam, planumque faciam, prope omnia, quæ de Mose legimus in Scripturis, attributa esse Libero: sed ad modum, quo historiæ à fabulatoribus solent corrumpi.

Habemus de Libero. Superest, ut de Plutone agamus: qui cum Saturni

turni filius dicatur; Saturnus autem ille tribus filiis inclytus, qui orbem inter se diviserint, non alius sit ac Noë: Pluto etiam unus ex Noë filiis videtur: puta Chamus, quẽ in Plutone cultum fuisse, jam antea ostendimus. Et sanè eundem esse, Noë, & Saturnum, facile largientur, qui credunt, Noë esse Ianum. Nam Saturnus itidem bifrons Phœnicibus: à quibus, & Ægyptiis, antiquior omnis Græcorũ religio profluxit. Si vero Ianus est Noë, vel is bifrons pingitur, quia utrumque mundũ conspexerit; vel ob prudentiam, quia diluvii mala, ut divino monitu præviderit, sic fide effugerit. De Saturno autẽ & à fronte & à tergo oculato, fidẽ fecerit Sanchoniathon * his verbis: Τάαυτος ἐπινόησε δὲ καὶ τῷ Κρόνῳ παράσημα βασιλείας, ὄμματα τέσσαρα ἐκ τῶν ἐμπροσθίων καὶ τῶν ὀπισθίων μερῶν· *Taautus excogitavit Saturno ejusmodi insigne regni; oculos quaternos, binos in vultu, ac totidem in occipite.* Aliam tamen, quam de Iano sive Noe allatam nobis rationem adfert: nempe quod & vigilando dormierit Saturnus, & dormiendo vigilârit: unde binos ex oculis placidè connivisse: ac similiter ex alis quaternis, quæ humeris appositæ, duas fuisse erectas, duas contractas, ad denotandum, & volando quievisse, & quiescendo volasse. Nec repugno, sicui Phœnicium hoc acumen magis placeat. Solùm non video, cur non & ista æquè Noacho, quàm mortalium alteri, conveniant. Plutonem verò Saturni filium esse, idem tradit Sanchoniathon: sed addit, ante parentem fatis concessisse, fuisseque ab eo consecratum: quod postremum Noachi integritate foret indignum. Audiamus Sanchoniathonem: Καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ, ἕτερον αὐτοῦ παῖδα ἀπὸ Ῥέας ὀνομαζόμενον Μοὺθ ἀποθανόντα ἀφιεροῖ. θάνατον δὲ τοῦτον, καὶ Πλούτωνα, Φοίνικες ὀνομάζουσι. *Nec multo pòst* (Saturnus) *alterum ex Rhea filium, nomine Mouth, vita functum consecrat: quem Phœnices modò Mortem, modò Plutonem nominant.* Nempe Saturno attributum, quod factum à posteris Plutonis. Quamquam esto sanè, ut Saturnus, non Noachus, rex orbis totius; sed solius Phœniciæ, vel ut Cretenses malunt, rex Cretæ fuerit: nihil id præcipuo repugnat instituto nostro: quia sic quoque Pluto fuerit homo, è rege seu Phœniciæ, seu Cretæ natus. Miretur fortasse aliquis, cur ei sit nomen datum Mortis: ut Sanchoniathon ait. Nihil nunc verisimilius occurrit, quàm quod Diodorus Siculus de Plutone scribit lib. v: Τὸν δ᾽ Ἅδην λέγεται τὰ περὶ τὰς ταφὰς καὶ τὰς ἐκφορὰς καὶ τιμὰς τῶν τεθνεώτων καταδεῖξαι, τοῦ προτοῦ χρόνου μηδεμιᾶς οὔσης ἐπιμελείας περὶ αὐτούς· διὸ καὶ τῶν τετελευτηκότων ὁ θεὸς οὗτος παρείληπται κυριεύειν, ἀπονεμηθείσης τὸ παλαιὸν αὐτῷ τῆς τούτων ἀρχῆς καὶ φροντίδος· *Plutonem verò funerum, & sepulturæ, ac parentationis ritus ostendisse ferunt: cum prius nulla eorum curâ tangerentur. Quapropter dictum, potestatem ei esse mortuorum: ac antiquitus ei principatus & cura attributa mortuorum.* Hæc sanè Orientis potiùs Plutoni conveniunt, quàm Græco; cùm sine dubio Græci

* *apud Euseb. lib. I de Præpar. Evang.*

ab Orien-

ab Orientalibus funerandi ritus acceperint. Græcanicum verò appello, illum Proſerpinæ raptu celebrem. Cujus ætatem nunc indagabimus. Proſerpina, quam is rapuit, filia erat heroinæ, quæ populum Atticum docuit ſationem frumenti: ac ab Euſebio ad Ioſuæ tempora refertur. Sed vel duos Græciæ Plutones ſtatuere eſt neceſſe; geminum item raptum Proſerpinæ (& ſolent poetæ, ut antea etiam dixi, hiſtorias temporum diverſorum in unum commiſcere) vel ſtatuendum, Aidoneum illum unâ ſolùm ætate vixiſſe ante bellum Trojanum. Fuit enim Aidoneus Moloſſorum rex, ac Theſea tenuit captivum, uſque dum Hercules eum liberavit: quod refert Plutarchus in Theſei vita. Atque hanc etiã ſententiam poſuit Euſebius in Canone Chronico. Quod oſtendunt hæc ejus verba, ut Hieronymus quidem tranſtulit ad num. Iↄ cxx: *Fabula Proſerpinæ, quam rapuit Aidoneus, id eſt, Orcus, rex Moloſſorum: cujus canis ingentis magnitudinis, Cerberus nomine, Pirithoum devoravit, qui ad raptum ejus eum Theſeo venerat. Quem & ipſum, jam in mortis periculo conſtitutum, adveniens Hercules liberavit, & ob id, quaſi ab inferis receptus ſcribitur. Scribit Philochorus in Atthidis libro ſecundo.* Similiter Cyrillus penè initio lib. I contra Iulianum deſertorem: *Centeſimo*, inquit, *& nonageſimo quincto anno poſt Moſen ferunt fuiſſe Proſerpinam virginem raptam ab Ædoneo, id eſt, Orco, rege Moloſſorum.* Subjungit deinde de Cerbero, Pirithoo, Theſeo, & Hercule, quæ antea adduximus.

CAPUT XX.

De Dea Phrygia, quicum Attis colebatur. Variæ hujus Deæ appellationes. Diodori de ea narratio. Cur ab leonibus alita dicatur. Attis aliter Papa nominatus. Servius ut hæc referat: ut item Arnobius. Agdiſtis ſive Agdeſtis nunc idem ac lapis Agdus, nunc juvenis ex eo natus, nunc ipſa Cybele. Fabuloſa mali Punici origo. Mala ſymbolum τ͂ διδύμων. Attin unde dictus: fuiſſe bubulcũ Phrygium. Flagitioſum fuiſſe amorem Cybeles, quo proſecuta paſtorem. Attidos nuptiæ cum Midæ filia à Cybele diſturbatæ. Ejus exſectio, dubium an ab ipſo. Sponſæ, cui Ia nomen, αὐτοφονία. Cultus Attidi decretus ab Agdeſti & Cybele. Solis abſciſſis fas fieri ſacerdotes Cybeles. Caſtrari ſolitos ad tibiæ cantum: & quæ cauſſa ejus ritus. Cur ſacerdotes hi dicantur Galli: deque eo B. Hieronymi opinio rejecta. Cur pinus in ſacris Cybeles geſtaretur ab iis, quos δενδροφόρους dixere. Simulacrũ Attidos, cui pectus illidebant Galli. Cur lana pinum velarint Galli, ac ramos ejus ornarint corollis violaceis. Cur in ſacris hiſce omnia perſonuerint planctibus ac lamentis. Cur panem vel ullum Cereale munus non guſtarint. Cur Galli caput jactarint.

EX inſulis ambulabimus in continentem. Ac primùm in magnam peninſulam; ut eam vocat Appianus in tertio belli civilis: ſive, ut Ptolo-

mæus nominat, Asiam minorem: quæ etsi Occidentem respiciat, si cum Asia magna conferatur, Græciæ tamen ratione ad Orientem sita est: unde nomen illi hodie *Natolia*, quasi *Anatolia*, quia Oriens Græcis ἀνατολὴ dicitur. Civitatum ejus aliæ Græcanicæ, ut Ionicæ: aliæ barbaræ, ut Phrygiæ. Non est hujus loci, ubi agimus de cultu Deorum, anxiè eas discriminare. Potius pro situ ac propinquitate illas digeremus. Interim propter gentis Trojanæ, & Romanæ propaginis claritudinem; simul etiam ob vetustatem sacrorum Deæ Phrygiæ; hoc honoris Phrygiæ dabitur, ut de Creta non in Cariam vicinam, sed remotiorem Phrygiam, primùm vela pandamus.

In Phrygia Cybele, & cum ea Attis, colebatur. Vnde Servius in VII Æn. *Virbius est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deûm Attis, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis.* Nec ut heroem, sed ut Deum esse cultum, indicat hoc Arnobii in quincto: *Nonne illum Attin Phrygem abscissum & spoliatum viro Magnæ Matris in adytis Deum propitium, Deum sanctum, Gallorum conclamatione testamini?* Conjungit etiam vetus lapis Romæ: M. D. M. I. ET ATTINIS. Vbi singulares literæ valent, *Magnæ Deum matris Idææ.*

Cybeles varia nomina. Strabo in X: Οἱ δὲ Βερέκυντες, Φρυγῶν τι φῦλον, καὶ ἁπλῶς οἱ Φρύγες, καὶ τῶν Τρώων οἱ περὶ τὴν Ἴδην κατοικοῦντες Ῥέαν μὲν καὶ αὐτοὶ τιμῶσι, καὶ ὀργιάζουσι, ταύτην μητέρα καλοῦντες θεῶν, καὶ Αἰέστιν (Ἀγδέστιν rectè emendarunt viri eruditi) καὶ Φρυγίαν, θεὸν μεγάλην· ἀπὸ δὲ τόπων Ἰδαίαν, καὶ Δινδυμήνην, καὶ Πυλήνην, καὶ Πισσινουντίδα, καὶ Κυβέλην· *Berecynthii autem, Phrygia gens, & in universum Phryges ac Troum illi, qui Idam accolunt, Rheam & ipsi colunt, eique orgia peragunt; matrem appellantes Deorum, & Agdestin, & Phrygiam, magnam Deam; à locis autem Idæam, Dindymenen, Pylenen, Pessinuntiam, & Cybelen.*

Vt verò Cybelen non minùs, quàm Attin, hominem fuisse liqueat: duo agam. Primum exponam historiam Cybeles, & Attidos: deinde ejus veritatē adstruam quoque ex ritibus, qui in sacris Cybeles observari solent.

Historia Cybeles & Attidos non uno à veteribus modo narratur. Ab cæteris abit Catullus in Galliambo suo. Sed poetis major fingendi licentia est. Quare adducere malo Diodorum Siculum: qui lib. III ait, sic eam referri à Phrygibus ipsis, & Atlantiis Oceani accolis. Meon, Phrygiæ ac Lydiæ rex, ex Dindyma uxore filiam genuit: quam, ob sexum, aspernatus, in Cybelo monte exposuit. Vbi leones & pardales uberibus suis eam aluisse dicuntur. Credo, hoc fictum, quia locus is, ab hominibus efferis inhabitaretur, vel quia Cybele ipsa moribus fuerit minimè humanis. Notum illud Didus de Æneæ: *Non tibi Diva parens*, & quæ sequuntur. Vel etiam referre possis ad impotentem ejus ardorem furoremque erga Attin. Hinc narrat Diodorus, Cybelen annis viribusque

auctam

auctam formâ præcelluisse: reperisse etiam fistulam, tympana, atque alia choreis convenientia: item remedia multa ad pellendos puerorum morbos: quæ tantam ei gratiam conciliarunt, ut *Mater montana* vulgo audiret. Familiariter autem versatam ait cum Marsya, viro eximiæ sollertiæ: castitatis verò tantæ, ut omni vitâ Veneris fuerit expers. At aliis moribus Cybele, quæ impotenti amore prosecuta est adolescentem Phrygium, & dum cum eo est, florem virginitatis amisit. Huic primo *Attis*, postea *Papa* nomen fuit. Dum prægnans est, à parente Meone, amorum ejus nescio, in regiam accitur. Mox gravidam ex Atti esse, cognoscit parens: ac propterea adolescentem interimit, corpus abjicit insepultum. Cybele hæc tam impatienter tulit, ut furore corriperetur. Itaque, diffusis capillis, per regionem omnem magno cum ululatu vaga animi discurrit. Misertus ejus, ob veterem familiaritatem, Marsyas fuit: qui propterea, quaqua pedē poneret, comitem se addebat. Deventum est in hoc furore ejus ad Apollinem: quem interpretari liceat vel sacerdotem Apollinis, vel alium virum Apollinarem sive Musicum. Hîc in Musicum certamen Marsyas venit cum Apolline. Et assâ quidem fistulâ vincere Marsyas: sed præstare Apollinis cantus, ubi pariter ore concineret. Id iniquum Marsyæ certamen visum, cum sola fistula provocasset. Phryges nihilo secius palmam Apollini dedêre: qui, præ iracundia, Marsyæ vivo pellem detrahi jussit. Postea tamen, pœnitudine crudelitatis suæ ductus, Musicen intermisit, ac amore Cybeles captus cum ea ad Hyperboreos profectus fuit. Interim divinum numen gravem Phrygibus pestilentiam immittit. Ergo consulitur oraculum; quod respondit, si liberari pestilentiâ Phryges vellent, corpus Attidos esse mandandum terræ: Cybelen autem colendam, ut Deam. Tum Phryges, adjutante etiam rege Mida, templum Cybelæ condiderunt. In hoc tumulassent Attidem: sed corpus jam vetustate erat absumtum. Quare simulachrum fecerunt: atque ad illud lamentis & planctibus, nulloque non honoris genere, commissam à Meone cædem expiarunt. Atque ita Diodorus.

At neque cum eo per omnia convenit Servius. Qui sic rem narrat in IX Æn. *Attis, puer speciosus, cum Matris magnæ præesset sacris, à rege civitatis suæ adamatus est: sed cum intelligeret, vim sibi à rege instare, quasdam in sylvas profugit. Cùm ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscidit: qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit: quem semianimem, sub pinu latentem, cùm invenissent antistites Matris magnæ; perlatum in templum deæ frustra conati reficere, defunctum sepelierunt: cujus ut perpetua maneret memoria, Mater magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur: & effecit, ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur.* Hæc ille.

Ab hiſce itidem abit Firmicus Maternus ad Conſtantium & Conſtantem Auguſtos : *Vt & ipſi* (Phryges) *annuum ſibi ſacrorum ordinem facerent, mulieris divitis, ac reginæ ſuæ amorem, quæ faſtus amati adoleſcentis tyrannicè voluit ulciſci, cum luctibus annuis conſecrarunt. Et ut ſatis iratæ mulieri facerent, aut ut pœnitenti ſolatium quærerent, quem paullo antè ſepelierunt, revixiſſe jactarunt, & cùm mulieris animus ex impatientia nimii amoris arderet, mortuo adoleſcenti templa fecerunt. Tunc quod irata mulier pro injuria ſpretæ fecerat formæ, hoc ordinantes à ſe pati voluere ſacerdotes.* Sed multò fuſiùs, plurimiſque admiſtis fabulis, hæc ediſſerit Arnobius in quincto : *Apud Timotheum*, inquit, *non ignobilem theologorum virum, nec non apud alios æquè doctos, ſuper magna Deorum matre, ſuperque ſacris ejus, origo hæc ſita eſt, ex reconditis antiquitatum libris, & ex intimis eruta (quemadmodum ipſe ſcribit, inſinuatque) myſteriis.* Hinc longam texit fabulam, vel mythiſtoriam potius. Nam hiſtoria videtur : ſed, ut Arnobius vocat, *mendaciis interpolata fallacibus.* Primùm refert, ut in finibus Phrygiæ petra inauditæ ſit vaſtitatis, nomine Acdus ſive Agdus. Ab hiſtoria hac it ad fabulam receptam : nam inde ait homines factos, cum Deucalio & Pyrrha lapidum jactu crearent genus humanum : imò ipſam inde originem trahere Deûm matrem : etiam addit, hac fruſtra à Iove appetitâ, cupiditatem ejus in lapidem fuſam, unde decimo menſe natus ſit puer, qui, quia mater Deum eſſet nata ex petra Agdo, eò dictus ſit Agdeſtis. Aliis tamen idem *Agdus*, & *Agdeſtis*. Pauſaniæ enim in Atticis memoratur Phrygiæ mons Αγδίςις, prope Peſſinuntem oppidum, ubi Attis ſepultus. Quin & mater Deûm ſic nuncupata. Heſychius : Αγδίςις, ἡ αὐτὴ τῇ μητρὶ τῶν θεῶν· *Agdiſtis, eadem ac mater Deorum.* Imò, ut antea vidimus, docuit idem Strabo in X, ubi vulgo quidem legitur, matrem Deûm etiam Αἰέςιν dici : unde Lilius Gyraldus Eςίαν cudebat : ſed rectum eſt Αγδέςιν, vel Αγδίςιν : quomodo legi oportere, eodem tempore viſum duobus eruditiſſimis viris, Iſaaco Caſaubono, & Theodoro Cantero. A qua Scriptura quam proximè abeunt excerpta ſive epitome Strabonis, ubi, unâ præteritâ literâ Αγέςιν ſcriptum. Quemadmodum unâ amplius ſyllabâ eſt in XII Strabonis, quo loco legas, vocari Αγδιδίςιν. Sed redeo ad juvenem illum è petra natum nomine Agdiſtin. Hunc ait Arnobius invicti evaſiſſe roboris, & animi ferocis. Fabuloſum hoc mox ſubjicit, ut cum Liber ei in ſomno amputâſſet virilia, ex fluore iſto in terram natum ſit malum Punicum ; quo in ſinum admiſſo, gravida ſit facta Nana, Sangarii regis fluminis filia. Intellige regulum ad flumen illud imperantem. Cujus filia quid admiſerit, cum malum admiſit ; facile videt, qui legerit Servium in illud Ecl. II :

Ipſe ego cana legam tenerâ lanugine mala.

Qui item cogitet, quantum in amoribus valere veteres putarint mala Dio-

Dionysi: de quibus Theocritus εἰδυλλ. β. item Attii hoc in Annalibus:

Mala manu retinens gravidâ concepit in alvo.

Addit deinde ex Timotheo Arnobius, ut puer hic expositus sit, repertumque lacte aluerint hircino: & (verba Arnobii sunt †) *quoniam Lydia scitulos sic vocat, vel quia hircos Phryges suis Atagos elocutionibus nuncupant, inde Attin nomen effluxerit.* Evasit verò puer hic pastor; ejusque amore regina Cybele jam vetula exarsit. Vnde Arnobio alibi * dicitur, *Contra decus ætatis illa Pessinuntia Dindymene in bubulci unius amplexu flagitiosa appetitione gestire.* Fuisse eum amorem impurum, indicat Lucianus his verbis libro de Sacrificiis: Η δὲ Ῥέα πῶς οὐκ ἀσχημονεῖ, καὶ δεινὰ ποιεῖ, καὶ ἔξωρος ἤδη, καὶ τοσούτων μήτηρ θεῶν, παιδεραστοῦσα δ' ἔτι καὶ ζηλοτυποῦσα, καὶ τὸν Ἄττιν ἐπὶ τῶν λεόντων φέρουσα, καὶ ταῦτα μηκέτι χρήσιμον εἶναι δυνάμενον· *Rhea verò quomodo non indecorè indignéque facit, vetula jam, & tot Deorum mater, puerorum amoribus indulgens, & zelotypiâ prosequens, & Attin ipsum leonibus secum circumvehens, & quidem postquam utilis ei esse nequit?* Etiam ἀσέλγειαν ‡ vocat Theophilus lib. III ad Autolycum. Deque eodem sic Arnobius in V: *Mater eum dilexit magna. Si nepotem ut avia, res simplex: sin theatra ut percrepant, infamis & flagitiosa dilectio est.* Verùm bubulcus Attis amorem vetulæ, licet reginæ, contemsit. Vnde Tertullianus in Apolog. cap. XV: *Cybele pastorem suspirat fastidiosum.* Nec Cybele solùm, sed Agdestis etiam, formâ Attidos captus fuit: quod Attin ipse in vino confessus; ut Arnobius ait. Atque idē narrat, ut Midas, rex Pessinuntius, quo tam infami puerum amore liberaret, suā ei filiam destinârit uxorem. Hoc non tulit Cybele, rivalis impatiens. Non ignorabat Midas, quid femina posset, præcipuè zelotypa. Itaq; nuptiarum tempore portas urbis jussit occludi. At Cybele, ut fabulantur, capite muros sublevans in urbem venit. Quod, si fabulam ad historiam referas, nihil aliud videtur, quàm corrupisse eam Vrbis custodes, atque ita ingressam. Hinc maximæ sunt turbæ consecutæ. In furore omnium furere etiam Attin: qui sub pinum profugit. Hic ei jussu zelotypæ Cybeles resectum veretrum. Vnde Minucius Felix in Octavio: *Cybele Dyndimene (pudet dicere) adulterum suum infeliciter placitum, quoniam & ipsa deformis & vetula, ut multorum deorum mater, ad stuprum illicere non poterat, exsecuit, ut Deum scilicet faceret eunuchum.* Similiter Augustinus lib. VI de Civ. Dei cap. VII. In eo tamen dissident, à quo Attis sit eviratus, ut Catulli exemplo loquitur Hieronymus ad Gerontiam; sive, ut Græci dicunt, ἀνδροτομημένος. Iuxta Catullum, *Devolvit ipse acuto sibi pondera silice.*

Similiter ex Timotheo Arnobius: atque addit, id cum faceret, dixisse: *Tibi, Acdesti, hæc habe, propter quæ motus tantos furialium discriminum concitasti.* Sponsa, cui idem ex Valerio pontifice ait Iam fuisse nomen, se

† lib. 5.

* lib. 4.

‡ lasciviam, ac libidinem.

ipſam interemit. Tot malis obortis,& reginam Cybelen,& Agdeſtin,ſera facti ſui ſubiit pœnitentia. Statutum igitur,ut ſacra Attidos,ſive Attinis malis (utrumq; inclinandi morem invenio apud antiquos) ceremoniis annuis à ſacerdotibus celebrarentur. Id ab Agdeſti factum ait Arnobius in v. Cybelen verò id ſtatuiſſe, ait Tatianus Aſſyrius; cujus verba mox adducam. Nempe & Cybele pariter ſanxerit, & Agdeſtis. Imò ex plerorumque ſententia eadem Cybele, & Agdeſtis; ut ex Strabone,& Heſychio, antea vidimus.

Quæ hactenus de Cybele,& Attine diximus,etſi diſcrepent in multis,ut fieri ſolet in rebus longè ab hominum memoria remotis; non obſcurè tamen docent, & Cybelen,& Attin, homines fuiſſe. Atque hoc magis elucebit, ſi conſideremus ritus, quibus hiſtoriam veterem in ſacris Cybeles expreſſerunt. Hoc enim alterum eorum fuit, de quibus me acturum receperam.

Ac primùm conſtat,ut in honorem evirati Attinis ſit conſtitutum, nulli in magnæ matris ſacerdotibus locum fore, niſi qui, ejus inſtar, fuerit eviratus. In tanta teſtium copia ſuffecerit nunc Tatianus Aſſyrius oratione contra gentes, his verbis: Ῥέα, ἣν οἱ ἀπὸ τῶν Φρυγίων ὀρῶν Κυβέλην φασὶν, ἀποτμήσεις αἰδοίων νενομοθέτηκε διὰ τὸν ἐρώμενον αὐτῆς Ἄττιν· *Rhea,quam in Phrygiis montibus Cybelen vocant, exſectionem virilium lege inſtituit propter adamatum ſibi Attin.* Suſpicetur aliquis,Gallos non verè caſtratos; ſed vulgo ſic ferri ſolere; quia, quaſi caſtrati, Venereo abſtinerent contubernio, poſtquam ſacerdotio inaugurati. Sed nihil certius eſt, quàm verè caſtratos. In quo tum gentiles, tum noſtri conſentiunt. Vnde & Prudentius hymno in Romanum:

Aſt hic metenda dedicat genitalia,
Numen reciſo mitigans ab inguine:
Offert pudendum ſemivir donum Deæ:
Illam revulsâ maſculini germinis
Venâ, effluenti paſcit auctam ſanguine.

Vide & Auguſtinum lib. VII de Civit. Dei cap. XXVI. Ea eviratio fiebat ad tibiæ cantum: quæ res & furenti rabie ſtimulabat ad exſectionem, & caſtratis mox dolorem minuebat. Quas cauſſas adfert Elias Cretenſis in orat. Nazianz. adverſus Iulianum. Hanc enim vim habet cantus Phrygius, ut homines accendat, & quodam quaſi furore animet. Vnde Lucretius lib. II: *Et Phrygio ſtimulat numero cava tibia mentes.*

Et Ovidius in Ibin:

Attonituſque ſeces, ut quos Cybeleia mater
Incitat ad Phrygios, vilia membra, modos.

Poſte-

Poſteriorem verſum fere ſimiliter apud Tibullum legas lib. I, el. IV:

Et ſecet ad Phrygios vilia membra modos.

Quemadmodum & aliàs ſubinde conveniunt hi poetæ ὁμήλικες *: ut hoc verſu, quo utriuſque natalis ſignatur:

* coætanei.

Cum † *cecidit fato conſul uterque pari.*

† Tibullus lib. 3, el. 5. Ovid. lib. 4 Triſt. el. 10.

Sic eviratos conſtat, *Gallos* vocatos. Cauſſa nominis obſcurior eſt. Nullam tamen minus probare poſſum, quàm ut ſic dicti ſint, quia ad hoc ſacerdotium aſſumerentur natione Galli, iique caſtrarentur in contumeliam Gallorum, qui Romam incendiſſent. Quam ridiculam rationem legas apud B. Hieronymum in Oſee cap. IV: ac propugnat eandem Forcatulus lib. V de Gallorum imperio, & philoſophia. At merito rejecerat Valla lib. V Elegantiarum cap. VI. Longè veriſimiliùs, qui nomen iis impoſitum putant à Gallo, flumine Phrygiæ: quod apud Feſtum legas; & favet Ovidius in IV Faſt. Vel potius à viro nomine Gallo, qui primus fortè Cybeles ſacerdos fuit. Sanè apud Stephanum legas: Τὸν Γάλλον, καὶ τὸν Ἄττιν, ἀποκόψαι τὰ αἰδοῖα. καὶ τὸν μὲν Γάλλον ἐλθεῖν ἐπὶ τὸν Τυρίαν ποταμὸν, καὶ οἰκῆσαι, καὶ τὸν ποταμὸν Γάλλον καλέσαι. ἀπὸ ἐκείνου γὰρ τοὺς τεμνομένους τὰ αἰδοῖα Γάλλους καλοῦσι· *Et Gallum, & Attin, abſcidiſſe genitalia. Ac Gallum veniſſe ad Tyriam fluvium, atque iſtic habitaſſe, & vocaſſe eum Gallum. Ab illo enim eos, quibus præciſum veretrum, Gallos appellant.*

Galli iſti in ſacris Cybeles, & Attidis, imitabantur lugentem Cybelen ob Attin. Itaque & ejulabant, pectus cædebant palmis. Pinus etiam ſtatuebatur in memoriam pinûs, ſub qua ſeſe caſtrarat Attin. Rami pinus coronis ornabantur; quia Cybele ſic honoraſſet pinum. Stipes ejus velabatur lanâ; quia Cybele exanimati Attidis pectus velaſſet lana, ad teporem conciliandum. Pane abſtinebatur, quia Cybele eo abſtinuiſſet ob mœrorem. Quas rationes in gentilium commentariis adferri, ait Arnobius in V; ubi hæc fuſius exponit. Ipſum audiamus, & cum aliis componamus ſcriptoribus. Primùm de pinu ſic ait: *Quid ſibi vult illa pinus, quam ſemper ſtatis diebus in Deûm matris intermittitis ſanctuario? Nonne illius ſimilitudo eſt arboris, ſub qua ſibi furens manus & infelix adoleſcentulus intulit, & genitrix divûm in ſolatium ſui vulneris conſecravit?* Hanc pinus geſtationem vocabant δενδροφορίαν: quod apud Strabonem in X. Quique eam geſtarent, dixere *dendrophoros*: ut L. XX de paganis ſacrif. & templ. item L. I de centonariis, & dendrophor. in Cod. Theodoſ. Etiam in Inſcriptionibus antiquis ſæpius invenias Cybelen turritam, & Attin cum pinu. Ad hunc ritum pertinent quoque illa Iulii Firmici: *In ſacris Phrygiis, quæ matris Deûm dicunt, per annos ſingulos arbor pinea cæditur, & in media arbore ſimulacrum juvenis ſubligatur.* De ſimulacro quod addit, etiam adſtruere è Dio-

doro Siculo, qui lib.III, Phrygas ad Attidis imaginem planctibus, & lamentis, aliisque honoris indiciis, cultum suum testatos refert. Etiam in actis Symphoriani Martyris, cum de Berecynthiæ sacris antea sermo fuisset, postea dicitur : *In cujus sacris excisas corporis vires castrati adolescentes infaustæ imagini exultantes illidunt.* Alii pino dicunt illisisse. nempe quia simulacrum in pino ; ut ante vidimus.

Hinc de lanis subjicit Arnobius : *Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis, & circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus jam deficientem contexit, & teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus?* Paullò etiam pòst hæc appellat *volucra mollium velamenta lanarum.*

Postea subjungit idem de pini violis, ac coronis : *Quid comti violaceis coronis, & redimiti arboris ramuli? Nonne illud indicant, uti mater primigeniis floribus adornaverit pinum miserabilis judicem testimoniumque fortunæ?*

Exinde de planctu Gallorum hæc addit Arnobius : *Quid pectoribus applodentes palmas passis cum crinibus Galli? Nonne illos referunt in memoriam luctus, quibus mater turrita cum Acdesti lacrimabili puerum prosecuta est ejulatu?* Idem antea dixerat : *Tunc arborem pinum, sub qua Attis nomine spoliaverat se viri, in antrum suum defert, & sociatis planctibus cum Acdesti tundit & sauciat pectus.* De ejulatu hoc Gallorum sic quoque Augustinus lib.VI de Civit. Dei cap. VII : *Sacra sunt matris Deûm ; ubi Attis, pulcher adolescens, ab ea dilectus, & muliebri zelo abscissus, etiam hominum abscissorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur.*

Denique de abstinentia à pane sic concludit Arnobius : *Quid temperatus ab alimonio panis, cui rei dedistis nomen castus? Nonne illius temporis imitatio est, quo se numen ab Cereris fruge violentia mœroris abstinuit?* Hinc & Catullus in Galliambo :

> *Rapidæ ducem sequuntur Gallæ pede propero.*
> *Itaque ut domum Cybelle tetigere lassulæ,*
> *Nimio è labore somnum capiunt sine Cerere.*

Vbi *Gallæ* potiùs, quàm *Galli* ait, quia essent viri non viri : quippe evirati, sive sine viro. Quomodo & Attin ipse Catullo est *nova mulier.* Porrò ex hoc ritu abstinentiæ à Cerere etiam lucem capit Tertullianus de Ieiuniis : *Sed bene, quod in nostras xerophagias blasphemias ingerens, casto Isidis & Cybeles eas adæquas.* Idem ostendit B. Hieronymus epist. ad Lætam : *Faciant hoc cultores Isidis & Cybeles : qui gulosa abstinentia Phasidis aves, & fumantes turtures vorant, ne scilicet Cerealia dona contaminent.* Quo de ritu plura dicerem, nisi abunde eum illustrasset Desiderius Heraldus in iis, quæ eruditè ad superiorem Arnobii locum annotavit. Nec enim visum mihi actum agere.

Cæte-

Cæterùm poterat Arnobius etiam ſuperioribus ſubdere, quòd Galli furibundi capita jactarent, id itidem factum eſſe ad imitationem Cybeles: quam Diodorus ‡ ait, διὰ τὴν πρὸς τὸ μειράκιον φιλοστοργίαν, καὶ τὴν ἐπὶ τῇ τροφοῖς λύπην, ἐμμανῆ γενομένην, εἰς τὴν χώραν ἐκπηδῆσαι· καὶ ταύτην τὴν ὀλολύζουσαν καὶ τυμπανίζουσαν ἐπιέναι πᾶσαν χώραν, καταλελυμένην τὰς τρίχας· *Cybelen per amoris erga juvenem impatientiam, & mœrorem ob nutrices, furore correptam in agros excurriſſe: atque ibi ſolam, diffuſis capillis, ululatu & tympani ſtrepitu, univerſam impleviſſe regionem.* Ad hunc ritum pertinet illud Catulli:

‡ *lib. 3.*

—Simul ite, ſequimini
Phrygiam ad domum, Cybelles Phrygia ad nemora Deæ.
Vbi cymbalûm ſonat vox, ubi tympana reboant,
Tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo,
Vbi capita Mænades vi jaciunt hederigeræ.
Vbi ſacra ſancta acutis ululatibus agitant.

Similiter Terentius Varro:

Tibi tympana haut inani ſonitu, Dea, tonimus,
Sonitum æris intonamus tibi nos ſemiviri,
Teretem comam volantem Galli tibi jacimus.

Item Cilnius Mæcenas:

Ades huc, ades Cybelle, Dea, montigena Dea,
Age tympano ſonanti quate flexibile caput.
Latus horreat flagello, comitum chorus ululet.

CAPVT XXI.

Silenus Phryx in Deos relatus. Sapientia ejus excellens. Cujuſmodi dolo eum Midas rex ceperit. Quando vixerit. Non alium videri à Marſya, cui vivo pellis detracta; ac ſuper eo viri ſummi opinio rejecta. Cultus Hectoris, Sarpedonis, Proteſilai, Homeri, Alexandri Magni, Hermotimi, Pyxodori, Cayſtrii, Aſii, Alabandi, Tlepolemi, Pandari, triumvirorum Solymenſium, quorum nomina variè adducta. Non videri eos Σκληροὺς *ſive* Duros *nuncupatos. Cultus Amphilochi, & Mopſi, apud Cilices. Atticam non dici Mopſopiam à Mopſo, ſed Mopſopo vel Mopſope. A Mopſo Ampycide, Theſſalo Argonauta, Theſſaliæ Mopſium nomen habere. Mopſus Thebanus, Tireſiæ nepos, Calchantis victor, ut vixerit temporibus belli Trojani, ac deinceps. Iterum de Venere Cypria: cujus ſacerdotes* Κινυράδαι. *Agraulo Cyprii hominem ſacrificabant. Cultus iiſdem Oneſimus.*

SEd de matre Phrygia fortaſſe nimium multa. Quare venio ad Silenum, tantopere à poetis celebratum: qui, Grammaticis variè nominis originem deducentibus, variè etiam ſcribi ſolet. Nec enim Σιληνὸς ſolùm,

ſolùm, vel Σειλωὸς : ſed etiam Σειλινὸς, & Σιλλωὸς, legas. Phrygem diſertim vocat Tertullianus de Anima cap. 11 : ubi inter alios, Deorum ordinibus inſertos, etiam recenſet *Silenum Phrygem, cui à paſtoribus perducto ingentes aures ſuas tradidit.* De ingentibus Midæ auribus ſatis notum. Quò reſpiciens Perſius ſcripſerat, *Auriculas aſini Mida rex habet.* Sed ne Nero id in ſe dictum putaret, præceptor ejus Cornutus reſcripſit, uti nunc legitur : *Auriculas aſini quis non habet?* Quemadmodum in vita ejus refertùr : quæ, ut arbitror, Suetonium Tranquillum habet auctorem. Nec mirum, ſi, quod ait Tertullianus, aures ſuas Sileno commodàrit Midas. Fuit enim Silenus, pro illis temporibus, naturæ & antiquitatis omnis intelligentiſſimus. Vnde nec alium de iſtis, quam Silenum, loquentem inducere voluit Maro eclogâ illâ, quæ *Silenus* inſcribitur. Vbi Servius poetam ea maximè ſecutum dicit, quæ de Sileno prodiderat Theopompus Chius. Cujus fide etiam Ælianus Variæ hiſtoriæ lib. III, cap. XVIII, compluria refert, quæ apud eum legi malo. Etiam apud Tullium in primo Tuſculanarum quoddam ex Sileni hujus dictis reperias. Quid impedit, quo minus illud apponamus? utcunque ille pro fabella referat : de quo aliter alii; niſi generalius voce fabulæ uſum placet; quod non plane inſolens veteribus. *Fertur de Sileno fabella quædam : qui cum à Mida captus eſſet, hoc ei muneris pro ſua miſſione dediſſe ſcribitur, docuiſſe regem, Non naſci hominibus longè optimum eſſe : proximum autem quamprimum mori.* Quomodo ceperit Silenum Midas, docet inter alios Xenophon lib. I de Expeditione Cyri. Vbi ait, fontem, qui Midæ dicebatur, vino miſcuiſſe. Nempe ſic inebriârit Silenum. Sed de fonte fabulam ſapit. Credo, tam ſapienti viro, ſapientiam Midas more regio magnis expectorârit culullis. Nec ſane Silenus ille unus fuit è multis; ſed unus è regulis Cariæ, qui Niſæ imperaret. De quo fidem fecerit Diodorus in tertio : Πρῶτον γὰρ τῶν ἁπάντων βασιλεῦσαι φασὶ τῆς Νύσης Σιλλωὸν, οὗ τὸ γένος ὅθεν ἦν, ὑπὸ πάντων ἀγνοεῖσθαι, διὰ τὴν ἀρχαιότητα. *Primum enim omnium Niſæ ajunt imperaſſe Silenum; cujus genus ab omnibus ignoratur, ob temporis longinquitatem.* Non tanta tamen ejus vetuſtas, ſi, ut Diodorus ibidem refert, Liberi Thebani temporibus vixerit. Cadmi enim Thebani is nepos fuit : de cujus temporibus nihil attinet repetere, quæ fuſè antea diximus. Videtur autem Silenus eſſe idem ac Marſyas. Quippe apud Herodotum lib. VII invenio, ut ab Apolline ſuſpenſa ſit ὁ τοῦ Σιλλωοῦ Μαρσύεω ἀσκὸς· *Sileni Marſyæ pellis.* Nec movet me, quod Marſyam hunc aliqui non Silenum, ſed Satyrum, appellent : ut Maximus Tyrius initio ſerm. XXX : ubi legas; Ἀνὴρ Φρὺξ, ἀργὸς τὸν βίον, ἐραστὴς χρημάτων, λαμβάνει τὸν Σάτυρον, ὡς φησὶν ὁ μῦθος, *Homo quidam Phryx, vitæ deſidis, pecuniæque appetens, capit Satyrum; ut in fabula eſt.* Vnde vir eruditiſſimus colligebat,

gebat, alium esse hunc Marsyam à Sileno. Quippe junior cum esset, Satyrus; grandior autem, Silenus dici meruit. Sola enim ætate Satyri, & Sileni, differebant. Marsyam autem Midæ regis temporibus vixisse, etiam ostendit, quod antea dicebamus, de Mida filiam despondente Attidi Cybeles amasio, item de Marsya, post Attidem à Meone interemtum, Cybelen in fuga sua comitante, ac tum provocante in certamen quendam seu regulum, seu sacerdotem, qui vivo cutim exuerit crudeliter.

Phrygiæ etiam pars Troas, in qua Ilium. Vbi Ganymedem mitto, Assaraci, regis Trojani filium; qui, ut apud Hyginum est, in Aquarii sidus relatus, & Iovis esse pocillator dictus. Egimus de eo, cùm Iovem Phrygium, qui Tantalus est, spectaremus. Potiùs nunc heroas consideremus. Alexandrum Magnum in Ilio parentâsse heroibus, qui bello Trojano cecidissent, testatur Diodorus in XVII, Plutarchus in Alex. & Iustinus lib. XI. Ipsis verò Iliensibus cultum Hectorē, imò & Helenam, Athenagoras ait Legatione pro Christianis: Ὁ μὲν Ἰλιεὺς θεὸν Ἕκτορα λέγει, καὶ τὴν Ἑλένην Ἀδράστειαν ἐπιστάμενος προσκυνεῖ· *Ilienses Deum Hectorem prædicant, & Helenam, veluti Adrastiam, scientes adorant.* Etiam Ajaci sacra fecisse, testis Strabo in XIII: uti & vicini Sigeenses Achilli, Patroclo, & Antilocho; quod ibidem ait.

Sarpedon etiam cultus in Troade. Plinius lib. XIII, cap. XIII: *Præterea Mutianus ter consul prodidit, se legisse, cum præsideret Lyciæ, Sarpedonis à Troja scriptam in quodam templo chartam.* De oraculo ejus habes apud Tertullianum dè anima cap. XLVI, item Philostratum in Heroicis.

Ab Ilio, si Septentrionem versus tendamus, offeret se Abydena regio: ubi, ut Mela ait lib. II, cap. II, *sunt Protesilai ossa consecrata delubro.* Sed festinantibus in Asiam magnam jucundius iter erit, si rectà eamus in Ioniam, inde in Cariam, tum oram extra Taurum maritimam, quam tenent Lycii, Pamphylii, ac Cilices.

Ab Ilio igitur, sic decantatâ versibus Homericis, prima nos recipiet Smyrna: quæ præ cæteris Homeri natales sibi deposcit. Itaque & templum Homero exstruxit: in quo ejus simulacrum; ut memorat Strabo in XIV. Etiam Smyrnæis Æsculapii fanum; ut ait Pausan. in Achaicis.

Supra Clazomenios látere eo, quod Chalcidenses occuparant, fuit lucus Alexandro M. sacer: ac certamē etiam erat communi Ionum nomine peragi solitum. Id Ἀλεξάνδρεια dixere. Auctor de utroque Strabo in XIV.

Clazomeniis cultus fuit Hermotimus: de quo sic Tertullianus lib. de anima, *Vt Hermotimum, cui Clazomenii mortuo templum contulerunt.* Nam *Hermippum* hic perperam legi solere, monitum jamdiu Paullo Leopardo lib. VIII Emendationum cap. III. Sana lectio retenta à Tertulliano ejusdem libri cap. XLIV: *Cæterum de Hermotimo, animâ, ut ajunt, in somno carebat;*

quasi

quasi per occasionem vagaturi hominis proficiscente de corpore. Vxor hoc prodidit. Inimici dormientem nacti pro defuncto cremaverunt. Cives Hermotimum templo consolantur.

In Ionia etiam est Ephesus, inclyta templo Dianæ. Sed hæc nobis in Diis naturalibus dicetur. At inter animales est Pyxodorus: cui ab Ephesiis divini honores decreti fuerunt ob marmoris inventum; teste Vitruvio lib.x, cap.VII.

Mæandri campum incoluerunt Iones, & Cares: imò & Lydi, atque alii. In hoc est, quem Ἀσιον λειμῶνα * Homerus vocat, *prata Asia* Virgilius †. Vbi Caystrii, & Asii cujusdam, heroum sacella propter Caystri flumen monstrabantur: ut Strabo refert in XIV.

* Iliad. β. 461.

† 1 Georg.

In Caria Alabandenses Alabandum colunt: de quo aliquid antea dictum nobis ex Tullio III de Nat. Deorum. Sed fusiùs ibidem his verbis: *Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, à quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium Deorum. Apud quos non inurbanè Stratonicus, ut multa, cum quidam, ei molestus, Alabandum Deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus.*

Caria opponitur Rhodo insulæ. Vbi Tlepolemus rex, qui ad Trojam militans à Sarpedone occisus, divino cultus est honore: ut est apud Pindari scholiastem Olymp. od.VII.

In continentem revertamur. In Lycia infra Cragum jacent Pinara; ubi Pandarum venerati; quemadmodum testatur Strabo in quartodecimo. Παλαιὸς ἥρως ‡ vocatur Eustathio: quem vide in Homeri Iliad. Δ *.

‡ antiquus heros.

* pag. edit. Rom. 448.

Solymi, qui in summis Tauri montis jugis constituti inter Lycios, & Pisidas, ac propterea à Strabone nunc his, nunc illis, adscribuntur, Deos coluere post mortem tres istos è viris principibus, Ἀρβαλον, καὶ Δρύον, καὶ Τροσωβιὸν: ut eos appellat Plutarchus libro de defectu oraculorum: ubi eos ait vocatos Deos σκληροὺς: unde & Turnebus *sævos* vertit: sed Σκιροὺς rescribendum esse, constat ex Eusebii lib. v Præparationis Euangelicæ cap.v, ubi hunc locum adducit: sed tres principes appellat, Ἀρβαλον, Ἀρυλον, καὶ Τόσιβιν. Ac Τόσιβις quoque est apud Suidam. Sed apud Theodoretum lib. III Græcarum affect. curat. ubi idem Plutarchi locus adducitur, pro Τόσιβιν est Τάββιν: item pro Δρύον, vel Ἀρυλον, ibi legas Ἀρυον. Σκιροὶ hi dicti videntur, quia statuæ eorum essent è σκίρῳ, hoc est marmore, vel, ut alii malunt, gypso. Ac nihil minùs verisimile, quàm σκληροὺς dixisse, quos interemtos tantopere dolerent, & pro benefactis divinis afficere honoribus vellent. *Duros* tamen redditum legas quoque in ea Theodoreti interpretatione, quam doctissimus Sylburgius recensuit.

Cilices colunt Nioben; de qua Athenagoras in Legatione. Verùm si de eo

de eo non Alcmanem modò, ſed Heſiodum etiam auctorem putavit, planè eum memoria fefellerit. Saltem nihil nunc de eo in Heſiodi Θεογονίᾳ reperias. Iidem divinos honores exhibebant Mopſo : ut eſt apud Origenem in tertio contra Celſum. Et ante eum ita Tertullianus lib. de Anima cap. XLVI : *Nam & oraculis hoc genus ſtipatus eſt orbis : ut Amphiarai apud Oropum, Amphilochi apud Mallum, Sarpedonis in Troade, Trophonii in Bœotia, Mopſi in Cilicia, Hermionæ in Macedonia, Paſiphaæ in Laconica.* Quo ex loco etiam diſcimus de oraculo Amphilochi apud Mallum : quod & ipſum Ciliciæ oppidum fuit. Sed quis Mopſus iſte fuerit, quæri video. Tres vulgò Mopſos imprimis celebrant : imò totidem à Strabone in IX referri, annotavit Andreas Schottus ad Melæ lib. I, cap. XVII. Nempe iſtic legas, Mopſium, Pelaſgiotidis in Theſſalia urbem, ſic dici, non à Mopſo vate, Tireſiæ Thebani filio ; ſed à Mopſo Lapitha Theſſalo, Argonautarum uno : ac deinde in codd. vulgatis edi ſolet : Ἄλλος δ' ἐστὶ Μόψος, ἀφ' οὗ ἡ Ἀττικὴ Μοψοπία· *Alius verò eſt Mopſus, à quo Attica dicta Mopſopia.* Et ſanè à Mopſo *Mopſopiam* dici, ſententia eſt Stephani in Μόψιον, qui ſimiliter apud Strabonem legiſſe videtur. Quin idem etymon exſtat apud Euſtathium in Dionyſ. Verùm obſtat, quòd à Μόψος eſſet Μοψία. Rectè igitur Caſauboniana Strabonis editio pro Μόψος habet Μόψοπος, unde ἀναλόγως eſt Μοψοπία : uti & à Μόψοψ, quòmodo idem vocatur Callimacho, apud Stephanum in Μοψοπία. Quare non dubium, quin Mopſus ille, cujus oraculum in Cilicia erat, vel Thebani Tireſiæ filius fuerit, vel Argonautarum unus. Poſterius cenſet Pamelius ad allatum Tertulliani locum. Fuit is Mopſus Ampyci filius, undè Ampycides dicitur Apollonio in IV, & Ovid. XII Met. Vatem autem hunc fuiſſe, clarè & Apollonius, & Valerius Flaccus, teſtantur. Mihi verò longè veriſimilius fit, oraculum illud Mopſi in Cilicia non fuiſſe Argonautæ Theſſali, ſed Tireſiæ filii, aut nepotis. Hoc è temporum ratione colligo. Siquidem Mopſus vates, cujus in Cilicia oraculum, non Argonauticis vixit temporibus, ſed belli Trojani ; uti conſtat ex Strabone in XIV ; ubi ſic ſcribit : Λέγεται δὲ Κάλχας ὁ μάντις μετ' Ἀμφιλόχου τοῦ Ἀμφιαράου κατὰ τὴν ἐκ Τροίας ἐπάνοδον πεζῇ δεῦρο ἀφικέσθαι· περιτυχὼν δ' ἑαυτοῦ κρείττονι μάντει κατὰ τὴν Κλάρον Μόψῳ τῷ Μαντοῦς τῆς Τειρεσίου θυγατρὸς διὰ λύπην ἀποθανεῖν. *Dicitur Calchas cum Amphilocho, Amphiarai filio, à Troja pedeſtri itinere, eò veniſſe : cumque apud Clarum, in ſe meliorem vatem incidiſſet, Mopſum, Mantûs filium, quæ Tireſiæ fuit filia, præ mœrore vita exceſſiſſe.* Hinc quæ alter alteri propoſuit, ex Heſiodo refert, & Pherecyde, item aliis : ac de Sophocle ſubjungit, Οὗτος δὲ εἰς Κιλικίαν μεταφέρει τὴν ἔριν, καὶ τὸν θάνατον τοῦ Κάλχαντος· *idem hanc concertationem, & mortem Calchantis, in Ciliciam transfert.* Ex quibus ſatis apertum eſt, ut Amphilochum, ita Mo-

 pſum,

pſum, (quorum utrique oraculum in Cilicia, ut ex Tertulliano vidimus) temporibus belli vixiſſe Trojani, Trojâque in Ciliciam veniſſe. Etiam hanc rem narrat Iſacius Tzetzes in Caſſandram Lycophronis *: inter cætera habes: Μετὰ δὲ τὴν Ἰλίου πόρθησιν αὐτὸς ὁ Κάλχας, καὶ ἕτεροι, Ἀμφίλοχος, Λεοντεὺς, Ποδαλείρης, Πολυπόιτης, ἐν Ἰλίῳ λιπόντες τὰς ναῦς αὐτῶν εἰς Κολοφῶνα πεζῇ πορεύονται, κἀκεῖ θάπτουσι Κάλχαντα· *Poſt verò excidium Ilii, Calchas ipſe, & alii, Amphilochus, Leonteus, Podalires, Polupœtes, Ilii navibus ſuis relictis, pedeſtri itinere Colophonem venerunt, atque hic ſepelierunt Calchantem.* Hinc de Mopſi, & Calchantis certamine enarrat. Ex quibus abunde cognoſcitur, Mopſum illum, in Cilicia cultum, non fuiſſe unum Argonautarum; quorum expeditio generatione integrâ bellum Trojanum anteceſſit: ſed illum Mantûs filium, Tireſiæ nepotem; qui Amphilochi, & Calchantis Homerici temporibus vixit. Nec alius, à quo in Cilicia Μόψου ἑστία, *Mopſi focus, lares, ſive domus.* B. Hieronymus *Mopſi viculum* appellat. Locus celebris mortuo iſtic Conſtantio imperatore, & epiſcopatu Theodori Mopſueſteni; viri à Baſilio, Chryſoſtomo, Cyrillo laudati; ſed poſt exortum dogma Neſtorianum, ab eodem Cyrillo, & Eccleſia, damnati. Etiam hunc Mopſum intelligo apud Pomponium Melam lib. I, cap. XIV, cùm ſcribit: *Trans eoſdem mons Sardemiſos, & Phaſelis, à Mopſo condita, finis Pamphyliæ.* Interea & Mopſus Argonauta ſuum habuiſſe oraculum videtur: de quo in Africæ numinibus inferiùs dicam.

* pag. 75, edit. Pauli Steph.

Deinceps ex Cilicia in Cyprum contendo. Vbi Cinyræ regis ſcortillum ſub nomine Veneris colebatur: ut cap. XVII dicebamus. Vti & de ritu colendi ſalis pugillo & phallo. Auctores, Clemens in Protreptico, Arnobius lib. XV, & Firmicus Maternus de err. prof. rel. Sacerdotes ejus Κινυράδαι vocabantur; quia non alius præficeretur ſacris, quam ex Cinyræ progenie. Teſtes Heſych. in Κινυράδαι, & Pindari ſcholiaſt. Pythion. od. II. Ita & Peliam, Cinyræ propinquam, Veneri dicatam fuiſſe, legimus apud Servium in Ecl. VIII.

Etiam Cretenſes Agraulo, Cecropis filiæ, de qua in Athenienſium cultu diximus, ſacra fecere; & humanâ quidem victimâ, uſque ad tempora Diomedis: uti locuples teſtis Porphyrius de abſtinentia animalium, & exinde B. Cyrillus libro IV contra deſertorem Iulianum. In eadem inſula Amathuſii coluere Oneſilaum; ut in Legatione ait Athenagoras.

CAPVT

CAPVT XXII.

Ad animales Phœnicum Deos acceditur. Syrorum, & Medorum imperium Græcis quasi ignotum videri ante bellum Persicum. Sanchoniathonis ætas, dignitas, scripta. Græcos, & alios, à Phœnicibus, & Ægyptiis, accepisse cultum Deorum. Chrysor, *qui Vulcanus videtur, non solum artis fabrilis, sed etiam facundiæ, divinationis, piscationis, & navigationis doctor habebatur. Idem* Diamichius. *Taautus literarum repertor.* Dagon *idem, qui* Σιτῶ. Beth-Dagon. *Atlas Phœnix.* Gades *cur sic vocentur. Quomodo Cœlus, & Tellus, Sanchoniathoni sint Dii animales.* Hercules Tyrius, *qui &* Melicartus. *Idem Sidone cultus, & unde* Melicarti *vocabulum.* Malica, *Amathusiis Hercules.* Αρτης, Mars, *& unde ea appellatio. Vnde item* Αρταῖος, *&* Αρτοξέρξης. Desanaus *quàm variè scribatur.* Dorsanes. Sandes. *Vnde hæ videantur appellationes. Herculis Tyrii ætas: quod alium à Samsone arguit.* Adad, *sive* Adod. Ada. *Pro* Astarten *plurativo* Astaroth *dici, quia pluribus locis coleretur. Esse eam Europam, Agenoris regis filiam. Cur, cum raperetur à Iove, tauro vecta dicatur.*

E Cypro ituris, hinc Asia trahit, inde Africa: in illa quidem Phœnicia, in hac verò Ægyptus: ab utraque earum superstitione impleta est Græcia. Quod verò ad Babyloniam, Mediam, Persiam, & terras Asiæ alias, exili solum famâ notæ erant ante bellum Persicum. Quemadmodum clarè ait Strabo in quinctodecimo. Et gravi auctore Homero id adstruit: Ομηρος γοῦν οὔτε τὴν τῶν Σύρων, οὔτε τὴν Μήδων ἀρχὴν οἶδεν· οὐδὲ γὰρ ἂν Θήβας Αιγυπτίας ὀνομάζων, καὶ τὸν ἐκεῖ, καὶ τὸν ἐν Φοινίκῃ πλοῦτον, τὸν ἐν Βαβυλῶνι, καὶ Νίνῳ, καὶ Εκβατάνοις παρεσιώπησε. *Nec enim Homerus Syrorum, vel Medorum nôrat imperium. Alioqui cùm Thebas Ægyptias, & earum, ac Phœnicum nominaret divitias: minimè præteriisset divitias Babylonis, ac Nini, & quæ Ecbatanis.* Sed ante Ægyptum culta est Phœnicia, & Cypro propior est multò. Bonis igitur avibus velum ventus impleat secundus, ut eo passo ad Phœniciam terram provehamur.

Phœnices coluere Saturnum, Rheam, Iovem, Iunonem, alios: quos fuisse homines, ipsi fatebantur. Vnde Theodoretus lib. III de cur. Græc. affect. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τὸν Κρόνον ἄνθρωπον εἶναι Σαγχωνιάθων ἔφησε, καὶ γυναῖκα τὴν Ρέαν τὴν ἐκείνου ὁμόζυγα· καὶ τὸν Δία, καὶ τὴν Ηραν, ἐκείνων γε παῖδας· εἶτα εὐεργεσιῶν τινων ἄρξαντας, καὶ δεξαμένους τοῦ βίου τὸ τέλος, θείας παρὰ Φοινίκων ἀξιωθῆναι τιμῆς, καὶ θεοὺς ἀναγορευθῆναι, καὶ βωμοῖς, καὶ θυσίαις, καὶ ἐτυσίοις τιμηθῆναι δημοθοινίαις. *Hinc & ipse Sanchoniathon, Saturnum fuisse hominem, Rheam mulierem, Saturni conjugem, tradit; homines etiam Iovem, & Iunonem, eorum liberos: postea verò cum beneficia quædam priores ipsi hominibus contulissent, vitâ demum*

mum perfunctos, dignos à Phœnicibus esse habitos, qui divinis honoribus culti, etiam vocarentur Dii, quique & aris, & sacrificiis, & annuo epulo colerentur. Sanchuniathon ille fuit Berytius, vir Trojano bello antiquior, ac historiam Phœnicum Phœniciâ perscripsit linguâ, partim ex urbium singularum actis, partim ex templorum monumentis, multum in eo adjutus operâ Hierombali, qui sacerdos fuit Dei Ἰευώ. Ἰευὼ autem idem ac Ἰάω: quæ voces factæ ex nomine Dei tetragrammato. Hoc Sanchuniathonis opus Philo Byblius lingua è Phœnicia transtulit Græcè; indéque ea, quæ de Phœnicum ille theologia retulerat; in primum suum de Præparatione Euangelica transtulit Eusebius. In hujus operis proloquio retulit Philo, antiquissimos gentium esse Phœnices & Ægyptios: Phœnices præter Solem, Lunam, sidera, elementa, & ex his composita, quæ vocat θεοὺς * φυσικοὺς καὶ ἀθανάτους, habuisse θεοὺς θνητοὺς †, nempe animas eorum, qui bene meriti essent de hominibus. Sic enim inter alia loquitur: Οἱ παλαιότατοι τῶν βαρβάρων, ἐξαιρέτως δὲ Φοίνικές τε καὶ Αἰγύπτιοι, παρ' ὧν καὶ οἱ λοιποὶ παρέλαβον ἄνθρωποι, θεοὺς ἐνόμιζον μεγίστους τοὺς τὰ πρὸς τὴν βιωτικὴν χρείαν εὑρόντας, ἢ καὶ καλά τι εὖ ποιήσαντας τὰ ἔθνη. εὐεργέτας τε τούτους καὶ πολλῶν αἰτίους ἀγαθῶν ἡγούμενοι, ὡς θεοὺς προσεκύνουν. *Barbarorum antiquissimi, Phœnices imprimis & Ægyptii, à quibus homines cæteri morem hunc accepere, maximorum Deorum loco habuerunt, qui res ad vitam necessarias invenissent, ac beneficium quoppiam in genus contulissent humanum. Hos igitur, qui bene fecerant, & multorum habebantur bonorum auctores, adorarunt ut Deos.* Videmus, ut πολυθεότητα ‡, & ejus cultum, à Phœnicibus, & Ægyptiis, derivet Philo: quod facile persuadet. Nam quis non potiùs de Chami posteris id in animum inducat suum, quàm Semi, aut Iapeti liberis; quorum pietas memoratur à Mose; quibus etiam benedixit Noe, cum Canaani, filio Chami, malediceret; ut est Gen. IX, 25, 26, 27. Atqui, quæ Phœnicia postmodo vocabatur, ea priùs à Canaan dicta est *Cananæa*: & à Chamo ipso Ægyptus *terra Cham*, item ab altero ejus filio *terra Mizraim* vocatur in Scripturis: ut alibi hoc opere ostendimus.

* *Deos naturales & immortales.*
† *Deos mortales.*
‡ *multitudinem Deorum.*

Inter eos, quos Deos fecere Phœnices, Chrysor fuit; qui Græcis videtur Ἥφαιστος, Latinis autem *Vulcanus*. Testis ex Sanchoniathone Philo apud Eusebium in primo Præp. Euang. ubi cum de Ὑψουρανίου sobole gemina, quam Ἀγρέα καὶ Ἁλιέα, *Venatorem*, & *Piscatorem* vocat, locutus foret, ista subjungit, Ἐξ ὧν γενέσθαι δύο ἀδελφοὺς σιδήρου εὑρετὰς, καὶ τῆς τούτου ἐργασίας· ὧν θάτερον τὸν Χρυσὼρ λόγους ἀσκῆσαι, καὶ ἐπῳδὰς, καὶ μαντείας· εἶναι δὲ τοῦτον τὸν Ἥφαιστον. εὑρεῖν καὶ ἄγκιστρον, καὶ δέλεαρ, καὶ ὁρμιὰν, καὶ σχεδίαν· πρῶτόν τε πάντων ἀνθρώπων πλεῦσαι· διὸ καὶ ὡς θεὸν αὐτὸν ἐσεβάσθησαν· καλεῖσθαι δὲ αὐτὸν καὶ Διαμίχιον. *Ab iisdem fratres procreati duo; qui ferrum, ac multiplicem ejus usum, reperere. Quorum alter, Chrysor nomine, quem Vulcanum esse ait, plurimum*

operæ

operæ ac ſtudii, partim in eloquentia,partim in cantionibus ac divinandi artibus collocavit. Is etiam hamum atque eſcam,piſcatorum lineam, ac tumultuarias rates invenit, primuſque mortalium omnium navigavit. Quamobrem eum quoque poſt obitum inſtar Dei coluerunt, ipſumque præterea Diamichii nomine appellarunt.

Porrò vocabula illa Υψȣρανὶȣ, Αγρέος, Αλιέος, & ſimiles, non à Sanchoniathone ſunt, ſed interprete; qui Phœnicia nomina Græcis expreſſerat vocibus. Alios ibidem ex Sanchoniathone recenſet Deos de hominibus factos: uti Αγρούηρον ἢ Αγρότην, *Agricolam ſive Ruſticum*: quem templo in Phœnicia, & eximio ait ſimulachro cultum, vocatumque eſſe Deorum maximum. Cenſeo hunc, vel Chamum fuiſſe, vel Cainum; quem Abelo à maledicta gente Cananæa prælatum, nihil mirandum. Addit, eum cum fratre, qui Αγρὸς * dicebatur, atria addidiſſe ædibus, & ſepta, & σπήλαια, ſive ſpeluncas, vel cellas ſubterraneas. Primus quidem Cain fuit, qui urbem exſtruxerit: ut Moſes indicat Gen. IV, 17. Non adverſor tamen, quo minùs intelligatur aliquis è Chami poſteris, qui incoluerit Cananæam. Ab his fratribus Sanchoniathon eſſe ortos ait agricolas, quique canibus venantur: atque etiam vocatos Αλῆτας, ἢ Τιτᾶνας· *Errones, & Titanas.* Ex his natos Αμυνον, καὶ Μάγον: inde Μισὼρ, καὶ Σιδὺκ, hoc eſt, Ευλῦτον, *Solutu facilem*, καὶ Δίκαιον, *Iuſtum*. Ex Miſor eſſe Taautum: qui artem ſcribendi reperit, primuſque rerum geſtarum commentarios reliquit: ac Ægyptiis quidem Θωὼρ, vel potiùs Θωὺθ, Alexandrinis autem Θὼθ, Græcis Ερμῆν nominatum. Quod & antea ex Philonis Berytii præfatione, retulerat Euſebius. Ac plura de eo in Diis Ægyptiis dicemus. Poſtea ſubjungit, ut ex Siduc procreati ſint, qui vel Διόσκȣροι, vel Καβειροὶ, vel Κορύβαντες, vel Σαμοθρᾶκες vocantur. Variè credo hoc numen extulit Philo, quia non ſatis videret, quod numen Græcanicum Phœnicio illi imprimis conveniret. Memorat & Deum, cui nomen Ελιȣ͂ν, ſive Υψιςος, hoc eſt *Altiſſimus*: qui vixerit prope Byblum, ac genuerit Οὐρανὸν, unde ætherea plaga Ουρανȣ͂ ſive Cæli nomen acceperit. Altiſſimum autem cum feris congredientem periiſſe: ſed à liberis adſcriptum eſſe Diis: ᾧ καὶ χοὰς, καὶ θυσίας οἱ παῖδες ἐτέλεσαν· *quem & libationibus, & ſacrificiis, liberi ſint venerati.* Ex Cælo quoque natos ait Ilum ſive Saturnum, Betulum, Dagonem, & Atlantem. De Ilo dictum antea. De Betulo agam in Deorum ſymbolis. Dagon à Philone redditur Σιτὼ, hoc eſt, frumenti præſes: nempe quia frumentum & aratrum repererit. Quod convenit cum Hebræo דגן, dagan, *frumentum*. Alii tamen cenſent eſſe à דג, dag, *piſcis*. Quaſi *piſcionem* dicas. Puta quia mari præeſſet, eoque ſimulachrum ejus ſuperiori parte hominem, inferiori piſcem referret. Multum ſanè hæc diſtant. Nec enim agricolis, ſed piſcatoribus, & nautis, convenerit numen, quod ſemihominis ac ſemipiſcis

* *Ager.*

 figuram

figuram haberet. Sæpius in Scripturis memoratur בית דגון, *bethDagon*, hoc eſt, *templum Dagon*. Vt 1 Sam. v, 1, ubi dicitur, cùm arca Domini à Philiſtæis illata eſſet in templum Dagonis, ac juxta Dagonem collocata; poſtridie repertum eſſe caput ejus in limine cum duabus manibus, relicto ſolùm Dagonis corpore ſive trunco. Commate idem quincto repeti videas nomen Dagonis, ſed particulatim in Aſdod. Adde quod 1 Maccab. x,83,84, dicitur Ionathas accendiſſe BethDagon, cum Azoti ſe hoſtes in illud, velut aſylum, recepiſſent.

Quartus filiorum Vrani Atlas refertur: qui fortaſſe non alius eſt ab celebratiſſimo ejus nominis rege Mauritaniæ. Quid enim prohibet, quo minùs credamus, Phœnicem hunc coloniam duxiſſe in Mauritaniam? Præſertim cum videamus, Carthaginenſes eſſe Phœnicum colonos: imo & Gaditanos. Quorum colonia ab Hercule Tyrio. Nam columnas Herculis non alîus eſſe, quàm Tyrii, etiam judicium eſt graviſſimi ſcriptoris, Strabonis. Atque idem ipſa *Gadium* appellatio arguit. Nam Græcè eſt Γάδειρα, à גדר, *gadir*, cujus femininum גדרה, *gedera*, hoc eſt, *ſepimentum*, ut etiam Solinus exponit, cap. XXVI. Imò & Procopius Cæſarienſis, initio lib. 1 Vandalicorum, ait, SEPTVM à Romanis vocatum. Perperam tamen exponit ἑπτὰ, quia ſic *Septem* vocaretur. Melius cauſſam perſpexit Avienus: *Pœnus namque locum Gadir vocat undique ſeptum.* Heſychius: Γάδειρα, τὰ περιφράγματα, Φοίνικες· *Gadir, ſepimentum, ſecundum Phœnices.*

Poſtea ſubdit Sanchoniathon, ut Tellus zelotypa ob libidines mariti ſui Vrani, qui Latinis Cœlus vocatur, ab eo receſſerit. Tum illum cœpiſſe conſilium è medio tollendi, quicquid liberorum ex ea haberet. Sed Telluri tantum fuiſſe, & animi, & conſilii, ut vim omnem propulſaret. Hic qui Vrani ſive Cœli, & Telluris nomina audiat; quid aliud exiſtimet, quàm vocabula hæc non ad mortuos, ſed duntaxat ad partes naturæ pertinere? At longè aliter res habet: ſive cum Sanchoniathone exiſtimemus, vocabula Cæli, & Telluris, priùs hominum fuiſſe, poſtea autem eſſe in honorem eorum naturæ partibus attributa, quibuſcum colerentur: ſive, quod non paullo mihi veriſimilius videtur, priùs Cæli & Telluris nomen mundanis partibus conveniat: poſtea autem, cum ſimili homines cultu dignari vellent, obliterato veteri defunctorum nomine, nomen iis impoſitum ſit partium naturæ, quo & nomine, & cultu, convenirent.

Perſequamur nunc cætera ex Sanchoniathone. Refert deinde, Saturnum, ubi adoleverat, conſilio, & auxilio Minervæ, ut maternas vindicaret injurias, patrem regno depuliſſe. Saturni filias eſſe Proſerpinam, quæ obierit virgo, & Minervam. Byblum à Saturno conditam. Atlantem fra-

trem

trem terrâ defossum : Sadidum filium jugulatum : sororem ductam Astarten; unde, præter filios, Amorem, & Cupidinem, genuerit septem Titanidas sive Dianas; quarum una, nomine Sydyco, mater fuerit Æsculapii. Ductam ei & alteram sororem Rheam, unde totidem genuerit filios; quorum postremus, simulac esset natus, fuerit consecratus. Ductam & sororem tertiam, Dionen. Fuisse præterea tres Saturno filios; unum patri cognominem, alterum Iovem Belum, tertium Apollinem. Post pauca subjungit, τῷ Δημαροῦντι γίνεται Μελίκαρθος, ὁ καὶ Ηρακλῆς· Quod perperam vertit interpres, *A Demaroonte Melicarthus, & Hercules procreantur.* Cum debuerit, *Melicarthus, qui & Hercules, procreatur.* Herculem à Phœnicibus cultum, etiam discimus ex II Maccab. IV, 18, 19, 20, ubi legas, ut impius ille sacerdos Hierosolymitanus Iason miserit Tyrum *drachmas argenti trecentas in sacrificium Herculis.* Etiam ex iis, qui Alexandri gesta prodiderunt, notum, hoc perniciem attulisse Tyriis, quòd, cùm Alexander dixisset, se velle Tyrum venire Herculi sacrificatum, Tyrii decretum fecerint, Macedonem vel Græcum in urbem admittendi neminem. Atque addit Arrianus lib. II : Εστὶ γὰρ ἐν Τύρῳ ἱερὸν Ηρακλέους, παλαιότατον ὧν μνήμην ἀνθρωπίνη διασώζεται· *Est enim in urbe ea templum, cujus vetustatem humana memoria conservat.* Mox distinguere jubet inter tres Hercules, Tyrium hunc, Argivum, & Ægyptium. Ex quibus liquet, Tyrium esse Argivo aliquot seculis vetustiorem. Nec Tyriis solum Hercules colebatur, sed & Sidoniis: imò cultus iis, ut Strabo in XVI ait, καθ᾽ ὑπερβολήν, *supra modum.* Melicartho fuisse nomen, jam ex Sanchoniathone seu Philone Bybliensi vidimus. Vox ea ex duabus est conflata. Prior pars est מֶלֶךְ, melech, *rex*; unde & Hercules *Malica* ab Amathusiis. Hesychius : Μάλικα τὸν Ηρακλέα, Αμαθούσιοι, *Malica, Herculem, Amathusii.* Est verò Amathus gemina, Phœniciæ una, Cypri altera. Nempe urbes istæ sacris videntur convenisse : nec dubito, quin primi in Cyprum Phœnices trajecerint: ut Amathusii in Cypro à Phœnicibus cultum Herculis acceperint. Imò aliqui etiam Amathuntis nomen ab Herculis filio esse existimant: quod Stephanus indicat in Αμαθοῦς. Altera in Melicarto pars est קַרְתָּא, carta, *civitas.* Quomodo *Melicartus*, sive *Melicerta*, sit *rex civitatis*, θεὸς πολιοῦχος.

Sed dicere etiam liceat, posteriorem vocis partem esse Αρτης. Nam Mars, & Hercules, promiscuè usurpari solent Orienti. At Αρτης Ægyptiis Mars : uti ex Vettio Valente Antiocheno ostensum clarissimo Seldeno. Est vero Αρτης ejusdem originis ac Αρης, nempe ab עָרִיץ, *arits.* Ac ἄρτης quidem sive *artis* ex eo fit trajectis literis, quia Græci, vel Latini, nesciunt tsade. Αρης autem, rejecto τ, ex eodem tzade. Notat verò עָרִיץ, aritz, *terribilem,* & μεταληπτικῶς, *fortem.* Ejusdem originis ac Αρτης est Αρταῖος, appellatio

latio veterum heroum, qui à fortitudine imprimis commendabantur. Hesychius : Ἀρταῖοι, οἱ ἥρωες παρὰ Πέρσαις· *Artæi, heroes apud Persas.* Iisdem ἄρτης *magnus*, quia heroes magnæ virtutis. Vnde Ἀρταξέρξης. Herodotus lib. VI : Δύναται δὲ κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν ταῦτα τὰ ὀνόματα, Δαρεῖος, ἐρξίεις· Ξέρξης, ἀρήϊος· Ἀρταξέρξης, μέγας ἀρήϊος. *Valent autem hæc nomina secundum Græcanicam linguam; Darius quidem coercitor ; Xerxes bellator, vel Martialis ; Artaxerxes autem magnus bellator.* Si propius proprietatem vocis עריץ, attendas, valebit *terribilem*, vel *fortem bellatorem.* Etiam Phœnicius Hercules *Desanaus* vocabatur. Eusebius in Chronicis ad num. CCCCXCVII : *Hercules cognomento Desanaus in Phœnice clarus habetur. Vnde & ad nostram usque memoriam à Cappadocibus, & Eliensibus, Desanaus adhuc dicitur.* Quæ verbis iisdem legas apud Marianum, & Florentium Wigorniensem. Sed apud Georgium Syncellum, qui Eusebium exscribere solet, sic legitur : Ἡρακλέα τινὲς φασὶν ἐν Φοινίκῃ γνωρίζεσθαι Διωδᾶν ἐπιλεγόμενον, ὡς καὶ μέχρι νῦν ὑπὸ Καππαδοκίων καὶ Ἰλιέων κεκλῆσθαι. Vbi duplex discrimen videmus. Vnum est, quod pro *Eliensibus* dicat *Iliensibus.* Et sanè verisimiliùs, à Phœnicibus cultum Herculis, uti ad Cappadocas, sic ad Ilienses potiùs, quàm ad Elienses, promanâsse. Alterum est, quòd pro *Desanaus* dicatur Διωδᾶς. Quod ab altero nimium quantum abit. Etiam *Desanai* vocem suspectam reddit mira Latinorum Eusebii codicum, & ejus exscriptorum, inconstantia. Quidam enim MSSi, atque editi, præferunt, *Desinaäs, Desinas, Definas* : quod postremum etiam invenias in editione Henrici Stephani senioris. Apud Marianum autem, *Desinaus*, & *Dosinaus.* Pontacus in tribus Eusebii codicibus invenit *Desonaas.* Qui priorem partem in *Dosinaus* , & posteriorem in *Desinas*, attenderit, suspicari jure possit, hæc corrupta esse ex Δορσάνης. Hesychius †: Δορσάνης, ὁ Ἡρακλῆς παρ' Ἰνδοῖς· *Dorsanes, Hercules Indis.* Difficile est Indicæ appellationis caussam adducere. Cæteroquin vicinum est Chaldaicum דרס, daras , *calcare, premere, incidere.* In præcipuâ Herculis laude ponebatur, quòd tyrannos calcârit, & oppresserit. Etiam Agathia, ex Beroso, Athenocle, & Symmacho, testante *, Persis Σάνδης dicebatur. Quod posterioribus syllabis multum accedit ad Δορσάνης. Vel fuerit Σάνδης ab Syriaco שנד, sanad, *sævire.* Habes Act. XXVI, 11 : ubi Paulus in Sanctos sæviisse se dicit ante conversionem. Sed Δορσάνης Indicum, Σάνδης Persicum : & quam utrumque abit à Διωδᾶς. Quamobrem non ausim propter horum ullum damnare *Desanaus*, vel *Desanes* : præsertim cum vicinum sit דשן, daschen, *pinguis*, & κατὰ μεταφορὰν, *pollens* : ut Psal. XXII, 30, *Et incurvaverunt se* כל־דשני־ארץ, *omnes pingues terræ.* Hoc est, potentes omnes, quique divitiis vel honore cæteros anteeunt. Hujusmodi appellatio optimè conveniat fortissimo Herculi : qui iccirco in antiquis etiam inscriptionibus *Pollens* vocatur.

† Continuo post Δόσαν.

* lib. 2.

vocatur. Vt iſtac Interamnæ Nahartium in Vmbria * :

* *Inſcr. Grut.* CCCXV, 7. *Ac ſimiliter*, Herculi Pollenti, Potenti : L. 3.

LOCVS
SEPVLTVRÆ
CVLTORVM
HERCVLIS
DEFENSORIS
POLLENTIS
INVICTI.

Dicere etiam poſſimus, *Deſanaas* conflari ex vocabulis duobus; quorum prius ſit דשן, quod *pinguem*, vel *opulentum* ſignificare diximus, & עז, *as*, quod *fortem* notat : ut Geneſ. XLIX, 3, ubi id nomen à Iacobo tribuitur Rubeni primogenito. Herculi igitur ab opibus, & fortitudine, nomen ſit impoſitum; quia fortitudine parentur opes, ac tum opes, tum fortitudo ab Hercule poſcerentur.

Si Euſebium audimus, vixerit Phœnicius Hercules, quo tempore Moſes in monte adſpectu frueretur divino. Vt non poſſit eſſe Samſon : cujus tempora magis conveniunt Herculi Thebano. Fuiſſe Tyri ſepultũ, ait Clemens Romanus. Humanis hoſtiis ſolere placari, ait Plinius lib. XXVI, cap. V. Sed de Hercule ſatis : præſertim quia de eo & poſtea agendum.

Redeamus ad Sanchoniathonem : à quo, poſtquam de Hercule dixiſſet, refertur Ἀδωδὸς, βασιλεὺς θεῶν † : qui cum Aſtarte & Iove Demaraonte, regnâſſe dicitur in Phœnice. Quare & de Adodo, & Aſtarte, quædam dicemus. Prior etiam Aſſyriis cultus; teſte Macrobio, qui & vocabulum interpretatur. Verba ejus ſunt lib. I Saturn. cap. XVIII : *Deo, quem ſummum maximumque venerantur*, ADAD *nomen dederunt. Ejus nominis interpretatio ſonat* VNVS. Sed ſunt, quæ ſcrupulum injiciant. Nam VNVS Aſſyriis ſive Chaldæis, & Syris, eſt חד, *chad*, Hebræis אחד, *Achad*. Quare exiſtimet aliquis, apud Macrobium, pro ADOD reſcribi ACHOD oportere. Verùm obſtat, quòd & Ἀδωδὸς ſit apud Sanchoniathonem, ſive Philonem Byblienſem. Quare potiùs cenſeo Macrobium, vel alium, qui Macrobio impoſuerit, vicinitate vocabulorum *adod*, & *achod*, fuiſſe deceptum. Imò non abſurdè dixeris, & hoc numen à Phœnicibus Phryges accepiſſe : ut Deſanai Herculis; quemadmodum ex Euſebio antea vidimus. Conjecturæ hujus fundus eſt Heſychius : ubi vulgò legas, Ἀδαγοῦς *, θεός τις παρὰ Φρυξίν. Eoque exiſtimet aliquis, pro Ἀδαγοῦς reſcribendum Ἀδωδὸς. Faciliùs ſubſcriberem, niſi exponeret, θεὸς ἑρμαφρόδιτος †. Vti & Gloſſæ Græcobarbaræ noſtræ ineditæ. Fortè igitur, ſemivir Attis, Phrygius Deus, *Adagous* dictus fuit, origine incertâ. Etiam *Adodi* appellationem firmat, quod Iuno, cujus nomine Luna, & aer, notatur, Babylonis

† *Adodus, rex Deorum.*

* *Adagous; Deus quiſpiam ſecundum Phryges.*

† *Deus ſemivir.*

lonis dicebatur *Hada*, vel *Ada*. Hesychius, Ἀδα· ἡδονὴ, πηγὴ· καὶ ὑπὸ Βαβυλωνίων ἡ Ἡρα †. Valde enim est verisimile, si Luna, & aer, *Ada* dicerentur; Soli etiam atqueætheri, potiùs *Adodi*, quàm *Achodi*, nomen fuisse. Sed ista, etsi hujus sint loci, quatenus homo Phœnix cum Sole cultus fuit: non minùs tamen ad Solis Lunæque cultum pertinent; de quo libro agam sequenti.

† Ada, *voluptas, fons: & Babylonius Iuno.*

Nunc de Astarte dicam: quam fuisse Phœnissam, jam ex Sanchoniathone vidimus. A Phœnicibus pro Dea cultam, docet illud Scripturæ 1 Reg. XI, 5: *Et ivit Salomon post Astoreth, deam Sidoniorum.* Vbi singulare est עַשְׁתֹּרֶת, *Hastoreth*, sive *Astoreth*. Chaldaicè est עַשְׁתָּרְתָּא, *Astarata*: unde contractè Ἀστάρτη, sive *Astarta*. Plurale עַשְׁתָּרוֹת, *Astaroth*: quasi *Astartas* dicas: nempe ut dicimus *Baalim, Ioves, Iunones*: quia unum idemque numen pro variis locis, quibus coleretur, variè vocaretur. Quoniam verò עַשְׁתָּרָה gregem significat, vel, ut aliqui censent è rabbinis, oves feminas: eò R. David Kimchi existimat, simulachrum ejus fuisse ovis figurâ. Aliis tamen verisimilius fit, ita vocari, quia illi ovis immolaretur. Sed ista minimè pugnant.

Astarte hæc, quatenus numen est animale, filia fuit Agenoris, Phœnicum regis: quam, postquam adscripta est Diis, Astarten nuncupatam, ex ipsis Phœnicum sacerdotibus se accepisse, refert Lucianus lib. de Dea Syria. Quomodo autem cum eo conveniat, quod Astarte aliis sit Luna, id ex iis planius erit, quæ in cultu mixto dicentur. Ex eodem Luciano cognoscimus, cultum hunc institutum esse in solatium Agenoris post raptam Europam ab Iove Cretensi: ut generali nomine appellant, quem Lycophron Ἀστερον, Diodorus in quincto, Ἀστέριον, Augustinus de Civitate Dei lib. XVIII, cap. XII, vocat Xanthum: quam rem & superius * attigimus. Dicitur verò Europa tauro vecta, quia in litore choreas agens navi rapta, cujus ἐπίσημον † taurus: unde & navi nomen. Nisi cum Palæphato malis, raptam à viro Cnossio, cui nomen Taurus. Eusebius historiam priùs refert ad extrema Iosuæ tempora: mox, alios secutus auctores, ad quinctumdecimum Othonielis annum. Sed minutum hoc: quippe Eusebius Othonielis annos mox ab excessu Iosuæ auspicatur, præterito intervallo, tum quo seniores regnarunt; tum quo, his mortuis, lapsus est populus in idololatriam, ac propterea à Deo punitus est octennii servitute sub Chusano, Mesopotamiæ rege. In quo errore prope omnes hodie Eusebium sequuntur. Paullo post idem Lucianus ait, non omnes fateri Astarten esse Europam. Ne istud quidem pugnat cum cæteris, si sic interpretere, alios in Astarte aliam, quam Europam, coluisse. Plures enim gentes, aliæ hanc, aliæ aliam heroinam, uno cultu cum Astarte sive Luna coluerunt.

* *cap. 14.*

† *signum.*

CAPVT

CAPUT XXIII.

Dii Syri animales, in quibus Dea Atargatis, ſive Atergatis, pro quo & Artaga, *&* Athara *legitur. Eadem Derceto. Antipatri Stoici de Atergatis etymo ſententia refellitur. Atergati dedicatos piſces aureos, & argenteos. Sacerdotibus ejus piſces comeſtos. Non conveniſſe, utrùm ab aliis ſubmerſa ſit, ob aſperum imperium: an ſeſe demerſerit, pœnitudine pudoris amiſſi. Cur in piſcem converſa dicatur. Syros abſtinuiſſe eſu piſcium. An Derceto etiam dicta* Ceto, *& an eadem ſit Andromeda, ceto objectanda. Forma Atergatis, & vocis ejus origo. Etiam cultam in Parthia. Filia ejus Semiramis, educata à Simma, quod nomen idem Semi nomini videtur. Semiramis in columbam verſa, uti mater in piſcem: & quæ cauſſa figmenti. Syros, ut piſcibus, ſic columbis abſtinuiſſe. Semiramidis etymon. Columbam ſymbolum credi regni Aſſyrii. An & columba Samaritanis culta. Tres Semiramides, Nini una, Belochi altera, tertia, quæ Medici imperii tempore fuit. Atergatim, & Deam Syriam; diverſas videri. Semiramis ovo excluſa dicitur, quod foverit columba. Seleuci Nicatoris fanum, & feſtum* Nicatoria.

E Phœnicia imus in proximam, quæ Cava dicitur, & Syriam cæteram. Vbi culta Atergatis, ſive Atargatis: pro quo corruptè *Adagartis* eſt apud Crinitum lib. XIV de honeſta diſcipl. cap. VIII. Sed pro *Atargatis*, poſteriori vocis parte reciſâ, etiam *Atarga*, vel *Artaga*, dixere. Saltem apud Phurnutum, ubi de Rhea diſſerit, Αρτάγα legitur. Verba ejus inferiùs adducam. Imò & *Athara* vocabatur. Etſi Iunianus Iuſtinus in compendio, præferat *Arathis*: ſive ut in Veneta veteri * eſt, *Ariathis*: vel uti eſt in Badiana †, *Marathis*. Quæ corrupta videntur ex *Atergatis*. Vel potiùs cùm Hermolao Barbaro ‡ dicamus, pro *Arata* trajectis literis eſſe reſcribendum *Athara*. Clarè enim Strabo ait lib. XVI: Ἀταργάτιν δὲ τὴν Ἀθάραν. Scio ſummum virum, Iſaacum Caſaubonum *, ſuſpicari legendum Ἀστάραν, atque hoc eſſe ex *Aſtaroth*, pro quo Græci Ἀστάρωθ: ut antea vidimus. Sed alia eſt *Aſtarte* ab *Atergati*: hæc mater, illa filia. Sic igitur legendus is Iuſtini locus: *Nomen urbi à Damaſco rege inditum: in cujus honorem Syri ſepulcrum Athares uxoris pro templo coluere; Deamque exinde ſanctiſſimæ religionis habent.* Eadem diva, principe ex *Atergate* literâ reciſâ, & leviculâ immutatione, vocata eſt *Derceto*; quomodo Cteſias appellat, ut ibidem Strabo autor eſt, his verbis: Δερκετὼ † δὲ αὐτὴν Κτησίας καλεῖ. Hæc Atergatis ſive Athara, ſive Derceto, regina fuit Syriæ, juxta Antipatrum Tarſenſem Stoicum libro περὶ δεισιδαιμονίας quarto: unde Athenæus in octavo refert, verum reginæ nomen fuiſſe *Gatis*: quæ cum obſoniorum eſſet

* *an.* 1494.

† *an.* 1524.

‡ *Plin. Caſtig. lib.* 5, *cap.* 23.

* *Animadv. in Athen. lib.* 8, *cap.* 8.

† *Derceto verò illam Cteſias nominat.*

eſſet avidiſſima, edictum promulgaſſe, nequis piſces ederet ἄτερ Γάτιδος, *præter Gatidem*: tum imperitum vulgus ex ἄτερ, & Γάτις, unam conflaſſe vocem, Ἀτεργάτις. Sed Stoici in etymis eruendis mirificè nugari ſolent: nec in eo illorum, vel aliorum, probari poteſt confidentia, quòd Syriacorum originem è Græcia arceſſant. Noſtra verò ſententiâ, nulla fuit regina Gatis. Veriſimilius verò Atergatis etymon inferiùs adducam. Ibidem refert Athenæus ex ſecundo Mnaſiæ libro de Aſia, Atergatin reginam durè rexiſſe, & quo ſola piſcibus veſceretur, quicunque caperentur, ad ſe juſſiſſe deferri: indéque obtinere, ut qui ſupplices Deam adorant, aureos & argenteos piſces offerant: ſacerdotes quoque, ante ſimulacrum Deæ, conſtituere piſces elixos, & aſſos; ſed quos ipſi poſtea abſumant. Ibidem ex Xantho Lydo commemorat Athenæus, ut regina hæc à Mopſo Lydo capta, & propter inſolentiam, injuriaſque multis illatas, tandem cum filio Ichthye (quo ſub nomine verum occultarunt) in lacu Aſcalonis ſit ſubmerſa, & à piſcibus devorata. Alii verò hæc paullo aliter narrant. Quippe ajunt, Derceto rem habuiſſe cum adoleſcente Syro: atque inde peperiſſe Semiramidem: ubi verò ejus puduit concubitus, in lacum ſe abjeciſſe piſcoſum prope Aſcalonem, à piſcibus verò ſervatam: quibus iccirco veſci, Syris religio ſit. Atque ita Græcus Arati interpres; ubi de Piſcium ſigno tractat. Pro quo apud Diodorum Siculum legas, in piſcem eſſe converſam. Sic fabulari de iis veteres ſolent, qui in aquis periiſſent; nec fabuloſè prorſus, quia ſic piſcibus cibus facti, quodammodo in piſcem vertantur. Quamquam de Atergate peculiaris etiam ratio acceſſit: quia non inconvenienter in piſcem dicitur mutata, quæ à morte colitur piſcis figurâ. Quod verò propterea dicebamus, Syros piſcibus abſtinere: id præter Diodorum, & Aratæum ſcholiaſtem (ubi Δερκετὼ pro Δέρκη legendum) aſſerunt Herodotus in Euterpe, Xenophon lib. I de Expeditione Cyri (cujus verba mox adducam) Cicero in III de Nat. Deorum, Ovidius, Iuvenalis, alii. De Diva hac intelligendus etiam Plinius lib. V Hiſt. Nat. cap. XIII: *Ioppe Phœnicum, antiquior terrarum inundatione, ut ferunt. Inſidet collem, præjacente ſaxo: in quo vinculorum Andromedæ veſtigia oſtendunt. Colitur illic fabuloſa Ceto.* Ita habet vetus editio Parmenſis anni CIↃ CCCC LXXVI. Nec longè abit *Cato*, quod in aliquibus invenitur MSSis. Deque Andromeda habes item cap. XXXI: *In Phœnicio deinde mari eſt ante Ioppen Paria, tota oppidum: in qua objectam belluæ Andromedam ferunt.* Quare aliquis ſuſpicetur, genuinum eſſe nomen Κητὼ: ac ſic dictam Andromedam: ſive quia navis ἐπίσημον*, qua avecta eſt fuerit cetus: ſive quoniam, cui à patre primitus fuit promiſſa, princeps foret inſularis, qui piraticam exerceret: quales meritò cetis, cæteriſque marinis monſtris, comparantur.

* *inſigne.*

parantur. Sed magis placet *Ceto* eſſe ex *Derceto:* quia ut hic legas *fabuloſa Ceto*; ita cap. XXIII ait, *prodigioſa Derceto.* Verba apponam: *Bambucen, quæ alio nomine Hierapolis vocatur; Syris verò Magog. Ibi prodigioſa Atergatis, Græcis autem Derceto dicta colitur.* Eo autem nunc fabuloſa, nunc prodigioſa dicitur, quia ſuperiori corporis parte mulierem, inferiori piſcem referret. Quâ formâ ſe vidiſſe ait Lucianus de dea Syria: ubi ſic ſcribit: Δερκετοῦς δὲ εἶδος ἐν Φοινίκῃ ἐθεασάμην, θέημα ξένον· ἡμισέη μὲν γυνὴ, τὸ δὲ ὁκόσον ἐκ μηρῶν ἐς ἄκρους πόδας ἰχθύος οὐρὴ ἀποτείνεται· *Dercetûs autem imaginem in Phœnicia vidi, ſpectaculum inſolitum. Erat dimidiâ parte mulier: quantum verò à femoribus ad imos protenditur pedes, in piſcis caudam deſinebat.* Ac ſatis eſt veriſimile, Atergatim ſive Atargatim (utroque enim modo ſcripſere) ex figura hac habere nomen: ut vox ſit conflata ex אדיר, addir, *magnus, potens, excellens*, & דג, dag, *piſcis.* Culta verò non in Syria modò, ſed ipſa etiam Parthia: ut indicat Iſidorus Characenus in Parthiæ periegeſi: Ἔνθεν Βεσηχάνα πόλις, ἐν ᾗ ἱερὸν Ἀταργάτι. *Inde Beſechana urbs, ubi templum Atargati.*

Connexa his ſunt, quæ de Semiramide memorant: ut quæ filia fuerit Dercetûs; quemadmodum ex Diodoro diximus. Atque idem teſtatur, ex noſtris quidem Athenagoras in Legatione; è gentilibus verò Hyginus fab. CCXXXIII, & Lucianus de Dea Syria; ubi ait, Dercetûs honori templum Hierapoli conditum à filia Semiramide. De infantia Semiramidis hæc legere eſt apud eundem Diodorum. Ait, eam à matre, priuſquam in aquas ſe daret præcipitem, delatam eſſe deſertum in locum: ubi columbarum vis nidularetur, atque ibi occultè educatam, uſque dum eam domũ ſuam recepit Simma, qui liberis carebat. Regiorum is jumentorum magiſter erat: &, credo, Simmæ vox eadem, ac Semi. Credibile enim, poſteros tanti patriarchę nomẽ ſuis ſubinde liberis impoſuiſſe. Vnde & Semus, Deliacôn ſcriptor *. Ait porrò Lucianus, Semiramidẽ à columbis nutritam in deſerto. Quod ſic interpretor, columbarum carne paſtam. Niſi fabulæ occaſionẽ præbuerit vocabulum *Semiramis:* quod Syrâ dicitur linguâ *columbam* ſignare. Nam cur minùs feminæ nomen ejuſmodi datum credamus, quàm viro impoſitum eſt nomẽ *Ionæ:* quod Hebræis itidẽ *columbam* notat?

* *Athenæus, Apollonii ſcholiaſtes, Suidas, Etymologus.*

Ex his verò non obſcurè ratio elucet, cur ut mater Derceto in piſcem, ita filia Semiramis in columbam dicatur commutata. Sic enim Ovidius IV Metam. — *Et dubia eſt, de te Babylonia narret*

Derceti, quam verſâ ſquamis velantibus artus
Stagna Palæſtini credunt coluiſſe figurâ.
An magis, ut, ſumtis illius filia pennis,
Extremos altis in turribus egerit annos.

Hinc etiam originem arceſſunt, cur Syri & piſcibus abſtineant, & co-

lumbis. Nam honori hoc datum ajunt Dercetûs, & Semiramidis; quia illa piſcis, hæc columbæ figura coleretur. De piſcibus particulatim varios antea teſtes adduximus. Ab utroque verò animanti abſtinuiſſe, auctor quoque è noſtris Clemens Alexandrinus in Protreptico: è gentibus verò Diodorus Siculus; & multò ante eum Xenophon lib. I Expeditionis Cyri; ubi de Chalo flumine loquitur: Πλήρη ἰχθύων μεγάλων, καὶ πραέων, οὓς οἱ Σύροι θεοὺς ἐνόμιζον, καὶ ἀδικεῖν οὐκ εἴων, οὐδὲ τὰς περιστεράς· *plenum magnis & manſuetis piſcibus, quos Syri pro Diis habebant, neque lædi patiebantur; ſicuti nec columbas.* Similiter Phurnutus περὶ θεῶν: Ἔοικε δὲ ἡ αὐτὴ καὶ ἡ παρὰ Σύροις Ἀρταγὰ εἶναι, ἣν διὰ τὸ περιστερᾶς καὶ ἰχθύος ἀπέχεσθαι τιμῶσι· *Videtur hæc* (Rhea) *eſſe eadem, quæ apud Syros eſt Artaga: quam abſtinendo à columba, & piſce, colunt.* Item ex Latinis Hyginus fabulâ CXCVII: *Ob id Syri piſces, & columbas ex deorum numero habent, non edunt.* De columbis itidem refert Tibullus lib. I, eleg. VII:

> *Quid referam, ut volitet crebras intacta per urbes*
> *Alba Palæſtino ſancta columba Syro?*

Vbi *Syro* retineo, propter auctoritatem codicum MSSorum; quos & ſequitur vetus editio Regii Lepidi anni CIↃ CCCC LXXXI. Scio, etiam *ſuo* reperiri. Sed nihil opus mutare, cum ob tot Syriæ gentes, jure διακριτικῶς † *Palæſtino* addatur: ut in ſimilibus fieri ſolet.

† *diſcretionis ergo.*

Quod verò Diodorus ait, *Semiramis* eſſe nomen à Syriaca columbæ appellatione, id nec Scaliger videbat, ut è Syra lingua adſtrui poſſit. Sed apud Heſychium, neſcio unde, legas: Σεμίραμις ‡, περιστερὰ ὄρειος, ἑλλωνιστί. R. Azarias credebat, id nomen eſſe ab avium pipitu & cantillatione minuta. Nempe ut Semiramis ſit ex זְמָרָא, ז in ס ob vicinum ſonum converſo, ut ſæpe fit: זְמָרָא verò ſit ex Chaldæo זְמַר, quod avium illud μινύρισμα * ſignat. Atque eam opinionem etiam Ioannes Morenus comprobabat. Idem Azarias lib. אמרי בינה cap. XXV cenſet, Babylonios & Aſſyrios ob ea, quæ de Semiramide, figurâ columbæ cultâ, adduximus, pro ſymbolo in vexillis militaribus columbam habuiſſe: atque inde Ieremiam dicere cap. XXV, 38: *Facta eſt terra eorum in deſolationem à facie iræ columbæ.* Vt vulgatus vertit interpres. Nempe, ſecundùm hunc Rabbinum, per columbam ſignatur Babylonius Nabuchodonoſor. Hebraice eſt הַיּוֹנָה, *Haionah*: ubi Chriſtophorus quoque à Caſtro cenſet, articulum eſſe ἐμφατικὸν, quaſi dicat propheta, *columba illa*: nempe columba magni Nabuchodonoſori, ſive ingens ille ac victor tanti Regis exercitus, cujus ſymbolum in vexillis eſt columba. Similiter vocem היונה interpretantur apud eundem prophetam cap. XLVI, 16, *Surge & revertamur ad populum noſtrum, & ad terram nativitatis noſtræ à facie gladii columbæ.* Item cap. L, 16, & Sephoniam

‡ *Semiramis, columbam montanam ſignificat.*

* *exilem & querulum cantum.*

niam cap. III, I. Etiam Rabbini Thalmudici in tractatu Cholin sect. I, narrant, tempore R. Meir in jugo montis Garizim inventum fuisse simulachrum columbæ. Atque inde colligunt, Samaritanos non solum Israelis Deum, sed etiam gentium Deos coluisse. Perperam profectò, si loquantur de publico Samaritanorum cultu, ex quo Manassen, Iaddi fratrem, habuere Pontificem Maximum. Sed fieri possit, ut fuerit ex cultu aliquorum privato ac domestico. Vel etiam ex publico Cuthæorum, priusquam, à leonibus vexati, circumcisionem, & legem didicissent Mosaicam. Saltem id credibilius, quàm, quæ, ut ex Gedaliæ catena cabalistica constat, quidam Iudæi crediderunt, fuisse illud simulachrum, quod Iacob ex Assyria veniens post urbem Sichem sub terebintho defodit: ut Genes. XXXV legere est. Neque enim satis constat, cùm duæ fuerint Semiramides, priorne illa, Nini conjux, columbæ figurâ culta sit; an altera, Belochi Assyriorum regis filia; quæ longè post Iacobi patriarchæ tempora fuit. Siquidem Conon libro quinquaginta narrationum Semiramidi tribuit, quæ ab aliis Atossæ, non illi Cyri filiæ, Darii uxori, Xerxis matri; sed alteri, longè antiquiori, Belochi, ut dixi, filiæ, adscribuntur: ut est apud Photium cod. CLXXXVI. Vixit autem Atossa illa annis post Nini uxorem quingentis. Firmantur hæc quoque eo, quòd Semiramidis prioris mors ab Eusebio refertur ad num. LII: posterior verò ad num. IↃLXXXII, qui decimus à morte Iosuæ: ubi hæc annotantur: *Assyriorum octavus decimus Bolochus annis* XXV: *cujus filia Atossa, quæ & Semiramis, regnavit cum patre annis* XII. Imò, si ex eo, quod antiqui in annis Semiramidis tot varient seculis, rectè diversas fuisse colligimus: videor mihi & tertiam ejus nominis reperisse, utrâque recentiorem: ut quæ ducentis solùm annis, vel circiter, antiquior fuerit Cyro. Nam Herodotus lib. I ait, Nitocrin fuisse matrem Laboniti, regis Babyloniorum postremi, quem Cyrus devicit: at Semiramidem fuisse πέντε γενεαῖς * hac Nitocri vetustiorem. Idem auctor est, Assyriorum imperium, priusquam Medi deficerent, annis durâsse quingentis & viginti. A defectione Medorum anni sunt circiter trecenti. Quamobrem quasi centum à defectione annis, ducentis verò ante Cyrum, ea Semiramis fuerit. Non igitur erit Nini uxor; quæ Cyrum præcessit annis amplius mille & sexcentis: neque uxor Belochi, quæ mille, & ampliùs, annis ante Cyrum fuit. Vt istæ quidem fuerint, stante Assyriorum imperio. At tertia erat tempore Medorum; qui, dejectis Assyriis, per annos trecentos ante Persas imperium tenuerunt.

* *quinque generationibus.*

Sed quæstio est, num eadē diva sit Atergatis, ac Dea Syria. Sic videtur, propter illa Strabonis verba in XVI; ubi, cum de Euphrate esset locutus, subjun-

ſubjungit : Ὑπέρκειται δὲ τοῦ ποταμοῦ σχοίνους τέτταρας διέχουσα ἡ Βαμβύκη, ἣν καὶ Εδεσσαν καὶ Ἱερὰν πόλιν καλοῦσιν, ἐν ᾗ τιμῶσι τὴν Συρίαν θεὸν τὴν Ἀτεργάτιν. *Sita eſt trans flumen, quatuor ſchœnorum ſpatio, Bambyca, quam etiam Edeſſam, & Hierapolim, ſive Sacram Vrbem, nuncupant. In qua colunt Deam Syriam, quæ dicitur Atargatis.* Sed Atergatin quidem conſtat unam eſſe ex Syrorum deabus : attamen aliam arbitror ab illa, quæ κατ᾽ ἐξοχὴν * *Dea Syria* dicebatur. Nam Atergatis ſive Derceto erat ſemimulier, & ſemipiſcis : ut ex Luciano antè vidimus : qui, poſt iſta ſuperiùs adducta, continuò ſubjungit : Ἡ δὲ ἐν Ἱρῇ πόλει, πᾶσα γυνή ἐστι· *Sed quæ eſt in Sacra civitate, tota eſt mulier.* Hæc Syria Dea non tam animale numen videtur, quàm naturale. Nempe vis naturæ generatrix : quæ tum Veneris, tum matris Deûm nomine intelligitur. Vel ſi cum naturali hoc numine pariter coluerint animale : non hoc Derceto erit, Semiramidis mater ; ſed Semiramis ipſa : quod ex eo liceat ſuſpicari, quia nulla Syris celebratior heroina fuit Semiramide : uti nulla Diva iis divinior Deâ Syriâ. Accedit, quòd Semiramis dicitur educata à columbis, & columbæ etiam ſymbolo ſignabatur : ut cætera ejus generis omittam, ſuperiùs memorata. Dea autem Syria ex ovo, cui columba inſederit, dicitur prognata; idque ad Euphratem, ubi Babylon, urbs regia Semiramidis. Qua de re ſic Cæſaris Germanici interpres : *Nigidius hos piſces dicit in flumine Euphrate fuiſſe, & ibi ovum inveniſſe miræ magnitudinis : quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam inſediſſe, & poſt aliquot dies excluſiſſe Deam Syriam, quæ dicitur Venus.*

* per excellentiam.

Ac hæc quidem numina à Syris culta etiam, dum res florerent Aſſyriæ. Poſtquam verò Perſæ rerum ſunt potiti, nullum cœleſtis ille ordo incrementum cepit. Perſæ enim naturæ ſolùm partes, non item animas defunctorum, pro diis coluerunt : ut ex primo Herodoti antea oſtendimus. Nempe in hoc, ut idem ait, differebant à Græcis. Qui ex ſuæ gentis conſuetudine, poſtquam in Syria ſunt rerum potiti, unde *Syromacedones* vocati, alium videntur introduxiſſe morem. Ante omnes honore cœleſti ab iis celebratus Seleucus Nicanor, ut Macedones vocarunt ; ſive Nicator, ut Græci nominabant. In hujus memoriã cùm variæ ſint conditæ Seleuciæ ; fanum honori ejus, credo & alibi, ſed ſaltem in ea Seleuciæ urbe fuit, quæ erat in litore maris mediterranei prope Phœniciam. Teſtem adduco Appianum in Syriacis : Καὶ Σέλευκον μὲν ἔκαιε Φιλέταιρος ὁ Περγάμου δυναστεύσας, πολλῶν χρημάτων τὸ σῶμα τοῦ Κεραυνοῦ αἰτήσας, καὶ τὰ λείψανα ἔπεμπεν Ἀντιόχῳ τῷ παιδὶ αὐτοῦ. ὁ δ᾽ ἐν Σελευκίᾳ τῇ πρὸς θαλάσσῃ ἀπέθετο, καὶ νεὼν αὐτῷ ἐπέστησε, καὶ τέμενος περιέθηκε, καὶ τὸ τέμενος Νικατόρειον ἐπικαλεῖται. *Ac Philetærus quidem, Pergami præfectus, combuſſit Seleuci corpus, magnâ vi auri redemtum à Ceraunο : cinerum verò reliquias ad filium ejus Antiochum miſit. Qui in maritima Seleucia condidit,*

condidit, ac delubrum ei constituit, & circa illud agrum sacrum addidit: qui Nicatorium appellatur.

CAPVT XXIV.

Syri olim etiam dicti ultra sinum Issicum: unde alborum, nigrorumque Syrorum distinctio. Colchis diu Græcis credita terminus orbis nostri. Disquisitum, an templum, quod Phrixi dicebatur, sit exstructum in honorem ipsius Phrixi, an Leucotheæ: ac si Phrixi ipsius opus sit, magis esse verisimile, honori Helles, quàm Inûs exstructum, contrà quàm Strabo putavit. Vellere arietis aureo thesauros significari, & quæ caussa figuratæ istius locutionis. Medea in Deas relata. Achilles Sarmatis Deus. De Aretia ab Armeniis culta, Annii figmentum. Assyriorum imperium quomodo omnium dicatur vetustissimum. Nimrodus Babylonis conditor. Cur aliquibus idem existimatus ac Orion. Pluribus verò & vetustioribus Belum vocari. Beli cultus. Quomodo conciliari inter se possint, qui Nimrodum sive Belum, quique Babylona regem, quique Semiramidem censent Babylona urbem condidisse. Thuras, rex Assyrius, idem ac Mars.

DE Syris hactenus, qui Strabonis quidem temporibus ad sinum Issicum, sed antiquioribus se extendêre, usque ad pontum Euxinum; ut idem scriptor initio libri XVI eo comprobat, quod Cappadoces utrique, & qui Taurum, & qui Pontum accolunt, Leucosyri vocentur, ut distinguantur à Syris nigris, qui sunt extra Taurum, ad Amanum usque montem. Armenia igitur minor, & Cappadociæ pars, olim Syriæ tributa: ita ut vicina ei esset Colchis, quæ ad Pontum sita. Hanc Colchidem Græci non Homericis solum temporibus, sed pluribus etiam seculis post, orbis nostri ad Orientem terminum esse credebant. Quod non Æschylus modò sensit in Prometheo Vincto *: sed Plato quoque in Phædone †.

* *pag.29, edit. H. Steph.*
† *pag.109, edit. H. Steph.*

Colchi etiam Deos coluere animales; uti Phrixum. Mela lib. I, cap. XXI: *Hic sunt Colchi. Hinc Phasis erumpit. Hic eodem nomine, quo amnis est, à Themistagora Milesio deductum oppidum. Hic Phrixi templum, & lucus, fabula vetere pellis aureæ nobilis.* Vbi Phrixi templum dici videtur, quod Phrixo dedicatum: quomodo dicimus *templum Iovis*, vel *Apollinis*. Strabo tamen in undecimo vocat τὸ τῆς Λευκοθέας ἱερὸν, Φρίξου ἵδρυμα, *Leucotheæ templum, à Phrixo conditum.* Quare dixerit aliquis, & Phrixi dici, ut conditoris, & Leucotheæ, quia illi consecratum. Verùm non possum in animum inducere, Phrixum exstruxisse illud in honorem Leucotheæ. Nam Leucothea est, quæ priùs Ino dicebatur. Propertius lib. II, eleg. XXVIII:

Ino etiam primâ terris ætate vagata est.
Hanc miser implorat navita Leucotheam.

Ino autem noverca erat Phrixi, & Helles, & erga eos novercali prorſus affectu. Nec enim ceſſavit, uſque dum, corruptis ſacerdotibus Delphicis (rem plenius narrat Apollodorus in primo) tale relatum oraculum, ſi Thebani vellent penuriâ frugum liberari, Phrixum eſſe mactandum Iovi. Sed cum jam aræ eſſet immolandus, profugit unà cum ſorore Helle. Navis, quâ vecti, Arietis habuit inſigne: unde Arieti animali inſediſſe dicuntur, ſchemate poetico. Sed Helle, cùm deventum eſſet ad anguſtias maris inter Cherſoneſum, & Troada, in mare decidens ſubmergitur: unde locus Helleſponti nomen accepit. Phrixus in Colchidem ad Æetam regem ſalvus pervênit: atque ibi Arietis ſui vellus aureum templo vel luco intulit: Chalciopen etiam, Æetæ regis filiam, duxit uxorem. Quis, iſta qui legat, facilè in animum inducat, Phrixum condidiſſe templum in honorem Inus novercæ? quæ ſceleratâ fraude ejus vitæ erat inſidiata: propter quam etiam unicam ex Nephele ſororem amiſerat: longeq; à patria apud barbaros Colchos exulabat. Quare ita cenſeo, templũ illud in Phrixi honorem fuiſſe conditum: vel ſi ipſe ædificârit Phrixus, non tam Inûs, ſive Leucotheæ illud honori exſtruxerit, quàm ſororis Helles; quæ fugienti comitem ſe addiderat itinere longinquo, & periculoſo adeo, ut etiam vitâ illi ſteterit. Quæ ſi ita ſunt, ut putamus; memoria fefellerit Strabonem, quia Hellen privignam cum noverca Leucothea confuderit. Hæc nos ſic proponimus, ſi non ob aliud, ſaltem ut adoleſcentiæ, cui ſtudia ejuſmodi maximè conveniunt, ulterius inquirendi occaſionem præbeamus.

Quod verò ad fabulam velleris aurei, ut eam à Mela vocari, ante vidimus: originem ejus bellè nobis enarrat doctiſſimus Varro lib. II de R. R. cap. I: *De antiquis*, inquit, *illuſtriſſimus quiſque paſtor erat, ut oſtendit Græca & Latina lingua; & veteres poetæ, qui alios vocant πολύαρνας *, alios πολυμήλους †, alios πολυβούτας ‡: qui ipſas pecudes, propter caritatem, aureas habuiſſe pelles tradiderunt: ut Argis Atreus, quam ſibi Thyeſtem ſubduxiſſe queritur: ut in Colchide Æeta, ad cujus arietis pellem profecti regio genere dicuntur Argonautæ: ut in Libya ad Heſperidas, unde aurea mala, id eſt, ſecundum antiquam conſuetudinem, capras & oves quas Hercules ex Africa in Græciam exportavit. Ea enim ſuâ voce Græci appellarunt* μῆλα. Non tamen ſolas ob pecudes, ut arbitror, Argonautæ profecti: ſed per eas συνεκδοχικῶς intelligere oportet opes regis univerſas, imprimis verò theſaurum illum, quem Phrixus, Athamantem ac novercam fugiens, in Colchidem deportârat. Hos enim conſanguinei Phrixi, ante omnes autem Iaſon, prognatus Æſone, fratre Phrixi hujus patruele *, non abſurdè repoſcebant. Nam veriſimile eſt, eos fuiſſe partim ex bonis Nepheles matris: partim, quia ejus domos & agros auferre non poterat, ex pecuniis Athamantis patris, & novercæ Inûs. Eos quoque velleris aurei nomine

* *poſſeſſores agnorum multorum.*
† *ovium multarum dominos.*
‡ *boves multos poſſidentes.*

* *Apollonii ſcholiaſt. in lib. 3, verſ. 359.*

nomine vocarunt; quia ex pecudibus pecunia comparetur; eoque & *pecuniæ* dicuntur, quaſi res *pecuinæ*: imò poſtquam ſignari cœperunt nummi, ſæpe iis pecudis, vel bovis nota imprimebatur. Vnde proverbium, Ne bos in lingua. Porrò templum hoc Phrixi, etiam poſt ablatos è Colchide theſauros ab Argonautis, magno ſemper loco habitum eſt, idque propter Argonauticam expeditionem. Dives etiam fuit: ſed Auguſti ætate omne ejus aurum direptum, priùs à Pharnace, poſtea item à Mithridate Pergameno: ut auctor eſt Strabo in undecimo.

Colchica quoque Medea pro Dea eſt habita: ut ex Alcmane & Heſiodo probat Athenagoras in Legat. Hodieque id in Heſiodi θεογονίᾳ legere eſt. Ea à Marſis quoque culta nomine Angitiæ: de qua in Italiæ populis dicemus.

Vlteriùs ſi ire lubeat, offerat ſe nobis Sarmatia Aſiatica: ubi eſt fanum Achilleum, ad anguſtias Mæotidos; ut eſt apud Strabonem lib. XI. Sed magis operæ videtur, ut retro curſum legamus: ubi primò nobis occurrit Armenia magna.

Si Beroſo * Annii Viterbienſis credimus, Armenii primi coluere Noe ſub nomine Iani, ob vinum inventum: & uxorem Aretiam, quam Ἑστίαν ſive Veſtam dixerint. Sed de commenticio hoc Beroſo alibi diximus. Aretiæ autem nomen finxit Annius ex Hebræo *Erets*, ſive *Arets*, id eſt Terra. Tellus omnium mater. Mater omnium uxor Noë. Eandem Veſtam dixerit: ut Romanis Veſta & Terræ, & Ignis erat numen: quemadmodum conſtat ex Ovid. VI Faſt.

* *lib. 3, ſive Annianorum comment. lib. 15.*

Pergo igitur ad Aſſyrios, qui *principes omnium gentium imperio potiti ſunt*: ut ſcripſit Æmilius Sura, verbis, dubium an ab Vellejo Paterculo hiſtoriæ ſuæ inſertis; an jam olim, cùm Sura exſtaret, ad oram ab aliquo adſcriptis, poſteáque in ſermonis contextum admiſſis. Aſſyriorum autem nomine etiam Babylonii intelliguntur; quia tandem in unum amborum coaluerit imperium. Ab Aſſyriis, quia urbium, atque imperii conditoribus divinus haberi honos ſolet, primus venerationem hanc conſecutus fuit Babylonis, & imperii Babylonii conditor. Qui quis fuerit, indicat his verbis Chronicon Alexandrinum †: Ἐγεννήθη δὲ καὶ ἄλλος ἐκ τοῦ φυλῆς τοῦ Σὴμ (τοῦ Χὰμ legendum, uti jam aliis monitum) Χοῦς ὀνόματι ὁ Αἰθίοψ, ὅστις ἐγέννησεν τὸν Νεβρὼδ γίγαντα τὸν τὴν Βαβυλωνίαν κτίσαντα, ὃν λέγουσιν οἱ Πέρσαι ἀποθεωθέντα, καὶ γενόμενον ἐν τοῖς ἄστροις τοῦ οὐρανοῦ, ὅντινα καλοῦσιν Ὠρίωνα. *Genitus & alius eſt è Chami ſemine, nomine Chus Æthiops: qui genuit Nembrod gigantem, Babyloniæ conditorem: quem Perſæ ajunt in Deos relatum, inque aſtris conſtitutum appellant Oriona.* Atque Orionem hunc à Zoroaſtre morituro invocatum, poſtea ‡ ſcribit. Sed Orionem eſſe conditorem imperii Babylonici, non facilè

† *p. 84.*

‡ *p. 88.*

facilè apud antiquiores reperias. Et credo, quod Nimrodum dicunt Oriona, Christianorum est conjectura, quia Nimrodus à Mose * vocetur venator: & Oriona fuisse venatorem constat ex Germanici Arateorum interprete, ubi de Scorpio, & Orione: & aliis scriptoribus. Qui Belum potiùs appellant. Hunc quippe ajunt Babylona struxisse, primumque fuisse Assyriorum regem. A quo iccirco gentium historiæ ordiri solent: priorumque exemplo etiam cœpit Cephalio Gargettius, scriptor antiquus; ut argumento est, quòd Straboni memoretur in XIII. A Cephalione hoc Ninus Beli filius vocatur. Quare vetustos gentium scriptores sequitur B. Hieronymus, cùm sic scribit in Ezech. cap. XXIII: *Idolum Baal sive Bel, &, ut apertiùs dicam, Beli, Assyriorum religio est, consecrata à Nino, Beli filio, in honorem patris.* Vbi Assyriorum nomen laxè usurpat. Sæpe enim Assyriorum & Babyloniorum nomina, ut dixi antea, promiscuè sumuntur. Idem Hieronymus in Oseæ cap. II: *Ninus in tantam pervenit gloriam, ut patrem suum Belum referret in Deum, qui Hebraicè dicitur,* בֵּל, Bel, *& in multis Prophetis, maximéque in Daniele, & juxta Theodotionem sub idolo Babylonis hoc appellatur nomine. Hunc Sidonii, & Phœnices appellant* בַּעַל, *bahal.* De statua hac, quam Belo posuerit Ninus, etiam legas apud Ambrosium, sive potiùs Hilarium Romanum in epist. ad Rom. cap. I, & Cyrillum extremo prope libro III contra Iulianum. Eo autem Belum arbitror Nimrodum, quia huic regni principium in terra Senaar Babylon fuit: ut est Genes. X, 10. At conditorem Babylonis Belum vocant gentiles: inque his Dorotheus Sidonius, poeta vetustus:

> Ἀρχαίη Βαβυλὼν Τυρίου Βήλοιο πόλισμα·
>
> *Antiqua urbs Babylon, Tyrio quæ condita Belo.*

Et Abydenus apud Eusebium lib. IX Præparationis Euangelicæ cap. XLI, ubi retulisset, ut primitus omnia aquis fuerint obruta, addit, Belum siccâsse loca, καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν· *ac Babylonem mœnibus cinxisse.* Servio propterea dicitur *Belus primus rex Assyriorum.* Ejus sepultura fuit Babylone: sed eam destruxit Xerxes: ut refert Strabo initio sextidecimi. De Beli hujus cultu insignis est locus Claudiani in primo de laudibus Stiliconis: sed corruptus, cum, juxta certissimam Scaligeri emendationem in VI de Emendatione temporũ, pro *belli* debeat legi *Beli*. Locus est iste:

> *Thuris odorati cumulis, & messe Sabæa,*
> *Pacem conciliant aræ. Penetralibus ignem*
> *Sacratum rapuere adytis, rituque juvencos*
> *Chaldæo stravere Magi. Rex ipse micantem*
> *Inclinat dextra pateram, secretáque Beli,*
> *Et vaga testatur volventem sidera Mithram.*

* Genes. 10, 8.

Vbi

Vbi de Mithra ſive Sole conjungit, quia Belus cum Sole cultus; ut poſtea dicetur.

Alii tamen arbitrantur, non à Belo exſtructam Babylona, ſed à filio ejus Babylone. Verùm facilè hæc conciliantur. Nimrodus enim ſive Belus condere eam exorſus: filius fortaſſe incrementum dedit. Non tamen urbi à filio nomen: quod Scripturis repugnat. Potius ſi filio nomen Βαβυλὼν fuit; id pater impoſuerit ab urbe Babel, quam condere erat aggreſſus. Fortaſſe igitur Βαβυλὼν non alius, quàm Ninus: quæ vox *filium* notat. Id enim Hebræis נין, *nin*: uti Ægyptiis *Non*: unde *Nonni*, & *Nonnæ*, vocabula; quibus qui præerat, *Abbas*, hoc eſt, pater, dicebatur. Alii Babylona Semiramidis opus putant. Nec iſti errant: ſi ſic intelligas, quomodo Conſtantinus M. Conſtantinopolin dicitur condidiſſe, quæ tot antea ſeculis Byzantii nomine claruit. Sed cave Semiramim intelligas Nini uxorem. Nec enim Ninus uxorem ejus nominis habuit: vel ſi ſic dicta, alia ſaltem eſt, quæ ſic à Græcis celebratur: eaque annis junior amplius mille. Melius Græcis iſta norant Phœnices. Audiamus igitur Herennium Philonem Byblienſem: ex quo ſic Stephanus ſive Hermolaus in Ethnicis de Babylone: Βαβυλῶνος *, ἀνδρὸς σοφοῦ, παιδὸς Βήλου σοφωτάτου, οὐχ ὡς Ἡρόδοτος ὑπὸ Σεμιράμιδος. Ταύτης γὰρ ἦν ἀρχαιοτέρα ἔτεσι χιλίοις δύο, ὡς Ερέννιος. Prout eum locum in MSSis legi, clariſſimo Salmaſio obſervatum.

* *Babylonis, viri ſapientis, filii ſapientiſſimi Beli, non, ut Herodotus ſcripſit. Ea quippe antiquior erat annis bis mille: ut Herennius prodidit.*

Etiam Diis Thuras, ſive Thurras, ab Aſſyriis adſcriptus, & Mars appellatus. Chronicon Alexandrinum: Μετὰ δὲ Νίνον ἐβασίλευσεν Ασσυρίων Θοῦρρας ὀνόματι, ὅντινα μετωνόμασεν ὁ τούτου πατὴρ Ζάμης †, ἐκ τῆς Ῥέας ἀδελφὸς Αρεα, εἰς ὄνομα τοῦ πλάνητος ἀστέρος. Οὗτος ἐγένετο πικρὸς πολεμιστής. *Poſt Ninum regnavit apud Aſſyrios Thurras, cui Zames pater, ex Rhea frater, Martis nomen à planeta ejus nominis impoſuit.* Et mox: Ωτινι Αρει ἀνέστησαν πρώτην στήλην οἱ Ασσύριοι, καὶ ὡς θεὸν προσεκύνουν αὐτὸν, καὶ ἕως τοῦ νῦν καλοῦσι Περσιστὶ τὸν Βαὰλ θεὸν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον Αρης, πολέμων θεός. *Cui Marti primùm Aſſyrii excitarunt columnam, & pro Deo coluerunt, quem hodieque Perſicâ linguâ Deum Baal vocant; quod, ſi transferas, ſonat bellorum Deus.* Similia legas apud Suidam in Θοῦρας.

† *vel potius Ζάνης: ut legi oportere, conjecimus cap. 16.*

CAPVT XXV.

Hephæstio in Deos relatus ab Alexandro. Ammon Indis cultus: item Liber; sed à Thebano diversus, ut Indi quoque judicant. Videri hunc Noë; cui etiam bimatris *nomen accommodatum. Refellitur commentum Græcorum de Indis à Libero, & muliebri ejus exercitu, subactis. Rejicitur de isto autoritas Megasthenis, Daimachi, aliorumque, qui Alexandro, & ducibus ejus adulati. Miserabilis Iaponiorum opinio de suo Bonzio Combadaxi: quem anniversaria die colunt & invocant. Et quàm ridiculè sapiant de Manibus suorum: opinióque eorum collata cum Stoicorum quorundam sententia.*

DE Assyria ac Babylonia in Mediam tendo. Cujus principe urbe Ecbatanis princeps amicorum Alexandri Hephæstio vitâ excessit. Vnde Babylona corpus deferri jussit Alexander. Vt dubium non sit, quin in Media Babyloniaque primo Hephæstio divinos sit honores consecutus. De isto sic Iustinus lib. XII: *Dum hæc aguntur, unus ex amicis ejus Hephæstio decedit, dotibus primò formæ pueritiæque, mox obsequiis regi percharus: quem contra decus regium Alexander diu luxit; tumulumque ei* XII *millium talentorum fecit; eumque post mortem coli, ut Deum, jussit.* Ac Plutarchus etiam * autor est, Alexandrum misisse Ammonem consultum, an in Deos eum referre fas esset: jussisse autem oraculum, τιμᾷν Ἡφαιστίωνα, καὶ θύειν ὡς ἥρωϊ· *Hephæstionem venerari, ac sacrificare, ut heroi.* Illustris etiam de eo locus est apud Lucianum, libro De non temere credendo calumniæ. Vbi refertur, Alexandrum θεὸν χειροτονῆσαι τὸν τελευτηκότα· *decrevisse, ut mortuus pro Deo haberetur.* Gravissimæ etiam calumniæ fuisse obnoxios, quos cognosceret, μὴ σέβειν, μηδὲ προσκυνεῖν τὸν Ἡφαιστίωνα· *non colere, nec adorare Hephæstionem.* Itaque, inquit, εὐθὺς νεώς τε ἀνέστησαν αἱ πόλεις, καὶ τεμένη καθιδρύετο, καὶ βωμοὶ, καὶ θυσίαι, καὶ ἑορταὶ τῷ καινῷ τούτῳ θεῷ ἐπετελοῦντο· καὶ ὁ μέγιστος ὅρκος ἦν ἅπασιν, Ἡφαιστίων. *Continuò ei templa civitates pleræque dicarunt, delubra condiderunt, aras, sacra, ferias, novo Deo sanxerunt. Iusjurandum omnium sanctissimum per Hephæstionem fuit.* Ac plura ibidem in hanc mentem narrat. Solum è nostris addam Cyrillum, in VI contra Iulianum: *Alexander unum ex familiaribus, & obscenarum mulierum adductorem, cui nomen erat Hephæstioni, appellavit Deum.* De ipso verò Alexandro, Babylone mortuo, ibidem legas, ter & decies ab ejus successoribus decretum esse, ut pro Deo haberetur. Sed hic etiam vivus divino coli voluit honore; ut inferiùs dicetur.

* in Alexandro.

Non dubito, quin & Persæ, etsi temporibus antiquis nullos haberent Deos animales: tamen, ut Alexandro placerent, Hephæstionem & ipsi coluerint, ut Deum: posteaque eundem honorem exhibuerint Alexandro Magno:

Magno: uti & exinde Seleuco Nicatori; de quo dictum antea.

De Atergate, Semiramidis matre, in Parthia etiam habita pro Dea, ſuperiùs vidimus.

Ad Indiam igitur contendo: ubi Ammon, quem interpretamur Chamum, Noe filium, cultus fuit: unde Lucanus in IX;

Quamvis Æthiopum populis, Arabumque beatis
Gentibus, atque Indis unus ſit Iupiter Ammon.

Iidem Bacchum venerati: cumque plures ſint Bacchi, Diodorus in III, antiquiſſimum eorum Indicum facit, atque univerſum ab eo mundum eſſe edoctum ait botros torcularibus exprimere. Eum in Indiam ex Græcia veniſſe, ac Semeles eſſe filium, vana jactabat Græcia. Sed in Orientis rebus potiùs audiendi ſunt Orientis populi. Indi autem longè aliũ tradunt: nempe qui ad eos ex Aſſyria venerit; ut auctor eſt Philoſtratus in ſecundo de vita Apollonii Tyanei cap. IV. Atqui magis iſta conveniunt Noacho, qui primus docuit plantare vites, & vinum exprimere. Hic igitur eſt nobis Liber Indicus. Cui optimè etiam competit, quod bis natus perhibetur. Si enim veteribus idonea eſt viſa ratio, cur Liberum bis natum dicerent, quia vitis & ante Deucalioneum fuerit diluvium; & poſtea, cum diluvio periiſſe exiſtimaretur, iterum effloruerit; quam rationem Diodorus in tertio adfert: quanto juſtiùs nos Liberum noſtrum dicamus bis natum, quia fuerit, tum ante diluvium univerſi orbis; tum, pereunte orbe reliquo, cum ſua fuerit familia ſervatus! Præter hunc Liberum, nullum alium cum Indici cognomento agnoſcimus. Indicus verò dicitur, quia à vitifera Indorum regione plurimùm coleretur. Maximè igitur in eo culpandi ſunt Græci, quod honorem ab Indis ſuo præſtari Libero, hoc eſt, Thebano, perſuaſum aliis vellent. Præterea nihil eo inſulſius,

Cùm memorant Gange, totoque Oriente ſubacto,
Primitias magno ſuppoſuiſſe Iovi:

ut eſt tertio Faſtorum. Et iſta quidem mulieribus Græcis peregiſſe: Scilicet his tam mares animi fuerunt: contraque tam effeminati Indi, ut à muliebri vincerentur exercitu, eoque perpetuò bacchante. Arguit aliud generoſa Pori mens: cujus virtutem miratus Alexander, ac magis perſenſiſſet, niſi eum frater Taxilis prodidiſſet. Non poſſunt iſta Græcorum commenta excuſari, niſi recurramus ad vini naturam: quod non Aſiaticos modò ſubegit, ſed Græcos etiam; unde *pergræcandi* vox apud veteres Comicos.

Sed objectet nobis aliquis Megaſthenem; qui res Indicas ſcripſit, noſſeque eas optimè potuit; cum Seleuci fuerit Nicanoris legatus ad Sandrocottum, ſive Androcottum, aut Androcotum (variè enim id nomen ſcribitur)

bitur) Indiæ regem poſt exceſſum Alexandri. Nec diffiteri poſſumus, agnoſci ab eo expeditionem illam Liberi Patris ad Indos: uti & illam Herculis. Sed enim levis eſt nobis hac parte Megaſthenis auctoritas: quia adulando Alexandro, & διαδόχοις* ſive partiariis, hiſtoriam corruperit. Potior igitur Eratoſthenis fides: cujus animus à ſpe, metu, partibus liber. Is pro fabulis iſta habuit. Quod & fecit longè maxima ſcriptorum pars: ut Strabo docet lib. xv: Καὶ τὰ περὶ Ἡρακλέους δὲ, καὶ Διονύσου, Μεγασθένης μὲν μετ' ὀλίγων πιστὰ ἡγεῖται· τῶν δ' ἄλλων οἱ πλείους, ὧν ἐστι καὶ Ἐρατοσθένης, ἄπιστα καὶ μυθώδη· *Herculis, & Bacchi res geſtas Megaſthenes cum paucis quibuſdam credit. Aliorum magna pars, è quibus eſt Eratoſthenes, fabuloſa, & minimè credenda arbitrantur.* Imò non in illis modò fidei erat ſubleſtæ, quæ ad Liberum, & Herculem, pertinent; ſed aliis etiam multis. Quo nomine & malè audiebat Daimachus ſive Deimachus Platæenſis: qui legatus fuit Seleuci ad Allotrochadem, Sandrocotti filium: atque itidem Indica ſcripſit, Athenæo, & Harpocrationi, memorata. Item Oneſicratus, & Nearchus, qui cum Alexandro ipſo in India fuere. De quibus omnibus vide ſis Strabonem in primo, & ſicui operæ id videatur, ea quoque, quæ in opere ſcripſimus de Hiſtoricis Græcis. Quæcunque igitur de Liberi expeditione à poetis veteribus adſerta; à Megaſthene, & aliis adulatoribus firmata; à Nonno in Dionyſiacis novis accumulata inventis: ſunt ea, ut cum Lucilio dicam, *Pergula pictorum. Veri nihil, omnia falſa.*

* *ſucceſſoribus.*

Vlteriùs ſi iter inſtituamus, veniemus ad gentes Græcis vel ſolo nomine cognitas, vel penitùs ignotas. Sed horum ſuperſtitionem peti malo ex ſeculi noſtri ſcriptoribus: & plurimùm ea pertinet ad cultum Deorum naturalium, de quibus ſequenti libro agimus. Nec tamen prorſus diis omnes carent animalibus: ne illi quidem, qui inſulas colunt longiſſimè remotas; quales Iaponii. Ajunt hi Bonzium, hoc eſt, ſacrorum præfectum, nomine Combadaxi, mirandum virum, & à quo Iaponii literas ſint edocti, jam ante annos octingentos extrema ætate juſſiſſe magnificum ſibi exſtrui delubrum, inque ſpecum iturum dixiſſe, ſe vitæ hujus ſatietate teneri: velle igitur quieſcere, non ad diem tertium, uti Soſpitator noſter: ſed (ô circumſpectum impoſtorem) ad decies millies millena annorum millia: quo ſpatio exacto magnum Iaponiæ obventurum doctorem, ac ſe quoque tum redditum iri luci. His dictis obturari juſſiſſe oſtium ſpecus: eundem autem vivere adhuc, eoque die anniverſaria coli, ac votis ſupplicibus invocari. Vide de eo epiſtolam Caſparis Vilelæ Societatis Ieſu: quæ exſtat lib. III epiſtolarum Iaponiarum, quas edidit Petrus Maffeus.

At non uti adorant manes Combadaxi (modò rectè manes ejus dicimus, qui ante plurima quidem ſecula deceſſerit; ſed vivere adhuc ſtultè

credatur)

credatur) ita & manes cæteros. Interea mos iis est, ſollemni die animas advocare defunctorum, iiſque epulum exhibere biduo toto. Eo tempore & ſepulcra purgant, & ad manes expiandos munus offerunt Bonziis, ſive ſacrorum præfectis. Sed quanto minori animas illas in pretio habeant, quàm Lares ſuos Romani: argumento ſit, quòd, ubi biduum illud exſpirârit, lapidibus eos inceſſant, ne ulteriùs in ædibus commorentur; ſed rectâ potius ad paradiſum capeſſant gradum. Hæc ſatis docent, non haberi eas pro Deis. Sed ubi, dixeris, ſtatuunt paradiſum. Abeſſe à ſe ajunt decies millies millenis millibus. O miſerandam gentem! Præſertim quando in iſtoc tam longinquo itinere arbitrantur miſellas quandoque animas exſtingui, ſi fortè eas imber oppreſſerit. Eo faciliùs his ignoſcendum, quia plerique etiam ex Stoicis crediderunt, animas non ſupereſſe poſt mortem, ſiquis ſubmergatur, vel gravi obruatur ruinâ. Tum enim illam vel exſtingui, quia ignea ſit: vel diſſipari, quia ſpiritualis ſit: quemadmodum cap. x dicebamus. Sed ab imbri tamen, quem ſic formidare animæ dicuntur Iaponiæ, nihil ſibi metuêre Stoici. Iuxta quos (ut verbis utar Tullii in primo Tuſc. quæſt.) *neceſſe eſt animus, quo nihil velocius, ita feratur, ut penetret & dividat omne cælum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur.* Vnde & Lucanus in nono manes dicit,

—— patientes ætheris imi.

CAPVT XXVI.

Arabiam non tam ex eo dictam videri, quia ad Occidentem ſita ſit, quod vir ſummus putabat: quàm à parte ejus deſerta, vel hominum colluvie. Arabibus Ammon Libyæ conſulebatur; non tamen fanum ei ſtatuerunt. Cœlus iis cultus, & Liber. Falſò credi, Herculem ad Indos profectum: fabulamque eſſe de Aorno petra fruſtra ab eo tentata. Ioſuæ res geſtas à Phœnicibus Herculi ſuo tributas: & qua illud occaſione evenerit. Vt Ioſuæ cum gigantibus belligeratum: ſic Herculis prælium cum gigantibus commiſſum memorari. Gigantum, quibuſcum Ioſuæ decertatum, principem fuiſſe Og, regem Baſan. Nullo eorum, quibuſcum Hercules manus & arma contulit, inferiorem fuiſſe Typhonem. Nomen etiam convenire, cum & illud Hebræum, & Græcum hoc, ſignificent Vſtum, *ſive* Vſtulatum. *Ab viro erudito eodem referri, quod ferreus Ogi lectus celebretur à Moſe, & durum Typhoëi cubile à Marone. Sed argumentum hoc infirmum videri. Gentes in monſtroſa adeo magnitudine, quam Typhoëo tribuerunt, ſecutos videri Phœnicum vel Palæſtinorum fabulas: præſertim cum æque portentoſa de Ogo referant Rabbini. Etiam ut, Ioſua pugnante cum gigantibus, Deus pluit lapidibus in hoſtes: ſic dici, Hercule armis decernente cum gigantibus, Iovem pluiſſe lapidibus. Campus*

Lapideus prope Rhodani oſtia. Cujus naturæ lapides fuerint, quibus Deus Ioſuæ eſt opitulatus. Locum, quo Hercules,& gigantes, armis contendiſſe exiſtimantur, variè ſtatui: ab his in Gallia Narbonenſi prope Rhodanum; ab illis in Campania; ab iſtis in Pallene; ab aliis in Arcadia: & unde opiniones iſtæ originem cœperint. Verius iſtis omnibus Apollonius, qui exitio datum Typhonem narrat in Arabia prope Nyſſam, & Serbonidem: ac imprimis Homerus, qui Typhoëi cubile conſtituit in Arimis, hoc eſt,terra Aramæa ſive Syria. Maronis error ex Homerico Εν Αιείμοις *cudentis inſulam* Inarimen: *cujus errorem ſecuti ſint non poetæ ſolum,ſed etiam Livius,Pliniuſque. Quomodo Ioſua,& Ægyptius,& Arabicus, & Tyrius Hercules dici poſſit; non tamen Thebanus. Tyrii Herculis ætatem ad Moſis tempora ab Euſebio quoque referri. Obodes, rex & Deus Nabathæus. Aglibolus, & Malachbelus, Arabum, vel ſaltem Palmyrenorum Dii: & unde nomen acceperint, conjectura noſtra.*

AB Oriente iterum petamus Occaſum: ubi indicta nobis Arabia; quam ab occaſu etiam nomen accepiſſe, exiſtimat Scaliger ad Feſtum. Nempe ab עֶרֶב *Ereb*, quod ἑσπέραν * notat: ut Gen. I, 5, & Num. XXI, I: ubi LXX δυσμὸν ſive *occaſum* vertunt. Quomodo *Arabes* idem fuerit ac Εσπέριοι, *ad veſperam ſive occidentem ſiti*. Ac ab eadem cauſſa cenſet Scaliger, Ερεμβοὺς vocari. Sane Homero iidem Αραβες, & Ερεμβοὶ: ut eſt apud Strabonem in primo: qui & Poſidonium in hac fuiſſe ſententia, tradit extremo lib. XVI. Dionyſio quoque ἐν περιηγήσει pars ſunt Arabiæ. Sed ſi ſic Arabes dicti, tanquam *occidentales*, à quibus nomen hoc acceperint? Num à Perſis? Sed lingua horum alia. Nec Græci nomen ejus gentis à remotioribus petiiſſent. An à Syris, vel Babyloniis? At his ſunt ad meridiem. Num ab Ægyptiis? Atqui ſunt iſtis ab ortu. Quare hac parte non aſſentio viro ſummo: ac potius cenſeo, primò Arabas dictos, qui Arabiæ deſertum incolunt: hinc nomen aliis etiam tributum. Nam עֲרָבָה, *planicies, deſertum, ſolitudo*. Quamquam nec abſurdè dixeris, ſic vocari Arabiam, quaſi colluviem hominum. Quippe etiam עֵרֶב, *miſtio, mixtura*.

* *veſperam.*

Arabibus in pretio ſummo erat Chamus: qui illis Iupiter Ammon. De hoc jam antè adduximus Lucani verſus in IX. Et quid mirum, eos coluiſſe Chamum, cùm is pater fuerit Chuſi, à quo Arabia dicitur terra Chus? Nec tamen tam aliquod Ammonis habuiſſe fanum videntur, quàm, rebus difficilibus, legatos miſiſſe in terram Ammonitidem, qui oraculum ejus conſulerent. Itaque aliorum opinio eſt, duos tantùm Deos coluiſſe, Vranum ſive Cœlum, & Dionyſum ſive Liberum. Qua de re ſic Arrianus lib. VII: Λόγος δὲ κατέχει, ὅτι ἤκυεν, Αραβας δύο μόνον τιμᾶν θεὺς, τὸν Οὐρανόν τε καὶ τὸν Διόνυσον· τὸν μὲν Οὐρανόν τε αὐτὸν ὁρώμενον, καὶ τὰ ἄστρα ἐν οἱ ἔχοντα τά

τε ἄλλα

τε ἄλλα καὶ τὸν ἥλιον, ἀφ' ὅτου μεγίστη καὶ φανοτάτη ὠφέλεια ἐς πάντα ἥκει τὰ ἀνθρώπεια· Διόνυσον δὲ κατὰ δόξαν τῆς ἐς Ἰνδοὺς στρατιᾶς· οὔκουν ἀπαξιοῦν καὶ αὐτὸν τρίτον ἂν νομισθῆναι πρὸς Ἀράβων θεὸν, οὐ φαυλότερα ἔργα Διονύσου ἀποδειξάμενον. εἴπερ οὖν καὶ Ἀράβων κρατήσας, ἐπιτρέψειεν αὐτοῖς, καθάπερ Ἰνδοῖς, πολιτεύειν κατὰ τὰ σφῶν νόμιμα. *Fama autem tenuit, id causæ* (Alexandro) *fuisse, quòd audisset, Arabas duos tantùm deos colere, cælum scilicet, & Dionysum : cœlum quidem, quòd cum reliqua astra, tum solem in se continere videretur, à quo quam plurima manifestissimáque ad omnes humanos usus commoda manarent : Dionysum verò ob famam ducti in Indos exercitus. Quapropter non indignum censebat se, qui pro tertio deo apud Arabas haberetur : quippe qui rebus gestis Dionyso nequaquam inferior esset ; & certè, devictis Arabibus, suis legibus vivendi potestatem, ut Indis, fecisset.* Cœli numen est naturale, ut de eo non sit agendi hic locus. Sed si Liber propterea Deus est factus animalis, quia præclarè rem gesserit in Oriente : cur non & Hercules? Num quia, præ illis Bacchi, gesta ejus sint exigua? quod videri vult Nonnus in quincto & vigesimo Dionysiacôn. An potiùs, quia Hercules nunquam ad Indos profectus : quod verò narrant de Aorno petra, frustra ab Hercule tentata, id commentum sit Macedonum, Alexandro adulantium : ut rectè docet Arrianus in Indicis : etsi aliud ipse scripserat lib. IV; uti & antea Curtius lib. VIII; imò & Diodorus Siculus, atque adeò Strabo ; apud quem ter frustra eam aggressus Hercules dicitur. Nempe non minùs commenticia est Herculis ad Indos expeditio, quàm illa Liberi : cujus fabulam abunde difflavimus, cùm de Libero Indico ageremus. Nec propterea, nullam eorum narrationi subesse veritatem, existimandum. Multa enim ex vero trahit. Sed, quod tum dicebamus, distinguendum inter Indiam propriè dictam, quam intersecat Ganges : & illam laxè sic nuncupatam ; quomodo terræ omnes ultra mare mediterraneum sitæ, antiquis temporibus, quibus in Asiam magnam necdum penetraverant Græci, Indiæ nomine appellabantur : uti hodieque multis vulgo, quæ ex Syria aut Persia, aut aliis Orientis petuntur terris, *Indica* nuncupantur. Posterior ille vocabuli usus hic locum habet. Nam expeditio, & Liberi, & Herculis, suscepta est in Arabiam, & Aramæam sive Syriam. Quod inficias ire non possumus, si Liber est divinus Moses : Hercules autem, inclytus dux Iosua. Aliquis ab literatura destitutus mirabitur, fortasse etiam indignabitur, sic Mosen in Liberum, Liberumque in Mosen; Iosuam item in Herculem, Herculemque in Iosuam, à nobis quasi transformari. Tanto accuratiùs explicandum est, cur nobis in Libero, Mosis vitam ; in Hercule, Iosuæ gesta conspicere videamur. Sed de Mose, quia pleraque ejus ad Ægyptum pertinent, in Diis potiùs Ægyptiis dicam. Nunc solùm considerabimus Iosuam ; cujus præclarum nomen ab iis est, quæ in Arabia &

bia & Syria gessit. Hæc Phœnices, & Ægyptii, tam vicinæ gentes, ignorare non potuerunt. Præsertim cum ad Phœniciarum usque urbium portas suos sæpius hostes persequens cæderet: continuatis idem victoriis longè lateque omnia prosterneret, viginti & novem regna Hebræis subjiceret, reges magno numero summo afficeret supplicio. Vt mittam tot miracula, signa divini favoris manifestissima. Vt quod Hierechontis muri, ac turres, ad tubarum cantum conciderunt: quod item, cùm dies cædentes deficeret Israelitas, nocte aversâ dies perseveravit, ne Cananæis pateret effugium. Quid certius, quàm ista undique ad Phœnicum & Ægyptiorum aures pertigisse? præcipuè ab iis, qui victi effugissent, vel etiam salutis viam reperissent fugâ, antequam oppidis eorum hostilis admoveretur exercitus? Quid tum animi Phœnicibus, vel aliis gentibus finitimis, fuisse existimemus? Facile enim videbant, non sine divino numine bellum hoc geri. Ac ne mortuo quidem Iosua memoriam deponere unquam potuere tristissimi illius ac stupendi planè temporis; sed ad seram ea posteritatem propagarunt: non sincere tamen; sed, ut fieri in iis amat, quæ traditione constant, fabulis pluribus admixtis. Ac facilè quidem creditum à Phœnicibus, cum Herculeâ vi nihil majus nossent, etiam Iosuam esse Herculem quendam. Paullatim etiam Hercules Phœnicius, & Israëliticus, (ut vicinæ erant gentes) confundi cœperunt: quod eo proclivius fuit, quia Israelitæ toties sub Iudicibus deficerent à Deo, connubiis etiam multi cum vicinis jungerentur: quos omnes rediisse ad Deum, parum est verisimile: miscellæ hinc in religione opiniones liberorum, quæ & aliis affricabantur inter Phœnices, & alios, ipsis etiam sacerdotibus gentium hoc agentibus, ut Iosuæ gesta, longè adeò latéque dedita, quia animis hominum prorsus eximi non possent, saltem suo numini transscriberentur. Quæ omnia manifestiora fient, si singulatim conferamus, quæ gentiles de pugna Deorum cum gigantibus, & Scripturæ de pugna Israelitarum cum Cananæis prodiderunt. Vbi particulatim considerabimus quatuor; à quibus, quomodo, ubi, & quando pugnatum sit.

De personis sic refert Apollodorus in primo bibliothecæ: ex parte una fuisse Tiphœum, & gigantum alios: ex parte altera, Iovem cum Diis cæteris, & pariter Herculem: quem Iupiter σύμμαχον δι᾽ Ἀθηνᾶς ἐπεκαλέσατο, *socium ad se consilio Palladis advocaverat.* Vbi intelligendus Hercules ille Orientis, aliquot seculis vetustior Thebano: qui ob eximiam fortitudinem Hercules vocatus, vero autem nomine Iosua dicebatur. Huic bellum cum gigantibus fuit. Tales Cananæi. Nec aliud æquè, ac vasta illa statura, primò perculit Israelitas. Quippe exploratores à Mose missi in Cananæam eo terrorem reduces incusserant, quòd vidissent ibi homines

procera

proceræ ſtaturæ; inque his filios Anac de genere gigantum: ajebant præ illis tam exiguos ſe viſos, ac locuſtæ ſi fuiſſent. Vide Num. XIII, 29, 34. Sed imprimis terram Baſan ſpectemus. Hæc *gigantum terra* dicebatur: ut eſt Deuter. III, 13. Ea continebat LX civitates munitas: ut ibidem eſt comm. 4, 5. Præerat verò rex Og: de cujus ſtatura, & lecto ferreo ſic ibidem comm. 11: *Solus quippe Og, rex Baſan, remanſit ex reliquis gigantibus. Ecce lectus ejus, lectus ferreus, nonne eſt in Rabbath filiorum Ammon? novem cubitorum longitudo ejus, & quatuor cubitorum latitudo ejus ad cubitum hominis.* Og iſte eſt, qui à Græcis dicitur, Τυφῶν, Τυφὼς, Τυφάων, vel Τυφωεύς. Quæ voces à τύφω, *accendo, uro.* Nempe *Og*, & *Typho*, ſignificatione conveniunt. Nam eſt *Og* ab עוג, Og, hoc eſt, *uſſit, uſtulavit*: & particulatim etiam *panem*, vel *placentas ſub cineribus coxit*: ut Ezech. IV, 12. Videlicet ut mare ab accolis maluerunt dicere Ερυθραῖαν θάλασσαν, quàm Ιδυμαῖαν, quod idem notat (nam Edom, qui Eſau, ἐρυθρὸν ſive rufum ſignat) ſic item gigantem hunc Τυφῶνα potiùs dixere, quàm Ωγον: tantùm quia Græcum præferrent nomen. Cæterùm vir pereruditus putabat, etiam ferrei illius lecti, de quo apud Moſen legimus, memoriam apud gentiles duraſſe. Eoque referebat illud Maronis in IX:

— Durumque cubile
Inarime, Iovis imperiis impoſta Typhoeo.

Specioſa oratio, & quam ipſe veram velim. Vehementer enim hanc ſententiam firmaret. Sed omnino aliud voluit Maro. Nam durè ait cubare Tiphoea, quia Iupiter, cum eum, ut ajunt, fulmine proſtraviſſet, inſulam corpori ſuperimpoſuit. Quam fabulam fabuloſiſſimè expreſſit Naſo V Metamorph.

Vaſta giganteis ingeſta eſt inſula membris
Trinacris, & magnis ſubjectum molibus urget
Æthereas auſum ſperare Typhoëa ſedes.
Nititur ille quidem, pugnatque reſurgere ſæpe:
Dextra ſed Auſonio manus eſt ſubjecta Peloro:
Læva, Pachyne, tibi: Lilybæo crura premuntur:
Degravat Ætna caput: ſub qua reſupinus arenas
Ejectat, flammamque fero vomit ore Typhoëus.

Dixeris, hæc longè abire à Moſe: qui non tribuat Ogo magnitudinem ampliorem, quàm hominum duorum: quippe qui dicat, ferreum ejus lectum cubitorum fuiſſe duntaxat novem: proinde longè alium eſſe Typhoea, qui, ubi artus extendiſſet, tria vaſtæ illius Siciliæ promontoria complecteretur. Sed facilè his occurrimus. Nec enim poetæ ſolum immenſis ſic follibus ſpirant mendacia de ſuo Tiphœo: ſed idem fabula-

tores Iudæi de ſuo Og auſi ſunt. Quippe ajunt Rabbini, lectum illum Moſi memoratum, qui in Ramoth (Philadelphiam poſtea dixere *) oſtendi ſolet, nihil aliud fuiſſe, quàm cunas Og: poſtea eum tanta cœpiſſe incrementa, ut pes ſolus cubitorum eſſet cxx, non communium, ſed giganteorum. Itaque, ubi adventare Iſraelitas cognoſceret, vaſtiſſimum montem impoſuiſſe capiti, eo animo, ut hoc in Hebræos conjecto, exercitum obtereret univerſum. Sed Deum, ut conſilium ejus diſturbaret, in monte illo produxiſſe ingentem formicarum vim; quæ ſic medium exederent montem, ut is, Ogo caput per partem perforatam exerente, utrimque humeris incubaret. Sed quia ſic quoque eum injicere in Iſraelitas valuiſſet, feciſſe Deum, ut dentes ejus ad cubitos decem extra os excreſcerent. Ita montem, ob dentium obſtaculum, excuti nequiiſſe. Tum Moſen, decem cubitos longum, arripuiſſe ſecurim totidem cubitorum; hinc ad cubitos item decem ſubſiliiſſe; ac ſic quoque non pertigiſſe ultra tibiæ cum pede juncturam. Vbi impactâ ſecuri, mox proſtratum tam vaſtæ molis gigantem, monte etiam obrutum quem geſtârat. Compertum deinde, tibiam ejus tam longam fuiſſe, ut cùm cervus forte fugâ ſe in eam prorupiſſet, venatori dimidiata die fuerit inſequendus, antequam capere poſſet. Hæc, qui volet, reperiet apud Nicolaum Liranum, è Iudæo Chriſtianum, & Toſtatum, Abulenſem epiſcopum, quæſt. XXVII. Num verò minus hæc portentoſa ſunt poeticis de Typhone deliriis? Quamobrem facilè in animum induco, poetas in Typhone ſuo exprimere voluiſſe Ogum, non qualis deſcribitur à Moſe; quem non legerant; ſed quantus à fabulatoribus Iudæis, & Cananæis ferebatur. Nec enim à paucis retro ſeculis fabulari cœpere Iudæi, ſed multo ante Chriſtum: ut vel liquet ex Apocryphis Eſdræ tributis. Cujuſmodi ſi obtrudi potuere illis, qui Moſen haberent, & Prophetas: quò non mendaciorum prolapſos putemus cæcas Palæſtinorum, & Phœnicum gentes? quarum notitiâ ſola conſtabat traditione: unde ubi ſemel iſta mendacium admiſerat, ſic levitate hominum gliſcebat, ut tandem in portenta exiret incredibilia.

* *Hieronymus de locis ſanctis.*

Hactenus de iis, qui pugnarunt: nunc videamus, quomodo ſit pugnatum à Diis. Ioſua ſtrenuè agente, Deus lapidibus pluit, quibus magnam gigantum partem obtrivit. Hinc Ioſuæ cap. XI, II, de pugna Ioſuæ pro Gibeonitis contra quinque reges: *Cumque fugerent filios Iſrael, & eſſent in deſcenſu Beth-horon, Dominus miſit ſuper eos lapides magnos de cælo, uſque ad Azeca: & mortui ſunt multo plures lapidibus grandinis, quàm quos gladio percuſſerant filii Iſrael.* Hujus quoque rei hiſtoria duravit apud gentiles. Sed cum de loco fluctuarent incerti, conjectabant, iſtic hoc contigiſſe, ubi conſpiceretur magna vis lapidum, quam humana non videretur induſtria eò deportâſſe.

portâſſe. Vt in Gallia Narbonenſi inter Rhodanum & Maſſiliam. Pomponius Mela lib. II, cap. V: *Inter eam (Maſſiliam) & Rhodanum Maritima* * *Avaticorum ſtagno aſſidet : foſſa Mariana partem ejus amnis navigabili alveo effundit. alioqui litus ignobile eſt, Lapideum, ut vocant ; in quo Herculem contra Albionem, & Bergiona, Neptuni liberos, dimicantem, cùm tela defeciſſent, ab invocato Iove adjutum imbre lapidum ferunt : credas pluiſſe : adeò multi paſſim, & latè jacent.* Cæterùm etſi calcata hæc de lapideo litore opinio doceat, ita vulgo fuiſſe perſuaſum, Iovem Herculi, id eſt Deum Ioſuæ, imbre lapideo in prœlio ſuccurriſſe : in eo tamen decepti videntur, quòd lapides iſtos, cælitus miſſos, ejus eſſe naturæ exiſtimarent, cujus erant iſti, qui in litore prope Rhodanum conſpicerentur. Quippe quos Deus cælitus jaculatus, erant è grandine condenſata atq; indurata : ſic tamẽ, ut non minus, quàm qui naturâ lapides eſſent, calvas hominum pertunderent, membra cætera graviſſimè ſauciarent, homines etiã proſternerent, ac neci darent. Vtrumque inde colligo, quia Scriptura, ut vidimus, nunc ἁπλῶς appellet *lapides* ; nunc cum additione, *lapides grandinis* ; λίθους χαλάζης, ut etiã reddidere LXX.

* Sic locum hunc diſtingui oportere, obſervatum Caſaubono ad quartum Strabonis.

Nunc videamus, quàm bellè conveniat locus, quo Ioſua Cananæis, Hercules gigantibus bellum intulit. Sed gentiles de loco diſcrepant. Ideo diſſenſus iſte dirimendus nobis. Sunt qui manus conſeruiſſe velint in Galliis, inter Maſſiliam & Rhodani oſtia : ſed futili argumento, quia multi illic lapides, quibus Iovem pluiſſe exiſtimant, ut Herculem adjutaret. De hiſce campis lapideis paullo antè diximus. Alii in Italia ſtatuunt prope Veſevum montem. In his Diodorus lib. IV. Ait is, homines iſtic vixiſſe, qui gigantes dicerentur, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κατὰ τὸ σῶμα μεγέθους, *ob admirandam corporum magnitudinem.* Cæterùm τὸν Ηρακλέα, συμμαχούντων αὐτῷ τῶν θεῶν, κρατῆσαι τῇ μάχῃ, καὶ τοὺς πλείστους ἀνελόντα, τὴν χώραν ἐξημερῶσαι· *Herculem, Diis in ſocietatem ejus venientibus, prælio fuiſſe ſuperiorem, regionemque illam pacâſſe.* Strabo in V conjectat, hanc fabellam eſſe exortam ex agri Campani bonitate : quaſi propterea operæ viſum ſit, Deos de eo cum gigantibus contendere. Sed cùm illius loci aquæ, igne ac ſulfure mixtæ, ſæpius ſe evomant ad ſex cubitorum altitudinem : cur non potiùs credamus, ita vulgò creditum fuiſſe, id ſignum eſſe fulminis, quo gigantes afflârit Iupiter, deprælìante Hercule? Rem hanc venuſtè expreſſit Silius in XII:

— Tum ſulfure & igni
Semper anhelantes, coctoque bitumine campos
Oſtentant. Tellus atro exundante vapore
Suſpirans, uſtiſque diu calefacta medullis
Æſtuat, & Stygios exhalat in aera flatus.
Parturit, & tremulis metuendum exſibilat antris,

Inter-

Interdumque cavas luctatus rumpere ſedes,
Aut exire foras, ſonitu lugubre minaci
Mulciber immugit, laceratáque viſcera terræ
Mandit, & exeſos labefactat murmure monteis.
Tradunt, Herculeâ proſtratos mole gigantes
Tellurem injectam quatere; & ſpiramine anhelo
Torreri latè campos: quotieſque minantur,
Rumpere compagem impoſitam, expalleſcere cœlum.

Nonnulli verò Phlegræos campos, quibus pugnatũ, ſtatuunt in Pallene peninſula, quam aliqui Macedoniæ, Thraciæ alii, tribuunt. Traditum hoc inter alios à Strabone: ut liquet ex libri ſeptimi excerptis. Ex horum opinione Euſtathius in Homeri Iliad. Β *: Ἡ Παλλήνη πόλις ἐστὶ Θράκης, καὶ χερρόνησος τρίγωνος, ἡ καὶ Φλέγρα λεγομένη· περὶ ἣν Ἡρακλῆς τοὺς γίγαντας κατεπολέμησεν. *Pallene eſt urbs Thraciæ, & peninſula triangularis, etiam Phlegra dicta, ubi Hercules pugnavit adverſus gigantes.* Similiter ſcholiaſtes Ariſtophanis in Aves, & Suidas in Φλεγραίας. Stephanus præterea in Παλλήνη: qui hanc de Deorum auxilio opinionem inde ortam cenſet, quia, pugnante Hercule, multum tonuerit, & igniti turbines deciderint. Quod etiam legas apud Euſtathium in Dionyſium. Atque addit, ex eo Φλέγραν dici, quia fulmine illic uſti ſint gigantes. Nam φλέγειν, *urere*. Pauſanias contrà in Arcadicis refert, vulgatam eſſe inter Arcadas opinionem, cum gigantibus eſſe pugnatum, non in Thraciæ Pallene, ſed juxta Olympiadem, Arcadiæ fontem; unde alternis temporibus, nunc aquæ, nunc ignes, erumpunt. Atque hoc videri voluerunt ſignum eſſe manifeſtum debellatorum illic gigantum. Quaſi non & ſimilia ſint, quæ pro ſuis alii terris adferant. Sed tædet ulteriùs tam varias perſequi opiniones. Potiùs rei veritatem aperiamus. Quæ ſponte ſe offeret, ſi conſtiterit, ubi perierit inclytus gigas Typhon, qui & Typhaon, & Typhoëus. Ad hunc locum reperiendum, præit nobis Apollonius in Ἀργοναυτικ. Β †:

* pag. 291, edit. Rom.

† v. 1217, & ſeqq.

—Ἵκετο δ' αὔτως
Οὔρεα, καὶ πεδίον Νυσήϊον, ἔνθ' ἔτι νῦν περ
Κεῖται ὑποβρύχιος Σερβωνίδος ὕδασι λίμνης.
—*Pervenit verò ſic*
Ad montes, & campum Nyſſeium; ubi etiamnum
Iacet, merſus ſub Serbonidis aquâ paludis.

Hic Nyſſam Arabiæ intelligi, agnoſcit ſcholiaſtes: atque hoc fine adducit verſus τοῦ Ἡροδώρου: cui Nyſa,

Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτοιο ῥοάων.
Longè à Phœnice, Ægypti vicina fluentis.

De Ser-

De Serbonide autem, ſive, ut alii veterum appellant, Sirbonide, ſic ibidem ſcholiaſtes : Ἡ Σερβωνὶς λίμνη διάκειται περὶ τὸ Πηλούσιον τῆς Αἰγύπτου· *Serbonis palus jacet prope Peluſium Ægypti.* Ptolemæus quoque ſtatuit inter Ægyptum, & Palæſtinam. Et quod non parum ad rem facit, Plutarcho teſte in vita M. Antonii, τὰ τῆς Σερβωνίδος ἕλη Τυφῶνος ἐκπνοὰς Αἰγύπτιοι καλοῦσι· *Serbonidis paludes Typhonis exſpirationes vocant Ægyptii.* Liquet igitur, iſtic ſtatui Typhonis exitium, ubi egere Iſraelitæ Ægypto egreſſi, qui eum perdiderunt. Et quis potius audiendus nobis Homero? qui ſic Iliad. β * :

> Γαῖα δ᾽ ὑπεστονάχιζε, Διὶ ὣς τερπικεραύνῳ
> Χωομένῳ, ὅτε τ᾽ ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἱμάσσῃ
> Εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς·
> *Terra autem reſonabat, Iove velut fit fulmine gaudenti*
> *Irato, quando circa Typhoëam terram verberat*
> *In Arimis, ubi dicunt Tiphoëi eſſe cubilia.*

Ex quibus colligimus, conflixiſſe in Syria; quæ & *Aramæa*; uti Syris *terra Aram*, unde Syri Ἀρῖμαι & Ἀριμαῖοι. Nonnulli quidem Arimos in Phrygia ſtatuunt ; ut teſtis Strabo, extremo libro duodecimo. Aliqui etiam Ciliciæ tribuêre : nonnulli partem Syriæ putarunt. Sed examuſſim optime Poſidonius, eumque ſecutus Strabo : cujus hæc verba prope finem libri decimiſexti : Λέγει δὲ καὶ τοὺς Ἀρίμους ὁ ποιητὴς, οὕς φησιν ὁ Ποσειδώνιος δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινος γῆς· ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. Ἀριμαῖοι γὰρ οἱ ἐν αὐτῇ. Τάχα δ᾽ οἱ Ἕλληνες Ἀραμαίους ἐκάλουν, ἢ Ἀρίμους. *Nominat etiam Arimos Homerus, quos Poſidonius docet eſſe accipiendos, non locum aliquem Syriæ, vel Ciliciæ, vel alius terræ : ſed Syriam ipſam. Arimæi enim ſunt, qui in ea habitant, & fortaſſe Græci eos Aramæos, vel Arimos vocabant.* Ioſephus lib. I Antiquit. cap. VI † : Ἀραμαίους δὲ Ἄραμος ἔσχεν, οὓς Ἕλληνες Σύρους προσαγορεύουσι· *Aramæos vero Aramus habuit, quos Græci Syros vocant.* Vbi Rufinus male ἔσχεν, quod valet *tenuit, obtinuit*, vertit *inſtituit* : prout etiam MSus noſter habet. In editis verò perperam *Aramenos*, ſed editorum culpâ. Alii tamen alibi oppreſſum putant. Scholiaſtes Æſchyli ‡, ait, eum ἐν Κιλικίᾳ μὲν γεννηθῆναι, κολασθῆναι δὲ ἐν Σικελίᾳ· *natum quidem eſſe in Cilicia, pœnas autem dediſſe in Sicilia.* Alii oppreſſum putant in Tyrrheni maris inſula Inarime : idque propter illud Maronis Æn. IX :

> *Tum ſonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile*
> *Inarimes, Iovis imperiis impoſta Typhoeo.*

Sed jam variis ante nos monitum, graviter erràſſe Virgilium, cum prò eo, quod apud Homerum eſt, Εἰν Ἀρίμοις, præverbio, & nomine in unum conflatis, fecit *Inarime*. Etſi errorem hunc (vide quid magnorum poſſit virorum auctoritas) alios etiam in eundem protraxerit. Vti Ovid. lib. XIV :

* *verſ. 781, & ſeqq.*

† *Ruf. cap. 14.*

‡ *in Prometheo Vincto, pag. 26, edit. H. Steph.*

 Inari-

Inarimen, Prochytenque legit, sterilique locatas
Colle Pithecusas. Similiter Lucanus lib. v, Silius lib. VIII, & XII, Statius lib. II Sylv. Carm. II. Claudianus lib. III de Rapt. Prof. & prol. in VI Honor. conf. Ac ne poetas solum dicam, etiam sic Plinius vocat lib. III Hist. cap. VI. Ac præiverat quoque Livius lib. XCIV, teste Servio ad superiorem Virgilii locum. Sed ab Livio statui ait in Mæonia. Sic enim legendum pro *Maconia*, satis liquere arbitror. Nam alii in Phrygia, alii aliâ Minoris Asiæ regione, oppressum judicabant.

Atque hæc satis ostendunt, ab Hercule contra gigantes, & Typhoëa, commissum esse prœlium in Arabia, & Syria: quibus locis contra Cananæos, & Og, regem Basan, arma esse suscepta, etiam Moses docet. Nec ætas Herculis, & Iosuæ discrepat. Tantum ne intelligatur Thebanus ille, sed alter Orientis; quem tum Ægyptium vocare possumus, quia in Ægypto natus; tum Indicum, hoc est Arabicum, quia hîc res tantas gessit; tum Tyrium, sive Phœnicium, quia res ab eo gestas Tyrii Herculi suo transscripsere. Eum Thebano esse vetustiorem, & antea dictum nobis, & clarè tradit Lucianus, de Dea Syria: Τό γε (ἱρὸν) τοῦ Ηρακλέος τὸ ἐν Τύρῳ, οὐ τούτου τοῦ Ηρακλέος, τὸν Ελλῆνες ἀείδουσι, ἀλλὰ τὸν ἐγὼ λέγω, πολλὸν ἀρχαιότερος, καὶ Τύριος ἥρως ἐστί. *Herculis quidem* (templum) *illud, quod est Tyri, non hujus Herculis, quem Græci decantant: sed quem ego dico, multò vetustior est, & Tyrius Heros.* Imò eodem hunc, quo Iosua, tempore vixisse, veterum opinio erat: ut ostendit Eusebius in Chronicis. Nam num. CXLII legas, *Moses in Sina monte divino fruitur adspectu.* At quinquennio antè, nempe num. CXXXVII, reperias: *Hercules, cognomento Desanaus, in Phœnice clarus habetur. Vnde & ad nostram usque memoriam à Cappadocibus, & Eliensibus, Desanaus adhuc dicitur.* Quo de loco superiùs plura diximus.

Iam ab Arabia in Ægyptum abirem, nisi paullùm retineret Obodes, rex Deusque Nabathæus: de quo sic Stephanus Byzantius, Ὀβόδα, χωρίον Ναβαταίων. Οὐράνιος Ἀραβικῶν τετάρτῳ· Ὅπου Ὀβόδης ὁ βασιλεὺς, ὃν θεοποιοῦσι, τέθαπται. *Oboda regio Nabatæorum. Vranius Arabicorum quarto. Vbi Obodes rex, quem pro deo habent, sepultus est.* Detinet item vetus inscriptio *: ΑΓΛΙΒΩΛΩ † ΚΑΙ ΜΑΛΑΧΒΗΛΩ ΠΑΤΡΩΟΙΣ ΘΕΟΙΣ. Quæ Palmyrene, Arabiæ civitate, est inventa. Sed cùm de his duobus apud veteres scriptores silentium sit: quis spondeat nobis, animales potius, quàm naturales fuisse Deos? Etymon eorum, unde interdum, verisimiliter saltem, colligere aliquid licet, quod sciam, hactenus attulit nemo. Nihil impedit tamen, quo minus tentemus. Quid si *Aglibolus* sit ex Arabicis על אג בל, ag, al, bal? ad verbum est, *pone super corde.* Sententia est, *Pone cogitationem,* sive, *Animum adhibe.* Quam Arabicorum istorum mentem esse, docent

* *In Gruter. Inscript. Pag.* LXXXVII, *num.* 8.
† *Aglibolo, & Malachbelo, Patriis Diis.*

cent Abenezra, & David Kimchi. Sic Dei illius nomen fuerit,ſive ex eo, quod Deus cogitet de nobis;ut ita providentiam ſignet divinam : ſive etiam quia cogitationes noſtras exploret ; unde *renes ſcrutari* dicitur in Scripturis * : ſive quia aſſiduè cogitandum omnibus de Deo ; ut nomen hoc homini commendet Dei cultum. Vel quid ſi dicamus,eſſe ex עָגוּל, agul, id eſt, *rotundus*, & בַּעַל, baal, *potens,dominus?* ut ſit, potens rotundi, ſive orbis terrarum,vel dominus orbium ætheriorum,ſive cœleſtium. Sanè Hebræis ſimiliter Deus בַּעַל שָׁמַיִם, baal ſchamaim , hoc eſt, *dominus cæli* : pro quo Phœnices Βεελσάμην,quod itidem eſt *κύριος ὐρανοῦ*,ut ex Philone Byblienſi cognoſcimus. At *Malachbelus* fortaſſe ex מֶלֶךְ, melech, *rex*, & בַּעַל, baal, *dominus* : ut valeat dominum ac rectorem univerſi. Sed de iſtis ſentiat quiſque ut volet. Noſtras propoſuimus conjecturas,ut eliciamus alienas.

* *Ierem.* 17, 9, & *Apoc.* 2, 23.

CAPUT XXVII.

Ad Ægyptios Deos acceditur : quorum aliqui fuere reges. An Vulcanus rex primus Ægyptius. Unde Ægyptus vocata Ἡφαιςία. *Antiquiſſimus Ægypti rex Menis, ſive Menas,vel Men. Videri ejus ſymbolum* Μνεῦιν *bovem. Æolum fieri exemplo,quòd Romani pro EU in multis uſurpent E longum. Quis Saturnus, & Iupiter Ægyptius. Ægyptus nunc* terra Cham, (*ut Græcis* Χημία) *nunc* terra Mitſraim *dicta. Rejicitur Græcula opinio de Ammonis etymo : proque ea tres magis veriſimiles, prima imprimis, adferuntur. Apollinem Venerémque Ægyptiorum non eſſe numina ejus nominis antiquiſſima. In Stephano Byzantio conjectura. Unde Oſiridis nomen ſit,trifariam diſſertatum. Quòd Dionyſius Nyſſæ in Arabia dicitur educatus,id videri etiam Oſiridi ſive Mitſraimo,Chami filio,competere. Sacrorum fuiſſe ſimilitudinem inter Liberum Ægyptium,& Thebanum. Unde cultum ejus acceperint Græci. Ex quorundam ſententia, Thebas Ægyptias eſſe Oſiridis opus : ex omnium verò opinione, ejus eſſe opus templum Iovis Ammonis. Oſiridi, & Iſidi, agriculturæ tribuitur inventum ; quod Græci Triptolemo,& Cereri,aſſignant. In Iſidis pompa, ad celebrandam beneficii ab ea accepti memoriam, tritici & hordei vaſcula circumferebant. De contentionibus, & bello, inter Chami poſteros. Conſuetudo vetus, caput muniendi pelle leonis, lupi, canis, vel alterius animantis : poſtquam verò galeæ è ferro fieri cœperunt, affingendi eis alicujus quadrupedis, vel alitis figuram, vel caput illius. Fabuloſum videri de corvo, auxilium ferente Valerio adverſus Gallum : & unde error ille in Romanorum irrepſerit hiſtoriam. Duplici rationi Diodori,cur Ammoni, & Oſiridi, ſive Libero,cornua addantur,tertia adjungitur : imò & quarta, ſed quæ Liberum Thebanum & Græcos magis ſpectet. Oſiris à Typhone,Typho ab Iſide, & Oro, interemtus. Cur ſanctiſſimum apud Ægyptios juramentum per*

Osiridis phallum. Quanta Mercurio suo tribuant Ægyptii, & ut Ægyptus ab eo Ἑρμοχύμιος *dicatur. Correctus Stephanus Byzantius. Apollinis Ægyptii repertum, laurus. Hedera, Osiridis planta. Herculis Ægyptii inclytum apud suos nomen. Dictus* Gignon, *vel* Gigon. *Vt Diodorus distinxerit gesta triplicis Herculis. Duplicem esse Ægyptium, illum Osiridi æqualem, & Iosuam, Herculem Cananæum. Anubidis ætas, & cur canino fingatur capite. Diversus ab eo* Ἑρμάνουβις. *Ætas Panos Ægyptii. Panopolis aliter* Χέμμις. *Maroneam Thraciæ perperam à Diodoro opus credi Osiridis Ægyptii. Novem Musæ Ægyptiacæ. Apollo* Μουσαγέτης. Ὠκεάμης *fluvius, qui &* Ἀετός. *Discessum ab Stephano, & Eustathio, de Ægypto ab Aquila Indo dicta* Ἀετία. *Nam videri id solum partis nomen, à flumine* Ἀετοῦ *sic dictæ. Taautus, & Sanchoniathon, commendati à Philone Bybliensi, quod nudè rem narrarent: quam posteriores detorsere in sensum allegoricum.*

AB Asia in Africam tendo: ubi tres potissimum gentes spectamus; Ægyptios, Æthiopas, & Libyas.

Ægyptiis Dii duplices: alii cælestes, & æterni; alii terrestres, & mortales, à morte autem in Deorum numerum relati. De utrisque agit Diodorus. Priùs de cælestibus, Sole, Luna, Spiritu, Igni, Terra, Oceano, Aëre: de quibus nos postea. Iis expositis, ad terrestres accedit, his verbis: Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐν οὐρανῷ θεῶν, καὶ γένεσιν ἀΐδιον ἐσχηκότων, τοσαῦτα λέγουσιν Αἰγύπτιοι. Ἄλλους δ' ἐκ τούτων ἐπιγείους γενέσθαι φασίν, ὑπάρξαντας μὲν θνητούς, διὰ δὲ σύνεσιν, καὶ κοινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν, τετυχηκότας τῆς ἀθανασίας. ὧν ἐνίους καὶ βασιλεῖς γεγονέναι κατὰ τὴν Αἴγυπτον. *De diis igitur cælestibus, & sempiternum genus sortitis, ista dicunt Ægyptii. At præter eos, ajunt, alios esse terrestres, naturâ quidem mortales, sed propter animi sollertiam, & beneficentiam erga homines universos, immortalitatem adeptos. Atque horum etiam aliquos fuisse reges Ægypti.* Postea subjungit, ex quorundam sacerdotum sententia, primum apud Ægyptios regnâsse Vulcanum. Quod si est, nihil mirum, si Ægyptus antiquitus dicta sit Ἡφαιστία, quasi dicas *Vulcaniam*. De hoc nomine ejus, auctor nobis, tùm Stephanus Byzantius in voce Αἴγυπτος, tum, qui exscribere eum solet, Eustathius in Dionysium. Addit verò Diodorus, ab hoc Ægyptio rege inventum esse ignem. Hoc probare non possum. Nam antea ostendimus, Vulcanum, hoc est, Tubalcainum, non ignem reperisse; sed usum ignis in arte fabrili. Præterea ille nunquam rex Ægypti fuit: quippe qui ante diluvium, eoque & Ægyptios reges, fuerit. Quare si, quis primus Ægyptiorum fuerit regum, statuere velimus; multis partibus potiùs accesserim Manetho Ægyptio; de quo postea pluribus dicam. Huic primus rex Ægyptius dicitur Menis Thinites: eumque ait, ab hippopotamo raptum, inter-

interiisse. Diodoro est Μηνᾶς. Herodoto autem Μήν. Vt in Euterpe: Τὸν Μῆνα πρῶτον βασιλεύσαντα Αἰγυπτίων. *Mena, qui primus imperium tenuit Ægyptiorum.* Et mox: Τῷ Μηνὶ τούτῳ, τῷ πρώτῳ γενομένῳ βασιλῆϊ. *Meni, regum primo.* Iosepho *Minæus* videtur. Vt qui dicat lib. VIII Antiq. cap. VI, Ægyptios reges imperasse annis mille & trecentis, initium capiendo à Minæo illo, qui Memphim condidit. Græcè est, τοὺς μετὰ Μιναῖον τὸν οἰκοδομήσαντα Μέμφιν. Valde etiam verisimile est, sacrum bovem, qui Μνεῦις dicebatur, non Solis modò, de quo libro proximo; sed hujus etiam Menis fuisse symbolum. Sanè Æliano lib. XI Hist. Animal. cap. X bos iste Μῆνις vocatur. Præterea Μῆνις & Μνεῦις valde vicina sint. Puto enim paucos ignorare, ut ευ & η sæpe pro diversa dialecto commutentur. Vt Ὀρφεὺς, Ἀχιλλεὺς, Ὀδυσσεὺς, Περσεὺς, Æolibus Ὀρφης, Ἀχίλλης, Ὀδύσσης, Πέρσης. Vnde Latinorum *Vlysses, Achilles, Perses*; ad Æolum morem, quos in illo, ut penè in universa lingua, æmulantur. Quare superest solùm, ut trajiciatur liquida: cujusmodi μεταθέσεις* in nominibus sacris valde sunt frequentes: ut antea ostensum, posteaque planius fiet. Sed redeamus ad Diodorum, qui post Vulcanum regnâsse in Ægypto ait Saturnum. Quo nomine hoc loco intelligendus, nō Adamus; qui Vulcano, hoc est, Tubalcaino, antiquior fuit; verùm Noë; universi, eóque etiam Ægypti rex. Huic successit Iupiter Ammon: hoc est Cham, sive Ham; unde Ægyptii Ἀμοῦν, Græci Ἄμμων fecere. Scio, Græculos, (quos & Hyginus sequitur fab. CXXXIII) ex eo deducere, quia aries exiens arenâ, quæ Græcis ἄμμος dicitur, Libero siticulosis Indiæ locis erranti fontem monstrârit. Sed non minùs putidum est, in vocibus Ægyptiis recurrere ad originem Græcanicam; quam in Græcis ad Latinam: ut cum superioribus seculis *Euphemia* deducerent ex *bona femina*, *Stephanus* ex *strenuè agens*, & alia æquè ridicula. Quare potiùs censeo, esse ab חם, *Ham, sive Cham,* Noe filio. Pro quo facit, quòd Ægyptus non modò passim terra Mitsraim nominetur, à filio Chami Mitsraim: sed etiam terra Cham; ut Psal. CV, *Et Iacob peregrinus fuit in terra Cham.* Etiam Plutarchus de Iside & Osiride, testatur, Ægyptum in sacris Isidos dictam esse Χημίαν. Nempe quasi Χαμίαν: quod unde nisi à Chamo? Nec tamen pertinaciter dissensero, siquis censeat, primò Ammonis nomen non homini, sed Soli convenire: eoque esse à חמה, quò Hebræis tum calor notatur: tum etiam Sol, fons caloris: unde & Dei *Omani* nomen; ut in Solis cultu dicam. Vel si malit, Ammonem notare vim naturæ latentem; quia *Amun* Ægyptiis *occultum* significet; ut Manethos Sebennita scripsit, Plutarcho teste de Iside & Osiride.

* *transpositiones.*

Hinc refert Diodorus, ut ex Iove & Iunone nati sint quinque isti; Osiris, Isis, Typho, Apollo, & Venus. Vbi temporum ratio ostendit, de Apolline

line & Venere decipi, vel alium esse hunc Apollinem ab Iubale, Musices repertore: aliam item Venerem ab Noema, istorum sorore; quam aliqui Venerem antiquissimam credidere. Nobis hæc Minerva potius, lanificii repertrix, videtur; ut antea dictum.

Nomen numenque Osiridis plurium gesta & cultus complectebatur. Antiquissimus Osiris videtur Mitsraim, Chami filius; qui, sociato cum patre honore, ab Ægyptiis cultus fuit. Quod eo verisimilius est, quia, ut antea, dixi, Scriptura Ægyptum vocat, *terram Mitsraim*: pro quo & *Misarim*, vel *Misorim* dixere. Vnde in mentem venit, apud Stephanum in Αἰγυπτος, ubi legas, Ægyptum à Phœnicibus dici Μύαρα, legendum esse Μίσορα. Et quid si ex *Misori* solâ literarum trajectione factum dicamus, *Osirim*, sive ex *Misorim*, solâ principe literâ rejectâ? Solent enim gentiles, ut majorem Diis suis auctoritatem conciliarent, nomina, quæ habuerant, dum in rebus agerent humanis, immutare, sive μεταθέσει *, sive aliter. Quamquam nihil huc recurrere opus, si & dictus Osiris, dum viveret. Sed sic alius fuerit ab Mitsraim. Vel dicendum, fuisse eum binominem. Quippe & Osiridis vocabulum imponi potuit ab incunabulis regio filio, & in spem regni educando. Nam Diodorus in primo testatur, *Osiris* id Ægyptiis sonare, quod Græcis πολυόφθαλμον, hoc est, *multoculum*. Imò & tertia occurrit sententia. Quid si enim Mitsraim quidem verum fuerit regis nomen: sed ab excessu sit dictus *Osir* per μετάθεσιν ex *Sior*, vel *Sichor*, quomodo dictus Nilus? Osiridis enim honos, præter venerationem regis Mitsraim, etiam Solis & Nili cultum complectebatur; ut plenius exponam libro proximo: de Sole quidem, cum de æthereorum corporum honore dicam: de Nilo autem, cùm ostendam, aquas etiam honore affectas divino. Interim pro primâ videtur sententia facere, quòd in sacris Osiridos phallus sive pudendum viri monstraretur. Nam id potuit esse ad historiæ adumbrationem, qua Chamus patris Noachi verenda vidit, & risit. Sed hoc, ut Chamo, sive Ammoni, sic Mitsraim, sive Osiridi, contumeliosum foret. Fortasse igitur cum phallus sit generationis symbolũ, eo significatũ fuit, Osiridem esse patrẽ omnium Ægyptiorum. Vel pertinuerit ad historiam veterem, qua Osiris dicitur dissectus plurima in frusta; quorum singula, veretro excepto, fuerint ab Iside reperta; ut mox plenius exponã.

* *transpositione literarum.*

Diodorus ait, Osirin esse, qui Græcis Διόνυσος vocatur: ac sic vocatum, quia Διὸς sive Iovis esset filius: inque Nysa, Arabiæ urbe, esset enutritus: in cujus honorem & urbem cognominem in India condiderit. Quomodo Iovis nomine significabitur Cham; quem Græci Iovem Ammonem vocant. Nec à vero abludit, Misraim esse in Arabia educatum. Nam in partitione ea, quæ inter Noachi liberos fuit, Arabia cessit Chamo. Ac videtur

videtur ibi primò fixiſſe ſedes; in medio nempe terrarum; quæ ſortitò ei obtigiſſent. Sanè maximus natu filius, nomine Chus, in ea patri ſucceſſit; unde & *terra Chus* in Scripturis vocatur. Minimus natu Chanaan habuit terram à Septentrione poſitam, quæ ab eo *Cananæa* vocatur. Occidentalis, quæ propior, contigit filiorum ſecundo, nomine Mitſraim: uti remotior, nempe Libya, filio tertio, nomine Phut. Nec propterea putandum, Oſirim eſſe eundem, ac Διόνυσον Thebanum. Nam hic multis Oſiride ſeculis recentior eſt. Vt autem idem à multis numen crederetur, fecit ſacrorum ſimilitudo: quæ fuit ab Orpheo Thrace. Hic enim, ſacris initiatus Ægyptiis, ea docuit primum Thraces ſuos; unde & θρησκείας nomen: poſtea verò & Thebanos iis imbuit; inque eorum gratiam, quæ honori fierent Oſiridos, accommodavit Διονύσῳ, Cadmi ex Semele nepoti: quod ex Diodoro ipſo ſuperiùs retulimus. Verùm etſi, juxta geſtorum hiſtoriam, alius ſit Liber Thebanus ab Libero Ægyptio ſive Oſiride: φυσικῶς tamen idem ſunt; quia, ut in Ægypto Oſiris, ita in Græcia Liber, coleretur cum Aqua, ſive Humore, omnis generationis principio: quemadmodum in Diis Naturalibus explicabitur.

Vtrùm Oſiris, an rex alius, longè recentior, condiderit Thebas Ægyptias, centum portis inclytas; nec inter Ægyptios ſatis convênit. At in eo conſentiunt, ædificâſſe eum templum patri ſuo Iovi Ammoni. De utroque auctor idem Diodorus. Qui & narrat, ut Oſiris uxorem duxerit ſororem ſuam Iſidem: eam, cùm antea frumentum, & hordeum, negligerentur, uſum ejus docuiſſe ſubditos: mox Oſiridem monſtrâſſe his agrorum culturam. Vnde Tibullus quoque primum agricolam facit lib. I, eleg. VII:

> *Primus aratra manu ſollerti fecit Oſiris,*
> *Et teneram ferro ſollicitavit humum.*
> *Primus inexpertæ commiſit ſemina terræ,*
> *Pomáque non notis legit ab arboribus.*
> *Hic docuit teneram palis adjungere vitem,*
> *Et viridem dura cædere falce comam.*

Sed Oſiridos beneficium Triptolemo ſuo tribuunt Græci: inventum item Iſidos aſſignant Siculæ Cereri. Vnde & eadem credita Iſis, ac Ceres. B. Auguſtinus lib. VIII de Civit. Dei cap. XXVII: *De Iſide, uxore Oſiris, Ægyptia Dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuiſſe ſcribuntur: quibus parentibus ſuis illa cum ſacrificaret, invenit hordei ſegetem, atque inde ſpicas marito regi, & ejus conſiliario Mercurio, demonſtravit: unde eandem & Cererem volunt.* Verùm non magis eadem Iſidi Ceres Attica, vel Sicula, quàm Thebanus Liber idem cenſendus Oſiridi. Grandi enim diſtant temporum intervallo. Sed cùm

cùm Græci fruges ſibi à Cerere, vinum à Libero oſtenſum prædicarent: ſacra induxere non multum iis diſſimilia, quibus Ægyptii Oſiridem, & Iſidem celebrarent. Atque hoc etiam ex Ægyptiaco Iſeorum feſto dilucet. De quo ſic Diodorus Siculus in primo bibliothecæ: Παρ' ἐνίαις δὲ τῶν πόλεων, καὶ τοῖς Ἰσείοις ἐν τῇ πομπῇ μετὰ τῶν ἄλλων φέρεσθαι πυθμένας πυρῶν, καὶ κριθῶν, ὑπομνημόνευμα τῶν ἐξ ἀρχῆς τῇ θεῷ φιλοτέχνως εὑρεθέντων. *Apud nonnullas quoque urbes, cum Iſéa celebrantur, in pompa, tritici & hordei vaſcula circumferri in memoriam eorum, quæ primitus Deæ reperit induſtria.* Quod ſatis oſtendit, eo loco Iſidem habitam Ægyptiis, quo Ceres Græcis.

Tandem verò Oſiris interemtus eſt à fratre ſuo Typhone: crudeliterque, ſive in XIV partes, ut eſt apud Plutarchum *; ſive XXVI, ut Diodorus ait, diſſectus fuit.

* *lib. de Iſid. & Oſ.*

Neque indignum Mitſraimo fuit, ſi ſororem ſibi connubio jungeret; præſertim cùm non potuerit aliam ducere, quàm vel ſororem, vel ſaltem eodem avo prognatam. Neque item indignum Typhone, ſi fratrem interimeret; quando tyrannum fuiſſe, veteres conſentiunt. Et, ſi in Adami liberis frater à fratre interemtus; quid miremur, ſi idem in maledicti illius Chami liberis contigerit?

Quod ſiquis arbitretur, non ſatis convenire proximis illis à diluvio temporibus, ut tam citò bello inter ſe fratres certarint: equidem non repugno, quo minus fratrum nominibus liberi vel etiam nepotes deſignentur. Quomodo in Scripturis patriarcharum vocabulis paſſim eorum poſteritas intelligitur. Ne illud quidem ſatis eſt apertum, num, quicum bellum geſſit gens Mitſraim, ea fuerit gens Canaan, an Chus, an Phut. Nam Ægyptus ad Orientem habet terram Canaan: ad Occidentem terram Phut, quæ Libya exterior fuit, vel pars ejus, ac fortaſſe inſuper Marmarica. At terram Chus partim ad Orientem habuit, puta Arabiam: partim ad Meridiem, nempe Æthiopiam ſub Ægypto. Vtraque enim terra Chus vocatur. Sed cenſeo, nullum æquè indignari potuiſſe, quàm Phut, & ejus progeniem. Nam Libyæ ſolum ſterile, & infœcundum erat præ illo Cananææ, melle & lacte fluentis; item Arabiæ, cognomento Felicis; tum autem Ægypti, quæ poſtea horreum fuit populi Romani. Hujus verò diſſidii inter Chami liberos, vel poſteros, etiam indicia cernere eſt in reliquiis illis vetuſtatis apud Diodorum: qui in fine libri tertii, idque ex ſententia Libyum, narrat, Dionyſum ſive Liberum fuiſſe filium Ammonis, Libyæ regis. Eum hîc quoque Chamum interpretor. Addit deinde, ut ab hoc Dionyſo Saturnus, qui Ammonem priùs expulerat, viciſſim ſit ejectus; uti eventurum Ammon prædixerat. Tum Oſiridem, ſive Liberum, templum, & oraculum, Ammoni condidiſſe in regione ea, quæ exinde

exinde dicitur Ammonitis. Difficilius est hic quoque singula aptare nomina personis Scripturæ; quia non omnia, in istis gentium reliquiis, fide referuntur historica, parentumque & liberorum, ac nepotum appellationes confundi sæpius solent. Interea, ut dixi, hæc non obscurè docent, quibus dissidiis laborârit Chami posteritas.

Sed cur Ammon fingebatur cornutus? cur item filius ejus Osiris, qui antiquissimus est Liber? Diodorus de utroque hanc caussam refert, quia in bello gestarint galeam hac figura. Quod interpretor hoc pacto, pellem capitis bubuli cum cornibus pro galea habuisse. Vetustissimis enim temporibus galeæ fiebant è pellibus mutorum animantium. Quod & appellationes indicant. Nam κυνέην dixere, si foret è pelle canina; λυκέην, si è lupina. Imò apud Homerum Iliad. K ἰκτιδέην κυνέην legas pro galea ex pelle mustelæ. Nam ἰκτὶς mustela sylvestris: ut cognoscere licet ex Plinii Hist. lib. XXIX, cap. IV. Imo *galeam*, uti & *galerum*, unde potius dici credamus, quàm quia esset ex pelle τῆς γαλῆς: quod animal vel idem est ac ἰκτὶς, vel simile. Postquam verò pro pelliceis galeis introductæ sunt æneæ ae ferreæ: figuram tamen muti animantis, aut capitis saltem, in ea expresserunt. Itaque galea nunc capite leonis erat insignis, nunc integri vulturis figurâ, & ita in aliis. Cujus rei ignoratio spissos in historia peperit errores. Luculentum dabo exemplum in historia Romana. An. V. C. CCCCV, L. Furio Camillo, & Appio Claudio, qui in consulatu mortuus est, consulibus, cùm Galli ex Albanis se montibus profudissent: missus est adversus eos L. Furius Camillus, vel fausti ominis gratiâ. Nam M. Camilli, qui ab iis Romam liberarat, filius erat. Castra is posuit in agro Pomptino. Ibi M. Valerius cum Gallo pugnavit, &, si Romanæ credimus historiæ, corvi auxilio eum vicit. Vnde & Corvi cognomen jam olim creditus accepisse; non Corvini, ut vulgò putant. Posteros verò Corvinos dictos, verisimile fit; cùm constanter Corvini ubique, non Corvi, appellentur. Pugnam, quam dixi, ita describit Livius lib. VII, cap. XXVI: *Cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, cum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. Marcus erat Valerius, tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. Namque conferenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit in hostem versus: quod primò ut augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde; si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset. Dictu mirabile: tenuit non solum ales captam semel sedem, sed quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis*

rostro & unguibus appetiit : donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. Corvus è conspectu elatus Orientem petit. Consul, concione advocatâ, laudatum tribunum decem bobus, aureâque coronâ donat. Vide & Valerium Max. lib. III, cap. II, Gellium lib. IX, cap. XI, Sext. Aurel. de viris illustribus cap. XXIX, atque alios. Quid Romana historia proditum sit, vidimus. Cæterùm mihi, non quidem pugna singularis Valerii cum Gallo, sed quod de auxilio sacræ addunt alitis, & quidem inspectante hinc Romano, inde Gallico exercitu, fabulosum semper visum fuit. Et cogitanti, unde ea fabula potissimùm originem ceperit, nihil æquè verisimile in mentem venit, quàm in caussa esse, quod Valerius galeam gestarit, cui corvi esset superadditum signum. Is enim, ut antea dixi, mos veterum fuit, ut animalis cujuspiam pugnacis, nunc leonis, nunc alterius imagine, galeam insignirent. Cum istiusmodi galea depingi, & effingi solet Valerius pugnans cum Gallo: unde progressu temporis imperitum vulgus judicavit, corvum galeæ insidentem esse imaginem veri corvi, cum esset imago imaginis, hoc est, signum ferrei corvi, quo galea Valerii fuerat insignis. Mihi quidem in hac conjectura non displiceo: præsertim cùm sciam, moris fuisse antiqui, ut res illustres picturis proderentur: velut illa pugna Manlii cum Gallo, quæ in scuto Cimbrico erat; teste M. Tullio *, Quinctiliano †, ac C. Plinio ‡. Redeo ad Ammonem: quem ex Diodoro dicebamus, cum Osiride cornutum effingi, non quasi cornua fuerint capiti adnata: sed quia pro galeis in bello usi cornuta capitis bubuli pelle. Attamen & alteram apud Diodorum rationem legas. Quippe cornua ait capiti Osiridis addi, quia arare bubus docuerit Ægyptios. Nam bos est agriculturæ symbolum: ut pleniùs exponam, cum dicam de numinum signis ac symbolis. Imò & præter rationes, à Diodoro allatas, tertia occurrit: ut cornua sint symbolum potentiæ regiæ. Quod & ipsum, ubi eò, quò dixi, devenero, pluribus à me demonstrabitur. At de Libero patre particularis etiam ratio erat Græcis. Antiquissimi enim vina, quæ *Liberi bellaria, & florem Liberi patris* dixere, è cornibus bibebant: quod ex sculpturis veterum lapidum constat: & variis antiquorum poetarum testimoniis comprobatur ab Athenæo in XI.

* *lib. 2 de Orat.*
† *lib. 6, cap. 4.*
‡ *lib. 35, cap. 4.* *Vide & Pighium in Annalibus Romanis ad an.* 392.

Porrò, Osiride à Typhone fratre interemto, non sivit Isis tantum scelus abire inultum: sed cum Oro filio supplicium de eo, & conjuratis, sumsit. Sedulo præterea dissecti corporis partes inquisivit, ac reperit universas, excepto phallo, sive veretro: quod cùm in mare esset conjectum, ab phagro, & oxyrincho piscibus * comestum credebatur. Corpus Osiridos sepultum in insula Nili apud Philas: unde, ut Diodorus ait, sanctissimum Ægyptiis juramentum fuit per repositum apud Philas Osirin. Sacra etiam

* *Plutar. ibid.*

Osiridi

Osiridi instituta : quæ cujusmodi fuerint, à Iulio Firmico, etsi in nonnullis alios, quàm nos antea, sequatur autores, commodè satis exprimitur libro de errore prof. relig. Verba ejus sunt : *In sacris suis* (Ægyptii) *addunt tragica funera & funesta, calamitatis metuendæ certamina. Incestum cum sorore, adulteriumque ajunt commissum ; & hoc facinus severis mariti animadversionibus vindicatum. Isis soror est, Osiris frater, Typhon maritus. Is cum comperisset, Isidem uxorem incestis fratris cupiditatibus esse corruptam, occidit Osirim, artuatimque laceravit, & per omnes fluminis ripas miseri corporis palpitantia membra projecit. Isis, repudiato Typhone, ut & fratrem sepeliret, & conjugem, adhibuit sibi Nephthen sororem sociam, & Anubin venatorem. Cui ideo caninum caput impositum est, quia lacerati corporis partes artificio canis vestigantis invenit. Sic inventum Osirin Isis tradit sepulturæ. Fuerant sanè hi apud Ægyptum reges pariter ac tyranni : sed Osiris justus, præter illud, quod cum sorore commisit : Typhon furiosus, impotens, ac superbus. Ideo ille colitur, iste vitatur. Hæc est Isiaci sacri summa. In adytis habent idolum Osiridis sepultum : hoc annuis luctibus plangunt : radunt capita, ut miserandum casum regis sui turpitudine dehonestati defleant capitis : tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum resecant cicatrices, ut annuis luctibus in animis eorum funestæ ac miserandæ necis exitium renascatur. Et cùm hæc certis diebus fecerint, tunc fingunt se lacerati corporis reliquias reperire, & cùm invenerint, quasi sopitis luctibus, gaudent.* Post multa, eodem pertinentia, legas ista : *Verè sunt funera, quæ facta sunt, quorum exstant hodie quoque reliquiæ. Nam & sepulcrum Osiridis hodie in Ægypto est, & cremati corporis reliquiæ cernuntur.*

Atque hæc etiam confirmat Plutarchus libro de Iside & Osiride : ubi, utrumque horum fuisse hominem, eo adstrui ait, tum quòd sepulcra illorum monstrentur in Ægypto ; tum iis, quæ de forma illorum, uti & Ori, ac Mercurii, ferrentur in historiis vulgatis.

Nunc videamus de Deorum aliis, qui iisdem temporibus vixerint in Ægypto. Quales Mercurius, Hercules, Pan, & alii. Nam idem Diodorus testatur, maximo apud Osiridem in pretio fuisse Ἑρμῆν sive Mercurium: ab hoc edoctam esse gentem multo articulatiùs loqui : variarum etiam rerum nova didicisse nomina : eundem reperisse scribendi legendique artificium : sacrificia insuper, & sacros ritus docuisse, item observâsse siderum cursus. Ab hoc itidem Herme Ægyptus dicta Ἑρμοχύμιος, ut vulgo quidem legitur apud Stephanum Byzantium in Αἴγυπτος. Sed censeo rescribendum, Ἑρμοχήμιος, quasi dicas, Chemia sive Ægyptus Hermæ. Nam Ægyptus Chemia sive Chamia, ut superiùs ostendimus.

Præterea ait Diodorus, Osiridi fuisse militiæ comitem Apollinem fratrem ; à quo laurum repertam : uti ab Osiride inventa hedera, quæ iccirco illis *Osiridis planta* dicebatur.

Idem Diodorus tradit in primo, exercitus ei ducem fuiſſe Herculem Ægyptium, genere propinquum, virum longè fortiſſimum. Etiam libro quincto commemorat, Cretenſes ipſos teſtari, Ægyptium hunc longè fuiſſe antiquiorem Hercule Thebano: Thebanumque illum propterea honores meruiſſe divinos, quia totum ſeſe compoſuiſſet ad exemplum Ægyptii. Atque hujus τοῦ παλαιοτέρου θεοῦ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράξεις τε καὶ τιμὰς ἐπιφανεστάτας διαμένειν, καὶ πόλιν ὑπ᾽ ἐκείνου κτισθεῖσαν· *vetuſtioris hujus Dei res geſtas, & honores ſplendidiſſimos, in Ægypto perdurare; ac civitatem ab eo conditam.* Hercules hic Ægyptius, ſecundùm aliquos, etiam *Gignon*, vel *Gigon*, dictus. Heſychius: Γιγνῶν, οἱ δὲ Γιγῶν, Πάταικος, Ἐπιπάταικος, Τραπέζιος, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι Ἡρακλέα. *Gignon aliquibus Gigon, Patæcus, Epipatæcus, Trapezius: aliqui Herculem Ægyptium intelligunt.*

Cum verò varii fuerint Hercules, quos in unum confuderint Græci, geſta omnium ſuo tribuentes Thebano; jure quærat aliquis, quæ Ægyptii hujus propria videantur. Conatus hoc expedire Diodorus in fine tertii: ubi tres ſtatuit Hercules; Ægyptium, Creticum, ac Thebanum; quorum recentiſſimus ſit Thebanus, Iovis ex Alcmena filius: ætate hoc vetuſtior ſit Creticus, unus ex Idæis Dactylis, præſtigiator, idemque imperator clarus: antiquiſſimus autem ſit Ægyptius; de quo nunc loquimur. Thebanum ait paullò ante bellum Trojanum eſſe exſecutum Euryſthei imperium: eundem columnarum, quæ Herculis dicuntur, unam ſtatuiſſe; illam nempe in Hiſpania. A Cretico dicit eſſe inſtitutum certamen Olympiacum. Ab Ægyptio eſſe vult columnarum Herculis alteram, quæ eſt in Africa. Atque hæc ille referre ſe ait ex Libyum ſententia. Miror verò Tyrium præteriri, niſi eundem Tyrium, & Ægyptium, putavit. Sanè pleraque ſacra Phœnicibus, & Ægyptiis, communia. Sin diverſi, Tyrio malim tribuere illam in Hiſpania columnam. Gades enim Tyriorum colonia: qua de re ſatis diximus, cùm de Tyriis numinibus ex Sanchoniathone tractaremus. Etiam vidimus de Indico, qui nullus eſt niſi Ioſua: qui quomodo & Ægyptius, & Indicus, & Tyrius vocari poſſit, expoſuimus antea. Interea diverſus ab Hercule Ægyptio, qui Oſiridem antiquiſſimum comitabatur in bello. Vt minimùm duo ſint Hercules Ægyptii. Iuniorem hunc, quem Ioſuam eſſe diximus, non aptiori nomine dixeris, quam Cananæum, à devicta terra Canaan: quomodo Romanis imperatoribus à populis terriſque ſubactis nomen datum: velut Scipionibus Africani, Numantini, Aſiatici; Metellis, Macedonici, Balearici, Dalmatici, Numidici, Cretici; atque ita in aliis.

Præter hoſce jam memoratos, ait Diodorus, fuiſſe in Oſiridis exercitu Anubim, canino tegmine contectum: qui & venator fuiſſe dicitur. Ejus

etiam operâ, canis instar indagantis membra Osiridis, usa in hoc negotio Isis dicitur. Itaque idem capite pingebatur canino : ut Servius monet in illud VIII Æn.

Omnigenumque Deum monstra, & latrator Anubis.

Semicanem Deum cum Lucano †, vel *Semihominem canem* dixeris cum Sedulio *. Aliis tamen placet, eo fingi κυνοκέφαλον †, quia fuerit κυνηγέτης ‡: vel propterea quòd foret Osiridis & Isidis σωματοφύλαξ *. Quomodo ob communem custodiam, & *canem* pro *custode*, & *custodem* pro *cane*, dixerunt : ut ostendi Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. III.

† *lib. 8, v. 832.*
* *in opere paschali.*
† *canino capite.*
‡ *venator.*
* *corporis custos.*

Aliqui etiam eundem ac Mercurium arbitrantur, qui Osiridi à consiliis fuit. Sed Plutarchus lib. de Iside & Osiride distinguit inter Ανεβιν, & Ερμάνεβιν.

Præter hos, sub Osiride militasse dicitur Pan : cui sacra Thebaidos urbs, Panopolis nomine, Nonni poetæ patria; incolis verò dicta, non Χέννις, ut est apud Plutarchum de Iside & Osiride ; sed Χέμμις, prout legitur apud Herodotum, & Stephanum. Fortè in honorem Chami sic vocata. Itidem castra ejus secutus dicitur Maro, qui vitem plantavit, &, ut ajunt, Maroneæ in Thracia nomen indidit novum, cùm antea appellaretur Ismarus; si Hesychium, Suidam, & Isacium Tzetzem audimus. Sed hæc verisimiliùs creduntur de Libero Thebano. Quemadmodum & quòd comitem dant Triptolemum ; qui in Africa frugum serendarum & messis rationem edocuit. Ajunt, & novem illi virgines fuisse, Musices intelligentissimas ; iis præfuisse Apollinem, & ex eo nomen obtinuisse Μεσηγέτε. Præterea ab Osiride parti Ægypti præfectum fuisse Promethea : eam partem aquis esse obrutam fluminis Ægyptiaci, cui nomen Ωκεάμης, indéque *Oceano* nomen datum : tantam verò fuisse aquæ violentiam, ut propterea Αετὸς sive *Aquila* vocaretur. Herculem autem, obturatis, quibus irruperat, locis, eum intra ripas coercuisse : inde originem esse fabulæ de aquila Promethei cor exedente, telis vero Herculeis confixâ. Suspicio autem est nostra, non Ægyptum totam, sed partem ab Aquila flumine obrutam, dictam fuisse Αετίαν, quasi *Aquiliam* dicas, non ab Aquila quodam, qui ex India eò venerit ; sed ab flumine Aquilæ memorato. Etsi aliter de hoc Stephanus Byzantius in Αιγυπτος, eumque secutus Eustathius in Dionysii περιήγησιν. Sed de hisce, & aliis ejus generis, liquidiùs sententiam ferremus, si exstaret ipse Mercurius, sive Taautus, scriptor vetus; sive fuerit antiquissimus ille, qui Osiridis ætate literas docuit ; sive alius aliquanto recentior. Olim quidem sub Taauti hujus nomine exstabant commentarii rerum à regibus Ægyptiis gestarum, qui ob benefacta divino honore colerentur. Iis apertè omnia narrabantur. Sed sacerdotibus satius visum, si rebus

 gestis

gestis allegoricus tribueretur sensus. Hoc igitur in iis reprehendit Philo Byblius, quia sic tenebras offuderint historicæ veritati. Commendat propterea Sanchuniathonem Berytium, qui ad vetustissimos Ammunæi templi libros admissus, resectis fabulis, omnia, uti gesta, prodiderit. Conqueritur autem Philo, quòd postea etiam tam conducibili Sanchoniathonis operâ à sacerdotibus insuperhabitâ, ad fabulas itum sit. Et istud in caussa esse ait, cur Græci, cùm antea sensum nescirent mysticum, ipsi etiam se occuparint circa fabularum interpretationem; in qua ipsa in tam varias abierint partes. Atque hæc plenius aperiet Philo apud Eusebium in primo præparationis Euangelicæ.

CAPVT XXVIII.

Quanta regni Ægyptii vetustas olim credita sit, & ut ea non diluvium modò, sed etiam mundi natalem excesserit. Duplex ratio adfertur, unde opinio hæc inoleverit: cujus caussis observatis, non sit operosum antiquitates Ægyptias conciliare cum Mose & Scripturis. Prior ratio est, si distinguatur annus Ægyptiacus. Qui vel Lunaris, vel Canicularis, sive Solaris. Lunaris item vel menstruus, qui intelligitur, cum uni regi anni tribuuntur mille ducenti: vel quatuor mensium, quomodo regi uni assignantur anni trecenti. Canicularis item distinguitur in vulgarem, & non popularem. Vulgaris vel est dierum solum CCCLX: *& cur hoc durante dicatur Sol quater cursum mutâsse: vel præterea est dierum quinque* ἐπαγομένων, *quarum quæque numini sit dicata: uti secunda Arueri: eum alium esse ab Anubide, contrà quàm Scaliger putabat. Falli, qui Ægyptios censent intercalatione ea caruisse. Canicularis à vulgari diversus distinguitur in magnum, majorem, maximum. Magnum fuisse quatuor Iulianorum: de quo Scaliger defensus. Hoc exacto redire creditum eandem rerum faciem: quod Græcos primus docuit Eudoxus. Maximum autem canicularem annorum fuisse* cIↄ Iↄ CLX. *Altera ratio conciliandi cum Scripturis annos, quos dynastiis Ægyptiis Manetho tribuit. Quando is vixerit, unde sua desumserit, quousque historiam perduxerit. Annos dynastiarum, quas Manetho tradit, non esse explicitos, sive Chronologicos; sed implicitos, & cum aliis concurrentes. Scaligeri opera in digerendis Manetho Sebennitæ annis defenditur.*

SEd adversus ea, quæ diximus de antiquissimorum Ægypti regum Deorumque temporibus, atque aliorum, qui vixerunt ætate eorum, exsurgit hæc controversia: quo pacto verum esse possit, quod hactenus asseruimus, Cham esse Iovem Ammonem; Chami filium Misraim, primum Ægypti regem, esse Osiridem; æquales his esse Isin, Hermen, Herculem, alios; cùm Cham, & Misraim, vixerint post diluvium: unde, usque ad finem

ad finem imperii Persici, si Hebræos Scripturæ codices sequimur, vix sint anni bis mille: Ægyptium verò regnum, juxta Manetho Sebennitam, flaminem Heliopolitanum, ante Alexandrum habuerit Dynastias unam & triginta: quæ imperarint annis quinquies millenis trecentis & quinquagintaquinque: imo Ægyptiorum alii ne quidem se continuerint intra hoc spatium. Quod ostendit his verbis Diodorus in I: Εἶναι δὲ ἔτη, φασὶν ἀπὸ Ὀσίριδος καὶ Ἴσιδος, ἕως τῆς Ἀλεξάνδρου βασιλείας τοῦ κτίσαντος ἐν Αἰγύπτῳ τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν πλείω τῶν μυρίων, ὡς δ' ἔνιοι γράφουσι, βραχὺ λείποντα τῶν δισμυρίων καὶ τρισχιλίων. *Ab Osiride & Iside ad regnum Alexandri, qui nominis sui urbem in Ægypto condidit, annos numerant plus decies mille, vel, ut nonnulli scribunt, paullo minus ter & vicies mille.* Profunda hæc quæstio est, & ad quam penetrandam aliquis dixerit urinatore esse Delio opus. Nam non solum uterque ille Diodori, sed etiam Manethonis calculus, excedit spatium non à diluvio modò, sed illud etiam ab orbe condito. Ac multò magis illud dixeris, si Apis, qui Osiridi sacer erat, ante Epaphum multis annorum myriadibus fuit: ut Ægyptios tradere Ælianus ait lib. XI Var. Hist. cap. XI. Tanto magis operæ fecero, si hunc scrupulum eximam: atque ita utrumque consequar, tum ut veritas eorum defendatur, quæ de primis Ægypti regibus in Deos relatis dicebamus: tum ut occurratur illis, qui cum historiam sacram pugnare crederent externæ, rectiùs sanè gentili historiæ detraherent fidem, quàm sacræ: nunc contrà antiquitate regni Ægyptii labefactare conantur Mosaicæ historiæ ac cæteræ Scripturæ veritatem. Videor autem mihi, ad conciliandas antiquitates Ægyptias cum Sacris literis, duplicem adferre posse rationem. Vna est, quòd antiquitus variarit apud Ægyptios anni modus; juniores verò veterum annorum formam cum recentiori confuderint. Hoc ut intelligatur, dicam quàm brevissimè de multiplici ratione anni apud Ægyptios.

Erat Ægyptiis annus alius Lunaris; alius Solaris, vel Canicularis: Lunaris itē vel vulgaris, vel magnus. Vulgaris erat menstruus. Et hunc intellexere, cum dicerent, reges suos vetustissimos vixisse annis amplius cIↄ cc. Nam sic vixerint annis amplius centenis: quod temporibus patriarcharum, ac multò etiam pòst, frequentissimum erat. Magnus lunaris fuit ὧρος, sive mensium quatuor. Nam dividebant annum Solarem, non in quatuor ὥρας, ver, æstatem, auctumnum, hiemem: sed in tres duntaxat; ita ut quisque ὧρος, esset mensium quatuor. Ac hujusmodi creduntur annos intellexisse, cùm reges suos vixisse olim dicerent non infra annos trecentos. Quod & ipsum spatium Iulianos annos efficit c. Ea, quæ de utroque hoc anno Lunari diximus, item interpretatione illa de vita annorum cIↄ cc, vel cccc; clarè legas apud Diodorum Siculum libro primo. Annus

nus Solaris itidem vel vulgaris Ægyptiis fuit, vel magnus. Vulgaris primò censebatur dierum CCCLX; postea CCCLXV; tandem præterea quadrantis: propter quem quarto quoque anno diem opus fuit intercalari. Quamdiu anno usi dierum duntaxat CCCLX, citra intercalationem ullam; necesse erat, ut festum, quod primò celebrabatur in vere, post annorum plurium intervallum ageretur in æstate, hinc auctumno, tum hieme, iterum inde in vere, & ita porro. Et satis verisimile est, huc spectasse, quòd, Herodoto ‡ teste, dicerent, dum Ægyptus sub regibus suis fuisset, Solem quater cursum suum mutâsse: bis enim ortum in Occasu, & occidisse in Oriente. Quo nihil putidiùs, si propriè intelligas. Porrò Ægyptii universi postea anno addidere dies quinque, quæ dicuntur ἐπαγόμεναι †. Harum unaquæque dicata numini erat, tanquam ejus natalis: prima nempe Osiridi, altera Aruëri, tertia Typhoni, quarta Isidi, quincta Nephthæ: ut Plutarchus testatur, libro de Iside & Osiride. Ordinis ejus caussa, meo judicio, ista erat. Primò Deorum, hinc Dearum habita est ratio. Deorum princeps Osiris, boni omnis principium effectivum: cui iccirco primus datus dies. Alter Aruëri, tanquam boni patris bono filio. Nam Ἀρουήρις aliis quidem Apollo, aliis senior Orus: ut Plutarchus ibidem ait. Quare non assentio Iosepho Scaligero, qui in secundo de emendatione temporum, cap. de anno Ægyptiaco, Aruerin putat esse Anubin. Nam ex eodem Plutarcho constat, Anubin fuisse filium Typhonis, & Nephthæ. Non dubium verò, quin potiùs in diebus ἐπαγομέναις * habita sit ratio ejus, qui ex bonis parentibus, quam ex malis, esset editus. Tertius locus tributus Typhoni, omnis corruptionis ac mali principio effectivo; ut libro proximo explicabitur. Ex Deabus prior locus datus Isidi, ut Osiridis sorori & conjugi. Eis igitur quartus dies sacratus. Quinctus, qui superest, Nephthæ, uxori Typhonis. Porrò præter quinque istos dies Alexandrini, & quadrantis habuere rationem: unde quarto quoque anno intercalabant diem. Imò quicquid sit de vulgo Ægyptiorum, hierophantæ saltem & ipsi intercalabant: ut ex Horo Apolline cognoscimus lib. I, cap. V: ubi cum dixisset, annum diebus CCCLXV absolvi, ac præterea quadrante diei, (nam de quadrante perperam in vulgatis codd. omitti, præcedentia cum sequentibus conferenti satis est apertum) subjungit continuò, ὅθεν καὶ διὰ τετραετηρίδος περισσὴν ἡμέραν ἀριθμοῦσιν Αἰγύπτιοι· τὰ δὲ τέσσαρα τέταρτα ἡμέραν ἀπαρτίζει· *Vnde & quarto quoque anno supervacuum diem computant, atque intercalant Ægyptii. Quatuor siquidem diei quadrantes diem perficiunt.* Vbi intellige quartum quemque annum exactum. Vel πενταετηρίδος † rescribendum.

‡ in Euterpe.

† insiticii, sive intercalares.

* intercalaribus.

† quinquennio.

Sequitur annus canicularis magnus: qui triplex; unus ἁπλῶς ita dictus, alter major, tertius maximus. Magnus Ægyptiis constabat lustro Iuliano, ut sic

ut ſic ſe habuerit ad annum Solis Iulianum, uti annus Lunaris, quem magnum dicebamus, ad annum vulgarem ſive menſtruum. Meminit Horus Apollo lib. II, cap. LXXXIX. De quo, & veritatis, & noſtri etiam cauſſâ, tuendus nobis Ioſephus Scaliger; qui probando iſti, quem & nos adduximus, Horum laudârat teſtem. At doctiſſimus Dionyſius Petavius lib. III de Doctrina Temp. cap. II, *Falſò*, inquit, *Horum Apollinem citat, quem ait lib. II, cap. LXXXIX, ſcripſiſſe*, Τὸ δὲ ἔτος κατ᾽ Αἰγυπτίους τεσσάρων ἐνιαυτῶν· *Annus Ægyptiis eſt annorum quatuor.* Subjicit deinde: *Hæc apud Horum capite illo non reperi. Vtrùm alibi exſtent, quærant, quibus vacat.* Sanè, ut iſtic non exſtarent, facilis, nec injucundus labos percurrendi opuſculum tam eruditum, tam etiam minutum, ut hora una altera abſolveris. Sed nihil opus alibi quæſito, quod eo, unde Scaliger citat, capite reperitur *. Eſtque caput illud quatuor ſolum verſuum; cujus extremo totidem verbis habentur, quæ diximus. Num aliâ Petavium editione uſum dicam? At quæ illa? Equidem non exiſtimo, exſtare ullam, ubi aliter capita diſtinguantur. Quare facilè mihi perſuadeo, virum multæ & lectionis, & meditationis, dum locum inquirit, aliud præ oculis caput habuiſſe, quàm putabat, ſive tempus creperum offuderit tenebras, ſive occupationibus aliò mentem diviſerit. Quare extra controverſiam eſto, Ægyptiis fuiſſe annum, qui annos quatuor Iulianos contineret. Et hic eſt annus canicularis magnus. Vnde Cenſorinus cap. XVI: *Tempus autem non diem tantummodo, vel menſem, vel annum vertentem appello: ſed & quod quidam luſtrum, aut annum magnum vocant.* Atque hic annus ex eo canicularis dictus, quia obſervaretur ex caniculæ ortu, eſſe quadriennium juſto minus toto die. Præterea judicabant, poſt quadriennia quæque eandem redire temporis faciem: uti ventorum, ac tempeſtatum, & cæterorum id genus. Quam obſervationem primus ex Ægypto in Græciam intulit Eudoxus, indéque geminato ſpatio ſuam conſtituit octoeterida. Plinius lib. II, cap. XLVII: *Omnium quidem ſi libeat obſervare minimos ambitus, redire eaſdem vices quadriennio exacto Eudoxus putat, non ventorum modò, verùm & reliquarum tempeſtatum magna ex parte. Et eſt principium luſtri ejus ſemper intercalari anno, Caniculæ ortu.* Et talis eſt annus canicularis magnus. Alter eſt canicularis major, qui, quot dies habet annus Iulianus, totidem annos complectitur. Huic non inſiſtam, quia ad conciliandas antiquitates Ægyptias cum Scripturis, nihil juvat. Vti neque, qui ſolus ſupereſt, annus canicularis maximus; qui ſic ſe habet ad annum canicularem majorem, uti magnus ad vulgarem. Nam majores quatuor comprehendit. Eoque annorum eſt Iulianorum cIↃ CCCCLXI. Cenſorinus cap. XVIII: *Eorum* (de Ægyptiis ſermo) *annus civilis ſolos habet dies* CCCLXV, *ſine ullo intercalari. Itaque quadriennium apud eos uno circiter die*

* *Auguſtanæ ſive Heſchæliana editionis pag. 115, verſ. 4, 5, ſive Pariſinæ Merceri Wecheliana pag. 42: Morellianæ ejuſdem p. 186.*

minus

minus est,quàm naturale quadriennium. Eoque fit,ut anno bis millesimo (τὸ bis censeo delendum,vel potiùs pro *bis* rescribendum *is*,ut *annus* ἀπὸ κοινοῦ intelligatur) *quadringentesimo sexagesimo primo ad idem revolvatur principium. Hic annus etiam Heliacus à quibusdam dicitur,& ab aliis* ὁ Θεοῦ ἐνιαυτός. Vbi videmus,ut dicat,hunc *etiam* annum dici *Dei annum*,sed *à quibusdam*. Nempe quia aliis & simplex annus Iulianus *annus Dei* diceretur ; ut idem testis Censorinus.

Atque hæc de priori ratione conciliandi chronologiam Ægyptiam cum illa S. Scripturæ. Quæ solùm habet locum propter eos,uni qui regi seculum totum , imò tria etiam secula assignâsse videantur. Nunc venio ad illos,qui sic seriem texunt,ut nulli regum annos tribuant plures, quàm communis tulerit vitæ ratio. Vti factum à Manetho Sebennita,Heliopolitano flamine sacrorum Ægypti adytorum ; qui temporibus vixit Ptolemæi Philadelphi , & tribus voluminibus complexus fuit veterem omnem Ægyptiorum historiam. Hanc verò exscripsit ex columnis Seriadica in terra positis; in quibus res veteres notis erant hieroglyphicis consignatæ. Ex Manetho hoc sua desumsit Iulius Africanus , in πενταβίβλῳ χρονολογικῇ : ex Africano autem Eusebius, ex Eusebio Georgius Syncellus, ex Syncello Iosephus Scaliger lib. II Canonum Isagogicorum.

Tomo primo complexus Manethos dynastias XI : annos autem * CIↃ CIↃ CC LXXVII.

Tomo secundo dynastias VIII, annos CIↃ CIↃ CC IX.

Tomo tertio dynastias XII, annos IↃ CCC LXXIX. Quomodo in universum sint anni CIↃ CIↃ CIↃ CIↃ CIↃ CCC LXV.

* 2277
2209
879.
———
5365

Produxit verò historiam suam usque ad Ægyptum ab Alexandro M. subactam , ac Darium Codomannum ad Arbela devictum : ubi desinendum sibi putavit , quia satis homini foret Ægyptio res consignare Ægyptias, quas nescirent Græci ; quales præsertim antiquissimæ : quæ autem, Dario victo , gestæ essent à Macedonibus ; eæ , uti à Græcis jam variis prodi cœpissent , ita deinceps etiam eorum meliùs industriæ relinquerentur.

Nunc discutiamus,quod Manethos ab initio imperii Ægyptiaci usque ad Alexandrum annos numeret amplius quinquies millenis : cùm ne ab orbe quidem condito tot effluxissent , nedum ab diluvio , ac longè minus ab initio regni Ægyptiaci ; quod esse non potuit , nisi Phelegi tempore , mundo jam diviso. Facilè quidam hunc sibi nodum exsolvere videntur : quippe Manetho ajunt fucum fecisse Ptolemæo. Sed enim scribebat regi , se ista hausisse ex columnis Seriadicis , atque aliis monumentis hieroglyphicis. Vbi si falleret,redarguissent eum sacerdotum alii : si non ob aliud, saltem ut sic gratiam sibi regis conciliarent. Nunquam enim defuere ,

defuere, qui ſibi bene eſſe mallent, quam alteri. Quamobrem exiſtimo, Manetho quidem optimâ fide exſcripſiſſe iſta, unde profitebatur: ſed in eo cum ſacerdotum aliis, ob antiqui temporis tenebras, oberrâſſe, quòd, quas primo tomo dynaſtias refert, eas putârit alias aliis ſemper ſucceſſiſſe; cùm multæ, ut loquuntur, non ſucceſſivæ fuerint, ſed collaterales; hoc eſt, eodem tempore diverſis fuerint locis. Nec enim primitus per Ægyptum univerſam rex unus tenuit imperium; ſed varii fuere reguli, alii aliis majores. Ita initio imperarint ſimul, tum Thinitæ, quorum prima & ſecunda ſtatuitur dynaſtia: tum Memphitæ, quorum dynaſtia eſt tertia, & quarta: tum Elephantini, quorum eſt dynaſtia quarta. Hinc ſecutæ ſexta, ſeptima, octava Memphitarum. Sed iiſdem, ut arbitror, temporibus tum nona decimaque Heracleopolitarum fuit, tum etiam decima Dioſpolitarum. Quod de primo tomo dixi, idem ſecundo in volumine locum cenſeo habere; non univerſo, inquam; priori attamen ejus parte. Nam extrema, ac ſimiliter totum volumen tertium, annos habent, ut Chronologi vocant, non implicitos, ſed explicitos: qui ſolum in conſiderationem veniunt apud Chronologos, ne bis, vel ſæpius, eadem numerent tempora. Quod ſicui hic aqua hæret, is velim cogitet ſecum, ut omnia magna imperia ex plurium minorum ditionibus coaluerint in unum. Mitto Aſſyrium vetus. Ante Perſicum quis neſcit, primò diverſa fuiſſe Medicum, Babylonium, Aſſyrium, alia? Quot imperia abſorpſit Macedonicum! quot Romanum! Quot in regna primitus diviſa fuit Hiſpania! Quid Britanniam magnam, quid Galliam dicam! Belgica hæc quot prius ducatus ac comitatus habuit! qui tandem Burgundis, poſtea Auſtriacis paruere. Hic ſi annos Hollandorum, Hannoniorum, Bavarorum, Burgundionum, Auſtriacorum, ſeorſim numeres, quia unum tandem principem agnovere; Deum immortalem, quanto major juſto annorum ſumma ex annis hiſce implicitis confiet! In hoc igitur Manetho peccavit, quòd annos implicitos, & explicitos, non diſtinxerit. Atque hoc inde etiam elucet, quod præter triginta & unam dynaſtias, quas Manethos tradidit, eſt & alia Thebanorum Dioſpolitanorum: apud quos primus rexit Menes, non Thinites ille, qui primus erat in prima dynaſtia, ſed Thebanus. Mirum verò, uti primus Thinites dynaſta Menis dictus, ac ſucceſſorem habuit filium nomine Athothis, ita & primo regi Thebano Dioſpolitano nomen fuiſſe Menis, & filium ei ſucceſſiſſe, qui itidem Athothes diceretur. Cœpit hæc Dioſpolitana dynaſtia anno Saitis decimo, qui primus eſt in dynaſtia quinctadecima. Vltimus in ea eſt Amuthartæos. In univerſum habet hæc dynaſtas XXXVIII; ac annorum eſt CIↃ LV. Quod manifeſto eſt argumento, eam fuiſſe σύγχρονον † dynaſtiis à Manetho memoratis.

† *coætaneam.*

moratis. Ac vidit hoc Scaliger quoque, qui sic scribit in notis ad eam dynastiam †: *Ex hac dynastia patet, diversos reges eodem tempore in Ægypto diversis partibus imperium obtinuisse. Nam quando Saites primus dynastiæ* XV *ex latrunculis pastoribus circa Bucolia Ægypti jam decimum annum regnabat, in partibus Thebaidos regnum inivit Menis Thebanus.* Quæ verba summi viri eò lubentius adduxi, quia dolet, eum tantùm non ἀσεβείας * accusari, ob catalogum illum regum Ægyptiorum contextum. Quippe, ajunt, si Scaligerum sequamur, corruere Sacrarum literarum auctoritatem; quia sic ante diluvium in Ægypto fuerit regnatum; imò multo ante illud tempus, quo Moses docet mundum hunc creatum. Atqui non hoc censet Scaliger: tantum voluit, quæ & nostra opinio est, dynastias istas Ægyptias non esse commenticias. Neque obstat, quod tandem colligat, annos dynastiarum Ægyptiarum conficere summam annorum quinquies mille trecentorum quinquaginta trium. Hoc enim dicit ex sententia Manetho, & Ægyptiorum: qui annos istos habebant pro explicitis. At non ita Scaliger, qui credebat, eodem tempore à variis esse diversis in locis imperatum: imò quandoque etiam in eâdem provincia, ut alius in Vrbe imperaret, alius in agris. Quo pertinent, quæ vir ille præclarè admodum, si quisquam, de literarum studiis meritus, subjungit: *Desivit autem hæc Dynastia in anno vigesimo secundo Amenophthis, quarti in dynastia decimaoctava: quo tempore* ETIAM IN IISDEM PARTIBVS *diversi reges imperabant. Nam* XVIII *Dynastia urbe ipsa Diospoli, id est Thebis, potiebatur; ista verò agro Thebano. Et profectò illa vetustissima regna fuerunt instar latrociniorum; ubi vis, non lex, aut successio, aut suffragia populi, reges in solio regni collocabant.* Hæc ille, quæ, quin verissima sint, nullus dubito. Accedat & alius Scaligeri locus, ad Eusebii annum MXXV: *Si Susakim, rex Ægypti, sub Semendi rege Ægypti spoliavit templum: consequens est, ut aut Susakim & Semendis sit unus, idemque rex διώνυμος* †, *aut duos reges eodem tempore in diversis Ægypti partibus regnâsse; quod olim sæpe contigisse, patet ex priore libro Eusebii.* Quare factum nolim, quòd homines eruditissimi sic Scaligerum exagitant, ob operam positam in regibus Ægyptiorum digerendis. Vtcumque enim Scaliger annos illos numeret, quasi expliciti forent, non verò concurrerent; tempus etiam illud προληπτικὸν nuncupet: vidisse tamen, in quo Manethonem fugerit ratio, salvis, quas bonâ fide exscripserat, dynastiis, non obscurè evincunt verba ejus, quæ & viri, & veritatis caussâ, adduximus.

† *Canonum Isagogicorum lib.* III, *p.* 312.

* *impietatis.*

† *binominis.*

CAPVT

CAPVT XXIX.

Herodotus, & Græcorum alii, qui Epaphum eundem, ac Apim, putarunt, refelluntur auctoritate Ægyptiorum, ac imprimis ratione temporum: Græcorum etiam argumentis occurritur. Apim esse symbolum patriarchæ Iosephi, adstruitur auctoritate veterum: quorum tamen plerique fallantur, cum putant, Apim succurrisse fami, deficientibus Alexandriam frumentis: quæ urbs multò pòst condita. Iosephus etiam à Mose bos vocatus. Iosephum esse Apim, monstratur è somnio Pharaonis de septem bubus opimis, ac totidem macris, ejusque enarratione: item consilio regi dato, & procuratione rei frumentariæ commissâ Iosepho. Ostenditur, non aliud esse aptius symbolum frumenti, vel annonæ, quàm bovem. Quanto honore Pharao dignatus sit Iosephum. Osculum non solius semper amoris, sed quandoque etiam venerationis signum fuisse. Saphenath Paneah *quàm variè à veteribus reddatur. Nomine etiam differre Ægyptium, qui emerat Iosephum, & illum, cujus filiam Asnath Iosephus duxit uxorem. Diluuntur ea, quæ videntur obstare, quo minùs Ægyptii sacro aliquo symbolo Iosephi memoriam celebrarent. Heliopoli Mneuis Soli, Memphi Apis Lunæ sacer. Feliciter Memphitis negotium processisse; quorum bos honoratior Heliopolitano, etsi cultus Mneuis vetustior; unde & pater Apidis habebatur.* Apis *unde nomen acceperit: unde item Latinum* avus. Abrech, *quod Iosepho acclamatum, quàm diversè exponatur à veteribus. Sarapis sive Serapis Deus dictus* Septiliterus. *Eundem esse Iosephum patriarcham. Cur Serapidis effigiei modius imponeretur. Vt Græci, & decepti ab iis Theologi nostri, Apim Argivum, atque Ægyptium, confuderint. Refellitur geminum Serapis etymon: proque iis tergeminum adfertur, quorum quodque non paullo sit verisimilius. Sarapidem Deum Ægyptiorum patrium fuisse, contra Tacitum, cui & Scaliger in eo assensum præbuit, comprobatur. Giraldi opinio rejecta. Athenodori Tarsensis sententia de Sarapidis effigie jussu Sesostris regis factâ. Vnde nigricans Serapidis color. Vt Sesostris in Palæstina statuam posuerit cum pudendo muliebri ad molliciem genti exprobrandam. Vtrum Sesak sive Susakim, qui templum spoliavit Hierosolymitanum, Sesostris sit, an Susennes, vel potiùs Sesonchis. De Serapeo Alexandrino, ac Romano.*

DIximus hactenus de antiquissimis Ægyptiorum Diis, eorumque ætate: & huic rei atque aliis illustrandis, digressi sumus in variam anni Ægyptiaci rationem: mox etiam exposuimus judicium nostrum de temporibus à Manetho Sebennita regno Ægyptio attributis. Nunc ab insiticio hoc sermone, quo diffindere juvit historiam de hominibus, quos Ægyptii in Deos retulissent, venio ad homines Deosque, qui post memoratos proximè fuerunt.

Memphi, ſi Græcis credimus , cultus eſt Iûs filius, Epaphus. Herodotus lib. II : Ὁ δὲ Ἆπις κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν ἐστὶ Ἔπαφος. *Apis autem Græcorum linguâ eſt Epaphus.* Item lib. III : Ὁ δὲ Ἆπις οὗτος ὁ Ἔπαφος· *Eſt verò Apis idem ac Epaphus.* Etiam hoc legas apud Ælianum lib. XI de Animalibus cap.X. Sed addit, Ægyptios hunc ſermonem, ut mendacem, averſari ; quia Epaphus multis poſt Apim ſeculis exſtiterit. De quo adſentio Æliano : non item de altero, quòd vetuſtiorem prædicarent : quam opinionem eorum ſatis refutavimus capite ſuperiori. Multò interim Apide juniorem eſſe Epaphum , ſatis arguit, quòd Epaphus ex filia Libya nepotem habuerit Agenorem, pronepotem Cadmum : cujus ætas ſuperiùs expoſita nobis. Nimirum ambitioſa Græculorum natio nihil æquè ſtudebat, quàrum ut Ægypto etiam , & Orienti , dediſſe Deos ſuos videretur. Hoc de Apide ſe conſequi videbat, ſi idem is foret , ac Epaphus ; quia is filius eſſet Iûs, nepos Inachi ; qui Argivi fundamenta imperii jecerat primus. Idem quoque efficiebant,ſi Io eſſet Iaſi filia,neptis Argi,qui Apidi, unde Peloponneſus dicta eſt Apia, in regno ſucceſſit Argivo. Fuſè de eo diximus cap. XIV. Duo autem fuere , quibus Græci colorem adderent figmento ſuo. Primum ſimilitudo inter *Apis*, & *Epaphus*. Deinde quòd vulgo ſic eſſet perſuaſum, Io matrem Epaphi in vaccam fuiſſe converſam. Sed facilè illis occurritur. Nam ſi *Epaphus* ab *Apis* venit,ſic dictus ſit non ab Apide Ægyptio,ſed Argivo. Quod verò ad converſionem Iûs in vaccam , poëticum eſt ſchema ; quia navi fugerit , cujus inſigne eſſet vacca. Noſtra igitur ea eſt opinio , Apim Ægyptium fuiſſe ſymbolum Ioſephi patriarchæ : uti Μνεῦιν regis Menis ſive Menæ, de quo capite dictum ſuperiori. Ac primùm moveor veterum quorundam autoritate,qui ad hanc ſententiam præiverunt, ſive particulatim nominando,ſive univerſè ſic deſcribendo,ut non alter melius intelligatur. Quippe Iulius Maternus, qui temporibus Conſtantini M. & liberorum ejus vixit,clarè ait, Apim fuiſſe ſymbolum Ioſephi. Favet quoque Rufinus lib. II Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ cap. XXIII, ubi de Serapidis templo agens, *Quidam,* inquit,*in honorem noſtri Ioſeph, formatum perhibent ſimulacrum, ob diviſionem frumenti qua famis tempore ſubvenit Ægyptiis.* Subjungit deinde quædam prompta ex gentili hiſtoria ; quæ etſi in aliquibus exorbitent, multum tamen ex vero trahant : *Alii,* inquit, *repertum in hiſtoriis Græcorum veteribus ferunt , Apim quendam patremfamilias ſeu regem in Ægypto Memphis poſitum,cum famis tempore frumenta apud Alexandriam defeciſſent , ex proprio affatim civibus alimenta præbuiſſe. Quo defuncto,in honorem ejus inſtituerint apud Memphim templum, in quo bos quaſi indicium optimi agricolæ nutritur , habens quædam honoris inſignia , qui ex nomine ejus Apis appelletur.* Vbi ſpiſſus ille eſt error , quòd Alexandriæ ait fuiſſe

frumenti

frumenti penuriam: cùm ea urbs ſit opus Alexandri Magni: Apis autem ab Ægyptiis millenis, & multò amplius annis ante Alexandrum, cultus fuerit ab Ægyptiis. Quod verò dubitat, num paterfamilias, an rex, populum paverit, hoc fortaſſe inde eſt, quia ex granariis regiis populus aleretur; ſed omne hoc poſt Deum Ioſephi deberetur providentiæ: cujus nomen, ut ſolent, immutarint in ſacris, quo auguſtius videretur numen. B. quoque Auguſtinus, ſive, quiſquis ille auctor libri de mirabilibus Scripturæ, prodit, Ægyptios, juxta ſepulchrum Ioſephi, ob cauſſam quam diximus, bovem ſtatuiſſe. Denique apud Suidam etiam, voce Σάραπις, legas, traditum nonnullis, Apim fuiſſe ſymbolum Ioſephi, vel alterius hominis opulenti, aut Memphitici regis, qui in fame maxima de frumento proſpexerit Ægyptiis: mortuo verò templum exſtructum, ἐν ᾧ βοῦς ἐτρέφετο, σύμβολον φέρων τοῦ γεωργοῦ· *in quo bos nutriretur, ſymbolum agricolæ præferens.* Quod verò idem famem illam fuiſſe ait Alexandriæ, facilè iis diluitur, quæ dixi de Rufino. Et ſanè vel Rufinum Suidas, vel eundem uterque exſcripſit.

Vidimus, ut ſenſerint veteres nonnulli, Apim ſymbolum eſſe, vel Pharaonis ejus, à quo proximos regi honores Ioſephus occupârat; vel ipſius potiùs Ioſephi. Quo ut magis inclinem facit, quòd Ioſephus Deuteronomii cap. penult. commate 17, bos vocetur, ſecundùm codices Hebræos; vel ſaltem, juxta vulgatum interpretem, bovi comparetur. Deinceps oſtendam, veteres ex tribus potiſſimum hanc capere potuiſſe conjecturam. Primum ex beneficio Ioſephi, & ſymboli bovis ad illud ſignificandum aptitudine. Deinde ex promtiſſima Regis & Ægyptiorum voluntate ad remunerandum Ioſephum. Denique ex ipſis Apidis & Serapidis vocabulis.

Beneficium Ioſephi eſt tripartitum. Partim enim conſiſtit in enarratione ſomnii regii: partim in conſilio, quod regi dedit: partim in prudenti ac fideli procuratione annonæ ex auctoritate regis. Dicam de iis ordine.

Somniârat Pharao, videre ſe adſurgentes è Nilo ſeptem vaccas præpingues, inque gramine paſcentes: hinc alias ſeptem vaccas, eodem ex flumine adſcendentes; ſed macie nimiâ confectas, & adſpectu fædas; quæ non gramine paſcerentur, ſed vaccas priores devorarent. Experrectus in ſimile incidit ſomnium, videre ſe ſeptem ſpicas opimas, uno ex culmo creſcentes: mox ſpicas ſe totidem offerre Euro arefactas, quæ abſumerent illas pingues. Cùm iis in ſomniis exponendis vana eſſet omnis Ægyptiorum ſapientia: rex, à pincerna monitus, arceſſivit Ioſephum; qui oſtendit, per ſeptem vaccas pingues, ac totidem ſpicas opimas, ſeptennium

nium

nium fertile denotari : per macras totidem boves, & ſeptenas ſpicas ſqualidas, indicari conſecuturos deinde totidem annos ſteriles & infertiles. Nec ratione ſua caret, quòd in ſomnio boves, tum opimæ, tum macilentæ, adſcenderint è Nilo. Nam pro Nili incremento fertilitas ſe habuit Ægypti : unde Plinius lib. v Hiſt. cap. IX : *In* XIII *cubitis famem ſentit, in tredecim etiamnum eſurit, quatuordecim cubita hilaritatem adferunt, quindecim ſecuritatem, ſedecim delicias.* Hæc de ſomnii interpretatione.

Non ſatis autem fuiſſet, ſi rex præſciſſet futura; niſi etiam noviſſet iſta ad uſum transferre. Ne igitur priori ſeptennio helluarentur; egentes altero miſerè perirent : conſilium Ioſephus Regi dedit, ut aliquem rei frumentariæ præficeret in annos proximos XIV : tum item, quia ſi is per ſe omnia exequi vellet, tantæ moli ſuccumberet, ſub eo conſtituerentur præfecti, per quos neceſſaria procuraret. Adhæc regem commonet, quomodo occaſione hac uti queat ad augendum fiſcum. Nempe ſi, quod in tanta fertilitate grave eſſe non poterat, quinctam frumenti partem exigeret à ſubditis : granaria item conſtrui juberet ad aſſervandum hoc frumentum, ut ſterili inde ſeptennio proſpiceretur ſubditis. Ac tale Ioſephi conſilium erat.

Rex, obſtupefactus divinâ hac viri prudentiâ, annonariæ eum rei præfecit. Qui priori ſeptennio, quo omnis ager luxuriavit, congeſtis magnâ copiâ frumentis, horreiſque multiplicatis, prudentiſſimè in futuram omnia famem compoſuit. Altero autem ſeptennio, quo gravis Cerealium fructuum penuria terras quaſſabat, & vitam omnium ſervavit, & regias magnificè opes auxit. Primo biennio abſumtum à ſubditis frumentum privatum. Tertio anno emêre fruges pecuniis à Ioſepho, qui eas in fiſcum redegit. Quarto autem anno, pecuniis jam exhauſti, pecudes & jumenta (nec enim omnes his caruiſſe Ægyptios putandum) frumentis permutarunt. Tandem cùm præter agros & corpora nihil ſupereſſet, etiam agros vendidere pro frugibus, & ſeſe regis manciparunt ſervitio. Ita ager omnis Ægyptius regi ceſſit; eo excepto, qui jam olim publicè adſignatus erat ſacerdotibus. Hoc jam ſterili, neceſſe habuit Ioſephus, iis alimentum è regiis dare granariis. E publico enim ab Ægyptiis alitos ſacerdotes, teſtes Herodotus in Euterpe, & Diodorus lib. II.

Conſideravimus beneficium Ioſephi triplex. Nunc oſtendam, ad illud exprimendum, non fuiſſe convenientius ſymbolum, quàm bovis, præcipuè apud Ægyptios. Aliter ſi fuiſſet, non Deus ipſe in ſomnio, quod immiſerat, boum ſymbolum prætuliſſet ad fertilitatem & ſterilitatem ſignificandam. Videmus etiam, apud Romanos propterea, anno CCCXIV, L. Minucium, Annonæ præfectum, bove donatum aurato. Livius lib. IV :

L. Mi-

L. Minucius bove aurato extra portam trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Melianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. Nempe variat annonæ ratio pro anni fertilitate, ac sterilitate: hæc verò magnam partem ab agricultura dependet: at certum est boves (verba sunt Diodori lib. I) τοῖς εὑροῦσι τὸν τοῦ σίτου καρπὸν συνεργῆσαι μάλιστα πρός τε τὸν σπόρον, καὶ τὰς κοινὰς ἁπάντων ὠφελείας· *inventoribus frumenti maximè omnium commodâsse ad sementim faciendam, & utilitates agriculturæ omnibus communes.* Hinc *bos socius hominum in rustico opere, & Cereris minister*, Varroni dicitur lib. II R. R. cap. V: item *socium laboris, agrique culturæ animal*, Plinio Hist. Nat. lib. VIII, cap. XLV. Atque addit Varro: *Ab hoc antiqui manus ita abstineri voluerunt, ut capite sanxerint, si quis occidisset. Quâ in re testis Attice; testis Peloponnesus.* Addit Plinius: *A populo Romano, die dicta, qui, concubino procaci rure omasum edisse se negante, occiderit bovem, actusque in exilium, tanquam colono suo interemto.* De Attica quod ait Varro, firmat Ælianus lib. V Variæ Hist. cap. XIV: ubi scribit, Atheniensium etiam legibus vetitum, nequis mactaret bovem aratorem. Ac rationem apponit, ὅτι καὶ οὗτος εἴη ἂν γεωργὸς, καὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις καμάτων κοινωνὸς, *quoniam & ille agricola est, & humano generi laborum socius.*

Ostendimus, beneficium Iosephi non potuisse convenientiori exprimi symbolo, quàm bovis. Proximum est, ut doceam, non defuisse Regi, ac Ægyptiis, voluntatem & hoc, & alio quovis genere honoris, Iosephum prosequendi. De præfectura annonæ non repetam, quæ jam attuli. Præterea verò Rex toti eum præfecit Ægypto, sic solo ut solio esset superior; totaque eum oscularetur Ægyptus, non illo duntaxat benevolentiæ osculo; quali Darius Zorobabelem prosecutus dicitur III Esr. IV, 47: sed in signum subjectionis; unde & μεταληπτικῶς interpretari liceat, *obedire*: ut cepere LXX, cum transferunt: ἐπὶ τῷ στόματί σου ὑπακούσεται πᾶς ὁ λαός μου. Et vulgatus Latinus, qui LXX secutus vertit: *Ad tui oris imperium cunctus populus obediet.* Ac similiter Psalm. II, 12: *Osculamini filium*: interpretari possumus, *osculo testamini subjectionem vestri*: vel simpliciter, *obedite filio.* Annulum etiam Iosepho dedit, tum ut symbolum dignitatis, tum ad literas ac diplomata publico nomine signanda. Etiam veste eum induit è bysso candida. Collo injecit torquem aureum, ac statuit, ut currus ejus esset à regio secundus. Nomine itẽ mutato vocari jussit *Saphenath Paneah*: quod Onkelus reddit, *vir, cui secreta revelantur*; Ionathan, *vir occultorum interpres*; Iosephus, κρυπτῶν εὑρετής, *occultorum inventor.* Sed ab omnibus istis diversus abit Latinus vulgatus, qui vertit, *salvator mundi*: ac Ægyptiacè id sonuisse, ait quoque B. Hieronymus Quæstionibus Hebraicis: *Dictusque*, inquit, *Salvator mundi, eò quòd orbem terræ ab imminente famis excidio liberârit.*

Sed hunc diſſenſum difficile ſit hodie dirimere poſt intermortuam pene veteris Ægypti linguam. Adhæc acclamari Ioſepho per præconem *Abrech* juſſit: quam vocem Ægyptiacam omittunt LXX; retinet immutatam Symmachus; vertunt alii, ſed diverſimodè; ut paullo poſt dicam. Denique & uxor ei data Aſnath, filia, non quidem, ut multi putant, carceris præfecti, nomine פוטיפר, *Potiphar*; qui Ioſephum ab Iſmaelitis emerat (nam, ob impudicitiam uxoris perſpectiſſimam, talis hominis filiam meritò fuiſſet averſatus) ſed Cohen, hoc eſt, ſacerdotis, vel potiùs principis viri ſive præfecti in On, hoc eſt, Heliopoli, cui nomen פוטיפרע, *Potipherah*.

Quid apertius ex iſtis, quàm nullum fuiſſe honoris genus, quo non rex Ioſephum vellet ornatum? At Ægyptii moris erat, ut bene meritorum memoriam ſacris ad poſteros ſymbolis propagarent. Iam verò, ut vidimus, nullum beneficiis Ioſephi exprimendis ſignum magis erat idoneum bove. Cur igitur inficias eamus, hunc honorem quoque præſtitum Ioſepho? Dixeris, non paſſurum id Ioſephum, Dei unius cultorem. Cur vero? cùm is honos initio tantum fuerit civilis. Quis enim divinum dixerit honorem, quòd in memoriam Ioſephi, qui famis tempore Ægyptum conſervaſſet, bos aleretur à ſacerdotibus, ac populo etiam cum gratâ ejus beneficii commemoratione monſtraretur? Nec diffiteor, tandem degeneràſſe in divinũ. Nempe ad modum, quo vidimus antea, Græcorum multos primò duntaxat honore affectos heroico; ut ſtatuâ, & cippis: poſtea eum commutatum in divinum; ut adorationẽ, & ſacrificia. Sed ſi idem evenerit Ioſepho, quæ hîc ejus culpa? Præſertim ſi conſervatori Ægypti poſt mortem demum hoc honoris datum: quod perhibent Rufinus, & Suidas. At mortuum, dixeris, non dignati eſſent hoc honore vel Rex, vel ſacerdotes. Equidem contrà exiſtimo, regem potiùs modum fuiſſe exceſſurum in honoribus illi accumulandis, cui Ægyptus ob merita & divinas animi dotes, nihil habuiſſet par, aut ſecundum. Quodque ad ſacerdotes ac populum, cenſeo, tam lene atque amabile fuiſſe imperium Ioſephi, ut, eo mortuo, luctus fuerit maximus totâ Ægypto; eoque cuncti certatim quoſvis in eum honores congeſſerint. Credo, etiam juverit, quòd uxor illius filia erat ſacerdotis Heliopolitani; cui maxima erat per Ægyptum auctoritas. Vt ſocer fuerit defunctus; vixerint liberi, qui uxorem Ioſephi amitam agnoſcerent; amitini Manaſſis, & Ephraim. Atque eadem locum habent, ſi Aſnath non ſacerdotis, ſed principis Heliopolitani filia erat. Potuit Heliopolitanus quoque filiarum unam dediſſe Memphitico vel ſacerdoti, vel principi. Et fortaſſe familia, cui innexus Ioſephus, ampla admodum fuit; ut magna ejus variis in locis fuerit auctoritas. Et quid ſi ipſe Ioſephus multos ex ea ad honores evexerit? Nam, ex quo dignitate tanta auctus,

annis

annis vixit octoginta *. Quare ad illud, quod præclarè adeo meritus esſet de tota Ægypto, acceſſerit fortè affectus erga domum Ioſephi; quæ ſanguine multis & proceribus, & ſacerdotibus eſſet conjuncta. Denique ut nihil horum foret, vel ſola æmulatione Memphitæ adduci quiverint ad honorem hunc in memoriam Ioſephi inducendum, nequa ex parte Heliopolitano inferiores viderentur. Duo igitur exinde boves ſacri: quorum Heliopolitanus diceretur Μνεῦις, Memphiticus autem Απις: ut nominibus eos quoque diſtinguit Strabo lib. XVII. Vnde Apim διακριτικῶς † *Memphitem bovem* appellat Tibullus lib. I, eleg. VII. Cumque Heliopolitani ſuum dicaſſent Soli; Memphitæ ſuum ſacrarunt Lunæ: quod traditum Æliano lib. XI Hiſt. Animal. cap. XI. Vtrumque tamen Oſiridi dicatum, ait Diodorus in primo. Et favet de Apide etiam Plutarchus lib. de Iſ. & Oſir. ubi ex Ægyptiis ſe ſacerdotibus ait accepiſſe, Apim eundem eſſe ac Oſirim; ipſeque Apim eſſe Oſiridis animam arbitratur. Faciléque hæc conciliantur. Nam Μνεῦις eſt Oſiris antiquior, qui cum Iſide agriculturam docuit Ægyptios; ſive is Mitſraim, ſive Menis: Apis verò eſt Oſiris junior, qui proprio nomine Ioſephus. Honoratior eorum Apis: nempe quia recentius & excellentius eſſet beneficium Ioſephi, quàm Menis. Interim vetuſtate priores ferebat Μνεῦις; unde Heliopolitani, cum viderent, majorem eſſe gloriam bovis Memphitici, oggerebant, Μνεῦιν ſuum eſſe patrem Apidis: puta quia ad Μνεῦις exemplum Apis eſſet inductus. Hæc nos docet Plutarchus, memorato ſæpius libro de Iſide & Oſiride. Sed pro Μνυεῖν, (ut eſt in Aldina, Stephanica, & nupera Pariſina ‡) literæ unius trajectione Μνεῦιν repoſuimus; prout alii eum vocant ſcriptores. Verba ejus ſunt: Ο δὲ ἐν Ηλιουπόλει τρεφόμενος βοῦς, ὃν Μνεῦιν καλοῦσιν, (Οσίριδος δὲ ἱερὸν, ἔνιοι δὲ καὶ τοῦ Απιος πατέρα νομίζουσι) μέλας ἐστὶ καὶ δευτέρας ἔχει τιμὰς μετὰ τὸν Απιν. *Bos verò, qui Heliopoli nutritur, dictus Mneuis (Oſiridi autem eſt ſacer, ac plerique Apis patrem arbitrantur) niger eſt, ac proximos obtinet honores poſt Apim.*

* Geneſ. 50, 22, 26.

† diſtinguendi cauſſa.

‡ an. 1624.

Supereſt, ut eadem paucis confirmem ex Apidis, & Sarapidis nominibus. Cum Ægyptiacam linguam, & Hebræam, diſcrepaſſe quidem in non paucis; attamen in plurimis etiam conveniſſe conſtet: facilè adducor, ut credam, *Apis* nomen fuiſſe illud, quo Ioſephus in ſacris nuncupatus. Nempe ut exprimat Hebræum אָב, ab, *pàter*. Vnde Syriacum *abba*, ſyllabâ κατὰ μετάθεσιν reduplicatâ: atq; ab hujus poſteriori ſyllabâ eſt πατὴρ: ubi τὴρ vocis ſolum productio eſt; ut in μήτηρ, θυγάτηρ, & ſimilibus. Imò quia pater quis non ſolum ἀμέσως * dicitur; ſed etiam avus, proavus, abavus, atavus, tritavus; quin horum quoque genitores: eò Latini ex Hebræo אָב, *ab* formarunt *avus*. Nam B, & V commutantur: unde βίκιον, *vicia*; βούλο-

* immediate.

μαι, volo; ὄροβος, *ervum*, & ſimilia. Iam verò quæ appellatio Ioſepho accommodatior, quàm *ab*, ſive patris? Quippe qui nutricius totius fuerit Ægypti; quales κατὰ μεταφορὰν *patres* dicti: ut *nutrix* Plauto *altera mater*; quemadmodum ſuperiùs † vidimus. Ipſe etiam Ioſephus Geneſ. XLV, 8, ait fratribus ſuis, ad patrem Iacob, quò eum adducerent, reditum parantibus, ſe conſtitutum eſſe לְאָב לְפַרְעֹה, *in patrem Pharaonis*. Imò fortaſſe eodem pertinet, quòd Pharaonis juſſu acclamatum ante eum אַבְרֵךְ, *abrech*: quod Onkelus componit ex אב, ab, *pater*, & רֵךְ, rech, *rex*. Hoc enim רֵךְ, rech ſignificare, auctor quoque eſt R. Salomon Iarchi. Etiam *patris* ei vocabulum conveniat, ſi placet interpretatio R. Iuda, qui (ut idem Raſi tradit) conflatum arbitratur ex אָב, ab, *pater*, & רַךְ, rach, *tener*: quod fuerit ab רָכַךְ, *molleſcere, tenerum reddi*. Vt *pater* dicatur, ratione ſenilis prudentiæ; *tener*, propter juvenilem, ac teneram ætatem. Nam XXX duntaxat annorum erat, cùm ad præfecturam Ægypti evectus fuit. Nec ignoro, quia בָּרַךְ, *barach*, interdum ſignificat *geniculare*, ſive *genuflectere*: eò Aquilam, & vulgatum interpretem, transferre, *genu flecte*: idque favente etiam Aben-Ezra. Sed B. Hieronymus, Quæſtionibus Hebraicis in Geneſin, hanc de *parente tenero* expoſitionem diſertim præfert iſti de *adgeniculatione*. Etiam priores interpretationes ſequuntur Ionathan, & Hieroſolymitanus, & paraphraſis Hieroſolymitana: ſed cùm de priori quidem vocabuli parte inter eos conſenſus foret; de altera autem fluctuarent: utramque expoſitionem conjunxerunt. Explicant enim, *pater regis tener annis*. Quare hæc quoque veriſimile reddunt, quod dicebamus, Απις, (ubi ις ſolum vocis eſt productio) eſſe vocabulum Ioſepho inditum ob paternam curam vel etiam ſenilem prudentiam: quomodo iidem Romæ *Patres, & Senatores*.

† cap. 19.

Accedo nunc ad Sarapin, ut Græci fere vocant; ſive Serapin, ut Latini ſæpius dicunt; θεὸν ἑπταγράμματον *, ut eum nuncupatum ex veteri conſtat epigrammate, item Heſychio in ἑπταγράμματον. Eum eſſe Ioſephum, colligere etiam eſt ex eo, quòd modius capiti ſuperimponeretur; ut eſt apud Rufinum Hiſt. Eccl. lib. II, cap. XXIII. Cum autem variæ ejus rei cauſſæ adferantur, maximè placet, quod ſubjungit, frugum largitatem eo indicari. Suidas ſimiliter in Σάραπις ait, μόδιον ἔχειν ἐν τῇ κεφαλῇ, καὶ τὸν πῆχυν· *modium habere in capite, & cubitum*. Ibidem legas, à quibuſdam Ioſephum putari. Eamque ſententiam confirmat, quòd idem ſit Serapis, ac Apis: quemadmodum ex Ariſtea Argivo tradit Clemens Alex. in primo Στρωματέων: ex Terentio item Varrone B. Auguſtinus lib. XVIII de Civ. Dei cap. V. In eo interim hi pariter decepti, quòd intellexerint Apim, regem Argivum, cum debuerint Ægyptium; qui Argivo, ut diximus, compluribus

* *Deum cum nomine ſeptem literarum.*

pluribus erat seculis antiquior. Græci, ut aliis persuadere nationibus conati, Apim fuisse regem suæ gentis; ita etiam commenti sunt nomen Serapidis esse Græcanicum. Nam dici ex σορὸς, *loculus*; quia bos ille, qui Apis dicitur, fuerit sale conditus, & loculo sive sarcophago impositus; unde *Sarapis* dicatur, quasi *Sorapis*. Traditum hoc Nymphodoro, libro de moribus Asiæ tertio; atque hinc Clementi I Stromateon; ex Clemente autem Eusebio lib. X de Præpar. Euang. cap. XII. Eandem quoque sententiam ex Varrone apud Augustinum legas loco antè dicto. Ac sequitur quoque eam Suidas in Σάραπιν: ut alios omittam. Sed de hujusmodi compositione hybridâ quid statui debeat, sæpius diximus. Æquè invitus subscripserim Iulio Materno †, quando sic dictum ait à *Sara*, & *Apis*; idque quia pronepos fuerit Abrahæ, & Saræ. Nec enim credibile est, Ægyptios de Saræ honore fuisse sollicitos. Verisimiliora sunt, quæ deinceps adferam. Vti quod, quia *Apis* idem, ac *Osiris*, ut antè vidimus, eò arbitrantur, ex *Osir*, & *Apis*, prius fuisse *Osirapis*, postea, præcisâ principe literâ, *Sorapis*. Hoc apud Clementem Alex. exstat in Protreptico. Nec minus tamen placet, esse ex שׁוֹר, *sor*, quod *bovem* notat, & *Apis*: ut significet *bovem patrem*: hoc est, patrem regni Ægyptiaci Iosephum, symbolo bovis signatum. Vel ut sit ex *Apis*, & שַׂר, *sor*, hoc est *princeps*: quasi dicas, *princeps Apis*. Nam שׂוּר, *sur*, Hebræis notat *dominari*: unde שַׂר, *princeps*. Vt Sar sive princeps pincernarum, Gen. XLII, 2, & Hos. III, 4: *Non* (est) *rex*, *non est* שַׂר, *princeps*. Vnde liquet, *Sar* Iosepho meliùs, quam Pharaoni convenire. Eoque Apim potius esse Iosephum: uti superiùs etiam ex Deuteron. XXXIII, 17, colligebamus.

† *de errore profana relig.*

Sed quæcunque de Serapide hactenus diximus, planè corruunt, si, quod Scaliger etiam putavit animadversionibus Eusebianis ‡, Sarapis fuit Deus Ægyptiorum non patrius, sed, ut Attici dicebant, ἐπίθετος, sive inquilinus. Nempe eo est compulsus, quòd Tacitus in quarto Historiarum dicat, Ptolemæo Lagidæ in somnio præceptum à Deo, ut suam arciret effigiem è Ponti urbe, Sinope; cui tum Scydrothemis imperabat. Ea ubi Alexandriam delata, ingens à rege conditum delubrum, in quo effigies hæc reponeretur. Hinc colligit vir summus, Sarapin esse numen Sinopense, non origine Ægyptium. Sed facile est hunc ictum exire. Primùm famæ incerto. Nam ipse agnoscit Tacitus, alios putare, numen hoc è Seleucia Syriæ arcessitum, idque à Ptolomæo Euergete. Eam Isidori fuisse sententiam, testis Clemens Alex. Admonitione ad Gentes. Sed majus illud, quod sententiam istam ex utroque horum sit refutare. Nam ait Tacitus, apportato Alexandriam Sinopensi numine (verba ejus sunt) *templum pro magnitudine Vrbis exstructum, loco cui nomen Rhacotis. Fuerat illic sacellum Sarapidi,*

‡ *num.* MDCCXXX.

pidi, atque Iſidi, antea ſacratum. Similiter Clemens Alex. niſi quòd Ptolemæo Philadelpho donum hoc miſſum ait, idque quia famis tempore rex Sinopenſis ab eo eſſet adjutus frumento. Sic enim ille in Admonitione ad Gentes: Οἱ μὲν αὐτὸν ἱστοροῦσι χαριστήριον ὑπὸ Σινωπέων Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ τῷ Αἰγυπτίων πεμφθῆναι βασιλεῖ· ὃς λιμῷ τρυχομένους αὐτοὺς, ἀπ' Αἰγύπτου μεταπεμψάμενος σῖτον, ὁ Πτολεμαῖος, ἀνεκτήσατο· εἶναι δὲ τὸ ξόανον τοῦτο, ἄγαλμα Πλούτωνος· ὃς δεξάμενος τὸν ἀνδριάντα, καθίδρυσεν ἐπὶ τῆς ἄκρας, ἣν νῦν Ῥακῶτιν καλοῦσιν, ἔνθα καὶ τὸ ἱερὸν τετίμηται τοῦ Σαράπιδος. *Aliqui verò ſcribunt, grati animi ergo fuiſſe miſſum à Sinopenſibus ad Ægyptium regem Ptolemæum Philadelphum: qui Ptolemæus eos fame laborantes, frumentum ſummittendo, ſibi obſtrinxerat. Acceptam autem ſtatuam conſtituit in promuntorio, quod nunc appellant Racotim: ubi in honore antea fuit templum Serapidis.* Si priuſquam Deus ille Sinope adveheretur, jam fuerat Alexandriæ ſacellum Serapidi & Iſidi dicatum; non debent Alexandrini Sinopenſibus Serapidem ſuum. Veriora igitur ſunt, quæ poſtea ſubjungit Tacitus: *Alii auctorem eundem Ptolemæum; ſedem, ex qua tranſierit, Memphim perhibent, inclytam olim, & veteris Ægypti columen.* Hæc optimè conveniunt cum iis, quæ antea diximus. Memphi enim, regiâ quondam urbe, tot pyramidibus inclytâ, Apis colebatur. Hinc Ptolemæus effigiem Apis ſive Serapis arceſſivit, inque nova Alexandriæ urbe conſtituit. Vnde etiam Lilii Giraldi, viri licet non minoris judicii, quàm doctrinæ, error dilucet: ut qui, ſexto de diis ſyntagmate, à Tacito proditũ dicat, effigiem Serapis Sinope, vel Seleuciâ, juxta nonnullos, non Alexandriam eſſe delatam, ſed Memphim. Contrà enim Tacitus eos ait dicere, à Ptolemæo Alexandriam eſſe deportatam Memphi. Nec multùm hæc abeunt ab eo, quòd Suidas tradit, Alexandrinos arcam, in qua corpus Apidis erat, à Memphitis accepiſſe. Et ſanè Sarapin, non eſſe Deum Ægyptiorum adventicium, ut Scaliger ſenſit, imò & Tacitus magis veriſimile putabat: etiam fidem fecerit Athenodorus, Sandonis filius, Tarſenſis, atque, ut ex Luciani Macrobiis, & aliis, ſcimus, Auguſti Cæſaris præceptor. Hic, teſte Clemente in Protreptico, eo Sarapidis vetuſtatem adſtruebat, quòd Seſoſtris, ſubactis Græcorum nationibus multis, reverſus in Ægyptum, Oſiridem, à quo genus ducebat, ab artificibus, quos ſecum adduxerat, effingi juſſerit ex ramentis auri, argenti, aliis metallis, etiam gemmis ac lapidibus variis: quæ omnia levigata, contritáque, cæruleo imbuerit colore; unde nigricet color imaginis. Poſteaque etiam ſubdit etymon illud antea allatum: videlicet ut, quia Apis eſſet Oſiridis imago, ab Oſiride, & Apide, prius dixerint *Oſirapis*; inde conſuetudo fecerit *Sorapis*, vel *Sarapis*.

Seſoſtris iſte maximum, poſt Oſiridem, è regibus Ægyptiis habuit nomen,

men. Manetho Sebennitæ tertius eſt duodecimæ dynaſtiæ; quæ Dioſpolitarum fuit. Atque hoc antiquitatem ejus oſtendit. Nam priorum XI dynaſtiarum tempora concurrunt, ac implicantur mutuò; ut antea diximus. De expeditionibus ejus, vide Herodotum in Euterpe. Vbi inter alia commemorat, ut in gentibus devictis columnas erexerit, ac ſi ſtrenuè ſe geſſiſſent, veretrum juſſerit inſculpi; naturam verò muliebrem, ſi molles fuiſſent & effeminati: addit, ſe in Syria Palæſtinæ conſpexiſſe monumentum Seſoſtris cum mulieris genitali. Quod indicium eſt, Palæſtinos facilem de ſe victoriam præbuiſſe. Si Ioſephum audimus lib. VIII Antiquit. cap. IV, eſt hic ille, qui Scripturis *Seſak* dicitur, LXX *Suſakim*, I ſive III Reg. XIV, 22, & II Paralipom. XII, 19: ubi legere eſt, ut templum ſpoliârit Hieroſolymitanum, penè omnibus ablatis, quæ fecerat Salomo. Quod credibile eſt feciſſe in Ieroboami gratiam, cui junctus erat affinitate. Niſi ambitione potiùs ductus: quod veriſimilius, ſi Seſak ille eſt Seſoſtris. Euſebius in Canone Chronico tradit, Roboami tempore regnâſſe in Ægypto Semendim, ac eo rege Suſakim ſpoliâſſe templum Salomonis. Quod ſi eſt, vel Suſakim aliter dictus Semendis; vel, ut antea ſæpe, plures eo quoque tempore regnarint. Mihi tempora conferenti, maximè placet ſententia Ioſephi Scaligeri: qui cenſet, Seſak eſſe Suſennem, ultimum in vigeſimaprima, quæ Tanitarum eſt, dynaſtia; vel potiùs ſucceſſorem ejus Seſonchin, qui primus eſt in vigeſimaſecunda Bubaſtitarum dynaſtia. Et nomen quoque ſententiæ iſti favet. Magna enim convenientia eſt inter Suſak, vel Seſak, & Seſonchis, liquidâ, & terminatione, quæ à Græcis eſt, ablatâ. Sic Seſoſtris non paullo fuerit antiquior Seſako, vixeritque Iudicum temporibus. Sive verò Seſak eſt Seſoſtris, ut Ioſephus putabat; ſive, ut Scaligero viſum, Suſennes, vel Seſonchis: annis multo amplius ſexcentis ante reges Ptolemæos vixerit Seſoſtris. Imò ſi tempore eo regnabat, quo apud Hebræos poteſtas penes Iudices fuit: annis amplius octingentis fuerit ante Euergeten: quem Iſidorus, ut diximus, effigiem Serapis primum Alexandriæ repoſuiſſe arbitrabatur. Vt minimè dubium ſit, quin Sarapis non ἐπίθεθον *, ſed πάτριον † fuerit Ægyptiorum numen.

* *adſcitum.*
† *patrium.*

De ſtructura Serapei Alexandrini, qui volet, Ammianum Marcellinum adeat lib. XXII, Proſperum Aquitanicum lib. III de Prædictionibus cap. XXXVIII: imprimis verò Rufinum lib. II Hiſtor. cap. XXII. Roma verò ægre cultum Serapidis admiſit, nec niſi extra Romam. Quippe Serapeum intra urbem exſtruere non licuit; ut teſtis Dio lib. XL. Vnde ſcortillum illud Varri apud Catullum deferri ad Serapim cupit epigr. x.

CAPVT

CAPVT XXX.

In cultu Osiridis gemini, antea descripti, tertius accessit Osiris, sive Arabicus Liber: in quo Moses expressus. Indiæ nomine antiquitus etiam vocata Phœnicia, Æthiopia, vel Arabia, aliæque terræ ad Orientem ultra mare internum sitæ. Andromedæ fabula iterum enarrata. An Busiris ullus fuerit, num Herculis Thebani an Tyrii tempore regnarit, num is sit qui edictum tulit de submergendis Israeliticis infantibus. Cum iis, quæ de Mose nato, exposito, aquis extracto, & matri reddito, Scripturis traduntur, collata, quæ de natalibus, & educatione Liberi produntur à gentilibus. Vnde Moses vocatus. Idem, ut ajunt, appellatus Monius, Mises, Moso, Palæstinus, Ioakim, & Melchi. *De Antiquitatibus Philonis suppositicii judicium. Convenire Liberum, & Mosen, quòd uterque bimater, & formâ præcellens. Liberum creditum in Arabia natum, quia inde Moses in Ægyptum concesserit, populum educturus Israeliticum. Nyssam sive Nisam Libero inclytam, quia Sina, quæ trajectis literis Nisa, celebris sit lege illic datâ Mosi, & Israelitis. Exilium & Libero tribui, & Mosi. De utroque proditum, subiisse eos mare Rubrum, ac pugnasse cum rege Arabum: sed perperam hunc Lycurgum, regem Thraciæ, putari, qui Arabiæ rex fuerit. Vnde sit, quòd Liber mulieres habuisse in exercitu dicatur. Legifer & Liber, & Moses. Origo moris Mosen cum cornibus effingendi. In Liberi Orgiis repræsentata percussio petræ, quâ Moses aquam eduxit. Vnde videatur originem cepisse, quod in sacris Liberi redimirent caput serpentibus.* Caleb *pro Hebronis tractu, & ejus incolis: ubi perperam Græci* caninum, *vel* venatorem, *reddiderunt. Cur Libero attributus socius canis. Cur Canis astro datum nomen* Μαίρας, *& potestas attributa maturandi uvas. Cur racemus ab exploratoribus terræ Canaan vecti fuerit deportatus. Incredibilis magnitudo ejus racemi descripta à Philone Alexandrino. Fabulosa racemi magnitudo currum suo pondere rumpentis.*

ABunde de Apide, &, quod satis etiam, de Mneui actum: quorum uterque sacratus Osiridi; ut ex Diodoro vidimus: nempe Mneuis quidem Osiridi seniori; sive is idem ac Menis, sive is Mesorim, pater Ægyptiorum, qui & in honorem ejus primum anni mensem *Mesori* nuncuparunt: Apis autem Osiridi juniori; quem esse patriarcham Iosephum, liquidò comprobavimus. Gemino huic Osiridi tertium nunc superaddimus, à poetis & aliis descriptum in expeditione Liberi Indica. Nam idem Osiris, & Dionysus sive Liber: uti inter alios testis nobis Nonnus in quarto Dionysiacôn:

— Καὶ Αἰγυπτίου Διονύσου
Εὔια φοιτητῆρος Ὀσείριδος ὄργια φαίνων·

— Et

— Et Ægyptii Dionysi
Bacchica quosque adeuntis Osiridis Orgia monstrans.

Hoc loco autem intelligimus, non recentissimum Liberum, Cadmi ex Semele nepotem. Sed neque antiquissimum illum, vini inventorem; quem Noe esse diximus. Imò nec ex intermediis antiquum illum Osiridem, qui proprio nomine Mitsraim sive Metsraim vocabatur, ac cum Libero confundi solet. Vti neque æqualem ejus Liberum, de quo ex Diodoro vidimus. Sed illum capimus, quem poetæ, & alii, describunt in Liberi expeditione Indica. Cui narrationi nihil veri subest, si intelligamus Indiam propriè dictam: uti clarè ostensum nobis cap. xxv. Sunt in fabula tamen ista quædam priscæ veritatis lineamenta; si in Libero hoc intueamur divinum Mosen; per Indiam verò capiamus Arabiam. Prisci quippe Græci, ut cap. dictum xxvi, terras omnes ultra mare mediterraneum sitas Indiæ nomine nuncupabant: cui rei vel fidem fecerit Ovidii illud in primo de Arte Amandi, jam ab aliis hoc fine allatum:

Andromedam Perseus nigris portarat ab Indis.

Andromedam enim abduxit ab Ioppe, Phœniciæ civitate; ut superiùs * monitum ex Plinii lib. v, cap. xiii, & xxxi. Atque apud eundem legas lib. ix, cap. v: *Belluæ, cui dicebatur exposita fuisse Andromeda, ossa Romæ apportata ex oppido Iudææ Ioppe, ostendit inter reliqua miracula in ædilitate sua M. Scaurus.* Neque hæc adversantur isti, quod ibidem † dicebamus, per cetum, cui objicienda erat Andromeda (*Neptuniam pristin* vocat Tullius in Arateis) intelligi vel navim ab signo ceti nomen hoc sortitam, quæ avectura erat Andromedam: vel principem piraticâ nobilem, quales monstris comparantur marinis: unde &, quod Andromeda scopulo fuerit alligata, ut à ceto devoraretur, interpretari de connubii vinculis licet: ut sententia sit, coactum Cepheum huic piratarum principi filiam despondere, si mare præstare civibus suis liberum vellet. Quæ pro verissimis quidem amplectimur: & diu fuere hæc etiam cognitissima posteris: Sed enim postquam dies memoriam istorum magna ex parte deleverat, poetis occasio est præbita ex navi aut prędone fabricandi cetũ, & similiter reliqua commutandi in fabulam. Quæ ubi multis jam seculis ex poesi ac picturis populus imbiberat: Scaurus etiam, errore simplicis vulgi abutens, persuasit Romanis, ossa, nescio cujus ceti, esse monstri illius marini, cui exposita fuerat Andromeda. Fuisse verò penè omnium opinionem, contigisse ista in civitate Phœniciæ, vel Iudææ, etiam Strabo auctor est lib. i, & xvi. Ac priori etiam loco refert, alios Cephea, parentem Andromedæ, Æthiopiæ regem dicere. Nempe Indi, & Æthiopes, temporibus antiquissimis dicebantur à Græcis, quicunque, ut dixi, viverent trans mare internum. Tales

* cap. 23.

† cap. 23.

verò non Indi solum, sed etiam Æthiopes, sive incolæ terræ Chus: quorum alii orientales, ut Arabes; alii occidentales, ut illi sub Ægypto. Vtrosque enim vocatos esse Æthiopas, cùm ex Mose, tum Homero, & aliis, constat. Deinceps igitur ostendam, Osiridem hunc tertium, sive Liberum Indicum, hoc est, Arabicum, esse Mosem nostrum: quem, etsi in Ægypto natus sit, Arabicum tamen & Osiridem, & Liberum, vocare possumus, discriminis caussa; ut melius distinguatur ab antiquissimo Osiride, hoc est, Mitsraimo; item vetustissimo Libero, sive idem is ac Osiris antiquissimus, sive unus ex ducibus Ægyptiis, qui sub Osiride militarunt. Altera etiam caussa accedit, quia XL solùm annis Moses vixit in Ægypto, octoginta autem in Arabia; annis quidem quadraginta in exilio, at totidem annis cum imperio. Vt hæc, & alia, fiant liquidiora; præcipuam Mosis historiam cum gentilium de Osiride, & Libero suo, fabulis conferemus.

Ordiar ab cruento Pharaonis edicto, de mascula Israelitarum prole recens editâ aquis mergendâ. Sunt qui regem eum Busiridem fuisse existiment, & inde fabulā cœpisse apud Græcos, de mactatis ab eo hospitibus. Sed Strabo * ullum fuisse Busiridem negat. Diodorus nunc negat †, nunc fatetur ‡ fuisse, nec hospitum cædem diffitetur. Isocrates, in laudatione Busiridis, agnoscit regem Ægypti Busiridem: sed poetarum commentum arbitratur de occisis hospitibus: atque hoc eo credibilius videri, quia iidem ab Hercule dicant interfectum; quæ tempora plurimū distent. Nā, inquit, ὁμολογεῖται παρὰ τῶν λογοποιῶν, Περσέως τοῦ Διὸς καὶ Δανάης, Ἡρακλέα μὲν εἶναι τέτρασι γενεαῖς νεώτερον, Βούσιριν δὲ πλέον ἢ διακοσίοις ἔτεσι πρεσβύτερον· *Convenit inter historicos, Perseo, Iovis & Danaës filio, quatuor ætatibus Herculem esse juniorem: Busiridē verò, plus quàm ducentis annis, seniorem.* Verùm argumento Isocratis facilè occurritur, quia multi fuere Hercules: ut nihil sit necesse, Thebanum illum intelligere hoc loco. Ætatem ejus ex Busiridis ætate colligere oportet. Busirin statuit Eusebius ad annum secundum post mortem Iosuæ. At Herculem Tyrium idem retulerat circa tempus illud, quo Moses in monte alloquio fruitus est divino. Quare hac parte nulla est temporis pugna. Sed pugnant hæc cum iis, qui cruentum illud edictum de Israelitarum pueris à Busiride promulgatum arbitrantur. Nam edicti ejus auctor ante Mosem natum claruerit, necesse est. Sed succurrit Isocrates, qui ait, Busiridem ante Herculem fuisse generationibus IV, (quæ conficiunt annos CXXX) ac annis amplius ducentis. Quia amplius dicit esse annis CC, addamus annos XXX. In universum ante Herculem anni sint CCCLX. At Hercules fuit Thesei æqualis. Is regnare incipit Eusebiano numero IↃCCLXXXII. Auferamus hinc annos CCCLX. Incidimus in numerum Eusebianum CCCCXXII. Hoc est, annum quartum ante Mosis natalem, qui refertur ad numerum CCCCXXVI.

* lib. ult.
† lib. I.
‡ lib. 4.

Hujus

Hujus edicti tempore Iochabed, filia, hoc eſt, neptis Levi, uxor Amram, peperit filium: quem veriſimile eſt octavo fuiſſe die circumciſum: ſed quod nomen tum acceperit, non dicit Scriptura. Clemens Alexandrinus ait, à parentibus Ioachim vocatum. Porrò Iochabed, ne in periculum univerſa veniret familia, non auſa fuit detinere infantem ultra menſem tertium. Imponi igitur juſſit in תֵּבַת, Thebath: ubi LXX θίϐιν, ſed corruptè: forte rectius θήκην, ut eſt in Complutenſi. Notat Hebræum, *arcam*, ſive *fiſcellam*, quæ pice & bitumine erat illita. Divinâ éadem providentiâ (fortaſſe & oraculo) ſubnixa, fiſcellam cum puero juſſit deponi in Nilo: ſed, ne undis auferretur, in carectis, ſive papyrione, ut vocat vulgatus interpres, quia frutex papyri in ripa ſuccreſceret. Etiam filiolam Mariam juſſerat eminus ſpeculari eventum. Commodè cum pediſequis, ſic Deo diſponente, lotum ſeſe proceſſerat regis filia, nomine Thermuthis; ut vocant Artapanus, Ioſephus, Suidas. Locum & ipſa inter papyri & arundinum elegerat opaca, ubi minùs conſpici poſſet. Hic videt fiſcellam: fortè & vagitum audierat infantuli. Iubet ergo ad ſe adferri. Scitulus erat puer: eò facilius miſeretur: etſi matris eſſe Iſraeliticæ, facilè colligeret ex duro patris edicto, fortaſſe etiam ex circumciſione: Ægyptii enim eo tempore necdum circumcidebantur. Interim ſoror Maria accurrit: rogat Termuthim, (ſic ſine dubio à matre edocta) velletne adduci mulierem Hebræam, quæ lactaret. Annuit illa. Ita ipſi traditus matri. Quæ quantum hauſerat doloris, filio, ut verebatur, amiſſo: tanto delibuta eſt gaudio, eo recepto.

Nunc cum iſtis conferamus, quæ de Liberi natalibus prodidere gentiles. Liberum apud ſe natum eſſe, referunt Ægyptii. Vnde Orpheus in hymnis:

> Σὺν σῇ μητρὶ θεᾷ μελανηφόρῳ Ἴσιδι σεμνῇ
> Αἰγύπτου παρὰ χεῦμα σὺν ἀμφιπόλοισι τιθήναις·
> *Cum tuâ matre Deâ, nigrum ferente Iſide venerandâ,*
> *Ægypti apud undam cum ancillis nutricibus.*

Vbi & aquæ videmus meminiſſe. Arcæ item memoria celebrata eſt apud Braſiatas in Laconica. Vetus apud hos traditio erat, Liberum, ſimulac natus eſſet, arcæ incluſum, & ita aquis impoſitum. Hæc nôſſe poterant, quia Lacones, ut alibi oſtendimus, vel Abramidæ, vel ſaltem eſſent Cananæi, imò ex utriſque mixti. Sed ſacerdotes poſtea ad honorem ſuæ urbis pertinere exiſtimarunt, ſi fingerent, quæ in Ægypto contigerant, apud ſe eveniſſe. Ajebant enim, arcam illam, cui Liber fuerat incluſus, æſtu ſuos ad fines delatam, puerumque apud ſe educatum: imò & inde eſſe, quòd cum urbs ſua priùs diceretur *Oreatæ*, poſtea *Braſiæ* vocaretur,

ἀπὸ τῆς ἐκβεβράσθαι, quod valet *maris æſtu ejici* : quia nempe in eorum terram arca eſſet ejecta. Teſtis Pauſanias in Laconicis.

Doloris materni ex amiſſo, gaudii ex recepto filio, imago erat in Oſiridis ſacris : ut ſuperiùs vidimus. Quæ non ſolùm ſimulachrum ſunt geſtorum in regni Ægyptii primordiis, quatenus Oſiris eſt Meſorim ſive Mizraim : ſed etiam quatenus iis adumbratus eſt Moſes, quem Liberum eſſe dicebamus.

Ex eo, quòd Moſes aquis extractus, nomen ei factum מֹשֶׁה, *Moſche*. De quo Exod. II, 20 : *Et vocavit* (filia Pharaonis) *nomen ejus Moſen, & dixit, quia ex aquis extraxi eum.* Nempe à משה, *extraxit, eduxit.* Vt non ſit audiendus Fl. Ioſephus : qui eò quòd Græci Μωυσῆς ſcribant, credidit eſſe ex Syriaco *μῶ, aqua,* & ὑσὴς, *ſervatus*, quod ab הושיע. A *μῶ* etiam fuerit *Monius* : quomodo ab Ægyptiis dictum ait Aben-Eſra. Imò in quibuſdam Orphei verſibus vocatur ὑδογενὴς, hoc eſt, ὑδατογενὴς, quaſi dicas, *aquigena*. Ratio ſatis apparet ex iis, quæ diximus. Imò & veſtigia nominis *Moſes* in Liberi ſacris ſuperſunt. Nam Orpheus in hymnis, ſive potiùs Initiis, Liberum vocat Μίσην : quod à verò nomine unâ aberrat vocali. Nec obſtat, quòd Μίσην ibidem dicat ἄῤῥητον ἄνασσαν· *indictam reginam.* Nam Διόνυσος, juxta Orpheum, ſexum habuit utrumque. Imò Alexander Polyiſtor tradidit, mulierem fuiſſe, nomine *Moſò*, quæ leges tulerit Iudæis. Dubium, utrùm hæc ita perverterit gentilium malitia ; an veriùs inſcitia, quòd cum Μωσὼ vocarent aliqui, id crederent eſſe, ut Διδὼ, Σαπφὼ, Καλυψὼ, & ſimilia. Plutarchus, libro de Iſide & Oſiride, refert, Oſiridem, dum ab Iſide per ancillas enutritur, vocatum Palæſtinum. Fabula eſto : attamen unde fabulæ origo, niſi quia poſtmodo Iſraelitis dux fuerit in Palæſtinam tendentibus ? Et quid ſi inter ancillas etiam cenſeatur mater, quæ pretio conducta fuit, ut lactaret ? Potuit illa, Deo ſuggerente, nomen Palæſtini imponere, cui omen ineſſet futurorum. Vel quid ſi nomen hoc habuerit à matre, priuſquam exponeretur ? Nam cùm hæc eum tribus adſervârit menſibus, ut eſt Exodi II, 2 ; quid ſi interea ſic vocarit, & mox quidem à circumciſione, hoc eſt, octava die : poſteaque filio reddito callidè nomen reddiderit prius ? Sed de poſtremo hoc diſſentientem habemus Clementem Alexandrinum, qui lib. I Στρωματ. dum à matre occultaretur, nomen ei fuiſſe ait, non Palæſtino, ſed Ioakim. Atque addit, poſtquam in cælum receptus, & aliud accepiſſe nomen. Ἔσχεν δὲ καὶ τρίτον ὄνομα ἐν οὐρανῷ μετὰ τὴν ἀνάληψιν, ὥς φασιν οἱ μύσται, Μελχί. *Habuit & tertium nomen, poſtquam in cœlum adſumtus, ut dicunt Myſtæ, Melchi.* Id ſignificat, *Rex meus.* At in Philonis antiquitatibus *Melchil* legas : atque id nomen ei à matre lactante ait impoſitum. Puto, *Melchi* reſcribendum. Sic quoque plenum

plenum fuerit ominis nomen. Sed Philo iste est scriptor suppositicius, nec magnæ rei; non indiligens quidem lector Iudæorum, ex quorum lacunis sua prope hausit omnia: sed Latinorum, Græcorumque admodum negligens, ut sæpe ne inspexerit quidem: sacræ etiam scripturæ securus adeo, ut crebrò ab ea recesserit. Non id refugerem comprobare: nisi levasset me hoc labore Hispanus Theologus, Melchior Canus, lib. XI Locorum Communium cap. VI.

Nec difficile est videre, quomodo, quod Liber dicitur *βιμάτωρ*, *bimater*, id Mosi etiam conveniat. Nam & Moses, præter matrem, quæ peperit, habuit alteram, filiam Pharaonis: cui *erat in filium*, ut est Exod. II, 10. Vnde & Stephanus protomartyr Act. VII: ἐκτεθέντα αὐτὸν ἀνείλετο ἡ θυγάτηρ Φαραώ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν· *Expositum eum sustulit filia Pharaonis, & educavit eum sibi pro filio.* Atque ejus curâ etiam, ut ibidem legas, ἐπαιδεύθη πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων, *institutus est omni sapientia ac doctrina Ægyptiorum.* Vbi Clemens Alex. in I Στρωματ. intelligit universam Mathesin, & Medicinam.

Diodorus in V ait, Liberum εὐπρεπείᾳ πολὺ τῶν ἄλλων διενεγκεῖν· *formæ venustate aliis præstitisse.* At Exodi II, 2, dicitur mater Mosis, quia elegantem videret, quem esset enixa, tribus eum mensibus abscondisse. Imò Iosephus Antiquitatum lib. IV, cap. V * narrat, ut eum adoptârit Thermuthis, filia regis, quia esset μορφῇ τε θεῖος, καὶ φρονήματι γενναῖος, *formâ divinus, & indole generosus.* Itaque puerum quaqua gestaretur, vel iret, omnium in se oculos convertisse.

* Græc. at Lat. cap. 9.

Liber educatus dicitur in monte Arabiæ, nomine Nysa. Vnde Diodorus in III, ait deportatum εἰς Νύσαν τῆς Ἀραβίας †. Idemque docet in IV. Ac præivit huic Homerus in hymnis:

† Nysam Arabiæ.

> Ἔστι δέ τις Νύση, ὕπατον ὄρος ἀνθέον ὕλῃ
> Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτοιο ῥοάων·
> *Nysa jacet quædam, mons silvis floridus altis*
> *Phœnice procul, Ægypti stagnantis ad undas.*

Nam inter Phœniciam, & Ægyptum, sive Arabicum sinum, Arabia est sita: inque Arabia Petræa, est tum desertum Sin, tum mons Sinai; ubi Deus inter tonitrua, & fulmina, Legem suam tulit. Atqui, vocali mutatâ, literisque trajectis, ex *Sina* habes *Nysa*. Vt verisimile sit, Liberi pueritiam statui in Arabia, quia Moses XL annis in Arabiæ deserto egit; inque deserto imprimis celebrari montem Nysam, propter celebritatem Sinai montis, ubi lex promulgata. Non est, quòd dicat aliquis, Liberum in Arabia, nô in Ægypto educatum. Nam Orpheus, ut antea dictum, in Ægypto Liberum ait natum. Sed, ut alii in Arabia educatum putarent, inde est,

quia Moses ex Arabia, ubi XL annis exulavit, in Ægyptum rediit, indéque se Israelitis in Arabiam præstitit ducem.

Vtramque Mosis in Arabia moram considerabimus. Priùs illam exilii, cùm, post interemtum Ægyptium, profugit in terram Madian. At φυγὰς Διονύσου, *exilia Liberi*, etiam memorat Plutarchus de Iside & Osiride, & ex eo Theodoretus Θεραπευτικῆς serm. III *.

* pag.46, edit. Commelin.

Post XL exilii annos rediit in Ægyptum, inde educturus Israelitas. Quomodo Liber profugerit in Mare Rubrum narrat his verbis Nonnus in XX Dionysiacôn:

> Ταρβαλέοις δὲ πόδεσσι φυγὼν ἀκίχητος ὁδίτης
> Γλαυκὸν Ἐρυθραίης ὑπεδύσατο κῦμα θαλάσσης·
> *Trepidantibus verò pedibus fugiens incomprehensibilis viator*
> *Flavum rubri subiit fluctum maris.*

In uno, ut serviret argumento, à veritate abiit Nonnus. Cùm ille, Græcos secutus, Bacchum intelligeret Thebanum: prius eum in Phœniciam, hinc Arabiam, tum mare Erythræum deduxit. At Liber hic Ægyptius est; nec Arabicum, sed Ægyptium regem fugiens, mare subiit Erythræum.

Egressus Moses hoc mare, varia cum Arabiæ, & vicinis principibus, bella gessit; ut ex Mose ipso constat. Atqui & Liber, ut Antimachus poeta, teste Diodoro in tertio, tradidit, in Arabiam, dum regionem hanc sperat amicam, cum exercitu suo venit: sed rex Arabum Lycurgus statuit occultè & Liberum, & Mænadas, perdere. Scio, varios id referre ad Lycurgum, Thracum regem. Sed convenientiùs Nonnus libro eodem:

> Ἀρραβίην ἐπέβαινε, καὶ εὐόδμων ἀπὸ δένδρων
> Νυσιάδος τανύφυλλον ἐθάμβεε δείραδα λόχμης,
> Καὶ πόλιν αἰπύδμητον ἀκοντοφόρων τροφὸν ἀνδρῶν,
> Ἔνθά τις Ἄρεος αἷμα μιαιφόνος ᾤκεεν ἀνὴρ
> Αἰνομανὴς Λυκόοργος.
> *Arabiam adscendit, & bene odoratas ob arbores*
> *Nysiaci frondosum admirabatur jugum sylvæ,*
> *Et urbem excelsam teliferorum nutricem virorum,*
> *Vbi quis Martis sanguis, cæde pollutus, habitabat vir,*
> *Valde furiosus Lycurgus.*

Et post compluria:

> Ἀρραβίης μεδέοντι Δρυαντιάδῃ Λυκοόργῳ.
> *Arabiæ regi, Dryantis filio, Lycurgo.*

Quomodo verò victus à Libero sit Lycurgus, narrat idem in primo & vigesimo. Atque ita ille, poetarum more, duos minimùm Liberos in unum confundens; seniorem, Iovis, & Proserpinæ, ac juniorem, Iovis, & Semeles

Semeles filium. Ob quam duorum mixturam, quorundam sententia est Liberum vocari δίμορφον, *biformem*: ut est apud Diodorum in III.

Scribit idem Diodorus in IV, Liberum περιάγειν στρατόπεδον οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν· *circumduxisse exercitum non virorum modò, sed & feminarum.* At Moses totum circumduxit populum Israeliticum; in quo viri, feminæ, pueri etiam.

Orpheus θεσμοφόρον *legiferum* vocat Dionysum. At Moses Iudæorum erat legislator: cui & δίπλακα θεσμὸν tribui videas ab Orpheo, ob duplices decalogi tabulas.

Item Liber Orpheo in hymnis dicitur ταυρομέτωπος, *tauri frontem habens*; & ταυρόκερως, *tauricornis*; & κερασφόρος, *corniger*. Sic Βίκερως Ἴακχος, *bicornis Iacchus*, Sophocli versibus à Strabone quoque adductis initio libri quindecimi. Etiam Euripidi in Bacchis à choro, Orphei exemplo, Ταυρόκερος θεὸς * vocatur. Quæ opinio ex eo videtur profecta, quòd radii de Mosis vultu relucentes cornuum præberent imaginem: ut colligere est ex Exod. XXXIV, 29. Hebraice est קרן, quod secundum R. Salomonem valet, *lucem emittere instar cornu.* Nempe à קרן, keren; unde Græcum κέρας, & Latinum *cornu*. Indeque, occasionem etiam præbente interpretatione vulgatâ, quæ vertit, *quod cornuta esset facies Mosis*, orta est inepta pictorum consuetudo, Mosen effingentium cum cornibus binis.

* *tauricornus Deus.*

De Mose legimus †, ut in solitudine Sin, virgâ feriens petram, eduxerit aquam. Hoc quoque in Liberi Orgiis repræsentabatur: ut cognognoscimus ex Euripide in Bacchis. Vbi refertur, ut Agave, & Bacchis cæteris, Orgia celebrantibus, unâque earum petram percutiente, aqua emanârit. Verba enim nuncii ad Pentheum sunt:

† *Num. c.20, v.11.*

> Θύρσον δέ τις λαβοῦσ', ἔπαισεν εἰς πέτραν,
> Ὅθεν δροσώδης ὕδατος ἐκπηδᾷ νοτίς.
> *Thyrsum autem quædam arripiens percussit petram,*
> *Aquæ prosiliit humor unde roscidus.*

Numer. XXI legimus, ut cùm Deus populo Israelitico serpentes immisisset ignitos, qui multos necabant: pœnitudine ductis Moses Dei jussu anguem erexerit æneum, quem qui conspicerent, sanitati redderentur. Quid si in memoriam istius rei in Liberi sacris caput cinxerint serpentibus: ut ostenderent, nunc quoque Liberi mystis serpentes non nocere? Hunc ritum indicat Euripides Bacchis: Στεφανῶσέν τε δρακόντων στεφάνοις· *Et coronaverunt draconum coronis.* Catullus de nuptiis Thetidis & Pelei:

> *Pars sese tortis serpentibus incingebant.*

Clemens Alexandr. Admonitione ad gentes: Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσι Βάκχαι ἀνεστεμμέναι τοῖς ὄφεσιν· *Bacchum Mænolen celebrant Bacchæ coronatæ angui-*

anguibus. Arnobius etiam in v, Bacchanalia exagitans, *Circumplicatis*, inquit, *vos anguibus*.

Habuit Moses fidelem socium Caleb, è tribu Iuda, vel eo notissimum, quòd ille, & Iosua, soli cæteris terræ exploratoribus, populum turbantibus, sese opposuerint*; unde & se objecere periculo, ne à populo obruerentur lapidibus. Soli etiam † terram ingressi sunt Cananæam. Quia verò Calebo obtigit Kiriath-Arba, sive Hebron: eò & pro regione illa Calebi, sive quam Calebi posteritas possedit, sumitur ea vox 1 Samuel. xxx, 14. Porrò כֶּלֶב, keleb, *canis*. Vnde ambiguitas 1 Sam. xxv, 3. Vbi Nabal dicitur כָּלִבִּי, calbi. Quod Græci interpretes reddidere ἄνθρωπος κυνικὸς, *homo caninus*: hoc est, avarus: ut Belgis talis **hondsch** dicitur. Pro quo perperam in Basileensi Brylingeri editum κυνηγὸς, *venator*. Omnino autem כָּלִבִּי, vertendum *Calebita*. Ita Targum, מִדְבֵית כָּלֵב, *ex familia Caleb*. B. quoque Hieronymus, *de genere Caleb*. Non difficile hinc erit videre, cur Libero dederint socium canem. Nempe origo fabulæ ex vocabuli *caleb* ὁμωνυμίᾳ. Cujus generis multa exempla. Sic dixere Cyrum canis ubera suxisse, quia Cyri nutrix dicebatur Σπακὼ, Medi autem σπάκα *canem* appellent; ut est apud Herodotum in primo, & Iustinum lib. 1. Romulus item à lupa fera dicitur altus, quia nutrix fuerit lupa, hoc est, meretrix. Liberi igitur socius canis, quia *Caleb* signat *canem*. Nec enim è vulgo canem fuisse, indicio est, quòd donum erat Panos, hoc est, domini totius Naturæ: quodque ratione foret præditus: ut est apud Nonnum in xvi Dionysiacon ‡. Præmium etiam ejus cælum. Audiamus sermonem Liberi ad canem: — Χάειν δέ σοι εἵνεκα μόχθων

Δώσω ἀμοιβαίην μετὰ Σείριον ἀστέρα Μαίρης
Αἰθέρος ἀστὸν ἐγώ σε, καὶ ἀστερόεντα τελέσσω
Ἄγχι κυνὸς προτέρου σταφυλὴν ἵνα καὶ σὺ πεπαίνῃς
Βότρυος ἐς λιθείαν ἀκοντίζων σέθεν αἴγλην.

— *Gratiam tibi, laborum ergo,*
Referam mutuam, post Sirium, stellam Mæræ,
Ætheris civem ego te, & stellis multis relucentem efficiam
Prope Canem priorem, uvam ut & tu maturam reddas
Racemi in ubertatem jaculans à te splendorem.

Vbi stellam Μαίρας appellat Caniculam. Hesychius: Μαίρα*, κύων τὸ ἄστρον, ἢ ἀκμαιότατον καῦμα· οἱ δὲ τὴν Σελήνην. Et ingeniosè satis peruditus Anglus Sanfordus conjectabat, Mairam esse Liberi, hoc est, Mosis sororem Mariam. Nam Μαίρα κατὰ μετάθεσιν Μαρία. Cujus maritus Hur, teste Iosepho: unde idem hunc Horum censet, vel fratrē Mosis Aaronem: quod impensius placeret, si Orus Osiridis frater, vel affinis esset. Nunc fuisse Osiridis

* *Num. cap. 13, v. 31. item cap. 14, v. 7, & 10.*
† *Num. cap. 14, v. 24, & 30.*
‡ *vers. 187, & seq.*
* *Maira, sive Mara, sidus Canis, sive æstus intensissimus. Secundum quosdam, Luna.*

Osiridis & Isidis filium, tradunt Ægyptii. At frater Osiridis Typho, infensus hostis: ut ea ad primum Osiridem; non hunc debeant referri. Quàm apposite verò Calebo promittitur, fore, ut inter astra relatus, ipse etiam racemos maturet! Nam ex XII illis fuit, qui prægrandem illum racemum detulerant ad Israelitas; quemadmodum diximus.

Quamquam verò Moses non reperit vinum, quæ laus est Noachi, ut is sit Orientalium Assyrius, & Indicus Liber (ex Assyria enim in Indiam venisse, opinio erat Indorum, ut diximus †) non tamen caussa defuit, cur vini etiam ratione Mosi nomen Liberi daretur. Nam perduxit Israelitas usque ad terram, non solum lacte & melle fluentem, sed vino etiam affluentem. Vt inde videri expressum queat, quod apud Euripidem in Bacchis chorus canit:

† cap. 25.

Ῥεῖ δὲ γάλακτι πέδον,
Ῥεῖ δ' οἴνῳ, ῥεῖ δὲ μελισσᾶν
Νέκταρι, Συρίας δ' ὡς λιβάνου καπνός.

Fluit vero lacte terra,
Fluit etiam vino, fluit & apum
Nectare: Syriaci verò ut Libani fumus.

Ac in beatam adeò terram duxisset Moses, nisi culpa fuisset penes Israelitas, qui pugnam aggredi metuebant, territi, tum munitis terræ civitatibus, tum giganteâ incolarum staturâ. Ostendit interea, quem exploratores attulerant, palmitem abscissum cum uva sua, portatum in vecte à viris duobus: ut est Num. XIII, 24. Nempe ut hæc, de vecte dependens, illæsa monstraretur Israelitis. Erat enim ingens, & pulchra: quo accendi poterant Israelitæ ad expeditionem adversus eos, unde nobilis ille botrus adferretur. Sed ut ingentem fuisse, certissimum est, propter ea, quæ diximus: num etiam putandum, tantam fuisse, ut ponderis gratiâ necesse fuerit à duobus deferri? Sic existimat Philo: imò arbitratur, his pondere defessis, bajulos successisse alios, atque alios. Audiamus eum in primo de vita Mosis: Μάλιστα δ' αὐτοὺς κατέπληττεν ὁ τῆς ἀμπέλου καρπός. οἱ γὰρ βότρυς ὑπερμεγέθεις ἦσαν, ἀντιπαρεκτεινόμενοι τοῖς κλημάτιοι καὶ μοσχεύμασιν, ἄπιστος θέα. ἕνα γὰρ ἐκτεμόντες, καὶ δοκίδος ἐκ μέσων ἀπαιωρήσαντες, ἧς τὰς ἀρχὰς δυσὶ νέοις, τῷ μὲν ἔνθεν, τῷ δὲ ἔνθεν ἐπιθέντες, ἐκ διαδοχῆς πιεζομένων ἀεὶ τῶν προτέρων, βαρύτατον γὰρ ἦν ἄχθος, ἐκόμιζον. *Maximè autem admirationi iis fuit fructus vitis: nam prægrandes erant uvæ, de palmitibus pendentes, vix credibile spectaculum. Nam unam cum resecuissent, suspenderunt de medio vecte; cujus extrema cùm duo juvenes hinc & inde sibi imposuissent, deportarunt eam, aliis post alios succedentibus, propter pondus.* Metuo, ne καθ' ὑπερβολὴν * ista dixerit Philo. Vel si sic alios aliis succedere opus erat, id credo fuerit, non tam ob pondus uvæ, quàm ob

* *per excessum.*

vectis moleſtiam, & longitudinem viæ. Quouſque verò nonnullis uvæ terris excreſcant; docet nos egregius naturæ myſtes Plinius lib. XIV, cap. I: *Vvæ*, inquit, *magnitudinem infantium puerorum in interiore Africæ parte exſuperant.* Sed quid hæc ad ea, quæ Stephanus Byzantius refert in Εὐκαρπία? Ait, ſic populum dici minoris Phrygiæ. Deinde ſubjungit: Ἱστορεῖ Μητροφάνης, τὸν βότρυν ἐκεῖ τοσοῦτον γίνεσθαι τὸ μέγεθος, ὥστε ἅμαξαν ἀπ' αὐτοῦ σχισθῆναι κατὰ μέσον. *Narrat Metrophanes, racemum iſtic generari ejus magnitudinis, ut ab eo currus in medio fuerit diſruptus.* O fidem leviſſimæ Græcorum gentis! Putemuſne, ſi Divæ Fidei (ſic loqui nunc liceat cum Gentilibus) periculum immineret, propter quod ſe occultare in terris cogeretur, uſpiam ſe tutiùs abſconſuram, quàm apud Græculos? Nemo enim ſapiens quæreret illam apud eam nationem, quæ, ut Tullius ait pro Valerio Flacco, *Fidem nunquam coluit*: ne in hiſtoria quidem, de qua ſic Quinctilianus lib. II, cap. II: *Græcis hiſtoricis plerumque poeticæ ſimilem eſſe licentiam.* Profectò vel de papyro currum iſtum ætas fecerat puerilis: vel non magnitudine uvæ, ſed mendacii hujus, crepuit medius.

CAPVT XXXI.

Canobus ſive Canopus Ægyptius num à Menelao Atrida Diis additus ſit, an longè eo antiquior fuerit, in utramque partem diſſertatum. Succeſſio regum Ægyptiorum à Cambyſe, primo è Perſis rege Ægyptio, uſque ad Darium Codomannum, regem ex ea gente ultimum: & de Apide bis à regibus Perſicis male habito: deque duplici Ægyptiorum adverſus Perſas rebellione. Ptolemæus Magnus ſive Soter fœdâ ſacerdotis Ammonii adulatione pronunciatus Deus. Decretum Philadelphi de fano Arſinoæ exſtruendo, in quo ſimulachrum ejus nullo ſubnixum in aëre penderet. Auſonii in eo lapſus, ac fortè etiam B. Auguſtini. Solis ſimulachrum Serapidi artificio adſurgens magnetico. Merum eſſe commentum de Muhammedis urna in aëre pendente. Antinous ab Hadriano Cæſ. Diis Ægyptiis collega datus.

DIximus de antiquis Ægyptiorum Diis, tum illis, qui vixerint initio regni, jam ante Abraham patriarcham: tum aliis, qui poſtea, ante tamen Othonielis, ac Iudicum tempora, floruerint.

Paullò verò poſt bellum Trojanum Canobus Laco à Menelao, qui hoc gubernatore uſus fuerat, fanum accepit juxta oſtium Canobicum. Strabonem vide in XVII, & Euſtathium ad Dionyſii verſum:

Καὶ τέμενος περίπυστον Ἀμυκλαίοιο Κανώβου.

Et delubrum celeberrimum Amyclæi Canobi. Quia verò gubernârat navem, aquis eum præfecerunt: imò & Neptunum vocarunt: unde

unde Ποσειδῶνος Κανώβου ἱερὸν * legas apud Stephanum †. Quomodo is Chaldæorum Deum Ignem ſuperârit, narrat Rufinus in ſecundo hiſtor. Eccl. & Suidas in Κάνωπος. Ex quibus ſuper re vulgatiſſima non dubitavit caput integrum contexere Petrus Crinitus in XI de honeſta diſciplina. Sed quod multis veterum proditum eſt, Menelaum hoc uſum gubernatore: id negat Ariſtides oratione Ægyptiaca de cauſſis Nili creſcentis. Vbi cùm dixiſſet, Hecatæi, & famæ judicio, Canopum Menelai gubernatorem putari, continuò ſubjungit: Ἔγωγε ἤκουσα ἐν αὐτῷ Κανώβῳ τῶν ἱερέων οὐ τῶν φαυλοτάτου, ὅτι μυρίοις ἔτεσι πρότερον ἢ Μενέλαον ἐκεῖσε προσχεῖν, τὸ χωρίον οὕτως ὠνομάζετο. καὶ οὐκ ἄντικρυς μὲν ἔλεγε τοὔνομα τοῦτ' αὐτὸ ὡς ἀπογράψαι γράμμασιν Ἑλληνικοῖς· ἀλλ' ἦν μὲν ὥσπερ ἐμφερόμενον καὶ περιτρέχον· Αἰγύπτιον δὲ καὶ δυσγράμματον μᾶλλον· τόδ' οὖν ἡμετέρᾳ φωνῇ δηλοῦν ἔφη χρυσοῦν ἔδαφος. *Equidem audivi in ipſa Canobi urbe ex ſacerdote non infimæ conditionis, multis antè ſeculis, quàm eò veniret Menelaus; locum hoc nomen habuiſſe. Nec tamen ajebat, diſertè ac totidem literis ſic nomen id perſcripſiſſe Ægyptios: ſed ſic ut vicinum eſſet, & quaſi alluderet: Ægyptium verò illud difficilius exarari: noſtrâ autem linguâ ſignificare Aureum ſolum.* Meliorne hac parte Ariſtidis cauſſa ſit, an priorum, non facilè dixerim. Parte unâ Græculorum video vanitatem: quibus, ubi ex ſimilitudine nominum vel minima ſe occaſio offerret celebrandi ſuos; nunquam religio fuit quidvis comminiſci. Vt nihil fuerit mirandum, ſi, cùm numini Ægyptiaco audirent eſſe nomen, quale fere Canobi erat: avidiſſimè hanc amplexi ſint occaſionem detorquendi illud ad Canopum Menelai, quo ſic aliis perſuaderent, & illum Ægyptiorum Deum hominem fuiſſe Græcum. Verùm ex altera parte Ariſtidis illud cauſſam reddit ſuſpectiorem, quòd iſta ſcripſerit perſuaſus ab ſacerdote Ægyptio: idque eo tempore, quo religio Chriſtiana cum alibi, tum maximè Alexandriæ, & reliquâ Ægypto, ſumma caperet incrementa. Natus enim Ariſtides ſub Hadriano imp. ac ſub M. Antonino Cæſ. claruit: cui & familiaris admodum fuit. Aſſiduæ tum diſſertationes erant inter Chriſtianorum, & gentilium ſacrorum antiſtites. Noſtris exprobrantibus, quòd Ægyptii eos colerent, qui homines fuiſſent, ac ſæpe haut magnæ rei; qualis nauclerus ille Canobus, hoc ſolo nomine in Deos relatus, quia gratus fuiſſet Menelao: illi nihil iſtorũ agnoſcere, ſed quævis effugia meditari, ne inferiores Chriſtianis viderentur: ut nihil novi fecerint, ſi Canobũ eſſe vetus Ægyptiorum numen, longè Menelao, ac bello Trojano antiquius, prædicarint.

* *Neptuni Canobi fanum.*

† *in* Κάνωβος.

Ac hujuſmodi fuere Dii Ægyptiorum, dum ſuis paruere regibus: hoc eſt, uſque ad Amaſis filium Pſammetichum à Cambyſe devictum. Ad quæ uſque tempora reges eorum dicti *Pharaones*. Nec enim putandum, id Moſaicis ſolùm temporibus locum habuiſſe; de quo ex Pentateucho li-

quet : ſed etiam extremis ; ſaltem ante tempora Cambyſis, ut dixi. Vnde apud Ierem. XLIV, & XLVI, *Pharao Necho*, & *Pharao Cophra*. Sed *Pharao* tantum erat dignitatis appellatio, ut proprio nomine opus eſſet diſtingui : quod Ieremias oſtendit. Porro, ubi Cambyſes Ægypti potitus, non eo deinceps loco Dii eſſe Ægyptii : quippe dominis tum Ægypti Perſis; qui nec Deos agnoſcerent animales, nec animantia muta pro ſymbolis Deorum. Itaque Cambyſes Memphitas proceres, feſtum Apidos agitantes, interemit : poſtea Apide à ſacerdotibus add ucto, hos quidem flagris cædi juſſit; Apidem verò, cum ventrem ferire vellet, in femore vulneravit; unde is poſtea extabuit; poſtea verò, clam Cambyſe, à ſacerdotibus eſt tumulatus : uti Herodotus pluribus narrat in Thalia.

Manſit autem Ægyptus ſub Perſarum imperio uſque ad Artaxerxem Longimanum : cujus tempore Ægyptii Inarum, Pſammetichi filium, regulum antè Libyæ, regem crearunt Ægypti. Atque, adjutantibus eum Athenienſibus, primò feliciter ſatis res Ægyptiis proceſſerunt. Vbi verò Artaxerxes magnâ, quam in Cilicia exſtruxerat, claſſe; pedeſtribus ſimul copiis, quas per Phœniciam deduxerat, victor evaſit : Athenienſes quidem dimiſit, Inarum autem ſuſpendit.

Exinde Ægyptii iterum eſſe ſub Perſis, uſque ad tempora Darii ſecundi, ſive Nothi : quando regem crearunt Amyrtæum Sebennitam : qui annis ſex imperium tenuit. Poſt hunc quatuor rexere dynaſtæ Mendeſii, Nepheritis, Achoris, Pſammites, & alter Nepherites. Hinc tres Sebennitæ, Nectanebis, Teos, Nectanebos. Poſterior verò Nectanebos imperio eſt ſpoliatus ab Artaxerxe Ocho. Qui quo loco habuerit religionem Ægyptiam, argumento erit, quòd Apim mactavit, & inde eum, epulans cum amicis, abſumſit. Vnde Ægyptii Ochum appellabant *gladium*, ad aſperos ejus mores ſignificandos : quemadmodum teſtis eſt Plutarchus lib. de Iſid. & Oſiride. Qui & poſtea narrat occaſionem iſtorum. Ochum enim à dicacibus Ægyptiis aſinum vocatum. Tum illum dixiſſe : At aſinus iſte veſtrum comedet bovem: hinc Apim mactâſſe. Quorum auctorem laudat Dinonem. Atque idem apud Ælianum legas lib. IV Hiſtoriæ Var. cap. VIII. Poſtea Ægyptus Perſici juris manſit, donec devicto Dario Codomanno, regum Perſicorum ultimo, in Alexandri Magni poteſtatem venit : qui eam annis tenuit quinque. Vt hic ab oraculo Iovis Ammonis ſit Dei filius, Deuſque habitus; nihil attinet reponere, quia fugit neminẽ. Poſt eum rexit Ptolemæus Lagi filius : à quo deinceps reges dicti ſunt Ptolemæi : ſed ſic ut cognomentis Philadelphi, Epiphanis, & aliis, diſtinguerentur. Lagiden hunc, qui & Magnus, & Σωτὴρ dictus, Rhodiis hoc agentibus, ut gratiam rependerẽt, ab oraculo Ammonis pronunciatum

ciatum eſt, divinis afficiendum honoribus: unde lucus illi in urbe Rhodi ſacratus, atque is quadratus, exſtructâ ad latus quodque porticu ſtadium longâ; quam Πτολεμαῖον nuncuparunt. Lagidæ ſucceſſit Philadelphus: qui poſtremò ſororem duxit Arſinoën, antea Lyſimacho, & Ptolemæo Ceraunο nuptam. Quantopere amârit eam, argumento eſt, quòd Deorum cultu honorari cupierit. Plinius lib. XXXIV, cap. XIV: *Eodem lapide* (magnete) *Dinocrates architectus Alexandriæ Arſinoës templum concamerare inchoaverat, ut in eo ſimulachrum ejus in ferro pendêre in aere videretur. Interceſſit mors & ipſius, & Ptolemæi; qui id ſorori ſuæ juſſerat fieri.* Sed Auſonius ita rem narrat, quaſi eò rem perduxerit, quò volebat. Sic enim inquit Idyllio III:

> *Conditor hic forſan fuerit Ptolemaidos aulæ*
> *Dinochares: quadro quoi in faſtigia cono*
> *Surgit, & ipſa ſuas conſumit pyramis umbras:*
> *Juſſus ob inceſti qui quondam fœdus amoris*
> *Arſinoën Pharii ſuſpendit in aëre templi.*

Ac planè cenſeo, eodem reſpexiſſe B. Auguſtinum lib. XXI de Civ. Dei cap. VI: ubi ait, *in quodam templo, lapidibus magnetibus in ſolo & in camera, proportione magnitudinis, poſitis, ſimulachrum ferreum, aëris illius medio, inter utrumque lapidem, ignorantibus, quid ſurſum eſſet, ac deorſum, quaſi numinis poteſtate pendêre.* Ludovicus Vives tamen intelligi putabat ſignum Solis in Serapidis templo apud Alexandrinos. Sed obſtat, quòd ſupernè illud magnetem haberet, parte infernâ non item: uti oſtendunt hæc verba Rufini in ſecundo hiſtoriæ Eccleſ. cap. XXIII: *Signum Solis ex ferro ſubtiliſſimo manu artificis fuerat fabricatum, ut lapis* (magnes) *cujus naturam ferrum ad ſe trahere, deſuper in laquearibus fixus, cùm temperatè ſub ipſo radio ad libram fuiſſet poſitum ſimulachrum, & vi naturali ad ſe raperet ferrum, aſſurrexiſſe populo ſimulachrum, & in aëre pendêre, videretur. Et ne hoc lapſu propero proderetur, miniſtri fallaciæ, Surrexit, ajebant, Sol, ut valedicens Serapi decedat ad propria.* Satis hæc oſtendunt, non loqui Auguſtinum de Solis ſigno apud Alexandrinos: ſed, ab Auſonio, vel aliis, deceptum, putâſſe, eſſe ſimulachrum ferreum, quod inter duos magnetes conſtitutum in aëre pendêret ſemper. Sed cautè, dubius ipſe, locum, ubi ſimulachrum tale foret, ſilentio præteriit. Nam Canopicum erat decretum, at non abſolutum: Alexandrinum abſolutum, ſed ſupernè ſolum attrahebatur, idque tantùm Sole ſurgente. Nec ſanè illius ab Auguſtino, vel Auſonio deſcripti, exſtare arbitror exemplum. Non quidem vulgaris me fugit opinio de arca Muhammedis cadaver continente, quam Mechæ, Arabiæ oppido, ſic inter magnetes ſuſpenſam in æquilibrio ajunt ſuſtineri. Sed totum hoc fabula eſt; quia, qua corpus ejus continetur, urna eſt lapidea, eaque non magnetis vi, vel arte aliâ elevata,

 ſed

ſed humi ſita : uti multi prodidere & ſuperiorum,& temporis noſtri ſcriptores; in his Gabriel Sionita,& Ioannes Heſronita,Maronitæ, opuſculo de variarum Orientis urbium religione ac moribus,quod tralationi Geographiæ Nubienſis ſubjecerunt. Sed ut ad Ptolemæos redeam , non Lagiden ſolum ſive Sotera , ſed etiam uxorem ejus Beronicen ; nec Arſinoën duntaxat, ſed maritum etiam Philadelphum , pro Diis cultos, vetus indicat ſubſcriptio ſimulachri Ptolemæi Euergetæ , quæ ſic incipit : Βασιλεὺς μέγας Πτολεμαῖος υἱὸς βασιλέως Πτολεμαίου, καὶ βασιλίσσης Αρσινόης θεῶν ἀδελφῶν, τῶν βασιλέων Πτολεμαίου καὶ βασιλίσσης Βερενίκης, θεῶν Σωτήρων ἀπόγονος. *Rex magnus Ptolemæus, filius regis Ptolemæi, & reginæ Arſinoæ, Deorum, fratris ſororiſque ; regum Ptolemæi, & reginæ Berenices, Deorum Servatorum nepos.*

Deſiit Ptolemæorum imperium devictâ ab Auguſto Cleopatra. Exinde Ægyptus ſub Cæſaribus Romanis fuit. Sub his novus Ægyptiis Deus ab Hadriano Cæſare amaſius ejus Antinous : de quo Athenagoras in Legatione , item Tatianus, ac Theophilus , ac imprimis Origenes in tertio adverſus Celſum Epicureum, hominem tam impudentem , ut cùm gentilium ipſe rideret oracula, ac ſacerdotum impoſturas : (quod non obſcurè indicat Lucianus in Alexandro Pſeudomante , quem Celſo huic dicavit) nihilominus tamen eò impudentiæ deveniret, ut quæ Antinoi ſacerdotes facerent , conferre auderet cum miraculis Servatoris noſtri Ieſu. Quo nomine accuratè ab Origene refelli meruit. Eſt & mentio ejus in veteri inſcriptione Romæ repertâ in campo Martio ad Iſidis : ΑΝΤΙΝΟΩΙ ΣΥΝΘΡΟΝΩΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩΙ ΘΕΩΝ*. Literæ unius errore apud Goltzium in theſauro rei antiquariæ ΣΥΗΘΡΟΝΩΙ editum eſt.

* *Antinoo eundem cum Diis Ægyptiis thronum occupanti.*

CAPVT XXXII.

Catabathmus Deos coluit patrios. Ammonis oraculum eſſe Chami, filii Noë. Exoriente ſalutari Euangelio Ieſu, minus minuſque illud conſuli ſolere. Expenſa veterum ſententia, utrùm propheta Nahum per No-Amon, *ac Ezechiel per* No , *Dioſpolin, an Alexandriam, intellexerit. Fana Batto conſtituta, Cyrenarum conditori. Origo proverbii ,* Batti Silphium. *Refellitur vir eximius ſuper eo, quòd putârit,Solini eſſe commentum de bono Silphii odore. Mopſus Afris Deus. Carthaginenſes Herculi Tyrio decumas prædæ mittebant. Refellitur eorum opinio , qui Carthaginem cenſent exſtructam à Xoro, & Carchedone : & quæ fabellæ hujus origo. Vnde urbs* Carthada ; *arx ejus,* Burſa *dicta ſit. Dido culta pro Dea. Vnde ea* Eliſa , *unde item* Dido *vocata. Qua occaſione Amilcar Pœnus à ſuis ſit Diis adſcriptus. De Philænorum aris mutilus Melæ locus ſuppletus , ſed*

Salluſtii,

Salluſtii, aut Valerii verbis. Æſculapii templum Carthaginenſibus, & unde eum habuerint cultum. Mauri coluere reges ſuos; in his Iubam.

EX Ægypto eo in Catabathmon, vallem devexam, Africæ finem; ex eorum quidem ſententia, qui Ægyptum Aſiæ adſcribere maluerunt. Hujus oræ (ut Mela ait lib. I, cap. VIII) *patrios ſervant Deos, ac patrio more venerantur.* Sed utrùm Dii iſti ſint animæ defunctorum, an naturæ partes, an utrumque pariter, id verò non dicit Mela.

Hinc conferam me ad Ammoniacam regionem: cui nomen ab oraculo Iovis Ammonis. Numen hoc Diodorus in tertio fuiſſe ait Αμμωνα βασιλεύοντα μέρους τῆς Λιβύης· *Ammonem in parte quadam Libyæ regnantem.* Addit, ut uxorem duxerit Rheam, Cœli filiam, Saturni ſororem. Quibus hiſtoria occultatur vetus, ſi Saturnum intelligas juniorem, hoc eſt, Noë: cujus nurus etiam vocare ejus ſorores poſſumus; quia & Noë, & illæ, ab uno deſcenderant Saturno ſeniore, ſive primo parente Adam. Nec obſtat, quòd Libyæ regem nuncupet Diodorus. Nam inde hanc conjecturam cepit, quod in Libya ejus fuerit oraculum. Sed ſi ſacram conſulamus hiſtoriam, comperiemus, multò latiùs ejus patuiſſe imperium. Nam ex diviſione terrarum inter liberos Noë, de qua ſuperiùs diximus, liquet, ſortitò illi obtigiſſe, & Cananæam, & Arabiam, & Ægyptum, & Æthiopiam, & Libyam exteriorem. Sed totum hoc ſubnixum eſt fundamento iſti, Iovem hunc Ammonem eſſe eundem ac Ham, ſive Cham, Noe filium; uti non ſemel diximus. Etiam vidimus, quàm oraculum ejus conſuli ſoleat à populis Aſiæ longè remotis. Sed jam Strabonis ætate negligi cœpit: ut indicat lib. XI: Διόπερ καὶ τὸ ἐν Αμμωνι σχεδόν τι ἐκλέλειπται χρηστήριον, πρότερον δὲ ἐτετίμητο. *Itaque oraculum Ammonis propemodum eſt deſertum, quod in honore prius fuit.* Magis etiam neglectum tempore Plutarchi: uti ſatis liquet ex iis, quæ ſcripſit de oraculorum defectu. Nempe quanto magis perrumperet lux Euangelii: tanto minus pretium erat tenebricoſis dæmoniorum oraculis. Itaque temporibus Theodoſii ſenioris deſpicatui plane erat: unde Prudentius:

Nec reſponſa refert Libycis in Syrtibus Ammon.

Videri autem poſſint oraculi ejus etiam meminiſſe Sacræ literæ. Vt Nahum III, 8: *Numquid melius tecum erit, quàm cum* נא אמון, *No-Amon?* Hoc eſt, *habitatione Amonis.* Nam נו ex נָוֶה, *habitaculum.* Sed enim oraculo Ammonis non convenit deſcriptio civitatis No inter flumina mariáque ſitæ: ut ibidem eam propheta Nahum depingit. Imò nec ſatis ea conveniens eſt Dioſpoli: quàm alii intelligunt, præeuntibus LXX, qui Ezech. XXX, 14, *No* vertunt Διόσπολιν. Favet quoque etymon. Nam נו *No* habitaculum,

lum, cui respondet *πόλις*, *civitas* : אמון, *Amon*, autem valet *Iovis* ; secundùm illud Herodoti in Euterpe : Ἀμμοῦν Αἰγύπτιοι καλέουσι τὸν Δία· *Ammûn Ægyptii vocant Iovem.* Sed, ut dixi, adversantur ea, quæ de situ Vrbis refert Nahum. Magis illa apta Alexandriæ, inter mare mediterraneum, & Mareotim, positæ : quam iccirco juniores fere intelligunt ; præeuntibus Hebræis, ac Chaldæis. Sed obstare videtur, quòd Nahum, & omnes prophetæ, etiam ultimus eorum Malachias, fuerint ante Alexandrum Magnum. Vidit hoc B. Hieronymus : sed ait, urbem *No* dictam, in cujus dirutæ solo exstructa sit Alexandria. Verba ejus sunt in Epitaphio Paullæ ad Eustochium virginem : *Vrbis No, quæ postea versa est in Alexandriam.* Et ad prophetæ Nahum cap. III : *Hebræus, qui me in Scripturis erudivit, ita legi posse asseruit : Nunquid melior es, quàm No-Amon : & ait,* נוא *Hebraicè dici Alexandriam ;* אמון *autem multitudinem, sive populos : & esse ordinem lectionis ; Nunquid melior es Alexandriâ populosâ, sive populorum, quæ habitat in fluminibus ; aqua in circuitu ejus ? Non quòd eo tempore Alexandria vocaretur : quippe quæ longo post tempore ab Alexandro Magno Macedone nomen accepit : sed quia sub nomine primo, id est, No, semper Ægypti metropolis fuerit, & abundantissima populis.* Subjicit deinde, ut Hieremias similiter XLVI, 25, *No* pro *Alexandria* dixerit. Quare, si B. Hieronymum audimus, schema illud fuerit, quod Πρόληψιν appellant. Nam neque Scripturas illud refugere, ostendimus Institutionum Oratoriarum lib. V, cap. XI, sect. VII.

Hinc concedamus in Æthiopiam : quæ, ut Deos, coluit reges suos ; ac privatim etiam alios, qui benefecerint : ut planius faciam libro proximo, cùm de vivorum agam cultu. Regia ejus urbs Meroë fuit, ejusdem cum insula nominis. Vbi, ut Strabo ait in septimodecimo, præter Deum quendam barbaricum (cujus cùm nomen reticeat, neque nos dicere illud possumus) Deos venerati Isidem, Pana, Herculem. Ac satis est verisimile, hæc numina eos ab finitimis accepisse Ægyptiis : quod si est, ea hic quoque locum habent, quæ superius de Ægyptiis illis retuli Diis.

Iter dirigamus ad Augilas, & Nasamonas, propero inde gressu in Cyrenaicam processuri. Nam jam cap. XI ostendimus, Augilas, Mela teste, colere Deos Manes. Pro quo Plinius ait *inferos* : uti & Solinus cap. XXXIV *, & Martianus Capella in VI. Defunctos verò intelligi, videre est ex iis, quæ de Nasamonibus prodidit Herodotus in Melpomene. Nam quæ de Nasamonibus Herodotus, hæc de Augilis Mela. Nec mirum, cùm populi sint finitimi in Marmarica ; juxta Ptolemæum. Potuere igitur hæ gentes in eo Manium cultu convenire.

* *al.* 31.

Cyrenenses regem Battum omnibus ornarunt honoribus, quibus reges priores : tum præterea ei statuêre, ut Herodotus in Melpomene ait,

τεμένεα

τεμένεα καὶ ἱερωσύνας, fana ac ceremonias. Atque horum auctor iis, ut ibidem legas, fuit Demonax, ex Mantinea Arcas: qui, occasione oraculi Delphici, eò à Mantineis missus erat. Ille verò civilis solùm honos fuit, quòd Cyrenæi cuderunt nummum, in cujus parte una caput Ammonis, in altera caulis Silphii, cum inscriptione ΚΥΡΑ, hoc est, ΚΥΡΗΝΑΙΩΝ. Vbi Silphium expressere, quia hoc regem suum Battum donarant. Vnde proverbium, Βάττε σίλφιον· *Batti silphium*, de honoribus raris. Et proverbii, & numismatis hujus, auctorem habeo scholiasten Aristophanis in Plutum, act. IV, sc. III: præterea Hesychium, Suidam, & Apostolium; qui iisdem penè verbis rem describunt in Βάττε σίλφιον. Nummi ipsius picturam ex eo, qui fuerat Antonii Pisonis Medici, expressit Yvo Villiomarus, hoc est, Iosephus Scaliger adversus Titium lib. VIII, cap. XXIV. Malignè facit Titius, in Assertionibus suis, quòd fidem ejus nummi in dubium vocet. Interim ratio fugit Yvonem, sive Scaligerum, cum à Solino solo censet laserpitio odoratam tribui radicem; imò id ejus esse commentum: cum & Suidas ἡδύοσμον, *suave-olentem*, dicat: & Aristophanis scholiastes, tum in locum antè memoratum, tum etiam in Aves, Scenâ eâ, quam Neptunus sic incipit, Τὸ μὲν πόλισμα.

Vlteriùs est Africa propriè dicta; quippe interjecta inter Cyrenaicam, & Mauritaniam, secundùm Ptolemæum. Hic cultus est Mopsus vates: ut ostendunt ista Appuleji de Deo Socratis: *Pro numine postea ab hominibus proditi, fanis & cerimoniis vulgo advertuntur: ut in Bœotia Amphiaraus, in Africa Mopsus, in Ægypto Osiris.* Puto, eum esse, non Mopsum Tiresiæ ex Mantone filia nepotem; de cujus in Cilicia oraculo antea vidimus: sed filium Ampyci, Argonautarum unum; de quo Apollonius, & Valerius Flaccus, in Argonauticis. Apud Statium etiam in III Thebaidos sic de eo Amphiaraus: —— *Nec, me ventura locuto,*

Sæpius in dubiis auditus Iasone Mopsus.

Vbi sic Lactantius sive Lutatius interpres: *In tantum magnus fuit Mopsus in augurali peritia, ut post mortem ei templa dicata sint: à quorum adytis sæpe homines responsa accipiunt.* Quibus cultus fuerit locis, non addit interpres: sed de Africa credere debemus Appulejo, homini Afro; addo & mago, eoque oraculorum callentissimo. Proque hoc facere etiam videtur Seneca in Medeæ choro: ubi legas,

Idmonem, quamvis bene fata nosset,
Condidit Serpens: Libycis arenis
Omnibus verax, sibi falsus uni,
Concidit Mopsus, caruitque Thebis.

Quamquam eo de loco non magnopere contenderim, gnarus, quàm

variè eum diſtinguant viri doctiſſimi. Sed iſta, quam poſui, maximè menti convenit Appuleji. Et favet Ammianus in XIV, ubi perperam quidẽ Argonautam Mopſum in Cilicia cultũ; at rectè eum in Africa mortuũ tradit.

In Africa propriè dicta etiam Carthaginenſes erant, Tyriorum coloni, ac propterea cultores numinum Tyriorum; de quibus antea diximus. In iis Herculis; cui propterea decumas proventuum mittebant: ut eſt apud Diodorum lib. XX. Exemplum ejus rei habemus in Cartalone: quem Carthaginenſes Tyrum miſêre, ut decimas Herculi ferret ex præda Sicilienſi, à patre ejus Maleo capta: ſicut Iuſtinus narrat lib. XVIII.

Sed mittamus nunc Herculem Tyrium; quando & antea de eo diximus, iterumque agemus in numinibus Gaditanis, & Hiſpanicis. Cætera etiam prætereamus Carthaginenſium numina, quæ cùm colonia illa duceretur, domo ſecum afferebant; deque illis ſolum videamus, quæ poſtea receperunt: & quoniam iſta fere apud gentes fuit conſuetudo, ut eos, quibus urbes deberent originem ſui, non pro parentibus modò haberent, ſed etiam pro Diis: ab his deinceps noſtra proficiſcatur oratio.

De conditoribus Vrbis, ſi Appiano * credimus, diſſenſus inter Phœnices & Carthaginenſes fuit. A Phœnicibus enim creditum ait, Xorum & Carchedonem urbẽ eam exſtruxiſſe; à Carthaginenſibus autẽ, Didonem. Phœnicibus aſſentiri non poſſumus. Nullus enim Xorus fuit: ſed fabula de conditore hoc ex eo cœpit, quòd Carthago eſſet Tyriorum colonia: at Tyrus Phœniciâ linguâ צור *Tſor* diceretur. Græcis quippe nulla vox incipit à T S: ſed pro duplici Tſade ſive T S, habent K S ſive Ξ, unde multo plurima inchoant. Ergo pro Τσῶρος dixere Ξῶρος. Niſi pro *Xoro* ſcribendum *Zoro*. Quippe in Euſebii Chronico legas ex Philiſto, Zorum & Carchedonẽ eſſe Carthaginis conditores. Vbi Græce apud Syncellum Ἐζώρου. Et ſane Z propius abit à Tſade. Nam Z valet δσ: ut φράζω ſit φράδσω, pro quo Dores κατὰ μετάθεσιν, φράσδω. Nec ullus Carchedon urbem exſtruxit: ſed urbs ea à Tyriis vocata *Carthada* †; pro quo Græci dixere Καρχηδὼν, uti Latini *Carthago*. Carthada autem appellata eſt ad diſcrimen arcis: uti hodiéque crebrò inter *arcem* & *oppidum* diſtingui ſolet. Vocabulum *Carthada* Solino ‡ exponitur *Civitas Nova*: uti καρχηδὼν Stephano Byzantio καινὴ πόλις, aliis νεάπολις. Nempe ex Arabico קְרִיָּה גַּדָּא, *caria gadda*. Nam Arabum & Tyriorum lingua eadem. Vel ab Chaldæo קַרְתָּא חֲדַתָּא, *carta chadatta*. Quod Hebraicè קֶרֶת חֲדָשָׁה, *kereth hadaſcha*. At arx dicta iis, uti & Hebræis, בִּצְרָה, *botſra*, hoc eſt, ὀχύρωμα, πύργος, *arx*, *munimentum*, *burgus*. Sed Græci carent litera tſade: unde nunc T, nunc S omittunt. Itaque à *botſra*, T rejecto, foret *boſra*. Sed nec amant R poſt S: eoque trajectis literis, & vocali mutatâ, dixere βύρσα: quod ic-

* initio Libycorum & Punicorum.

† Solin. cap. 30.

‡ cap. 30.

circo Strabo in XVII ἀκρόπολιν ſive *arcem* interpretatur. Ex his videmus, non modò, unde & *Carthago*, & *Burſa*, nomen acceperint: ſed etiam, non fuiſſe Carthaginem conditam à Xoro, & Carchedone; ut Tyrios tradere, ait Appianus. Quare nihil mirandum, ſi Xorus, & Carchedon, nuſquam referantur in Deos. At contrà eſt de Eliſſa Tyria; cui natales Vrbis tribuebant Phœnices. De hac ita Iuſtinus lib. XVIII: *Quamdiu Carthago invicta fuit, pro Dea culta eſt.* Hanc *Eliſſam Tyriam quidam Dido autumant*: ut inquit Vellejus in primo. Priùs nempe vocabatur אֱלִישָׁה, *Eliſſah*: cujus poſterior pars שֶׂה, *agnus*: unde interpretantur *Dei mei agnus*. Niſi idem nomen ac prophetæ Eliſæi, אֱלִישָׁע, quod à יֶשַׁע, *ſalus*; ut ſit *Dei ſalus*, vel *Deus ſalvans*. Apud Euſebium legas, Didoni priùs nomen fuiſſe Θειγώ: quod neſcio unde hauſerit. Διδὼ autem, Hebr. דִּידָה, *dilectulam* notat. Eſt enim diminutivum à דָּוִד, David, hoc eſt, *dilectus*. De quo tamen aliter veteres. Euſtathius in Dionyſii περιήγησιν* Διδὼ exponit ἀνδροφόνον‡. Servius P. Dan. in 1 Æn. ait Punicâ linguâ notare *viraginem*: atque id nomen adeptam, poſtquam ſe in pyram conjecerat, ne, cujus animo ſemper obverſaretur maritus (Sichæum Maro†, Sicharbam Servius‡, Acerbam, vel Acervam Iuſtinus* vocat) ea animo adverſante nubere cogeretur Iarbæ, Maxitanorum, ſive Mazyum, ſeu Libyum Numidarum regi. At ſcriptor Etymologici magni, item Varinus Phavorinus, Διδὼ interpretantur πλανῆτιν, hoc eſt, *vagam, erraticam*: quomodo dictam arbitrantur, quia Tyro profuga variè eſſet vagata. Porrò coacta Dido ab Afris ſolum emere Vrbi: eoque & Carthaginenſes quotannis pro ſolo urbis vectigal (*ſolarium* id Vlpianus† vocat) ſolvere cogebantur: cumque id, potentiores jam facti, intermitterent; bellum inde inter Afros, & Carthaginenſes, coortum; ut eſt apud Iuſtinum lib. XIX. Sed, quod ajunt, Didonem tantum ſoli mercatam,

Taurino quantum poſſent circumdare tergo;

ut eſt apud Maronem Æn. 1; id planè fabuloſum: multóque fabuloſius, quod Iuſtinus ait lib. XVIII, emiſſe, quantum tegere poſſent pelle bubulâ. Nec dubitandum, quin, ad eum Iuſtini locum reſpexerit Servius, cùm ad ſuperiorem Maronis locum annotat, *Non tegere, ſed circumdare.* Nempe Iuſtini ſententiam damnat. Sanè cum Marone etiam facit Livius lib. XXXIV: *Quantum loci,* inquit, *bovis tergo amplecti potuerint.* Et Appianus initio Punicorum, ὅσον βύρσα ταύρου περιλάβῃ‡. Interim & hoc Græculorum eſt commentum: cui præbita eſt occaſio è voce βύρσα, illis *corium* ſignificante. Nempe, more ſuo, omnium origines ex ſua lingua petunt. At ſi accuratiùs inquiſiſſent in res Punicas; vidiſſent, verum arcis ejus nomen, non βύρσα eſſe, ut ipſi pronunciabant, ſed *botſra,* atque id ἀκρόπολιν, ſive *arcem* notare; ut antea diximus.

* verſ. 195.
‡ viri interfectricem.
† 1 Æn.
‡ ibid. in Serv. P. Dan.
* lib. 18.
† l. 2, s. 11, ff. ne quid in loc. publ. & in l. 38, s. 4. ff. de leg. 1.
‡ quantum corium bubulum comprehenderit.

Satis diximus de urbis Dea, vel arcis conditrice. Poſtea verò & alios cultu dignati ſunt divino. Vti Ἀμίλκαν, *Hamilcarem :* ut eſt apud Athenagoram in Legatione pro Chriſtianis. Fuit ille è patre Carthaginenſi, matre autem Syracuſana : ac ob virtutem eximiam factus eſt Carthaginenſiũ rex *, hoc eſt, dux : quomodo & *reges* eorum dicuntur Hanno †, Bomilcar ‡, Imilco *, alii. Poſt cladẽ ſuorum in Sicilia nuſquam comparuit; etſi Gelo Syracuſanus ſedulò eum juſſerit inquiri. Id unde fuerit, variè olim diſceptatum. Interim hoc Amilcar conſecutus, ut in Deos referretur. Quâ de re ſic Herodotus in Polymnia : Ἐστι δὲ ὑπ' αὐτέων Καρχηδονίων ὅδε ὁ λόγος λεγόμενος, εἰκόνι χρεωμένων, ὡς οἱ μὲν βάρβαροι τοῖσι Ἕλλησι ἐν τῇ Σικελίῃ ἐμάχοντο, ἐξ ἠοῦς ἀρξάμενοι μέχρι δείλης ὀψίης· ἐπὶ τοσοῦτο γὰρ λέγεται ἑλκύσαι τὴν σύστασιν. ὁ δὲ Ἀμίλκας ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ μένων ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐθύετο καὶ ἐκαλλιερέετο ἐπὶ πυρῆς μεγάλης, σώματα ὅλα καταγίζων· ἰδὼν δὲ τροπὴν τῶν ἑωϋτοῦ γινομένην, ὡς ἔτυχε ἐπισπένδων τοῖσι ἱροῖσι, ὦσε ἑωϋτὸν ἐς τὸ πῦρ· οὕτω δὴ κατακαυθέντα ἀφανισθῆναι. ἀφανισθέντι δὲ Ἀμίλκᾳ τρόπῳ εἴτε τοιούτῳ (ὡς Φοίνικες λέγουσι) εἴτε ἑτέρῳ (ὡς Καρχηδόνιοί τε καὶ Συρηκούσιοι) τοῦτο μὲν οἱ θύουσι, τοῦτο δὲ, μνήματα ἐπόιευν ἐν πάσῃσι τῇσι πόλισι τῶν ἀποικίδων· ἐν αὐτῇ τε μέγιστον Καρχηδόνιοι. *Circumfertur verò apud Carthaginenſes ipſos, ejus imaginem colentes, ſermo iſtiuſmodi : dum barbari cum Græcis pugnant ab aurora ad crepuſculum (tandiu enim productum eſt prœlium) Amilcarem in caſtris permanentem ſacrificaſſe, corpora integra in pyram aggerendo : ſed cum ſuos vidiſſet in fugam converſos, ita uti erat ſacris occupatus, ſeſe in ignem conjeciſſe, & ſic combuſtum deſiiſſe comparêre. Sive verò hoc pacto Amilcar deſiit conſpici, ut Phœnices ajunt ; ſive alio modo, ut Carthaginenſes, & Syracuſani volunt : partim ei ſacrificant Carthaginenſes, partim monumenta exſtruunt, cum in coloniis omnibus, tum potiſſimum in Vrbe Carthaginis.*

* *Herod. lib. 7.*
† *periplo ejus, qui inſcribitur, Hannonis Carthaginenſium regis.*
‡ *Iuſtin. lib. 22.*
* *Oroſ. lib. 4, cap. 6.*

Videntur & alicujus divini honoris argumentum eſſe aræ, quas Carthaginenſes Philænis fratribus ſtatuerunt. De iis vide ſis Salluſtium in bello Iugurthino cap. LXXIX, & Valerium Maximum lib. V, cap. VI. Eandem rem narrat Pomponius Mela lib. I, cap. VII : *Aræ,* inquit, *ipſæ nomen ex Philænis fratribus traxere ; qui, contra Cyrenaicos miſſi Carthagine, ad dirimendum conditione bellum, diu jam de finibus, & cum magnis amborum cladibus, geſtum ; poſtquam in eo, quod convenerat, non manebatur, pacti de integro, ut quicquid de cætero eſſet, popularibus cederet. Mirum & memoriâ digniſſimum facinus; hic ſe vivos obrui pertulerunt.* Sed locum hunc planè mutilum cenſeo : quia deeſt, quomodo pacti ſint de integro. Quod his verbis Salluſtius expreſſit : *Græci optionem Carthaginenſium faciunt, ut vel illi, quos finis populo ſuo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eâdem conditione ſeſe, quem in locum vellent, proceſſuros.* Valerius autem Maximus idem iſtis habet verbis : *Dixerunt namque, ſic eum finem ratum fore, ſi Philæni vivos ſe ibi obrui paſſi eſſent.* Quibus verbis uſus ſit

Mela, difficile ſit dicere. Sed mentem verbis Salluſtii ſic expreſſeris: *Pacti de integro, ut quos finis populo ſuo peterent, ibi vivi obruerentur: quicquid de cætero eſſet, popularibus cederet. Mirum, & memoriâ digniſſimum facinus: hic ſe vivos obrui pertulerunt.* Ex Valerio autem Maximo ſuppleveris Melam hoc modo: *Pacti de integro, ſic eum finem ratum fore, ſi Philæni vivos ſe ibi obrui paſſi eſſent: quicquid de cætero eſſet, popularibus eſſet. Mirum,* &c. Ararum Philæni, vel Philænorum, meminit & Polybius lib. III, & X: item Strabo lib. III, & XVII, Plinius Hiſt. Nat. lib. V, cap. IV, Solinus cap. XXX.

Mirum verò Carthaginenſes coluiſſe Æſculapii numen: de quo auctor nobis Strabo in XVII. Sic enim de Carthagine ſcribit: Κατὰ μέσην δὲ τὴν πόλιν ἡ ἀκρόπολις, ἣν ἐκάλουν Βύρσαν, κατὰ τὴν κορυφὴν ἔχουσα Ἀσκλήπιον, ὅπερ κατὰ τὴν ἅλωσιν ἡ γυνὴ τοῦ Ἀσδρούβα συνέπρησεν· *Media in urbe, ſummaque ejus parte, ubi arx ſita erat, nomine Byrſa, in ipſo vertice fuit templum Æſculapii: quod Aſdrubalis uxor, captâ Vrbe, ſecum combuſſit.* Sanè Æſculapius patriâ Meſſenius fuit; primóque ab Epidauriis in Argia divinos fuit honores adeptus, exemplum mox reliquâ ſequente Græciâ; ut diximus cap. XIII. Nec tamen tam exiſtimem, Carthaginenſes Æſculapii cultum ἀμέσως * accepiſſe à Græcis, quàm Tyriis. Nam Tyrus captam ante Carthaginem annis centum & octoginta ſex nunc in Seleucidarum, nunc Ptolemæorum fuit poteſtate. Capta quippe Tyros ab Alexandro M. Olymp. CXII, an. I: Carthago autem exciſa à Romanis Olymp. CLVIII, an. III. Intermedio tempore, & Tyros à Syromacedonibus, vel Ægyptiis, & Carthago à Tyriis, cultum didicerit Æſculapii.

* *immediatè.*

Superſunt Mauri; quibus pro numine Reges ſui. Vnde Tertullianus Apolog. cap. XXIV: *Vnicuique etiam provinciæ, & civitati, ſuus Deus eſt; ut Syriæ Aſtartes, ut Arabiæ Diſares, ut Noricis Belenus, ut Africæ Cæleſtis, ut Mauritaniæ reguli ſui.* Cyprianus de Vanitate gentium: *Mauri manifeſtè reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen prætexant.* Lactantius lib. I, cap. XV: *Hac ſcilicet ratione conſecraverunt, & Mauri reges ſuos.* Præcipuè autem cultus Rex Iuba. De quo Minucius Felix in Octavio: *Niſi forte poſt mortem Deos fingitis, & pejerante Proculo Deus Romulus, & Iuba Mauris volentibus Deus eſt.* Quem locum ſub Arnobii nomine Lilius Giraldus adducit: quia Octavius Minucii inſcribi ſolet *Arnobii Octavus liber.* Minucio aſſentit & Iſidorus lib. VIII Orig. cap. XI.

CAPVT XXXIII.

Ad Celticam acceditur. Quàm latè hoc vocabulum antiquissimis se temporibus extenderit; uti & Scytharum, atque Indorum. Quod Tubal existimetur Hispanæ gentis conditor, id videri originem cepisse ab Flavio Iosepho. Refellitur hæc opinio ex Mose, Iapheti filios ordine recensente: ex Iosepho, singulis suas adsignante sedes: ex Ezechiele, Tubalidas conjungente cum Meschitis, ac utrosque in Aquilonaribus populis numerante. Ficulnum esse argumentum, cùm Setubal Tubalis esse opus è nomine colligunt: præsertim cùm primitus aliud habuerit nomen, idque Salaciæ, *ut videtur. Hispanos esse Iberum Asiaticorum colonos; si audimus Iosephum, Varronem, Plinium, Abydenum, Megasthenem, Strabonem, Dionysium Afrum, & Socratem Scholasticum. Duæ aliæ ex Appiano sententiæ adducuntur. Refellitur Megasthenes de Hispanis à Nabuchodonosoro devictis. Iberes, & Albanos, præcipuè cælestia corpora veneratos. At defunctos tantum abesse, ut coluerint Albani, ut iis nec fas illos fuerit nominare. Cur per acinacen jurarint Scythæ. Martis cultus apud Accitanos. Maximè videri verisimile, Occidentalis, & Asiaticæ Iberiæ gentes, nihil præter nomen habuisse commune. Rejecta expeditio Liberi in Iberiam, & nominis* Paniæ *impositi à Panos præfectura.* Spania, *pro* Hispania. *Commenticius Lysus; unde tamen Lusitaniæ nomen petunt. Fanum Mnesthei. Luciferi fanum, quod aliter dixere* Lucem-dubiam. *Emporitarum urbs à Massiliensibus condita; uti Massilia à Phocæensibus, Phocæa à Phocensibus. Cur Massilienses coluerint Apollinem Delphinium, & Dianam Ephesiam; imò horum exemplo etiam Emporitæ.*

LVstravimus Ægyptios, Æthiopas, Afros; gentes ad Meridiem sitas. Nunc navi solutâ petamus Celticam: quo nomine veteres intellexere gentes positas ad Occasum: uti Septentrionales generatim vocarunt Scythicas; ad Orientem, Indicas. Vnde Ephorus, Strabone in primo testante, prodidit, juxta antiquissimos mundum dispesci in quatuor partes: ac τὸ πρὸς τὸν Ἀπηλιώτην, Ἰνδοὺς ἔχειν· πρὸς νότον δὲ Αἰθίοπας· πρὸς δύσιν δὲ Κελτοὺς· πρὸς βοῤῥᾶν ἄνεμον Σκύθας· *versus subsolanum habitare Indos, versus austrum Æthiopas, versus occasum Celtas, versus boream Scythas.* Vbi velut meditullium orbis considerat, hinc Romanos, & Græcos; inde Ægyptios, & Afros; Græciæ autẽ nomine minoris Asiæ gentes comprehendit: hinc quadripartitò dividit cæteras nationes. Apud Dionysium quoque Halicarn. videre est libro VII, cùm dixisset, gentes tardè in deorum cultu à patrio ritu desciscere, pro exemplis mox adferre Ægyptios, & Afros, item Celtas, Scythas, Indos, aliasque nationes barbaras. Hoc enim ordine eas refert; ut liqueat, si non omnes, saltem prope omnes, in eo, quod dixerat, gentes

gentes convenire. Quemadmodum igitur, nunc pressiùs *Indiæ* vox sumitur; nunc laxiùs, quomodo & Arabiam,& Phœniciam,ac Cananæam, comprehendit; ut ostendimus, cùm de Hercule, ac Libero Indico, tractaremus: ita *Celtica* nunc pressè accipitur pro Gallia, imprimis Lugdunensi; nunc laxè pro gentibus cunctis ad Occasum sitis; potissimùm quinque illis, Hispania, Gallia, Britannia, Germania, & Illyride. Quod nihil opus probatu hoc loco, cùm abunde id ante nos egerint alii; præcipuè in Germania antiqua Philippus Cluverius noster ὁ μακαρίτης.

In Hispania, ut latè hæc tellus patet,valde numinis cultu variatum,pro varia in eam gentium migratione. Nos ab incunabulis, quantum possumus, rem arcessemus, ut ita pareat tam diversi cultus caussa.

Primus omnium in Hispaniam venisse creditur Tubal, Iapheti filius, Noe nepos. De quo tamen aliter B. Hieronymus in Ezech. XXXVIII: ubi *Tubal Italos* interpretatur. Sed utramque sententiam jungit in Iesaiæ LXVI, *Tubal*,inquit,sive *Tobel aut Italia interpretatur, aut Iberia.* Item Isidorus Orig. lib.IX, cap.II: *Tubal,à quo Iberi, qui & Hispani: licet quidam ex eo & Italos suspicentur.*

Hæc sententia originem cepisse mihi videtur ex Flavio Iosepho lib. I Antiq. cap. VII, sive juxta Ruffini interpretationem, XI: Κατοικίζει δὲ καὶ Θοβήλους Θόβηλος, οἵτινες ἐν τοῖς νῦν Ἴβηρες καλοῦνται. Vbi Rufini tralatio habet: *Condidit autem Iobel Iobelos, qui nostris temporibus Iberes appellantur.* Ita & MSSus noster, & editt. variæ. Sed satis ex Mose ac LXX liquet, *Tobel*, & *Tobelos*, rescribendum. Porrò verba Iosephi de Iberis Europæ plerique intelligunt; Hispani imprimis; qua in sententia etiam fuisse Hispalensem Isidorum, ostendunt quæ ex eo adduximus. Similiter Rodericus Toletanus lib. I rerum Hisp. cap. III; alii item magno numero,quibus iccirco non insistam; præsertim quando id Hispani extra controversiam poni volunt: ut videre est ex Mariana initio lib. I rerum Hispan. cap. VII; ubi hæc de colonia à Tubale in Hispaniam ductâ vocatur *magnorum virorum consentiens opinio*: & initio capitis VII ait, id *in confesso esse.*

Equidem inclytæ Hispanorum genti neutiquam invideo Tubalem conditorem: quin hac parte,si sic illi videbitur,utroque,quod dicitur pollice faveam potiùs, quàm odiosè super tantillo contentionis duxero funem. Imò per me quoque licet, Tubalis filium cum Annio Viterbiensi, mirifico impostore, Iberum statuat; eumque & Ibero flumini,& Iberiæ terræ, de se imposuisse nomen dicat. Interea cur dissimulem, verisimiliter aliud colligi è Scripturis, & Iosepho? Primùm consideremus locum,ubi Moses liberos Iapheti recenset. Est is Genes. X,2: *Filii Iapheth, Gomer, & Magog, & Madai, & Iavan, & Thubal, & Mosoch, & Thiras.* Horum posteritas

ritas quas possederit terras, sic exponit Flavius Iosephus.

A Gomer deducit Galatas: quo nomine intelligit Phrygiæ partem, ut Strabo vocat; quæ & Gallia Asiatica, & Galatia orientalis, & Gallogræcia. Non quasi hoc velit Iosephus, Gallogræcos esse propaginem Gomeri: sed quia censeat, veteres Γομαρεῖς loca tenuisse, quæ postea Gallogræci insederint Gomeritis permixti. Neque sic excludit Cimmerios, unde Cimbri originem ducunt: neque item Comaros sive Chomaros, Melæ, Plinio, ac Ptolemæo prope Margianam, vel Bactrianam, constitutos. Quippe Gomeritarum gens in plures se terras diffudit, nomine pro dialecto nationis cujusque leviter variato.

A Magog verò Iosephus descendisse ait Scythas. Quam sententiam quoque Hieronymus, ac Theodoretus, sequuntur. Ac aliqui etiam sub Magogæis comprehendunt Cœlesyriam, quia in illa Scythopolis; uti liquet è II Maccab. cap. XII, 30: imò & civitas Magog; quomodo à Syris Bambycen dictam, quæ aliter Hierapolis, auctor est Plinius lib. V, cap. XXIII; ubi & Atergatim sive Derceto in ea cultam ait. Satis etiam verisimile est, ab Magogæis sive Scythis esse *Mogor*: quippe progeniem Tatariæ, sive Tattariæ; quam Tartariam perperam vulgo nuncupant.

Sequitur apud Mosen Madai; quem idem Iosephus Medorum facit auctorem: eaque sententia perpetuo ejus vocis pro gente hac in Scripturis usu comprobatur.

Idem ab Iavan deducit Iones: qui priùs Ἰάονες dicti, sive Æolicè Ἰάϝονες: nempe ab Iavan; ut ostendimus cap. XVIII.

Ab Thubal ait originem ducere Iberes: melius sanè, quàm Hebræi Italos, Epiphanius Thessalos, aliqui etiam Arabas. Tantum ne Iberos sive Hispanos capiamus; de quo postea dicam. Alii quia L & R crebrò commutantur, censent ex Τέβαλος vel Τόβαλος factum Ταῦρος: unde colligunt, Tubali sedem obtigisse ad Borysthenem amnem in Taurica Chersoneso, sive minore Scythia; quæ & Precopense regnum, & Tataria minor nuncupatur.

Sequitur Mesech sive Mosoch. Ab hoc ait descendisse Mesechitas sive Meschinos, hoc est, Cappadoces; quorum princeps civitas Mazaca, postea dicta Cæsarea, Basilio episcopo inclyta. Sed per est verisimile, à Mesech, sive, ut LXX vocant, Mosoch, esse etiam Cappadociæ finitimos Moschos: quibus a Meridie Armeni, à septentrione montes Moschici. Regionis hujus Moschicæ, ut Strabo ait in XI, partem Colchi, partem Ibeberes, partem Armeni tenuere. Planéque eorum propago Moschovitæ.

Superest Thiras: à quo idem deducit Thraces. Hoc verò nomine etiam Getæ sive Daci, item Mysi, antiquitus vocabantur; teste Strabone lib. VII,

VII, & Pomponio lib. II, cap. II. Vnde Herodotus non dubitat lib. V aſſerere, Thraces gentem eſſe poſt Indos maximam. Nempe quandoque Thracum, & Scytharum vocabula promiſcuè uſurpant veteres.

Hæc pluribus ſum perſecutus, quia lucem nobis præbent ad primas Thubalis ſedes indagandas. Quippe cum inter fratres, vel proximè ſaltem, habitârit; valde à vero abhorret, eum tam longè a conſanguineis in ultimum receſſiſſe Occidentem. Præterea hanc ſententiam eo ſolidè cenſeo refelli, quod Thubalidæ referantur inter Syriæ Aſiæque populos. Vt Ezechiel. XXXVIII, 2: ubi Gog vocatur caput, ſive princeps Magogæorum, & Thubalidarum. Ac ſimiliter XXXIX, 2: ubi dicitur Deus eos producturus è terra Aquilonari. Alibi etiam Meſech, & Thubal, conjunguntur, ut gentes conterminæ. Velut Ezech. XXVII, 13, & XXXII, 26. Meſech verò eſſe ſeptentrionalem Aſiæ populum, ſatis convenit. Quamobrem & Thubal fuerit inter ſeptentrionales Aſiæ nationes; non in Occidente, eóque ultimo.

Valde verò minutum eſt, quod aliqui obtendunt, in Luſitania eſſe Setubal: quod oppidum à Tubale conditum ajunt. Et pugnat eo argumento etiam Del-rius in Geneſ. c. x. At quis veterum Geographorum, vel ex aliis etiam ſcriptoribus, Setubal oppidum nominavit? Quod arguit, non eſſe admodum vetuſtum. Vel ſi veteribus notum, alio id ſub nomine erit; fortaſſe Salaciæ; quod Caroli Cluſii, viri ſummi, nobiſque in adoleſcentia non citra fructum cogniti, judicium erat. Salaciam verò in Turdetanis conſtituunt Plinius, ac Ptolemæus.

At non æquè adverſer, ſiquis contendat, Iberes Aſiaticos eſſe Thubalis poſteros: atque eos coloniam duxiſſe in Hiſpaniam, fluvioque Iberi, item genti Iberiæ nomen dediſſe. Hoc voluit Ioſephus; cujus verba antea adduximus. Plinius quoque, Varronem ſecutus, Iberes, ſive Iberos, primo loco collocat inter nationes, quæ ante Romanos in Hiſpania fixerint ſedes. Sic enim ſcribit lib. III, cap. I: *In univerſam Hiſpaniam M. Varro perveniſſe Iberos, & Perſas, & Phœnicas, Celtaſque, & Pœnos tradit.* Longè tamen aliter Megaſthenes; qui Seleuci Nicatoris tempore rerum Chaldaicarum, & Aſſyriarum, hiſtoriam condidit: ex qua ſic Abydenus apud Euſebium in IX præparationis Euangel. cap. XLI *: Μεγασθένης δέ φησι, Ναβουκοδρόσορον Ἡρακλέως ἀλκιμώτερον γεγονότα, ἐπί τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην στρατεῦσαι. ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀπόδασμον αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πόντου κατοικίσαι. *Megaſthenes ait, Nabucodroſorum Hercule ipſo fortiorem fuiſſe, atque adverſus Libyam & Iberiam bellum geſſiſſe, iiſque ſubactis, partem eorum ad dextrum Ponti latus in coloniam miſiſſe.* Strabo etiã in primo tradit, Iberos occidentales in loca ultra Pontum & Colchidem commigrâſſe. Imò & ſimiliter Dionyſius in Periegeſi ſcribit:

* *ſive pag. 243, edit. Rob. St.*

Τῷ δ' ἐπὶ ναιετάουσιν ἑωθινὸν ἔθνος Ἰβήρων,
Οἵ ποτε Πυῤῥήνηθεν ἐπ' ἀντολίην ἀφίκοντο.

Quæ Priſcianus ita reddidit :

Quem juxta terras habitant Orientis Iberes :
Pyrrenes quondam celſo qui monte relicto ,
Huc advenerunt, Hircanis bella ferentes.

Sequiturque hanc opinionem etiam Socrates Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ lib. I, cap. XVI. Non pauci tamen ab hac ſententia receſſerunt. Nam Appianus in Ibericis tradit , cum aliqui putarent, Iberos Europæ eſſe προγόνους * Iberum Aſiæ ; alios contrà exiſtimaſſe , eos iſtorum eſſe ἀποίκους † : fuiſſe etiam , qui neutros vel progenitores , vel colonos arbitrarentur. Quomodo Ἴβηρ ratione gentis utriuſque erit ὁμώνυμον ‡ ἀπὸ τύχης , qualia Ariſtoteles vocat πολὺ ἀπέχοντα * : non verò ἐκ προαιρέσεως † , ſive διὰ τὸ συγγενὲς ‡ : ut idem diſtinguit lib. I Nicomach. cap. V , & Φυσικῆς ἀκροάσ. lib. VII, cap. I , idem I Topic. cap. VI. De tertia hac ſententia mox videro. De prioribus duabus ſic ſtatuo, multò eſſe veriſimilius, Hiſpanos eſſe colonos Iberum in Aſia : quàm ut contrà Hiſpani, per immenſa terrarum ſpatia, ultra Colchidem commigrarint. Quod eo minùs arridet , quia ab Oriente propagatum eſt genus humanum. Placuit id tamen erudito viro Antonio Delrio, gloſſis in Geneſ. x : & quia Abrahamus Ortelius * , Geographus regius , civis ejus , (Antuerpienſis enim uterque , ſed Hiſpanis ille, hic Belgis ortus) ſomnium id vocare non dubitaverat : nec veritus ille hoc eum elogio ornare ; *Somnium vocat civis meus Ortelius , homo diligentior, quàm doctior.* Non eſt hìc diſſerendi locus, cujus vel hic, vel ille , aut doctrinæ , aut judicii fuerit : uterque diffuſâ lectione, deque ſtudiis bene meritus. Solùm Delrio nunc ejuſdem gentis, nec minoris judicii, Marianam oppoſuero : qui rerum Hiſp. lib. I, cap. VII, cenſet, & flumini Ibero, & Iberiæ terræ, ab Iberibus Aſiæ factum eſſe nomen. Nolim tamen cum Ortelio, quod malè adeo habuit Delrium, contrariam ſententiam vocare ſomnium : qua appellatione abſtinendum cenſeo, ubi qui diſſentiant , multos , & graves ex antiquis , pro ſe laudare poſſint auctores. Solum ſomniaſſe dixero , qui primo id fuerit commentus : utcunque ſuum ſeu ſomnium , ſeu commentum , perſuadere potuerit vigilantibus. Is mihi Megaſthenes videtur , tantus admirator Alexandri Magni , ac Nabuchodonoſori, ut utrumque Herculi præponeret. Huc pertinet, quod ab Hercule quidem ſuſceptam diceret expeditionem in Indias : ſed peregiſſe ea Alexandrum , irritus ubi labor fuiſſet Herculeus. Qua de re diximus cap. XXV. Atque idem, ut antea vidimus, clarè ait, Nabuchodonoſorum fuiſſe Ἡρακλέους † ἀλκιμώτερον. Hoc eo comprobat, quia Ægyptum vicerit ,

* *progenitores.*
† *colonos.*
‡ *fortuito ambiguum , ſive caſu plura ſignificans.*
* *multum diſtantia.*
† *conſulto.*
‡ *ob cognationem.*
* *in Theſauro Geographico, voce* Iberes.
† *fortiorem Hercule.*

vicerit, & Libyam, & Hispaniam. De bello quidem ejus adversus Ægyptios ex sacris scimus literis. Et fortasse tum ulterius in Libyam est progressus. Sed de Hispania tentata, ac devicta, figmentum est Megasthenis: qui, poetarum more, ex vocabulo ambiguo occasionem arripuit fabulæ. Deviceret vicinos sibi Iberes. Hinc commentus, vicisse eum Iberos, hoc est, Hispanos.

Quod si Iberes ex Asia primi in Hispaniam sint profecti: non operosum adeo erit dispicere, qualis apud eos antiquissimis temporibus Deorum fuerit cultus. Nec enim facile solent Deorum gentilium cultores (ut verbis utar Dionysii) ἀπομαθεῖν, ἢ παρανομῆσαί τι περὶ τοὺς ὠργιασμένους τῶν θεῶν· *dediscere, vel aliquid immutare in patriis ritibus ac institutis, quibus sacra Deorum celebrantur.* Cultum igitur induxerint Iberes in Hispaniam, qualis apud eos, & locis finitimis, obtineret. At Iberes, gentesque vicinæ, cælum, & solem, lunamque venerabantur. De Albanis quidem, qui Iberibus contermini, sic Strabo in XI: Θεοὺς δὲ τιμῶσιν, Ἥλιον, καὶ Δία, καὶ Σελήνην· διαφερόντως δὲ τὴν Σελήνην· ἔστι δ' αὐτῆς τὸ ἱερὸν τῆς Ἰβηρίας πλησίον· *Deos colunt, Solem, & Iovem, & Lunam: præcipuè autem Lunam. Cujus templum est Iberiæ vicinum.* Atque hoc, quod de vicinitate ejus templi addit, verisimilius etiam reddit, quod de Luna ab Iberibus culta dicebamus. Quare Iberes naturam potius, præcipuè cælestem, coluerint, quàm defunctos. Quod de vicinis Albanis certissimum est. Nam his, ut ibidem refert Strabo, τεθνηκότων οὐχ ὅσιον φροντίζειν, οὐδὲ μεμνῆσθαι· *nefas est mortuorum curam gerere, aut mentionem facere.* Martem quoque ab Iberibus celebratum, credibile est: quia Iberia habuit homines, ut Strabo ibidem narrat, μαχίμους, Σκυθῶν δίκην ζῶντας καὶ Σαρματῶν· *bellicosos, & Scytharum more, ac Sarmatarum viventes.* Scythis verò cultum maximopere Martem, eique asinum sacrificatum, ex Apollodoro, & Callimacho, proditum Clementi Alexandrino: imò apud Thraces, qui antiquitus Scythis accensebantur, natum esse Martem, scripsit Sophocles: quemadmodum cap. XVI dicebamus. Quodque Scythæ per acinacen jurarent, ut Lucianus in Toxari refert; non tam eo videtur spectasse, quod acinacen crederent Deum; sed quia Martis esse symbolum putarent. Quare, si Hispani Iberum Asiæ fuerint propago, hinc fortasse Martis cultum acceperint. Martem quidem in Acci, Tarraconensis Hispaniæ oppido, divinos adeptum honores, testis nobis Macrobius lib. I Saturn. cap. XIX: *Accitani,* inquit, *Hispana gens, simulachrum Martis radiis ornatum maxima religione celebrant, Neton vocantes.*

Quamquam verò faciliùs in animum induxero, Iberes Asiaticos coloniam duxisse in Hispaniam, quàm Hispanos in loca Asiæ Septentrionalia: imprimis tamen eò propendeo, ut putem, neutros alteris originem suæ

gentis debere: præſertim quando, ut Appianus ait, ἔθεσι οὐδὲν ἐῶ ὅμοιον, ἢ γλῶσσα· *nec moribus ulla ex parte, nec linguâ convenirent.* Et ſanè Strabo etiam, etſi libro primo dixiſſet, Aſiæ Iberes coloniam eſſe Hiſpanorum: ex libro tamen XI liquet, non abhorruiſſe ab eorum opinione, qui nihil eos niſi nomen commune habere arbitrarentur. Quæ ſi ita ſunt, uti putamus; ex religione Iberum in Aſia ſolidè nihil de veterum Hiſpanorum religione colligatur.

Poſt Iberes Plinius ex Varrone ſubjungit Perſas. Qui cum ſolùm coluerint Deos φυσικοὺς, non item defunctos; ut ex Herodoto antea oſtenſum; non eſt quod hoc loco iis inſiſtamus. Mirum verò, Varronem Pliniumque inter eos, qui coloniam duxerint in Hiſpaniam, reponere Perſas; de quibus, hoc cum argumentum tractant, tot ſilent auctores: præterire autem Græcos, de quibus tam multi loquuntur. Nec albâ tamen lineâ ſignamus omnia, quæ produntur de Græcis. Nam quid fabuloſius, quàm ſuſceptam à Libero Thebano expeditionem in Hiſpaniam: eum re bene geſtâ præfeciſſe genti Pana, cujus fideli operâ uſus eſſet in bello: ab hoc regionem primò vocatam eſſe *Paniam*; poſtea *Spaniam*. Ita tamen Soſthenes in XIII rerum Ibericarum, & exinde Plutarchus junior libro de Fluminibus: atque è Latinis Varro, ex eo item Plinius, cujus mox verba adducam. Nempe prora & puppis narratiunculæ eſt ſimilitudo vocabuli: quæ quàm fallax præbeat argumentum, nemo ignorat. Quod ſi meris inſiſtendum conjecturis; veriſimilius illi, qui ab inclyta Hiſpali prius Hiſpaliam, inde Hiſpaniam putant nominatam. Potius verò ex *Hiſpania κατ' ἀφαίρεσιν Spania* ſit, quàm κατὰ πρόσθεσιν ex *Pania*, voce nulli uſurpatâ. *Spania* crebrò legas in MSSis Curtii, Iuſtini, Capellæ, atque aliis, etiam è Patribus antiquis. Quid mirum? cùm ipſe uſurpet B. Paulus ad Rom. XV, 24, 28. Frequens etiam apud Grammaticos vett. uti veterem Iuvenalis interpretem ſat. XIV, & alibi. In gloſſis item Benedicti Græcolatinis Σπάνη, *Iberia.* Corruptiſſimè verò in membranaceis gloſſis noſtris, hactenus ineditis: *Heſperia, ſpina.* Vbi legendum, *Spania.* Idemque error mox, cum *Heſperidum* exponitur *ſpinarum.* Vti poſt aliqua, *Hiberia, ſpinea.*

Alterum etiam ſocium dedere Libero, nempe Luſum; imò & Lyſſam. Plinius lib. III, cap. I: *M. Varro tradit, Luſum Liberi patris, ac Lyſſam cum eo bacchantem, nomen dediſſe Luſitaniæ, & Pana præfectum ejus, univerſæ.* Ita locus is bonâ mente legitur in antiqua Parmenſi*: pro quo perperam in Dalecampianâ, *cum eo bacchantium.* Apud Capellam eſt lib. VI; *à luſu Liberi patris.* Vbi reſcribe, *à Luſo.* Niſi Capella ipſe corrupto uſus ſit Plinii codice; vel, Luſi illius ignarus, Plinii mentem corruperit. Vtcunque eſt, Rode-

* an. 1476.

Rodericus etiam Toletanus lib. I rerum Hiſpanicarum cap. v, à luſu Liberi ſic Herculem nominaſſe Luſitaniam arbitratur. Quaſi Liber, vel Hercules, Latinè ſint locuti. Sed mitto hæc aperta. Cum illis potiùs velitatio ſit, qui Luſum, vel Lyſum, Liberi comitem, nomen cenſent dediſſe Luſitaniæ, ſive malis Lyſitaniæ : prout ea vox perſcribitur, non modò in Strabonis, Athenæi, & Ptolemæi codd. ſed etiam inſcriptionibus antiquis. Sua verò ſponte hæc corruunt, ſi cum Hecatæo negemus, Liberum in Hiſpanias veniſſe. Aliter, ſcio, Diodorus : quem hac parte etiam ſequi non dubitavit Mariana in primo rerum Hiſpanicarum. Verùm caput & fons erroris eſt, quòd non diſtinxerint inter Liberum Thebanum, & Herculem Tyrium, hoc eſt, Gaditanum ; de quo poſtea agemus.

Vlteriora ad tempora efferamus pedem. Æquè vanum de Olyſippone conditâ ab Vlyſſe. Quam fabellam ſuperiùs ſatis jugulavimus. Nec ea alio ſubnixa eſt tibicine, quàm ſimilitudine ſolâ harum vocum, Ὀδυσσεὺς, & *Oliſippo* ; prout vox ea ſcribitur in antiquis codd. cum aliorum, tum Varronis lib. II rerum Ruſt. cap. I. Strabo in tertio hanc Vlyſſis navigationem in mare externum comprobare conatur ex Hiſpanico Minervæ fano. Quaſi non id à Phocæenſibus, vel Græcorum aliis, eſſe poſſit. Dixeris, non magis abſurdum eſſe de Vlyſſe, quàm de Meneſtheo : cujus Strabo non portum modò in Bætica agnoſcit, ſed oraculum etiam; quod oſtendit, divinum eſſe honorem homini habitum Trojano. Atque hoc etiam Philoſtratum confirmare in quinto de vita Apollonii cap. I : ubi cum dixiſſet, non Ægyptium tantummodo Herculem coli à Gaditanis, ſed etiam Thebanum ; qui cultus procul dubio à Græcis fuit : ſubjungit, ut magna etiam in veneratione iis ſint Græci, præcipue Athenienſes ; eoque καὶ Μενεσθεῖ τῷ Ἀθηναίῳ θύειν· *etiam Meneſtheo Athenienſi ſacrificare*. Sed facile his occurritur. Potuit enim hic Meneſthei cultus eſſe ab appulſu ejus in Hiſpaniam; utcunque non fuerit profectus extra columnas Herculis. Præterea quid ſi & Vlyſſis, & Meneſthei veneratio, à junioribus ſit inducta ? Et profectò longè illud veriſimilius. Nam & Themiſtoclem ſeculis aliquot juniorem, non divino quidem cultu dignati fuere, attamen heroico : ut cui ob res non terrâ modò, ſed etiam mari geſtas, æneam poſuerint ſtatuam Gaditani : cui etiam ſoleant ὥσπερ χρησμῷ ἐφίστασθαι· *ſicut oraculo adſiſtere* : ut ibidem narrat Philoſtratus.

Vt verò Trojanis temporibus Hiſpanos non adierint Græci, poſtea tamen eò profectos, argumento fuerit Emporia, maritimum Indigetorum oppidum, à Græcis conditum. Livius lib. XXVI : *Ita* (Scipio) *oſtiis Tiberinis profectus Pyrenes circumvectus promuntorium, Emporiis urbe Græca (oriundi & ipſi à Phocæa ſunt) copias expoſuit : inde Tarraconem pedibus profectus*. Plinius

 lib. III,

lib. III, cap. III : *Oppidum Emporiæ geminum, veterum incolarum, & Græcorum : qui Phocæensium fuere soboles.* Meritò autem Livius non tam ortos à Phocæensibus, quàm ab iis oriundos, ait. Quippe Emporium, sive Emporia (ut Strabo in tertio scribit) ἐστὶ Μασσαλιωτῶν κτίσμα, *Massiliensium est opus*. Sed Massilia à Phocæensibus condita est : ut propterea Emporienses etiam Phocæensium soboles dicantur. Ac habuere Emporienses & alias sub se civitates : uti Rhodopen, quam eorum esse urbem, Strabo ait : quamquam addit, quosdam à Rhodiis conditam dicere. Atque ex his facile est caussam cognoscere, cur Emporienses tantopere coluerint Apollinem, & Dianam. Nam, ut de Rhodiis taceam, quibus summa in veneratione Sol erat ; unde & ingenti eum colosso honorarunt : Emporienses cultum Apollinis hausere à Massiliensibus, Massilienses à Phocæensibus, Phocæenses à Phocensibus, & Atheniensibus. Phocæa enim à Phocensibus condita, coloniam deducentibus Philogene & Damone Atheniensibus. Phocis verò celebrata imprimis templo Apollinis Delphici. Athenienses autem coluere Apollinem Delphinium ; ut est apud Pausaniam in Atticis. Quare partim Athenis, Phocide partim, quæ Achajæ, sive Ἑλλάδος regio est, Apollinis veneratio illata Phocæam. Est ea in Asia civitas Ioniæ, juxta Stephanum. Ptolemæus Æolidi tribuit. Nempe de limitibus, ut fit, inter Iones, & Æoles, non semper convênit. Porrò tota Asia maximè coluit Dianam Ephesiam ; Ionia imprimis, cujus civitas Ephesus. Hinc caussam cognoscimus, cur Massilienses coluerint Apollinem Delphinium, & Dianam Ephesiam. Strabo lib. IV : Κτίσμα ἐστὶ Φωκαιέων ἡ Μασσαλία· ἐν δὲ τῇ ἄκρᾳ τὸ Ἐφέσιον ἵδρυται, καὶ τὸ τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος ἱερόν· τοῦτο μὲν κοινὸν Ἰώνων ἁπάντων· τὸ δὲ Ἐφέσιον, τῆς Ἀρτέμιδός ἐστι νεὼς, τῆς Ἐφεσίας. *Massilia à Phocæensibus est condita. In arce est Ephesium, & Apollinis Delphinii fanum. Hoc quidem omnium Ionum commune est : Ephesium autem fanum est Dianæ Ephesiæ.* Non mirum verò, quod Apollinem Delphinium in omnibus ait Ioniæ oppidis cultum : quando, præter Athenienses, de quibus jam diximus, etiam coluere alii ; in his Æginenses ; non uno id loco testante Pindari scholiaste. Ac meminere Delphinii hujus Apollinis etiam Plutarchus in Theseo, Pollux lib. VIII, cap. X, & Laertius in Thalete. Vt verò à Phocæensibus Massilia, ita à Massiliensibus Dianæ Ephesiæ cultum accepit Emporium : quod disertim testatur Strabo lib. III ; ubi cum de Rhodope, Emporitarum urbe, esset locutus, subdit continuo : Κἀνταῦθα, καὶ ἐν τῷ Ἐμπορείῳ, τὴν Ἄρτεμιν τὴν Ἐφεσίαν τιμῶσιν· *Ibi, & Emporii, Dianam Ephesiam colunt.* Ac deinde addit, se caussam ejus velle exponere, ubi ad Massiliam fuerit deventum.

CAPVT

CAPVT XXXIV.

Vnde nomen Erytheæ. Aliam esse insulam Gadim Longam, in qua Iulia Gaditana; aliam Erytheam; contrà quàm Solino traditum. Tartesson quoque aliam esse à Gadibus; etsi aliter Plinio visum. Erythræo sive Rubro mari unde nomen. Phœnices ex eo dictos, quia essent soboles Phœnicis, hoc est, Edom, sive Esavi. Tyrios ab Idumæis sive Esavi posteris genus ducere, post Plinii ac Solini auctoritatem, etiam ex Herodoto ac Procopio comprobatur. Vnde sit, quòd Tyrius Hercules nonnullis vocetur Ægyptius. Herculem Tyrium juniorem, à quo Geryon subactus, videri à morte eodem templo ac sacris iisdem cultum, quibus vetus Tyriorum Hercules Melcarthus; sive hic Esavus, sive Tyriæ urbis conditor fuerit. Hispanos omnes esse Celtas; nec Celtiberiam *dici ex eo, quòd Galli in Hispaniam miserint coloniam; sed ut distinguerentur à Celtis trans Pyrenæum.* Portugalliæ *etiam nomen non à Gallis esse; sed à populo Callaico, vel Cale oppido juxta Durium. Vnde* Calis *dicta, conjectatum. Quando* Portucaliæ *nomen primùm in usu esse cœperit.*

POst Iberes, ac Persas, quibus addidimus Græcos, Plinius, gentes eas memorans, à quibus coloniæ in Hispanias ductæ sint, etiam, ut antea vidimus, Phœnices recenset. Horum colonia erant Gades: ut est apud Strabonem in III, Vellejum in primo, Plutarchum in Scipione, & alios, magno consensu. Atque antea diximus, à Punico *Gadir*, quod *sepem* notat (quomodo vocarunt, quia munimentum foret adversus Hispanos) esse Græcum Γάδειρα, terminatione A appositâ: ut à *Gadir* est *Gadis*, R in S converso: contrario more, quàm Spartani pro τιμόθεος dicebant τιμόθεορ; pro γινόμενος, γινόμενορ: ut ostendit προβούλευμα * Spartanum apud Boethium lib. I de Musica.

* decretum.

Ab iisdem Phœnicibus est appellatio Erytheæ: quia Phœnices aliter dicti Erythræi, quoniam venissent ab mari Erythræo. Solinus cap. XXVI: *In capite Bæticæ insula à continenti septingentis passibus memoratur, quam Tyrii, à Rubro profecti mari, Erytheam; Pœni suâ linguâ Gadir, id est, sepem, nominarunt.* Vbi eandem putat insulam *Gades*, ac *Erytheam*; contrà quàm alii tradiderant, etiam Plinius lib. IV, cap. XXII: qui interim convenit de Tyriis ab Rubro mari profectis, & inde Erythræorum nomine vocatis. Plinii sunt ista: *Gadis longa habet oppidum civium Romanorum, quod appellatur Augusta urbs Iulia Gaditana. Ab eo latere, quo Hispaniam spectat, passibus fere centum, altera insula est, in qua prius oppidum Gadium fuit. Vocatur ab Ephoro, & Philistide, Erythia; a Timæo, & Sileno, Aphrodisias; ab indigenis Iunonis.* Hinc de Gadi longa sic loquitur: *Majorem Timæus Cotinusam apud eos vocatam ait:*

ait : nostrì Tartesson appellant, Pœni Gadir, ita Punica lingua septem (scribe *sepem*) *significante.* Vbi valde fallitur, cum Gadem longam eandem censet, ac Tartesson; quæ in Bætica fuit. Tum de minori hæc subdit Plinius : *Erythia dicta est, quoniam Tyrii ab origine eorum orti ab Erythræo mari ferebantur. In hac Geryones habitasse à quibusdam existimatur, cujus armenta Hercules abduxerit. Sunt qui aliam esse eam, & contra Lusitaniam, arbitrentur, eodemque nomine quondam ibi appellatam.* Diversa igitur Erythea, ac Gadis longa. Interim utraque Phœnicum opus : utraque etiam appellatione ipsâ originem indicat. Nam, ut jam vidimus, Ἐρύθεια est dicta ab Erythræis : Erythræi autem sunt Phœnices; qui hoc nomen adepti ab Erythræo sive Rubro mari, unde Tyrum venerant. Nempe *Erythræi* ab ἐρυθρὸς *ruber : Erythea* ab ἔρυθος, *rubor. Erythræum* autem mare hoc nomen accepit ab rege Erythra, ut gentiles vocant; qui in Scripturis Esau, vel Edom, quod idem ac *rufus.* Solâ igitur linguâ differunt, Hebræum *Edomi* sive *Idumæum* mare, Græcum Ἐρυθραῖον, & Latinum *mare Rubrum.* Quod si Tyrii sint profecti à mari Idumæo : non obscura fuerit ratio, unde vocentur Φοίνικες. Idem enim est φοίνικες ac ἐρυθραῖοι. Nam φοῖνιξ idem ac ἐρυθρὸς, hoc est, *ruber*, sive *rutilus*; qui & *spadix color.* Itaque & Latini ex φοινίκιος fecere *puniceus* : nempe uti ex Φοῖνιξ *Pœnus,* unde *Punicus.* Quod verò Tyrios à mari Idumæo profectos Plinius, ac Solinus, dicunt : id proditum quoque ab Herodoto initio operis sui; ubi eximios Persarum tradere ait, venisse in Phœnicen ἀπὸ τῆς Ἐρυθρῆς καλευμένης θαλάσσης· *à mari, quod Rubrum vocatur.* Ac Strabo quoque in primo, hanc quorundam esse opinionem memorat. Firmat etiam Procopius in Vandalicorum secundo* : Ἡ ἐπιθαλασσία χώρα, ἐκ Σιδῶνος μέχρι τῶν Αἰγύπτου ὁρίων, Φοινίκη ξύμπασα ὠνομάζετο. *Litoralis omnis tractus, ab Sidone usque ad limites Ægypti, Phœnice vocabatur.* Ex his satis cognoscimus, Edomi, hoc est, Esavi posteros à parente nominatos Idumæos : & hos habitasse ad sinum Arabicum, indeque dictum mare Erythræum sive Rubrum : à mari autem Erythræo profectos in regionem Tyri ac vicinam, indeque nomen Phœnicum accepisse : à Phœnicibus denique Hispanicæ insulæ nomen datum Erytheæ, quasi Phœniciam vel Idumæam dixeris.

* *pag. 135, edit. Augustana.*

Is, qui coloniam hanc duxit, ob fortitudinem vocatus Hercules. Geryonem enim cum fratribus regno excussit. Vnde Iustinus lib. XLIV : *Inde denique armenta Geryonis, quæ illis temporibus solæ opes habebantur, tantæ famæ fuere, ut Herculem ex Asia prædæ magnitudine illexerint. Porrò Geryonem ipsum non triplicis naturæ, ut fabulis proditur, fuisse ferunt : sed tres fratres tantæ concordiæ exstitisse, ut uno animo omnes regi viderentur.* Atque hic est Hercules ille Asiaticus, qui Herculis antiquioris cultum Gadibus induxit; ipseque cum eo colui meruit; ut mox pleniùs exponam. Gaditani verò ac Erythei cum

cum Hiſpanis ope Carthaginenſium feliciter bellum gerentes, hunc Herculis ſui cultum etiam per Hiſpaniam propagarunt. Qua de re ſic ibidem Iuſtinus : *Cùm Gaditani à Tyro, unde & Carthaginenſibus origo eſt, ſacra Herculis, per quietem juſſi, in Hiſpaniam tranſtuliſſent, urbemque ibi condidiſſent : invidentibus incrementis novæ urbis finitimis populis, ac propterea Gaditanos bello laceſſentibus ; auxilium conſanguineis Carthaginenſes miſère. Ibi felici expeditione & Gaditanos ab injuria vindicaverunt, & majorem partem provinciæ imperio ſuo adjecerunt.* Subjungit deinde, ut eò miſſus ſit Hamilcar imperator, magna cum manu ad occupandam provinciam : tum Haſdrubal : Hannibal denique, qui, utriuſque res geſtas ſupergreſſus, Hiſpaniam domuerit univerſam. Atque hæc ſatis oſtendunt, antequam Hiſpani cum imperio Romano religionem quoque reciperent, Herculem Tyrium coli ab iis ſolere. Quidam tamen Herculem hunc Ægyptium potius, quàm Tyrium, appellant. Vti Philoſtratus lib. v de vita Apollonii cap. I : ubi de Gaditanis ſic ſcribit : Ἐν τῷ ἱερῷ τιμᾶσθαι ἄμφω τὼ Ἡρακλέε φασὶν, ἀγάλματα δὲ αὐτοῖν οὐκ εἶναι· βωμοὺς δὲ, τοῦ μὲν Αἰγυπτίου, δύο, χαλκοῦς, καὶ ἀσήμους· ἕνα δὲ τοῦ Θηβαίου. *Ajunt, in templo eodem coli Herculem utrumque : ſed nulla eſſe eorum ſimulachra ; verùm aras, Ægyptio quidem duas ex ære ſine ſimulachro ; at unam duntaxat Thebano.* Suſpicor, promiſcuam hanc appellationem, quam & Mela * firmat, ortam magna ex ſimilitudine ſacrorum inter Phœnices, & Ægyptios. Et fortaſſe claſſis ea, quæ in Hiſpanias coloniam duxit, non Phœnicibus modò, ſed etiam Ægyptiis conſtabat : ut utraque ideo regio gloriam hujus ſibi coloniæ vindicaret. Cùm verò ejuſce coloniæ ducem ſtatuimus Herculem Tyrium, non eum intelligimus, qui aliter Melicerta ſive Melcarthus eſt nuncupatus ; ſed aliquem multo juniorem. Prior ille, quantum conjecturâ aſſequi poſſum, eſt Idumæus ille, qui Tyrum ædificavit. Solent enim, qui urbes exſtruxiſſent, pro Diis haberi tutelaribus. Vel Idumæus ille conditor habuerit hoc honoris ipſi Edom ſive Eſavo, ut, quia pater eſſet Idumæorum, θεὸς πολιοῦχος † haberetur. At florentibus demum Tyriorum rebus, præque aliis maris obtinentibus dominium, miſſa in Hiſpaniam colonia fuit ; cujus dux à rebus præclarè in Hiſpania geſtis Herculis nomen conſecutus, Tyri natus, ſed in Hiſpania denatus ac ſepultus ‡. Atq; ab hoc Hercule (quodcunque ejus verum fuerit nomen) in Gadium, & vicinis inſulis, inſtitutus fuerit antiqui Herculis, puta Tyrii, cultus : vel ipſe etiam, ut coloniæ dux, divino fuerit honore affectus : vel quod maxime credibile eſt, ut coloniæ ille dux à morte eſt Herculis nomine appellatus, ita communi quoque cultu honoratus eſt cum Hercule illo antiquo, Tyriorum omnium parente, Deoque tutelari. Nam ſæpius nationes in uno quaſi numine plurium cultum conjunxiſſe, variis poſtea exemplis comprobabitur.

* *lib. 3. cap. 6.*

† *Deus urbis præſes.*

‡ *Mela lib. 3. cap. 6.*

tur. Hactenus de Hercule Tyrio, sive Gaditano.

Non dubium verò, quin aliis etiam in Diis coloni isti sint Tyriorum exemplum secuti: uti & postea Carthaginensium, qui latè in Hispania dominati. Sed cujusmodi ille cultus fuerit, non difficile erit conjicere ex iis, quæ de Phœnicibus, & Carthaginensibus, suo loco adduximus. Soli igitur ex gentibus, quas Plinius in Hispaniam dicit coloniam misisse, Celtæ nobis supersunt.

Celtæ Gallica numina, de quibus postea, in Hispaniam induxerint, si Celtiberi origine fuerunt Galli: quod putavit Lucanus lib. IV:

— Profugique à gente vetusta
Gallorum, Celtæ miscentes nomen Iberis.

Sed obstat, quòd etiam in Bætica, & Lusitania, *Celtici* dicerentur: uti constat ex Mela lib. III, cap. I; ubi à Tago usque ad Celticum promuntorium, quod Straboni & Ptolemæo Nerium, Celticos habitâsse prodit. Item ex Plinio, qui lib. III, cap. I, etiam in Bæturia, Bæticæ parte, Celticos agnoscit. Præterea Ephorus, ut est apud Strabonem in IV, Celticam dixit Iberiam omnem usque ad Gades; non minus id nomen tributurus Hispaniæ ulteriori, nisi hæc illis temporibus parũ cognita fuisset. Quamobrem, qui ad Iberum habitarent, non à Celtis, hoc est, Gallis, dicti sunt Celtiberi; sed ad discrimen Celtarum ultra montes Pyrenæos, tum in Galliis, tum etiam Britannia, Germania, & Illyride. Ac verisimile est imprimis, Hispanis hoc Celtiberorum nomen discriminis caussâ attributum, cum Galliæ Lugdunensis populi sibi nomen Celtarum, ut proprium, vindicarent. Frustra verò sunt, cum ex posterioribus nos temporibus exemplum petere jubent: quasi, quia postea Galli transmiserint in Hispaniam, atque inde nomen sit Portugalliæ; eo antiquis etiam temporibus occuparint Iberiæ partem, quæ ab iis Celtiberia diceretur. Præterea in istoc, quod de Portugallia sibi concedi postulant, similiter eos ratio fugit. Non enim à Gallorum portu est hoc Portugalliæ nomen: sed à portu Gallæciæ, quæ appellatio est non à Gallis, sed Calaicis. Sic enim Gallæci prius dicebantur: ut vel notum è triumpho Bruti à Callaicis devictis Callaici nomen indepti. Quamquam nec displicet sententia Andreæ Resendii epistolâ ad Kebedium, Osorii in vita Regis Emanuelis, Iacobi Menetii in Antiquitatibus Lusitanicis, Duardi Nonii censuris in Teixeram, ut cæteros prætercam, non à Gallæcia esse nomen, sed à Cale sive Calle oppido: quod Antoninus in Itinerario agnoscit; ubi inde Bracaram deducit. Id Calis oppidum situm fuit ad ostium Durii fluminis: & fortasse ex eo *Callis* nomen acceperit, quia callis fuisset ad portum. Sed hæc nostra est conjectura, de qua sentiat quisque ut volet. Illud constat, mox post annum

annum à Chriſto quingenteſimum, Portucalenſe nomen fuiſſe in uſu, ſive Gallæcia, ſive Calis ei nomen dederit. Ita concilio Toletano tertio videas interfuiſſe Conſtantium, epiſcopum Porticalenſem, anno Iɔ LXXXIX: item Anſiulphum Porticalenſem quarto Toletano; quod celebratum, ſi non anno Iɔ C XXXIII, quæ Vaſæi opinio erat; ſequenti ſaltem, quod maluit Ambroſius Morales. Paullatim verò id nomen extenſum; ita ut Portucalia, ſive malis Portugallia, tandem regnum evaſerit: cujus primus ſceptra geſſit Alphonſus Henricus anno Chr. cIɔ c XXXIX.

CAPUT XXXV.

Galliam olim etiam Iberiam *nominatam: atque hinc eſſe, quòd Rhenus à Nonno dicatur* Iberus: *perperam autem inde colligi, quia Rhenus non minus ſit Germaniæ fluvius, eò & Germaniam vocatam* Iberiam. *Oſtenditur, ut Cicero, nō tam virum bonum, quàm non malum egerit Oratorem, cùm Gallos inſectatur, velut Deûm, & religionis omnis hoſtes. Quàm latè patuerit ritus homines immolandi: ac veteribus etiam Romanis in uſu fuiſſe: imò & poſtquam lege, ac Cæſareis ſublatus edictis, reliquias ejus manſiſſe Romæ in gladiatorum ludis. Gallos humanis litâſſe hoſtiis Teutati, Heſo, Tarani; ac primum videri Mercurium, alterum Martem, Iovem tertium. Tumulus in Hiſpania Mercurii Teutatis. Quo pacto, Druidis præſentibus, homines ſoleant immolari: & ut Romanis ſacrificia hujuſmodi, & Druidas ipſos, abolere paullatim ſtudium fuerit.* Druidarum *vocabulum non tam ex Græca, quàm Celticâ linguâ, profectum videri. Gallos à Britannis Druidas accepiſſe. De Apolline, ac Diana, cultis à Gallis; item Dite; & cur Druidæ ſe dixerint ab eo prognatos. Vnde Græcis* Ἀδης *dicatur. Druidarum opinio, animas poſt mortem alio in orbe degere. Herculis per Gallias, & Alpes, tranſitus. Pugna ejus cum Albione, & Bergione: & unde his, unde item* Alpibus, *nomen impoſitum. Hercules Ogmius Eloquentiæ ſymbolum. Nemauſus Heraclides Nemauſenſium Deus tutelaris.*

A Celtiberia venio ad eam, quam Ptolemæus, & alii, Κελτογαλατίαν nuncupant, quaſi *Celtogalliam* dicas: Latini ſimpliciter *Galliam* vocant, uti & Græci fere Γαλατίαν: vetuſtiſſimi autem etiam *Iberiam* nominarunt; ut conſtat ex Strabonis libro III: ubi antiquitus *Iberiam* ait dictam, quicquid foret inter Pyrenæos montes, & flumen Rhodanum. Vt veriſimile etiam ſit, eam veteribus extenſam uſque ad Rhenum: eaque, credo, cauſſa eſt, cur Nonno in tertio & vigeſimo Dionyſiacôn dicatur Ῥῆνος Ἴϐηρ, *Rhenus Iberus*; quod interpretor *Gallicus*. Scio, quanto aliter Goropius Becanus ſenſerit, libro Hiſpanicorum ſecundo: ubi ſuſpicatur, Ἴϐηρ Germanicam eſſe vocem, quia Germanis *iver* idem ſit ac zelotypus;

 quo-

* *lib.* I ἀνθολογίας.
† *zelotypus*, five, *non tolerans rivalis*.

quomodo Rhenus in veteri epigrammate * ζηλήμων † vocatur. Quam opinionem idem perſuaſit viro pereruditо, Gerardo Falkenburgio ; ut & Becanus ibidem refert , & Falkenburgius agnoſcit notis ſuis in Nonnum. Sed ejus ſententiæ eò minus ratio eſt habenda , quia apud veteres omnes de hoc Rheni cognomento ſilentium ſit ; nec Nonnus , homo Ægyptius , ſciverit Germanicè ; imò nec ipſius Goropii animus , ut ipſe fatetur , in hac ſua acquieſcere potuerit conjectura.

Etiam admodum mihi dilutum videtur, quòd ὁ μακαρίτης ſummus geographus in primo Germaniæ antiquæ ex hoc Nonni loco concludebat , Germaniam olim dictam eſſe *Iberiam*. Nec enim , ſi Rhenus , cujus ripa una Gallica, altera Germanica foret, tum *Iber*, ſive *Gallicus*, tum etiam *Germanicus* , potuerit nuncupari : eò & Germania ipſa dicta ſit *Iberia* , ſive *Gallia* : non magis ſanè , quàm pro *Gallia* propterea *Germaniam* potuerint dicere. Quanto juſtius Rheno dederit cognomen Iberi ſive Gallici ; ſi Galli, & ſubinde, & pluribus locis, utramque tenuerint Rheni ripam ! De quo audiamus Cæſarem in VI de bello Gallico : *Fuit antea tempus , cum Germanos Galli virtute ſuperarent, & ultro bella inferrent ; ac propter hominum multitudinem , agrique inopiam , trans Rhenum colonias mitterent.* Ac ſubjungit deinde, ut Tectoſages, Gallica gens, coloniam duxerint in Hercyniam ſilvã. Similiter Tacitus de Germania : *Validiores olim Gallorum res fuiſſe , ſummus auctorum divus Iulius tradit. eoque credibile eſt, etiam Gallos in Germaniam tranſgreſſos. Quantulum enim amnis obſtabat, quo minus, ut quæque gens evaluerat, occuparet, permutaretque ſedes.* inde ſubdit de Bojis , gente item Gallica ; quæ & ipſa (niſi malis de eadem gente loqui Tacitum ; quod ſanè veriſimilius eſt) Herciniam commigravit in ſilvam, locoque Bojohæmi , ſive Bojemi nomen fecit : quod & retinuit , poſtquam Maroboduus , Bojis pulſis , in eum tranſtulit populares ſuos Marcomannos : de quo Strabo lib. VII , & Vellejus lib. II. Livius quoque lib. V narrat, ut Biturigum rex Ambigatus ſororis ſuæ filios Belloveſum , ac Sigoveſum , in eandem miſerit ſylvam. Atque ex iſtis, & aliis, quæ poteram adferre, dubium non eſt, quin Galli ſæpe utramque obſederint Rheni ripam : tantoque juſtius is fluvius *Iber* ſive *Gallicus* fuerit nuncupatus.

De Gallorum Diis non eſt, quòd magnopere laboremus, ſi nulla iis religio erat : ut ſenſiſſe videtur M. Tullius in reliquiis orationis pro M. Fontejo ; ubi *Gallos* ait *ab religione remotos*. Ac poſtea his eos exagitat verbis : *An verò iſtas nationes religione jurisjurandi ac metu Deorum immortalium in teſtimoniis dicendis commoveri arbitramini ? quæ tantum à cæterarum gentium more ac naturâ diſſentiunt , quòd cæteræ pro religionibus ſuis bella ſuſcipiunt ; iſtæ contrà omnium religiones : illæ in bellis gerendis ab diis immortalibus pacem ac veniam*

niam petunt ; istæ cum ipsis Diis immortalibus bella gesserunt. Objicit deinde, quòd templum Apollinis Delphici spoliarint, & Iovem Capitolinum obsederint : quòd etiam homines sacrificent vivos. *Siquando*, inquit, *aliquo metu adducti, deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant. Vt ne religionem quidem colere possint, nisi eam ipsam prius scelere violarint. Quis enim ignorat, eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandorum? Quamobrem quali fide, quali pietate, existimatis esse eos, qui eos Deos immortales arbitrentur hominum scelere, & sanguine, facilè posse placari?* Sed, sic cùm scribit Tullius, caussæ suæ inservit, ad elevandam Gallorum fidem, qui contra M. Fontejum testimonium dicebant. Tullio igitur Tullium opponimus ; qui in primo de Divinat. scribit de Dejotoro, Gallorum in Asia rege ; NIHIL *unquam nisi auspicatò egisse.* Ac ne à Græcis illud hausisse existimes, Iustinus ex Trogo ait in XXIV : *Augurandi studio Galli præter cæteros callent* : sive, ut Bongarsius maluit, *clarent.* Nempe non ista, quæ Cicero adducit, ostendunt, nullum Gallis fuisse Deorum metum, sed potius magnum : quippe qui, ad pacem Deorum impetrandam, nec sanguini parcerent humano. Sic cultum illum impium interpretatus est Iulius Cæsar ; cui omnium optimè perspecti erant mores Gallorum. Verba ejus sunt ista in VI de bello Gallico : *Natio est Gallorum omnium admodum dedita religionibus : atque ob eam caussam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur ; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur.* Pluriáque ibidem in hanc mentem reperies. Mirum verò, sic in Gallis exagitari ἀνθρωποθυσίαν * à Tullio : quæ à Cananæis & Phœnicibus cœpta, Græciam, Africam, ac totum penè terrarum orbem fuerit pervagata. Quam rem fusè tractat Porphyrius in secundo de abstinentia ab animalibus : è nostris item Clemens Alex. adhortatione ad Gentes : & ex his, atque aliis, Eusebius in IV præparationis Euangelicæ cap. XVI. Vnde Plinius lib. XXX, cap. I : *Ista toto mundo consensère, quamquam discordi, & sibi ignoto.* Mirum quoque, Tullio non venisse in mentem, Iovem, Apollinem, & Cabiros, quandoque hostias exegisse humanas : de quo ex Myrsilo Lesbio Dionysius Antiquitatum Rom. lib. I ; & ex eo Eusebius libro memorato. Mirum quoque, non cogitâsse eum, tempus fuisse, cum Latini †, ipsique Romani, his sacrificiis gauderent. Notum enim, quanto in pretio fuerit Romanis (ut Ovidius primo de Arte appellat)

— suburbanæ templum Nemorale Dianæ.

Hoc est, Dianæ Aricinæ. Cujus simulachrum è Taurica Chersonneso, ubi

* *hominum immolationem.*

† *Tertullianus in Apologetico cap. 9, Minucius in Octavio, Lactantius lib. 1, cap. 21, Athanasius orat. contra gentes pag. 21, edit. Commel. imo & è gentilibus Porphyrius apud Eusebium lib. 4 Præparat. Euangel. cap. 16.*

ubi hoſpites illi immolabantur, Ariciam allatum fuit: ubi, uſque dum illud Spartam tranſlatum, ſervi ſacrificabantur: ut Hyginus refert fab. CCLXI, & qui eum exſcripſit, Servius in illud II Æn.

Sanguine placâſtis ventos, & virgine cæſâ.

Imò anno etiam Vrbis IↃ XXVII, M. Valerio Meſſalla, & L. Apuſtio Fullone coſſ. Pontificum, ac Xvirûm auctoritate, Gallum & Gallam, Græcum & Græcam, ferali ſacrificio, ad averruncandum malum, defoderunt vivos in foro boario. Cujus rei teſtes Plutarchus in Marcello, & Zonaras in II Annal. ut Auguſtinum, Oroſium, & alios mittam. Quin anno demum IↃ CLVII, Cornelio Lentulo, & Licinio Craſſo coſſ. *Senatuſconſultum factum eſt, ne homo immolaretur, palamque in illud tempus ſacra prodigioſa celebrata*; ut refert Plinius lib. XXX, cap. I. Atque, ut ibidem ait, *Non ſatis æſtimari poteſt, quantum Romanis debeatur, qui ſuſtulere monſtra, in quibus hominem occidere religioſiſſimum erat, mandi verò etiam ſaluberrimum.* Honeſta quidem Plinii oratio: non tamen, ut ille ait, prorſus hunc morem ſuſtulere. Nam ludi etiam gladiatorii poſtea inſtituti; ut ſic ſanguine Deus placaretur humano: quemadmodum eſt apud Tertullianum Apolog. cap. IX, Minucium in Octavio, Lactantium lib. I, cap. XXI. Ac ne ſolos adferam noſtros, Capitolini eſt in vita Maximi & Balbini: *Multi dicunt, apud veteres hanc devotionem contra hoſtes factam, ut civium ſanguine litato ſpecie pugnarum ſe Nemeſis, id eſt, vis quædam Fortunæ, ſatiaret.* Auſonius idyll. XXVI:

Et gladiatores funebria prœlia notum
Decertâſſe foro: nunc ſibi arena ſuos
Vindicat, extremo cùm jam ſub menſe Decembri
Falcigerum placant ſanguine cælicolam.

Vbi non Nemeſin, ut eſt apud Capitolinum; ſed Saturnum ait ſanguine placari humano: quod tamen alii tribuunt Marti, & Dianæ. His enim ſacros fuiſſe ludos gladiatorios, apud Tertullianum legas libro de Spectaculis.

Apud Gallos, ut ab Romanis ad hos redeam, humanis litabant hoſtiis Teutati, Heſo, Tarani. Vnde Lucanus lib. I:

Et quibus immitis placatur ſanguine diro
Teutates, horrenſque feris altaribus Heſus,
Et Taranis Scythicæ non mitior ara Dianæ.

Quorum priores duos etiam junxit Lactantius lib. I, cap. XXI: *Galli Heſum, atque Teutatem, humano cruore placabant.* Mirum, non addidiſſe Taranim. Nam cum iſta Lactantius ſcriberet, planè ob oculos cenſeo habuiſſe allatum Lucani locum. Ex Diis hiſce Teutates videtur Mercurius: quod ex eo etiam colligo, quia apud Livium lib. XXVI legitur, tumulum juxta

juxta Carthaginem Novam fuiſſe repertum, qui *Mercurii Teutatis* vocaretur. Nam Hiſpanis, Gallis, & Celtarum aliis, multa in cultu divino communia fuerunt. Mercurio autem mactari à Gallis homines ſolere, indicat etiam Tertullianus in Apologetico cap. IX: *Major ætas apud Gallos proſecatur.* Et Minucius in Octavio: *Mercurio Gallos humanas, vel inhumanas, hoſtias cædere.* Niſi non concinnè minus malis, *Humanas inhumanos hoſtias cædere.* Heſus, videtur Mars: hunc enim Galli, ut eſt apud Cæſarem in VI de bello Gall. *bella regere arbitrantur.* Vnde & illi, ut ibidem legere eſt, *cùm prælio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent.* Taranis verò, ſive Tharanis, ipſe videtur Iupiter; qui & Sueonibus *Thor* dictus: unde M. Adamus Bremenſis de Sueonibus ait: *Thor, inquiunt, præſidet in aëre: qui tonitrus, & fulmina; ventos, imbreſque; ſerena, & fruges, gubernat.* Poſtéaque: *Thor cum ſceptro Iovem exprimere videtur.* Qui verò per Mercurium, Martem, nec minùs Iovem, intelligi hîc debeant, proximo meliùs libro explicabitur.

Atque hæc de numinum illis, quibus humanis litaretur victimis. Cujuſmodi ſacrificiis Druidæ ſemper intererant: quemadmodum refert graviſſimus teſtis Strabo lib. IV. Atque ibidem hæc de ratione ejus ſacrificii inter alia addit: Καὶ κατετόξευόν τινας καὶ ἀνεσταύρουν ἐν τοῖς ἱεροῖς· καὶ κατασκευάσαντες κολοσσὸν χόρτου, καὶ ξύλον ἐμβαλόντες εἰς τοῦτον, βοσκήματα καὶ παντοῖα θηρία καὶ ἀνθρώπους ὡλοκαύτουν· *Quoſdam in ſacris configebant ſagittis, vel in crucem agebant; vel exſtructo fœni coloſſo, lignoque defixo, pecudes, & omnis generis animantia, ac homines totos, comburebant.* Deque eodem ſic Diodorus lib. V: Τοὺς κακούργους κατὰ πενταετηρίδα φυλάξαντες, ἀνασκολοπίζουσι τοῖς θεοῖς, καὶ μετ᾽ ἄλλων ἀπαρχῶν καθαγίζουσι πυρὰς παμμεγέθεις κατασκευάζοντες. *Noxios quinquennio ſervatos, ſudibus adfixos, Diis ſacrificant, cumque aliis primitiis ſuper ingentes pyras immolant.*

Ob hæc imprimis ſacrificia religionem Druidarum Auguſtus Cæſar civibus interdixit: Tiberius Vrbe ſuſtulit: Claudius in Galliis ipſis abolevit; ſaltem, quantum in ſe fuit. De Tiberio ſic Plinius lib. XXX, cap. I: *Gallias utique poſſedit, & quidem ad noſtram memoriam. Namque Tiberii Cæſaris principatus ſuſtulit Druidas eorum, & hoc genus vatum medicorumque.* Quem locum de Galliis ipſis perperam multi interpretantur, cùm de Vrbe ſolum ſit capiendus. De Claudio autem teſtis nobis Aurelius Victor Schotti in Claudio: *Denique bonis auctoribus compreſſa per eum vitia, ac per Galliam Druidarum famoſæ ſuperſtitiones.* Imò ante eum Seneca in Ἀποκολοκυνθώσει. Vti & de eodem, ac inſimul Auguſto, Tranquillus in Claudio cap. XXV: *Druidarum religionem apud Gallos diræ immanitatis, & tantum civibus ſub Auguſto interdictam, penitus abolevit.* Sed abolere penitus voluit, non potuit. Itaque

apud

apud posteriores etiam scriptores de durante hac superstitione legas, non in Britannia modò hostili, sed Gallia ipsa: ut liquet è Lampridii Alexandro, Vopisci Aureliano, nec non Taciti vita: Eusebio item, qui conqueritur de sacris istis in IV Præparat. Euangel. & incerto Theodosiani, ut videtur, ævi scriptori in Querulo sive Aulularia: ubi sub robore ab iis capitales ait ferri sententias.

Vnde *Druidarum* vocabulum sit, non convenit. Receptior opinio est, sic dictos à δρῦς, hoc est, *quercus*: idque ob illa Plinii verba lib. XVI, cap. XLIII: *Nihil habent Druidæ (ita suos appellant magos) visco, & arbore, in qua gignatur (si modò sit robur) sacratius. Iam per se roborum eligunt lucos: nec ulla sacra sine ea fronde conficiunt: ut inde appellati quoque interpretatione Græca possint Druidæ videri.* Satis verisimilis hæc foret sententia, si Druidas accepissent Galli à Massiliensibus, illi à Phocæensibus. Sed ignoti erant Græcis Druidæ: ut omnino origo quærenda sit Celtica. Præsertim cùm Gallos è Britannia accepisse eos, à veteribus creditum sit. Cæsar lib. VI belli Gallici: *Disciplina* (Druidarum) *in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur, & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illò, discendi caussâ, proficiscuntur.* Ac firmat Tacitus in XIV Annalium: ubi narrat, ut Suetonio Paullino Monam, insulam Britannicam, ingresso, acriter sit pugnatum, Druidis sedulò animantibus suos: *præsidium posthac,* inquit, *impositum victis, excisi luci, sævis superstitionibus sacri: nam cruore captivo adolere aras, & hominum fibris consulere Deos, fas habebant.* Quamobrem non dubium est, quin origo ejus vocabuli peti debeat è lingua Celtica: qualis & Britannica, ac Gallica vetus. Britannis verò, uti & Germanis, *Dru*, fides; pro quo alii **trou** dicunt. Vnde, & Deus veteribus Germanis *Drutin*, sive *Trudin*: ut videre est ex Othfridi Euangelio. Itaque *Drutin* signet *divinus*, aut *fidelis*. Vtraque vox sacerdotibus conveniens.

Præter Mercurium, Martem, Iovem, quibus homines immolatos diximus, coluere Galli etiam Apollinem; ut ait Marcellinus lib. XVI. Ipsi *Belenum* dixere; uti ministros ejus *Pateras*. Testis Ausonius Carm. in Professores Burdigal. Vide & Pithœum lib. I Subsec. cap. IV.

Qui verò Apollinem colerent, nihil mirum, si etiam venerati sint Dianam. Quod de Asiaticis Gallis satis est apertum. Nam Dianæ sacerdos fuit Camma, uxor Sinati, Gallorum Asiaticorum tetrarchæ; de qua Plutarchus libro de feminarum virtutibus, & Poliænus Strategem. lib. VIII.

Adhæc Gallis cultus Dis: à quo & se natos Druidæ dicebant, teste Cæsare*: non quidem quia olim Gallia argento & metallis abundarit, quam rationem adducit Forcatulus†: sed quia Dis sive Pluto est Terra; ubi (ut Varro ait in IV de L. L.) *omnia oriuntur, omnia aboriuntur.* Vnde & Lachesis

* *lib. 6 de bello Gall.*

† *lib. I de Gallorum imper. & philos.*

Lachesis sic compellat Plutonem apud Claudianum in primo de R. P.

— Quicquid ubique
Gignit materies, hoc te donante creatur,
Debeturque tibi.

Icciro primus quoque homo *Adam* dictus ab אדמה, *Adama*; quod terram signat. Itidem Arabibus sive Ismaelitis terra est *Al-mahad*: nempe ex Hebræo אדמה *Adamah*: ubi, si literas trajeceris, habes מאדה, *mahad*, quod idem notat. Græci quoque, Iavani posteri, ex *Adam* fecere Αδην. Nihil mirum igitur, si Gallorum philosophi, qui hominem ex humo esse, & in humum scirent redire, progenitos se dicerent ex Dite, sive, ut Græci loquuntur, Αδη, ut Hebræi, *Adama*, hoc est, terra, communi omnium parente, omniumque receptaculo.

Sed quæcunque hactenus de Diis Gallorum diximus, magis pertinent ad partes naturæ. Nec sanè arbitror, Druidis Deos fuisse animales. Vt qui animas quidem putarint esse immortales, sed nullâ viventium curâ tangi: sive μετεμψύχωσιν statuerint, ut voluit Diodorus: sive ex eorum mente *— Regit idem spiritus artus*
Orbe alio: ut Lucanus ait in primo. Vnde, ut mox subjungit, *— ruendi*
In ferrum mens prona viris, animæque capaces
Mortis: & ignavum est rediturae parcere vitæ.

Quod Druidarum dogma quasdam esse reliquias censeo traditionis à primis Noachidis acceptæ de corporum resurrectione, & altera vita.

Post Phocæensium tamen in Gallias adventum, verisimile est, etiam Deos quosdam animales admissos: Herculem imprimis, quem ex Hispaniis per Gallias venisse in Italiam, recepta erat opinio. Vt videre est ex Dionysio lib. I Antiq. Rom. Diodoro lib. IV; imò & Apollodoro lib. IV. Sed apud eum perperam Λιβύην * pro Λιγύην ‡ editum, librarii fortè errore. Etsi & Tzetzem, atque alios, id videam secutos; ut dubitem, an non sic vulgo creditum sit. Contrà tamen Ammianus Marcellinus in XV ait, Herculem per Gallias isse in Hispanias. Vtcunque est, per eas iter fecisse, convenit. Atque ita etiam Cornelius Nepos in Annibalis vita, Silius lib. III, Plinius lib. III, cap. XVII, & XX, & Iustinus lib. XXIV; qui ait, eam *rem illi virtutis admirationem, & immortalitatis fidem dedisse.* Et sanè quâ parte transisse credebatur, divino cultum honore, indicat locus ille Petronii Arbitri in Satyrico:

* *Libyam.*
‡ *Liguriam.*

Alpibus aëreis, ubi Grajo nomine vulsæ
Adscendunt rupes, nec se patiuntur adiri,
Est locus Herculeis aris sacer,

Livius tamen lib.v, ubi de Gallorum agit tranſgreſſu, Herculeum hunc tranſitum fabulis accenſet. Et ſanè, quod à Thebano id cenſent factum, ipſe etiam fabulis prorſus annumerem. Verùm Herculis Monœci portus, atque alia, arguere videntur, heroa alium, quem Herculis nomine dignati ſint, per Alpes iter feciſſe. Et Herculis iſta per Gallias tranſgreſſio etiam firmari videtur fabulâ de pugna ejus inter Rhodanum & Maſſiliam adverſus Neptuni filios: de qua Mela lib. II, cap. V. Etſi multum vetus hæc narratiuncula ex falſo trahat. Vt quod Neptuni ait filios, eoſque appellat Albiona, & Bergiona, vocabulis linguâ Celticâ impoſitis. Nam *Bergion* eſt à **Berg**, quod montem notat. *Albion* ab *Alb*, ſive *Alp*, unde *Alpes*: quo ſignificabantur Celticâ linguâ montes alti: ut tradunt Servius in III Georg. & X Æn. & exinde Iſidorus lib. XIV Orig. cap. VIII. Hodie tamen ejuſce ſignificationis nullum ſupereſſe veſtigium arbitror in lingua Celtica: niſi fortè placeat eorum conjectura, qui putant, *Alp*, unde *Alpes*, eſſe contractum ex **Al-op**: quod ad verbum ſonat *planè ſurſum.* Herculei cultus etiam indicium habemus in agro Bataviæ Herculano, qui vulgo, **'tLand van Arkel.** Vti & in Zelandia: ubi anno CIↃ IↃ XIV, pago Walachriæ, qui Weſtcapellæ nomen habet, vetus repertus eſt lapis, inſcriptus HERCVLI MAGVSANO.

Etiam Gallis celebratus Hercules cognomento Ογμιος: ſed is, cenſeo, fuerit potius eloquentiæ ſymbolum, quam Deus animalis. Eleganter de eo Lucianus ‡: qui à ſacerdote Gallico, puta Druidarum uno, ſe accepiſſe ait, Gallis non Mercurium, ſed Herculem, eloquentiæ præſidem putari: atque hanc ejus rei cauſſam eſſe, quod nihil Hercule fuerit fortius; cumque geminum ſit humanæ potentiæ inſtrumentum, robur corporis, & facundia ſermonis; ex Celtarum opinione, τὸν Ηρακλέα λόγῳ τὰ πάντα ἐξεργάσασθαι σοφὸν γενόμενον, καὶ πειθοῖ τὰ πλεῖστα βιάσασθαι· *Herculem omnia, quæ egit, oratione effeciſſe: quippe virum ſapientem, & perſuadendo plurimos ſubegiſſe.* Nec mirum ſanè ſic de Hercule Gallico ſenſiſſe, quando, ut B. Hieronymus ait adverſus Vigilantium, *Gallia viris ſemper fortiſſimis, & eloquentiſſimis, abundavit*: imo, ut tanto vetuſtior Porcius Cato in Originibus * tradidit; *pleraque Gallia duas res induſtrioſiſſimè perſecuta, rem militarem, & argutè loqui.*

‡ *in Hercule Gallico.*

* *apud Chariſium ex ſecundo Originum.*

Etiam divinus honos in Galliis habitus nonnullis, quos non Herculis quidem, attamen Herculeæ prolis nomine dignarentur. Talis in Gallia Narbonenſi Nemauſus: quem pro Deo tutelari coluere Nemauſenſes. Fit hujus in antiquis ejus urbis dedicationibus mentio. In una eſt, DEO SILVANO, ET LIBERO PATRI, ET NEMAVSO. In alia: DEO NEM... Vbi NEMAVSO ſine dubio fuit. Nemauſus iſte Herculis progenies, & urbis conditor habebatur. Stephanus: Νέμαυσος πόλις τῆς Ἰταλίας,

λίας, ἀπὸ Νεμαύσου Ἡρακλείδου, ὡς Παρθένιος. *Nemausus, urbs Italiæ, à Nemauso Heraclida, secundùm Partheniũ.* Parthenius ille temporibus claruit Cæsaris Augusti †.

† *Suidas.*

CAPVT XXXVI.

Britannicam gentem Gallicæ priscæ propaginem imprimis videri. Herculis in Damoniis promuntorium. Nec tamen inde colligi debere, Herculem fuisse in Britanniis. Figmentum Iosephi Iscani de Britannis, qui nuptias Telamonis in Græcia præsentiâ suâ honorarint. Poetæ hujus ætas, & patria. Britanniam Trojanis temporibus, imò plurimis post seculis, fuisse Romanis, ac Græcis, incognitam. Vtrùm Vlysses in Caledonia aram exstruxerit. Becani opinio refellitur de Britannica ara Elissæ, Iavanis filii. Geada sive Geda, numen veterum Britannorum.

NVnc è Galliis Britannicas petamus insulas: præsertim quando non aliunde primi etiam Britanniæ incolæ venisse eas in sedes videantur. Quod juxta mecum agnoscet, qui cogitet, ab Oriente reliquum in orbem genus venisse humanum; nec aliunde, quàm ab ultimis Gallicarũ gentium Morinis è portu Iccio, sive Gessoriaco malis, breviorem esse trajectum. Antiquis etiã temporibus magna utriusque gentis in moribus similitudo. Tacitum* audiamus: *Proximi,* inquit, *Gallis, & similes sunt.* Et mox: *In universum æstimanti Gallos, vicinum solum occupâsse credibile est.* Ac deinde: *Sermo haut multum diversus; in deposcendis periculis eadem audacia; & ubi advenere, in detrectandis eadem formido: plus tamen ferociæ Britanni præferunt; ut quos nondum longa pax emollierit. Nam Gallos quoque in bellis floruisse, accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissâ virtute pariter ac libertate: quod Britannorum olim evictis evênit: cæteri manent, quales Galli fuerunt.* Imprimis verò in considerationem venit, quod de similitudine religionis ibidem ait: *Gallorum sacra deprehendas superstitionum persuasione.* Sanè utrique genti erant Druidæ; Cæsare, & Tacito, testantibus. Vtrique mos homines Diis immolare; quod de Gallis tradunt Cicero, & alii, antea adducti: de Britannis autem Plinius lib. xxx, cap. I, & Acron in Horat. lib. III, od. IV. Quare verisimile est, magnam partem in Britanniis quoque locum habuisse, quæ de Diis antea Gallicis diximus. Præter verò numina, quæ cum Gallis antiquis communia habuerunt, Romani, ubi insulam occuparunt, sua etiam induxerunt. Vtraque hæc tam Celtica, quàm Romana, Gildas, de Britanniæ excidio agens, appellat *portenta diabolica, penè numero Ægyptiaca vincentia: quorum,* inquit, *nonnulla lineamentis adhuc deformibus, intra vel extra deserta mœnia, solito more rigentia, torvis vultibus intuemur.* In his numinibus fortasse etiam Hercules mereatur locum. Nec enim leve habiti illi honoris argumentum videtur *Herculis promuntorium,* Ptolemæo etiam memoratum

* *in vita Agricolæ.*

in Dumnoniis, five Danmoniis potiùs. Atque eruditiſſimus Camdenus, in veteri ſua Britannia, exiſtimat, hodieque priſci hujus nominis veſtigia eſſe, quòd non ſolùm promuntorium hoc dicatur *Hertypoint*: ſed vicinis etiam oppidis nomen ſit *Herton*, & *Hertlond*. At perperam inde colligunt nonnulli, Herculem veniſſe in Britannias: quod diſertim negat Diodorus Siculus in IV; ubi de Britannia agens inquit, Οὔτε γὰρ Διόνυσον, οὔθ' Ἡρακλέα παρειλήφαμεν, ἐστρατευμένον ἐπ' αὐτήν· *neque enim vel Liberum, vel Herculem, accepimus bellum ei intuliſſe*. Atque ut Hercules aliquis in ea fuiſſet; non is dicendus Thebanus, ſed alius, bellica itidem laude illuſtris; eoque & Herculis nomine appellatus. Eſt enim id cognomen virorum fortium. Quare nec Thebano primùm hoc nomen fuit, ſed *Alcides* priùs dictus; à Pythia autem, cum conſultum veniſſet oraculum, cognomentum *Herculis* accepit: ut ait Apollodorus lib. II. Itidem nec dubitandum, quin dux coloniæ Phœniciæ in Hiſpaniam, quem Gadibus ſepultum ex Mela cognoſcimus, priùs aliud nomen habuerit, quàm *Hercules*. Et quo pacto Thebanus ille fuerit in Britannia, cum regio illa multis poſt bellum Trojanum ſeculis fuerit ignotiſſima: imò Romanis etiam tam fuerit incognita, ut ubi jam Cæſar in ea bellum geſſerat, *alter orbis* haberetur & diceretur? Quod verò Ioſephus Iſcanus, qui vulgò inſcribitur Cornelius Nepos, in ſecundo poematis de bello Trojano, Britannos, quos reducis è Britannia Herculis comites putant, interfuiſſe ait nuptiis Telamonis ac Heſiones, id condonandum temporibus, quibus vixit. Claruit enim demum ſub Ioanne, Anglorum rege, anno Chriſti cIↃ ccx. Commentumque id eſt poetæ in honorem gentis ſuæ. Quippe Britannus ipſe erat. Nec obſtat, quod Burdigalenſis fuiſſe archiepiſcopus dicitur à Ioanne Pitſeo in illuſtribus Angliæ ſcriptoribus *. Nihil enim tale ex Lelando, & Guilhelmo Faſtregico, Balæus †. Etiam in Burdigalenſibus archiepiſcopis de hoc apud Ioannem Chenu ‡ ſilentium eſt: uti & in Chronico Burdigalenſi Gabrielis Lurbei. Sed ut Burdigalenſis fuerit archiepiſcopus, non hoc impedit, quo minus fuerit Anglus, cùm iis temporibus penes Anglorum reges Aquitania fuerit. Quid multis? Ioſephus hic, ut Angli conſentiunt, patriâ fuit Devonienſis; educatus apud Iſcanos, ſive Exonienſes. Hinc ipſe in primo dicti operis: — *Sine remigis uſu*

Non noſſet Memphis Romam, non Indus Iberum,
Non Scytha Cecropidem, non noſtra Britannia Gallum.

* *ætat.* 13.
† *centur. tertia ſcriptorum Britann.*
‡ *in chronologica epiſcoporum Galliæ hiſtoria.*

Atque his, quæ adverſus Herculis appulſum in Britanniam diximus, etiam convellitur opinio de Vlyſſis in eandem adventu: qui non aliis nititur, quàm illis Solini verbis cap. XXV: *Britannia octingentis & amplius millibus paſſuum longa porrigitur: ita ut eam in Caledonium uſque angulum metiamur: in quo*

in quo recessu Vlyssem Caledoniæ appulsum manifestat ara Græcis literis inscripta voto. Si hoc esset, non sivisset id nos Homerus ignorare. Sed poeta is, ut dixi, nec fando audierat Britanniæ nomen: plurimisque post seculis ea Græcis juxta ac Romanis fuit ignota. Quod verò ad aram attinet, in dubium vocari possit, an non potiùs ea Vlyssi, quàm ab Vlysse, fuerit exstructa. Nam Trojanis heroibus sacrificari solere, exemplis compluribus antea † ostendimus. Et cui homines Græci, tempestate in has oras rejecti, potiùs vota fecerint ac sacra, quàm Vlyssi: qui non ignarus malorum, quæ subeunt pelago errantes, faciliùs aliis heroibus misericordiâ tangeretur? Sed enim, ut demus, ab Vlysse ipso aram esse constitutam, quando id potiùs voluit Solinus: eone ara illa sit ab Vlysse Homerico? Quid impedit, quo minus aliquis multo recentior ejus nominis fuerit? Potuere etiam Græci principi suæ navigationis ob similitudinem cum Vlysse Homerico nomen dare Vlyssi. Et quid si eo lubentius hoc nomen aræ adscripserint, ut ὁμωνυμίᾳ vel fucum facerent, vel dubium saltem relinquerent lectorem? Horum quippiam, vel tale aliud, longè malim credere, quàm quod visum fuit Goropio Becano in secundo Hispanicorum. Arbitratur ille, *Vlyssis* hujus Britannici nomen esse ex *Elissa*: quem Iavanis fuisse filium, docet nos Moses Genes. x, 4. Hunc enim in Britanniam, atque alios venisse Occidentis tractus. Quasi temporibus illis, quibus Noachi viveret pronepos, Græcis aræ literis inscriberentur. At ajunt, Græcas quidem fuisse literas, non item linguam: quomodo & Helvetios, ac Gallos, Græco usos charactere, ex Cæsare cognoscimus. Aliquid hoc pacto dicerent, si Elissæ hujus temporibus in usu fuissent literæ Græcorum, quæ post tempora demum Mosaica effictæ sunt è Phœniciis à Cadmo in Bœotiam inductis: ut ostendimus in primo de arte Grammatica cap. x. Præterea, quàm ridiculum est putare, Cæsarum temporibus exstitisse aram in Caledonia, constitutam ab eo, qui Iapheti esset nepos, Noë pronepos. Denique Iavan, cujus filius Elissa, non Celtarum, in quibus etiam Britanni, parens fuit, sed Græcorum: ut tradunt Iosephus, Eusebius, Epiphanius, Hieronymus. Imò LXX, loco non uno, pro *Iavan* habent Ἑλλάδα *: uti Thargum Hierosolymit. *Macedonia.* Sanè ex יון, *Iavan*, est Ἰων, unde *Ionia*.

† *cap. 21.*

* *Græciam.*

Nunc paucis agamus de Geada, sive Geta: quem ex hominibus in Deorum esse numerum à veteribus relatum Britannis, testis nobis Cælius Sedulius; cui, ut homini Scoto, de gente vicinâ non temere est deroganda fides: præsertim scriptori sic satis antiquo: ut qui, si Gemblacensi credimus Sigeberto, temporibus vixerit Constantis & Constantii Imperatorum; vel saltem sub Theodosio juniore; ut jure maluerunt Tritthemius,

mius, & Gyraldus: quippe qui opus ſuum Paſchale ſcripſerit ad Macedonium Abbatem, B. Hieronymi coætaneum:

Cùm ſua gentiles ſtudeant figmenta poetæ
Grandiſonis pompare modis, tragicoque boatu,
Ridiculove Getæ, ſeu qualibet arte canendi,
Sæva nefandarum renovent contagia rerum,
Et ſcelerum monimenta canant, rituque magiſtro
Plurima Niliacis tradant mendacia biblis:
Cur ego Davidis adſuetus cantibus odas
Chordarum reſonare decem, ſanctoque verenter
Stare choro, & placidis cæleſtia pſallere verbis,
Clara ſalutiferi taceam miracula Chriſti?

Eos verſus adducit quoque Ioannes Aſſerus, epiſcopus in Anglia Scyreburnenſis, ſive, ut poſtea dixere, Sareſ burienſis; qui annum circa nongenteſimum vitam ſcripſit Aelfredi, Angloſaxonum regis: cujus genus, initio operis ſui, ab hoc Geada ſive Geta deducit. Nam Aelfredus ei vigeſimus eſt ab Frithuwulf. Poſt quem ſubjungit: *Qui fuit Fingodwulf, qui fuit Geada; quem Getam jamdudum pagani pro Deo venerabantur.* Poſtea vero hunc Geada decimum fuiſſe à Noe perſuadere nobis conatur.

CAPVT XXXVII.

Cur Germani ſint habiti indigenæ. Priſcos illos, & opicos Germanos, ex Cæſaris ſententia, non alios agnoviſſe Deos, quàm Solem, Lunam, & Vulcanum. Sed falli, qui inde colligant, eos crediſſe myſterium Trinitatis. Ad opinionem hanc refellendam adducitur tum Peruanorum opinio de tribus ſummis Diis, Viracoche, quo mundi opifex ſignatur, Sole, & Tonitru: tum Ægyptiorum, quibus præcipui Deorum, Sol, Luna & Vulcanus. Nec ſolos, quos Cæſar putavit, Germanis fuiſſe Deos; ſed præterea, tum Martem, & Herculem, quorum illum naturale, hunc animale numen videri; ut perperam pro eodem habeantur: tum etiam Mercurium, Deorum cum Marte præcipuum. In dubium vocatum, an rectè Romani Mercurium *reddiderint, qui Germanis* Wodan *fuit. Permutari W, G V, & G. Vnde dicantur* Galli, guerra, Germani, Dani, Codanus, **woonſdag**. *Dici non ſolùm* Theuth; *ſed etiam* Thot, *&* Thoyt, *vel* Thout. *Vnde Deus nobis* **God** *vocetur.*

EX inſulis Britannicis vela nunc fiant, ancoriſque præciſis, Germania petatur. Quâ, ex veterum ſententia, complectimur, quicquid continetur Rheno, Danubio, Viſtulâ, & mari Septentrionali. Vaſtiſſimæ hujus nationis Deos ab aliis derivare vix poſſumus, quia de coloniis eam in

gentem

gentem antiquitus ductis, nulla exſtiterit memoria : unde & Germani αὐτόχθονες ſive *indigenæ* habebantur. Tacitus de mor. Germ. *Ipſos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus & hoſpitiis mixtos.* Quod mox pluribus exponit : *Ipſe eorum opinionibus accedo, qui Germaniæ populos, nullis aliarum nationum connubiis infectos, propriam ac ſinceram, & tantum ſui ſimilem gentem exſtitiſſe arbitrantur : unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto numero, idem omnibus ; truces & cærulei oculi, rutilæ comæ, magna corpora, & tantum ad impetum valida.*

Fuere Germanis Dii, alii quidem naturales, animales alii. Hoc libro de animalibus ſermo eſt nobis. Sed, ut in Hiſpanicis, Gallicis, Britannicis, fecimus ; ita hic quoque addere quædam cogimur de naturalibus : ut magis pareat, quam cujuſque crediderint numinis naturam.

De Diis illorum ita Cæſar in VI belli Gallici : *Deorum numero eos ſolos ducunt, quos vident, Solem, Vulcanum, & Lunam : reliquos ne fama quidem acceperunt.* Eruditiſſimus Cluverius in primo Germaniæ antiquæ cap. XXIX, hinc colligebat (ut verba ipſius retineam) *priſcos Germanos unum, verum, æternum Deum, in trinitate coluiſſe ſub Solis, Lunæ, atque Ignis numinibus.* Equidem vellem, verum ut diceret, tum dogmatis cauſsâ, quod ſanctè credo ; tum gentis ergo, in qua primùm vitalem hauſi aëra. Sed ipſe obſtat Cæſar, quando ait, Germanos non alios agnoſcere Deos, quàm quos vident. Et profectò quid infirmius, quàm ex eo, quòd Germani tria ſtatuerint numina, colligere eos agnoviſſe myſterium illud Trinitatis, quòd Catholica nos docet Eccleſia ? Num & Peruani hoc credunt dogma ? quibus, ut ſcribit Ioſephus à Coſta lib. V rerum Occidentalis Indiæ cap. IV, tres ſummi ſunt Dii, Viracoche, Sol, & Tonitru. Hic multò veriſimilius procederet commentum. Nam Viracoche eſt creator mundi. Sed Sol, & Tonitru, nihil ad ſacroſanctam Trinitatem. Siquidem Sol non Λόγος eſt, Dei filius ; ſed ille Sol, qui ſub aſpectum cadit : Tonitru quoque, non profectò Spiritus Sanctus, ſed concurſus ille fulminis è nubibus erumpentis, & ſoni ex rupta nube maximi. Nec mirum, ſi poſt orbis architectum numina hæc maximi fecerint. Nam quid in æthere pulchrius, & admirabilius Sole ? quid in aëre magis percellit homines, quàm Fulmen, ac Tonitru ? Hæc igitur cauſſa eſt, cur Peruani opifici Deo, ut vocant, Viracochæ, addiderint Deos minores duos ; velut advocatos, & interceſſores apud Viracocham : quæ & Ioſephi à Coſta ſententia eſt. Ecquid hæc commune habent cum Eccleſiæ dogmate ? Nec multò amplius pro adverſa ſententia religio Ægyptiorum facit. Quibus ſummi itidem tres Dii : atque hi iidem, qui Germanis : nempe Sol, Luna, & Vulcanus. Nam Vulcanus idem, ac Ignis Germanis, & Peruanis Fulmineus ignis cum tonitru.

nitru. Afferam de numinibus hisce verba Diodori Siculi lib. I: ubi, postquam egerat de Sole, & Luna, ista subjungit: Τοὺς δ᾽ οὖν κατ᾽ Αἴγυπτον φασὶ ἀνθρώπους τὸ παλαιὸν γενομένους, ἀναβλέψαντας εἰς τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν καταπλαγέντας καὶ θαυμάσαντας, ὑπολαβεῖν εἶναι δύο θεοὺς ἀϊδίους τε καὶ πρώτους, τόν τε Ηλιον καὶ τὴν Σελήνην. *Antiquissimos ajunt Ægypti incolas, suspicientes in cælum, & non sine stupore ob naturam universi admiratos, existimasse, duos esse Deos sempiternos, & primos; Solem, & Lunam.* Hinc multa de utroque subjungit; inter alia autem, Τούτους δὲ τοὺς θεοὺς ὑφίστανται τὸν σύμπαντα κόσμον διοικεῖν, τρέφοντάς τε καὶ αὔξοντας πάντα. *Hos autem Deos mundum universum gubernare statuunt nutrientes, & augentes omnia.* Postea varia quidem numina recenset; sed principem & locum, & honorem, tribuit Vulcano. Sic enim paullò pòst subjungit: Τὸ δὲ πῦρ μεθερμηνευόμενον Ηφαιστον ὀνομάσαι, νομίσαντες μέγαν εἶναι θεὸν, καὶ πολλὰ συμβάλλεσθαι πᾶσιν εἰς γένεσίν τε καὶ τελείαν αὔξησιν· *Ignem autem per interpretationem nominare Vulcanum, & ipsum magnum esse Deum existimantes, qui multum conferat omnibus, tum ad generationem, tum ad exactum incrementum.* Quam hæc conveniunt cum eo, quod de Germanis dicit Cæsar, veneratos numina, quæ viderent? Dixeris, Cæsarem tradere, non alios à Germanis Deos agnosci: at alios præterea ab Ægyptiis cultos. Id parum præsentem ad rem facit. Sufficit enim, quòd Ægyptiis summa hæc numina fuerint: ut si illis designentur Pater, Filius, & Spiritus Sanctus, per Deos cæteros intelligere angelos possis: ut qui in sacris etiam literis *Elohim* sive *Dii* nuncupentur. Verùm enimvero quis Sanctorum vel prophetarum, vel apostolorum, vel etiam patrum, per Solis, Lunæ, Ignis cultum, venerationem potiùs creatoris, quàm creaturarum intellexit?

In isto etiam ob oculos iis caligo obstitit, quod à Cæsare, summo licet auctore, decepti, arbitrentur, tria solùm numina fuisse Germanis. Quippe acutiùs ista perspexerunt, qui postea signarunt situm ac ritus Germaniæ: qualis Tacitus imprimis. Primùm de Marte videamus: de quo nobilis ille Annalium scriptor lib. IV ejusce operis: *Tencteri, Rheno discreta gens, missis legatis, mandata apud concilium Agrippinensium edi jubent. Quæ ferocissimus è legatis in hunc modum protulit: Redisse vos in corpus, nomenque Germaniæ, communibus Deis, sed præcipuo Deorum Marti, gratias agimus.* Idem in Germania sua ait, *Martem ab iis placari concessis animalibus.* Iornandes† verò de Gothis: *Martem semper asperrimâ placavere cultura. nam victimæ ejus mortes fuere captivorum.* Quid verò Martis nomine intellexerint, meliùs libro proximo disquiretur. Nam is destinatus Diis naturalibus; in quibus etiam Mars ille Germanorum.

† *de rebus Geticis cap.* 5.

At de Hercule, quem & ipsum coluere, secus censeo. Heroa enim fuisse, indicat Tacitus de mor. Germ. *Fuisse apud eos & Herculem memorant, primumque*

mumque omnium virorum fortium ituri in prælia canunt. Nec tamen existimo, Herculem Germanicum Germanis etiam *Herculis* nomine vocatum: sed Germanicam appellationem Romani Romano sic nomine reddiderunt. Videbant nimirum, celebrari iis inclytæ fortitudinis heroa: qualis Græcis Hercules Thebanus, ac propterea dedêre nomen Herculis; etsi sine dubio longe alius esset ab Hercule, non Thebano modò, sed Tyrio etiam, atque Ægyptio, vel Libyco. Atque ex his simul liquet, cur Tacitus, aliquanto post verba superiùs producta, Martem, & Herculem, distinguat his verbis: *Herculem, ac Martem, concessis animalibus placant.* Nempe Hercules erat, ut eidem dicitur, *primus virorum fortium:* unde Germanis mos gesta ejus canere in prœlium ituris, quò militem ejus accenderent exemplo. At Mars non ex Semideis, sive heroibus, vel Indigetibus diis erat: sed, ut loquitur Tacitus, *præcipuus Deorum.* Vt planè fugerit ratio eruditissimum virum *, cùm Germanis Herculem putat eundem fuisse, ac Martem. Nec juvat eum Macrobius †, quando ait, Pontificibus idem esse Herculis, ac Martis numen. Neque enim hoc intelligendum de Hercule heroë; sed Hercule æthereo: quorum ille ad veterem pertinet historiam; hic ad rerum naturam; quippe qui idem sit ac Sol. Amborum autem cultu sociato ac permixto, & Sol cultus cum heroë, & heros in Sole; ut pleniùs libro proximo explicabitur.

* *Antiq. German. lib. 1, cap. 28.*

† *lib. 1 Saturnal. cap. 19.*

Mercurium etiam Germani coluerunt; vel saltem numen aliquod, quod ipsi Wodan vocarint, teste Paulo Diacono *; Romani autẽ suâ linguâ *Mercurium* reddiderint. Equidem, quàm rectè id fecerint, ambigo: quia nihil video, unde colligam, Wodan apud Germanos, vel literaturæ, vel facundiæ, vel negotiationi, præfuisse. At potiùs cerno, unde fiat verisimile, eum rei præfectum militari. Quippe apud Tacitum est in VI Annal. *Ab Hermunduris diversam aciem Marti, ac Mercurio, sacratam.* Etiam similis in eo cultus, quod utrique victimas, imò & humanas mactarent hostias. De Marte ex Iornande antea vidimus. De Mercurio sic Tacitus lib. de Moribus Germ. *Deorum maximè Mercurium colunt: cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent.* Operæ etiam est considerare, quod hic dicit, Mercurium ex Diis maximè coli. Ac apud eundem lib. IV Histor. Tencteri Martem vocant præcipuum communium Germaniæ Deorum. Credo, in tam diversis Germaniæ populis, alii Martem, Mercurium alii, præcipuo habuerint loco. Quod si Germanicum Mercurium censere liceret ex illo Romanorum, qui ingeniorum erat præses: poteramus putare, sacrificasse ei Germanos, quando astu & strategemate fuissent superiores: Marti autem, si vicissent virtute, &, ut dicitur, Marte aperto. Sed tantum abest, Mercurium ut Germanicum ex Romano censendum putem: ut

* *lib. 1 de gestis Langobardorum cap. 9.*

ne quidem arbitrer, eum,qui Germanis Wodan,rectè *Mercurium* reddi à Romanis. Quippe Wodan Germanis non eſt Deorum nuncius; eoque multò inferior, non Iove ſolùm, ſed cunctis Saturni liberis: verùm ſummus Deus,univerſi præſes. Nam Wodan, ſive Woden, eſt idem, ac *Guodan*, ſive *Guode*; pro quo **Gode**, vel **God**,nunc dicimus. Quippe permutantur W, GV, & G. Quomodo hodiéque ſcribimus, *Wilhelmus*, *Guilhelmus*, & *Gilelmus*. Imò & apud Annam Comnenam in Alexiados opere Γυλίερμος, Γιλίελμος, & Γιλίερμος legas. Similia ſunt *Walen, Gualen*, *Galen*. Hodie **Walen** obtinet. Sed à *Galen* Romani fecere *Galli*. Itidem ex **werren**, quod eſt *contendere, pugnare*, ut **weren**, *defendere*, eſt **werre** pro bello,ſive **warre**,ut Angli pronunciant. Pro **werre** Galli *guerre*, Itali *guerra*: quod nec Latino in carmine refugit Baptiſta Mantuanus. Verùm Itali dicunt *gara*. Et ex *gara*,vel *gera*,& **man**,quod *virum* notat,eſt conflata vox *Germani*, quaſi hominem dicas militarem. Simile igitur iſtis *Wodan, Guodan, Godan*: ex quo κατ᾽ ἀποκοπὴν eſt **God**; κατ᾽ ἀφαίρεσιν, *Dan*: unde *Dani* dicuntur,pari ratione ac à *Theuth*,*Teutones*. At ab integro *Godan*, ſive *Codan*, eſt *Codanus* ſinus: item *Gedanum*, quod aliter *Dantiſcum*. Eruditiſſimus Belgarum ſui temporis,Iuſtus Lipſius,putabat, numen hoc non Wodan dictum, ſed Wonſda: atque ita in notis ad Germaniam Taciti pro Woda, vel Wodan, legere apud Paullum Diaconum jubet: nempe quia non **wodeſdag**; ſed, cum N, **woonſdag** dicamus: tum quia Mercurius præfuerit lucro, quod Belgis **winſt**, vel **wonſt**. Nempe non cogitavit,à Wodan,vel Woden,eſſe wodanſdag,vel wodenſdag, unde κατὰ συγκοπὴν **woonſdag**. Nec Mercurius Germanicus præfuit lucro: nec à wonſt,hoc eſt,*lucrum*,nomen habuit. Vnde igitur? inquies. Dicam,quid mihi videatur. Ægyptii,quem Græci,& ſecuti eos Ægyptii, Mercurium interpretabantur,vocarunt Θεῦθ: ut ſæpius vocatur Platoni in Phædro*. Ciceroni in tertio de Nat. Deorum eſt *Thoyth*: *Hunc* (Mercurium, inquit) *Ægyptii Thoyth appellant: eodemque nomine anni primus menſis apud eos vocatur*. Sic editio Aldi ſenioris: nec longè abit, quæ eſt nepotis Aldi; ubi eſt *Thoit*. Illa quoque Roberti Stephani † cum editione Aldi ſenioris convenit: uti & Lambiniana: ſed in ea ad latus annotatur, alios legere *Thouth*. Sed tanti aliis eſt Platonis auctoritas, ut, codicibus illis inſuperhabitis, præferant apud Tullium *Theuth*. Nec diffitendum, non longè hinc multos abire codices: ut in quibus reperias *Theyn*, *Thear*, & *Their*: quod poſtremum in veteri reperio editione, annum quidem, ut primitus fiebat, diſſimulante, ſed quam facilè principem eſſe editionem agnoſcas. In iſto Tullianorum codicum diſſenſu, eò potiſſimum propendeo, ut *Thoyt*,vel *Thont*, ſcripſerit Tullius. Movet meliorum è MSSis auctoritas. Movet

* pag.274, edit. H. St.

† an.1543.

Movet item Eusebius Præparationis Euangelicæ lib. I, cap. IX, ubi legas: Αἰγύπτιοι μὲν ἐκάλεσαν Θωὺθ, Ἀλεξανδρεῖς δὲ Θὼθ, Ἑρμῆν δὲ Ἕλληνες μετέφρασαν· *Ægyptii Thoyth vocarunt, Alexandrini Thoth, Græci Hermen, hoc est, Mercurium interpretati.* Qui locus satis veterem Tullii lectionem confirmat: utcuncunque Xystus Betulejus, & apud Tullium *, ubi *Thoyth* legitur, & apud Lactantium †, ubi *Thoth* editum est, etiam ab Aldo, *Theuth* legere malit: sanè aliter quàm Thomasius, qui ad oram *Thoyth* reposuit. Porrò ab *Thoyt*, sive *Thout*, κατὰ μετάθεσιν est *Thuoth*: quæ pronunciatio durior. Germani igitur, qui litera W gaudent, T rejecto, fecere Woth, sive, terminatione additâ, Wothan, vel Wodan, vel Woden, aut Wode. Ex Wode autem vel Woth, ut diximus, est Guoth, Goth, **God**, vel **Got**. Vulgaris quidem illa opinio est, **God**, sive **Got**, dici à **goet**, id est, *bonus*, quia Deus fons sit bonitatis. Sed contrà est, cùm, ut bonitas est à Deo, ita & à **God**, quod est *Deus*, sit **goed**, penè quasi dicas *divinus*. Benefaciendo enim reddimur Deo similes: unde proverbium, *Homo homini Deus*. Atque hanc sententiam confirmat, quod ut à *Thoyt*, sive *Thuoth*, est Wod, sive **God**: sic à *Theuth* sit θεὸς, & *Deus*, T in S converso: quæ facilè commutantur: ut apud Græcos γλῶσσα, γλῶττα; ὀρύσσω, ὀρύττω: apud Germanos, das, **dat**; wasser, **water**, & Latinis fluvius Germanicus *Isurgus*, *Iturgus*. Et, si ista non sufficiunt, similiter dixerunt Latini *pulsare*, & *pultare*: item Festo teste, *mersare*, *mertare*; *adgressus*, & *egressus*, quæ prius *adgrettus*, & *egrettus*. A τόσα quoque *tot*; ab ἄλσος, *saltus*; à σὺ Tarentino more τὺ; ab εἴκοσι Laconicum βείκατι, unde *viginti*; τίτυρος, *Tityrus*, à σίτυρος, quo *aries*, significatur, sive *vervex*, *sectarius*; ut ex Servio cognoscimus. Valde etiam, quæ dicebamus, firmantur derivatis à *Godan*; *Dan*, *Theuth*. Nam à *Godan*, insula Danica Melæ est *Codanonia*, quæ nunc Zielant; uti incolæ Ptolemæo *Codanones*: sinus etiam *Codanus* Melæ, Plinioque. Et quia à *Godan*, extrito O, est *Gdan*, unde *Dan*, hinc *Danis* nomen datum. Et affine Δὰν à Σδὰν, pro Ζὰν, sive Ζῆν: nam Ζ valet σδ. A *Teuth* vero Germanicum Teutsche; Latinis *Teutoni*, vel *Teutones*: ac ab eodem Gallis *Teutates*. Nempe nationes Germanicæ à Deo, suâ quæque dialecto, nomen adsumserunt; quasi *populum Dei* dixeris: quod facere iis visum ad cultum Dei inculcandum suis, & simul ad terrorem injiciendum hostibus.

* *lib. 3 de Nat. Deor.*
† *lib. 1, cap. 6.*

CAPVT XXXVIII.

Tuisto, Germanorum origo, Gomer videtur; sive ex Thogarma, sive ex Ascenes propagentur. Sed de Ascenes opinio rejecta, ac Ascenazim *potius esse minoris Asiæ gentes. Si Tuisto sit Germanorum parens, id non aliter esse capiendum, quàm quia origo sit generis humani; Adamus puta: Mannum autem, Noachum videri. Nisi Thuisto potius sit ipse universi conditor, qui &* Theuth: *Mannus autem Adamus; qui &* Man, Men, Menis, Menas, Maneros. *Nec* Isenaco *ab Iside, nec* Hamburgo *ab Iove Hammone nomen datum esse. Isidem Germanicam videri aliam ab Ægyptia: nisi utrâque Evam adumbrarint, quæ* Ischa *Mosi. Adanum Cilicum videri Adamum, & unde* Sari *appellatio, qui alter Adanorum conditor. Si Tacitum audimus, etiam Castorem & Pollucem cultos Germanis: sed Germanos potius gemino illo numine signâsse Deum bonum, & malùm, sive nigrum; qui &* Zeerneboch; *&, si plerisque Tertulliani codd. standum,* Tibilenus. *Sed posse pro Castore & Polluce etiam par naturalium Deorum intelligi. Ex sententia Saxonis, & aliorum, etiam Danis, & Sueonibus, defunctos pro Diis cultos esse.*

PRæterea Germanis Deus fuit Tuisto. De quo Tacitus in Germania sua: *Celebrant carminibus antiquis Tuistonem Deum, terrâ editum, & filium Mannum, originem gentis conditorésque.* Vbi, si eòs intelligit, qui proxima sint Germanorum origo, Tuisto sit Gomer; Mannus autem vel Thogarma, vel Ascenez. Gomer ille Iapheti filius fuit; ut est Genes. x, 3. Ab eo Germanos ducere originem, communis est sententia. Sed alii genus arcessunt ex Thogarma; quem Moses tertio inter Iapheti liberos loco recenset: & favet Chaldæus, Ezechielis cap. XXVII, 14; ubi de equis תוגרמה, *Thogarma,* reddidit de גרמניא, *Germania.* Alii verò genus repetunt ex Iapeti hujus primogenito, nomine Ascenez. Atque ita recentiores Iudæi. Nam Hispaniam *Sepharad*, Galliam *Carphat*, Germaniam *Ascenazim* appellant. Et favere creditur Flavius Iosephus lib. I, cap. VII; ubi vulgò quidem ‡ legas, Ἀσχανάζης Ἀσχανάζας ᾤκισεν· οἱ νῦν Ῥηγῖνες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλοῦνται· *Aschanazes condidit Aschanazas: qui nunc Rhegines* (sive Rhegini) *à Græcis appellantur.* Sed plerique, & in his Antonius Delrius *, pro Ῥηγῖνες (quales nulli Græcis cogniti, præter incolas Rhegii Iulii, & Rhegii Lepidi) reponere jubent Γερμανοὶ: eo magis, quia parum verisimile videatur, Iosephum silentio præteriturum fuisse parentem magnæ illius & populosæ Germaniæ, temporibus suis bello cum Romanis gesto celebratissimæ. Sed enim conjectura ista penitùs eo concidit, quòd sic jam olim in Iosepho lectum sit; ut constat ex Eusebio, & Hieronymo, atque hos exscribente Isidoro.

‡ *Nisi quod perperam in Frobeniana,* Ἀσχανάξης Ἀσχανάξας.

* *glossis in Genes.* 10, 3.

Quare

Quare *Aſcenazim* potiùs ſint gentes minoris Aſiæ, mari Ægeo propiores. Cui ſententiæ favet Hieroſolymitanus, idque ex Ierem. LI,27 : ubi Aſcenes numeratur inter eos, qui auxilia Medis tulerunt. Atque idem, vel prope idem, cenſet Theodoretus. Vt qui *Aſcenez* dicat prophetæ Ieremiæ eſſe gentem Mediæ vicinam. Quid hoc ad Germanos? Et opinionem eorum, qui in Aſia collocant, multum juvat frequens in ea *Aſcanii* nomen; præcipuè terris Ægeo mari magis vicinis. Vt inde etiam Aſcanio, Æneæ filio, nomen eſſe videatur. Sed utcunque illud, Aſcania Stephano eſt Troadis urbs; quam in Phrygia ponit Heſychius. Et ante Troadem Plinius Aſcanias agnoſcit inſulas lib. IV, cap. XII, & lib. V, cap. XXXI. Item in Troade ſtatuit Aſcaniam lib. V, cap. XXXII, & Aſcanium flumen, ibidem. Vti & Aſcanium ſinum prope Niceam, & Aſcanium lacum. Quemadmodum & inter Phrygiam, & Myſiam, eum ponit Arrianus lib. I de geſtis Alexandri : qui locis iis, ac vicinis, ſalem naturâ ſuâ ait concreſcere. Quamobrem ſic ſtatuo, *Aſcenazim* non eſſe Germanos, ut cum Iudæis plurimi cenſent : ſed Troada, Phrygiam, Bithyniam, Æolidem, & tractus vicinos : nec alias, quàm haſce nationes, intelligi à propheta Ieremia.

Expendimus eorum ſententiam, qui ab Gomero, ejuſque filio Aſcenez, Germanicam eſſe gentem conditam arbitrantur. Sed enim cauſſæ nihil animadverto, cur apud Plinium neceſſe habeamus intelligere eos, qui proximi ſunt ejus gentis parentes. Mihi videor in illis, quæ de Tuiſtone Deo terrâ edito, & Manno, ejus filio, ſcribit Tacitus, reliquias cernere doctrinæ veteris de Adamo, terrâ edito; ut is ſit Tuiſto : item de Noacho, trium filiorum parente. Subjungit enim Tacitus; *Manno tres filios adſignant*. Nec obſtat, quòd Noachus ſit decimus ab Adamo; Mannus autem Tuiſtonis filius dicatur : illius item filii tres fuerint, qui inter ſe Germaniam diviſerint : unde & proximi Oceano Ingævones, medii Herminones, cæteri Iſtævones vocentur. Siquidem, qui filium genuit, nepotem etiam, & omnem ejus genuiſſe poſteritatem, cenſetur. Cujus rei compluria habemus exempla apud Matthæum Euang. cap. I, ac alibi in Scripturis paſſim. Porrò multi quidem ſic fuerint Germanicæ gentis genitores : ſed è tota eorum ſerie non alii memorari juſtiùs merentur Adamo, & Noacho. Quæ etſi ita ſint, ſuſpicor tamen, in Manno adumbrari nobis, non Noachum duntaxat, ſed etiam Adamum : ut eoſdem uno Saturni nomine ſignare gentes ſolent; quemadmodum ſuperiùs oſtendimus. Movet me, præter alia, *Manni* vocabulum. *Man* enim Germanis virum deſignat : quam vocem ex Aſia attulere : unde Aſiaticis, *Turcimani, Othomani, Solimani*, pluraque ejuſmodi. *Manni* igitur nomen præcipuè con-

veniat Adamo. Ita Tuiſto ſit Deus ipſe, Adami & Evæ conditor. Et fortaſſe ab eadem origine Romanorum *Mas*, Germanorum man, Ægyptiorum *Men, Menis*, vel *Menas* : quem primum ſtatuunt regum ſuorum, ut vidimus antea * : item, (quod propius ad Man accedit) *Maneros* : de quo Iulius Pollux lib. IV, cap. VII, §. II : Αἰγυπτίοις μὲν ὁ Μανέρως γεωργίας εὑρετὴς, Μουσῶν μαθητής· *Ægyptiis Maneros eſt agriculturæ inventor, idemque Muſarum diſcipulus*. Primus ſanè agriculturam exercuit; primus quoque literas reperit, & docuit, Adamus. Itaque *Manni* nomen maximè conveniat Adamo : *Tuiſtonis* verò nomen Deo ipſi, Adami & Evæ conditori. Quomodo dictus quoque *Theuth*, & *Thoth*. Ab his verò non longè abit *Thuiſto* : unde trajectis duabus literis *Thuitſto* : ubi O ſolùm Latina eſt terminatio : ut fortaſſe hinc ſit Tuitſchen : quomodo à *Teuth*, itidem terminatione O additâ, *Teuto*; inde *Teutones* : ut ſuperiùs expoſui.

* cap. 27.

Poſt Tuiſtonem, & Mannum, venio ad Iſidem : de qua ſic Tacitus in Germania ſuâ : *Pars Suevorum & Iſidi ſacrificat*. Quod ſi eſt, numen hoc fuerit à Græcis, Iſtri accolis; his verò ab Ægyptiis : qui Iſidem in Deas retulere, quia cùm triticum, & hordeum, ſponte antea creſceret inter herbas, nec uſus eorum eſſet cognitus; prima Iſis eum monſtrârit Ægyptiis; ut ex Diodoro antea diximus. Vnde ipſa, apud Appulejum XI Met. Eleuſiniam Cererem, & Ægyptiam Iſidem, prædicat eandem. Itaque & nonnulli ab Iſide, oppidum Germaniæ *Iſennacum* dici arbitrantur. Et eò id putant veriſimilius, quia Iſis ſit Oſiridis uxor; Oſiris ſit Mitſraim; is filius Cham, ſive Ham : unde itidem vocari autumant *Hamburgum*, ſive *Hammeburgum* potiùs. Ludovico enim primo literis Aquiſgrani datis vocatur *Hammeburgck*. Sed quanto eſt credibilius *Iſenaco* eſſe nomen à ferro, quod Germanis *iſer* : *Hamburgi* autem vocabulum eſſe à Gambriviis, populo Germaniæ apud Tacitum libro de Germania, & Strabonem etiam in VII : niſi quod, cum Latinè ſit Gambrivii, Græcè ſcribendum Γαμαβριούιοι, non, uti literulæ errore exaratum, Γαμαβριούινοι. Difficulter etiam poſſum in animum meum inducere, Germanos vetus Iſidis numen, cujus ſera adeo notitia Græcis & Romanis, accepiſſe ab Ægyptiis. Sed ſi in ſuperſtitione, tot ſeculis intermortuâ, nunc etiam conjecturis eſt locus : dixero, Germanis fuiſſe reliquias primævæ traditionis de Adamo & Eva : quorum ille Mannus ſit, hæc Iſis. Nam quomodo Adam, quod hominem notat, ac κατ' ἐξοχὴν, marem, commodiùs reddidiſſent ſuâ linguâ, quàm *mannum*? A *man* autem mulier dici potuit *manna* : ſed non fuit hoc in uſu Germanis. Ac fortaſſe ex longa traditione retinuerunt Hebræum *iſcha*; quod apud Moſen, & veteri Latinorum linguâ *viram* ſonat : unde apud Feſtum, *Viræ Querquetulanæ*. Romani autem cùm audirent

Germaniæ genti cultos 𝔐𝔞𝔫,& *Iſcha*; ut ex illo *Mannum*,ita ex hoc *Iſidem* fecerint : quia non viderent, quod numen *Iſcha*, quàm *Iſis* eſſe poſſet. In quo quantopere falſi ſint, ex iis videre eſt, quæ diximus. Niſi & Ægyptiis,ut Oſiris Adamus,ſic Eva Iſis. Nec enim putandum,primum parentum memoriam in Aſia penitus intercidiſſe apud gentiles. Multa in contrarium obducere poſſem. Sed uno contentus nunc ero, quod occurrit. Adana antiqua Ciliciæ urbs erat, condita à Syris,inque memoriam primi hominis *Adam* ſive *Adama* appellata. Sed conſtat, Græcos non habere voces in M exeuntes, eoque pro Ἀδὰμ dixere Ἀδὰν, & terminatione additâ, Ἄδανος : unde urbs Ἄδανα. Ἄδανος iſte, ut ait Stephanus, Cæli, Terræque filius erat. Quod nulli melius convenit, quàm Adamo noſtro. Idem Stephanus ait, aliter dictum Saturnum, & Rheam. Puta, quia Saturnus eſt primus homo,& Rhea,omnium mater Eva. Hi,quia una erant caro, ut etiam loquitur Scriptura, eo uno nomine numineque comprehendebantur à Cilicibus : ſi rectè eorum mentem nobis expoſuit Stephanus. Quo teſte,idem quoque Ανδης, qui fortaſſe Σάνδης,hoc eſt,Hercules. Nam hunc Indis *Sanden* vocatum, ſuperiùs * oſtendimus. Idemque Αδης * ſive Dis : nempe Adam è terra & in terram rediit; atque inde ei nomen : uti & Ἀδὴν quoque Græci dixere ex אדמה, Adama, *Terra*; M itidem in N abeunte. Parque ratio in aliquot aliis gentium Diis, à Stephano memoratis : cujus cauſſa eſt, quod ut in naturali Theologia præcipui Deorum ad Solem, & Lunam, referuntur : ita Dii animales potiſſimi pertineant,vel ad primos parentes; vel Noë,& conjugem; vel liberos horum, qui orbem inter ſe partiti fuere. Ac hinc etiam videmus,cur Adanus ille creditus fuerit Iapetus; eodem teſte. Sed quia ſæpius jam Stephanum adduximus, ipſum potius audiamus : Ἄδανα, Κίλισσα πόλις, οὐδετέρως. ταύτην ᾤκισεν Ἄδανος καὶ Σάρος, Ταρσεῦσι πολεμήσαντες καὶ ἡττηθέντες· ἀφ' ὧν ἡ πόλις, ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος, Ἄδανα· τὸν δὲ ποταμὸν Κοίρανον καλούμενον Σάρον καλέσαντες. ἔστι δὲ ὁ Ἄδανος γῆς καὶ οὐρανοῦ παῖς, καὶ Ὀστασος, καὶ Ἄνδης, καὶ Κρόνος, καὶ Ῥέα, καὶ Ἰάπετος, καὶ Ὄλυμβρος. ADANA, *Ciliciæ civitas, genere neutro. Hanc exſtruxere Adanus, & Sarus, cum bellum geſſiſſent adverſus Tarſenſes, ſed ſuccubuiſſent. Ac à duce quidem Adano urbs dicta eſt Adana : flumen autem, quod* COERANOS *dicitur, Sarum nominarunt. Eſt verò Adanus Cæli ac Terræ filius. Idemque & Oſtaſus,& Andes, & Saturnus,& Rhea,& Iapetus,& Olymbrus.* Vbi conſpicimus,ut Cilices videri voluerint, Adanum, & Sarum, eſſe urbis ſuæ conditores. Nempe quia Adana ab omni hominum memoriâ fuiſſet,voluere videri eſſe opus primi hominis, ſive Saturni, vel Adami. Quicum tamen non bellè convenit, quod Adanus,& Sarus,dicuntur victi fuiſſe à Tarſenſibus. Vt convenientius fuerint dicturi, in honorem Adani, ſive primi omnium parentis, ſic urbem

* cap. 22.

urbem vocitatam. Dicitur autem & Sarus urbem ædificasse, ac honori ejus flumen, ad quod exstructa fuit, Sarum nominatum. *Sari* quidem appellatio optimè convenit tum Adamo, tanquam Deo tutelari, unde urbs dicta: tum conditori urbis; qui & ipse forsitan *Adam* dictus; quomodo ambiguitas vocabuli occasionem præbuerit Cilicibus natales suæ urbis referendi ad primum hominem, Cæli Terræque filium. Vtrique competit appellatio שַׂר, sar, quod est, *dominus, princeps.* Vnde & Abrahami uxor vocata שָׂרָה, Sara, hoc est, *domina.* Non vanam esse hanc conjecturam, arguit, quòd Stephanum audiimus dicentem, fluvium aliter vocatum Κοίρανον, hoc est, *dominum.* Nempe à Syris *Sarus*, à Græcis Κοίρανος vocabatur: quia Ciliciæ variis in locis Syri Græcique erant permixti. Siquidem, ut superiùs ostendimus, Syria antiquitus ad Pontum usque Euxinum extendebatur: unde & Cappadoces *Leucosyri* dicebantur.

Si Tacitum audimus, etiam Castor & Pollux culti sint Germanis. Sic enim ille libro de moribus Germaniæ: *Apud Naharvalos, antiquæ religionis lucus ostenditur. Præsidet sacerdos muliebri ornatu: sed Deos interpretatione Romani Castorem Pollucemque memorant.* Vbi non de nihilo est, quod INTERPRETATIONE dicat. Neque enim Germani habuere nomina *Castoris*, & *Pollucis.* Sed Romani, cùm persuasum haberent, colere se, quicquid Deorum esset: in cultu numinis barbarici considerabant, cui ex Diis suis is cultus maximè conveniret: atque inde hoc numen Iovem, aut Neptunum; illud Iunonem, aut Cererem; aliud Herculem, aut Martem, & ita in cæteris, interpretabantur. Quamquam verò apud Diodorum etiam in IV legere sit, Dioscuros à Celtis maris accolis, in quibus & plerique Germani, cultos esse: valde tamen metuo, ne de illo ratio fugerit Romanos pariter ac Græcos. Sanè quàm minutum hoc argumentum, quod Germani duos Deos luci præsides, & quidem (Taciti verba sunt) *ut fratres, ut juvenes venerentur.* Nam quid si per duo hæc numina intellexerint Germani principium unum boni, alterum mali? quæ de duobus summis Diis opinio, vetustissimorum apud gentes Theologorum fuit, ac legislatorum: ut Plutarchus clarè ait libro de Iside & Osiride; fuséque à nobis superius * est declaratum. Idem Germanos putâsse, saltem aliquas ejus nationes, eo mihi verisimilius fit, quia & Slavi, quorum pars bona cis Vistulam in Germania veteri, opinionem hanc amplexa fuit. Helmoldus lib. I Chron. Slavorum cap. LIII: *Sub nomine Deorum, boni scilicet atque mali, omnem prosperam fortunam à bono Deo, adversam à malo, dirigi profitentur. Ideò etiam malum Deum suâ linguâ Diabol, sive zeernebocb, id est, nigrum Deum appellant.* Sed *Zeerneboch* quidem sit à Slavis: at *diabol* sine dubio est ex *diabolus*; ut à Christianis hoc acceperint vocabulum. Nisi forte de diabolo ex glosse-

* cap. 5.

gloſſemate in contextum irrepſit. Sanè non habet Albertus Crantzius in Wandalia ſua lib. III, cap. XXXVII : ubi Helmoldum ad verbum exſcripſit, tacito auctore. Quem Slavi *Zeerneboch*, hunc Saxones antiqui, ſi audimus Fabricium * in Saxonia ſua, vocant *Tybilenum* : imò, ut ait, hodiéque ſic malum dæmonem † nuncupant. Itaque nihil fortaſſe mutandum apud Tertullianum Apologetici cap. XXIV, ubi in multis codd. eſt : *Vnicuique provinciæ & civitati ſuus eſt Deus, ut Syriæ Aſtarte, Arabiæ Diſares, ut Norico Tibilenus, ut Africæ Cæleſtis, ut Mauritaniæ reguli ſui.* Alii tamen locum cenſent corruptum : ut Nicolaus Loenſis Epiphyllid. lib. V, cap. XV, qui pro *Tibilenus* corrigit, *Dius Belenus.* Pithœus autem Subſec. lib. I, cap. IV, ſimpliciter legit *Norici Belenus.* Quod magis placet. Vt illud TI in *Tibelenus* ſit ex repetito TI ex Norici. Nam T, & C, in veteribus MSSis, confundi ſolent; ut norunt, qui eos tractarunt. Sin minùs placet, per numina, quæ Romani *Dioſcuros* interpretabantur, bonum Deum, & *Zeerneboch* intelligi : quid ſi capiantur Dii illi, qui Romanis Cælus, & Tellumo; puta Cæli, & Terræ Deus? Vel, quia Dioſcuri iſti à Diodoro Celtis maris accolis tribuuntur; quid ſi fuerint Romanorum Iupiter, & Neptunus? Fratres quippe hi, nec ſeneſcit eorum natura. Vel quid ſi frater ſororque ſignentur, ſive Cælum & Terra, ſive Sol, & Luna? Saltem non paullò hæc veriſimiliora mihi videntur, quàm ut reliquiæ fuerint doctrinæ de trinuno Deo; perque Caſtorem & Pollucem ſignati fuerint Λόγος ſive Verbum, & Spiritus S. Quæ opinio fuit eruditi noſtri amici in Germania antiqua lib. I, cap. XXX.

* *lib.* I *originum Saxonicarum.*

† *Interim vereor magnopere, ne deceptus ſit Fabricius, ac Tifel non ex Tibilenus ſit; ſed ex* διάβολος, *unde & Germanis* Teuffel, *Belgis* Duyvel.

Vlyſſes etiam in Germania fuiſſe exiſtimatus, & ararum honore cultus. Tacitus de moribus Germaniæ : *Ceterùm & Vlyſſem quidam opinantur longo illo, & fabuloſo errore, in hunc Oceanum delatum, adiſſe Germaniæ terras, Aſciburgiumque, quod in ripa Rheni ſitum hodièque incolitur, ab illo conſtitutum, nominatumque* ἀσκιπύργιον ‡. *Aram quin etiam Vlyſſi conſecratam, adjecto Laërtis patris nomine, eodem loco olim repertam; monumentáque & tumulos quoſdam Græcis literis inſcriptos in confinio Germaniæ, Rhætiæque, adhuc exſtare : quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo eſt : ex ingenio ſuo quiſque demat, vel addat fidem.* Verùm nunquam Vlyſſes navigavit in Oceano, ſive mari externo. Quod multis poſſim comprobare. Sed ſola ſuffecerint, quæ adducit Brodæus Miſcellaneorum lib. III, cap. IV. Cujus in ſententiam pedibus nunc, quantum video, penè ab omnibus itur eruditis. Eoque & de Olyſippone Luſitaniæ, ab Vlyſſe exſtructa, prorſus repudiant : non minori ſanè jure, quàm circumſpectiores Zelandicæ gentis de Vliſſinga ſuâ ab Vlyſſe, ac Ziricea à Circe exſtructâ.

‡ *Aſſentio iis, qui vocem Græcanicam delent : ut quæ anteceſſerit. Nempe aliquis memoriæ ergo ad oram adſcripſerat, unde in contextum irrepſit.*

Ad veterem quoque Germaniam pertinent Dani, & Sueones, aliique

populi Septentrionales: quorum Deos fuiſſe homines,ac tum in vita meruiſſe honores; tum à morte pro Diis eſſe cultos, etiam agnoſcit Saxo Grammaticus lib. VI Hiſt. Dan. Audiamus loquentem: *Olim quidam magicæ artis imbuti, Thor videlicet,& Othinus, aliique complures,mirandâ præſtigiarum machinatione callentes, obtentis ſimplicium animis, divinitatis ſibi faſtigium arrogare cœperunt. Quippe Norvagiã,Sueciam,ac Daniam,vaniſſimæ credulitatis* † *laqueis circumventas ad cultus ſibi pendendi ſtudium concitantes, præcipuo ludificationis ſuæ contagio reſperſerunt. Adeo namque fallaciæ eorum effectus percrebuit, ut in ipſis cæteri quandam numinum potentiam venerantes, eoſque deos vel deorum complices autumantes, veneficiorum auctoribus ſolennia vota dependerent, & errori ſacrilego reſpectum ſacris debitum exhiberent. Quo evenit, ut legitima feriarum ſeries apud nos eorundem nominibus cenſeatur: cum ipſis Latinorum veteres, ſive à Deorum ſuorum vocabulis,ſive à ſepteno planetarum numero,nuncupationem ſingulatim adaptaſſe noſcantur.* Plura de iis ibidem ſubjungit. Vide & Ioannem Magnum, Gothorum, Sueonumque hiſtoriæ lib. I, cap. IX, X, & XI; & de vitis Pontificum Vpſalenſium lib. I *. Ex hujus verò temporis ſcriptoribus de iſtis Danorum Diis vide ſis eruditiſſimum amicum noſtrum, virum de literis optimè meritum,Iſacium Pontanum in Gloſſario Priſcogallico, Originibus Francicis; & lib. I Hiſt. Danicæ.

† *Apud Ioannem Magnum, qui locum hunc, ſed abſque ulla Saxonis mentione,exſcripſit, pro* credulitate, *perperam in Romana ipſa editione,* crudelitate *legas, lib.* I *hiſtoriæ Gothicæ cap.* 10.

* *edit. Rom. pag.* 14.

CAPVT XXXIX.

In dubium revocatum, an à Sarmatis paganis præter Deos naturales, quorum nomina referuntur, etiam culti ſint Dioſcuri ſub nominibus Leli, & Poleti. *Alexandri Magni,& Cæſaris Auguſti aræ ad Boryſthenem. Aurea Vetula accolarum fluminis Oby. Zamolxis à Getis, quibus leges tulerat, pro Deo cultus. Orpheus geminus, Argonauta unus, alter poeta, qui proprio nomine Onomacritus; & amborum ætas; deque cultu Argonautæ locus Cononis. Temeſius Clazomenius in Thracia ab Abderitanis cultus. Pleſtorus, deus Thracum,cui ſacrificatus Oebazus. Helena, Veneris miniſtra,ab Epidamniis,vel Epidauriis,pro Dea eſt habita.*

POlonia partim ad Germaniam magnam, partim ad Sarmatiam pertinet. Incolæ his terris, ut rerum Polonicarum ſcriptores tradiderunt, coluere non Solem modò, & Lunam: ſed etiam Pogwiſd, ſive Auram, Ieſſam ſive Iovem, Lacton vel Lactonem, ſive Plutonem, Niam ſive Cererem, cujus celeberrimum Gueſnæ templum fuit, Marzanam ſive Venerem, Zievoniam, ſive Dianam. Sed omnes iſti fuere Polonis Dii naturales: quos venerati fuere uſque ad annum Chriſti Iↄ CCCCLXV; quo Mieſco, ſive Mieczlaus rex ſacris eſt iniatus Chriſtianis. Ajunt verò & habuiſſe

buiſſe Deos animales, Caſtorem, & Pollucem: eos vocitatos Lelum, & Poletum: & cultus eorum ſupereſſe veſtigia hodieque in ſympoſiis Polonicis; ubi vulgo *Lelus*, & *Poletus*, ſoleat inclamari. Sic præter alios Alexander Guaguinus in Sarmatia ſua Europæa. Vellem autem rationem addidiſſent, cur Lelum, & Poletum, interpretati ſint Dioſcuros. Num quia Dii gemini, & affinia videantur vocabula, *Poletus*, & *Pollux*? Nunc veriſimilius non occurrit. Sed quàm frivola hæc ſint, omnes vident. Quid ſi igitur dicamus, à priſcis illis Sarmatis per Leli, & Poleti nomina intelligi potiùs ſolere, ſive bonum, nigrumque Deum; ſive Cælum, & Tellurem; ſive Iovem, & Neptunum: prout antea exponebamus numina illa Germaniæ, quæ Caſtorem & Pollucem fuiſſe, etiam Tacitus arbitrabatur? Sin verè Lelum, Poletumque, per Caſtorem, & Pollucem, explicuere: Sarmatæ, credo, eorum cultum acceperint à Græcis, Iſtri accolis. Quomodo & à Græcis fuit ara Alexandri M. ad Boryſthenem: uti à Romanis illa, quæ ibidem conſtituta fuit Cæſari Auguſto. Meminit utriuſque Ammianus Marcellinus lib. XXII: *Deinde Boryſthenes, à montibus oriens, Neurorum primigeniis fontibus copioſus, concurſuque multorum omnium adoleſcens, mari præruptis undarum verticibus intimatur: cujus in marginibus nemoroſis Boryſthenes eſt civitas, & Cephaloneſus, & aræ Alexandro Magno, Cæſarique Auguſto ſacratæ.*

Ad Oby fluvium coluere Auream Vetulam: ſed difficile dictu, num ea ſymbolum fuerit Evæ, omnium noſtri matris: an Telluris, quæ & ipſa antiqua omnium mater. De hoc numine ſic Paulus Oderbornius in vita Ioa. Baſilidis, magni ducis Moſcoviæ: *Obdorii ab Obbo amne nominantur; qui ex lacu Citaiſco ortus ab Oriente in Septentrionem labitur. His Vogulici, & Hugrii vicini, & Moſchis ſubjecti ſunt; à quibus Aureæ Anus idolum ſanctè colitur; quod, oraculi Delphici inſtar, futura quærentibus reſpondere ſolet.* Item Adamus Clemens in Anglorum Navigatione ad Philippum Angliæ tum temporis regem, & Hiſpaniæ principem: *Tatarorum confinia tenent Moſcovitæ idololatræ. Percelebre eſt illis idolum Aurea Vetula dictum. Siqua gravior calamitas gentem premit; veluti fames, bellum, vel peſtis: idolum ſuum ſtatim conſulunt, quod hoc modo faciunt. Coram ſimulachro proſtrati preces fundunt: mox tympanum in medio ſtatuunt. Hoc ſorte lecti circumſtant: argenteum bufonem tympano imponunt: dein bacillo concutitur tympanum. Ac cui circumjacentium circumſtat bufo, protinus interficitur. Statim, neſcio quibus idoli præſtigiis, vitæ reſtitutus malorum cauſſas exponit. Itaque placato idoli numine, non ita multo pòſt publicâ calamitate liberantur.* Vide & Guaguinum Veronenſem in Sarmatia Europæa *.

* *in deſcriptione Moſcoviæ, cap. de Obdoria.*

E Sarmatia venio in Daciam, ac regionem Getarum: quorum legiſlator in Deos relatus. Homo Thrax apud Platonem in Charmide: Ζάμολξις

λέγει ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς, θεὸς ὤν. *Zamolxis ait noſter rex, qui Deus eſt.* De eodem ſic Laertius in Pythagora: Εἶχε καὶ δοῦλον Ζάμολξιν, ᾧ Γέται θύουσι, Κρόνον νομίζοντες, ὥς φησιν Ἡρόδοτος· *Habuit & ſervum Zamolxin, cui Getæ ſacrificant, Saturnum eum exiſtimantes, ut ait Herodotus.* Reſpicit autem ea, quæ apud Herodotum legere eſt in Melpomene. Sed refert Herodotus, putare ſe Zamolxin multò fuiſſe antiquiorem Pythagora. De cultu ſic quoque Iamblichus in vita Pythagoræ cap. XXX: Καὶ ταῦτα παιδεύσας τοὺς Γέτας, καὶ γράψας αὐτοῖς τοὺς νόμους, μέγιστος τῶν θεῶν ἐστι παρ' αὐτοῖς· *Cumque hæc Getas docuiſſet, eiſque leges præſcripſiſſet, Deorum apud eos habitus eſt maximus.* Vide & de eodem Strabonem lib. VII, & XVI, Lucianum in Deorum Concilio, Malchum ſive Porphyrium in vita Pythagoræ, Origenem lib. II, & III contra Celſum, Iornandem in Geticis, & Etymologici Magni auctorem in Ζάμολξιν; ubi variæ veterum de eo ſententiæ afferuntur. Imò temporibus Auguſti Cæſaris parum abfuit, quin eadem gens Getica divinos etiam honores tribueret Ceneo, homini præſtigiatori, inque Ægypto divinandi artem edocto, atque oracula ſe dare ſimulanti; teſte Strabone in VII.

A Getis in Thraciam me confero. Vbi eumpſe Zamolxin cultum fuiſſe, tradit Lucianus in Iove Tragœdo: Σκύθαι μὲν ἀκινάκῃ θύοντες, καὶ Θρᾶκες Ζαμόλξιδι, δραπέτῃ ἀνθρώπῳ ἐκ Σάμου· *Scythæ quidem acinaci ſacrificant, & Thraces Zamolxidi, homini fugitivo ex Samo.* Etiam domo Thrax Orpheus; quem, uti & Muſæum, relatum fuiſſe in numerum Deorum, docet Tertullianus de Anima cap. II. Intellige autem non Orpheum poetam, quem habemus, ſed Argonautam: quod non appoſuiſſem, niſi hos confudiſſet Pamelius ad locum Tertulliani memoratum. Sed duos illos jure diſtinxit vetus Apollonii ſcholiaſtes in primum Argonauticôn *. Argonauta vixit triginta circiter annis ante excidium Trojanum. Alter ille, vel potiùs Onomacritus, cujus pleraque ſunt Orpheo tributa, claruit temporibus Hipparchi, & Hippiæ, filiorum Piſiſtrati: ut Tatianus etiam ſcripſit adverſus Gentes. Illius igitur Threicii vatis nihil habemus: etſi ad ejus libros provocet Arnobius in quincto. Sed de hoc, & Muſæo pariter, Linoque, plura diximus in primo operis noſtri de re Poetica. De cultu Orphei ita Conon narratione XLV apud Photium in bibliotheca: Λαβόντες οὖν (τὴν κεφαλὴν τοῦ Ὀρφέως) ὑπὸ σήματι μεγάλῳ θάπτουσι· τέμενος αὐτῷ περιείρξαντες· ὃ τέως μὲν ἡρῷον ἦν, ὕστερον δ' ἐξενίκησεν ἱερὸν εἶναι. θυσίαις τέ γὰρ, καὶ ὅσοις ἄλλοις θεοὶ τιμῶνται, γεραίρεται· ἔστι δὲ γυναιξὶ παντελῶς ἄβατον. *Accipientes igitur* (caput Orphei) *ingenti tumulo mandarunt, ac monumentum ei heroicum circumdederunt, poſtea autem obtinuit, ut eſſet delubrum. Sacrificiis enim, aliiſque rebus, quibus Dii ſolent coli, & ipſe honoratur. Feminis verò templum id omnino eſt inacceſſum.*

* verſ. 27.

Etiam Abdera Thraciæ urbs: cujus fundamenta primus jecit Temesius Clazomenius: sed nihil fructus inde à Thracibus retulit; ut quem expulerint: sed postea eo coloniam duxere Teji; à quibus divinis est honoribus affectus. Herodotus in Clio: Ὑπὸ Τηΐων ἐν Ἀβδήροισι ὡς ἥρως ἔχει· *A Tejis Abderorum urbe colitur, ut Deus.* Vbi heroici solum honoris meminit; sed is in conditoribus urbium divinus esse solet.

Erat & Thracibus Deus Plestorus: sed dubito, utrùm naturalis, an animalis. Huic Persa Oeobazus sacrificatus. Herodotus lib. IX: Οἰόβαζον ἐκφεύγοντα ἐς τὴν Θρηΐκην, Θρήϊκες Ἀψίνθιοι λαβόντες, ἔθυσαν Πλειστώρῳ, ἐπιχωρίῳ θεῷ, τρόπῳ τῷ σφετέρῳ· *Oeobazum, fugâ elapsum in Thraciam, Thraces Apsinthii exceptum Plestoro, Deo indigenæ, ritu suo immolaverunt.*

Hinc in Illyridem proficiscor: cujus pars Macedoniæ propior *Dalmatia* vocatur. In hac Epidaurii videntur Helenam coluisse; non illam à Paride raptam, sed aliam; de qua sic Ptolemæus Hephæstion novarum histor. lib. IV*: Ἡ διακονήσασα Ἀφροδίτῃ ἐν τῇ πρὸς Ἄδωνιν ὁμιλίᾳ, ἡ Ἐπιδαμνίου θυγάτηρ, ἣν Ἐπιδαύνιοι ἐν Ἀφροδίτης σχήματι τιμῶσι, χρήματα λιμώττουσιν ἐπιδιδοῦσα· *Illa ministra Veneris in congressu cum Adonide, Epidamnii filia, & ab Epidauniis Veneris figurâ culta, divitias inhiantibus largiens.* Vbi dubitari possit, an non vel priori loco Ἐπιδαυνεὺς, vel posteriori Ἐπιδάμνιοι, legi debeat. Sanè verisimile est, hanc Helenam filiam fuisse ejus, qui urbem sive Epidamni, sive Epidauri, condidisset. Sed Epidamnus est in Dalmatia duntaxat; aliterque *Dyrrachium* vocatur: Epidaurus autem triplex, una quidem in Dalmatia; at duæ præterea in Peloponneso; una ad sinum Saronicum, altera ad Argolicum.

* apud Photium cod. 190.

CAPVT XL.

Diomedis Ætoli nemus, ac templum, juxta ostium Timavi. Eidem delubrum in insulis Adriæ, quæ Diomedis dicuntur. Metabus Metapontinis Deus, item Pythagoras: Sybaritis autem semicaper puer: Sardis Hercules Thebanus, sive Alcides, & cum eo Iolaus; item Hercules Libycus, sive Maceris, cum Sardo; unde Sardis nomen. Etruscis quoque cultus Hercules. Quis Tages iste fuerit, qui extispicii artem docuisse Etruscos dicitur: & cur sacra ejus dicta Acherontia. *Marsis in veneratione Circe, vel Medea, nomine* Angiciæ, *ab anguibus imposito. Minturnensium Dea Marica, quæ eadem ac Circe: item culta hæc Circeiis. Pilumnus, ac Picumnus, quos à Rutulis accepere Romani, quibus rebus præfuerint, & unde nomen acceperint.*

AB Illyride læti jam Italiam prospicimus: unde, Istriâ relictâ, proxima se offert Venetia. Vbi ad ostium Timavi Diomedis nemus, ac tem-

templum fuit. Strabo lib. V: Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῷ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν, ἄξιον μνήμης, τὸ Τίμαυον· *In ipſo Adriatici ſinus intimo receſſu Timavum eſt, Diomedis templum memorabile.* Paullo verò pòſt ſubdit, Diomedi apud Venetos ſacrificari equum album.

Sunt & ex adverſo Marucinorum, ac Pelignorum, inſûlæ quinque Diomedeæ; ubi itidem cultus eſt Diomedes. Theophraſtus lib. IV Hiſtor. Plant. cap. VII: Ἐν μὲν γὰρ τῷ Ἀδρίᾳ πλάτανον οὔ φασιν εἶναι· πλὴν τὸ Διομήδους ἱερόν· σπανίαν δὲ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πάσῃ· *Platanum ajunt non eſſe in Adria, præterquam circa Diomedis delubrum: raram autem eſſe in Italia univerſa.* De eodem ſic Auguſtinus lib. XVIII de Civit. Dei cap. XVI: *Diomedem fecerunt Deum; quem, pœnâ divinitus irrogatâ, perhibent ad ſuos non revertiſſe; ejuſque ſocios in volucres fuiſſe converſos. Quin etiam templum ejus eſſe ajunt in inſula Diomedea, non longè à monte Gargano, qui eſt in Apulia: & hoc templum circumvolare, atque incolere has alites, tam mirabili obſequio, ut roſtrum aquâ impleant, & adſpergant: & eò ſi Græci venerint, vel Græcorum ſtirpe progeniti, non ſolùm quietas eſſe, verùm & ſupervolare: ſi autem alienigenas viderint, ſubvolare, & capita eorum tam gravibus ictibus, ut etiam perimant, vulnerare.* Intelligenda verò hæc, quæ diximus, de Diomede, non Thrace illo, hoſpites ſuos objicere equis ſolito: ſed Ætoliæ rege, celebrato tantopere ab Homero, præcipuè Iliad. E. Hic enim, cùm ob adulterium uxoris reverti domum nollet, in Italiæ loca varia conceſſit, inque Apulia conſedit: ubi Argyrippam, ſive Argos Hippium, ſive Arpos (uti & in Hirpinis Beneventum, & Equum Tuticum) condidit.

Sed, dum Diomedi inſiſtimus, prætervecti ſumus Marſos. Ne retro curſum legere cogamur, poſtea de iis dicam. Nunc loca adibimus Apuliæ proxima. Qualia Lucanorum, & Brutiorum. In Lucania eſt Metapontum: cujus incolæ coluerunt Metabum, urbis conditorem. Hinc ἡρῷον τοῦ Μετάβου, *ſacellum Metabi,* apud Strabonem legas in VI.

Etiam Metapontinis Deus habitus eſt Pythagoras. Iuſtinus lib. XX: *Pythagoras cum annos* XX *Crotonæ egiſſet: Metapontum migravit, ibique deceſſit: cujus tanta admiratio fuit, ut ex domo ejus templum facerent, eumque pro Deo colerent.* Laërtius tamen paullò aliter lib. VIII: Μεταποντῖνοι γε μὴν τὴν μὲν οἰκίαν αὐτοῦ, Δήμητρος ἱερὸν ἐκάλουν· τὸν στενωπὸν δὲ, μουσεῖον, ὥς φησι Φαβωρῖνος ἐν παντοδαπαῖς ἱστορίαις· *Metapontini illius domum Cereris delubrum vocabant, vicumque Muſeum; ut ait Phavorinus in omnimoda hiſtoria.*

In Lucanis ſunt Sybaritæ. Hi in Deos retulere puerum cruribus hircinis, tanquam Sylvanum quendam. Natus is erat ex caprario Crathide, & caprâ; quam cùm flagitioſè deperiret Crathis, in ſomno eſt interfectus ab hirco, rivali ſuo. Vide de impuro hoc amore, ac numine, Ælianum lib. VI de animalibus cap. XLII.

Sed

Sed tædiosum fortasse sit, ita per omnes ire Italiæ regiones: utcumque ex singulis pauca decerpantur. Ad vetus igitur Latium festino; quò Romam revertamur, unde per Tiberinum ostium jamdiu solvimus. Ab meridie ejus est mare Tyrrhenum sive inferum: in quo, sed ex adverso magis Liguriæ, sunt Corsica, & Sardinia. In hac cultus Hercules, & cum eo Iolaus: unde Sardi montani, qui & Diagebrenses, priùs fuere Iolaënses vocati; secundum Strabonem in v. Vbi & addit, eum in hanc insulam adduxisse quosdam filiorum Herculis. Etiam refert Diodorus in v, campos Sardiniæ amœnissimos *Ioleos* dici ab Iolao, eumque natum fuisse ex fratre Herculis. De honoribus Iolao habitis, ut cui festum *Iolaia* statuerint, sic Pausanias scribit in Phocicis: Ἐστι δὲ οὖν καὶ κατ' ἐμὲ ἔτι χωρία τε Ἰολάϊα ἐν Σαρδοῖ, καὶ Ἰόλαος παρὰ τῶν οἰκητόρων ἔχει τιμάς. *Etiam ætate mea in Sardinia sunt loca dicta Iolaia, honoresque ab incolis habentur Iolao.* Præterea hoc festum Thebis fuit. Scholiastes Pindari Isthm. od. IV: Μυρσίνης στεφάνοις ἐν Θήβαις στεφανοῦνται, οἱ νικῶντες τὰ Ἰολάϊα· *Qui Thebis vicisset in festo Iolai, coronâ myrteâ coronabatur.* Aliter verò Ἡράκλεια vocabatur, quasi dicas, *Herculea.* Testis idem scholiastes Olymp. od. VII, & Isthm. od. I. Ex his colligat aliquis, Thebanum fuisse Herculem, quem cum Iolao coluerint Sardi. Nec de Græcis repugno, qui in insulam hanc concesserint. At iis, qui ex Africa venissent, venerationi fuit non Thebanus Hercules cum Iolao; sed Libycus cum Sardo. Hercules iste nomine vero *Maceris* dictus fuit; filius ejus *Sardus*, qui coloniam in insulam hanc duxit; unde *Sardinia* est vocata. Pausanias in Phocicis: Ἑλλήνων οἱ κατ' ἐμπορίαν ἐσπλέοντες Ἰχνοῦσαν ἐκάλεσαν, ὅτι τὸ σχῆμα τῇ νήσῳ κατ' ἴχνος μάλιστα ἐστιν ἀνθρώπου . . . . . πρῶτοι δὲ διαβῆναι λέγονται ναυσὶν ἐς τὴν νῆσον Λίβυες. Ἡγεμὼν δὲ τοῖς Λίβυσιν ἦν Σάρδος ὁ Μακήριδος Ἡρακλέους ἐπονομασθέντος ὑπὸ Αἰγυπτίων τε καὶ Λιβύων . . . . . καὶ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ Σάρδου τούτου μετέβαλεν ἡ νῆσος. Οὐ μέντοι τούς γε αὐτόχθονας ἐξέβαλεν ὁ τῶν Λιβύων στόλος. Σύνοικοι δὲ ὑπ' αὐτῶν οἱ ἐπελθόντες ἀνάγκῃ μάλλον, ἢ ὑπὸ εὐνοίας, ἐδέχθησαν. *Græci mercatores, qui eò adnavigabant, Ichnusam vocavere, quòd isti insulæ figura est humano vestigio proxima. Primi autem in eam insulam navibus trajecisse feruntur Libyes: quibus ductor fuit Sardus, Maceridis illius, qui Hercules cognominabatur ab Ægyptiis, atque Afris, filius. Insuláque hæc à Sardo nomen mutavit. Non tamen inquilinos depulit Afrorum classis: sed à Sardiniensibus decretum est, necessitate magis, quàm benevolentiâ, unà ut advenæ cohabitarent.* Idem firmat Silius Italicus lib. XII:

Insula fluctisono circumvallata profundo
Castigatur aquis, compressaque gurgite terras
Enormes cohibet nudæ sub imagine plantæ.
Inde Ichnusa prius Grajis memorata colonis:

Mox

Mox Libyci Sardus generoso sanguine fidens
Herculis, ex sese mutavit nomina terræ.

Solinus cap. X: *Nihil attinet dicere, ut Sardus Hercule, & Norax Mercurio procreati, cùm alter ab Libya, alter ab usque Tartesso Hispaniæ, in hosce fines permeassent, à Sardo terræ, à Norace Noræ oppido nomen datum.* Isidorus lib. XIV Orig. cap. VI: *Sardus, Hercule procreatus, cum magna multitudine è Libya profectus, Sardiniam occupavit; & ex suo vocabulo insulæ nomen dedit.* Hujus fanum apud Ptolemæum, Σαρδοπάτορος ἱερὸν, q. d. Sardipatris, sive Sardi patris.

Ab occasu veteris Latii est Etruria: ubi inter Deos cæteros magno itidem in honore Hercules fuit. Hujus fanum ad portum Labronis erat, qui hodie *Liburnus*. Meminit Antoninus in Itinerario, ubi AD HERCVLIS legas in via à Vadis Volaterranis ducenti. Etiam infra Lucam Ηρακλέυς ἱερὸν, *Herculis fanum*, apud Ptolemæum; qui illud statuit inter Feroniæ lucum, & Pisas. Magna etiam in veneratione Etruscis Tages; vix tamen, ut Deus videatur. De eo Festus: *Tages nomine, Genii filius, nepos Iovis, puer dicitur disciplinam haruspicii dedisse* XII *populis Etruriæ.* Fusè de eo M. Tullius lib. II Divinat. Inter alia: *Tages*, inquit, *dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur, & sulcus altius esset impressus, exstitisse repentè, & eum adfatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus; sed senili fuisse prudentiâ.* Narrat deinde, quomodo ab eo Etrusci didicerint aruspicinam. Postea hæc sic impugnat: *Deum dicam an hominem? Si Deum, cur se contra naturam in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem adspiceret? Quid? idem nonne poterat Deus hominibus disciplinam superiore ex loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit; quonam modo potuit terrâ oppressus vivere? Vnde porrò illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisse?* Meminere & Tagis hujus Ovid. lib. XV Met. Lucanus lib. I, Censorinus de die Natali, Ammianus Marcell. lib. XVII, & XXI, Mart. Capella lib. VI, Isidorus lib. VIII Orig. cap. IX. Cæterùm vel hoc de Tage fabula est, quæ originem trahere potuit ab Adamo, Terræ filio, à quo primum edocti sunt homines cultum Dei: vel si puer ejuscemodi è terra exstitit, à quo Lucumones Etrusci disciplinam exstipicii discerent, is malignus fuerit spiritus: quem Deus non permiserit cælitus descendere, quod majorem addidisset impietati fidem, eoque ab Acheronte venerit: & hac de caussa etiã sacra ejus dicebantur *Acherontia*. Vnde Servius in illud X Æn.

Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.

Sciendum, ait, *secundùm haruspicinæ libros, & sacra Acherontia, quæ Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri: quod nunc dicit Vulcanus potuisse fieri.*

Ab

Ab septentrione priscis Latinis fuere Marsi. Hi coluere Angiciam: de qua sic Iulius Solinus cap. VIII: *C. Cælius Æetæ tres filias, Anguiciam, Medeam, & Circen, dicit fuisse: Circen Circæos insedisse montes, carminum maleficiis varias imaginum facies mentientem: Anguiciam vicina Fucino occupavisse; ibique salubri scientiâ adversus morbos resistentem, cum desisset* (Salmasius *dedisset*) *hominem vivere, deam habitam: Medeam ab Iasone Buthroti sepultam, filiumque ejus Marsis imperasse.* Sed valde in his abit ab aliis sive Solinus, sive C. Cælius. Nam multò plures Circen, quam *Deam sævam* Maro vocat VII Æn. non Æetæ filiam, sed Solis; Medeæ non sororem, sed amitam, dicunt: ut Homerus Il. Κ. Hesiod. Θεογον. Orpheus in Argonaut. Apollon. Argon. lib. III. Anguicia autem si filia Æetæ fuit, diversa à Medea, potiùs sit Chalciope. Ovid. epist. Helenes; ubi de Medea sermo,

Non erat Æetes ad quem despecta rediret,
Non Ipsea parens, Chalciopéque soror.

Silius ἁπλῶς dicit prolem Aetæ; ut inde, quæ filiarum fuerit, haut liqueat. Sic enim ille lib. VIII:

Æetæ prolem Anguiciam mala gramina primam
Monstravisse ferunt, tactuque domare venena.

Sed profectò Anguicia non alia, quàm Medea. Vnde gloss. vett. à Salmasio laudatæ: *Angicia*, Μήδεια. Idem docet Servius in illud VII Æn.

— Neque enim juvere in vulnera cantus
Somniferi, & Marsis quæsitæ in montibus herbæ.
Te nemus Angiciæ, vitreâ te Fucinus undâ,
Te liquidi flevere lacus.

Medea, inquit, *quando, relictis Colchis, Iasonem secuta est, dicitur ad Italiam pervenisse: & ibi populos quosdam, circa ingentem lacum habitantes, qui Marrubii appellabantur, docuit remedia contra serpentes. Hi ergo populi Medeam Angiciam appellarunt ab eo, quod ejus cantus serpentes angerent.* Verùm de etymo fallitur. Quanto enim verisimilius, sic dici ab *anguibus*, in quos suam exereret potestatem: quorum etiam in venenis sive pharmacis usus. Vt à *patre*, *patricius*; à *latere*, *latericius*; à *crate*, *craticius*: sic ab *angue*, *anguicius*. Quod verò Latinis, *Anguicia*, id Græcè esset ἐχιδναῖα. Quippe ἔχις, *anguis*. Imò ex illo est hoc Latinum, N inserto; ut à θίγω, *tango*; à πτίσσω, *pinso*; à ῥυκάνη, *runcina*; à δασὺς, *densus*, & trecentis id genus. Videtur & ab *angue*, *anguia* vocata. Nam apud Vibium Sequestrum legas: *Anguiæ vel Anguiciæ, Lucaniæ.* Nisi *Anguinæ* priori loco rescribendum: vel etiam *Angiciæ.* Nam C, G, & Q, facilè commutantur. Atque id occasionem erroris præbuerit Servio, ab *angendo* deducenti.

Ab Oriente est Latium novum: ubi ager Pometinus, & Campanis

proximi Aurunci. Auruncorum oppidum Minturnæ. Prope hoc fuit templum Maricæ: quod à Minturnensibus religiosissimè cultum, testis est Strabo in v. Fuit Marica Latini regis uxor ex Fauno. Maro Æn. VII:

— Rex arva Latinus, & urbeis
Iam senior longâ placidas in pace regebat.
Hunc Fauno, & nymphâ genitum Laurente Maricâ,
Accipimus.

Vbi sic Servius: *Est Marica, dea litoris Minturnensium, juxta Lirim fluvium.* Postea subjungit: *Dicunt alii per Maricam, Venerem intelligi debere: cujus fuit sacellum juxta Maricam: in quo erat scriptum;* Νηὸν τῆς Ἀφροδίτης. *Sanè Hesiodus* * *Latinum Circes, & Vlyssis, filium dicit: quod & Virgilius* † *tangit dicendo, Solis avi specimen.* Hesiodum, ac Maronem, sequitur Lactantius lib. I, cap. XXI: *Nam & Romulus post mortem Quirinus dictus est, & Circe Marica.*

* in Theogonia.
† 12 Æn.

Auruncos excipit ad occasum Pomptinus ager, sive Pometinus, sic à civitate Suessa Pometia, Volscorum urbe, nuncupatus. In hoc Circejum promontorium, & oppidum Circeji, à Tarquinio Superbo conditum. Nomen à Circe, antè memoratâ, quæ hic habitâsse fertur; ut tradit Theophrastus in Historia plantarum lib. V, cap. IX, & lib. IX, cap. XV. Apollonius Argonaut. lib. III, & ibidem scholiastes, Dionys. Halicarn. lib. IV, item Diodorus Siculus lib. IV, Virgilius Æn. VII, Mela lib. II, cap. IV, Solinus cap. XXIV. Nonnus Dionysiacon lib. XXXVII, Isacius Tzetzes in Lycophronem. Fani Circes juxta Circeios meminit Strabo lib. V. Ciceronis quoque est in III de Nat. Deorum: *Quamquam Circen quoque Circeienses nostri religiosissimè colunt.*

In Latio veteri sunt inter alios Rutuli; quorum princeps civitas Ardea fuit. Horum propriè Dii Pilumnus, & Picumnus; ille Turni avus, hic avunculus, aut patruus magnus. Quamquam alii hos Dioscuros esse tradiderint. Meminit Pilumni Maro in IX:

— Luco tum forte parentis
Pilumnus Turnus sacrata valle sedebat.

Vbi sic Servius: *Pilumnus, & Picumnus, fratres fuerunt, & dii. Horum Picumnus usum stercorandorum invenit agrorum; unde & Sterquilinius* (vel *Stercutius*) *dictus est: Pilumnus verò pinsendi frumenti; unde & à pistoribus colitur. Ab ipso etiam Pilum dictum est.* Sic locum hunc censeo corrigendum. Idem Maro in X: *— Et patriâ Turnum consistere terrâ;*

Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.

Quem in locum Servius inter alia annotavit: *Pilumnus idem Stercutus: qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est.* Vbi pro *Stercutus* malim *Stercutius.* Vt & apud Plinium lib. XVII, cap. IX: *Fimi plures*

plures differentiæ : ipsa res antiqua. Iam apud Homerum regius senex agrum ita suis manibus lætificans reperitur. Augeas rex in Græcia excogitâsse traditur : divulgâsse verò Hercules in Italia : quæ regi suo Stercuto, Fauni filio, ob hoc inventum immortalitatem tribuit. Fuerit igitur Pilumnus ex priscis Italis; qui invenerit artem, tum pinsendi sive tundendi frumenta, tum stercorandi agros. A posteriori dictus sit *Stercutius*, vel ut in aliis est libris, *Sterculius*. A priori autem *Pilumnus* : nempe à *pilum* ; ut à *picus*, *Picumnus* ; ab *auctu*, *auctumnus* ; à *verto*, *Vertumnus*. *Pilum* verò est id instrumentum, quo quid in mortario tunditur : contractum ex *pistillum* ; ut ab *ala*, *axilla* ; à *maxilla*, *mala* ; à *vexillum*, *velum* ; à *paxillus*, *palus* : etsi contrarium vulgò statuant, quando ex integris faciunt diminutiva. *Pilumnus* igitur ex eo, quia docuerit pili usum in frugibus tundendis : quod Latinis *pinsere*, priùs *pisere*, ἀπὸ τοῦ πτίσσειν. Pomponius, Atellanarum poeta :

Neque molis molui, neve pilis pinsui.

Ita legendus senarius ille, apud Diomedem, ne versus claudicet : non, ut in vulgatis, *neque pilis*. Præterea verò Pilumnus, & Picumnus, tum connubiis præfecti, tum tutelæ puerorum. Quibus probandis Nonius Marcellus insignem hunc Varronis adducit locum, ex secundo de Vita populi Romani : *Natus si erat vitalis, sublatus ab obstetrice statuebatur in terra, ut auspicaretur rectus esse : ac diis conjugalibus, Pilumno, & Picumno, in ædibus lectus sternebatur.* Etiam apud Servium legas ad allatum antea Maronis locum ex x Æn. *Varro Pilumnum, & Picumnum, infantium Deos esse ait; eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur, an vitalis sit, qui natus est.* Nam *vitalis*, non *utilis*, legi hoc loco oportere, indicant verba Varronis jam ex Nonio allata. Subjungit deinde Servius : *Piso, ait, Pilumnum dictum, quia pellat mala infantiæ.* Vbi intelligendus L. Calpurnius Piso, vetustus Annalium scriptor, Tullio, Varroni, Dionysio, Plinio, Gellio, Censorino, & aliis memoratus. Sed de etymo potius Servio assensero. Interim ex his colligimus, Pilumnum non docuisse duntaxat stercorandi, frugesque pinsendi modum ; sed etiam quædam, quæ ad connubia, & infantiam, pertinerent.

De cæteris Rutulorum Diis, in quibus Venilia * etiam fuit ; item aliorum veteris Latii populorum, nihil ultra addam : quia fere vel Dii fuere naturales, de quibus posthac dicendum; vel animales, sed ante expositi nobis, cùm de Romanis numinibus tractaremus. Accedit, quod exeuntibus ab Rutulis in conspectu sit vetus Roma ; quam, quasi longam post perigrinationem, lubens animo conspicio, lætus saluto, atque id, (si gentilium fas verbis) cum Erinna poetria :

* *Virgil.* 10 *Æn.* & 16 *Servium.*

Χαῖρέ μοι Ρῶμα θυγάτηρ Αρηος
Χρυσεομέτρα, δαΐφρων ἄνασσα.

Martis ô salve mihi gnata Roma,
Provida, & mitrâ Regina refulgens
Aureâ.

Vel Christiano potiùs ritu, salve, iterumque salve, (verbis B. Hieronymi * utar) *Vrbs potens, urbs domina, urbs Apostoli voce laudata.*

* *lib. 2 adversus Iovin.*

CAPVT XLI.

Refelluntur, qui animas colunt, ut Deos; quandoque etiam eas, quarum impietas, dum in terris agerent, ne quidem fugerit cultores suos. Hujusmodi cultum etiam beatis Martyribus attributum: uti à Rugianis, qui pro Deo habuerunt S. Vitum, Diocletianeæ ætatis martyrem. Cujusmodi discrimen statuerit Plato inter cultum Dei, & Naturæ; item Deos, & heroas: eique occurritur, quòd diceret, non colere se heroas, tanquam summâ præditos potestate, sed ut medios inter Deos, & homines. De Abrahamo patriarcha culto ab Cæsare Alexandro Severo: de Marcellina Gnostica, incensis colente B. Paulum. Cur uni Deo conveniat sacrificii honos. Quo sensu sacrificiis dicantur expiari peccata: & analogia inter effectum temporalem victimarum Veteris Testamenti, & spiritualem sacrificii Iesu Christi. Vbi loci vulgo, præcipueque à philosophis, constitutæ olim sint animæ heroum.

HVc delati considerabimus, quid de cultu defunctorum statuere conveniat. Vbi duo spectamus, quales sint, qui coluntur, & quales habeantur à colentibus. Eorum, qui coluntur, alii fuere inimici Dei, eoque jam pœnas subeunt æternas; alii amici fuerunt in terris, beatamque nunc vitam degunt in cœlis. Vtrique autem vel coluntur, ut Dii; vel ut mediatores inter Deos ac homines. Primùm de iis videbimus, qui animam ipsam habeant pro numine. Quorum errorem contra Fortunatum refellit B. Augustinus, his verbis: *Aliud esse Deum, aliud esse animam. Deum esse inviolabilem incorruptibilem, & impenetrabilem, & incoinquinabilem, & qui ex nulla parte corrumpi possit, & cui nulla ex parte noceri potest. Animam verò videmus, & peccatricem esse, & in ærumna versari, & veritatem quærere, & liberatore indigere. Hæc mutatio animæ ostendit mihi, quòd anima non sit Deus. Nam si anima substantia Dei est; substantia Dei errat, substantia Dei corrumpitur, substantia Dei violatur, substantia Dei decipitur, quod nefas est dicere.* Et postea: *Aliud est, qui fecit; aliud, quod fecit. Qui fecit, corruptibilis omnino esse non potest. Quod autem fecit, omnino non potest æquale esse illi, qui fecit.*

Quod si animæ non sint Dii; fateri etiam cogimur, nec coli eas, ut Deos, posse, sine maxima veri numinis offensa. Nam si reges indignarentur, aliquo honorem alteri regiam exhibente, quàm regi: multò magis indigna-

dignabitur Deus, ſi divinus honor, ejuſve pars, tribuatur non Deo. Vt de mortuis etiam habeat locum, quod de vivis ait Calliſthenes apud Arrianum in IV; ubi cùm diceret Anaxarchus, adorandum eſſe Alexandrum; contra eum contendit, alios eſſe honores divinos, alios heroicos; Diis templa exſtrui, eoſque adorari; heroës laudari, & ſtatuis ornari. Poſtea ſubdit: Οὐδὲ Ἀλέξανδρον ἀναχέσθαι ἄν, εἰ τῶν ἰδιωτῶν τὶς εἰσποιοῖτο ταῖς βασιλικαῖς τιμαῖς χειροτονίᾳ ἢ ψήφῳ οὐ δικαίᾳ· πολὺ ἂν οὖν δικαιότερον τοὺς θεοὺς δυσχεραίνειν, ὅσοι ἄνθρωποι ἐς τὰς θείας τιμὰς σφᾶς εἰσποιοῦσιν, ἢ πρὸς ἄλλων εἰσποιούμενοι ἀνέχονται· *Non pateretur Alexander, privatum aliquem regios honores, electione ſuffragiiſque illegitimis, uſurpare. Multo itaque juſtiùs Deos indignaturos, ſiquis mortalium divinos honores ſibi arroget, aut ab aliis delatos ſuſtineat.*

Cùm verò Deus graviter ſuccenſeat omnibus, qui alium, præter ſe unum, pro Deo venerantur: tum verò imprimis iraſcitur iis, qui in throno ejus conſtituunt veri numinis neſcios, homines impios ac profanos. Quales colebantur à gentilibus innumeri. Vt Iupiter ille Phrygius ſive Tantalus, raptu Ganymedis celebris: Venus Cypria, deliciæ Cinyræ regis: tot Cæſares Romani, atque impii alii, ab impiis in Deos relati. Quorum impietas ſæpe nec cultores ipſos fugiebat: honorabant nihilominus, διὰ φόβον προστάξοντος, *ob metum ejus qui præcepit*: ut Athanaſius ait orat. contra gentes: ac pro exemplo adfert catamitum Hadriani Cæſaris Antinoum, quem venerati καίπερ εἰδότες ἄνθρωπον οὐ σεμνὸν, ἀλλ' ἀσελγείας ἔμπλεον· *gnari fuiſſe hominem, & quidem non ſanctum, ſed ſtupris plenum.*

Interea & gravis ac ſpiſſa committitur idololatria, ſi pro Deo colatur vir pius ac ſanctus. Vti factum ab incolis Rugiæ, Suevici maris inſulæ, numinis loco honorantibus S. Vitum: idq; occaſione hujuſcemodi. S. Vitus circa annum trecenteſimum, temporibus nempe Diocletiani, martyr obiit cum Modeſto & Creſcentia: quod paucis refertur in martyrologio Bedæ, Vſuardi, Adonis, & Romano *: fuſè autem deducitur apud Surium in vita ejus ex MSSis expreſſa. Hujus corpus à Fulrado, abbate S. Dionyſii, Româ ſub Pipino Rege tranſlatum fuit Pariſios: ut Sigebertus in Chronicis annotavit ad annum IↃCCLVII. Anno autem IↃCCCXXXVI, ſub imperatore Ludovico Pio, ut idem refert, reliquiæ Viti martyris à Pariſiis *ad Corbeiam Saxoniæ tranſlata: unde ipſi Franci teſtati ſunt, quod ab illo tempore gloria Francorum ad Saxones tranſlata ſit.* Vide & Witichindum lib. I geſt. Saxon. Porro Rugiani, qui à Saxonibus, & Corbeienſibus imprimis, religionem hauſerant Chriſtianam, eorum exemplo ſummo in pretio habuere S. Vitum, templumque magnificum ab eo *Viti* vocitarunt. Poſtea redierunt ad religionem gentilem: ſed ſic ut perſiſterent in S. Viti cultu: imò in ſupremi eum numinis locum eveherent. Quam rem his verbis exponit

* 15 *Iun.*

 Helmol-

Helmoldus in Annalibus Slavorum lib. I, cap. ſexto : *Peragratiſque multis Slavorum provinciis, pervenerunt ad eos, qui dicuntur Rani ſive Rugiani, & habitant in corde maris. Ibi fomes eſt errorum, & ſedes idololatriæ. Prædicantes itaque verbum Dei cum omni fiducia, omnem illam inſulam lucrati ſunt; ubi etiam oratorium fundaverunt, in honorem Domini ac ſalvatoris noſtri Ieſu Chriſti, & in commemorationem ‡ ſancti Viti, qui eſt patronus Corveiæ. Poſtquam autem, permittente Deo, mutatis rebus, Rani à fide defecerunt; ſtatim, pulſis ſacerdotibus, atque Chriſticolis, religionem verterunt in ſuperſtitionem. Nam ſanctum Vitum, quem nos martyrem, ac ſervum Chriſti, confitemur, ipſi pro Deo venerantur, creaturam anteponentes creatori. Nec eſt aliqua barbaries ſub cælo, quæ Chriſticolas ac ſacerdotes magis exhorreat. Solo nomine ſancti Viti gloriantur; cui etiam templum, ac ſimulachrum, ampliſſimo cultu dedicaverunt, illi primatum Deitatis ſpecialiter attribuentes. De omnibus quoque provinciis Slavorum illic reſponſa petuntur, & ſacrificiorum exhibentur annuæ ſolutiones. Sed nec mercatoribus, qui fortè ad illas ſedes appulerint, patet ulla facultas vendendi, vel emendi; niſi prius de mercibus ſuis deo ipſorum precioſa quæque libaverint: & tunc demum mercimonia foro publicantur. Flaminem ſuum non minus, quàm regem, venerantur.* Atque iterum cap. LIII: *Inter multiformia Slavorum numina præpollet Zuante Vith *, deus terræ Rugianorum; utpote efficacior in reſponſis; cujus intuitu cæteros quaſi ſemideos æſtimabant. Vnde etiam in peculium honoris annuatim hominem Chriſticolam, quem ſors acceptaverit, eidem litare conſueverunt. Quin & de omnibus Slavorum provinciis ſtatutas ſacrificiorum impenſas illò tranſmittebant. Mirâ autem reverentiâ circa fani diligentiam affecti ſunt. Nam neque juramentis facile indulgent, neque ambitum fani vel in hoſtibus temerari patiuntur.* Similia habet lib. II, cap. XII; uti & Albertus Crantzius Vandal. lib. III, cap. XXXVII. Verba non appono, quia Helmoldum exſcripſit. Sed corruptè apud eum *ſtatuas impenſas*; pro *ſtatutas*: extrema quoque verba ſic apud eum leguntur: *Neque ambitum fani, neque oſtia temerari, quavis immunditia patiuntur.* Etiam de hoc fuſè admodum Saxo Grammaticus lib. XIV. Paucula ſolùm deſcribam: *Rugiani, quondam à Karolo Cæſare expugnati, ſanctumque Vitum Corvegienſem, religioſâ nece inſignem, tributis colere juſſi, defuncto victore, libertatem repoſcere cupientes, ſervitutem ſuperſtitione mutarunt; inſtituto domi ſimulachro, quod ſancti Viti vocabulo cenſuerunt. Ad cujus cultum, contemtis Corvegienſibus, penſionis ſummam transferre cœperunt, affirmantes, domeſtico Vito contentos, externo obſequi non oportere. Quamobrem Vitum, veniente ſui ſolennis tempore, eorum mœnia turpaturum, à quibus tam ſimilem monſtro figuram acceperit. Meritò namque eum ab his injuriarum pœnas exigere debere, qui venerabilem ejus memoriam ſacrilego cultu complexi fuerunt.*

‡ *quomodo & cultum Chriſti ac ſanctorum diſtinguit Greg. Nyſſenus orat. de S. Theodoro martyre:* Nos quidem, ô beate, coegimus tibi publicum conventum, ſacrum, inquam, martyribus addictum, & communem dominum adorantes, & tuorum certaminum victoriæ commemorationem peragentes. *Hinc* memorias martyrum *dixere, ut concilii Gangrenſis can.* 20, *item Auguſtinus, atque alii.*

* *hoc eſt* ſanctus Vitus: *uti nunc Polonice,* Svviety Wit.

Proximum eſt, ut de iis agamus, qui defunctorum animas venerantur ac honorant, non ut fontem ac principium boni; ſed ut creaturas dignitate præſtan-

præſtantiores; quæ preces hominum deferant ad Deum, bonaque iis impetrent & procurent. Quo pacto & heroas in invocando ſpectabat Plato. Quod planius erit, ſi paucis ejus expoſuero ſententiam de diis & animalibus, & naturalibus. Quando ex ſua philoſophus is loqueretur ſententia, non agnoſcebat pro Diis æthera, aera, aquam, aut terram: quorum natura myſticè in Deorum genealogia aut geſtis deſcribitur. Interea, metu populi, ipſe etiam Diis popularibus ſub Apollinis, Iunonis, aliiſque nominibus, ſacrificabat. Præterea licet unum eſſe Deum agnoſceret, univerſi conditorem, etiam dæmoniorum: nihilominus non Deo duntaxat ſacra faciebat; ſed etiam ſpiritibus Dei miniſtris, quæ dæmonia vocabantur: heroibus item, quibus ob benefacta publica divini eſſent honores conſtituti. Vt videre eſt apud eum in VIII, & XII de Legg. atque alibi. Duo igitur graviſſimi illius errores erant. Prioris auctor quidem aliis non fuit; attamen abripi ſeſe ab aliis in hoc ſinebat. Alterius verò ſuis quoque auctor erat. Vnde liquet, utcunque agnoſceret Deum, non eum tamen glorificâſſe, ut oportuit; eoque Deum etiam perpeſſum, ut in cogitationibus ſuis evaneſceret. Quod & Auguſtini judicium eſt lib. x de Civitate Dei cap. III. Doctoremque ſuum Platonem, quem inter ſemideos & Labeo retulit, ut alibi idem Auguſtinus * refert, ſectatores ſui in hac re ſequebantur: imprimis poſteriores, qui non tam *Academici* amplius, quàm *Platonici*, dici voluerunt. Quippe his etiam, præter Deum principem, mundi opificem, duplices Dii fuere: alii, qui ſemper fuiſſent à corporeis vinculis immunes, ac à Chriſtianis *angeli* vocantur: alii, qui aliquando fuiſſent corporibus illigati. Quorum nonnullos putabant privatim ejus familiæ curam gerere, quam ex ſe natam ſcirent: alios eſſe cuſtodes Reip. nempe qui benefaciendo Vrbi, vel Reipublicæ, vel univerſo generi humano, promeriti hoc crederentur, ut ſacra iis, votaque publicè fierent.

* *lib. 2 de Civit. Dei cap. 14.*

Hæc Platonicorum ſententia eo refellitur, quòd ſolis veri Dei amantibus pateat aditus in cælos. Heroes verò iſti gentilium non ſolùm veri numinis neſcii fuerunt; ſed honoravere Deos alienos, ſæpe etiam vitã in fœdiſſimis voluptatibus, atque adeò ſceleribus, tranſegerunt. Vtcumque igitur ingenioſè aliquid hominibus utile invenerint; utut quoque vel urbem condiderint, vel ſtrenuè & feliciter pro ea bellum geſſerint: non propterea idonei ſunt exiſtimandi, quibus ſacra votáq; fiant, ut amatores ſuos commendent Deo. Quomodo enim alios illi reddant gratos, & amicos, qui ipſi fuerint ingrati, & inimici? quomodo in cælos commeent ad preces hominum offerendas, qui ipſi carcere detenti graves vitæ anteactæ pœnas luant, & gravioribus reſerventur? Fuere enim dæmoniorum cul-

tores,

tores, ſub dæmoniis ducibus militarunt in caſtris hoſtilibus adverſus Deum, & electos ejus. Condidere urbes: ſed in conditas, rejecto Deo, dæmoniorum cultum induxere. Pugnarunt ſtrenuè pro focis, ariſque; ſed dæmoniorum aris; & eorum qui hæc coluiſſent: quales cælo locarunt, quo æternùm ipſi caruerunt.

Atque ut non horum omnium omnes forent rei; ſed aliqui unum coluiſſent numen, quod condidiſſe & gubernare omnia faterentur; vitam etiam honeſtè traduxiſſent: non eò à morte iis ſacrificatum oportuit: qui honos eſt ſic Dei proprius, ut communicari poſſit nemini. Scio, diſtinxiſſe philoſophos quoſdam, inter cultum ſupremi numinis, quem Iovem dixere; illumque dæmoniorum, & heroum: Iovi tribuiſſe imperium ſupremum, & à nullo dependens: dæmoniis autem, & heroibus, dependens ab alio, eoque ſubordinatum ſive ſubalternum. Proptereaque Iovem veneratos ut fontem, & principium omnis boni; heroas, ut ejus adminiſtros, pariterque amicos, orantes pro hominibus, & ubi, quæ petiiſſent, impetrarant, eorum procuratores. Sed ſic argumentantes, an argutantes, dicam, non omnis purget Oceanus à crimine fœdæ ſuperſtitionis. Nam ita cum ſacrificiis in cultu divino comparatum eſt, ac cum congreſſu in matrimonio. Si mulier cum alio concumbat viro, adultera eſt: nec refert, ſi alio id animo agat: cum viro quidem, tanquam longè cariſſimo, quicum etiam ſolo conſueſcat, quamdiu gravida non ſit, inſtar Iuliæ Auguſti, quæ eò ſe ajebat liberos parere marito Agrippæ ſimiles, quia *nunquam* *, *niſi navi plenâ, tolleret vectorem.* At interea, quæ moribus ſit hujuſcemodi, caput cũ altero collimet, non parili affectu, ſed fortè quia in re quapiam ejus auxilio egeat: qualis, ut prope adducatur invita, rebus ſuis ad incitas redactis, imò vel nimio mariti amore, ut liberet captivum, nihilominus adultera eſt. Cujuſmodi illuſtre ſuggeſſit exemplum vicina Zelandia, temporibus Caroli Audacis, anno Chriſti cIↄ cccc LXIX. Longior hiſtoria eſt: ſed legere poſſis apud Pontum Heuterum Delphium in quincto rerum Burgundicarum. Nimirum concubitûs ea indoles, ut majori, an minori amore fiat cum alieno, dummodo conſentiat, adultera ſit. Similiter ſtatuendum de ſcortatione ſpirituali; qualis eſt, ſi alteri ſacrificetur, quàm Deo. Nimirum quia Deus noſter eſt zelotypus, nec patitur ſui cultum alteri tranſcribi. Sacrificium autem eſt actus λατρείας uni Dei conveniens: ut nulli creaturæ, quocunque id animo fiat, poſſit competere. Quamobrem ſic ſtatuimus, non idololatricum modò actum fuiſſe, cum Cæſar Alexander Severus ſacrificaret Orpheo, inclyto & vati, & Argonautæ: ſed etiam cum ſacra faceret patriarchæ Abrahamo. Vtrumque conſueviſſe, indicare videtur his verbis Ælius Lampridius: *Si facultas eſſet, ſi non*

* *Macrobius lib.2 Sat. cap.5.*

non cum uxore cubuiſſet matutinis horis in larario ſuo (in quo & divos principes, ſed optimos electos, & animas ſanctiores, in queis & Apollonium, & quantum ſcriptor ſuorum temporum dicit, Chriſtum, Abraham, & Orpheum, & hujuſcemodi Deos * *habebat, ac majorum effigies) rem divinam faciebat.* Similiter thus accendebat Paulo Apoſtolo Marcellina, Carpocratis & Gnoſticorum ſectatrix †; quæ ſub Aniceto Papa Romam venit * circa annum Chriſti CLXVII. De hac ita B. Auguſtinus ‡: *Sectæ ipſius* (de Carpocrate erat locutus) *fuiſſe traditur ſocia quædam Marcellina: quæ colebat imagines Ieſu, & Pauli, & Homeri, & Pythagoræ, adorando, incenſumque ponendo.*

* *codex Regius,* Hujuſmodi cæteros: *quod probant Caſaubonus, & Salmaſius.*
† *Epiphanius hæreſi 27.*
* *Irenæus lib. I. cap. 24.*
‡ *lib. de hæreticis cap. 7.*

Cauſſa verò, cur noluerit Deus alteri ſacrificari quàm ſibi, ea potiſſimùm videtur, quòd ſacrificia imprimis fierent ad expianda peccata: ſolus verò Deus jus habeat ea condonandi. Vnde & Ieſus Chriſtus uni Deo Patri obtulit animam ſuam λύτρον *. At hujus ſacrificii à Chriſto peragendi ſacrificia cætera typi erant: quia ut pecus moriebatur pro homine †: ita & Ieſus Chriſtus eſſet ſanguinem ſuum effuſurus pro nobis. Vtraque igitur auferebant reatum: hoc tamen diſcrimine, quod ſacrificium Chriſti id præſtabat virtute ſuâ: illa verò legalia propriè & directè ſolum tollebant reatum ratione pœnæ temporalis: in figura tantum promitterent piis effectum ſpiritualem & æternum, puta ablationem reatus æterni ſive pœnæ infernalis. Quam rem pluribus excuſſimus in diſſertatione noſtra De Satisfactione Chriſti ‡. Si igitur ſolus Deus peccata ignoſcit, idque propter ſacrificium Chriſti, qui Patri ſe obtulit victimam pro hominibus: ſoli etiam Deo ſacrificandum ad expianda peccata.

* *ſolutionem. Matth. 20, 28.*
† *Levit. 17, 11.*
‡ *In reſponſ. ad judic. H. R. pro libro Hug. Grotii de Satisf. Chr. cap. 23, & 24.*

Supereſt poſtrema quæſtio, quæ eſt de precibus & votis. At verò nec iſta heroibus conveniunt. Quorſum enim invoces eos, qui neſciant, quæcunq; in terris agantur; quippe tanto diſſiti locorum intervallo? Neque id tantum dictum velim, ſi detineantur carcere concluſi, ut antea diximus; ſed etiam, ſi demus, illis beatos degere locis, quibus ipſi eos gentiles ſtatuerunt. De loco iſto multũ interim diſcrepant. Primùm aliter de eo philoſophi, aliter vulgus. Variare item philoſophi: quorum opiniones præcipuas aperit Tertullianus de Anima cap. LIV: *Apud Platonem in Ætherem ſublimantur animæ ſapientes; apud Arium, in aerem; apud Stoicos, ſub Lunam.* Item: *In æthere dormitio noſtra cum Platone; aut circa Lunam cum Endymionibus Stoicorum.* Sed in gentili negotio gentiles potiùs advocemus. Varro lib. XVI rerum divinarum *: *Mundus dividitur duas in partes, cœlum & terram. Et cœlum bifariam, in æthera & aera: terra verò in aquam & humum. E quibus ſummus eſt æther, ſecundus aer, tertia aqua, infima terra; quæ omnes quatuor partes animorum ſunt plenæ. In æthere & aere, immortalium: in aqua & terra, mortalium. A ſummo autem circuitu cæli, uſque ad circulum lunæ, ætherea*

* *apud Auguſtinum lib. 7 de civit. Dei.*

animæ ſunt aſtra & ſtellæ; iique cæleſtes dei non modò intelliguntur eſſe, ſed etiam videntur. Inter Lunæ verò gyrum, & nimborum, ac ventorum cacumina, aëreæ ſunt animæ: ſed eæ animo, non oculis, videntur; & vocantur heroes, & Lares, & genii. Lucanus lib. IX:

Quodque patet terras inter, cælique meatus,
Semidei manes habitant; quos ignea virtus
Innocuos vitæ, patientes ætheris imi
Fecit, & æternos animam collegit in orbes.

Atque inde eſt, quod hæret Plinius in Panegyrico, ubi animam conſtituat ejus, qui ſummum principem, Trajanum Cæſarem, genuiſſet: *Sed*, inquit, *& tu pater Trajane, ſi non ſidera, proximam tamen ſideribus obtines ſedem.* Quaſi dicat, anima tua eſt inter animas ſapientum; ſi non inter ſidera, ut cenſent Platonici; ſaltem loco Lunæ proximo, ut viſum Stoicis.

CAPVT XLII.

Beatas animas non eſſe invocandas, quia honos is ſolum conveniat Deo: ut qui ſolus ubique, & ſemper, omnia, ſingulaque, videat, & audiat, arcana etiam cordis intelligat. Durandi opinio de ſpiritualis naturæ omnipræſentia rejicitur. Tertulliani de eo ſententia explicatur. Occurritur iis, qui non aliud velle Scripturam exiſtimant, quàm Deum naturâ ſuâ omnia ſcire; ſanctos ex gratiâ. Chriſtianos quidem ſacerdotes eſſe: at non ſanctorum, verùm Dei, cui propterea ſoli debeant offerri vituli labiorum. Κακοζηλίαν *eſſe poeticam, cùm jubent ſanctis vel offerri victimas, vel thus accendi. Nec propterea omnem beatis animis cultum adimi; ſed nimium. Cultum Dei, & ſanctorum, eſſentiâ ipſâ differre. Priorem dici religioſum: alterum officioſum, vel etiam civilem, utcunque non fiat ob cauſſas civiles, ſed ſupernaturales: eoque, ut loquuntur in ſcholis, civilis ſit non cauſſaliter, ſed formaliter ſolum. Poſſe cultum Dei* λατρείαν, *humanum vocari* δουλείαν, *dummodo illa hominum non ſtatuatur ſpecies cultus religioſi, ſive divini.*

PORrò ex iis, quæ proximè de invocatione heroum, atque illis item, quæ de angelorum cultu cap. IX afferebamus, conſtare etiam poteſt, quid judicare conveniat de cultu beatorum martyrum, aliorumque, qui pietate, & ſanctimoniâ, cæteris præcelluerunt. Sic enim ſtatuimus, non ab talibus opem & auxilium religioſo eſſe affectu implorandum, qui neſciant omnes omnium viventium preces: ſed duntaxat à natura infinita, eoque omnipræſente, omniſcia, & καρδιογνώστῃ*. At ut angelica, ita animæ quoque natura, eſt definita ac determinata, ſive vires conſideres, ſive ſpatium loci, quo ita continetur, ut vi illius præſentiæ alibi eſſe non poſſit. Proinde nequit omnes omnium preces ex orbe univerſo eodem tempore, etiam

* *cordis arcana noſcente.*

etiam cordis gemitus,tacitáque ſuſpiria, ac cogitationes intimas,cognoſcere. Solus Deus nullo definitur loco,ſed quemvis excedit. Vno eodemque tempore idem orbe toto omnium miſerias videt, omnium poſtulata audit. Novit quoque privata cuncta,atque etiam cordis cujuſque arcana. Vt legere eſt I Sam.XVI, 7, & I ſive III Reg. VIII,39, & II Paralip.VI, 30, atque aliis in locis.

Nec ignoro, Durandum de S. Porciano putare, quodammodo etiam ſpirituali naturæ convenire, ut ſit ubique: angelum enim ſecundùm ſitum eſſe nuſquam: omni autem corpori præſentem eſſe ratione habitudinis ad quodlibet corpus movendum: ad hanc enim non requiri præſentiam realem ſecundùm eſſentiam; ſed ſufficere præſentiã virtutis ab intellectu & voluntate,ad effectus extra ſe producendos: quemadmodum pluribus diſputat lib.I,diſt.XXXVII,qu.I. Interea timidè, *circa hanc,* inquit, *opinionem,nihil volo nunc aſſerere; ſed ſolum procedere inquiſitivè.* Et ſanè,ut Ioſephus Angles Valentinus Florum Theologicorum tractatu de Angelis ait diſt.II,qu.III, *Communis eſt doctorum ſententia, angelos eſſe in loco certo, & determinato: uno excepto Durando.* Poſteaque, cum varia adverſus eum Scripturæ loca produxiſſet,ſubjungit: *Hinc non ſolum temeraria eſt opinio Durandi,verùm etiam erronea: quia opinatur,angelum eſſe in loco, non tamen certo, & determinato, ſed ubique: repugnat enim locis adductis ex ſacra Scriptura. Et in II Synodo Nicena habetur, quòd angeli habent definitum locum.* Nec obſtant his illa Tertulliani adverſus gentes cap.XXII: *Omnis ſpiritus ales eſt. hoc angeli, & dæmones. Igitur momento ubique ſunt. Totus orbis illis locus unus eſt: quid ubique geratur,tam facilè ſciunt,quàm enunciant. velocitas,divinitas creditur,quia ſubſtantia ignoratur.* His enim verbis non aliud vult, quàm angelos mirâ moveri celeritate,ita ut breviſſimo temporis ſpatio ſe conferant,quocunque volunt. Quomodo & Origenes ait, *Vbique dæmon eſt præſens,totum mundum ſubitò pervolans.* Ex qua angelorum velocitate minimè conſequitur, illos eſſe omnipræſentes: eoque nec id de beatorum animis exiſtimandum. At dixeris, ut beatæ animæ non ſint ubique, in vita tamen glorioſa ita eſſe comparatum, ut ſciant hominum miſerias,& preces, & cogitationes ipſas; non quidem naturâ ſuâ, ſic enim ſolum eas deum cognoſcere; ſed per gratioſam revelationem: ac proinde, ſi in hac vita etiam alter ab altero expoſcamus, ut noſtri in precibus ſuis ad Deum memor eſſe velit; longè majori id cum exauditionis fiducia rogari ab iis, qui, de ſe jam ſecuri, pro amore erga nos ſuo, ſolliciti ſunt de ſalute noſtri, adhuc militantium in terris: nec poſſe hoc cultum dici divinum, quia non invocentur eo affectu, quo Deus; ſed tanto inferiori, quanto excellentia creaturæ inferior eſt divinâ: quippe, ut omnis boni fontem, invocari Deum:

ſanctos, ut mediatores, ſi non ad Deum, inter quem & nos mediator eſt Ieſus Chriſtus; ſaltem ut mediatores ad mediatorē † Ieſum Chriſtum. Sed multa hic peccantur. Primùm enim cogitandum, *καρδιογνωςίαν* * in Scripturis Deo tribui ſimpliciter, & oppoſitè ad omnes creaturas. Vt non debeat illud ſic reſtringi, quaſi hæc aliis quidem ſit communis; ſed Deo uni certâ ratione competat; nempe per naturam. Quomodo, quod citra exceptionem dicitur, reducitur ad certum genus: quaſi noſtrum ſit excludere quicquam, ubi non limitat Deus. Nec adverſus ea magni illud ponderis videtur, quod rogamus alii alios, ut nos precibus Deo commendent. Siquidem eodem nunc omnes in ſtadio ſumus, ut mutuò exponere poſſimus calamitates noſtras. Diſpar ratio, quando curſu hoc abſoluto quieſcimus. Nec enim tum particulatim cognoſcimus, quid geratur in terris. Vel ſi aliqua per revelationem ſive angelicam, ſive aliam, diſcimus; non tamen ulli hoc creaturæ datur, ut ubique, & ſemper, nos videat, & audiat. Soli hoc convenit Deo, & Mediatori noſtro Ieſu Chriſto, qui iccirco dicitur *Pontifex magnus* ‡, *ſecundùm ordinem Melchiſedech* †; *qui in cœlos introivit, ut appareat vultui ejus* *, atque ibi *intercedat pro nobis* †, & ſic *reconciliet omnia in cælis, & terris* ‡. Proinde Deo, & homini-Deo Ieſu Chriſto, offerimus vitulos labiorum: qui eâ mente, qua Scriptura * loquitur, non magis conveniunt meræ creaturæ, quàm vituli propriè dicti. Et angeli enim, & homines ſolius Dei, non ullius creaturæ ſunt ſacerdotes. Dicimur quidem *regale ſacerdotium* 1 Petr. II, 9: ſed non ſanctorum ſacerdotes, verum Dei: juxta illud ad Hebr. XIII, 15: *Per ipſum ergo offeramus hoſtiam laudis ſemper Deo; id eſt, fructum labiorum confitentium Deo.*

† *Ioannes Heſſelius, Theologus Lovanienſis in* 1 *Tim.* 2, 5, 6.
* *cordis notitiam.*
‡ *Heb.* 4, 14.
† *Heb.* 6, 20.
* *Heb.* 9, 24.
† *Heb.* 7, 25.
‡ *Coloſſ.* 1, 20.
* *Oſ.* 14, 3.

Non igitur tantummodo à divino receditur cultu, ſi, qui eſt non-deus, credatur deus: ſed etiam ſiquis credatur non-deus, interim verò ob excellentiam, licet inferiorem multò, eo afficiatur cultu, qui ſolum numini convenit divino. Longè quidem gravius delinquit, qui objecto pariter, & cultus ratione, aberrat: ut qui Soli ſacrificet, eumque invocet: attamen & cultum ille divinum exhibere dicendus eſt creaturæ, qui ſupremi numinis pacem expetens, ſe conſequi eam melius poſſe ſperat, ſi amicos Dei, cœlo jam donatos, honoret offerendo vel vitulos propriè dictos, vel vitulos labiorum: utcunque cultum hunc ſe exhibere dicat, non ut creatori, ſed ut creaturæ.

Quamobrem ſive de propriè, ſive impropriè dictis vitulis, & ſacrificiis aliis, intelligas, probari nequit illud nobilis & elegantis poetæ Actii Sanazarii ad B. Nazarium:

Salve io magni nova lux Olympi,
Cui per extentas operoſa terras

Templa

Templa tot ſurgunt, calidiſque fumant
Ignibus aræ.

Vti nec illud Hieronymi Vidæ, hymno magnæ Matris Virginis :

Nos quoque divinos, ut cuique eſt copia, honores
Largimur : tibi centum aræ, tibi maxima centum
Thure calent delubra.

Vbi & *divinos* vocari honores videmus. Quemadmodum & hymno B. Laurentii : — *Romana propago*

Centum aras, centum magnis penetralia templis
Eriget, & tumulo divinum imponet honorem.

Quæ nimis ἐλλωνίζουσι ‡, nec per καλάχρησιν ullam ſatis excuſantur. Revera enim proprieque divinus eſt honos, ſive ſacrificiis, thure, templis, ariſque honoremus ; ſive opem auxiliumque poſcamus, ab animis beatorum, ſpemque noſtram in iis collocemus : prout tamen loqui non dubitat idem Vida hymno B. Andreæ :

‡ *Græcos ſeu gentiles imitantur.*

Illa Deum te poſt unum veneratur, & omnem
In te ſpem locat.

Et B. Laurentii : *Spes tuas in te locat advocato.*

Hujuſmodi, quocunque mantelo tegantur, nulli conveniunt creaturæ, præterquàm uni Deo-homini Chriſto. Vt enim unus Deus, ita unus ille Mediator †. Hic omni loco, & tempore, nos cernit, atque audit, juvareque vult, & valet : ac ſolus dicere poteſt, *Scio quod me ſemper exaudias.* Ioh. XI, 42. Hujus etiam illud promiſſum habemus Matth. XI, 21 : *Amen, amen, dico vobis, quæcunque petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Ex his, & ſimilibus, quid Deo placeat, videmus. Nuſquam verò ad beatas animas remittimur. Qua igitur fide & conſcientia eas advocemus : niſi certi priùs reddamur, placere Deo, ut iis utamur mediatoribus, & advocatis ?

† 1 Tim. 3, 16.

Nec quia ſic invocationem beatarum excludimus animarũ, eò omnem iis adimimus cultum, ſed nimium, Deoque proprium. Nam rectè Clemens Alexandr. in VII Stromateon : Τίμιον ἅπαν τὸ ὑπερέχον ἡγεῖται κατὰ τὴν ἀξίαν, καὶ τιμητέον. *Id omne, quod dignitate præcellere exiſtimatur, honorabile eſt, & honorandum.* At quid aliud eſt cultus, quàm honos ab inferiori debitus & præſtitus ſuperiori ? Ad ſuperiores verò referimus etiam animas beatas. Quicunque enim ad triumphantem Eccleſiam tranſlati, ii per gratiam divinam evecti ſunt ad ſublimiorem locum ac dignitatem, quam qui in militanti hac cum peccato etiamnum conflictantur. Quare ſanctos etiam à morte honorandos agnoſcimus : quodque ſuperiùs de cultu angelico diximus, eum extendere ſe ad intellectum, voluntatem, & actus exteriores ; idem non inviti, dum commodè capiatur, de beatorũ cultu fatemur. Nam

& intellectu præstantia eorū agnoſcitur, & voluntas ſe ad illorum obſervantiam ac imitationem componit,& linguæ præconio,aliiſque corporis membris, animum hunc manifeſtamus. Verùm cultus iſte non gradibus ſolum,ſed totâ ſpecie ab divino diſtat : cùm præcellentia creatoris infinitis ſit partibus major, quàm ullius creaturæ : eoque cultus de creatura dicatur non συνωνύμως,ſed ἀναλόγως, non ſimpliciter,& eodem planè modo, ſed ob qualemcumque ſimilitudinem. Vt non tam pars ſit cultus divini, quàm effectum , quia cultus ſanctorum ex Dei cultu promanat. Vtrumque *cultum* dici,agnoſcit etiam B. Auguſtinus lib.x de Civit. Dei cap.I : *Si tantummodo cultus ipſe dicatur, non ſoli Deo deberi videtur. Dicimur enim colere homines, quos honorificâ vel recordatione, vel præſentiâ frequentamus. At per hoc cultum quidem non deberi,niſi Deo; propriâ quadam notione verbi hujus veriſſimum eſt.* Poſſumus ſic utrumque hunc cultum diſtinguere , ut ille Dei dicatur *religioſus* : quando, ut ait Lactantius lib. I, cap.xx , *Religio & veneratio nulla, niſi unius Dei, tenenda eſt.* Et Auguſtinus in octoginta tribus quæſtionibus, quæſt. xxxI : *Religio eſt, quæ ſuperioris cujuſdam naturæ, quam divinam vocant, curam ceremoniamque adfert.* Hujus generis ſunt invocare , adorare, victimas cædere, vel thus adolere, per nomen ullius jurare,vota facere, templa alicui exſtruere , feſtaque inſtituere , etiam aras erigere ad cultum : quod liquet ex hiſtoria tribuum Ruben, & Gad, & dimidiæ tribus Manaſſis : de qua Ioſ. xxII. Horum vel partem, vel particulam, tribuere creaturæ , planè vitioſum eſt , quocunque id animo facias : ut accommodem huic loco,quod adverſus quiddam,à L. Seneca in deperditis Exhortationum libris prolatum, diſſerit Lactantius lib.III, cap.xv : *Nihil,* inquit , *intereſt, quo animo facias , quod feciſſe vitioſum eſt.* At cultum ſanctorum dicere liceat *officioſum* ; quando noſtri eſt officii diligere & honorare imprimis eos,qui in cælis regnant. Poſſumus & *civilem* vocare,cùm una ſit Dei civitas, illa civium in cælis,& hæc in terris ; quia charitate & ſocietate inter ſe colligantur. Dixerit aliquis,honorem eſſe civilem,quando homines colimus in terris ob poteſtatem, nobilitatem,partas de hoſte victorias, eruditionem etiam , aliáque id genus : quæ cauſſæ ſunt civiles. Diſparem verò rationem eſſe eorum , quos colimus ob cauſſas ſupernaturales : uti quia Deum videant, & ἀναμάρτητοι * ſint, quippe charitate perfectâ , & alia hujuſmodi. Exinde autem conſequi , cultum , quem mens religioſa præſtat animis beatis , non *civilem* , ſed *religioſum* dici oportere. Atqui profectò ſic nec cultus erit civilis , qui regi præſtatur à piis hominibus,quia ſit propter Dei mandatum, & conſcientiam. Satius igitur eſt laxiùs *civilis* , ſtrictius *religioſi* nomine uti : puta ut religioſus cultus Dei ſit proprius : quia,ut Iſidorus ait lib.VIII Orig. cap.II, *Religio appellata, quod*

* *peccati expertes.*

quod per eam VNI DEO *religamus animas nostras ad cultum divinum vinculo serviendi.* Alter autem cultus, qui creaturæ debetur, *civilis* vocetur, quia præstatur civibus nostris, sive isti sint cælites, sive terræ incolæ: sive item ob caussam fiat merè civilem; ut quia quis pecuniâ juverit: sive ab religione is cultus promanet; qualis est observantia non mentium beatarum modo, sed sanctorum etiam, & illorum, qui nobis præsunt in terris. Nec quia observantia hæc actus sit religionis, eo cultum dixerim *religiosum*: cùm duplex sit religionis actus; alius proprius, sive, ut Scholastici vocant, elicitus; alius, quem iidem nominant imperatum. Posterioris generis sunt officia ad charitatem proximi pertinentia. Quippe, ut ait B. Iacobus 1, 27, *Religio munda, & immaculata apud Deum, & Patrem, hæc est, visitare pupillos, & viduas.* Ad actus hosce pertinet etiam observantia sanctorum: non verò ad actus religionis elicitos, Deique proprios; qualis est invocatio; quæ non solùm actus est religionis, quia à religione promanat; sed etiam ex se & natura sua cultus est religiosus, sive divinus. Si igitur cultum Cæsaris gentilis, sancti episcopi, animæ jam beatæ, & ipsius Dei, per διχολομίαν lubeat complecti: malim uno cultus officiosi aut civilis, aut alio nomine, comprehendere observantiam beatæ animæ, & viri sancti in terris, imo & Cæsaris gentilis; quàm tam late extendere appellationem cultus religiosi, ut contineat venerationem Dei, & animæ beatæ. In caussa potissimùm est, quòd ut nulla est proportio inter Deum infinitum, & opus ejus finitum: ita etiam, cùm cujusque rei excellentiæ suus respondeat honos, invocatio Dei, & observantia sanctorum totâ distent naturâ. At cultus, quo sanctos colimus in terris degentes, non specie, sed gradu duntaxat, ab eo differt, quo veneramur illos in cælum receptos. Vnde B. Augustinus contra Faustum lib. xx, cap. 1: *Colimus martyres eo cultu dilectionis, & societatis, quo & in hac vita coluntur sancti homines Dei, quorum cor ad talem pro Euangelica veritate passionem paratum esse scimus. Sed illos tanto devotiùs, quanto securiùs, post incerta omnia superata: quanto etiam fidentiore laude prædicamus, jam in vita feliciore victores, quàm in ista adhuc usque pugnantes.* Quibus continuò subjicit Augustinus: *At illo cultu, quæ Græcè λατρεία dicitur, (Latinè uno verbo dici non potest) cùm sit quædam propriè divinitati debita servitus, nec colimus, nec colendum docemus, nisi unum docemus.* Et compluribus sanè locis religiosum cultum vocat λατρείαν; illum sanctorum, δουλείαν. Non tamen Scripturæ hoc discrimen observant, nec SS. Patres, ne Græci quidem; nec ex proprietate, sive origine vocum earum, hujusmodi quid consequitur. Nec propterea adverser B. Augustino, dummodo ex mente ejus his vocibus utamur: non, ut vulgo fit, distinguamus cultum religiosum in λατρείαν, & δουλείαν: quod non video, quomodo aliud sit,

ſit, ſi ex mente quidem Auguſtini eas voces acceperis, quàm cultum religioſum diſpeſcere in religioſum, & non religioſum, ac ita, quod dicitur, oppoſitum ſtatuere in appoſito.

Atque iſta, pro inſtituto noſtro, de ſanctorum cultu hîc loci ſufficiant. Nam propriè nunc agere viſum de cultu erroneo, quo peccatur non tam in colendi modo, quàm objecto, ſive numine ipſo. Cætera non perfunctoriè, uti nec contradicendi, vel aliis placendi ſtudio, malo temporibus noſtris perfamiliari; ſed conſcientiâ ducti, & amore veritatis, jam ante annos aliquot alio ſumus opere proſecuti: quo & Sacræ expendimus Scripturæ loca, & vetuſtioris adſtruximus Eccleſiæ conſenſum, & illis occurrimus, quæ ab eruditiſſimis hominibus, ſed in alia penè omnia abeuntibus, vel objici ſolent, vel adferri poſſe viderentur.

FINIS LIBRI PRIMI.

G E-

ADDENDA
LIBRO PRIMO.

Prior numerus paginam, barbaricus versum designat.

III, 30. POst *judicium* adde:

Et cogitare debuit Iustinus, Christianos quoque à gentilibus atheos vocari, quia non agnoscerent gentium Deos. Sic enim ipse scribit apolog. II: Ἐνθέν δὲ καὶ ἄθεοι κεκλήμεθα, καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιούτων νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι· ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ πατρὸς δικαιοσύνης, καὶ σωφροσύνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας θεοῦ· *Vocamur autem Athei: & sanè confitemur talium, qui habentur, Deorum nos esse expertes, & hac ratione atheos: sed non verissimi illius Dei, patris justitiæ, & temperantiæ, & cæterarum virtutum, & ab omni vitio intacti.*

Ibid. 30. post *Laertium*, adde: Et puto, idem statuendum de Callaicis, gente Hispanica: de qua sic Strabo lib. III: Ἔνιοι δὲ Καλλαικοὺς ἀθέους φασί· *Quidam Callaicos non agnoscere numen ajunt.* Eidem in XVII proditum, Æthiopes similiter atheos esse creditos. Suspicari liceat, hoc inde fuisse, quia nulla haberent simulachra in templis. Saltem non omnes omni caruisse cultu, liquet ex Strabonis lib. XVII; de quo dicam cap. XXXII.

XIII, 30. post *cognoverint*, adde: nempe verum Deum; cùm absurdum dictu sit, Deum, qui unicus est, alium iis monstrâsse Deum, quàm se ipsum.

XXXII, 24. post *fidus* adde: Sed ἀστροθύτην, sive *siderum cultorem*, interpretantur Dinon, & Hermodorus, teste Laërtio in præfat.

XXXIII, 20. post Ὀρομάσδην adde: sive Ὠρομάσδην, quando eos Ὠρομάσδην, & Ἀρειμάνιον, Laertius quoque vocat ex Hermippo in primo de Magis, Eudoxo in Periodo, & Theopompo in octavo Philippicæ Historiæ.

Ibid. 20. post *Alexandro* adde: Photius in bibliotheca cod. LXXXI, tradit, ex Theodori presbyteri, Mopsuestias postea episcopi, de Persica magia libro, Ζαρουάδην, sive Ζαρουὰμ, omnium principem, quem & Fortunam vocat, genuisse Ὀρμίσδαν, καὶ τὸν Σατανᾶν. Vbi Ὀρμίσδας est, qui aliis Ὀρομάσδης: at Σατανᾶς sine dubio est Arimanius. Ζαρουὰμ est ex Arabico *Zarahou*: quod *omnium satorem* notat; ut doctissimo Gaulmino observatum ad Psellum de operatione dæmonum.

LVII, 20. post *cap.* II, adde,

Iapo-

Iaponii etiam dæmoni fana exſtruunt luculenta: eorum reges in prœlium ituri magnam illi vovent pecuniæ vim: à plebeiis quoque in periculo conſtitutis, quò liberentur eo, ſuppliciter ſolet invocari.

Similis cultus in India Occidentali: ubi Mexicanis nulla quidem ſollicitudo alterius eſt vitæ: pro bonis tamen temporalibus dæmoni ſupplicant: tum etiam ne noceat ſaltem. Auctor eſt Acoſta lib. v rerum Amer. cap. XXVII.

Poſſum idem de aliis quibuſdam ejuſce Indiæ gentibus dicere: ſed omnium inſtar fuerint, quæ de religione Tapuiarum perſcripſit nobis Chriſtophorus Arciſſewſki, Polonus, genere quidem prænobili apud ſuos; ſed nobilior tamen rebus iis, quas, pro fæderatæ Belgicæ terris, in Braſilia fortiter adeò, ac feliciter, geſſit, ut æternùm ei debituræ ſint terræ noſtrę, nec ejus memoria ſine animi mirè ingrati crimine apud nos poſſit intercidere. Paucis exſequar; non paullo tamen fuſiùs, quàm in ſimilibus opere hoc facere eſt animus. Nimirum hiſtoria omnis delectat, præſertim novitate.

Eſt verò Tapuiarum, ſeu Tapuionum gens, inter Siaram, & Maranthon ſita; vagabunda locis incultis, & deſertis, fera, ἀνθρωποφάγος *, nullâ parte corporis velata, vel non aliâ ſaltem, quàm verendis. Imò cum Hollandi aliquammultis veſtes donaſſent, priùs quidem rei novitas eos delectavit: ſed intra biduum illas, vel reſtituerunt, vel aliis largiebantur, vel abjecerunt. Eadem gens præputium obligabat ligulâ bombycinâ, vimineâ, vel alîus materiæ, ne caput penis fœdè aſſurgeret; quod unum ſedulo cavent. Labiis, genis, naribus, & auribus, fuit perforata, ac è foraminibus ornamenta geſtabat è ligno, oſſe, lapide, pluma, vel aliunde. Pro armis habuit clavam è duriſſimo ligno, arcum ejuſdem materiei, ſagittas ex arundine, ex eadem jacula longitudine haſtæ. Nullum iis eſt auri, vel argenti pretium; ſic ut cum ſcrinia aureis & argenteis referta armis, quæ humo condiderant Luſitani, effodiſſent, facilè ab Hollandis pecuniâ emungerentur, nunc ſecures emtitantes, nunc canes venatui idoneos, cui admodum ſtudent, nunc vulgares etiam ac viliſſimos; quorum pro unico vel viginti annumerabant daleros imperiales. Longum eſſet omnes ejus gentis mores referre, quos ab nobiliſſimo Arciſſeuſkio accepimus. Aliàs fortaſſe commodior erit iis memorandis locus. Illud præterire nō poſſumus, humanis veſci carnibus: ſed eo ſe meliores putare aliis ἀνθρωποφάγοις †, quod hi carnes edant hoſtiles: ipſi manducent cadavera amicorum, prœlio, vel morte exſtinctorum; idque ad teſtandum ſuam erga eos pietatem ac amorem: ut quos non patiantur vermium eſcam fieri, vel fætidâ putredine abſumi; ſed in propria recondant viſcera, inque ſuccum ſanguinemque ſuum, & ipſam quodammodo animam, quibus nihil carius, convertant.

* hominivora.

† humana carne victitantibus.

vertant. Memorabile hujus rei exemplum ab eodem generoſo viro accepimus. Evênit, ut Tapuis in Hollandorum territorio ad arcem, ut vocant, *Rio Grande* conſiſtentibus, quidam ejus gentis vitâ excederet. Hujus cadaver conſanguinei laverunt, exenterarunt, viſcera à ciborum retrimentis repurgarunt, cæteras etiam ſordes undique abluêre: crines & ungues reſecuere, reſectas ſervarunt. Tum corpus diſſecuere in partes varias, quarum nullas, ne genitales quidem, fuere aſpernati: univerſas enim aſſarunt, ſedulò etiam adipem, humoremque in aſſando deſtillantem, exceperunt: hæc univerſa pro epulis fuere inter ſanguine conjunctos: nam cæteri à convivio hoc arcentur. Quæ comedi nequeunt, ut crines, ungues, dentes, oſſa, in cinerem rediguntur: ejus cineris portio aliqua poculis inditur, & bibitur, donec longiori compotatione abſumtus ſit univerſus. Hæc de moribus barbaræ gentis præmiſimus: licet ad religionem non pertineant; de qua nunc dicam.

Duplex agnoſcunt numen, bonum, malumque: ſed bonum, quia ſponte faciat bene, affligat neminem, nullo proſequuntur honore: malum contrà venerantur, & invocant, quia iracundum ſit, & cultum ſui negligentes malè perdat. Nec vel iter inſtituunt, vel adverſus hoſtem tendunt, niſi malo hoc numine, quem dæmonem dicimus, certis priùs ritibus conſulto. Hinc divinandi ſibi ſcientiam arrogant. Et fatendum, varia ſæpe prædicere, quæ proſpicere mens nequeat humana. Quale illud, quod cùm Sapo Amama Friſius, turmæ equitum præfectus, ad Coniahu hoſtiles obſervaret excurſiones, ac fortè illi tum afforet voluntariorum ex Topuis militum manus: prædictum ab iis fuit, poſtridie præfecti optionem, ac præterea ex equitibus unum in velitando periturum globis è bombarda miſſis. Id riſum eo tempore, quo dicebatur; ſed eventu poſtea eſt comprobatum. Ac hujuſmodi alia etiam ferebantur. Quomodo dæmonem evocarent, eumque ad prodenda arcanò acta, vel futura prædicenda, orare, quandoque etiam objurgare, conſueverint, non aliàs luculentiùs apparuit, quàm cùm nobiliſſimus Chriſtoph. Arciſſewſkius (cui Hollandi, quæ in Braſilia poſſident, imprimis debent) iſtic locorũ præeſſet fœderatorum Belgarum copiis. Fortiſſimus is vir adduxerat ex Arce *Rio Grande* præſidiariorum partem; cui ſe ſponte addiderunt Tapuiarum circiter quinquageni. Quia exigua hæc manus erat ad Barra-Canium, munimentum Hiſpanicum, occupandum: cardo rei in eo potiſſimùm verſabatur, ut oppugnationem ejus ſubitò, occultéque, aggrederentur. Metus interim erat, ne conſilium hoc à Tapuis proderetur indigenis infidelibus: eoque non aliâ conditione in ſocietatem admiſſi ſunt, quàm ut nec unguem tranſverſum ab agmine diſcederent: in quo ipſo fidem exſolverunt. Quia verò non eſſet po-

testas recedendi; triduano itinere, quo per avia sunt circumducti, diebus singulis in omnium conspectu sacros suos ritus peregerunt. Poposcerat à Tapuis Arcissewskius, ut se commonerent, quando dæmonem essent evocaturi: conditionéque eâ promissum, ut ne ille sacra earum violari, vel turbari sineret. Tertiâ igitur die, cùm corporibus jam curatis inciperet agmen moveri, arcessitus ab iis fuit: ac comperit eos prope viam in formam semicirculi, seu lunæ corniculatæ, considentes cruribus divaricatis. Ex adverso itidem humi sedebat sacrificulus. Hic cæteros varia interrogabat, de variis item rogabatur: utrimque dabantur responsa. Sed qualia ista forent, quæ dicerentur, non satis cognosci quitum, vitio interpretum. Nam quibus Hollandi utebantur, solùm duas callebant linguas; unam maritimis Brasiliæ gentibus communem, qua interpretes illi affati sunt Tapuias; alteram Lusitanicam, qua ex illis audita exponerent Hollandis. Illa verò Tapuiarum ab communi istac multum abiit. Incolunt enim mediterranea Brasiliæ; quæ ut in varias dissecta sunt gentes, ita linguis multùm distant; uti animis etiam sunt inter se hostilibus. Interpretes itaque multa à Tapuis responsa assequi non satis valuerunt: nec rarò è nutu potiùs, & gestibus, quam auditis, judicium ferre cogebantur. Quâ de caussâ etiam pauca adeò de Tapuiarum religione cognita habemus. Ad historiam cœptam redeo. Vbi sermocinandi pausam concio fecerat, consurrexit sacrificulus, & extra conspectum omnium abiit in sylvam, vocéque sat sonorâ dæmonem tertiò etiam inclamavit. Eo non reddente responsum, rediit ad suos: novique inde inter eos sermones: sed quos nec interpretes caperent. Hinc sacrificulus (jussus à consessu, ut videtur) iterum petiit sylvam. Verùm neque tum ad iteratum, tertiatumque sermonem, à dæmone dabatur responsum. Reversus igitur, ut antè, ad suos. Post tertiò ingressus sylvam: ac tum demum eo inclamante, audita est è remotiori sylva vox sonora, sed gracilis, & velut fistulâ emissa. Hinc Tapuiæ collegêre, rem bellè habere, ac dæmonem mox affuturum. Sacrificulo ad cœtum suum reverso, verba iterum utrimque sunt commutata. Hinc denuo recessit sacrificulus. Tum varia erat acclamatio, ac sermocinatio frequens. Interim è sylva magis, & magis, appropinquabat gracilis vox dæmonis, donec hic tandem consisteret proximè sacrificulum; qui eum ad Tapuarum cœtum deduxit. Ac ipse quidem priorem locum occupavit; dæmonem item ex adverso cœtus juxta se considêre jussit. Hinc jam sermones varii, nunc cœtu aliqua dicente, nunc sacrificulo, vel dæmone: quorum illi vox erat, qualis solet semper; huic gracilis illa, de qua dictum. Ac nunc sacrificulus, nunc complures ex cœtu, jactare verba animosi ac masculi pectoris; aliquando etiam intentare minas, imò videri jam

arma

arma velle arripere adversus dæmonem. Quid mirum? quando si immorigerus esse pergat, quandoque verberibus etiam malè mulcare dicantur. Vltima interrogantis verba excipiebat inconditus quidam multitudinis sonus, longo tractu ab imo productus pectore; qui mirè adstantes afficiebat Belgas. Nisi homines coram vidissent, dixissent, conclusos in cavea leones rugire, vel caurire pantheras. Dimidiam sic horam spectarat ista Arcissewskius, cùm sacrificulus dæmonem reducit in sylvam, eóque redit relicto. Cæterùm dum sic histrioniam suam agunt Tapuiæ, animadversum à Belgis fuit, militem Germanum proripuisse se ab agmine, atque inter frondes reptâsse eo loci, ubi optimè occuleretur. Hinc igitur ab iis, quibus istoc incumberet, ut observarent, nequis se subduceret, retractus mox fuit. Iterum tamen se subduxit, & quia propterea transfugii suspectus foret, ad Arcissewskium est deductus. Caussam istorum rogatus, priùs quidem frivola quædam prætexuit; verùm ubi sensit non haberi iis fidem, atque adeò vinctus traheretur ad arborem torturæ destinatam, conceptis promisit verbis, dicturum se, quod res erat: hoc verò esse hujusmodi: non intra decennium se preces Deo fudisse: ac propterea, cùm dæmonem inter Tapuias versantem conspiceret, malè sibi metuisse, ne ipse homo tam nefarius ab eo facilè agnitus auferretur eò loci, quò sui similes mererētur. Et hæc quidem tum sic fuere. Quærat autem aliquis, utrùm verè hunc dæmonem fuisse credamus, quem diximus. Mihi videtur, in toto hoc negotio intercurrisse fraudem, non dæmoniacam modò, sed etiam humanam. Siquidem commodiori pòst tempore rogavit Arcissewskius Tapuias, cur eum finxissent dæmonem, qui homo foret, sibi ipsi sæpius visus. Negare id continuò Tapuiæ, qui verè fuisse dæmonem pertenderunt. Sed sæpius jam ante viderat hominem Arcissewskius: illa verò vocis gracilitas erat à gramine, vel alio, quod ori indiderat. Nec quia fraus aderat humana, eò nullæ erant dæmonis partes. Nam aliud longè ostendit, quòd tam audacter responderunt de futuris nonnullis, quæ præsciri ab homine nequirent. Vt quòd dicerent, munimentum venturum in fœderatorum potestatem, tribus tantùm militum amissis. Sic enim contigit. Quia verò nec dæmoniacæ est potestatis prævidere omnia, fuere in quibus eos fefellerit divinatio. Ajebant, nostros pro ponte usuros assere, atque ita fossam transituros, hoste ignaro. Sanè sic decretum nostris: quod nihil mirum scîsse spiritum malignum. Sed hostis excitatus præsensit: ac diutiùs se defendit globis bombardarum emissis. Quo insolito fragore, tonitrui non absimili, usque adeò exterriti fuere Tapuiæ, ut non redirent, nisi diluculo, capto munimento, atque ubi jam rebus omnibus compositis silentium intus esset. Post ista etiam, cùm Arcissewskius petiisset flumen Mon-

guoape, atque ibi ex navibus hostium subductis vacuas quidem incendisset, saccaro verò onustas abducere vellet, & ad hoc Tapuiarum operâ egeret, quos breviore anfractu in tutiora vellet loca remittere: planè navem ingredi recusarunt, caussam hanc adferentes, quòd mali aliquid portenderetur. Exitus respondit; quia navis ea, prædæ plena, cui imposita erant decem majora tormenta bellica, nec exigua copia vini Hispanici, saccari ac mercium aliarum, in exitu portûs angusti illisa saxo dissiliit, cunctaque naufragio sunt absumta. Atque ex his de cæteris etiam non difficilis erat conjectura. Nihil enim ullius momenti aggrediuntur, nisi dæmone priùs consulto: ubi licet, ut dixi, fraus etiam sit humana, concurrat tamen vis dæmoniaca; nec sanè aliud multitudo propositum habet, quàm cultum unius dæmonis. Cui quantum tribuat, argumento erit, quòd aliâ contigit expeditione. Arcissewskius à sacrificulo petierat, ut ejus rogatu dæmon, se inspectante, indusium, quod manu teneret, in sublimem aëra raperet: ac promittebat, indusium id mercedis loco cessurum sacrifico. Solùm id stipulatus fuit, ut liceret sibi dæmona accedentem ferire baculo, quem manu teneret alterâ. Placuit conditio credulæ multitudini, quæ nullo id negotio dæmona facturum ajebat. Sed non potuit adduci sacrificulus, ut acciperet conditionem. Vnde risus est ortus ingens: quo desinente, Arcissewskius sic jocabundus affatus est sacrificulum. At ego me majorem te artificem præstabo. Die enim crastini faxo, ut capite cornua gestes cervina, ejus magnitudinis, quæ non sinat te exire ex hoc conclavi. Hoc sermone ita hominem exterruit, ut postea, dilapsis aliò cæteris, cum interprete rediret, atque Arcissewskium rogaret, ut ne tantâ se afficeret contumeliâ. Hæc de Tapuis ab nobilissimo, & constantissimæ fidei Arcissewskio, accepta, eò fusiùs sum hoc loco persecutus, quia necdum essent consignata publicis literarum monumentis; nec obscurè docerent, quàm arctis limitibus Deus eorum quoque potestatem constrinxerit, qui nostris etiam temporibus totos se cultui dæmonis manciparunt.

Quod si seculis aliquot retro tempora legamus, comperiemus itidem, dæmonas ab antiquis esse Saxonibus cultos, quibus ante tempora Karoli M. præter Finnum Deum, & Deam Sibam, malus Deus, quem atrum ajebant, colebatur, ne noceret: ut est apud Georgium Fabricium lib. I Originum Saxonicarum *. Similiter culti fuere Vngaris: quorum etiam rex Vata, in Belo oppido natus, se iis devovit, honori illorum caput, more Scythico, rasit, tres cincinnos pagano ritu pendulos dimisit: ut hodieque Turcis est consuetudo. Auctor eorum Antonius Bonfinius Vngar. lib. XII †.

* *pag. 62, edit. Ienensis a. 1597.*

† *p. 223, edit. Operini a. 1568.*

LXXI, 8, & 9. post *Celticis* adde: Etiam Simon Magus amplexus est hoc

hoc dogma, teſte Irenæo lib. I, cap. XX, & Tertulliano lib. de Anima cap. XVI. Adhæc Manichæi, ut eſt apud Auguſtinum hæreſ. XLVI. De Iudæis Thalmudiſtis idem liquet ex Thalmud ordine IV, tractatu II.

LXIII, 30, poſt *operantem* adde: Ac Theodoretus itidem in V Græcarum affectionum Platoni animam eſſe ait οὐσίαν νοητὴν ἐξ ἑαυτῆς κινητὴν, *ſubſtantiam intelligentem ex ſe mobilem*. Nempe movere ſe ipſum nihil aliud eſt Platoni, quàm à ſe ipſo habere principium motus, ita ut moveat nullius interventu, ac ſine inſtrumento. Quomodo Platonis ſententiam etiam accipit, imò & probat, Cæſar Scaliger in Ariſt. lib. V Hiſt. Animal. cap. XIX; ſive ex ipſius Scaligeri diſtinctione cap. XVIII, ſect. CCIX.

LXXXV, 27. poſt *geſſiſſent*, adde: De his ita Lactantius lib. I de falſa religione cap. V: *Quos imperiti, & inſipientes, tanquam Deos & nuncupant, & adorant, nemo eſt tam inconſideratus, qui non intelligat fuiſſe mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dii crediti ſunt? nimirum quia reges maximi, ac potentiſſimi fuerunt, ob merita virtutum ſuarum, aut munerum, aut artium repertarum, cùm chari fuiſſent iis, quibus imperitaverant, in memoriam ſunt conſecrati. Quod ſi quis dubitet, res eorum geſtas, & facta, conſideret: quæ univerſa tum poetæ, tum hiſtorici veteres, prodiderunt.* Item Auguſtinus de Civit. Dei lib. VIII, cap. V: *Ipſi etiam majorum gentium Dii, quos Cicero in Tuſculanis, tacitis nominibus videtur attingere, Iupiter, Iuno, Saturnus, Vulcanus, Veſta, & alii plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes, ſive elementa transferre, homines fuiſſe produntur.* Pluraque inibi in hanc mentem. Imò nec gentiles diffitentur.

XCVII, II, poſt *cælum* adde: Nec Græci de eo aliter. Strabo lib. IV: Οὕτω δὲ ὁ θεὸς Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἴρηκεν. *Sic Divus Cæſar in ſuis tradit commentariis.* Diodorus Siculus lib. I: Γάϊος Ἰούλιος Καίσαρ, ὁ διὰ τὰς πράξεις προσαγορευθεὶς Θεός. *Cajus Iulius Cæſar ob res geſtas vocatus Divus.* Io. Tzetzes lib. I Hiſtor. LXVIII:

> Ὅθεν θεὸς Ἰούλιος ἐκλήθη τοῖς Ῥωμαίοις,
> Ταύτην καλὴν ἐκ πράξεων εὕρων ἐπωνυμίαν.
> *Vnde Iulius vocatus eſt Divus Romanis,*
> *Hoc pulcro è rebus geſtis parto nomine.*

XCVIII, 28. poſt S. P. F. C. adde: Hoc eſt, *ſuâ pecuniâ faciendum curavit.* Mæſa quoque, ut Herodianus lib. VI ait, in Deos eſt relata. Ea ſoror quidem fuit Iuliæ II, Severo Cæſari nuptæ; avia autem duorum Imperatorum, Varii Heliogabali, & Severi Alexandri.

CI, 33. poſt *videamus*, ſubde:

Meſſenii rem divinam fecere Polycaoni, Lelegis filio, & uxori ejus Meſſenæ, Triopæ filiæ, Phorbantis nepti: qui primi apud Meſſenios regnarunt. Apud eoſdem Glaucus, Æpiti filius, primus in Gerenia rem di-

vinam

vinam fecit Machaoni, Æsculapii filio. Isthmius autem, Glauci filius, Pheris, seu Pharis Messeniacis exstruxit templum Gorgaso, & Nicomacho. Sybotas, Dotade prognatus, statuit, ut Euryto, Melanei filio, in Oechalia Messeniaca fierent parentalia. Auctor istorum Pausanias in Messenicis. Etiam Tricca Messeniorum oppidum est; ubi Æsculapium eximio fuisse honore cultum Lucianus tradit in Pseudomante. Ac hîc quoque prima artis suæ experimenta fecisse, legas apud Theodoretum Θεραπευτικῆς serm. VIII.

CII, 19. post *Corinthiacis* adde: Fani iis constituti meminit & Hyginus fab. CLXVIII.

Ibid. 24. post *alii* adde: Etiam sepulchrum ejus Epidauri ostensum, refert Clemens Alexandrinus lib. x Recognit. *

Ibid. 27. post *Tiberina* adde: nempe, quia sanitatis esset numen: agri autem urbibus salubriores. Ambraciæ tamen, Epiri oppido, Æsculapii fanum videtur fuisse intra urbem. Vide oppugnationem Ambraciæ à M. Fulvio consule factam apud Livium lib. XXXVIII.

Ibid. 31. post *restitutus* adde: Atque ista de ætate, & magistro ejus, & alia, legas quoque apud Theodoretum Θεραπευτικῆς serm. VIII.

CIII, 11. post *Celsum* adde: Oraculum ejus in Ætolia celebrat quoque Aristides oratione in Asclepiadas †. Idem orat. Siculâ priori ‡ jungit Bacydis, & Amphilyti oracula. Sed puto, pro Ἀμφιλύτου legendum Ἀμφιλόχου.

Ibid. 14. post *amœnum* adde: Sed Oropum arbitror non tam Atticæ fuisse, quàm Bœotiæ. Itaque de Divis ejus inferiùs dicam.

Ibid. 15, post *cultus* adde: ut est apud Pausaniam in Atticis.

CIV, 31. post *Vulcani* adde: Erechtheum hunc potiùs, quàm superiorem Erichthonium, intellige, cùm Servius in VII Æn. scribit: *Virbius est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deûm Attis, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis.*

CV, 39. post *Scytha* adde: ex quo etiam dilucet, æqualem fuisse Solonis legislatoris, & popularis sui Anacharsidis. At non æquè nota ætas Panopis herois: de cujus cultu sic Hesychius: Πάνοψ, ἥρως Ἀττικῆς· ἔστι δὲ αὐτοῦ καὶ νεὼς, καὶ ἄγαλμα, καὶ κρήνη· *Panops, heros Atticæ: est verò ejus & fanum, & statua, & fons.*

CVI, 10. post *Socratis* adde: item Theodoretus lib. x de Curat. Græcarum affect. Etiam Oropii Amphilochum coluere; de quo Atticis in Diis vidimus. Cur verò Oropus ab his, Atticis; ab illis, ac justiùs, Bœotis adscribatur: liquet ex Pausaniæ Atticis, & Achaicis. Sanè & Strabo, etsi in primo dicat, Bœotiis, & Athieniensibus, fuisse controversiam de Oropo; in nono tamen eam Bœotiæ adjudicat.

* fol. 110, edit. Paris. an. 1568.

† pag. 82.
‡ p. 22.

CVII,

CVII,17. post *Bœoticis* adde : & Scholiastes Aristophanis in Nubes :

Ibid.24. post *gentes* adde :

In Macedonia Æneatæ coluere Æneam. Livius lib. XL de Poride, & uxore Theoxena : *Proficiscuntur ab Thessalonica Æneam ad statum sacrificium, quod conditori Æneæ cum magna ceremonia quotannis faciunt.*

Ibid. 28. post *potius* adde : Sed si in honorem Aristotelis solùm diem conviviis, & similibus, transegerint, non possit is honos divinus vocari.

Hæc singularia tangunt oppida. Vniversi autem Macedones venerabantur Philippum Amyntæ, & Alexandrum Magnum. Iustinus lib. XXIV : *Nunc orbitatem amissorum filiorum dolebant, nunc excidia urbium metuebant, nunc Alexandri, Philippique, regum suorum nomina, sicut numina, in auxilium vocabant.* Sermo est de Macedoniæ statu, Gallis in eam irrumpentibus post cladem Ptolomæi Cerauni. Interdum videri ea possint ὑπερβολικώτερον dici.

Ibid.33. post CXXXIV adde : & Ammianus Marcellinus lib. XXII.

Ac versu proximo post *Periplo* adde : Deque eadem sic anonymus in periplo Ponti Euxini, quem filius meus Isaacus publici juris primus fecit : Ὡς δὴ συγγέγραφει Δημήτριος, ταύτην τὴν νῆσον λέγεται Θέτις ἀνεῖναι τῷ παιδὶ, καὶ ταύτην οἰκεῖν τὴν Ἀχιλλέα, καὶ ναὸς ἐστιν τοῦ πάλαι ἐργασίας. *Vt Demetrius inquit, insulam hanc fertur à Thetide concessam filio suo Achilli, atq; ab eo inhabitari, & esse in ea templum illius, ac simulachrum jam olim effictum.* Satis etiam apertum arbitror, non alium signari locum à Clemente Romano in X Recognitionum : ubi ait *, apud Leuconessum Achillem pro Deo coli.

* *fol.* 110. *a. edit. Sonnianæ.*

Ibid. versu ult. post *civitatis*, adde : Plura de Tene hoc Diodorus Siculus extremo libro V, cui Τέννης vocatur, Cygni filius, ac ab Achille dicitur interemtus, cùm Græci Tenedum vastarent.

CVIII,19. post *Chios*, adde : Athenagora teste, nisi *Ceos* apud eum legi debet, est

Ibid.37. post od.V, adde :

Ios Cycladum una est prope Theram ; ut ex Ptolemæo, & Antonino, liquet : nisi quòd apud Antoninum quidem sit *Los*, quia *los*, & *Ios*, facilè in scriptura confunduntur : pro *Ios* autem, spiritu perperam addito, fit *Hios* : at apud Ptolemæum in Latinis fit *Chios*, præter quam editione illâ Gerardi Noviomagi, ubi est *Ios*, quemadmodum in codd. Græcis. In hac insula coluere Homerum : ut Varroni relatum libro de Imaginibus primo; ubi, Agellio teste, lib. III, cap. XI, Homeri imagini hoc epigramma apposuit :

> *Capella Homeri candida hoc tumulum indicat,*
> *Quòd arâ Iëtæ mortuo faciunt sacra.*

Ἰήτης gentile ab Ἴος, ut Stephanus in Ἴος indicat : ubi & matrem Homeri

meri ex hac insula fuisse indicat. Sententia igitur est Varronis, non aliunde meliùs intelligi, quæ patria sit Homeri, quàm quòd Ietæ sive Ienses sacra faciunt Homero. Atque addit, id candidâ eos fecisse capellâ. Nempe ut Apollinari viro. Nam Apollini solere capros albos significari, etiam Livius indicat lib. xxv. Ion autem patriam esse Homeri, etiam proditum Aristoteli; ibiq; sepultum fuisse, traditum Dionysio Halicarnassensi, Straboni, Plutarcho, Suidæ. Vide & Hier. Magium Miscell. lib. III, cap. I.

Ibid. vers. ult. post *Eliacis* adde: & ex eo Cyrillus in VI contra Iulianũ.

CIX, 7. post *bibliotheca*, adde. Etiam immortalibus honoribus, ut Diodorus in V ait, prosecuti sunt Idomeneum, & Molonem, Minois nepotes; quorum ille ex Deucalione, hic ex Molo progenitus. Hi LXXX navibus opem tulere Agamemnoni adversus Ilium. Nec heroicos solùm, sed divinos iis attributos esse honores, arguunt hæc Diodori verba: Τούτους μὲν ὡς ἥρωας ἐπιφανεῖς τιμῶσιν οἱ Κρῆτες διαφερόντως, θύοντες, καὶ κατὰ τοὺς ἐν πολέμοις κινδύνους ἐπικαλούμενοι βοηθούς· *His tanquam heroibus eximiis summi honores à Cretensibus præstantur; sacrificando iis, & eos in belli periculis invocando, ut auxiliatores.*

CXV, 34. post *Ganymedem*, adde: Atque hæc ostendunt, memoriâ deceptum esse Ciceronem, cùm sic scribit lib. I Tusc. Qu. *Nec Homerum audio, qui Ganymedem à Diis raptum ait propter formam, ut Iovi pocula ministraret; non justa caussa, cur Laomedonti tanta fieret injuria. Fingebat hæc Homerus, & humana ad Deos transferebat: divina mallem ad nos.* Neque enim filius fuit Laomedontis, Priami frater, ut Tullius putavit; sed filius Trois, patruus Laomedontis, Priami patruus magnus: ut ex iis liquet, quæ memoravimus. Sub fabula autem de Ganymede à Iove rapto latere historiam de Tantalo, Phrygiæ rege; præter Phanoclem, de quo dixi, etiam Herodianus prodidit in vita Commodi Cæsaris.

CXXIV, 23. post *explicamus* adde: Quare non diffiteor, quod Isidorus ait lib. VIII Orig. cap. XI, Vulcanum fuisse hominem: sed quod ait, vixisse in Lemno, id de antiquissimo illo nequit intelligi.

CXXVI, 16. post *declarabitur* adde: Vnum tamen obstare illud videtur, quòd Σάμης etiam constanter legatur apud Ioannem Antiochenum, & Georgium Syncellum. Sed fortasse primus, vitioso codice deceptus, in errorem eos induxit, qui sequerentur.

Ibid. 38. post *Sophoclis* adde: (& convenit, quòd ejus in Thracia sepulcrum ostendi solere, dicat Clemens Romanus lib. X Recognitionum *)

* *fol.* 110. *a. edit. Paris.* 1568.

CXXIX, 21. post *dabimus*, adde: Priùs quidem hominem fuisse, etiam apud Isidorum, priorum exscriptorem, legas lib. VIII Orig. cap. XI.

CXXXI, 10. post *educata*, adde: Itaque & Isidorus lib. VIII Orig. cap. XI ait, Iunonem fuisse mulierem Samiam, sed in Deos postea relatam.

CXXXV,

cxxxv, verſ. ult. poſt *ſymbolum* adde : Paphi vixiſſe, dum inter homines ageret, ait Iſidorus lib.viii Orig. cap.xi. Et favet,quod apud Clementem lib.x Recognitionum * legere ſit,Cypriæ Veneris ſepulchrum in Cypro fuiſſe.

* *fol.*110, *edit. Sonniana an.* 1568.

cxli, 9. poſt *Noachus* adde : Quæque paullo antè de certamine lampadum dicebamus , nihil aliud ſignificare videntur , quàm quòd priores ſemper (quomodo loquitur Lucretius in ſecundo) *Quaſi curſores vitai lampada tradunt.*

Ibid.27. poſt *quidem* adde : non poſſit eſſe σύγχρονος ‡ patriarchæ Abrahami, &c

‡ *coætaneus.*

cxlvi,31. poſt cxx adde: Atque ex his non operoſum ſit veriorem diſcernere opinionem in iſto veterum diſſenſu. Quippe Euſebius ſic ad annum Ioſuæ xvii : (tribuit autem ei annos xxvii) *Phœnix,& Cadmus,Thebis Ægyptiorum in Syriam profecti,apud Tyrum,& Sidonem,regnaverunt.* Ad annum vero xxxviii Othonielis : *Harmonia rapta à Cadmo.* Et xxxix : *Cadmea condita eſt.* Et ad i annum Debboræ cum Baracho : *Secundùm quoſdam Thebis regnavit Cadmus.* Sepulchrum Liberi fuiſſe Thebis oſtenſum , ubi eſſet diſcerptus, tradit Clemens Romanus, ſive ſub hoc nomine alius , in decimo Recognitionum †.

† *fol. & edit. ut ſupra.*

clvii, 22. poſt *ululet,* adde:

Etiam ad hiſtoriam refert Varro , cur cum leonis ſimulachro in ſacris Cybelles ſpectaretur. Sic enim ſcribit ὄνος λύρας : *Non vidiſti ſimulachrum leonis ad Idam è loco, ubi quondam eum cum vidiſſent quadrupedem Galli, tympanis adeò ferunt manſuetum, ut tractarent manibus?*

Ibid. verſ. antepenult. poſt *multa*, adde : præſertim quando iterum de ea erit dicendum,cùm de Cybelle agemus libro proximo, quatenus naturale eſt numen, perque eam Tellus intelligitur.

clix, 17. poſt *adorant* adde : Atque idem de Hectore tradit Clemens Romanus lib.x Recognit. ‡.

‡ *fol. & edit. ut ſupra.*

Ibid.24. poſt *delubro* adde : Vlteriùs apud Pontum cultus eſt Patroclus ; ut teſtis eſt Clemens loco paullò antè memorato. Etiam Sinopenſes ad Pontum Euxinum in Paphlagonia Autolycum divinis affecere honoribus. De hoc ita Strabo in xii : Καὶ τὸν μὲν ἄλλον κόσμον τῆς πόλεως διεφύλαξεν ὁ Λούκουλλος· τὴν δὲ τοῦ Βιλλάρου σφαῖραν ἦρε, καὶ τὸν Αὐτόλυκον, Σθένιδος ἔργον, ὃν ἐκεῖνοι οἰκιστὴν ἐνόμιζον, καὶ ἐτίμων ὡς θεόν· ἦν δὲ καὶ μαντεῖον αὐτοῦ. Δοκεῖ δὲ τῶν τῷ Ἰάσονι συμπλευσάντων εἶναι, καὶ κατασχεῖν τοῦτον τὸν τόπον. *Lucullus, conſervatis reliquis Sinopes ornamentis,Billari tamen ſphæram abſtulit,& Sthenidos opus, Autolyci ſtatuam , quem illi, urbis conditorem exiſtimantes , divinis colebant honoribus. Fuit etiam oraculum ejus. Videtur is unus eorum fuiſſe,qui cum Iaſone navi-*

gaverunt, & locum iſtum occupâſſe. Quod verò ambigit Strabo, num is unus Argonautarum fuerit, id inde eſſe arbitror, quòd in itinere demum iis acceſſerit. De quo vide Apollonium Rhodium lib. II, & Val. Flaccum in v Argonauticôn.

Nec dubium, quin & Cappadociæ, & variæ Aſiàticæ hujus magnæ peninſulæ regiones, ſimiliter homines coluerint pro Diis.

CLX, 20. poſt *od.* VII adde: Etiam à Rhodiis cultum eſſe Alexandrum Magnum, refert Clemens Romanus lib. x Recognitionum *.

* *fol.* 110, *edit. Pariſ. a.* 1568.

CLXII, 21. poſt *dicam,* adde: De Æſculapio ab Ægeatis in Cilicia culto vide Hiſtoriam Tripartitam lib, II, cap. xx.

CLXVIII, 1. poſt *commendabantur,* adde: Stephanus in Ἀρταῖα: Ἀρταίους δὲ Πέρσαι παλαιοὺς ἀνθρώπους καλοῦσι· *Artæos vocant Perſæ homines priſcos.*

Ibid. 8. poſt *bellatorem* adde: Ab eadem origine eſt Artabazus. Stephanus loco antè memorato: Ἐντεῦθέν μοι δοκεῖ Ἀρταξέρξαι, καὶ Ἀρταβαζόι· *Hinc mihi dicti videntur Artaxerxæ, & Artabazi.*

CLXIX, 19. poſt *cap.* V adde: Videntur interim illa de Samſone, pro more gentilium, qui ex pluribus unum conflare ſolent, adaptata eſſe Herculi. Vt quod Iud. XIV, 5, 6, Samſon dicitur leonem occidiſſe. Notiſſimum enim de leone Nemeæo, quem ab Hercule ſuo necatum tradiderunt. Et cenſet B. Ambroſius, eo Samſonem divertiſſe de via ad cadaver leonis à ſe necati, quò exuviis ejus indutus Herculem referret. Fortaſſe igitur duo fuere Hercules Palæſtini, antiquior, & Samſon: quorum geſta in pleriſque convenerint, unde & unus crederentur. Vetus Hercules fuerit Melicarthus, ſive is Eſavus, ſive Tyriæ urbis conditor: qua de re diximus lib. XXXIV.

CLXX, verſ. ult. poſt *coluerunt* adde: Fuere & alia Phœnicibus numina: ſed de quibus difficile ſit dicere, homineſne fuerint, an naturæ partes. Neutrum enim liquere arbitror de Zauane. Heſychius: Ζαυάνας, θεός τις ἐν Σιδῶνι· *Zauanes, Deus quiſpiam Sidoniis.*

CLXXVI, 22. poſt *Venus* adde: In Syris numinibus etiam locum habet filia Iephthæ. Epiphanius Hæreſi LV, quæ eſt Melchidecianorum: Ἐν δὲ τῇ Σεβαστῇ τῇ πόλει Σαμαρείᾳ καλουμένῃ, τὴν θυγατέρα Ἰεφθάε θεοποιήσαντες ἔτι ταύτην τελετὴν κατ' ἔτος ἄγουσιν. *Sebaſte verò, quæ olim Samaria dicebatur, Iephthæ filiam divinis honoribus conſecrarunt; in cujus memoriam ſolemne quotannis feſtum celebrant.* Feſti hujus originem cognoſcimus ex Iudicum XI, 39, 40. Puto autem, ex Ἴεφθις, quomodo filia ſit à patre dicta, corruptum eſſe Ἶφις, uti ex eo, & ἄνασσα, conflatum *Iphianaſſa*: item quia genita ex Iphe, hoc eſt, Iephthe, dicta eſt *Iphigenia.* Nempe ex hac hiſtoria de Iephthe, Deo filiam offerente, occaſionem cœpit Homerus fabulæ de Agamemnone, ſacrificare

crificare parato filiam Iphigeniam. Etiam Memnon ille, qui cum opem ferret Priamo, ab Achille eſt interemtus *, in Aſſyria cultus fuit. Vnde Oppianus lib. II Κυνηγετ. †

* Homerus Od. 8. Ovid. 13 Met. Seneca Troad.

> Μεμνόνιον περὶ νηὸν, ὅθ᾽ Ἀσσύριοι ναετῆρες
> Μέμνονα δακρύουσι κλυτὸν γόνον Ἠριγενείης·
> *Memnonium circa fanum, qua Aſſyrii incolæ*
> *Memnonem deflent, illuſtre germen Auroræ.*

Eundemque Thebis in Ægypto habuiſſe templum, cognoſcere eſt ex Dionyſii περιηγήσει.

CLXXX, 30, 31. poſt *ſextidecimi* adde: Templum ei à Semiramide conditum fuiſſe, ait Dionyſius Periegetes:

> — Μέγαν δόμον εἵσατο Βήλῳ.
> — *Magnam domum exſtruxit Belo.*

Vbi δόμος pro *templo*; ut in Scripturis *Beth-Peor, Beth-Dagon, Beth-Baal*; pro templo Phegorii Dei, Dagonis, Baalis.

CLXXXVII, verſ. antepenult. poſt *videamus*, adde: Sanè Moſen pro Deo cultum eſſe in Arabia, ubi majorem ætatis partem egit, teſtis eſt Epiphanius in Melchidecianorum Hæreſi LV: Οἱ μὲν γὰρ ἐν τῇ Ἀραβίᾳ τῇ Πετραίων Ῥωκὼμ τε καὶ Ἐδὼμ καλουμένῃ, τὸν Μωϋσέα διὰ τὰ θεοσήμεια Θεὸν νομίζουσι· προσκυνοῦσί τε τὴν αὐτοῦ εἰκόνα, ἣν ἀναλυπωσάμενοι ἀπεπλανήθησαν. *Siquidem Arabiæ Petrææ incolæ, quæ regio Rochom, & Edom, appellatur, Moyſem, propter edita ab illo prodigia, pro Deo venerantur, & ejus imaginem adorant; quâ effictâ in errorem delapſi ſunt.*

CXCVIII, 33. poſt *exponam* adde: Quamquam & per phallum ſignificari potuit naturalis Deus, Nilus: quia Nilus pater eſt eorum, quæ creſcunt è tellure Ægyptiâ: ut libro ſequenti demonſtrabitur.

CXCIX, 9. poſt *Græcis* adde: Iſidem verò hominem priùs fuiſſe, agnoſcit & Servius in VIII Æn. *Hanc Iſim, & alios Deos, ideo Ægyptii colunt, quia Deos reges habuiſſe dicuntur.*

CCIII, 36. poſt *oſtendimus* adde: Quare & corrigendus Heſychius, ubi vulgò ſic legitur, Ἑρμοχοίμιος γῆ ἡ Αἴγυπτος τὸ πρότερον οὕτως ἐκαλεῖτο. *Hermochœmia terra* (ſcr. Hermochemia) *Ægyptus primò ſic vocabatur.* Mercurii ſepulchrum Hermupoli oſtenſum, refert Clemens Romanus, vel alius in X Recognitionum ‡.

‡ pag. 110, edit. Sonnianæ an. 1568.

CCIX, 19. poſt *diviſerit*, adde: Atque iſta jam ſcripſeram, cùm ecce commoneor ab Nobiliſſimo, & Ampliſſimo Georgio Ratallerio Dubletio, in ſupremo Hollandiæ Conſilio Senatore integerrimo, ac undecunque doctiſſimo, videri deceptum Petavium editionibus primis, uti Pariſina Petri Vidovæi, qui Aldinam ab ſe expreſſam profitetur. In hac deſideratur

caput II, τὶ ἀετοῦ νεοσσόν· & V, πῶς πολέμου στόμα· & XXIII, πῶς μέλλον ἔργον· Quemadmodum nec ea habet tralatio Gallica, vel Latina princeps Bernardini Trebatii Vicentini, Conrado Peutingero jam anno inſcripta CIↃ IↃ XV. Nempe ſic factum, ut quod nunc eſt caput LXXXIX, in editionibus iſtis ſit LXXXVI. Interim, quæ ex Oro adduximus, in his etiam, ſolùm variante paullùm capitum numero, liquidò leguntur.

CCXV, 21. poſt *comparetur* adde: Item quòd neque è Rabbinis deſint, qui vitulos in Dan, & Bethel, ſigna fuiſſe Ioſephi credant. Et favet, quòd Ieroboam, qui eas collocârat, fuerit è tribu Ephraim, filii Ioſeph.

CCXVI, 33. poſt *lib.* II adde:

Non ignorâſſe hæc gentiles, oſtendit Trogus, ſive Iunianus Iuſtinus lib. XXXVI: ubi inter alia ſic de Ioſepho: *Nam & prodigiorum ſagaciſſimus erat, & ſomniorum primus intelligentiam condidit; nihilque divini juris humanique ei incognitum videbatur: adeò ut etiam ſterilitatem agrorum ante multos annos providerit: periiſſetque omnis Ægyptus fame, niſi monitu ejus rex edicto ſervari per multos annos fruges juſſiſſet: tantaque experimenta ejus fuerunt, ut non ab homine, ſed à Deo, reſponſa dari viderentur.*

CCXXVII, 7. poſt *Complutenſi* adde: vel potius θίβην, quod Heſychius exponit κιβώτιον.

CCXXVIII, 25. poſt *niſi quia* adde: puer eſſet Hebræus: Hebræi verò ex Palæſtina, ſive Cananæa profecti eſſent in Ægyptum. Nonne vel hinc luculentum pro Moſe noſtro habemus argumentum? Etſi verò hoc, quod diximus, uti ſimpliciſſimum, ita veriſſimum fuerit: non tamen abſque eo nominis deforet ratio, longiùs licet arceſſita. Vt ſi ſic nuncupatum dicamus,

CCXXIX, 23. poſt convertiſſe: Et quid apertius illis Trogi, ſive Iuſtini in XXXVI hiſtoriæ Philippicæ? *Filius ejus Moſes fuit, quem præter paternæ ſcientiæ hæreditatem etiam formæ pulchritudo commendabat.*

Ibid. 33. poſt *tulit*, adde: Vnde Chronicum Alexandrinum *, ubi de XII claris montibus agit: Νύσσος, Σίνα ἐν Ἀραβίᾳ· *Nyſſus, Sina in Arabia.*

* pag. 80.

CCXXXI, 20. poſt *binis* adde: Fortaſſe autem exinde, quòd radii de capite Moſis prodeuntes referrent cornuum figuram, conſuetudo manavit bibendi è cornibus Liberi patris bellaria: quo de more diximus cap. XXVII.

CCXLI, 26. poſt *Argonauticis* adde: item Hyginus fab. XIV: qui priùs quidem rectè Ampyci, & Chloridis filium appellat: ſed poſtea ſcribitur: *Mopſus, Amyci filius, ab ſerpentis morſu in Africa obiit. Is autem in itinere acceſſerat comes Argonautis, Amyco patre occiſo.* Vbi reponendum, *Ampyci filius*, & *Ampyco patre*: unde & Ovidius XII Metamorph.

Nec

Nec tu credideris tantum cecinisse futura
Ampyciden Mopsum.

CCXL, 4. post *etiam* adde : fuere Leptitani, quibus cultus Severus Imperator, civis suus. Spartianus in Severo : *Horum igitur tantorum, ac tam illustrium virorum interfector* (Severus) *ab Afris ut Deus habetur.* Inque eadem

CCXLV, 14. post *combussit* adde : Imò Livii quoque est lib. XLI : *Compertum tamen affirmarunt, legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu Senatum in æde Æsculapii datum esse.* Loquitur de legatis Romanis Carthagine reversis, quos id de Persei legatis comperisse ait.

Eâdem pag. post versum 34, sive ultimum, adde : Fortasse autem ejus, qui primus est *Iuba* vocatus, id non proprium nomen, sed cognomen fuit : ut Nimrodi *Bel*, hoc est, *dominus*. Hanc suspicionem injicit summa cum nomine Dei τετραγραμμάτῳ convenientia. Siquidem aliqui id *Iuabo*, *Iabo*, vel etiam *Iabe* extulerunt. Ἰάω summum Deum vocari, apud Macrobium † legitur. Ac agnoscit id in Dei nominibus Epiphanius Hæres. XL. Vbi & Ἰαβὲ dictum ait. Nempe, ut Theodoretus refert in Exod. Quæst. XV : Καλοῦσι δὲ αὐτὸ Σαμαρεῖται μὲν Ἰαβὲ, Ἰουδαῖοι, δὲ Ἰάω. Vbi tamen vulgò Ἰα editur. Sed sic non fuerit tetragammaton : quale esse id nomen, ibidem ait Theodoretus. Dixeris, nec Ἰάω esse tetragammaton. Verùm cogitare oportet, Iones non habuisse vau literam; sed solos è Græcis Æoles, qui dixissent Ἰάϝω, ut Latini *Iavo*. Solent verò Græci pro litera vau, sive V consono, ponere B, vel diphthongum OY. Ita pro *Virgilius* scripsere Βιργίλιος, & Οὐιργίλιος. Nempe quia vau inter β, & ου, haberet medium quendam sonum. Diximus de isto abunde in primo de Arte Grammatica. In B convertitur, cùm effertur Ἰαβὲ, de quo dictum : in OY verò ab iis, qui scripsere Ἰαουέ. De isto sic Clemens Alexandrinus in fragmentis nondum editis : unde hæc adducuntur à summæ doctrinæ viro Ioanne Crojo * : Καὶ τὸ τετραγράμματον ὄνομα τὸ μυστικὸν, ὃ περιέκειτο, οἷς μόνοις τὸ ἄδυτον βάσιμον ἦν, λέγεται Ἰαουὲ, ὃ ἑρμηνεύεται ὁ ὢν, καὶ ἐσόμενος. *Et quatuor literarum sacrum ac occultum nomen, quo redimiti erant ii, quibus solis adytum ingredi licebat, effertur* IAVE : *quod exponitur*, QVI EST, ET ERIT. Atque idem Crojus adducit scholion ineditum de jubilæo, quo vocetur Ἰυάω : & ex eo, & Ἐλαὰ, conflatum dicatur Ἰωβὴλ, ut *Iubilæus* sic dicatur, quasi annus numinis Ἰυάω καὶ Ἐλαά. Sed de etymo illo *Iubilæi* falli puto scholiasten : cum nomen Dei tetragrammatum per י scribatur; *jubilæus* per ב : puta יֹבֵל.

† lib. I Saturn. cap. 18.

* Sacrarum & Historicarum Observationum Parte I, cap. 12.

CCLIII, vers. ult. post *profectus* adde : Idem lib. XXXIV : *Secundo vento Emporias perventum. Iam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Vnum Græci habebant, à Phocæa, unde & Massilienses, oriundi; alterum Hispani.* Sic interpungo, distinguendo post *habebant*, & *Massilienses* : ut sententia sit,

tam

tam Emporienſes, quàm Maſſilienſes, eſſe oriundos à Phocæenſibus.

CCLV, 18. poſt *Horum* adde: fuere & inſulæ Baleares. Strabo lib. III: Σφενδονῆται ἄριστοι λέγονται· καὶ τοῦτ' ἤσκησαν, ὥς φασι, διαφερόντως ἐξ ὅτου Φοίνικες κατέσχον τὰς νήσους· *Baleares optimi funditores habentur, & hoc maximè exercuerunt, ut fama eſt, ex quo Phœnices inſulas eas obtinuerunt.* Eorundem

CCLVIII, 1. poſt *tur*, adde. In hoc verò, & cætero Deorum cultu, etiam gentium aliarum judicio Gaditani fuere immodici, ac nimii. Sic enim de iis Philoſtratus lib. V, cap. I: Περιττοὶ δέ εἰσι τὰ θεῖα· *circa divina modum excedunt.* Itaque, ut Latini loquebantur, non tam religioſi erant, quàm ſuperſtitioſi. Quippe, ut Cicero hæc diſtinguit in primo de natura Deorum, *in ſuperſtitioſo, & religioſo, alterum eſt vitii nomen, alterum laudis.* Epicureos excipe; qui, quoniam omnis Dei cultus eſt nimius, eò *ſuperſtitionem* ſimpliciter pro *religione* dixerunt.

CCLIX, 6. poſt *Morales* adde: Imò & ante quingenteſimum id nomen fuit. Nam commodè ecce occurrit Idacius, niſi Hydatius malis, Gallæciæ epiſcopus, qui circa annum claruit quadringenteſimum quinquageſimum. Hic in ſuo Chronico, & faſtis Conſularibus, ſcribit hoc pacto *: *Rechiarius ad locum, qui Portucale appellatur, profugus regi Theuderico captivus adducitur.*

* *pag. 34, edit. Pariſ. an.* 1534.

CCLXI, 15. poſt *clarent* adde: Illuſtre etiam eſt, quod Livius lib. XXV, cap. XLVI narrat de C. Fabio Dorſone, qui Gabino ritu cinctus, ſacra manibus gerens, ex Capitolio à Gallis obſeſſo Quirinalem in collem per medias hoſtium ſtationes ivit, ſtatumque ibi ſacrificium fecit, ac, nullam vim intentantibus Gallis, ſoſpes inde in Capitolium rediit. Vnde ibidem Livius: *ſeu attonitis Gallis miraculo audaciæ, ſeu religione etiam motis: cujus hautquaquam negligens gens.*

CCLXIV, 31. poſt *cap.* VI adde: & imprimis, quæ fuſè dicimus lib. proximi cap. XVII.

CCLXXIV, in marg. verſu ult. poſt *cap.* 9. adde: item Godefrido Viterbienſi Chronici parte XVII.

CCLXXXIV, verſ. ult. poſt *inacceſſum*, adde: Præterea Thracibus cultus eſt Odryſus. Nempe quia conditor gentis, ſi non univerſæ, quod Thera potiùs ſibi vindicat; ſaltem partis ejus. Epiphanius lib. I †: Ἐπειδὴ δὲ ἀκινάκην σέβοντες οἵ τε τῶν Σκυθῶν Σαυρομάται, Ὀδρυσόν τε τῶν Θρᾳκῶν προπάτορα, ἐξ οὗ τὸ γένος καλεῖται Φρυγῶν, ὅθεν καὶ Θρᾷκες ἀπὸ τοῦ Θήρας ἐπίκλην τοῦ ἐν τῇ πυργοποιΐᾳ γεγενημένου καλοῦνται. *Tum acinacem Sarmatæ Scythici generis pro Deo colere cœperunt; ut & Odryſum, à quo Thraces oriundi; indidemque & Phrygum genus originem accepit: ex quo etiam accidit, ut à Thera, qui in illa turris ædificatione natus eſt, Thracum appellatio deducta ſit.*

† *pag.* 8.

CCLXXXVI, 4. poſt *album*, adde:

In Pi-

In Picena etiam regione pro numine Diomedes fuit. Scylax Caryandensis in Periplo : Μετὰ δὲ Δαυνίτας ἔθνος ἐστὶν Ὀμβρικοί· καὶ πόλις ἐν αὐτῷ Ἀγκών ἐστι· τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος τιμᾷ Διομήδην εὐεργετηθὲν ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἱερόν ἐστιν αὐτοῦ. *Post Daunitas gens est Vmbrorum : inque ea est Ancon urbs. Hæc verò gens colit Diomedem, cui ille benefecit : ac ibidem ejus est fanum.*

Ibid. 9. post *universa* adde : Plinius lib. x, cap. XLIV : *Diomedeæ aves uno in loco totius orbis visuntur, in insula, quam diximus nobilem Diomedis tumulo, atque delubro, contra Apuliæ oram, fulicarum similes. Advenas barbaros clangore infestant, Græcis tantum adulantur, miro discrimine, velut generi Diomedis hoc tribuentes ; ædemque eam quotidie pleno gutture madentibus pennis perluunt, atque purificant : unde origo fabulæ, Diomedis socios in earum effigies mutatos.*

CCLXXXIX, 20. post Μήδεια adde : Est ex glossis Philoxeno tributis. Doctissimus Rigaltius notis ad Artemidorum legit, Μήδεα, *inguina*. Sed omnino recta est lectio vulgaris.

CCXCI, 30. Antium etiam fuisse in Rutulorum solo videtur. Prope quod oppidum in litore fanum Æsculapii fuit : ut testes sunt Livius lib. XLIII, Sextus Aurelius, vel quisquis auctor est libri de viris illustribus, quem aliqui Plinio, Suetonio alii tribuerunt. Imò & Ovidius lib. XV Met. fab. L : quamquam pro *Antium* ibi in codd. nonnullis *Anxur*, *Auron*, vel *Anchon* legas.

CCXCIV, 37. post *fuerunt* adde :

Alterum addam exemplum ex Sarmatia Europæâ, modò terminum illi non tam Tanaim, quàm Obii fluvium, & Kitaia lacum, statuas. In hoc enim tractu est regio Permia : ubi divino honore cultus est Stephanus episcopus : de quo sic Sigismundus L. B. in Herberstein in commentariis rerum Moscoviticarum : *Idioma* (in Permia) *proprium habent ; characteres item proprios ; quos Stephanus episcopus, qui eos, in fide Christi vacillantes, confirmârat, (nam antea in fide adhuc infantes episcopum quendam idem attentantem excoriaverant) primus adinvenit. Hic Stephanus postea, Demetrio, Ioannis filio, imperante apud Ruthenos, in numerum Deorum relatus est. Supersunt adhuc ex iis in sylvis passim plures idololatræ ; quos monachi, & eremitæ eò proficiscentes non cessant ab errore, vanoque cultu revocare.*

FINIS.

INDEX LIBRI PRIMI
DE IDOLOLATRIÆ
ORIGINE, AC PROGRESSV;
QVI EST
De cultu creaturæ ſpiritualis.

Prior numerus, qui eſt Romanus, libri caput; alter, qui eſt barbaricus, paginam deſignat. A *notat Addenda. Numerus ſubſequens ad locum additionis remittit adeo numero ſignatum.*

Aga-

Clemen-

Ninus

Stoi-

Valerii

CORRIGENDA LIBRO I, & additiones minutæ.

Prior numerus paginam, alter versum designat.

8, 22. Scribe *quotcunque*. 14. 33. post *Pharsalia* adde *Dedita sacris* 16. 13. *colitur genus esse*, sic distingue, *colitur, genus esse* 32. ult. *Bactrianus*, & pro *Nili*, *Nini*. 39. 18. post *putârit*, insere: *Sed de tempore nec inter nostros convenit.* 44. 26. post *quæ*, adde, *uti dixi.* 52. 30. ὑψηλοτάτων. 57. 28. לְשְׂעִירִים 60. 6. *Valentinianum.* 62. 9. pro אמץ leg. אמן. 71. 1. μετενσωματώσεις: & mox, παλιγγενεσία. At vers. 8, post *potestatem* adde: *Vel dicendum, putasse Herodem, animam Ioannis se insinuâsse in corpus Iesu, ejusque animâ expulsâ, imperium occupâsse, & tanta fecisse miracula.* 78. vers. 16, 29, & 30. *ecstasi.* 79. 1. *Aliquanto.* 82. 32. post *incerta* delendum comma. 85. 33. scr. *Indigites.* Sic & 89. 9. item 90. vers. 8. & 11. 89. 31. pro *Sabus* scr. *Sanctus.* 91. 9. dele *libro proximo.* 100. 13. Διοσκόροις. 104. 18. *Clytamnestra*, & vers. 26. *filia.* 113. 8. Καλλισθένη. 114. 32. *adversus.* & vers. ult. ἐπιγινομένας. 122. 13. ηὔξησε. & vers. 17. γεωργηθεῖσ. 130. 1. post *ipsum* omissum, *amore ejus captum prædicant. Imò, si fidem his habemus,* 133. 8. pro *tempore* scr. *nemore* 138. 26. post *Quamquam* adde, *ut Ianiculum exstruxerit,* 142. 2. pro *Prometheo* scr. *Noacho*: & vers. 35. ἰχάλων. 148. 33. πρὸ. 153. 11. ζηλότυπῆσαι. 156. 13. *indicem.* 157. argumenti vers. ult. Κινυράδαι, & pro *Onesimus*, scr. *Onesilaus.* 162. 30. pro *Cretenses* scr. *Cypriis* 163. 7. Σιτῶν: & vers. 13. *Astarte.* 165. 34. Σιτῶν. 168. 30. pro *Quod* scr. *Ad quod*: & seq. vers. dele *ad.* 171. 19. post *filia*, adde, *ut inferiùs ostendam.* 174. 25. pro ס scr. שׁ. & vers. 37. יונה 179. 34. Νεμβρώδ. 194. in margine pro LXXXVII scr. LXXXVI. 198. 24. post *proximo* adde *tertioque.* 210. 6. pro *ut idem testis Censorinus.* scr. *ut hic indicat locus Censorini.* 214. 12. pro *quarum* scr. *quam.* 221. 15. post *litera* adde, *vel ejectâ tertiâ, primisque trajectis,* 227. 6. תֵּיבָה 228. 10. משה. & vers. 35. ἄσεον, & mox, *pereruditus.* 232. 13. מַרְכִּית 235. 39. post *temporibus* adde omnino, *& aliquanto antè jam ab ætate Abrahami.* 240. 23. pro *proximo* lege *tertio.* 245. 28. *prætexunt.* 246. 19. dele hæc verba: *Luciferi fanum, quod aliter dixere lucem dubiam.* 250. 15. *item.* 261. 2. pro *spoliarint* scr. *oppugnarint.* Et vers. 12. *Deiotaro.* 264. 5. *scriptore.* 270. 9. pro *Davidis* forte *Davidicis* scripserat Sedulius. 276. 23. & 25. pro *Iapeti* scr. *Gomeri.* 279. 4. *primorum.* 282. vers. ult. *initiatus.* 291. in margine pro 16 *Servius*, scr. *Ibid. Servius*; *uti & ad 6, 7, & 12 librum.* 292. vers. ult. *regium.* 302. 33. ἀναμάρτητοι.

FINIS.

GERARDI IOANNIS VOSSII
DE IDOLOLATRIÆ
ORIGINE, AC PROGRESSV,
LIBRI SECVNDI PARS I:
Quæ eſt de cultu corporis cæleſtis.

CAPVT I.

Tranſitum ab animalibus Diis ad naturales. Vnde naturalium cultus profluxerit. Qualia Deorum corpora exiſtimata. Opinio veterum de Diis, qui cœlo deſcenderent in terras; ſed noctu, ne conſpicerentur. Prutenorum gentilium Dii. Triplex gentium theologia; fabularis poetarum, civilis legiſlatorum ac ſacerdotum; & naturalis philoſophorum. Ad hanc diſtinctionem præiſſe aliis Mucium Scævolam Pontificem: veſtigiis ejus inſtitiſſe Terentium Varronem. Sed utrumque putâſſe, fabularem eſſe civitatibus damnoſam. Ac à Dionyſio quoque laudari eos, qui fundaſſent Remp. Rom. quod hujuſmodi Deos non introduxiſſent. Sed nec illam Romanæ civitatis alterutri ſatisfeciſſe. Imò Varronem ſponte profiteri, ſi novum ipſe imperium condidiſſet, theologiam populo præſcripturum fuiſſe, quæ conveniret cum theologia naturali.

DIximus de ſpirituali natura, tum eâ, quæ à nexibus corporeis libera ſemper foret; tum illâ, quæ aliquando fuerit corpori ligata. Quæ ſatis oſtendunt, quomodo à cultu veri numinis paullatim ſit deflexum, partim ad colendum dæmoniorum principem, qui mali omnis principium haberetur: partim ad alios malos bonoſque ſpiritus, & defunctorum etiam animas, quas *Deos manes* dixere. Venio nunc ad naturam corpoream. Nam homines terris, & terreſtribus adſueti, adduci vix poterant, ut eſſe crederent, quod non viderent, atque ut colerent, quod eſſe non putarent. Facilè igitur in oblivionem venit veri numinis cultus. Imò poſtquam etiam multitudo Deorum induci cœpit, multi nolle ullos agnoſcere cælicolas, quia natura eos, ut dignitate, ſic loco diſcluſos, viſibus noſtris denegaſſet. Sed ſollertia vatum ac ſacerdotum quiddam eſt commenta, quo ſe in eorum cultu retinere ſimpliciores poſſe arbitrarentur. Quia enim quod corporeum, ac viſibile non eſſet, ne eſſe quidem putaretur: cælicolis etiam tribuerunt corpora, non abſimilia noſtris, ſed

* incorruptibilia.
† sanguinis expertia.

‡ lib. 1, & 3 Hist. animal.
* lib. 2 de elem.
† Il. ε

ἄφθαρτοι *, quia ambrosiâ, ac nectare pascerentur; præterea subtilia, cóque ἀναίματοι †, ac pro sanguine habentia tenuissimum quendam humorem; qui quoniam ἰχῶρα nostrum, non imperfectione quidem (nam ἰχὼρ nobis crudus est ros sive succus, ac necdum concoctus sanguis; ut ex Aristotele ‡, & Galeno *, constat) sed tenuitate tamen, & colore subalbido, referret; eò ab Homero † ἰχὼρ quoque appellatur. Præterea finxere, quandoque Deos illos, & cælesti domicilio, & simulachris suis, exire: à vulgo tamen non videri, quia loca seligerent ab hominibus secreta; nec ea frequentarent, nisi de nocte, cùm mortale genus altus urget sopor. Hinc Statius lib. 1 Sylv. Equo Domit.

— Huc & sub nocte silenti,
Cùm superis terrena placent, tua turba relicto
Labetur cælo.

Fusiusque Quinctilianus Declam. x; ubi inter alia inquit: *Omnis religio templorum, omnis religio lucorum, cum tacuere mortalia, & profani procul erravere sedibus totis, solitudine frui, & suis dicitur exire simulachris.* Hinc de Venere, & Gratiis, sublustri nocte choreas agentibus, Horatius in primo odarum ait:

Iam Cytherea choros ducit Venus, imminente Lunâ,
Iunctæque Nymphis Gratiæ decentes
Alterno terram quatiunt pede, dum graves Cyclopum
Vulcanus ardens urit officinas.

Ac similiter Hesiodus initio Θεογονίας de Musis:

— Κεκαλυμμέναι ἠέρι πολλῇ
Ἐννύχιαι στεῖχον, περικαλλέα ὄσσαν ἱεῖσαι.
— Velatæ aëre multo
Noctu incedebant perpulcrâ voce sonantes.

Sed ut hæc invenissent fidem apud stolidos, & quos nimia teneret socordia: minimè tamen in animum hoc induxissent, non dico, qui pleno saperent pectore; sed quicunque non omni vacarent prudentiâ. Credebant quippe oculis suis, nihil tale de nocte deprehendentibus, etiam cum maxima per terras omnes fierent itinera. Quocirca, (paucis exceptis, qui, quorum conspectus homini negaretur, ea acrius mentis acie contemplarentur) cæteri non alios agnoscere Deos, quàm qui in oculos incurrerent: sive eos hebeti adeo obtutu cernerent, ut de magnitudine, & sublimitate, ne inter sapientes quidem conveniret; ut in sideribus usu venit: sive manifesti ponerentur ob oculos; ut terra, aqua, alia, quæ manibus ipsis contrectarentur. Hujusmodi numina fecit Oriens, fecit etiam Ægyptus: & secuti sunt Græci pariter, ac Romani, gentesque omnes barbaræ. Quæ singula plurimis deinceps parebunt exemplis. Nunc multorum instar

fuerit

fuerit gens Prutenorum ſive Boruſſorum. Ab ea, priuſquam nomen Chriſto dediſſet, tria hæc colebantur numina: Peruno, ſive fulmen, cujus honori perpetuus ex quercu ignis ſervabatur: Patrimpo, cujus in honorem ſerpens vivus alebatur lacte: Patelo, cujus ſymbolum erat caput hominis demortui. Item tres hi Dii, Vurſchayto, qui Lar erat, ſive Deus domeſticus, ac præerat jumentis, & cæteris quadrupedibus: Sneybrato, cui cura erat avium: Gurcho, qui cibo potuique præfectus. Auctor Guagninus Veronenſis in Sarmatia Europæa *. Qui & adjungit, præterea *tonitrui, lunæ, ſtellis, ſerpentibus, bubonibus, & omnibus penè creaturis, divinum honorem detuliſſe.*

* *in Pruſsia deſcriptione.*

Vt omnis hic gentium cultus meliùs intelligatur, præſertim Græcus ac Romanus: diſcerni opus eſt triplicem nationum Theologiam, fabularem, naturalem, & civilem. Prima illa hauritur ex poetarum figmentis: altera ex naturæ myſteriis: tertia ex legiſlatorum decretis. Quâ diſtinctione in univerſa hac doctrina, nihil utilius eſt, vel neceſſarium magis; ne more, non vulgi modò, ſed doctiſſimorum etiam hominum, prope omnia in hoc tam vario argumento confundamus. Præivit verò ad eam primus Q. Mutius Scævola; non ille, quem augurem Tullius vocare ſolet; ſed Publii filius, quem pontificem appellat, cùm alibi, tum in III de Nat. Deor. *Temperantiæ*, inquit, *prudentiæque ſpecimen ante ſimulachrum Veſtæ pontifex maximus eſt Q. Scævola trucidatus.* A Marianis enim, anno Vrbis IↃ C LXXI, Cicerone annum tum agente XXV, interemtus fuit: quod in veſtibulo Veſtæ contigiſſe, retulit quoque Livius lib. LXXXVI, & Lucanus in II. Summo huic viro illam Theologiæ diviſionem deberi, ex B. Auguſtino cognoſcimus, lib. IV de Civit. Dei cap. XXXVII, his verbis: *Relatum eſt in literas, doctiſſimum pontificem Scævolam diſputaſſe, tria genera tradita Deorum: unum à poetis, alterum à philoſophis, tertium à principibus civitatis. Primum genius nugatorium dicit eſſe, quòd multa de Diis fingantur indigna: ſecundum non congruere civitatibus, quod habeat aliqua ſupervacua, aliqua etiam, quæ obſit populis noſſe. Hæc*, inquit, *non eſſe Deos Herculem, Æſculapium, Caſtorem, Pollucem. Proditur enim à doctis, quod homines fuerint, & humanâ conditione defecerint.* Subjungit mox Auguſtinus: *Hæc pontifex noſſe populos non vult. nam falſa eſſe putat* †. *Expedire igitur exiſtimat, falli in religione civitates. quod dicere etiam in libris Rerum Divinarum ipſe Varro non dubitat.* De poetica hinc Theologia ſubjungit: *Poeticum ſanè deorum genus cur Scævola reſpuat, eiſdem literis non tacetur: quia ſic videlicet Deos deformant, ut nec bonis hominibus comparentur, cùm alium faciunt furari, alium adulterare: tres inter ſe Deas certaſſe de præmio pulchritudinis: victas duas à Venere, Trojam evertiſſe: Iovem ipſum converti in bovem, aut cygnum, ut cum aliqua concumbat: deam homini nubere: Saturnum filios devorare.*

† *Ita, deleta negativa, legendum cenſeo: ubi vulgo,* non putat.

Scævolæ judicium in omni hac re ſecutus eſt Terentius Varro, primo rerum divinarum libro, ad Iulium Cæſarem Pontificem maximum. Vbi ſic ille, ſi non verbis planè iiſdem, illis ſaltem, quæ leguntur apud B. Auguſtinum lib. VI de Civ. Dei cap. IV: *Tria ſunt genera Theologiæ, eorumque unum Mythicon appellatur: alterum Phyſicon: tertium Civile. Mythicon appellant, quo maximè utuntur poetæ: Phyſicon, quo Philoſophi: Civile, quo populi. Primum quod dixi, in eo ſunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim eſt, ut deus alius ex capite, alius ex femore ſit, alius ex guttis ſanguinis natus. In hoc, ut dii furati ſint, ut adulteraverint, ut ſervierint homini. Denique in hoc omnia diis attribuuntur, quæ non modò in hominem, ſed etiam in contemptiſſimum hominem cadere poſſent. Secundum genus eſt, quod demonſtravi, de quo multos libros Philoſophi reliquerunt. In quibus eſt, dii qui ſint, ubi ſint, quod genus, quale, ex quonam tempore, an ſempiternò fuerint, an ex igne ſint, ut credit Heraclitus; an ex numeris, ut Pythagoras; an ex atomis, ut Epicurus. Sic alia, quæ faciliùs intra parietes in ſchola, quàm extra in foro, ferre poſſunt aures. Tertium genus eſt, quod in urbibus cives, maximè ſacerdotes, noſſe, atque adminiſtrare debent: in quo eſt, quo deos publicè colere, quæ ſacra & ſacrificia facere quemquam par ſit. Prima Theologia maximè accommodata eſt ad theatrum; ſecunda ad mundum; tertia ad urbem.* Hactenus Varro.

In triplici hac theologia, nihil fabulari illâ poetarum, quemadmodum ex allatis antea exemplis paret, fuerit inſulſius, niſi ad allegorias recurratur. Atque ideo Dionyſius Halicarnaſſenſis in II Antiquit. Roman. in eo Romuli commendat prudentiam, quod neutiquam admiſerit Græcorum fabulas de Diis. Quæ licet vel occultent naturæ arcana, vel ad ſolatium ſuperſtitum, aut aliud emolumentum, fuerint confictæ: vulgus tamen, ut ibidem Dionyſius cenſet, non penetrat hæc arcana; imò ne inquirit quidem; ut planè ea notitia ſit damnoſa; quia vel inde colligunt, non eſſe numen; vel ſi nec Dii fœdis abſtineant facinoribus, ſibi quoque licere in iſtis Deorum imitari exemplum. Ac pluribus de illo in primo de re Poetica diximus.

Multis verò partibus poëticæ huic theologiæ præferenda eſt civilis. Et tamen nec illa probare ſe potuit, vel Mucio Scævolæ, qui multa ei falſa ineſſe ait, ut vidimus; vel Varroni, Romanorum doctiſſimo. Quid enim tantus vir ſenſerit, indicio ſint, quæ ex eodem illius rerum divinarum opere adducit Auguſtinus in IV de Civit. Dei cap. XXXI: *Non ego illa judicio meo ſequor, quæ civitas Rom. inſtituit. Nam ſi eam civitatem novam conſtituerem, ex naturæ potiùs formula Deos, nomináque deorum, eſſem dedicaturus: ſed jam, quoniam in vetere populo eſt accepta, ab antiquis nominum, & cognominum hiſtoriam tenêre, ut tradita eſt, debeo, & ad eum finem illa ſcribere, ac perſcrutari, ut*

potiùs

potius eos magis colere, quàm deſpicere, vulgus velit. Abunde hæc oſtendunt, Varroni non uſquequaque placuiſſe religionem populi Romani; & ſi ipſe loco fuiſſet Romuli, aut Numæ Pompilii, vel eorum, qui poſtea conſecuti, longè aliâ opinione de Diis imbuturum fuiſſe gentem Romanam. Placuit autem Varroni imprimis Theologia naturalis: quam ipſam deinceps exponam: ſed ſic ut ſuis miſceam locis, quæ ad civilem, vel fabularem, melius intelligendam pertineant.

Ac, ſi naturæ ordinem ſequi ſit viſum, priùs naturam univerſè, quàm particulatim, conſiderare oporteat. Eoque primò etiam de Saturno, & Rhea, ſit agendum; quia hi ad univerſam pertineant naturam: poſtea verò de Iove, quo æther ſignificetur: tum demum de Apolline, qui Solem denotet: atque ita porrò. Sed ſatius exiſtimavi, ſi temporis eo in cultu ordinem ſequerer; eoque primò agerem de Sole, hinc Luna, tum ſtellis, denique æthere: exinde ad elementa accederem: poſtea generatim tractarem de natura: denique etiam ſubderem aliqua de naturæ vel particulis, vel affectionibus.

CAPVT II.

Exponuntur cauſſæ, quæ moverint gentiles, ut Solem pro Deo colerent. Primùm, quod conſpicuus eſſet in cælis, quem locum tam barbari, quàm Græci, Deo tribuerunt. Imò Sacras etiam Scripturas thronum Dei in cælis conſtituere; non tamen quaſi cælis ſit circumſcriptus, ſed ad providentiam ejus indicandam. Pythagoræ, & aliorum opinio, ignem Solarem collocantium in medio Vniverſi. Imò ante eos in hac fuiſſe ſententia Numam Regem Romanum. An Sol nunc propior terris, quàm olim. De maculis Solaribus. Ex adſpectu non capi certum de figura Solis argumentum: ratione tamen eam veriſimiliter adſtrui. Circuli cum Deo comparatio. Solis magnitudo: qua ſemper plus hemiſphærio illuminat. Quanto Solis velocitas exſuperet celeritatem globorum, quos ejaculantur bombardæ. Solem cum reliquis cæli ignibus quarto die factum ex luce, ſive igne prima die creato. Calore æthereo omnia generari, & conſervari. Cur antiqui Solem Vulcani, & Minervæ, filium dixerint. Lucis utilitas, & quantopere variet, ac refracti luminis effectus. Temporum diſtinctio à motu Solis diurno, annuoque. Quo ſenſu anni omnes ſint æquales, vel inæquales. Vnde diluceat, non idem eſſe centrum Solis, & univerſi. Omnes orbis incolas æquali ſpatio frui luce Solari. Cui bono ſint loca polo utrique ſubjecta, etſi ea non incolant homines. Thomæ Aquinatis judicium de origine cultus Solaris, & aliorum ſiderum.

IN Solari cultu ante omnia videndum, quæ moverint gentes, ut, neglecto Deo, propriâ quadam mentis inductione uno in Sole, veri numinis

non tam effigie, quàm umbrâ duntaxat, omnia religionis ſuæ ſtudia figerent ac collocarent. In hanc varia eos ſententiam impulerunt. Ex quibus eſt, quòd in ſublimi, ipſiſque cælis, ſpectaretur. Nam ut Ariſtoteles diſſerit lib. I de cœlo cap. III *, quo loco in eo eſt totus, ut oſtendat, cœlum non corrumpi, Πάντες ἄνθρωποι περὶ θεῶν ἔχουσιν ὑπόληψιν, καὶ πάντες τὸν ἀνωτάτω τῷ θείῳ τόπον ἀποδιδόασι, καὶ βάρβαροι καὶ ἕλληνες, ὅσοι περ εἶναι νομίζουσι θεούς. δηλονότι, ὡς τῷ ἀθανάτῳ τὸ ἀθάνατον συνηρτημένον. ἀδύνατον γὰρ ἄλλως. *Omnes enim de diis eam habent opinionem, atque omnes, qui Deos eſſe exiſtimant, tam Græci quàm Barbari, ſupremum Diis locum tribuerunt, propterea quòd immortali conveniat immortale: aliter enim fieri non poſſit.* Ibidem Simplicius hoc appellat † ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων φυσικήν τινα ὑπόληψιν· *naturalem quandam exiſtimationem in animis humanis.* Ac Themiſtius quoque in paraphraſi ſua ſic ſcribit, interprete Moſe Alatino Hebræo Spoletino: *Græci cum barbaris in eam exiſtimationem ac animi notionem pervenere, ut ſupremum eum locum, qui mundum ambit, corpuſque, quod in eo loco conſiſtit, glorioſo Deo attribuerint. Quamobrem invenimus eos verſus eum locum manus extollere eo potiſſimum tempore, in quo preces effundunt. Fatentur tamen, atque æquum fore arbitrantur, immortale eſſe corpus ingenitumque. Etenim dignitas, perfectio, continuatáque perpetuatio, ad immortalitatem conſequuntur: quæ omnia per ea, quæ apparent, intelligi volumus.* Hinc apud Heſiodum in Ἔργοις: — Ὃς ὑπέρτατα δώματα ναίει· — *Qui ſupremas inhabitat domos.* Horat. lib. III, od. XXIII,

Cœlo ſupinas, ſi tuleris manus: ubi multa hujuſmodi Lambinus congeſſit. Etiam ex ſermone gentili hæc adſtruit Tertullianus Apolog. cap. XVII: *Quod Deus dederit, omnium vox eſt. Iudicem quoque conteſtatur illum, Deus videt; &, Deo commendo; & Deus mihi reddet. O teſtimonium animæ naturaliter Chriſtianæ! Denique pronuncians hæc, non ad Capitolium, ſed ad cœlum reſpicit. Novit enim ſedem Dei vivi: ab illo, & inde deſcendit.* Atque hæc conveniunt cum ſacris literis. Non tamen eo pertinere videtur, quod vulgo referunt ex Pſal. XIX ‡, 5; *In Sole poſuit tabernaculum ſuum.* Vbi Hebræa ſonant, *Soli poſuit tabernaculum in ipſis*: puta *cælis*. Solidius eſt, quod ſoſpitator noſter Chriſtus ſic docuit nos precari: *Pater noſter, qui es in cœlis.* Atque hoc etiam reddere poſſis, *Qui inhabitas cœlos*: ut loquitur pſaltes regius pſal. II, 4, & CXII, 5, item CXX, I. Quod tamen commodè capiendũ: quando, ut Philo * ait, πάντα πεπλήρωκεν ὁ θεὸς, καὶ διὰ πάντων διελήλυθε, καὶ κενὸν οὐδὲν, οὐδὲ ἔρημον ἀπολέλοιπεν ἑαυτοῦ· *Omnia implet Deus, & omnia penetrat, & ſui vacuum deſertumque à ſe nihil relinquit.* Quibus ſimilia habet lib. primo ejuſce operis †, item lib. de plantatione ‡, uti & illo de confuſione linguarum *, nec non de migratione Abrahæ †. Similiterque Theophilus ad Autolycum lib. II ‡: Τοῦ ὄντος θεοῦ, τοῦτο ἐστιν μὴ μόνον τὸ πανταχόσε εἶναι, ἀλλὰ

* *text. 22.*
† *pag. 27.*
‡ *juxta vulg. interp. 18.*
* *ſacra legis allegoriarum lib. 2, pag. 41, & 42 edit. Turneb.*
† *pag. 33, ejuſce edit.*
‡ *pag. 148.*
* *p. 229.*
† *p. 284.*
‡ *p. 295, in Orthodox.*

ἀλλὰ ϛ πάντα ἐφορᾷν ϗ πάντων ἀκούειν· *Dei, qui verè est, hoc est proprium, ut non solum ubique sit: verùm omnia præsens inspiciat, & audiat.* Item Origenes in secundo contra Celsum *, Macarius Homil. VII †, & XVI ‡: præterea Nazianzenus, Nyssenus, Chrysostomus, Theodoretus, Damascenus. Ex Latinis Cyprianus de Vanitate idolorum, Hilarius lib. I de Trinit. Ambrosius lib. I de Spir. S. cap. VII, & in Psal. CXVIII, serm. XIX. Hieronymus in Iesa. cap. LXVI, Augustinus epist. LVII ad Dardanum, & lib. VII Confess. cap. V, ubi egregiâ id similitudine declarat, & tot alii. Vt Deus non eo cælos inhabitare dicatur, quasi iis sit circumscriptus; sed ad significandam Dei providentiam; quia qui cælos inhabitat, præest cælis, & iis quæ cælis subsunt, ut in uno illo fiduciam reponere debeamus. Hinc Psal. CXIII *, 5: *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, & humilia respicit & in cælo, & in terra?* Et Psal. CXIV †, 3, *Deus noster in cælo, quæcumque voluit, fecit.* Ex his dilucet, quo discrimine à Græcis, & barbaris, Christiani putarint Deum cœlos inhabitare. Interim in eo consentiunt, Deum esse in cœlis; eoque mirandum minus, si gentiles Solem, quo nihil in eo illustrius, Deum vel unum, vel præcipuum, putarint.

* *p.169, edit. August. Vindel.*
† *pag.95, Gr. edit. Morell.*
‡ *p.235.*

* *vulg.112.*
† *vulg.13.*

Non defuere tamen, qui Solem collocarent in medio universi, terramque circa eum verti existimarent. Nam, ut de junioribus taceam, velut Nicolais duobus, Cusano, S. Petri ad vincula Cardinale, & Copernico Borusso, magno in Mathesi viro, quem hodie sequuntur complures eâ in arte insignes: ex antiquis ipsis similiter sapuit Pythagoras: ut qui Solarem ignem constituerit in meditullio mundi, eumque dixerit Διὸς φυλακὴν, *Iovis custodiam*; ut est apud Aristotelem in secundo de cælo cap. XIII *. Eadem quoque sententia fuit Aristarchi Samii: ut qui & ipse scripserit, stellas fixas, & solem, non moveri; terram autem circa solem in orbem verti; ut testatur Archimedes de Arenæ numero. Mitto Philolaum, Hicetam Seleucum, Cleanthem Samium, Heraclidem, Ecphantum; imò Platonem jam seniorem; de quo id traditum Theophrasto. Mirum verò & in hac opinione fuisse multò omnibus istis antiquiorem Numam Pompilium: qui, ut proditum Plutarcho ‡, templum Vestæ rotundum fecit ad imaginem Vniversi, inque medio ejus constituit æternum ignem, ut Solaris ignis symbolum. Sed ab hac sententia abiere, qui Platoni successerunt: Lyceum item, & Porticus omnis, & horti Gargettii doctor: atque ex Astrologis etiam Hipparchus, ac Ptolemæus, & omnis hujus schola. Quod verò Solem nunc propiorem putant terris, quàm olim: in qua sententia non Melanchthon solum, sed Cardanus * etiam, aliis præivit: id planè falsum esse, jure ait Christophorus Rothmannus †; videturque is error promanâsse ex Copernico malè intellecto. De loco satis.

* *cont.72,73.*

‡ *in Numâ.*

* *lib.3 Subtilitatum.*
† *in epistolis Astronomicis Tychonis Brahe p.131.*

Præ-

Præterea gentiles eò Solem putarunt Deum, quia in lucidis illis corporibus æther nihil haberet Sole excellentius. Quatuor verò eum imprimis commendant, regio vati memorata, & ex eo Gregorio Nazianzeno adducta, orat. xx, quæ eſt in laudem Baſilii *: Ηλίου ἐπαινεῖται τῷ Δαβὶδ κάλλος, καὶ μέγεθος, καὶ δρόμου τάχος, καὶ δύναμις· *Laudatur apud Davidem † Solis pulchritudo, & magnitudo, & curſus celeritas, & vis ac facultas.* De quatuor iſtis eopſe ordine dicemus.

* *pag. 362, edit. Morell.*
† *pſal. 18, juxta vulg. ſive Hebr.* 19.

Ad pulchritudinem ac decorem à Græcis etiam Patribus * refertur, quod Pſal. xix ‡, 7, dicatur *tanquam ſponſus procedere de thalamo ſuo.* Pulchritudo ea conſiſtit in colore, & figura. In coloribus enim præcellit candor: cui non detrahunt maculæ, quæ tubo Batavo, in medio etiam Solis diſco nunc appárent, nunc diſpárent. Neque enim ſunt in Sole, ſed ſub Sole, Lunâ tamen ſuperiores, cum & unâ alterâque hebdomade conſpiciantur conſtanter uno tempore in locis longè diſſitis, idque ſimiliter, ac eadem proportione, niſi quatenus progreſſio, & diſtantia, aliquid variat. Videntur autem maculæ iſtæ provenire coaleſcentibus pluribus corpuſculis opacis.

* *in aurea catena in Pſalmos L ab Daniele Barbaro Latine reddita.*
‡ *vulg.* 18.

Ad figuram quod attinet, agnoſcimus de ea haut certò ex adſpectu colligi poſſe. Quippe licet quadrangulus, vel multiangulus Sol foret; nihilominus, ob ingentem ſui diſtantiam, evaneſcentibus angulis, rotundus videretur: ut colligere eſt ex turribus quadratis longè diſſitis. Interea re verâ rotundum eſſe, per eſt veriſimile: quoniam hæc figura aptior ſit ad lumen caloremque æqualiter quaquavorſum diffundendum, locaque eo illuſtranda non quidem ſimpliciter infinita, at infinita tamen juxta ſenſus noſtros. Accedit, quòd præſtantiſſimo corpori figura conveniat præſtantiſſima: ea autem ſit circularis, cui iccirco Deus confertur. Omnia enim Deus capit & comprehendit. Circulus itidem figurarum capaciſſima. Deus caret principio, & fine. Circulus quoque neutrum habet. Omnium rerum Deus eſt cauſſa. Circulus etiam omnium eſt cauſſa in rebus mechanicis: juxta effatum Ariſtotelis, ſive alterius, in ſubtili Mechanicorum opere: ubi & varia de admiranda circuli natura legere eſt.

Proximo loco relata eſt magnitudo: ad quam pertinet illud Gen. 1, 6, *Fecit Deus duo luminaria magna.* Et Pſal. xix *, 6, ſi vulgatum ſequimur interpretem, giganti confertur. Eſtque corpus totius mundi maximum; terra ipſa grandius, ſi non centies ſexagies ſexies, ſaltem, juxta alios, centies & quadragies: Lunâ autem, quam terra quadragies ſexies continet, quinquies millies ac ſexcenties majus. Imò Copernicanorum eſt ſententia, eum tertiam mundanæ materiæ partem obtinere: quippe non concavum corpus, ſed ſolidum; ut eo majus ex ſe perpetuo lumen effundat. Ea magni-

* *vulg. interp. pſ.* 18.

magnitudine plus ſemper dimidiâ illuminat ſphærâ : uti Luna ſemper dimidiâ minus. Nempe juxta opticum hunc canonem : Luminoſum ſphæricum illuminat ſphærici æqualis dimidium,minoris plus dimidio, majoris minus dimidio.

Tertio loco è Nazianzeno ſummam adferebamus velocitatem. Quàm etiam, qui tardioris forent ingenii, non obſcure, etſi rudius, conſpiciebant. Cogitabant, quanta eſſet tellus, quantumque terris Sol diſtaret; qui diurno tamen ſpatio grande ab Oriente ad Occidentem iter dimetiretur. Vnde in admirationem rapti, ſic ſecum ſtatuerunt, Deum eſſe in quo reluceret incredibilis hæc divináque potentia tam vaſtum ſpacium, tam brevi tempore, conficiendi, idque ſtudio perenni ac indefeſſo. Magis verò ſtupent, qui, arcana matheſios ſcrutati, comperiunt, Solem horâ unica permeare decies centena millia milliarium : ita ut velocitas ejus longiſſimè exſuperet celeritatem globorum,qui vi pulveris pyrii exploduntur è tormentis bellicis, quæ in re nova voce nova *bombardas* dicimus. Quippe hujuſcemodi globus minuto uno vix tria tranſit milliaria : ut Sol unicâ plus ſpacii horâ conficiat,quam globus horis quinquies millenis. Vti doctiſſimo Merſennio monitum in Geneſ. 1, 1.

Vtrùm verò motus iſte, tantáque celeritas ſit à principio interno, hoc eſt, motrice vi inditâ Soli : an ab angelo, quem Deus præfecerit : an per ſe Deus moveat : neutiquam ad noſtram pertinet ſalutem : nec certi ejus quicquam invictâ ratione cognoſcitur.

Poſtremo loco ex Gregorio ponebamus Solis vim & efficaciam; unde multiplex adeò utilitas in terras,ac præcipuè genus humanum, redundat. In his calor principem tenet locum : proximum lux : quorum utrumque eſt ab ignea ejus natura. Cùm enim ignis priùs cæteris miſceretur elementis, divino poſtea juſſu ſuperiora petiit loca : ubi in globum redactus tres primos effecit dies : ut Hermes in Diexodicôn libris tradidit, & ex eo prodit B. Cyrillus in ſecundo contra deſertorem Iulianum. Atque hanc etiam ſententiam ſecutus eſt Gregorius Nyſſenus in ſexto de hiſtoria ſex dierum. Ex illo autem igne poſtea ſunt ignes facti cæleſtes, ſolaris potiſſimum : ita ut lux illa, ſive lucidum illud primæ diei corpus, Sol fuerit imperfectus; eóque imperfectus, quia nec ſuâ coruſcaret magnitudine,nec figurâ, nec pulchritudine. Calore ſuo Sol & generationi inſervit, & genita conſervat. Sol enim vires excitat & recreat, ut ſine calore ejus vivere non poſſimus. Itaque vel horam durante eclipſi, maxima eſt rerum omnium immutatio. Imò ab igne hoc etiam varium eſt temperamentum. Propterea, ut ex Ariſtotele Clemens Alexandrinus in Protreptico tradit, Apollinem dixere filium Vulcani & Minervæ. Nempe in

Sole ſpectarunt, tum quod igneus eſſet, unde Vulcani filium dixere : tum quod pro temperamento, cujus cauſſa Sol eſt, varient ingenium & mores hominum ; unde Minervæ etiam filium ajebant. Minerva enim ingenii præſes.

Altera Solis virtus ac utilitas in luce conſiſtit : qua omnia reddit conſpicua, quæ non ſint diaphana, vel non admodum diaphana : idque radio recto, protractionum omnium breviſſimâ ; unde per diaphanum ea celeritas luminis, ut, niſi quid obſtiterit, in inſtanti illuminari omnia videantur. Præterea tanta eſt hæc lux, ut diem præſtet : quod non efficiant vel ignes totius terræ conglobati, vel ſtellæ omnes in unum coalitæ. Quantopere etiam variat lux, dum alia fundit, non funditur ; ut Solaris : alia funditur & fundit, ut Lunaris : alia funditur, non fundit, ut illa aëris. Quàm diverſa etiam ratio luminis directi, quod recta tranſit ; reflexi, quod rejicitur à ſpeculari corpore ; refracti, quod non rectâ, ſed motu tranſit obliquo : quorum primi naturam exponit Optica, ſic generali nomine vocitata ; alterius autem Catoptrica, ac tertii Dioptrica. Iam ipſa luminis refractio, quam miranda præſtat circa Solem ipſum ! Vt qui ob hanc cauſſam circa horizontem major videatur, quàm circa meridiem, vel ſudo cælo : etiam cum horizontem ſubit, altior appareat, quam alioqui videatur ; imò & cum attigiſſe limbo inferiori horizontem putatur, jam eum ſubierit. Nempe interpoſito denſiori diaphano, uti ſunt vapores & fumi terreſtres, ob luminis refractionem aberrat viſus : ad quam refractionem fortaſſe nonnihil etiam confert diverſa aëris & ætheris natura ; majorque ea foret, ſi, quemadmodum Peripatetici ſciſcunt, ignis eſſet ſubditus Lunæ orbi, atque ita tria forent diverſæ naturæ diaphana, aer, ignis, æther.

Sed miranda omnia lucis exponere non eſt hujus loci. Satis ea, quæ diximus, ac imprimis, quod abſque illa homines non viderent, quæ agerent, lucem rem eſſe omnino divinam oſtendunt. Vnde eſt, quod ſoleat Deus cum Sole comparari. Quod enim Sol eſt ſenſui noſtro, id intellectui eſt Deus * : atque ut Solem non videmus, niſi luce Solari : ita nec Deum cernimus, niſi luce ipſius ſpirituali †. Senſibus igitur illuſtratos converti animo oportuit ad Deum, ut intellectus etiam illuminaretur. Sed, creatore neglecto, creaturam habuere pro Deo ; atque ita, mente animi cœcutientes, vitam in tenebris tranſierunt.

* *Nazianzenus orat. de Athanas.*
† *Philo lib.* I *de Monarchia.*

Tertia Solis utilitas eſt temporum diſtinctio : unde Moſes ait *, Deum feciſſe *luminaria in firmamento cœli, ut dividant diem ac noctem, & ſint in ſigna, tempora, & dies, & annos.* Quæ Sol motu ſuo præſtat. Hoc enim variè calorem ac lucem terris diſpenſat. Eſtque vel diurnus, vel annuus. Prior dicitur

* *Gen.* I, 14.

dicitur diurnus; alter annuus. Qui æquabilis eſt, & conſtans, dummodo comparetur cum ſtellarum fixarum ſitu: ut factum à Babyloniis, & Ægyptiis; teſte etiam Albategnio *. A quibus, ſed improbante Copernico, Ptolemæus recedit: ut qui motum Solis ordiatur vel ab Æquinoctialibus punctis, quæ ſunt in principiis Arietis & Libræ; vel à tropicis, ſive initio Cancri, & Capricorni. Quo pacto annus fuerit inæqualis, quia æquinoctiorum & ſolſtitiorum puncta nunc magis, nunc minus, recedant à ſideribus adfixis.

* *lib. de ſcientia ſtellarum cap. 27.*

Porro cum motus diurnus ab Oriente ſit in Occidentem; annuus hic ab Septentrione eſt in Auſtrum, vel contrà; ſic tamen, ut inæquali ſpatio ultra, & cis æquinoctialem, commoretur. Nam in boreali hemiſphærio, ab æquinoctio verno uſque in auctumnale, dies LXXX, ac tertiam diei partem, ampliùs requirit, quàm in ſemicirculo Auſtrali. Ex quo liquet, locum Solis à terra remotiſſimum (apogæum vel augem nominant) longiùs abeſſe à nobis; quàm ab incolentibus plagam Auſtralem diſtat locus Solis maximè remotus.

Hoc nunc in Auſtrum, nunc in Boream motu, Sol illud conſequitur, ut calorem ſalutarem nunc has, nunc illas in terras diſpergat; atque ita nec omnia comburat ſemper præſens; nec frigore enecet ſemper abſens: ſed alternis calefaciendo, & refrigerando, proſit univerſis. Et in hac varietate, non his, quàm illis diutius, lucem vel calorem impertit. Pari enim temporis ſpatio adeſt omnibus: quantumque hieme decedit duplicato frigore, tantum compenſatur æſtate duplicato calore. Itaque in Septentrionalibus etiam terris læta ſuccreſcit ſeges, ob dies longiores: & ſub Æquatore idem contingit, quia calor diurnus æqualis ſit frigori nocturno. Nec ſolùm ſic variis conſulitur terris, ſed etiam plantis: cum, pro diverſo ſolo cæloque, aliæ hac, aliæ aliâ anni parte naſcantur, fructuſque maturos producant.

Ad omnia iſta unus Sol ſuffecit: imò plures tot & tanta univerſi commoda diſturbaſſent. Vnum hoc fortaſſe inſcitia culpaverit humana, quòd plagæ utrique polo ſubjectæ non ſic calore Solis temperentur, ut habitabiles ſint. Quod de Septentrionali parte ſatis edocti ſunt Argonautæ Batavi. Verùm ſic univerſi ratio requirebat. Oportuit enim, Sole caloris fonte, in medio, nempe intra tropicos duos, conſtituto; ſub polo utroque eſſe fontem frigoris, qui toto ſe orbe diffunderet, ad æſtum Solis temperandum. Vti experientia docet evenire poſt magnum Solis ardorem, ſpirante Borea. Abſque iſto frigore foret, brevi abſumeretur aqueus humor; quo non minus, quàm calore, ad rei generationem, ac conſervationem, opus eſt.

Ex hiſce, quæ delibare ſolùm voluimus, (nec aliud inſtituti ratio ſinebat) non obſcurè relucet miranda Solis natura ac multiplex utilitas: quæ, ut dixi, cùm rapere omnes deberent in admirationem & laudem opificis; longè aliter in maxima mundi parte evenit. Nam cum horum quædam vulgares etiam animæ viderent; cætera paullatim ſapientiores gentilium perſpicerent: pariter penè omnes in eum delapſi ſunt errorem, ut vel Solem crederent μοῦνον οὐρανοῦ θεὸν *, quomodo Ægyptia eum appellat Theologia: vel ſaltem præcipuum ſolem numen putarent, ſideribus aliis, ob minorem utilitatem, honore inferiori cultis. Promanavit igitur hic error ab imperfectione animi humani. Quod & docet Thomas Aquinas opuſculo de Symbolo Apoſtolico: ubi cùm dixiſſet, quatuor eſſe cauſſas, ob quas homines defecerint à cultu veri Dei: de prima hæc ſubdit: *Homines imbecillis intellectus non valentes corporalia tranſcendere, non crediderunt aliquid eſſe ultra naturam corporis ſenſibilem, & ideo inter corporalia poſuerunt præeminere & diſponere mundum, quò pulcriora, & digniora in eo videbantur: & eis impendebant divinum cultum: & hujuſmodi ſunt corpora cæleſtia: ſcilicet, ſol, luna, & ſtellæ. Sed iſtis accidit, ſicut alicui eunti ad curiam Regis, qui volens videre regem, credit, quoſcunque bene indutos, vel in officiis conſtitutos, Regem eſſe.*

* *unicum cæli numen.*

CAPVT III.

Quam vetuſtus Solis ſit cultus, ex Moſe monſtratum; atque itē Iobo: de quo ut magis liqueret, oſtenſum, librum Iobi non parabolam eſſe, ſed hiſtoriam; deque ætate Iobi diſquiſitum. Quadruplicem de ea fuiſſe opinionem. Quo loco referatur inter hagiographa ab Hebræis. Videri Iobum Moſi æqualem, vel eo priorem. De genere Iobi. Quàm antiquus ille ritus oſculandi manum, in Sole, vel alio numine ſalutando: atque ut is mos ad cultum potentiorum deflexerit. Conſuetudo in adorando erigendi pollicem: item ſeſe in alterutrum latus convertendi. Chriſtianorum ritus antiquus, ac Iudaico contrarius, Orientem verſus exſtruendi templa, & inter orandum ſpectandi Orientem. Eum tamen morem precandi, haut ſolidè eo adſtrui, quod locus ille, unde Adam ejectus, & quo item paſſus eſt Chriſtus, pariter ſint in Oriente: imò ritum hunc, tanquam à gentibus profectum, ab Leone Magno improbari.

QVàm antiquus ſit cultus Solaris, non ex Homero vel Heſiodo diſcendum, quorum prior non multo ante vixit, quàm Salmanaſſar decem tribus in Aſſyriam abduxit captivas: ſed ex divino Moſe; cujus temporibus hunc cultum obtinuiſſe, colligo ex interdicto illo Repetitæ Legis cap. IV, 19: *Ne forte eleves oculos tuos in Cælos, & videas Solem & Lunam, atque Stellas, cum univerſo exercitu cælorum, & impulſus adores atque colas ea.* Valde etiam antiquitatem hanc comprobat locus ille Iobi cap. XXXI, 26, 27:

26, 27: *Si vidi Solem, quando ſplendebat, & lunam, (à qua) pretioſum abit: & ſeduxit ſeſe in abſcondito cor meum, & oſculatum eſt manum meam os meum: etiam hoc fuiſſet iniquitas judicata, quia abnegaſſem Deum deſuper.* Vbi Hebraice pro *Solem* eſt אור *or*, quod univerſè *lucem* atque *ignem* ſignificat: ſed ex eo, quod de Luna ſubjungitur, ſatis evidens eſt, κατ᾽ ἐξοχὴν hic ſumi de luce ſive igne Solari: prout & LXX acceperunt. Hoc tamen ex loco nihil ſolidè colligitur, ſi Iobi liber non hiſtoriam, ſed parabolam continet: ut traditum à Maimonide in More Nebuchim partis III, ſect. XXII, item à Sem Tob in ejus libri expoſitione. Verùm ſententia hæc tum eo refellitur, quod contrà quàm in parabolis fit, & nomen Iobi, & patria ejus refertur: tum imprimis, quod Ezech. XIV, 14. Iob conjungatur cum Noe, & Daniele: quos fuiſſe convenit: ut mittam, quod Iacobi V, 11, Iob commendetur, ut patientiæ exemplum; cujus vis infringitur, ſi ficticium ſit; quia ſic virtus conſideretur, non cujuſmodi eſt in concreto, ſed qualis eſt in abſtracto, ut ſcholaſtici dicunt: hoc eſt, non qualis inventa unquam, ſed cujuſmodi eſſe oporteret. Sed neque ex Iobi libro antiquitatem ſolaris cultus rectè collegeris, ſi verè quidem Iob fuit; quando autem vixerit, non conſtat: nempe num temporibus Patriarcharum, an Moſis, an Davidis, an captivitatis Babylonicæ: quas opiniones quatuor commemorat Maimonides loco ante memorato. Et ea opinionum diverſitas Maimonidem impulit, ut putaret, non fuiſſe Iobum. Ac fortaſſe etiam hæc in cauſſa ſunt, cur non meminerit ejus Flavius Ioſephus in Antiquitatum libris: ſive crediderit non fuiſſe, ſive neſcierit, ad quæ tempora referri oporteret. Præter hæc, etiam alia eſt nata controverſia, de libri auctore: dum alii exaratum cenſent à Iobo, ut Gregorius M. præfat. in Iobum, & Suidas in Ἰώβ: alii verò Iobi amicos, aliqui Moſem, nonnulli Salomonem, vel prophetarum quempiam, alii aliquem ex ſapientibus Babyloniis, ſcripſiſſe arbitrantur. Vt eos prætercam, qui non cenſent librum θεόπνευστον *: ut eſt apud Olympiodorum præfat. catenæ aureæ in Iob ex XXIV Patribus concinnatæ, & Latinè redditæ a Paulo Comitolo. Vbi & videas, quod de Iobi amicis diximus, Moſe item, & Salomone. Sanè Salomoni etiam tribuit Nazianzenus orat. ad Iulianum tributorum exæquatorem; ut cenſet ejus interpres Nicetas, ac Olympiodorus præfat. catenæ ſuæ: imò & Polychronius in Iobi cap. XIII, ſive, ſecundùm vulgarem, diſtinct. XIX, 23, exaratum ait †, *Moſis Salomoniſve operâ.* Ac pro hac ſententia facere videtur, quod ab Hebræis in Bava bathra Perek primo, ubi Hagiographa recenſentur, primus quidem locus detur libro Ruth, quia ſub Iudicibus vixerit; alter pſalmis Davidis, qui ex Ruth natus; tertius Iobo, tanquam æquali reginæ Sabæ; quartus Salomonis Proverbiis,

* *divinitus inſpiratum.*

† *pag. 141, edit. Lugd. an. 1586.*

Ecclesiastæ, ac Cantico Canticorum, atque ita porro. Eodemque redit, quod ab Athanasio in Synopsi, Iob Cantico Canticorũ subjungitur; imò & in Concilio Laodiceno can. ult. & quibusdã Græcis bibliis vetusta manu exaratis, quæ in Vaticana Romæ adservantur. In hoc dissensu lubentius iis accessero, qui vel à Mose scriptum censeant, vel antea etiam à Iobo ipso. De Mose placuit etiam R. David Kimchi, ac ex nostris multo ante Origeni; ut nempe eum scripserit, quò populus Israeliticus longam illam peregrinationem in deserto facilius ferret. Similiter Isidorus lib. I Off. ut Tostatum *, & cæteros taceam. Et sanè Iob vel æqualis Mosis, vel eo antiquior fuit, unus è Nachoris, vel Esavi posteris. Prior sententia placuit Hieronymo Traditionibus Hebr. in Genesin. Nempe ut Nachor, Tharæ filius, Abrahæ frater, genuerit Hus; Hus autem Iobum. Hæc sententia nititur, partim eo, quod Genes. XXII, 21 dicatur Melcha peperisse Nachori Hus primogenitum, & Buz fratrem ejus: partim quòd Iob initio libri habitâsse traditur in terra Hus, sive Huz, ἐν γῇ Υ̓͂ς, ut est apud LXX: quæ *Ausitis* dicitur Græcis, quasi *Vsitis*. Quare colligunt, Iobum fuisse filium Vs, nepotem Nachoris, Tharæ pronepotem. Sensit hoc quoque Philo ille suppositicius, in Antiquitatibus biblicis.

* *in Hieronymi prologum galeatum cap. 7.*

Altera est sententia venerabilis Bedæ, commentariis in Iobum, Hieronymo perperam tributis: ubi longè abit ab eo, quod Hieronymum scribere dicebamus in Traditionibus Hebraicis: quod opus esse genuinum, dubium non est, cùm ipse illud agnoscat in scriptoribus Ecclesiasticis. Censet autem Beda, Iobum fuisse pronepotem Esavi. Ac suffulta hæc opinio est eo, quod Esau genuerit Revel sive Rahuel ex Basemath, Ismaelis filia: ut est Genes. XXXVI, 4, & 10. Rahueli autem filius fuit Zara, ut est ibid. comm. 13. Hoc autem genitus Iobab: ut est comm. 33. Iobab verò idem creditur, ac Iob. Nec obstat, quòd habitârit Iob in terra Hus: quia in ea Idumæi sedes habuere: ut constat ex illo in Threnorum fine: *Exulta filia Edom, quæ habitas in terra Hus*. Et sanè non Iobum à Nachore, per Hus; sed ab Abrahamo, & Isaaco, per Esavum descendere; opinio etiam est Athanasii, vel alterius in Synopsi, item Epiphanii penè initio operis adversus hæreses, Chrysostomi homil. II de Iobi patientia, Augustini lib. XVIII de Civit. Dei cap. XLVII, aliorumque magno numero. Hanc verò de Idumæo Iobo sententiam multum confirmant septuaginta, appendice Iobi; quæ etsi in Hebræo non est, uti nec fuit in tralatione Aquilę, vel Symmachi; à Theodotione tamen est retenta; uti & legitur Catenâ aureâ in Iobum: ubi sic Olympiodorus de suo, vel alieno, annotavit: *In Paralipomenis exstat genealogia. Nam ab Abrahamo ortus est Isaacus, ab Isaaco Esau, ab Esau autem Raguel, à Raguele autem Zara, qui Iobi pater exstitit.* *Quin-*

Quinctus igitur est ab Abrahamo, è numero Abrahamo detracto. Quocirca eum ante Legem fuisse dicimus. Nam & ab Abrahamo numeranti Moyses sextus occurrit ad hunc modum: Abrahamus Isaaci pater, Isaacus Iacobi, Iacobus Levi, Levi Caath, Caath Moysis.

Atque ex his satis elucet, quàm antiquus sit cultus Solis: ut cujus tum Moses meminerit, tum qui Mosis temporibus, vel antea, vixerit. Nec locus ille ex Iobo allatus tantummodo vetustatem idololatrici hujus cultus ostendit: sed etiam ritus ejus, quo Solem adorabant, manum osculantes: ut allata hæc verba indicant, *Si osculatus sum manum meam ore meo.* Quem locum etiam B. Hieronymus in Ezechielis VIII, 17, & Apologia I in Rufinum, refert ad ritum, quo gentiles in adorando dexteram ori admovebant. Atque idem hunc ritum tangit in Osee cap. XIII. Pertinet quoque eodem I sive III Reg. XIX: *Genua, quæ non sunt incurvata ante Baal, & omne os, quod non adoravit eum osculans manum.* Apud gentium scriptores passim fit mentio hujus ritus. Appulejus Apolog. I: *Nulli Deo ad hoc ævi supplicavit: nullum templum frequentavit: si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratiâ manum labris admovere.* Similiter Lucianus lib. de Saltatione; & in Demosthenis Encomio: è nostris etiam Minucius Felix in Octavio: *Cæcilius simulachro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosus solet, manum ori admovens osculum labiis impressit.*

Atque ab hoc ritu alter ille promanavit, ut quo Deos solerent, eodem etiam prosequerentur hominum illos, qui honore potentiaque antecellerent: tandem & pares, ac inferiores, gliscente adulatione. Hoc *manu venerari* dixere Tacitus *, & Tranquillus ‡: *manu salutare* Martialis *.

* 16 *Annal.*
‡ *in Claud.*
* *lib. 8, ep. 65.*

Sed non, ut constat, vetustissimum esse ritum manu venerandi ac salutandi Solem: item dixerim, an vetus adeò sit, quod sic Solem, vel Deorum alium, adorantes, erectum ori pollicem admoverent: quemadmodum plenius nos docet Appuleji illud in IV Metam. *Et admoventes oribus suis dexteram, primore digito* (hæc vera lectio) *in erectum pollicem residente: ut ipsam prorsus Deam Venerem religiosis adorationibus venerabantur.*

Quemadmodum nec satis liquet, antiquusne adeo sit ritus, quo se circumagebant: ac Romani quidem dextrorsum: unde Plautus Curcul. Act. I, sc. I: —PH. *Quo me vertam nescio.*
PA. *Si Deos salutas, dextrovorsum censeo.*

Galli autem sinistrorsum: unde Plinius lib. XXVIII, cap. II: *In adorando dextram ad osculum referimus: totum corpus circumagimus: quod in lævam fecisse, Galliæ religiosius credunt.* Interea, cùm simplicissimum quodque antiquissimum sit; longè est verisimilius, primitus fuisse contentos dextram ori admovere sine ista vel corporis conversione, vel sessione primoris digiti in pollice.

Valde

Valde autem veriſimile eſt, perantiquum etiam eſſe, & fortaſſe à primis Solaris cultus temporibus morem eum proveniſſe, ut præcipuè colerent Solem orientem, ac quocunque etiam tempore, ad Orientem converſi precarentur Deum. Iſraelitæ autem contra Occidentem verſi, ubi ſanctuarium erat, preces Deo fundebant: atque ita ſe oſtendebant *precantes adorare non ſolem orientem, ſed Solis dominum*: ut ait Anaſtaſius Nicænus Quæſt. XVIII in Scripturam. Hoc ita eſſe, tum porta Orientalis oſtendit, per quam ingreſſi tabernaculum, vel templum, ad Occidentem oraturi pergebant: ut cognoſcimus ex Exodi XXVI: tum etiam verba Ezechielis prophetæ VIII, 16, ubi Iſraelitæ accuſantur, quod precaturi ad Orientem ſe converterent. *Dorſa*, inquit, *habentes contra templum Domini, & facies ad Orientem, & adorabant contra ortum Solis.* Sic Magos precatos, refert Herodotus lib. I. Vitruvius lib. IV, cap. ult. *Aræ ſpectent Orientē.* Maro XII Æn.

> *Illi ad ſurgentem converſi lumina Solem*
> *Dant fruges manibus ſalſas, & tempora ferro*
> *Summa notant pecudum, pateriſque altaria libant.*

Chriſtiani veteres in hoc maluere gentilium, quàm Iudæorum ritum ſequi. Clemens Alexandrinus lib. VII Strom. Πρὸς τὴν ἑωθινὴν ἀνατολὴν αἱ εὐχαί· *ad ortum matutinum concipiuntur preces.* Hinc & viſi Solem adorare. Tertullianus Apolog. *Ad Perſas ſi forte deputabimur, licet Solem in linteo depictum non adoremus, habentes ipſum ubique in ſuo clypeo: denique inde ſuſpicio, quòd innotuerit nos ad Orientis regionem precari.* Similiter Clemens Rom. lib. II Conſtitut. cap. LVII, Origenes in lib. Num. homil. III, Auguſtinus lib. II de Sermone Domini cap. XIX, Damaſcenus lib. IV Orthodoxæ Fidei cap. XIII. Ex quibus Origenes, & Damaſcenus, etiam ab Apoſtolis id ajunt inſtitutum. Ac ſimiliter ſentit Iuſtinus ſive alius Quæſtionum, & Reſponſionum ad Orthod. Reſp. CXVIII. Item Athanaſius, vel alius, ad Antiochum quæſt. XXXVII, S. Baſilius de Spiritu S. cap. XXVII: imò & Auguſtinus ad Caſulanum preſbyterum. Templa etiam Orientem verſus exſtrui à Chriſtianis ſolere, præter Clementem Romanum loco memorato, Paullinus quoque auctor eſt epiſt. XII ad Severum. Sed cum ritu convenirent, longè tamen aliud ſpectarunt Chriſtiani, quàm gentiles. Hi Solem ſpectabant, qui ſenſus illuſtrat: Chriſtiani Solem juſtitiæ Ieſum Chriſtum, qui mentes illuſtrat: unde & à Tertulliano *Oriens Chriſti figura* dicitur contra Valentinianum cap. III. Atque hanc rationem adducit inter alios Clemens Alex. lib. VII Stromateon. Sed alii eò reſpici dicunt, quia paradiſum, unde ejecti ſumus, ſpectemus, rogantes, ut illuc reſtituamur. Sic Athanaſius ad Antiochum quæſt. XXXVII, ac Baſilius ad Amphilochium de Spiritu S. cap. XXVII. Equidem non ignoro, Geneſ.

II legi, Deum creâſſe paradiſum κατ' ἀνατολάς, *in Oriente*; ut & Hebræa ſonant, & LXX reddiderunt. Sed Moſes ſic ſcribere potuit ratione loci, in quo degebat. At quid dicemus de gentibus iis, quibus paradiſus erat ab Occidente? Siquidem Apoſtolorum alii in Orientem, in Occidentem alii, prædicatum abiere. Num ergo Græcus Orientem, Indus intuebitur Occidentē? At hoc repugnat illi, quod putant, omnibus oculos eſſe convertendos eam in cæli plagam, unde Sol exoritur. Atque hinc liquet, quid cenſendum ſit de altera etiam ratione, quando ajunt, Orientem verſus eſſe orandū, quò melius nobis quaſi ob oculos ponamus Chriſtum pro genere humano paſſum in Oriente. Quippe ſic quoq; omnes, qui ſive exiguo, ſive magno ſpatio, ultra Hieroſolyma habitarēt, ad Occidentē ſe converterent. Si igitur, ut cenſent, ritus iſte, ab Apoſtolis ſit inſtitutus; non poſſunt huc ſpectaſſe omnes; quia, ut dixi, non minus in Orientem ſe receperunt Apoſtoli, quàm Occidentem. Atqui pugnantia ſunt iſta, ut, qui in India vivant, orantes ſpectent Orientem, quia inde oritur Solaris lux, quæ Chriſti eſt figura; & iidem ſpectent Occidentem, quia paradiſus, & locus ubi Chriſtus pro nobis paſſus, ſint iis ad Occidentem. Ne illa quidem ratio valida, orandum ad Orientem, ut oſtendamus, nos improbare Iudæos, qui orant verſus Occidentē. Nam ſimiliter dixeris, orandum eſſe ad Occidentem, quò diſtinguamur à gentilibus, & Priſcillianiſtis. Quò pertinent hæc Leonis Papæ ſerm. VII de Nativit. *De talibus inſtitutis etiam illa generatur impietas, ut ſol, inchoatione diurnæ lucis exurgens, à quibuſdam inſipientioribus de locis eminentioribus adoretur: quod nonnulli etiam Chriſtiani adeò ſe religiosè facere putant; ut priuſquam ad beati Petri Apoſtoli Baſilicam, quæ uni Deo vivo & vero eſt dedicata, perveniant; ſuperatis gradibus, quibus ad ſuggeſtum aræ ſuperioris adſcenditur, converſo corpore ad naſcentem ſe ſolem reflectant, &, curvatis cervicibus, in honorem ſe ſplendidi orbis inclinent. Quod fieri partim ignorantiæ vitio, partim paganitatis ſpiritu, multum tabeſcimus, & dolemus. Quia, etſi quidam fortè creatorem potiùs pulchri luminis, quàm ipſum lumen, quod eſt creatura, venerantur; abſtinendum tamen eſt ab ipſa hujuſmodi ſpecie officii: quam cùm in noſtris invenit, qui deorum cultum reliquit; nonne hanc ſecum partem opinionis vetuſtæ, tanquam probabilem, retentabit; quam Chriſtianis, & impiis, viderit eſſe communem?* Atque hoc ex loco colligit Ioannes Pineda Hiſpalenſis *, *Iam Leonis tempore illam primæ Eccleſiæ conſuetudinem adorandi, & templa erigendi verſus Orientem, obſoleviſſe, quam ſervandam curarant, & præceperant, primi Eccleſiæ Patres.* Vbi eâdem vides, ut, de ritus hujus auctoribus agens, eos non *Apoſtolos*, quemadmodum alii, dicat; ſed contentus ſit nominare, *primos Eccleſiæ Patres*, hoc eſt, Apoſtolorum ſucceſſores.

* *in Iobi cap. 31, verſ. 26.*

CAPVT IV.

Cultum, quem Iudæi præstabant Soli, Iosias verò abolevit, haustum fuisse à Syris vicinis: uti Phœnicibus, quibus Sol vocatus est Bal, & Bel: *Saturnum quidem exponi; sed etiam Saturnum esse Solem. Dictum quoque* ἦλ: *unde error Servii*, Βῆλ, *quod ex* βέελ, *ab* ἦλ *deducentis. Idem quoque* Βολάθης: *ejus etymon, uti &* Solis. *Quid Phœnicibus sit* Beel-samen. *Pro quo non Accaronitæ, sed Iudæi*, Beel-zebub *dixere: nempe uti ex* Beth-el *fecere* Beth-aven. *Liberos à Phœnicibus mactatos Saturno: atque hinc Aristotelem putâsse, sed falsò, Phœnices à* φόνος *sive* φοινίζειν *dici. Sol quoque Phœnicibus* Adon *sive* Adonis, *vel* Adoneus. *Hoc* dominum *notare. Vnde in S. Scripturis*, Adonai, *Dei nomen: & Plauto*, Avo donni. *Adonis aliter dictus* Gingres: *quod & tibiæ nomen. Vnde* Gingræ *vocabulum sit: & quid* γιγγρίζειν, gingrire, gingrina, gingritor. *Ritus in sacris Adonidis sive Gingræ usurpati.* Ἀδωνιασμὸς *à propheta Ezechiele signatus per mulieres Thamuz plangentes. Fabula de Phaëthontiadum luctu unde orta. Vt Adonis alternis temporibus Veneri adsit, & Proserpinæ. Lectulus in Adoniis stratus à Græcis Veneri, & Proserpinæ. Quid per Adonidem interfectum, ac Veneris luctum, &, eo reddito, gaudium ejus, significetur, bifariam ex antiquis exponitur.*

VIdimus, quàm antiquus sit Solis cultus: nunc, quàm latè patuerit, ostendam. Ac primùm dicam de Asia: in qua eo etiam se inquinarunt Israelitæ. Vnde II sive IV Reg. cap. XXIII, 12: *Et abolevit* (Iosias) *equos, quos dederant reges Iuda*, &c. *& currus Solis combussit igni.* Itidem Ezechielis VIII, 16, reprehenduntur Israelitæ, quòd faciem Orientem versus converterent, Solémque adorarent. Hunc fœdissimum morem accepere à gentibus, Syriæ vicinis.

Est verò Syria, vel ad litus sita, vel mediterranea. Prior dicta Phœnice. Hîc Sol generali nomine vocatus בעל, *bahal*: quod *dominum* notat. Pro *bahal* verò, omisso ע, dixere etiam βάαλ, & βέελ, contractéque βᾶλ, & βῆλ. *Bal*, & *Bel*, esse Saturnum, Saturnum autem esse Solem, docet nos Servius in I Æn. Ipsum audiamus: *Assyrios constat Saturnum (quem eundem & Solem dicunt) Iunonemque, coluisse: quæ numina etiam apud Afros postea culta sunt. Vnde & linguâ Punicâ Bal Deus dicitur. Apud Assyrios autem Bel dicitur quadam sacrorum ratione & Saturnus, & Sol.* Item Damascius in Isidori vita apud Photium *: Ὅτι Φοίνικες, καὶ Σύροι, τὸν Κρόνον Ἦλ, καὶ Βῆλ, καὶ Βολάθην, ἐπονομάζουσι. *Phœnices, & Syri, Saturnum vocant El, Bel, & Bolathen.* Ἦλ verò esse Solem, ostendit Servius de Belo Phœnice, unde creta Dido, loquens: *Omnes*, inquit, *in illis partibus Solem colunt, qui ipsorum lingua* HEL *dicitur:* *unde*

* cod. 242.

unde & ἥλιος. ergo additâ digamma, & in fine factâ derivatione à ſole, Regi impoſuit nomen BELI. De Ἡλ, & Ἥλιος rectè. Sed falli cenſeo, cùm Beli nomen à Marone ex ἦλ, vel ἧλ, factum putat, appoſito digamma. Potius enim eſt à Βῆλ, quod eſt apud Damaſcium, ut vidimus: eſtque contractum ex Βέελ: unde Βεελσάμην, aliaque; quorum cauſſas poſtea exponam. Imò non ſolum *bal*, & *bel*; ſed *bol* etiam videntur extuliſſe: indeque Phœnicibus Saturnus ſive Sol Βολάθης, ut ex Damaſcio jam diximus: Palmyrenis verò Ἀγλιβῶλος, quod ſignat *orbis dominum*: ſi recta eſt conjectura noſtra, quam afferebamus cap. XXVI libri ſuperioris. Nempe η abiit in ω; quomodo & Ἡλ (unde ἥλιος) eſt Latinorum *Sol*, ſpiritu præterea, ut fieri ſolet, in ſibilum converſo. Quia verò variis Baal cognominibus diſtingueretur; hinc factum, ut in Scripturis culpentur Iſraelitæ, quòd ſervierint בְּעָלִים, *bealim*, q. d. *baalibus*. Nullum verò nobilius cognomentum ei, quàm à cælis ductum. Inde enim Phœnicibus vocabatur *beel-ſamen*: ut ex Sanchoniathonis libris, à Philone Byblio converſis, notat Euſebius in primo Præparationis Euangelicæ* his verbis: Αὐχμῶν δὲ γενομένων τὰς χεῖρας ὀρέγειν ἐς οὐρανοὺς, πρὸς τὸν ἥλιον· τοῦτον γάρ, φησι, Θεὸν ἐνόμιζον μόνον, οὐρανοῦ κύριον Βεελσάμην καλοῦντες. *Cumque ſiccitas obtigiſſet, ſuſtuliſſe manus in cælum ad Solem. Hunc enim ſolum, inquit* Sanchoniathon, *Deum exiſtimabant: eum vocantes cæli dominum, Beelſamen.* Id verò *Beel-ſamen* ſignificare, quod dicebamus; nemo certiùs teſtabitur eodem Sanchoniathone, ſive Philone potiùs, qui poſt verba adlata continuò ſubjungit, ὅ ἐστι παρὰ Φοίνιξι, κύριος οὐρανοῦ· *quod Phœnicum linguâ, Dominum cœli notat.* Addit quoque, Ζεὺς δὲ παρὰ Ἕλλησι· *Græcâ autem linguâ eſt Zeus, hoc eſt, Iupiter.* Quare *baal-ſemen* ad verbum ſonat Ζεὺς Ὀλύμπιος. Atque hæc etiam firmare eſt è lingua Hebræa; à qua, dialecto ſolùm, Phœnicia differebat. Nam quod Phœnicibus *beel-ſamen*, id Hebræis בַּעַל־שָׁמַיִם, *baal-ſchamaim*: id eſt, *dominus cæli*. Accaron etiam Phœniciæ eſt civitas prope Azotum. In eâ Sol vocabatur *Baal-zebub*: ut videre eſt II Reg. 1, 2, *Dominus muſcæ*. Quod nomen ab Hebræis accommodatum principi dæmoniorum, magno juſtóque Accaroniticæ idolomaniæ odio. Imò fortaſſe ne nomen quidem Iſraelitæ integrum reliquere. Nam veriſimilis mihi ſemper viſa eſt conjectura ingenio doctrinaque eximii Scaligeri, qui בַּעַל־זְבוּב, *baal-zebub*, per contemtum eſſe factum putabat ex בַּעַל־זְבָחִים, *baal-zebahim*; quod ſignat *ſacrificiorum*, ſive *victimarum dominum*. Nempe ſimili ratione, ac ex *Beth-el*, quod eſt *domus Dei*, poſtquam idololatria iſtic ad lapidem, ubi recubuerat Iacob, exerceri cœpit, fecere *Bethaven*, id eſt, *domus vanitatis*. Nam בֵּית *domus*, אָוֶן, *mendacium, vanitas, iniquitas*.

* cap. 7.

Porrò ex eo, quod Phœnicum Baalem eſſe Saturnum Solemque antea

 vidi-

vidimus : cognoſcere etiam eſt, quis intelligi debeat, cùm Phœnices dicuntur liberos ſuos immolâſſe Saturno. Vti apud Porphyrium de abſtinentia animalium lib. II : Φοίνικες ἐν ταῖς μεγάλαις συμφοραῖς ἢ πολέμων, ἢ αὐχμῶν, ἢ λοιμῶν, ἔθυόντο τῶν φιλτάτων τινα ἐπιψηφίζοντες Κρόνῳ· *Phœnices magnis in cladibus vel bellorum, vel æſtus, vel peſtilentiæ, ſacrificabant cariſſimorum quempiam Saturno, communibus ad hoc ſuffragiis addictum.* Subjungit deinde, plenam exemplorum eſſe hiſtoriam Phœniciam à Sanchuniathone ſcriptam, è lingua autem Phœnicia à Philone Byblienſi redditam Græcè. Similiter Euſebius oratione in Conſtantini Cæſaris laudem : Κρόνῳ γὰρ Φοίνικες καθ' ἕκαστον ἔτος ἔθυον τὰ ἀγαπητὰ καὶ μονογενῆ τῶν τέκνων· *Phœnices Saturno quotannis ſacrificabant dilectiſſimos, ac filios unicos.* Falſum interim, quòd tradunt, propterea Φοίνικας dictos παρὰ τὸ φοινίξαι, quod κατὰ γλῶσσαν τὴν Περραιβῶν ἐστὶ τὸ αἱμάξαι : *dialecto Perræborum* in Theſſalia *notat occidere* : ut Ariſtoteles, ſive alius, hanc vocem interpretatur libro περὶ * θαυμασίων ἀκουσμάτων ‡. Vbi ipſe ſic dici mavult, quoniã omnes necarent, quicunque appellerent. Vera autem nominis origo eſt, quia eſſent ſoboles Phœnicis, hoc eſt, Eſavi ſive Edom. Quam rem abunde expoſui ſuperiori libro cap. XXXIV.

* *de mirabilibus auditionibus.*
‡ *pag.* 115, *edit. Sylburgianæ, ſive Wechelian. an.* 1587.

Etiam Phœnicibus Sol in cultu divino *Adon*, ſive *Adonis*, vel *Adoneus*, dicebatur. Sed appellatio hæc illis erat communis cum Arabibus. Quod Auſonii nos docet epigramma undetrigeſimum, de Græco fonte magnâ ſui parte expreſſum :

> *Ogygia me Bacchum vocat.*
> *Oſirin Ægyptus putat.*
> *Myſi* * *Phanacen nominant.*
> *Dionyſon Indi exiſtimant.*
> *Romana ſacra Liberum.*
> *Arabica gens Adoneum.*
> *Lucaniacus Pantheum.*

* *Vulgo* myſtæ, *ſed perperam : quia ab Auſonio variæ memorantur gentes, quarum ſingulis myſtæ ſui. Vt huic loco non generale* myſtarum *nomen ; ſed particularis alicujus nationis appellatio conveniat. Talis Myſorum, qui Thracibus contermini.*

Sententiam hanc puto : Bacchum Thebanum, Ægyptium Oſirin, Phanacen, ſive, ut apud Macrobium legitur, Phanatem Thracum vel Myſorum, Indicum Dionyſon, Romanum Liberum, Arabum Adonea, eundem eſſe Deum : proptereaque Lucaniaci dominum Auſonium (villa enim hæc Auſonii erat, bis mille circiter paſſibus diſtans Burdigalâ) putare omnia in uno numina intelligi : haut ſecus ac Romæ Pantheon omnium erat Deorum templum. Vnde etiam videre licet, quàm multa Romana, vel Græca numina, uno Oriens nomine complecteretur. *Adonei* vocabulo etiam utitur Plautus Menæchmis act. 1, ſc. II : ac fortaſſe (nam variant codices) Catullus epigrammate, *Quis hoc poteſt videre.* Si Arabum ſit numen, nomen non Græcum erit, ſed Arabicum, vel Syriacum. Quamobrem, uti Beli & Molo-

Molochi nomina, ita hæc quoque appellatio habeat dominii argumentum. Nam אדון Adon, *dominus*. Vnde &, Iod, & Cametz, additis, אֲדֹנָי, Adonai: unum ex decem Dei nominibus, B. Hieronymo commemoratis epiſtolâ ad Marcellam. Etiam apud Plautum Pœnulo act. v, ſc. II, Pœnus Hanno *Donni* κατ᾽ ἀφαίρεσιν pro אֲדֹנִי, Adoni, hoc eſt, *domine mi*. Et mox, *Avo donni*: חוה ארני, *ave, domine mi*.

Nec *Adonis* ſolùm Phœnicibus dicebatur, ſed etiam *Gingras*. Pollux lib. IV, cap. X: Ἡ Φοινίκων γλῶττα Γίγγραν τὸν Ἄδωνιν καλεῖ, καὶ τούτῳ ὁ αὐλὸς ἐπωνόμασται· *Phœnicum lingua Adonim vocat Gingram: & ab hoc nomen tibiæ.* Eâ tibiâ in Gingræ ſive Adonidis ſacris lugubres cantus ciebant. Vnde ibidem Pollux: Γίγγρας δέ τις αὐλίσκος γοώδη καὶ θρηνητικὴν φωνὴν ἀφίεσι· φοῖνιξ μὲν ὢν τὴν εὕρεσιν, πρόσφορος δὲ μούσῃ τῇ Καρικῇ. *Eſt & tibia exigua, gingras, lugubrem & flebilem emittens vocem. A Phœnicibus quidem inventa, Caricæ autem Muſæ conveniens.* Sed ut Pollux dicat, tibiam hanc dictam *gingram* ab Deo; dubitari tamen poſſit, an non potiùs Adonis à cantu gingrino nomen acceperit, quia eo lugeretur: tibia verò vocata ſit γίγγρας, quia fieret ex gruis vel anſeris tibia. Nam Ieſ. XXXVIII, & Ier. VIII, עגור non *hirundo* eſt, aut *pica*; ſed vel *grus*, vel *anſer*. Indéque ע in G converſo, ut ſæpe fit, γίγγρας, genus tibiæ, & ſaltationis ad eam; ut explicat Pollux lib. IV, cap. XIV. Apud Heſychium vulgò eſt: Γίγγρι ἐπιφώνημά τι * ἐπὶ κατὰ κώμων λεγόμενον. Vide, an non reſcribi debeat, ἐπιφώνημά τι ἐπὶ τῷ Ἀδώνιδι λεγόμενον. Eo autem tibiæ nomen fuerit γίγγρας, quia ex anſeris tibia fuerit. Vnde & χηνίζειν apud Athenæum de iis, qui tibiâ canunt. Simile igitur γιγγρίζειν, & γιγγράζειν, & Latinis *gingrire*. Gloſſæ Philoxeni, *Gingriunt*, χῆνες ἐκβοῶσι. Feſtus: *Gingrire anſeris vocum proprium eſt.* Indeque apud Arnobium in VI: *Anſerum gingritibus.* Subjicit continuò Feſtus: *Vnde genus quoddam tibiarum exiguarum gingrinæ.* Nempe ut Græcis γιγγραῖνος αὐλός. Idem Feſtus: *Gingrator, tibicen.* Vbi propter ἀναλογίαν malim *gingritor*.

Quo pacto Adonidi, ſeu Gingræ, in Phœnicia apud Biblios ſacra fieri ſoleant: legere eſt apud Lucianum de dea Syria. Narrat autem, ut ad repræſentandum Veneris dolorem ob Adonin ab apro interemtum, totâ regione luctus indicaretur. Tum lacerare ſe verberibus ſolitos, quaſi Adonidi parentantes. Etiam capita raſiſſe, ὅκως Αἰγύπτιοι ἀποθανόντος Ἄπιος, *ut Ægyptii faciunt, mortuo Ape.* Quod ſiquæ mulierum, formæ ſtudioſiores, radi abnuerent; eas die uno ſe peregrinis proſtituiſſe; & quod inde meruiſſent, obtuliſſe Veneri. Poſt luctum die uno repræſentatum, poſtero omnes die pariter gaudium teſtatos ob vitæ redditum Adonim. De iſtis mulierum planctibus in Adoniis meminit & Plutarchus in Alcibiade, & Nicia. Indéque Ariſtophani in Pace Ἀδωνιασμὸς, ὁ ἐπὶ τῷ Ἀδώνι θρῆνος,

νος, *lamentatio ob Adonidem*; ut Hesychius exponit. Et satis verisimile est, Ἀδωνιασμὸν hunc signari ab Ezechiele cap. VIII: *Et introduxit me ad ostium portæ domus Domini, quæ est ad Aquilonem: & ecce, sedebant ibi mulieres, plangentes Thamuz.* Et fortasse hinc occasio fabulæ apud poetas de luctu Phaëthontiadum: de quo Ovidius II Metam. Dionysius item in Periegesi, & poetarum alii. Nam Phaëthon, Sol. Porrò apud Ezechielem etiam B. Hieronymus * per Thamuz intellexit Adonidem. Ac Procopius quoque in Iesaiæ cap. XVIII, hunc Ezechielis locum adducens, post Θαμμοῦς addit, ὅπερ ἐστὶ τὸν Ἄδωνιν· *quod est, Adonim.* Ibidem refert, ut Venus amore Adonidis ab apro, in quem Mars se converterat, interemti, etiam inferos accesserit, ut Adonidem reposceret. Sed cum non minùs à Proserpina amaretur, sic tandem convenisse, ut unâ anni parte Proserpina, parte alterâ Venus adolescente potiretur. Atque ad hosce divisos amores respexit quoque Theocritus Ἀδωνιαζούσαις sive Idyll. XV:

Ὁ τριφίλατος Ἄδωνις, ὃ κ' ἐν Ἀχέροντι φιλεῖται·
Ter amabilis Adonis, qui etiam apud inferos amatur.

* *ad Ezech. 8, uti & epistola ad Paullinum de institutione monachi.*

Vti igitur dolor repræsentatur ob mortuum Adonidem, ita ob redditum, gaudium: quod ibidem Procopius addit. Atque hunc ritum etiam imitabantur Græci. Vnde in eundem prophetam sic Cyrillus lib. II. *Græci hinc latè festum excogitavere, ut se cum Venere, propter mortem Adonidis mœstâ, condolere, & lugere; redeunti autem ex Orco, & inventum esse dicenti, quem quæsiverat, gratulari, & unà exultare, simularent.* Dixere hæc Ἀδώνια, quæ fiebant τῷ Ἀδώνιδι, καὶ Ἀφροδίτῃ, *Adonidi, & Veneri*; ut ait Aristophanis scholiastes. Vtrique horum lectus sternebatur: ut ait Theocritus Ἀδωνιαζούσαις. Sed non hujus est loci omnia exequi, quæ ista ad sacra pertinent. Potiùs adeantur, qui de Græcorum feriis scripserunt: qualis eruditissimus vir Petrus Castellanus, &, qui omne punctum tulit, Ioannes Meursius; quo de viro & hac, & aliis partibus eximio, nemo non præclarè senserit, nisi qui pariter virtuti doctrinæque bellum indixerit. Ritibus igitur hisce præteritis, potiùs exponam, quod magis nostri est instituti, quò spectarit cultus ille Veneris, ac amasii ejus Adonidis. Venus Orienti, unde cultus hic ad Græcos derivatus, complectitur tum Lunam, sive Venerem cælestem, sub qua & Hesperum sive Luciferum comprehendere possis: tum Venerem subcælestem, sive Terræ partem superiorem, quam calcamus, & cernimus. Adonis autem est Sol, verè amasius Veneris, quomodocunque Venerem intelligas. Nam sive Lunam consideres, quem illa magis amet Sole, unde lumen suum mutuatur? Sive Luciferum, is semper Solis comes: ut infrà magis liquebit, ubi de Veneris sidere sive Hespero ac Phosphoro dicetur. Sive terræ attendas superficiem, quid utilius, quid incolis

incolis gratius & jucundius amabili Solis luce? De cælesti Venere ſatis apertum. Partem verò de Venere ſubcæleſti, ex ſacrorum ratione illuſtrat his verbis Macrobius lib. 1 Sat. cap. XXI: *Adonin quoque Solem eſſe, non dubitabitur, inſpectâ religione Aſſyriorum: apud quos Veneris Architidis* (lego, *Atergatis* †, de qua poſtea) *& Adonis, maxima olim veneratio viguit: quam nunc Phœnices tenent. Nam Phyſici terræ ſuperius hemiſphærium, cujus partem incolimus, Veneris appellatione coluerunt; inferiùs verò hemiſphærium terræ, Proſerpinam vocaverunt. Ergo apud Aſſyrios, ſive Phœnices, lugens inducitur Dea: quod Sol, annuo greſſu per duodecim ſignorum ordinem pergens, partem quoque hemiſphærii inferioris ingreditur: quia de duodecim ſignis Zodiaci ſex ſuperiora, ſex inferiora cenſentur: & cùm eſt in inferioribus, & ideo dies breviores facit, lugere creditur dea, tanquam Sole, raptu mortis temporalis, amiſſo, à Proſerpina retento: quam numen terræ inferioris circuli, & antipodum, diximus. rurſumque Adonin redditum Veneri, credi volunt, cùm Sol, evictis ſex ſignis inferioris ordinis, incipit noſtri circuli luſtrare hemiſphærium, cum incremento luminis, & dierum. Ab apro autem tradunt interemtum Adonin, hiemis imaginem in hoc animali fingentes; quod aper hiſpidus & aſper gaudet locis humidis & lutoſis, pruinaque contectis. Ergo hiems veluti vulnus eſt Solis; quæ & lucem ejus nobis minuit, & calorem. quod utrumque animantibus accidit morte.* Subjungit deinde de ſimulachro Veneris in Libano: de quo in ſymbolica theologia dicemus.

† *Niſi* Dercitidis *malis.*

Non defuere tamen, qui per Adonidem, non Solem intelligerent; ſed frumentum: quod parte anni in terra ſepultum latet; parte item feliciter germinans ſe noſtris offert obtutibus. Apud Proſerpinam igitur agere ajunt Adonidem, ſimulac ſemina terris ſunt mandata. Veneri verò, hoc eſt ſuperiori terræ, ac hominibus, reſtitui, cùm læta ſeges ſuccreſcit. Voluit hoc Ammianus Marcellinus lib. XIX: *Fœminæ miſerabili planctu in primævo flore ſucciſam ſpem gentis ſolitis fletibus conclamabant. Vt lachrymari cultrices Venereæ ſæpe ſpectantur in ſollemnibus Adonidis ſacris: quod ſimulachrum aliquod eſſe frugum adultarum, religiones myſticæ docent.* Et fortaſſe inde eſt, quòd in Adoniis ſerebant frumentum, & hortos faciebant Adonidis. Scholiaſtes Theocriti ad ejus Idyll. XV *: Εἰώθασι γὰρ ἐν τοῖς Ἀδωνίοις πυροὺς, καὶ κριθὰς σπείρειν ἔν τισι προαστείοις, καὶ τοὺς φυτευθέντας κήπους, Ἀδωνίους προσαγορεύειν· *Conſueverunt in Adoniis frumenta, & hordea, ſerere in quibuſdam ſuburbiis, & conſitos hortos Adonios nuncupare.* Sed de Adonide, & Solis apud Phœnices cultu, ſatis.

* *verſ.* 112.

CAPUT

CAPVT V.

Ammonitis, Cœlesyriæ genti, solem esse cultum sub nomine Molochi, ejusque honori traductos per ignem pueros. Traductionem eam non holocausti, sed februi fuisse genus. Tacere Scripturas de Ammonitis Molocho suos liberos sacrificantibus: sed loqui de Sepharvaitis, Assyriorum colonis, infantes suos mactantibus Adramelecho, & Anamelecho: qui tamen Dii ad Molochum reduci posse videantur. Molochum nec Priapum videri, nec Mercurium: verisimilius Saturnum dici, quia Molocho Oriens mactarit liberos: & Græci ac Romani id à Phœnicibus ac Pœnis factum dicant τῷ Κρόνῳ *sive Saturno. Falsam interim hanc opinionem esse, si stricte intelligatur Saturnus ex vulgari Romanorum vel Græcorum usu. At veram videri, si ex more Orientis Moloch sive Saturnus habeatur Natura, magisque Cælestis, maximeque Solaris. Cur septena voluerint esse conclavia in Molochi simulachro; septimumque destinarint liberis cremandis. Aliorum sententiæ de sacrificii hujus caussa adlatæ, & rejectæ. Si rectè Oecumenio traditum, in Molochi corona reluxisse lapidem pretiosum; eum non tam Luciferum, quàm Solem, repræsentasse. Sed non paullo esse verisimilius, Scripturas in posteriori Samuelis, & priori Paralipomenen libro, loqui, non de gemma unica in corona Molochi, sed de gemmis multis in corona regis Moabitici. Emesseni colebatur Sol cum Mercurio, & Marte. Ac Mercurius quidem dictus* Monimus, *Mars* Azizus, *Sol autem* Elagabalus: *quæ vox vel* Deum opificem, *sive* conditorem *significat: vel potius* Deum montis: *ut nomen ex eo sit, quia in monte coleretur: uti* & Dei Carmeli *inde nomen fuit. Cæsari Elagabalo ab hoc numine nomen impositum. Templum ab eo huic Deo conditum Romæ. Palmyra eadem ac Thamar. Cujus incolis dii* Malachbelus, & Aglabelus: *hoc est, Sol, & Lunus, qui idem ac Luna.*

HAbemus de cultu Solis apud Phœnices. Nunc attendamus Syriam Mediterraneam. Qualis præter Iudæam est Comagene; & quæ, à Seleuciæ, Antiochiæ, Apamiæ, & Laodiceæ complexu, Tetrapolis vocabatur; Cœlesyria item, quæ Iurisconsultis vett. sola crebrò *Syriæ* nomine intelligitur; denique Palmyrene, & terræ aliæ, de quibus postea dicam. In Cœlesyria Ammonitis fuit: ubi Sol cultus nomine *Moloch*, sive *Milcom*: qui disertim Ammonitarum Deus dicitur I sive III Reg. XI, 5, & 7. Ac memoratur etiam Levit. XVIII, 21, item XX, 2, 3, 4, 5, & II sive IV Reg. XXIII, 10. Iisque ex locis etiam cognoscere est, à parentibus in hujus numinis honorem liberos per ignem traduci solere. Hæc autem traductio non erat crematio liberorum; sed februatio, hoc est purgatio sive expiatio quædam, qua per spatium inter duos ingentes ignes inter-

intermedium vel à camaris ſive ſacerdotibus, vel ad eorum præſcriptum à parentibus ipſis, aut ducebantur, aut geſtabantur infantes. Ita cepere hæc verba R. Salomo Iarchi, R. Maimonides in More Nebuchim lib. III, cap. XXXVIII, & R. Ioſeph Karo in Miſnah Thorah tract. עכום, cap. VI. Sed diſſentit Aben-Ezra: cui *traducere* valet *comburere*. Eáque ſententia magis obtinet. Equidem exiſtimo, ubi ſolùm traductionis meminit Scriptura, ſignari non cremationem, ſed tantummodo deductionem duos inter ignes. Interea fatemur, præter hanc februationem, quæ in familiis omnibus, rebus etiam proſperè fluentibus, obtineret, fuiſſe etiam vivicomburium cariſſimorum pignorum, & quidem ex flore populi; quo in magnis calamitatibus placari Deum poſſe, arbitrabantur. Hanc Phœnicum fuiſſe ſententiam, ex Porphyrio antea vidimus: Scripturiſque etiam docemur, cultum eum obtinuiſſe in Cananæa. Vt Pſal. CVI *, 37: *Et immolaverunt* (ſive mactarunt, יזבחו, *iſbechu*) *filios & filias ſuas dæmoniis.* Sed Ammonitas Molocho ſuo liberos ſacrificâſſe, ſolidè ex Scripturis adſtrui nequit. Solùm legitur II ſive IV Reg. XVII, 31: *Ii autem, qui erant de Sepharvaim, comburebant filios ſuos igni, Adramélech, & Anamélech, Diis Sepharvajim.* Vbi nihil de Ammonitis, ſed Aſſyriis in Samariam traductis. Nam commate 24, clarè legas, ut Aſſyriæ rex ex Babel, Cutha, Emath, & Sepharvaim, colonos traduxerit in Samariam, Iſraelitis in Aſſyriam, & Mediam, traductis. Sed neque ibidem ſermo de Molocho, verùm Adramélech, & Anamélech. Quæ tamen numina non abnuerim reduci poſſe ad Molochum. Nempe ut *Adramélech* magnificum ac fortem Molochum ſive regem ſignet. Sanè אדיר unum eſt ex Dei attributis, propriéque *fortem* ſive *potentem, magnum* item *ac excellentem* ſignat: ut Pſal. XCIII, 4. At *Anamélech* fuerit reſponſum ſive oraculum Molochi. Nam ענה, *reſponſio, colloquium.* Niſi malis, notare Molochum ſive *regem opulentum*, vel *divitiarum.* Nam Arabibus עני gani, cum ע punctum habente, *dives*; ut עני, gina, *divitiæ.* Quomodo idem fuerit ac Mammona ſive Plutus.

* *al.* 105.

Sed ad Ammonitarum Molochum redeamus; de quo ambigitur, quis fuerit. Invenio apud Antonium Fonſecam in iis, quæ ad Cajetanum in Levit. XX, 2, 5, 7, annotavit, eum eſſe Priapum. Quod niſi per Priapum vim Solis generativam hic quoque intelligamus, nullâ ratione nititur: & eo minoris fieri debet, quia aliter ipſe Fonſeca ad Levit. XX, 2, 3, 4, 5. Sed credo, memoriæ errore, confudit Fonſeca numen Ammonitarum cum numine Moabitico; quod Priapum Hieronymus putabat, ut poſtea dicemus. Aliquanto veriſimilius B. Arias Montanus in Amos cap. I; ubi Molochum cenſet eſſe Mercurium: nempe quia מלאך malach ſit *nuncius*: at Mercurius Deorum nuncius ſtatuatur à poetis. Sed de Orientis theologia

logia non debet judicari ex Græca, vel Romana. Nec *Moloch* eſt nuncius, ſed מֶלֶךְ, *melech* : quod LXX in Levit. XVIII vertunt ἄρχοντα : *regem* exponit B. Hieronymus in Ieſ. cap. LVII, & Hierem. XXXII. Pro eodem & legas Hier. XLIX, 1, 3, מלכם : ubi LXX Μελχὸλ †, Hieronymus *Melchom*. At Chriſtophorus à Caſtro in Hier. VII, Moloch cenſet Saturnum. Ac pro ſententia hac facere videtur, quod, ut communis eſt ſententia, ab Phœnicibus & Pœnis Molocho mactatos liberos : itidem à Græcis pariter Latiniſque ſcriptoribus dicatur, hoſtias ſolere immolari Saturno. Hoc à Phœnicibus factum, tradit apud Euſebium Philo Byblius ex Sanchoniathone. Ac Curtius ſimiliter lib. IV, de Tyriorum victimis agens humanis, itidem oblatas ait Saturno. De colonis quoque eorum Carthaginenſibus idem refert Diodorus in XX, & Tertullianus adverſus Gnoſticos cap. VII. Poſſumuſque idem dicere de Rhodiis ; præeunte Porphyrio in ſecundo περὶ ἀποχῆς, & exinde Theodoreto in ſeptimo Græcarum affectionum : Ἐθύετο γὰρ ἐν Ῥόδῳ μηνὶ Μεταγειτνιῶνος ἕκτῃ ἱσταμένου, ἄνθρωπος τῷ Κρόνῳ· ὃ δὴ ἐπὶ πολὺ κρατῆσαν, εἰς ἔθος μετεβλήθη· ἕνα γὰρ τῶν ἐπὶ θανάτῳ δημοσίᾳ κατακριθέντων μέχρι τῶν Κρονίων συνεῖχον· *Sacrificabatur enim in Rhodo* XVI *Kal. Novembris homo quiſpiam Saturno. Quod cum perdiu eſſet obſervatum, in conſuetudinem abiit. Vnum quippe ex iis, qui capitali eſſent ſupplicio deſtinati, ad Saturnalia uſque (vivum) aſſervabant.* Nec autoritate ſolùm, ſed ratione etiam, hæc ſententia firmari videtur. Nam quis Mercurium, Iovem, aut Priapum, finxit liberos ſuos comedentem ? Saturno hoc pariter tribuunt Romani, ac Græci : idque quia Saturnus ſit Tempus, quod omnia abſumit : ut nulli Deorum convenientiùs potuerint liberos ſacrificare, quam Temporis Deo. Sed quamcunque hæc ſpecioſè dicantur, nihil ſolidi ſubeſt, ſi Saturnum iſtum animale credas numen; puta regem Italum, aut Iovis Cretici patrem, aut Noachum etiam, vel Adamum ipſum. Sed neque hæc ſententia conſtiterit, ſi per Saturnum capias Saturni ſtellam, quàm multi eò cenſent tempori præfectam, quia nonniſi longiſſimo tempore, triginta puta annis, orbem ſuum abſolvat. Duntaxat recipi hæc de Saturno ſententia poteſt, ſi capiamus de illo Orientis: cujus populis Baal, & Moloch, longè latiùs patuere, quàm Saturnus Romanis, & Græcis. Orienti enim, & Baal, & Moloch, dominus erat univerſi; idem Saturnus, Iupiter idem, idemque Apollo. Nempe ut paullatim ab uno veroque numine receſſit genus humanum : ita ſenſim, & quaſi gradibus quibuſdam, ſua ἡ πολυθεότης * cepit incrementa. Primùm Soli divinus obtigit honos, quia nihil eo ſenſibus noſtris vel conſpicuum magis, vel acceptum. Proximè accedere videbatur Luna : quæ propterea primò in ſocietatem cultus adſcita. Hinc reliquæ cæli militiæ, ac mox etiam totius cæli machinæ, idem eſt communicatus.

Poſtea

† *In Græcis bibliis Romanis* κεφ. λ'.

* *Deorum multitudo.*

Poſtea elementis etiam attributus : ac denique toti rerũ naturæ,quia tota divinæ eſſe naturæ crederetur. Interea uti una eſt rerum omnium natura ; ita cultum ſuum ad unum aliquod numen ſapientiores dirigebant. Ita factũ,ut Orientis ille Moloch unus,& Apollo eſſet,ſive Sol; & Cœlum,ſive Iupiter ; & Saturnus, ſive rerum Natura : quod pleniùs poſtea explicabitur. Præcipuè verò Solem intelligi per Molochum , multis elucet indiciis. Primùm, quia conſtet Orienti Solem, & Lunam,in præcipuo fuiſſe honore : & *Baal*,ſive *Bal*,vel *Belus*,Solem fuiſſe conveniat : *Molech* autem, ſive *Melech* idem ſignificet. Nam quid refert, num dominum , an regem dicas univerſi ? At *belus*, ſeu *baal*, dominus ; *melech* rex : unde & ex duobus illis conflarunt *Malechbelus*,quaſi *dominum regem* dicas. Præterea idem cognoſcimus ex imagine Molochi : ut quæ ſeptem conſtiterit conclavibus : quorum in primum offerrent ſimilam , in alterum turturem, in tertium ovem,in quartum arietem, in quinctum vitulum, in ſextum bovem, in ſeptimum filium. Vt proditum à R. Simeone in Ialkut,atque exinde à Paulo Fagio notis in Chaldæam Levitici paraphraſin. Septem erant conclavia, pro numero Solis, Lunæ, & quinque planetarum. Ex quibus poſtremum propriè erat Solis ; ut excellentiſſimi numinis , & reliquorum moderatoris. Vnde & honos redibat ad Solem, in quocunque conclavi offerretur : ſed proprius ille honos,cùm homo immolaretur. Summo enim Deo ſumma convenit victima. At Sol Deorum iis ſummus erat. Nec quicquam in mundo eſt excellentius homine : nihil etiam parentibus eſt carius, quàm liberi. Sic igitur judicarunt,non meliùs ſummum ſe poſſe Deum demereri , quàm ſi immolarent liberos ſuos , etiam in maximarum divitiarum, ac potentiæ ſpem natos. Hæc vera eſt illius ſacrificii ratio ; non illa , quam Græculi ſunt commenti , eo Saturno mactâſſe ut ſignificarent , ſe Saturni , ſive Temporis , naturam imitari , quod omnia nata abſumeret. Vti neque illa apud B. Auguſtinum lib. VII de Civit. Dei cap. XIX, quaſi reſpexerint , quòd ſemina cooperiantur terrâ , atque ita eò redeant , unde venerunt. Nec iſta apud Minucium Felicem in Octavio , *Quia*, inquit, *Saturnus filios ſuos expoſuit, non voravit; meritò ei in nonnullis Africæ partibus infantes immolabantur.*

Exiſtimet quis,Molochum eſſe Venerem, h.e. Luciferum : idque propter illa Cyrilli in Amos,& exinde Theophylacti, & Oecumenii verba in Act. VII : Μολὸχ,ἤτοι Μελχὸμ. εἴδωλον δὲ τοῦτο Μωαβιτῶν,λίθον ἔχον διαφανῆ καὶ ἐξαίρετον εἰς ἑωσφόρου τύπον ἐπὶ μετώπου ἄκρου· *Moloch is ſive Melchom. Erat autem hoc ſimulachrum Moabitarum, habens lapidem pellucidum ac pretioſum in modum luciferi extremâ frontis parte.* Sed primùm in eo peccatur,quòd Moloch dicatur Moabitarum Deus,qui potius fuit Ammonitarũ. At Moabitarum

Deus Chamos,ut poſtea dicetur. Pręterea nihil cauſſæ eſt,cur pretioſum illum lapidem,in fronte Molochi, credamus potiùs ſymbolum fuiſſe Luciferi,quàm Solis. Quanto enim juſtiùs Sol dicitur Molochus,ſive rex cœli,quàm Veneris ſtella : quæ quid ad Solem? imò ne lumen quidē à ſe habet,ſed à Sole accipit : quia,quod veteres ignorarūt,Lunæ inſtar eclipſin patitur, creſcit quoque & decreſcit ; ut Batavo teleſcopo deprehenditur. Denique ne illud quidem ſatis apertū,an in corona Molochi ſive Milcom fuerit ejuſmodi lapis pretioſus. Compulit Cyrillum,& Oecumenium, ut ita ſcriberent,locus II Samuelis XII,30 : ubi ſic habent LXX : Καὶ (Δαυὶδ) ἔλαβε τὸ στέφανον Μολχὸμ τοῦ βασιλέως αὐτῶν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ σταθμὸς αὐτοῦ τάλαντον χρυσίου, καὶ λίθου τιμίου· *Et tulit coronam Molchom regis eorum à capite ejus, & pondus ejus talentum auri,& lapidis precioſi.* Eademque verba habes in I Paral.XX,2. Niſi quod antè ὁ σταθμὸς,*pondus*,addatur,εὑρέθη,*inventum eſt* : poſtremaque verba ſint , καὶ ἐν αὐτῷ λίθος τίμιος, *inque ea lapis pretioſus.* Vulgatus interpres, qui B.Hieronymus putatur,etiam *Melchom* retinuit. Sed in loco, è priori Samuelis adducto , pro מלכם *Malcam* eſt *regis eorum* : ut Ammonitarum regem,ac ejus coronam, non Ammonitici numinis, intellexerit interpres. Idem utrobique habet *pretioſiſſimas gemmas* : quia cenſuit , plurativum , more Hebræo, poni pro numero ſingulo. Ac ſimiliter utrumque locum interpretati Vatablus, Munſterus, Pagninus, Caſtellio , Iunius, alii. Vt pareat, quam infirmum ſit,quod poſt Cyrillum Oecumenius inde collegit de pretioſo lapide in fronte Dei Moloch ſive Milcom. Hæc de Molocho, Ammonitico numine in Syria Cava.

Videamus nunc de Syria Apamena : ubi Emeſſæ ſive Emiſſæ , quæ Græcis Ἔμεσα,& Ἔμισα dicitur, ingenti itidem in honore erat Sol : nec ſolus,ſed unà cum eo Μόνιμος, καὶ Ἄζιζος, duo Solis πάρεδροι : quorum prior eſt Mercurius , poſterior Mars : quemadmodum Iamblichus interpretabatur : ut traditum ab Iuliano deſertore,Hymno in Solem *. Soli verò nomen ab Emiſſenis datum *Alagabalus* , ſive *Elagabalus* : pro quo Græci , ac Romani, ut vox ea quodammodo barbariem exueret, *Heliogabalus* dicere maluerunt : imò & Ἐλαιαγάβαλος pro eo apud Herodianum legas. Eum Solem eſſe, indicant tum Dio, & Herodianus , qui Ἥλιον exponunt ; tum lapides,in quibus eſt, SOL ALAGABALVS : item nummus antiquus, in quo eſt, SACERDOS SOLIS DEI ELAGABALI. Nomen *Elagabali* unde conflatum ſit , non convenit ; præterquam de parte priori , quæ eſt אלה *elah* , ſive Arabicè *alah*. Ea autem Deum ſignat. Quod ad alteram partem , variè de eo doctiſſimus Fullerus in Miſcellaneis ſacris lib. I , cap. XIV. Sed non dubitandum , quin illa ſit גבל , *gabal*. Controverſum interea,quomodo capi debeat. Nam גבל principe quidem ſignificatione

* *pag.34 , edit. Pariſ. an.1583.*

ſumitur pro *finire*, ſive *terminum conſtituere* : ſed præterea notat *fingere, figurare, formare*. Vnde Syris גְּבוּל *gabul*, Arabibus גְּאבַל *gabil*, hoc eſt κτιςὴς ſive *fictor, conditor*. Quæ ſententia Fullero imprimis placuit. Nempe ut *Elagabalus* idem ſit ac ὁ ἥλιος δημιουργὸς, *Sol opifex*, ſive, *conditor univerſi* : prout dicitur Porphyrio apud Euſebium Præparat. Euangel. lib. III, cap. IV. Quicum convenit, quod idem Sol κτιςὴς τῆς οἰκουμένης, *conditor univerſi*, nominatur in obeliſco maximo, quem Conſtantinus Magnus transferri Romam juſſit : ut locuples nobis teſtis eſt Ammianus in ſeptimo decimo. Vbi Romam novam ſive Conſtantinopolin intelligi, ex obeliſci inſcriptione hodieque exſtantis liquet. Sed præterea גבל *gêbel*, Arabibus *montem* notat. Vt *Elagabalus* ſignet *Deum montem*, ſive *Deum montis*, in quo ædis illius foret : unde & ſymbolum ejus erat lapis ingens montis in modum faſtigiatim adſurgens. Nempe uti nomine Dei Carmeli, Suetonio memorati in Veſpaſiano cap. I, non montem intelligo ; ſed numen, cujus in monte eo delubrum foret. De Elagabali templo illuſtris eſt Feſti Avieni locus. Apud quem primùm legas de ſitu urbis :

Vrbs mediis Apamea dehinc conſurgit in arvis.
Et qua Phœbeam procul incunabula lucem
Prima fovent, Emeſæ faſtigia celſa renident.

Poſteáque de templo ipſo :

Denique flammivomo devoti pectora Soli
Vitam agitant. Libanus frondoſa cacumina turget :
Et tamen his certant celſi faſtigia templi.

Ab hoc numine Antoninus Varius nomen accepit *Heliogabali*, quia priùs ſacerdos fuiſſet Dei Heliogabali, ſive, ut Oriens efferebat, Elagabali, vel Alagabali. Idémque Elagabali templum Romæ conſtituit. Teſtis in vita ejus Lampridius. Vide quæ de hoc numine eruditè ad Euſebium magnus Scaliger, eruditiùs ad Lampridium Caſaubonus, eruditiſſimè ad eundem Salmaſius annotavit.

Etiam Sol cultus in Syria Palmyrena : ubi princeps urbs Palmyra, Hebræis *Thamar* vocata, Ioſepho teſte *, opus regis Salomonis : ut eſt I ſive III Reg. IX, 18, & I Paralip. VIII, 4. Templi Solis apud Palmyrenos meminit Vopiſcus in Aureliano. Indéque Romam devecta eſt tabula marmorea, quam integrè habes in Gruter. inſcript. LXXXVI, 8. In hac inter cætera, *Aglibolus, & Malachbelus, dii patrii*, memorantur. Quo minus animales fuiſſe Deos cenſeam, facit, tum etymon utriuſque vocabuli allatum nobis ſuperiùs †: tum in tabula eâdem ſculpti duo viri ſtantes in porticu, criſpo uterque crine, poſterior cum Luna in humeris : ut hæ Agliboli, & Malachbeli effigies videantur. Arbitrantur eos viros imagines

* *lib. 8 Antiquitat. cap. 2, ſive apud Ruffinum, 6.*

† *lib. I, cap. 26.*

esse Solis æstivi, & hiberni. Meliùs verò clarissimus Salmasius, Solis, & Luni: pro quo facit Luna humeris alterius, ut dixi, addita. At Lunus Deus idem ac Luna: quia numen hoc alii muliebri, alii virili, ut Carreni *, nomine proferebant. Nihil igitur hoc obstat illi, quod superiùs *Malachbelum*, non *dominam reginam*, sed *dominum regem*, interpretabamur.

* *Spartianus in Antonino Caracallo.*

CAPVT VI.

A Syris accessum ad Assyrios, & Babylonios: qui tamen Syris quandoque, latiùs eâ voce extensâ, accenseantur ab antiquis. Syri unde dicti. Sol Assyriis & Babyloniis Belus: *quod dominum signat; quippe ex* Beel, sive Bahal *factum. Inde gemma Solis aliter dicta* Beli oculus. *Etiam Assyriis idem Deus* Adad, *qui effingebatur, radiis terram versus reclinatis. Vocem* Adad *à Macrobio* Vnum *exponi. Vetus ejus scriptoris lectio de* Adad *defensa. Vt Sol* Adad, *vel* Adod, *sic Lunam* Adam *vocitatam. Atque ut Macrobius falleretur in vocis ejus expositione; de nomine tamen numinis non decipi, cùm similiter legatur apud Philonem Byblium, ac Plinium. Gemmæ ab Adado nomen sortitæ.*

HActenus de Syria egimus, prout, ex frequenti veterum usu, continet, tum ad mare sitam Phœniciam, tum regiones hasce mediterraneas, Iudæam, Cœlesyriam, Comagenen, & Seleucidem: hoc est, quatenus monte Amano à Cilicia, Tauro à minore Armenia, Euphrate à Mesopotamia, dividebatur. Post hasce regiones, quas potiùs spectem, quàm Mesopotamiam, Babyloniam, & Assyriam? Siquidem laxè adeò sæpe veteres *Syriæ* voce sunt usi, ut has etiam terras eâ comprehenderent. Vnde Mela lib. I, cap. XI: *Syria, & Cœle dicitur, & Mesopotamia, & Damascene, & Adiabene, & Babylonia, & Iudæa, & Sophene.* Item Plinius lib. V, cap. XIII: *Iuxtà Syria litus occupat, quondam terrarum maxima, & pluribus distincta nominibus. Namque Palæstina vocabatur, qua contingit Arabas, & Iudæa, & Cœle; dein Phœnicia, & quà recedit intus, Damascena: ac magis etiamnum meridiana, Babylonia. Et eadem Mesopotamia inter Euphraten, & Tigrin: quaque transit Taurum, Sophene: citra verò etiam Comagene. Et ultra Armeniam, Adiabene, Assyria antè dicta.* Itaque videas, ab ipso Tullio * Chaldæos in Syria statui, & Sardanapalum dici Syriæ † regem, quem Assyriæ alii nuncupant. Nec mirum, quando *Syria* priùs *Assyria*; quique *Syri*, illi antea *Assyrii*; ut ex Herodoto ‡, Trogo *, aliis, constat: unde & Maro † *Assyrium venenum* pro *Syra*, sive *Tyria purpura* dixit; & Senecæ in Hippolyto mare mediterraneum *Assyriâ tenus* se extendit. Assyriis verò nomen ab Assur, secundo Semi filio, Noachi nepote: de quo Genes. X, 22.

* *lib. I de Divinat.*
† *lib. 5 Tuscul. quæst.*
‡ *in Polyhymnia.*
* *lib. I.*
† *Georg. 3.*

Assyriis, ac Chaldæis sive Babyloniis, Sol dicebatur *Belus*. Nam ἱϛορι-

κῶς

κῶς quidem iis Belus est Nimrodus; ut dictum superiori libro *: sed *φυσι-κῶς* eo nomine signatur, tum natura universa, ut inferiùs fusè ostendam: magisque natura cælestis, hoc est Iupiter, de quo Agathias auctor in secundo: maximéque natura Solaris: quod vidimus antea ex Servio, cùm de Baale Phœnicum ageremus. Atque hinc & gemma quædam, Solem referens, dicebatur *oculus Beli.* Plinius lib. XXXVII, cap. X: *Beli oculus albicans pupillam pingit nigram, è medio aureo fulgore lucentem. Hæc propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatur.* Appositè verò Soli dederunt nomen *Beli*, uti Moabitæ *Molochi.* Nam uti hoc regem; ita *Baal*, & *Beel*, *Bal*, & *Bel* dominum significant; quemadmodum antea dictum.

* cap. 24.

Assyriis quoque Sol *Adad*: uti Tellus *Atergatis.* De quibus sic Macrobius lib. I Sat. cap. XXIII: *Accipe, quid Assyrii de Solis potentia opinentur. Deo quem summum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt. Ejus nominis interpretatio significat* VNVS. *Hunc ergo, ut potentissimum adorant Deum: sed subjungunt eidem deam nomine Adargatin; omnémque potestatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramque intelligentes.* Et mox: *Simulachrum Adad insigne cernitur radiis inclinatis. quibus monstratur, vim cæli in radiis esse Solis, qui demittuntur in terram: Adargatis simulachrum sursu versum reclinatis radiis insigne est; monstrando, radiorum vi supernè missorum enasci quæcunque terrâ progenerat.* Sed, ut dicebamus superioris libri cap. XXII, existimare aliquis possit, hoc numen non *Adod*, sed *Achod* fuisse nuncupatum. Nam אחד *Achad*, *unum* Hebræis notat. Et sic Deum Syris, vel Assyriis, vocatum fuisse, colligunt aliqui ex Iesaiæ LXVI, 17: ubi numen hoc אחד vocari, arbitrantur. Est ibi apud vulgatum interpretem, *Qui sanctificabantur, & mundos se putabant in hortis post unam. Vnam* autem de singulari in hortis piscina intelligit Vatablus. Nempe hi legerunt, אחת *echath*, quod est *unam.* At in aliis codicibus אחד *achad*: hoc est, *Vnum.* Atque id præfert Scaliger, notis ad fragmenta veterum Græcorum, quæ operi de Emendatione temporum subjunxit. *Vnum* verò interpretatur *Deum*, sive idolum Dei: post quod suillam, & alia abominanda, comederint; ut mox Iesaias subjungit. Sed novellitas hujus opinionis facit, ut diligentius inquirendum censeam. Nam LXX, ubi vulgatus (quemadmodum & Leo Iudas) habet *post unam*; ibi LXX *ἐν τοῖς προθύροις*, *in liminibus*; at tum Symmachus *ἀλλήλων*, teste Procopio in hunc locum; tum Theodotio, ut de utroque refert ibidem B. Hieronymus. Id sit, *alter post alterum*: quomodo & cepere Iesaiam Iunius, Castellio, alii. Hæc eò adduximus, ut liqueat, quàm parùm præsidii in hoc Iesaiæ loco sit ad vulgatam Macrobii lectionem convellendam. Accedit, quòd חדא Syris *unum* signet. Vnde & Ioannes Drusius *Ada* apud Macrobium rescribendum putabat. A quo etsi dissentiam, hacte-

hactenus tamen faveo, quòd numen hoc per D rectè apud Macrobium censeat exaratum. Nempe cùm unus sit Sol, Luna item una, stellæ autem multæ; etiam Sol Lunáque magnitudine lucis longè præcellant stellis: nihil mirum, si Assyrii hæc pro summis habuerint numinibus, utrique etiam ab unitate nomen dederint, ac Solem dixerint *Adod*, Lunam *Ada*. Nam, ut ex Hesychio superiùs diximus, Ἀδα ὑπὸ Βαβυλωνίων ἡ Ἥρα· *Hada Babyloniis Iuno.* Iuno enim Orienti est Luna; ut postea planius fiet. Atque ut Macrobius de etymo deceptus ab aliquo foret, qui vicinas adeo voces *Adod*, & *Achod*, confudisset; non propterea sollicitari debeat vetus lectio. Nam quomodo universi compages ab ornatu Græcis κόσμος, Latinis *mundus* nominatur: ita videri possit Sol, quo nihil æther pulchrius habet, nomen suum accepisse, sive ab הוד, hod, *pulchritudo*: sive ab עדות, hedut, *ornamentum*: quod est II sive IV Reg, 11, 12. Validè quidem vulgatam Macrobii lectionem firmat, quòd, ut superiùs monui, etiam Philo Byblius ex Sanchoniathone Adodum recenseat inter Phœnicum Deos. Deniq; & verum hujus Dei nomen cognoscimus ex Plinii libro XXXVII, cap. I; ubi in Dalecampianâ legitur: *Adadunephros, ejusdem oculus* (al. & *ejusdem oculus*) *dicitur. Deus & hic colitur Syris.* Sed certissima est maximi Salmasii conjectura, è vestigiis veteris codicis sic emendantis: *Adadu nephros, ejusdem oculus, & digitus Dei. & hic colitur à Syris.* Vbi trium gemmarum nomina recenset. Sunt ea, Ἀδάδου νεφρὸς, Ἀδάδου ὀφθαλμὸς, Ἀδάδου δάκτυλος: ex quibus in veteri Parmensi solum prima memoratur: sed corrupte dicitur, *Adureneis*, pro *Adadu renes.* Tribus istis gemmis ab Adado nuncupatis, subdit, ut diximus: *Et hic* (puta Adadus) *colitur à Syris.* Respicit eò, quòd & capite præcedenti plures retulerat gemmas à Deo nomen sortitas. Talis (ut verba Plinii referam) *Beli oculus è medio aureo fulgore lucens, & propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatus: Dionysias nigra, mista rubentibus maculis: Hammonis cornu inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas aureo colore arietini cornus effigiē reddens: Veneris crines nigerrimi nitoris.*

CAPVT VII.

In Arabia Moabitarum, & Madianitarum Deus erat Baal-Peor, *sive* Beel-Phegor. *Hunc videri posse Plutonem: sed ea opinio improbata. Quid divinus psaltes* mortuorum sacrificia *appellet. Potiùs hoc numen esse Saturnum, Iovem, Apollinem: quæ tria etsi pugnare inter se videantur, facilè tamen conciliari. Hoc fine ostensum,* Baalphegor *esse Priapum, Priapum autem esse Solem. Eundem esse* Φάνητα, *&* Φαναῖον, *& Ægyptiorum* Ὧρον. *Cur Priapum effinxerint cum sceptro, & mutone ingenti. Quâ mente ad Iovem, & Saturnum, reducatur: cur*

hortis

hortis ſit præfectus : cur Iovis Σωτῆρος *filius dicatur : cur credatur geſtare copiæ cornu. Phurnuti ſive Cornuti locus emendatur. Vnde dictus* Priapus. Phegor *etiam in Scripturis ſimpliciter dici, qui aliàs* Baalphegor. Beth-Phegor *pro templo Phegorio. Aliter Latinis vocari* Mutinum Titinum : *cujus faſcino inequitabant nupturæ. Phegori vel inde nomen eſſe, quia membris omnibus ſtaret nudis, & apertis : vel quia propriè ſit Sol ; cujus beneficio, omnia genita ſunt in aperto : vel quia in monte Phegor imprimis coleretur. Opinio Raſi rejecta de cultu Beelphegor. Falſos videri, qui exiſtimant, nomen* Beelphegor *non fuiſſe Moabitis in uſu; ſed ſolùm Iſraëlitis, qui ſic genuinum nomen per ludibrium mutarint. Vnde Philo Iudæus nomen* Phegor *conflatum putârit. In ejus ſacris libidini indultum. Quod Priapus dicatur eſſe Bacchus, non repugnare antea dictis, quia nec Bacchus ſit alius à Sole.*

NVnc pergo ad Arabiam ; in qua, tecto impoſitâ arâ, thus Soli adolebant quotidie, teſte Strabone ‡. In eadem Moabitæ, & Madianitæ. Horum numen בַּעַל־פְּעוֹר, *Baal-Peor* : quod LXX Senioribus Βεελφεγὼρ : ut videre eſt Numer. XXV, 2, 3, 6, item Pſal. CVI *, 28, & Oſeæ IX, 10. Ad præſentem tamen locum, ubi de Solis cultu agitur, haut multum faciat hoc numen, ſi eo intelligitur Phœnicum Moth, hoc eſt, Pluto, ſive Iupiter Stygius : ut aliquis exiſtimârit ob verba illa è Pſalmo memorato : *Et copulati ſunt cum Baal-Phegor, & comederunt ſacrificia mortuorum.* Nam mortuorum ſacrificia, ex multorum opinione, ea ſunt, quæ offeruntur Diis Manibus. Sic B. Auguſtinus in hunc locum : *Mortuis hominibus tanquam Diis ſacrificarunt.* Itidem Caſſiodorus, ac Remigius. Ac præivit Apollinaris in pſalmorum paraphraſi :

Οἱ δὲ Βεελφεγόροιο μιαινόμενοι τελέῃσι,
Νεκλεέίης ἐπάσαντο καταφθιμένων ἑκατόμβης·
Ipſi verò Beelphegoris polluti ceremoniis
Inferas guſtarunt mortuorum victimas.

‡ *extremo libro* 16.

* *al.* 105.

Sed enim nihil impedit, quo minùs apud vatem regium per *mortuorum ſacrificia* capiamus illa, quæ fiunt Soli, & militiæ cæli. Sanè Chryſoſtomus cum trifariam expoſuiſſet, quartam interpretationem ſubjungit. Latina ſic ſonant : *Quin etiam eos, qui Dii appellantur, ſiquis mortuos appellârit, is minimè aberrârit.* Et ſimiliter Theodoretus in hunc locum. Nicolaus quoque Lyranus, *Sacrificia mortuorum,* interpretatur, *carnes animalium idolis immolatorum.* Hæc ſententia eo probabilior eſt, quòd locus ille Pſalmi expreſſus ſit ex Numer. XXV, 2 : ubi ſimpliciter legas : *Nam invitaverunt populum ad ſacrificia Deorum ſuorum.* Quod illic *ſacrificia Deorum,* illud hic *ſacrificia mortuorum.* Dii autem gentium idola : ut *mortuorum* idem ſit ac *idolorum*, ſive *falſorum Deorum. Mortui* igitur καταχρηςικῶς pro *vita carentibus.*

tibus. Atque hoc illo etiam confirmatur, quòd in Scripturis verus Deus vocetur *Deus vivus* : ut ſic idolis opponatur, quippe inanimis. Denique, qui cogitârit antiquitatem, tum temporis Moſaici, tum cultus Solaris; facile in animum inducet, ſupremum Moabitarum numen, de quo loquitur Moſes, potiùs fuiſſe vim Solarem, quàm naturam terrenam; quæ à Cicerone etiam intelligitur per Plutonem. Quamobrem, judicio noſtro, per *Baalphegor* planè intelligendus eſt Deus naturæ, magiſque cæleſtis, ac maximè Solaris. Quæ tria probè conſpirant, ut cauſſa ſit nulla, cur, ſi ſignet Saturnum, qui univerſæ Deus eſt naturæ, non ſignificet, vel cælum, ſive Iovem; vel Apollinem, ſive Solem. In quo deceptus etiam eſt erudítiſſimus Maſius, cùm, commentario in Ioſuam, negat eſſe Saturnũ, quia ſit Priapus; quaſi non is ad Solem reducatur, ut poſtea liquebit. Baal-Phegor eſſe Saturnum, ſcripſit Apollinaris Catenâ Græcorum Patrum in pſalmos. Sic enim ille in Pſalmi CV verba illa, *Et initiati ſunt Baal-Phegor* : Εἴδωλον δὲ τὸ Βάαλ ἐν τόπῳ Φεγώρ. Ἕλληνες δὲ τὸν Βάαλ Βῆλ ὀνομάζουσι, ὃν φασὶν εἶναι τὸν Κρόνον. *Simulachrum eſt Baal in loco Phegor. Græci autem Baal appellant Belum, quem eundem eſſe ajunt ac Saturnum.* Et ſecuti hanc ſententiam quoque Chryſoſtomus, & Theodoretus, uterque comment. in pſalmum antea memoratum. *Baal-Phegor* eſſe Vranum ſive Iovem, indicat *Baalis* nomen, quod Ζεὺς reddi ſolet : ut Phœnicum Βεελσάμην eſt Ζεὺς Ὀλύμπιος. Ac Ioſepho Scaligero viſum, *Baal-Phegor* non fuiſſe verum nomen; ſed aliud, quod ad verbum ſonaret Δία Βροντᾶιον, *Iovem Tonantem* : quod poſtea expendemus. Denique per *Baal-Phegor* Solaris natura denotabitur; ſi idem ſit Priapus; Priapus autem Sol fuerit : quorum utrumque veteres habet auctores. De priori ita B. Hieronymus lib. II in Oſee cap. IX : *Beelphegor idolum Moabitarum, quem nos Priapum poſſumus appellare.* Hoc ipſum legas in Oſee cap. IV. Atque idem lib. I contra Iovinianum : *Phegor in lingua Hebræa Priapus appellatur.* Similiter Iſidorus Orig. lib. VIII, cap. XI. Quamquam ille animale potiùs numen, quàm naturale, videatur exiſtimâſſe. Sic enim ſcribit : *Beelphegor interpretatur ſimulacrum ignominiæ : idolum enim fuit Moab, cognomento Baal, ſuper montem Fegor; quem Latini Priapum vocant, deum hortorum. Fuit enim de Lampſaco, civitate Helleſponti, de qua pulſus eſt : & propter virilis membri magnitudinem in numerum deorum ſuorum eum Græci tranſtulerunt, & in nomine ſacraverunt hortorum : unde & dicitur præeſſe hortis, propter eorum fæcunditatem.* Ac præivit eâ parte Servius in illud IV Georg.

Et cuſtos furum, atque avium, cum falce ſaligna
Helleſpontiaci ſervet tutela Priapi.

Hic, inquit, *Priapus fuit de Lampſaco civitate Helleſponti : de qua pulſus propter*

pter virilis membri magnitudinem, post in numerum Deorum receptus, meruit numen esse hortorum. At parùm verisimile est, aliquem, quia esset æquo membrosior, propterea patriâ pelli. Quare ex Isidoro emendo, copulâ insertâ: *de qua pulsus, & propter virilis* &c. Porrò, siqua subsit historia, facilè in animum inducam, uti Tarquinii Româ sunt exacti ob vitiatam Lucretiam: ita quoque virum quempiam principem in exilium esse actum ob fœdas libidines, quibus salacissimo Priapo visum fuit comparari. Sed enim non ejusmodi potuisset conferri Priapo, nisi antea hic pro Deo sic cultus fuisset. Priapum verò φυσικῶς esse Solem, multis adstruitur argumentis. Primum ex Orpheo sive Onomacriti hymnis, vel Initiis potius: ubi Πρωτόγονον * celebrat, & eum vocat — μέγαν αἰθερόπλαγκτον, *magnum, in æthere errantem*: item — παμφαὲς ἔρνος, *ubique lucentem ramum*: ac mox de eodem subjungit: — κατὰ κόσμον

Λαμπρὸν ἄγων φάος ἁγνὸν, ἀφ' οὗ σε Φάνητα κικλήσκω
Ἠ δὲ Πρίηπον ἄνακτα. — *Per mundum*
Emicantem ducens lucem, à qua te Phaneta voco,
Atque Priapum regem.

* *primigenitus.*

Postea & dicitur πολύσπορος, *semina habens diversa.* Quid manifestius ex istis, quàm Priapum esse lucem Solis primigeniam: quæ & Φάνης, quia nihil Sole φανὸν sive lucidum magis. Et sanè idem Φάνητα esse ac Solem, etiam apud Macrobium legas lib. I Saturn. cap. XVII, ubi & Φαναῖον propterea ait vocatum. Vide & eum cap. proximo. Quod verò appellat Orpheus πολύσπορον †, id lucem ex eo accipit, quod Πρίηπον Grammatici dictum ajunt, quasi προϊέμενον τὸ σπέρμα, *emittentem semen.* Quod optimè convenit Soli, unde vis omnis seminatrix. Idem eo confirmatur, quod *Priapus* idem ac Ægyptiorum *Horus*. Is autem idem ac Sol. De toto istoc audiamus, sive Suidam, sive veterem illum, quem Suidas, more suo, exscripsit: Πρίαπος. τὸ ἄγαλμα τοῦ Πριάπου, τοῦ Ὥρου παρ' Αἰγυπτίοις κεκλημένου, ἀνθρωποειδὲς ποιοῦσιν, ἐν τῇ δεξιᾷ σκῆπτρον κατέχον· ὡσανεὶ, παρ' αὐτοῦ φανεῖσαν τὴν ξηρὰν, καὶ τὴν θάλασσαν. ἐν δὲ εὐωνύμῳ κρατοῦν τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ ἐντεταμένον, διότι τὰ κεκρυμμένα ἐν τῇ γῇ σπέρματα, φανερὰ καθίστησι. Τὰ δὲ πτερὰ, τὴν ταχύτητα τῆς κινήσεως δηλοῖ. Τὸν δὲ κύκλον τοῦ δίσκου, τὴν περιφέρειαν. ταὐτὸν γὰρ τῷ ἡλίῳ δοξάζουσι. *Priapus. Simulachrum Priapi, Hori nomine Ægyptiis vocati, humanâ formâ fingunt, dextra sceptrum tenens, propterea quod ab eo tum siccum sive Tellus, tum Mare sit monstratum. Læva verò tenens veretrum suum intentum, propterea quod semina, quæ terrâ occultabantur, producat in apertum, ac manifesta reddat. Alæ verò celeritatem motus indicant. Orbis verò disci indicat rotunditatem. Eundem enim, ac Solem, esse arbitrantur.* Quo ex loco eâdem cognoscimus, cur Priapus, hoc est, Horus, sive Sol, manu unâ sceptrum, alterâ rubentem illum ac peda-

† *multa habentem semina.*

lem teneat faſcinum. Nempe priori ſignificatur Solis imperium ac poteſtas in orbem univerſum. Altero autem notatur vis Solis generativa; quæ quia ſit longè maxima, eo commodiſſimè viſa eſt denotari membri magnitudine. Nec aliâ de cauſſâ aſinus Priapo mactabatur, quàm quia animal hoc ob magnitudinem ejus partis, qua mas eſſet, ſimillimus Deo iſti videretur. Notum enim, quantum eâ parte valeant aſinus, & equus. Vnde propheta Ezechiel XXIII, 20: *Et inſanivit libidine ſuper concubitum eorum, quorum carnes ſunt, ut carnes aſinorum: & ſicut fluxus equorum, fluxus eorum.* Quem locum ſic enarrat B. Hieronymus: *Inſanivit quondam in concubitu Ægyptiorum, quorum carnes ſunt ad ſimilitudinem aſinorum: & tam largus ſeminum fluxus, ſive verenda tam grandia, ut equorum ſuperent deformitatem.* Nec aliud, quàm aſininum veretrum, ac ſalacitatem ejus animantis, reſpexit Iuvenalis, cùm ſat. IX ait:

— *Atque alium bipedem ſibi quærit aſellum.*

Vti & ad magnitudinem pudibilis hujus membri, ut Lampridius in Heliogabalo vocat, referendum, quòd Commodus Cæſar, eodem teſte, *hominem pene prominente, ultra modum animalium,* Ονον * *appellabat, ſibi chariſſimum; quem & ſacerdotio Herculis Ruſtici præpoſuit.* Herculem Ruſticum verò ad Solem referri, poſtea liquebit. Quia verò vis generativa ſit ab cælo, qui eſt Iupiter; & ex conſequenti ſit ab rerum natura, ſive anima mundi, quæ Saturni nomine intelligitur: eò alii Priapum vel Iovem, vel animam mundi, dixere. Fuit in hac ſententia Phurnutus. Cum enim egiſſet de Pane, ac per eum docuiſſet intelligi univerſam rerum naturam, ſubjungit poſtea, Ισως δ' ἂν οὗτος καὶ ὁ Πρίαπος εἴη, καθ' ὃν πρόεισιν εἰς φῶς πάντα· *Forſitan & hic* (Pan) *fuerit Priapus, per quem omnia in lucem proveniunt.* Paullo pòſt ait: Εμφαίνει γοῦν τὸ μέγεθος τῶν αἰδοίων, τὴν πλεονάζουσαν ἐν τῷ αἰδοίῳ σπερματικὴν δύναμιν· *Magnitudo verendorum ſignificat abundantem in eo vim ſeminalem.* Addit &, propter vim hanc generativam, copiam fructuum in ſinu geſtare, & hortis ac vineis præfectum. Etiam, ut ibidem ait, τοῦ Διὸς ἐντεῦθεν Σωτῆρος εἶναι λέγεται· *exinde Iovis Servatoris filius dicitur.* Vbi Iupiter eſt Cælum vel Sol: cujus proles ſive effectum eſt fæcunditas terræ, quæ homines ſervat. Poſteaque Priapus dicitur ὁ κόσμος, ἢ ὁ προεστὼς αὐτοῦ λόγος· *mundus, aut præſes mundi Ratio atque anima.* Ac, ut ibidem additur, Τὸ Αμαλθείας κέρας οἰκεῖον αὐτοῦ φρόνημά ἐστιν· quod interpres vertit: *Copiæ cornu propria ejus prudentia eſt.* Sed pro φρόνιμα, ut vulgo legitur, cenſeo reſcribendum φόρημα: ut dicatur Cornu Amaltheæ eſſe Priapi geſtamen. Nulli ſanè melius convenerit geſtare beatam pleno copiam cornu (ut Horatius † nuncupat) quam numini illi, cujus beneficio pullulant univerſa. Hujus virtutis ſeminatricis, ut dixi, ſymbolum erat grande illud membrum genitale.

* *Aſinum.*

† *carmine ſeculari ad Deos.*

nitale. Hunc verò eſſe Baal-phegor, etiam etymon oſtendit, ſi fidere noſtræ licet conjecturæ : nempe ut poſterior pars in *Priapus* ſit אב ab, hoc eſt *pater* : uti eandem in *Sarapis* antea vidimus : prior autem ſit פער, Peor, ſive Phegor : quomodo & ἁπλῶς dicitur pro Baal-Phegor : ut Deuter. XXXIV, 5, 6 : *Mortuuſque eſt ibi Moyſes ſervus Domini in terra Moab, jubente Domino : Et ſepelivit eum in valle terræ Moab contra Phogor.* Ita vulgata : ubi Hebraicè, מול בֵּת פְּעוֹר, *contra Beth-Pehor* : hoc eſt, ex adverſo domus Pehor. Similiter LXX : ἐγγὺς οἴκου Φογώρ· *prope domum Phogoris.* Vbi *Beth* ſive *domus* valet ædem ſive templum : ut *Beth-Baal* pro templo Baal, ſive Beli Sidonii, I ſive III Reg. XV, & alibi *Beth-Aſtaroth*, pro templo Aſtartes, ac pluria id genus. Itidem ἁπλῶς *Phegorem* legas Ioſuæ XXII, 17 : *An parum nobis eſt cum iniquitate Peor?* Vti ſonant Hebrææ. Ac ſimiliter LXX : Μὴ μικρὸν ὑμῖν τὸ ἁμάρτημα Φογώρ; At vulgatus interpres Latinus : *An parum vobis eſt, quod peccaſtis in Baalphegor?* Hoc ἔτυμον ſi placet, *Priapus* ſignificet *Phegor-pater*; ut *Iupiter* eſt *Iovis pater*; *Marspiter* eſt *Mars pater*. Similiterque dixere, *Neptunuſpater, Saturnuſpater, Ianuſpater, Dieſpater*, ſive *Dieſpiter* : Agellio teſte in V Atticarum Noctium cap. XII. Poſſis tamen & *fructus* ſive *fructificationis patrem* interpretari : quia פְּרִי eſt *fructus*, à פָּרָה *creſcere*, *fructificare.* Patris autem nomen Phegorio ſive Priapo optimè conveniat, ſi Priapus, ut dicebamus, Sol eſt, generationis omnis fons ac principium. Sic igitur colligimus, Baal-Phegor, ſive Priapum, nihil aliud eſſe, quàm ſeu naturæ, ſeu cæli, ſeu Solis vim generatricem, cælitus ſeſe diffundentem per univerſum orbem, maximeque ſe exerentem, tum in plantis; unde & in hortis ſimulachrum Priapi conſtitui ſolet : tum in animalibus, etiam hominibus; unde nupturæ ad Mutinum Titinum (ædis ei, Feſto teſte, in Veliis ad murum Muſtellinum : atque, ut B. Auguſtinus * nos docet, idem eſt ac Priapus) deduci ſolent, ut à numine generationis præſide, poſt fædos quoſdam ritus, vim & ipſæ generandi apiſcerentur. Hinc Arnobius in IV : *Etiamne Mutunus, cujus immanibus pudendis, horrentique faſcino, veſtras inequitare matronas, & auſpicabile ducitis, & optatis?* Lactantius lib. I, cap. XX : *Mutinus, in cujus ſinu pudendo nubentes præſident, ut illarū pudicitiam prior Deus delibaſſe videatur.* Mutunus verò ſive Mutinus vocabatur, non à motu, ut Vives putavit; ſed quia membrum, quo viri ſumus, Latini dicerent *mutonem*, & valentes eâ parte *mutoniatos*. Etymon valde convenit, ſi פְּעוֹר Pogor ſit פער *pagar*, quod eſt *apertum* ac *nudatum* eſſe : quæ opinio eſt Andreæ Maſii in Ioſuæ XIII, 20. Sanè, ut Rufinus ait lib. III in Hoſeam : *Beel-Phegor figuram Priapi dixerunt tenere.* At figura Priapi hæc erat, vir nudus, qui, ut de fædo hoc numine loquitur ſcriptor Ithyphallicus,

— pudore pulſo Staret ſub Iove coleis apertis.

* *lib. 4 de Civit. Dei cap. 11.*

Ac in iiſdem legas:

Natura eſt quoniam ſemper aperta mihi.

Et alia ejus generis, quæ adſcribere piget. Et, credo,huc reſpexerunt, qui voci *Phegor* turpitudinem dicerent ineſſe ; etſi, quæ illa turpitudo ſit, non dicerent. Audiamus Origenem Numer. Homil. xx : *Beel-Phegor,* inquit,*idoli nomen eſt,quod apud Madianitas præcipuè à mulieribus colebatur. In hujus ergo idoli myſteriis conſecratus eſt Iſraeli. Interpretationem numinis ipſius cùm requireremus attentiùs inter Hebræa nomina, hoc tantum invenimus ſcriptum, quod Beelphegor ſit ſpecies turpitudinis. Noluit tamen declarare,quæ,vel qualis ſpecies,vel cujus eſſet turpitudinis ; honeſtati, credo, conſulens, uti ne auditum pollueret audientium. Igitur, cùm multæ ſint turpitudinum ſpecies, una quædam ex pluribus turpitudinis ſpecies Beelphegor appellatur.* Ea turpitudo,quam noluit ille exponere, fuit iſta, quòd nudo ſtaret corpore *tento gravis faſcino* : ut de eo loquitur idem, aliuſve ſcriptor incertus, in memoratis variorum poetarum Collectaneis,ab fœdo hoc numine turpe Priapeiorum nomen ſortitis. Nec tamen ἔτυμον adlatum controverſiâ caret. Nam quid ſi *Phegor* deducamus ab eodem verbo פָּעַר, hoc eſt,*aperire* : ſed ſpectari dicamus,non figuram ſigni,ſive ſimulachri,quod erat vir detectus : ſed vim ſignati,hoc eſt Solis, qui omnia terræ aut animantium viſceribus latentia aperit ac patefacit? Quippe qui omnis generationis fons ſit ac principium. Saltem illud extra controverſiam ponimus, ob hanc Solis naturam fuiſſe ejuſmodi ſimulachri figuram. Vt nihil impediat, quo minùs utramque rationem conjungamus. Quid ſi etiam ſtatuamus,*Baal Phegor* dici à monte,in quo coleretur? Erat enim Baal-Phegor Moabitarum Deus. Ac mons Phegor ſive Phogor eſt in regione Moabitarum. Vnde Numer.xxIII,28, *Cumque duxiſſet (*Balac*) eum (*Balaam*) ſuper verticem montis Phogor,qui reſpicit ſolitudinem.* At Balac ille rex fuit Moabitarũ : ut eſt Num.xxII,4,10. Scio,aliquos malle,montem nominari à *Baal-Phegor*,qui illic coleretur : ſed magis placet,ut numen à monte appelletur,quaſi *Baalem* ſive *Iovem Phegorium* voces ; uti *Iovem Capitolinum* dicimus, vel *Muſas Heliconiades.* Eſtque in hac ſententia quoque Theodoretus in pſalmum cv, & Suidas in Βεελφεγώρ. Nihil non horum magis arridet, quàm opinio R. Salomon Iarchi, qui ad Num.xxv,3, refert, *Phegor* quidem venire à *Pagar,* quod generatim ſignificat *aperire* : ſed reſtringendam hîc apertionem ad illam natium : ut nihil aliud ſit פער,quàm *egerere reliquias cibi.* Solere enim cultores ejus coram idolo conquiniſcere, ac fimum egerere, ut hoc excrementum Deo offerrent. Sed naris valde fuerit obeſæ,qui exiſtimet,uſq; adeò communi ſenſu caruiſſe Moabitas, ut putarent, cum Dii alii ciborum deliciis, ac thuris ſuffitu,caperentur,hunc ſummum Deum ſuum fædis ac fætidis ſtercoribus

coli

coli voluiſſe. Nimis ſtultè de aliis opinatur,qui putat, hujuſmodi ſe perſuadere poſſe ludibria. Quare longè ducimus veriora,quæ antea adduximus. Quæ tamẽ & ipſa corruunt,ſi aliud huic numini nomen fuerit inter gentes,idque longè ſplendidius : ſcriptores autem ſacri,cum dedignarentur illud tam honeſto nomine nuncupare , in fædam illud appellationem immutarint. Senſit id pereruditus vir, Martinus Bucerus : qui in pſal. cv ita commentatur : *Scriptura videtur* (Deos) *datâ operâ fœdioribus & contemtioribus nominibus appellâſſe : ut* II *Reg. cap.* I *vocat Deum Acheron , Baal-zebub, id eſt magiſtrum vel dominum muſcæ. Ita exiſtimo, & dictum Baal* פעור *egeſtionis.* פער *enim Chaldaicè egerere dicitur , Hebraicè autem aperire.* Pleniuſque de eodem Ioſephus Scaliger, qui putat,Moabitas hoc numen vocâſſe בעל־רעם , *baal-reem,* quod eſt,*Deus tonitrus,*ſive *Iupiter Tonans :* inde autem Iudæos per ludibrium cudiſſe בעל־פער , *baal-Phegor ,* hoc eſt , *Deus apertionis ,* puta *natium* , in emittendo flatu ventris : quo tonitrui nihil æquè ridiculè opponitur. Quali nominum immutatione gaviſos fuiſſe Iudæos , non ſolùm ex *Beel-zebub ,* ſed etiam ex *Beth-aven* , liquet ; ut antea diximus. Sed eò ſuſpectior hæc ſententia eſt,quia omnibus ab antiquis recedat. Præterea nunquam פער, pagar, notat πέρδειν * . Nec ſi,quod vir ille doctiſſimus putabat , *Baalphegor* dixiſſent pro *baal-reem : ἁπλῶς* etiam *Phegor* ſeu *Phogor,*vocaretur. At ſæpius ſic nominatur,ut vidimus. Quare non dubitandum , quin verum numinis vocabulum fuerit *Baal-Phegor :* ac vel à monte Phegor ſic dicatur : vel à פָּעַר, hoc eſt,*aperire*; ſive quia Sol, qui eſt *Baal-phegor* aperiat ac patefaciat ſemina rerum omnium ; ſive quia ſimulacrum Baalis Phegorii ſtaret nudâ apertâque parte genitali ; ut pluribus antea expoſui. Vel ſequamur Philonem Iudæum; juxta quẽ,libro περὶ τῶν μετονομαζομένων † , Βεελφεγὼρ ἑρμηνεύεται, ἀνωτέρω στόμα δέρματος, *Beelphegor exponitur ſuperius os pellis.* Quicum convenit B. Hieronymus in Oſeæ cap. IX : *Interpretatur,* inquit,*Beelphegor idolum tentiginis, habens in ore,id eſt,in ſummitate,pellem,ut turpitudinem membri virilis oſtenderet.* Nempe uterque exiſtimat, *Pegor,*ſive *Peor,* eſſe ex פי עור, *pi agor.* Vbi פי eſt *os, orificium,ſummitas :* ac עור eſt *pellis,* ſive *tentigo,* ſive *pellis diſtenta.* Vt *pi agor* valeat , *os* ſive ſummitas pellis diſtentæ, ſeu tenti : ut Horatius appellat in lib. Epodon * :

Tenta, cubilia, tectaque rumpis.

Nempe,quæ de Priapo diximus,hic etiam locum habent; quia ut Græcis Priapus, ita Orientalibus Baalphegor, ſtabat erecto pene, oréque ejus membri nudo ac aperto,ad denotandum, quemadmodum in animantibus ab ea parte proflueret τὸ σπέρμα † , ita ab hoc numine in totam rerum naturam promanare vim omnem ſeminalem.Nec ambigendum,quin obſcenæ iſti figuræ convenerint ſua etiam ſacra. Nimirum uti,quia Bacchus eſt liquo-

* *pedere.*

† *de immutationes nominum.*

* *od.* 12.

† *ſemen.*

liquoris,ac præcipuè vitigeni præſes,eò in ſacris ejus vino ſe proluebant: inque Veneris ſacris concubitu itidem indulſerunt : ita ſacris Baalphegor,qui generationi præerat, hoc agebatur, quod dies illa, & natura numinis , ſuadere videbatur. Itaque Num.xxv, 1, 2, 3 , Iſraëlitæ ad Baal-Phegor ſacrificia vocati , initiati eſſe huic numini , & fornicati cum filiabus Moab,dicuntur. Cujuſmodi ſtupra etſi aliàs etiam evenirent; tum tamen majori fiebant licentiâ ; quia ipſum iis numen capi ac delectari crederetur. Eadémque ſacra putantur, quibus præerat Maacha, mater regis Aſa : qui eam ab hoc removit officio,ac numinis illius ſimulachrum combuſſit ; cineréſque projecit in torrentem Cedron : ut eſt 1 ſive 111 Reg. xv, 11, & 11 Paralip. xv, 16. Hac de re ſic B. Hieronymus in Oſee cap. iv : *Iſtiuſmodo idololatria erat in Iſrael : colentibus maximè feminis Beelphegor ob obſceni magnitudinem : quem nos Priapum poſſumus appellare.* Ac paullo pòſt , locum, ex Regum libris indicatum,ita περιφράζει : *Inſuper & Maacham matrem ſuam amovit,ne eſſet princeps in ſacris Priapi, & in luco ejus,quem conſecraverat : ſubvertitque ſpecum ejus , & confregit ſimulachrum turpiſſimum , & combuſſit in torrente Cedron.* Exinde ſubjungit iſta de loco Oſee : *Sciendum , quod in præſenti* קדשות *meretrices,* ἱερεῖς,*id eſt,ſacerdotes Priapo mancipatas vocet.* Vt nulli dubium eſſe poſſit,quin Pater ille doctiſſimus putârit,in obſceni numinis ſacris omnia fuiſſe obſcena commiſſa.

Sed adverſus ea,quæ diximus,ut oſtenderemus,Baal-Phegor eſſe Priapum , ac utroque Solem denotari : aliquis obduxerit nobis Athenæum ; qui Priapum ait eſſe nō Apollinem,ſed Bacchum. Sic enim ſcribit lib. 1 : Τιμᾶται δὲ παρὰ Λαμψακηνοῖς ὁ Πρίαπος, ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Διονύσῳ, ἐξ ἐπιθέτου καλούμενος οὕτως, ὡς Θρίαμβος, καὶ Διθύραμβος· *Lampſaceni Priapum venerantur : qui idem ac Bacchus, nempe epithetum ejus,haut ſecus ac Thriambus,& Dithyrambus.* Ideo Phallicum carmen alii Baccho ; alii Dionyſo adſcripſere. Ariſtophanis ſcholiaſtes in Acharnenſes : Ἄσματα λέγονται φαλλικὰ, τὰ ἐπὶ τῷ φαλλῷ ᾀδόμενα μέλη. ἔστι δὲ εἰς Διόνυσον, ἢ ἄλλοτε εἰς Πρίαπον· *Phallica dicuntur carmina, quæ canuntur in phallum : quod eſt in Bacchum , vel ſecundùm alios, Priapum.* Sic Scaliger jam olim emendavit; ubi perperam vulgo, ἢ εἰς ἄλλο καρπόν. Nempe non pugnant, qui Bacchum , quique Priapum dicerent , quia non Priapus modò, ſed Bacchus quoque, idem eſt ac Sol : ſed Priapum quando vocarent , univerſè ſpectabant generationem omnium rerum, maximéque plantarum, ac animantium : cùm verò Bacchum nominarent , particulatim attendebant maturationem liquoris in vitibus , ſive uvarum, & vini productionem. Et ſanè Διόνυσον eundem eſſe , ac Solem ; ſtatuunt etiam Diodorus Siculus , Vlpianus Rhetor, Macrobius, alii : ut inferiùs ex iis commonſtrabimus.

CAPVT

CAPVT VIII.

Moabiticum etiam numen esse Chamos, *sive* Chemos : *unde nomen esse videatur : atque ab eo* Κῶμον *Græcorum nominatum, non* ἀπὸ τῆ κώμαλος. Comi, & Priapi *discrimen.* Nebo *sive* Nabo *ex eo vocatum, quod oracula funderet. Apud* LXX *seniores videri* Δαγὼν *pro* Ναβὼν *vetusto errore legi. Parum solidè probari ex Scripturis, numen fuisse Moabiticum.* Baithum, Dibon, Nabo, Meduba, *Moabitidis urbes. Quid impulerit B. Hieronymum, ut putaret,* Nebo *esse idem numen, ac* Chamos : *& quid in caussâ sit, cur difficilius eâ parte summo huic viro assentiamus.* Vrotalt *Arabibus est idem ac Dionysus sive Sol. Arriani locus de duobus Arabum Diis excussus. Etymon vocabuli* Vrotalt. Dysares, *sive* Dusares *Arabum, quis sit, & unde nomen acceperit. Dacharenis coli. Vt* Baisampsa *etiam nomen sortita sit à cultu Solis.*

MOabitarum quoque numen erat כמוש, *Chemos*; sive, ut LXX vocant, Χαμώς. Ierem. cap. XLVIII (quod est de excidio Moabitarum) commate 7 : *Et ibit Chamos in transmigrationem, sacerdotes ejus & principes ejus simul.* Item comm. 13 : *Et confundetur Moab à Chamos; sicut confusa est domus Israel à Bethel, in qua habebat fiduciam.* Sententia est; Moabitas frustratum iri spe suâ, quam reposuerant in numine suo Chamos ‡ : quippe, non vate eo auxiliari, planè perituros. Hoc numen idem ac Baal-phegor; qui quomodo ad Solem reducatur, satis exposuimus. B. Hieronymus in Ies. XV, 2, *In Nabo erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beelphegor.* Conflatum est כמוש ex כ servili, quod similitudinem notat; & מוש, quod est *palpavit, contrectavit.* Philo lib. II Allegoriarum Legis : Χαμὼς ἑρμηνεύεται, ὡς ψηλάφημα· ἴδιον δὲ τῆ μὴ ὁρῶντος τὸ ἔργον τοῦτο· *Chamos exponitur, quasi palpatio : quod proprium est non videntis.* Vnde verisimile fit, numen hoc præfuisse contrectationi nocturnæ, & amatoriæ ac lascivæ compotationi, quæ eò viam parat. Sanè Κῶμος, quod à *Chamos,* (non à κοίμημα, sive κῶμα, ut putarunt) Græcis Deus fuit conviviorum, non modestorum; sed ubi lascivia foret, ac protervia, conjuncta. Qualia plurimùm sunt amatorum, ac juvenum, multa qui petulanter ac nequiter agunt, ubi incaluerint vino. Indéque κωμάζειν, uti hinc Latinum *comessari*; non à *comedendo*; cùm princeps syllaba sit porrecta. Notum autem hoc * Comici : *Sine Cerere & Libero friget Venus.* Notum item illud poetæ Sulmonensis † : *Et Venus in vinis ignis in igne fuit.* Sic igitur à comessatione devenitur ad ψηλάφημα, sive palpationem illam, & contrectationem Veneream. Quibus etiam confirmatur B. Hieronymi sententia, existimantis, eundem esse *Chamos*, ac *Beelphegor.* Atque hoc illo etiam probari posse existimo, quòd

‡ *1 sive 3 Reg. cap. 11, comm. 7, & 2 sive 4 Reg. cap. 23, comm. 13.*

* *Eun. act. IV, Sc. 5.*

† *lib. 2 de Arte.*

quòd uterque idem ſit ac Διόνυσος, ſive *Liber*, vel *Bacchus*. Nam *Beelphegor* eſſe *Dionyſon*, jam antea vidimus. At quis inficias ierit, ſympoſiorum præſidem eſſe Διόνυσον? Atqui præfectus iis Comus. Quare Comus quoque Dionyſus erit. Comus autem Chamos; ac Dionyſus, Sol. Proinde Chamos etiam Dionyſus ſive Sol fuerit. Videor interim videre mihi aliquid inter *Chamos*, & *Beelphegor*, diſcriminis: tale fere, quale Græcis inter *Priapum*, & *Comum*. Vterque eſt Bacchus, hoc eſt, Sol. Sed in Priapo conſideratur generatio omnis: in Como non omnis, ſed vini. In illo propriè præcipuéque generatio hominis attenditur: in hoc potiùs compotatio, inque vino protervia, quæ ſæpe ad hominis generationem munit viam.

Etiam à viris eruditis *Nebo*, ſive *Nabo*, Moabiticum eſſe numen, atque idem ac *Chamos*, & *Baal-phegor*, putatur. Vbi tria in conſiderationem veniunt: utrùm Nebo ſit numen, & an numen Moabitarũ, & an idem ac duo illa numina, vel nomina, quæ ad Solem reduci dicebamus. Numen eſſe, cenſet B. Hieronymus, in Eſaiæ cap. XLVI, I; ubi ſic ille: *Nabo & ipſum idolum, quod interpretatur* PROPHETIA, & DIVINATIO: *quam poſt Euangelii prædicationem in toto orbe conticuiſſe ſignificat.* Quibus ex verbis colligo, Nebonis oraculum conſuli ſolere: atque hinc eſſe nominis ejus cauſſam. Verba verò prophetæ, ad quæ Hieronymus hoc annotavit, ſunt iſta: *Confractus eſt Bel, contritus eſt Nabo, facta ſunt ſimulachra eorum beſtiis, & jumentis.* Sed variant hic LXX, qui reddidere: Ἔπεσε Βὴλ, συνετρίβη Δαγὼν, ἐγένετο τὰ γλυπτὰ αὐτῶν εἰς τὰ θηρία, καὶ τὰ κτήνη. Vbi Δαγὼν etiam legit B. Hieronymus. Sic enim ſcribit ad eum locum: Δαγὼν, *qui tamen in Ebraico non habetur. Et eſt idolum Aſcalonis, Gazæ, & reliquarum urbium Philiſtin.* Item Cyrillus hunc in locum, nec non Procopius. In Romanâ tamen Græcorum Bibliorum editione pro Δαγὼν eſt Ναβὼ, uti in Hebræo. Ac facilè mihi perſuadeo, LXX Ναβὼ, vel Ναβὼν, ſcripſiſſe. Nam & Theodotio habet Ναβὼ, uti Symmachus Νεβὼς. Quàm autem vicina Ναβὼν, & Δαγών! Et multò notius *Dagonis* numen: ut facile hîc potuerit librario error oboriri.

Alterum erat, ſitne Nabo numen Moabiticum. Aſſyrium eſſe, ſatis eſt apertum ex loco Ieſaiæ memorato. Vtrùm verò & Moabiticum ſit, non æquè liquet. Moabiticum ſenſiſſe, dicuntur LXX: ut qui ſic verterint Eſa. XV, 2, Ἀπολεῖται γὰρ καὶ Νεβὼν, οὗ ὁ βωμὸς ὑμῶν. *Peribit & Nebon, ubi altare veſtrum.* Sed enim potiùs per *Nebo* intelligo Moabitidis urbem, à filiis Ruben exſtructam: ut eſt Num. XXXII, 38. Tum autem, quod de ara additur, non eſt in Hebræis: quæ ſonant, uti eſt in vulgatâ. Ea ſic habent: *Onus Moab: Quia nocte vaſtata eſt Ar Moab, conticuit: quia nocte vaſtatus eſt Murus Moab, conticuit. Aſcendit domus, & Dibon, ad excelſa in planctum: ſuper Nabo,*

Nabo, & ſuper Medaba, Moab ululabit. At quantum abeunt ab his LXX! Nam Latinè ſic reddas: *Verbum contra Moab. Nocte peribit Moabitis. Nocte enim vaſtabitur murus Moabitidis. Contriſtamini in vobis ipſis. Peribit enim & Nebon, ubi ara veſtra. illuc adſcenditis ad plorandum ſuper Nabaton Moabitidis.* Videtur autem mihi clariſſimus ſocer meus Fr. Iunius optimè Hebræorum mentem ſic expreſſiſſe: *Aſcendet Baiithum, & Dibonem, Bamothas* (ſive in excelſa) *cum fletu: ſuper Nebunte, & ſuper Medeba, Moab ululabit.* Baithum oppidum Moabitidis ſic dictum à templo idololatrico. Nam בית non *domus* modò, ſed etiam *templum.* Dibon item civitas Moabitidis, in qua templum idololatriâ clarum. Hinc Heſychius: Δηβών, τόπος ἔνθα ἵδρυται ἱερὸν Μωαβιτῶν· *Deebon, locus ubi exſtructum fanum Moabitarum.* Nebuntem ſive Nebonem oppidum Rubenitæ itidem condiderant: ut eſt Numer. XXXII, 38. Ac meminit etiam Ierem. XLVIII, 1. Eodemque nomine montis Ararim cacumen, Deuter. XXXII, 40. Medebam, ſeu Medavam, præter Scripturas, & Ioſephum, etiam Ptolemæus, & Stephanus, in Arabia conſtituunt: ſed hic in Nabathæa; ille in Petræa; quod magis convenit prophetæ verbis.

Poſtremum erat, utrùm Nebo ſive Nabo ſit idem, ac Chamos. Nebo erat urbs Moabitidis; in qua numen colebatur ejuſdem cum urbe nominis. At hoc numen aliter *Chamos* dicebatur; ut indicant verba illa B. Hieronymi ſuperiùs adducta: *In Nabo erat Chamos idolum conſecratum, quod alio nomine appellatur Beel-Phegor.* Quare ex Hieronymi mente *Nebo*, quando pro numine ſumitur, idem ſit, ac *Chamos, & Beel-phegor.* Video, quid impulerit doctiſſimum Patrem. Sic colligebat ſecum. Moabitis Chamum, & Beelphegor, cultos conſtat. At Nebo, cui numen ejuſdem nominis, fanum habuit ſui numinis. Numen igitur illud, *Nebo* dictum, idem ſit ac Chamus, & Beelphegor. Meliùs procederet argumentum, ſi conſtaret, Moabitas omnes unum duntaxat, atque idem numen invocaſſe. At quid prohibet, quo minùs plura coluerint numina: ſive una urbs plures haberet Deos, ſive hæc quidem Moabitidos urbs hoc numen, alia verò aliud, veneraretur? Nos Nebo diverſum eſſe à Chamo ſic colligimus. Beelphegor eſt Priapus; Chamos eſt Comus; uterque Liber ſive Bacchus, hoc eſt, Sol; uti vidimus. At Nebo alius à Sole. Nam ut diverſum numen conjungitur cum Belo Ieſa. XLVI, 1, ubi contrita ait ſimulachra & Bel, & Nabo. Vt Nabo fuerit Aſſyriis numen dignitate proximum Belo. At Bal ſive Bel Sol erat: quemadmodum fuſè antea oſtenſum. Nebo igitur potius ſit Luna. Hæc enim duo numina præcipuo in pretio fuere Chaldæis, totique Orienti.

Venio ad *Vrotalt.* De quo ſic Herodotus in Thalia, ubi Arabum religionem

gionem ac mores deſcribit : Διόνυσον δὲ θεὸν μοῦνον, καὶ τὴν Οὐρανίην ἡγεῦνται εἶναι· — Ὀνομάζουσι δὲ τὸν μὲν Διόνυσον, Οὐροτάλτ· τὴν δὲ Οὐρανίην, Ἀλιλάτ· *Solos pro Diis habent, Dionyſum, & Vraniam. — Ac Dionyſum quidem Vrotalt; Vraniam verò Alilat appellant.* Deque his duobus diis, ſimiliter Origenes in v contra Celſum *: Ἀράβιοι δὲ τὴν Οὐρανίαν, καὶ Διόνυσον, τούτους μόνους σέβοντες· *Arabes Vraniam tantùm, & Liberum colunt.* Aliter tamen de iſto Arrianus in VII †; ubi narrat, quomodo Alexander Magnus, quia cognoviſſet, duos ſolùm Deos ab Arabibus coli, Vranum ſive Cælum, & Dionyſum ſive Liberum, petierit, ut duobus illis tertius adderetur : quippe qui non inferiora Libero Patre geſſiſſet, ac præterea Arabibus conceſſiſſet ſuis vivendi legibus poteſtatem. Sed de Arabibus antiquis potior eſt mihi vetuſtiſſimi hiſtoricorum Herodoti, quàm juniorum, auctoritas. Nec propterea diffiteor, ab iis Liberum quoque, ob res ſtrenuè geſtas, divino eſſe honore affectum. Sed enim honos ille primitus heroicus ſolùm fuit; poſtea in divinum eſt converſus : neque tum Liber ſeorſum cultus à Sole; ſed cultu mixto Liberum in Sole, Solem in Libero, venerabantur. Nec probare poſſum, quod Libero Vranum addat Arrianus, præteritâ Vraniâ : quam Aſia, & Africa omnis, tantopere coluit. Nec Vranus eſt à Sole diverſus; quia is cæleſtium eſt ignium moderator; ut poſtea pleniùs explicabitur.

* *pag. 261, edit. Auguſt.*

† *Verba Arriani adduximus libro ſuperiori cap. 26.*

Sed unde dicitur Οὐροτάλτ? Puto, notare *beneficium luminum.* Habemus Ieſaiæ XXVI, 20 : ubi eſt טל אורת, *tal oroth,* hoc eſt, *ros lucis,* ſive *ros luminum.* *Ros* verò κατὰ μεταφορὰν ſumitur pro divino quolibet beneficio cælitus nos quaſi irrorante. Ex *orot* igitur, & *tal,* fit *orotal,* & *t* adjecto, *orotalt,* vel *ourotalt :* hoc eſt, *Deus,* vel *dator lucis :* quo nihil eſt Soli convenientius.

Nec alius à Διονύσῳ, ſive Sole, eſt Δυσάρης, ſive Δουσάρης, vel Δευσάρης. Quæ vox, ut ſuſpicor, conflata ex דוץ, *duts,* & ארץ, *arets.* Quorum prius *gaudium,* alterum notat *terram.* Vt notet, *lætitiam terræ,* hoc eſt, mortalium. Nam Liber ſive Sol lætitiâ implet mortales, maturando fruges, & uvas : unde de vino ſic Maro I Æn.

Munera lætitiamque Dei.

Duſaren verò eſſe Arabum numen, indicat locus ille Tertulliani in Apologetico cap. XXIV : *Vnicuique etiam provinciæ, & civitati, ſuus Deus eſt : ut Syriæ Aſtartes, ut Arabiæ Diſares.* Vbi perperam in Aldinâ, *Diaſares.* Etiam apud Stephanum ſive Hermolaum Byzantium eſt : Δουσάρη, σκόπελος καὶ κορυφὴ ὑψηλοτάτη Ἀραβίας. εἴρηται δὲ ἀπὸ τοῦ Δουσάρου. Θεὸς δὲ οὗτος παρὰ Ἄραψι, καὶ Δαχαρηνοῖς τιμώμενος. *Duſare, locus Arabiæ ſublimis. Sic verò à Duſaro vocatus. Is verò Deus ab Arabibus, & Dacharenis, cultus.* Dachareni autem Arabiæ

Felicis

Felicis populus, qui aliter Nabathæi : ut docent Stephanus in Δαχαρηνοὶ & Euſtathius in Dionyſii περιήγησιν. Vnde corrigendus Heſychii locus, ubi vulgò legitur : Δυσάρην, τὸν Διόνυσον Ματαβαῖοι, ὥς φησὶν Ισίδωρος· *Duſaren, Liberum Mabatæi, ut ait Iſidorus.* Vbi Ναβαταῖοι legendum, liquet. Primuſque ſic emendavit ſocer clariſſimus Franciſcus Iunius ſuis in Tertullianum * notis.

Etiam Arabiæ urbs eſt Baiſampſa : ubi Solem cultum, nomen teſtatur; quod *Solis domum* ſignat. Teſtis Stephanus in Vrb. deſcript. Βαισάμψα, πόλις ἐν τῷ Αραβικῷ κόλπῳ περὶ τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὅ ἐστιν οἶκος ἡλίου· ὁ πολίτης, Βαικαμψηνός. *Bæſampſa, urbs in ſinu Arabico ad mare Rubrum, ac ſignificat Solis domum. Gentile ejus Bæcampſenus.* Hinc ΒΑΙΚΑΜΨΗΝΩΝ, in nummo Trajani †. Eſt igitur compoſitum. Prior pars eſt Syriacum, & Arabicum, בֵּית, pro quo & κατ᾽ ἀποκοπὴν dicitur בֵּי, *domus, templum.* Altera eſt Arabicum שַׁמְס, quod Hebræis שֶׁמֶשׁ, *ſol.* Imò Arabes non modò Σάμης, vel Σάμψον, ſed & Σάμψα, extulerint; ſi rectè Stephanus : Σάμψα, κώμη τῆς Αραβίας. τὸ ἐθνικὸν, Σαμψηνός. Σάμψα δὲ, παρὰ τοῖς Αραψιν ὁ ἥλιος. *Sampſa, vicus Arabiæ. Gentile Sampſenus. Sampſa verò Arabibus Sol.*

* *Apologet. cap. 24.*

† *In theſauro Goltzii, cap. de opidis fluviiſque.*

CAPVT IX.

Perſis Sol Mithras, *& unde id vocabulum : atque ejus propaginem eſſe* Mithridates, *qui &* Mithradates. *Mithras non tam unus, quàm ſupremus Perſarum Deus : medius autem inter Oromazem, & Arimanium; unde* Μεσίτης *vocabatur. Idem* τριπλάσιος *dictus : quod veteres Dionyſii interpretes originem ducere exiſtimant ex luce triplicatâ eo die, quo in ſciaterico Achazi umbra receſſit : ſed opinio hæc refellitur, veriorque ejus vocabuli ratio adfertur. De Amani ſive Omani cultu apud Perſas, & alios, qui hunc ab ea gente ritum accepiſſent. Non tam eum ſummum numen, quàm ſymbolum illius, videri : nempe ignem inextinguibilem. Ratio unde* Amanus *dicatur. Non eſſe ex eo nomen* Achæmeniis *vel* Achæmenidis, *quia Solem colerent; ſed ab* Achæmene, *unde orti : hunc tamen, boni ominis ergo, ab Sole, ſive Igne, ſolari ſymbolo, nomen fuiſſe ſortitum. Soli à Perſis ſacrificatum equum; item ab gentibus aliis : & quæ ritus ejuſce cauſſa.* Mithrax *vel* Mithridax *gemma, unde dicta. Manichæos à Perſis hauſiſſe, quòd Solem ſic venerarentur, ſeu proprius ille, ſeu ſymbolicus fuerit cultus.*

AB Arabibus gradum jam capeſſo ad Perſas : quibus itidem Sol pro Deo habebatur : quod veterum tam multis proditum video, ut Sozomenum hic *, & ejus notæ alios, adducere ſi velim, agere ſæpius jam actum videar. Nomen verò Μίθρας. Heſychius : Μίθρας, ὁ ἥλιος ἐν Πέρσαις. Ac ſimiliter quoq; Suidas in Μίθρου. Hinc in veteribus inſcriptionibus ‡ :

* *lib. 2, cap. 8, & 9.*

‡ *apud Gruterum Inſcript. pag. 34, num. 5, & 6.*

‡ *ibid. num.* 2. DEO SOLI INVICTO MITHRÆ: vel ‡, SANCTO INVICTO MITHRÆ: vel, SOLI INVICTO MITHRÆ. In quibus & reperias *, OMNIPOTENTI DEO MITHRÆ: ac ſimpliciter †, INVICTO MITHRÆ. Niſi quod ſemel iterumque, MITHRE, merâ vocali exaratum. Origo vocis eſt à Perſis מתר Mether, quod & Mither: ac valet *magnus*, unde comparativus מתרי Mithri, vel מתרא Mithra, hoc eſt, μείζων ſive *major*: ut idem ſit ac δυνάστης ſive *dominus*. Quod Scaligero monitum in VI de Emendatione temporum ‡: ubi inde conflatum cenſet Μιθραδάτης, quaſi מתר־דתא. Per A enim in veteri etiam Regis nummo in Theſauro Goltzii * legas: ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΟΝΤΟΥ. Sed Μιθριδάτης per I exaratum ſemper apud Strabonem, Plutarchum, & Appianum. Vti & Ioſephum lib. XI Antiq. cap. I. Nec aliter unquam Latini; ut errent, qui, ob unius nummi auctoritatem, ſemper ſubſtituunt, *Mithradates*; ut apud Tullium, Hirtium, Vellejum, Iuſtinum, cæteros. Atque iſta dicta ſint de nomine. Venio ad Solem ipſum: qui vel unus, vel ſupremus ſaltem, Perſis Deus fuit. Vnum dicit Herodotus, eique equum oblatum. Verba ſunt lib. I: Θεῶν δὲ μόνον ἥλιον σέβονται, καὶ θύουσι ἵππους †. Similiter Strabo in XI: Θεὸν δὲ (al. Θεῶν) ἥλιον μόνον ἡγοῦνται· τούτῳ δὲ ἱπποθυτοῦσι ‡. Trogus ſive Iuſtinus lib. I: *Solem unum Deum Perſæ eſſe credunt, & equos eidem Deo ſacratos ferunt.* Supremum dicunt alii. Heſychius: Μίθρης ὁ πρῶτος ἐν Πέρσαις θεός· *Mithras ſupremus Perſarum Deus.* Et profectò potior eſt hæc eruditi grammatici ſententia; quàm illa Herodoti, Strabonis, Trogi. Nam, ut poſtea videbimus, coluere etiam Lunam, Venerem, atque elementa. Imò, ut monſtratum nobis libro ſuperiori *, habuere etiam Oromazen, ut boni fontem, & Arimanium, ut principium mali: quaſi illum *Iovem*, hunc *Vejovem* dicas. Inter autem hæc duo nomina quaſi medium ſtatuêre Solem, quem *Mithram* vocarunt. Plutarchus de Iſid. & Oſir. Ἐκάλει τὸν μὲν Ὡρομάζην, (ſeu Ὡρομάσδην) τὸν δὲ Ἀρειμάνιον· μέσον δὲ ἀμφοῖν, τὸν Μίθρην εἶναι. διὸ καὶ Μίθρην Πέρσαι τὸν μεσίτην ὀνομάζουσιν. *Vocavit* (Zoroaſtres) *illum quidem Oromazem, hunc verò Arimanium: medium verò amborum Mithram: eò & Perſæ Mithram dicunt mediatorem.*

Porrò Μίθρας hic dictus iiſdem Τριπλάσιος ſive *Triplex*: eóque cognomine in memoriam ejus ſacra celebrabantur. Vnde apud Dionyſium, cognomento vulgari Areopagitam, epiſtola VII ad Polycarpum legas: Τοῦτο τῶν Περσῶν ἱερατικαῖς ἐμφέρεται φήμαις, καὶ εἰσέτι Μάγοι τὰ Μνημόσυνα τοῦ Τριπλασίου Μίθρου σημαίνουσιν· *Apud Perſas ſacerdotes famâ hoc fertur, ac præterea Magi memoriale ſacrum Triplicis Mithræ perficiunt.* Sed non ita facile eſt dicere, cur Τριπλάσιος ſit vocatus, & quid rei fuerit, in cujus memoriam ſacra hæc fierent. Duorum Dionyſii interpretum Græcorum, Pachymerii, ac Maximi,

* *ibid. num.* 5.
† *num.* 3.
‡ *cap. de hebdomadibus Danielis.*
* *pag.* 154.
† *Solum è Diis colunt Solem, eique equos ſacrificant.*
‡ *Deum Solem duntaxat putant: huic vero ſacrificant equo.*
* *cap.* 5.

ximi, ea eſt ſententia; Perſas, viſo in cælis grandi Solis miraculo, quod contigit temporis Ezechiæ Regis, & cognomen, & ſacra hæc inſtituiſſe. Ac Τριπλασίου nomen Mithræ ſive Soli datum, quia dies penè fuerit triplicatus: quod adſtruere conantur ex hiſtoria ipſa, quam legere eſt II ſive IV Reg. cap.xx, & Ieſa.xxxviii. Hic refertur, ut Ezechias rex, letali morbo decumbens, cùm intellexiſſet ex Ieſaia propheta, Deum, precibus ſuis exauditis, quindecim vitæ annos adjeciſſe, nec deventura eſſe Hieroſolyma in Aſſyrii Regis poteſtatem; ſignum petierit, quò animus ſuus de promiſſo hujuſmodi firmaretur. Tum optionem ei à propheta datam, malletne umbram lineis decem procedere, an retrocedere: illum poſterius, ut naturæ repugnantius, elegiſſe: continuò autem decem lineis retro abiiſſe illam in ſciatherico, quod fieri curârat pater ejus Achaz. Ex hac hiſtoria ſic colligunt, horam jam diei decimam fuiſſe, cùm regredi inciperet Sol: decem igitur horis opus fuiſſe, priuſquam ad ortum perveniret: horas totidem requiſitas, priuſquam rediret, unde abierat: reſiduas fuiſſe horas diei duas, undecimam, & duodecimam: ac proinde diem illam fuiſſe horarum duarum & triginta: eóque complexam eſſe lucem bidui, hoc eſt, bis duodecim horarum æquinoctialium: ac decem horas reliquas, quia ſolum duæ deſiderentur horæ, quo minus integrum diem conficiant, κατὰ συνεκδοχὴν haberi pro integro die. Diem igitur fuiſſe triplicatam: ac propter tam grande miraculum jure Μίθραν, qui Sol eſt, dici Τριπλάσιον ſive Triplicem. Verùm ut ſpecioſè ea dicantur, multa tamen ſunt, quæ ſententiam hanc reddant ſuſpectam. Primùm, nec in Regum libris, nec in propheta Ieſaia, legere eſt, Solem retroceſſiſſe, ſed umbram: potuit autem Deus, Sole curſum ſuum peragente, ſic per ſe, vel angelorum miniſterio, impeditis Solis radiis, lucem temperare, ut, eâ aliter, atque aliter, admiſſâ, non projiceretur umbra, niſi ubi prædixiſſet prophetes. Atque hanc ſententiam amplexi ſunt Burgenſis, Vatablus, Montanus. Eique mirificè favet argumentum illud, quod ſi dies iſta fuiſſet quaſi tridui: majus fuiſſet miraculum, quam temporibus Ioſuæ, cum bidui ſpatium pro die foret. Nam Ioſuæ x, 13, eſt: *Stetit itaque in medio cæli, & non feſtinavit occumbere ſpatio unius diei.* Atqui proximè ſubjungitur: *Non fuit antea, & poſtea, tam longa dies.* Præterea legati Babylonii, ut eſt Paralip. lib. II, cap. XXII, *interrogarunt de portento, quod acciderat ſuper terram.* Vbi, quia *ſuper terram* dicitur, longè veriſimilius eſt, miraculum hoc non in cælo ab iis obſervatum, ſed ex Iudæa ad eorum aures perveniſſe. Nec enim intra Iudææ conſcientiam potuit contineri tam grande miraculum, quod non rex ſolus è lectulo in paterno proſpexerat horologio; ſed tot alii ſimul in regis aula, & extra eam alii iis in locis, unde ad Achazi horologium pateret proſpectus.

Hæc

Hæc ſi ita ſunt, planè concidunt iſta de triplicato illius diei ſpatio. Sed enim non levis apud omnes pios Sanctorum eſſe Patrum debet auctoritas. Atqui illi, etſi de ſpatio diei diſſentiant, in eo tamen convenire videntur, Solem ipſum mutaſſe curſum ſuum. Sic enim è Græcis Theodoretus in illud pſal. XXIX, *Audivi dominum, & miſertus eſt mei.* Item Cyrillus, & Elias Cretenſis in Nazianzenum. Imò Hippolytum idem ſenſiſſe, legas apud Glycam in ſecundo Annalium. E Latinis ſimiliter Auguſtinus de mirabilibus Scripturæ lib. II, cap. XLVIII; item Hieronymus, Haymo, alii. De eo igitur ne pugnemus. Præſertim quando ſic quoque nihil inde efficitur, quale voluerunt. Neque enim, ſi lineis decem ſit umbra regreſſa, eò Soli decem fuerit horis opus in recedendo, ac alteris decem in remeando: quia fortaſſe lineæ illę, ut optime Toſtato obſervatum, non horarum fuerint, ſed ſemihorarum. Proinde non viginti horis dies illa longior fuerit ſolito, ſed denis duntaxat. Imò quid ſi & quadrantes lineis fuerint ſignati? Sic quinque ſolùm horis exceſſerit. Verùm nec tantum opus largiri. Potuit & Sol decem eſſe lineis regreſſus, & dies tamen par ſpatio fuiſſe cæteris. Vt ſi, Dei juſſu, Sol celerrimè ad ortum, atque à prima linea mox ad decimam reciprocârit. Quam infirmo igitur tibicine nituntur, qui cum Procopio * ſtatuunt διπλασίαν ἡμέραν γινομένην, ſive, ut apud B. Hieronymum legas, *penè duplicem factum diem*: cui & ſententiæ, ut Vatablo monitum, favet R. Kimchi. Quid igitur de illis putabimus, qui etiam triplicatam lucem volunt? Quærat aliquis, ſi ſacrum illud Perſicum in memoriam Triplicis Mithræ non ſit ab illuſtri illa die: unde igitur nomen hoc ſortitum credamus. Dixero, facilius eſſe, quid ſit falſum, videre, quàm verum perſpicere. Fortaſſe Τριπλάσιον dictum ob tria illa in Deo eximia, ſapientiam, ratione intellectus; bonitatem, ratione voluntatis; & potentiam, in exequendis omnibus. Sic etiam dici potuiſſe ab triplici Solis effectu; calore, lumine, & diſtinctione temporis. Vel ab triplici dierum menſura: quia alii pares, ut æquinoctiales, ſeu verni, ſeu auctumnales: alii breviores, ut præcipuè brumalis: alii longiores, uti tempore ſolſtitii; prout veteres dixere, quod nunc laxiùs ſolſtitii vocem accipientes, διακριτικῶς ‡ vocant *ſolſtitium æſtivum.*

* *Eſa.* 39.

‡ *diſcernendi gratia.*

Amanum quoque, & Anandratum, Perſicos eſſe Deos, teſtis eſt Strabo in XI: ubi narrat, ut à Perſis in Hircania templum ſit conditum Deæ Anaitidos, *καὶ τῶν συνβώμων θεῶν, Ἀμανοῦ καὶ Ἀνανδράτου, Περσικῶν δαιμόνων, eodem altari gaudentium Deorum Perſicorum, Amani, & Anandrati.* Libro etiam XV narrat, ut in Cappadocia ſit magna magorum multitudo, qui dicantur Πύραιθοι. Addit quoque, πολλὰ δὲ καὶ τῶν Περσικῶν θεῶν ἱερὰ, *& multa Deorum Perſicorum templa.* Subjungit mox, ut in πυραιθείοις ſit ara, in qua

ſervant

ſervant ignem perennem, eóque πύραιθοι quotidie ingreſſi, per horam quaſi, ante ignem carmen ſive ἐπῳδὰς ſuas concinant, idque verbenas manu tenentes, tiaris velati utrimque ſic dependentibus, ut vittæ maxillas & labia contegerent. Et iſta ait ex lege fieri in delubris τῆς Αναΐτιδος *, καὶ τοῦ Ωμανοῦ. Vbi non dubito, quin idem ſit Ωμανὸς, ac qui lib. XI erat Αμανὸς, ſive, ut eſt in MSSis, Ωμανός. Sed in quæſtione eſt, quis naturæ Deus (nec enim Perſæ antiqui Deos animales coluerunt) intelligi debeat. Doctiſſimorum ea virorum opinio eſt, Solem ſignari. De quo faciliùs aſſentirem, niſi, in utroque Strabonis loco, conſtaret, Anaïtidi deæ deum Omanum ſive Amanum ſubjungi. Vnde colligo, cùm Anaitis ſit Venus ſeu Diana, Omanum propriè non ſignare Solem, qui Mithras Perſis vocatus, & pro ſummo habitus nùmine fuit: ſed duntaxat ejus ſymbolum, Ignem perennem: in quo Solem, tanquam divino ſymbolo, colebant. חום chom eſt *calor*: unde חמה chama, *Sol*, vel *Ignis*. A quo חמנים chamanim, quæ Græcis πυραιθεῖα. Hinc Levit. XXVI, 30, חמניכם Chamanicem; quod reddunt *ſimulachra veſtra*: malim *pyræa*, ſive *pyræthea veſtra*: hoc eſt, ſepta, in quibus ad ignem perennem concinitis carmen veſtrum. Scaligero viſum, ex חמה, appoſito א, etiam eſſe *Achaman*; indeque Perſas dici *Achæmenios*: cujus ſententiæ ei fundus eſt locus iſte Lutatii Placidi in lib. I Statianæ Thebaidos: *Nunc Achæmenii dicuntur, ubi Apollinem Solem dicunt; cujus & ſacrorum ritus inveniſſe dicuntur.* Quare, ſi Scaligerum audimus, Perſæ vocentur *Achæmenii*, quaſi Solis cultores, quia repererint Solis cultum. Id parùm mihi ſit veriſimile. Potiùs habuero fidem Herodoto: qui auctor eſt libro I, & VII, veterum eſſe Perſarum familiam Paſargadarum: in hac fuiſſe Achæmenidarum cognationem: ex ea reges Perſicos originem ducere: ſic dictam ab antiquo Achæmene: quod nomen multi habuerint nobiles Perſæ: etiam pater Cambyſis, avus Cyri maternus. Ipſum verò *Achæmenis* nomen facilè mihi perſuadeo eſſe ab *Achaman*, ſive Sole, vel ejus cultu in ſymbolo. Principes enim viri in Oriente ſolent boni ominis ergo nomen habere ab eo, quod honore adficerent divino. Hujus rei hoc opere varia adducimus exempla. *Achæmenes* igitur ab *Achama* idem valet, quod à Phœbo *Phœbadius*, ab Apolline *Apollonius*, & *Apollinaris*, à Sole etiam *Solinus*, teſte Priſciano lib. II.

* *Anaitidis, & Omani.*

Soli à Perſis equum ſacrificari ſolere, præter Herodotum, & Trogum, quorum verba ſuperiùs vidimus, teſtis etiam Xenophon lib. VIII Κύρου παιδείας: imò & Ovidius I Faſt.

Placat equo Perſis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo.

Vbi & cauſſam ſacrificii illius addit. Ac ſimiliter ex Philoſtrati primo

 de vita

de vita Apollonii vidimus, quia Sol candidus ſit, eo album ſolere equum ſacrificari. Maſſagetas itidem equum mactâſſe Soli, ait Herodotus in primo: Armenios item, Xenophon in IV Ἀναβάσεως.

Mithræ etiam ſacra erat gemma apud Perſas, quæ Plinio *Solis gemma* vocatur: nempe quia Solis inſtar candida ſit, & radios de ſe fundat. Eademque eſt, quæ à *Mithra*, hoc eſt, Sole, *Mitrax*, ſive potius *Mithrax* vocatur. Plinius lib. XXXVII, cap. VII: *Mithrax à Perſis accepta eſt, & Rubri maris montibus; multicolor, contra Solem variè refulgens.* Sic etiam vetus Parmenſis: atque editiones aliæ, niſi quod ſpiritus prætereatur. Apud Solinum tamen *Mithridax* legitur. Nec videtur aliter ſcripſiſſe, quando, qui eum exſcripſit, Iſidorus ſimiliter legit; ut indicant verba iſta lib. XVI, cap. XII: *Mithridax Sole percuſſa coloribus micat variis. Gignitur in Perſide.* Sic vetus etiam editio Ticinenſis anni CIↃ CCCC LXXXIII; & MSSi noſtri, uno excepto, ſed non multùm abeunte: quippe in quo ſit *Mitridax*. Vt quin *Mitridax*, vel potius *Mithridax*, ſcripſerit Solinus, minimè ſit ambigendũ.

A Perſis Manes, Manichæorum patriarcha, ut boni malique principium, ſic etiam Solis, qui inter principium utrumque medius, cultum ſine dubio, cum Perſes fuerit, accepit. Manichæos verò Solem coluiſſe, teſtis nobis B. Auguſtinus lib. adverſus epiſtolam Manichæi, quæ dicitur Fundamentum, cap. I. Atque idem penè initio libri contra Fortunatum ait, cum Manichæorum eſſet auditor (nam ex electis eorum nunquam fuit) obſervâſſe, ut Solem verſus facerent orationem. Et contra Fauſtum lib. XX, cap. V: *Ad Solis gyrum veſtra oratio circumvolvitur.* Et cap. VIII: *Veſtræ vanitati placuit, in Sole ponere virtutem Filii, & in luce ſapientiam.* Sed qualis ille cultus Manichaicus fuerit, num divinus, an ſymbolicus, haut facilè dixerim. Interea in ſymbolicum magis inclino. Nec enim ex illis Auguſtini diſputationibus cum Manichæis video aliquid, unde de altero ſtatui certò poſſit.

CAPVT X.

Ægyptios coluiſſe Solem ſub nomine Oſiridos: cumque Sole cultum Mitſraim, primum è regibus Ægyptiis: atque inde eſſe, quòd Sol primus Ægyptiorum rex fuiſſe dicatur. Quàm variè olim ſoleant Oſiridem interpretari. Conciliantur inter ſe ſententiæ eorum, qui Oſiridem Pana, vel Naturam, qui Iovem, ſive Vranum, quique Titana, vel Phœbum, aut Solem dicerent. Quid Ægyptii notarint ſceptro, oculoque ei impoſito. Oſiris idem eſt, ac Adonis, & Phrygius Attis: atque hoc etiam alternante in eorum ſacris luctu, ac gaudio, comprobari. Etiam Sol Ægyptiis Orus: *cujus* ἔτυμον *adducitur; uti &* Origenis. *Iupiter Heliopoli,*

tum

tum Ægyptiâ, tum Aſſyriâ cultus, idem erat ac Sol Cœlumque. Vectatio ejus ſimulachri: uti & aliorum alibi Deorum. Quo continerentur, Tenſæ *dictæ, item* Succoth *Hebræis, Græcis* ναοὶ ϗ σκηναί.

PRætereo cæteras Aſiæ gentes; de pleriſque tamen, uti Maſſagetis, Phrygibus, aliis, aliâ inferiùs occaſione dicturus. Nunc agam de Ægyptiis; unde juxta, ac à Phœnicibus, ſuperſtitio penè omnis in cæteras dimanavit gentes.

Ægyptiis Sol dicebatur *Oſiris*; ſed ſic, ut Nilum etiam *Oſiridos* nomine, imò & regem Mitſraim, complecterentur. φυσικῶς enim Oſiris eſt Sol, & Nilus: ἱστορικῶς Mitſraim, Chami filius, regni Ægyptiaci conditor; de quo diximus libro ſuperiori cap. XXVII. Atque hinc lucem capiunt illa Diodori Siculi verba libro I Bibliothecæ *; quæ & legere eſt apud Euſebium lib. III Præparat. Euangelicæ cap. III: Πρῶτον μὲν Ἥλιον βασιλεῦσαι τῆς κατ' Αἴγυπτον, ὁμώνυμον ὄντα τῷ κατ' οὐρανὸν ἄστρῳ· *Solem primò imperâſſe Ægyptiis, cognominem aſtro, quod in cælis.* Vbi per Solem intelligo, non aliquem, cui ab incunabulis fuerit Solis nomen: ſed Mitzraim, Chami filium, qui uno eodemque cum Sole cultu colebatur. Nec tamen exiſtimandum, Oſiridis nomine ſolum intelligi Solem: quandoquidem appellatio hæc omni convenit Naturæ: tum cæleſti, in qua Ægyptii præcipuè Solem ſpectarunt: tum inferiori, ubi Nilum magis attenderunt. Atque inde eſt, quod variè adeò Oſiridem interpretarentur Theologi gentium, ſive potiùs Mythologi. Quomodo Plutarcho Oſiris eſt Pluto, Liber, Sarapis, Apis, Oceanus, Sol, Sirius. Nec abit ab eo Philo Byblius in Sanchoniathonis tralatione: cujus iſta ſunt verba apud Euſebium †: Τὸν δὲ Ὄσιριν, τοὺς μὲν Σάραπιν, τοὺς δὲ Διόνυσον, τοὺς δὲ Πλούτωνα, τοὺς δὲ Ἀμμωνα, τοὺς δὲ Δία, ἑτέρους δὲ Πᾶνα νομίζειν· *Oſirin his Sarapin, illis Liberum, nonnullis Plutona, aliquibus Plutonem, quibuſdam Iovem, aliis verò Pana exiſtimari.* Hæc quomodo concilientur, ex eo cognoſcitur, quod antea dicebamus; primùm Solem ἁπλῶς, poſtea Solem cum Cælo, denique Solem cum Cælo, & Natura inferiori, divinum eſſe honorem ſortitum. Primò igitur & imprimis Sol honoris hoc obtinuit. unde & veteres Oſirin interpretantur Titana, ſive Phœbum, vel Solem. Statius primo Thebaidos:

> *— Seu te roſeum Titana vocari*
> *Gentis Achæmeniæ ritu, ſeu præſtat Oſirin*
> *Frugiferum.*

Vbi ſic Lutatius Placidus: *Secundùm Ægyptios, qui Oſirin Solem interpretantur: per quem proventum frugibus exiſtimant poſſe contingere.* Atque hæc illo etiam firmantur, quòd Herodotus quoque tradit, eundem eſſe Oſiri-

* pag. 8, edit. H. Steph.

† lib. I Præpar. Euang. cap. I.

dem Ægyptiis, qui Græcis Liber: quodque M. Antonius, ut eſt apud Dionem lib. V, ſe Οσιειν & Διόνυσον voluit nuncupari. Idem tam multa firmant, quæ communia haberent. Vterque Nyſæ editus dicebatur. Vtrique ſacra hedera, & laurus. Oſiridem cum ſerpente videas expreſſum ſemper in tabula Iſiaca à Laurentio Pignorio expoſita. At Baſſarides etiam ſerpentibus ſe cingebant; ut ſuperiori libro * oſtenſum. Vtrique item comites chorus, ac Satyri. Accedit ad iſta, quòd ut, præter alios, Diodorus in primo bibliothecæ tradit, Οσιεις id Ægyptiacè valeat, quod Græcè πολυόφθαλμος, *multoculus*: nempe quia non, uti nos, unum in locum; ſed totus oculeus radios ſuos quaquaverſum diffundat. Non diſputo, quàm verũ hoc etymon ſit; de quo magis placent, quæ adducebamus libro ſuperiori cap. XXVII. Satis eſt, quod iſta non alteri rectiùs conveniant, quàm Soli; unde poeta ‡:

Ἠέλιός θ᾽ ὃς πάντ᾽ ἐφορᾷ, καὶ πάντ᾽ ἐπακούει.

Omnia qui latè Sol adſpicit, omniáque audit.

* cap. 30, pag. 231, & ſeq.

‡ Odyſſ. λ, verſ. 118, & Od. μ, verſ. 323.

Huc pertinet, quòd antiquitas Solem vocaret *Iovis oculum*. Nempe duo in Sole ſpectabant, quòd omnia videret, & ſummæ eſſet potentiæ: quorum utrumque Deo, ac regi, maximè convenit. Vnde & providentiam, ac potentiam regalem, ſignabant ſceptro, & oculo ei ſuperimpoſito. Sceptrum potentiæ indicium, oculus providentiæ argumentum: ut videre eſt Macrobii Saturn. lib. I, cap. XXI. Sic quoque Oſiris idem, ac Adonis Alexandrinis fuit, teſte Suida in Ἡραΐσκος; item Amathuſiis, ut docet Stephanus; imò & Bybliis, qui dubitabant, Oſiridi, an Adonidi ſacra facerent; ut eſt apud Lucianum de Dea Syria. Superiùs etiam Auſonii * verſus de Libero adduximus:

Ogygia me Bacchum vocat.
Oſirin Ægyptus putat.
Arabica gens Adoneum.

* epigr. in myobarbum.

Imò nec alius ab Oſiride, & Adonide, Attis Phrygius fuit: quod Martianus Capella refert in ſecundo de Nuptiis Philologiæ †: ubi eundem ait Solem, Serapin, Mithran, Ditem, Typhonem, Attinem, Ammonem, Adonẽ De Oſiride quidem, Adonide, & Attine, clarè elucet, ex ſacris tum Iſidis, & Oſiridis; tum Veneris Atergatidis, & Adonei; tum Berecynthiæ, & Attinis. In omnibus enim iſtis prius Dea Deum luget, ac mox lætatur. Quod Macrobius clarè exponit lib. I Saturn. cap. XXI. Ac de matre Deûm, & Attine, ipſum adi. Quæ cùm enarrâſſet, iſta de aliis ſubdit: *Idem ſub diverſis nominibus religionis effectus eſt apud Ægyptios, cum Iſis Oſirin luget. nec in occulto eſt, neque aliud eſſe Oſirin, quàm Solem; nec Iſin aliud eſſe, quam terram, naturamve rerum: eademque ratio, quæ circa Adonin & Attinem vertitur, in Ægyptia quoque religione luctum, & lætitiam, vicibus annuæ adminiſtrationis alternat.*

† Carmine quod incipit, Ignoti vis celſa.

ternat. Quamobrem ſic cenſeo, eandem eſſe Phrygibus matrem Deûm, Ægyptiis Iſidem, Aſſyriis & Phœnicibus Venerem; nempe terram, ſuperius ſaltem hemiſphærium: ac ſimiliter eundem eſſe Phrygibus Attinem, Ægyptiis Oſiridem, Aſſyriis, & Phœnicibus Adonidem; puta Solem: quo ſigna permeante auctumnalia, lux calorque decreſcunt, uſque dum ad brumam deventum; unde luctus: eodem per verna ſigna ad ſolſtitium currente æſtivum, cum luce creſcit calor; unde gaudium. Sed pleniùs iſta exponam, ubi in Lunari cultu ad Iſidem erit deventum.

Nunc ad Orum accedo: qui & ipſe Ægyptiis idem ac Apollo ſive Sol fuit: uti teſtes ſunt Diodorus Siculus lib. I, & Macrobius I Saturn. cap. XXI. Apud Orapollinem legas cap. XVII, ita dictum ἀπὸ τοῦ τῶν ὡρῶν κρατεῖν, quia præſit horis, ſive quatuor anni temporibus: unde Ianus, qui idem ac Sol, ſic apud Ovidium in Faſtis:

Præſideo foribus cæli cum mitibus Horis.

Sed contra cenſeo, Horis potiùs nomen eſſe ab Horo: quod propriè Sol; μετωνυμικῶς verò χρόνος, ut Erotianus exponit; ſive ἐνιαυτὸς, ut Diodorus Siculus interpretatur lib. I, & Plutarchus lib. V Sympoſ. quæſt. IV, item Heſychius. Sol vero Ὡρὸς ab Hebræo חֶרֶס, id eſt, *Sol*; unde & Latinum *coruſcare*. Vel potiùs cum ΟΣ in Ὡρος ſolum ſit vocis productio, erit Ὡρος ab אור *lux*. Eſt enim lux mundi præcipua. Ac quemadmodum ab Ἡλιος, quo *Sol* denotatur, prænomen *Helius* venit; quod crebrum eſt in lapidibus antiquis: ita & Apollinare *Ori* nomen hominibus eſt attributum. Sanè *Orus* vetus quoque eſt nomen regis Ægyptii; imò apud Etymologum etiam Grammatici. Atque ut ἀπὸ τοῦ Διὸς proprium eſt nomen Διογένης, quaſi *Iovigenam* dixeris: ſic ἀπὸ τοῦ Ὥρου eſt Ὡριγένης, quaſi *Origenam* appelles, hoc eſt, Ore, ſive Oro genitum. Non quidem ignoro, aliud viſum fuiſſe optimo doctiſſimoque Andreæ Schotto, ſuis in Origenem † obſervationibus: ubi eum tradit, ita vocari, quaſi ὀρειγενῆ *, hoc eſt, ἐν ὄρει γεννηθέντα: quomodo Aſcetæ quidam Chryſoſtomo homil. XIII in epiſt. ad Epheſi οἱ ἐν τοῖς ὄρεσι † vocantur, & Laërtio Heraclitus Epheſius dicitur ἐν τοῖς ὄρεσι διαιτώμενος ‡. Sed præterquam quod prima in ὄρος ſit correpta, in Ὡριγένης, porrecta: iſta nihil magnopere ad Origenem, Alexandriæ natum & educatum, ubi Or ſive Orus pro numine, & ab eo hominibus quoque nomen id fuit: ut quin inde ſit *Origenis* appellatio, minimè ſit dubitandum.

† *lib.* I, *adverſus Celſum.*
* *montigenam.*
† *in montibus degentes.*
‡ *vivens in montibus.*

De Sole Heliopoli ab Ægyptiis culto nomen urbis ſatis arguit. Nam Ἡλίου πόλις, *Solis oppidum*: ut & Melæ, ac Plinio vocatur. Ac ſimiliter Hebræis *Beth-ſemes*, quod idem notat. Vti Arabibus, Gulielmo Tyrio teſte, *Bahalbeth*. Prius *domum* ſive *templum* Solis; alterum *Domini domum* deſignat.

ſignat : quod & alibi exponimus. Idem oſtendit ſymbolicus in ea Vrbe cultus bovis, nomine Mneuis. Macrobius lib. I Sat. cap. XXI : *Apud Heliopolim taurum Soli conſecratum, quem Neton cognominant, maximè colunt.* Vbi pro *Neton* reponendum *Mneuis* : ut ex iis liquet, quæ de Mneui dicebamus lib. I, cap. XXVII. Eademque in voce Plutarchus corruptus lib. de Iſide & Oſiride : ubi Μνυεῖν eſt pro Μνεῦιν ; ut monui ejuſdem libri cap. undetrigeſimo. Ex urbe hac in Aſſyriam tranſlatum ſimulachrum Διὸς Ἡλιοπολίτου, regnante apud Ægyptios ſive Senemure, ſive Senepote, deferente illud Apia, legato Deleboris Aſſyriorum regis : ut Macrobius ibidem refert. Porro, ut ibidem ait, *Hunc eundem Deum Solemque eſſe, cùm ex ipſo ſacrorum ritu, tum ex habitu dignoſcitur. Simulachrum enim aureum ſpecie imberbi inſtat, dextrâ elevatâ cum flagro, in aurigæ modum : lævâ tenet fulmen, & ſpicas : quæ cuncta Iovis Soliſque conſociatam potentiam monſtrant.* Addit mox : *Vehitur ſimulachrum dei Heliopolitani ferculo : uti vehuntur in pompa ludorum Circenſium deorum ſimulachra.* Ludis hìc Macrobio memoratis Deorum imagines ferebantur ſacris thenſarum vehiculis : quem ritum graphicè deſcribit Dionyſius Halic. lib. VII. Multum etiam lucis dabit Ovid. lib. III Amor. eleg. II. Tangit quoque Faſt. IV :

Circus erit pompâ celeber, numeroque Deorum.

Vti & M. Tullius de Aruſp. Reſp. Varro in IV de L. L. Suetonius in Auguſt. cap. XVI, Feſtus in *Thenſa*, & tot alii. Non dubitandum verò, quin hunc morem, vel ab Aſiaticis acceperint, vel Ægyptiis. De Aſiaticis conjectura ex eo, quod apud Cappadoces, ut Strabo ait lib. IV, ξόανον τοῦ Ὠμάνου πομπεύει, *ſimulachrum Omani defertur in pompa.* Omanus autem Perſicū numen erat ; ut ſuperiùs diximus. De Ægyptiis, ac Æthiopibus, ſuſpicamur ex Euſtathio in Iliad. Δ * : Ἐν Διοσπόλει μέγιστόν ἐστι Διὸς ἱερὸν· ἀφ᾽ οὗ λαβόντες Αἰθίοπες Διὸς ξόανον, καὶ ἄλλων δαιμόνων σὺν αὐτῷ, κατά τινα καιρὸν τεταγμένον περινοστοῦσι τὰ κατὰ τὴν Λιβύην, καὶ πανηγυρίζουσι πολυτελῶς ἐπὶ δώδεκα ἡμέρας, ἐπεὶ καὶ τοσοῦτοι παρ᾽ αὐτοῖς θεοί. *Dioſpoli,* (civitate Ægyptiâ) *grande eſt Iovis delubrum : unde id Æthiopes accipientes ſimulachrum Iovis, & aliorum pariter Deorum, ſtatis ea temporibus per Libyam circumeunt, publicâque in celebritate magnificè duodecim diebus feriantur, quoniam totidem habeant Deos.* Vbi, ſi ex Romanis ſacris de Ægyptiis liceat judicare, intelligit XII Deos Conſentes, notiſſimis Ennii † verſiculis comprehenſos. Deque iiſdem Ægyptiis, ac pariter Carthaginenſibus, ſic Servius in illud VI Æn.

Erranteſque Deos, agitataque mœnia Trojæ :

Signa ξόανα *dicit, id eſt ſimulachra brevia, quæ portabantur in lecticis : & ab ipſis mota infundebant vaticinationem : quod fuit apud Ægyptios, & Carthaginenſes.* Sanè & *apud Antium promovebant ſimulachra Fortunarum ad danda reſponſa* : ut

* *pag. 128, edit. Rom.*

† *apud Appulejum de Deo Socratis, & Martianum Capellam de nuptiis Philologiæ lib. I.*

ſa : ut Macrobius tradit, loco * antè memorato. Atque ex hiſce gentium ritibus lucem capit illud prophetæ Amos v, 26, & exinde in oratione protomartyris Stephani apud Euangeliſtam Lucam Act. vii, 43 : Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ· *& portaſtis, ſive bajulaſtis tabernaculum Molochi.* Vnde liquet, LXX, quos B. Lucas ſequitur, legiſſe סכות ſuccot, vel סכת ſuccat. Hoc LXX vertêre σκηνὴν, *tabernaculum* : ac ſimiliter Symmachus : Aquila autem, eâdem mente, συσκιασμὸς, *umbraculum.* De quorum utroque teſtis nobis B. Hieronymus. Eò autem *tentorium*, vel *umbraculum*, dicebatur, quia ſimulacra Deorum continerentur vel tabulis, quæ propriè *tabernacula* ; vel pellibus aut linteis tenſis, quæ propriè *tentoria* ; unde & *tenſarum* nomen, non ἀπὸ τοῦ θείου ; quod ἔτυμον legas apud Aſconium in III Verr. nec à Papia ſolùm comprobatur ; ſed Cæſare etiam Scaligero lib. I de R. Poet. cap. XXXII. Ac hujuſmodi quidem tenſæ, vel à bubus, aut equis, vel aſinis, trahebantur; unde in gloſſis vett. *tenſa* non ſolùm exponitur θρόνος, ſed etiam ἅρμα θεῶν : vel ab hominibus geſtabatur ; quod indicat locus ex Amos, & Actis, antea adlatus. Portatiles hujuſmodi lecticas cum velis tentis habuiſſe delubri figuram, argumento etiam eſt, quòd Philo Byblius, Phœniciam deſcribens Theologiam †, dicat, Dei illius eximii, qui Phœnicibus Ἀγρὸς, Ἀγρούηρος, & Ἀγρότης vocabatur, ξόανον εἶναι μάλα σεβάσμιον, καὶ ναὸν ζυγοφορούμενον ἐν Φοινίκῃ· *ſimulachrum eſſe magnæ venerationis, & ædem à jugalibus* (ſeu bubus, ſeu equis) *ſolitam deferri in Phœnicia.* Nempe forma erat, qualis lecticæ ejus, quam vulgo *papilionem* ‡ dicimus ; à figura tentorii è pellibus aut velis tenſi : quod & ipſum Plinio, Tertulliano, Vegetio, *papilio* vocatur, à forma inſecti prælargas alas ſuas expandentis. Gloſſ. vett. *Papilio*, σκήνωμα.

* *lib.* I *Sat. cap.* 23.

† *apud Euſebium in primo Præparationis Euangelicæ cap.* 10.

‡ *Gall.* le papillon.

CAPVT

CAPVT XI.

Assabinus *Æthiopum idem, ac Sol: & quo ritu illi cinnamomum soleat offerri. Ammon, unde* Ammoniæ *nomẽ, cujus & situs signatur, aliter* Iupiter, *vel* Deus Libycus, *dicebatur. Vnde* Ammoni *hoc nomen datum: unde item Sol* chama *dictus sit Hebræis: & unde uni è Noe filiis nomen impositum Chami.* Hama *quod numen veterum videatur Saxonum. Ægyptus non solùm à Chamo* Chemia, *sed etiam ab Ammone nominata* Ammonia: *quæ appellatio ad universam etiam Libyam extensa.* Ammon *cur Sol occidens crederetur. Templum etiam habuit in Meroë; etsi minùs frequentatum. Græcorum refellitur opinio de* Ammonis *etymo: uti & illa de cornibus Dei arietinis, cujus symboli vera ratio adfertur. Quid per* oraculum arietinum *olim intellexerint, & quæ nominis ejusce caussa.* Ammonis cornu *gemma eadem, quæ &* Garamantis, *vel* Carchedonius. *Pœnorum Saturnus idem, ac Molochus: & ut huic à Syris, ita illi à Pœnis, liberos immolatos.* Amilcam *Deum quidem Carthaginensium fuisse: sed falli, qui Saturnum, vel Apollinem crediderint, cùm fuerit dux Carthaginensis, virtutis ergo in Deos relatus. Vnde* Amilcas, Imilco, & Imilce, *nomen acceperint.*

ÆThiopibus quoque Sol cultus, nomine *Assabinus*: quem, quia summus illis foret Deus, *Iovem Æthiopicum* dixere Romani, ac Græci; nec incommodè, quia Orienti, & vicinis Africæ populis, Iupiter non Cælus sive Vranus duntaxat erat, sed Sol cum Cælo. Huic cinnamomum sive cinnamum sacrum. Quod quo ritu legerint, ac deportarint, docet nos Theophrastus his verbis: Διελόντες τρία μέρη, διακληροῦνται πρὸς τὸν ἥλιον· ὃ δὲ ἂν λάχῃ ὁ ἥλιος, καταλείπουσιν· ἀπιόντες δ' εὐθύς, ὁρᾶν φασι καιομένην ταύτην· *Toto in ternas partes diviso, ad Solem sortiuntur. Quod Soli sorte cesserit, id solum relinquere: atque abeuntes cernere, confestim illud sponte comburi.* Ita ille Historiæ Plantarum lib. IX, cap. V. Sed addit, οὗτος μὲν οὖν τῷ ὄντι μῦθος· *Sed hæc planè fabula est.* Putarim ego potiùs, Sacerdotes dolo illusisse simplicioribus. Eâdem de re sic Plinius lib. XII, cap. XIX: *Metitur, non nisi permiserit Deus. Iovem hunc intelligunt aliqui. Assabinum illi vocant.* XLIV *boum, caprarumque, & arietum extis, impetratur venia cædendi. Non tamen aut ante ortum Solis, aut post occasum, licet. Sarmenta hastâ dividit sacerdos, Deoque partem ponit: reliquum mercator in nassas condit. Est & alia fama, cum Sole dividi, ternasque partes fieri; dein sorte cremia discerni; quodque Soli cesserit, relinqui, ac sponte conflagrare.* Item Solinus cap. XXXI: *Æthiopes legunt cinnamum. Verum legitur per sacerdotes, hostiis priùs cæsis: quæ cum litaverunt, observatur, ut messis nec ortum Solis anticipet, nec egrediatur occasum. Quisquis principatum tenet, sacerdotum acervos hastâ dividit, quæ sacrata est in hoc ministerium: atque ita portio manipulorum Soli dicatur: quæ si justè divisa est, sponte incenditur.*

Ab Æthiopum gente venio ad Cyrenaicam : quâ appellatione, præter Pentapolin, etiam Marmaricam complector. Veterum enim plerique Cyrenaicam dixere, quicquid à Syrte magnâ foret usque ad Catabathmon Ægypti. In Cyrenaicæ parte ea, quæ *Marmarica*, vel etiam *Mareotis Libya* vocatur, est ἱερὰ τ͂ Θεȣ͂ χώρα, *sacra Dei regio* : ut vocat Diodorus Siculus lib. XVII. Est ea, quæ *Ammonia* dicitur, quam, præter Æthiopes, accolunt Nasamones, gens Syrtica, & Troglodytæ ; teste eodem Diodoro, ac Curtio in IV. Item Garamantes ; unde Lucanus in IX :

Ventum erat ad templum, Libycis quod gentibus unum
Inculti Garamantes habent.

Et Claudianus in primo de laudibus Stiliconis :

Et velox Garamas, nec quamvis tristibus Ammon
Responsis alacrem potuit Nasamona morari.

Ammonia verò dicitur, quia incipit ab templo Ammonis. Et quoniã hęc in Libya est, eò & *Ammon Libycus* vocatur à Nonno in XL Dionysiacôn :

Βῆλος ἐπ᾽ Εὐφρήταο, Λίβυς κεκλημένος Ἄμμων,
Ἆπις ἔφυς Νειλῷος, Ἄραψ Κρόνος, Ἀσσύριος Ζεύς.
Belus Euphratæus, Libycus vocatus Ammon,
Apis es Niliacus, Arabs Saturnus, Assyrius Iupiter.

Etiam *Libycum Iovem*, vel *Deum*, dixere. Propertius lib. IV, el. I :

Hoc neque arenosum Libyci Iovis explicat antrum.

Dionysius in περιηγήσει :

Καὶ τέμενος Λιβυκοῖο θεȣ͂ ψαμάθῳ ὑπὸ πολλῇ,
Delubrumque Dei Libyci multam inter arenam.

De Ammone hoc diximus lib. superiori cap. XXXII : sed illic consideravimus, quatenus est Cham, filius Noë : hic spectamus, quatenus est Sol ; in quo, & cum quo, Cham, cultu mixto, colebatur. Sive verò Ammonem consideres, ut Chamum, Noë filium ; sive ut Solem cum cælo ; optimè ei convenerit *Ammonis* nomen. Nam ab *Am* sive *Ham*, sic Deus hic dici potuit, quia ἱστορικῶς ipsissimus Cham foret : & φυσικῶς sic potuit vocari à Sole, qui Hebræis חַמָּה, chama ; unde & suspicor *Hama*, veterum Saxonum numen, de quo Fabricius in Saxonia sua *, ipsum Solem fuisse. Quemadmodum, & inde חַמָּנִים, Chamanim, & Deus *Amanus* sive *Omanus* ; ut superiùs ‡ diximus. Est verò חַמָּה chama à חום chom *calor* ; quia Sol fons sit caloris. Nec dubitandum, quin & filius ille Noë ab eadem voce Hebræâ *Chami* nomen acceperit. Quare *Cham* propriè *calidum* notet : sive sic à parentibus sit vocatus, quod jam in puero ignea quædam mens, & mirus animi fervor, reluceret : sive ita dictus à colore fusco : quando vox Hebræa non *calidum* modò, sed μεταληπτικῶς etiam *nigrum* signat, quia

* *pag. 61.*

‡ *cap. 9 hujusce libri.*

 solari

ſolari æſtu fuſci, vel nigri etiam, homines fiant: ſive etiam prophetico ſpiritu nomen hoc illi datum ſit, quia progenies ejus inhabitatura eſſet regiones meridionales, quibus Sol magis urit, & nigrorem hominibus adfert. Chami enim poſteris tum Ægyptus obtigit; tum ab oriente Arabia, ab occidente exterior Libya, à meridie Æthiopia. Ac ſuperiùs * quoque oſtendimus, Ægyptum à Chamo hoc *terram Cham*, & *Chamiam*, ſive *Chemiam*, appellatam. Quò pertinet etiam illud B. Hieronymi Tradit. Hebr. in Geneſin: *Ægyptus uſque hodie Ægyptiorum linguâ Ham dicitur.* Imò Libya tota ab eodem etiam nuncupata *Ammonia.* Stephanus Byzantius: Αμμωνία ἡ μεσόγειος Λιβύης. καὶ αὕτη δὲ πᾶσα ἡ Λιβύη οὕτως ἐκαλεῖτο, ἀπὸ Αμμωνος. *Ammonia, regio in medio Libyæ: ac univerſa etiam Libya ſic vocabatur ab Ammone.* Atque idem in Λιβύη ait, hanc variis vocari nominibus, inque iis ab eo etiam reponitur Αμμωνίς. Vti & Εσχατιὰ, καὶ Εσπερεία: quas duas appellationes ex eo eſſe cenſeo, quòd regio illa, ubi templum Iovis Ammonis, eſſet Chemiæ, ſive imperii quod ceſſit Chami poſteris, pars ἐσχάτη, *extima*, maximeque ἑσπερεία, *occidentalis.* Vnde & factum id cenſeo, ut *Moloch* quidem, & *Belus*, qui in Oriente culti, ad Orientem Solem referrentur; *Ammon* verò, qui ad Occidentem, potiùs Sol occidens crederetur. Macrobius lib. I Saturn. cap. XXI: *Hammonem Deum Solem occidentem Libyes exiſtimant.* Præter hoc & alterum Ammonis templum fuit, idque in Meroë, Nili inſula. Plinius lib. VI, cap. XXIV: *Delubrum Hammonis & ibi religioſum.* Sanè & hoc religioſum, etſi minùs illo Libyæ. Ideo ait, *& ibi*; non autem, *eſt ibi*: ut bene Rhenano obſervatum. Verùm delubrum illud Latinis Græciſque ſic celebratum, non Meroës, ſed illud Ammoniæ ſive Marmaricæ fuit.

* *lib. I, cap. 27.*

Græculi eò, quòd delubrum Ammonis in arenoſis Libyæ locis foret, & ſimulachrum numinis fingeretur cum cornibus arietinis, occaſionem arripuere varias texendi fabellas: præcipuè illam de ariete, qui Libero patri, cum exercitu in arenoſis Ammoniæ locis magnâ aquæ penuriâ laboranti, fontem monſtrârit, ubi poſtea conditum Ammonis fanum fuit: ac ab arena quidem, quæ Græcis ἄμμος, *Ammonem* dictum volunt; in honorem autẽ arietis, cum arietinis cornibus figurari. Vide hæc fuſiùs ex Hermippo referentem Hyginum in Poëtico Aſtronomico, ubi de Arietis ſigno agit: item Servium in illud IV Æn. *Hic Ammone ſatus*: quo loco & alias aliorũ opiniones adducit. Sed planè ridiculum eſt, velle *Ammonis* nomen petere à Græcis: cùm Ægyptii ipſi Αμοῦν appellent, teſte etiam Herodoto. Cornua verò arietina, cum quibus etiam in veteri nummo conſpicitur, partim ſignificant potentiam Chami, & regni ejus, quod poſteri obtinuere: partim etiam ingentem denotant vim Solis. Quò & Macrobius † retulit: *Ideo*

† *lib. I Sat. cap. 21.*

Ideo & Ammonem, quem Deum Solem occidentem Libyes existimant, arietinis cornibus fingunt, quibus maximè id animal valet, sicut radiis Sol.

Quamquam autem verissimam esse censeam rationem symboli, quam adduxi: nec indigna tamen relatu videtur illa, quam apud Servium reperio in IV Æn. *Iovi*, inquit, *Ammoni templum cum simulacro cum cornibus arietinis constitutum: quod ideo fingitur, quia satis ejus sunt involuta responsa.* Nimirum, ex opinione gentilium, certa quidem erant oracula Ammonis: sed verbis tortis, flexisque, instar arietinorum Dei cornuum: de quibus sic Lucanus in IX Pharsaliæ: *— Sed tortis cornibus Ammon.*

Et Silius in IX Punicorum:

Ac patrius flexis per tempora cornibus Ammon.

Quod igitur de oraculo Delphico ait Pacuvius *:

Flexa, non falsa, autumare dictio Delphis solet:

idem de Ammonio credebatur. At Delphicus Apollo dictus Λοξίας, à λοξὸς, hoc est, *obliquus*; partim quia Sol obliquo per XII signa cursu feratur: unde Maro I Georg.

Obliquus quà se signorum verteret ordo:

partim quia responsa itidem Apollinis obliquis fere, & flexiloquis dictis constarent: unde Seneca in Oedipo:

Ambage nexâ Delphico mos est Deo
Arcana tegere.

Oracula igitur Ammonia itidem erant certissima: sed quia de certis illis homines, ob ambiguitatem dictionis, forent incerti; eò *oracula arietina* dixere dicta ista, ubi liqueret universè, quid opus foret; particulatim non item, quia animus fluctuaret, utrùm eligi oporteret. Exemplo fuerit locus ille ab Agellio † adductus ex Plautinâ Freti comœdia:

— Hoc illud est,
Quod Arietini responsum magnis ludis dicitur:
Peribo, si non fecero; si faxo, vapulâro.

Quippe sermo est certissimus hominis incerti quid agat, dum hinc perire non vult, parteque ex altera plagas extimescit.

Vti verò à *Belo*, & *Adodo* numinibus, nomen variis datum gemmis; quemadmodum antea vidimus: ita etiam factum in *Ammone*. Plinius lib. XXXVII, cap. X: *Ammonis cornu inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas, aureo colore, arietini cornus effigiem reddens, promittitur divina somnia repræsentare.* Est verò, quam *gemmam Garamantidem* vocat Silius lib. XV: uti & *lapidem Garamanticum* Plinius cap. VII ejusdem libri: quo loco & *Carchedonium* ait nominari *propter opulentiam Carthaginis magnæ. Garamantidem* autem vocarunt, quia Garamantes templo sint Ammonis vicini; ut ex Lucano antea, ac Silio, vidimus.

* *apud Nonium in* Autumare.

† *lib. 3, cap. 3.*

Nunc de Carthaginenſibus, ac Pœnorum aliis, videamus. Hos Solem coluiſſe, diximus antea * ex Servio in I Æn. Cultumque eum accepere à Phœnicibus, quorum erant coloni. Itaque ut Phœnices, ac Syri, Molocho; ita & Pœni Saturno, qui idem ac *Moloch*, Sol nempe cum cælo & inferiori natura, victimas mactabant humanas. Ennius in Annal. †

Ille ſuos Divis mos ſacrificare puellos.

Etiam Peſcenius Feſtus in libris hiſtoriarum per Satiram, Lactantio ‡ teſte, retulit, *Carthaginenſes Saturno humanas hoſtias ſolitos immolare: & cùm victi eſſent ab Agathocle, Rege Siculorum, iratum ſibi Deum putaviſſe: itaque, ut diligentiùs piaculum ſolverent, ducentos nobilium filios immolâſſe.* Similiter de Carthaginenſibus Plato in Minoe, Diodorus Siculus lib. xx, Trogus lib. xviii, Plutarchus de vindictæ divinæ tarditate, Porphyrius περὶ ἀποχῆς lib. ii: atque è noſtris, Tertullianus Apolog. cap. ix, & adverſus Gnoſticos cap. vii, Minucius in Octavio, Euſebius de præpar. Euang. lib. iv, cap. xvi, Auguſtinus lib. vii de Civit. Dei cap. xix, Cyrillus adverſus Iulianum lib. iv. Et ſanè penè ubique terrarum cultum ejuſcemodi viguiſſe, oſtendimus libro ſuperiori, cap. xxxv. Conſuetudinem eam, ut in Galliis, ita in Africa etiam, ſuſtulit Tiberius. Tertullianus in Apolog. cap. iv: *Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam, uſque ad proconſulem Tiberii.* Vbi vulgo *proconſulatum.* Quomodo ſi ſcripſerit Tertullianus, fugerit eum ratio, cùm Tiberius nunquam fuerit Africæ proconſul; imò nec in Africa pedem poſuiſſe videatur. Quod ignorare non potuit pereruditus ille Afer. Quare planè *proconſulem* repoſui, certiſſimam ſecutus Scaligeri emendationem in epiſt. ad Caſaubonum: ubi eam pluribus confirmat.

Doctiſſimorum etiam virorum ſententia eſt, per Amilcam, (quem à Carthaginenſibus cultum fuiſſe, teſtis eſt Athenagoras in Legatione ſua pro Chriſtianis) ipſum Solem intelligi oportere. Movet eos, quòd Saturnus Afrorum idem ſit ac Sol; & ejuſce cultum acceperint ab Oriente, ubi is dictus *Moloch*, vel *Milcom*: at Punicum *Amilcas* ſit à Pœno ſive Syro *Moloch*, vel *Milcom*: ut ſignificatione hæc conveniant. Equidem *Amilcas* à *Milcom* eſſe, non diffiteor: à quo itidem *Imilco*, vocabulum ducis Punici apud Oroſium lib. iv, cap. vi; & *Imilce*, heroinæ Punicæ nomen apud Silium in iii. Verùm ut *Imilco* ducis ſive regis nomen fuit, ita & *Amilcas.* Solent enim Pœni, Orientalium more, nomina à Diis ſuis imponere. Ita à *Bal*, qui eſt *Belus*, ſunt *Annibal*, & *Aſdrubal.* Amilcas igitur ſive Amilcar non naturale fuit numen, ſed animale duntaxat. Quod ſatis eſt apertum ex Herodoto in Polymnia: ubi refert, ut Amilcas eo tempore dux fuerit Carthaginenſium, quo Gelo imperabat Syracuſis: quâ item occa-

ſione

* *libri hujus cap. 4.*

† *apud Nonium in* Puellus.

‡ *lib. 1, cap. 21.*

sione ac caussâ, post cladem à Gelone acceptam, in Deos meruerit referri. Verba ipsa Herodoti adduximus libro superiori cap. XXXII.

CAPVT XII.

Varia Græcorum, & Romanorum numina ad Solem referri. Apollinis *etymon, ac* Phœbi. *Veterum judicio, Apollinem esse Solem: neque id Datin Persam ignorâsse. Cur Iovis, & Latonæ filius dicatur, & quæ sit Latona, atque unde ei nomen. Cur Apollinem in Delo fingant natum. Sacra Apollinis in Delo quincto anno celebrata. Quamobrem Apollo fingatur intonsus: & cur cirros ei soleant offerre, simulac barba succresceret; Dianæ item zonam, quando nuberent. Cur Apollo credatur medicinæ auctor, & Æsculapii parens. Cur Æsculapius à Iove crederetur fulmine percussus: cur Cyclopes dicantur ab Apolline occisi: cur Apollo relegatus in terras, & Thessali regis pecus pavisse, fingatur: cur divinationis præses existimatus: cur* Λοξίας *dictus. De Branchidarum, & Euangelidarum oraculo. Cur Apollo à Pane putetur divinationem didicisse. Cur præfectus poesi, & divinationi; item arti jaculandi. Cur dictus* ἑκάεργος. *Cujusmodi sacra Apollinis Ismenii, & Galaxii. Cur Apollini sacratæ laurus, & olea; cygnus, cicada, & corvus; item lupus. Atque ut animal hoc, & alia,* ἀπὸ τῆς λύκης *nomen acceperint.*

NVnc videamus, quàm verè de Græcis etiam, & Romanis, dicat Macrobius lib. I Sat. cap. XVII, *diversas virtutes Solis nomina Diis dedisse*: &, ut postea loquitur, *appellationes Deorum ad Solem certâ & arcanâ ratione referri.* Quod ibidem longâ disputatione ostendit. Aliqua excerpam; sed sic ut plura adjungam, majorique singula penè luce circumvestiam. Primùm loquar de Apolline, sive Phœbo. Quamquam Apollo videri possit non tam sol esse, quàm spiritus malus, sive principium omnis mali, quod invocabatur, ne noceret: ut pluribus exposui lib. I, cap. V. Hoc pacto Ἀπόλλων fuerit participium ab ὄλλω, sive ἀπόλλω, idemque ac ἀπολλύων, *perdens*. Vel si Solem significabat, non aliter ei conveniet, quàm quatenus pestilentiam immittit: ut videre est Il. A. Id locis imprimis facit, quæ violento Sole torrentur: ut apud Atlantes, Africæ populum: ubi teste Mela lib. I, cap. VII, *Solem exsecrantur, & dum oritur, & dum occidit, ut ipsis agrisque pestiferum.* Si malis, vocem ab Oriente esse, videri possit deductum ab עֹפֶל ophel, hoc est, *altus, excelsus*. Nisi malis ab אַפִּלְיוֹן, apilion, *tentorium, umbraculum*: in quo numen gestabatur honoris ergo. Σκηνὴν * vocat B. Lucas †, ut superiùs ‡ vidimus. At Φοῖβος à purissimo splendore sic vocatus. Nam naturâ suâ adjectivum est. Hesychius: Φοῖβος, καθαρὸς, λαμπρὸς, ἁγνὸς, ἀμίαντος. Quod Varinus in Lexico firmat illo Tragici:

* *tabernaculum.*
† *Act. 7, 43.*
‡ *cap. 10.*

— Ἡλίου

— Ἡλίου φοίβῃ φλογί.

— *Flammæ Solis ſplendidæ.*

Apollinem verò Solem eſſe, Plato etiam docet in Cratylo : ubi & ipſe de nomine diſſerit. Cicero ſimiliter lib. III de Nat. Deorum, *Solem Deum eſſe, Lunamque : quorum Apollinem Græci, alteram Dianam nuncupant.* Item Iulianus hymno in Apoll. Καὶ Ἀπόλλων, ὁ ἥλιος, αὐτός· τοῦτο κοινὸν ὄνομα πᾶσι καὶ γνώριμον· *Apollo ipſe Sol; quod nomen eſt apud omnes commune & notum.* Sed quid multis opus teſtibus in re non Græcis modò, ac Romanis, notiſſimâ; ſed illis etiam, quos barbaros dixere? Ita, nec Datin Perſam illud ignorâſſe, argumento eſt, quòd cùm tot delubra Græcorum combureret, parci tamen iis voluit in Delo, ubi Apollo ac Diana imprimis colerentur. Vtcunque enim Perſæ non crederent, iſtic natos eſſe, ut Græci jactabant: (nullos enim, qui homines fuiſſent, in Deorum numerum recipiebant) Solem tamen, quem *Mithram* dixere, maximis coluere honoribus: eoque metuebat Datis, ne illata Apollini Delio injuria in Perſici Mithræ contumeliam redundaret.

Quare potiùs oſtendam, quàm ex eo, quòd Apollo idem fuerit ac Sol, facile ſit rationem reddere eorum, quæ veteres tradidere de Apollinis natalibus, formâ, inventis, ſacris, & plantis, vel animantibus ei dicatis.

Heſiodus in Theogonia, uti & in Metamorphoſi Ovidius, Apollinem, & Dianam, natos ajunt è Iove, & Latona. Vbi Iupiter eſt opifex mundi: Latona eſt materies univerſi, quæ Λητὼ, ſive *Latona*, ἀπὸ τοῦ λήθειν *, juxta Platonem, dicta eſt, vel quoniam antequam lux foret, omnia in tenebris delituerint: vel quia, ut Platonici volunt, rudis illa indigeſtaque moles innumeris latuit ſeculis, uſque dum mundi ille architectus, omnibus in orbem redactis, ſingulis ſuum tribuit decus. In Delo etiam à Tullio natus traditur Apollo, quia Sol τῷ φωτὶ πάντα ποιεῖ δῆλα καὶ φανερά, *luce ſua omnia facit manifeſta ac conſpicua.* Eademque de cauſſa Diana etiam *Delia* dicta eſt. Sed Delii ſtudioſè appellationem eam pro ſe interpretabantur. Vnde tanto in honore ſacra *Delia*, quincto quoque anno in Delo celebrari ſolita: ut eſt apud Thucydidem libro III, & Pollucem lib. VIII, cap. IX, ſect. XXVI.

* *à latendo.*

Formâ Apollo fingitur juvenili; quippe ἀεὶ καλὸς, καὶ ἀεὶ νέος, *ſemper pulcher, ſemper juvenis*: ut de eo canit Callimachus †. Fabula ex eo, quia Sol nullo vel tempore, vel labore, ſeneſcit. Χρυσοκόμης *auricomus* vocatur, ob radios aureos, quemadmodum &, ob aureum Solis colorem, arcus, pharetra, cæteráque ei aurea tribuuntur. Idem Homero ἀκερσεκόμης, ſicut *intonſus* Horatio ‡ dicitur; *comatus*, ſcriptori Ithyphallico. Eò autem ſpectarunt, quòd Soli radii ſint pro comis; ſemperque iis cingatur; haut aliter

† *hymno in Apollinem.*

‡ *lib. I. od. 21.*

ac ca-

ac capillis ephebi, qui cirrati, & intonsi. At simulac genas ac mentum lanugo vestire cœpisset, moris erat resecare capillos, Phœboque eos offerre. Quod Athenis observatum; ut constat ex Plutarchi Theseo. Idémque Romæ ac in Italia obtinuit: unde Varro Cato, sive de liberis educandis*: *Itaque Ambraciæ primum capillum puerilen demtum, item cirros, ad Apollinem ponere solent.* Memineréque ejus ritus etiam Statius in III Silv. Martialis lib. I, epigr. XXXI, atque alii. Eo autem resectos Apollini κουροτρόφῳ dicabant, quòd similes huic numini esse desiissent: uti nubentes zonam sacrabant Dianæ, quia desinerent esse similes Dianæ semper-virginis.

* *apud* Nonium *in* Cirri.

Inter reperta Apollinis est medicina. Ovid. I Met.

Inventum medicina meum est, opifexque per orbem
Dicor, & herbarum subjecta potentia nobis.

Nimirum quia à Sole est plantarum generatio; quæ & melius apricis succrescunt locis, quàm umbrosis, & humidis. Etiam pro sole soloque variant herbarum vires.

Quoniam autem Apollo medicinæ præses; eo & parens dictus Æsculapii, viri in arte hac principis; qui multos sanitati restituit, conclamatæ antea valetudinis creditos. Sed quia & ille tandem, fatali omnium lege, leti calcavit viam, occasio præbita est omnibus eum desiderantibus calumniandi Iovem, quasi merâ illum invidiâ sustulisset. Ergo finxere, eum ab Deo irato, fulmine percussum. Alteram etiam admiscuere fabulam. Apollinem ajebant succensuisse Iovi ob filium interemtum, ac propterea sagittis ejus confectos Cyclopas, qui Iovi fulmina fabricarent. Hoc ad rerum pertinet naturam. Sol enim fulmine absumit halitus terræ, qui cæteroquin pestilentiæ sæpe caussa forent. Quod inter bona fulminis esse, sciunt naturali scientiâ vel leviter tincti. Tum Iovem ajunt ita excanduisse, ut Apollinem cælo relegaret in terras: ubi is, inopiâ adactus, confugerit ad Thessaliæ regem Admetum, ejusque pecus paverit. Hoc ex historia petitum. Rex Arcas, cujus nomen honoris caussa silere maluit antiquitas, ob durius imperium regno suo exactus, confugerat ad Admetum Thessalum. Is, more regio, regis misertus, (& fortasse etiam sanguine vel aliter conjunctus erat) præfecit eum populo, ad amnem Amphrysum habitanti. Ergo pastor fuisse dictus, uti reges ποιμένας λαῶν † Homerus appellat. Maluere autem sub Apollinis nomine, quàm alio, occultare verum regis nomen, quia Apollo φυσικῶς pastorum princeps: unde & Νόμιος * dictus. Sol enim est, qui omnia animata alit, ac nutrit.

† *pastores populorum.*

* *pastoralis.*

Præterea Apollini tribuitur inventum divinationis: quod eo fit, quia sol gentibus supremus Deus, cui soli convenit futurorum prædictio: unde & ea *divinatio* vocatur. Sol quoque oculus est Iovis, ut videat omnia,

etiam obſcura. Sol omnia illuſtrat,ut non alter Deorum juſtiùs crederetur,caligine mentibus pulſâ humanis,præſtare, ut videant maximè occulta. Sol λοξίας,quia obliquo fertur circulo Zodiaci. Apollo & hoc nomine, & aliter etiam,λοξίας, quia oracula illius obliqua forent ac flexiloqua. Hoc liquet ex Apollinis Delphici reſponſis : cujus oraculum in Græcia facilè erat vetuſtiſſimum : ut quod ea habuerit jam à Cadmi Phœnicis appulſu. Nec putandum , aliter fuiſſe comparatum cum aliis Apollinis oraculis. Vti illo apud Mileſios,omnium certiſſimo poſt Delphicum habito,quod Straboni & Pauſaniæ tum *Branchidarum* dictum,idque à primo ejus præſide Brancho,Smieri, ſive,ut apud Lactantium, Statii * interpretem , legas , Simeri filio : tum etiam *Euangelidarum* , idque ab Euangelo , qui Brancho ſucceſſerat. Vide,quæ Photius in Μυριοβίβλῳ ‡ refert ex Cononis ad Archelaum Philopatorem narrationibus ſect. XXXIII , & XLIV.

[* 8 *Theb.* *v.*198.]
[‡ *cod.*186.]

Dicitur Apollo hanc vaticinandi ſcientiam à Pane edoctus : ut eſt apud Apollodorum in primo bibliothecæ. Nempe per Pana intelligitur vel univerſitas naturæ, vel opifex univerſi.

Quia verò Apollo divinationis præſes, eò & habitus eſt pater divinantium. Vti Theſtoris illius, quo natus fuit Calchas Homericus.

Adhæc poeſin & Muſicen inveniſſe exiſtimatus : unde ipſe apud Naſonem I Metam. — *Per me concordant carmina nervis.* Eò autem ſpectarunt, quòd Sol, juxta Orphei * , ac Pythagoræ † etiam doctrinam, motus moderando ſidereos credatur ſuaviſſimum edere concentum : unde Dorylaus * mundum vocabat *organum Dei* ; puta *Solis* : Varro ‡ item *Divûm lyram.* Vel reſpexere , quòd Sol cauſſa ſit temperamenti, proque eo ingenium variet : cujus præcipua vis antiquiſſimis temporibus in Muſicis reluxit. Nam ſapientiam omnem carmine complectebantur; ut iidem eſſent philoſophi, poetæ , & muſici. Itaque & Apollo creditus Muſis præeſſe : unde cognomen Μουσαγέτου. Idemque pater habitus eorum , qui excellerent arte Muſicâ : uti Lini, à quo eruditi Thamyras, Orpheus, Hercules.

[* *in Orphicis hymno in Apoll.*]
[† *Ariſtot. lib.* 2 *de cœl. cap.*9.]
[* *apud Cenſorin. cap.*13.]
[‡ Ονος λύρας.]

Denique & arcum , ac ſagittas , dictus reperiſſe. Vnde Callimachus hymno in Apollinem : Φοίβῳ γὰρ καὶ τόξον ἐπιτρέπεται, καὶ ἀοιδή·
Sunt tela atque arcus, ſunt Phœbo carmina curæ.

Quod inde eſt,quia ἑκάεργος * ille,ut vocant poetæ,cælitus radios ſuos, velut ſpicula, jaculetur in terras.

[* *procul operans.*]

Sed nihil æquè Apollinem eſſe Solem comprobet , quàm ſacra Apollinaria. Verùm ea pro locis ita variabant , ut illis velle inſiſtere longioris fuerit moræ, quàm inſtituti hujus ratio ferat. Quare ſolùm dicam de ſacris Apollinis Iſmenii, & Galaxii : quorum ſic ritum deſcribit Proclus in Cheſtomathia † : Ξύλον ἐλαίας καταστέφουσι δάφναις, ποικίλοις ἄνθεσι· καὶ ἐπ᾽

[† *apud Photium.*]

ἄκρου μὲν χαλκῆ ἐφαρμόζεται σφαῖρα· ἐκ δὲ ταύτης, μικροτέρας ἐξαρτῶσι· κατὰ δὲ τὸ μέσον τοῦ ξύλου, περιθέντες ἐλάσσονα ἐπ' ἄκρῳ σφαίρας καθάπτουσι πορφυρᾶ στέμματα· τὰ δὲ τελευταῖα τοῦ ξύλου περιστέλλουσι κροκωτῷ. βούλεται δ' αὐτοῖς ἡ μὲν ἀνωτάτω σφαῖρα τὸν ἥλιον, ᾧ καὶ τὸν Ἀπόλλωνα ἀναφέρουσιν· ἡ δὲ ὑποκειμένη, τὴν Σελήνην· τὰ δὲ προσηρτημένα τῶν σφαιρίων, ἄστρα τε καὶ ἀστέρας· τὰ δέ γε στέμματα τὸν ἐνιαύσιον δρόμον· καὶ γὰρ τξέ ποιοῦσιν αὐτά. *Lignum lauris coronant, variisque floribus exornant: cujus in apice ænea ſphæra impoſita: ex hac minores dependent. Medio verò ligno purpureæ coronæ adaptantur, minores quàm quæ ſummo faſtigio impoſitæ. Imam verò ligni partem circumveſtiunt crocotulâ. Significat autem ipſis ſuprema quidem ſphæra Solem, quo Apollinem deſignant: huic verò ſubjecta, Lunam ſignificat. Globuli verò appenſi ſtellæ & aſtra ſunt. Coronæ annuum curſum ſignificant. Trecentas enim, & ſexaginta quinque conficiunt.*

Iam videndum, ut ex Solari etiam natura peti oporteat, cur has illaſve vel plantas, vel animantes, Apollini dicarint. Paucula excerpam; ſed ex quibus judicium fieri poſſit de cæteris. Ordiar à lauro; qua Apollo frontem præcingere dicitur. Atque eandem geſtabant Athenienſes, ſeptimo quoque lunæ die hymnum canentes Apollini: ut Proclus monet in illud Heſiodi Ἡμέραις, — Καὶ ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ.

Apollini autem eo ſacrata fuit, quia ut Deus hic ſemper-juvenis, ac propterea comatus ſemper: ita & arbor ea ſemper ſuas retineat frondes. Itaque ſic laurum ipſe compellat apud Naſonem I Met. fab. XIV:

> *Vtque meum intonſis caput eſt juvenile capillis,*
> *Tu quoque perpetuos ſemper gere frondis honores.*

Altera etiam ratio acceſſit, quod & Sol, & laurus, igneæ ſint naturæ. Quemadmodum & hederam ob eandem cauſſam dicarunt Libero; qui non alius eſt à Sole, ut poſtea dicetur. De calore autem tam lauri, quàm hederæ, ex eo collegerunt, quia lignorum ſi iſtorum unum alteri affricetur, excutiatur ignis. Quin vulgò ita perſuaſum fuit, ſic laurum igni amicam eſſe, ut non ſit fulmini obnoxia: quod Plinio quoque traditum lib. XV, cap. XXX. Sed de iſto experientiâ ipſâ refellitur à Brodæo in Miſcell. lib. III, cap. II, ac Ludovico Vairo in ſecundo de Faſcino cap. XIV.

Sed vide, quàm fertilis ſit error. Cum laurum Soli ſacraſſent, ac eundem Apollinem putarent; Apollinem verò crederent poeſi, & divinationi, præeſſe: etiam eò ſtultitia illos protraxit, ut perſuaſum aliis vellent, laurum vatibus prodeſſe comeſtam; item, dormientium capiti ſuppoſitam, vera præſtare inſomnia. Quod ex Serapione Aſcalonita, & aliis, Fulgentio traditum Mythologicôn primo.

Olea quoque Apollini ſacra; ut indicat Theocritus in Hercule Leonicida. Nempe quia, caloris amans Solaris, non ſuccreſcat locis frigidis.

Ex animantibus Apollini, Deo Musico, sacer cygnus, ob cantum : unde & poetæ *cygni* dicuntur : ut Pindarus Horatio * *cygnus Dircæus* : notumque illud Maronis Eclogâ IX :

Cantantes sublime ferent ad sidera cygni.

Cicada etiam eandem ob caussam dicata est huic Deo : ac poetæ etiam *cicadæ* vocati ; sed mali potiùs : ut ex Simonide alibi † ostendimus.

Eidem, ut divinationis præsidi, sacratus fuit corvus : quia pro imminente tempestate, vel serenâ, vel pluviâ, vocẽ variando divinare censetur.

Lupus quoque ei sacer, sive quia, Solis instar, ὀξυδερκὴς ‡, ut Arati ait scholiastes : sive quia post famem nocturnam diluculo exeat ad raptum : quam rationem adducit Macrobius in I Sat. Indeque & λύκος, à quo *lupus*, vocatur : nempe quia veteribus Græcis λύκη, *lux* : imò & *lux*, à λύκη : quemadmodum & ab eodem λευκὸς, *albus*, & ἀμφιλύκη, *diluculum*. Imò potissima ratio, cur Apollo Λύκιος diceretur, non ea fuit, quòd in Lycia coleretur, unde Maroni † *Lyciæ sortes* : sed quia lucis fons atque origo foret.

* lib. 4, od. 2.
† Orator. Instit. lib. 4, cap. 6, sect. 12.
‡ acutè cernens.
† 4 Æn.

CAPVT XIII.

Quatuor planetas mares ad Solem reduci. Quod primum de Saturno, & Iove, ostensum : inde de Marte, cujus etymon adfertur ex fonte Hebræo. Silvanus Mars, θεὸς ὑλαῖος, *qui &* Pan. *Tres cujusque possessionis Silvani. Denique comprobatur, eundem Theologis Mercurium esse, ac Solem : eoque Mercurio Iulianum Desertorem nocte intempestâ supplicâsse.* Mercuriales viri. *Mercurius cur* Hodius, Enodius, *&* Hegemonius ; *cur item* Argicida *nominatus : & cur alarum ejus alba una, cærulea altera : ut item duplex sit Mercurius, Cælestis, & Terrestris ; ac Terrestri dicatum sit festum* χυτρῶν : *cumque eo conciliatum, quod aliis dicitur sacratum esse Baccho. Incautiùs fecisse scriptores Græcos ac Romanos, dum numina barbara reddunt nominibus Martis, ac Mercurii.*

SEd Apollinem esse Solem, tam est pervulgatum, ut dum hoc contendo, videri possim actum egisse, nisi eâdem alia miscuissem. Illud minùs calcatum, cùm quinque veteribus sint planetæ, ut postea dicetur : universos, Venere exceptâ, per quam nunc Luna, nunc Hesperus intelligitur, unum ad Solem reduci. Ac de Saturno quidem id jam ante * ex Servio, Damascio, & aliis, monstratum nobis. Macrobio † idem eo comprobatum, quòd Saturnus Græcis Κρόνος quasi χρόνος dicatur : temporum autem nexus Solis actu demonstretur.

Atque idem Macrobius ‡ etiam ex Homero, & Cornificio, Iovem esse Solem, ostendit. Vti etiam eo, quod Ζεὺς Ηλιοπολίτης non alius sit, quàm Sol, sive Solis cælique vis : sicut arguunt, tũ nomen *Heliopolios*, unde Assyrii hoc

* lib. 2, cap. 4.
† lib. 1 Sat. cap. 22.
‡ lib. 1 Sat. cap. 23.

hoc numen acceperunt; tum sacrorum ritus, & simulachri habitus: de quibus cap.x vidimus. Etiam Philo Byblius ex Sanchuniathone Berytio apud Eusebium in primo Præpar. Euang. cap. VII, cum de Solis cultu apud Phœnices mentionem fecisset, ait: Τοῦτον θεὸν ἐνόμιζον μόνον οὐρανοῦ κύριον, Βεελσάμην καλοῦντες, ὅ ἐστι παρὰ Φοίνιξι, κύριος οὐρανοῦ, Ζεὺς δὲ παρ᾽ Ἕλλησι· *Deum hunc unum esse cæli moderatorem putabant, eum vocantes Beelsamen, quod Phœnicum linguâ, dominum cæli, Græcâ autem Iovem notat.* Imò inferius ostendam, Saturnum, & Iovem, non Solem modò, sed cælum etiam, & universam rerum naturam, complecti: sed sic, ut cælum magis, quàm terras, inque cælis Solem magis, quàm sidera alia, designent.

Venio nunc ad Martem, quod vocabulum valde est anceps. Interdum capitur ἱστορικῶς: quomodo Mars alius Assyrius, alius Græcanicus, alius Latinus. Assyrius est triplex: partim enim est Nimrodus, sive Belus; partim ejus filius Ninus; partim Thurras, qui Nino in imperio successit. Græcus Mosis sive Cecropis tempore, vel paullo post, claruit in Attica. Latinus est incertus ille Romuli parens. De cunctis hisce diximus libro superiori capite XVI.

Interdum verò Martis nomen sumitur φυσικῶς, idque bifariam. Mathematicis sic dicitur planeta inter Solem Iovemque medius, qui aliter πυρόεις, θοῦρος, vel θούρας. At gentium Theologis Mars est Sol: quem sic dictum conjecto, non quia maribus præsit, ut est apud Varronem *: non è *Mavors*, à magnis vortendis: non ex Ἄρης, M apposito: sed à מְרַץ, marats: quod est *pollere*, sive *validum* ac *potentem esse*: nisi malis à מְחָרֵם, mechares, *ἀπολλύων, perdens, destruens*: participio in Piel à חרם, *perdere, destruere.* Vtrumque convenit Soli. Nam quid illo potentius in rebus creatis? ab eo quoque vires ac potentia homini. Perdit idem homines bello, & pestilentiâ. Adde quòd fervore suo sanguinem concitat ad iram, ex quo bella. Atque ex his liquet, cur Martem sive Solem præfecerint bello. Itaque & bellicosæ gentes Arctöæ, cum Martem pro summo numine colerent, eique asinum mactarent; uti Cares canem, de quo antea dictum nobis †; non aliud videntur venerati, quàm Solem. Quemadmodum & Germani, quibus *præcipuus Deorum Mars*, ut Tencteri apud Tacitum ‡ ajunt, Solem animo complectebantur. Nam ridiculum est putare, majori eos loco habuisse, quem vulgò Martem dicimus, quàm Solem ipsum. Romani etiam rustici Solem videntur signâsse per Martem Silvanum: uti Cato vocat de R. R. cap. LXXXIII, *Marti*, inquit, *Silvano in silva interdius in capita singula boum votum facito.* *Silvanum* autem dixere; non quasi solis præesset silvis; sed quia vim suam exereret in universam elementorum ὕλην sive materiem. Servius in illud VIII Æn. *Arvorum pecorisque Deo: Publica*

* *in 4 de L. L.*

† *lib. superiori cap. 16.*

‡ *lib. 4 Annal.*

blica ceremoniarum opinio hoc habet, pecorum & agrorum Deum eſſe Silvanum. Prudentiores tamen dicunt, eum eſſe ὑλικὸν θεὸν, hoc eſt, deum τῆς ὕλης. Hyle autem eſt fex omnium elementorum : id eſt, ignis ſordidior, & aer : item aquæ & terræ ſordidiora, unde cuncta procreantur; quàm ὕλην, Latini materiam, appellaverunt. Silvanus igitur θεὸς ὑλαῖος, qui & *Pan*. De eo ſic Macrobius lib. I Sat. cap. XXII : *Pan ipſe, quem vocant Inuum, ſub hoc habitu, quo cernitur, Solem ſe eſſe prudentioribus permittit intelligi. Hunc Deum Arcades colunt, appellantes τὸν τῆς ὕλης κύριον, non ſilvarum dominum, ſed univerſæ ſubſtantiæ materialis dominatorem ſignificari volentes : cujus materiæ vis univerſorum corporum, ſeu illa divina, ſeu terrena ſint, componit eſſentiam.* Gloſſ. Philoxeni : *Silvanus*, Πὰν, θεὸς ὑλαῖος. Imò & Papias *Silvanum* eundem, ac *Pana*, facit. Itaque Silvano, ſive Pani, omnia ſua conſecrabant. Vetus ſcriptor de finibus agrorum : *Nam omnis poſſeſſio tres Silvanos habet. unus dicitur Domeſticus, poſſeſſioni conſecratus : alter dicitur Agreſtis, paſtoribus conſecratus : tertius dicitur Orientalis, cui eſt in confinio lucus poſitus, à quo inter duo pluresve fines oriuntur.* Vbi non dubium, quin *Silvanus Agreſtis* ſit Ἀγρεὺς καὶ Νόμιος Ἀπόλλων : quomodo & Ariſtæus Arcadibus vocabatur, ut cognoſcere eſt ex ſcholiaſte Pindari in Pythia. Atqui Νόμιος Ἀπόλλων Sol eſt, ut vidimus. Ex his omnibus ſic colligimus, & Martem ἁπλῶς, & ſpeciatim Martem Silvanum, imò & Pana, cùm Pan ſit Silvanus, eundem eſſe ac Solem putandum.

Nunc diſpiciendum de Mercurio. Sed hoc quoque nomen valde ambiguum eſt. Ἱστορικῶς Mercurius eſt Arcas ille ex Maja Atlantide in Cyllene monte natus, amaſius Palæſtræ, quæ ſoror Plexippi & Eneti fuit, filia autem Chorici, regis Arcadiæ : ſi fidem habemus Servio in illud Maronis VIII Æn.

> *Vobis Mercurius pater eſt, quem candida Maja*
> *Cyllene gelido conceptum vertice fudit.*
> *At Majam, auditis ſi quicquam credimus, Atlas,*
> *Idem Atlas generat, cæli qui ſidera tollit.*

De hoc Mercurio, atque aliis, Mercurii nomine dignatis, vidimus libri ſuperioris cap. XVI. Hic verò Mercurium ſpectamus, non quatenus ille ad defunctos pertinet; ſed prout refertur ad rerum naturam. Quod aliter in Aſtrologia fit, aliter in Theologia. Aſtrologis ſic dicitur planeta ille Lunæ proximus, qui aliter Στίλβων, ut Tullius * ait : *Cyllenius ignis* Maroni †, *communis ſtella* Appulejo * vocatur. In Theologia gentium Mercurius eſt Sol, ſive virtus cæleſtis à Sole imprimis promanans; pro cujus dimenſo, alius alio eſt ſagaciori ingenio, magiſque ad ſtudia & doctrinas idoneo, atque adeò ad res etiam civiles velocius & concipiendas, & exſequendas. Hinc Ammianus lib. XVI : *Iulianus nocte dimidiatâ ſemper exſurgens,*

* l.2 de Nat. Deor.
† 1 Georg.
* de Mundo.

gens, occultè Mercurio ſemper ſupplicabat : quem mundi velociorem ſenſum eſſe, motum mentium ſuſcitantem, Theologicæ prodidere doctrinæ. Quo verò ſucceſſu id Iulianum feciſſe putârit Ammianus, ſequentia oſtendunt : *Poſt quæ ad procudendum ingenium vertebatur : & incredibile, quo, quantoque ardore, rerum principalium notitiam indagans, & quaſi pabula quædam ad ſublimiora ſcandenti conquirens, per omnia philoſophiæ membra prudenter diſputando currebat.* Ac deinde ſubjungit, ut philoſophiæ etiam eloquentiam prorſam ac vorſam, & hiſtoriam omnem, Latinamque etiam linguam, adjunxerit. Nempe ad omnia hæc ſe vis Mercurii extendit : ut Theologis idem is ſit, ac Apollo Μȣσαγέτης : qui non alius à ſole. Itaque licet Apollo præſit Muſarum ac poetarum choro : poetas tamen, ac Muſarum cultores, Horatius *Mercuriales viros* appellat lib. II, od. XVII :

Me truncus illapſus cerebro
Suſtulerat, niſi Faunus ictum
Dextrâ levâſſet, Mercurialium
Cuſtos virorum.

Ad Solem etiam refero Mercurium, viarum præſidem : unde dictus ὅδιος * ἀπὸ τῆς ὁδȣ̃, juxta Heſychium, & Stephanum : item ἐνόδιος † : pro quo in Aldinâ Phurnuti eſt εὐόδιος * : item ἡγεμόνιος ‡, quod apud eundem Phurnutum. Quippe de die vias monſtrat lux Solaris, quemadmodum noctu Lunaris : ut omne hoc de viarum præfecturis ad Solem Lunamque pertineat. Quod & Auguſtinus indicat in VII de Civit. Dei cap. XVI. Etiam eo, quòd Mercurius dicatur occidiſſe Argum, Iûs cuſtodem, eum Solem eſſe, non inſcitè à Macrobio comprobatur. Nam Argus, multis ornatus oculis, eſt cælum tot ſtellis diſtinctum. Io eſt terra ; diciturque eò converſa in vaccam, quia apud Ægyptios bos, propter agriculturam, terræ eſt ſymbolum. Argus autem ideo perhibetur Iûs cuſtos, quia, Sole abſente, ſidera pro mortalibus vigilare crederentur. Mercurius occidiſſe Argum narratur, quia Sol exortus ſuo lumine offuſcat lucem ſiderũ, ſic ut non cernantur à nobis. Idem eo docet Macrobius, quòd pinnarum, quas Ægyptii tribuunt Mercurio, una ſit alba claráque; altera autem cærulea : ac illâ ſignent tempus diurnum, cùm hemiſphærium noſtrum claro Solis lumine illuſtratur : alterâ indicent nocturnum tempus, cùm cærula cœli prata, terræ umbrâ involuta, luce carent Solari. Itaque & duplicem ſtatuêre Mercurium, unum Ολύμπιον, ſive Cæleſtem : Χθόνιον, ſive Terreſtrem alterum. Quorum hic animas deducere ad inferos credebatur : atque ex eo dictus πομπεὺς, ψυχοπομπὸς, Pythagoræ etiam ταμίας τῶν ψυχῶν †, teſte Laërtio : ac quia aurei ſunt radii ſolares, eo id facere dictus aureâ virgâ ; unde Homero * vocatus Χρυσόῤῥαπις ‡. Eſtque hic judicio quorundam,

* *Vialis, ſive viam monſtrans.*
† *in via ſe offerens.*
* *bonum fauſtumque iter præſtans.*
‡ *dux viæ.*

† *animarum quæſtor.*
* *Iliad. Ο.*
‡ *auream habens virgam.*

dam, ut inferiùs dicetur, habitus unus è quatuor Diis Cabiris. Interea idem numen Mercurius ſuperus, & inferus: ſed quatenus Sol has terras illuſtrat, Mercurius erat ſuperus: inferus, quatenus apud Antipodas moratur. Vnde de eo Horatius *:

* lib. 1, od. 10.

— Superis Deorum
Gratus, & imis.

Ac Claudianus quoque in primo de R. P.

Atlantis Tegeæ nepos, commune profundis,
Et ſuperis numen: qui fas per limen utrumque
Solus habes, geminoque facis commercia mundo.

Atque hinc etiam cognoſcimus, quo pacto Χύτρους, ſive ollare feſtum, quod Mercurio terreſtri dicatum eſſe, ex Theopompo ait Ariſtophanis ſcholiaſtes, ſibi ſacrum dicat Bacchus apud Ariſtophanem in Ranis, & ibidem ſcholiaſtes ‡. Nec enim meliùs hæc conciliaveris, quàm quòd non ſolùm per Διόνυσον ſive Bacchum, ut poſtea probabitur: ſed per Mercurium etiam, Sol intelligatur.

‡ act. 1, ſc. 5, quæ incipit, Βρεκεκεκέξ.

Ex his eâdem licet cognoſcere, quid per Ἑρμῆν ſive *Mercurium* intelligi debeat, cùm ſic Græci Romanique reddunt *Thoth* Alexandrinorum, *Teuth* Ægyptiorum, *Teutatem* Gallorum, Wodan Germanorum. Vt quod ſuperiùs diximus de Marte, quem Tacitus † ſupremum vocat Germanorum Deum; idem ſtatui quoque debeat de Mercurio, quem Germanos maximè colere, idem Tacitus ‡ refert. Nam quis credat, vel Martis, vel Mercurii planetam, majori eos in veneratione habuiſſe, quàm Solem ipſum? Vtrobique igitur Sol intelligendus: quem quia diverſimodè Germaniæ gentes expreſſerunt: diverſis quoque Martis, ac Mercurii vocabulis reddiderunt Romani. Sed parum appoſitè; quia Latinè qui loquerentur, non Solem, ſed duos è quinque planetis, per Martem, & Mercurium, intelligerent: ea verò, quæ ab antiquiſſimis hominibus prodita eſſent de Martis ac Mercurii cultu, ad Solem reduci, pauxilli ſcirent; nempe non niſi homines eruditiſſimi, & qui arcana omnis Theologiæ penetraſſent. Quare ſatius fuerat retinere appellationes barbaras, qualis inter alias illa Wodan: de qua diximus lib. 1, cap. XXXVII. Vim autem vocum, ut cenſeo, rectiùs per *Iovis*, aut *Apollinis* nomina, expreſſiſſent.

† lib. 4 Annal.

‡ lib. de moribus German.

CAPVT XIV.

Liberum eſſe eundem, ac Solem. Cur nebride uſæ ſint Bacchæ in ſacrificiis Liberi. Cur cæſones Phœbo fuerint ſacri. Cur Spartæ in Hyacinthiis hederâ coronarentur. Speluncæ Bacchicæ in Parnaſſo. Sabazius Iupiter *idem ac* Liber: *re-*

ctéque

Eaque etiam Sabadium *dici. Ritus immiſſi colubri aurei in ſinum initiatorum Iovi Sabazio, indeque educti, & quæ ritus ejus cauſſa: & unde eum acceperint Græci: unde item Σαβαζίῳ nomen: de quo Euſtathius, & Stephanus refelluntur. Plutarchus refutatus de* ſabbathi *etymo. Et Oſiridem, & Bacchum, non modò Solem eſſe, ſed etiam Humorem, maximè illum vite natum. Cur veretrum in Bacchi ſacris ſoleat circumferri. Bacchus duplex, cæleſtis, & ſubcæleſtis: ille ſol, hic liquor: ſolem autem hîc ſignari, poſtquam óccidit: & quàm variè Bacchus ſoleat figurari. Vnde* Iacchus *nomen acceperit. Variæ ſententiæ proferendi nomen Dei tetragammaton. Quis* Ἰάω *ſit. Vannus Iacchi quid ſymbolicè notârit. Triplex apud gentes ratio animæ expurgandæ. Vnde nomen Bacchi* λικνίτε, *& aliorum eò pertinentium. Vanni uſus in Minervæ ſacris.*

EXpedivi de Solis appellationibus, quæ etiam conveniunt ſtellis quatuor erraticis. Incipiam nunc de nominibus ejus, quæ etiam competunt hominibus cælo donatis. Quales Dionyſus ſive Liber, Hercules, Ianus. Ex his Liberum eundem eſſe, ac Solem, Diodorus Siculus in primo bibliothecæ oſtendit illo Orphei, ſive Onomacriti potiùs in Orphicis:

> Τοὔνεκά μιν καλέουσι Φάνητά τε, καὶ Διόνυσον.
> *Inde Phaneta illum vocitarunt, ac Dionyſum.*

Item hoc Eumolpi in carminibus Bacchicis:

> Ἀστροφανῆ Διόνυσον ἐν ἀκτίνεσσι πυρωπόν.
> *Sidereum Dionyſum igni radiante coruſcum.*

Atque addit idem Diodorus, eo νεβρίδα ſive pellem hinnuleam, quæ varia eſt, Libero tribui, quia tanta eſt aſtrorum varietas. Nebride quidem, hoc eſt hinnuli aut cervi pelle, bacchas, ſacrificii tempore, indui ſolere, vetus Statii interpres ad ſecundum Thebaidos annotavit. Ariſtoteles quoque in deperditis Theologumenis, Macrobio * teſte, eundem Apollinem, ac Liberum, eſſe ſcripſerat. Vlpianus item Rhetor ad orationem Demoſthenis contra Midiam ait, Εἴπερ τὸν Διόνυσον, καὶ Ἀπόλλωνα, καὶ Ἥλιον, καλοῦσιν· *Quia Bacchum, & Apollinem, & Solem vocant.* Maronem quoque idem ſenſiſſe, oſtendit illud in X:

> *Inde Lycam ferit, exemtum jam matre peremtâ,*
> *Et tibi, Phœbe, ſacrum.*

Vbi *Phœbum* pro *Libero* dixit. Nam Libero ſacrabantur è matre exſecti; idque quia ſimilis horum origo ſit ortui Διονύσου ſive Liberi; ut qui ſecto patris femore prodierit in lucem. Apud Macrobium quoque in primo Sat. cap. XVIII, multa alia legas, quæ idem confirment. Vt quòd Lacones in feſto illo Apollinari, quod in Hyacinthi memoriam triduo ſolet celebrari, hederâ, Bacchico ritu, coronarentur: ac Æſchilus quoque dicat,

* *lib. I Saturn. cap. 18.*

dicat, Ο κισσεὺς Ἀπόλλων *: ac Euripides ſic eundem affetur Deum: Δέσποτα φιλόδαφνε, Βάκχε, Παιὰν Ἀπόλλων, εὔλυρε· *Domine laurûs amans, Bacche, Pæan Apollo, lyrâ canore.*

Præterea illud à Macrobio affertur, quòd in Parnaſſo monte, qui Apollini ſacer eſt, & Delphicum ejus oraculum habet, etiam Bacchicæ ſint ſpeluncæ, alterniſque in eo annis Bacchanalia celebrentur. Quodque in Thracia quoque idem credatur Sol, & Liber; quem illi Σαβάζιον nuncupant. Meminit ejus Ariſtophanes initio Veſparum; uti & in Avibus, ac Lyſiſtrata: qui ſemper Σαβάζιον nuncupat. Mentio itidem ejus apud Diodorum Siculum lib. III, Lucianum in Deorum concilio, Harpocrationem in Σαβοὶ, Euſtathium in Dionyſii περιήγησιν. In veteri quoque inſcriptione † eſt: Q. NVNNIVS ALEXANDER DONVM DEDIT IOVI SABAZIO. Et ſimiliter in aliis duabus inſcriptionibus *. Pro eodem tamen & *Sabadius* reperio in veteribus noſtris membranis Appuleji VII Met. nec mutandum, quia, ut Plato ait in Cratylo, Ζ καὶ Δ μεταστρέφουσι ‡. Vt ὄζω, *odor*, Μεζέντιος antiquè *Medentius*, teſte Priſciano, γαργαρίζειν, *gargaridiare* Varroni epiſt. ad Fuſium, βάζω, *vado*, & multa id genus alia. In ſacris Sabazii ſerpens immittebatur initiatis in ſinum. Quo de ritu ſic Arnobius lib. V: *Ipſa ſacra, & ritus initiationis ipſius, quibus Sebadius nomen eſt, teſtimonio eſſe poterunt veritati, in quibus aureus coluber in ſinum demittitur conſecratis, & eximitur rurſus ab inferioribus partibus.* Vbi *Sabazius* maluit Canterus. Sed rectum quoque eſſe *Sebadius*, vel *Sabadius*, liquet ex iis, quæ diximus. De eodem ritu ita Iulius Firmicus Maternus lib. de errore profanæ relig. *Sebazium colentes Iovem anguem, cum initiantur, per ſinus ducunt.* Serpens is ſymbolum erat Dei; ut in pleriſque aliis ſacris. Immiſſio in ſinum, eductioque à partibus inferioribus, denotabat rerum omnium generationem, ac productionem in lucem: quam Soli deberi, ſæpius diximus. Hoc *Sabazii* numen didicere Græci à Thracibus, Thraces ab Orpheo, Orpheus ab Ægyptiis, vel Syris. Nam peregrinum fuiſſe numen, indicavit Ariſtophanes in deperdita comœdia, & ex ea M. Tullius in ſecundo de Legg. *Novos verò Deos, & in his colendis nocturnas pervigilationes, ſic Ariſtophanes, facetiſſimus poeta veteris comœdiæ, vexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alii Dii, peregrini judicati, è civitate ejiciantur.* Eſt verò Σαβάζιος à צָבָא, *militia, exercitus*: unde II Sam. V, Pſal. XXIV, & LIX, יְהֹוָה צְבָאוֹת: uti & Rom. IX, 29, & Iac. V, 4, κύριος σαβαώθ *. Nempe cum numen noſtrum vocaretur *Deus Sabaoth*, hoc eſt, *exercituum*, eò quòd in cæleſtem ac terreſtrem omnem militiam, id eſt, in omnem creaturam, imperium ac potentiam ſuam exerceret: ſtultæ nationes ei creaturæ, quam pro ſummo numine haberent, puta Soli cæloque, hoc nomen tribuerunt. Quod

Græci,

* Hedera gaudens Apollo.

† Inſcript. Grut. p. 22, n. 5.

* ibidem n. 4, & 6.

‡ Z & D convertuntur.

* Dominus Sabaoth.

Græci ad veram cauſſam non penetrarunt, id factum inſcitiâ linguarum, rerumque Orientalium. Itaque Stephanus in Ethnicis, & Euſtathius in Περιήγησιν, perſuadere aliis conati, Σαβαζίῳ nomen dediſſe Σαβοὺς, gentem ſive Phrygiæ, ut ait Stephanus, ſive Thraciæ, ut vult Euſtathius: unde & Phrygiâ dialecto Σαβάζιον dici volunt. Equidem cenſeo nullam in Phrygia, vel Thracia, fuiſſe ejus nominis gentem. Sed nolim cum iis pedem ſtruere, qui utrobique (communia enim illis ſacra, quia Phryges Thracum coloni; ut ait Strabo in x) Σαβοὺς cenſent vocatos τοὺς τελουμένους τῷ Σαβαζίῳ, *initiatos Sabazio*: quod apud Harpocrationem legas: tum etiam ἀφιερωμένους αὐτῷ τόπους, *locos ei conſecratos*. Meo autem judicio, tum homines, tum loci, à Sabazii cultu potius Σαβοὶ dicantur, quàm contrà. Credo in ſacris ejus numinis ſolitum eſſe *Sabaoth*, vel ſimile vocabulum, acclamari: indeque fuerit σαβάζειν pro εὐάζειν, & σαβασμὸς pro εὐασμός. At quod Plutarchus ariolatur, etiam *ſabbathum* à *Sabazio* dici, id nullo negotio pueri etiam Chriſtiani refellant: qui ſciunt, שבת, ſive σάββατον, ſignificare *quietem*, *ceſſationem*: ut σάββατον Iudaicum, cum illo gentilium σαβασμῷ, nihil habeat commune.

Ex eo quoque eundem eſſe Διόνυσον ac Solem, elucet, quod, Diodoro etiam teſte, idem ſit Liber ac Oſiris; Oſiris autem, ut ſuperiùs dictum, Sol ſit. Imò, ut pleniùs poſtea explicabitur, non ſolùm Sol eſt, ſed etiam Nilus: quomodo Bacchus non modò eſt Sol, ſed etiam Humor. Itaque & magna erat convenientia inter ſacra Oſiridos, & Liberi: uti inter alia de phallo. Nam eum in Oſiridis ſacris adhibitum fuiſſe, oſtendimus alibi. Idem verò apud Græcos quoque in Liberalibus de pertica pendulus geſtabatur. Quem qui ferret, φαλλοφόρος dictus: pompa ipſa φαλλαγωγία *, vel περιφαλλία †: chori canticum φαλλικὸν ᾆσμα *. Cæterum phallus iſte, ut Plutarchus ‡ docet, myſticè denotabat τὸ γόνιμον, καὶ τὸ σπερματικὸν, *genitalem ac ſeminalem vim*. Ea vis eſt à Sole: ſed, ut idem ait, δι' ὑγρότητος, *humoris interventu*. Itaque Bacchum ſi totum ſpectemus, pars ejus à cælo, nempe calor, qui ab Sole: pars eſt ſubcæleſtis, nimirum humor. Quibus duobus ad generationem opus. Hinc liquet, cur cæleſtis quidem Bacchus ſit Sol: ſubcæleſtis autem Aqua, ſive Liquor. In liquore autem principatum tenet vitigenus: ut nec ratio ſit obſcura, cur *Bacchum* poetæ dicant pro *vino*.

* *Theodoret.*
† *Heſych.*
* *Ariſtoph. Acharn.*
‡ *lib. de Iſide & Oſiride.*

Etſi verò contendimus, eundem eſſe Dionyſum ſive Liberum, ac Apollinem ſive Solem: agnoſcimus tamen cum Macrobio, diſcriminis aliquid in hiſce vocabulis eſſe obſervatum. Quippe Apollo dicebatur, quando eſſet in hemiſphærio diurno; Liber, cùm in nocturno foret: haut aliter, ac Luna, cùm ſupera terrarum luſtrat, Venus vocatur: Proſerpina autem,

ubi ad Antipodas concesserit. Quemadmodum & variè effingebantur: Apollo quidem fere unâ semper ratione: Liber autem nunc ad ephebi modum; nunc instar adolescentis, cui lanugo serperet circa maxillas; nunc in ἀκμῇ, planè barbatus; nunc facie, barbâque senili. *Quæ ætatum diversitates*, ut ibidem Macrobius tradit, *ad solem referuntur, ut parvulus videatur hiemali solstitio, qualem Ægyptii proferunt ex adyto die certâ; quod, tunc brevissimo die, veluti parvus & infans videatur. Exinde autem, procedentibus augmentis, æquinoctio vernali, similiter atque adolescentis adipiscitur vires, figurâque juvenis ornatur. Postea statuitur ejus ætas plenissimâ effigie barbæ, solstitio æstivo; quo tempore summum sui consequitur augmentum. Exinde, per diminutiones dierum veluti senescenti, quartâ formâ Deus figuratur.*

Quod verò de *Baccho*, ac *Libero*, diximus, idem de *Iaccho* judicandum. Ac proinde hac etiam appellatione tum sol, tum liquor, indicantur. Est verò *Iacchus* ab יה, *jah*, uno ex Dei nominibus; ex quo *Halelu-ja*, hoc est, *Laudate Dominum*. Nempe sanctũ hoc nomen *jah*, vel *jach*, gentiles resonare solent in sacris suis choreis. Quemadmodum & usurpâsse in iis videntur nomen tetragrammatum יהוה, sive id sonuit *Iave*, vel *Iahave*, ut Samaritani efferebant; unde & existimo esse, quòd Ἰαβὲ pro eo sit apud Epiphanium hæresi XL, quæ est Archonticorum: sive pronunciarint *Ieheve*, ut Mercerus, ac Drusius, censent: sive *Iehova*, ut præferunt puncta Masoritica: de quo disputare non est hujus loci. Solùm dicam, non displicere eorum sententiam, qui exinde, quòd acclamarent יהוה, existimant factum illud Græcum, ἰὴ Βάκχε. Quomodo *Bacchus* sit ex posteriori parte vocabuli: nempe ex הו. Sanè notum est, Vau abire sæpe in B. Vnde *Varro* Græcis scribitur Βάῤῥων; *Virgilius*, Βιργίλιος. Sed si de Baccho displicet, saltem ex tetragrammato, vel ex *Iah*, est Ἰάω: de quo sic Diod. Sic. lib. I: Παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις Μωσῆν ἱστοροῦσι τὸν Ἰάω * ἐπικαλούμενον θεὸν προσποιήσασθαι τοὺς νόμους αὐτῷ διδόναι· *Iudæi referunt, à Mose fingi, Deum, qui dicitur Iao, leges sibi tradidisse.* Vbi Ἰάω sine dubio, vel pro nomine ponitur tetragrammato, vel idẽ est ac *Iah*, quod habemus Exod. XV, II, & in Psalmis crebro. Vtinam verò exstaret Labeonis liber, ex quo ista refert Macrobius lib. I Sat. cap. XVIII: *Consultus Apollo Clarius, quis Deorum habendus sit, qui vocatur* Ἰάω, *ita effatus est:*

* *Citat quoque Iustinus in paraenet. sed* τὸν Ἰάω *ibi præteritur.*

> Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰάω,
> Χείματι μέν τ' Ἀΐδην, Δία δ' εἴαρος ἀρχομένοιο,
> Ἠέλιον δὲ θέρευς, μετοπώρου δ' ἁβρὸν Ἰάω.

Quæ ad verbum malo, quàm simili versu, transferre:

> *Dic, omnium supremum Deum esse Iao:*
> *Hieme quidem Plutonem, at Iovem vere incipiente,*
> *Et Solem æstate, auctumno autem mollem* (aut festivum) *Iao.*

Sub-

Subjungit deinde Macrobius: *Hujus oraculi vim, numinis nominiſque interpretationem, qua Liber pater, & Sol,* Ἰάω *ſignificatur, exſecutus eſt Cornelius Labeo in libro, cui titulus eſt*, DE ORACVLO APOLLINIS CLARII. Videmus autem ex iſtis, ut ſacerdos Apollinaris fucum fecerit conſultoribus, eos à vero Iſraelis Deo, naturæ auctore, abducendo ad naturam, Dei opificium: quaſi Iudæi (quorum Deus Iao, ut agnoſcit Diodorus) coluerint Solem.

Cùm verò ab ſolo Iſraelis Deo, qui *Iah* dictus, peccatorum ſit omnium remiſſio: nihil mirandum, ſi gentiles, Iſraelitarum ſimiæ, ſacris ſui Iacchi, quod nomen ex Hebræo illo efformatum dicebamus, tribuerint expurgationem animæ ab omni criminis reatu. Hujus rei ſymbolum erat vannus: quæ myſticè denotabat, ut vanno repurgatur triticum ab aceribus ac retrimentis: ita Iacchi ſacris mundari animam ab omni crimine anteacto. Ad hunc ritum reſpexit Maro; cum in 1 Georg. ait,

— *Et myſtica vannus Iacchi.*

Vbi ſic Servius: *Myſtica Iacchi ideo ait, quòd Liberi patris ſacra ad purgationem animæ pertinebant: & ſic homines ejus myſteriis purgabantur, ſicut vannis frumenta purgantur. Hinc eſt, quòd dicitur, Oſiridis membra à Typhone dilaniata Iſis cribro ſuperpoſuiſſe. Nam idem eſt Liber pater; in cujus myſteriis vannus eſt, quia, ut diximus, animas purgat; unde Liber ab eo, quod liberet, dictus: quem Orpheus à gigantibus dicit eſſe diſcerptum. Nonnulli Liberum patrem* λικνήτην* *appellant. Vannus autem apud eos* λικνὸς † *nuncupatur: ubi de more poſitus eſſe dicitur, poſtquam eſt utero matris editus*. Bacchi λικνητοῦ meminit & Plutarch. de Iſid. & Oſir. Indéque *vannifer*, λικνοφόρος, Demoſtheni oratione contra Cteſiphontem. Sic enim iſtic, non λιχνοφόρος, ſcribendum eſſe, colligo ex Harpocratione in Λικνοφόρος. Vbi & legas: Τὸ λίκνον πρὸς πᾶσαν τελετὴν καὶ θυσίαν ἐπιτήδειόν ἐστιν· *Vannus ad omnia initia, & ſacrificia, commoda eſt.* Quid mirum de τελεταῖς ſive initiis, cùm his ex eo nomen ſit datum, quòd initium ſint vitæ melioris, ac vitæ hujus finis & perfectio? Quippe ea nequit eſſe, niſi animæ priùs purificentur: cujus rei ventilabrum erat ſymbolum, ut diximus. Nec mirum magis de ſacrificiis, quæ fierent ad mentes expurgandas, ac ſæpe urbem totam vel exercitum expiandum. Neque in ſolis Iacchi ſacris vannum adhibitam, ſed Minervæ etiam, indicat vetus poeta, cùm apud Plutarchum, tum & Clementem Alexandrinum Admonitione ad Gentes ‡:

Βάτ' εἰς ὁδὸν δή, πᾶς ὁ χειρώναξ λεώς,
Οἱ τὴν Διὸς γοργῶπιν ἐργάτιν θεὸν
Στατοῖσι λίκνοις προτρέπεσθε. —
Ite in viam omnis popule manu victum parans,

* *malim* λικνίτην, *ut eſt apud Varinum. Niſi placet* λικμητήν.
† *malim* λίκνον, *vel* λικμός.
‡ *pag. 35, principis ſive Florentinæ editionis.*

Gnatam Iovis Gorgopin Ergatin Deam
Statuto adorans ventilabro. —

Triplex verò animæ erat expurgatio in gentilium ſacris; aëre una, altera aquâ, tertia igni. Ventilabrum ſive vannus Liberi ad aëra pertinet, uti & oſcilla. Audiamus teſtem Honoratum in VI Æn. *In omnibus ſacris tres ſunt iſtæ purgationes. Nam aut tedâ purgantur, & ſulphure; aut aquâ abluuntur; aut aëre ventilantur, quod erat in ſacris Liberi. Hoc enim eſt, quod dicit in* II *Georgic.* — *Tibique*
Oſcilla ex altâ ſuſpendunt mollia quercu.

Atque ad triplex hoc genus purgationis reſpexit Maro in VI magni operis: — *Aliæ panduntur inanes*
Suſpenſæ ad ventos; aliis ſub gurgite vaſto
Infectum eluitur ſcelus, aut exuritur igni.

CAPVT XV.

Priusquam accedatur ad Phyſicum Theologorum Herculem, breviter ex priori libro colligitur, quàm varii Hercules fuerint: atque oſtenditur, gentiles Herculi ſuo tribuiſſe, non modò geſta Ioſuæ, de quo antea abunde: ſed (ut de Samſone taceam) etiam quædam ex hiſtoria Ionæ prophetæ: unde occaſio illius fabulæ de Hercule ſuo, à balæna aliquando devorato, ſed reſecante ejus ventrem, atque ita ſalvo ac ſoſpite emergente, abſumtis duntaxat pilis ob internum belluæ calorem. Ogmium Herculem, cujus figura refertur, ſymbolum fuiſſe viri diſerti: Prodicium Herculem fuiſſe ſignum ac characterem adoleſcentis in ætatis lubrico illo voluptatis illecebras poſthabentis arduæ virtutis calli. Hinc oſtenditur, Herculem eſſe Solem, tum Aſſyriis ac Medis, tum Ægyptiis, tum etiam theologis Græcis: de quibus id probatur ex Herculis etymo, ac genere. Item ex fabella de circulo lacteo: cujus candor ab Hercule lac vomente; hoc eſt, Solis lumine reflexo, juxta pleroſque veterum. Veram interim candoris cauſſam eſſe à congerie minutarum ſtellarum; uti olim Democrito viſum, hodieque tubo Batavo comprobatur. Cur XII *ſtatuerint Herculeos labores: & cur clavam ei pellemque leonis tribuerint. Per hydram Lernæam ab Hercule occiſam innui paludem ab Sole exſiccatam: perque mala Heſperidum ab Hercule ablata, indicari lucem ſtellarum Solari luce obſcuratam. Additur altera fabulæ enarratio; ſed petita ex hiſtoria, quam more ſuo poetæ corruperint, occaſione vocis ambiguæ, & oves, & mala ſignificantis. Etiam Herculem Romanum videri haut alium à Sole. Nomen ei* Recarano: *fortaſſe quaſi* regi Carano; *hoc eſt,* domino regi. Caranus, *&* κοίρανος, *unde ſint: & de Carano Heraclida, regni Macedonici conditore. Etiam eo oſtenſum, Herculem Romanum eſſe eundem ac Solem, quia & idem Varroni ſit ac Mars. Germanos priſcos Martem coluiſſe ſub effigie columnarum Herculis.*

A Li-

A Libero nunc ad Herculem me confero : quorum uterque rex Orientis fuiſſe dicitur; ut Iuſtinus ex Trogo ait lib. XLII. Verùm ille non ad rerum naturam, quam nunc ſpectamus, pertinet : ſed ad geſtorum hiſtoriam; de qua actum nobis libro ſuperiori. Vnde cognoſcere fuit, Occidenti etiam ſuos fuiſſe Hercules : Creticum, unum Idæorum dactylorũ, ſive Curetum, vel Telchinum; de quo cap. XXVII : alterum Thebanum, ſive Amphitryoniadem, quem expendebamus cap. XIII : tertium Romanum, nomine Caranum, vel Recaranum; de quo libri ejuſce cap. XII. Imò an hic quoque non potiùs naturale fuerit numen, ac planè idem ac Sol, paullo pòſt conſiderabimus. Præter iſtos, ut vidimus, alius fuit Hercules Ægyptius, nomine Gignon, vel Gigon : de quo dictum cap. XVII. Alius Phœnicius, nomine Melicartus, Deſanaus, vel Diodas : de quo cap. XXII. Alius Ægyptiocananæus, Ioſua noſter : cujus geſta Herculi attribui, oſtendimus cap. XXVI. Imò nec dubium, quin ex Samſone noſtro, qui Thebano illi Herculi par vel ſuppar fuit, occaſionem quoque rapuerint Phœnices, Ægyptii, ac Græci, tam multa de ſuo Hercule comminiſcendi, ne heros ſuus ullâ parte illo populi Dei inferior videretur. Quemadmodum & penè extra controverſiam omnem ponimus, fabulam de Hercule in balænæ ventre commorante, fuiſſe confictam ex prophetica Ionæ noſtri hiſtoria. Quod quia antea nobis indictum, non abs re erit, ſi paucis exponam, priuſquam ad phyſicum Theologorum Herculem accedam. Antiquiſſimus, qui hanc fabulam tangat, Lycophron eſt : qui ſic penè initio Caſſandræ :

> Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
> Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων·
> Ἔμπνους δὲ δαιτρὸς ἡπάτων, φλοιδούμενος
> Τινθῷ λέβητος ἀφλόγοις ἐπ' ἐσχάραις,
> Σμήριγγας ἐστάλαξε κωδείας πέδῳ.
> *Trivesperi* (ſive *trinoctii*) *leonis, quem aliquando maxillis*
> *Tritonis deglutivit aſperè dentatus canis :*
> *Vivus autem diſſector inteſtinorum ambuſtus,*
> *Cavo lebetis in focis ignis expertibus*
> *Capillos deſtillavit capitis ſolo.*

Quem in locum ſic Iſacius Tzetzes : Τριέσπερον τὸν Ἡρακλέα λέγω καλεῖν τὸν Λυκόφρονα, διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι, ἃς ἑσπέρας καλεῖ διὰ τὸ ἀφώτιστον καὶ σκοτεινὴν εἶναι τὴν γαστέρα τοῦ θηρίου· *Trinoctium ajo Herculem vocari à Lycophrone, quia in ceto tres tranſegerit dies : quas veſperas ſive noctes appellat, quia lucis expers, & tenebricoſus foret ceti venter.* Pleniùs B. Cyrillus in Ionæ cap. II : Ἡρακλέα φασὶ τὸν Ἀλκμήνης καὶ Διός, καταποθῆναι ὑπὸ κήτους· ἐκδοθῆναι δὲ

πάλιν ἐκ τοῦ ἐκφύτου θερμότητος, ἐψιλωμένης αὐτοῦ τῆς κεφαλῆς, καὶ μόνης τριχὸς πεπονθότι τὴν ἀπόφασιν. μέμνηται δὲ τῆς ἱστορίας Λυκόφρων. *Herculem, ajunt, Alcmenæ & Iovis filium, deglutitum quidem à ceto, redditum tamen, ab insito ceti calore capite solum depilato. Meminit verò historiæ Lycophron.* Theophylactus quoque in eundem Ionæ locum: *Devoratur ergo à ceto Ionas, tresque dies ac totidem noctes in eo permanet vates: quæ res omnem excedere fidem audientibus videtur, maximè iis, qui ex Græcorum scholis, sapientéque doctrina, ad hanc historiam accedunt. Quos equidem non satis demirari possum, qui fiat, quod hæc non intelligant, cùm suis ipsorum alis capiantur. Apud ipsos enim nonnihil tale de Hercule narratur: nempe quod & ipse, à balæna devoratus, incolumis remanserit; nisi quod tantummodo depilatus redierit; idque ob ingenitum, & internum belluæ calorem. Aut igitur nostra suscipiant, aut sua rejiciant.* Atque ex his eàdem liquet, non tres modò fuisse Hercules; de quibus Diodorus in IV: nec sex duntaxat, quot recenset Cicero de Nat. Deor. & Arnobius in IV; sed longè plures: imò Varro numerabat Hercules XLIII. Sed verisimile est, in iis aliquos fuisse symbolicos: qualis Ogmius, sive Hercules Celticus: quem Lucianus describit senem & calvastrum, ad modum seniorum nautarum marinorum, indutum pelle leoninâ, dextra ῥόπαλον sive clavam, sinistrâ gestantem arcum, pharetrâ de humeris dependente, catenis ex auro & electro per linguæ extremitatem insertis, & auribus multitudinis, sponte sectantis, alligatis. Atque hic eloquentiæ symbolum fuit: ut dictum lib. priori cap. XXXV. Nec profectò dubitandum, quin & Græcorum ille sæpe intelligi debeat symbolicè; tanquam fictitium exemplum τῆς συνέσεως καὶ ἀλκῆς*. Per monstra enim, quæ domuit, signabant monstra vitiorum; uti luxuriam, avaritiam, inertiam, atque alia. Itaque & solum dixere ex Argonautis se continuisse in navi, nec exisse ad Hipsipylen, quia sapiens non vincitur libidinis illecebris. Notum etiam de Hercule adolescente: quem primus Prodicus Ceus finxit audisse Voluptatem, & Virtutem, disceptantes: eumque secuti Xenophon, Cicero, Philostratus. Verùm neque nunc sermo nobis de Hercule, quatenus ad gestorum pertinet historiam: neque de commenticio illo philosophorum, qui character est morum ac vitæ: sed de illo Theologorum Hercule, qui est Sol. Nam idem ille, ac Mars, qui Sol, ut vidimus. Macrobius lib. I Sat. cap. XII: *Chaldæi stellam Herculis vocant, quam reliqui omnes Martis appellant.* Quod de stella Martis dicit, id ad ipsum Solem se extendit. Quod Medorum etiam Persarumque indicat religio: ut quibus Dii fuerint *Belus, Sandes, Anaitis*: ac *Belus* quidem fuerit Cœlus sive Iupiter; *Sandes* Hercules, sive Sol; *Anaitis* Venus, hoc est, Hesperus, vel potiùs Luna. Atque hoc ita esse, ex Beroso, Athenocle, & Symmacho, antiquissimis Assyriarum & Medicarum rerum scriptoribus, tradidit Agathias lib. II.

* *prudentiæ & fortitudinis.*

De

De Ægyptiis idem dixero : quibus in Hieroglyphicis Hercules effingitur triceps ; leonis capite, in medio; à dextra, capite canis blandientis ; à lævâ, rapacis lupi. Hoc de Sole, temporis dimenſore, interpretatur Macrobius lib. I Sat. cap. xx. Leonino capite tempus ſignatur præſens ; quia, ut nihil eſt leone ferventius, ita ſolum hoc tempus actu ferveat præſenti. Medio eſt loco , quoniam præſens interjectum eſt inter præteritum , ac futurum. Præteritum notatur capite lupi ; quo nihil rapacius. Futurum ſignatur capite canis; quod animal adulatione ſuâ figurat ſpem, quæ ſemper abblanditur.

Harum gentium exemplum ſequuntur Græcorum theologi : quod & Græcanicum *Herculis* etymon firmat. Nam Ηρακλέης dictus , quaſi Ηρας κλέος, *gloria ac decus Iunonis*, ſive aeris : ut Macrobius quoque ἐτυμολογίζει lib. I Sat. cap. xx. Et cui plus aer debeat, quàm illuminanti ? Præterea Hercules eſt Iovis proles. At Iupiter eſt æther , in quo nihil majus & pulchrius Sole. Dicitur Hercules, cùm ubera Iunonis ſuxiſſet, tantum lactis ore ſuo rejeciſſe, ut inde candidus fieret, qui nunc γαλαξίας * dicitur. Nimirum eo ſpectarunt , quòd veterum aliqui putarent, candorem illius circuli, per Geminos, & Sagittarium deducti, eſſe ἀνάκλασιν τῆς ἡμετέρας ὄψεως πρὸς τὸν ἥλιον , *adſpectus noſtri reflexionem ad Solem* ; teſte Ariſtotele lib. I Meteorolog. cap. VIII : ubi opinionem hanc meritò quidem refellit ; ſed, quod factum nolim, deteriorem ſubſtituit. Neque enim in aëre eſt is candor, ſed in æthere; neque is continuus, ſed interciſus; idque, ut Democritus rectè perſpexit, ex congerie minutarum ſtellarum : quæ ſententia tubo ſive teleſcopio Batavo manifeſtè comprobatur. Hoc enim ſtellæ illæ minutæ & diſcretæ liquidò ſatis videntur. Ariſtotelis verò ſententia , qui congeriem eſſe exhalationum in ſumma aëris regione arbitrabatur , abunde eo refellitur , quod cum pro tempore exhalationum quantitas ac ſitus variet, hîc tot ſeculis ſumma ſit conſtantia. Præterea, ubicunque terrarum ſis, nulla eſt adſpectus diverſitas, quam parallaxin dicunt. Quod ſatis obſervatum Argonautis noſtris Batavis, nunc Europæ, nunc Africæ vel Aſiæ extima petentibus; ut de utraque America taceam. Neque id planè neſcivit Averroës, qui Ariſtotelem hic deſerit, ſeque fatetur, & Cordubæ in Hiſpania, & Marochi in Africa, eodem planè galaxiæ loco, ſidus Aquilæ conſpexiſſe : quod minimè foret , locis tantopere diſſitis , ſi galaxias pendêret in ſuprema aeris regione ; quia parallaxi proderetur.

* *circulus lacteus.*

Sed ut in iſto decepti ſint veterum aliqui , quòd à lacte Herculis , hoc eſt , reflexione lucis ſolaris , candorem lactei eſſe circuli crederent ; ſunt fabulæ aliæ, quibus ſolidius adſtruatur, per Herculem intelligi Solem. Vti quòd, pro duodecim ſignis cæleſtibus, quæ quotannis Sol permeat, duo-

decim

decim ſtatuantur labores Herculis. Quod item inſignia ejus ſint ῥόπαλον ſive clava, & pellis leonina: ac pellis quidem ad ſignandam potentiam Solis, quando eſt in ſigno Leonis. Quò & clava pertinet, niſi inæqualitate ejus malis notari motum Solis inæqualem, dum obliquo Zodiaci baltheo fertur. Nempe verè Vettius apud Macrobium Sat. lib. I, cap. XVII, *poetarum gregem, cùm de Diis fabulatur, ab adytis plerumque philoſophiæ ſemina mutuari.*

Quod & fabula de hydra Lernæa oſtendit. Hydræ enim nomine ſignificatur elementum id, in quo vivit, & unde nomen accepit: hoc eſt, ὕδωρ, ſive ὕδας, *aqua.* Lerna erat Argolidos palus, ubi egiſſe hydra dicitur Lernæa. Hydram hanc occidit Hercules: hoc eſt, paludem eam Sol exſiccavit. Sed neceſſaria quoque fuit opera Iolai; qui vicinam dicitur ſilvam accendiſſe. Nempe ad exſiccationem loci hoc plurimùm conferebat. Eo Iolaus torres dicitur detuliſſe ad Herculem, ne cervicibus hydræ aduſtis pro capite uno ſuccreſcerent plura.

Etiam huc referendum, quod Hercules rapuiſſe fertur mala Heſperidum. Eo enim ſignatur, Solem exortum luce ſuâ præſtinguere lumen ſtellarum; quæ generali nomine per *Heſperidas* intelliguntur: quippe Veſperæ, & Noctis filiæ; ut vel indicio eſt nomen ipſum, quod ἀπὸ τῆς ἑσπέρας*. Veſpera autem initium eſt noctis. Per hortum Heſperidum intelligitur cælum ſtellatum. Nam quod in hortis flores, id in cœlo ſtellæ: unde poetæ & *flores* pro *ſtellis*, & *ſtellas* pro *floribus* dicunt; ut in quarto Inſtitutionum Oratoriarum oſtendimus. Μῆλα χρυσέα, *mala aurea*, ſunt ſtellæ. Mala, quia rotunda. Aurea, quia aurei coloris. Draco, qui cuſtodit, vel zodiacus eſt, vel horizon, vel, ſic ſi malis, draco inter arctos ambas flexuoſus decurrens; ut Germanici cenſet interpres.

* *à veſpera.*

Sed hæc quidem ejus fabulæ eſt interpretatio φυσικὴ, ſive θεολογικὴ: quatenus nempe Hercules eſt Sol. Præter quam & altera eſt expoſitio ἱστορικὴ, quatenus hæc referuntur ad heroem Tyrium, vel Ægyptium, ſive is unus idemque fuerit: ſive Tyrius quidem in Hiſpania, in Africa alter bellum geſſerit. Huc refert Diodorus in quarto: ut qui per mala aurea intelligat oves præſtantiſſimas, quas, cuſtode earum Ladone interemto, Hercules abduxerit. Nempe fabula ſic orta ſit ex ambiguitate vocabuli μῆλα, quæ & *oves*, & *mala*, ſignificat: uti Varro docet lib. I de R. R. Verba ejus inferiùs apponam.

Fortaſſe autem nec alius, quàm Sol, fuerit Hercules Romanus, initio capitis nobis memoratus, ac imprimis libri ſuperioris cap. XII: ubi & dicebamus, ſcriptori ‡ quidē de origine gentis Romanæ, ſive is S. Aurelius Victor, ſeu alius, *Recaranum* vocari: at Verrio Flacco apud Servium dici *Gara-*

‡ *idque ex L. Caſſii Hemina Annal. lib. I.*

Garanum, vel *Caranum*. Vnde ſuſpicio mihi objecta, Herculem *Recaranum* nominatum, quaſi *Regem Caranum* dicas. *Caranus* verò ad verbum idem notet ac *Belus*. Nam uti *Belus*, בעל *dominus*; ut abunde antea vidimus: ſic & *Caranus*, idem ac κοίρανος, *dominus*; idque, ut cenſeo, à קרא kara, *vocavit*: unde קריא kari, *vocatus ad regnum, inclytus, celebris*. Vt קרואים keruim, *inclyti, magnates*; Num. I, 16, item II Sam. XV, II, & Ezech. XXIII, 23. Vt verò *Belus*, & Solis, & Regis: ita *Caranus* quoque utriuſque fuerit nomen. Sed Belus, Aſſyrii regni conditor, Nimrodus: auctor verò imperii Macedonici, Caranus; teſte Diodoro, Livio, Iuſtino, Pauſania, Solino, Cedreno, cui corruptè eſt Κρανάος. Atque idem docuit Pontius Paullinus lib. de regibus ex tribus Suetonii libris: unde inter alia verſum hunc adduxit Auſonius *:

Et Caranus, Pellæa dedit qui nomina regum.

* *epiſt. 19, quæ ad hunc Pontium Paullinum.*

Ab Hercule originem ejus deducunt omnes: ſed ab eo facit decimumſextum Vellejus, undecimum Dexippus in iis, quæ ex Euſebio excerpſerat Syncellus. Sic enim ille: Οὗτος ὁ Κάρανος ἀπὸ μὲν Ἡρακλέους ἑνδέκατος ἦν, ἀπὸ δὲ Τημένου, τοῦ μετὰ τῶν ἄλλων Ἡρακλειδῶν κατελθόντος εἰς Πελοπόννησον, ἕβδομος· *Hic Caranus ab Hercule erat undecimus; à Temeno, qui cum Heraclidarum aliis in Peloponneſum deſcendit, ſeptimus.* Seriem vide inibi ‡ ex Theopompo, & aliis, expreſſam.

‡ *In Scaligeri Euſebio, ſive Græcis ex eo excerptis, pag. 47.*

Sed ab illo Macedonum Carano Heraclida redeo ad Caranum ſive Recaranum Romanum: quem *Gradivum* poetę malunt nominare. Hunc eundem eſſe ac Solem, etiam ex Varrone evincit Macrobius lib. III Sat. cap. XII: *Salios autem Herculi, ubertate doctrinæ altioris, adſignat Virgilius; quia is Deus & apud pontifices idem, qui & Mars, habetur. Et ſanè ita Menippea Varronis affirmat, quæ inſcribitur,* Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς †: *in qua cum de Hercule multa loqueretur, eundem eſſe & Martem probavit.* At Mars idem ac Sol, ut ex eodem Macrobio vidimus. Germanis tamen veteribus alius Mars ab Hercule: ille naturale numen, idem ac Sol, eoque Deorum præcipuus: hic numen animale, primus virorum fortium: ut oſtendimus libri I, cap. XXXVII. Martem interim coluere ſub ſymbolo Herculeo. Witichindus Chronici Saxonici lib. I: *Secundùm errorem paternum, ſacra ſua propriâ veneratione venerati, nimirum Martem, effigie columnarum imitantes Herculem.*

† *Alius hic Hercules.*

CAPVT XVI.

Nec Ianum Theologis esse alium à Sole monstratur : & unde dicatur, quando sic accipitur. Vnde etiam sit ἥλιος, *repetitur. Vnde item* Solis *sit appellatio, & aliorum quorundam etyma.* Iana *pro* Luna, *indeque* Dea Iana, *sive* Diana. *Aliter Ianum dici* patrem, *aliter Quirinum. Cur* biceps, & biformis, *nominetur. Cur & quadriceps sit effictus. Cur dictus sit* Consivius, Patulejus, Clusius, Claviger. *Cur cum sceptro, & clave, figuratus. Apollo* Θυραῖος. *Ianuarius cur Iano sacer. Cur aræ illi sacratæ duodecim. Vt manuum gestu repræsentârit numerum tot dierum, quot absolutus haberet annus.*

NVnc ad Ianum pergamus. Quod nomen si ab historia arcessimus, ex *Iavano* fuerit contractum : quam vocabuli ejusce rationem superiori attulimus libro cap. XVIII. Sin *Iani* appellatio primò non homini convênit, sed Soli : fuerit & ipsa ejusdem originis, ac *Iacchus* : nempe ab יה, *jah*. Sanè pleræque Solis appellationes habent divinitatis argumentum : etiam Græcum ἥλιος, & Latinum *Sol*. Nam (ut ex Servio * Isidorus † annotavit) Ηλιος est ex אל, ἦλ. Quod unum ex Dei nominibus à potentia desumtum. Ab ἦλ quoque, vel ἧλ, est *Sol*. Nam Latini spiritum mutant in S ; sæpius quidem asperum ; ut ἕξ, *sex*, ἅλλομαι, *salio* : sed subinde etiam tenuem ; ut εἰ, *si* ; εἴρω, *sero*, pro *dico*, unde *dissero* ; ab εἱρμὸς, *sermo*. Pro Η verò sæpe Ω posuere ; ut ψήχω, ψώχω, *stringo* ; Μαιῆτις, Ionicè Μαιῶτις, *Mæotis* ; Κέλης, *celox* ; πρηνὴς, *pronus*, & similia. Ianum verò à nonnullis Solem creditum, ostendunt etiam illa Arnobii lib. III : *Incipiamus à Iano patre : quem quidam ex vobis mundum, annum alii, solem etiam prodidere nonnulli.* Ibidem & Cæli filius creditus perhibetur. Quid convenientius, quàm ut Sol dicatur filius Cæli ? Sed gentiles ipsos potiùs advocemus. Quis ignorat, Apollinem esse Solem, Dianam esse Lunam ? At Nigidius Figulus, Romanorum post Varronem doctissimus, *pronunciavit, Apollinem esse Ianum ; Dianamque, Ianam* ; ut iisdem verbis Macrobius ait lib. I Saturn. cap. IX. Sanè Lunam esse dictam *Ianam*, indicat Varro in libris de R. R *. ubi legas ; *Iana crescens*, & *senescens*. Sed in editis corruptè est *Luna* ; uti observatum Scaligero. Et hinc *Diva Iana* ; quæ κατὰ συγκοπὴν *Diana*. Vti in carmine Saliari apud Varronem de L. L †. *Divos Ianos* ‡, id est, Sol. Idem firmatur elegantissimis Septimii versiculis ; quos ex poeta hoc adducit temporibus ejus proximus Terentianus Maurus :

> *Iane pater, Iane tuens, dive biceps, biformis,*
> *O cate rerum sator, ô principium deorum,*
> *Stridula cui limina, cui cardinei tumultus,*

* *in I Æn. ut dictum libri hujusce cap. 4.*
† *lib. 14 Orig. cap. 3.*

* *lib. 1, cap. 37.*

† *lib. 6.*
‡ *vel* Deivos Janes : *de quo dictum nobis Oratoriarum Institutionum lib. 4, cap. 1, sect. 7.*

Cui-

Cui reserata mugiunt aureà claustra mundi.
Tibi vetus ara caluit Aborigineo sacello.

Primùm hic *pater* dicitur; quæ appellatio quàm latè pateat, indicant versus Lucilii * in primo Satyrarum; ubi in Deorum concilio sic Iupiter fatur:

Vt nemo sit nostrum, quin aut pater optimu' divûm,
Vt Neptunu' pater, Liber, Saturnu' pater, Mars,
Ianu', Quirinu' pater, omnes dicamur ad unum.

Ridet poeta, sive, ut censeo, apud eum Iupiter, quòd tam multis tribuatur nomen *patris*. Quod & Lactantius ‡ facit. *Natura*, inquit, *non patitur, ut sint unius hominis plures patres. Ex uno enim procreatur. Vnus igitur colendus est; qui potest verè pater nominari.* Ac rectè Lactantius; qui huc contendit, ut doceat, *Deos multos colere, contra naturam esse, contraque pietatem.* Sed enim non adversus ista hic gentilibus sua qualis qualis defuisset cantio. Dicerent, nunc communi ratione *patris* nomen sumi; ut cùm *Quirinus* sic vocatur, conditor Romanorum: nunc singulari, quâ sic nominantur *Saturnus, Iupiter, Mars, Liber*; quos omnes ad Solem superiùs reduximus. Ianum igitur, qui & ipse est Sol, Deorum summus, meritò nuncupari *patrem*. Sic enim hoc loco Ianum spectari, argumento est, quod versu proximo nominetur, non dico *principium Romanæ gentis*; quod convenit Quirino: sed *principium Deorum*; quod est Deorum eximii, quem, inter nomina cætera, *Iovem* dixere.

* apud Lactantium lib. 4, cap. 3.

‡ loco ante ad oram memorato.

Subjungit deinde Septimius, *Iane tuens*: quia Sol omnia videt; quippe oculus Iovis.

Hinc vocat *divum bicipitem*, & *biformem*, quia orientem respicit Sol, & occidentem: sive quoniam nunc nobis lucet, nunc illis, qui in orbe sunt adverso. Aliam è Varrone Servius rationem adfert: unus quia populus Romanus duobus sub regibus, Romulo Tatioque, fuerit signatus. Nam tum demum hujusmodi simulachrum constitutum, cum populi hi duo in unum coaluissent. Non repugno: sed hoc pertinet ad Ianum historicè acceptum. Alii putarunt, Ianum bifrontem esse symbolum regis: cujus est nôsse præterita, & inde prospicere futura. Rectè: sed hoc jam est Ianum ἠθικῶς spectare. Hic more Theologorum consideratur φυσικῶς. Quomodo non modò effingebatur biceps, sed etiam quadriceps: ut è quadrifronte Iani simulachro, Faleriâ, oppido Thusciæ, advecto, probat Servius in illud VII Æn. *Sunt geminæ belli portæ*: item Macrobius in I Saturn. cap. IX. Nec, ut Servius optimè colligit, duas, sed plures linguas, signat Martialis, cùm lib. VIII, epigr. II ait:

Et linguâ pariter locutus omni.

Quatuor autem frontes Iani ostendebant; eum quatuor mundi partes spectare; ut ibidem à Macrobio docetur.

Postea ait Septimius; *O cate rerum sator.* Omnia enim satione Solis habemus: unde & dictus *Ianus Consivius, à conserendo, id est, propagine generis humani; quæ Iano auctore conseritur*; ut Macrobius ait in primo Sat. cap. IX.

Mox sequitur apud Septimium de sacratis ei orbis ætherei liminibus, cardinibus, ac claustris. Quò pertinent cognomenta *Patulcii*, *Clusii*, & *Clavigeri*. Duæ enim sunt cæli portæ: orientali ingreditur Sol, & omnia patefacit; unde Iano *Patulcii* nomen: nec aliunde *pater matutinus* dicitur Horatio *: occidentali exit, diemq; claudit nobis, unde *Clusii* appellatio. Ad utramque pertinet *clavigeri* vocabulum. Nam ut virgam, sive sceptrum, tenebat manu unâ, ad imperium suum per orbem indicandum: ita manu alterâ gestabat clavẽ, quia portas cæli aperit, & claudit: quomódo eâdem quoque clavi, & fores aperimus eâ in serã immissâ, reducentes ferreum illum pessulum, qui januam posti jungit: & easdẽ claudimus, adducendo eodem per immissam clavem pessulo. Atque hæc omnia ad Solem pertinere, etiam eò firmatur, quòd & Apollo Græcis dicatur θυραῖος. Vti Romanis quoq; januę Iano dicantur: imò & à Iano *januas* vocari, quia his præsit, Ovidius † putabat. Nec ædium modò, sed aliarum etiam rerũ initia, sacrarunt Iano: unde & mensem principem ab eo dixere *Ianuarium*; quia tum divus Ianus, hoc est, Apollo, sive Sol, ad nos revertitur, dierumque quasi prima efficit incrementa. Varro etiam tradidit, XII aras esse positas Iano in unaquaque regione: sed duas potissimùm cultas, unam in foro boario, alteram ad arcum Fabianum. Istis XII aris videntur signâsse XII menses. Luculentum etiam argumentum præbet Plinius lib. XXXIV, cap. VII: ubi ait; *Præterea Ianus geminus à Numa rege dicatus, qui pacis bellique argumento colitur, digitis ita figuratis, ut trecentorum sexaginta quinque dierum notâ, per significationem annui temporis, & ævi se Deum indicaret.* Idem traditum est à Macrobio lib. I Sat. cap. IX, & Suida in Ιανυάειος. Verba autem eorum sic capi debent, non quasi hunc dierum numerum manui haberet impressum: sed quia ad numerorum indicia digiti vel aperti essent, vel variè complicati, flexique. Quam computandi rationẽ sæpius tangunt veteres: paullo fusiùs verò expressit B. Hieronymus adversus Iovinianum: at accuratissimè omnium Beda de Computo: quẽ hac parte juniores sequuntur, plerique etiam exscribunt. Vide Lilium Gyraldum Annotationum dialogismo II, Colvium in Appuleji apolog. II, Savaronem in Sidonii lib. IX epist. IX, Wouwerium Polymathiæ cap. VII. Ex his omnibus colligitur Ianum esse Apollinem, sive Solem: ut non multùm aberrarint, qui eum, à quo *Ianiculum* dictum, Apollinis filium fuisse putarunt: ut tradit Sextus Aurelius de Origine gentis Romanæ.

* *lib. 2, sat. 6.*

† *1 Fast.*

CAPVT

CAPVT XVII.

Belenus *quoque idem, ac Sol, putandus. Aquilejensium is Deus fuit tutelaris: item Aremoricorum, & Noricorum. Ab eo plantæ est nomen, quæ Hispanis* Velenno, *Vngaris* Belend. Belenus *unde dictus. Vnde* vepres, vestis: *item* βαλλὼ, *à quo* βαλλωαῖος, *& quid duobus illis significetur.* Abellio *idem videtur ac Sol, ac fortasse ex eo nomen* Apollinis *fluxit. Nec alium* Belatucadrum *videri, quam* Belenum. *Denique ostensum, ubique gentium hujus sideris cultum obtinuisse: etiam procul à veteri Romanorum imperio: ut apud Massagetas, equum Soli mactantes: Indos, quibus credebatur Sol frigusculum adferre diebus* XXXV, *ut sacra sua melius possent celebrare: Haaulitas, ubi, in divinitatis Solaris argumentum, globi erant exstructi, qui, Sole exoriente, sic irradiabantur, ut ardere viderentur: item Germanos, & Sarmatas: imò apud Americanos etiam cultum hunc repertum: qui & Soli victimas mactarent humanas.*

POst Romanos pauca de gentium aliis subjiciam. Ac primùm de Beleno dicam, quia extra Italiam quidem, sed etiam ab Aquilegiensibus, qui intra eam, cultus fuit. Hoc nos docet Iulius Capitolinus: ex quo etiam Belenum non alium esse, quàm Apollinem, sive Solem, cognoscimus. Verba ejus sunt ista in Maximinis: *Cum igitur frustra obsideret Aquilejam Maximinus, legatos in eandem urbem misit. quibus populus penè consenserat, nisi Menophilus cum collega restitisset, dicens, etiam Deum Belenum per Aruspices spopondisse, Maximinum esse vincendum. Vnde etiam postea Maximini milites jactâsse dicuntur, Apollinem contra se pugnâsse: nec illam Maximi, aut Senatus, sed Deorum fuisse victoriam.* Quod *Belenum* dicit *Apollinem*, idem apud Herodianum lib. VIII legas: ubi historiam eandem tractat. Sed is Βέλιν vocat, non Βέλενον· Βέλιν δὲ καλοῦσι τοῦτον, σέβουσι δὲ ὑπερφυῶς, Απόλλωνα εἶναι ἐθέλοντες. *Belin autem vocant, ac magna cum religione colunt, Apollinem interpretantes.* Ibidem oraculum Beleni seu Belis appellat θεοῦ ἐπιχωρίου, *patrii numinis.* Vt Aquilejensibus fuisse Deum tutelarem, satis appareat. Atque idem evincunt Aquilejæ tot inscriptiones repertæ. Vti illa in ara oblonga: APOLLINI BELENO AVG. IN HONOREM C. PETTI. Et alia: APOLLINI BELENO C. AQVILEIENS. FELIX. Alias item quinque, quæ Aquilejæ visantur, refert Gruterus Inscript. vett. pag. XXXVI. Nec Cisalpinæ is solùm, sed Transalpinæ etiam Galliæ cultus fuit. Vnde Ausonius in professoribus Burdigalensibus Carm. X:

Nec reticebo senem
Nomine Phœbicium,
Qui Beleni æditus

 Stirpe

Stirpe satus Druidûm
Gentis Aremoricæ
Burdigalæ cathedram
Nati operâ obtinuit.

Idem Carm. IV: *Tu Bajocassis, stirpe Druidarum, satus,*
Si fama non fallit fidem,
Beleni sacratum ducis è templo genus:
Et inde vobis nomina.
Tibi, Pateræ. Sic ministros nuncupant
Apollinares mystici.

Imò Noricis quoque venerationi fuit. Tertullianus in Apologet. cap. XXIV: *Vnicuique provinciæ, & civitati, suus Deus est: ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Dysares, ut Norici Belenus.* Quo de loco diximus libro superiori cap. XXXVIII. Nisi pro *Noricis* hîc legendum *Aremoricis*: quibus cultum esse Belenum, vidimus ex Ausonii versiculis de Phœbicio jam adductis. Ab Apolline Beleno, herba ea, quæ Græcis ὑοσκύαμος, ut Latinis *Apollinaris*, ita Hispanis *Velenno*, imò & Vngaris *Belend*, quasi *Belenium*, dicitur. Sed unde ipsi *Beleno* nomen sit, parum liquet. Num cum Pithœo dicemus, esse à βέλος, *sagitta*: propter radios Solares, unde Apollo ἑκηβόλος * & ἑκατηβελέτης. An à βέλα, quod Hesychius ait Laconibus esse ἥλιος, καὶ αὐγή †. Sed hoc potiùs est ex ἕλη, Doricè η in α abeunte, & *b* præmisso, Æolum more; ut ῥῶπες, βρῶπες, *vepres*: quod imprimis fit loco spiritus asperi; ut ἑσπέρα, βεσπέρα, *vespera*; ἐσθὴς, βεσθὴς, *vestis*; imò & pro tenui, ut Pamphylii, βαβέλιος, pro ἀέλιος, sive ἠέλιος, teste Heraclide apud Eustathium *. An potiùs Βέλενος à בעל, ex quo βεελ, unde βεελσάμην, ut suprà dictum? Sanè id impensius placet, cùm omnis penè superstitio sit ab Oriente. A βεελ igitur est βέλις, quod apud Herodianum. Etiam βέλιν dixisse possint, ut ἀκτὶς, ἀκτῖν; δελφὶς, δελφῖν; Σαλαμὶς, Σαλαμῖν, & similia. A βέλιν, alterâ terminatione additâ, *Belinus*, & *Belenus*. Vtrâque enim vocali in veteribus inscriptionibus legas. Atque hæc eo quoque firmantur, quòd alia itidem ab eâdem Orientis voce originem trahant. Siquidem à בעל, *baal*, & *bal*, quod & *beel*, ac *bel*, ac *dominum*, vel *regem* significat, est similiter βαλλὴν, & βαλλλὴν: quod idem notat. Æschylus Persis ‡:

Βαλλὴν ἀρχαῖος βαλλὴν
Ἴθι, ἱκοῦ, ἐλθ' ἐπ' ἄκρον κόρυμ- βον ὄχθου, κροκόβαπτον.
Rex antique, rex
Ades, accede, veni ad summum verti- cem tumuli, croco tinctum.

Vbi sic scholiastes: Βαλλὴν ὁ βασιλεὺς λέγεται. Εὐφορίων δέ φησι, Θουρίων εἶναι τὴν διάλεκτον. ὅθεν καὶ Βαλληναῖον ὄρος, ὅ ἐστι βασιλικόν. *Balen, dicitur Rex. Euphorion*

* *eminus jaculans.*
† *sol, & splendor, sive lux.*
* *In Odyss.* κ, *pag.* 1654, *edit. Rom.*
‡ *pag.* 156. *edit. H. Steph.*

phorion verò ait, Thuriorum esse dialectum. Vnde & Balenæus mons, hoc est, regius. Eustathius idem monet in Hom. Il. Γ *, & Odyss. Τ †: utrobique autem provocat ad Plutarchum de fluminibus. Sed apud hunc nunc, non βαληναῖον, ut Eustathius olim legit; sed βαλλωναῖον editum est ‡. Nec damnare ausim, cùm apud Hesychium reperiam: Βαλλήν, βασιλεύς, φρυγιστί. *Ballen, rex, Phrygibus.* Fortasse tamen βαλλὴν scripserat Hesychius.

* Rom. edit. pag. 381.
† edit. ejusd. p. 1854.
‡ cap. de Sagari.

Eò quoque inclinat animus, ut *Abellionem* non alium, quàm Solem, nec aliunde, quàm à *Belo*, dictum putẽ. Inscriptio vetus * in Convenis Novempopuloniæ: DEO ABELLIONI MINICIA IVSTA V.S.L.M †. Item: ABELLIONI DEO TAVRINVS BONE CONI. SEVSIM. Item: ABELLIONI CISONTEM CISSONBONNIS FIL. V. S. L. M. Firmat opinionem meam, quod & Pamphylii, ac Cretes, sic dixere. Hesychius: Ἀβελίην, ἡλιακόν. Παμφύλιοι †. Idem: Ἀβέλιον, ἥλιον, Κρῆτες *. Et fortasse *Apollo* ex Cretico Ἀβέλιος. Nam veteres Romani pro *Apollo* dixere *Apello*; ut pro *homo, hemo*; pro *bonus, benus*, ac similia.

* Inscript. Gruter. pag. 37, n. 5, 6, 7.
† Hoc est, votum solvit libens merito.
† Abeliam, Solarem, Pamphylii.
* Abelion, Solem, Cretes.

Nec video, cur non, cum clarissimo Seldeno ‡, eundem censeam, atque ab eadem quoque origine *Belatucadrum* arcessam. Meminit vetus lapis * Wardaliæ in Cumbris, in ædibus nobilis viri, Th. Dykes: DEO SANCTO BELATVCADRO AVRELIVS DIATOVA ARA ‡ EX VOTO POSVIT L.L.M.M *. Alius item: BELATVCADRO IVL. CIVILIS OPT. V. S. L. M. Item tertius, in Gruteriana Inscriptionum collectione præteritus, atque ab eruditissimo Cambdeno earum editoribus transmissus: DEO BELATVCADRO LIB. VOTVM FECIT IOLVS.

‡ de Diis Syris.
* Grut. inscript. p. 87, num. 1.
‡ ARA lineola superposita, hoc est, aram.
* hoc est, lubentissime, meritissimo.

Sed longæ fuerit operæ, si omnes velim gentes referre, quæ, sub nominibus diversis, Solem pro summo habuerint numine. Nam orbe propemodum universo consuetudo hæc fuit: idque jam ab antiquissimis idololatrici cultus temporibus: unde est, quòd gentes etiam illæ, quibus commerciorum minus cum aliis fuit, eoque veteris forent erroris retinentiores, vel solum colerent Solem. Vt Massagetæ; sive illi in Margiana, ubi eos collocat Ptolemæus; sive ultra Araxem, quo loco eos ponit Herodotus extremo lib. I: qui sic de iis scribit; Θεῶν μόνον ἥλιον σέβονται· *Ex Diis unum Solem venerantur.* Atque addit deinde, equum, ut antea dictum ‡, ei sacrificasse, quia Deo celerrimo celerrima victima conveniret.

‡ cap. 9.

Ab Indis etiam Solem, sed unà cum Luna, cultum fuisse, prodidit Ctesias in Indicorum opere: ubi, Photio * teste, egit, περὶ τοῦ ἱεροῦ χωρίου τοῦ ἐν τῷ ἀοικήτῳ, ὃ ἐπ' ὀνόματι τιμῶσιν ἡλίου καὶ σελήνης· ἐν ᾧ διὰ δεκαπέντε ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους τοῦ Σαρδοῦς τὶς παραγίνεται· καὶ ὅτι λέ ἡμέρας ὁ ἥλιος ψύχει ἐκεῖσε τοῦ ἐνιαυτοῦ, διὰ τὴν ἑορτὴν, ἵνα μὴ ἄφλεκτοι αὐτὴν τελέσωσι, καὶ ὑποστρέψωσιν· *de loco sacro, qui est in tractu inhabitabilis regionis,* quem

* cod. 72.

quem ſub nomine Solis & Lunæ venerantur : ad quem, à monte Sardonis, quindecim eſt dierum iter. Vt Sol ibi ſingulis annis, per dies triginta quinque, aliquid refrigerationis illis concedat propter id feſtum, ut ne dum ipſum celebrant, & dum revertuntur, torreantur.

Idem ſtatuendum de incolis Haaulam, quæ nunc Zeilam, Ptolemæo Taprobana, niſi ea Sumatra potiùs. De hac gente ita Benjaminus Tudelenſis in Itinerario ſuo, Ben. Aria Montano interprete : *Inde ſeptem dierum itinere in Haaulam deveni, quod initium eſt regni Solem pro Deo colentium, gentis videlicet ex filiis Chus aſtrorum contemplatricis.* Et poſt alia : *Colitur autem ab his Sol aris frequentibus, & magnis extra urbem per omnia loca ad dimidium miliare exſtructis. Summo itaque mane communiter excurritur, aditurque Sol; cui in cunctis aris ſimulachra ſunt ſacrata ad ſimilitudinem orbis Solaris magicis artibus conſtructam. exoriente autem Sole orbes illi incendi videntur, magnoque ſtrepitu ſonant. Habent autem ſinguli ſingulas acerras in manibus, tam feminæ, quàm viri, omneſque pariter thura Soli adolent.*

Gentes etiam Germanicas, ac Sarmaticas, Solem maximè veneratas, donec Chriſto nomen darent : ſatis cognoſcere eſt ex annalibus illorum populorum, & iis, qui reliquere nobis vitas Sanctorum, à quibus gentes hæ primùm converſæ fuerunt. Imò extremæ etiam Septentrionis nationes, admodum tenui nunc quoque Chriſti notitiâ imbutæ, ſimulac æſtivo tempore Sol conſpici cœpit, adorant eum, gratiaſque agunt, quod pro ſemeſtris ſpatii & tenebris, & frigore, lucem caloremque apportet : ut Olaus Magnus refert rerum Gothicarum lib. III, cap. II. De Solis etiam cultu apud Tartaros, vel potius Tataros, varii teſtantur. Atque idem dixero de gentibus Americanis : uti inſulis Canibalicis, quarum incolas non alios colere Deos, quàm Solem, Lunam, Cœlumque, in opere, quod, inter alias Navigationes, illam Chriſtophori Columbi exhibet, legas cap. LXXXVIII, & XCII *. Item de Cerabarois † populis prope Hiebram, & Beraguam ‡ : quos orientem Solem venerari, tradit Petrus Martyr Mediolan. Oceaneæ decadis tertiæ lib. quarto. Item de Peruanis, qui poſt Viracocham, hoc eſt, Creatorem univerſi, imprimis Solem coluerunt : uti tertium honoris divini gradum Guaca ſive Tonitrus obtinebat. Tantus verò is honos Solis fuit, ut in metropoli Cuſco etiam infantes ei mactarent. Quod Acoſtæ traditum Indicorum lib. V, cap. IV. Habes & de ſacrificiis, quæ ſideri huic faciunt Peruani, apud Ioannem Letium Navigationis in Braſiliam cap. XVI.

* *ſive edit. Pariſ. an.* 1532, *pag.* 81, & 84.
† *al. Caravaro.*
‡ *al. Veragua.*

CAPVT

CAPVT XVIII.

Caussæ adferuntur, cur Lunæ divinos tribuerint honores. Vbi primò locus ipse in considerationem venit; quippe sublimis, ac cælestis. Eâque occasione expositum, quantum Luna distet à terris, cùm minimùm; quantum item, cum plurimùm dissidet. Hinc spectatur magnitudo, quæ terrestris globi fere est quadragesima. Exinde color candidus: & quia candoris decus imminuant maculæ Lunares, de caussis ejus disquisitum. Pythagoreos putasse, Lunam esse terram nostræ similem; sed ubi & arbores, & animalia, multò sint nostris majora. Opinio veterum, ex Lunæ orbe decidisse Nemeæum leonem, & Marathonium taurum. Figuram Lunæ, si eam extra φάσεων differentiam, ac proinde qualis reapse est, spectemus, globosam esse: ac semper plus dimidiâ parte irradiari. Non omnino tamen rotundam esse; sed asperam & inæqualem, & quæ ratio ejus sit figuræ. De diversis φάσεων caussis: & cur in coitu non videatur. Nunquam minus à Sole perfundi lumine, quàm in plenilunio.

POst multa adeò de sidere Solis, tempus est accedere ad Lunam: de qua audiamus magnificè disserentem magnum naturæ mysten, C. Plinium, in secundo Historiæ Naturalis cap. IX: *Omnium admirationem vincit novissimum sidus, terrisque familiarissimum, & in tenebrarum remedium ab natura repertum, Lunæ. Multiformi hæc ambage torsit ingenia contemplantium, & proximum ignorari maximè sidus indignantium, crescens semper, aut senescens. Et modò curvata in cornua, modò æquâ portione divisa, modò sinuata in orbem; maculosa, eademque subitò prænitens; immensa orbe pleno, ac repente nulla; aliàs pernox, aliàs sera, & parte diei solis lucem adjuvans; deficiens, & in defectu tamen conspicua; quæ mensis exitu latet, cùm laborare non creditur. Iam verò humilis, & excelsa; & ne id quidem uno modo; sed aliàs admota cælo, aliàs contigua montibus; nunc in Aquilonem elata, nunc in Austros dejecta: quæ singula in ea deprehendit hominum primus Endymion; & ob id amore ejus captus famâ traditur.*

Ex his magnam partem videre est, quæ gentiles impulerint, ut Lunam pro numine haberent. Sed ut idem magis diluceat, aliquanto hæc omnia pleniùs diducemus. Ac præcipuè movit nationes, quòd in cœlis ipsis conspicerent sidus præ cæteris tenebras discutiens nocturnas; idque tam grande, tam pulcrum, tam varium, tam velox, & idoneum ad temporum mensuram, tam efficax denique in omnia Lunæ subjecta. Sed hæc nimium jejunè sic dicantur. Distinctè igitur videamus de singulis horum, quæ paucis adeo complectebar. Ac primùm de situ Lunæ, qui cælestis: hinc de dominio noctis, sive illuminatione nocturna: tertio loco de magnitudine, quâ proximè ad Solem visa accedere: quarto de

 pulchri-

pulchritudine, ubi & colorem attendimus, & figuram: exinde de varia lunæ phasi: tum de celeritate ejus, nec non summo illius usu in temporum distinctione: denique de vi & efficacia ejus in animata pariter ac inanima.

Loco, quia is cælestis, primum dedimus locum. Cælum enim palatium Deorum credebatur. Et tamen locus lunæ est citimus terris. Quantum autem ab his absit, ne inter veteres quidem convênit satis, nedum juniores. Neque, qui Lunam retulere in Deos, accuratè distantiam illam attenderunt. Quamobrem suffecerit, illud, & similia, hoc loco attingere. Secundùm Ptolemæum à terræ centro, cùm maximè abest, distantia fuerit semidiametrorum terræ LXIV; cum minima, XXXIII. Quid istius sit, non possumus certò statuere, nisi sedulò caveamus, ne refractiones, vel parallaxes, nos fallant. Vbi enim ad gradus octo Luna adscenderit, parallaxis ejus, cùm minimùm, est minutorum 56′, 44″: atque ubi plurimùm, minut. 65′, 36″. In parallaxi illa minori à Braheo est deprehensum, minimam Lunæ distantiam esse LII terræ semidiametrorum: hoc est, milliarium astronomicorum 178698: quot resultant, si milliare quodque per 52 multiplicaveris. Summam verò si parallaxin attenderis, Luna, cùm est remotissima, absit à telluris centro semidiametris terræ LXI: ut propemodum IX semidiametris vel propior, vel remotior, conspiciatur.

Ad sublimem hunc situm accessit grandis utilitas ex illuminatione nocturna. Vnde Plinius, ut antea vidimus, ait, *in tenebrarum remedium ab natura repertam*. Et Appulejus similiter lib. de Deo Socratis, cùm Solem dixisset *diei opificem*; subdit mox, *Lunam Solis æmulam, noctis decus*. Hinc etiam *Noctilucæ* nomen apud Varronem in IV de L. L.

Præterea magnum in magnitudine, qua videbatur, instar fuit. Vnde & Mosi statuitur alterum è duobus magnis luminaribus: neque id duntaxat, ut arbitror, quia majus præberet lumen, ut citima terris: sed etiam, quoniam, eâdem de caussâ, proximæ post Solem magnitudinis videretur. Quemadmodum & Horatius propterea ait lib. I, od. XII:

— Velut inter ignes
Luna minores.

Et lib. epod. od. XII:

Nox erat, & cælo fulgebat Luna sereno
Inter minora sidera.

Atque eidē iccirco dicitur *, — *Siderum regina bicornis*. Et tamen nihil illa, non ad Solem modò, sed ne ad terram quidem. Sole quippe minor est quinquies millies ac sexcenties: terrâ autē minor, juxta accuratiores, propemodum quadragies. Dioptræ enim beneficio cognoscitur, Lunæ diame-

* *Carm. seculari.*

diametrum diametro terræ contineri ter cum duabus quinctis : ut illius diameter ad hujus se habeat, quemadmodum V ad XVII, seu fere uti unum ad tria cum duabus tertiis : eoque Lunam ad terram esse, ut V ad CXCVI. At in hoc numero CXCVI habes quinarium tricies novies & aliquanto amplius. Proinde magnitudo Lunæ fere æquet partem terrestris globi quadragesimam.

Præterea sidus hoc commendabatur eximiâ pulchritudine : quæ tum è colore relucebat, tum figura. Color ejus candidus : quòd sereno cœlo videmus. At pallor pluviæ index, vel rubor ventorum præsagus, foris proveniunt : de cujusmodi prognosticis sive ex colore, sive figura, Aratus in Phænomenis, Maro I Georg. ac potissimum Plinius lib. XVIII, cap. XXXV. Maculæ tamen Lunares, quæ præcipuè in plenilunio apparent, non tam ab externa videntur caussa; etsi Plinius * putârit, esse notas terreni humoris ab Luna attracti : quam ab interna; nempe ex eo, quòd partium Lunæ aliæ aliis sint densiores, eóque Solaris luminis minus percipiant. Nisi placet Plutarchi opinio, libro de facie Lunæ; ubi arbitratur, densum ejus esse corpus, ex aqua & continentibus globum constituens. Quam opinionem variis it argumentis firmatum Keplerus in Astronomiæ parte Optica cap. VI, num. IX.

* *lib. 2, cap. 9.*

Profecta autem opinio hæc à Pythagoreis : de quibus sic Plutarchus lib. II de placitis philos. cap. XXX : *Οἱ Πυθαγόρειοι γεώδη ταύτην, καθάπερ τὴν παρ' ἡμῖν γῆν, μείζοσι ζώοις καὶ φυτοῖς τοῖς καλλίοσιν. εἶναι γὰρ πεντεκαιδεκαπλασίονα τὰ ἐπ' αὐτῆς ζῶα τῇ δυνάμει, μηδὲν περιττωματικὸν ἀποκρίνοντα· καὶ τὴν ἡμέραν τοσαύτην τῷ μήκει·* *Pythagorei* (volunt Lunam) *terrestrem videri, quoniam, sicut nostra tellus, circumhabitetur, majoraque obtineat animalia, & plantas pulcriores. Animalia enim deciesquinquies nostrorum magnitudinem habere, neque ulla ciborum retrimenta excernere: ac parilem esse dierum rationem, quod ad longitudinem.* Anaxagoras itidem, & Democritus, montes ac convalles in ea statuerunt. Hinc poetæ quædam finxerunt animalia, quæ vulgarem modum excederent, è Luna decidisse : uti Nemeæum leonem, quem Hercules confecit. Eoque respicit Iuno apud Senecâ in Hercule Furente Act. I † :

Sublimis alias Luna concipiat feras.

† *vers. 83.*

Quem locum ex Achillis Statii in Aratum commentariis illustrat Politianus in Miscellaneis cap. XVII. Ac similiter fabulati sunt de tauro Marathonio ab Hercule domito. Hinc Claudianus, vel alius potius, Claudiano antiquior, in poematio, quod Laus Herculis inscribitur :

— Taurus medio nam sidere Lunæ
Progenitus Dictæa Iovis possederat arva.

Figurâ etiam Lunæ quid pulchrius? Quæ profectò non scapham re-

 fert

fert, uti Heraclitus *, & Anaximander †, putarunt: sed neque cylindrum, quæ aliorum opinio fuit: verùm rotunda est, ac globosa: neque id tantummodo, quando est plena; sed etiam, ubi vel gibbosa, vel dimidiata, vel corniculata, vel intermenstrua. Nunquam enim non dimidia Lunæ sphæra lumen Solis recipit: imò, si accuratè loquamur, plus semper dimidiâ Lunæ parte irradiatur; quia sphæra major semper majorem minoris sphæræ partem illustrat: ut notum est ex canone superiùs etiam adducto.

** Plutarchus lib. 1 de placitis philosoph. cap. 27, & 28.*
† Idem inibi.

Nec si rotunda sit, eò æqualiter talem esse existimandum. Nam telescopia Batava clarè docent, nunc esse eminentiorem, nunc depressiorem: quod aliqui arripiunt pro sententia Xenocratis, existimantis esse terram multarum urbium, montiumque; ut est apud Cicer. lib. IV Acad. Quæst. Sed alia est asperitatis hujus ac inæqualitatis caussa. Nempe ut sic majus in terras lumen demittat. Alioqui ex luminari non ita magno lumen nimis dispergeretur: uti videmus in speculis omnino sphæricis minorem nobis Solem, quam à speculorum aliis, repræsentari.

Magnam præterea Lunæ admirationem peperit apud gentes diversa ejus φάσις ‡: cujus diversitatis caussa serò est deprehensa à Græcis ipsis. Nimirum licet plus dimidio ejus semper illustretur, nihilominus *in coitu* (ut Plinii utar verbis) *non cernitur, quoniam haustum omnem lucis adversa illò regerat, unde acceperit.* Quemadmodum verò in novilunio cælum versus refundit lumen; ita illud in plenilunio versus nos fertur: ac temporibus cæteris, etsi æquè illuminetur, magis tamen minusve cernitur, pro suo situ ac distantia à Sole: pro qua lumen illud vel cælum, vel terras versus, magis minusve refert. De hoc optimus & doctissimus Paullus Merula * verba ista se adferre ait ex Macrobio in Somnium Scipionis: *Luna dispensationibus septenariis luminis sui vires sempiternâ lege variando disponit. Primis septē diebus dimidiata semiorbem ostendit, vocaturque dimidia. Quartis fit coitus Lunæ cum Sole, quod interlunium nominatur. Est enim tempus inter deficientem, & nascentem Lunam, hoc est tricesimus dies, in quo Luna non lucet. Nam cùm Soli conjuncta sit, ita obscuratur, ut minimè possit videri: sed eodem momento renascens, paullatim ab eò recedendo videtur.* Sed profectò, quanti juventutis intersit fontes ipsos adire, parebit Macrobium ipsum consulenti operis ejus lib. I, cap. VI.

‡ apparitio.

** Cosmographia partis 1, lib. 2, cap. 27.*

Coitus sive novilunii symbolum, seu nota, est ☌: corniculatæ ⚹, quia ab hexagono provenit adspectu: dimidiatæ □, quia à Sole quarta Zodiaci parte distet: gibbosæ △, quia triente absit: plenæ ☍. Vitellionem vide lib. IV, prop. LXV, & seqq. Quod verò prima facie valde παράδοξον videatur; nunquam minùs illuminatur Luna, quàm plena si fuerit: quippe tum opposita Soli, sæpius etiam in auge constituta. Atqui abunde constat ex Opticis, quo sphæra illuminata longiori intervallo abest ab illuminante, eo minùs quoque lucis percipere.

CAPVT

CAPUT XIX.

De bono Lunæ, velocitate suâ spacium menstruum describentis. Mensis alius Solaris, qui vel cælestis, vel civilis; alius Lunaris, qui vel periodicus, vel synodicus, Græcis usitatus, vel τῆς φάσεως, apud Muhammedanos obtinens, sed sic, ut paullum τῆς φάσεως exsuperet modum. Quis Lunaris annus, & quanto hunc exsuperet Solaris, & cur anno unoquoque tardiora sint novilunia ac plenilunia diebus XI. *Ἐννεαδεκαετηρὶς Metonis, quæ &* numerus aureus. *Calippica periodus. Vis Lunaris in sublunaria. Ros* Lunæ filia *cur dicatur. Quamobrem mare horâ unâ tardiùs die quoque exundet. Efficacia Lunæ in condendis granis, & arboribus cædendis. Cur à cœpe abstineant sacerdotes Ægyptii. Vis ejusdem in ovis, conchis, oculis ælurorum. Cur Luna prosit parturientibus. Cur obsit iis, qui Lunæ expositi capiant somnum. Cur nutrices non denudent infantes in lumine Lunari. Cur epilepticis Lunæ noceant incrementa. Quomodo Euangelistis idem lunaticus, & dæmoniacus. Luna cur Aristoteli* Sol alter, *sed* minor, *dicatur.*

IAm quantum admirationis, atque honoris, conciliâsse Lunæ putabimus tantam ejus velocitatem, tam grande item emolumentum, quod ex motu ejus sumeretur menstrui temporis mensura? Quamvis enim & mensis sit Solaris; cùm civilis, qui variat; tum cælestis, qui transitu Solis de signo in signum definitur: non dubium tamen, quin multò antè, ob brevem illam, &, in diversa adeò *φάσει* *, tam evidentem Lunæ periodum, priùs veteres illo tempora sua fuerint dimensi. Interim & Lunaris ille variat, quia vel mensuramus reditu ad idem Zodiaci punctum, unde discesserat; vel ad Solem, unde profectus erat, regressu. Prius appellatur *περίπατος* vel *περίοδος τῆς Σελήνης*: posterius autem *σύνοδος σελήνης*: Latinis *jugum Lunæ*, ut Ciceroni † etiam dicitur, unde Græci inchoant *νεομηνίαν* *. De periodico mense ita Varro apud Agellium lib. III, cap. IX: *Duodetrigesimo Luna, ex quo vestigio profecta est, eodem redit.* Accuratè loquendo, signiferi orbem lustrat *vicenis diebus septenisque, & tertiâ diei parte*; ut est apud Plinium lib. II, cap. IX. Sive, ut alii, diebus XXVII, hor. VII, scrup. fere XL. Synodicus mensis ad hoc spatium superaddit biduum, & paullo amplius: nempe quantum requirit, ut Solem assequatur; qui jam ab eo loco, ubi ante mensem reliquerat Lunam, duodecimam cæli partem progressus fuit. Hinc Plato in Timæo: Μεὶς δὲ, ἐπειδὰν Σελήνη περιελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον ἥλιον ἐπικαταλάβοι. *Mensis verò efficitur, cùm Luna, circuli suo completo curriculo, solem etiam fuerit assecutus.* Ac similiter Alcinous de dogmate Platonis: Καὶ Σελήνη μὲν μηνὸς μέτρον ποιεῖ, ἐκπεριελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον, καὶ καταλαβοῦσα τὸν ἥλιον ἐν τοσούτῳ. *Ac Luna quidem mensis mensuram conficit, ubi emensa est suum*

* apparitione sive conspectu.

† lib. 2 de Divinat.

* novilunium novumque mensem.

est suum circulum, Solemque in eo complexa. Est verò hic mensis dierum XXIX, hor. XII, scrupul. XLIV. Hosce duos menses confudit Appulejus de dogmate Platonis, & alicubi etiam Lactantius, multique alii. Præter hosce & mensis statuitur τῆς φάσεως sive *illuminationis*: qui incipit à prima apparitione Lunæ ad novam. Sed hæc mensura est incerta, quia nunc Luna quarto à coitu die apparet, nunc tertio, quandoque & primo: ut tum dicatur ἕνη καὶ νέα, *vetus, novaque*: quam Lynceus, propterea celebratus proverbio, primus dicitur reperisse. Arabes tamen, & Agareni, hoc non attendunt, semperque mensem inchoant à die tertia: nempe ἀπὸ τοῦ μηνοειδοῦς σχήματος, eoque plurimùm φάσεως excedunt modum.

Ex duodecim mensibus synodicis consit annus Lunaris: qui propterea est dierum CCCLIV. At Sol non conficit circulum suum, nisi diebus CCCLXV, & quadrante: sive, exactè loquendo, V horis, XLIX scrupulis: ut undecim scrupula desiant, quo minus integer sit quadrans. Nam horam LX scrupulis constare, cuivis constat. Lunaris igitur annus XI diebus, & quasi quadrante, brevior est Solari. Eoque novilunia, & plenilunia, quotannis XI diebus tardiùs recurrunt, quam anno, qui proximè præcesserat: usque dum exactis XIX annis eadem redeat Lunæ ratio. Hoc *Lunæ cyclum* dixere, vel *enneadecaëterida*: quam reperit Meton. *Numerus* etiam *aureus* vocatur, quia in fastis, ob insignem sui usum, auro signaretur. Estque XIX annis Iulianis minor duntaxat horâ I, 27′, 32″ circiter. Sed propter hoc ipsum discrimen, seculo post Metonem, Calippus, cyclum Metonicum quadruplicans, orbem instituit annorum LXXVI. Quæ ἑβδομηκονταετηρὶς nuncupatur. Sed ne sic quidem vitium omne abesse, animadvertit Hippparchus. Verùm hæc accuratiùs exponere non est hujus loci. Sufficit, quod ex iis, quæ commemoravimus, cernere sit, Solis Lunæque cursu, annuum, ac menstruum spatium definiri: unde Genes. I, 14, legimus, luminaria hæc in cœlo constituta, *ut dividant diem à nocte, & sint in signa, & tempora, & dies, & annos.* Cujusmodi temporum distinctione, etiam tollitur inter homines negotiorum confusio.

Præter illuminationem nocturnam, temporumque mensuram, aliis etiam in rebus se virtus exerit Lunaris: idque & inanimis, & plantis, & mutis animantibus, & hominibus ipsis. Primi generis exemplum est, quod in plenilunio plurimum fit roris: unde & Alcman * lyricus, facit δρόσον ἀέρος θυγατέρα καὶ Σελήνης, *rorem, filiam aeris & Lunæ.* Item ab Luna est æstus marinus: de quo curatè Cæsar Scaliger adversus Cardanum Exercitat. LII. Quod verò æstus marinus unâ horâ tardiùs redeat quotidie, id hanc caussam habet: quòd dum Sol motu fertur diurno, qui horarum est XXIV, ipsa motu proprio, qui priori est contrarius, gradus conficiat XIII, eoque terram

* *apud Plutarchum sympos. lib. 3, quæst. ult.*

terram

terram totam non circumeat, nisi horis XXV. Est enim diurnus Lunæ motus graduum XIII, 3′, 54″ : uti horarius 32′, 40″.

Par ratio in plantis, & fructibus. Eoque plurimum refert, quando seratur. Vnde Plinius lib. XVIII, cap. XXXII : *Humidis locis interlunio serito, & circa interlunium quatriduo.* Item, quando arbores plantentur, vel succidantur, aut quando grana condantur. Vnde idem : *Arborum radices plenâ Lunâ operito.* Atque, ut ibidem est, *omnia quæ cæduntur, carpuntur, conduntur, innocentius, decrescente Luna, quàm crescente, fiunt.* Plutarchus etiam Sympos. lib. III, quæst. ult. Τῶν ξύλων τὰ τεμνόμενα ταῖς πανσελήνοις ἀποβάλλουσιν οἱ τέκτονες, ὡς ἁπαλὰ καὶ μυδῶντα ταχέως δι᾽ ὑγρότητα· *ligna in plenilunio cæsa abjiciunt fabri, ut tenera, & facilè flaccescentia propter humorem.* Addit continuò : Τοὺς πυροὺς οἱ γεωργοῦντες σπεύδουσι φθίνοντος τοῦ μηνὸς ἐκ τῆς ἅλω συναίρειν, *coloni properant præcipiti & adulto mense triticum in area converrere.* Nempe ut siccius sic reddatur, ac trituræ aptius. Sanè, ut ibidem ait, grana, vigente Lunâ in aream illata, ob humiditatem ac mollitiem maximè in tritura rumpuntur. At olerum solum cepe crescit, Lunâ decrescente : quo iccirco abstinent sacerdotes Ægyptii : ut est apud Plutarchum lib. de Iside & Osiride.

Adhæc in mutis animantibus ejus vis compâret : eoque Plinius, loco ante memorato, *Ova Lunâ novâ supponito.* Item : *Verres, juvencos, arietes, hædos, decrescente Lunâ castrato.* Augescunt etiam cancrorum, concharum, ostrearumque corpora, gliscente Lunâ. Manilius lib. II Astronom.

> *Sic submersa fretis, concharum & carcere clausa,*
> *Ad Lunæ motum variant animalia corpus.*

De eodem Plinius lib. IX, cap. VII, & XXXI, item Agellius lib. XX Noct. Att. cap. VIII, ubi hos Lucilii versus adducit :

> *Luna alit ostrea, & implet echinos, muribu' fibras,*
> *Et pecui addit.* —

Vbi idem de ælurorum oculis legas, parque ratio in animantium medullis.

Denique & in homines se exerit Luna. Nam, cùm orbe fulget dimidio, ad partum conducit, quia laxando humores dolorem parientibus mitiget. Quod Plutarchus * sic extulit : Λέγεται δὲ καὶ πρὸς εὐτοκίαν συνεργεῖν, ὅταν ᾖ διχόμηνος, ἀνέσει τῶν ὑγρῶν μαλθακωτέρας παρέχουσα τὰς ὠδῖνας. Atque addit, hinc eam Λοχείαν, καὶ Εἰλείθυιαν, nuncupari. Ibidem refert, qui in lumine Lunari somnum ceperint, eos, quando expergiscuntur ac surgunt, esse torpidos, ac quasi attonitos, quia ἡ ὑγρότης ὑπὸ τῆς Σελήνης διαχεομένη βαρύνει τὰ σώματα· *humor à Luna diffusus aggravat corpora.* Etiam commemorat, ut nutrices caveant, ne commissos sibi infantes ostendant Lunæ, quia sic corpuscula eorum πλήρη ὑγρότητος ὄντα, καθάπερ τὰ χλωρὰ τῶν ξύλων, σπᾶται

* *Sympos. lib. 3, quæst. 10.*

καὶ

καὶ διατρέπεται· *humoris plena, viridium instar lignorum, convelluntur, & pervertuntur.*

Epilepticis quoque, crescente Lunâ, pejus est. Vnde & σεληνιακοὶ, ac *Lunatici*, dicuntur. Vett. gloss. *Lunaticus*, Σεληνιακός. Id fit, simulac crescere Luna incipit. Vnde apud Matth. IV,24, ubi Græcè est σεληνιαζομένους, interpres Arabs *, si Latinè exponamus, vertit, *ruentes in principiis lunationum*, hoc est, mensium. Vti & cap. XVII,15, ubi σεληνιάζεται, idem Arabs reddit, *vexatur valde in principiis lunationum*. Maximè verò plenilunio infestantur: unde in glossis Isidori, *Lunatica, quod fit plenilunio*. Nec obscura est ratio, quia tum plenius cerebrum est humoribus: unde & tunc idonei magis, qui à dæmone vexentur. Talis epilepticus ille, qui Matthæo XVII, 14, *lunaticus* dicitur: Lucæ autem IX, 39, *dæmoniacus* vocatur: uti Marci IX,17,25, *surdus*, & *mutus*. Hanc rē sic expressit Iuvencus lib. III:

* in editione Romana anni 1619.

Nam cursus Lunæ natum mihi dæmonis arte
Torquet.

Pleniusque Rusticus Elpidius lib. V †:

† vers. 243.

Repserat in miserum rabies horrenda furoris
Dæmonis afflatu, propriâ qui peste nocivus
Allidit captas fœdo discrimine mentes,
Menstrua deciduos cum Luna recolligit ignes.

Alioqui & Lunaticos esse, minimè à dæmone obsessos, liquet ex Iul. Firmico lib. IV Mathes. *Si Luna*, inquit, *malè fuerit collocata, aut spasticos, aut caducos facit.*

Atque hæc ostendunt, Lunæ etiam nocendi vim inesse. Sed, ut Sulmonensis * ille ait,

* lib. 2 Trist.

Nil prodest, quod non lædere possit idem.

Quin ex isto potius nationes vim ejus divinam colligebant: ut quæ & sui cultoribus benefacere, & negligentes sui posset ulcisci. Tanto igitur magis metuebant ejus irā, ne offensa, aut elementis, aut satis, aut animantibus, aut familiæ, damnum daret. Cæterum amabant illam, proximoque post Solem cultu prosequebantur, (ut verbis utar Aristotelis lib. IV de Generat. Animal. cap. ult.) διὰ τὴν πρὸς τὸν ἥλιον κοινωνίαν, καὶ τὴν μετάληψιν τοῦ φωτός· γίνεται γὰρ ὥσπερ ἄλλος ἥλιος ἐλάττων. *propter Solis societatem, receptumque lucis: est enim quasi alter Sol minor.* Quæ satis apposite à philosopho dicuntur. Sive enim lumen spectes, tenebras discutit nocturnas: sed sic, ut nimio ne lumine impediat animantibus quietem ac somnum. Sive attendas calorem: hoc etiam & sata, & res alias, impertit; non tantopere quidem ac Sol, quomodo res æstu continuò exurerentur; tantum interea, ut nocturno res frigore suam non deperdant vim; sed sata, & animantia, salutari

lutari repleantur humore ad incrementum ſui, & rerum novarum generationem.

CAPVT XX.

Deliquium Lunare cur καθαίρεσιν dixerint. Stulta priſcorum opinio, carmine magico Lunam cælo detrahi, ac tum eam deſpumando vim mirandam herbis indere. Eodem deliquio portendi ſcelera, & mortes: ſed æris tinnitu ſuccurri Lunæ. Quæ commenta evanuere paullatim, repertâ verâ eclipſeon cauſſâ. Solem etiam integrum à Luna obſcurari: perperam tamen tradi, id in conceptu Romuli contigiſſe. Controverſia vetus, luceatne Luna luce ſuâ, an alienâ: prius Beroſum, & Chaldæos putaſſe. Appulejo, Ennioque lux. An Thales correxerit ſententiam Beroſi, ut ſcriptum Keplero. Beroſi opinionem everti eo, quòd ſimilis ſemper ſitus ſit macularum Lunarium. Pythagoreorum judicio, Lunam Solari lumine lucere. Cur, quæ vulgo Phœbi ſoror, ab aliis filia ejus dicatur. Quibus argumentis adſtrui videatur, ſic Lunam nothâ ſplendere luce, ut interim aliquam habeat propriam; ſed exilem. Nullam tamen ei nativam tribui poſſe, ſi, terræ noſtræ inſtar, montes habeat & valles: quæ Pythagoreorum fuit opinio: juxta quos & Luna à Terra, & Terra à Luna, Solari lumine perfundatur. Secundùm Stoicos, Lunam eſſe præditam vitâ, ſenſu, intellectu.

PRæter iſta diutiſſimè etiam ſuſpenſas tenuere hominum mentes deliquia cæleſtia, *res in tota contemplatione naturæ maximè mira, & oſtento ſimilis*; ut Plinius ait lib. II, cap. x. Eorum aliud Solare, quod κατ᾽ ἐξοχὴν ἔκλειψιν vocitabant: Lunare aliud, quod καθαίρεσιν dicere maluerunt. Cur verò Lunare ſic nominarint, optimè expoſuit vetus Apollonii interpres in lib. IV: Διαλαμβάνουσι δ᾽ ἔνιοι τὴν τῆς Σελήνης ἔκλειψιν ὑπὸ φαρμακίδων γίνεσθαι· διὸ καὶ οἱ παλαιοὶ καθαιρέσεις ἐκάλουν τὰς ἐκλείψεις· *Opinantur aliqui, deliquium Lunæ fieri à veneficis: ac propterea antiqui deliquia hæc dixere dejectiones ſive depreſſiones.* Vbi eo reſpicit, quòd cùm hujus deliquii necdum cognita eſſet ratio, vulgo ita perſuaſum fuerit, magorum poteſtate lunam cælo deduci: uti notum ex Virgilio *, Horatio †, Tibullo ‡, Naſone *, Seneca †, Lucano ‡; Iuvenale *, Martiale †, Nemeſiano ‡, Claudiano *, aliis. Sic verò magicis detractam carminibus credebant eò adigi, ut deſpumaret in herbas; atque vires ita in eas effunderet, quo poſtea magi efficaciùs iis uterentur. Lucanus lib. VI:

> *Et patitur cantu tantos depreſſa labores,*
> *Donec ſuppoſitas propior deſpumet in herbas.*

Ac tangit quoque Appulejus lib. I Met. Scelera etiam, & mortes, defectibus ſiderum indicari, opinio erat, Steſichori quoque, & Pindari, teſte Plinio

* *Ecl.8.*
† *Epod. od.5.*
‡ *lib.1, el.2, & 8.*
* *Met.8, & 14, & epiſt. Hipſipyles.*
† *Medea, act.4.*
‡ *lib.6.*
* *ſat.6.*
† *lib.12, ep.57.*
‡ *Ecl.4.*
* *lib.2 in Rufinum.*

Plinio lib. II, cap. XI. Atque addit, *eo pavore, ignarum caussæ Niciam, Atheniensium imperatorem, veritum classem educere, eorum opes adflixisse.* Quam rem plenius in vita ejus Plutarchus exponit. Hinc etiam, ne Luna carmina magica exaudiret, *crepitu dissono auxiliabantur*; ut ibidem ait Plinius. Atque idem Livius docet lib. XXVI : *Campanorum imbellem multitudinem cum æris crepitu, qualis in defectu Lunæ silenti nocte fieri solet, clamorem edidisse.* Ac similiter plerique omnes poetarum, quos antea adduximus. Verùm eam de Lunæ laboribus opinionem refellit vetus, sed incertus poeta ‡, apud Turnebum Adverss. lib. XIX, cap. III : & poematis veterum à Pithœo editis. Vbi inter alia :

Dicam, cur fesso livescat circulus ore,
Purpureumque jubar nivei cur tabeat oris.
Non illam, ut populi credunt, nigrantibus antris
Infernas ululans mulier prædura sub umbras
Detrahit altivago è speculo.

‡ *Varronis Atacini, ut Petro Danieli visum: juxta alios Fulgentii, cujus nomen ex conjectura præmissum in epigrammatis veterum editionis Pithœanæ.*

Et quæ porrò sequuntur : quæ apud Turnebum ipsum legi malo. Nempe nunc nulli non constat, caussam Lunaris deliquii esse ab terra inter Solem posita, Lunamque in alterutro nodorum constitutam ; quorum unus, qui ad Boreum latus, Ptolemæo dicitur ἀναβιβάζων * ; alter Meridionalis, eidem καταβιβάζων † : vulgo ille vocatur *caput*, hic *cauda Draconis*, ob similem intersectionis figuram. Quo autem Sol terræ propior est, eo majorem terra umbram projicit. Quod si amplius, quàm XV grad. 12′ absit Luna à nodis memoratis, lumē ejus non poterit ab umbra terræ impediri.

* *adscendens.*

† *descendens.*

Præterea videbant, Lunæ interjectu Solem obscurari ; quandoque etiam totum : ut variis adstruitur testibus apud Plinium lib. II, cap. XII : ac ab Albategnio etiam, & Vitellione, comprobatur. Herodotus itidem lib. II memorat eclipsin tantam, ut desubito dies in noctem verteretur. Quod etiam contigisse in Romuli conceptu, Dionysius prodidit lib. II. Ac meminit quoque deliquii illius Plutarchus * ; qui, ex sententia Tarrutii Mathematici, à Terentio Varrone rogati, ut Romuli, & Vrbis genesin, juxta Astrologiam ἀποτελεσματικὴν † perscriberet, conceptum muli, atque eclipsin eam, incidisse ajebat in diem XXIII mensis, quem *Choiac* Ægyptii dixere : ac Nicolaus Mullerius ‡ referebat in annum Periodi Iulianæ 3942, Iun. XXIV : Buntingus autem ad an. mundi 3199, sive periodi Iul. 3944, Maji V. Sed jam Mathematicorum aliis deprehensum, non fuisse ullam eo tempore eclipsin Romæ : nedum grandem adeo, ac ait Dionysius. Quare fefellit, falsusque Tarrutius. Verùm, utcunque ille deceptus, alias ejusmodi apud alios legas. Inter cæteros, in vita Ludovici Pii anno Chr. IↃCCCXL, V Maji : item an. IↃCCCLXXVIII, Oct. XXIX : quando tanta erat eclipsis, ut omnes apparuerint stellæ. Atque hæc de sideris

* *in Romulo.*

† *judiciariam.*

‡ *in Examine Temporum, quod Tabulis Frisicis additur.*

ſideris utriuſque deliquiis; quæ, cum naturales neſcirentur cauſſæ, mirâ homines ſuperſtitione impleverunt.

His igitur cauſſis ignotis, communis quoque erat opinio, ſuis Lunam ignibus lucere: quod ſine dubio majus ei decus conciliavit. Sed poſtea de iſto gravis eſt ſcrupulus injectus: idque partim ex illis, quæ de varia Lunæ φάσει† ſuperiùs adduximus; partim iſtis, quæ proximè de cæleſtibus attulimus deliquiis. Itaque tum controverſia fuit exorta, quæ diu ingenia torſit humana; utrùm (Arnobii* verba ſunt) *alieno ex lumine, an propriis luceat fulgoribus Luna.* Quarum opinionum utramque etiam complexus eſt Lucretius in quinƈto:

Lunáque ſive notho fertur loca lumine luſtrans,
Sive ſuam proprio jactat de corpore lucem.

De propriis ignibus ſtatuit Anaximander, & Xenophanes; & multò poſt eos Beroſus Babylonius: uti de Anaximandro, & Beroſo, teſtis eſt Plutarchus in primo de placitis philoſophorum cap. XXVIII, & XXIX; de tribus autem iſtis, Stobæus in Eclogis Phyſicis†. Sed & de Beroſo idem prodidit Cleomedes in ſecundo; fuſiuſque Vitruvius lib. IX, cap. IV; quem operæ eſt adire. Summa eò redit: Globum Lunæ dimidiâ ſui parte igneum eſſe; exque ejus converſione fieri, ut varia adeò ſit Lunæ φάσις‡. Hinc Lucretius ibidem:

Eſt etiam quoque uti proprio cum lumine poſſit
Volvier, & varias ſplendoris ſumere formas.

Et poſt aliqua:

Verſarique poteſt, globus ut ſi forte pilai*
Dimidia ex parti candenti lumine tinctus;
Verſandoque globum variantes edere formas.
Denique eam partem, quæcunque eſt ignibus aucta,
Ad ſpeciem vertit nobis oculoſque patentes.
Inde minutatim retro contorquet, & aufert
Dimidiam partem glomeraminis atque pilai:
Vt Babylonica, Chaldæûm doctrina refutans,
Aſtrologorum artes contra convincere tendit.

Vbi propter Beroſum Babylonium Babyloniis hanc tribuit opinionem. Atque idem facit Appulejus de Deo Socratis: qui utramque opinionem his memorat verbis: *Seu corniculata, ſeu dividua, ſeu pertumida, ſeu plena ſit; variâ ignium face, quanto longiùs faceſſat à Sole, tanto longiùs colluſtrata, pari incremento itineris & luminis, menſem ſuis auctibus, ac paribus diſpendiis, extimans; ſeu illa proprio & ‡ perpeti candore, ut Chaldæi* arbitrantur, parte luminis compos, parte alterâ caſſa fulgoris, pro circumverſione oris diſcoloris, multivaga, pollens, ſpeciem ſui variat:*

† *apparitione ſive conſpectu.*

* *lib. 2 adverſus gentes.*

† *pag. 59.*

‡ *apparitio.*

* *al.* ſit: *quod malebat Ianus Duza fil. in Catullum notis. Sed nihil mutandum, quia* ut ſi, *valet,* haut aliter ac ſi ſit.

‡ *perperam vulgati* ſeu *pro* &, *quod & aliis monitum: & ſanè nihil apertius.*

* *Babylonios capе: non Chaldaos, quatenus Babyloniis opponuntur; ut à Lucretio factum verſibus proximè adlatis.*

variat:

variat: seu tota, proprii candoris expers, alienæ lucis indiga, denso corpore; seu levi, ceu quodam speculo radiis Solis obstiti, & adversi, usurpat, &, ut verbis utar Lucretii,

— notham jactat de corpore lucem.

Apposui locum, prout censeo legi oportere. Ac quod pro *obstitit*, literulâ unâ recisâ, *obstiti* reposui, in eo certissimam Scaligeri * sum emendationem secutus. Sed non assentio, quod idem interpretetur *obliqui*: Solemque sic dici arbitretur, quia obliquo feratur circulo signiferi. Potiùs, si *obstitus* hîc valet *obliquus*, eò Appulejus respexerit, quòd Luna, à Sole recedens, obliquo ejus lumine percussa, magis & magis luceat nobis; usque dum ex adverso constituta, orbem totum complêrit. Non potuerit sic, ubi de caussa agitur luminis Lunaris, meliùs recurri, quam ad Solem tum obliquum, tum adversum. Sed puto, pro *obliquo* potiùs dici *obstipum*: ut in illo Lucretii lib. IV:

* in Ætnam.

Omnia mendosè fieri, atque obstipa, necesse est.

Quamquam & hic Festus *obstita* legisse videatur: sed invitis optimis membranis nostris; ac vetustis quoque editionibus, in his Veronensi †: ubi semper est *obstipa*: quod idem ac *curva*, & κτ̀ μεταφορὰν, *vitiosa*. At *obstitum* est, quod obstat, sive obsistit; hoc est, quod opponitur, atque ex adverso est. Itaque *obstitum*, & *adversum*, junxerit Appulejus, ut posterius sit prioris, vocis minus obviæ, ἐξηγητικόν. Ac censeo Appulejo, cum hoc scriberet, ob oculos fuisse locum Ennii; qui nunc quidem corruptè sic legitur ex schedis Festi, quæ Pomponii Læti fuerunt:

† an. 1486.

Amplius ex augure obstipulumve solis.

Vnde Paullus Merula * faciebat:

* in Enn. lib. 7 Ann.

Amplius exangere obstipo lumine solis.

Ac ad Regulum referebat, Solari lumine à Karthaginensibus excruciatum. Sed enim censeo potius, Ennium esse locutum de Luna capiente lumen ex sole, præsertim adverso. Eoque veram esse lectionem:

Amplius exaugere obstito lumine Solis.

Etiam hæc firmantur originatione, quòd Cincius ‡ νυμφολήπτες dici *obstitos* putârit, quia obstiterint Deo, viderintque quod conspicere sit nefas. Imò & Cloatio, ac Ælio Stiloni *, *obstita loca*, de cælo tacta. Vt apud Tullium in II de Legg. *Iidemque fulgura, & obstita curanto.* Vbi *locus obstitus* idem ac *bidental*, quia bidente expiaretur. Hæc pluribus sum persecutus propter eos, qui pro *obstitum* ubique *obstipum* legere jubent; nec vel Appulejum, vel Ennium, satis ceperunt. Redeo nunc ad Berosum; qui Lunam, ut dixi, putabat nativo igne lucere; sed quia dimidia solum ignea sit, circumvolutione sui variè comparêre. Hanc ejus sententiam ait Keplerus, Παραλιπομένων in Vitellionem cap. VI, à Thalete Milesio redditam esse

‡ apud Festum in Obstitus.

* Ibid.

melio-

meliorem : ut qui viderit, eam nullâ sui parte lucere ex se ipsa ; sed semper sui dimidio, vel ultra, illustrari à Sole. Quod nisi meliùs interpreteris, quàm dictum à Keplero videtur, temporum rationi planè repugnat. Nam quomodo Thales correxerit opinionem Berosi, cum hic illo ducentis amplius annis fuerit posterior? Thales enim, ut in Chronicis retulit Apollodorus, & exinde Diogenes, expeditioni interfuit Crœsi adversus Cyrum : atque anno primo Olympiadis XXXIV, annos jam natus XCV, vitâ excessit. Berosus verò desito jam Persarum regno, quod annis durârat CCXXX, claruit in Syria, temporibus iis, quibus Syro-Macedonum imperium tenuit Seleuci Nicatoris filius, ac nepos : uti locuples testis Tatianus, atque exinde Eusebius in X Præparat. Evangelicæ *. At recta interea est Thaletis sententia ; cùm non eædem semper luceant partes Lunæ : ut maculæ lunares ostendunt, quæ eundem semper situm obtinent; ac successivè illuminantur à Sole. Vt hinc satis evertatur illa globi Lunaris circumvolutio. Quemadmodum & in altero aberratum à Beroso, quòd nativâ eam luce crederet lucere. Planè enim aut nullâ, aut perexiguâ est luce prædita : ut vel omne, vel prope omne lumen à Sole mutuetur, ac deinde reflectat in terras. Quæ sententia fuit Pythagoreorum, & Stoicorum ; ut ex Diogene Laertio constat. De Thalete similiter Plutarchus lib. II de placitis philos. cap. XXVII, & ex eo Eusebius de Præparat. Euangel. lib. XV, cap. XXIX. Cicero in Somnio Scipionis : *Ex quibus erat ea minima, quæ ultima cælo, citima terris, luce lucebat alienâ.* Catullus Carm. XXXV :

Tu potens Trivia, & notho es
Dicta lumine Luna.

Seneca Medea, Choro act. I :

Cùm Phœbe solitum lumine non suo
Orbem circuitis cornibus alligat.

Ac propterea Æschylus, & Euripides, Lunam Solis filiam dixerunt : cujus rei & Theo meminit, commentariis in Aratum. Atque eò respexit Ioannes Geometra hymno in B. Virginem II :

Χαῖρε παναιγλήεντος ἀφ᾽ υἱέος, οἷα Σελήνη
Πατρὸς ἀπ᾽ ἠελίου, φέγγος ἐφελκομένη.

Salve, quæ illustri à nato, ceu Luna parente
A Phœbo, lumen suscipis æthereum.

Prout reddidit Fred. Morellus; qui primus Græcè excudit scriptorem hunc satis recentem ; utcunque ex vetustissimo codice Græco bibliothecæ regiæ Mediceæ erutus dicatur ab editore ‡.

Hæc verò de alieno Lunæ lumine opinio eo adstrui videtur, quòd si ea pro-

* *pag. 289, edit. Rob. Steph.*

‡ *dedicatione ad Gregorium* XIV *Pont. M. in edit. Morelli prima, quæ anno prodiit* 1591.

proprium, vel multum proprii luminis haberet; non terrâ interpositâ ob privationem solaris luminis tenebresceret, sed clariùs reluceret; uti stellæ noctu magis splendent. Nunc contrà fit, ut pars ea, quæ terræ umbrâ tegitur, minus, quàm antè, cernatur.

Neque id solùm colligunt ex Lunari deliquio, sed etiam Solari; quia totam tum Lunæ faciem conspiciamus. Imò extra etiam deliquium; quoniam in Luna & corniculatâ, & dimidiâ, & quacunque φάσει *, totam Lunaris rotunditatis faciem cernere sit. Quare sic potiùs statuendum videtur, habere quidem Lunam aliquid lucis nativæ ac propriæ; sed debile illud, & vix nostros ad visus pertingens. Ita etiam Theo in IV Ptolemæi, & Cleomedes lib. II Cyclicæ Theoriæ.

** apparitione sive conspectu.*

Sed in contraria est sententia Vitellio; qui uti à Beroso longissimè abit, ita nec illud Cleomedi, ac Theoni, largitur, quòd dicebamus de minuta luce; unde sit sanguineum illud, quod in defectu Lunæ cernitur. Hanc luculam qui negant, arbitrantur, lumen id, quod in eclipsi utraque, vel aliàs in parte tenebricosiore, conspicimus, aliquid habere luminis sive à sideribus, quæ circumstant Solem; sive à radiis Solis in aëre refractis, inque medium umbræ pertingentibus. Atque in hanc sententiam pedibus eunt omnes illi, qui cum Thalete ajunt, Lunam esse γεώδη, *naturæ terreæ*: cum Pythagora, κατοπτροειδὲς σῶμα, *speculi naturam referens corpus*: quod de utroque illorum in Physicis Stobæi eclogis ‡ legas. Horum igitur judicio, densum & opacum Lunæ corpus ejusdem est naturæ ac terra nostra: lux verò ejus provenit à terra magnam vim luminis à Sole accepti sursum vibrante. Vt secundùm eos terra lumen hoc mutuetur à Sole: nec luna à sole duntaxat lumen accipiat; sed terra etiam Solari lumine perfusa in lunam hoc refundat; eoque mutuò se illustrent luna, & tellus. Cujus rei argumentum capiunt ex splendidissimo lumine, quod, in altissimis montibus constituti, è terræ & aquæ globo sursum refundi conspexerunt.

‡ pag. 59.

Atque hæc, pro argumento quidem, quod nunc sub manibus habemus, abunde docent multiplicem Lunæ utilitatem, naturamque stupendam: quam neque, post tot secula exacta, satis nunc capimus; ut ostendunt ea, quæ hodieque sub ancipiti hærent, etiam inter Mathematicorum eximios. Quare minùs mirandum, si, post divinos Soli honores attributos, etiam in consortium eorum Lunam reciperent. Non diffitendum quidem, magnis fuisse tenebris obseptos, qui pro Dea haberent globum lucentem, intellectus, imò sensus, atque adeò etiam vitæ expertem. Sed enim tam mirabiles effectus neque illi putabant rei rationis experti convenire. Quid mirum de vulgo, quando & princeps Stoicorum idem sensit? Id postea planius fiet: nunc contentus ero illis Stobæi in Eclogis physicis *: Ζήνων τὴν

** pag. 59, edit. Plantin.*

σελήνην

σελήνην ἔφησεν ἄστρον νοερὸν καὶ φρόνιμον, πύρινον δὲ πυρὸς τεχνικοῦ. *Zeno Lunam ajebat stellam esse intelligentem, ac prudentem, igneam ex igne artificioso.*

CAPVT XXI.

Primordia religionis gentilis in Oriente: ubi duo naturæ principia considerabant. Posterius fuisse passivum, quo Luna præcipuè refertur. Hoc Vraniæ *sive* Cælestis *nomine notari: & ut cultus ejus paullatim sit propagatus. Phœnicibus, ac Syris, dici* Astarten: *& cur insigne ejus caput fuerit bubulum. Astarten à veterum multis Venerem statui: nec eo tamen Veneris sive Luciferi sidus, sed Lunam intelligi: uti de Syro hoc numine Syrus Lucianus optimus est testis. Quod ab eo Floridus Sabinus recessit; id temere factum esse, ostenditur ex Plutarcho, Appiano, Horatio, aliis. Cur aliqui Melchisedechum Herculis, & Astartes filium, dixerint. Hebræis Astarten esse* Astaroth. *Vnde ea dicta.* Baltis *sive* Beltis *eadem ac* Astarte, *& unde hoc nominis.* Dione *quæ sit, vel Ieremiæ* regina cœli. *Quæ* Salambo, *& origo vocabuli.*

NVnc videamus, ut pro variis gentibus varia fuerint nomina, quæ ad unum Lunæ numen reducerentur: in Oriente imprimis; unde omnis gentium religio, ut diximus, deducta. Hîc priusquam sic excrevisset ἡ πολυθεότης *, nunc duo coluere numina, quæ in oculos incurrerent, Solem, Lunamque: nunc unum quidem numen, vim Naturæ occultam; sed in quo tamen distinctè considerarent principium agendi, & patiendi: ut sic quoque ad duos deveniretur Deos. Imò agendi quidem principio, tum naturam universè, quatenus activa est, tum speciatim naturam cæli, ac specialiùs Solem, complectebantur: quæ tria *Beli* sive domini, & *Molochi* sive regis nomine vocitabant. Sub patiendi autem principio comprehendebant Naturam, quatenus principium est passivum, inque ea Lunam, ac præterea aëra sive Iunonem: quæ, sic sociata, *Baaltidem*, sive *Beltim*, hoc est, dominam; item *Reginam cæli*, nominabant. Cœli domino tribuerunt calorem nativum, tanquam viro: cæli reginæ adscripsere humorem, tanquam feminæ: nimirum quia duobus illis rerum constaret generatio.

* *Deorum multitudo.*

Ab loco, & vi cælesti, Orientales, uti & Afri, nomen huic numini dedere Οὐρανίας, sive *Cælestis*; non quasi Græcâ, aut Romanâ voce usi sint Asiæ, vel Libyæ gentes: sed quia Latio, & Grajo sermone sic appellatio illa redderetur. Itaque & nomen *Cælestis* Deæ legas in veteri nummo Iuliæ Soemiæ: quæ mater erat Heliogabali, natione Syra; ut mirum non sit, si numen hoc ab ea fuerit cultum. Primi verò omnium hanc venerati sunt Assyrii: ab his accepere Phœnices, & Cyprii; ab illis Græci, & Afri. De

Afris

Afris poſtea dicam. De cæteris ita Pauſanias in Atticis : Πλησίον δὲ, ἱερόν ἐστιν Ἀφροδίτης Οὐρανίας. πρώτοις δὲ ἀνθρώπων Ἀσσυρίοις κατέστη σέβεσθαι τὴν Οὐρανίαν· μετὰ δὲ Ἀσσυρίους, Κυπρίων Παφίοις, καὶ Φοινίκων τοῖς Ἀσκάλωνα ἔχουσιν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ. Παρὰ δὲ Φοινίκων, Κυθήριοι μαθόντες σέβουσιν. Ἀθηναίοις δὲ κατεστήσατο Αἰγεὺς, αὑτῷ τε οὐκ εἶναι παῖδας νομίζων (οὐ γάρ πω τότε ἦσαν) καὶ ταῖς ἀδελφαῖς γενέσθαι τὴν συμφορὰν ἐκ μηνίματος τῆς Οὐρανίας. τὸ δὲ ἐφ' ἡμῶν ἔτι ἄγαλμα, λίθου Παρίου, καὶ ἔργον Φειδίου· δῆμος δέ ἐστιν Ἀθηναίοις Ἀθμονέων. οἱ Πορφυρίωνα ἔτι πρότερον Ἀκταίου βασιλεύσαντα τῆς Οὐρανίας φασὶ τὸ παρὰ σφίσιν ἱερὸν ἱδρύσασθαι. *Non longè abeſt Cæleſtis Veneris delubrum : quam primi omnium Aſſyrii coluere : à quibus Paphii in Cypro acceptum ſacrorum ritum, cum Phœnicibus, qui in Palæſtina Aſcalonem urbem incolunt ; Phœnices cum Cytheriis communicarunt. Athenis verò eam religionem induxit Ægeus, cùm Veneris ira, & ſibi prolem non obtigiſſe, & ſororibus calamitatem immiſſam, putaret. Quod ætate noſtra extat deæ ſignum ex Pario lapide, Phidiæ opus fuit. Sed Athmonenſium apud Athenienſes populus eſt : qui multò ante Actæum regnaſſe Porphyriona refert ; ab eoque, quod apud ipſos eſt, Cæleſtis Veneris templum dedicatum.*

Vt omnis hæc ſuperſtitio liqueat magis ; diſtinctè agam, primùm de gentibus Orientis, quæ Vraniam ſive Lunam coluerint : hinc de Ægyptiis, & Afris, dicam : tum de Græcis, & Romanis : poſtremò de Celtis, & Scythis, paucula adjungam.

In Oriente initium faciam à Phœnicibus, ac Syris : quibus Luna dicta eſt *Aſtarte*. Hujus etiam rei antiquiſſimo ex ſcriptore Sanchuniathone indicia habemus apud Euſebium in primo Euangelicæ Præparationis. Vbi Aſtarte Cœli filia vocatur : quod ſine dubio nulli meliùs convenit, quàm Lunæ. Atque ibidem legas : Ἡ δὲ Ἀστάρτη ἐπέθηκε τῇ ἰδίᾳ κεφαλῇ βασιλείας παράσημον κεφαλὴν ταύρου· *Aſtarte capiti ſuo, tanquam regni inſigne, tauri caput impoſuit.* At Lunæ nota eſt caput bubulum, ut ejus cornibus Luna curvata in cornua repræſentetur : ſicut apud Ægyptios Iſis cornibus noſcebatur ; per quam itidem Luna intelligitur. De hac Herodotus in Euterpe : Ἴσιος ἄγαλμα, ἐὸν γυναικήϊον, βούκερών ἐστι, κατάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι· *Iſidis ſimulacrum muliebre eſt, bubulis præditum cornibus, ſicut Græci deſcribunt Io.* Sed de Iſide pluribus ſuo loco dicemus. De Aſtarte autem ſic ibidem ex Sanchuniathone Philo Byblius, ex Philone Euſebius : Τὴν δὲ Ἀστάρτην Φοίνικες τὴν Ἀφροδίτην εἶναι λέγουσι. *Aſtarten verò Phœnices Venerem eſſe prædicant.* Eſt & in gloſſis optimis MSSis, quas ineditas habeo : Ἀστάρτη, Ἀφροδίτη. Procopius itidem Gazæus in lib. I Reg. cap. VII, cùm dixiſſet, ubi LXX habent, τὰ ἄλση Ἀσταρὼθ, *lucos Aſtaroth*, Aquilam vertere, τῆς Ἀστάρτης ἀγάλματα, *Aſtartæ ſtatuas* : ſubjungit, Οὕτω δὲ καλοῦσι τὴν Ἀφροδίτην ἐκ τοῦ ἀστέρος παρονομάσαντες· *Sic verò vocant Venerem, à ſidere ei nomine dato.* Ac ſimiliter inter-

interpretatur, cùm alibi*, tum in III Reg. cap.XVI : ubi addit,à Sidoniis cultam, lucoſque ei plantatos. Hæc optimè conveniunt Græcorum, & Latinorum Dianæ, *ſilvarum potenti*; ut vocat Horatius in carm. Seculari. Quare hinc etiam Aſtarten eſſe Dianam ſive Lunam, elucet. Huic enim luci erant ſacri; ut poſtea commonſtrabitur. Etiam eſt apud Suidam: Ἀστάρτη ἡ παρ' Ἕλλησιν Ἀφροδίτη λεγομένη· *Aſtarte, quæ Græcis dicitur Venus.* Addit deinde, Αὐτῆς γὰρ εἶναι τὸν ἑωσφόρον μυθολογοῦσιν· *Luciferum enim eſſe Veneris ſidus,ajunt fabularum interpretes.* Et Procopius ſimiliter in I Reg. cap. VII : item Michaël Glycas in ſecundâ Annalium parte. Sed Græcis quidem Venus eſt Lucifer,ſive Heſperus : Orienti autem Venus potius eſt Luna; ut & Aſtarte eadem ſit ac Luna. De quo cui in Syro hoc numine potius habeamus fidem, quàm Syro doctiſſimo,Samoſatenſi dico Luciano? Ejus hæc ſunt verba libro de Dea Syria : Ἔνι δὲ καὶ ἄλλο ἱρὸν ἐν Φοινίκῃ μέγα· τὸ Σιδώνιοι ἔχουσι· ὡς μὲν αὐτοὶ λέγουσι, Ἀστάρτης ἐστί· Ἀστάρτην δ' ἐγὼ δοκέω σεληναίην ἔμμεναι· *Eſt autem & aliud templum in Phœnicia : quod Sidonii habent. atque,ut ipſi dicunt,eſt Aſtartes. Aſtarten autem ego puto Lunam eſſe.* Franciſcus tamen Floridus lib. II Subſicivarum Lect. cap. VII, errare cenſet Lucianum,uſque adeo ut (verbis ejus utar) *Deorum hominumque contemtor omnibus ipſe ſe contemnendum exhibeat.* Ante omnia ait Floridus non Lunæ, ſed Veneri, convenire illa Plauti Mercatore †:

Diva Aſtarte, hominum Deorumque vis,vita, ſalus : rurſus eadẽ quæ eſt
Pernicies, mors, interitus, mare, tellus, cœlum, ſidera,
Iovis quæcunque templa colimus, ejus ducuntur nutu, illi obtemperant.

Pluraque in hanc mentem. Sed profectò,Camerario,& aliis,jamdiu monitum,ſcenam illam,& ſequentem,non Plauti eſſe,ſed ſuppoſiticias. Atque ut aliter eſſet,non ex Latinis,ſed Oriente, de Orientis numinibus judicandum. Orienti autem & Venus, & Iuno, eſt ſidus illud, quod in humorem omnem imperium exercet : id verò eſſe Lunam, ſatis ex iis cognoſcere fuit, quæ fuſe adeò de vi & efficacia Lunæ ſuperiùs dicebamus. Vt facile ſit conciliare ſententias adeò diſpares de Dea Hieropolitana, quas complexus eſt Plutarchus in M. Craſſo : Γίνεται δὲ πρῶτον αὐτῷ σημεῖον ἀπὸ τῆς θεοῦ ταύτης, ἣν οἱ μὲν Ἀφροδίτην, οἱ δὲ Ἥραν, οἱ δὲ τὴν ἀρχὰς καὶ σπέρματα πᾶσιν ἐξ ὑγρῶν παρασχοῦσαν αἰτίαν καὶ φύσιν νομίζουσι· *Primùm verò omen ei offertur ab hac Dea, quam Venerem aliqui, Iunonem alii, alii autem deam initia & ſemina omnibus ex humido præbentem exiſtimant.* Quæ & Appianus habet libro de bellis Parthicis*; idque,more ſuo, verbis planè iiſdem : ut propter hæc, & tam multa hujuſmodi, exſcriptor potius, quàm ſcriptor videatur; iiſque calculum adjiciam lubens; qui alienorum eſſe laborum fucum arbitrantur. Quod ſi Dea illa, ut Plutarchus indicio eſt, humidis & generationi

* *in lib.4 Reg. cap.23.*

† *Act.4,ſc.5.*

* *pag.137.edit. Henr. Steph.*

rationi

rationi præeſt; ſanè optimè illi conveniant Horatii iſta in Carmine ſeculari, quod in Apollinem & Dianam, hoc eſt, Solem, Lunamque, conſcripſit:

Rite maturos aperire partus
Lenis Ilithya, tuere matres;
Sive tu Lucina probas vocari,
Seu Genitalis.

Vbi videmus,ut ad Dianam ſive Lunam referatur,tũ Ilithya,partus præſes; tum Iuno Lucina,quam parturientes invocant; tum etiam Genitalis Dea,ſive generationis antiſtita; quæ ipſiſſima eſt Venus. Et profecto Iunonem Orienti etiam non aliam eſſe, quàm Lucinam; arguit hoc Pſyches apud Appulejum in VI Met.ubi ſic,inter alia,Deam hanc compellat: *Magni Iovis germana, & conjuga; ſive tu Sami, ſive celſæ Carthaginis beatas ſedes frequentas; quam cunctus Oriens Zygiam veneratur; & omnis Occidens Lucinam appellat: ſis meis extremis caſibus Iuno Soſpita: ſoles prægnantibus ultro ſubvenire.* Zygia autem videtur *Iuno pronuba.* Heſychius ſimpliciter, Ζυγία, ἡ Ἥρη *.

* *Zygia, Iuno.*

Aſtartes, præter eos,quos diximus,meminit M. Tullius in III de Natura Deorum. Verba mox occaſione Beltidis adducam. Ex Græcis item Artemidorus lib. I Oneirocrit. cap. IX: Ἰχθύας πάντες ἐσθίουσι, πλὴν Σύρων τινῶν τῶν τὴν Ἀστάρτην σεβομένων· *Piſces edunt omnes, præter illos Syrorum, qui Aſtarten colunt.* Celebrat pariter Achilles Tatius in ipſo ingreſſu operis de amoribus Clitophontis, & Leucippes: ubi Aſtarten Sidoniorum numen facit. E Iudæis ſimiliter Ioſephus lib. I contra Apionem: è noſtris, Tertullianus in Apolog. cap.XXIV. Verba ejus, occaſione Dyſaris Arabici,& Beleni Norici, appoſuimus antea. Item Epiphanius hæreſi XXXV, ſive aliis LV: ubi legas,quoſdam Melchiſedeci patrem ſtatuere Heraclam, matrem autem Aſtarten,ſive Aſteriam. Puto eos,qui hoc commenti fuerunt, illud voluiſſe, Melchiſedeco patrem fuiſſe Solem, matrem Lunam, vel Terram. Nam ὁ Ἡρακλῆς, Sol; ἡ Ἀστάρτη Luna, aut Tellus. Horum omnes filii ſumus,viri ſummates,infimates, medioximi. Vitalis enim calor nobis eſt à Sole,cæloque: materies autem à terræ & aquæ globo: in quem Lunæ, maximeque in humorem, imperium eſt. Quod igitur omnium eſt hominum commune, hoc particulatim tribuerunt Melchiſedeco; neutiquam id facturi,niſi parentes ejus neſcirentur. Præterea Aſtarten nominant Auguſtinus in librum Iudicum,& Ioannes Xiphilinus † ſermone εἰς τὴν τοῦ σταυροῦ προσκύνησιν: quam ex bibliotheca Bavarica primus edidit Gretſerus ‡.

† *pag.351.*
‡ *Tom.2 de Cruce Christi.*

Hebræis Ἀστάρτη eſt *Aſtaroth*: ut II ſive IV Reg.XXIII,13. Vbi Salomo ædem dicitur ædificâſſe Aſtaroth, Sidoniorum idolo: LXX habent

Ἀστάρτη.

Ἀστάρτη. Ac ſimiliter I ſive III Reg. XXXI, 10, templum Aſtaroth vocatur à LXX Ἀσταρτεῖον: quod Schol. exponunt, ἱερὸν τῆς Ἀστάρτης. Sed Iud. x, 6, etiam LXX habent Ἀσταρώθ, uti & Latina vulgata.

Ait Suidas, Ἀστάρτην habere ἀπὸ τῶν ἄστρων ἐπωνυμίαν*. Quod non ita capiendum, quaſi vox ſit originis Græcæ: ſed quia & in Orientis linguis ſimili, vel non multùm abſimili ratione, ſidus nuncupetur: unde & poſterior pars Perſicæ vocis *Zoroaſter*, vel *Zoroaſtris*. Siquidem id Græcè ſignat ἀστροθύτην, ut, Laërtio teſte, prodidit Dinon in Hiſtoriarum quinctodecimo. Eoque ab Oriente etiam potiùs eſſe cenſeo ἀστὴρ, unde ἄστρον, quàm vel ab ἄυω, *ſplendeo*; vel quia in cælo ἐστήρικται†. Neque tamen neſcio R. David Kimchi nomen *Aſtartes*, ſive potiùs *Aſtaroth*, ex eo arceſſere, quod figurâ ovis coleretur: eámque etiam opinionem ſequi Marinum Brixianum. Hoc, credo, ex eo collegerunt, quòd Hebræis עשתרות, *Aſtaroth*, τὰ μῆλα ſive *greges* ſignificet. Faciliùs huic etymo crederem, ſi, de hujuſmodi figura Aſtartes, veterum aliquem laudarent auctorem. Nunc cum altum de eo apud illos ſilentium ſit: non paullo ſit veriſimilius, eam vel totam piſcis, vel partim hominis, partim piſcis figuram habuiſſe: quemadmodum poſtea in ſymbolica dicetur gentium Theologia.

* *ab aſtro appellationem.*

† *figatur, ſtabilemque habeat ſedem.*

Etiam Phœnicum Baaltis, ſive Beltis, eadem eſt ac Dione, ſive Venus, vel Luna. Vel, ſi diverſa eſt, fuerit Lucifer. Diverſas facere videtur Sanchuniathon, ſive ex eo Philo Byblius apud Euſebium in primo de præparatione Euangelica. Vbi memoratur, Aſtarten, & Baaltidem, eſſe ſorores; ac illam eſſe Venerem, hanc Dionen. Vtraque ibidem dicitur nupſiſſe Saturno: ſed Aſtarte quidem, præter ſeptem Titanidas ſive Dianas, etiam mares peperiſſe narratur, Cupidinem Amoremque: ex Dione autem prognatæ ſolæ perhibentur puellæ. Verùm aliter de iſto Græci, ac Romani. Quippe Orpheo in Argonauticis dicitur Διωναία Ἀφροδίτη*: & Maronis eſt III Æn. *Sacra Dionææ matri.* Vbi Venerem intelligi, convenit: quã à matre Dione ſic dici, ait Servius. Ac ſimiliter in illud IX Ecl.

Ecce Dionæi proceſſit Cæſaris aſtrum:

* *Venus Dionaa.*

Longè, inquit, *repetitum eſt à matre Veneris Dione.* At longè repetitum non ſit, ſi Dione eſt Venus: inde autem Cæſar dicatur *Dionæus*, quia genus duceret ab Ænea, Anchiſæ ac Veneris filio. Et profectò pro hac ſententia eſt, quòd nulli meliùs conveniat nomen *Baaltis*, quàm Iunoni ſive Lunæ. Nam ut Iupiter, hoc eſt, Sol cum æthere, eſt *Baal*; ita *Baaltis* Iuno, hoc eſt, Luna cum aëre. Sic enim ex Sanchoniathone Philo Byblius: Καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ Κρόνος Βύβλον τὴν πόλιν θεᾷ Βααλτίδι, τῇ καὶ Διώνῃ δίδωσι· *Ac deinde Saturnus Byblum urbem Baaltidi, quæ etiam Dione dicta, dono dedit.* Ac ſimiliter *Beltis* nominata. Nempe ut Saturnus, ſive Iupiter, ſive Apollo, בל, unde

Βῆλος: ſic Rhea, ſive Iuno, ſive Diana, בלת, unde Βῆλτις. Sic vocavit Megaſthenes, & exinde Abydenus in rebus Aſſyriacis; velut minutæ ejus reliquiæ oſtendunt. *Baaltis* igitur, ſive *Beltis*, vocitata, quaſi *dominam* dixeris: quomodo & *reginam cæli*, ſi B. Hieronymi interpretationem ſequimur, appellat propheta Ieremias cap. VII, 18, & cap. XLIV, 17, 18, 19, 25. Eo autem impenſiùs hæc placet opinio, quia Hebraicè ſit מלכה, *Malchah*: quod muliebre. Scio, & Solem Hebræis eodem genere nuncupari שמש, *ſemes*. Vnde & R. David Kimchi, imò & Chaldæus Paraphraſtes, intelligere hic malunt Molochum, hoc eſt, Saturnum, ſive Iovem, hoc eſt, Solem ipſum. Sed mihi ſententia hæc eo minùs probatur, quia propheta loquatur de gentium idololatria: his autem, in ipſo Oriente, Sol non Dea, ſed Deus haberetur: ut dubium non ſit, quin Sidoniis Baal, & Aſtaroth, diſtincta fuerint numina; atque illo Solem, hoc Lunam, denotarint.

Habuit Aſtarte, ſive Beltis, & aliud nomen apud Syros. Nam Aſtarte non alia eſt à Græcorum Venere Adonidem amante. Quod & Cicero indicat lib. III de Natura Deorum: *Quarta Venus Syria Tyroque concepta, quæ Aſtarte vocatur: quam Adonidi nupſiſſe traditum eſt.* At ea ob planctum, quo in ſacris ejus mors Adonidos deplorabatur, temporibus Alexandri M. vel deinceps, etiam *Salambo* dicta eſt à Syris, & Babyloniis. Ælius Lampridius in vita Antonini Heliogabali: *Salambonem etiam omni planctu & jactatione Syriaci cultus exhibuit.* Heſychius: Σαλαμβὼ, ἡ Ἀφροδίτη, παρὰ Βαβυλωνίοις. SALAMBO, *Venus, Babyloniis.* Non tamen Syra hæc appellatio, vel Babylonia; ſed à Syromacedonibus impoſita: cùm σαλάμβη, & Σαλαμβὼ ejuſdem ſint originis; nempe à σάλος, quemadmodum docet Etymologicum magnum, ſive vetus auctor, quem etymologus exſcripſit: Σαλάμβας τὰς θυρίδας, τὰς ἀεὶ ἐν σάλῳ οὔσας. Καὶ Σαλαμβὼ, ἡ δαίμων παρὰ τὸ ἀεὶ περιφέρεσθαι, καὶ ἐν σάλῳ εἶναι, ἢ ὅτι περιέρχεται θρηνοῦσα τὸν Ἄδωνιν· καὶ σαλαΐζειν Ἀνακρέων ἐπὶ τοῦ θρηνεῖν. σαλεύει γὰρ καὶ ταράττει τὴν διάνοιαν ἡ τοιαύτη ὀδύνη τοῦ θρήνου. SALAMBAS *dicunt feneſtras, quia ſint in perpetuo motu, (qui Græcis* SALOS) *Et* SALAMBO, *Dea, quia cogitationes ſemper huc illuc circumagat, & curarum æſtu (qui* SALOS *dicitur) fluctuet, & cum lamentis circumeat Adonidem. Vt &* SALAIZEIN *Anacreon dixit pro lamentari. Agitat enim ac perturbat mentem talis in luctu ac planctu dolor.*

Etiam Dea Syria, ſive Iuno Aſſyria, quæ Hierapoli erat, ad Lunam refertur: uti & Atergatis ſive Derceto, φυσικῶς* conſiderata. Sed utraque Dea uno nomine, & Lunæ, & Terræ numen complectebatur. Qua de re dicam pluribus, ubi deventum erit ad Terræ cultum.

* *quatenus ad rerum naturam pertinet.*

CAPVT

CAPVT XXII.

Vraniam Venerem Assyriis, ac Babyloniis, vocatam Μύλιττα, *ac unde ea appellatio esse videatur.* Succoth Benoth. *De Veneris etymo; uti & de* Siccæ Veneriæ *nomine.* Nabo *potiùs Luna, quàm Sol. Principum vocabula ab hoc numine imposita. Anitin sive Anaïtidem aliis Dianam esse, aliis Venerem: & quomodo hæc concilientur.* Anæa *eadem, ac* Anaitis. *Sacæa Anaitidi sacra. Festo hoc domini servos quisque procurabant, ut Romæ Saturnalibus. Eodem Sacæorum festo apud Persas solere uni ex vinctis, morti adjudicatis, permitti, ut nullo non voluptatis genere animum expleret: qui mox, festo exacto, virgis prius cæsus, suspenderetur. Verisimilior ratio Sacæorum, quàm veteres attulerint. Cur Babel* Sesach *dicatur.* Sesech *quis. Anaitis etiam culta à Parthis.*

VEnio ad Babylonios, atque Assyrios: quibus Vrania Venus, quam Lunam esse diximus, *Mylitta* vocabatur. Hoc docet nos Herodotus lib. I; ubi in Babyloniorum institutis inter alia reponit, quòd puellæ ejus gentis in fano Veneris consideant tempora corollis religatæ, usque dum advenarũ quispiam pecuniam injecerit sinui, quò cum iis à fano abductis rem habeat. Eum, qui pecuniam immitteret in sinum, his verbis uti ait: Επικαλέω σοι τὴν θεὸν Μύλιττα. *Invoco tibi Deam Mylittam.* Ac continuò subjungit: Μύλιττα δὲ καλέουσι τὴν Αφροδίτην Ασσύριοι· *Venerem enim vocant Assyrii Mylittam.* Assyriorum autem nomine Chaldæos eum sive Babylonios comprehendere, liquet exinde, quòd & antea profiteatur, se agere de Babyloniis; &, ubi hoc ipsum, quod proximè retuli, narravit, subjiciat hæc verba: Νόμοι μὲν δὴ τοῖσι Βαβυλωνίοισι οὗτοι καθεστέασι· *Hujusmodi sunt Babyloniorum leges atque instituta.* Ritum istum Assyriorum sive Babyloniorum etiam Strabo commemorat in sextodecimo. Est & alter Herodoti locus de Assyriorum Mylitta: quem inferiùs adducam, quando de Persarum Mithra loquar. Est verò Μύλιττα, ut arbitror, à מוֹלֶדֶת, hoc est, *nativitas, progenies, genitura.* Habes Genes. XLVIII, 6, & Ezech. XVI, 3.

Porro ab ritu eo, quòd Babylone in templo Veneris Vraniæ sic virgines operirentur suos amatores; evênit, ut templum hoc dicerent סכות בנות succoth benoth; hoc est, *tabernacula filiarum.* Itaque cùm Salmanassar, abductis è Samaria Israelitis, novos in eorum locum colonos è variis misisset gentibus, variéque Deos colentibus, quarum singulæ patriis insisterent ritibus; Babylonii coloni fecerunt *Succoth Benoth*; ut legere est II sive IV Reg. XVII, 30. Quem ad locum sic Eucherius Lugdunensis episc.* *Melius, ni fallor, faceret interpres, si* SOCHOT *Latine in* TABERNACVLA *verteret, & nomen idoli* BENOTH *absolutè poneret.* Facilè autem adsentio

* *cap. 26, sive p. 188, edit. Froben.*

v. cl. Ioanni Seldeno, à *Benoth Venus* deducenti. Nam B atque V, item T, & S, promiſcuè ſolent uſurpari : quod in Originum libris plurimis comprobamus exemplis. Et à *Sucoth*, vel *Sicoth Benoth*, (utroque enim modo dixere) nomen eſt *Siccæ Veneriæ*, Carthaginenſium coloniæ : cui ſine dubio id nomen Pœni, Phœnicum exemplo, qui Aſſyrios ac Babylonios imitati, à *Sicoth Benoth* impoſuere. Nam à Veneris fano huic urbi nomen fuiſſe, vel fidem fecerit illud Valerii Maximi lib. II, cap. VI : *Siccæ eſt fanum Veneris, in quod ſe matronæ conferebant, atque inde, procidentes ad quæſtum, dotes corporis injuriâ contrahebant, honeſta nimirum tam inhoneſto vinculo conjugia juncturæ.* Pluribuſque hoc ipſum firmat idem Seldenus erudito ſyntagmate de Diis Syris *. Etiam Chaldæis, ac Babyloniis, colebatur Nabo ſeu Nebo : ut conſtat ex illo Ieſaiæ XLVI, I, *Confractus eſt Bel, contritus eſt Nabo : facta ſunt ſimulachra eorum beſtiis, & jumentis.* Vbi videmus, duo ſuprema Babyloniorum numina conjungi. At ea fuiſſe Solem, & Lunam, hiſtoria omnis teſtatur. Iam verò Belum eſſe Solem, luculentè antea oſtenſum. Supereſt igitur, ut per *Nebo* intelligatur Luna. Quod ſi eſt, incommodè vulgata habet tralatio ; *Contritus eſt Nabo* ; cùm *contrita* fuerit dicendum. Quod ſicui de neutro ſatis liqueat, vertere cum Leone Iudæ liceat : *Concidit Bel, corruit Nebo.* Sive, ut transfert Pagninus, *Curvavit ſe Bel, incurvavit ſe Nebo.* Plura de adlato Ieſaiæ loco, & Nebone diximus, cùm de cultu Solis ageremus. Nam B. Hieronymus putabat, Nabo eſſe idem numen ac Chamos, & Baal-phegor : at hæc ad Solem reducuntur. Quæ ſuperiùs † abunde expendimus. Hoc loco ſuffecerit rem eam attigiſſe, quatenus Nabo potius Lunæ, quàm Solis ſidus, videtur. Porrò ut aliæ numinum appellationes, ita hoc quoque, in virorum principum nominibus invenitur. Nam à *Nabo* ſeu *Nebo* ſunt *Nabuchodonoſor*, *Nabonaſſarus*, *Nabuzaradan*, aliaque.

* *ſyntagm.* 2, *cap.* 7.

† *cap.* 8, *libri hujus* 2.

Itidem Perſis magna in veneratione erat Vrania ſive Luna. Variè autem iis appellabatur. Nullum interim uſitatius nomen, quàm *Anitis*, ſive *Anaitidis.* Sed diffident homines eruditiſſimi, ſitne Dianæ, an Veneris. Prius mavult Hermolaus Barbarus in Plinii lib. XXXIII, cap. IV, ubi *Anaitidos numen* dicitur *gentibus ſacratiſſimum.* Eſtque pro Hermolao Plutarchus in Artaxerxe : ubi narrat, ut Artaxerxes Mnemon Aſpaſiam pellicem fecerit ſacerdotem τῆς Ἀρτέμιδος τῆς ἐν Ἐκβατάνοις, ἣν Ἀνεῖτιν καλοῦσιν· *Dianæ in Ecbatanis cultæ, quam Anitim vocant.* Firmat etiam hanc opinionem ratio, quam adjungit, ὅπως ἁγνὴ διάγῃ τὸν ἐπίλοιπον βίον· *quo reliquam vitam munde ac ſine Venere tranſigeret.* Quod admodum conveniens illi, quæ futura eſſet Dianæ virginis ſacerdos. Præterea Pauſanias in Laconicis ait, Λυδοῖς εἶναι Ἀρτέμιδος ἱερὸν Ἀναΐτιδος· *Lydis eſſe Dianæ Anaitidos fanum.* At Strabo ſæpius

pius quidem hujus Anaitidos meminit; nuſpiam tamen *Dianam* vocat: imò ea dicit, unde Gyraldus in Deorum hiſtoria * colligat, Venerem potius eſſe, ut de virginibus apud Acilisenenſes in templo Anaitidos Deæ dicatis, hoc fine, ut ſeſe proſtituerent. Ipſum audiamus Strabonem extremo libro XI: Ἅπαντα τὰ τῶν Περσῶν ἱερὰ, καὶ Μῆδοι, καὶ Ἀρμένιοι, τετιμήκασι· τὰ δὲ τῆς Ἀναΐτιδος, διαφερόντως Ἀρμένιοι· ἔν τε ἄλλοις ἱδρυσάμενοι τόποις, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ Ἀκιλισηνῇ· ἀνατιθέασι δ' ἐνταῦθα δούλους, καὶ δούλας· καὶ τοῦτο μὲν οὐ θαυμαστὸν· ἀλλὰ καὶ θυγατέρας οἱ ἐπιφανέστατοι τοῦ ἔθνους ἀνιεροῦσι παρθένους, αἷς νόμος ἐστὶ, καταπορνευθείσαις πολὺν χρόνον παρὰ τῇ θεῷ μετὰ ταῦτα δίδοσθαι πρὸς γάμον· οὐκ ἀπαξιοῦντος τῇ τοιαύτῃ συνοικεῖν οὐδενός. τοιοῦτον δέ τι καὶ Ἡρόδοτος λέγει τὸ περὶ τὰς Λυδάς· *Omnia Perſarum ſacra, & Medi, & Armenii, religiosè colunt; præ cæteris verò Anaitidem Armenii; cui & alibi templa poſuerunt, & in Acilisena. Ibi ſervos ſervaſque ei conſecrant; quod ſanè mirum non eſt. Sed & illuſtriſſimi ejus nationis filias ſuas virgines ei dedicant: ac lex eſt, ut longo tempore apud Deam conſtupratæ, deinde nuptui dentur; nemine talis mulieris conjugium dedignante. Tale quid etiam Herodotus de Lydis mulieribus ſcribit.* Præterea Agathias lib. II, clarè ait Ἀναΐτιδα eſſe Ἀφροδίτην †, atque ita perhibere Beroſum, Athenoclem, & Symmachum, antiquiſſimos Aſſyriarum ac Medicarum rerum ſcriptores. Mihi facilè hæc conciliari videntur. Exiſtimo enim, eandem eſſe & Dianam, & Venerem; puta Lunam: ſed Dianam dici, quatenus illuminat terras, nec luminis ejus vis ulterius expenditur: Venerem autem, quatenus efficax eſt ad conceptum, generationem, partumque. Ex Horatii carmine ſeculari utrumque elucet. Ad Dianam pertinet, quod dicitur *Lucidum cæli decus.* Ad Venerem illa:

> *Diva producas ſubolem, patrumque*
> *Proſperes decreta, ſuper jugandis*
> *Feminis, proliſque novæ feraci*
> *Lege maritâ.*

Item quòd ibidem Dea hæc vocatur *Genitalis*, non ſolum, quia fœtum conceptum in utero maturat, & producit in lucem: ſed etiam quoniam ad conceptum juvat. Hoc enim verè eſt eſſe γενεθλίαν θεὰν *. Vnde Plato in quincto de Rep. ait γενεθλίους θεοὺς ‡ ἐς παίδων σπορὰν· *ad liberorum ſationem.* Parque vis in mutis animantibus ac plantis. Quamobrem nihil mirandum, ſi eadem Dea ſtatueretur Diana, ac Venus: ac pro diverſa Lunæ vi locis diverſis diverſimode vocaretur, ac coleretur. Anaitis hæc valde etiam culta in Zelitica, regione Armeniæ, ſic dicta ab urbe Zela; quam (ut Strabo ait in XII) παλαιὸν οἱ βασιλεῖς οὐχ ὡς πόλιν, ἀλλ' ὡς ἱερὸν διώκουν τῶν Περσικῶν θεῶν· *reges gubernabant, non ut urbem, ſed ut Perſicorum Deorum templum.* Atque addit, omnia fuiſſe in ſacerdotis poteſtate. Videtur

Marginal notes: * *ſyntagm.* 13. — † *Venerem.* — * *Deam genitalem.* — ‡ *Deos genitales.*

** Anææ templum.*
† Sacæa.
** Iisdem aris culti.*
‡ verſ.750.

detur & ejuſdem Deæ τὸ τῆς Ἀναίας ἱερὸν *, Straboni memoratum in ſextodecimo. In Anaitidos honorem celebrata olim Σάκαια † : nec Anaitidos ſolùm, ſed & Amani ſive Omani, & Anandrati : qui & ipſi Perſici fuere Dii, ac σύμβωμοι * quidem, ut ait Strabo in undecimo. Cæterùm feſtum hoc non in Perſia modò, ſed Babylonia etiam, obtinebat. Eo per quinos dies mancipia imperabant dominis; unuſque ſervorum, veſte amictus regiæ ſimili, univerſis præerat ædibus; ut Beroſus tradidit apud Athenæum in decimoquarto : ubi & ſervum iſtum ait vocatum ζωγάνην : nempe quia Chaldæis סגן Segan, *præfectus*. Fuerit igitur hoc feſtum non abſimile Romanorum Saturnalibus : quibus itidem ſervi, veſte herili induti, menſis adſidebant, dominis miniſtrantibus. Quod ab eodem Athenæo proditum, & Attio in Annalibus apud Macrobium in primo Saturnalium cap. VII, item L. Seneca epiſt. XLVII. Magis etiam mirandum, quod de iiſdem Sacæis prodit Dio Chryſoſtomus orat. IV de Regno : Οὐκ ἐννενόηκας τὴν τῶν Σακκῶν ἑορτὴν, ἣν Πέρσαι ἄγουσι; λαβόντες τῶν δεσμωτῶν ἕνα, τῶν ἐπὶ θανάτῳ, καθίζουσιν εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλέως, καὶ τὴν ἐσθῆτα διδόασιν αὐτῷ τὴν αὐτὴν, καὶ τρυφᾷν, καὶ ταῖς παλλακαῖς χρῆσθαι τὰς ἡμέρας ἐκείνας τοῦ βασιλέως, καὶ οὐδεὶς οὐδὲν κωλύει ποιεῖν ὧν βούλεται· μετὰ δὲ ταῦτα ἀποδύσαντες, καὶ μαστιγώσαντες, ἐκρέμασεν· *An Saccorum feſtum ignoras, quod celebrant Perſæ? Vinctorum aliquem, ac ducendorum ad ſupplicium, collocant in regis thronum, regiumque illi dant veſtitum, eumque permittunt deliciari, ac molliter vivere, regiiſque per eos dies uti concubinis : nec eum impedit quiſquam, quo minus agat, quod animo lubet : poſtea autem exutum, & flagellatum, ſuſpendunt.* Sed unde Sacæis ſit nomen, non adeò eſt apertum. Strabo in undecimo refert ex quorundam ſententia, Cyrum, à Sacarum gente prœlio victum, recepiſſe ſe in caſtra : hîc pauliſper moratum, ut ſe Perſæ cibo vinoque reficerent : exinde fugam ſimulâſſe, plenis omni rerum copiâ relictis tentoriis : eo cognito, Sacas irruiſſe in caſtra : Cyrum, ubi alii vino ſomnoque obruti jacerent; alii, nudi etiam, tripudiarent, ac baccharentur; in caſtra irrumpentem, deleviſſe prope univerſos. Hinc Cyrum inſtituiſſe, ut ubicunque eſſet templũ Anaitidos, in memoriam hujus victoriæ, quæ viſa obtigiſſe divinitus, diem noctemque biberetur, Scythico habitu; jociſque ac laſcivia à viris, ac mulieribus, certaretur. Idem paucis exſcripſit Euſtathius in Dionyſii περιήγησιν ‡. Sed utrique non levia videntur objici poſſe. Quippe ex Athenæi XIII conſtat, Beroſum de hoc feſto egiſſe in primo Babyloniorum; ubi non Perſicas res, ſed Babylonias tractabat. Ibidem etiam refert, Cteſiam de hoc feſto loqui in quincto Perſicorum. Atqui Cteſias, qui XXIII Perſicorum libros condidit, primis ſex libris egit de iis, quæ Perſarum antecedunt imperium : ac ſeptimo demum res Cyri auſpicatus. Teſtis Photius in μυριοβίβλῳ cod. LXXII. Vbi cùm Perſicorum

ſicorum nobis concinnet epitomen,de Sacæis tamen tacet. Nempe quia de iis egiſſet Cteſias,priuſquam ad Perſica accederet. Quare videntur Babylonii Sacæa celebrâſſe, priuſquam in Perſarum venirent poteſtatem. Vnde ſuſpicari aliquis poſſit,aliunde eſſe hoc nomen : & fortaſſe venire à numine Babyloniorum *Seſach* : unde *Sach* fecerint,uti ex Beel *Bel*,ex Atergatis *Derceto*,& ſimilibus ſimilia. Quia verò Seſach præeſſet Babyloni,eo, credo, pro ipſa Babylone capiebatur : fere ut dicitur *cæſus Hannibal* pro exercitu cui præeſſet, aut *Vcalegon* ardere, quia domus ejus ardeat : ut in Oratoriis diximus. Hinc Ieremias xxv,26, *Rex Seſàk bibet poſt eos*. Vbi per *Seſak* Babylona intelligunt Chaldæus paraphraſtes, Hieronymus, Theodoretus,ac poſteriores,Lyrano excepto. Nihil etiam apertius illo Ierem. LI,41, *Quomodo capta eſt Seſak!* Sed cur ſic Babylona appellet Propheta, diſquiritur. B. Hieronymus, Rabbinos ſecutus, cenſet id fieri per Atbaſch, ſive literarum oppoſitarum commutationem. Scilicet quia pro ב bis ponitur oppoſita ejus ש; quarum ב ex undecim primis ſecunda ab initio eſt : uti ש ſecunda à fine. Quia item pro ל ſumitur oppoſita ejus כ: quarum ל eſt prima ex ultimis poſterioribus; ſicut כ eſt ultima ex undenis prioribus. Addit B. Hieronymus,Ieremiam ad tectum hoc ſermonis ac ſcripturæ genus recurriſſe, ne adverſus ſe exacerbaret Babylonios, qui Hieroſolyma obſiderent. Sed rectè ei objicit Lyranus,apertè Babylonis interitum ſæpius à prophetis prædici : etiam à Ieremia ipſo cap.L, & LI. Quanto igitur veriſimilius, quod dicebamus, κατὰ μετωνυμίαν Deum tutelarem ſumi pro Vrbe, quam tutaretur. Vt ſi Bel dicatur cecidiſſe pro civitate Beli. Itidem quæri poſſit,quod numen ſit *Seſach*. Sanè valde ei affine *Seches* : de quo Heſychius : Σεχὲς, τοῦ Ερμοῦ ἀστὴρ, Βαβυλώνιοι *. Atque in *Seſach*,& *Seches*, eaſdem habes radicales; ſed poſteriores, ut ſæpe fit, trajectas. Verùm opinioni huic haut leviter obſtare illud videtur, quod non Mercurio,qui ad Solem reducitur,Sacæorum feſtum dicaretur; ſed Anaitidi, quæ Diana eſt, ac Venus. Nihil hic veriſimilius occurrit, quàm vel Heſychium minùs idoneos ſecutum eſſe ſcriptores : vel potiùs, Babyloniis etiam Mercurium referri ad Lunam; uti Ægyptiis, qui Herculi in Sole, Mercurio in Luna, ſedem ſtatuerunt : cujus rei cauſſam afferemus, ubi ad Ægyptios erit deventum.

* *Seches, Mercuris ſtella, Babyloniis.*

Sed hæc ſi non ſatis probentur, haut aliud ſupereſt, quàm ut credamus Straboni, Σάκαια eſſe inſtituta in memoriam victoriæ de Sacis reportatæ. Interim propter Beroſi, & Cteſiæ auctoritatem, referamus hanc victoriam, non ad Cyrum, utcunque Perſarum juniores lubentes in honorem ſuæ gentis vetera omnia, quorum neſcirent originem,regni ſui conditori adſignarent; ſed ad Babylonios,& Armenios; qui Sacis proximi cum hac

gente multò ante natum Cyrum bellum gesserunt. Quare non à Persis Babylonii, & Armenii; sed à Babyloniis Persæ, acceperint hoc festum. Et sanè nisi Sacæa essent dicta à Sacis, Scythico populo, non Babylonii, ac Persæ hoc festum Scythicâ veste, quod Strabo testatur, celebrassent: nec doctissimus grammaticus Hesychius, Σάκαια, Σκυθικὴν ἑορτὴν * interpretaretur.

* *Sacaa, Scythicum festum.*

A Persis, vel Babyloniis, Anaitidos numen etiam ad Medos, ac Parthos, dimanavit. Isidorus Characenus in Parthiæ periegesi: Εἶτα Αποβάτανα ‡, μητρόπολις Μηδίας, & θησαυροφυλάκιον, καὶ ἱερὸν, ὅπερ * Αναΐτιδος † ἀεὶ θύουσιν. *Inde Apobatana* (Ecbatana) *metropolis Mediæ, & thesaurorum custodia, & templum; ubi Anaitidi semper sacrificant.*

‡ *Stephan.* Αϐάτανα: *vulgo* Εκϐάτανα.
* *leg.* ὅπερ.
† *leg.* Αναΐτιδι.

Eadem verò Persis videtur *Zaretis*. Hesychius: Ζαρῆτις, Αρτεμις, Πέρσαι ‡. Imò iidem etiam *Mithram* dixere; si audimus Herodotum in primo; ubi Venerem ab Assyriis *Mulitta*, ab Arabibus *Alitta*, à Persis *Mithram*, ait vocitari. Verba ejus cap. prox. apponam. Sed meritò ab Herodoto hac parte recessere posteriores; qui, de Persarum religione accuratiùs edocti, Mithram non Lunam, sed Solem esse, docuerunt. Abunde de hoc diximus cap. IX.

‡ *Zaretis, Diana, Persæ.*

CAPVT XXIII.

Arabibus Lunam esse cultam sub nomine Alilat, *vel* Alitta; *& unde hæc veniant, conjectatum. Etiam Arabum numen esse* Ciun: *hoc Saturnum credi: sed Lunam potiùs esse, ratioque ejus nominis adlata. Vnde esse videatur, quòd pro* Cion, *vel* Ceon, *ut in Hebræo est*, LXX *habeant* Rephan, *ac super eo B. Lucas defensus.*

ARabibus etiam culta est Luna, nomine, ut Græci quidem interpretabantur, Ουρανία, hoc est, *Cælestis*. Nam, ut ex Herodoti Thaliâ superiùs diximus, Arabes duos duntaxat Deos coluere, Dionysum sive Solem, & Vraniam sive Lunam. Quorum ille Ουροτάλτ vocabatur, hic Αλιλάτ. De etymo prioris antea diximus. Posteriùs videtur esse ab לַיְלָה, lailah, hoc est, *nox*, ob dominium noctis. A qua origine etiam Iesaiæ XXXIV, 14, לִילִית, lilith; quasi dixerim avem nocturnam, vel nocturnum spiritum, aut noctis Deum Deamve. A quo *Lilith* fortasse est & *Ilithya*: de quo postea. Nisi magis placet, *Alilat* esse ab אֱלָהּ אֱלָהָא, elah elaha: hoc est, *numen numinum*. Quæ clarissimi soceri mei Francisci Iunii *, quantum ejus sententiā perspicere valeo, conjectura erat. Cæterùm numen hoc non solùm Αλιλάτ, sed etiam Αλιττα, dixere. De priori legas in primo Herodoti. Verba ejus adduximus cap. VIII. De altero autem tradit in tertio. Locum appo-

* *notis in Tertulliano Apolog. cap. 24.*

apponam integrum; quia & alia contineat, de quibus ſuperiùs diximus. Sic igitur ille de Perſis refert: Θύουσι δὲ ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ, καὶ γῇ, καὶ πυρὶ, καὶ ὕδατι, καὶ ἀνέμοισι. τούτοισι μὲν δὴ μούνοισι θύουσι ἀρχῆθεν. ἐπιμεμαθήκασι δὲ καὶ τῇ Οὐρανίῃ θύειν· παρά τε Ἀσσυρίων μαθόντες καὶ Ἀραβίων. καλέουσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀφροδίτην, Μύλιττα· Ἀράβιοι δὲ, Ἀλιττα· Πέρσαι δὲ, Μίτραν· *Sacra faciunt Soli, ac Lunæ, & Terræ, Igni, Aquæ, ac Ventis. Hiſque ſacra faciunt jam ab initio. Poſtea didicerunt ſacrificare etiam Vraniæ, & ab Aſſyriis edocti, & Arabibus. Vocant autem Aſſyrii Venerem Mylittam; Arabes, Alittam; Perſæ, Mithram.* Cæterum tam affinia ſunt nomina *Alilat*, & *Alitta*: ut optimo jure ſuſpicio poſſit oboriri, Herodotum alterutro eſſe loco corruptum, ac utrobique ſimiliter eſſe reſcribendum. Quod ſi *Alitta* malis, altera oriatur ſuſpicio, an non Arabum *Alitta* ſit ex Babylonio *Mylitta*; vel contra: quandoquidem multa ſunt exempla, ubi litera, vel ſyllaba, initio addatur, vel recidatur; etiam in Deorum nominibus: ut *Vulcanus* ex *Tubalcainus*; *Derceto* ex *Atergatis*, & ſimilibus.

Ciun item Arabicum erat numen. Meminit ejus Amos propheta v, 26. Vbi vulgata quidem ſic habet: *Et portâſtis tabernaculum Moloch veſtro, & imaginem idolorum veſtrorum, ſidus Dei veſtri, quæ feciſtis vobis.* Sed ubi vulgata *imaginem* habet, Hebraicè eſt כיון, Chiun: eamque vocem retinuit Chaldæus paraphraſtes: item Aquila, & Symmachus. *Chiun* autem exponunt *Saturnum*, præeunte Aben-Eſra: qui auctor eſt, linguâ Iſmaeliticâ, ac Perſicâ, quem Hebræi *Sabathi*, hoc eſt, Saturnum, vocant, nuncupari כיון, Chivvan. Sed non ſi Saturnus *Chiwan*, eò & *Chiun* erit Saturnus. Præterea Molochi mentio anteceſſit, cui proximè ſubditur Chiun. At Moloch eſt Saturnus. Chiun igitur aliud numen erit à Saturno: hoc eſt, Sole: nempe, ut antea diximus, de Bel, & Nabo; ita hic erit de Moloch, & Chiun. Bel, & Moloch, ſunt Saturnus ſive Sol. Proinde Nabo, & Chiun, ut loco ſubduntur, ita dignitate conſequentur. Vtroque igitur Luna ſignificabitur. Quod ſi maſculo in numine perſiſtendum: non Saturni ſtella erit, ſed Heſperi, ſive Luciferi: cui in cultu ſemper potior, quàm Saturni ſtellæ, honos fuit. Et ſanè ut *Ciun* Lunam, vel Heſperum credam, proprietate etiam vocis compellor. Theodotio enim, teſte Hieronymo, vertit ἀμαύρωσιν, hoc eſt, *obſcuritatem.* Theophylactus quoque in Act. VII, 43, ubi pro *Chiun* eſt *Rempham*, de quo mox dicam, exponit σκοτισμὸν, ἤτοι τύφλωσιν· *obtenebrationem, ſive excæcationem.* Quod deinceps ſic enarrat, οὐχ ὡς ἐνηργηκότος τοῦ ἄστρου τὴν τύφλωσιν· ἀλλ' ὅτι σκοτισμοῦ παραίτιον αὐτοῖς τὸ εἰς αὐτὸ γέγονε σέβας· *non quaſi aſtrum cauſſa ſit, cur quaſi cæci nihil cernamus: ſed quoniam tenebræ nocturnæ ex parte ſint cauſſa cultus, qui ſideri exhibetur.* Simpliciſſimè dixeris, Lunam ſic vocari, non quaſi ipſa ſit ἀμαύ-

* *obſcuratio.*
‡ *obtenebratio.*

ρωσις *, vel σκοτισμὸς ‡: ſed quia ſidus ſit τῆς ἀμαυρώσεως, hoc eſt, tenebrarum, ſive noctis; nempe ratione ἀρχῆς, ſive *dominii*, quod tum tenet: unde Gen. 1, 16, legere eſt: *Fecit Deus duo luminaria magna: luminare majus in dominium diei, & luminare minus ad dominium noctis.* Quod ſi *Ciun* placet *Heſperon* interpretari; dicendum, ſic vocari, quia ei poſt Lunam proximus ſit honor: unde & *Nocturnus* κατ᾽ ἐξοχὴν appellatur. Sed malim multò, intelligere Lunam; tum quia Lunæ is honos magis convenit; tum maximè, quia Arabes non alios agnoſcant Deos, quàm Dionyſum, hoc eſt, Solem, & Vraniam, hoc eſt, Lunam: quemadmodum ex Herodoto mox planum faciam. Cur verò LXX in Amos, & eos ſecutus B. Lucas in Actis, pro *Ciun* habeant *Remphan*, non adeò eſt apertum. Mihi maximè placet, LXX in codices incidiſſe, ubi pro eſſet כיון, eſſet ריון. Facilè enim fieri potuit, ut in כ, vel vetuſtate, vel aliter, baſis literæ ejus non comparêret: eóque ר crederetur: atque hinc vitium in complura diffunderetur exemplaria: quique Græcè ſolum ſcirent, pro *Cion, Ceon, Cean*, vel *Cevan*, dicere adſueſcerent ῥεφὰν, ut legêre Syrus, & Arabs, & B. Iuſtinus, ac in codd. quibuſdam invenitur: ubi aliqui variatâ ſolùm vocali ῥαφὰν: alii ῥεφὰ, vel ῥεμφὰν, vel ῥαιφὰν, vel ῥαμφὰν, vel ῥομφὰν, vel ῥομφᾶ, quod apud Origenem. Nullus igitur error commiſſus, vel à B. Stephano, qui apud Hebræos ſine dubio Hebraicè extulit, ut eſt apud Amos: vel à B. Luca, qui in Stephani ſermone *Ciun*, vel *Civan*, vel *Cevan*, ſic Græcè vertit, ut ab Helleniſtis vulgò id numen appellaretur. Quàm multà enim vocabula paullatim per imperitiam populi, vel aliâ de cauſſâ, corrumpuntur; quæ qui efferat cum populo, nihil peccet; cùm loquendum ſit cum vulgo, ſapiendum cum paucis. Valent enim verba, ut nummi. Semper etiam illud interpreti jus fuit, pro priſca appellatione reponere novam, & notiorem.

CAPVT XXIV.

Lunam coluere Ægyptii ſub nomine Iſidos: quæ hinc Pharia *dicta. Vetus gloſſarium aliter, quàm ab aliis, emendatum. Quid* Iſis, *ſecundùm Ægyptios, notârit. Cur ea cum cornibus fingeretur. Eandem cum Oſiride generationem omnem cauſſare. Vt Sol, tum Oſiris, tum Typho, & Seth, puta pro diverſa operatione, habitus ſit: atque ut Luna itidem tum Oſiridis, tum Iſidos, vocabulo cenſeretur. Cur in Sole quidem Hercules, in Luna verò Mercurius collocaretur. Oſiridis fabula partim ad Lunarem curſum accommodata, partim ad Nili fluxum. Convenientia Ægyptiaci vocabuli* Muth *cum linguis aliis. Nec Iſidem ſolum* Μȣ̀θ *dici, ſed etiam* Αθὺρ, *&* Μεθυὲρ: *& conjectatum, cur ſic vocaretur. Afris etiam, præter Solem, Luna colebatur. Lunam Græcis, cum Syriacè neſcirent,* Αςροάρχην *vocatam,*

tam, cum rectum sit Ἀςάρτη. *Hanc Græcis* Οὐρανίαν, Cæleſtem *dici Latinis. Quo pacto Luna &* Diana, *&* Venus, *ſit dicta; etſi Dianâ nihil caſtius, Venere nihil laſcivius putaretur.*

NVnc Ægyptiorum ſuperſtitionem circa Lunam ſpectabimus: quibus ea Iſis nuncupatur: ut Diodorus, & Plutarchus, ſunt auctores. Hinc *Pharia* dicebatur, à Pharo inſula Ægypti ex adverſo Alexandriæ. Itaque in veteri inſcriptione * legas: ΕΙΣΙΔΙ ΦΑΡΙΑ. Imò & ἁπλῶς *Phariam* videntur nominâſſe. Gloſſarium Benedicti abbatis Floriacenſis: *Iſis*, Φαρία. Etiam V. CL. præceptor quondam meus, Bonaventura Vulcanius ‡, teſtatur, ſe in codice membranaceo MSo, è bibliotheca Abbatiæ Gandavenſis S. Bavonis, reperiſſe exaratum: *Furia, Iſis.* Sed putat legendum, Τίσις. Puto ego ſcripſiſſe, *Faria, Iſis.* Barthius * tamen retinet *Furia*: atque ait, Iſidem dictam Furiam, quia furorem hominibus immitteret. Ac in gloſſario etiam Benedicti legit: *Furiæ*, Ερινύες, Ισις, φαρία. Sed rectum eſt, *Furiæ*, Ερινύες. *Iſis*, Φαρία. Nam *Iſidem* pro *Furia* nemo veterum dixit.

* Collectionis Gruterianæ pag. 84, num. 1.
‡ initio notarum in gloſſarium Benedicti.
* Adverſ. lib. 47, cap. 17.

Quanto in precio olim habita ſit Iſis, præter veteres ſcriptores, oſtendunt inſcriptiones variæ: in quibus nunc *domina* ‡, vel *regina* *; nunc *frugifera* †, nunc *pelagia* ‡, nunc *invicta* *, *victrix* †, & *triumphalis* ‡, vocatur. Eſt & ubi *myrionyma* * dicitur, quaſi infinitis prædita nominibus. Nempe propter innumeras prope appellationes, quibus in myſteriis ſuis invocaretur: ut ἐν τῇ τελεταῖς ſive *Indigitamentis* fieri ſolet. Sed planè cenſeo, nominum iſtorum multa ſpectâſſe Iſidem, non quatenus Luna ſola; ſed ſimul Aer, & Tellus; imò univerſa rerum Natura, per eam intelligeretur. Tam præclarè cum ſenſerint nationes de Iſide ſua; operæ erit, ſi paullò curatiùs de ea dicamus. Non omnia tamen nunc adferam: quia poſtea iterum de ea erit dicendi occaſio: præſertim ubi de numinibus agam, quibus Natura ſive Vniverſitas notaretur.

‡ p.83, n.2.
* p.82, n.12, & 13.
† p.82, n.10.
‡ p.312, n.5.
* p.1065, n.11.
† p.83, n.2.
‡ p.82, n.10.
* p.82, n.2.

Nomen ſi attendas, ait Diodorus in primo bibliothecæ, Ισιν μεθερμηνευομένην εἶναι παλαιάν· *Iſidem, ſi transferas* ex lingua Ægyptia, *ſignare antiquam.* Atque addit, tale nomen habere ἀπὸ τῆς ἀιδίε καὶ παλαιᾶς γενέσεως· *ab æterna & antiqua generatione.* Præterea refert, cum cornibus fingi, tum quoniam creſcens ſit corniculata; tum quia bos ſacer ſit Lunæ. Sed poſterius exigui eſt momenti. Nam bos Lunæ erat ſacer, quia animal eſſet cornutum, inſtar Lunæ corniculatæ: ac propterea etiam Lunæ dicatum. Vnde Herodotus in Euterpe: Τὰς θηλέας τῶν βοῶν οὐ σφι ἔξεστι θύειν· ἀλλὰ ἱραί εἰσι τῆς Ισιος. τὸ γὰρ τῆς Ισιος ἄγαλμα ἐὸν γυναικήϊον, βούκερών ἐστι, καθάπερ Ελληνες τὴν Ιοῦν γράφουσι. *Boves feminas eis immolare non licet. Nam Iſidis ſimulachrum mulie-*

bre est, bubulis præditum cornibus ; sicut Græci Io describunt. Ovid. lib. IX Metamorph. fab. XIII :

* *al.* suorum.

> *Inachis ante torum, pompâ comitata sacrorum * ;*
> *Aut stetit, aut visa est : inerant lunaria fronti*
> *Cornua, cùm spicis nitido flaventibus auro,*
> *Et regale decus : cum qua latrator Anubis,*
> *Sanctaque Bubastis, variisque coloribus Apis,* &c.

† *Subditur Nazianzeni in Iulianum Invectivis in editione Saviliana.*

Vide & Nonnum † in Collect. Histor. cap. XXVII. Quia verò Sol, & Luna, plurimùm ad rerum generationem conferunt : hinc de Osiride, & Iside, sic Diodorus post ea, quæ antea adduximus : Φύσιν συμβάλλεσθαι πλείστην εἰς τὴν τῶν ἁπάντων ζωογονίαν τῶν θεῶν τούτων, τοῦ μὲν πυρώδους καὶ πνεύματος, τὴν δὲ, ὑγροῦ καὶ ξηροῦ, κοινῇ δ᾽ ἀμφοτέρους ἀέρος, καὶ διὰ τούτων πάντα γεννᾶσθαι, καὶ τρέφεσθαι· *Horum Deorum naturam plurimùm conferre ad omnium generationem : quorum alter ignis & spiritus, altera humidi & sicci, uterque verò communem habeat aëris potestatem : perque hos omnia gigni, & ali.*

Nec Sol, Lunaque, duntaxat signantur Osiridos, & Isidos, nominibus : sed etiam Typhonis vocabulo. Quod à sacerdotibus Ægyptiis traditum sibi fatetur Plutarchus : sed cum opiniones ἐναντιοφανεῖς * conciliare neutiquam posset : de Typhone longè aliud sibi persuasit. Necui igitur hîc aqua posthac hæreat : liquidum isthoc reddam negotium. Sed pauca cogar, ex ipso imprimis Plutarcho, admiscere de Osiride, sive Sole ; quia, absque iis, illa ad Isidem, & Typhonem, pertinentia, haut satis intelligantur.

* *quæ contraria videantur.*

‡ *effectiva.*

Cùm duo olim statuerentur principia rerum ποιητικὰ ‡ ; unum boni omnis, alterum omnis mali : Ægyptii in Sole ipso utrumque spectarunt. Ac à bono quidem principio esse dixerunt vim beneficam ; quâ Lunam illuminat, ac vitalem animantibus insinuat calorem. A malo autem principio esse crediderunt vim maleficam ; quando suo stirpes ardore exsiccat, animantibus etiam pestilitatem, & exitium, nimio inducit æstu. Quatenus igitur esset beneficus, *Osiridem* vocarunt : at quatenus idem foret maleficus, nominarunt eum *Typhona*; ac *Seth* etiam, ob violentiam. Vtrumque statuerunt esse masculum numen ; quia ambo sint generationis, & corruptionis, caussa principalis.

Luna itidem bifariam ab iis consideratur : primùm quatenus lumen accipit à Sole, quomodo femineæ est virtutis, & *Isis* dicitur : deinde quatenus lumen per aera in terras, & aquas, diffundit, ad stirpium, & animantium generationem : quo pacto jam viri partes sustinet, & *Osiridis* quoque obtinet nomen.

Quia verò Solis lumen exsiccat, eò aquâ maris, (quæ & ipsa ob salsuginem

ginem exſiccandi vim habet, ut poſtea pleniùs dicam) paſci eum, magiſque incendi arbitrabantur. Lunam autem, cujus lumen eſt genitabile, ajebant è fontibus ac lacubus dulcem mollemque educere humorem, quo alatur.

In Sole item, ob violentiam ejus, Herculis ſedem ſtatuerunt; quia is robore magis, quam conſilio, polleret. At Mercurium ajebant ſedem ſuam habere in Luna; quia ut Luna ſuaviter omnia calefacit, & humectat; ita Eloquentia non vi militari atque armatâ cogat, ſed oratione ſapienti, ac delenificâ, ſuaviter perſuadeat.

Ad Lunam etiam referendum, quod Oſiridem dicerent die XVII interire. Nam à plenilunio, quod tum maximè apparet, mox decreſcit. Eundem, ſeu vixiſſe, ſeu, ut alii loqui malunt, annos regnâſſe ajunt undetriginta. Cur verò hoc, niſi quia diebus totidem ſuum Luna abſolvat circulum? Præterea arcam, qua mortuus conderetur Oſiris, formâ apparabatur Lunari. Quam rationem credamus aliam, quàm quia Luna, ubi appropinquat Soli, falcatur, atque occulitur? Illud etiam conſideratione non indignum, quod Oſiris perhibetur in partes diſcerptus XIV. An hoc aliunde, in tanto reliquorum conſenſu, eſſe credamus, quam quia totidem ſint dies à plenilunio ad novilunium; quibus ſic decreſcit Luna, quaſi pars ejus quotidie decerperetur? Princeps dies, quo Luna ſe noſtris offerret obtutibus, nomen accepit *boni imperfecti*: proximum dixere *Omphin*, quod beneficum ſonat.

Cenſent quoque Nili incrementa quodammodo convenire illuminationibus Lunæ. Nam apud Elephantinam maximum incrementum eſſe dierum XXIX: quot diebus conſtat periodus Lunaris. Apud Memphin juſtum incrementum eſſe cubitorum XIV: quod tempori plenilunii reſpondet. Apud Mendetem, & Xoin, incrementum eſſe minimum: nempe cubitorum duntaxat VI: quot diebus Lunæ orbis fit dimidiatus. Apis etiam creditur Lunæ viva eſſe imago: quia ut in Lunæ corpore candido partes umbroſæ velut maculæ, conſpiciuntur: ita & in Api partes aliæ eſſent atræ, aliæ albæ. Inque novilunio menſis Phamenoth, quod veris initium eſt, celebrant feſtum, quia tum Oriſidem ajunt in Lunam ingredi. Exinde vis Oſiridis eſt in Luna: eſtque hoc connubium Oſiridis, & Iſidos, quæ conjux Oſiridis. Sed Oſiris quidem mas totus: Iſis utrumque ſexum habet: femininum quidem, quatenus à Sole illuminatur, & quaſi gravida fit: virilem verò, quatenus poſtea lumen per aëra diffundit, & terris atque aquis procreatricem vim indit. Vnde etiam liquet, cur Ægyptii Lunam dicant terræ matrem. Et Ægyptiis quidem propterea Μοῦθ dicebatur, quod, Plutarcho teſtante, iis *matrem* notat. Vnde colligas, &

Græcum

Græcum *μήτηρ*, & Latinum *mater*, & Germanicum *muther*, vel *muder*, ab communi eſſe origine, cum Ægyptii quoque *muth* dixerint, ubi ſola deſideratur terminatio. Etſi & altero nomine hoc Iſidi nomen conveniret. Nempe quatenus Iſis non Lunam ſolùm ſignat, ſed etiam Terram; ut poſtea dicam. Terra autem omnium noſtri mater,& materies; quæ ipſa vox à *matris* vocabulo derivatur. Addit quoque Plutarchus, Iſidi nomen eſſe Αθὺρ,& hoc ſignare *domum Ori mundanam.* Vnde clarè elucet, *Ath* valere idem Ægyptiis,ac *Beth* Hebræis,quo *domus* notatur : *Yr* autem ſignificare *Or*, ſive *Orus*. Nam quod Græcis Ωρος, hoc Ægyptiis Ωρ : ut ſuperiùs diximus. Mox ſubjungit Plutarchus, etiam nominari Μεθυὲρ : quod Plutarchus interpretatur *plenitudinem & cauſſam.* Nec repugno. Ea tamen eſt ſimilitudo inter *Athyr*,& *Methyer*, ut, cùm ambo Iſidem notent, etiam ab eâdem origine videantur deſcendere. Sic utrobique poſterior compoſiti pars ſit *Vr*, ſive *Or* ; quo *Orus*, ſive Sol ſignificatur : prior autem ſit *Ath*, ſive *Meth* : quibus *domus* denotabitur. Nec conjectura de Athyr,auctoritate eſt levi ſubnixa ; quandoquidem Plutarchus clarè ait,ſeſe hoc,ut pleraque eo libello, tradere ſacerdotum Ægyptiorum fide. Et hæc de Iſide nunc. Cætera, ut promiſi, poſtea exſequar.

Pergo ad Afros, quibus itidem venerationi fuerunt Sol Lunaque : imò nec alios, præter eos, agnovere. Herodotus lib. IV : Θύουσι δὲ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ μούνοισι· τούτοισι μὲν πάντες Λίβυες θύουσιν· *Tantummodo Soli, & Lunæ, ſacrificant, & quidem Afri univerſi.* De Sole ſuperiùs vidimus. De Luna teſtis Herodianus lib. V : ubi Carthaginenſes ait Οὐρανίας ſive Cœleſtis numen à Didone Phœniſſa accepiſſe : & Lunam credi, vocarique aliter Αστροάρχην. Sic Græculi corrupere vocem Ασάρτης, quæ ex *Aſtaroth* ; faciendo inde Αστροάρχην, q. d. ſiderum rectricem, ſive cæli reginam. Vt verò Græci Οὐρανίαν, ſic Latini reddidere *Cæleſtem*. Tertullianus in Apologetico : *Vnicuique etiam provinciæ & civitati ſuus Deus eſt ; ut Syriæ Aſtartes, ut Arabiæ Dyſares, ut Norici Belenus, ut Africæ Cæleſtis.* Capitolinus in Pertinace : *Deinde proconſul Africæ factus eſt. In quo proconſulatu multas ſeditiones perpeſſus dicitur vaticinationibus earum, quæ de templo Cæleſtis emergunt.* Idem in vita Macrini : *Vates Cæleſtis apud Carthaginem Deo repleta ſolebat vera canere.* Trebellius Pollio in XXX tyrannis : *Afri quoque,auctore Vibio Paſſieno, proconſule Africæ, & Fabio Pomponiano,duce limitis Libyci,Celſum imperatorem appellaverunt, peplo deæ Cæleſtis ornatum.* Philaſtrius Brixienſis in catal. hæreſ.* *Alia hæreſis in Iudæis,quæ Reginam,quam & Fortunam cæli nuncupant; quam & Cæleſtem vocant in Africa.* Ambroſius epiſtolâ contra Relationem Symmachi : *Vnde Phrygii vates, & ſemper Romanis inviſa non æquè Carthaginis numina, quam Cæleſtem Afri, Mitram Perſæ, plerique Venerem colunt,pro diver-*

* cap.15.

diverſitate nominis, non pro numinis varietate. Apud Salvianum quoque in octavo de Gubernatione Dei reperit Pithœus † in optimo & vetuſtiſſimo codice: *Cæleſtem illam, Afrorum dæmonem.* Vbi in aliis *illum* legitur. Quod plerique eo defendunt, quia & *Cæleſtus Salinenſis* hoc Africanum numen nominetur Vlpiano in Tit. XII Regular. Vnde colligunt, ut *Lunum*, & *Lunam*, dixere Carreni, teſte Spartiano in Caracallo: ita & *Cæleſtem* Afris Dei Deæque nomen fuiſſe. *Deæ Cæleſtis* meminit item Ammianus lib. XXII; ubi refert, ut Aſclepiades philoſophus circumferre ejus ſoleat figuram ex argento: nempe quod ſic Deam magis ſibi propitiam fore arbitraretur: ut alii, ſi Alexandri M. figuram (nam & hunc eſſe in Diis habitum, ſuperiori libro diximus) geſtitarent; in cunctis, quæ agerent, ſe ab eo adjutum iri, ſperabant; teſte Trebellio in XXX tyrannis. Cæterum nec aliam, quam hanc Deam, per *Cæleſtem Virginem* intelligit, vel Tertullianus in Apologetico; ubi eam *pluviarum pollicitatricem* vocat, quia pallens Luna pluviæ eſt præſagium: vel Auguſtinus lib. II de Civit. Dei cap. IV; ubi illam cum Berecynthia, Deorum matre, conjungit. Nec, quod dicebamus, Vraniam ſive Cæleſtem eſſe eandem, ac Venerem, & Iunonem, obſtiterit illi, quod *virginem* dixere. Nam & Diana ſemper-virgo; quæ tamen & Iuno Lucina, ac Ilithya, & γενεθλία θεὰ, ſive Genitalis; ut ſuperiùs oſtenſum.

† Adverſ. Subſ. lib. I, cap. 4.

CAPVT XXV.

Romanis, ac Græcis, Αρτεμιν *ſive Dianam eſſe eandem, ac Lunam. Cur nonnulli exiſtiment,* τὸ ἀρτεμὲς *Græcum Divæ huic nomen dediſſe.* Iana *eadem, ac Luna; indeque* Dianæ *nomen.* Covum *pro* cœlo, *ex* chaos: *& an ex eo Iuno dicatur* covella. *Quæ* Iana novella, *&* trigeſima ſabbatha. *Altera adfertur ratio, cur ex Latona nati dicantur Apollo, & Diana. Quàm latè* filii, filiæque *nomina patuerint apud Orientales. Diana cognomento* Lucifera. *Apollo* Αγυιεὺς, *& Diana* Ενοδία: *ac ratio utrinſque nominis allata. Cur Diana ſilvis, ac venationi præfecta: cur* ἰοχέαιρα *dicta: & cur canes ei dicati: cur agriculturæ præſes: unde Thargelia ei ſacra: cur Epheſi cum multis mammis fingeretur. Diſpar de Timæi dicto judicium Ciceronis, & Plutarchi; illo concinnum, hoc frigidum exiſtimante. Diverſa natura ſolaris ac lunaris caloris.* Αρτεμις λυσίζωνος. *A Latinis, eas, quæ nubunt, dici* zonam ſolvere: *à Græcis autem iſtas, quæ pariunt. Quò reſpexerint, cùm Dianam, quæ partum neſcit, quippe virgo, partui præfecerunt. Cur Iuno dicta quotannis, lavando ſe in Canatho, in virginem commutari. Puellæ* ἀρκτεύοντες *Dianæ Brauroniæ. Vtrùm à Cretenſibus Eubuli filia, an Luna, quicum ea colebatur, priùs dicta ſit* Βελλόμαρτις, *ac* Αρτεμις: *& alterum Artemidis etymon.*

HActenus ista : deinceps orationem ad Græcos referam, & Romanos. Incipiam autem à Diana; quam eandem, ac Lunam, putari, etiam Tullius ait in II de Natura Deorum. Hinc eam *astrorum decus* vocat Maro *. Græcis dicitur Αρτεμις: etiam in Actis Apostolicis XIX, 28, 34: ubi vocatur; Μεγάλη ἡ Αρτεμις Εφεσίων †. Quomodo eam gentiles dixere ob multiplicem Lunæ vim ac potestatem. Ac similiter fortasse est apud Dionysium Afrum in Periegesi:

> Παῤῥαλίην Εφεσον, μεγάλης πόλιν ἰοχεαίρης·
>
> *Maritimam Ephesum, magnæ urbem Dianæ.*

* Æn.9, vers. 406.

† Magna Diana Ephesiorum.

Nisi μεγάλην * hîc legendum: de quo Petr. Faber Semestr. lib. III, cap. III. Vnde Αρτεμις nomen traxerit, variè conjectant. Non absurdè illi, quibus sic dici placet διὰ τὸ ἀρτεμὲς, hoc est, *integrum, sanum*: quam nominis caussam adducunt Plato in Cratylo, Strabo in XIV, Artemidorus lib. II, cap. XXXV, §. III, Phurnutus. Nempe vel quia Diva hæc censeretur non imminutæ, sed integræ virginitatis: vel quoniam nos sanos præstaret, & incolumes. Sed alteram præterea nominis caussam ex Macrobio inferiùs adducam.

* Magnam.

Latinum verò *Diana* conflatum est ex *Diva Iana*: vel, si ad vivum reseces, eâdem mente sit ex *Dea Iana*: unde tum κατὰ συγκοπὴν *Diana*, priori correptâ: tum κατὰ κρᾶσιν, ut integriùs sit *Deiana*, eâdem porrectâ. At *Diviana*, quod apud Varronem, planè est ex *Diva Iana*. Vtrobique, ut *Ianus*, Sol; ita *Iana*, Luna: quemadmodum diximus libri hujusce cap. XVI. Nunc ipsa Varronis verba apponam è lib. I, cap. XXXVII: *Nunquam rure audisti, octavo janam lunam, & crescentem, & contrà senescentem, & quæ crescente lunâ fieri oporteret: & tamen quædam meliùs fieri post octavam janam lunam, quàm ante?* Ita editiones, & utraque Stephanica, & aliæ, quas vidi. Sed non dubium, quin *Luna* ex glossemate irrepserit: ut Scaligero monitum lib. II de Emendatione Temporum cap. de veteri anno Romanorum †. Ac facilè eidem assentio, sic legenti apud Varronem in V de L. L. *Primi dies mensium nominati Kalendæ, ab eo, quòd his diebus kalentur ejus mensis Nonæ à Pontificibus, quintanæne, an septimanæ, sint futuræ, in Capitolio in curia Kalabra, sic dictæ: Quinque kalo Iana novella: Septem kalo Iana novella.* Vbi in vett. libris est *Iuno covella*: quod interpretantur, *Iuno cælestis*: nempe quia prisci, Festo teste, pro *cœlum* dixere *cohum* *; à χάος, quo veteres Græci *aëra* signarunt; sive omne id, quod inter sidera terrasque est interjectum. Vt à *cælum* est *cælicum*: sic à *covo* fit *covicum*; inde *coviculum*, & *covicellum*; ac κατὰ συγκοπὴν, *covellum*. Malim tamen *novella*: uti & *Iana*, quàm *Iuno*. Vtcunque enim sit eadem; tamen, pro diversa virtute, *Iana*, vel *Iuno*, Romanis dicebatur. Tum *Iana*, sive *Diva Iana*, sive *Diviana*, vel *Dea Iana*, sive *Diana*, vocabatur; quando

† pag. 167, edit. Raphelengianæ.

* sive, Æolum more, inserto digamma, covum.

quando vis illuminatrix in conſiderationem præcipuè veniret : *Iuno* autem nuncupata eſt, cùm ſpectaretur vis calefactrix, ſive generatrix. Itaque venatores Romani, nocturni luminis ergo, non Iunonem invocabant, ſed Dianam : & parientium vox erat, non quidem *Diana*, ſed ‡ *Iuno Lucina fer opem ; ſerva me obſecro.* Atque hæc planiora fient ex iis, quæ deinceps, priùs de Diana, poſtea de Iunone dicentur. Porrò, in verbis Varronis, antea memoratis, *Iana novella*, idem ſit, ac νεομηνία * : ut *Iana vetus novella* fuerit, quæ Soloni dicebatur ἔνη καὶ νέα † : puta dies ea, quæ Lunam haberet veterem, novamque. *Trigeſima ſabbatha* vocat Horatius lib. I, Sat. IX :

— Hodie trigeſima ſabbatha. Vin tu
Curtis Iudæis oppedere ? — *Trigeſima ſabbatha, quæ neomenias habent.*

Vide & interpretem, ſub nomine Acronis.

Diana hæc cum fratre Apolline, qui Sol eſt, ex Latona nati dicuntur. Cujus cauſſam, Platonicos ſecutus, ex materiæ æternitate petebamus cap. XII. Ac planè id veriſimilius. Nec abſurdè tamen per Latonam etiam tenebras intelligamus : quia ex tenebris lux : ubi veriſſimum quidem eſt, præverbium *ex* privationem ſignificare ; ut ex indocto fit doctus : ſed in θεολογίᾳ μυθικῇ ‡ ſæpius *ex* notat ſolùm τὴν ἀκολούθησιν *. Nempe laxè admodum antiqui in θεογονίᾳ † ſuâ hoc accepere, cùm aliquem alicujus filium, vel filiam, dicerent. Factum hoc exemplo Orientalium. Nam legas Ieſ. XIV, 12 : *Quomodo decidiſti è cælo Lucifer, fili diluculi !* Et ſimiliter *ſagittæ* dicuntur *filiæ pharetræ* ‡ ; *inſulæ* vocantur iis *filiæ maris* *. Latonæ verò opponitur Delia : quia ante Solem, Lunamque, vel, juxta Scripturas, ante lucem primæ diei, omnia latuerint ; at creatâ jam luce, omnia ſint reddita δῆλα, ſive *manifeſta.* Hoc Scholaſtici ſic efferrent : duos hîc ſpectari terminos, à quo, & ad quem : illum eſſe tenebras ; unde dicta ſit Λητώ ; juxta Platonem in Cratylo : hunc eſſe lucem, omnia manifeſtantem ; unde inſula Δῆλος nomen acceperit.

Vti verò Luna à lucendo dicitur *Lucina* : ſic & Dianæ eſt *Luciferæ* datum cognomen. Habes apud Tullium in II de Nat. Deorum : cujus verba inferiùs ponam. Item in veteri nummo Fauſtinæ Auguſtæ, & altero Iuliæ Piæ Fel. Aug. & tertio Imp. Gordiani ; in quibus eſt imago muliebris, utrâque manu facem ferens : inſcriptio autem eſt in omnibus : DIANA LVCIFERA. Vti & in quodam Iuliæ Piæ eſt, LVNA LVCIFERA.

Lucis hujus beneficium eſt, quòd uti Apollo die, ita ipſa noctu oſtendat vias. Itaque, ut Apollo propterea Ἀγυιεὺς dictus : ita Diana Ἐνοδία : ut de utroque auctor eſt Phurnutus. Hinc quoque Callimachus hymno in Dianam :

— Καὶ μὲν Ἀγυιαῖς
Ἔσσῃ, καὶ λιμένεσσιν ἐπίσκοπος. —

‡ Terent. Andr. act. 3, ſc. 1 : ubi Donatum vide.
* novilunium.
† vetus ac nova.
‡ theologia gentium fabulari.
* conſequentiam.
† generatione Deorum.
‡ Lamentat. Ier. 3. 13.
* Ieſ. 23, 10.

— Erisque

Et præfecta viis, & portubus.

* In Iuvenalia. Festus sive Paullus * : *Diana viarum putabatur Dea.* Particulatim verò utilis habita est omnibus, per montes sylvasque iter facientibus. Vnde Maroni lib. IX, *— nemorum Latonia custos.* Et XI,

— Nemorum cultrix Latonia virgo.

Item Horatio Carmine Seculari, nunc *silvarum potens* dicitur : nunc

Montium custos, nemorumque, virgo.

Atque ob hanc potissimùm caussam Diana venationi præest. Nempe non modò, quia ut Luna radios ejaculetur in terram ; ita venatores tela emittant in feras : sed præcipuè, quia venatores noctu Lunari indigeant lumine. Hinc, ut postea videbimus, Minucius in Octavio eam *venatricem* dicit *altè succinctam:* puta qualis in venando Venus à Marone describitur I Æn. Ac apud Patrenses etiam Dea Laphria venatricis habitu colebatur : currusque virginis sacerdotis in annuo Deæ festo trahebatur à cervis : victimæ autem erant apri, cervi, capreæ, luporum, & ursorum catuli : ut apud Pausaniam est in Achaicis. Poetis etiam eò dicta ἰοχέαιρα, ut Homero hymno in Apollinem, ac Pindaro Pyth. od. II. Id est, ἰοῖς χαίρουσα †: ut Eustath. interpretatur. Item vocatur κυνηγέτις, *venatrix*; θηροκτόνος, *fericida*; ἐλαφηβόλος, *cervicida*; ὀρεσίφοιτος, *montivaga*; ut monitum Phurnuto. Qui & observat, canes, quia iis venatio fit, (unde & ars κυνηγετικὴ * dicta) Dianæ sacros esse.

† *sagittis gaudens.*

* *venatio, proprieque ea quæ canibus fit.*

Præter hoc verò, quòd Diana, hoc est, Luna, terras illuminat ; eadem calore generationem promovet : unde est, quòd, uti Apollinem, hoc est, Solem, ita etiam Dianam dixerint præesse agriculturæ. Itaque Thargelium festum, juxta Etymologum, ab omnibus terræ fructibus sic nuncupatum, non Apollini modò, sed etiam Dianæ sacrum fuit. Suidas : Θαργήλια ‡, ἑορτὴ Ἀπόλλωνος, καὶ Ἀρτέμιδος. Eandem ob caussam Diana Ephesia cum multis mammis fingebatur, tanquam alma mater uberibus suis nutriens genus humanum. Vnde B. Hieronymus in epist. ad Ephes. *Erat Ephesi templum Dianæ, & ejusdem in ipso Multimammia, id est, multarum mammarum effigies; qua cultores ejus decepti, putabant eam omnium viventium nutricem.* Meminit & ante eum Minucius Felix in Octavio : *Diana interim est altè succincta venatrix, & Ephesia mammis multis, & uberibus multis exstructa.* Etiam in antiquis numismatis DIANA POLYMAMMA reperias. Hanc esse Lunam, ex eo quoque intelligas, quòd apud Trebellium Pollionem pro *Dianæ Ephesiæ templo,* in vett. libris, *Lunæ Ephesiæ* legas.

‡ *Thargelia, festum Apollinis, ac Dianæ.*

Nec eorum modò fertilitati præerat, quibus homines nutriuntur : sed etiam hominum ipsorum. Vnde & partui est præfecta, dictáque Λοχεία, quasi

quaſi partus arbitra. Hoc ſic exponit Tullius in II de Natura Deorum: *Adhibetur ad partus, quòd ii matureſcunt, aut ſeptem nonnunquam, aut plerumque novem Lunæ curſibus: qui, quia menſa ſpatia conficiunt, menſes nominantur: concinnéque ut multa, Timæus: qui, cùm in hiſtoria dixiſſet, quâ nocte natus Alexander eſſet, eâdem Dianæ Epheſiæ templum deflagraviſſe; adjunxit, minimè id eſſe mirandum, quod Diana, cùm in partu Olympiadis adeſſe voluiſſet, abfuiſſet domo.* Sed de eo, quod ſcitè hoc à Timæo dictum Cicero arbitratur; longè profectò aliter Plutarchus: cui id frigidè dictum videtur. Nec id mirabitur, qui ſciat, quàm graviſſimus is ſcriptor religioſe, præ gentilium multis, ſenſerit de Diis. Vt qui minimè probet, quòd natura rerum pro Deo colatur, ac Dii μετωνυμικῶς corporum naturalium nominibus vocentur. Quod hominibus maximorum fuiſſe errorum cauſſam, exiſtimat: ut videre eſt libro de Iſide, & Oſiride. Præterea quòd Tullius, cur partubus Dianam præfecerint, cauſſam à novem menſium geſtatione arceſſit, hoc ut aliquid eſt, ita non totum exhaurit: magiſque eò reſpexiſſe videntur, quod Luna humidum ſit ſidus; eoque, laxando parturientium meatus, partum acceleret, & faciliorem reddat. Quam rationem ex Plutarchi Sympoſiacis adduximus cap. XIX. Quippe, ut Plinius ait lib. II Hiſt. Nat. cap. CI, *ferunt Lunæ femineum ac molle ſidus, atque nocturnum ſolvere humorem, & trahere, non auferre.* E contrario ſcilicet ac Sol facit; de quo ibidem cap. C dixerat; *Solis ardore ſiccari liquorem: & hoc maſculum ſidus eſſe, torrens cuncta, ſorbenſque.* Vtrumque calidum ſidus: ſed ἧττον * τοῦ ἡλίου θερμὴ ἡ σελήνη: de quo Artemidorum † in re aperta quid attinet allegare? Lunaris igitur calor eſt idoneus movere, & prolicere humorem, non abſumere: intenſior eſt Solaris, qui è corporibus eum educit, & rarefaciendo in aëra convertit.

* *minus calida Sole Luna.*
† *lib. 2, cap. 38.*

Atque ex his etiam cognoſcere eſt, cur ἡ Ἄρτεμις * ſit dicta Λυσιζώνη ‡. Parientes enim apud Græcos zonam ſolvere dicuntur. Apollonius Rhodius lib. I Argonauticôn *:

— ᾧ ἔπι μούνῳ
Μίτρην πρῶτον ἔλυσα, καὶ ὕστατον. —
— *Quem propter ſolum*
Zonam primò ſolvi, poſtremóque. —

* *Diana.*
‡ *cingulum ſolvens.*
* *verſ. 287.*

Vbi ſic vetus ſcholiaſtes: Λύουσι γὰρ τὰς ζώνας αἱ πρώτως τίκτουσαι καὶ ἀνατιθέασιν Ἀρτέμιδι. ὅθεν καὶ Λυσιζώνης Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἐν Ἀθήναις· *Zonam enim ſolvunt, quæ primùm pariunt, eamque Dianæ conſecrant: unde & Athenis templum erat Dianæ zonam ſolventis.* At Romanis *zonam ſolvere* dicebantur, quæ nuberent: quomodo de Atalanta locutus eſt Catullus carm. II. Atque idem ad Hymenæum epigr. LXII ait:

 — *Tibi*

— *Tibi virgines*
Zonulâ ſoluünt ſinus.

Nec liquidius quicquam tertio ejus loco carm. LXVIII ad Ianuam. Vel illo Varronis γεροντοδιδασκάλῳ * : *Novos maritus tacitulus* † *taxim uxoris ſolvebat cingillum.* Vbi *cingillum* pro *cingulum* repoſui, fide membranarum noſtrarum : in quibus & hoc loco, & in præviâ vocis interpretatione, ſic liquidò eſt exaratum. Etiam ritus hujus meminit Ovid. epiſtolâ Phyllidos ad Demophoontem. Atque è noſtris Arnobius lib. III. Auguſtini quoque eſt lib. IV de Civit. Dei cap. XI : *Ipſe in Iugatino Deo conjuges jungat, ut zona virgini ſolvatur.* Et lib. VI, cap. IX : *Si adeſt Virginenſis Dea, ut zona virgini ſolvatur.* Hoc quoque diſcriminis erat inter Græcos, & Romanos : quòd hi nubentium ſolutioni præficerent Iunonem Cinxiam; de qua poſtea dicam : at juxta illos, quæ peperere, cingulum conſecrarent Dianæ Cingulum ſolventi. Interea, ſi rerum naturam in ſe ſpectes, eſt idem numen & Iuno Cinxia, & Diana Cingulum ſolvens : ſed prout diverſimode conſiderabatur Diva, ita vel hoc, vel illo nomine vocabatur.

* apud Nonium in Cingulum.
† al. taciturnus. MS.us noſter taciturus. Sed perperam.

Fatemur interim, quandoque etiam Græcis ſolutionem cinguli ad nubentes pertinere. Vt apud Homerum Ὀδυσσ. α * :

Λῦσε δὲ παρθενίην ζώνην, κατὰ δ' ὕπνον ἔχευεν·
Solvit autem virginalem zonam, ſomnumque ſuperfudit.

* verſ. 244.

Vbi συνουσιασμὸν ‡ ſignari, & Etymologus ait in Ζώνη. De Spartanis ſic item Plutarchus in vita Lycurgi : Ὁ δὲ νυμφίος οὐ μεθύων, οὐδὲ θρυπτόμενος, ἀλλὰ νήφων, ὥσπερ ἀεὶ δεδειπνηκὼς ἐν τοῖς φειδιτίοις, παρεισελθὼν ἔλυε τὴν ζώνην, καὶ μετήνεγκεν ἀράμενος ἐπὶ τὴν κλίνην· *Sponſus non vino gravis, nec deliciis fractus, ſed ſobrius, ut ſemper in Phiditiis cœnatus, clam ingreſſus ſponſæ zonam ſolvebat, & eam tollens in lectum transferebat.*

‡ congreſſum.

At altera quoque oritur difficultas. Notum, ut Diana ſit immunis à partus labore : quippe ſemper-virgo : unde ipſa apud Callimachum ita Iovem compellat :

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον ἄππα φυλάσσειν·
Des mihi, virginitas ut ſit, pater, omnibus ævis.

Quomodo igitur (ut Platonis utar verbis in Theæteto) Ἄρτεμις, ἄλοχος οὖσα, τὴν λοχείαν εἴληχε; *Diana, à pariendo libera, partus procurandi ſortita eſt provinciam?* Non leviter hoc torſit nonnullos : ſed nodum ſic exſolvi poſſe arbitror. Luna cùm aliter, tum præcipuè bifariam ſpectatur : ratione luminis, quo terras illuſtrat, & caloris modici, quo generationem & partum juvat. Poſterioris intuitu partui præfecerunt : quia ſic eſt mater alma, multis uberibus nutriens univerſos. Ratione autem alterius eſt & virgo, & virginitatis exemplum. Nimirum, quia vel æthereo corpore, vel Lunari

nari luce, nihil eſt purius ſub Sole: eò judicarint, ut loquitur Phurnutus *, ἄχραντον, καὶ ἁγνὴν εἶναι ὁμοίως τῷ ἡλίῳ, *eſſe intactam, caſtamque inſtar Solis.* Si ſic videatur, addam & rationem alteram, ab venatoribus petitam; quibus noctu eſt opus luce Lunari. Nam qui venando ſupra modum indulgent, Veneri parùm ſunt apti, quia vehementi exercitio corpus fiat exſuccum, nec Veneri idoneum. Exemplo ſit Hippolytus, Dianæ venatricis cultor, à Venere autem averſus.

* cap. de Diana.

Sed hoc longiùs aliquis arceſſitum dixerit. Tertium igitur accedat. Creditum eſt ab Argivis, poſt XII periodos Lunares, quot conſtituebant annum civilem, Iunonem, quæ eadem ac Diana, ut poſtea liquebit, denuo virginem fieri: quod in ſacris Iunoniis docebantur. Quod inde tractum, quia cum Sole novo nova numerandarum lunationum (ut vocant) ratio iniretur. Ajebant igitur ſacerdotes, qui, ob feſtos dies, Lunaris & Solaris periodi rationem imprimis habuere, eo ſpatio exacto, Lunam ſe lavare in Canatho, atque ita, quam ſemel puellæ ereptam nec à Deo reddi poſſe virginitatem ajebat B. Hieronymus, eam reddi quotannis Iunoni ſuæ. De eo ſic Pauſanias in Corinthiacis: Ἐνταῦθα τὴν Ἥραν φασὶν Ἀργεῖοι κατ' ἔτος λουμένην παρθένον γίνεσθαι· *In eo Canathi fonte, ajunt Argivi, Iunonem, ubi quotannis laverit, virginem fieri.* Subjungit deinde: Οὗτος μὲν δὴ σφίσιν ἐκ τελετῆς, ἣν ἄγουσι τῇ Ἥρᾳ, λόγος τῶν ἀπορρήτων ἐστίν. *Atque hic ſermo iis promanavit ab ſacris, quæ nefas referre.* Sacra ea ſine dubio eò ſpectarunt, quò dixi: nempe quòd incipiente novo anno civili, uti Sol novus, ita nova menſium ineatur ratio: atque ita Luna, ſive Iuno, quaſi recens nata, denuo cenſeatur virgo, quam Dianam dicimus.

Quia autem Diana virgo; eò & virgunculæ non minores quinquennibus, nec majores decennibus, crocotulâ indutæ, ſacra faciebant Dianæ Brauroniæ, vel Munichiæ. Hoc ἀρκτεύειν dixere. Nam ἄρκτος, *virgo.* Sic Ariſtophanes uſus in Lyſiſtrata. Olim περὶ τοῦ ἀρκτεύειν καὶ δεκατεύειν liber extitit Didymi Grammatici.

Nec ſola ubique, ſeu ſimplici veneratione, Diana colebatur: ſed, apud Cretenſes, cultu miſcello iiſdem gaudebant altaribus, & Diana ſive Luna, & Cretenſis quædam virgo, Eubuli filia, venatoriorum caſſium repertrix: ut diximus lib. I, cap. XVII. Virgo iſta tum Ἄρτεμις vocatur, tum Βριτόμαρτις. Sed quæritur, quia in cultu hoc mixto nomina ſolent confundi, utra harum appellatio propria fuerit numinis naturalis, ſive Lunæ: utra item animalis, ſive filiæ Eubuli. Refugiendum in talibus ad conjecturas: quas, qui volet, ſomnia appellet. Cenſeo potiùs, puellæ Creſſæ proprium fuiſſe nomen Βριτόμαρτις: ut quod *dulcem virginem* notet; quemadmodum ex Solino antea vidimus. Satis hæc conveniens erat appellatio, quam parentes

rentes filiabus inderent. Alterum autem primò convenerit Lunæ ſi Ἀρτέμιν dixerint, quaſi ἀεροτόμιν, quia aëra ſecet: quod ſatis eſt veriſimile: & à Macrobio traditur lib. 1 Saturn. cap. xv.

CAPVT XXVI.

Per Iunonem *quoque Lunam intelligi: &, cur hoc ei nomen datum, aliter, quàm à veteribus, conjectatum. Vnde* Ἥρης *appellatio; & fuſius de etymo* Lucinæ. *Cur Iuno matrimoniis præfecta, unde ei* τελείας *nomen, ſive* pronubæ. *Ritus ſponſi ſponſæque in ſacrificando fel abjectantium poſt altare. Cur haſtâ comeretur capillus ſponſæ.* Cinxiæ, & Vnxiæ, *unde nomen: item* Domiducæ, & Manturnæ. *Cur pavo ei ſacer. Etiam* Ilithyan *eſſe eandem, ac Iunonem, ſive Lunam: quæ &* Lucifera, *teſte Tullio. Falli, qui Latina omnia arceſſunt à Græcis.* Ἄρτεμις ἢ Λυσίζωνος. *Frater ſororque Dianæ, Mars, & Ilithya. Ilithyæ Græcum etymon: & obiter de* Venilia, *ac* Salacia; Liduna, & Malina. Ilithyæ *vocabulum potiùs ex Oriente arceſſendum.* Ilithya *pro* partu. Iuno Fluonia *eadem, ac* Dea Mena, *Iunonis licet privigna: utcunque opinionem hanc culpet B. Auguſtinus.* Levana *quæ, & etymon ejus non ab Latio, ſed Hebræis, peti oportere.*

ITidem ad Lunam Iuno refertur: quàm à juvando Grammatici * ſic dictam volunt: nihilo ſanè veriſimilius, quàm cùm *Iovis* nomen inde arceſſunt. Cenſeo ego, ejuſdem eſſe originis ac *Ianus*: de cujus etymo antea dictum. Priſcis ita Romanis planè idem fuerint *Iana*, ac *Iuno*. Sed O in feminis Græcanica eſt terminatio: ut *Dido, Sappho, Calypſo*. A verò non minùs Romana, quàm Græca. A autem in V abire, indicant, *calamus, culmus; calco, culcita;* ἄμβων, *umbo;* ἰταλὸς, *vitulus;* κραιπάλη, *crapula;* ἀλωπὴξ, *vulpes*, aliaque multa. Similiter igitur, *Iano, Iuno*. Græcis eſt Ἥρη. Sed hoc κατὰ μετάθεσιν eſt ἀήρ. Quare ſi originem ſpectemus, Græcis Ἥρη elementum eſt aëris: ac reſpondet τῷ Διῒ, hoc eſt Iovi, ſiveætheri. Latinis *Iuno* propriè Luna: quæ itidem reſpondet Iano, ſive Soli. Sed cùm ut loco, ſic dignitate, ſummi ſtatuerentur Dii, aliis quidem Æther, & Aer; aliis Sol, & Luna: nihil mirum, ſi Romanis, populo conventicio, & ex multis coalito, ſæpius pro uno nomine haberentur Æther, & Sol, qui in Æthere primas tenet: Aer, & Luna, quæ ut aëri proxima, ita in eo immutando vim habet eximiam. Quare Ἥρη quidem eſt Luna; ſed quatenus eſt aëris præſes, atque unà cum eo attenditur. Quomodo conſideratur, quando apud Maronem † ait ipſa:

> *His ego nigrantem commiſtâ grandine nimbum,*
> *Deſuper infundam, & tonitru cœlum omne ciebo.*

Iunonem verò eſſe Lunam, cognoſcimus ex eo, quòd *Lucina*, & *Lucetia*, vocetur.

* *Varro de L. L. & Serv.* 1 *Æn.*

† 1 *Æn.*

vocetur. Nec ignoro, *Lucinam* aliquibus dictam videri, quia ædis ejus foret in luco; vel quia nascentes in lucem producat: quorum illud apud Plinium *; hoc apud Capellam; utrumque apud Ovidium †, legere est. Verùm aliquanto meliùs à *luce*, vel *luceo*, quia noctu luceat, derivat Isidorus *, & multò antè Servius in IV Æn. ante utrumque autem Cicero in II de Nat. Deor. *Luna à lucendo nominata. Eadem enim Lucina. Itaque ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam: sic apud nostros Iunonem Lucinam in pariendo invocant.* De Diana, Lunaque Luciferâ, superiùs † dictum. Nec tamen à lucendo *Lunam*, quasi *Lucinam*, dictam arbitror. Nam longè est verisimilius, in rebus iis, quas à pueris omnes norunt, vetera Orientis nomina antiquitus retenta; utcunque tempore, quod omnia mutat, & variarum gentium in unum confluxu, paullatim ea variarentur. Quocirca Luna potiùs sit à לין lon, *pernoctavit*, & μεταληπτικῶς, *quievit*: quia ut Sol diurno labori, ita hæc nocturnæ præsit quieti.

* lib. 16, cap. 44.
† 2 Fast.
* lib. 8 Orig. cap. 11.
† cap. 25.

Etiam Iunonem esse Lunam, ex eo cognoscitur, quòd Kalendas ei consecrarunt. Nempe eò spectabant, quòd Luna menstruo cursum spatio absolvat. Quò igitur mensis totus feliciter procederet, statutum fuit, ut Kalendis omnibus Iunoni sacrificaretur porcâ, vel agnâ; ut Macrobius ait lib. I Sat. cap. XV. Ea sacra obibat regina, hoc est, sacrificuli uxor: quæ *regina* est dicta, ut maritus *rex*: idque quia sub Regibus Romanis Rex ipse sacra hæc faceret: iis ejectis, ne nomen minùs augustum sonaret in sacris, sacrificulo ea attributa est appellatio: sed subjectus ipse Pontifici, ne *Regis* nomen officere videretur libertati. Auctores Livius in secundo ab V. C. & Dionysius in quincto Antiquitat.

Quod si Iuno eadem, ac Diana, puta Luna: nihil mirum, si, ut Diana, sic Iuno, generationi, & eò pertinentibus, præfuerit. Matrimoniorum hinc præses: unde jugalia ei vincula curæ esse, ait Maro in IV; toris, sacrisque maritis præesse, Ovidius epistolâ Phyllidos ad Demophoontem, & Medeæ ad Iasonem. Hinc cognomen *pronubæ*, ac apud Græcos, Polluce * teste, τελείας: nempe quia τέλος ὁ γάμος ‡; ut est apud Suidam, & Eustathium in Il. Β, & Μ. Sacrum etiam ante nuptias προτέλεια. Nam Iunoni τῇ τελείᾳ seu *pronubæ* (perperam *adultam* vertunt nonnulli) sacrificabant sponsi sponsæque: sed felle demto, ac post altare abjecto: quo significarent, à matrimonio debere abesse bilem atque iracundiam: quam certissimam rationem Plutarchus in Connubialibus adducit præceptis. Ob eandem caussam dicta Γαμηλία Ηρη *: item *Iuga*, & *Iugatina*, quia marem feminamque jungat: Græcis Ζυγία, ut est apud Halicarnassensem †. Imò cunctus Oriens Zygiam hanc veneratur: ut ait Appulejus in VI Met.

* lib. 3, c. 3, s. 4.
‡ Telos dicuntur nuptiæ.
* Nuptialis Iuno.
† Dissertatione de scribenda oratione Nuptiali.

Ad Pronubæ hujus seu Iugatinæ cultum pertinebat, quòd sponsæ coma

 hastâ

hastâ celibari comeretur. Iuno enim cum hasta fingebatur: unde & *Curitis* dicta putatur. Nam *curis* hasta veteribus *. Significabatur igitur, Iunone propitiâ, generatum iri prolem, hastâ fortiter usuram adversus hostes. Ita Plutarchus in Romulo, & Αιτίοις, sive Quæstionibus Romanis. Moremque eum respexit Ovid. II Fast.

Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas hasta recurva comas.

Item Arnobius lib. II, *Nubentium crimen celibari hasta mulcetis.*

Eadem dicta *Iuno Cinxia*; quia sponsus cingulum sponsæ solveret: quod nodo vinctum erat Herculaneo, boni ominis caussâ; quò jungerentur prole felici, instar Herculis, qui LXX liberorum parens; ut est apud Festum Pompejum. Itidem *Iuno Vnxia*, quia nova nupta, domum mariti ingressura, postes inungeret axungiâ, oleo, aut adipe lupino: ut traditum Plinio, Servio, & Capellæ. Nec aliò, quam ad Iunonem, matrimonii præsidem, referenda est *Domiduca*, ita dicta, cum sponsa duceretur domum: vel *Manturna*, cui vota fiebant, ut ne recederet uxor à marito, sed cum eo perpetim maneret.

A matrimonio venio ad partum, ac prolem; quæ conjugii spes: unde etiam nuptas ἄπαιδας † dixere *matronas*, quia spe illâ nupserint, ut fierent matres *. Partui autem, ut Dianam, sic Iunonem præfuisse, videre ex Comicis ‡ licet, ubi *Iuno Lucina* invocatur; Tullio etiam, cujus locum antea adduximus; illo item Catulliano, carm. in nuptias Iuliæ & Manlii:

Tu Lucina dolentibus
Iuno dicta puerperis.

Hinc *Natalis Iuno* apud Tibullum *; quæ Græcis γενέθλιος. Nec Iuno solùm fœcunditati præerat humanæ; sed etiam tum pecudum, & armentorum; tum eorum, quæ terris succrescunt. Omnia enim hæc magnam partem Lunæ beneficium sunt. Atque inde est, quòd Iuno divitiarum Dea haberetur. Terræ enim, & animantium fœcunditas opes ac divitias adfert. Sed qui divites sunt ac potentes, fere sunt typho inflati, ac ambitiosi: qua de re fusè satis dictum nobis in Institutionibus Oratoriis †. Estque ea ratio, cur Iunoni sacrarint pavonem, animal superbum.

Atque hæc de Iunone; quæ, ob multiplicem potestatem, *Magna* cùm Ovidio dicitur in Fastis; tum Maroni etiam, à quo & *Maxima* nuncupatur. *Regina* item dicta; quo cognomento templum habuit in XIII Regione; teste P. Victore. Sed ea appellatio, si Romanorum religionem consideremus, nō aëri minus, quàm Lunæ, convenit; ut postea videbimus.

Ad Lunam etiam pertinet Ilithyia: quippe quæ eadem sit ac Diana, & Iuno. Ac de Iunone clarè ait Dionysius Halic. lib. IV Antiq. Ειλήθυιαν Ρωμαῖοι

* Ovid. I Fast. & Festus in Curis.

† liberis carentes.

* Agell. lib. 18, cap. 9.

‡ Plaut. Aulul. Terent. Andr. & alibi.

* lib. 4, el. 6.

† lib. 2, cap. 14, sect. 9.

Ῥωμαῖοι καλοῦσιν Ἥραν Φωσφόρον· *Ilithyiam Romani vocant Iunonem Luciferam.* Vbi videmus, non ἁπλῶς dici Iunonem, ſed addi *Luciferam*: quia Iuno nunc Luna eſt; nunc Aer, vel etiam Terra. Hic Lunam ſignari, arguit cognomen. Nam eadem *Diana Lucifera*, & *Iuno Lucifera*: nempe Iuno Lucina, ſive Luna; ut ex Tullii ſecundo de Nat. Deorum antea vidimus. Nec de nihilo eſt, quòd Dionyſius non dicat, Ilithyiam omnibus eſſe Iunonem; ſed Romanis. Quippe apud Romanos, quæ utero laborarent, non tam Dianam invocabant, quàm Iunonem Lucinam. Itaque nunquam legas apud eos, *Diana Ilithyia*; quod tamen haut inſolens Græcis. Ita Orpheus in Hymnis:

> Ἄρτεμις Εἰλείθυια, καὶ ἡ σεμνὴ Προθύραια.
> *Diana Ilithuia, & caſta eadem Prothuræa.*

Interim idem eſſe numen videmus Horatio in carmine ſeculari; ubi eadem Diva nunc dicitur *Silvarum potens Diana, lucidum cæli decus*: nunc *Ritè maturos aperire partus Lenis Ilithyia*: nunc *Lucina genitalis, ſiderum regina bicornis Luna.* Clareque idem Plutarchus ait lib. III Sympoſ. probl. I: ubi cum dixiſſet, Lunam ad pariendi facilitatem conferre, ſubjungit: Ὅθεν οἶμαι καὶ τὴν Ἄρτεμιν Λοχείαν, καὶ Εἰλείθυιαν, οὐκ οὖσαν ἑτέραν ἢ τὴν Σελήνην, ὠνομάσθαι· *Vnde cenſeo, etiam Dianam Lochiam, ſive partus præſidem, & Ilithyiam; ut quæ non alia ſit à Luna, eſſe nominatam.* Itaque ut Ἄρτεμις dicitur λυσιζώνη, quemadmodum ex Apollonio, & ſcholiaſte ejus, ſupra vidimus: ita & epitheto hoc ornatur Ilithyia. Theocritus in Encomio Ptolemæi:

> Ἔνθα γὰρ Εἰλείθυιαν ἐβώσατο λυσίζωνον
> Ἀντιγόνας θυγάτηρ βεβαρυμένα ὠδίνεσσιν·
> *Hic enim Ilithyiam inclamavit cinguli ſolutricem*
> *Antigonæ filia, graviter affecta partus doloribus.*

Sed obſtare his videtur, quòd Pauſanias in Atticis Ilithyiam dicat filiam Iunonis. Idem refert, quomodo ab Hyperboreis venerit in Delum, ut Latonæ adeſſet parienti. Addit, & à Cretenſibus putari filiam Iunonis, in Cnoſſia regione natam. Quam hæc differunt ab eo, ut ſit Diana; quæ Latonæ filia, inque Delo nata perhibetur. Pauſaniæ tamen præivit Pindarus initio Carm. VII Nemeorum:

> Εἰλείθυια πάρεδρος Μοιρᾶν βαθυφρόνων,
> Παῖ μεγαλοσθενέος ἄκουσον
> Ἥρας, γενέτειρα τέκνων. ἄνευ σέθεν
> Οὐ φάος, οὐ μέλαιναν δρακέντες εὐφρόναν
> Τεὰν ἀδελφεὰν, ἐλάχομεν
> Ἀγλαόγυιον Ἥβαν·
> *Ilithyia, quæ adſides Parcis, profundas cogitationes habentibus,*

Filia multipotentis audi
Iunonis, genetrix liberorum. Sine te
Non lucem, non nigram intuiti noctem,
Tuam sororem, sortiti sumus
Pulchrimembrem pubertatem.

Imò & Hesiodus similiter in Theogonia: ubi de Iunone inquit;

Ἡ δ' Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτεν.
Illâ sunt Hebe, Mars, Ilithyaque, nati.

Favet quoque Homerus Il. π: ubi multas facit Ilithyias, easque μογοστόκους vocat, q. d. circa partum laborantes, sive partus dolorem levantes: atque addit, Ἥρας θυγατέρας, *filias Iunonis.* Verùm qui Ilithyiam dicunt Dianam, sive Lunam, non pugnant cum illis, qui Iunonis faciunt filiam; sive Luna hic per Iunonem intelligatur, sive aer. Siquidem Luna non agit in parientes ἀμέσως *: sed in aera, qui moderato calore relaxat corporis meatus, quod parturientibus conducit. Aliis igitur Luna ipsa partus dolores levat: aliis verò hoc præstat Lunæ filia, sive effectus lunaris; qui est remissio, sive relaxatio humorum, per quam partum reddi faciliorem dicebamus.

* *immediate.*

Numen nomenque Ilithyiæ accepere Romani à Græcis: ut videre est ex scriptoribus Græcis, quos adduximus. Propterea vir summus Conjectaneis in Varronem Εἰλήθυιαν dictam censet παρὰ τὸ ἐλθεῖν ‡. Nempe uti Grammatici *Venerem* à *veniendo* dictam putarunt. Atque idem *Ilithyia* ait ad verbum sonare *Venilia*: quæ tamen, ut fatetur, aliud notat; nempe, uti ex Varrone in glossis Isidori refertur, exæstuationem maris versus litus, sive maris accessum quotidianum: uti *Salacia* est ea, quæ salum versus fit; hoc est, quotidianus maris recessus; qui posterioribus *Lidana*, ut Salacia *Malina*. De *Venilia* non repugno: sed *Ilithyiæ* etymon ex Oriente petendum. Est enim ab יֶלֶד ieled, hoc est, *partus, proles, puer*, vel *puella*. Uti hoc ab ילד, quod tum de viris dicitur, & notat *genuit*: tum de mulieribus, & significat *peperit.* Itaque & Græci *Ilithyiam* pro partu ipso dixere: ut Oppianus Ἀλιευτικῶν Α †: ubi non mulieribus modò, sed etiam piscium sexui femineo, partus ait esse difficiles:

‡ *à veniendo.*

† *vers. 485.*

— Οὐδ' ἄρα μοῦνον ἐπιχθονίῃσι γυναιξὶν
Ἄλγεα, πάντῃ δ' εἰσὶν ἐπαχθέες Εἰλείθυιαι.
— *Neque solùm mulieribus in terra degentibus*
Dolores, sed ubique difficiles sunt partus.

Etiam inter cognomenta Iunonis est *Fluonia*, quæ sanguini præerat menstruali. Festus: *Fluoniam Iunonem mulieres colebant, quod eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant.* Hanc Lunam esse, indicat καταμηνίων, sive

ſive menſtruorum appellatio. Imò Diva hæc non alia videtur, quàm *Mena* : quæ ſine dubio eſt Μήνη ſive Luna. Hoc enim ſidus in humores imperium habet. Meminit Auguſtinus lib. IV de Civ. cap. XI, ac pluribus lib. VII, cap. II : *Dea Mena menſtruis fluoribus præeſt, quamvis Iovis filia, tamen ignobilis. Et hanc provinciam fluorum menſtruorum in libro Selectorum Deorum ipſi Iunoni idem auctor* (Varro) *adſignat, quæ in Diis Selectis etiam regina eſt : & hic tanquam Iuno Lucina cum eadem Mena, privigna ſua, eidem cruori præſidet.* Culpat B. Auguſtinus in Varrone inconſtantiam, quòd Menam ſive Fluoniam nunc dicat eſſe Iunonem, quæ regina eſt, Iovis ſoror, & conjux : nunc eandem dicat Iovis filiam, Iunonis privignam. Sed poſſunt iſta conciliari ex Theologia gentium naturali, ſi cogitemus, diverſimode Iunonis nomen accipi. Nam quando per eam ſola intelligitur Luna, quomodo uſitatius *Diana* vocatur, eſt ea Iovis, hoc eſt Cæli filia : quippe ſidera omnia, in quibus Sol, & Luna, principatum tenent, cenſentur partes corporis ætherei, quod per Iovem intelligitur : ut Sol Lunaque ejus velut proles habeantur. At cum Iuno dicitur Iovis ſoror, & conjux ; omnino, uti per *Iovem*, Cœlum : ita per *Iunonem* aer, vel terra intelligitur : aut per *Iovem* quidem Sol cum Cælo : per *Iunonem* autem Luna cum aëre, & quandoque etiam cum terra ipſa deſignatur. Atqui Sol agit in Lunam, æther in aera & terram ; ſuntque hæ diverſæ ejuſdem naturæ partes : ut nihil prohibeat, quo minus inter ea κατὰ μεταφορὰν ſororium eſſe connubium dicatur.

Nec *Levana* eſſe alia, quàm Ilithyia, vel Iuno Lucina videtur. Hebræis quidem לבנה eſt *Luna*. Parturientium nempe Dea fuerit : à qua opinione non multum abeunt, qui naſcentium faciunt Deam. Eò impulit illos, quòd *Levana* ad *levandi* vocem accederet. Quare ita dictam putarunt, quod præeſſet recens natis, quando de terra levarentur : ut eſt apud B. Auguſtinum lib. IV de Civit. Dei cap. XI.

CAPVT XXVII.

Cererem etiam esse Lunam, sed cum hac frugiferam vim Terræ comprehendi. Rheæ quoque nomine utramque signari. Etiam Suadam eo referri, & quam ejus rei caussam existimemus. Idemque de Bellona ostensum. Cur Hercules Iunonis filius perhibeatur. Venus Εγχειος *Cypriorum. Quàm variè spectetur Venus : & ut ad Lunam quoque referatur. Festum* ὑβριστικῶν. *Latiùs patêre Veneris numen, quàm Iunonis. Pellicis pœna, ex lege Numæ.* Veneris *nomen temporibus Numæ ignotum Latio, & ejus rei ratio.* Socrus *pro* socer. *Vnde dicta* Αφροδίτη, *secundùm Aristotelem : & cur fingatur orta è prolibus Cœli in mare conjectis. Venus* Ποντία, Λιμνῴα, Επιποντία, Πελαγία. *Cur Isidem Ægyptii dixerint navigio vehi. Lunam ut generationis, sic corruptionis esse caussam : eoque funeribus præfectam nomine* Veneris Libitinæ; *sive Græcis,* Αφροδίτης Επιτυμβίας. *Ritus triplex nummum deferendi, aliquo nascente, togam adsumente virilem aut moriente. Ita è Libitinariis constitisse numerum defunctorum. Libitinam eandem videri, ac Proserpinam.*

Ceres quoque eadem, ac Luna ; sed non simpliciter. Nam Lunæ numen est merum : Cereris mixtum ; quia non in Luna consistitur, sed inferior natura comprehenditur. Quippe Ceres est natura humanæ productrix alimoniæ, ac frugum imprimis. Vis ea frugifera est ab Luna in Terra : ut minimùm duplex numen concurrat ; Lunæ, à quo vis ea diffunditur ; & Terræ, quo eadem recipitur. Pari nempe ratione, ac totam rerum naturam, quatenus almæ matris nomine signatur, Isidis appellatione denotabant, ac præcipuè Lunam, Terramque. Hinc apud Appulejũ in XI, eadem diva dicitur, tum *Regina cæli,* quod non alteri, quàm Lunæ, tribuere possumus ; tum *Ceres alma, frugum parens originalis.* Sed hæc pleniùs postea explicabimus. Nunc contentus ero illustri loco Servii in illud I Georg.

> *— Vos ô clarissima mundi*
> *Lumina, labentem cælo quæ ducitis annum,*
> *Liber, & alma Ceres.*

Stoici dicunt, non esse nisi unum deum, & unam eandem esse potestatem ; quæ, pro ratione officiorum nostrorum, variis nominibus appellatur. Vnde eundem Solem, eundem Liberum, eundem Apollinem vocant. Item Lunam, eandem Dianam, eandem Cererem, eandem Iunonem, eandem Proserpinam dicunt : secundùm quos, pro Sole, & Luna, Liberum, & Cererem invocavit.*

* *Ita Servius P. Danielis. In vet. cod. post* unam *additur* Deam.

Rheæ quoque, sive Opis, seu matris Deûm, mixtum est numen : ut Lunam, Telluremque comprehendat. Quod indicat ille locus Ovidii de Ponto lib. I, Eleg. I :

Ante

Ante DEVM MATREM *cornu tibicen adunco*
Cùm canit, exiguæ quis ſtipis æra neget?
Scimus ab imperio fieri nil tale DIANÆ.
Vnde tamen vivat vaticinator habet.

Nempe Phrygum, & Epheſiorum, unum erat numen; utcunque nomine differrent; illud Rhea, hoc Diana diceretur; ac Græci per illud potiùs intelligerent Tellurem, per hoc Lunam.

Quid quod etiam Pitho, ſive Suada, ad Lunam reducitur? Vnde inter cognomenta Dianæ fuit. Pauſanias in Corinthiacis: Ἐστι δὲ τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν, ἐπίκλησιν Πειθοῦς· Ὑπερμνήστρα δὲ τοῦτο ἀνέθηκε, νικήσασα τῇ δίκῃ τὸν πατέρα, ἣν τοῦ Λυγκέως ἕνεκα ἔφυγε· *Eſt ibi templum Dianæ cognomine Suadæ. Et hoc exſtruxit Hypermneſtra, cum patrem viciſſet in judicio, rea ab eo acta, quia Lynceo peperciſſet.* Cauſſam cogitanti in mentem venit, Hypermneſtram fuiſſe Ægyptiam: quippe filiam Danai, qui in Ægypto regnavit, cumque quinquaginta filiabus Argos profugit. Secuta igitur fuit religionem patriam. Ægyptii enim, quemadmodum ſuperiùs * dictum, uti Herculem, hoc eſt, Violentiam, in fervido ac maſculo Solis ſidere; ita Mercurium, hoc eſt, Facundiam, in molli & muliebri ſidere Lunæ collocabant.

* *cap.24.*

Sed novum ecce ſcrupulum. Adverſari enim commento huic noſtro videtur; quod ad Lunam etiam referatur Ἐνυώ, ſive Bellona. Siquidem Appulejus in XI Met. eandem facit Dianam, Iunonem, Venerem, & Bellonam. Sed neque hîc deerat gentibus, quod prætexerent. Poterant enim dicere, bellum eſſe ab ira: hanc eſſe animi impotentiam: illi minimùm æquè obnoxias eſſe feminas, ac mares: bellicam igitur poteſtatem convenienter ſtatui partim Dei maris, partim feminæ: præfectum proinde bello non ſolùm Ἄρην, ſive Martem, ſed etiam Ἐνυώ, ſive Bellonam. At Mars ad Solem reducitur; ut antea oſtendimus. Quare Ἐνυὼ ſive Bellona ad Lunam pertinebit. Et ſanè aer, in quem ingens eſt Lunæ vis, valde animos immutat, nunc timorem, nunc fiduciam afferendo. Vnde Orpheus in Argonauticis:

Δεῖμα δ' ἐνὶ φρένα θῆκε θεὰ λευκώλενος Ἥρη·
Terrorem incuſſit menti pulcherrima Iuno.

Et quò, niſi ad Lunæ vires, reſpexere, cùm Iunoni filiũ tribuunt Martem? Quò pertinet illud Heſiodi †, ſuperiori etiam capite adductum nobis:

Ἡ δ' Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλήθυιαν ἔτικτεν.
Illâ ſunt Hebe, Mars, Ilithyaque, nati.

† *in Theogonia.*

Veriſimilius ſaltem hoc, quàm quòd Tzetzæ viſum, eo Iunonis filium dici, quia bella ſoleant pro locis ſuſcipi ſalubribus. Eodem pertinet, quòd Iuno, quia haſtigera, *Curitis* diceretur; uti antea dictum. Valdeque

que verisimile est, similiter effictam Cypriis. Nam & ipsa Εγχειος vocata: unde autem, nisi quia Græcis *hasta* sit ἔγχος, ἐγχεία, vel ἐγχείη. De Venere firmat Hesychius: Εγχειος, Αφροδίτη, Κύπριοι· *Enchios, Venus, Cypriis.*

Quid mirum autem, quando & Venus est Luna? Sanè Græci, Romanique, non pauca de Venere retinuere ex Orientis theologia, unde eluceat, primitus eandem fuisse ac Lunæ sidus. Nec tamen semper hæc per Venerem intelligitur. Bifariam enim Venus consideratur; ut corpus est, & ut accidens. Priori modo vel corpus est æthereum, vel sublunare. Æthereum vel Luna intelligitur, vel Lucifer sive Hesperus. Sublunare autem est Tellus. Accidens, quod Veneris nomine signatur, vel qualitas est, puta vis, sive facultas generandi: vel actio, puta generatio ipsa; uti mistura maris, & feminæ. Quæ ostendunt, non uno nobis loco de Venere esse dicendum. Nunc de ea agemus, quatenus est Luna; prout spectarunt Athenienses, ac Lacedæmonii. De Atheniensibus auctor nobis Macrobius Saturnal. lib. III, cap. VIII: *Philochorus quoque in Atthide eandem* (Venerem) *affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili.* Loquitur de festo ὑβριστικῶν*: ut liquet ex iis, quæ hoc de festo Plutarchus refert libro de Virtut. Mul. & Poliænus lib. VIII. De Lacedæmoniis itidem testem habemus Pausaniam in Laconicis: Ξόανον δὲ ἀρχαῖον καλοῦσιν Αφροδίτης Ηρας· ἐπὶ δὲ θυγατρὶ γαμουμένῃ νενομίκασι τὰς μητέρας τῇ θεῷ θύειν. *Operis antiqui signum ligneum Veneris Iunonis appellant. Cui pro filiarum nuptiis sacra facere matres est sollemne.* Vbi Veneris, ac Iunonis appellationes conjungi videmus: quia etsi & Venus, & Iuno, Luna sit, eoque generationi utraque præsit: laxiùs tamen Veneris pateat nomen, quàm Iunonis. Nam illam extendêre ad quosvis concubitus: hanc solùm præfecerunt conjugũ misturæ. Hinc Ovidius epistolâ Hypsipyles:

Non ego sum furtim tibi cognita: pronuba Iuno
Adfuit. ——

Itaque non Venus, sed Iuno, infesta erat pellicibus. Vnde lex Numæ †: *Pellex ædem Iunonis ne tagito**: *si taget, Iunoni agnam feminam crinibus demissis cædito.* Imò Numæ temporibus Veneris nomen necdum notum erat Romæ. Vnde (ut Cincius tradidit eo libro, quem de Fastis reliquit) *ne in carminibus quidem Saliorum Veneris ulla, ut cæterorum cælestium, laus celebrata.* Testis Macrobius lib. I Sat. cap. XII: atque addit: *Cincio etiam Varro consentit, affirmans, nomen Veneris, ne sub Regibus quidem, apud Romanos, vel Latinum, vel Græcum, fuisse.* Hujus rei rationem adscripsero prudentiæ regis Numæ: qui nullum agnosceret concubitus numen, nisi legitimi, cui Iuno præesset. Nam, ut constat ex Dionysii Antiquitatum lib. II, Romulus, & Numa, haut admisere Græcorum fabulas de commerciis immortalium cum

* *petulantium.*

† *apud Festum in* Pellex, *&* *Iulium Paullum ex Granii Flacci libro de jure Papiriano, De Verbor. Signif. cap.* 144. *Ravardum sis adi lib. de Auctoritate Prudentum cap.* I.

* *sic legendum pro* Tangito: *& mox* Taget, *pro* Tanget. *Vide Festum in* Tagit.

cum mortalibus, quibus homines ad fœdam possent libidinem concitari. Postea tamen eam recepere Romani; sed alieno exemplo. Nam nomen non esse Romanum, terminatio ipsa in VS indicio est. Scio, & *socrus* esse muliebre: sed hoc olim primitus quoque virile erat: unde Attius Atreo *:

> — *Simul & præmia*
> *Pisæa* † *arrepta à socru possedit suo.*

Censeo autem, *Veneris* nomen esse ab Hethruscis: eos accepisse ab Oriente; venireque, non quidem à חן *Chen*, quo quandoque *gratia formæ* ac *venustas* denotatur; sed ex eo, quòd Assyriis tabernacula, in quibus Veneri virgines dicarentur, nomen haberent *sucoth benoth*, A *benot* enim *Benos*, seu *Venos* fuerit; uti superiùs ‡ diximus.

Græcis hæc diva vocatur Ἀφροδίτη, sive Ἀφρογένεια. Sed nomen id non convenit Lunæ, vel vi generatrici, quatenus hæc Lunæ inest: sed potiùs naturæ inferiori, ut cælitus obtinenti vim generandi. Græcæ enim illæ appellationes ex eo sunt, quia semen sit ἀφρῶδες *: quam rationem adfert Aristoteles in secundo de Generatione animalium cap. secundo. Vnde fabula de testiculis Cæli abscissis, inque mare projectis, ac natâ inde Venere, quæ ex eo dicta sit ἁλιγενὴς, sive *Saligena*. Hæc Lunæ non competunt: quam marino quidem vapore pasci, uti & sidera alia, veteres ‡ crediderunt: at nemo è spuma maris natam putavit. Venus igitur istic est vis generatrix inferioris naturæ: per testiculos Cæli signatur, virtutem eam cælitus provenire: per mare notatur natura humida, & instar maris spumosa. Sed nihil impedit, quo minus Lunam ipsam intelligamus, quando Venus dicitur Ποντία sive *marina*: quod cognomen ejus apud Phurnutum, & Pausaniam in Corinthiacis: ubi & Λιμενία vocatur, quasi *Portunam* dixeris. Similéque Ἐπιποντία apud Hesychium, & Phavorinum; ac Πελαγία, sive *Marina* †, apud Artemidorum lib. II, cap. XXXV *. Hanc Artemidorus bonam ait gubernatoribus, & navigantibus. Nempe propter imperium, quod Luna habet in mare: de quo satis diximus cap. XIX. Πελαγία igitur dicta sit Venus, uti Isis: quæ sine dubio Luna, ut ostendimus cap. XXIV. Imò Ægyptii, Plutarcho ‡ teste, finxere Isidem navigio vehi: credo ob humidam Lunæ naturã: vel potiùs, quia luna corniculata navigium refert. Eoque & videtur Isis signari per numẽ Thebæum, cui Sesostris navem cedrinam ac inauratam cubitorum CCLXXX dedicavit: ut est apud Diodorum in primo. Valde etiam hæc firmantur eo, quod Appulejus in XI eandem facit Dictynnam, Dianam, Iunonem, Paphiam Venerem, & Isidem reginã.

Porrò non Luna solùm generationis caussa est; sed etiam corruptionis. Quippe unius compositi substantialis productio semper est conjuncta cum alterius vel totius, vel ex parte saltem, corruptione: ac vicissim unius

* *apud Prisc. lib.6.*

† *Sic versus digerendus: pro quo vulgo* Pisæa præmia.

‡ *cap.22.*

* *spumosum.*

‡ *Plin. lib.2, cap.9. Theon apud Plutarch. Rutil. lib. 1 Itiner. Servius in 1 Æneid. &c. unde Oceanum, ac Tethyn, nutrices suas vocat Iliad. ξ.*

† *ut Horatius nominat od. 26, lib.2, & 2, lib.4.*

* *sect. de Venere.*

‡ *lib. de Iside & Osir.*

compositæ substantiæ corruptio semper habet adnexam alterius vel generationem, vel aggenerationem. Vtcunque igitur natura per se generationem intendat; quia tamen eadem corruptioni est subjecta, nonnisi intercedente corruptione consequi potest generationem. Qua mente verissimum est, unius generationem esse alterius corruptionem: uti est apud Aristotelem lib. III φυσικῆς ἀκροάσεως cap. VIII, text. LXXIII, & lib. I de Generat. & Corrupt. cap. III, text. XVII, & XX, item lib. XII Metaph. cap. II, text. VII. Vnde liquet, Venerem tum principio vitæ præfuisse, tum fini. Sed cum prius consideraretur, dicebatur *Diana*, vel *Iuno Lucina*, vel *Alma Venus*, & similibus modis. Quatenus autem præfecta erat morti, & mortualibus, uti curæ sepulcrali, vocitata est *Venus* ἐπιτυμβία, vel *Libitina Venus*, aut simpliciter *Libitina*. Quærit itaque Plutarchus in Caussis: Διὰ τί τὰ πρὸς τὰς ταφὰς πιπράσκουσιν ἐν τῷ τεμένει τῆς Λιβιτίνης; νομίζοντες Ἀφροδίτην εἶναι τὴν Λιβιτίνην. *Quare, quæ ad sepulchra pertinent, divendunt in æde Libitinæ, Libitinam nihil aliud existimantes, quàm Venerem?* Postea inter alia subdit: Καὶ ἐν Δελφοῖς Ἀφροδίτης ἐπιτυμβίας ἀγαλμάτιόν ἐστι, πρὸς ὃ τοὺς κατοιχομένους ἐπὶ τὰς χοὰς ἀνακαλοῦνται· *Nam & Delphis est Veneris Epitymbiæ imaguncula: ad quam, dum libant, manes evocant defunctorum.* Refert Dionysius Halicarnass. lib. IV, ex instituto Servii Tullii, nascente aliquo, nummum inferri solere in ærarium Iunonis Lucinæ: quopiam item virilem togam assumente, nummum fuisse delatum in Iuventutis: moriente autem aliquo, nummum à propinquis illatum εἰς τὸν Ἀφροδίτης θησαυρὸν ἐν ἄλσει καθιδρυμένον, ἣν προσαγορεύουσι Λιβιτίνην· *in ærarium Veneris in luco situm, quam Libitinam appellant.* Postea tamen consuetudo illa inferendi nummi desiisse videtur: nec enim ullus ejus scriptor meminit: sed mortuorum numerus cognoscebatur ex Libitinariis, hoc est, iis, qui curandis funeribus præessent. Vnde Suetonius in Nerone cap. XCIII: *Pestilentia unius auctumni, qua triginta funerum milia in rationem Libitinæ venerunt.* Plura de hoc hominum genere si voles, adi eruditissimum Kirchmannum lib. I de Funeribus Romanis cap. IX.

Cæterùm jam olim dubitatum, utrùm hæc Libitina rectiùs statueretur Venus, an Proserpina. Quod ita esse, docet nos Plutarchus in Numa: ubi narrat, ut rex hic docuerit etiam colere Deos inferos, ἐξαιρέτως δὲ τὴν προσαγορευομένην Λιβιτίναν, ἐπίσκοπον τῶν περὶ τοὺς θνήσκοντας ὁσίων θεὸν οὖσαν. εἴτε Περσεφόνην, εἴτε μᾶλλον, ὡς οἱ λογιώτατοι Ῥωμαίων ὑπολαμβάνουσιν, Ἀφροδίτην· οὐ κακῶς εἰς μίαν δύναμιν θεοῦ τὰ περὶ τὰς γενέσεις καὶ τὰς τελετὰς ἀνάπτοντες. *præcipuè illam nomine Libitinam, Deam præsidem eorum, quæ defunctis justa fiunt; sive ea Proserpina est; sive, ut Romanorum eruditissimi arbitrantur, Venus sit; haut malè uni numinis virtuti, ea quæ ad ortum, & finem pertinent, adscribentes.*

Verum

Verum opiniones istæ doctissimorum virorum de Libitina, utcumque diversæ etiam Plutarcho visæ sint, probè tamen conveniunt: quia Venus Libitina eadem est ac Proserpina, & Hecate: quod ut liqueat, deinceps de Proserpina, ac Hecate, dicemus.

CAPUT XXVIII.

Proserpinæ nomen unde. Eadem Φερέφαττα, & Χειρογονία, ac hujusce ratio nominis. Per eam intelligi Lunam, sed inferis lucentem. Περσεφόνης ἔτυμον. Æschylus, sed è poetis primus, Dianam, non Latonæ, sed Cereris filiam, dixit: ut Diana ei eadem, ac Proserpina, videatur. Quo pacto & Ceres, & Proserpina, ad Lunam referantur, & cur Manibus præfectæ. Animæ corpori nubentis antistes Luna; corpore excedentis, Proserpina. Cur animis, & Lunæ, ac Cereris ministris, Apum *sit nomen datum, & Proserpinæ nomen* Melitodis. *Rejecta Theocriti scholiastæ opinio, existimantis* Melitodem, & Coran, *per ἀντίφρασιν sic vocari. Cur Proserpina dicatur* Libera, *vel* Cora; *Bacchus item* Liber. *Quo respexerint, qui cùm eadem sit Proserpina, ac Diana, Dianam tamen Latonæ, Proserpinam autem alii Stygis filiam dixerint, alii Cereris.*

VIdimus antea ‡ de Proserpina, quatenus ad historiam pertinet. Nam Aidoneus, rex Molossorum, ut uxorem suam dixit Δήμητρα, sive Cererem; sic filiam Περσεφόνην, seu Proserpinam; canem item Κέρβερον vocavit: quemadmodum est apud Plutarchum in Theseo. Nunc de eadem agimus, non quatenus ad historiam pertinet, sed ad naturam. Propriè enim Proserpina numen est naturale, factumque vocabulum ex Græco Περσεφόνη, κατὰ μετάθεσιν *: ut Tullii est opinio in secundo de Nat. Deorum: verisimilior sanè, quàm illa Varronis in IV de L. L. ubi Lunam à *proserpendo* dici ait *Proserpinam*, quod, *ut serpens modò in dextram partem, modò in sinistram, latè vagetur.*

‡ *lib. I, cap. 19.*

* *per literarum trajectionem.*

Aliter Græcis dicta est Φερέφαττα: unde sacrum apud Cyzicenos Φερεφάττια: de quibus Plutarchus in Lucullo, & Appianus in bellis Mithridaticis.

Vocata quoque Χειρογονία. Hesychius: Χειρογονία, ἡ Περσεφόνη. Quasi novè dixerim, *Manugenuam*. De caussa nominis, silent, quos vidi. Sed censeo inde esse, quod Proserpina sive Diana, vel Iuno, sit partus præses; ac obstetrix, quæ Afranio *adsestrix*, adsideat genibus parturientis, manus iis admovens, quibus parata sit fœtum excipere.

Cùm autem partui præsideat Diana, atque ea sit Luna; planè censeo, Χειρογονίαν, sive Proserpinam, esse Lunam. Deque Proserpina idem indicat Varro lib. IV de L. L. *Hinc* (Lunam) *Epicharmus Ennî Proserpinam*

quoque appellat, quod ſolet eſſe ſub terris. Significat, Lunam eſſe Proſerpinam ; ſed tum propriè, cùm Luna ſub noſtro eſt hemiſphærio. Servius in III Æn. cum narrâſſet, ut Latona pepererit priùs Dianam, poſtea Apollinem ; de priori ſubjungit : *Hæc namque eſt Diana, Iuno, Proſerpina.* Ac pluribus idem in initium Georg. Verba ſuperiùs, de Cerere agentes, adduximus. Mart. Capella lib. II de Nupt. Philol. *Hæc omnis aëris à luna diffuſio ſub Plutonis poteſtate conſiſtit : qui etiam Sumanus dicitur, quaſi ſummus manium. Hîc Luna, quæ huic aëri propior eſt, Proſerpina memoratur.* Vbi abit ab iis, quibus placet, Lunam, quando eſt apud Antipodas, *Proſerpinam* vocari. Interim *Proſerpinam* eandem eſſe, ac *Lunam*, agnoſcit. Vti & Fulgentius Μυθολογικῶν lib. II : *Ideo voluerunt, Lunam etiam ipſam apud inferos Proſerpinam dici, ſeu quòd nocte luceat, ſed quòd humilior currat, & terris præſit.*

Hoc, ut alia fere, hauſere Latini à Græcis. Nam ſimiliter Onomacritus in hymnis, ſive Initiis potiùs, ſub Orphei nomine editis : ubi primùm quidem ſic Proſerpinam compellat :

> Περσεφόνη, θυγάτερ μεγάλου Διός, ἔλθε μάκαιρα.
> *Proſerpina, filia magni Iovis, veni beata.*

Poſtea verò his verbis affatur, quæ liquidò Lunam eſſe deſignant :

> Ὡρῶν συμπλέκτειρα, φαεσφόρε, ἀγλαόμορφε,
> Εὐφεγγές, κερόεσσα.
> *Temporum contextrix, lucifera, excellens formâ,*
> *Bene lucens, cornuta.*

Ibidem ſic compellat :

> Πλούτωνος πολύτιμε δάμαρ, κεδνή, βιοδῶτι·
> *Plutonis honoranda uxor, inclyta, vitæ datrix.*

Vbi cur βιοδῶτιν appellet, liquet : ac quia, ut vidimus, Luna & generat, & corrumpit ; ſubdit poſtea Onomacritus :

> Ζωὴ καὶ θάνατος μούνη θνητοῖς πολυμόχθοις
> Φερσεφόνεια. φέρεις γὰρ ἀεὶ, καὶ πάντα φονεύεις.
> *Vita, & mors ſola, mortalibus multi laboris,*
> *Proſerpina. fers enim ſemper, & omnia occidis.*

Ac videtur hic ad nomen Divæ alluſiſſe. Nam πέρθειν * idem ac φονεύειν †. Dicta autem Περσεφόνη, ſive Περσεφόνεια, διὰ τὸ πάντα πέρθειν τῷ φόνῳ· *quia omnia vaſtet cæde.*

* *vaſtare.*
† *occidere.*

Apud Herodotum quoque in Euterpe legas, Apollinem Ægyptiis eſſe Orum, Cererem eſſe Iſidem, Dianam verò Bubaſtin. Subjicit deinde : Ἐκ τούτου δὲ τοῦ λόγου, καὶ οὐδενὸς ἄλλου, Αἰσχύλος ὁ Εὐφορίωνος ἥρπασε τὸ ἐγὼ φράσω, μοῦνος δὲ ποιητέων τῶν προγενομένων. ἐποίησε γὰρ Ἄρτεμιν εἶναι θυγατέρα Δήμητρος, τὴν δὲ νῆσον, διὰ τοῦτο γενέσθαι πλωτήν. *Atque hinc, non aliunde, arripuit, quod dicam, Æſchy-*

Æſchylus, Euphorionis filius, ſolus poetarum ſuperioris ætatis. Statuit enim, Dianam eſſe Cereris filiam, ac propterea inſulam eſſe natantem redditam. Si verbis ſolùm, non ſententiâ totâ, abit à Græcis ſuis Æſchylus: hinc Dianam eſſe eandem, ac Proſerpinam, conſequitur: quia ait, Dianam Æſchylo eſſe filiam Cereris. Ejus enim filiam eſſe Proſerpinam, ſatis convenit inter Græcos.

Sed quod Proſerpina dicitur Cereris filia, non eodem modo intelligitur. Ceres enim nunc ſupera intelligitur Luna, quæ nos illuminat: nunc infera, quæ lucet antipodibus vel Manibus. Si Ceres eſt Luna ſupera; filia ejus erit Proſerpina, quia ex Luna ſupera fiat infera. Nam etiam cùm particula *ex* ſolam notat conſequentiam, id quod ex aliquo fit, ſubinde ejus proles Theologis gentium dicitur: ut ex Heſiodi Θεογονίας multis elucet locis. Sin Ceres eſt Luna infera, hoc eſt ea, quæ ſub pedibus noſtris lumen præbet Stygi; Proſerpina ejus filia fuerit lumen Lunare, illuſtrans illos, qui terras incolunt pedibus noſtris adverſas. Seu hoc, ſeu illo modo, acceperis; & Ceres, & Proſerpina, ad Lunam reducentur. Sed poſteriori ratione meliùs videmus, quo pacto tam Ceres, quàm Proſerpina, inferæ habeantur Deæ, maniumque præſtites, hoc eſt, animarum; non ἁπλῶς quidem (nam priuſquam ſe corpori inſinuarunt, Luna iis præfecta) ſed demum, ubi corporibus exceſſerint. Nempe bifariam animas ſpectabant: quatenus cælitus immittuntur corporibus; quod Lunæ beneficium habebatur, quia generationi præeſt: & quatenus corporibus ſolutæ ad inferos concedunt; quopacto Lunæ inferæ, hoc eſt, Cereri, & filiæ Proſerpinæ, in eas poteſtas credita eſt. Animæ verò pleriſque gentium Theologis dictæ μέλισσαι, ſive *apes*, ob dulcedinem vitæ: ac propterea Luna quoque *apis* vocata, quia animas immitteret: quippe, ut dixi, generationis antiſtita: imò & Cereris, hoc eſt, Lunæ inferæ, manium præſidis, miniſtræ, quæ non aliæ, quàm Manes, itidem ſunt *apes* vocatæ: & Proſerpina quoque, quæ vel ipſa Ceres, Luna infera, vel ejus effectus, vis inferas illuminans plagas, *Mellea* ſimiliter dicebatur: nempe quia apiculis illis, hoc eſt, Manibus, præeſſet. Hæc parùm vulgo ſunt cognita. Vt igitur pleniùs gentium opinio innoteſcat, non abs re erit firmare illa Porphyrii verbis è libro de Nympharum antro; ubi ſic ſcribit: Πηγαὶ δὲ καὶ νάματα οἰκεῖα ταῖς ὑδριάσι νύμφαις· καὶ ἔτι γε μᾶλλον νύμφαις ταῖς ψυχαῖς, ἃς ἰδίως μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν, ἡδονῆς οὔσας ἐργαστικάς. ὅθεν καὶ ὁ Σοφοκλῆς οὐκ ἀνοικείως τὴν ψυχῶν ἔφη,

Βομβεῖ δὲ νεκρῶν σμῆνος, ἔρχεται τ' ἄλλη*.

Καὶ τὰς Δήμητρος ἱερείας, ὡς τῆς Χθονίας θεᾶς μύστιδας, μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν· αὐτήν τε τὴν κόρην μελιτώδη. σελήνην τε οὖσαν γενέσεως προστάτιδα, μέλισσαν ἐκάλουν. *Fontes verò, & flumina, Nymphis aquaticis propria ſunt, ac multò magis*

* *Puto, ſcribendum,* ἄλλη τ' ἔρχεται: *ne* σκάζων *fiat. Niſi verba hæc tollenda; quæ & in tralatione ſua præteriiſſe video Geſnerum.*

 nymphis

*nymphis animis, quas propriè veteres Apes dixere; quia voluptatem pariant. Vnde & Sophocles non impropriè de animis dixit, Mortuorum examen edit bombum, atque aliò venit. Imò & Cereris ſacerdotes, velut inferæ * Deæ antiſtitas, Apes dixere veteres, & filiam ejus Proſerpinam, Melleam. Lunam verò, generationis præſidem, Apem nuncuparunt.* Pluraque inibi in hanc mentem.

* *Sic* χθονίας *vocabulum ſumi videtur: ut Pluto, & alii* χθόνιοι, *hoc eſt*, καταχθόνιοι, *vel* ὑποχθόνιοι.

Quod verò Porphyrius ait Proſerpinam dictam Μελιτώδη, *Melleam*: id factum videmus à Theocrito, Idyllio XV, quod inſcribitur *Adonia celebrantes*:

> Μὴ φυῇ, Μελιτῶδες, ὃς ἁμῶν κάρτερος εἴη·
> *Fortior haut nobis naſcatur, Mellea, quiſquam.*

Vbi ſic ſcholiaſtes: ἀντὶ τοῦ, Μηδεὶς γένοιτο, ὦ Περσεφόνη, ἄλλος ἡμῶν κύριος· μελιτώδη δὲ τὴν Περσεφόνην φησὶ κατ' ἀντίφρασιν, ὡς καὶ Κόρην· διὰ τὸ τὰς ἑταίρας αὐτῆς, καὶ τῆς Δήμητρος, μελίσσας λέγεσθαι· *Pro illo, Nequis oriatur, ô Proſerpina, alius noſtri dominus.* MELLEAM *verò vocat Proſerpinam per antiphraſin, ut &* COREN: *propterea quod ejus amicæ, & Cereris,* APES *dicantur.* Sed Antiphraſis ineptum eſt Grammaticorum commentum, nec aliud quàm inſcitiæ aſylum: de quo in Inſtitut. Orat. † ſatis diximus. Vera autem ratio, cur Μελιτώδης, hoc eſt, *Mellea* vel *Mellita* vocetur, ea eſt, quam attulimus è Porphyrio: ac firmantur hæc eo, quod ſcholiaſtes ipſe Theocriti agnoſcat, amicas Proſerpinæ, ac Cereris, dici μελίττας, ſive *Apes*. Nam illæ amicæ, vel miniſtræ utriuſque divæ, haut aliæ ſunt, quàm defunctorum animæ. Nec Proſerpina κατ' ἀντίφρασιν Κόρη, quia nupta Plutoni: ſed propriè, quia filia Cereris. Nam id hoc loco Κόρη, θυγάτηρ*: ut κόρος, παῖς, υἱός‡· Ac ſimiliter Bacchus, Latinis *Liber*; Proſerpina, *Libera*: unde Minucius Felix in Octavio: *Ceres, facibus accenſis, & ſerpente circumdata, ſubreptam Liberam anxia & ſollicita veſtigat.* Arnobius lib. V: *Parit menſem poſt decimum luculenti filiam corporis, quam ætas mortalium conſequens, modò Liberam, modò Proſerpinam nominavit.* Ac, ut gentiles ipſos adducam: Livii eſt lib. III: *Familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.* Et Taciti lib. II Annal. *Libero, Liberæque, & Cereri, juxta Circum Max.* Vbi videmus, cum matre jungi liberos: qui quia liberi ejus, eo Liberi, Liberæque nomine nuncupati. Vide, quæ diximus libri primi de Analogia cap. XLII. Luna igitur, cum inferos illuminat, *Libera* eſt; ut Sol, quando inferis lucet, *Liber* vocatur: quemadmodum ex Macrobio dixi cap. XIV. At quomodo Libera, hoc eſt Luna infera, quæ & Proſerpina, ſoror eſt Solis inferi, ſi ambo ſint liberi, hoc eſt, filius filiaque Cereris, ſive Lunæ? Quo pacto enim Sol ſeu inferus, ſeu ſuperus, Lunæ proles dici queat? Huic ſic occurrimus, *Liberum* nunc dici Solem inferum, ſive Antipodum; quo pacto Liber Cereris, hoc eſt, Lunæ filius dici nequit: nunc vocari ſic vim Lunarem terrâ receptam, qua vinum procreatur; eoque intuitu Liberum Cereris ſeu Lunæ

† *lib. 4, cap. 13, ſect. 11.*

* *Kore*, filia.
‡ *Koros*, puer, filius.

Lunæ filium, Liberæ ſeu Proſerpinæ, hoc eſt, virtutis frugiferæ, quæ à Luna eſt in Tellure, ſororem nuncupari. Atque huc ſpectarunt, qui primi iſta tradidere: ſed libera poetarum gens miſcuit nobis, pro gentibus variis, variè conceptas, traditaſque opiniones.

Sed aliud etiam adverſus ea, quæ diximus, objectant viri eruditi; non poſſe eandem eſſe Proſerpinam, ac Dianam; quia hæc filia ſit Iovis ex Latona; illa Iovis ex Cerere; ut Heſiodus ait in Theogonia; vel ex Styge, ut Apollodoro traditum in primo bibliothecæ. Sed validum hoc foret, ſi propriè *filii*, vel *filiæ* nomen caperetur. Nunc ſumitur tranſlatè: de quo vocis ejus uſu diximus cap. XXV. Hinc eſt, quòd pro diverſa conſideratione diverſa eſt originatio. Diana, hoc eſt, Lunæ ſuperius hemiſphærium illuminantis, mater eſt Latona, hoc eſt, chaos, ſive prima omnium materies: quæ cur Latona ſit vocata, ſuperiùs * expoſuimus. Proſerpina autem, quæ Luna eſt inferius hemiſphærium illuſtrans, genita dicitur ex Styge; quia Styx eſt apud inferos; ubi Proſerpina, Stygis illuminatrix, dominium eſt adepta: unde Onomacrito vocatur ‡,

— ὑποχθονίων βασίλεια·

— *ſub terris degentium regina.*

At quibus Proſerpina eſt Cereris filia, hi nomine Proſerpinæ intelligunt ſemina ſegetis; quæ à Cerere ſunt, hoc eſt, è ſegete: vel capiunt per eam, frumentum ipſum; quod à Cerere, hoc eſt, Luna: quemadmodum accuratiùs in ſublunaribus Diis exponam. Vbi etiam oſtendam, per Proſerpinam ſæpius ſignari Terram; non univerſam tamen, ſed inferius hemiſphærium.

Poſtremò addam, quid cenſendum ſit de verſibus iſtis in veteri † editione Hygini, Aſtronomici lib. IV *, cap. de Luna.

Denique cùm Luna eſt, ſubluſtri ſplendet amictu.
Cùm ſuccincta jacit calamos †, Latonia virgo eſt.
Cùm ſubnixa ſedet ſolio, Plutonia conjux.

Vbi videmus, clarè firmari, quod à Servio ſcribitur, Divam eandem in cælis Lunam, in terris Dianam dici, apud inferos Proſerpinam.

Sed merito verſus eos rejecit editio Morelliana: ſunt enim Prudentii lib. I adverſus Symmachum: qui annis amplius trecentis Hygino hoc recentior eſt: modò Hyginus is Cæſaris Auguſti libertus fuit; prout etiam Turnebus nuncupat Adverſariorum lib. XVI, cap. I. Et ſanè ita libri vett. Ab Germanici etiam Cæſaris Arateorum interprete ‡ adducuntur duo priores verſus: quod indicio eſt, commentarii ejus auctorem, quem Cæſium *, vel Calpurnium Baſſum † nuncupant, Prudentio eſſe recentiorem: niſi à ſciolo verſus eos additos cum nonnullis ‡ malis.

* *cap.* 12.

‡ *hymno in Proſerpinam.*

† *Veneta Melchioris Seſſa, anni* 1512.

* *Sed in Morelliana editione nulla eſt librorum diſtinctio.*

† *Aldina anni* 1496; *item Morelliana*, jacet calamis; *ſed perperam. Nam* calami *pro ſagittis: ut Naſoni 8 Met.* Impoſitis calamis patulos ſinuaverat arcus. *Quod convenit Dianæ venatrici.*

‡ *cap. de Luna.*

* *Lilius lib.* 3 *hiſt. de Diis.*

† *Fulvius Vrſinus in* 1 *Georg.*

‡ *Delrio in Senecæ Medeam verſ.* 787.

CAPVT

CAPVT XXIX.

Hecaten, si ἱστορικῶς *quidem spectes, esse filiam Persei Argivi; unde ei* Perseidos *nomen: at si consideres* φυσικῶς, *filiam esse Noctis, vel Tartari; atque ejus figmenti ratio allata. Hecates etymon geminum.* Opis, Loxo, & Hecaërga, *ad Lunam reductæ. Mos Deliarum virginum, quæ nupturæ capillos resectos Opidi, & Hecaërgæ, consecrabant. Consuetudo Atticarum* ἐν προτελείοις *canistra gestantium. Quo pacto Hecate filia dicatur Latonæ. Hecate* Φωσφόρος *sive* Lucifera. *Cur dicta* Τριοδῖτις, *sive* Trivia: *& cur in triviis ulularint matronæ certis diebus. Servius correctus. Quamobrem Luna triformis, & triceps, dicatur fingaturque. Indicium ex cornibus Lunæ, utrùm crescat, an decrescat. Hecates nomen quandoque laxiùs patêre, quàm Proserpinæ; ut hæc mortis; illa insuper nativitatis, & vitæ omnis, præses intelligatur. Cur mullus Græcis* τρίγλη *dicatur. Cur idem sacer sit Dianæ, seu Hecatæ, triplex ex vett. ratio adfertur: quartáque iis superadditur ex eo, quod conducat virginitatis amantibus, qualis Diana. Cerberus cur aliis centenis, vel quinquagenis, aliis verò ternis solùm capitibus fingatur. Cerberus Platonicis symbolum mali Dei, seu Dæmonis, potestatem in tria elementa exerentis. Gentiles in describendis Deorum potestatibus ternario gaudere.*

DE Hecate deinceps videamus: quæ & ipsa nunc historicè spectatur, nunc physicè. Priori modo Persei regis filia fuit; quæ, patre interemto, Æetæ patruo nupsit; atque Medeam illi peperit, & Circen; femina animi planè virilis, venationi, medicinæ, ac veneficiis addictissima; quemadmodum traditum Dionysio Milesio in Argonauticis, & exinde veteri scholiastæ Apollonii in III Argonaut.* ubi, ut ab Ovidio ‡ quoque, & Seneca*, *Perseis* vocatur à Perseo: ex quo natam esse, Hesiodo, Apollodoro, & Diodoro, præeuntibus, dicebamus.

* *vers.200.*
‡ *7 Metam.*
* *Medea v.814.*

Posteriori verò modo Hecate est Luna: quæ quia nocturnum est sidus, eò Hecate Noctis filia dicitur Bacchylidi, apud Apollonii scholiasten in III. Facilè autem adsentio Fulvio Vrsino sic apud eum reponenti:

> Ἑκάτα δᾳδοφόρε νυκτὸς
> Μελανοκόλπου θύγατερ·
> *Hecate tædigera Noctis*
> *Nigrum sinum habentis filia.*

Vbi vulgò δᾳδοφόρου †, & μεγαλοκόλπου *. Nec, si rem spectes, abit à Bacchylide Orpheus in Argonauticis; cui eam Tartarus dicitur procreâsse. Tartara enim tenebricosa; unde *nigra* dicuntur Maroni in sexto magni operis. Hesiodo Δηώ, quæ eadem ac Ceres, traditur eam peperisse. Nempe, ut Proserpina, Cereris filia dicitur: cujus rationem attulimus ‡. Convenit

† *tædifera.*
* *magnum habentis sinum.*
‡ *cap. sup.*

venit etiam Hecates etymon iis, quæ diximus. Nam, ſi Servium †, & Fulgentium *, audimus, vocabulum *Hecates* eſt ab ἑκατὸν ‡: quia innumeras habeat vires; uti etiam Heſiodus in Theogonia narrat: ubi magnopere eam celebrat: credo, quia, Pauſania teſte, ſummo in honore apud Bœotos foret: Aſcra autem vicus eſſet Bœotiæ; ubi ſi non natus, ſaltem educatus eſſet Heſiodus. Eamque rationem etiam adducit Heſiodi ſcholiaſtes.

† *in 4 Æn.*
* *lib. I Mytholog. 5 de Proſerp.*
‡ *centum.*

Aliis tamen placet, nomen Hecates eſſe ab ἑκὰς *: ut ſic dicatur, quia in longè diſſita operetur. Secundùm eos, non minùs potuerit Ἑκαέργη nominari, quàm Apollo ἑκάεργος, quaſi ὁ τὰ ἕκαθεν ἐργαζόμενος, hoc eſt, *vim ſuam in longè diſſita exercens*: ut eſt apud Heraclidem Ponticum †. Et ſanè Ἑκαέργην, utcunque virgo dicatur Hyperborea, non aliam primò fuiſſe, quàm Dianam ſive Lunam, aliterque Λοξὼ vocitatam; innuit etiam Callimachi ſcholiaſtes in hymnum Dianæ *; ubi ſic ſcribit: Οὖπις, ἐπίθετον Ἀρτέμιδος· ἢ παρὰ τὸ ὀπίζεσθαι τὰς τικτούσας· ἢ παρὰ τὴν θρέψασαν αὐτὴν Οὖπιν· ἢ διὰ τὰς Ὑπερβορέους κόρας, Οὖπιν, Ἑκαέργην, Λοξώ· ἃς ἐτίμησεν Ἀπόλλων, καὶ Ἄρτεμις· καὶ ἀπὸ μιᾶς μὲν Οὖπις ἡ Ἄρτεμις· Λοξίας δὲ, καὶ Ἑκάεργος, ἐκ τῶν λοιπῶν ὁ Ἀπόλλων· *Opis epitheton eſt Dianæ: ſive quia curam habeat parturientium: ſive quòd Opis eam educârit: ſive propter virgines Hyperboreas, Opin, Hecaërgen, & Loxonem; quas honorarunt Apollo, ac Diana: ac ab unâ quidem Diana aſſumſit nomen Opidis: ab aliis autem Apollo vocatus Loxias, & Hecaergos.* Mallem dixiſſet, ut Triviæ ſive Dianæ cuſtos dicta *Opis*; imò ipſa etiam Diana ſic eſt cognominata; quod apertè ait Servius in XI: ut item à Loxone Apollo nuncupatus eſt *Loxias*: ita ab Hecaërga, & Dianam *Hecaergam*, & Apollinem vocatum *Hecaërgum*. Sed de *Hecaërga* præteriit, quia vix ea pro Hecate obtineret appellatio: at contrà *Hecaërgi* pro Apolline nomen poetis eſſet frequens. Sic igitur colligo, *Hecaërgen*, & *Hecaten*, non ſolum origine vocum convenire; ſed eandem planè Divam eſſe. Quod ipſum aliter etiam adſtruimus. Siquidem Deliæ virgines, quando nupturæ eſſent, dicabant comam deſectam Opidi, & Hecaërgæ; ut eſt apud Pauſaniam in Atticis; imò & Herodotum in Melpomene. Nam apud eum pro Ἀργην, Ἑκαέργην legi debere, obſervatum jamdiu doctiſſimo Leopardo lib. X Emendat. cap. XXIV. At cui convenientiùs, quàm Dianæ, virginitatis præſidi, valedicturi virginitati ſuæ, hunc honorem habitum iviſſent? Et ſanè ſimiliter Athenis, pridie nuptiarum (Προτέλεια dixere) virgines in honorem Dianæ, ad Deam placandam, caniſtra ferebant: quod pluribus exponit Theocriti ſcholiaſtes in Idyll. II. Quare non dubitandum, quin Opis, Hecaërga, & Loxo, ſint nomina diverſa uni eidemque Hecatæ, ſive Dianæ, impoſita pro diverſo effectu: ac *Opis* ſit

* *longe.*
† *p. 10, ſive 97.*
* *verſ. 204.*

dicta, à cura puerperii: *Hecaërga*, quod è longinquo operetur: *Loxo*, παρὰ τὸ λοξῶς πορεύεσθαι· *quod obliquè per cælum moveatur*: quemadmodum & eâdem de caussâ Apollo Λοξίας nominatus; ut alibi diximus. Sed, appellationibus hisce missis, Hecatæ insistamus: quam Lunam esse, etiam ex eo cognoscimus, quòd Athenis novilunio quoque opulenti, in honorem Hecates, cœnam in triviis apponerent, quam mox abriperent pauperes. Auctor Aristophanes in Pluto *. Atque hinc *Hecates cœna*; nisi *Hecales* dicenda; de quo non est hujus loci disputare. Etiam Orpheo Hecate dicitur

Λητοῦς εὐπλοκάμοιο κόρη —

Filia formosæ Latonæ —:

ut est apud Proclum in Platonis Cratylum. At Diana, quæ eadem Hecate, filia est Latonæ. Scholiastes etiam Theocriti in Idyllion secundum ‡ sic scribit: Τῇ Δήμητρι μιχθεὶς ὁ Ζεὺς, τεκνοῖ Ἑκάτην διαφέρουσαν ἰσχύϊ καὶ μεγέθει. ἣν ὑπὸ γῆν πεμφθῆναι ὑπὸ τοῦ πατρὸς, πρὸς Περσεφόνης ἀναζήτησιν· καὶ νῦν Ἄρτεμις καλεῖται, καὶ Φύλαξ, καὶ Δᾳδοῦχος, καὶ Φωσφόρος, καὶ Χθονία. *Cereri mixtus Iupiter, Hecaten genuit, robore & magnitudine præstantem: quam sub terras pater misit, ad inquirendam Persephonen: & nunc ea vocatur Artemis sive Diana, & Phylax sive Custos, & Daduchos sive Tædifera, & Phosphorus sive Lucifera, & Chthonia sive Infera.* Etiam Euripidæ est in Helena:

Ὦ Φωσφόρ' Ἑκάτη, πέμπε φάσματ' εὐμενῆ.

Lucifera ô Hecate, da benigna phasmata.

Quippe, ut est in glossis Philoxeni: *Lucifera*, Ἑκάτη. Sed Latinos etiam audiamus. Appuleji est lib. XI: *Sive tu Ceres, seu Phœbi soror, seu nocturnis ululatibus horrenda Proserpina triformi facie larvales impetus comprimens.* Et mox: *Cujus numen unicum, multiformi specie, nomine multijugo, orbis moderatur; Attici Minervam, Eleusinii Cererem, alii Hecaten.* Atque idem docet Servius non uno loco: alii item, quorum nonnullos deinceps adducam. Illustris de Hecate est locus Chariclidæ apud Athenæum in VII: Δέσποιν' Ἑκάτη τριοδῖτι, τρίμορφε, τριπρόσωπε, τρίγλαις κηλευμένη· *Domina Hecate, Trivia, triformis, triplici facie, quæ mulceris triglis.* Vbi tria consideranda, quòd dicatur Τριοδῖτις: quòd τρίμορφος καὶ τριπρόσωπος vocetur: quódque addatur, mulceri triglis. Nomen Τριοδῖτις ex τρίοδος † esse, satis est apertum: nempe uti eadem *Trivia* à *triviis*. Caussa nominis est, quia τὴν Ἑκάτην ἐν ταῖς τριόδοις ἐτίμων τὸ παλαιὸν, διὰ τὸ τὴν αὐτὴν Σελήνην, καὶ Ἀρτέμιδα, καὶ Ἑκάτην καλεῖσθαι· *Hecaten antiquitus coluere in triviis; propterea quod eandem, & Lunam, & Dianam, & Hecaten, vocarent*: ut ait Aristophanis Scholiastes in Plutum *. Etiam templa Triviæ in triviis statui solere, testis Servius in IV Æn. Verba inferiùs apponam. Firmat & Varro lib. VI de L. L. *Diana est ab eo dicta Trivia, quòd in trivio ponitur fere in oppidis Græcis.* Hinc ululatus ille in triviis, honori

* act.2, sc.5.

‡ vers.12.

† trivium.

* Act.2, sc.5, sive Ald. edit. pag. notatâ Γ. 2. b.

honori Hecates. Servius in Ecl. III: *Consuetudo fuerat, ut per trivia & quadrivia ularent, & flebile quiddam in honorem Dianæ canerent rustici, ad reddendam Cereris imitationem, quæ raptam Proserpinam in triviis requirebat. Novimus autem eandem esse Proserpinam, quàm Dianam.* Addere poterat, & *Hecaten.* Nam continuò subjungit: *Sic in Æneide* *: *Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes.* Quem in Maronis locum sic idem Servius commentatur: *Proserpinam raptam à Dite patre cùm Ceres cum incensis faculis per orbem terrarum requireret, per trivia eam, vel quadrivia, vocabat clamoribus. Vnde permansit in ejus sacris, ut certis diebus per compita à matronis exerceatur ululatus: sicut in Isidis sacris, ubi est imitatio inventi Osiridis: quem dilaniatum à Tisiphone ejus fratre uxor Isis per totum orbem requisisse narratur. Iuvenalis: Plangentis populi currit derisor Anubis.* Sed in verbis allatis pro *Tisiphone* planè reponendum *Typhone*: is enim Isidos frater fuit; ut diximus lib. I, cap. XXVII. Hecate igitur τριοδῖτις, quia in triviis coleretur: unde & τριόδων ἐπόπτις † dicitur Phurnuto.

* 4 Æn.

† triviorum præses.

Altera etiam ratio est, cur Τριοδῖτις, vel *Trivia*, dicatur. Quam ipsam Varro adfert post eam, quam ex VI de L. L. antea adduximus. Nam cum dixisset, *Triviam* vocitatam, quia in triviis poneretur: subdit continuò, *vel quòd Luna dicitur esse, quæ in cælo tribus viis movetur; in altitudinem, & latitudinem, & longitudinem.* Est & tertia, quia non modò in cælis, sed etiam terris, & sub terris, hoc est, apud inferos, exerat potestatem: sed nomine, ut Servius ait, diverso; quemadmodum vidimus.

Sequitur inde apud Chariclidam Τρίμορφος *. Quomodo & Horatio lib. III, od. XXII vocatur, *Diva triformis.* Addit Chariclides τριπρόσωπος ‡, ut Orpheo in Argonauticis appellatur τρισοκέφαλος *: ac Maronis est IV Æn. *Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.*

* triformis.

‡ triplici facie.

* triceps.

Pertinet huc etiam, quòd Appulejo, verbis antea productis, nominetur *Proserpina trinâ facie.* Est & Minucii in Octavio: *Trivia trinis capitibus, & multis manibus horrifica.* Cur triformis ac triceps fingeretur, hanc rationem adducit Cleomedes lib. II de Mundo †: Οἱ παλαιοὶ τρία εἶναι περὶ τὴν σελήνην σχήματα ἔφασαν, τὸ μηνοειδὲς, τὸ διχότομον, τὸ πεπληρωμένον· ὅθεν καὶ τριπρόσωπον τὴν Ἄρτεμιν ποιεῖν ἔθος ἐστιν· *Veteres dixere, tres esse figuras Lunæ; in cornua curvatam, dimidiatam, ac plenam. Vnde & consuetudo est, trinâ facie Dianam effingere.* Aliam quoque caussam legas apud Servium in proximè allatum Maronis locum: puta quia facies lunæ sit triplex: una crescentis c, cùm cornibus, & cavitate, ortum respicit: altera decrescentis ɔ, cùm cornibus monstrat occasum: alia plenæ o. Tertiam opinionem idem adducit in IV Æn. *Nonnulli,* inquit, *eandem Lucinam, Dianam, Hecaten appellant, ideo quia uni Deæ tres adsignant potestates; nascendi, valendi, moriendi: &*

† cap. de Luna propinquitate ad Terram.

quidem nascendi Lucinam Deam esse dicunt, valendi Dianam, moriendi Hecaten: ob quam triplicem potestatem, triformem eam, triplicemque finxerunt: cujus in triviis templa ideo struxerunt. Atque hinc aliqui tres Parcas statui judicarunt; unam ortus, alteram vitæ, tertiam mortis præsidem: quod infrà accuratè explicabitur. Dixeris, simplicem Hecatæ potestatem tribui; nempe moriendi: illam nascendi addici Lunæ; alteram valendi, Dianæ. Sed cùm moriendi potestatem Servius adsignat Hecatæ, ea, quæ propriè dicta est Proserpina, intelligitur. At propriè Hecates nomen tria illa comprehendit: unde Servius in VI Æn. *Hecate,* inquit, *trium potestatum numen est. Ipsa est enim Luna, Diana, Proserpina. Sed solam Proserpinam dicere non potuit propter lucos, qui Dianæ sunt. Item Dianam, quia ait, lucis præfecit Avernis. Vnde elegit nomen, in quo utrumque constabat.* Idem eopse libro in illud,

Voce vocans Hecaten, cœloque ereboque potentem:

Hoc, inquit, *est, quod ait,* HECATEN, *ut plenum numen ostenderet.* Hecate igitur numen plenarium; Proserpina, partiale: hæc morti duntaxat; illa ortui, vitæ, & morti præfecta.

Postremùm in allatis Chariclidæ verbis Hecate dicitur τρίγλαις κηλεύεσθαι. Id Latinè fuerit, *mullis mulceri.* Τρίγλη verò ex eo dici videtur, quia ter pariat quotannis: ut apud Aristotelem legere est, lib. V Historiæ Animalium cap. IX *; unde idem promit Athenæus in septimo. Ac prodigum hoc ipsum Oppiano Ἁλιευτ. A †:

Τρίγλαις δὲ τριγόνοισιν ἐπώνυμοι εἰσὶ γονῇσι·

A triplici triglæ capiunt sua nomina partu.

* *sive juxta Cæsaris Scalig. distinct. cap. 11, sect. 68.*

† *vers. 590.*

Cur verò triglæ seu mulli Hecatæ sacrentur, ne olim quidem convênit. Apollodorus de Diis factum id ait διὰ τὴν ὀνόματος οἰκειότητα· *ob nominis convenientiam*: nempe inter τρίγλη, & τριοδῖτις sive *Trivia.* Melanthius, libro de Mysteriis Eleusiniis, & triglam, & mænida, ei immolari ait, quoniam & Hecate maris habeat potestatem: quod negare non possumus, si eadem est ac Luna. Sed Hegesander Delphus eò in sacris Dianæ mullum ait offerri, quia Diana sit venatrix, ac venator item sit mullus: quippe qui leporem marinum, piscem venenatum ac letalem, strenuè persequatur, ac voret. Mirum autem, Athenæum, cui ista debemus, non addidisse, eo triglam Hecatæ sive Dianæ videri sacram, quia Diana sit custos virginitatis; cui inimica est Venus: at mullus item rebus Veneris adversetur. Quod nos docet Athenæus ipse in VII; ubi sic scribit: Ἐὰν ἐναποπνιγῇ τρίγλη ζῶσα ἐν οἴνῳ, καὶ τοῦτο ἀνὴρ πίῃ, ἀφροδισιάζειν οὐ δυνήσεται, ὡς Τερψικλῆς ἱστορεῖ ἐν τῷ περὶ Ἀφροδισίων· κἂν γυνὴ δὲ πίῃ τοῦ αὐτοῦ οἴνου, οὐ κυΐσκεται· *Si mullus fuerit suffocatus in vino, & hinc biberit vir, fit impotens ad Venerem; ut refert Terpsicles libro de Venereis. Sin mulier ex eo biberit, non concipiet.* De mullo satis.

Quem-

Quemadmodum verò Hecate eſt triceps: ita & ejus, ac Plutonis canis, Cerberus: quem iccirco Sophocles in Trachiniis vocat Ἅδου τρίκρανον σκύλακα *: ac de eodem Tibullus lib. III:

Cui tres ſunt linguæ, tergeminumque caput.

Sed Hecates capita ſunt humana: vel, ſecundùm Orpheum in Argonauticis, dextrum equi, medium hominis agreſtis, ſiniſtrum canis. Cerberus verò habet τρεῖς κυνῶν κεφαλὰς †: ut eſt apud Apollodorum in ſecundo bibliothecæ. Heſiodus tamen in Theogonia ei attribuit capita quinquaginta: Horatio in ſecundo odarum vocatur *bellua centiceps*. Quæ referenda ſunt ad multiplicem Lunæ poteſtatem. Sed qui intra ternarium ſe continent, hi videntur eas ſpectaſſe cauſſas, ob quas fecere Hecaten tergeminam, triaque Dianæ ora: præcipuè autem, quòd exerceret vim ſuam in cælo, terris, inferis: vel quòd dominium teneret in tria hæc elementa; aëra, aquam, terram. Ac poſterius hoc etiam locum habet, ſi cum Platonicis per Hecaten, Plutonem, Cerberon, intelligas πονηρὸν δαίμονα *, qui Perſis Arimanius; ut diximus lib. I, cap. V. Quippe malignus ille ſpiritus, cælis exul, & extorris, in aëre ſolùm regnat, & ſubjecto ei aquæ terræque globo. Hinc Porphyrius apud Theodoretum Therapeutices ſerm. III, primùm quidem negat, malos dæmonas ſub Sarapidis eſſe poteſtate: poſtea autem de malis illis ſpiritibus ſubdit: Τούτων σύμβολον ὁ τρικάρηνος κύων· τουτέστιν ὁ ἐν τοῖς τρισὶ στοιχείοις, ὕδατι, γῇ, ἀέρι, πονηρὸς δαίμων· ὃς καταπαύει ὁ θεὸς ἔχων ὑποχείρια· ἄρχει δὲ αὐτῶν καὶ ἡ Εκάτη, ὡς συνέχουσα κατὰ τὸ τρίστοιχον. *Eſt autem illorum ſymbolum ac nota, triceps canis: hoc eſt malus dæmon, qui in tribus invenitur elementis; aëre, aqua, & terrâ: atque hos quidem dæmonas cohibet Deus, ſub ſua eos habens manu ac poteſtate: dominatur verò illis etiam Hecate: quippe quæ eos contineat in triplici elemento.* Aliqui verò nec opus exiſtimant, particulatim attendere, vel ad triplicem Lunæ ſeu faciem, ſeu poteſtatem; vel ad tria elementa, in quæ vel Luna, vel malignus ſpiritus, vim ſuam exerat: ſed generatim in perfectione ternarii numeri conſiſtunt. Hanc rationem adducit Servius in illud Ecl. VIII,

— Numero Deus impare gaudet.

Aut, inquit, quemcunque Superorum, juxta Pythagoræos; qui ternarium numerum perfectum ſummo Deo adſignant; à quo initium, & medium, & finis eſt: aut revera Hecaten dicit, cujus triplex poteſtas eſſe perhibetur: unde eſt, — Tria virginis ora Dianæ. Quamvis omnium prope Deorum poteſtas triplici ſigno oſtendatur: ut, Iovis trifidum fulmen, Neptuni tridens, Plutonis canis triceps. Vel quod omnia ternario continentur: ut Parcæ, Furiæ: Hercules etiam trinoctio conceptus: Muſæ ternæ. Vbi mirum, de Gratiis præteriri; de Muſis adferri, quæ novenæ. Sed prius hæ ternæ; ut ſuo loco exponam; poſteáque ter ternæ. Ac puto, etiam apud Servium potiùs *ter ternæ* reſcribendum.

* Plutonis canem tricipitem.

† tria canum capita.

* malum Deum.

CAPVT XXX.

Transitum ad stellas: quarum materiam videri à cœlo diversam: hoc aqueum; illas, uti & Solem, Lunamque, potiùs igneæ esse substantiæ. Nec tamen, in illo doctorum dissensu, odiosè de eo esse concertandum. Græcos pariter, & barbaros, sidera omnia pro Diis habuisse: inque hac sententia nonnullos etiam fuisse philosophos: & ut de vita eorum partim ex motu perpetuo, partim perenni illuminatione, collegerint. Vtrique occurritur argumento. Vt & sensum iis tribuerint, ac rationem: deque Electræ stella se, ut ajunt, occultante ob captam Trojam; stella item polari se abscondente, ob captam Constantinopolin. Vnde concluserint, sideribus præstantiores esse animas, quàm homini. Philoni idem placuisse: non sic tamen, ut propterea Deos putaret. Assensum Philoni hac parte Origenem: de quo incertum videri, num ejus sententia sit damnata à concilio V Oecumenico. Imò BB. Hieronymum, & Augustinum, hæsitasse, verène, an falsò, sic Origenes sensisset. Scholasticorum varii adducuntur, qui verisimilem hanc opinionem existimarint. Nec quæ Aristotelis de eo sententia fuerit, satis inter sectatores ejus convenire. Aquinatem ipsum super eo à se abiisse. Nec bene ei intellectam Platonis mentem. Vt Tycho Braheus in partes iverit Platonis. Opinio hæc refellitur.

DIximus de Sole, ac Luna: quos *Cœli oculos* Pythagorici dictitabant. Transgredior nunc ad stellas: quæ ejusdē cum illis naturæ videntur: uti quidem Peripatetici censent. Quippe quibus Sol, Luna, stellæ omnes, nihil aliud sint, quàm densiores, eoque lucidiores sui orbis partes. Sed ut facilè iis dedero, sidera omnia ejusdem esse naturæ: ita ægre adducar, ut credam, cælum ejusdem, ac sidera, esse naturæ. Nec enim in campis illis cælestibus ullam magis lucem, vel radios ullos, videmus, quàm in propinquo aëre: quod profectò aliter esset, si cœlum, & stellæ, materie convenirent. Nec dispicere valeo, quomodo non hæc opinio divino Mosi repugnet. Secundùm quem, quantum ex ejus verbis colligere queo, firmamentum, sive, ut ipse loquitur, *rakia*, hoc est, expansum, Deus fecit ex aqua; at ejus luminaria ex igne, sive lucido illo corpore, quod primo die esse jussit. Quomodo Sol, Luna, stellæ omnes, non in cœlo erunt, ut nodi in ligno, sed ut clavi in rota; ac proinde contiguæ expanso, cui inhærent, non continuæ. Nec tamen nimium de hoc contendero, gnarus ut ignotam cœli materiam putarint Philo libro de somniis, & Damascenus Orthod. Fid. lib. II, cap. VI. Tantum dixero, eam, quam attuli sententiam, maximè mihi placere: uti & amplexi eam Iosephus Iudaic. Antiquit. lib. I, cap. I, Clemens Romanus lib. II Recognit. Cyrillus Hierosolymit. Catech. IX, Theodoretus quæst. XI in Genes. Procopius in cap. I Genes.

Geneſ. Gennadius & Severianus in Catena, Beda in Hexaëm. ut tot præteream recentiores; etiam illos proximi, aut præſentis ævi; quales Catharinus, Valeſius, Molina, alii.

Divinitatem ut Soli, & Lunæ, ſic ſtellis omnibus, tribuerunt tum barbari, tum Græci. Plato in Cratylo: Φαίνονταί μοι οἱ πρῶτοι τῶν ἀνθρώπων περὶ τὴν Ἑλλάδα τούτους μόνους θεοὺς ἡγεῖσθαι, ὥσπερ νῦν πολλοὶ τῶν βαρβάρων, Ἥλιον, καὶ Σελήνην, καὶ Γῆν, καὶ Ἄστρα, καὶ Οὐρανόν· *Qui Græciam primi incoluere, ii videntur mihi illos ſolùm Deos exiſtimâſſe, quos nunc etiam barbari multi pro Diis habent; Solem, Lunam, Terram, Aſtra, Cœlum.* Quæ verba etiam adducit Euſebius præparat. Euangel. lib. III, cap. II. Nec hac parte ſolùm erratum à vulgo; ſed etiam philoſophis: uti Xenocrate Chalcedonio, & Alcmæone Crotoniate; de quibus teſtis Tullius *. Similiter Stoici: ut Poſidonius apud Stobæum, Ἄστρον εἶναί φησι σῶμα θεῖον, ἐξ αἰθέρος συνεστηκός· *ſtellam eſſe corpus divinum, ex æthere compoſitum.* Quid verò eos in hanc compulerit ſententiam, docet nos Auguſtinus lib. IV de civitate Dei cap. XI: *Dicunt* (Stoici) *omnia ſidera partes Iovis eſſe, & omnia vivere, atque rationales animas habere: & ideo ſine controverſia Deos eſſe.* Vbi duo videmus argumenta: prius eſt à materia; quia, ut Poſidonius ait, compoſita ſint ex æthere, qui eſt Iupiter; ac proinde ſint partes Iovis. Hanc opinionem plenius diducam inferiùs; cùm oſtendam, ut per divinam naturam intellexerint rerum univerſitatem, præcipueque igneum ſpiritum, qui permeet univerſum. Alterum eſt à forma, qua vivant, & intelligant. Vivere autem colligebant, partim ex motu perenni, partim ex perpetuis operationibus in inferiora. Ac de motu quidem ſic argumentabantur, an argutabantur, dixero. Omne corpus inanimum quieſcit in loco ſuo naturali, ac proprio. At ſtellæ in eo non quieſcunt: uti nec Sol, vel Luna. Sidera igitur non ſunt inanima; ſed formam habent vitalem, quam *animam* dicimus. Atque ita ex natura corporum inferiorum bellè ſibi de ſuperiorum natura colligere viſi ſunt: quaſi Deo grave fuiſſet, talem iis indere naturam; per quam ſuapte vi aſſiduè moverentur. Atque ut motus ille non eſſet à propria corporum natura, poſſit Deus ἀμέσως † movere: poſſit eos motus ciere per intelligentias ſive angelos. Quorum quid ſit, certò nequit cognoſci; ut diximus antea.

* lib. I de Nat. Deor.

† immediatè ſive per ſe.

Præterea, ut referebamus, eo pugnant, quod cæleſtia in inferiorem operentur naturam, imò ſemper operentur: quod planè divinum videtur, ſecundùm illud Philonis in primo allegoriarum Legis; Παύεται οὐδέποτε ποιῶν ὁ θεός, ἀλλ' ὥσπερ ἴδιον τὸ καίειν πυρὸς, καὶ χιόνος τὸ ψύχειν, οὕτω καὶ θεοῦ τὸ ποιεῖν· καὶ πολύ γε μᾶλλον, ὅσῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀρχὴ τοῦ δρᾷν ἐστίν· *Nunquam deſinit Deus operari: ſed ut ignis proprium eſt urere, & nivis refrigerare; ſic & Dei eſt ope-*

eſt operari : atque hoc eo magis, quia & ipſe eſt principium ac cauſſa, cur omnes operentur. Sed (ut exemplis hic allatis inſiſtam) num proprie ignem, aut nivem, vivere dixerint, quia ille ſemper urat, hic refrigeret ſemper ? Quo jure igitur colligunt, ſidera vivere, quia ſemper illuminent ? Adde quod illuminatio non ſit ejus naturæ, ut promânet à forma vitali. Nec enim propriè vivit ignis noſter, utcunque luceat. Quin lux ejus eſt indolis, ut ne poſſit quidem à vitali principio dependêre. Quare ficulno nixi fuere argumento, qui ſidera, quoniam operentur, etiam vivere collegerunt.

Iam verò nec contenti fuere vitam tribuere ſtellis : etiam ſenſum aſſignarunt. Mitto antiquiores : phantaſiam ſeu interiorem ſenſum in iis agnoſcit Avicenna : Simplicius tres quoque exteriores ſenſus addebat ; tactum, viſum, auditum.

Imò rationales etiam fecerunt. Quomodo Zeno apud Stobæum ait, τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων ἕκαστον εἶναι νοερὸν, καὶ φρόνιμον πυρινὸν πῦρ· *Solem, Lunam, & ſingula aſtrorum aliorum, eſſe intelligentem ac ſapientem igneum ignem.* Eamque ſententiam etiam poetæ ſunt amplexi. Fabulantur* enim, ſtellam Pleiadum ſeptimam, nomine Electran, poſt Trojæ excidium, nolle amplius conſpici; quia Dardanus, gentis Trojanæ conditor, natus fuerit ex Electra. Quam rationem etiam Ovidius in Faſtis ‡ adducit : ſed ſic, ut alias etiam præmittat. Audiamus vatem :

Pleiades incipient humeros relevare paternos :
Quæ ſeptem dici, ſex tamen eſſe ſolent :
Seu quod in amplexus ſex hinc venere Deorum :
*Nam Marti Aſteropen * concubuiſſe ferunt :*
Neptuno Alcyonen, & te formoſa Celæno :
Majan, & Electram, Taygetamque Iovi.
Septima mortali Merope tibi, Siſyphe, nupſit.
Pœnitet, & facti ſola pudore latet :
Sive quòd Electra Trojæ ſpectare ruinas
Non tulit, ante oculos oppoſuitque manum.

Vbi, ut gentium poëtis faciliùs ignoſcam, facit; quòd neque noſtrâ defuerint ætate, qui putarent, ſimiliter ſe occultâſſe ſtellam polarem, poſt captam à Muhammede Conſtantinopolin. Quo nihil vanius. Quippe, ſi minutam unam exceperis, quæ inter polum, & minorem urſam, interjacet, illa ipſa in cauda minoris Vrſæ, uti olim ætate Hipparchi & Ptolemæi, ita hodieque maximè eſt polo vicina, & ſimiliter *polaris* vocitatur.

Ne illud quidem gentibus ſuffecit, ſi ſidera ſenſum, & rationem, haberent : quia & homines iſta obtinent; nec propterea Dii ſunt. Igitur diviniori quadam mente opus eſſe viderunt ; quam eos habere, ex eo concludebant,

* *Hyginus in Poët. Aſtron. ubi de Tauro, & Avienus in Arateis.*

‡ *lib. 4, v. 167, & ſeqq.*

* *Al.* Nam Steropen Marti.

debant, quia in æthere agerent, ſubſtantiâ maximè ſubtili, purâque. Cicero lib. II de Nat. Deorum: *Sidera æthereum locum obtinent. qui quoniam tenuiſſimus eſt, & ſemper agitatur, & viget: neceſſe eſt, quod animal in eo gignatur, idem quoque ſenſu acerrimo, & mobilitate celerrima eſſe.* Mirum verò hanc Platonis ſententiam ſaltem in tantum Philoni placuiſſe, ut ipſe etiam ſidera eſſe mentes quaſdam puriſſimas arbitraretur. Sic enim ſcribit libro de Somniis: Πάντα τῷ ποιητῇ τὰ τοῦ κόσμου μέρη καλὸν ἔδοξεν εἶναι ζώων ἀναπλῆσαι. διὰ τοῦτο γῇ μὲν τὰ χερσαῖα ἐγκατεσκεύασε, θαλάττῃ δὲ καὶ ποταμοῖς τὰ ἔνυδρα, οὐρανῷ δὲ τοὺς ἀστέρας· καὶ γὰρ ἕκαστον τούτων, οὐ μόνον ζῶον, ἀλλὰ καὶ νοῦς ὅλος ὁ καθαρώτατος εἶναι λέγεται· *Opifici mundi placuit omnes ejus partes animalibus implere. Propterea terræ attribuit terreſtria; mari, & fluviis, aquatilia; cœlo autem ſtellas. Nam & harum quæque non modò animal dicitur, ſed etiam mens puriſſima.* Vocat & eopſe libro ἀφθάρτους καὶ ἀθανάτους ψυχάς· *incorruptibiles & immortales animas.* Similiaque in hanc mentem apud eum habes libro de Gigantibus: item lib. de opificio mundi. Vbi ſtellas appellat ἀγάλματα θεῖα, καὶ περικαλλέστατα, *imagines divinas, & pulcherrimas*: ac, ut mentibus humanis videas præferri, ait ibidem: ζῶά τε εἶναι λέγονται, καὶ ζῶα νοερά· μᾶλλον δὲ νοῦς αὐτὸς ἕκαστος, ὅλος δι' ὅλου σπουδαῖος, καὶ παντὸς ἀνεπίδεκτος κακοῦ· *animalia dicuntur eſſe, & quidem animalia intelligentia. Magis verò unaquæque earum Mens eſt, tota undique bona, nec mali ullius capax.* Hactenus tamen abiit à gentibus, quòd ſtellas non putârit Deos; ſed Dei unius adminiſtros, ſive, ut loquitur ipſe lib. de Pietate, ἄρχοντάς τινας ὑπάρχους τοῦ πάντων πατέρος· *rectores quoſdam ſubditos omnium parenti.* Sed Philoni, ut aliis multis, hac etiam parte aſſenſit Origenes lib. I περὶ ἀρχῶν, cap. VII; uti & commentario in Ioannem. Atque hoc nomine eum reprehendit B. Hieronymus epiſtolis ad Pammachium, & Avitum. Inque epiſtola Vigilii Papæ ad Cæſarium Arelatenſem, inter cæteros anathematiſmos adverſus Origenem, habes & iſtum: *Siquis dicit, cœlum, & Solem, & Lunam, & ſtellas, & aquas, quæ ſuper cælos ſunt, animatas, & materiales eſſe quaſdam virtutes, anathema ſit.* Qui etiam ſecundo concilio Conſtantinopolitano, ſive Vniverſalium Synodorum quincta, fuit comprobatus: modò, in tanto priorum ſilentio, ſtare liceat ſcriptore, qui vixerit poſt annum Chriſti milleſimum ac trecenteſimum. Is eſt Nicephorus Calliſtus lib. XVII Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ cap. XXVII. Vbi pro eo, quod in verbis Vigilii antea adductis eſt *materiales virtutes*, interpres habet *rationales. Materiales* tamen etiam eſt in Summa Conciliorum, quam exhibuit Ioverius. Sed, an concilium vel hoc, vel illo pacto, ſcripſerit, non ſatis eſt apertum: imò ne illud quidem, an eam Origenis ſententiam damnârit. Qua de re ſic Conimbricenſes in Ariſtotelis lib. II de Cælo cap. I, quæſt. I: *Non tamen iſtiuſmodi dogma hæreſeos titulo notandum*

 cenſe-

censemus, propterea quòd, an decretum illud à quinctâ Synodo editum fuerit, haut omnino constat. Priores verò, plerique saltem, ne de hoc quidem, verumne, an falsum esset dogma, certi aliquid signare ausi sunt. Siquidem B. Hieronymus in illud Ecclesiastæ*: *In circuitu pergit spiritus, & in circulos suos revertitur*: scribit hoc pacto: *Sive ipsum Solem spiritum nominavit, quòd animet, & spiret, & vigeat, & annuos orbis cursus expleat: sive quòd Lunæ lucentem globum†,*

—— Titaniaque astra,

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus

Mens agitat molem, &c.

* cap. 1, vers. 6.

† Æn. 6.

Nec B. Augustinus definire quicquam voluit lib. II de Genesi ad literam cap. postremo: *Solet*, inquit, *quæri, utrùm cæli luminaria ista conspicua sola sint, an habeant rectores quosdam spiritus suos: & si habent, utrùm ab eis vitaliter inspirentur, sicut animantur carnes per animas animalium; an sola sine ulla permixtione præsentia.* Ac de isto subjungit; *In præsenti non facile posse comprehendi.* Item; *Servatâ semper moderatione piæ gravitatis, nihil credere de re obscura temere debemus.* Imò in Enchiridio ad Laurentium cap. LVIII ait: *Nec illud quidem certum habeo, utrùm ad eandem* (angelorum) *societatem pertineant sol, & luna, & cuncta sidera; quamvis nonnullis lucida corpora esse, non cum sensu, vel intelligentia, videantur.* Et sanè vivere astra, probabile arbitratur Aureolus in II, dist. XIV, quæst. II, art. II: & quæst. III, art. und. Item Capreolus distinct. eâdem. Quin, ut de Scoto, & Cajetano, taceam, sententiæ huic favet Aquinas opusculo de Angelis cap. II, & QQ. disput. qu. de Anima art. VIII, imprimis resp. ad III, IV, V. Dubitat etiam Dionysius Carthusianus in II, dist. XIV, qu. IV. Ascanius quoque Martinengus Tom. II in Gen.* ait, quæstionem hanc *problema esse neutrum in via Patrum, neutramque partem ab Ecclesia damnatam.* Atque addit, in eadem opinione fuisse præceptorem suum Vilelmium lect. XIX in Genes. Itidem de eo in utramque partem posse disputari, opinio est Francisci de Sylvestris Ferrariensis comment. in Summam Thomæ contra Gentes cap. LXX; idque occasione eâ refert, quòd ibidẽ docuerat Thomas, Aristotelem censere, cœlum componi ex corpore cælesti, & anima, quæ det esse per modum formæ; posteaque subjecisset: *Hoc autem, quod dictum est de animatione cœli, non diximus asserendo, secundum fidei doctrinã: ad quam nihil pertinet, sive sic, sive aliter dicatur.* Suamque hanc opinionem firmat Thomas auctoritate Augustini; qui & ipse, in verbis superiùs adlatis, certi nihil de eo statuere auderet. Sed enim de Aristotele non ita liquet. Moverunt quidem ad scribendum ista Aquinatem, quæ legerat apud philosophum lib. II de Cœlo context. XIII, & LXI: item lib. II Metaph. text. XXXV. Et similiter Aristotelem cepere Alexander, Simplicius, Philoponus, alii: atque è junioribus Vasquez

* pag. 889, & seq.

Vasquez Part. I, qu. CLXXXIII. Sed enim, quæ Aristoteles in VIII φυσ. ἀκροάσ. disserit, inque XII Metaph. potiùs evincere videntur, cœlum statuisse animatum, non intrinsecus, sive ratione formæ informantis; sed extrinsecus, seu ratione formæ assistentis; cui cælum sic conjungatur, ut duo unum fiant per virtutem contactus; eoque cælum, & quæ cælo insunt, animata esse, non ut animal, sed ὁμωνύμως. Et sanè ipse Thomas, cùm aliter antea scripsisset, postea in Summa Theologiæ part. I, quæst. LXX, art. III, non nisi posteriori modo animata esse sidera agnoscit: ac ratione etiam adstruere laborat, inter animam ullam, & corpus cæleste, nullam esse conjunctionem substantialẽ; sed, ut dixi, contactum virtutis. Mirum verò, addere, eandem esse sententiam Platonis in Epinomide. In quo planè fugit ratio summum virum. Plato enim credidit, sidera propriè vivere, motusque eorum esse non à forma solùm adsistente, ut motore; sed insitâ, ac informante. Putabat quippe, nobilissimo corpori nobilissimam formam, qualis est anima, convenire: eoque absurdum esse, si muta animantia, imò insecta, plantæque, animam haberent; contrà cæleste corpus eâ destitueretur: nec esse verisimile, solem sideraque vitâ carere, cùm vitam multis præbeant; ut illis, quæ ex putredine generantur. Vide eos, qui collationem Platonis cum Aristotele instituerunt: inque his, quæ Iacobus Carpenterius eruditè disserit in Alcinoi cap. XII. Eamque Platonis opinionem seculo quoque nostro approbavit Tycho Brahe epist. ad Rhotmannum scripta an. CIↃ IↃ XC, XVIII April: *Verùm hæc in cælestibus cælesti quodam, & longè vivaciore exquisitioreque modo, eveniunt, quàm in animantibus terrestribus, vel æquoreis: cum & cælum animatum esse, ipsaque cælestia corpora animantia quædam cæli, vitali spiritu prædita, non abs re sensisse videatur divina illa Platonicorum philosophia.* Etsi verò de hoc dogmate nihil unanimi Ecclesiæ consensu fuerit definitum: haut levia tamen obduci posse Platonicis videntur. Primùm illud, quòd nec in creationis historia, nec alibi in Scripturis uspiam, intellectus sideribus, nisi tropicè, & per προσωποποιΐαν, tribuatur: sed disertim contrà, propter hominis ea ministerium, facta dicantur. Vt Deuter. IV, 19: *Ne fortè, elevatis oculis ad cælum, videas Solem, & Lunam, & omnia astra cæli; & errore deceptus, adores ea, & colas, quæ creavit Dominus Deus in ministerium cunctis gentibus, quæ sub cælo sunt.*

Præterea videmus, paucissimos ex Sanctis Patribus esse, qui iis vitam tribuerint: plurimos è contrario, qui cælos & sidera animâ dicant carere. In quibus, præter eos, quos dixi, Basilius in Hexaëm. homil. III, Ambros. in Hexa. lib. II, cap. IV; ac pro hac etiam sententia à Psello adductus Gregor. Nazianzenus orat. XXXVIII, & XLII: adhæc Cyrillus lib. II contra Iulianum, Chrysostomus homil. in psal. IV, Procopius

comment. in Genesin. inque operibus B. Augustini incertus scriptor libri de cognitione veræ vitæ cap.VI. Eoque opinio altera suspectior est, quòd, qui nutâsse in hac parte visi sunt, postea apertè sideribus vitam omnem ademerunt; ut de Augustino, & Aquinate, vidimus. Deque Hieronymo idem liquet ex illo, quod Origenis sententiam improbârit: nisi eò solùm respexerit, quod is animas putarit ante cælum creatas, posteaque corporibus sociatas esse cælestibus.

Nihil verò æquè ab hac sententia deterruit Sanctos Patres; quàm illud, quòd si astra vitâ, sensu, rationéque, forent prædita; sine dubio tanto mentes illæ cælestes præstantiores essent mentibus humanis, quanto æther purior & excellentior est corpore terreno. Vnde sequi videbatur, venerationem etiam ac cultum iis deberi. Sanè Adamus Tannerus, eruditus societatis Iesu Theologus, Dissertatione de Cœlis quarta, sic scribit: *Si cœli sive astra essent prædita animâ rationali sive intelligenti, & si in gratia essent; possent utique à nobis etiam coli aliquo cultu sacro seu religioso, qualis hominibus sanctis convenit.* Sic cùm homo colligat Christianus; quis non videt, quanti ea res periculi foret apud gentiles, si Christiani ipsi faterentur, sidera vitâ & intellectu prædita esse? Nec enim unquã gentiles in animum induxissent, sidera eò non esse invocanda, quia fortasse non essent in statu gratiæ, sed peccati, eoque damnationis. Nihil tale, inquam, cogitassent de sideribus beneficis, inque æthere ipso honorifica sua munia bono mortalium capessentibus. Equidem non dubito, quin B. Augustinus, qui prius nutare visus fuit, vel præcipuè, ad hoc periculum apud gentes & rudes Christianos evitandum, priorem retractârit sententiam; ut factum videmus lib. II Retract. cap. VII: quemadmodum & contrarium asserit libro contra Priscillianistas, & Origenistas, cap.VII. Solidéque multò ante Augustinum sententiæ istius auctoribus occurrerat Lactantius lib. II, cap. V: ubi inter alia sic scribit: *Si Deos esse iccirco opinantur, quia certos & rationabiles cursus habent; errant. Ex hoc enim apparet Deos non esse, quod exorbitare illis à præstitutis itineribus non licet. Cæterum si dii essent, huc atque illuc passim sine ulla necessitate ferrentur, sicut animantes in terra: quarum quia liberæ sunt voluntates; huc atque illuc vagantur, ut libuit: & quo quamque mens duxerit, eo fertur. Non est igitur astrorum motus voluntarius, sed necessarius, quia præstitutis legibus officiisque deserviunt. Sed cum disputaret* (Lucilius Stoicus apud Ciceronem *) *de cursibus siderum; quos ex ipsa rerum ac temporum congruentia intelligebat non esse fortuitos; existimavit voluntarios, tanquam non possent tam dispositè, tam ordinatè moveri, nisi sensus illis esset officii sui sciens.* Cætera quoque exscribere longum foret. Ipsum adi: ac Prudentium in secundo adversus Symmachum. Quare concludam verbis Damasceni lib. II Orthod. Fid. cap. VI: Μη-

* *lib.2 de Nat. Deor.*

δεὶς

δεὶς ἐμψυχωμένους τοὺς οὐρανοὺς, ἢ τοὺς φωστῆρας ὑπολαμβανέτω· ἄψυχοι γάρ εἰσι, καὶ ἀναίσθητοι· *Nemo cœlos, aut luminaria, arbitretur animata. inanima enim ſunt, & ſenſus expertia.* Atque hæc universè dicta ſint de ſtellis, & divinitate iis falsò attributa. Deinceps de illis magis particularia proſequemur.

CAPVT XXXI.

Acceditur ad ſtellas erraticas. Martis ſcintillatio. Excluſis Sole Lunaque, qui Lumina *dicuntur, quinque ſunt numero errones, qui Pythagoreis* canes Proſerpinæ, *Ægyptiis* Deorum lictores. *Hi coloribus diſtincti.* Φωσφόρος *pro Luna, ut Latinis* Lucifera. *Venus, & Mercurius, incrementa, & decrementa ſua habent, inſtar Lunæ: ac ejuſdem inſtar, Venus, Mercurius, & Iupiter, eclipſin patiuntur.* Veneris ſtella διακελλικῶς, *ut diſtinguatur à ſidere Lunæ, quæ & ipſa* Venus *dicitur. Solem à Venere, & Mercurio, circumiri. Quando Venus veſperi, quando mane oriatur.* Veſper *pro* Lucifero. Nocturnus, *pro Heſpero. Deſultatorii equi Lucifero dicati. Heſpero furvus equus, albus Lucifero. Elegiam in obitum Mæcenatis indignam eſſe Pedone Albinovano; contrà quàm viro magno viſum. Venus diſtincta ab Heſpero, ut præſes ab eo cui præſidet. Feſtum* Phoſphoria. *Venus, ſexus utriuſque ſidus, cum Heſperum ſignificat.* Phoſphori *ſive* Lucis-dubiæ *templum apud Gaditanos. Vnde Lucifer Hebræis* Helel *dicatur. Venus, cùm pro Luna ſumitur, utroque eſt ſexu prædita. Venus à mulieribus armatis, à viris culta muliebri habitu indutis. Quas cauſſas prætexant Saraceni, cur oſcula dent lapidi, qui Veneris dicitur. Venerem iis, ſi Græcis credimus, Lunæ & Luciferi ſidus complecti: ac dici illis* Chabar, *ſeu* Cubar: *hoc* Magnam *denotare. Vnde Diis* Cabiris *nomen.* Cochab *per* ἀντονομασίαν *pro ſtella Luciferi. Vnde ſit, quòd Muhammedani hebdomadem terminent die Veneris, & cur per Heſperum ac Luciferum jurent.*

CVm ſtellarum aliæ ſint fixæ, aliæ erraticæ: dubium non eſt, quin erraticæ priùs in Deorum numerum ſint adſcitæ. Vnde & cum Sole, Lunaque, ſolas eorum ſunt nominibus dignati, qui *Majorum gentium Dii*, vel *Selecti* dicuntur. Ad honorem hunc multum contulit, quòd non conſiſtant uno in loco; ſed eum mutent: unde &, licet motus eorum ſit certiſſimus, errare tamen per cælum videntur, contra naturam aliarum. Atque hæc cauſſa iis *planetarum*, ſive *erronum* nomen fecit. Etiam ab aliis ſtellis eo differre animadverſum, quòd non ſcintillarent: niſi quòd Martis ſtella interdum videatur vibrare ac quaſi divaricare lumen ſuum: ſive id ob peculiarem interpoſiti, ſeu ætheris, ſeu aëris naturam, ſive aliam ob cauſſam, contingat.

Hujuſmodi ſtellæ ſtatui ſolent quinque: unde & Arato πέντε ἀστέρες,

 quinque

quinque ſtellæ, dicuntur : uti & Propertio lib. IV, eleg. I. Ac Tullius quoque in primo de Natura Deorum, nunc *quinque ſtellas vagas*, nunc *quinque errantia ſidera* appellat. Iulii item Hygini eſt in Poetico Aſtronomico: *Reliquum eſt nobis de quinque Stellis, quas complures, ut Erraticas, ita* Πλανήτας *Græci dicunt.* Ac ſimiliter Iulius Firmicus lib. I, cap. IV, & Macrobius lib. I in Somnium Scipionis cap. XVII; qui ad diſcrimen harum, & cælo infixarum, Solem, Lunamque vocat *Lumina*, ut Græci φῶτα: nempe κατ' ἐξοχὴν, tanquam φωστῆρας μεγάλους, prout vocant LXX Gen. I, 16. Hebraicè eſt מְאֹרֹת הַגְּדֹלִים. Pythagorei, quia Proſerpina eſt Luna, propterea vocitarunt canes Proſerpinæ; ut ait Clemens in V Στρωματέων, Ægyptiis habebantur velut ῥαβδοφόροι, ſive *lictores* : ſed δωδεκαλημόεια habita pro θεοῖς βουλαίοις, *Diis conſiliariis* : ut vetus ſcholiaſtes annotavit in IV Argonauticôn Apollonii.

In quinque his primò divinos obtinuiſſe honores videtur Venus, ſive

> Εσπερος *, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσαται ἀστήρ·
> *Heſperus æthereo longè pulcherrimus orbe.*

* Homer. Iliad. χ, v. 318.

Facilè enim in ſe oculos omnium candore ſuo convertit : cum Mercurius contrà ſit cæruleus; Iupiter rufus, aut flavus; Mars cruoris inſtar nigricans; Saturnus cinereus. Præterea obſervabant, hanc ſtellam moderatè calefacere, ac humectare : quo nihil ad generationem eſt conducibilius. Hinc Porphyrius apud Euſebium lib. III Præparat. Euangel. cap. XI : Τὸν δὲ τῆς Ἀφροδίτης ἀστέρα θεωρήσαντες γενεσιουργὸν, ἐπιθυμίας τε καὶ γονῆς αἴτιον, γυναῖκα μὲν ἀνέπλασαν διὰ τὴν γένεσιν, ὡραίαν δὲ, ὅτι καὶ Εσπερος, ὃς κάλλιστος &c. *Stellam autem Veneris, cùm ad generationem prolemque gignundam aptam, & cupiditatis, ac ſeminis cauſſam eſſe animadverterent; eam, ob generationem, effinxere ſpecie mulieris; ſed formæ perelegantis, quia & eadem Heſperus ſit : qui pulcherrimus.* Duo igitur ſidera generationi præfecerunt; Lunam, de qua fusè antea vidimus, & Heſperum, ut Porphyrius hîc docet. Atque ejus rei etiam communem eſſe cauſſam videmus : nempe quia utrumque ſidus modicè calefaciat, & humectet; uti ad generationem requiritur. Atque arbitror, eandem eſſe rationem, cur & Luna, & veſpertina hæc ſtella, ſint commune nomen Veneris ſortitæ. Nam Lunam etiam Ἀφροδίτην ſive Venerem nominatam, fusè ſatis ſuperius † oſtensùm. Imo & his duobus commune eſt Φωσφόρου nomen datum. Nec enim ſolùm ſic Veneris ſtella dicitur, ſed etiam Luna : ut quæ Euripidæ ſit Φωσφόρος Ἄρτεμις, *Lucifera Diana*; ut Tullius reddit in ſecundo de Nat. Deor. Ac ſimiliter capio in hoc ejuſdem philoſophi ſcenici :

† cap. 27.

> —— Οτι γὰρ ἐνιαυτὸς τέκοι
> Κάλλιστον, εὔξω φωσφόρῳ θύσειν θεᾷ.

—— Pul-

—Pulchri quicquid annus pepererit,
Est animus hoc offerre Luciferæ Deæ.

Phurnutus : Ηδ' Αρτεμις Φωσφόρος μὲν ἐπωνομάσθη, διὰ τὸ καὶ αὐτὴν σέλας βάλλειν, καὶ φωτίζειν ποσῶς τὸ περιέχον, ὁπόταν μάλιστα πανσέληνος ᾖ· *Diana quoque Luciferæ cognomen accepit, quia & ipsa splendorem emittat, ac cœlum aliquatenus lumine suo illustret, imprimis quando est plenilunium.* Magis etiam hi ipsi utrumque sidus communi Veneris & Phosphori nomine dignati forent; si constitisset iis de aliis quoque, quæ communia habere, telescopio, sive tubo Batavo, repertum fuit. Quale est, quòd stella hæc instar Lunæ crescat, & decrescat: ac tum plena sit, quando remotissima est à terra; corniculata autem, cùm retrograda, & terris proxima. Item quòd, ad Lunæ modum, patiatur Eclipsin. Neutrum tamen his convenit solis: sed prius in Mercurio quoque locum habet: posterius, ut in Venere & Mercurio, sic in Iove etiam, telescopio sibi deprehensum, tradit Mersennius in Genes. cap. I, vers. XIX *.

* *pag.* 108.

Quia igitur duplex est Venus; Luna, & quinque erraticarum una: tollendæ ambiguitatis caussâ, erraticum hoc sidus non incommodè *stellam Veneris* dicemus: idque præeunte Tullio in II de Nat. Deor. item Varrone in secundo rerum divinarum libro; unde hæc Servius adducit: *Ex eo, quo à Troja est profectus Æneas; Veneris, per diem, stellam semper vidit; donec in Laurentum agrum venit; ubi non est amplius visa. quare cognovit, terras esse fatales.* Item eodem Varrone, apud B. Augustinum lib. XXI de Civit. Dei cap. VIII: *In cœlo mirabile exstitit portentum. Nam in stella Veneris nobilissima, quam Plautus Vesperuginem ‡, Homerus * Hesperum appellat, pulcherrimam dicens, Castor scribit, tantum portentum exstitisse, ut mutaret colorem, magnitudinem, figuram, cursum: quod factum neque antea, neque postea sit.* Græcis similiter Ἀφροδίτης ἀστὴρ ‡ nominatur: nonnullis tamen Ἥρας ἀστὴρ † dicitur. Sed hæc probè conveniunt, cùm eadem sit diva: unde Laconibus simulachrum Ἀφροδίτης Ἥρας *: ut ex Pausania antea ‡ diximus.

‡ *Amphitr.* I, I.
* *Il.* χ, 318.
‡ *Veneris stella.*
† *Iunonis stella.*
* *Iunonis Veneris.*
‡ *cap.* 27.

Nec per *Veneris stellam* solùm Vesperum sive Hesperũ intelligimus; sed etiam Luciferum. Quippe eadẽ est stella. Nam cùm Mars, Iupiter, Saturnus, quia sint supra Solem, careant emersione vespertinâ, & occultatione matutinâ; & contrà Luna, quia est sub Sole, nõ habeat emersionem matutinam, aut occultationem vespertinam: in Venere ac Mercurio, quia, ut cap. prox. dicam, circumeunt Solem, eoq; nunc illo superiores sunt, nunc inferiores; utramque emersionẽ, utramque item occultationem, habemus. Ac Venus quidem, cùm superior est, mane occultatur, hoc est, sub radiis conditur Solaribus: oriturque vesperi, sive ex radiis Solaribus emergit: ac dicitur tum Hesperus, seu Vesper, sive Vesperugo: ut apud Plautum

Amphy-

Amphytryone: ut observatum Varroni in V de L. L. & Festo. Quando autem Sole est inferior, heliacè occidit vesperi, maneque oritur, sive emergit: ac tum Εωσφόρος, vel Φωσφόρος, sive *Lucifer*, vocatur, vel etiam *Eous*. Helvius Cinna apud Servium *:

Te Matutinus flentem conspexit Eous:
Et flentem vidit paullo pòst Hesperus idem.

* *in illud* I *Georg.* Aut cum Sole novo terras irrorat Eous.

Quodammodo tamen Phosphori, & Hesperi nomina confudit Horatius lib. II, od. IX, cùm ait:

— Nec tibi, Vespero
Surgente, decedunt amores,
Nec tepidum fugiente Solem.

Vbi communi nomine *Vesperi*, & matutinum, & vespertinum sidus complectitur. Magis distinxit Statius Papinius: qui, Plauti exemplo, Hesperum vocat *Nocturnum*, VI Thebaidos:

Roscida jam novies cœlo demiserat astra
Lucifer, & totidem Lunæ prævenerat ignes,
Mutato Nocturnus equo.

Quem ad locum sic Lutatius sive Lactantius: *Lucifer & mane oritur, & vesperi; sed equo mutato. Poetæ autem quadrigas dant Soli, bigas Lunæ, equos singulos sideribus. Eundem ergo Vesperum* (ac Luciferum) *vult haberi: ut Horatius Vesperum pro Lucifero posuit.* Ab hac equi mutatione vocatus, *Desultor*; facratique illi sunt desultatorii equi. Cassiodorus lib. III Var. ad Faustum Præpositum: *Biga quasi Lunæ, quadriga Solis imitatione reperta est. Equi desultatorii, per quos Circensium ministri missos denunciant exituros, Luciferi præcursorias velocitates imitantur.* Subjungit deinde: *Sic accidit, ut dum se colere astra putarent, religionem suam ludicrâ similitudine profanarent.* Isidorus lib. XVIII Orig. cap. XXXVI: *Quadrigas Soli, bigas Lunæ, & trigas inferis, sejugas Iovi, desultores Lucifero & Hespero consecraverunt.* Caussas deinde, præterquam de desultoribus, adjungit. Horum, desultorum dico, ea est ratio, quòd Lucifer de equo in equum desilire crederetur. Eorum unus albus, quo vehitur Lucifer. De eo sic Ovidius II Amor. el. XI:

Hæc mihi quamprimum cælo nitidissimus albo
Lucifer admisso tempora portet equo.

At Hesperi equus furvus; ut indicant Ovid. lib. II Fast. † & Pedo Albinovanus eleg. in obitum Mæcenatis: si modò ea tam nobilis est poetæ, quod maximus vir Iosephus Scaliger putabat. Mihi, ut liberè dicam, hominis Scholastici videtur. Nulla enim ex parte accedit ad genium, quem cernas in elegia Pedonis ad Liviam de morte Drusi Neronis. Sed enim dixerit aliquis, eos, quos signabã, Pedonis versus valde adversari nobis.

† *vers.* 314.

nobis. Nam Venerem eandem ac Heſperum dicebamus. At Pedo ait, Heſperum ſic diligi à Venere, ut medio etiam in curſu dimittat, valde eum aſtrico deſiderante choro, cujus fuerat choragus. Sic enim canit:

Quæſivere chori juvenem ſic Heſperon illum;*
Quem nexum † medio ſolvit in igne Venus:
Quem nunc in fuſcis placidâ ſub nocte nitentem
Luciferum contrà currere cernis equis.

* *Scalig. pro* illum *leg.* olim.
† *Scal. pro* nexum *leg.* necdum.

Sed facilè hunc nodum exſolvimus, diſtinguendo cum Varrone*, & Auguſtino †, triplicem gentium Theologiam; poeticam, philoſophicam, & civilem. Ex philoſophica de Diis doctrina; Venus eſt vel Luna, ut vidimus, vel Lucifer, ſive Heſperus. Sed ex poetica, ac civili, ſupra hos cælos ſtatuuntur mentes quædam æternæ à ſideribus diverſæ: quomodo Iovem, Apollinem, Iunonem, Venerem, cæteroſque Deos Conſentes, conſiderare jubet Appulejus. Quippe eos, inquit*, *Natura viſibus noſtris denegavit: necnon tamen intellectu eos mirabundi contemplamur, acie mentis acriùs contemplantes.* Quid apertius hîc, quàm ab eo per Deos Conſentes intelligi, non corpora cæleſtia, vel ſubcæleſtia: ſed ſublimiorem quandam naturam, nec niſi animis conſpicuam? Ex hujuſmodi igitur Theologorum mente diſtinguit Pedo inter Heſperum, & Venerem: perque hanc, non ſtellam intelligit, ſed mentem cæleſtem ſtellæ præſidem, viſui noſtro denegatam; quippe ſideribus omnibus ſublimiùs cælos terraſque deſpicientem.

* *lib. 1 rerum divinarum, cujus verba adduximus jam lib. hujus cap. 1.*
† *lib. 4 de civitate Dei cap. 37, & lib. 6, cap. 4. Verba appoſui cap. 1.*
* *lib. de Deo Socratis.*

Sidus hoc, de quo orſi eramus dicere, nunc conſiderabant ut maſculum, nunc ut femineum: quaſi Deum ἀνδρόγυνον*. Vt marem ſpectabant, cum dicerent, vel Heſperum, vel Φωσφόρον ſive Luciferum; unde feſtum φωσφόρεια, Plutarcho memorata adverſus Coloten. Ac Gaditani etiam, ut Strabo teſtatur in tertio, habuere Φωσφόρου ‡ ἱερὸν: ubi non Dianam Luciferam, ſed Veneris ſtellam intelligi, ex eo cognoſcimus, quòd addat, aliter vocari Λουκεμδουβίαν: quaſi dicas Latinè, *Lucem-dubiam.* Vnde & colligere eſt, à Romanis eſſe hoc fanum. Vt feminam verò, Græci appellarunt Ἀφροδίτην, Romani *Venerem.* De quarum vocum origine vidimus cap. XXII, & XXVII. Hebræis vocatur הֵילֵל, ut Ieſ. XIV, 13, ubi legas הילל בן שחר Helel ben ſachar, *Lucifer, filius auroræ*, ſive *diluculi.* Eſt verò הילל, ab הָלַל, non prout notat *laudare*: unde *Hallelu-Iah, laudate Dominum:* ſed quatenus ſignificat, *ſplendere, illuminare*: à qua origine Arabibus etiam הלאל, *hilil*, hoc eſt, νεομηνία, ſive Luna nova; quæ iiſdem Luna tertia, quia novam numerant, ex quo cœpit apparere. Nec Hebræos fugit, Luciferum fuiſſe Veneri ſacratum. Nam Ieſ. XIV, 12, ubi in Hebræo eſſe diximus, *Lucifer, filius auroræ*, ſive Lucifer, qui mane oriebaris, Targum habet, *ſtella Veneris.* Vti & habet Maimonides in More Nebuchim parte II, cap. IX. Imò, Hebræorum

* *qui utrumque habeat ſexum.*
‡ *Phoſphori fanum.*

judicio, Veneris ſeu Luciferi venerationem etiam reſpexerit divinus Moſes, cùm Deuter. XXII, 5, ait : *Ne ſint arma viri ſuper mulierem, nec induatur vir veſtimento mulieris.* Qui locus adducitur quoque à Maimonide memorati proximè operis part. III, cap. XXXVII. Subjicit deinde, ut V. CL. Buxtorfius reddidit : *Invenies enim in libro* טמטום, tomtom *, *præcipi, ut Vir* ‡ *geſtet veſtimentum muliebre coloratum, quando ſtat coram ſtella Veneris : ſimiliter, ut Mulier induat loricam, & arma bellica, quando ſtat coram ſtella Martis.* Vbi videmus, diſtingui ſtellam Veneris ab illa Martis, & cultum hujus ab cultu iſtius. Vt liqueat, per Venerem ab eo non intelligi Lunam ; etſi ſubinde ſic capiatur : etiã in re ſimili ; velut cum Philochorus in Attide (ut à Macrobio traditum eſt *) *eandem* (Venerem) *affirmat eſſe Lunam : & ei ſacrificium facere viros cum veſte muliebri, mulieres cum virili ; quòd eadem & mas æſtimatur, & femina.* Vbi, Philochoro ut aſſentiam, facit, quòd conſtet, Lunam tum marem, tum feminam habitam; unde Luni Lunæque appellationes, ut ſuperiùs † dictum. Quare nihil impedit, quin eadem Venus, ut mas, & femina, culta ſit. Sed diſpar ratio in verbis Maimonidæ, vel ſaltem R. Samuelis Aben Tybbon Hiſpani, qui opus illud Maimonidæ ex lingua Arabica Hebraicè vertit : à quo non ſola Venus nominatur, ut à Philochoro ; ſed Venus, & Mars, opponuntur : ut diverſi potiùs planetæ intelligi debeant. Præſertim cùm non ſimpliciter dicat, viros muliebri, mulieres virili habitu indutos : ſed viros induiſſe muliebrem ; mulieres fuiſſe armatas. Cujus ratio obſcura non eſt. Venus enim amorum, Mars armorum præſes : ut facilè ſibi perſuaſerint gentiles, non alios Veneri gratiores, quàm qui ſeſe mollis ſexus veſte ſiſterent Deæ : nec alias Marti in ejus ſacris eſſe acceptiores, quàm quæ in armis conſpicerentur. De hac Veneris veneratione à viris, veſtem muliebrem indutis, etiam legas apud Firmicum lib. de errore profanarum religionum : quo loco de Aſſyriis, ac Venere ab eorum ſacerdotibus culta, diſſerit. Inter alia ait, eos *vocem effeminare, virilem ſexum ornatu muliebri dedecorare, in ipſis templis muliebria pati, & hanc impudici corporis labem glorioſa oſtentatione detegere, exornare muliebriter crines, & delicatis amictos veſtibus vix caput laſſa cervice oſtentare.*

* *hoc eſt, de obturatis. In veteri tralatione pro* tomtom *perperam eſt* centir.
‡ *In tralatione Buxtorfiana eſt* Mulier : *puto feſtinantis calami lapſu. Nam Hebraice eſt* האיש Haiſch : *non* האישה, haiſcha : *quod mox ſequitur.*
* *lib.* III *Saturn. cap.* VIII.
† *cap.* 5, *hujus lib.*

Etiam temporibus antiquis Venerem coluere Iſmaelitæ. Eum verò cultum accepere ab his Saraceni : ut traditum Euthymio Zigabeno in Panoplia, quo loco Saracenos refellit. Græcè eam partem edidit Sylburgius. In qua, inter alia, legas, ut lapidem illum, quem Saraceni magna animi devotione oſculantur, eo quòd exiſtiment, eſſe lapidem, ſuper quo Abraham cognovit Agar, vel cui alligarit camelum ſacrificaturus filium, eſſe caput ſimulachri Veneris. Verba ejus ſunt : Ὁ δὲ ῥηθεὶς λίθος, κεφαλὴ τῆς Ἀφροδίτης ἐστὶν· ἣν πάλαι προσεκύνουν οἱ Ἰσμαηλῖται· φέρει γὰρ μέχρι καὶ νῦν τοῖς ἀκριβῶς

ἀκειβῶς κατασκοποῦσιν ἐκ γλυφίδος ἀπολύπωσιν κεφαλῆς· at prædictus ille lapis est caput Veneris, quam Ismaelitæ jam olim adorabant. Quippe lapis ille accuratiùs spectanti etiamnunc præfert deformationem capitis. Etiam in anathematismis, qui recitantur convertenti se à Saracenis ad religionem Christianam, lapis ille dicitur esse in domo Make: atque ἐκλύπωμα τῆς Ἀφροδίτης ἔχειν *: item illa de Abrahami congressu super hoc lapide, & cameli ad eum alligatione, ibidem referuntur. Fortasse ista potiùs interpreteris de Venere, prout Lunam significat, & Vraniæ sive Cælestis nomine celebratur. Equidem ab opinione ea non abhorret animus: sed censeo, ista non pugnare. Quippe Arabes junxerunt cultum Lunæ, & Luciferi: ab Arabibus autem hunc ritum edocti sunt Saraceni. Saltem sic eorum mentem cepere Græci: uti videre est initio Saracenicorum, ex Euthymii Zigabeni panoplia: Οἱ Σαρακηνοὶ μέχρι τῆς Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως χρόνων, εἰδωλολάτρουν, προσκυνοῦντες τῷ Ἑωσφόρῳ ἄστρῳ, καὶ τῇ Ἀφροδίτῃ, ἣν δὴ καὶ Χαβὰρ τῇ ἑαυτῶν ἐπονομάζουσι γλώττῃ· δηλοῖ δὲ ἡ λέξις αὕτη τὴν Μεγάλην. *Saraceni usque ad Cæsaris Heraclii tempora idola coluerunt, adorantes Luciferum, & Venerem: quam suâ linguâ* CHABAR *vocant: vox autem ea illis* MAGNAM *significat.* Similiter Georgius Cedrenus in Chronicis, quo loco vitam Muhammedis perscribit: Τὸν Ἀφροδίτης ἀστέρα τὸν Ἑωσφόρον εἶναι μυθολογοῦσιν· ἣν δὴ καὶ Κουβὰρ τῇ ἑαυτῶν κακεμφάτῳ ἐπωνομάζοντο γλώσσῃ, ὅπερ ἐστὶ Μεγάλη· *Luciferum fabulantur esse stellam Veneris: quam & linguâ suâ absonâ absurdâque appellant* CVBAR, *quod significat* MAGNA. Posteaque hanc Saracenorum precationem subdit: Ἀλλά, ἀλλά, οὐά, κουβάρ, ἀλλά: ac ἀλλὰ ἀλλὰ exponit ὁ θεός, ὁ θεός: οὐά, μείζων: Κουβάρ, ἡ μεγάλη, εἴτουν ἡ Σελήνη, καὶ Ἀφροδίτη. ALLA ALLA, *Deus, Deus*; OVA *major*; CVBAR *magna, puta Luna & Venus.* Priori loco dixerat, Deam Cubar esse Luciferum, Veneris stellam: hìc ait esse Lunam ac Venerem: ut Luciferum cum Luna coluisse videantur. Interim Cedrenus de Οὐά, ut bene monitum clarissimo Seldeno †, deceptus fuit, cùm sit copula, ut Hebræis ו. Quare sensus est, *Deus, Deus, & Magna illa, Deus.* Pro Κουβὰρ apud Euthymium, ut vidimus, est Χαβάρ. Quod verò uterque *magna* exponit, id firmatur Hebræo כביר, cabir, *magnus, fortis*: ut Iob. VIII, 2. Indéque Samothracum Dii Κάβειροι, q. d. Deos magnos, ac potentes.

* *Veneris effigiem in se habere.*

† *Syntagmate 2 de Diis Syris, cap. 4.*

Satis hæc ostendunt, Euthymium, & Cedrenum, Saracenis tribuere Luciferi, & Lunæ cultum. Deque Lucifero favet quoque B. Hieronymus in vita B. Hilarionis eremitæ: *Vadens in desertum Cades, ad unum de discipulis suis visendum, cum infinito agmine monachorum pervenit Elusam, eo fortè die, quo anniversaria solemnitas omnem oppidi populum in templum Veneris congregaverat. Colunt autem illam ob Luciferum, cujus cultui Saracenorum natio dedita est.* Idem in hoc Amos cap. V, 26: *Portâstis verò Siccuth regem vestrum, & Chijunem, imagines*

gines vestras, sidus Dei vestri, quæ fecistis vobis : Sidus, inquit, *Dei vestri Hebraicè dicitur* כוכב, Cochab, *id est, Luciferi : quem Saraceni huc usque venerantur.* Nec fugit B. Hieronymum, *Cochab* generatim notare stellam : ut Num. XXIV, 17. Sed putavit, *Sidus Dei vestri*, idem valere ac, Deus vester, qui est sidus : quomodo, ex Aben-Esræ sententia, Genes. I, 31, dicitur *expansum cæli*, pro cælo : siméque *oppidum Antiochiæ*, pro Antiochia oppido, apud Ciceronem lib. V, epist. XVIII : *Eridani amnis*, pro Eridano amne, Maroni in sexto, & similia. Aben-Esra tamen *Chijunem* in verbis prophetæ adlatis non Luciferum, sed Saturnum, interpretatur. Vtcunque hoc fuerit, ex iis, quæ diximus, satis est apertum, non Lunam modò, sed Luciferum quoque, cultam esse à Saracenis. Atq; ab iis hoc Muhammedani habent, quod illis dies Veneris sit hebdomadis finis : quam *Giuma*, hoc est, *συνάξιν*, appellant *, quia est finis cultus, quo congregantur. Quemadmodum & exinde esse arbitror, quòd jurant per stellam vespertinam, & auroram : ut ex Alphurcain sive Alcorano videre est Azoara LXIII, XCVI, & XCIX. Sed longum fuerit omnia adferre, quæ ad Veneris, sive Luciferi cultum pertinent : præsertim si etiam me conferam ad gentes barbaras, tum antiquas, tum proavorum ætate repertas : ex quibus Peruanos coluisse Luciferum, parebit inferiùs, cùm universè de stellis fixis dicetur.

* *Scaliger lib. 2 de Emendatione Temp. lib. 2, cap. de anno Hegiræ, & lib. 5, cap. de primo Muharram Hegiræ.*

CAPVT XXXII.

Ad Mercurium acceditur. Eum, Veneremque, non semper Sole esse depressiores ; sed sublimiores quoque, cùm utrumque sidus volvatur circa Solem : neque id planè veteres fugisse. Eoque, si cœlum sit solidum durumque ; proprios utrique epicyclos in Solis orbe tribui oportere. Porphyrio, ut Phœnici, ex Orientis more, Mercurium partim in Sole collocari, partim in Luna : priori modo, quatenus ratio est ; altero, prout orationem signat. Λόγος σύνθετος Hermopan, *& Ægyptiis* Hermanubis. Seches, Merkolis, Margemah, *Orienti sunt, qui Græcis* Ερμῆς, *&* Στίλβων. Mercurii *etymon, &* Στίλβοντος. *Cur Mercurium rationi, & orationi, præfecerint. Quanto Mercurius minor Lucifero, sive Hespero ; quantoque vicinior Soli. Cur Venus amoribus præfecta. Cur Mercurius dicatur stella communis : cur idem minister Deorum, & eloquentiæ præses. Vnde sint* Ερμῆς, sermo, sequo pro dico. *Cur Mercurio attributa talaria, & alæ. Cur Lystrenses Barnabam quidem Iovem, Paulum verò Mercurium putarint. Cur Mercurii seniores rigente fascino, manibus & pedibus mutili; juniores verò, cum languido veretro, soleant effingi. Porphyrius, & Phurnutus aliter, quàm ab interpretibus factum, expositi. Cur Mercurius mercatoribus præsit. Cur gallum ei sacrificarint. Mercurii etymon alterum. Ratio ab ea, quam superiùs adduximus, diversa, cur Mer-*

Mercurius viis præfectus. Consuetudo lapidem adjiciendi acervo in Mercurii honorem : cujusmodi acervum ἑρμακα etiam dixerint. Ritus idem apud Saracenos, sive Arabas ; sed in Veneris honorem : & unde sit, quod in Oriente alii Mercurium, Venerem alii, hoc honore affecerint : & cur Muhammedani turribus imponant signum Lunæ corniculatæ. Ermensuyl *Germanis quidem Mercurium esse ; sed prout Solem designat. Vocis ejus etymon variè allatum. De ara Mercurii apud Gandavenses, & simulachro ejusdem apud Walachros, & unde Mercurio nomen* Walacher *datum.*

A Veneris stella venio ad Mercurium : idque non tam, quia ambo sub Sole constanter ferantur ; quemadmodum Ptolemæus putabat : quàm quia ambo sint *Solis comites* ; ut Cicero vocat in Somnio Scipionis, & Appulejus de Mundo : & quidem Solem ambo semper circumeant, sic ut dimidio tempore sint supra eum, dimidio infra eundem ; quemadmodum à Copernico, & Tychone, solidè est ostensum. Neque antiquis hoc temporibus planè fuisse ignoratum, docet nos is, qui Augusti Cæsaris temporibus vixit, M. Vitruvius ; cujus hæc verba lib. IX, cap. IV : *Mercurii, & Veneris stellæ, circum Solis radios, Solem ipsum, uti centrum, itineribus coronantes, regressus retrorsum, & retardationes faciunt, etiam stationibus propter eam circinationem morantur in spatiis signorum.* Ac plura ibidem in hanc mentem ; quæ cum retulisset, subjungit : *Uti à præceptoribus accepi, exposui :* quod argumento est, aliorum quoque eo tempore hanc fuisse opinionem. Similiter verò Martianus Capella lib. VIII : *Mercurii, Venerisque circulos epicyclos esse, id est, non intra ambitum proprium rotunditatem telluris includere ; sed de* (Solis) *látere quodammodo circumduci.*

Quamobrem, si secundùm Peripateticorum placita, solidi & densi orbes sint cælestes : necesse est fateamur, non esse orbes Veneri ac Mercurio proprios, sed suos in Solis orbe epicyclos ; non imaginarios quidem, sed veros ; quibus delati eandem sub fixis insistant viam, non modò cum directi, sed etiam cum stationarii, imò & quando retrogradi videntur. Eamque me opinionem memini anno abhinc quadragesimo in alma Batavorum apud Leidenses Academia, inter selecta ex singulis pene disciplinis pronunciata pro summi in philosophia honoris laurea publicè tueri. Nempe in peripato compluribus annis educto ulterius ab sectæ nostræ principe abeundi deerat fiducia. Sed si liquidum est cælum, (quod Scripturis, & Platoni, priorumque aliis, sanctis item Patribus, atque adeò experientiæ etiam, magis esse consentaneum, inferiùs ostendam) verisimilius etiam sit, planetas hosce, dum Solem ambiunt, stante cælo per se moveri, cœlumque, avium instar, penetrare.

Cultus Mercurii eſt ab Oriente. Sed primitus Oriens per Mercurium potius Solem, imò quandoque & Lunam intellexit. Videlicet (ut Porphyrius ait apud Euſebium *) utriuſque λόγου, hoc eſt, tum rationis, tum orationis, ὁ Ἑρμῆς παραστατικός· *Mercurius eſt exhibitor ac repræſentator.* Sed Mercurio, ut rationem ſignat, ſedes data eſt in Sole; ut autem orationem notat, in Luna: unde idem ſubdit: Λοιπὸν δὲ ὁ σύνθετος λόγος, ὁ μὲν ἐν Ἡλίῳ, Ἑρμῆς· Ἑκάτη δὲ, ὁ ἐν Σελήνῃ· *Cæterum cum id, quod Græcis dicitur* LOGOS, *compoſitum ſit ex ratione, & oratione:* LOGOS *quidem ille, qui in Sole eſt, propriè* MERCVRIVS; *alter verò, qui in Luna,* HECATE *nominatur.* Nempe ratione & viribus antiſtare, convenit magis viris: facundiâ pollere etiam mulierum eſt: ut non injuriâ, quemadmodum & antea diximus, molli ea ac femineo ſideri tribuatur. Atque ibidem addit, ut Logos ille compoſitus Ἑρμόπαν dicatur; voceque ex Græco, & Ægyptio nomine conflatâ, Ἑρμάνουβις.

* *lib. 3 præparat. Euang. cap. 11.*

Interea & ſtellæ Mercurialis cultus erat apud Orientales; inter cæteros, Babyloniis: qui eam coluere ſub nomine *Seches*: ſi rectè modò Heſychius: Σεχὲς, τοῦ Ἑρμοῦ ἀστὴρ Βαβυλωνίοις· *Seches, Mercurii ſtella Babyloniis.* Sed fortaſſe *Seches* idem ac *Seſach*: ac à *Seches* dictum ſit Sacæorum feſtum. Verùm hoc Dianæ Anaitidi erat ſacrum, non Mercurio, ſive per eum Solem, ſive ſtellam Mercurii intelligas; quod maluit Heſychius. Vidimus de hoc cap. XXIII. Dixere & Orientales מַרְקוֹלִים, *Merkolis*: unde Latinum *Mercurius*: item vocarunt מַרְגֵּמָה, *Margemah*: quemadmodum de utroque poſtea parebit: uti & cur Græcis Ἑρμῆς, nuncupetur. Idemque iis Στίλβων vocatus; ut ex Latinis teſtantur Cicero, Hyginus, Appulejus, Capella: ex Græcis Ariſtoteles, vel alius de Mundo, Heſychius, & alii. Sic verò dictus, non quia lumen ſuum vibret, prout στίλβειν dicuntur ſtellæ fixæ; ſed ſimpliciter, quia ſplendeat. Nam & στίλβειν, λάμπειν, ut Heſychius exponit.

Quæ Mercurio tribuerint gentiles, indicat Seneca lib. IV de beneficiis cap. VII; ubi ait, Deum, & Naturam, vocari *Mercurium, quia ratio penes illum eſt, numeruſque, & ordo, & ſcientia.* Sed iſta prope ad omnia humana ſe extendunt. Ex quibus tria potiſſimùm conſtare Mercurii beneficio credebantur. Complexus ea eſt Cæſar commentario VI belli Gallici: *Deûm maximè Mercurium colunt. hujus ſunt plurima ſimulachra: hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc viarum atque itinerum ducem: hunc ad quæſtus pecuniæ mercaturaſque habere vim maximam arbitrantur.* De Gallis loquitur; ſed ex iis, quæ ſubjungit, facilè apparet, eandem fere religionem his tribuiſſe, quam reliquæ gentes haberent. Primùm igitur videbimus, cur gentiles à Mercurio artes crediderint repertas. Deinde cur & merca-

turæ

turæ præfecerint. Denique cur eundem putarint viarum præsidem.

Ex iis, quæ de Sole, & ejus cultu, fusè adeò prosecuti antea sumus, liquidò perspeximus; Solem habitum Deorum principem: quippe cor mundi, vitæ fontem; à quo etiam animis cælitus se in corpora insinuantibus ingenii solertia, linguæ facundia, & tot alia bona, promanarent. Proximum ab eo honorem tribuerunt Lunæ; quia & magnitudine, & effectibus, maximè esset conspicua. Hinc itum ad planetas, & propinquitate, & errore suo, magis notabiles. Eorum quo quisque propior Soli, hoc magis ejus participat naturam. Itaque ex superis planetis Mars magis Iove calidus est, & siccus; Iupiter magis Saturno: ut cap. proximo exponam. Ex inferis autem planetis Mercurius Soli similior, quàm Venus. Longè quidem minor Mercurius est; quando Veneris ad terram cubicam proportio est ea, quæ senarii ad unum: at Mercurii ad eandem, ut XIX ad I. Verùm ut minor sit Venere, Soli tamen vicinior est. Nam cùm Venus etiam ad XLVII gradus à Sole excurrat: Mercurii stella, cùm à Sole abit, apogæa quidem est intra XXIX gradus*, perigæa autem infra XVIII. Ab hac Solis vicinitate major est Mercuriali stellæ calor, major siccitas. Itaque Veneris quidem stellam ob moderatum calorem, & humorem, quæ ad generationem plurimùm habent momenti, præfecere amoribus: in quibus est generandi appetitus. At Mercurium, qui calidior sicciorque, ac simile in nobis facit temperamentum, præfecere ingenio ac sermoni: quia qui temperamenti sunt calidioris ac siccioris, soleant esse ingenii solertis, judicii acris, diserti, negotiosi, atque industrii.

* *Keplerus epit. Astronom. lib. 6, part. 3.*

Sed enim, qui ingenio, & facundiâ valent, duûm sunt generum: cùm alii sint bonæ frugis, alii ad nequitiam animum applicent. Neutrum istorum Mercurio attributum, qui ad illa indifferens; unde *communis stella* dicebatur. Itaque Appulejus libro de Mundo; *Solis*, inquit, *comites, amœnus Lucifer, & communis Cyllenius stella.* Sed communis hæc vis ad alterutrum restringebatur à vicino planeta; qui si bonus foret ac salutaris, sollertia & facundia se exerebant in rebus honestis, & publico utilibus: sin se noxio planetæ applicuisset, fiebant homines improbè versipelles, & στρεψίμαλλοι ac vulpiones, ad alios, ac publicum, perdendum. Eam rem sic explicat Servius in I Georg. *Sciendum sanè de planetis quinque duos esse noxios, Martem, & Saturnum; duos bonos, Iovem, & Venerem: Mercurius verò talis est, qualis ille, cui jungitur. unde etiam fingitur minister esse Deorum, quod eorum obtemperat potestati. Hinc est, quòd dicit: In quos cœli orbes erret Cyllenius ignis. Id est, utrùm in Septentrionalem, aut in Australem partem inclinetur: aut cui planetarum cohæreat, ut qualitatem Mercurii ex illo possis agnoscere.* Similiter Ioannes Saresberiensis Policratici sui lib. II, cap. XIX: *Mercurius*

rius verò talis est, qualem vicini planetæ permiſerunt: cùm & ipſe convertibilis naturæ ſit, potentioribuſque cohæreat. Vnde eum plerique præſulem Eloquentiæ opinantur, eò quòd illa juncta Sapientiæ plurimum proſit; Malitiæ ſociata, noceat plurimum.

Ab eo, quòd loquelæ, & eloquentiæ præeſſet, Ερμῆν dixere Græci. Nam ab ἐρέω, id eſt, *dico*, Ερμῆς venit; unde ἑρμηνεύειν, *interpretari cogitationes latentes*: tum *ſero* pro *dico*: item *ſermo*. Nempe eâdem analogiâ ab ἐρῶ, *dico*, ſit *ſermo*, ac ab εἴρω, *necto*, eſt εἱρμὸς, *ſeries*. Imò Scaliger *ſermo* ab εἱρμὸς deducit. Sed malim ab ἐρέω. Nam & ſpiritum tenuem quandoque abire in S, oſtendunt *ſudus* ab ἴδος; *ſequo* pro *dico*, ab ἔπω; unde ἔννεπε, *inſeque*, apud Livium Andronicum.

Quia loquelâ perficiunt rem nuncii, eò Mercurius *Deorum nuncius* * fingebatur. Hæc enim ſimpliciſſima ratio ejus appellationis videtur. Phurnutus addit, quia divinam voluntatem orationis præſidio cognoſcimus. Aliam etiam cauſſam ex Servio antea adduximus. Atque ex his eâdem videmus, cur Mercurium Homerus † διάκτορον ſive διάκτορα ‡ appellet. Eidem, ut eſt apud eundem Phurnutum, aurata addidere talaria, quia veloces eſſe nuncios oportet. Sive etiam, quia ἔπεα πτερόεντα *, ſecundùm Homerum. Propterea & petaſo, non humeris, addidere alas; ut volucrem ſignarent ſermonem, qui à parte capitis proficiſcitur. Atque ob hanc etiam cauſſam Λόγιος dictus eſt, eique linguam ſacrificabant: de quo itidem Phurnutus; item Athenæus †, Suidas, & Apollonii ſcholiaſtes. Etiam Ariſtides in Platonicâ ſecundâ τὴν ῥητορικὴν vocat τὴ Ερμῦ δωρεάν ‡. Vnde etiam liquet, cur Lyſtrenſes, cum SS. Paulus, & Barnabas, claudum ſanaſſent, utrique divinos exhibere voluerint honores; Barnabæ, ut Iovi; Paulo, ut Mercurio, quia dux eſſet verbi: quemadmodum legere eſt Act. XIV, 9.

* *Horat. lib. I, od. 10.*

† *Iliad. β.*

‡ *miniſtrum, & internuncium.*

* *verba alata.*

† *lib. I, cap. 9.*

‡ *Mercurii donum.*

Vide autem, quàm ridiculis ſymbolis divinum τῦ λόγυ, hoc eſt, rationis & orationis donum adumbrarint gentiles. Animi enim, & ſermonis contentionem intentis viri verendis expreſſerunt. Qua de re ſic Herodotus in Euterpe: Τῦ δὲ Ερμέω τὰ ἀγάλματα ὀρθὰ ἔχειν τὰ αἰδοῖα ποιεῦντες, οὐκ ἀπ' Αιγυπτίων μεμαθήκασι, ἀλλ' ἀπὸ Πελασγῶν, πρῶτοι μὲν Ελλήνων ἁπάντων Αθηναῖοι παραλαβόντες, παρὰ δὲ τύτων ὧλλοι. Αθηναίοισι γὰρ δὴ τηνικαῦτα ἐς Ελληνας τελέυσι Πελασγοὶ σύνοικοι ἐγένοντο ἐν τῇ χώρῃ· ὅθεν περ καὶ Ελληνες ἤρξαντο νομισθῆναι· *Vt verò Mercurii ſtatuas facerent cum rigido ac porrecto veretro, non ab Ægyptiis, ſed à Pelaſgis, didicerunt: & primi quidem Græcorum omnium acceperunt Athenienſes, ab his autē alii. Nam eâ tempeſtate Græcis aliis præſtabant Athenienſes: in quorum regione cohabitabant Pelaſgi: unde & cœpere haberi pro Græcis.* Myſticè eo vis ſermonis notabatur; ut Plutarchus nos docet; qui & addit,

addit, ſolere Mercurium manibus & pedibus mutilum effingi. Locus eſt, libro, An ſeni ſit gerenda Reſpublica: ubi ſenem, ait, poſſe eſſe immunem ab iis, quæ corpore obeuntur, ac ſufficere, ut conſilio valeat. Subdit inde: Διὸ καὶ τῶν Ἑρμῶν τοὺς πρεσβυτέρους, ἄχειρας καὶ ἄποδας, ἐντεταμένους δὲ τοῖς μορίοις, δημιουργοῦσιν· αἰνιττόμενοι, τῶν γερόντων ἐλάχιστα δεῖσθαι διὰ τοῦ σώματος ἐνεργούντων, ἐὰν τὸν λόγον ἐνεργὸν, ὡς προσήκει, καὶ γόνιμον ἔχωσιν· *Propterea & Mercurios ſeniores, ſine manibus ac pedibus, rigido fingunt veretro; hoc obſcurè quaſi per ænigma innuentes, hautquaquam à ſenibus requiri, ut corporis miniſteria obeant; dummodo ratio iis, atque oratio, efficax ſit ac fecunda.* Eodem refero illa Porphyrii apud Euſebium *: Ὁ δὲ ἐντεταμένος Ἑρμῆς δηλοῖ τὴν εὐτονίαν· δείκνυσι δὲ καὶ τὸν σπερματικὸν λόγον τὸν διήκοντα διὰ πάντων· Quæ ſic vertit interpres: *At Mercurius erecto quidem & intento corporis ſtatu, tùm vim orationis contentionemque repræſentat; tum verò ſeminalem quoque oſtendit rationem cuncta permeantem.* Non videtur mentem cepiſſe Porphyrii. Cenſeo ego, vocem ἐντεταμένου † ſignificare, eum parte illâ tentum, quæ exinde Catullo *, & Horatio ‡, *tentum* nominatur. Nam valde hoc convenit cum illo, quod dicit Porphyrius, ſignificari eo λόγον σπερματικὸν, *ſermonem ſeminalem ac fecundum.* Ἐντεταμένος igitur valet ἐντεταμένος τῷ μορίῳ *, ut Plutarchus hoc extulit; quemadmodum antea vidimus. Idem de faſcino refert Phurnutus: atque addit, juniores Mercurios cum languente faſcino efformatos, ad animi, & ſermonis, infecunditatem in iis ſignificandam.

* lib. 3 Præpar. Euang. cap. 11.

† extenti.

* epigr. ad Gellium.

‡ epod. od. 12.

* intentam habens eam partem corporis, qua viri ſumus.

Atque ex his ſatis eſt videre, quomodo, & quamobrem Mercurium præfecerint, ingenio, & ſermoni; & ut ab eo artes crediderint inventas, ad quas ſermone, vel ſollertiâ, opus eſt. Venio nunc ad alterum, cur negotiis, & quæſtui, præeſſe exiſtimarint. Hoc quoque ex iis, quæ expoſuimus, non obſcurè diducitur. Nam & ingenium ſubactum in mercatura requiritur; & commercia ſermone conſtant, ac eo ſæpe fraudulento; unde & Mercurius impoſtor, & fur fingitur. Gallus etiam ei victima erat, quia in mercatore exigitur vigilantia. Poſſis ab hac præfectura etiam nomen Mercurii arceſſere. Non multum enim à *Mercurio* abit מַרְכֻּלֶת †, *negotiatio*, à רָכַל, *negotiari, mercari.* Quod etymon placuit neceſſario ac propinquo meo, Ioanni Brunæo I. C. Reip. Middelburgenſis Senatori ac Quæſtori, viro Orientalium linguarum peritiſſimo, nec aliis eò ſtudiis inferiori.

† Ezech. 28, 16.

Supereſt tertium, cur Mercurium etiam viarum fecerint præſidem. Planè videtur hic honos potiùs competere Mercurio, ut Solem ſignat, quàm ſtellæ Mercuriali. Solari enim lumine vias de die cognoſcimus; quod noctu præſtat Luna. Itaque ut Diana, quæ eſt Luna, vocitata eſt Ἐνοδία: ſic dictus eſt Ἑρμῆς Ἐνόδιος, qui non alius ac Ἀπόλλων Ἀγυιεύς: quin

verò Apollo Sol ſit, dubium non eſt. Putidius autem ſit, hanc viarum notitiam tribuere, non lumini Solari, ſed minutæ Mercurii ſtellæ, & rariùs apparenti. Atque hoc etiam dictum nobis cap. XIII. Interea nunc occurrit etiam ratio, quâ poſſis referre hoc decus ad Mercurii ſtellam. Nam hæc, ut paullo antè dicebamus, præerat loquelæ: at ut cogitationis ſymbolum eſt loquela, ita loquelæ ſignum eſt ſcriptura, vel aliud, quod eandem habeat vim. Quid mirum igitur, ſi & viæ monſtratio Mercurii ſtellæ ſit attributa, quando *Mercurius* fingeretur formâ capitis humani impoſitâ lapidi quadrato, cui inſcriptum foret, quò via duceret. Ponebantur autem hujuſmodi Hermæ in biviis, triviis, quadriviis. Eoſque magnam partem facie truncavit Alcibiades; ut eſt apud Andocidem, oratione de Myſteriis habitâ, item Plutarchum in Alcibiadis vita. Ac quia caput Mercuriale imponeretur cubo, eo Mercurius τετράγωνος * dicebatur †. Ab eadem cauſſa eſt, quòd Mercurium vocarint lapidum congeriem. Iſidorus in Gloſſis: *Mercurii, lapidum congeries in cacumine collium.* Nempe viator quiſque in acervum mittebat lapidem, ut ſic creſceret, ac faciliùs viam monſtraret. Eáque lapidum congeries Mercurio erat ſacra, quia in via indicanda præſtaret vicem linguæ, quæ Mercurio ſacrata, uti inſtrumentum loquelæ, quæ Mercurii beneficium cenſebatur. Quam verò rationem gentiles ſint commenti de jactu lapidum à Deorum ſingulis, cùm Mercurius interemti Argi reus ageretur, eam ex Anticlide videſis apud Didymum ad Odyſſ. Π *, annotatione extremâ, quæ in illud eſt poetæ:

quadrangulus, ſive quadratus.
†*Phurnutus.*
* *verſ. 471.*

Ἤδη ‡ ὑπὲρ πόλιος, ὅθι δ' Ἑρμαῖος λόφος ἐστίν·

‡*Iam ad locum urbi imminentem, ubi Mercurialis eſt acervus.*

Item apud Etymologici magni auctorem, voce Ἑρμαῖον, ubi Xanthum ejus hiſtoriæ laudat teſtem, Lydiacorum ſcriptorem, Straboni, Plinio, Hephæſtioni, atque aliis etiam, memoratum. Ab hoc ritu proverbium eſt apud Hebræos: *Spargit lapidem in Merkolis.* De quo Druſius proverbiorum claſſe I, lib. II, prov. XXXIV. Sed Salomon pro *Merkolis*, ſive *Marcolis*, dixit מרגמה, *Margemah.* Locus eſt Proverb. XXVI, 8: *Sicut qui mittit lapidem in acervum Margemah, ſive Mercurii: ita qui tribuit inſipienti honorem.* Sententia eſt, non magis ex eo gratiam ſperandam, quod ſtultum honore augeas: quàm acervus lapidum Mercurii ſibi honorem habitum agnoſcit, ſi lapidem in tranſitu adjeceris. Perdere igitur beneficium, qui id conferat homini bruto ac inſipienti. Eos acervos dixere Ἑρμαίους λόφους, ut ait Didymus ſive alius ad Odyſſ. Π. Ἑρμακα vocat Nicander in Theriacis:

Τῶν οἱ μὲν λιθακάς τε, καὶ ἑρμακας, ἐνναίοντες.

Ferarum, inquit, *ſive ſerpentium aliæ in rupibus & lapidum cumulis habitantes, ſive deliteſcentes.*

Vbi

Vbi ſic ſcholiaſtes : Ερμακας, τοὺς ἑρμαίους καὶ λιθώδεις τόπους· ἢ ἑρμακας, λίθους σεσωρευμένους εἰς τιμὴν τοῦ Ερμοῦ· HERMAKAS, *Mercuriales ac lapidoſos locos : ſive* HERMAKAS, *lapides coacervatos in honorem Mercurii.* Hæc lapides jaciendi conſuetudo etiam obtinuit apud Indos, & Arabas : hodieque in uſu eſt apud Muhammedanos, non quaſi eam Muhammedes tradiderit, ſed quia apud Saracenos repertam non mutârit. Qua de re illuſtris eſt locus hominis Chriſtiani, ſed qui Arabicè adverſus Muhammedanos ſcripſerit. Ejus verba Latinè reddita legere eſt apud Vincentium Bellovacenſem lib. IV Speculi Hiſtorialis. Quæ licet jam adducta à Scaligero videam in V de Emendatione Temporum *, & Druſio in Hebræorum Proverbiis †, tandem tamen in animum induxi hoc etiam loco memorare. Sunt verò iſtiuſmodi : *Duarum Indiæ gentium, quæ vocantur Zechiam, & Albarachuma, antiqua conſuetudo fuit, nudos & decalvatos, magniſque ululatibus perſonantes ſimulachra dæmonum circumire, angulos quoque oſculari, & projicere lapides in acervum, qui quaſi pro honore Diis exſtruebatur. Inde eſt, quòd in libro Salomonis dicitur : Qui projicit lapidem in honorem Mercurii. Faciebant autem hoc bis in anno ; Sole ſcilicet exiſtente in primo gradu Arietis, & rurſum, cùm eſſet in primo gradu Libræ : hoc eſt, initio Veris, & Auctumni. Hæc ergo conſuetudo cùm ab Indis ad Arabes deſcendiſſet ; eamque ſuo tempore apud Mecham in honorem Veneris Mahumed celebrari reperiſſet : ſic illam manere præcepit, cùm tamen cætera idololatriæ veſtigia removiſſet. Illud verò ſoli Veneri in illa celebratione dicitur exhiberi ſolitum, ut lapilli retro, id eſt, ſub genitalibus membris, projicerentur, eò quòd Venus illis maximè partibus dominetur. Vnde id adhuc hodie fit in domo Dei illicita quam vocant.* Hactenus ille. Ex quo videmus ritum, qui à gentibus aliis in honorem Mercurii fieri ſolet, eum à Saracenis præſtitum honori Veneris. Cauſſa hujus rei, quantum video, etiam fugit homines eruditiſſimos. Eam autem arbitror, quòd Orienti, ut ex Porphyrio antea diximus, Mercurius, quatenus rationis præſes, Sol crederetur ; quatenus orationis, putaretur Hecate, ſive Luna, quæ & Venus Orienti. Cùm igitur gentes aliæ Mercurium colerent, quatenus Sol eſſet : Saraceni ſive Arabes coluere eundem, quaſi foret Venus ſive Luna : ut quam in præcipua dignatione haberent : unde hodieque eſt, quod uti Chriſtianorum in templis ac turribus crucem eſt videre : ita in illis Muhammedanorum conſpicere ſit Lunam corniculatam, quam *Helál* nuncupant.

* *cap. de primo Muharram Hegira.*

† *claſſ. I, lib. 2, proverb. 34.*

Quod verò dicebamus, Mercurium Orienti eſſe Solem : id in veteribus Celtis quoque locum habet. Ideo ſuperiùs eo etiam reducebamus Germanicum Mercurium Wodan dictum. Eodemque refero Teutatem : de quo egimus lib. I, cap. XXXVII, ac libri hujus cap. XIII. Item Ermenſul, ſive Irmenſul : cujus numinis mentio eſt in vita Karoli Magni,

extre-

extremis Ludovici Pii temporibus ſcriptâ, atque à Pithœo editâ. Item in vetuſtis Francorum annalibus ab eodem editis, ad ann. IↃ CCLXXII, his verbis: *Carlus Saxoniam bello adgreſſus, Ereſburgum caſtrum cepit, & idolum Saxonum, quod vocabatur* IRMINSVL, *deſtruxit.* Vbi *Irminſul* plerique qui proximis ſeculis vixerint, interpretantur *Mercurii ſtatuam:* ut ſit ex Jr-men, ſive Ερμῆς †, & ſuyle, id eſt, *columna.* Alii quaſi idermans-ſuyl: hoc eſt, cujuſvis columna, ſive univerſalis, omniáque ſuſtinens columna. Poſterius eſt in Chronico Conradi à Lichtenau*: quo loco de origine Saxonum agit. Sed Albertus Crantzius, Saxoniæ ſuæ lib. II, cap. IX, eò magis inclinat, ut Mars fuerit: eoque interpretatur, idermans-ſuyl, hoc eſt, *Mars communis:* non quaſi ſuyl proprie eſſet Mars; ſed quia propriè eſſet *aſylum*, unde κατ᾽ ἀφαίρεσιν ſuyl; pro aſylo autem eſſet ſtatua non Mercurii, ſed Martis: pro qua ſententia facit, quòd ſtatua illa eſſet Dei toto corpore armati. Etiam Georgius Fabricius in Saxonia ſua, cùm antea † dixiſſet, Jrmenſuyl Mercurium eſſe; poſtea ‡, ſitne Mars, an Mercurius, ambigit. Interim, ne hæc quidem opinio caret controverſiâ. Nam quid ſi, quæ Georgii Spalatini erat conjectura, ſtatua hæc fuerit conſtituta Hermanno, ſive, ut Romani vocitabant, Arminio, inclyto, ac fortiſſimo Germaniæ heroi? Potuit ea ſtatua primitus eſſe poſita heroici honoris ergo, quæ poſtea ceſſerit in divinum: qualia ſuperiori libro aliquot retulimus exempla. Magis ſaltem hoc placet, quàm ut dicatur, quaſi irmen-ſtal; atque hoc ſonet *Luni Dei ſtabulum:* prout derivat, ac exponit, magnum Hornæ-ſuæ, ac totius Hollandiæ, ornamentum, Hadrianus Iunius, Bataviæ ſuæ cap. VIII. Quod ſi de Arminio placet, mixto cultu in Arminio venerati ſint Martem, vel Herculem: cujus cultum eſſe Arminio vetuſtiorem, ex Cæſare, & Tacito, non obſcurè cognoſcimus. Vide, quæ diximus lib. I, cap. XXXVII. Sed eſto ſanè, ut, quemadmodum communior eſt opinio, Jrmen-ſuyl, ſit Irmi, ſive Hermæ, hoc eſt, Mercurii ſtatua, vel aſylum: non tamen hoc loco tam Mercurii ſtellam intellexerint, quàm Solem: cujus rei cauſſæ ex illis petendæ, quæ primo dicebamus libro.

† *Mercurius.*

* *pag.* 103, *edit. Baſil. an.* 1569.

† *p.* 93.
‡ *p.* 426.

Atque ex his eâdem dilucet, quid judicii quoque ferri debeat de ara Mercurii à Gandavenſibus, poſtquam eos S. Amandus converterat, dejecta: ut in S. Bavonis vita refert Theodericus, abbas S. Trudonis. Item liquet inde, quid ſtatui debeat de Mercurii ſimulachro in Walachria, quod S. Wilibrordus ſive Clemens deſtruxit; ut eſt apud Bekam in ejus vita: ac rei ejuſce meminit quoque Alcuinus in vita ejuſdem; ſed contentus eſt vocare *antiqui erroris idolum.* Id ſimulachrum fuiſſe Weſtcapellæ Walachriæ in Zelandia pago, conſtat ex Chronico vetuſto, Belgicis rhytmis

mis conſcripto : item Chronico eâdem linguâ Gaudæ in Batavia excuſo, anno cIɔ cccc LXXXVIII. Vterque autem eorum ait, Mercurii fuiſſe. Iacobus Eindius, Haemſtedæ dominus, in Chronico Zelandiæ lib. II meminit Chronici MSi in bibliotheca Corbejenſi, interque libros indice Expurgatorio prohibitos adſervati. Vnde hæc verba adducit : *Teſtes quoque ſunt Eccleſiæ, quas per ſingula loca conſtruxit. Et ſicut Wallacriæ idolum Mercurii, Walcher, nomine, rejecit, Eccleſiam Dei conſecravit ; ut illic Weſtcapellis, ubi idolum adhuc oſtenditur, patet.* Vbi videmus, ut in Walachria idolum Mercurii Walcher nominatum dicat. In quo ſi non fallit, rectè conjectat Eindius, Mercurio id nomen fuiſſe ex eo, quia tutela illi inſulæ ſive litorum eſſet commiſſa. Nam quid Walcher aliud ac Wal-heer, hoc eſt, *litorum potens*, ſive dominus litoralis ? Quippe **walle** eſt agger aquis oppoſitus ; item litus, ripa, ſive crepido aquæ.

Atque hæc de Mercurii apud gentes tam varias cultu, quatenus non ἱστορικῶς, prout primo ſpectavimus libro, ſed φυσικῶς conſideratur : quomodo, ut vidimus, nunc per eum Solis ſidus, nunc Mercurii ſtella, intelligitur : quandoque item ratio ſignatur, vel oratio ; atq; ut quando rationẽ ſignat, in Sole; ita, quando orationẽ denotat, in Luna ejus vis collocetur.

CAPVT XXXIII.

Acceditur ad tres planetas ſuperiores: quorum varia hic nomina exponuntur. Nempe ut Saturnus etiam dictus ſit Phænon, *&* Lampon ; *Iupiter*, Phaëthon; *Mars* Pyrois. *Præterea ut Saturnus crederetur* Nemeſis ; *Iupiter*, Oſiris ; *Mars*, Hercules, *vel* Thurras. *De his allata veterum teſtimonia : ex quibus etiam elucet de planetis duobus ſuperiori capite memoratis : puta ut Mercurius non ſolùm ſit* Stilbon *dictus ; ſed etiam habitus ſit* Apollo : *atque ut Venus non modò vocaretur* Phoſphorus, *ſive* Lucifer, *aut* Veſper, *ſeu* Heſperus ; *ſed etiam* Iuno ; *imò & appellaretur* Calliſtus, *puta* Aſter. Ἄρεως *etyma, unum è Græco ; geminum ex Hebræo :* Martis *item unum ex Græco; atque ex Hebræo fonte duplex.* Μαζεύς. *In Feſto Pompejo conjectura.* Mundus, *pro puro, unde derivatum videatur.* Heſus *Germanis Mars : unde dies, qui vulgo Martis, Germanis eſt* hiiſ-dag, *vel* diiſ-dag. Helium *oſtium, & oppidum* Brilæ, *etymo conveniunt.* Erich-dag. *Iupiter eidem genti* Taranis *ſive* Taran, *& fortaſſe etiam* Tanar, *ex quo* Donner, *unde* Donnerſdag. *Saturnus iis* Krod ; *& ut hoc ex ejus figurâ collegerint.*

SVperſunt tres planetæ ſuperiores Sole ; Mars, Iupiter, Saturnus : quorum priùs varias conſiderabimus appellationes : poſtea autem vires & effectus, quibus diſtinctos in Diis honores ſunt conſecuti.

Nomina iis etiam in Oriente ſunt diverſa. Quod de Iovis ſtella oſtendit Heſychius : Μολοβόβαρ, Διὸς ἀστὴρ παρὰ Χαλδαίοις *. Sed pro Μολοβόβαρ legendum, Μολὸχ βαὰλ, &c. Nec mirum, ſi Moloch dicatur Iovis ſtella, licet potius de ſtella Saturni dici ſoleat. Nam Saturnus, & Iupiter, idem numen Orienti ; nempe Solis : ſed Aſtrologi varia unius Solis nomina partiti ſunt inter planetas. Par ratio apud Græcos, & qui hoſce ſequuntur, Latinos. Paucis id oſtendit Martianus Capella lib. VIII : *Saturnum Phænona vocant ; Iovemque Phaëtonta ; Pyroenta Martem.* Quibus de reſiduis duobus ſubjungit : *Venerem Phoſphorum, Mercurium Stilbonta nominarunt.* Sed quæ paucis ille, hæc pluribus alii : quorum verba apponam. Agmen ducat, ob magnitudinem nominis, Ariſtoteles, ſive potiùs alius de Mundo : Συνεχῆ δὲ ἔχει ἀεὶ ταύτην τὴν θέσιν, ὁ τοῦ Φαίνοντος ἅμα, καὶ Κρόνου καλούμενος κύκλος. ἐφεξῆς δὲ, ὁ τοῦ Φαέθοντος, Διὸς λεγόμενος. εἶθ᾽ ὁ Πυρόεις, ὁ Ηρακλέους τε, καὶ Αρεος προσαγορευόμενος. ἑξῆς δὲ ὁ Στίλβων, ὃν ἱερὸν Ερμοῦ καλοῦσιν ἔνιοι, τινὲς δὲ Απόλλωνος· μεθ᾽ ὃν ὁ τοῦ Φωσφόρου, ὃν δὲ Ηρας προσαγορεύουσιν· Quorum ſententiam ſic expreſſit Appulejus ‡ : *Hic Phænonis globus, quem appellamus Saturnum : poſt quem Phaëthon ſecundus eſt, quem Iovis dicimus : & loco tertio, Pyroïs, quem multi Herculis, plures Martis ſtellam vocant. Hanc ſequitur Stilbon, cui quidam Apollinis, cæteri Mercurii, nomen dederunt. Quinctus Phoſphorus, Iunonia, imò Veneris ſtella cenſetur.* Similiter Iulius Firmicus lib. II, cap. II. Deque Saturno, Iove, Marte, Geminus, εἰσαγωγῇ εἰς τὰ φαινόμενα. Sed inſignis etiam eſt locus Achillis Tatii in Iſagoge ſua : Αἰγυπτίοις γὰρ, καὶ Ελλησι, ὁ τοῦ Κρόνου ὁ ἀστὴρ, καί τοι ἀμαυρότατος ὤν, Φαίνων λέγεται. ἀλλὰ παρ᾽ Ελλησι μὲν κατὰ τὸ εὔφημον λέγεται οὕτω· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Νεμέσεως ἀστὴρ. Δεύτερος ὁ Διὸς καθ᾽ Ελληνας Φαέθων· κατὰ δὲ Αἰγυπτίους Οσίριδος ἀστήρ. Τρίτος ὁ τοῦ Αρεως παρὰ μὲν Ελλησι Πυρόεις· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις, Ηρακλέους ἀστήρ. Τέταρτος ὁ τοῦ Ερμοῦ, ὁ καλεῖται παρὰ μὲν Ελλησιν Στίλβων· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις, Απόλλωνος ἀστήρ. Πέμπτος ὁ τῆς Αφροδίτης, παρὰ μὲν Ελλησιν, Εωσφόρος· πρῶτος δὲ Ιβυκος εἰς ἕνα συνέστειλε τὰς προσηγορίας. *Ægyptiis, & Græcis, Saturni ſtella, utcunque obſcuriſſima ſit, Phænon, hoc eſt, luciſſima dicitur. Sed Græcis ſic quidem boni ominis cauſſa vocatur : ab Ægyptiis verò Nemeſis ſtella nominatur. Altera eſt ſtella Iovis, ſecundum Græcos Phaëthon, Ægyptiis verò ſtella Oſiridis. Tertia eſt Martis ; ſecundum Græcos Pyroïs, at Ægyptiis Herculis ſtella. Quarta eſt Mercurii ; quæ Græcis dicitur Stilbon, Ægyptiis ſtella Apollinis. Quincta eſt Veneris, Græcis Lucifer. Primus Ibycus appellationes has in unum redegit.* Sed de Saturno, & Venere, paullò aliter Faſti Siculi ſive Chronicon Alexandrinum * : Ταῦτα δὲ ἀρχαῖα καὶ παλαιὰ βασίλεια τῶν Αἰγυπτίων Μενεθὼ συνεγράψατο. Καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐμφέρεται, ἄλλως λέγεσθαι τὰς ἐπωνυμίας τῶν πέντε πλανητῶν ἀστέρων. Τὸν γὰρ λεγόμενον Κρόνον ἀστέρα ἐκάλουν τὸν Λάμποντα· τὸν δὲ Διὸς τὸν Φαέθοντα·

τὸν δὲ

* Iovis ſtella, Chaldæis.

‡ lib. de Mundo.

* pag. 109.

τ͂ δὲ Ἄρεως, τ͂ Πυρώδη * (leg. τ͂ Πυρόεντα) τ͂ δὲ Ἀφροδίτης τὸν Κάλλιςον· τὸν δὲ Ἑρμῦ τ͂ Στίλβοντα. *Hæc verò antiqua ac vetusta Ægyptiorum regum palatia Menetho* (sive Manetho) *descripsit. In cujus commentariis refertur, alia fuisse cognomina erraticarum quinque stellarum. Saturnum enim vocabant Lampontem; Iovem autem, Phaëthontem; Martem dixere Pyroënta; Venerem, Callistum; Mercurium autem, Stilbontem.* Quod autem Venerem sive Hesperum aliter, Κάλλιςον, hoc est, *Pulcherrimum* ait vocatum, id metuo ne profectum sit ex versu hoc Homerico *, superiùs † etiam adducto nobis:

Ἕσπερος ὃς κάλλιςος ἐν ὐρανῷ ἵςαται ἀςήρ.

Hesperus æthereo longè PVLCHERRIMVS *orbe.*

* *Il.χ.*
† *cap.31.*

Quod verò Appulejus, & Græcus ille, quem liberiùs transtulit, scriptor, eandem ajunt stellam esse Herculis, & Martis, idem legas apud Macrobium lib. 1 Saturn. cap. XII: *Salios autem Herculi, ubertate doctrinæ altioris, adsignat Virgilius; quia is deus, & apud pontifices, idem, qui & Mars, habetur. Et sanè ita Menippea Varronis affirmat, quæ inscribitur,* Ἄλλος ὗτος Ἡρακλῆς ‡. *in qua cùm de Hercule multa loqueretur, eundem esse & Martem probavit. Chaldæi quoque stellam Herculis vocant, quam reliqui omnes Martis appellant.* Vnde colligimus, non modò Herculem pro Solis sidere; sed etiam pro Martis stella, accipi solere. Babyloniis stella Martis vocata Θέρρας: indéque nomen hoc accepit rex Assyrius, qui Nino successit: ut ex Chronico Alexandrino diximus lib. 1, cap. XVI. Sic sæpe vocatur à Dorotheo Sidonio poeta, nunc θηλυκῶς Θῦρος Ἄρης, nunc ἁπλῶς Θῦρος. Cui & Iupiter Φαέθων, Mercurius Στίλβων, Saturnus Φαίνων. Vide Salmasium Exercitationibus in Solinum *.

‡ *Alius hic Hercules.*

* *pag.1235.*

Ἄρης verò Græcis dictus, si Suidam audimus, ab α στερητικῷ, & ἐρέω, sive dico, ὅτι ἐν τῷ πολέμῳ ὐ λόγων, ἀλλ᾽ ἔργων χρεία· *quoniam in bello non verbis, sed opere est opus.* Quod & illud Homeri ‡ confirmat:

Ἐν γὸ χερσὶ τέλος πολέμυ· ἐπέων δ᾽ ἐνὶ βυλῇ.

In manibus est finis belli; verborum autem in consilio.

‡ *Iliad.π, vers. 630.*

Sed verisimilius est, Ἄρης originem ducere à fonte Hebræo. Puta à הרס, *destruere*; vel à עריץ, hoc est, *terribilis, validus*: ut diximus lib. 1, cap. XXII; ubi & ab eo Ἀρτης derivavimus. Est verò עריץ, ab ערץ, *frangere, prævalere, terrere*: unde in Hiphil מעריץ, à quo *Mars* fuerit. Nisi malis à מרץ, *validum ac potentem esse*: quod etymon adduximus libri hujusce cap. XIII. Nempe id eo amplectebamur, quòd duriùs videretur deduci ab Ἄρης, quia sic M apponi initio sit opus. Sed fortasse nulla sit opinio hac verisimilior. Nam Romani à Phrygibus oriundi: Phryges autem literam μ, vel etiam syllabam μα, præmittere solent. Vnde pro Ζεὺς dixere Μαζεύς. Hesychius: Μαζεὺς, ὁ Ζεὺς, παρὰ Φρυξί. *Mazeus est Zeus, sive Iupiter, secundum* Phry-

Phryges. Ac videntur in magna Græcia similiter pro Ζλὼ, sive Ζὰν, dixisse Μηζὰν, vel Μαζάν. Suspicionem eam injiciunt verba Festi in October: *Salentini*, inquit, *apud quos Menzanæ Iovi* (equus) *dicatus vivus conjicitur in ignē.* Vbi pro *Menzanæ*, puto *Mazani*, vel *Mezani*, legendum. Nisi Ζανᾶς iidem dixerint pro eo, quod Dorum aliis Ζάν. Quod si placet, rectum erit apud Festum *Mazanæ* vel *Mezanæ*: ac solum unius liquidæ additione peccarint librarii. Saltem hoc probabilius, quàm ut legamus, *Manzane*, hoc est, μλωὶ Ζανᾶ, *mense Iovis*: quæ Scaligeri ad Festum erat conjectura. Nec in Phrygiis solum μ capiti apponitur; sed etiam Græcis, & Latinis. Sic dixere ὄσχος, & μόσχος. Galenus in lexico Hippocratis: Οσχος γδ' ἐ μόσχος, τὰ κλήματα, ἐ αἱ ἕλικες. OSCHOS *enim*, & MOSCHOS *palmites.* Ab *unda* etiam *mundus*, & *mundare*: ut proprie sit sordes unda abluere: quomodo & Belgis **wassen**, hoc est, *mundare, lavare*, fit à **wasser**, hoc est, *aqua.*

Sed quia Græcas Romanasque appellationes excussimus, nominibus etiam, quibus Germani tres hosce errones vocarint, videamus.

Martem dixere *Hesum*; ut colligere est ex illo Lucani lib. I:

—*Horrensque feris altaribus Hesus.*

Quippe, ut Iornandes ait libro de rebus Geticis: *Martem semper asperrimâ placavere culturâ. nam victimæ ejus mortes fuere captorum.* Et ante eum Procopius similiter in II rerum Gothicarum; ubi de Thules, sive Scandinaviæ (sic enim cepit) incolis, hunc in modum scribit: Τῶν ἱερείων σφίσι τὸ κάλλιστον ἄνθρωπός ἐστιν, ὅν περ ἂν δορυάλωτον ποιήσαιντο πρῶτον. τοῦτον γδ' τῷ Ἄρει θύουσιν, ἐπεὶ θεὸν αὐτὸν νομίζουσι μέγιστον· *Hostiarum illis pulcherrima est homo, quem bello primum ceperint. Hunc verò sacrificant Marti, quoniam illum Deorum censent maximum.* Porrò quem Romani *Hesum* extulere, is Germanis, absque terminatione Romana, fuit **Hees**, vel **Hies**, vocali variatâ: ut Rheni ostium, quod Romanis *Helium*, id Batavis **Hiel**; unde pagus **Wijd-hiel**, ubi latiùs Helus seu Hilus fluit: item **Bree-hiel**, unde contractum **Briel**; oppidum Brilæ ad Helium ostium, quasi dicas latum Helum seu Hilum. Similiter igitur *Hesus* vel *Hisus*: unde **hises-dag**, & contractè **hijs-dag**; qui Romanâ linguâ *Martis dies.* Vulgò usitatius, *t*, vel *d*, ut in aliis multis, præmisso, **thijs-dag**, vel **dijs-dag**. Nisi malis fuisse priùs **chijs-dag**, à *Chesus*, seu *Chisus.* Nam olim H, & CH, variabant, haut secus ac S, & T: unde iidem, pro diversâ dialecto, *Catti, Chatti, Hessi.* Nonnullis etiam gentis Germanicæ Martis dies dicitur **Erich-dag**: cujus vocabuli pars prior magnam habet convenientiam cum Græco Ἄρης*, vel ἔρις‡.

* *Mars.*
‡ *lis, contentio.*

Martis templum variis Germaniæ locis, & vicinarum regionum, fuit. In his Durestadi: de quo B. Marcellinus presbyter in vita S. Suiberti, qui

qui S. Willebrordi σύγχρονος * fuit. Ipſum adi apud Surium † Kal. Mart. Hungaris quoque Mars, & Hercules, pro Diis habebantur: ut refert Bonfinius Hungaricarum rerum lib. XI ‡.

* æqualis.
† p.14.
‡ pag.201, edit. Opor. 1568.

Iupiter Celtis veteribus *Taranis*; quaſi Βροντaῖον, ſeu *Tonantem* dicas. Nam hodiéque Cambro-Britannis, ſive Wallis, tonitru vocatur *taran*. Quod, trajectis ultimis duabus conſonis, foret *tanar*. Sed Saxones pro eo **donner**, aliqui **tonner**: Batavi, & vicini Belgæ, **donder**: unde Iovis dies **donnerſ-dag**. Imò ex *Taran* κατ' ἀφαίρεσιν fecere & *Tor*, ſive *Thor*: quem tonitrui ac fulmini præſediſſe, docet Ericus Olaus Hiſtoriæ Suecicæ lib. I, cap. I: *Thor, inquit, tanquam potentiſſimus & ſummus Deorum, in medio, & aliis altior, reſidebat, imagine viri nudi, dextrâ quidem ſceptrum, ſiniſtrâ verò ſeptem ſtellas præferentis, inſignis.* Et mox: *Pro pluvia, & aura neceſſaria, invocabat Thorum, tanquam potentem in ſublimi: cujus etiam patrocinio ſe ſperabant ab incommodis impreſſionum, tonitru ac tempeſtatibus, fulmine grandinéque, conſervari: cui ſingulis hebdomadis quinctâ feriâ per deputatos ſacerdotes ſacrificia offerebat* (Suecorum populus) *à quo erat dies illa dicta Thorſdag.* Valde autem latè Germaniâ totâ, & omni Septentrione, Iovis patuit cultus. Mitto quòd Hammonem Iovem aliqui ab Hamburgenſibus cultum arbitrantur: de quo meritò ambigit Crantzius in Saxonia lib. II, cap. XVI. Illud apertiùs, Iovi, Marti, Bellonæ, & Plutoni, aſino litâſſe Bohemos: quod indicat Coſmas Pragenſis, in Chronico Bohemico *. In Suecia etiam Iovem cultum, liquet ex iis, quæ de eo, & malleolis Iovialibus, prodit Saxo Grammaticus lib. XIII ‡. Sed omnes infimæ vetuſtatis auctores de talibus perſequi, longum foret.

* pag.8, edit. Hanov. ann. 1602.
‡ fol. 125, a. edit. Aſcenſ.

Celtis etiam cultum eſſe Saturnum, teſtis eſt Dionyſ. Hal. lib. I Antiq. Rom. Et Ciceronis eſt in III de Nat. Deorũ: *Saturnum vulgo maximè ad Occidentem colunt.* Sed, quomodo dixerint eum Celtæ, non ſatis liquet. Aliqui *Satar*, vel *Sater* vocatum, ex eo conjectant, quia nobis ſeptima feria **Saterdag** dicatur. Sed fortaſſe hæc appellatio eſt ex Latino *Saturni* nomine. Sunt quibus videatur nominatus *Krodo*: ut Crantzio, lib. II Saxoniæ ſuæ cap. XII: ubi hoc numen Harteſburgi in Saxonia venerationi fuiſſe ait. Sanè & apud Saxonem Grammaticum lib. I hi Saxonum Dii referuntur; Crodus, Hama, Irmus, Flinnus, Siba. Ex quibus, quod de Crodo ait Crantzius, eo confirmatur, quòd Saturno, temporis præſidi, videatur convenire illa Crodi, ſive Crodonis effigies, quam Georgius Fabricius proponit lib. I Originum Saxonicarum *, his verbis: *Qui gentis annales ediderunt, numen populare memorant, Crodum quendam, meſſoris ſpecie, qui cinctum lineũ geſtat, dexterâ ferens vaſculum roſis repletũ, ſiniſtrâ erectâ rotam currus. Pedibus nudis inſiſtit piſci ſquammoſo & aſpero, quem percam vocamus.* Hanc ſtatuã, & alias alio-

* pag.61.

aliorum numinum, dejecisse memoratur Carolus M. Suspicor autem, Saxonas accepisse hoc numen à Græcis, Istri accolis : atque ut *Irmus* eorum videtur esse ex Ερμῆς, ita & nomen *Crodi* corruptũ esse ex *Croni*. Κρόνος enim sive Saturnus, quo Tempus signatur, Græcis etiam, ac Romanis est Deus falciger : &, ut mittam cætera, rota currus optimè exprimit, quàm volubile sit tempus : unde & vitam humanã scitè Anacreon rotæ comparavit :

> Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα,
> Βίοτος τρέχει κυλισθείς·
> *Rota nam velut curulis,*
> *Properat volucris ætas.*

Hæc de superorum trium erronum nominibus. Quod si etiam animus est nôsse, unde profectæ sint figuræ, quibus ab Astrologis signantur : adi Solinianas Salmasii Exercitationes : ubi eruditè, ut semper, vulgarem de iis refellit opinionem, figurasque usitatas manâsse docet ex initio nominum, quibus vocari solent : nempe Saturni ex Κρόνος, vel Φαίνων : Martis ex Θοῦρος, vel Θούρρας : Iovis ex Ζεὺς : Veneris ex Φωσφόρος : Mercurii ex Στίλβων. Quæ sic à nobis jejunè, & aridè nimis dicuntur. Sed consultus vir maximus facilè famem explebit.

CAPVT XXXIV.

Martem, Iovem, Saturnum, prout à Sole propiùs, vel longiùs, distant, ita magis minusve calefacere. Martem videri nobis quandoque propiorem ipso Sole. Cur belli Deus habitus, & præcipuè præfectus Thracibus, ac Scythis. Cur Septentrionales robore, Australes ingenio, plurimùm præstent. Quando Mars crudeles faciat, ac tyrannos. Cur aliæ gentes magis aliis colant Martem, & Venerem; juxta Ptolemæum. Iovis magnitudo, ac sublimitas : & cur ei fulminum potestas præcipuè attributa : & appellationes, quibus propterea à Pindaro, & aliis, ornatur. Vnde Iovi Ægiocho, & mari Ægæo nomen. Iovis vis in elementa, ac homines. Absurda Albumasaris, & Aponensis opinio, putantium à constitutione Iovialis stellæ dependêre, ut certò exaudiantur divinitus, qui sapientiam exposcunt. Cur Saturni motus, cùm velocissimus sit, tardus dicatur. Cur fingatur Iupiter Saturnum vinxisse, atque ita præcipitâsse in Tartara. Cur Saturnus creditus sit animis hominum indere vim sublimium speculatricem; posteaque, si sapienter se gesserint, eò, unde dimissæ sunt, revocare. Sedendo meliùs judicari, deliberari, ac sacris etiam dari operam. Cur Saturnus sit præfectus atræ bili, spleni, ossibus, quartanæ, phthisi, & id genus morbis; imò agricolis, & horum instar melancholicis; etiam indignationi. Cur octimestris partus non soleat esse vitalis. Cur Orientales, & Australes, credantur præcipuè coluisse Saturnum, ac Venerem. Cur dies hebdomadis

madis à planetis nomen acceperint ordine longè alio, quàm obtinent in cælis. Ritus fascinantium in lamina corpori alliganda. Quatuor planetæ Iovem ambientes, veteribus incogniti: duo item assistentes Saturno, iisdem ignoti. Interim Phavorino jam olim non absurdum esse visum, si plures essent planetæ, quàm putaretur vulgo.

NVnc videamus de eorundem viribus, & effectibus. De quibus sic Vitruvius lib. VI, cap. I: *Iovis stella inter Martis ferventissimam, & Saturni frigidissimam, media currens temperatur.* Quod pleniùs explicatur ab eodem lib. IX, cap. IV: *Esse autem alias stellas temperatas, alias ferventes, etiamque frigidas, hæc esse caussa videtur, quòd omnis ignis in superiora loca habet scandentem flammam. Ergo Sol, æthera, qui est supra se, radiis exurens, efficit candentem; in quibus locis habet cursum Martis stella: itaque fervens ab ardore Solis efficitur. Saturni autem, quod est proxima extremo mundo, tangitque congelatas cæli regiones, vehementer est frigida. Ex eo Iovis, cùm inter utriusque circuitiones habeat cursum, à refrigeratione, caloréque eorum medio, convenientes temperatissimosque habere videtur effectus.* Addam de iisdem non ita multò juniorem C. Plinium lib. II, cap. VIII: *Saturni sidus gelidæ ac rigentis esse naturæ: multoque ex eo inferiorem Iovis circulum, & ideo motu celeriori duodenis circumagi annis. Tertium Martis, quod quidam Herculis vocant, ignei, ardentis à Solis vicinitate, binis fere annis converti. Ideoque hujus ardore nimio, & rigore Saturni, interjectum ambobus, ex utroque temperari Iovem, salutaremque fieri.* Videmus, ut varios trium erronum effectus (ac par aliorum planetarum ratio est) tribuant calori, & frigori; humori, ac siccitati: quibus humanum etiam corpus, ac ingenium, vel vegetum fiat, vel torpidum & segne. Alii negant, consisti posse in qualitatibus primis: quippe altius esse penetrandum ad qualitates earum latentes, sive proprietates occultas. Siderum enim colorem diversum esse, non ob Solem diversum, sed ob variam stellarum conditionem: pro qua conditione tam diversa, diverso etiam colore imbuantur à Sole; aliter etiam, atque aliter, influant in sublunaria.

Sed de particulari influendi ratione videbimus in fato Astrologico: nunc considerabimus ea, quorum ratio ex qualitatibus primis reddi posse videatur. Ordior ab eo, qui Soli est proximus; eoque ejus imprimis participat naturam. Is est Mars: quo nomine etsi etiam signetur Iupiter Αρειος, sive *Martius*, vel *pugnax*; cui sacrificari ab Epirotarum regibus solet; ut est apud Plutarchum in Pyrrho: nunc tamen vocabulo hoc non intelligo Iovem Martialem, hoc est, Solem; quem & Iovem, & Martem esse, antea probavimus: sed stellam erraticam, Sole quidem superiorem; Iove autem, & Saturno, inferiorem. Hujus stellæ ea proportio est ad terram,

quæ eſt trium ac decem ad unitatem : à terræ verò centro diſtat ſemidiametris hujus 1176, cum proximus eſt : at, quando remotiſſimus eſt, ſemimetris 8232, ſecundùm Iunctinum ‡. Tycho Braheus in epiſtola ad Chriſtophorum Rhotmannum * refert, ſe anno cIↄ Iↄ LXXXII ſubtili & accurata inquiſitione obſervâſſe, Martem acronychum terris Sole ipſo fuiſſe propiorem : quod Ptolemaicis hypotheſibus in ſcholas receptis magnopere adverſatur. Dixeris cum Tannero †, & aliis, Tychonem in eo deceptum videri ; quia ſic conſequatur, profundè ingredi orbem Solis. Sed Tychonis ſententiam de Marte, cœlum Solis pervadente, certatim variis propugnari terris, verè ait Chriſtophorus Scheiner Roſæ Vrſinæ lib. IV, parte II, cap. XXIX.

‡ *in ſphærā Ioan. Sacr. cap.* I, *pag.* 295, *edit. Lugd. Sed apud Merſennium in Gen.* I, 10, *col.* 872, *perperam pro eo expreſſum eſt* 61176.
* *pag.* 149, *epiſtol. Aſtronom. Tych. Br.*
† *diſſertatione de Cœlis, quæſt.* 7, § 6.

Rutilum hoc, & ſanguineum ſidus colore ſuo ſatis arguit calorem, & ſiccitatem ſuam, qua bilem accendit : unde iræ, ac bella, & animi ardor, ac robur : quæ & cauſſa eſt, cur belli Deus credatur. Eò & Thracibus, ac Scythis, præeſſe exiſtimatus. Sunt enim hæ gentes plurimùm ingenio inferiores ; ſed robore ſuperiores : cujus ratio eſt, quod ſub frigido axe membra quidem indurentur ad quidvis tolerandum : ſed, ob concluſum interius calorem, habeant ſanguinem craſſiorem ; contrà quàm uſu venit auſtralibus : quippe quibus in calore illo externo ſanguis & ſpiritus ſit ſubtilior ; unde & ingenio ac ſapientia prævalent.

Porrò à Marte quidem eſt animi ardor, & vis Herculea : ſed quæ ad virtutem valeat, ſi benigno ſidere juvetur. Sin Mars ſit infeliciter diſpoſitus, flava bilis nimis exæſtuat ; eoque creditur facere crudeles, & injuſtos, & ſi ambitio acceſſerit potentiæ, impotentis animi tyrannos.

Mirificum verò, quod Ptolemæus tradit in ſecundo Apoteleſmatum, illis, qui inter Meridiem & Occaſum degunt, eò Martem & Venerem pro numinibus præcipuè haberi, quia ambo ſubjiciantur triplicitati humidæ ; cui præſint, Mars, & Venus, cum Mercurio. Eam ſententiam ubertim refellit Ioannes Picus Mirandulanus in IV contra Aſtrologos cap. X.

Proximè ſupra Martem eſt Iovis ſtella ; quæ Marte major ; ut cujus proportio ad terram cubicam ſit eadem ac 14 ad unitatem. Quanto etiam ſublimior ſit, arguit, quod cùm proximè à centro terræ abeſt, diſtet ſemidiametris ‡ terræ 8232 ; cùm maximè, 13171. Quia autem longius à Sole abeſt, quàm fervidus Mars ; propiùs, quàm frigidus Saturnus, ut jã vidimus : eò fulmina illi, ac tonitrua, præcipuè adſignantur. Hoc ſic explicat Plinius lib. II Nat. Hiſt. cap. XX : *Magnâ cœli aſſectatione compertum à principibus doctrinæ viris, ſuperiorum trium ſiderum ignes eſſe, qui decidui ad terras fulminum nomen habeant : ſed maximè ex iis medio loco ſiti : fortaſſis quoniam conta-*

‡ *Iunctinus in Sacroboſci cap.* I, *pag.* 295, *& ex eo Merſennius in Geneſ.* I, 10, *col.* 872.

gium

gium nimii humoris ex superiore circulo, atque ardoris, ex subjecto, per hunc modum egerat. Vbi, ut jam aliis obſervatum, pro *humoris*, reponendum *algoris.* Quippe Saturnus non eſt humidus, ſed ſiccus: nec humori, ſed algori ardor opponitur; de quo mox ſequitur. Subdit deinde Plinius, ut fulmina vim habeant fatidicam, quia præſcita ſecum adferant, certiſſimo argumento, ea utcunque pars ſint abdicata, non tamen deſtitui prorſus Iovialis ſideris divinitate. De quo pluribus dicam, cum de Fulmine agetur. Ab hac fulminum poteſtate variè à Pindaro Iupiter nuncupatur: ut Olymp. od. IV, ἐλάτηρ ὑπέρτατος βροντᾶς ἀκαμαντόποδος, *altiſſimus tonitrus infatigabilis pedibus vibrator.* Et od. IX, φοινικοστερόπας, *rubentia fulmina jaculans:* ut Horatius lib. I, od. II, ait, *Rubente dexterâ ſacras jaculatus arces.* Idem eâdem odâ, αἰολοβρόντας, hoc eſt, αἰόλας καὶ ταχείας βροντὰς ἐγείρων καὶ βάλλων, *varia velociaque tonitrua ac fulmina emittens ac jaculans.* Item Pyth. od. VI, βαρυόπας στεροπᾶν κεραυνῶν τε πρύτανις· *graviſonus fulgurum, fulminumque dominus.* Iſthm. od. VIII, βαρυσφάραγος, hoc eſt, ὁ βαρέως σφαραγῶν, *graviter ſtrepens.* Ac ſimiliter Orpheo eſt ἀρχικέραυνος, *ſummus fulminator*; Heſiodo ὑψιβρεμέτης, *altifremus*; aliis ἀστραπαῖος, *fulgurator*; κεραύνιος, *fulminator*; de cujus ara Pauſanias lib. V; βρονταῖος, ut Latinis *Tonans*; qui cum triſulco fulmine in vett. fingitur nummis. Qua occaſione poſt bellum Cantabricum ædem ei in Capitolio exſtruxerit Auguſtus, Suetonius † dicet. Etſi verò Hetruſci, & hos ſecutus Plinius, tradant, nomina, quæ diximus, præcipuè Ioviali ſideri convenire: aliter tamen Seneca; qui per Iovem Tonantem intellexit (ut verbis ejus * utar) *cuſtodem rectoremque univerſi, animum ac ſpiritum, mundani hujus operis dominum, & artificem.* Eundemque addit, & fatum, & providentiam, & naturam, & mundum appellari. Quare Iupiter Fulgurator, vel Tonans, nihil aliud ei, ac ſpiritus mundanus, quatenus in aëre ciet fulmina ac tonitrua. Sed hæc ab eo dicuntur ex Stoicorum ſententia. Aliter, ut vidimus, Hethruſci, uti & Aſtrologi: qui putarunt, à Ioviali ſidere præcipuè fulmina provenire ob naturam ejus intermediam inter frigus Saturni, & æſtum Martis. Imò, quia hoc & Iupiter, & Venus habent, quod moderatè ſint calidi, ac ſicci: eo & utrumque hoc ſidus creditur commodare, tum aëri ac terris, tum hominibus. Itaque ajunt, ſi Iupiter cum Venere congrediatur, aëra reddi tranquillum ac temperatum: qua ratione, ut Plinius fulminum, ita poſſis Ioviali ſideri nimborum & ventorum tribuere poteſtatem. Quippe Iupiter ſi affulſerit, tempeſtates compeſcit. Itaque tum αἴθριος dicitur, quod Appulejo *ſerenator*: tum αἰγίοχος, quod non tam ab ægide eſt, vel, ut Phurnutus voluit, ἀπὸ τοῦ αἴσσειν, quod eſt *impetu ferri*: quàm, ut ἀναλογία indicat, ἀπὸ τοῦ αἶγας ἔχειν, ut ſignificet, quod poetæ dicunt, *maris poteſtatumque potentem.* Nam procellæ ac fluctus Dori-

† in Auguſt. cap. 29.

* lib. 2 nat. quæſt. cap. 45.

bus Αιγες. Hesychius: Αιγες, κύματα, Δωριεῖς *. Quod firmant alia hinc deducta. Vt nomen maris Ægæi, quasi fluctivagum ac procellosum dixeris. Quod enim Αιγεῖον diceretur more communi, id Dores maluere Αιγαῖον: ut iidem αἶθε dicunt pro εἴθε. Estque ab eadem origine αἰγιαλὸς, *litus*: quò pertingunt αἶγες ἁλὸς, *fluctus maris*: non quasi αἶα τῆς ἁλὸς, ut ajunt. Nam illud γ indicat esse ab αἶγες, non ab αἶα ‡. Nec in aera modò, & aquas, vim suam exerit Ioviale hoc sidus; sed etiam in terras, quas moderato suo calore fertiles reddit. Item in hominem ipsum; præcipuè in sanguinem, idque ob naturæ convenientiam. Quippe is, instar ejus sideris, mediocrem habet calorem; cujus excessus est in Marte, defectus in Saturno. Et quia à temperamento, quale Iovis, etiam ingenii vis dependet; hinc ab Iove etiam creditur provenire ingenii sagacitas, & vis ea exsequendi, quæ cum æquitate sint conjuncta. Quid multis opus? Si Capellam audimus in VIII, quo loco de hoc planeta disserit, *Iupiter salutaris ad omnia*. Quod generale pronunciatum commodè liceat interpretari. At impietate non caret, quod Albumasar tantas Ioviali sideri attribuat vires, ut nunquam non impetrentur à Deo, quæ postulantur, modò Iovi jungatur Luna cum capite Draconis. Nec puduit Petrum Aponensem scribere, se ipsum comperisse, hoc esse verissimum. Nam, quali tempore Albumasar significat, à Deo se quoque petiisse sapientiam: atque, ab eo tempore, magna in sapientiæ studiis fecisse incrementa. O hominem insipientem! qui quod sapientiæ habuit, malit sideribus tribuere, quàm precibus, & divinæ bonitati; vel saltem ingenio, & industriæ suæ. Equidem Aponensem hunc, quem ante annos trecentos sub Ludovico IV claruisse constat, multum in naturæ arcanis profecisse non diffiteor: sed hæc ejus sapientia non fuit sine magna dementiæ, imò impietatis etiam mixtura.

* Aiges, *fluctus, Doribus.*

‡ *terra.*

Superest ex planetis Saturnus: cujus ea est ad terram cubicam proportio, quæ est vigintiduorum ad unum. Est verò supra Martem, ac Iovem: qui quantum à nobis distent, vidimus antea. Saturnus autem, ex mente Franciſc. Iunctini *, ubi à nobis minimum abest, distat terræ semidiametris 13171: quando plurimùm, 17571. Quæ licet antiquis non æquè cognita fuerint; gentes tamen illæ, quæ Astrologiæ vacarent, quales Chaldæa, & Ægyptia, scivere planetarum omnium esse maximè sublimem. Ab iis verò nationibus Græci hoc didicerunt. Ob hanc altitudinem etiam motus ejus tardior videtur. Nam in se quidem tardior non est, cum longè majus conficiat spatium: videtur tamen tardior, quia spissè adeò cursum absolvat periodicum, ut difficile sit ejus motum cognoscere. Nam demum totum peragrat Zodiacum annis XXIX, diebus CLV, horis VII, minutis XXXVI. Hinc origo fabulæ de Saturno, à Iove filio, ligato, inque

* *in lib. I Ioan. de Sacrobosco, cap. I.*

Tartara

Tartara conjecto. Audiamus Lucianum de hoc diſſertantem lib. de Aſtrologia: Οὐδὲ τὸν Κρόνον ὁ Ζεὺς ἔδησεν, οὐδὲ ἐς τάρταρον ἔῤῥιψεν, οὐδὲ τὰ ἄλλα ἐμήσατο, ὁκόσα ἄνθρωποι νομίζουσιν· ἀλλὰ φέρεται γὰρ ὁ Κρόνος τὴν ἔξω φορὴν, πολλὸν ἀπ' ἡμέων, καὶ οἱ νωθρή τε ἡ κίνησις, καὶ οὐ ῥηιδίη τοῖσι ἀνθρώποισι ὁράασθαι. διὸ δή μιν ἑστάναι λέγουσιν, ὅκως πεπηδημένον. τὸ δὲ βάθος τὸ πολλὸν τοῦ ἠέρος τάρταρος καλέεται. *Nec Saturnum Iupiter in vincula conjecit, inque tartara dedit præcipitem: neque alia machinatus eſt, quæ homines putant. Sed fertur Saturnus externo motu longè à nobis: eſtque motus illi ſegnis, nec hominibus facilè conſpicuus. Quamobrem illum, veluti vinctum, ſtare dicunt. Ingens autem aëris altitudo Tartarus vocatur.* Altera etiam, cur vinciri à Iove dicatur, ratio adfertur. Nam ſalutare Iovis ſidus infringit, & retardat malignitatem ſideris Saturnini. Siquidem Iupiter, & Venus, ſunt ſalutares; Saturnus, & Mars, maligni. Etiam quia Saturnus ſublimis, cæloque ſupremo, unde animæ immitti credebantur, proximus degeret; creditum eſt eum animæ cælitus deſcendenti indere vim intelligendi, & contemplandi ſublimia. Quæ Plotini, aliorumque etiam Platonicorum, opinio fuit. Eademque etiam de cauſſa judicatus animas ſapientum (ut verbis utar Materni) *innumeris anguſtiis liberatas ad cœlum, & ad originis ſuæ primordia, revocare.* Neque, ob ſublimitatem modò, Saturnum ſapientiæ præſidem putarunt: ſed etiam ob motus periodici tarditatem, ex ſublimitate illa conſequentem. Nam ex tarditate collegerunt, eum eſſe animi ſenilis ac prudentis. Senes enim, ac melancholici, non tam, juventutis inſtar, diſcurrunt hac illac, quàm meditabundi conſident, vel, animo ſedato, tardè procedunt. Ideo & creditum, rectiùs judicari à ſedentibus. Aliqua de eo diximus Oratoriarum Inſtitut. lib. VI, cap. XI, §. II. Parque ratio in conſiliis capiendis. Notum proverbium*: *Romanus ſedendo vincit.* Quò & ſpectat illud Plautini† Tranionis: — *Nimio plus ſapio ſedens.* Imò & propterea ſeſſio in ſacris viſa decentior; quippe index animi magis compoſiti, & hoc agentis. Notum Pythagoræ ſymbolum, Numæ* etiam attributum: καθῆσθαι προσκυνήσαντας· *Adoraturi ſedeant.* Sic malim, quam, ut Cruſerius, *Sedeas cum adoraveris.* Nempe quaſi ſit προσκυνήσοντας. Etiam II Sam. VII, 18, *Ingreſſus eſt rex* (David) *& ſedit coram Domino.* Ita ad verbum B. Hieronymus reddidit. Sed & LXX: Καὶ ἐκάθισεν ἐνώπιον Κυρίου. Etiam *ſedendi* vocem retinuere Pagninus, Leo Iudas, Munſterus, Vatablus: qui tamen annotat, poni *ſedit*, pro *ſtetit, manſit*. Alii qui etiam reddidere, *reſtitit*; ut in *ſedendi* voce κατάχρησις ſit. Sed ut ſtatio, ita ſeſſio, convenire precantibus viſa; quoniam quiete illâ magis animus ſit compoſitus, & ad precandum idoneus.

* *Varro lib.* I *de R. R. cap.* 2.

† *Moſtell. act.* 5, *ſc.* I.

* *Plutarchus in Numa.*

Porrò, quia Saturnus crederetur tardus, eo & frigidus habebatur. Maro I Georg.

Frigida Saturni ſeſe quò ſtella receptet.

Potiùs

Potiùs tamen frigidus, hoc eſt, minùs Marte ac Iove calidus eſt, quia à Sole, caloris fonte, abſit longiùs; uti antea dictum. Aliam etiam rationem, ab aquis ſupercæleſtibus petitam, adferunt Auguſtinus de Geneſi ad literam lib. II, cap. V, de Gen. imperfect. cap. VIII, & Beda Quæſt. in Geneſ.

Quia autem Saturnus frigidus, & ſiccus; eò fingebatur ſenex pallidus, & tardigenulus; corporibuſque præfectus ſenilibus; quippe frigidis, & ſiccis. Parum enim calefacit, idemque, expreſſis partibus tenuioribus, exſiccat. Atque ex his altera apparet ratio, cur prudentes facere credatur. Senes enim ſunt prudentes ob ætatem, longamque experientiam; conferente ad hoc etiam corporis conſtitutione. Siquidem copia atræ bilis, quam Saturnus excitat, eſt à frigida & ſicca temperie: melancholici autem & dicta, & dicenda, melius concoquunt, ac digerunt: cùm contrà videamus, cholericos judicium ſuum ſæpius præcipitare. Hinc igitur quorum in genitura appareat Saturnus, eos atræ adjudicarunt bili: Saturnumque ſpleni præfecerunt, quia is recipit atram bilem. Atque itidem triſtitiam ab Saturno deduxere, quia melancholici ſunt triſtes. Etiam Saturnus oſſibus præfectus, quia oſſa frigida ſiccaque; qualis Saturnus. Ob eandem cauſſam non ſolum quartanam febrim dixere filiam Saturni: ſed dominari ajebant morbis omnibus frigidis & ſiccis: uti tabi, paralyſi, hydropi, elephantiaſi etiam, & cancro; præcipuè ſi reperiatur in ſexta domo, &, ut nugantur, in Cancri ſigno. Imò propterea præfecere hominibus, quos melancholicos crederent: ut agricolis, & coriariis, &, quia eos ſimiles his putarent, etiam Iudæis.

Vlterius quoque ejus vim extenderunt. Nam quos frigidos ſtatuerent, & ſiccos, eoſdem putarunt avaros, invidos, & malignos. Quò & pertinet, quòd, uti Marti τόλμαν ſive *audaciam*, Iovi νίκην ſive *victoriam*; ita Saturno adjudicarint νέμεσιν, ſive indignationem: quemadmodum Hermes Ægyptius tradidit in Παναρέτῳ.

Imò quia frigus & ſiccitas ſint vitæ inimica; eò creditum, octimeſtrem partum raro eſſe vitalem. Quippe volunt, primò à conceptu menſi præeſſe Saturnum, alteri Iovem, tertio Martem, & ita porrò pro ordine orbium cæleſtium recepto; eoque menſi ſeptimo præfectam Lunam, terris proximam: quo tempore ſi fœtus prodierit, ob naturam ejus parturientibus commodam, (unde & partui præfecta, dictáque *Iuno Lucina*) fœtum eſſe vitalem: ſin, decurſis ſeptem errantium ſiderum ſpatiis, ad Saturnum redeatur, frigore & ſiccitate ejus, quæ repugnant vitæ humanæ principiis, quippe in calore & humore conſiſtentis, fœtum, ſi tum exire paret, perimi, vel editum ſic congelari, ut eſſe diu nequeat ſuperſtes. Sed nono menſe

menſe redire imperium ad Iovem, ſidus calidum & humidum, eoque fœtui ſalutare: unde tum vitalis eſſe ſoleat.

Imò totis etiam nationibus dominari, opinio erat. Sic Ptolemæus, in ſecundo Apoteleſmatum, ait, quia Saturno, & Veneri, ſubſit terrena triplicitas, hoc eſt, Tauri, Virginis, ac Capricorni ſidus, & quicquid terrarum illis ſubjectum erat; eò Aſiaticorum illos, qui ad Orientem ac Meridiem vergunt, Saturni ac Veneris numen venerari. Quæ ſanè ſatis putida ſunt, & abunde refelluntur à Phœnice ſui ſeculi, Ioanne Pico Mirandulano, lib. IV contra Aſtrologos cap. X.

In anno quoq; eum præfecere auctumno; in hebdomade, diei ſeptimæ. Quin ex Chriſtianis ipſis Rogerius Bacon haut veritus eſt ſcribere, planè tum Iudæorum more eſſe feriandum, quia ſegne ac tardum Saturni ſidus parum ſit felix ac idoneum rebus agendis. Quaſi in cauſſis nominum, quibus dies à Sole, Luna, & quinque erronibus, nuncupantur, ad hujuſmodi aliquid reſpexerint gentiles. Longè aliter de hoc Pythagorici: qui ex numeris ſubtiliter de eo diſceptarunt; ut ex Maximo Planude, atque aliis, oſtenſum eſt Baptiſtæ Egnatio Racemationum capite poſtremo. Sed verius alii, qui geminam cauſſam attulerunt. Vna earum eſt, quod Ægyptii rationem habuerint harmoniæ διὰ τεσσάρων †. Nam quaſi tetrachorda ſeptem in cælo ſtatuerunt: quo pacto primum tetrachordum erit à Saturno ad Solẽ, alterum à Sole ad Lunam, tertium à Luna ad Martem, quartum à Marte ad Mercurium, quinctum à Mercurio ad Iovem, ſextum à Iove ad Venerem, ſeptimum à Venere ad Saturnum. Altera ratio eſt iſta. Singulis diei horis præfectus eſt unus è ſeptem ſideribus memoratis. Quod ſi primæ horæ primi diei Sol præeſt, ſecundæ Venus, tertiæ Mercurius, quartæ Luna, quinctæ Saturnus, ſextæ Iupiter, ſeptimæ Mars, octavæ Sol, & ita porro: omnino proximæ diei primæ horæ præſit Luna, tertiæ Mars, quartæ Mercurius, ac ita deinceps. Refert has duas cauſſas Dio Coccejus lib. XXXVII; item in ejus epitome Ioannes Xiphilinus; & ex utroque Philander ſuis ad Vitruvium * notis; ubi & utrumque, unde hauſerat, auctorem laudat. Sed cùm Græcè ſit Ιωάννης ὁ Ξιφιλῖνος, ſemel iterumque *Oxiphilinum* vocat: ut perperam Οξιφιλῖνος legiſſe videatur.

† *quaternaria.*

* *lib.9, cap.4.*

Quos verò ſeptem diebus, eoſdem ſeptuplici metallo præfecerunt: Solem auro, Lunam argento, Saturnum plumbo, Iovem ſtanno, & ita in aliis. Eò faſcinatores ſolent attendere, ut metallo cuique proprium inſcribant characterem: quemadmodum & cui corporis parti applicent laminam ſic inſcriptam. Quare opinio iis eſt, tum demum ſe conſequi à planeta, quod expetunt, ſi convenientis metalli laminam cum proprio charactere convenienti corporis membro alligarint.

Hactenus de quinque erronibus; quot tantummodo veteribus noti erant. Ignoti qui essent, non potuere esse tam felices (si ea felicitas est dicenda) ut à stultis mortalibus honorem sortirentur divinum. Tales sunt illi, qui seculo nostro observati sunt telescopio, seu Batavo tubo. Vt quatuor stellæ, non terram quidem proprio circulo, sed Iovem proprio ambientes motu. Eas Medicæa sidera, in honorem domus Medicææ, nuncupavit Galilæus à Galilæis, magnum Astrologiæ ac totius Mathesios decus. Præterea stellæ duæ; quæ semper Saturno, velut individui comites, assistunt. Neque desunt, quibus maculæ illæ circa Solem, nisi Soli potiùs insint, moveri solitæ, nihil aliud videantur, quàm stellæ Solem circumeuntes. Borboniorum siderum nomen, in honorem regiæ Borboniorum domus, iis impositum est à Ioanne Tarde Gallo.

Nec propter novos planetas novorum orbium constitutione opus est. Siquidem stellæ istæ moventur propriè non circa terram, sed supra terram. Interea videmus, ut minimè opinionis suæ falsus fuerit Phavorinus; quando (Agellii verbis utar *) *mirabatur, id cuiquam pro percepto liquere, stellas istas, quas multi erraticas, Nigidius errones vocat, non esse plures, quàm vulgo dicerentur: posse enim fieri existimabat, ut & alii quidam planetæ essent: neque eos tamen cernere homines possint, propter exsuperantiam vel splendoris, vel altitudinis.* Verùm hos planetas cum nesciret vetustas, nec habere potuit pro Diis; nisi quatenus potestate & confusè continerentur in generali illo pronunciato, sidera omnia, seu cognita, seu ignota, Deos esse.

* lib. 14, cap. 1.

CAPVT XXXV.

Vnde stellæ orbis, ut vocant, octavi appellentur fixæ. *Videri Adamum iis nomina imposuisse: & fortasse ex iis esse vocabula earum, quæ leguntur apud Iobum, & Amos. Quàm antiqua Græcis sint nomina* Orionis, & Arcturi. *Hujusmodi nominibus fas esse uti Christiano: etsi ea, ut Hieronymus ait, idolorum sint: quod & Vettii Astrologi juramentum per ea ostendit. Expenduntur quatuor illa, quæ stellis fixis conciliarunt divinitatis honorem. Horum primum est sublimitas: quæ non tam inde evincitur, quòd scintillent, quàm quòd non habeant sensibilem parallaxin: eaque occasione, quid parallaxis sit, expositum: quantaque sit distantia fixarum à terris. Alterum est earum tum magnitudo, cujus comparatio ad terram instituitur; tum multitudo, quæ nostris notior est temporibus, quàm antiquis. Tertium est motus; à quo eas & θεῶν nomen accepisse, veterum aliqui putarunt. Eum motum tum diurnum esse, tum multorum seculorum. Prioris admiranda celeritas, Solarem etiam, ac longissimè quidem, exsuperans. Posteriorem esse tum in longitudinem, tum in latitudinem. Illum in longitudinem perperam vocatum* Trepida-

pidationis motum, vel Acceſſus & Receſſus : *cùm continuus ſit, nec redeat ullum ſidus ad priorem locum,niſi orbe expleto : quod fit poſt* XXXVI *annorum millia , ut is* annus Platonicus *ſit dicendus. Quod etiam in latitudinem moveantur, ex eo provenire, ſecundùm Brabeum, quod poli Eclipticæ deſeruerint ſedes veteres. Quartum eſt virtus fixarum ; quam in ſublunaria exſerunt , partim luce aëra rarefaciente ; partim motu , non ἁπλῶς quidem, ſed quatenus ille lucem circumvehit ; partim qualitate occultâ ; cujus interim prætextu multa à multis, quæ incertiſſima ſint, pro certis tradantur.*

NEc ſtellæ ſolùm erraticæ ſunt honorem ſortitæ divinum : ſed cæteræ etiam, quæ à Tullio *cælo infixæ* dicuntur in I de Nat. Deor. Ac ſimiliter loquitur Macrobius lib. I in Somnium Scipionis cap. XVII : *His illud adjiciendum eſt, quod præter duo lumina , & ſtellas quinque , quæ appellantur Vagæ,reliquas omnes alii infixas cælo,nec niſi cum cælo moveri,dixerunt.*Hoc inde collegerunt , quia ſimilem perpetuò ad ſeſe invicem obtineant diſpoſitionem,ac diſtantiam. Quod ita eſſe,liquet tempora hæc conferenti cum iis, quæ Timochares, Hipparchus, & Ptolemæus, tradiderunt : ut videre eſt apud Ptolemæum Μεγάλης συντάξεως,quam *Almageſtum* Arabes vocant, lib. VII, cap. III. At Ptolemæus quidem annis poſt Chriſtum CL vixit : Hipparchus autem Rhodius , CXX annis ante natalem Chriſti : Timochares, annis ante eundem natalem CCC. Par ratio Albategnii, circa annum Chriſti Iↄ CCCLXXX : Alphonſi circa cIↄ CCL : Copernici , cIↄ Iↄ XXV : Tychonis Brahe, cIↄ Iↄ LXXX : item hac ætate viventium. Vt jam de annis quaſi bis mille liqueat , eandem ſemper poſituram fuiſſe , & intercapedinem,quantum ſenſibus licet obſervare. Diſpar interea ratio eſt circa ſtellarum latitudines;quas abiiſſe ab antiqua ratione,liquidò jam olim deprehenſum ; ut paullò poſt exponam.

Non dubitandum autem , quin & ſua ſtellis nomina impoſuerit Adamus ; quibus à patriarchis ſoleant nuncupari. Sed ea nomina perierunt, paucis exceptis,quæ habemus ex veritate Hebræa. Vt quæ LXX apud Iobum IX, 9, Πλειάδα , & Ἀρκτοῦρον vocant : quibus medius inſeritur Ἕσπερος. Latinus interpres habet, *Qui facit Arcturum, & Oriona,& Hyadas.* Etiam Amos V, 8 , *Arcturus, & Orion,* ab eodem Latino interprete memorantur. Recténe, an ſecus, ita reddita ſint, parum convenit. Nam aliis עַשׁ , *Has,* non Arcturus ſolùm eſt , ſed univerſum Bootæ ſidus , vel etiam Septentriones. כְּסִיל,*Cheſil* eſſe *Oriona,* per eſt veriſimile : quamquam Aben-Ezra *cor Scorpii* maluerit : qui item כִּימָה, Chima,cenſet *Arietis caudam,*non *Hyadas.* At Vatablo ſunt *Pleiades.* Eſſe autem appellationes Græcas valde antiquas , ex eo cognoſcimus, quod non modò earum uſus ſit apud Sophoclem,

clem, & Euripidem; sed Hesiodum quoque, ac Homerum; quibus scriptores antiquiores non habet Græcia. Vtuntur autem iis quoque Christiani; idque LXX seniorum, & Latini interpretis exemplo. Non quasi eos fugerit, nomina illa peti ex iis, quæ de Diis & heroibus suis fabulati sunt Græci: sed quia alia eorum vocabula non suppeterent, nisi Hebræa vellent retinere. Audiamus de hoc B. Hieronymum * lib. de veste sacerdotali: *Nec alicui gentilis videatur expositio. Non enim, si cælestia, & Dei dispositionem, idolorum nominibus infamarunt: idcirco Dei est neganda providentia, quæ certa lege currit, & fertur, & regit omnia. Nam & in Iob, Arcturum, & Orionem, & מַזָּלוֹת, hoc est, Zodiacum circulum, & cætera astrorum sidera, legimus: non quòd eadem apud Hebræos vocabula sint; sed quod nos non possumus, quæ dicuntur, nisi consuetis vocibus intelligere.* Videmus, ut consueta illa siderum nomina dicat esse idolorum. Et sanè omnem cæli militiam (ut Hebræorum more loquar) pro Diis cultam esse, præter ea, quæ cap. XXX adduximus, ostendit etiam juramentum illud apud Vettium Antiochenum Astrologum in procemio Ανθολογιῶν, sive Floridorum: quod ex scriptore eo majorem partem inedito jamdudum Ioannes Seldenus V. CL. in eruditissimo de Diis Syris Syntagmate adduxit: Ενλυγχάνοντας ὁρκίζω Ηλίου μὲν ἱερὸν κύκλον καὶ Σελήνης ἀνωμάλους δρόμους, τῶν τε λοιπῶν Αςέρων δυνάμεις, καὶ κύκλον Δυοκαίδεκα Ζωδίων ἐν ὑποκρύφοις ταῦτα ἔχειν, καὶ τοῖς ἀπαιδεύτοις ἢ ἀμυήτοις μὴ μεταδιδόναι, τιμὴν τε καὶ μνήμην τῷ εἰσηγαγαμένῳ ἀπονέμειν. εὖ ὀρκοῦσι μὲν εὖ εἴη, καὶ καταθύμιοι οἱ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΙ ΘΕΟΙ. Επιορκοῦσι δὲ τὰ ἐναντία. *Eos, qui in hæc inciderint, adjuro, per sacrum Solis circulum, & inæquales Lunæ cursus, ac reliquorum siderum vires, & signiferum circulum, ut ista in reconditis habeant, nec imperitis, vel non initiatis tradant; sed, doctoris sui memores, honorem ei tribuant. Sanctè jurantibus bene sit, Diique ante memorati sint propitii; pejerantibus contraria sint.* Poterat aliquis existimare, Vettium Astrologorum juramentum exigere per sidera, ut res caras, etsi pro diis non haberet: quomodo per liberos juratum olim, & alia acceptissima: quomodo item Muhammedani jurant per stellam vespertinam, ac sidera; ut antea † dictum. Sed obstat, quod subjungit, Θεοὶ προκείμενοι, *dii antea relati nobis.*

Divinitatis unde opinionem conceperint, universè est cognoscere ex iis, quæ de sideribus aliis diximus. Nunc igitur ea solùm adducam, quæ particulatim spectant stellas adfixas. Caussæ autem petuntur, partim ex loco, ratione sublimitatis; partim quantitate, ratione tum magnitudinis, tum multitudinis; partim motu gemino, uno velocissimo, altero, qui præ illo tardissimus sit; partim denique effectibus in terras, ubi multiplex utilitas attenditur. De singulis illorum ordine dispiciam. Ac in sublimitate quidem duo spectantur; ut erraticis sint superiores, & quanto à nobis distent

* Tom. 3.

† extremo cap. 31.

ſtent intervallo. Prius ex eo comprobari ſolet, quia tremulum lumen vibrent, aliæ magis, aliæ minus. Raró Sol id facit, aut Luna, nec niſi κτ̀ συμβεβηκὸς ‡, interjecto aëre impuro, & hinc inde agitato. At ſtellæ adfixæ fere ſemper: idque, ut volunt, quia moveatur diaphanum interjectum: quod cum fixarum recipiat ſtellarum formam, ipſæ etiam vibrari videntur: uti fluentis pellucidis formæ ſpectantur tremulæ. Id in planetis fieri negant, quia propiores ſint viſui, eoque facilius ac vehementius penetrent. Sed aliis hæc firma parum videntur: quia Saturnus, etſi remotior, rariùs vibret radios ſuos, quàm Mars: de quo aliquid diximus initio capitis XXXI. Addunt etiam, itidem in Venere & Mercurio ſibi ſcintillationem hanc obſervatam; ſed in his quoque minùs eſſe raram, quam Saturno. Colligunt igitur, non poſſe ex tremulo fixarum lumine certò ſtatui de earum ſublimitate: eoque longè aliam eſſe ſublimitatis cauſſam; fortaſſe illam, quòd ſtellæ tum fixæ, tum erraticæ, contrà quàm Peripateticis creditum, circa propria centra gyros ducant. Sanè ſtellas univerſas circa centrum ſuum verti, eamque eſſe ſcintillationis cauſſam, Raphaeli Averſæ viſum fuit. Rectiùs igitur fixarum ſublimitas ex eo comprobatur, quod non habeant ſenſibilem parallaxin, hoc eſt, viſus variationem, quam diverſitatem adſpectus appellant. Hæc paullo fuſius diducam. Siquid in ſublimi fuerit, atque tum è centro terræ, tum è ſuperficie ejus, ad illud linea ducatur; non eundem in locum lineæ viſuales incident; ſed ſeſe interſecantes angulum efficient, qui oſtendat, quàm adſpectus è terræ centro differat ab illo è ſuperficie terræ. Quæ diverſitas adſpectus παράλλαξις nuncupatur Græcis, voce etiam Latinis nunc uſurpatiſſimâ. Angulus ille quanto fuerit obtuſior, tanto res eſt propior terris: quantò idem acutior, tanto & remotior à terris. Imò tandem in longiſſimo ſpacio angulus conſpectum fugit: uti uſu venit in ſideribus ſphæræ octavæ. Quæ tamen Saturni gyro ſuperiora eſſe, ex legibus ſidereorum motuum colligitur. Imò ne in Saturni quidem ſphæra hæc parallaxis obſervatur. At Solis parallaxis percipi poteſt: ut quæ trium ſit minutorum à terra: magis etiam conſpicua eſt in Luna: ut quæ totum quandoque gradum adæquet: uti à Mathematicis ſummis, præcipuè Tychone Braheo, eſt obſervatum.

‡ *per accidens.*

Quanta verò ſit firmamenti diſtantia à nobis, non per omnia convenit Mathematicis. Exactiores ſequar: quorum idem Braheus cenſet, intervallum id eſſe decies novies millenarum ſemidiametrorum terræ; Merſennius * autem, vicies millenarum. Ac tradit hic, intervallum id eſſe leucarum Francicarum, (quarum ſingulæ trium milliarium) 53961647. Atque inde colligit, ſi lapis è firmamento dejectus quoque minuto conficeret

* *ad Gen. 1, 1.*

ceret leucam Francicam, priuſquam is lapis terram contingeret,opus fore diebus 37473, & minutis 527 : quos dies ſi diviſeris per 365,reſultant anni centum & duo.

Hæc de ſublimitate. Ejus verò magnitudinis ſunt ſtellæ fixæ, ut minimæ earum æquales ſint Lunæ, & Mercurio : majores autem Venere, ac Marte. Cumque in ſex claſſes, pro magnitudine, quam obtinent, referantur : proportio ſtellarum ſextæ magnitudinis ad terram cubicam eſt, ut 1 ad 1 : quinctæ magnitudinis ad eam,ut $\frac{1}{50}$ ad 1 : quartæ, ut $3\frac{3}{8}$ ad 1 : tertiæ, ut 11 : ſecundæ, ut 28 : primæ, ut 70 ad 1.

Numerus ſtellarum innumerus eſt : unde Geneſ. xv, 5, arenæ maris comparatur. Quanto itaque acutiùs quiſque tuetur, tanto plures videt : præſertim ſi tubo utatur Batavo : cujus beneficio Galilæus de Galilæis tot novos detexit planetas, tot fixas novas, novas etiam ſiderum facies. In fixis novis eſt illa in capite Orionis nubecula ſubalbida, quæ *nebuloſa ſtella* dicitur. Hanc obſervavit non ſtellam eſſe unicam, ſed plurium ſtellarum congeriem.

Veteribus autem numerabantur ſtellæ CIↃ XXII, quæ in XLVIII imagines diviſæ, & ſex magnitudinibus diſtinctæ, iis exceptis,quæ obſcuræ & nebuloſæ vocantur.

Habemus de magnitudine & multitudine. Venio ad motum, qui quin divinitatis opinionem ſideribus cunctis vel pepererit, vel foverit; nemini dubium eſſe poteſt; cùm ex eo etiam θεοὺς dictos eſſe, Platonis fuerit opinio in Cratylo. Primùm enim ait, eos, qui Græciam primi incoluere, in eadem, ac barbaros multos, opinione fuiſſe : nam eos pro Diis habuiſſe Solem,Lunam,ſidera. Verba ejus Græcè adduximus cap.xxx. Poſtea autem ſubjungit : Ἅτε οὖν αὐτὰ ὁρῶντες πάντα ἀεὶ ἰόντα δρόμῳ καὶ θέοντα, ἀπὸ ταύτης τῆς φύσεως τῆς τοῦ θεῖν, θεοὺς αὐτοὺς ἐπονομάσαι· *Cum ergo hæc omnia in perpetuo eſſe curſu conſpicerent; ab hac natura* τοῦ θεῖν * θεοὺς ‡ *nominaſſe.* Illuſtris etiam de iſto eſt Macrobii locus in primo Saturnalium libro cap. tertio & vigeſimo : ubi adducit iſta ex Homeri Iliad. A * :

*curſus.
‡Deos.
*verſ.423,& ſeqq.

Ζεὺς γὰρ ἐς Ὠκεανὸν μετ᾽ ἀμύμονας Αἰθιοπῆας
Χθιζὸς ἔβη μετὰ δαῖτα, θεοὶ δ᾽ ἅμα πάντες ἕποντο,
Δωδεκάτῃ δέ τοι αὖθις ἐλεύσεται Οὔλυμπόνδε.
Iupiter enim in Oceanum ad inculpatos Æthiopas
Heſternus ivit ad convivium (dii verò ſimul omnes ſunt ſecuti)
Duodecimâ autem rurſum veniet ad cœlum.

Poſtea ſubdit Macrobius : *Iovis appellatione Solem intelligi, Cornificius ſcribit; cui unda Oceani velut dapes miniſtrat. Ideo enim, ſicut & Poſidonius, & Cleanthes, affirmant, Solis meatus à plaga,quæ uſta dicitur,non recedit; quia ſub ipſa currit*

rit Oceanus; qui terram ambit, & dividit. Omnium autem physicorum assertione constat, calorem humore nutriri. Nam quod ait,

— Θεοὶ δ' ἅμα πάντες ἕποντο*: *sidera intelliguntur; quæ cum eo ad occasus ortusque quotidiano impetu cæli feruntur, eodemque aluntur humore.* Atque ista docent, sidera esse Deos. Sed à cursu sive motu suo sic vocari, ostendunt, quæ continuò addit: Θεοὺς *enim dicunt sidera, stellas,* ἀπὸ τοῦ θέειν, *id est,* τρέχειν, *quòd semper in cursu sint.* Hinc postremum etiam Homeri versum sic interpretatur: *Addit poeta,* Δωδεκάτη δέ τοι αὖθις‡, *non dierum, sed horarum significans numerum, quibus referuntur ad hemisphærii superioris exortum.* Satis ista monstrant, multos ipsum *Deorum* nomen à motu sive cursu deduxisse, manifesto indicio, sidera etiam propter motum admirandum ab iis habita esse pro Diis. Iccirco miranda hæc paucis exponam.

* Dii simul omnes sequebantur.

‡ Duodecima autem rursum.

Est motus siderum geminus: unus diurnus, alter longè plurimorum seculorum. Quorum diurnus præcipuè divinitatem stellarum arguere visus est. Nam vulgus etiam non poterat non stupere tantam earum velocitatem; utcunque exactè soli metiantur Astrologi. Mersennius quidem ex eo, quod de fixarum à terris distantia paullò antè dicebamus, tantam esse eorum colligit celeritatem, ut illæ, quæ sunt in æquinoctiali sitæ, unius horæ minuto conficiant leucas, quales dixi, 3768750. Quid ad hoc globi velocitas pulvere pyrio è machina bellica emissi? qui ut vel pari semper motu ferretur, vix horis centum terrarum orbem ambiret. Quippe qui uno minuto vix ter mille passus provolet. Imò quid ad hæc etiã velocitas Solis? qui globi tamen ejusmodi mensuram exsuperat quinquies millies. Quippe Solẽ ipsum stellæ, quæ æquinoctiali sunt propinquæ, quadragies vincunt velocitate. Tanta velocitas penè omnem exsuperat humani ingenii captum: ut nihil sit mirandum, si etiam doctissimi, sed verum nescientes Deum, etsi non tam accuratè ista scirent, stellas divinæ esse naturæ participes arbitrarentur. Sed Nicolaus Copernicus, & qui eum sequuntur, ne stupendam adeo velocitatem siderum concederent, cum veterum nonnullis statuerunt motum terræ diurnum: ut ea singulis horis ducenta & viginti quinque milliaria Germanica conficiat: sive, ut Cæsar la Galle lib. de Phænomenis cap. VII numerat, Italica nongenta & viginti septem.

Multis autem seculis non alius, quam diurnus, fixarum motus fuit cognitus. Sed postea fuit observatum, fixas in consequentia signorum procedere. A quo motu est, quòd Arietis sidus nunc occupat Tauri locum, Taurus Geminorum, & ita porrò: ut signa Zodiaci non iis sint adstricta locis, quæ ab illis denominantur: credo, quia hæc tum illis convenirent, quando primum ista statueretur stellarum figuratio. Hoc illarum motu observato, qui antea earum orbem pro ultimo habuerant, alium superaddiderunt,

derunt, quem vocarunt Nonum. Nondum tamen constabat, utrùm fixæ continue promoverentur in consequentia, an aliquousque promoti ad priora reverterentur. De hoc difficile erat statuere: sed videbantur sibi animadvertere, motum hunc nunc tardum esse, nunc celerem. Quamobrem credere maluerunt, signa post aliquem in consequentia excessum redire in priora: motumque hunc vocarunt *Accessus*, & *Recessus*; alii verò motum *Trepidationis*: quia capita sive initia Arietis & Libræ, quasi in minutis circulis, nunc in hoc, nunc in illud latus moverentur. Est verò motus ille tardissimus. Ac Hipparchus quidem, & Ptolemæus statuerunt, eum decennio fieri ad min. VIII, & secunda XXX: hoc est annis C, grad. I, min. XXV. Eoque gradus CCCLX, quot habet Zodiacus, non possint peragrari nisi annorum triginta sex millibus. Quo spatio exacto, Platonici priscam putarunt redituram omnium rerum faciem: prout Maro etiam in Eclogis describit; licet aliò ab aliis referatur.

Cæterum à Tychone Braheo * animadversum fuit, fixas à verna Zodiaci sectione non solùm abire in longitudinem, sed in latitudinem quoque. Nec tamen in omnibus id fixis locum habuit; sed solum illis, quæ viciniores sunt partibus Eclipticæ maximè declinantibus. Magna enim latitudinis mutatio animadvertitur in illis, quæ Tropicis sunt propiores: exigua circa Arietem, vel Libram: at media ratio est illarum, quæ medio inter Tropicos & Æquatorem loco sunt sitæ. Vt appareat, hanc rem se habere pro inclinatione Eclipticæ jam octavo ab hinc seculo ab Albategnio observata. Vidit enim ille, non tantam esse declinationem, quam Eratosthenes, & Ptolemæus, tradidissent. Atque ab Albategnii temporibus minor minorque ea declinatio fuit. Nec propterea putandum est, æquatorem mutâsse sedem, sed eclipticam; nec æquatorem ad eclipticam, sed eclipticam accedere ad æquatorem. Nisi visum cum Copernicanis hujus mutationis caussam tribuere annuo terræ motui.

* *dissertatione de Nova stella anni* 1572.

De fixarum motu, quod satis est, diximus. nunc de viribus, & efficacia earum, videamus. Nec enim dubium est, quin illarum virtutes multum ponderis habuerint ad conciliandam iis divinitatis opinionem. Virtutes has primi ex populo rustici norant, ac nautæ. Videbant nempe tempestates cieri ab Orione, Arcturo, & Corona; ventos, à Capra, & Hædis; pluviam, ab Hyadibus, & Plejadibus; æstum, à Caniculis, & anterioribus partibus Leonis. Hæc in inferioribus, secundùm Aristotelem, præstant duobus istis, luce & motu. Alii lucem motu circumvectam ad ista, & rerum omnium generationem, sufficere arbitrantur. Calorem enim, qui partus est lucis, principium & caussam esse omnis generationis: motu verò lucem, eoque & calorem, nunc adduci, & adduci: ut calori, & frigori,

gori, humori & ſiccitati, ſint vices ſuæ. Malim ego illis ſubſcribere, qui arbitrantur, ſidera in hæc inferiora agere, non ſolũ, per lucem motumque, rarefaciendo aëra: ſed præterea qualitate aliquâ hominibus hactenus incognitâ, ac, ut vereor, nunquã cognoſcendâ. Si enim necdum ſcimus herbarũ vires, quas manibus tractamus; quid de ſtellis ſperemus tanto diſſitis intervallo? Plurimi tamen ex Aſtrologis eò uſq; progrediuntur, ut ſcribere non dubitent, quomodo fixæ cum planetis congredientes eorũ imitentur vim & efficaciã. Atq; ut hinc aliquæ dicuntur iis Saturninæ, quæ frigidæ ſint, & grandinem gignant: quædã Ioviales, quæ ventoſæ, ſed ſalubres: quædam Martiæ, quæ tonitrua cieant, & procellas: quædam Solares, quæ æſtuoſæ, ventoſæque: quædam Venereæ, quæ humidæ & frigidæ: quædam Mercuriales, quæ ſe ἀδιαφόρως* habent, ſi in ſe ſpectes; ſed varient pro ſidere alio; ut ſociatæ Venereis fiant venenoſæ ac peſtilentes; Iovialibus additæ, excitent tempeſtates. Sed multum in iſtis omnibus ineſt incerti: etſi facile conceſſero, magnam ſtellas haſce fixas vim exerere planetarum potentiis in actũ deducendis, cùm planetæ ab his, ut feminæ à viris, reddantur prægnantes, atq; ita fecundatæ in terras ſuos dimittant fetus. Quæ omnia melius cognoſcentur, cùm de Fato Aſtrologico inferiùs diſputabitur.

* *indifferenter.*

CAPVT XXXVI.

Memorantur ſidera cœlo adfixa, particulatim Dei nomine honeſtata. Vt Canis, qui Iſis, *&* Sothis, *dicebatur: item* Sirius, *quod commune ei cum Sole nomen. Adhæc* Mæra *nominatus. Piſcis auſtralis avus, aut parens habitus duorum Zodiaci piſcium. Phacetis ſive Aphacitis, vel filia erat Veneris, vel ipſa Venus, quæ* Dea Syria *vocatur. Templum ejus, quod in Aphacis Phœniciæ erat, demolitus eſt Conſtantinus Magnus. Engonaſin erat Hercules, ſecundùm Panyaſin, Heracleidos ſcriptorem vetuſtiſſimum. Ophiuchus quoque aliis Hercules creditus, aliis Æſculapius. Aries eſt Iupiter Ammon. Germanici interpres emendatus. Etiam Aries Minervæ ſidus, & cauſſa ejus rei. Taurus fortaſſe Oſiris, vel Ioſephus patriarcha. Gemini aliis ſunt Caſtor, & Pollux; aliis Hercules, & Apollo; aliis Triptolemus, & Iaſion; aliis Zethus, & Amphion; aliis Dii Samothraces. Virgo vel Aſtræa, vel Ceres, ſive Iſis, vel Atergatis, vel Fortuna, vel Concordia, vel Pax. Concordiæ, & Pacis templa Romæ.* Panda *quæ Dea, & unde dicta. Piſces Zodiaci crediti Venus, & Cupido; qui & Dii Syri: atque ut Syri abſtinuerint capturâ eſuque piſcium, metuentes, ne ſi eos eſitarent, corpus à Dea Syria inflaretur. Capellæ, Arietis, Lyræ, aliorumque ſiderum apud Peruanos cultus.*

DE cauſſis, cur adfixa etiam ſidera pro Diis culta ſint, ſatis dictum eſt. Nunc particulatim expediam, quod numen in præcipuis earum

coli putarint. A Cane ordiar: quia, ut inter erraticas prima honore divino aucta est Veneris stella, quam Phosphorum, & Hesperum, dicimus: ita inter fixas primò ad tantum decus evecta est illa, quæ vocatur Ἀστρῷος κύων, sive *Cælestis canis*, vel etiam *Sirius*. Imò ab Ægyptiis quoque Hespero est prælata, dignataque nomine Isidis; quæ cum Osiride supremum iis numen erat. Hac de re sic Plutarchus, lib. de Isid. & Osir. Λέγουσιν οἱ ἱερεῖς, καλεῖσθαι Κύνα μὲν τὴν Ἴσιδος ὑφ' Ἑλλήνων, ὑφ' Αἰγυπτίων δὲ Σῶθιν. sive, ut alibi apud eum legitur, Σώθην. *Ajunt sacerdotes, Canem quidem Isidis à Græcis, ab Ægyptiis autem Sothen vocari.* Horapollo, sive interpres ejus Philippus, Hieroglyphicon cap. III, Quomodo annum signarint Ægyptii: Ἶσις δὲ παρ' αὐτοῖς ἐστιν ἀστὴρ, Αἰγυπτιστὶ καλούμενος Σῶθις. Ἑλληνιστὶ δὲ ἀστροκύων (perperam Aldus ἀστρομύων) ὃς καὶ δοκεῖ βασιλεύειν τῶν λοιπῶν ἀστέρων· *Est autem Isis iis astrum Ægyptiacè dictum Sothis, Græcè verò Astrocyon; qui & inter sidera reliqua principatum videtur obtinere.* Subjungit deinde, cur principatus illi videatur deberi, atque ut ex sideris ejus exortu observent Ægyptii, quæ anno sint integro agenda: unde non Sirium modò, sed annum etiam, *Isidem* appellent.

Nec mirum sanè, si ex hoc sidere potissimùm judicarint; quandoquidem fulgore reliquas exsuperat stellas; ita ut meridie ipso, si aquis imponas speculum, cernere illud liceat: imò qui acumine præpollent, citra etiam speculum, vel videant, vel videre sibi videantur. Vnde &, quorundam judicio, commune Sirii nomen Soli, & Cani, datum fuit; ut Suidas ait in Σείριος. Ita sanè plerique Grammatici quædam in Hesiodi ἔργοις de Sirio loca interpretantur. Imò hoc Virgilii quoque sic aliqui capiunt IV Georgicôn; sed contra Servii mentem:

> *Iam rapidus torrens sitientes Sirius Indos*
> *Ardebat cælo.*

Qua de re plura Hadrianus Iunius Miscellan. lib. I, cap. V. Vbi & locum Hygini * emendare conatur, scribentis, Sirium aliter vocari *Meram.* Censet enim, pro *Meram* rescribendum esse *Neæram*: idque quia sic nuncupet Cæsar Germanicus, sive ejus interpres Bassus. Sed Germanici loco emendatiùs nunc Morellianâ legitur editione, *Mæra.* Siquidem Μαῖρα dicitur Hesychio, & Nonno in XVI Dionysiacorum: uti ostendi libri superioris cap. XXX.

* *in Poëtico Astronomico, ubi de Arctophylace, p. 9, edit. Morell.*

Nec solus in Meridionalibus sideribus Canis, honore cultus est divino: sed etiam Piscis, Græcis dictus Νότιος, uti & Hygino †; Ciceroni * item Australis; Germanici autem interpreti Magnus: qui de eo, & divinitate ejus, sic scribit: *Piscis magnus (cujus nepotes dicuntur Pisces, qui in circulo zodiaco constituti sunt) dicitur in astra collocatus, eo quòd decidens in Boeth stagno*

† *in poetico astronom.*
* *in Arateis.*

ſtagno Phacetis, filia Veneris, in Piſcem ſit transfigurata; quam Syri Deam nominaverunt. Vbi malim, *Syriam Deam.* Subjungit deinde: *Quidam autem dicunt, quòd de ſtagno filiam Veneris ſalvaverit. Vnde uſque hodie Syri Piſces argenteos in templo ſacraverunt.* Quàm verò ridiculum, ac jocoſum, quod ait, hujus piſcis illos Zodiaci piſces eſſe nepotes. A quo paullum abit Hyginus, cum filios facit. Sic enim de hoc Auſtrali piſce ſcribit: *Eratoſthenes autem ex eo piſce natos hos eſſe dicit, de quo poſt dicemus.* Vbi vulgo legitur: *natos homines dicit.* Fortaſſe tamen pro *homines* ſuffecerit, ſi *hos* reſcribas: quod placuit clariſſimo Salmaſio. Nam potuit librarius putare, *hos* compendio literarum, lineolaque ſuperducta, pro *homines* ſcriptum fuiſſe. Etiam in ſuperiori Hygini loco pro *Phacetis* legendum videtur *Aphacitis*: quod monitum Seldeno *. Vel, quod non minus placet, *Phacetis*, aut *Phacitis*, ſit factum ex *Aphacitis*; ut *Derceto*, ex *Atergatis*; quemadmodum dictum lib. I, cap. XXIII. Faciléque eidem adſenſero Seldeno, apud Macrobium, cujus verba adduximus cap. IV hujus libri, pro *Architidis Veneris* reponenti *Aphacitidis.* Niſi *Phacetidis* malis, ut eſt apud Hyginum. Aphacitis Venus memoratur Euſebio in vita Conſtantini lib. III, cap. LIII. Nam Græcè eſt, Ἄλσος καὶ τέμενος ἐν ἀκρωρείας μέρει τοῦ Λιβάνου ἐν Ἀφάκοις ἱδρυμένον· hoc eſt, *nemus, & delubrum in parte verticis montis Libani in Aphacis exſtructum.* Vbi pro *in Aphacis* perperam Muſculus, *in fruticeto*: uti Chriſtophorſonus, *inter arbuſta.* Hoc Aphacitidis Veneris templum demolitus Conſtantinus M. ut ibidem ſcribit Euſebius: item Socrates lib. I, cap. XIV, ubi dicitur τὸ ἐν Ἀφάκοις τοῦ Λιβάνου ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης· *templum Veneris in Aphacis ad montem Libanum.* & Sozomenus lib. II, cap. IV, cui eſt, ναὸς ὁ ἐν Ἀφάκοις τῆς Ἀφροδίτης περὶ τὸν Λίβανον τὸ ὄρος, καὶ Ἄδωνιν τὸν ποταμόν. Quod apud Caſſiodorum in Tripartita lib. II, cap. XX, ſic redditur, *In Aphacis juxta montem Libanum, & Adonim fluvium, Veneris domus.* Similiter Nicephori interpres lib. VIII, cap. XXXIII, *Apud Aphacos ad Libanum montem Veneris delubrum.* Ortelioque in Theſauro Geographico jamdiu obſervatus locus ille Zoſimi lib. I, ubi de Zenobia ab Aureliano capta agit: Ἄφακα χωρίον ἐστὶ μέσον Ἡλιουπόλεώς τε καὶ Βίβλου, ἐν ᾧ ναὸς Ἀφροδίτης ἵδρυται· *Aphaca locus eſt inter Heliopolin, & Biblum, ubi fanum Veneris eſt conſtitutum.*

* de Diis Syris Syntagm. 2, cap. 3.

In Septentrionalibus extra Zodiacum ſignis eſt is, qui Græcis Ἐν γόνασι dicitur; impropriè ſatis, quando non utroque genu, ſed altero tantùm poplite nititur. Aliter tamen de hac imagine Cicero in Arateis:

> *Ἐν γόνασιν vocitant, genibus quod nixa feratur.*

Quis ille geniculator ſit, diu non convênit; his Theſeum, illis Orpheum; aliis Thamyrim, vel alium, exiſtimantibus. Panyaſis autem tradidit eſſe Herculem: quod indicat Feſtus Avienus in Arateis:

 Illa

Illa laboranti similis succedit imago
Protinus, expertem quam quondam dixit Aratus
Nominis, & cujus latuit quoque caussa laboris.
Panyasi sed nota tamen. cui longior ætas
Eruit excussis arcana negotia rebus.

Sententia est, Aratum nescisse nomen sideris : sed scisse Panyasin ; qui ut seculis aliquot Arato erat antiquior, ita melius nosse potuit res vetustate propemodum obliteratas. Fuit Panyasis ille Herodoti vel avunculus, vel patruelis : quod ejus antiquitatem arguit. Is hanc imaginem esse Herculem dixit. Quod traditum ab eo in Heracleide, XIV librorum opere,quo gesta Herculis complectebatur. Plura de eo diximus in Historicis Græcis lib. IV,cap. VI. Panyasin in eo secutus quoque Eratosthenes. Vnde Hyginus in poet. astron. *Engonasin Eratosthenes Herculem dicit, supra draconem collocatum.*

Apud eundem legas,ut Ophiuchus, qui Latinis *Anguitenens*, & *Serpentarius*, ab aliis quidem creditus sit Hercules, à quo in Lydia ad fluvium Sagarim serpens est interemtus : ab aliis verò Æsculapius, in cujus tutela est anguis. Posteriorem sententiam etiam Servius sequitur in XI Æn. ubi agit de Minervæ sidere. Verba ejus paullo post adducam. Et hæc quidem sidera sunt extra Zodiacum.

Videamus nunc de Zodiaci signis. Aries habitus est Iupiter Ammon : ut traditum Isidoro lib. III Orig. cap. ult. Eique hac parte præivit Germanici interpres : *Nigidius hunc Arietem dicit ducem & principem esse signorum Zodiaci circuli. Immortali autem honore donatum, quòd cùm Liber exercitum in Africam duceret,& aquæ inopiam pateretur; subitò Aries ex arena exivit,& Liberum cum suo exercitu ad aquam perduxit divinitus. Hoc facto Liber eum Arietem Iovem Ammonem appellavit, eique fanum magnificum fecit eo in loco, in quo reperta est aqua : & abest ab Alexandria itinere dierum novem. Præterea Aries dux aquæ immortalis mutatus, & cæli sidera consecutus.* De genitura Arietis ejus hæc corruptissimè sic in Morellii editione leguntur : *Genitum autem hunc Arietem dicunt ex Neptuno,& Theophane, Altidis* (lego *Attidis*) *filia : quam cum adamasset, in insulam Crinnissam* (malim *Crionneson*, Κριοῦ νῆσον, hoc est, Arietis insulam) *traduxit, inque ovem convertit : cum qua in Arietem mutatus, concubuit; ex qua aries Chrysovellus natus.* Vbi pro *Chrysovellus* lege *Chrysomallus*, χρυσόμαλλος, hoc est, *aurati velleris.*

Nec Aries solùm Iovis symbolum ; sed etiam Minervæ. Vnde Maro XI Æn.

Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes
Vel Priamo miseranda domus : scit triste Minervæ
Sidus, & Euboicæ cautes, ultorque Caphareus.

Vbi

Vbi eruditè Servius: *Revera constat, Græcos tempestate laborasse æquinoctio vernali; quando manubiæ Minervales, id est, fulmina, tempestates gravissimas commovent: unde peritè dicendo* SIDVS, *utrumque complexus est. nam sidus & tempestatem significat, & revera sidus. Hæc autem numina, quæ inter sidera non videmus, licet sua signa propria non habeant, cum aliis potestate sunt permixta. Vt Ophiuchus ipse est Æsculapii: Gemini Apollinis & Herculis esse dicuntur: sic Minervæ Aries esse dignoscitur.* Neque, cùm Minerva sit consilii Dea, obscurum est, cur Aries Minervæ sidus sit. Quippe ipse est dux signorum: ut ex suo consilio præcedat; cætera ex ejus consilio sequantur. Hinc Manilius in secundo Astronom.

Consilium ipse suum est Aries, ut principe dignum est:
Audit se, Libramque videt.

Neque Iovi patri injuria fit, si & filiæ ejus Minervæ hoc signum dicatur, quando amborum consilium idem; quodque filiæ, id quoque patri collibitum est. Vnde Callimachus in Palladis Lavacro:

Ὠς φαμένα κατένευσε. τὸ δ' ἐντελὲς, ᾧ κ' ἐπινεύσῃ
Παλλὰς· ἐπεὶ μώνᾳ Ζεὺς τόγε θυγατέρων
Δῶκεν Ἀθαναίᾳ, πατρώϊα πάντα φέρεσθαι.

Hoc sic vertit Politianus:

Adnuit his Pallas dictis; quodque adnuit illa,
Perficitur. soli Iupiter hoc tribuit
Natarum è turba, quæ sint patris, omnia ferre.

Quod si ab Ægyptiis princeps Zodiaci signum figuram Arietis accepit in honorem Chami, sive Iovis Ammonis, qui ad potentiam significandam arietinis fingebatur cornibus: quid impedit, quo minùs credamus, secundum Zodiaci signum figuram accepisse Tauri: perque illud intellectum vel filium Chami Osirim, sive Mesorim, seu Mizraim: à quo Ægyptus edocta agriculturam (quippe & agriculturæ symbolum erat bos:) vel Iosephum patriarcham, qui propter servatam in fame ingenti Ægyptum bovis symbolum meruit, & tandem in eo divinos adeptus est honores: ut fusè ostendimus lib. I, cap. XXIX. Inque hac de Iosepho conjectura præeuntem videas illustrissimum, & omni laude majorem, Hugonem Grotium, in Sophomphania tragœdia: ubi ab eo Pharao inducitur sic Iosephum compellans:

Tibi salutem debet Ægyptus suam,
Et ego quietem. Cuncta quòd non à viris
Deserta squallent arva, quòd terris nova
Spes manet aratri, muneris totum tui est.
Ideoque honores ad tuos addi volo,

Vt, more Eoæ gentis, astriferæ plagæ
In spatia venias nominis titulo tui,
Grandisque meriti grande monumentum ferat
Agricola Taurus, arce sidereâ micans:
Sicut propinquas Arietis stellas tenet
Inscriptus Hammon, Mesoris antiqui pater.

Quos eò lubentiùs versus apposui, quia ex eo sint poemate, quod cùm argumento & tractatione omnibus bonis doctisque amori sit & admirationi: tanto impensius à me amatur, quanto majoris me facere æquum est; ut cujus, licet immerentis, nomini inscriptum prodire summus vir jusserit in lucem.

Gemini, quos Græci similiter Διδύμους nuncupant, receptiori Astrologorum opinione sunt *Tyndaridæ*, sive *Ledæi juvenes*, Castor & Pollux: quos (ut Hyginus* ait) *Iupiter inter notissima sidera constituisse existimatur; Neptunus autem pari consilio munerâsse: nam equos his, quibus utuntur, donavit; & dedit potestatem naufragis saluti esse.* Hinc Horatius lib. I, od. III:

Sic fratres Helenæ, lucida sidera,
Ventorumque regat pater. Et Od. XII:
Dicam & Alciden, puerosque Ledæ;
Hunc equis, illum superare pugnis
Nobilem: quorum simul alba nautis
Stella refulsit,
Defluit saxis agitatus humor,
Concidunt venti, fugiuntque nubes,
Et minax (quod sic voluere) ponto
Vnda recumbit.

Vnde hæc opinio profluxerit, docet Cæsius sive Calpurnius Bassus commentario in Aratea Cæsaris Germanici; ubi sic scribit: *Nigidius dicit, Castorem & Pollucem, Tyndaridas, Geminorum honore decoratos, quòd principes pacationis dicantur: quòd mare totum prædonibus maleficisque pacatum reddidissent, & quo in tempore navigaverint cum Iasone atque Hercule ad pellem inauratam auferendam, multis laboribus tempestatibusque conflicti, periculorum atque animorum experti, impendia laboribus liberare studuerunt: atque cum à Iove essent elati, petierunt à patre, ut sibi liceret in eo cæli loco constitui, unde mortalibus auxiliantes prospicere possent.*

Non tamen in hoc omnes conveniunt. Nam, ut Hyginus ait in poetico Astron. *Alii dixerunt, Herculem esse, & Apollinem. Nonnulli etiam Triptolemum, & Iasiona, à Cerere dilectos, & ad sidera perlatos.* Priorem opinionem etiam apud Servium legas in illis, quæ de Ariete, Minervæ signo, adduximus: eamque Arabes sunt secuti, quibus ille Cancro vicinior, *Abrachaleus*

* *in poet. astronom. cap. de Geminis.*

leus appellatur; alter, *Avellar* : ſed hoc, ut Scaligero * monitum, ex *Apollo* eſt corruptum ; illud autem ex Ηρακλεὺς, à quo recto obtinet patrius caſus Ηρακλῆος. Sed en alias etiam opiniones duas, ex memorato antea interprete Germanici. *Alii*, inquit, *volunt Zethum*, & *Amphionem, eſſe : ideo unus zonam, alter lyram habet. Nigidius Deos Samothracas dixit ; quorum argumentum nefas ſit ememorare : propter eos, qui myſteriis præſunt.* Ita rectè Hugoni Grotio † emendatum, ubi pro *ememorare* vulgo *enumerare*. Cùm verò Nigidius Geminos ait eſſe eoſdem, ac *Deos Samothraces*; ducem ſequitur eum, cujus ſub Orphei nomine hymni vel Initia potiùs exſtant. Nam Carmine eo, quod Κυρήτων θυμίαμα inſcribitur, ſic de iis canit :

* in Manil.

† Notis in Aratea.

> Οἵτε Σαμοθράκην ἱερὴν χθόνα ναιετάοντες.
>
> *Quique Samothracen ſacram tellurem habitantes.*

Et poſt aliqua :

> Κυρῆτες Κορύβαντες, ἀνάκτορες εὐδύνατοί τε
>
> Εν Σαμοθράκῃ ἄνακτες·
>
> *Divi Curetes, Corybantes, & induperantes,*
>
> *Dique Potes, Reges Samothraces.*

Et mox :

> Οἵτε ᾗ οὐράνιοι Δίδυμοι κλήζεσθ' ἐν ὀλύμπῳ.
>
> *Et qui cæleſtes Gemini vocitamini Olympo.*

Virginis ſignum, ex vulgari ſententia, eſt Aſtræa, ſive Iuſtitia, vel Æquitas. Hinc Aratus : — Καὶ ἑ Δίκην καλέουσι.

> — *Et Iuſtitiam vocitarunt.*

Hæc, hominibus ab æquitate declinantibus, ad ſuperos tranſiit ; ut Nigidius ait apud Germanici interpretem. Ac continuò ante legas ibidem : *Nonnulli eam eſſe Cererem, eò quod ſpicas teneat; alii Atergatin ; quidam verò Fortunam, pro eo quod ſine capite aſtris infertur.* Similiter Hyginus in Virginis ſigno : *Sed hanc alii Fortunam, alii Cererem dixerunt. Et hoc magis non convenit inter eos, quòd caput ejus nimium obſcurum videtur.*

Feſtus Avienus in Arati Phænomenis :

> *Aut Peluſiaci magis es Dea litoris Iſis,*
>
> *Digna tori conſors, & cura latrantis Anubis :*
>
> *Seu tu diva Ceres.*

Nihil verò attinebat pro diverſis adferre opinionibus, quòd aliis ſit Iſis; aliis Ceres. Nam, quæ Iſis Ægyptiis, hæc Ceres erat Romanis. Eſſe verò Cererem potiùs, quàm Fortunam, eo comprobatur, quòd ſpicam manu teneat; ut mox ſubjicit Avienus. Sed verſus ſunt corruptiſſimi, quos ſic corrigebat maximus Salmaſius :

> — *Sic nam tibi fragrat ariſta,*

Et

Et ſeu Siriaco torretur ſpica calore:

Protentata manu: ſeu quæ pernicibus alis &c.

Aliis autem Virgo non eſt Iuſtitia, vel Ceres: ſed Concordia, vel Pax. Pro Cerere eſt Virginis imago in veteri Venetâ Hygini editione ‡ expreſſa. Nam ſpicas manu tenet. Sed pro Concordia, aut Pace, eſt illa veteris MSSi à Commelino in Hygino ſuo, item ab H. Grotio in Arateis Germanici, efformata: ubi manu dextrâ olivam, ſiniſtrâ caduceum tenuit. Concordiam verò, & Pacem, inter numina eſſe habita, ſatis convenit. Nam Concordiæ templum fuit in Capitolio juxta ædem Iunonis Monetæ. Pax templum habuit foro proximum: quod Cæſar quidem Claudius exorſus fuit; Veſpaſianus verò abſolvit. Atque eò reſpexit Cæſar Domitianus cognomento Germanicus, in Arateis ad patrem ſuum Veſpaſianũ:

Pax tua, tuque adſis nato, numenque ſecundes.

Eadem vocabatur *Panda*. Gloſſ. Philoxeni: *Panda*, Εἰρλώνς θεός *. Nomen ex eo fuerit, quia pacis tempore pandantur urbium portæ. Aliis tamen placet, *Pandam* eſſe Cererem; atque eo ſic dictam, quia panem daret. Varro lib. I de vita populi Romani †: *Hanc Deam Ælius putat eſſe Cererem; ſed quòd in aſylum qui confugiſſet, panis daretur, eſſe nomen fictum à pane dando pandere, quod eſt aperire.* Sed *pando* non eſt à *panem do*; verum ex πελάω, quod idem notat. Onomaſticum: *Pando*, πελάζω. N inſertum, ut à πήγω ſive Dorico πάγω, *pango*, à θίγω, *tango*, à πτίσσω, *pinſo*, & ſimilia. Nec *Panda* eſt Ceres, cùm apertè diſtinguat Varro ipſe ‡, Satyra Menippea, quæ inſcribitur Σκιαμαχία:

*Ted Anna * Perenna, Panda †, te Lato ‡, Pales,*
*Nerienes, & * Minerva, Fortuna, ac Ceres.*

Alia præterea ſententia eſt. Nam apud Arnobium lib. IV legas, *quòd Tito Tatio Capitolinum ut capiat collem, viam pandere atque aperire permiſſum eſſet, Deam Pandam eſſe appellatam, vel Panticam.*

Piſces duo à veteribus dicuntur Dii Syri. Germanicus in Arateis:

— Et Syriæ duo numina Piſces.

Numina ea ſunt Venus, & Cupido: ut oſtendunt hæc Hygini verba in poetico Aſtronom. *Diogenetes Erythræus ait, quodam tempore Venerem cum Cupidine ad flumen Euphraten veniſſe, & eodem loco repente Typhona giganta apparuiſſe. Venerem autem cum filio in flumen ſe projeciſſe, & ita figuram piſcium formâ mutâſſe: quo pacto periculo eſſe liberatos. Itaque poſtea Syros, qui his locis ſunt proximi, deſtitiſſe piſces eſitare, quod vereantur eos capere: ne ſimili cauſſa aut Deorum præſidia impugnare videantur, aut eos ipſos captare.* Aliter tamen ex Nigidio Germanici interpres; qui ait, hos eſſe Piſces, qui ex Euphrate evolverunt ingens ovum illud, unde, cum columba ei inſediſſet, poſt aliquot dies nata

‡ *anni* 1512.

* *Pacis Dea.*

† *apud Nonium in* Pandere.

‡ *Apud Agellium lib.* 13, *cap.* 21.

* *Bad. Aſcenſius edidit*, Theanna. *Sed rectum* Ted'. *Inſertum D ad explendum hiatum: quo de more vide, quæ dixi lib.* 2 *de arte Grammatica cap.* 14.

† *Aſcenſius*, Pranda: *ſed perperam.*

‡ *Aſcenſii editio*, Celato. *Vnde faciendum* Te Lato. *Nempe Doricum* Λατὼ, *pro* Λητώ.

* *Copula* & *eſt in Aſcenſiana: quæ male in Stephanica præteritur. Niſi malis*, Te Nerienes: *quod placuit Carrioni Antiquarum Lect. lib.* I, *cap.* I.

nata eſt Dea Syria, quæ dicitur Venus: eoque Syros piſcium, & columbarum eſu abſtinere. Quia verò Syri capturam piſcium averſati, ut ex Hygino antè vidimus; eò poeta incertus in VI Ἀνθολογίας * ait, Heliodorum rete ſuum dicâſſe Deæ Syriæ: ſed

* Tit. περὶ ἁλιέων, de piſcatoribus.

> Ἀγρὸν ἀπ' ἰχθυβόλου θήρης·
>
> *Purum ab venatione piſces capiente.*

Nam ſi piſces eo jam capti fuiſſent, reti hujuſmodi nihil fuiſſet Deæ ingratius. Credebant autem, illis, qui piſces eſitarent, tumorem à Dea Syria immitti. Vnde Martialis lib. IV, epigr. XLIII:

> *Iuro per Syrios tibi tumores.*

Perſius ſat. V †:

† verſ. 187.

> *Incuſſere Deos inflantes corpora.*

Hoc eſt, Deam Syriam, quam Venerem dicunt, & filium ejus Cupidinem. Vide Scaligerum ad Manilium ‡, & Salmaſium in Solini Polyhiſtora *, quæque de Atergatis cultu dicebamus lib. I, cap. XXIII: ubi Deam Syriam, ut animale numen ſpectavimus; hic verò, ut naturale, conſideramus: quomodo tum in Luna colitur, uti dictum antea; tum in Piſcium ſigno, quemadmodum proximè expoſuimus.

‡ pag. 344. edit. Raphéleng.
* pag. 282.

Nec ſolùm Oriens, & ejus exemplo, Græci, ac Romani, ſtellas omnes pro Diis habuere; ſed etiam gentes aliæ: quod uti de erraticis antea oſtenſum, ita de fixis ex variis conſtat ſcriptoribus. Imò ſuperiori, noſtroque ſeculo, idem honos iis fuit apud Peruanos: qui, Acoſta teſte, præter Deum creatorem, (quem ſuâ linguâ *Viracocham*, ac, poſt commercia cum Hiſpanis, etiam *Dios* nuncupant) venerati quoque ſunt Solem, Lunam, erraticas quinque, & ſtellas cæteras. Hiſpanicum hunc ſcriptorem, ſed Latinè loquentem †, audiamus: *Ex ſtellis Colca, quem nos Cabrillas ſive Capellam vocamus, invocarunt. Et ſtellis quidem aliis hoc, aliis aliud munus, injungebant: quæ deinde ſingulæ à ſingulis adorabantur, prout cujuſque neceſſitas poſcebat. Opiliones ſtellam Vrcuchillay adorabant. Eam Arietem diverſicolorem fingebant; cujus hæc unica eſſet cura, ut cuſtodiret pecora. Putatur verò id ſidus, quod Aſtrologi Lyram nuncupant. Præter has duas, etiam alias eis vicinas invocabant, Catuchillay, & Vrcuchillay dictas. Finguntque earum alteram ovem, alteram agnum eſſe. Fuere, qui ſtellam aliam Machuacuai venerarentur, ſerpentibus, ac colubris, imperantem; à quibus hoc pacto ſe tutos fore perſuaſum habent. Itidem aliam adorant ſtellam Chuquichinchai, id eſt, tigrem vocatam: quam tigribus, urſis, ac leonibus præfectam tradunt. Nullum uſpiam animal, ſeu quadrupes, ſeu volatile, in terra eſſe credebant, cujus ſimulachrum in cælo non ſplenderet; unde ſimile in terris procrearetur, ſuumque acciperet incrementum. Itaque cum diverſiſſimis ſtellis ipſis res erat; quas Chacana, Topatatca, Mamana, Mirco, Mequiquiray, & aliter nominabant: adeoque*

† lib. 5, cap. 2.

 cum

cum Platone, ubi de Ideis tradit, apprimè consentiebant. Atque hæc de sideribus universis: quorum admiranda natura,& tot bona, cùm quasi manu ducere possent, ac deberent, ad opificem, rectoremque supremum: pravitate tamen humani cordis planè contrà evênit, ut nationes non altiùs adsurgentes in corpore hoc sensibili subsisterent, ac ut Solem, & Lunam, sic stellas tum erraticas, tum adfixas, veris pro numinibus haberent.

CAPVT XXXVII.

Priusne Æthera, an Sidera, coluerint, dissertatum. Gemina adfertur ratio, cur spatium inter sidera, ac terras, necesse fuerit corpore oppleri. Vnde αἰθὴρ, & οὐρανὸς, *nuncupentur.* Cælus *Latinis, qui Græcis* Vranus; *& cur statuatur Saturni parens: quare item dicatur genitalibus destitui. Qui* Ακμων, *&* Ακμονίδης *dicantur. Iovem non Saturni modò, sed etiam Ætheris, habitum filium. Persis quoque Cælum fuisse pro Deo: item Pythagoræ; qui tamen non pro summo habuerit Deo; sed tali, quem summus crearit: imò &* divûm lyram *à Pythagoricis vocari.*

A cultu Solis, Lunæ, & Stellarum, ab aliis quidem cogitari cœpit de divino honore Ætheri præstando, sive Cœlo; ab aliis autem de eodē Elementis exhibendo. Quamquā existimare aliquis possit, mortales, cùm primò recedi cœpit à Deo, pro vero numine, universum hoc moderante, totam coluisse naturam, sub nominibus Molochi, Saturni, atque aliis: postea autem eos hac veneratione dignatos esse superiorem, & nobiliorem Naturæ partem; puta Æthera, vel Cœlum, quod Iovem nuncuparunt. Imò quòd Iupiter fugâsse Saturnum de regno dicitur, id queas sic interpretari, quòd pro Natura tota, quæ est Saturnus, præcipuè cultui esse cœperit Æther sive Iupiter. Quo pacto si processum fuit, post Æthera demum, sive Iovem, cultus sit Apollo sive Sol. Nam ut Naturæ pars Æther, sic Ætheris Sol; quippe Iovis oculus alter, ut tradiderunt. Verùm contra hæc statuendum, divini honoris decus esse priùs attributum ignibus illis cælestibus, quàm ætheri. Atque hoc ex eo non obscurè colligimus, quòd illorum, & magnitudinem, & pulcritudinem, ac summam etiam utilitatem, viderent universi; ætheris non item: imò multorum ea foret opinio, quòd æthera dicimus, nihil aliud esse, quàm magnum inane, per quod sidera suum conficerent cursum. Quos interea nimium quantum ratio fugit. Nam necesse fuit, cælum corporeæ esse substantiæ, quò duplicem præstaret usum: unum sideribus ferendis, quia, ut Peripatetici sciscunt, omnis motus fit super immobili: alterum verò, ut sidera agere possent in inferiora, quod fieri non poterat, sine contactu, sive is per se foret, & sine corporis alterius interventu, sive per aliquod fieret intermedium. Vt necesse

ceſſe ſit omnia vel continua eſſe,vel contigua ſaltem,quò ſuperiora poſſint inferioribus impertire lumen ac calorem ſuum. Cùm igitur à ſiderum cultu deventum ſit ad venerationem Cœli: ordinis hoc ratio exigere videtur, ut poſtquam de ſideribus, quod ſatis eſt, diximus, nunc ad Cœlum ſe noſtra convertat oratio.

Quod Latinis Cœlum,id Hebræis שָׁמַיִם ſchamaim. Vocis ejus etymon inferiùs adducam. Thalmudici in Bereſchit rabba ſect. IV, adducunt ſeptem alia cæli nomina: ſed quæ parum huc faciant. Græcis dicitur ἀιθὴρ, ſive ἀπὸ τοῦ ἀεὶ θέειν· h. e. Appulejo interprete, *quòd curſibus rapidis ſemper rotetur*; quæ Ariſtotelis * opinio erat: ſive, ut Anaxagoras putabat, ἀπὸ τοῦ ἄιθεσθαι,hoc eſt,*ab urendo*,quia igneus ſit,& incenſus: vel ut aqueæ,aut aëreæ ſit naturæ; tamen complectatur ignes illos cæleſtes, quos ſidera dicimus: ſive ab אַדִּיר addir; quod quantitatem pariter, & qualitatem comprehendit, & nunc *ingens*, vel *ſublimis*; nunc *præclarus*, vel *potens*, exponitur. Quæ non malè ætheri conveniunt; unde Ennius in Thyeſte:

* *lib.* I *de cælo cap.* 3, *ac ſimiliter ſcriptor libri de mundo, & paraphraſtes ejus Appulejus.*

Aſpice hoc ſublime candens, quem vocant omnes Iovem.

Etiam apud Ciceronem habes in II de Nat. Deor.

Vides ſublime, fuſum, immoderatum æthera.

Quod ex Euripide eſſe expreſſum, alibi oſtendimus †.

† *Orator. Inſtit. lib.*4, *cap.*6, *ſect.*7.

Οὐρανὸς verò eſt,non ex eo, quia omnia cernat; nempe ab ὁρᾷν,*videre*, & ἄνω, *ſurſum*; quod voluit Plato: non παρὰ τὸ οὐρῶ, τὸ φυλάττω, quod cuſtodiat omnia, ac conſervet: non ἀπὸ τοῦ ὁρίζειν, *finire*, quia univerſam rerum naturam terminet: ſed à Chaldaico אוּרָא ora, hoc eſt, *lux*: unde & ὁρᾷν,& ἄυειον *, & *aurora*, & *aura* pro ſplendore, & *aurum*. Ipſum verò eſt ab אור, *lucere,illuminare*. Vnde & אור ur, *ignis*: à quo *uro*,& Græcum πῦρ †, & πυρῶ *, & *buro*, ex quo *buſtum*, & *comburo*.

* *crau.*
† *ignis.*
* *uro.*

Latinis Οὐρανὸς eſt *Cælum*, & antiquè *Cælus*: de cujus etymo in Originibus diximus. Pro numine uſus Ennius I Annal.

Saturnus, quem Cœlus' genit.

Teſtes Nonius in *Cælus*, & Chariſ. lib. I. Ac habes quoque in antiqua inſcriptione Romæ effoſſa in monte Cælio: OPTIMVS MAXIMVS CÆLVS ÆTERNVS. Integram vide apud Aldum in Orthographia, & Inſcript. Grut. Ac meminere etiam Benedictus Ægius, notis in Apollodorum, & Stephanus Pighius in Themide Dea. Adi etiam, quæ diximus Grammaticæ Artis lib. I de Analogia cap. XXXVII.

Vt verò *Cælus* Romanis erat numen, ſic Græcis Vranus: unde Saturnus Οὐρανίων, quaſi *Cæli filius*. Quod optimè convenit cum Ennii verbis proximè adductis. Sed ſi Saturnus eſt rerum natura, Cœlus pars naturæ ſublimior: quomodo Saturnus Cæli filius? Nam liberi potiùs pars ſunt paren-

parentum. Dixerim, qui Saturnum Cæli filium vocarunt, conſiderâſſe eum, vel ut planetarum ſupremum; qui verè Cæli pars, quatenus uno complexu orbes, & ſidera, conſideramus: vel per Saturnum hîc ſignari tempus, qui cæli quodammodo eſt effectus. Nam menſura ejus petitur è motu cæleſti: quam rationem adfert Claudius Thuſcus *: ὁ γὰρ χρόνος ἐκ τῶν τῆς οὐρανοῦ κινήσεων πρόεισι· *Tempus ex cæli motibus procedit.*

* *apud Columnam in Ennii Fragmenta.*

Quæritur porrò, cur Cælus dicatur genitalibus privatus à Saturno. Cenſeo eò reſpexiſſe, quòd Cælum vel tempore, vel naturâ ſaltem, prius ſit ſideribus: ſidera autem ſint cæli pars, eoque quaſi progenies cæli cenſeantur: præſertim ſi cælum igneum eſt, nec ſidera aliud ſunt, quàm ignes cæleſtes: uti ſatis conſentaneum eſt iis, quibus *æther* ἀπὸ τοῦ αἴθειν ‡ dictus videtur. Nec minùs convenit Peripateticorum ſententiæ: quando ſidera iis nihil aliud ſunt, quàm denſiores, eóque lucidiores ſui orbis partes. Quod ſi Cælus ſit ſiderum parens; non abſurdè à poetis dicitur, priùs habuiſſe genitalia; hoc eſt, vim aliquid ex ſe producendi. Sed, productis ſideribus, deſiit illa vis; quia, ut communior eſt opinio, nihil novi gignitur in cælo. Ab eo igitur tempore reſecta dicuntur genitalia. Nihil quidem, niſi vi cæleſti, generatur in terris, vel aquis. Sed non ſunt ea naturæ cæleſtis, uti ſidera; quibus convenientiùs tribuitur filiorum nomen; præſertim ſi planè ejuſdem ſunt materiæ, ac parens Cælus. Atque hæc, ſi rem potiùs, quàm fabulæ involucrum, ſpectes; magnam conveniunt partem hiſtoriæ Moſaicæ: quæ narrat, primò die conditum eſſe cœlum, ſed inornatum: die autem quarto eſſe ſtellis exornatum, ac diſtinctum. Vnus ſolum ſcrupulus reſtat; an, ex Moſaica mente, ſol, luna, ſidera, ſint ex cæleſti corpore confecta. Ita vulgò dictitant, quibus digitum transverſum ab Ariſtotele recedere religio eſt. Mihi longè fit veriſimilius, Deum ex corpore illo lucido, quod primo diem triduo efficiebat, feciſſe in cælo tum magna duo luminaria, tum etiam ſtellas. Quod pleniùs poſtea * explicabitur.

‡ *ab urendo.*

* *cap.39.*

Quæri præterea video, utrùm Saturnus, an Cælus, intelligi debeat apud Theocritum, vel potiùs Simmiam Rhodium, in Alis, cùm ait: Λεῦσσε μὲ τὸν γᾶς τε βαθυστέρνου ἄνακτ᾽ Ἀκμονίδαν· *Cerne me Telluris lato pectore præditæ regem Acmonidem.* Sanè ſcholiaſtes ad hæc verba ſic annotavit: Ἀκμονίδαν δὲ λέγει τὸν Οὐρανόν· *Acmonidem autem dicit Cælum.* Non diſplicet, ſi potiùs intelligamus Cæli filium. Quippe patronymicum eſt ex Ακμων, quo non *incus* modò notatur, ſed etiam *Cœlum*: quod ſic dicitur, quaſi ἀκάμων, ſive ἄκμηλος, *indefeſſus.* Nec enim cælum ſeu ſidera unquam circuitu perpetuo fatigantur. Niſi malis, ipſum Cæli patrem ſic dictum; deque natura ejus colligi ex natura Cæli; quia parentes, ac liberi, ejuſdem eſſe ſoleant participes

cipes naturæ. Vtrique ſententiæ favet Heſychius. Sic enim ille : Ἀκμονίδης, ὁ Χάρων, καὶ ὁ Οὐρανός. Ἄκμονος γὰρ παῖς· *Acmonides, Charon, & Cœlus. Nam Acmonis filius.* Ac continuò ſubditur : Ἀκμὼν, ἀπαθὴς, Κρόνος, Οὐρανὸς, ἢ σίδηρον ἐφ᾽ ᾧ ὁ χαλκεὺς χαλκεύει· *Acmon, omnia perferens, Saturnus, Cælus, vel incus.* Vide & Euſtathium in Iliad. Σ *, & Etymologicon in Ἄκμωνος. Sed de hoc, ut videtur, diſſenſu, eo minùs laborandum, quia pro diverſa conſiderandi ratione, ut inferiùs oſtendam, unum idemque numen, nunc Saturnus, nunc Cœlus, videatur. Vnde & Iupiter, non modò Κρονίδης ſive *Saturnius* dicitur ; ſed etiam Ætheris filius : ut legere eſt apud Clementem Alexandrinum Admonitione ad Gentes. Sed uſitatius Græci Romanique per Iovem intellexere cælum. Quod factum imitatione Orientis, inque his Perſarum : de quibus ita Herodotus in primo : Κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέοντες· *omnem Cœli gyrum vocantes Iovem.* Et Strabo in XVI : Τὸν οὐρανὸν ἡγούμενοι Δία· *Cælum exiſtimantes Iovem.* In hac opinione non modò vulgus Græcorum ſtultè cũ Perſis ſapiebat : ſed etiam magnus Pythagoras. Quippe & illi Cælus, ſive Æther, Deus erat; ſideráque ejus eſſe numinis oculos judicabat. Hac de re ſic Epiphanius adverſus Hæreſes lib. I, hæreſi gentilium V ‡ : Σῶμα δὲ ὁ Πυθαγόρας λέγει εἶναι τὸν Θεὸν, τουτέστιν οὐρανόν· ὀφθαλμοὺς δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ ἄλλα ὥσπερ ἐν ἀνθρώπῳ, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα, καὶ τὰ κατ᾽ οὐρανὸν στοιχεῖα· *Pythagoras Deum ait eſſe corporeum : videlicet cælum : ejus oculos, cæteraſque tanquam in homine partes, Solem, & Lunam conſtituit, ac reliquas ſtellas, & elementa cæleſtia.* Sed cautè hæc capienda. Nam certum eſt, ex Pythagoræ mente unicum fuiſſe numen ; à quò univerſum hoc ſit creatum. Quod veterum teſtimoniis comprobat Steuchus Eugubinus de Perenni Philoſophia lib. III, cap. III. Interim fatebatur Pythagoras, cælum etiam à ſpiritu mundi animari, ac reapſe Deum eſſe. Quod etiam Hierocles, in Aurea ſcribens Carmina, agnoſcit. Siquidem pene initio commentarii memorat τὸν δημιουργικὸν μόνον θεὸν, ὃν θεὸν θεῶν κυρίως ἂν εἴποι τις, καὶ θεὸν ὕπατον, καὶ ἄριστον· *opificem unicum Deum, quem Deum Deorum propriè aliquis dixerit, & Deum ſummum, & optimum.* At idem, ubi poſtea de quaternario tractat, ſic ſcribit ; Ἐστι γὰρ δημιουργὸς τῶν ὅλων, καὶ αἰτία ἡ Τετρὰς, θεὸς νοητὸς, αἴτιος τοῦ οὐρανίου, καὶ αἰσθητοῦ θεοῦ· *Eſt Quaternarius ipſe omnium opifex, atque cauſſa, Deus mente perceptibilis, principium ac cauſſa Dei illius cæleſtis, ac qui ſenſu percipi poteſt.* Vbi clarè videmus, diſtinguere inter Deum νοητὸν, ſive qui mente percipitur; & αἰσθητὸν, ſive qui percipitur ſenſu : atque illum, quem ſymbolicè Τετράδα ſive *Quaternarium* dixit, putare ſummum Deum, omnium conditorem; hunc verò, puta Cælum, à ſummo Deo productum, inque ſenſus incurrentem. Imò fortaſſe Pythagorici quod hunc ſenſibilem Deum ſtatuerent, vulgo tantummodo dederunt :

* *Romana edit. pag. 1150, verſ. 58, & pag. 1154, v. 23, & ſeqq.*

‡ *pag. edit. Pariſ. 12.*

quicum loquendum, non ſapiendum, judicabant. Sanè ſic Plato ſenſit; ut alibi dicimus. Et conſtat, Pythagoreos cælum potiùs habuiſſe pro muſico Deorum organo. Nam eorum, uti & Platonis, opinio erat, circumvolutione orbium cæleſtium concitatiſſimâ admirandum excitari concentum. Atque eò, uti antea † dictum, reſpexit quoque Varro Sat. ὄνος λύρας:

† *hujus libri cap.* 12.

Quàm mobilem Divûm lyram Sol ἁρμογῇ
Quadam gubernans motibus Diis veget.

Vbi videmus, cælum à Varrone nuncupari *Divûm lyram*: nempe ob ſuaviſſimam orbium cæleſtium harmoniam, quam diximus. Sed hujuſmodi harmoniam refellit Ariſtoteles lib. II de Cælo cap. IX. Imò ne illud quidem, an complures reapſe ſint orbes cæleſtes, controverſiâ caret; ut inferiùs explicabitur.

CAPVT XXXVIII.

Gentiles, ut cœlo divinitatem tribuerent, duobus potiſſimum eſſe adductos: quorum prius ſit, quòd citra mutationem ſui duret; imò, ſi Ariſtotelem audimus, fuerit à ſe ipſo, aut nullo; vel ſi à Deo, ſaltem ab æterno; nec voluntate moveatur divinâ, ſed neceſſitate fatali. Verùm impiam hanc eſſe ſententiam, & contradicere ſibi philoſophum, dum mundum putat æternum, & nihilominus nullum in rebus ſtatuit infinitum. Elementalem materiem cælis aſſignari à philoſophis, & claris ante Ariſtotelem, & poſtea conſecutis; item Sanctis Patribus. Viroſque etiam, & Ptolemæum ipſum, liquidam ac perviam cælo naturam tribuiſſe. Itidem philoſophos gentium, ac veteres Theologos noſtros, ſidera credidiſſe ignea. Occurritur Thomæ Aquinati, & aliis; qui in hoc negotio reſpuunt auctoritatem SSorum Patrum, quia hac parte, ut ajunt, Platonizent.

POſtquam vidimus, ut gentiles honore divino cælum fuerint proſecuti: adferemus etiam, quæ eos ad venerationem hanc impulerint, & eâdem, quàm infirma hæc fuerint, expendemus. Ac primùm eos, ut magnificè adeò de cælo ſentirent, impulit corporis ætherei ſublimitas, quia nihil eo viderent excelſius; magnitudo, quia omnia complexu ſuo contineret; pulchritudo, quia intermicantibus aſtrorum luminibus, velut floribus, eſſet pictum, ac tanquam gemmis diſtinctum; perennitas, quia nihil generetur in corpore æthereo, aut corrumpatur; ac denique immenſa operationis utilitas, cùm inferiora omnia virtute regantur cæleſti.

Ex hiſce duo poſtrema imprimis in conſiderationem veniunt; incorruptibilitas ſive perennitas, & operatio, ſive gubernatio univerſi. Nam omnes per Deum intelligunt naturam perpetuam ac conſtantem, univerſi gubernatricē. At cælum creditur incorruptibilis, ac conſtantiſſimæ naturæ.

Creditur etiam in inferiora hæc agere, omniáque gubernare. Quæ cum cogitarent, ut cum Apoſtolo dicam*, ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, *vani ſunt facti in cogitationibus ſuis.* Vero enim numine deſerto, cælum ſideraque pro Deo habuerunt. Atque hoc, quod diximus, palmarium erat philoſophorum argumentum: eoque dignius eſt, ut non levi brachio perſtringatur; ſed cum cura aliqua excutiatur à nobis. Faciemus hoc eo lubentius, quia utcunque gentiles in admiratione cælorum modum omnem exceſſerint: (quippe qui eo perducti ſint, ut opificium pro ipſo venerarentur opifice) tam admiranda tamen ſit corporis cæleſtis natura ac conſtitutio, ut, quibus non planè cor, Marpeſiæ inſtar cautis, obriguit, minimè in opere ſubſiſtant, ſed pertingant aliquouſque ad ejus conditorem: quantoque in notitia ejus plus profecerint, tanto magis admirentur, ament, laudibus celebrent, imò vitam ad ejus gloriam componant. Hoc igitur generoſæ eſt mentis, hoc animi pii ac devoti, quibuſdam gradibus, ex ſordibus hiſce, in quibus verſamur, attollere ſeſe ad contemplationem cæli ac ſiderum; atque ſcalis inde alteris adſcendere ad cælorum noſtrique conditorem, & gubernatorem univerſi.

* *ad Rom.* 1,28.

Perennitatem, ſive æternitatem cùm dico, non more Peripateticorum loquor; quibus Cælum ſemper fuit, ſemper erit: ſed prout eo uti vocabulo ſolemus de omnibus, quæ ſibi conſtant, naturâque ſuâ, ſeu materiæ, ſeu formæ vi, & generationem, & corruptionem, ignorant. Cujuſmodi æternitatem etiam Scholaſtici tribuerunt mundo; etſi cœpiſſe eum, & deſiturum, faterentur. Eam verò colligebant, partim ex figura & motu circulari, & quidem in loco ſublimi: partim ex duratione, quia, ut ajunt, tot ſeculis nec ſtella cælo acceſſerit, nec deceſſerit. Ariſtoteles verò longè ulterius proceſſit. Nam eò uſque ſe abripi paſſus fuit, ut ſtatueret, mundum nunquam cœpiſſe, nunquam interiturum; ac ut intelligentias, ita tum cælum ſideraque, tum elementa, putaret eſſe à ſe ipſis, cunctaque hæc eſſe coæterna: nec Deum agnoſceret, ut cauſſam ſui efficientem, ſed tantùm ut primum finem omnia ſub ſeſe ordinatiſſimè diſponentem: & proinde, ut primum appetibile, in quo poſitum ſit bonum cæterorum, quæ ab eo, ut fine, dependeant. Itaque in hoc uno conſtituebat Dei principatum, quòd principium ſit omnium, non in ratione efficientis, ſed ſolùm ratione finis: qui eſt cauſſa cauſſarum, habetque cauſſalitatem independentem, cùm non finis ab efficiente, ſed efficiens impellatur à fine.

Non pauci tamen cenſent, putaſſe Ariſtotelem, mundum eſſe à Deo, non quidem per veram efficientiam, quæ tranſmutationem requirit; ſed per impropriam, quæ emanatio dicitur, ac reſpectus ſit conſequens ad motum hunc metaphoricum. Atque iidem ajunt, mundum Deo quidem eſſe

esse coæternum; attamen Deum, ob metaphoricam illam efficientiam, esse priorem mundo, non tempore, sed naturâ; quomodo Sol prior est illuminatione. Fuit hæc quoque sententia Procli: sed rectè jam olim ei occursum ‡ fuit, etiam secundùm tempus, Solem esse priorem illuminationibus, non universè quidem, sed singulatim consideratis: quomodo &, si motus mundi esset æternus, Deus tamen antecessisset motum, non ratione totius, sed quod ad singulas partes. Sed tali efficientiæ mundi, qualem Aristoteli affingunt, valde ipse repugnat philosophus. Quippe sic corruat demonstratio illa in VIII Physicorum; ubi colligit, si mundus est factus, per motum esse factum. Etiam secundùm Aristotelem contradictionem implicat, efficere sine motu: quandoquidem cùm alibi, tum Metaphys. lib. II, textu V, & lib. V, textu II, efficiens definitur, principium motus. Objectant ex secundo de Ortu & interitu, text. LI, quicquid compositum est ex materia & forma, aliud agnoscere, à quo sic compositum sit: atque ab Aristotele disertim addi, non hoc solùm habere locum in iis, quæ corruptioni sunt obnoxia, sed etiam æternis. Hinc verò sic colligunt: cum cælum ex materia & forma componatur; habere id quoque compositionis suæ caussam efficientem: cumque idem sit æternum; non posse efficientem ejus caussam esse aliam, quam primam Mentem. Sed qui sic ratiocinantur, parum cogitant, Aristotelem illic agere non de compositione cæli, verùm inferiorum: in quibus æternitas consideratur ratione specierum; quæ permanent, utcunque individua fiant, & corrumpantur. In speciebus igitur requirit caussam efficientem, eamque statuit Cælum: ut ita compositio omnis sublunaris, quatenus æterna, uti habet æternum principium passivum, materiam primam; ita etiam habeat æternam caussam efficientem, motum cælestem. Atque hoc pacto Aristotelis locum etiam intellexit Cæsar Cremoninus de Motoribus Cæli abstractis sect. IV, cap. IV.

‡ *Simplicius in 8 Physic. digressione prima contra Ioannem Grammaticum.*

Verùm enimvero demus hoc illis, Aristotelem putâsse, intelligentias ac mundum, non esse à se ipsis; sed à Deo: saltem putavit ab eo esse non voluntate, sed naturæ necessitate; ita ut non potuerint non esse ab æterno. Quippe existimâsset, à Dei esse voluntate, si vidisset, etiam potuisse incipere in tempore. Imò si credidisset, vel motum mundi esse ab eâdem voluntate; vidisset etiam, mundum quandoque posse non moveri. Nunc à Deo quidem moveri arbitratur, sed fatali necessitate; sic ut Deus non possit non illum movere: eaque res præcipuum est fundamentum, cur mundum censeat perennaturum; neque posse interire, vel non moveri. Hæc multis comprobare est Aristotelis locis: nec aliter ejus mentem cepere Simplicius, Themistius, Averroës: quos vide in octavum φυσικῆς ἀκροάσεως.

Adi

Adi & Gregorium Ariminenſem in II Sentent. Diſt.I, Qu.I, Art.I, & Gabrielem Vaſques tom.I, Quæſt.XIX, Diſp.LXXXI, cap.I, num.III *: item Benedictum Pererium de communibus Princip. & Affect.lib.V, cap. VII, & toto penè lib. XV. Nec abſolvere eſt Ariſtotelem ab ἀντιλογίᾳ †, dum libb. φυσικῆς ἀκροασ. * docet, ne cogamur infinitum agnoſcere in cauſſis ſucceſſivis, neceſſariò eſſe deveniendum ad motorem primum: atque idem è contrario in libb. de Cælo contendit, cælum ab æterno fuiſſe cum motuum ſucceſſione: quo pacto infinitæ fuerint gyrationes cæleſtes. Imò, ſi ſtatuit animas immortales, ſint animæ actu infinitæ: atqui omnem ipſe infinitatem damnat actualem.

* pag.493.

† contradictione.

* naturalis auſcultationis.

Super falſo adeò, atque abſurdo dogmate, quod mundus fuerit ab æterno, illud etiam exſtruxit Ariſtoteles, cælum non elementalis eſſe materiæ, qualia generantur, & corrumpuntur: ſed quinctam eſſe eſſentiam, atque hoc non in orbibus modò, ſed ſideribus etiam, locum habere. Nequis igitur illis, qui divinitatem cælo tribuerunt, aliquid in Ariſtotele præſidii relictum arbitretur; prius philoſophi ſententiam de orbium materie, deinde de materie ſiderum refellam. Bifariam autem id fiet; autoritate, & ratione. Autoritas partim philoſophorum erit gentilium, partim ſcriptorum Eccleſiaſticorum, partim Sacræ Scripturæ. Philoſophi illi vel ante Ariſtotelem fuere, vel poſt eum. Primùm igitur ei obducimus priores: qui mundum à Deo fatebantur originem ducere, ac naturæ eſſe elementalis. Ita judicavit Plato. Clarè enim in Timæo mundum ait conſtare quatuor ſolùm elementis; & ex quarto ignis elemento plurimum ineſſe cælo. Eamque opinionem fuiſſe Platonis, Taurus quoque tradidit commentario in Timæum; ut Philoponus refert. Etiam idem de Platone traditum Porphyrio, Plotino, ac Proclo. Item ante Platonem ea mens fuit Empedoclis: de quo ſic Plutarchus in placitis philoſophorum lib. IV, cap. XI, & iiſdem verbis Stobæus in Eclogis phyſicis, cap. de Cæli natura †: Ἐμπεδοκλῆς στερέμνιον εἶναι τὸν οὐρανὸν ἐξ ἀέρος συμπαγέντος· ὑπὸ πυρὸς κρυσταλλοειδῶς τὸ πυρῶδες καὶ τὸ ἀερῶδες ἑκατέρῳ τῶν ἡμισφαιρίων περιέχοντα· *Empedocles* (dixit) *cælum eſſe ſolidum, glaciei in modum ab igne ex aëre compactum; quod ignitam aëreamque naturam in utroque globi ſemiſſe contineat.* Subdit ibidem Stobæus, Anaximandro cælum eſſe de calido, ac frigido, mixtum: quomodo & apud Achillem Tatium in Phænomena ‡ legas, ſtatuiſſe eum οὐρανὸν πτηνὸν πυρὸς μετέχοντα· *cælum volucre, ignis particeps.* Parmenidi tamen, Heraclito, Stratoni, & Zenoni, tantùm igneum eſt; ut ibidem tradit Stobæus. Sed quid multos adducere opus, quando Ariſtoteles ipſe agnoſcit, priores omnes cælum ſtatuiſſe, alios aëriæ, igneæ alios naturæ? Sic enim ſcribit in ſecundo de Cælo cap. IX, text. LVI: Εἴπερ ἐφέρετο τὰ σώματα τούτων, εἴτ᾽ ἐν

† pag.52,53.

‡ pag. 85, edit. Florent.

ἀέρος πλήθει κεχυμένῳ κατὰ τὸ πᾶν, εἴτε πυρὸς, ὥσπερ ΠΑΝΤΕΣ φησίν· *Si corpora horum* (siderum) *ferantur, sive in aëris multitudine per universum, sive ignis, ut* OMNES *dicunt.*

Nec opinionem suam sic potuit Aristoteles comprobare iis, qui postea sunt secuti, ut non innumeri mallent antiquiorum sequi sententiam. In quibus etiam Cicero est in II de Nat. Deor. ubi fusè tradit, mundum universum quatuor constare elementis; quartum esse æthera, in quo sidera sint. Idem de Seneca statuendum; quem videas in VII natur. quæst. apertè tradere, cœlum constare quarto ætheris sive ignis elemento. Etiam igneum putavit Plinius. Verba ejus adferam ex lib. II Hist. Natur. cap. V: *Nec de elementis video dubitari, quatuor ea esse; ignium summum; inde tot stellarum collucentium illos oculos. Proximum Spiritus; quem Græci, nostrique, eodem vocabulo aëra appellant.*

Quid quòd Sancti Patres magno consensu Aristotelem impugnant; unoque ore docent, cælum hoc esse elementale; aliqui quidem igneum; ut Beda lib. de natura rerum cap. V, & Alcuinus sive Albinus Flaccus quæst. in Genesin: at multo plures aqueum; in quibus & Cyrillus Hierosolymit. qui in Catech. ait, sidera ignea per cæli aquas discurrere; nec hoc mirandum esse ob contrarias naturas, cùm & in Ægypto sapiens Deus dimiserit ignem in grandine. Quia verò vel igneum, vel aqueum, putarunt; eo quoque non solidum, sed pervium, crediderunt. In qua opinione quàm multi fuerint, ordine exponam.

Ac de philosophorum illis, qui præcessere Aristotelem, legas hoc apud ipsum lib. II de Cælo text. XLIII, ac deinceps: idemque de iis Cicero tradit lib. II de Nat. Deorum: ubi & addit, sidera pasci vaporibus Oceani; quibus, nisi cœlum esset liquidum, non pateret adscensus usque ad sidera. Secutus quoque Seneca in VII Nat. Quæst. ‡ ubi increpat Artemidorum, quòd cælo inducat duritiem, cum pervium id sit, tum sideribus, tum halitibus, quibus sidera aluntur. Eadem, (quando de Latinis dicere jam cœpimus) sententia est Hygini lib. I, & IV Astronomici Poetici; Calpurnii Bassi, vel alterius, commentario in Aratea à Germanico Cæsare versa: Manilii compluribus locis: Martiani item Capellæ lib. VIII, cap. de Mundo. Sed Græcos iterum videamus. Quorum similiter Ptolemæus; ut agnoscit Thomas Aquinas part. I, quæst. LXX, art. I, ad III. *Dicendum,* inquit, *quòd secundum Ptolemæum, luminaria non sunt fixa in sphæris; sed habent motum seorsum à motu sphærarum.* Eamque Ptolemæi fuisse opinionem, etiam apud alios legas. Vti Dionysium Richelium sive Leuwium Carthusianum, Theologum ut pereruditum, ita πολυγραφώτατον *, eoque mihi cariorem, quia communem cum parentibus ac majoribus meis habuerit

‡ *cap.* 13.

* *multa qui scripserit.*

buerit patriam Ruræmundam. Is ante ſeculum, & quod excurrit, ſic ſcripſit in Geneſ. cap. I, art. X: *Plato in Timæo dicit, ſtellas non eſſe fixas in firmamento; ſed meare, & choream ducere in eodem: & in hoc Ptolemæus Platonem ſecutus eſt. Vnde dicunt, non cælum, ſed ſtellas cæli moveri, & circumferri.* Sed & Hieronymus Vilielmus Venetus, Argolicenſis priùs, poſteaque Æmoniæ epiſcopus, qui patrum claruit ætate, operis De ſex diebus conditi orbis Lect. XX, clarè ait, Ptolemæum excentricos & epicyclos poſuiſſe in planetarum orbibus, non quia re vera in iis eſſe putaret; ſed quia ex iſtiuſmodi hypotheſibus erraticarum cognoſcerentur ſtellarum effectus. Et profecto, ſi Ptolemæus cælos eſſe ſolidos duroſque exiſtimâſſet; quomodo putaſſet idem, ſidera ali vaporibus Oceani?

Etiam liquidum ac pervium ſiderum curſui cælum ſtatuunt Hebræi; teſte Iacobo Naclanto, epiſcopo Clugienſi in ſua Medulla. E noſtris Iuſtinus Martyr, ſive alius, ad quæſt. XXXIX Orthod. ubi clarè ait, moveri aſtra, cælum eſſe immobile. Item Cælius Lactantius; quem & teſtem adducit eruditiſſimus Chriſtophorus Scheinerus in Roſa Vrſina *. Sed incautè addit, vixiſſe ætate B. Hieronymi: cum ille quidem Conſtantini M. & ejus filiorum; hic Theodoſii M. & liberorum illius ætate, claruerit. Ait autem Lactantius lib. III, cap. XXIV, *aſtra per ſpatia cæli divinâ, & admirabili ratione decurrere.* Nec aliter ſenſit Baſilius homil. I Hexaëm. & Homil. III: ubi & puerile ait, putare eſſe cryſtalli inſtar congelatum. Atque eadem mens fuit fratri ejus Gregorio Nyſſeno in Hexaëm. Item Diodoro Tarſenſi in Catena Lipomani: Euſebio Emiſſeno in Catena Martinengi †, & Lipomani ‡: Ambroſio, more ſuo Baſilium ſequenti, Hexaëm. lib. I, cap. VI: Cyrillo Hieroſolymit. cap. IX: Chryſoſtomo homil. VI in Gen. & homil. XVI in epiſt. ad Hebr. & homil. XII ad populum Antiochenum: Auguſtino lib. II de Geneſ. ad literam, & lib. XI de Civit. Dei cap. XXXIV: Cyrillo Alexandr. in Ieſ. cap. LI, ad illud, *Quoniam cæli ſicut fumus* &c: Andreæ Cæſarienſi in Apocal. cap. LXIV, ſerm. XXII: Eucherio in Gen. cap. III: Caſſiodoro in pſal. CXLVIII: Iunilio in Hexaëmeron: Procopio Gazæo in Geneſ. cap. I *; ubi tum eo pugnat, quod *Deus luminaria* dicatur *poſuiſſe in firmamento*; tum quod Ioſue cap. X legamus, *Stet Sol*; non *Orbis Solem deferens.* Similiter quoque Zacharias Mitylenæus de Mundi opificio †: S. Maximus Confeſſor commentario in Dionyſium cognomento Areopagitam ‡: Iſidorus lib. III Orig. cap. XXX: ubi cælum ait eſſe aëra puriorem. Vide & eum lib. XII, cap. XXX. Item Bedam quæſt. in Geneſ. & Damaſcenum lib. II Orthod. Fid. cap. VI; ubi & Baſilium citat, eumque ait hoc didiciſſe è Scripturis, quæ ſtatuunt, materiem ejus inſtar fumi tenuem. Similiter Haymo in

* *pag. 719.*

† *in Geneſ. cap. 1, p. 1011.*
‡ *pag. 30.*

* *pag. 26, & 27, edit. Tigur. item in Catena Martinengi pag. 1012.*

† *pag. 519, 535, 537, 539, edit. Pariſ.*

‡ *pag. 130, edit. Lanſell.*

psal.CXLVIII, Philippus Solitarius Dioptræ suæ lib.III, cap.VI, Rupertus Tuitiensis in Gen. cap. XXII, & XXIII, Petrus Trec. Comestor in Hist. Scholast. Richardus Pampolit. in Psal. CXLVIII. Sed quid multis opus? Diodorus Tarsensis * gentile dogma vocat. Ac Philastrius, quem se Mediolani cum S. Ambrosio vidisse ait B. Augustinus ‡, inter hæreses reponit * opinionem eorum, qui sidera cælo esse affixa opinantur. Vbi, quin laxè admodum hæresin sumat, pro quavis opinione receptæ Catholicorum sententiæ adversanti, minimè ambiguum est. Nec enim, hoc, an illud sentias, ad fidei pertinere fundamentum, intelligentior quisquam dixerit.

De elementali, eâque liquidâ cælorum materie satis diximus. Deinceps videamus de materie siderum, itidem elementali. Fuit hæc sententia philosophorum, qui ante Aristotelem fuerunt. Vnde Plutarchus †, & Stobæus ‡: Θάλης γεώδη μὲν, ἔμπυρα δὲ τὰ ἄστρα· *Thales* (putavit) *terrena quidem astra, sed ignita.* Subjicit deinde uterque, ut Empedocles statuerit, esse eas ex igne illo, quem aër primò continuit, sed primâ edidit separatione. Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, ut ibidem legere est, credidere Solē μύδρον † διάπυρον· *globum lapideum, vel ferreum, sed ignitum.* Plato statuit stellas majorem partem igneas; sed ex aliis tamen elementis aliquid trahentes. Similia alii, quæ, qui volet, apud Stobæum, & alios, reperiet.

Etiam hæc SSorum Patrum opinio fuit. Tertullianus quàm apertè in libro de Animâ: *Sol, corpus; siquidem ignis. Sed quod aquila confiteatur, neget noctua.* Basilius quoque in Hexaemeron homil. III ait *: Τὸν δὲ αἰθέρα τίς ἀμφιβάλλει μὴ οὐχὶ πυρώδη εἶναι καὶ διακαῆ; *Iam verò æthera ipsum quis dubitat igneum esse, & ustivum?* De Peripateticis verò hæc subjungit †: Καί τοίγε οὐδὲ θερμὸν εἶναι τὸν ἥλιον ἐκεῖνοι λέγουσι. τοσοῦτον αὐτοῖς τοῦ λέγειν περίεστι· *Quamquam nec illi dicant solem esse calidum. Tanta illis superest copia temporis ad verba inania.* Nec aliud voluit eruditissimus in Batava Academia collega meus Wilibrordus Snellius, cùm sic scribit ‡, *Non sum nescius, ne calidum quidem solem quibusdam credi: sed istas pueriles ineptias refutare non est operæ pretium.* Quam acrimoniam in eo culpat Scipio Claramontius Cæsenas *. Quasi aliud dicat, ac S. Basilius. Præsertim si sequamur Latinum interpretem, qui sic reddidit: *Tanta isti superfluit ad deliras & aniles nugas copia temporis.* Basilio consensit frater Gregorius Nyssenus: & more suo eundem secutus Ambrosius Hexaëm. lib. I, cap. VI. Ac similiter B. Augustinus de verbis Apostoli serm. I, item serm. I Domin. proximâ ante Nativitatem; & Theodoretus in Genes. quæst. XI, ubi ait, Deum aquas divisisse, illas autem superiùs positas fuisse, μὴ συγχωρῇ τῷ πυρὶ τῶν φωστήρων λωβᾶσθαι τὸ στερέωμα; *ne sinerent igni luminarium corrumpi firmamentum.* Vide & in psal. CXLVIII.

* *in Catena Lipomani.*
‡ *epist. ad Quodvult Deum.*
* *hæresi 82.*
† *lib. 2 de placit. phil. cap. 13.*
‡ *in eclogis physicis. pag. 55, & seq. edit. Plantin.*
† *De* μύδρῳ *similiter scholiastes Apollonii ad I Argonaut. vers. 497, & scholiastes Euripidis in Hippolyt. vers. 597. Sed* μύδρον ἢ πέτρον διάπυρον, *ut apud Stobæum, ita etiam est apud Plutarchum lib. 2 de plac. philos. cap. 20. Vide & quæ diximus supra lib. I, cap. I.*
* *p. 38, edit. Basil.*
† *pag. seq.*
‡ *lib. de cometa anni 1518, cap. 7.*
* *præfat. operis de sede sublunarium cometarum.*

CXLVIII. Item Claudium Mar. Victorem in Genes. lib. I. Etiam cælum vel esse aëra puriorem, vel ignem, vel aëra igneum, statuit Isidorus lib. III Orig. cap. XXX; uti & lib. XIII, cap. IV, V, & VII; nec non libro Differentiarum; ubi Cælum, & Æthera, distinguit. Adi & Anselmum lib. I de Imagine mundi cap. XXIV; ubi & de æthere censet angelos sibi corpora sumere, quando in terras descendunt. Mitto Petrum Damiani, Brunonem Carthus. Rupertum Tuitiensem. A quibus paullum abit Hugo Victorinus; qui Solem quidem igneum, sed sidera cætera facit aerea. Interim, elementalia esse, ei cum aliis convenit.

Neque nisi Sol igneus, naturâque calidus sit, contrà quàm Peripateticis videtur; argumentum procederet Sanctis Patribus, quando adversus Arrianos disserunt, atque ad Trinitatis mysterium, pro imbecillitate humanâ illustrandum, tria hæc ajunt Soli inesse; motum, splendorem, calorem. Dixeris cum Scholasticis, eos hoc solùm intellexisse effectivè; formaliter non item. Sed acutiores erant Arriani, quàm ut non perspicerent, nullo tum negotio occurri huic posse argumento. Vidit hoc Thomas Aquinas in II Sentent. Distinct. XIV, quæst. III; ubi ingenuè agnoscit, eam, quam diximus, opinionem, ut philosophorum omnium ante Aristotelem, ita receptissimam fuisse apud SS. Patres. Mirificè autem & horum, & illorum, auctoritatem eludere conatur. *Omnes*, inquit, *ante Aristotelem dixerunt, cælum esse de natura elementorum: quod Aristoteles primitus improbavit, ponens cælum esse sine gravitate & levitate, aliisque contrariis; ut patet primo cæli, & mundi. Et propter efficaciam rationum ejus posteriores philosophi, scilicet Peripatetici, consenserunt ei: unde nunc omnes opinionem ejus sequuntur.* Posteaque idem fatetur, SSos Patres contrarium docere: sed inquit, *Basilius, Augustinus, ac plures Sanctorum, sequuntur in his, quæ philosophiam concernunt, opiniones Platonis: ideo ponunt cælum esse naturæ elementaris. In talibus ergo dicta Sanctorum non sunt majoris auctoritatis, quàm philosophi, quos sequuntur.* Quæ & ex eo adducit Dionysius Carthusianus in Gen. cap. I, art. XII *. Sed profectò in hoc Aquinas audiendus non est: quod plurimi jam ex Theologis, & Philosophis, confitentur. Nihil enim apertius est, quàm SSos Patres ad Scripturas provocare. Hoc facit Iustinus, sive alius, Resp. ad quæst. XCIV; ubi ex epistola B. Petri cælos esse corruptioni obnoxios ostendit. Scripturis quoque pugnat Basilius in tertia, quam diximus, Hexaëm. homilia. Eumque hoc facere, traditum quoque Damasceno lib. II Orthod. Fid. cap. VI. Basilii more, ut solet, agit Ambrosius Hex. lib. II, cap. III. Nec aliam insistit viam Chrysostomus de incomprehensibili Dei natura homil. III. Imò tantum abest, ut à Platone, non Scripturis, hauserint hoc sancti Patres; ut potius Plato hanc doctrinam didicerit è

* *pag. 30, edit. Colon.*

Moſaicâ illâ tralatione, quæ ante illam LXX ſeniorum fuit: ſanè à Moſe hauſiſſe, ait Iuſtinus Martyr Apol. II, & Cohortat. ad Græcos. Atque ut Moſis nullam vidiſſet interpretationem, cognoverit in Ægyptó à poſteris Iudæorũ, qui tempore Nabuchodonoſori eò profugerant; vel Ægyptiis, qui à Iudæis percepiſſent. Adde quod, ſi Patrum ſententia parvi ſit momenti, quia eam didicerint à Platone; nihilo plus ponderis habere debeat opinio Scholaſticorum, quia illam hauſerint ab Ariſtotele. Et ſi Scholaſtici non verentur de SSis Patribus dicere, eos in dogmatis, quæ naturam ſpectant, tantum non juràſſe in Platonis verba: quanto nos juſtius hoc objectabimus Scholaſticis, juràſſe eos in verba Ariſtotelis; eoque, abeundo ab illis, non ipſos, ſed unum rejici Ariſtotelem. Suntque hæc aperta adeò, ut propterea quoque eorundem nonnulli ex Ariſtotelis caſtris transfugerint in caſtra Veritatis: quales Ockamus, Gabriel, aliique; præſertim qui commentati ſunt in Creationis hiſtoriam. Similitérque Ægidius tractatu de materia Cæli: ubi & ipſe docet, cælum eſſe naturæ ejuſdem, ac elementa. Atque eadem mens Cæſaris Scaligeri Exercit. LXI. Nec multum abeunt, qui ajunt, eandem quidem eſſe cæli ac elementorum materiam: ſed à forma ſua ſic, uti loquuntur, actuari, ut conditione ſit longè meliori, ac propterea alîus etiam materiei dici poſſit. Cum his nobis nunc negotium non erit, ne videamur λογομαχεῖν *. Satis enim liquet, non tam Ariſtotelem ſic cum aliis conciliari, quàm ab eo liquidò recedi: & duntaxat dari hoc honori philoſophi, ut cum planè deſeritur, non prorſus tamen deſertus videatur.

* *de verbis certare.*

CAPVT XXXIX.

Cælos aquis debere originem, ex Moſe comprobatum: proque ea ſententia etiam facere ἔτυμον *vocis* ſchamaim, *licet à variis variè allatum. Ex eodem Moſe adſtruitur, Solem ſideráque eſſe igneæ naturæ: idemque argui ex aquis ſupercæleſtibus. Cælum eſſe liquidum, oſtenditur argumentis è rerum natura petitis. Quid impulerit vel Ariſtotelem, ut, prioribus deſertis, induceret orbes cæli ſolidos; vel Hipparchum, ut, relicto Eudoxo & Calippo, orbes eos excentricos arbitraretur. Phyſicorum, & Mathematicorum, de iis diſſenſus ex Bonaventura productus. Et quantum ab excentricis abhorruerit Fracaſtorius. Occurritur iis, qui putarunt, nihil in cælis generari. Variæ diverſorum temporum ſtellæ novæ; ac Clavii de iis opinio. Quomodo Sol non videatur tot ſeculis imminutus, ſi igneus ſit. Cælum non eſt levitatis expers. Anaxagoras cur damnatus.*

SEd non ulteriùs urgebo, vel philoſophorum ante Ariſtotelem, vel theologorum ante Scholaſticos, opinionem. Potiùs tum auctoritatem

tem

tem adferam S. Scripturæ, tum rationes utriuſque partis ponderabo.

Divinus Moſes, quo non alter melius primordia rerum intellexit, Geneſios cap. I docet, primæ diei opera eſſe, terram rudem, incultamque, aquam terræ undique circumfuſam, & lucem, ſive lucidum ignis corpus. Refert deinde, ut die altero facta ſit expanſio; idque in medio aquarum; ita ut & infernè haberet aquas terræ proximè circumfuſas, & ſupernè alias, quæ ſupercæleſtes dicuntur. Hæc expanſio, (quæ ſuperiori parte ſui *æther* vocatur; inferiori autem, qua terræ & aquæ globo incumbit, *aer* dicitur) non facta eſt è nihilo, cum nulla non corporea ſubſtantia materiem ſuam primæ debeat diei. Ex terra verò eſſe, dici nequit; cum opacum terræ corpus, & pellucidus aer atque æther, tantopere diſſideant naturâ. Ex aquis igitur expanſio ſit: pro quo etiam facit, quod aquæ ſint pellucidæ; & expanſio illa facta ſit in medio aquarum.

Cælum verò aquis originem debere, præter ea, quæ diximus, etiam indicare videtur etymon vocis שָׁמַיִם: quando penè omnes poſteriorem hujus vocabuli partem cenſent eſſe מַיִם Maiim, hoc eſt, *aquæ.* Sed major controverſia eſt, priorne ejus pars ſit שָׁם *illic, iſtic*: quaſi dicas, *illic aquæ*: puta & ſuperiores, & inferiores, & illæ, quibus cælum conſtat. Ita interpretatur B. Hieronymus ad Oceanum, & R. Ioſeph Kimchi. Vel שָׁאָה, *ſtupere*, q. d. ſtupendas aquas, quia nihil admirandum magis, quàm ſuſpenſas illic teneri. Vel אֵשׁ, *ignis*, quia cæli ſint ex aquis, ſed ſidera ex igne. Quod ἔτυμον placuit R. Bechai initio Paraſchæ שָׁמַיִם. Inque Bereſchit rabba ſect. IV dicitur Deus initio ignem, & aquam, permiſcuiſſe, atque exinde fabricâſſe cælos. Et hæc de expanſione, ſive cælis.

Nunc de Sole, ac ſideribus, videamus. Hæc creavit Deus quartâ die in ſuperiori parte expanſi, quam æthera dicimus. Fecit verò, non ex aqua (nam quid commune aquæ, & aſtris?) ſed ex luce illa primogeniâ; primæ quippe Dei opere: quam nequaquam condiderat Deus, ut ubi triduo, præſens quidem diem, abſens verò noctem; præſtitiſſet, confeſtim deſtrueretur; ſed potius, ut ex igneo hoc lucis corpore igneum faceret ſolē. Lux igitur remanſit ſecundùm formam, & naturam; ſed non ſecundùm ſtatum priorem; quia indita eſt Soli, ad ornatum majorem, & lucem clariorem; tum etiam, ut non ſolum dies noctéſque alternaret, ad quod diei primæ lux ſuffeciſſet; ſed ut præterea annos, & menſes, aliáque tempora, diſcriminaret. Nam ad hoc quoque lucem illam diſcerpi, & magnitudine ac locis diſtingui, attinebat: eamque rationem adducit ipſe Moſes Geneſ. I, 14. Eleganter verò hanc primæ lucis immutationem veteres expreſſere. Vti Apollinaris, quando ait, Τοῦ δὲ πρωτογόνου φωτὸς, ὅσον μὲν καθαρώτατον ἐνέθηκε τῷ ἡλίῳ· τὸ δὲ λοιπὸν σελήνῃ, καὶ τοῖς ἄστροις ἐμέριζε· *E primogenia luce,*

luce, quicquid puriſſimum foret, indidit Soli : reliquum verò lunæ, & aſtris, impertivit. Item Baſilius * ſidera vocat lucis ὀχήματα, *vehicula* : uti Damaſcenus δοχεῖα, *conceptacula.* Theodoretus †, ἐκεῖνο τὸ φῶς διελὼν, ὡς ἠθέλησεν, τοὺς φωστῆρας τοὺς μεγάλους καὶ μικροὺς κατεσκεύασεν· *lucem diſtinguens, prout vellet, luminaria magna, & parva condidit.* Maximus item in Dionyſium Scholiis ‡ : Τὸ πρωτόκτιστον φῶς τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ μετεσχηματίσθη εἰς ἥλιον· *primâ die conditam lucem in Solem transformavit.* Didymi quoque locum ſimilem reperies in Catena Lipomani, & apud Steuchum in Coſmopœia. Etiam ſic Procopius in Geneſ. cap. I. Ac alia apud alios antea nobis laudatos. Hos nunc ſolos adduximus, ut parêret, ſimiliter Moſaica verba ab antiquis eſſe intellecta. Legaſque ſententiam eandem apud Lombardum, Halenſem, Bonaventuram, Toſtatum, alios; ut de noſtræ ætatis ſcriptoribus taceam.

* Hexaem. homil. 6.
† in Geneſ. qu. 14.
‡ pag. 134, edit. Lanſell.

Neque niſi ſidera ſint ignea, videre eſt, cur ſupra cælum collocatæ ſint aquæ: quod ex Moſe, & aliis Scripturæ locis, cognoſcimus. Nunc facilis eſt ratio : nempe ut exæſtuantem ſiderum ignem reprimerent, ac temperarent, ne ardore eorum diſſolveretur cælum. Quam ejus cauſſam ſtatuunt etiam Baſilius hom. III, & qui eum ſequi ſolet, Ambroſius Hexaë. lib. II, cap. III, Theodoretus Quæſt. in Gen. cap. I, Procopius in Gen. cap. I, Damaſcenus lib. II Orthod. Fid. cap. IX, Beda lib. de rerum natura cap. VII, Thomas, non Angelicus, ſed Anglicus, Poſtillâ in Geneſin. Nec Cabaliſtæ hanc improbant rationem; ut ait Vilielmus lect. XIV. Eo & Chriſtiani plerique cenſent, extremo die, aquis exarefactis, ſupercæleſtem mundum conflagraturum. Ita inter alios Cæſarius in Dialog. Quæſt. LXXI.

Hactenus ſolùm pugnamus Scripturis. Nunc diſtincte videamus rationes, quibus elementalem tum cæli, tum ſiderum naturam, illis etiam comprobemus, quos nec humana, nec divina ſatis movet auctoritas.

Cælos aeriæ eſſe naturæ, ac liquidos, multa evincunt. Vti quod cometæ ſupra orbem Lunæ ſeſe elevent. Quod Luna ſit inæqualis, & lacunis, ac vallibus plena. Quod Venus, ac Mercurius, ſemper volvantur circa Solem. Quod quatuor planetæ ſemper ambiant Iovem; duo alii ſtipent Saturnum. Quod in Sole variè oriantur, ac occidant maculæ, ac faculæ. Quod item Mars manifeſtè, & profundè penetret Solis orbem, ſic ut eo quandoque ſit inferior : quod non modò à Tychone Braheo, & aliis, obſervatum, aſſertumque : ſed hodieque certatim variis in terris propugnatur : ut jure ait Chriſtophorus Scheiner Suevus, Societatis Ieſu Theologus, Roſæ Vrſinæ lib. IV, part. II, cap. XXIX *.

* p. 763. Prodiit Bracciani, anno 1630.

Præterea ſi Luna, cujus globus circa centrum ſuum menſtruo circumagitur ſpatio, non eſt Mathematicè rotunda, planéque levis & polita; ſed, uti tubo Optico, ſive teleſcopio Batavo cognoſcitur, aſpera & inæqualis;

æqualis; non poſſet ea duris in cælis commoveri, niſi vacuo conceſſo, vel penetratione corporum. Quæ cum ſint abſurda; conſequitur, cælum eſſe liquidum, in quo illa motu agatur epicyclari.

Nec parum hanc ſententiam fulcit, quòd nullis ſit eccentricis, vel epicyclis, opus, ſi cælum dicatur, non ſolidum, aut denſum; ſed, ut convenit ex aquis facto, liquidum ac pervium; ita ut in eo non ſidera cum orbibus, tanquam nodi in rota, ſed per ſeſe circumferantur, deque loco in locum tranſvolent. Atque hoc meliùs intelligetur, ſi retulero, quam levibus inducti argumentis ab antiquiſſimis receſſerint jam olim; ac primùm quidem orbes ſolidos, poſtea etiam eccentricos, induxerint.

Ariſtoteles, cum cælum ſtatuiſſet initii ac finis expers, ac naturæ ab elementis planè diverſæ; etiam de qualitatibus multa determinavit: ante omnia illud, cælum eſſe corpus ſimplex: ſimplicis corporis motum eſſe ſimplicem: in cælis tamen varios obſervari motus: conſequi igitur, varios eſſe orbes, quorum unicuique motus ſit proprius: cumque diverſus ille motus non ſit imaginarius, ſed verus; etiam orbium octonarium non ab animis fingi humanis, ſed reapſe ſic ſe habere: cumque ſidera moveri in cælis conſpiciamus; abſurdum autem ſit, corporum cæleſtium unum ab altero penetrari ac ſcindi: clarè evinci, orbes eos eſſe, non fluidos, ſed ſolidos, & denſos; ſideraque eſſe partes orbium denſiores, quæ cum orbibus in gyrum vertantur; non autem per ſe moveantur, ut aves in aere, piſces vel navigia in aquis. Atque in his quidem plurimi Ariſtotelis ſententiam ſunt ſecuti: qui tamē in eo inter ſe diſcrepabant, utrùm orbes, ut loquuntur, concentrici, eſſent, an eccentrici: hoc eſt, idemne ac mundus, an diverſum haberent centrum. Priorem ſententiam ſecuti ſunt Eudoxus, ac Calippus: ſed non potuere rationem multorum reddere φαινομένων *: ut cur planetæ quandoque non directo ferrentur motu in Orientem, ſed retrogradi fierent, vel ſtationarii. Alii igitur, ut hunc ſupplerent defectum, induxere eccentricos. Atque hoc inter primos fecit Hipparchus: qui & librum edidit pro ſententia ſua adverſus Eudoxum, & Calippum. Hipparchum ſecutus quoque Ptolemæus Peluſienſis: uti illum poſtea alii, atque alii. Secundùm hos, quòd planetæ nunc eleventur, nunc deprimantur, id eo fit motu, quem planeta habet in epicyclo, epicyclus in eccentrico, eccentricus circa centrum proprium, quod à centro mundi diverſum. Atque hunc quidem in modum Mathematicorum ſententiam explicat Bonaventura in II Sententiarum Diſt. XIV, Part. II, Artic. I. Ac deinde Ariſtotelis, ac Phyſicorum, ut vocat, opinionem triplici poſitione his verbis comprehendit: I. *quod planetæ non moventur, niſi motu ſuorum orbium, ſicut clavus fixus in rota movetur motu rotæ, non proprio: & hoc ponunt, propter illius*

* *in cælis apparentium.*

 corporis

corporis incorruptibilitatem, propter quam non poteſt ſcindi, nec tranſitum præbere alii corpori. II. *Ponunt etiam, centrum eſſe idem orbium ſuperiorum, & inferiorum; ſcilicet centrum mundi, propter rotunditatem perfectam orbium ipſorum, qui circulariter moventur, ita ut unus non ſubintret alterum.* III. *Ponunt etiam cum hoc majorem, & minorem velocitatem in orbibus; & ex hoc habere, modò retrogradationes, modò progreſſiones; quia, cùm unum corpus multum præcedit alterum ſuâ velocitate, alterum videtur retrocedere.* Et ſanè ab eccentricis valde etiam abhorruit vir undecunque doctiſſimus, Hieronymus Fracaſtorius, in opere, quod *Homocentrica* inſcripſit. Eo oſtendit, ut epicycli, vel eccentrici, minimè ſtatuantur; poſſe tamen defendi uniformem cæli motum, ſi ſphæræ ponantur variè denſæ, vel raræ, & intercurrentibus orbibus, quæ nunc velociùs, nunc impeditæ tardiùs volvantur. Quanto autem putârit opinionem eam cæleſti corpori convenientiorem; hæc ejus in præfatione verba indicio ſint: *Eccentrici iniquè, & quodammodo impiè, de divinis illis corporibus ſentiebant.* Et mox: *Adverſus hoſce, quantum ad Eccentricos pertinet, omnis ſemper philoſophia, imò ipſa Natura magis, ac orbes ipſi, ſemper reclamavere. Nemo enim, qui philoſophus eſſet, hactenus inventus eſt, qui inter divina illa, & perfectiſſima corpora, monſtroſas ſphæras ſtatuì audire poſſet.* Haſce monſtroſas, ut Fracaſtorium vocare videmus, ſphæras, nullâ ratione melius effugere licet, quam ſi cum antiquiſſimis ſtatuamus orbes, non duros, & eccentricos; ſed liquidos, naturæque propemodum aereæ, per quos ſiderum ignes diſcurrant. Verùm, inquiunt, ſi vel cælum ſit aqueum, aut aereum, vel ſidera ignea: utraque ſint elementalis naturæ; ac proinde obnoxia generationi, & corruptioni: cui rei tot ſeculorum experientia contradicit: cùm nulla hactenus in ſiderum vel magnitudine, vel numero, vel claritate, facta ſit differentia. Quæ cum dicunt, parum cogitant, ſe judicium ferre de corpore tam remoto à ſenſibus noſtris: ubi innumeræ eſſe mutationes poſſunt, ad quas oculorum noſtrorum acies non pertingat. Nam prope ſimile eſt, ac ſi è cælis contemplaremur terram: cujus eadem ſemper magnitudo ac forma nobis videretur, utcunque corruptioni obnoxia ſint ſingula. Adhæc eorum ſententiam liquidò refellunt ſtellæ novæ; quæ variis in cælo temporibus apparuerunt. Vti illa Plinio * memorata, obſervata autem ab Hipparcho: qui temporibus claruit Ptolemæi Euergetæ II, & Antiochorum Sidetis ac Cyziceni. Alia item notata eſt tempore Hadriani Cæſaris. Alia ſub Othone primo, idque in Caſſiopea. Alia circa eandem anno CIↃ CCLXIV. Et quid dicemus de illa anni CIↃ IↃ LXXII itidem conſpectâ in eadem ſede Caſſiopeæ? quam in firmamento verè fuiſſe, gemino præcipuè argumento Clavius colligebat: uno, quia ex diverſiſſimis Europæ locis in eodem Caſſiopeæ loco ab omnibus conſpiceretur: altero

* *lib. 2, cap. 26.*

tero autem, quòd quamdiu duravit (id toto fere biennio fuit) conſtanter motum non planetæ unius, ſed ſtellarum fixarum, fuerit ſecuta. Novam autem ſtellam fuiſſe, anteáque inviſam, ſenſere omnes Mathematici, ſi exceperis Annibalem Raimundum Veronenſem: qui, loco Hygini malè intellecto deceptus, putavit * eſſe veterem undecimam Caſſiopeæ in erectione ſedis poſitam. Ac primò id perſuaſit quoque Bartholomæo Reiſachero, Mathematico Viennenſi: ſed is poſtea mutavit, cùm obſervaſſet, undecimam illam ſeorſum apparêre. Quocirca ſtatuendum, novam, quam dixi, ſtellam fuiſſe ex materia cœleſti: ſed non ſolidè adeò, & ad perpetuitatem elaboratâ, uti aliæ ſolent, quæ quia compactiores, eò etiam ſunt perfectiores, nec æquè diſſolubiles. Hodiéque etiam hiatus ibi conſpicitur, ubi ſtella illa priùs comparuit. Non diſputo, utrùm proprio luxerit lumine, an lumine illuſtrata ſolari. Illud ſufficit, quòd materies ejus non fuerit è terris eò evecta. Nam quomodo ea elevetur ſupra Solem ipſum? quo pacto itẽ ex terræ globo tam craſſa exhalet materies, eaque trecenties major terræ & aquæ globo? Ea enim magnitudo ſtellæ illius initio fuit. Itaque cùm fuſè de hoc ſidere egiſſet Clavius, ſubjicit tandem: *Videant Peripatetici, quomodo Ariſtotelis opinionem defendere poſſint. Dicendum enim fortaſſis erit, Cælum non eſſe quinctam quandam eſſentiam: ſed mutabile corpus, licet minus corruptibile ſit, quàm corpora hæc inferiora.* Quibus verbis etſi quaſi dubius loquatur, non obſcurè tamen, quid ſuſpicatus ſit, docet. Quid dicam de ſiderum aliis, poſtea itidem, mathematicorum judicio, in æthere prognatis? uti illo anni cIↄ Iↄ LXXVII, quod ſeptem hebdomadis comparuit: alio anni cIↄ Iↄ C, in pectore cygni: alio anni cIↄ Iↄ CIV, in XVIII gradu Sagittarii. Et ſanè ſeu ſtellam ſeu cometen anni cIↄ Iↄ C XVIII *probati Aſtrologi omnes in cælo collocarunt*: ut ait Chriſtophorus Scheiner in Roſa Vrſina †. Vbi & illa legas: *Cometas aliquos certè ſupralunares eſſe apud Aſtronomos indubitatum, & nunc communis receptiſſimaque illorum eſt doctrina: neque ſolidè contrairi poſſe, facilè crediderim.*

* *lib. edit. an.* 1573.

† *lib.* 4, *part.* 2, *cap.* 39, *pag.* 795.

Aliud præterea objectant. Si, inquiunt, Sol igneus foret, tot ſeculorum ſpatio fuiſſet abſumtus; vel ſaltem ita imminutus, ut longè minor videretur, ac olim. Atqui ſi homines arte poſſint ignes facere perpetuos, ex igne pabulum, ex pabulo ignem continuantes: an non idem longè magis Deus in cælis poſſit? Et ſi imbribus quotannis, vel ad palmi magnitudinem, atq; amplius, decedat de montium jugis; nec tamen vel montes videantur minores, vel valles altiores, vel Oceanus, in quem flumina deferunt limum, minoris appareat profunditatis, aut magis mare exundet ultra litora: mirumne ſit, ſi in Sole, qui tanto à nobis eſt diſſitus intervallo, non poſſit ulla animadverti imminutio?

Nihilo validius illud ; si cælum foret elementale , fore grave aut leve : at hoc falsum esse, quia gravia & levia rectum habeant motum ; cælum , circularem. Quippe frustra sunt , quando hoc sibi sumunt Peripatetici , cæleste corpus non esse idoneum sursum ferri. Fortasse enim,ut Ficinus in Timæum ait, cæli pars detracta sursum ferretur. Sanè & Plato judicavit, remanere in cælo aptitudinem motus recti : eademque mens Plotini. Imò Homerus , & antiquissimi quique , videntur sensisse cælum esse grave , cùm fulciri id ajunt humeris Atlantis. Quamquam istud quidem non inscitè eludit Aristoteles in libro de Communi animalium motu * : ubi per Atlanta signari putat axim, circa quem cælum volvi fingitur.

* *cap.2.*

Atque hæc sufficiant de elementali, eoque corruptibili materie ; aqueâ quidem cæli , igneâ verò siderum : quæ quantopere divinitati cælestium adversentur corporum,facilè viderunt Athenienses : apud quos,ut Sotion in Successionibus , & ex eo Laërtius tradidit , Anaxagoras impietatis à Cleone fuit accusatus ; & licet à Pericle discipulo defenderetur, quinque nihilominus talentis multatus, exilioque damnatus fuit; idque quia dixisset, Solem esse μύδρον διάπυρον, *massam candentem,* sive *ignitam.*

CAPVT XL.

Vt porrò intelligatur,in quo divinitatem cæli posuerint Peripatetici ; eorum opinio adfertur de forma cæli , puta anima ejus : deque ea dissensus, sitne forma informans, an assistens. Ostensum, Aristoteli animam esse formam,quæ cælis det essentiam,ac motum; unde & cælum dicatur vivere,& πράττειν, *& partes habere dexteras, ac sinistras; superas,& inferas:& quibus cæli partibus has appellationes locales attribuant. Etiam cælum eo animatum probari,quia pro partium raritate,& densitate, diversimodè in hæc inferiora operetur : item quia , nisi animam haberet , vilia animalcula eo essent præstantiora. Nec cum his pugnare,quòd moveri dicatur ab intelligentiis,formis à materie separatis,& magnitudinis expertibus. Nam,si Aphrodisiensem audimus,duplices esse motores;animas,& intelligentias : & in quo motus amborum posuerit discrimen. Quas facultates anima cæli communes habeat cum anima humana,& quibus distinguatur. Refelluntur,qui sensus,& imaginationem tribuerunt. Quo pacto animæ cœlesti , & intelligentiæ, detur intellectus, si sensu careant. Excellentiori modo Deum dici supremi orbis moterem, quàm orbium inferiorum. Simplicii, item Cæsalpini, de primo motore opinio refellitur. An inferiores intelligentiæ sint imperfectæ. Quem locum Aristoteles assignet Deo. Minorem animæ cælesti perfectionem dari, quàm intelligentiæ.*

ABunde iis occurrimus,qui cùm cælum judicarent materiæ esse perennis, ac incorruptibilis ; eo fuere compulsi,ut divinæ illud esse naturæ arbitra-

arbitrarentur. Deinceps expendam alterum eorum argumentum, quod petitur à præſtantia formæ cælum informantis. Hæc bifariam conſideratur; tum in ſe, tum ut ſuâ vi agit in mundum ſublunarem. Si in ſeſe ſpectes; forma cæli eſt anima ejus. Nam cælum Ariſtoteli eſſe animatum, idq; formaliter; etiam paret ex Aphrodiſienſi, interpretum ejus, qui exſtant, antiquiſſimo, & quo nemo magis Ariſtotelis opinionibus inſtiterit. Hunc cælo tribuere animam, à qua moveatur, à Simplicio quoque traditum eſt VIII Phyſ. comment. XXXI, & in II de Cælo comment. III. Nec cælum modò animatum, ſed etiam intelligens, divinæque eſſe naturæ tradiderunt. Non tamen uno ſe modo explicant interpretes. Siquidem multi eorum arbitrantur, duarum cæli partium unam eſſe eam, quæ ſit materia actu; alteram autem eſſe intelligentiam cælo unitam; atque ab hac cælum dici animatum, quia intelligentia ſit forma cæli informans. Quo pacto cælum propriè Deus erit. Nam intelligentiæ omnes Peripateticis ſunt Dii; ut poſtea dicetur. Aliorum autem opinio eſt, cæli partem eſſe unam orbem cæleſtem, materiâ, & formâ conſtantem: alteram eſſe intelligentiam, non ut formam, per quam cælum id ſit, quod eſt; ſed ut principium motus externum. Hoc dicunt, principium non informans, ſed adſiſtens: ut illa intelligentiæ ſive Dei moventis, & cæli ab eo moti compoſitio pene ſit, qualis nautæ, & navis; rotarii, & rotæ; equorum aurigæque, & currus. Ex Averrois ſectatoribus alii hoc, alii alterum, ex doctore ſuo collegerunt: cujus cauſſa eſt, quòd philoſophus ille, licet acutiſſimus, ac maximus, non ſemper eodem loquatur modo. Quod etiam de Stagirita noſtro dixerim. Nam illuſtria ſunt loca, ubi cælum cenſeat animatum, atque ab anima moveri: alia item, ubi dicat, ſubſtantias à materia, & magnitudine, ſeparatas, eſſe cauſſam ac principium motus cæleſtis. Ac cælo quidem animam motricem clarè tribuit in ſecundo de Cælo cap. II, contextu ſive particula XIII: Ὁ δ' οὐρανὸς ἔμψυχος, καὶ ἔχει κινήσεως ἀρχήν· *cælum eſt animatum, atque principium habet motus.* Quid apertius, quàm id velle, cælum actu vivere, moveréque ſe ipſum? Quæ dici non poſſint, ſi intelligentia ſolùm eſſet cælo conjuncta ei aſſiſtendo. Idem ejuſdem libri cap. XII, contextu LXI, ſic de corporibus ſcribit cæleſtibus: Ἡμεῖς ὡς περὶ σωμάτων μόνον αὐτῶν καὶ μονάδων τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν, διανοούμεθα. δεῖ δ' ὡς μετεχόντων ὑπολαμβάνειν πράξεως, καὶ ζωῆς. *Sed nos de ipſis, ut de corporibus ac unitatibus, ordinem quidem habentibus, inanimatis autem penitus, cogitamus: oportet autem exiſtimare, ipſa eſſe viventia, atque etiam agentia.* Hæc certè non poſſunt intelligi de intelligentia aſſiſtente; ut exponunt cum aliis Pererius, & Conimbricenſes: ſed de habentibus internũ vitæ & actionis principium. Omnia verò, quibus hanc cæli animationem Ariſtoteles tuebatur, eò

redeunt imprimis, quòd in rebus à ſenſu remotis judicium ferri debeat è ſenſui propinquis : in his autem illud perpetuum ſit, ut quæ in loco naturali de loco in locum moveantur à ſe ipſis, ea moveantur ab anima, ut principio conſtitutivo, ac forma, quæ det eſſe. Hinc eſt, quòd philoſophus in VIII Acroamaticor. cap. IV, contextu XXIX, locutus de iis, quæ ὑφ' αὐτῶν κινεῖται, *moventur à ſe ipſis*; mox ſubdat, ζωτικὸν γὰρ τοῦτο, καὶ τῶν ἐμψύχων ἴδιον, hoc eſt, *vitam habentium, & animatorum proprium.* Itaque πρᾶξιν, quæ ſanè animatorum, tribuit cælo. Vt lib. II de Cælo cap. XII, cont. LXI. Verba paullo ante adduximus. Ac ibidem context. LXIII ſubjungit : Διὸ δεῖ νομίζειν, καὶ τὴν τῶν ἄστρων πρᾶξιν εἶναι τοιαύτην, ὅιαπερ ἡ τῶν ζώων, καὶ τῶν φυτῶν· *cenſendum verò eſt, aſtrorum eſſe praxin, qualis animalium eſt, & plantarum.* Quare ſic ſtatuendum; Ariſtoteli animationem cæli eſſe formalem, quia anima cælo jungitur; non ut motor mobili, nauta navi; ſed ut principium cæleſtis motus internum, cæli κατ' οὐσίαν * conſtitutivum : eoque motus cæli ab ejus anima ſit, uti motus corporis noſtri eſt ab anima noſtra; hoc tamen diſcrimine, quod noſtra trahat corpus; eoque corpus ab ea agatur præter naturam; unde & laſſatio; quæ nulla in cælo; ut cui nulla inſit ad quietem inclinatio; unde conſequitur, nec intercedere alterationem in movendo. Quare & cælum vivat actu; nec aliter potentiâ vivere dicatur, quàm Ariſtoteli † anima definitur actus corporis organici potentiâ viventis. Nempe ut noſtra corpora, ſic cæleſte corpus dicitur vivere potentiâ in ordine ad animam; quia non vivit, prout eſt corpus, ſed quatenus eſt animatum. Cælum autem Ariſtoteli eſſe corpus organicum; indicat etiam, quòd in II de Cælo contextu XIII, ei ſtatuit ineſſe dextrum, & ſiniſtrum; non tralaticiè, ſed propriè ac ratione ſui : ut liquet etiam ex libro de inceſſu animalium cap. IV. Vis argumenti in eo conſiſtit : Si cælum habet internum motus principium, & locum determinatum, unde motus incipiat; obtinet etiam dextrum, & ſiniſtrum. Nam dextrum eſt, unde inchoat motus : quod ſi habet, etiam habet ſiniſtrum; quia conſequitur, id partem eſſe ſiniſtram, quod opponitur parti, unde eſt motus. Atque hinc etiam colligit, cælum habere partem ſuperiorem, & inferiorem : illam eſſe polum auſtralem, hanc ſeptentrionalem : quia alioqui cælum verteretur à ſiniſtris : quod naturæ adverſatur, ſi ex animali terreſtri judicium eſt ferendum de cæleſti, cujus terreſtre creditur menſura : unde & Simplicius jubet, ſic unumquemque imaginari cælum, quaſi homo ſit ſupra axim conſtitutus. Quomodo cum loquuntur Peripatetici, conſiderant cælum ratione motus diurni; quem ſtatuunt ab octavo orbe eſſe, cujus intelligentia eſt prima Mens. Nam ſi planetarum motus attendamus, planè aliter ſit; quia ab occaſu feruntur ad ortum; eoque ſit polus auſtralis ſic inferior.

* *ſecundum eſſentiam.*

† *lib. 2 de Anima cap. I.*

Etiam cælum esse corpus organicum, ex eo concludunt, quia partium ejus aliæ raræ, densæ aliæ: cumque sidera habeantur pro partibus ejus densioribus; uti in animantibus membra variant facultatibus, aliaque vis est cerebri, alia cordis, pulmonum, aut jecoris; alia item linguæ, alia manuum, vel pedum: similiter aliam esse virtutem Lunæ, ac Solis, Veneris, vel Martis: estque par ratio in fixis; cum diversimodè operentur in terras, variéque dirigant genus humanum.

Præterea eo se tuentur Peripatetici, quòd corpori primo, & nobilissimo forma conveniat nobilissima: Cælum autem primum esse corpus constet: cui nec divinitatem tribuere Aristoteles dubitavit lib. II φυσικ. ἀκροάσ. cap. IV, text. sive partic. XLV, & I de Cælo cap. II, text. XIII, & cap. IX, text. C, & lib. II, cap. II, text. XVI, & lib. I de Partibus animal. cap. I, & VI, item VI Nicomach. cap. VII. At præterea, ajunt, convenire animam esse præstantiorem formâ inanimâ. Colligunt igitur, cælum esse animatum. Alioqui, inquiunt, cælum esset ignobilius pulice, & aliis vilissimis insectis: quippe quæ saltem animam habeant.

Nec contenti, cælum statuere animatum, iidem, quia multiplex sit cælorum motus, pro eorum numero tradunt esse animas cælestes: inferiores animas esse Aristoteli Deos minores: supremam animam, esse summum Deum: unde & supremam sphæram dixere Mentem primam, considerando sphæram hanc, non ut est materia, vel corporeum quid; sed ut est aggregatum ex corpore, & anima principe.

Sed nihil æquè huic opinioni repugnare videtur, quàm quòd Aristoteles ipse in VII φυσικῆς ἀκροάσεως, inque XII Metaphys. & alibi, intelligentias orbium motrices statuat esse substantias à materia & magnitudine abstractas. Quomodo enim secretum à materiâ dicatur, quod materiam informet?

Ad nodum hunc exsolvendum, variè à variis sudatum. Multi ajunt, cælum etiam Aristoteli esse inanimum: sed per metaphoram ab eo animatum dici, considerando aggregatum ex cælestibus orbibus, & intelligentiis, superadditis ad movendos orbes. Verùm, in Aristotele sine præjudicio versatis, satis est apertum, propriè ab eo animatum dici. Nam vivere ait cælum. Quis autem rotam dicat vivere, quia à rotario versetur? Nec aliter, ac diximus, Aristotelem cepit princeps interpretum ejus Alexander. Verisimilius igitur illi, qui animam cæli bifariam ajunt considerari; ratione essentiæ, sive quatenus informat cælum; & ratione operationis, sive quatenus movet cælum. Priori modo si spectes, animam Aristoteli esse formam corporis; uti anima nostra dicitur ei † ἐντελέχεια * corporis organici. Sin posteriori attendas modo, rectè vocari substantiam à materia abstra-

† *lib. 2 de Anima cap. 1.*
* *actus primus.*

abſtractam, quia orbes movet citra interventum corporalis alterationis: quomodo & in III de Anima text. VI, rationalis anima dicitur corporea, quia intellectus poſſibilis non utatur corporis inſtrumento.

Interea ſic quoque videtur obſcurum, quomodo à materia & magnitudine ſeparatum dicatur, quod, ſi eſſentiam ſpectes, nunquam non in alio ſit, nunquam non erit. Nulla igitur expeditior ea conciliandi ratio eſt, quàm ſi ſequamur antè dictum Alexandrum: qui animas cæleſtes ab intelligentiis diſtinxit; atque illas docet eſſe formas cæli informantes, has verò adſiſtentes; ut refert quoque Simplicius in VIII Phyſ. comment. LI, & in II de Cælo comment. III, & IV. Hanc qui ſententiam ſequuntur, duplices ſtatuunt eſſe cælorum motores; nempe animas, & intelligentias: ſed proximè orbes moveri ab animis, animas ab intelligentiis; interim moveri motus genere admodum diverſo. Ab animis enim commoveri cælum, ut ab animâ noſtra corpus humanum. Ab intelligentiis cieri animas, ut intellectus noſter ab ſuo movetur objecto. Quippe ab animis cæleſtibus & cognoſci, & amari atque appeti intelligentiarum præſtantiam. Hanc excellentiam partim eſſe in æternitate intelligentiæ; partim in perfecta bonitate. Intelligentiæ æternitatem, ut hi ajunt, imitantur per motum circularem: quia, ut mentes illæ, à materia ſeparatæ, intelligendo in ſe ipſas revolvuntur; ita animæ cæleſtes, ad internæ hujus revolutionis exemplum, orbes ſuos externâ revolutione verſant. Quæ æternitas videtur dici poſſe: quia, utcunque revolutiones ſemper aliæ ſint, atque aliæ; univerſæ tamen quodammodo unus ſint motus; quippe continuus, non interruptus. At bonitatis perfectionem, ſecundum hos, imitantur animæ, dum cognoſcunt, intelligentias eſſe cauſſas ordinis in univerſo; atque eas appetunt, ut bonas, eiſque aſſimilari cupiunt per eundem modum exerendo ſuam bonitatem in orbem univerſum. Qui fuſiùs iſta cognoſcere volet, Cæſarem adeat Cremoninum libris de natura cæli, ac præcipuè de motoribus cæli abſtractis.

Atque idem, quas animæ cæleſti facultates tribuat Ariſtoteles, paucis eſt complexus, libro de Natura Cæli ſect. V, cap. VIII: *Nos conſtituimus, animam eſſentialiter cælum informantem eſſe animam, quæ ſit prædita potentiâ intellectivâ, quia debet cognoſcere intelligentiam; ſit prædita potentiâ motivâ, quia debet movere orbem; & appetitivâ, quia debet appetere intelligentiam; nec poteſt eſſe motus ſine appetitu.* Sed quæri ſolet, an anima cæleſtis, uti ſecundùm Ariſtotelem habet facultatem intellectivam, appetitivam, & motivam; ita etiam, ſecundùm eundem, habeat ſenſitivam. Exiſtimavit hoc Plutarchus Lydus; ut Simplicius refert, nec non Philoponus in Ariſt. III de Anima comment. LXI. Sed longè aliud voluit Ariſtoteles: quippe loco Ariſtotelis

telis memorato; ubi ait, fieri non posse, ut corpus habeat animam intelligentem, sensum haut item; sermo de iis est, quæ corruptioni sunt obnoxia; non de cælestibus, & generationis expertibus. Quod ita esse, liquet ex secundo de Anima context. XV, & XXXII: ubi de solis ait mortalibus capiendum, quod dicitur, facultates præstantiores præsupponere eas, quæ minus sunt præstantes. Atque ita locum antea adductum etiam Philoponus cepit: uti & Simplicius; qui tamen in hoc ipso ab Aristotele recessit. nempe, ut aliàs sæpe, ita eâ parte etiam, sequi maluit Platonem, qui sensus tribuit cælo. Sed profectò, cui bono sensus cælis Aristoteles assignaret? Animantibus hi dantur ad sui conservationem. Nam necesse habent foris quærere alimentum: tum item injuriæ ac pericula sæpius foris propulsanda. At cælum non pascitur: nec alicunde ei periculum est. At, inquiunt Platonici, sensibus cælo opus fuit, ad cognoscendos motus particulares; cùm intellectus quidem feratur ad universale, sensus verò ad particulare. Ac si cælum non habeat sensum, nec ei tribui possit intellectus, quia intellectio fiat per speciem. Avicennas, ut huic satisfaciat difficultati, imaginativam cælo adsignat, qua particulares revolutiones cognoscat. Imaginatio fortè ei est non speciei per sensus receptio, sed intellectus ad particularia applicatio. Alioqui neq; sic Avicennas satis occurrat difficultati de specierum necessitate: neque adhæreat Aristoteli, qui tum exteriorem, tum interiorem in cælo sensum refugit. Alii igitur Platoni sic obviam eunt, duos Aristoteli esse modos intelligendi; unum per receptionem speciei, alterum per essentiam. Priorem locum habere in hominibus; quibus ad intelligendum est opus sensuum interventu, ac speciei productione; eò quod sensibile sit res materialis recipienda immaterialiter. Posteriorem habere locum in anima cælesti, cujus objectum sit res purè intellectualis; ut recipiatur prout est, nec speciei ullius productione sit opus. Nostrum intellectum versari in abstractis, fundamentum in re sensibili habentibus: eoque phantasiæ esse adstrictum, & omnia per discursum addiscere. At objectum animæ cælestis simpliciter esse abstractum; inque abstractione rationem intelligentiæ consistere; eoque animam cælestem phantasmate non indigere, nec discursu ullo. Hæc mens etiam fuit Alexandri lib. I Quæstionum Natur. cap. XXV: pluribusque eam exponit Cremoninus libri ante memorati cap. IX. Vbi inter cætera sic scribit*: *Cælum intelligit recipiendo rem, quam debet intelligere: non illius speciem, quia ipsa est per se intelligibilis; & non requiritur species, nisi ubi res per sensus est intelligenda, & est materialis.*

* pag. 130.

Hæc ostendunt, Peripateticos genuinos cælo tribuere animam longè præstantiorem humanâ: nostra enim indiga est specierum, & discursus;

Xxx cæle-

cæleſtis non item. Ac ratione hujus mentis,cælum Peripateticis eſt Deus. Vnde lib. II de Cælo cap. III, ſive context. XVII: Ἑκαστόν ἐστιν ὧν ἔργον ἐστὶν, ἕνεκα τοῦ ἔργου. θεοῦ δὲ ἐνέργεια, ἀθανασία. τοῦτο δέ ἐστι ζωὴ ἀΐδιος. ὥστε ἀνάγκη τῷ θείῳ κίνησιν ἀΐδιον ὑπάρχειν. ἐπεὶ δὲ ὁ οὐρανὸς τοιοῦτος· σῶμα γάρ τι θεῖον· διὰ τοῦτο ἔχει τὸ ἐγκύκλιον σῶμα, ὃ φύσει κινεῖται κύκλῳ ἀεί· *Vnumquodque eorum,quorum eſt opus, id eſt operis cauſſa: Dei verò operatio immortalitas eſt. Hoc autem eſt perpetua vita. Quare Deo perpetuum ineſſe motum,neceſſe eſt. Cùm verò cælum ſit tale (eſt enim corpus quoddam divinum) eo corpus habet rotundum, quod naturâ ſemper in orbem movetur.* Ajunt cum Thoma Conimbricenſes, cælum hic vocari Deum, more Platonico. Sed profectò Alexander, & alii, ſenſere Ariſtotelem loqui ex mente ſua: longéque id veriſimilius eſt. Nam Ariſtoteli Deus eſt vivens continuum, & ſempiternum: inque Deo vivere eſt intelligere. Nos non ſemper intelligimus,ſed aliquot annis; & iis,quibus vivimus, intellectio noſtra non continua eſt, ſed interciſa: motores autem cæleſtes, ſecundùm Ariſtotelem, & ſectatores, ſunt principii ac finis neſcii; eoque ſemper intelligentes; quod divinæ eſt naturæ proprium. Non tamen parem omnibus divinitatem tribuebant. Siquidem intelligentiam, quæ orbem moveret Lunarem, minùs intelligentem credebant intelligentiâ, à qua Solis orbis moveretur: ac univerſos orbium, qui planetarum dicuntur, motores judicabant minùs habere perfectionis, quàm qui ſupremum orbem commoveret. Nam qui primus motor vocatur, eſt Ariſtoteli ſumma ratio ordinis in univerſo: cæteri autem motores, ſecundùm eundem, ſunt ordine diſpoſiti cum habitudine inferiorum ad ſupremum: & activè quidem ſe habent ratione orbium ac mundi: ſed paſſivè ratione primi motoris, in quo conſtitutum eſt bonum univerſi. Satis autem liquet, me primi motoris nomine nunc uti ſtrictè pro motore primi orbis. Cæteroquin non me fugit, Ariſtotelem fere per primum motorem omnes ſignare Cæli motores: quomodo pariter & Deum ſupremum, & ſeptem intelligentias, ut minores ac miniſtros Deos, comprehendit. Nempe primus motor Ariſtoteli adæquatè ſunt octo intelligentiæ: principaliter autem prima intelligentia ſive ſuprema. Hoc ita eſſe,liquet ex Metaph.XII, cont.XLIII: ubi cum retuliſſet,quod in VIII Phyſicorum demonſtrârat, eſſe primum motorem immobilem,& indiviſibilem: quærere nihilominus non dubitat, quot eſſent ejuſmodi motores: atque reſpondet, tot eſſe eos, quot eſſent cæli circumvolutiones: eas autem octo ipſe ſtatuebat. Aliter tamen ſenſit Simplicius in VIII Phyſicorum,& nonnulli ex Latinis: quibus primus motor Ariſtoteli non ſummus Deus videtur, ſed intelligentia ſummi poſt Deum loci, ac dignitatis. Eò impulit Simplicium, quòd plurimùm ſtuderet Platonem & Ariſtotelem conci-

conciliare. At Platoni ſupremam Bonum ipſum, hoc eſt, Deus, obtinet dignitatem : proximam Mens, Dei progenies, naturæ architecta : tertiam Natura, Mentis opus. Sed Ariſtoteles hoc Dei, & Mentis primæ diſcrimen non agnovit : ſemperque per primum motorem intelligit, vel Deum ſupremum ἁπλῶς, vel eundem cum inferioribus ſeptem Diis, ſive intelligentiis : ut ſatis parebit conſulenti VIII Phyſ. context. ſive partic. XLVIII, XLIX, & LII, item XII Metaphyſ. context. XLIII.

Andreas tamen Cæſalpinus cenſet, *motrices cælorum cauſſas non eſſe per ſe multas ; ſed ſolum ob cæleſtes ſphæras videri multas, cùm per ſe una tamen ſint ſubſtantia.* Sed hoc parum cum eo convenit, quod Ariſtoteles lib. VIII φυσικ. ἀκροάσ. cap. X, cont. LXXVIII, ait, primum movens eſſe ἀμερὲς, ϗ μηδὲν ἔχειν μέγεθος· *partibus vacans, & nullâ præditum magnitudine.* Eoque levior nobis in iſto eſt auctoritas Cæſalpini : quòd idem nec dæmones, vel angelos, aliud eſſe cenſeat, quàm particulas Dei corporibus tenuiſſimis ſociatas : imò & beſtiarum, & hominum animas itidem Dei particulas exiſtimârit. Dæmones igitur multos fatebatur ; ſed ratione materiæ ; extra quam nullam eſſe multitudinem putavit. Ideo & unam ſtatuit intelligentiam humanam; ſed multiplicari ſecundum hominum multitudinem. Quæ ſanè impietate non carent. Sic igitur concludimus, Ariſtoteli præter ſupremi orbis præſidem ac motorem, diurni motus cauſſam, eſſe & minores Deos, inferiorum orbium motores.

Dixeris, Peripateticos non agnoviſſe ullam in Deo imperfectionem : at ſi octonæ ſint intelligentiæ, quarum prima ſola omnimodam habeat perfectionem ; fore ut aliqua inferioribus tribuenda ſit imperfectio. Sed reſpondent Peripatetici, ſe & illis minoribus Diis tribuere perfectionem; attamen in gradu remiſſo : tantam videlicet, quantæ, pro conditione naturæ ſuæ, ſunt capaces : quomodo, ex communi Theologorum ſententia, primus homo non eſt conditus à Deo imperfectus : utcunque non obtineret eam perfectionem, quam haberent mentes angelicæ.

Sed plurimi, ut de inferioribus ſeptem intelligentiis aſſentiuntur iis, quæ proximè Ariſtotelem ſenſiſſe dicebamus : ita perſuadere ſibi non poſſunt, ab acutiſſimo philoſopho ſupremum numen orbi ſupremo, ſolumque ei movendo, quaſi alligari. Contendunt igitur, ab eo Deum ſtatui ubique : ſed ſedem tribui in ſphæra ſuprema, quia illic præcipui ejus reluceant effectus. Atque hanc opinionem illi quoque tribuit Toletus in VIII Phyſ. cap. X. Ita opinionem eam aſſignant Ariſtoteli, quam habuiſſe eum vellent : eoque etiam peſſimè dicta in meliorem torquent ſenſum. Et ſanè tolerabiliùs peccant, qui ſic faciunt : quàm qui, ut alii ſolent, etiam quos minimè omnium deceret, optimè à quoque dicta in deteriorem rapiunt

 partem.

partem. Genuinam autẽ Aristotelis mentem cognoscere est ex Phys. lib. VIII, cap. X, context. LXXXV: ubi sic argumentatur: Primum movens, vel est in centro, vel in peripheria, vel intermedio loco. At non esse in centro, nec in medio, sed in peripheria, ex eo cognoscitur, quia, quæ moventi proxima sunt, celerrimè moventur: supremus autẽ orbis movetur celerrimè: istic igitur est primum movens. Hoc volunt verba illa: Ἀλλὰ τάχιστα κινεῖται τὰ ἐγγύτατα τοῦ κινοῦντος. τοιαύτη δ' ἡ τοῦ ὅλου κίνησις. ἐκεῖ ἄρα τὸ κινοῦν. *Verùm celerrimè moventur, quæ moventi proxima sunt: cujusmodi universi motus est. ibi igitur movens est.* Τὸ ὅλον sive *universum* appellat extimum orbem, quia universa contineat. Indeque colligit, ubi orbis est extremus, ibi esse primum movens, sive Deum. Similiter lib. I de Cælo cap. IX, context. sive particul. XCVI: Ἕνα μὲν τρόπον οὐρανὸν λέγομεν, τὴν οὐσίαν τὴν τῆς ἐσχάτης τοῦ παντὸς περιφορᾶς· ἢ σῶμα φυσικὸν τὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ περιφορᾷ τοῦ παντός· εἰώθαμεν γὰρ τὸ ἔσχατον καὶ ἄνω μάλιστα καλεῖν οὐρανὸν, ἐν ᾧ τὸ θεῖον πᾶν ἱδρῦσθαί φαμεν. *Vno quidem modo cælum dicimus, substantiam ultimæ Vniversi conversionis, aut id naturale corpus, quod est in ultima Vniversi conversione: consuevimus enim ultimum ac superum corpus appellare Cælum: in quo &* OMNE DIVINVM *consistere dicimus.* Videtur tamen obstare, quòd ibidem, context. centesimo, ista subjungit: Οὐδ' ἔστιν οὐδενὸς οὐδεμία μεταβολὴ τῶν ὑπὲρ τὴν ἐξωτάτω τεταγμένων φορὰν, ἀλλ' ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ, τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν, καὶ τὴν αὐταρκεστάτην διατελεῖ τὸν ἅπαντα αἰῶνα· *Neque ullius eorum ulla est mutatio, quæ sunt constituta super ultima conversione: sed nullis alterationibus, nullis planè passionibus subjecta, optimam in universa æternitate vitam & sufficientissimam habent.* Vbi non modò primã Mentem sive supremum Deum; sed intelligentias quoque, supra octavum orbẽ collocat. Quod attendens Franciscus Suarez in Metaphysicis, Disputatione XXX, Sectionis septimæ part. XLVIII *, ait, *Est ergo satis lubrica mens Aristotelis in hac parte.* Mihi hæc ab alio jam olim inserta videntur. Saltem non conveniunt cum iis, quæ antea dixerat; neque eo, quod ibidem ait, Ἔξω τοῦ οὐρανοῦ οὔτε τόπος, οὔτε χρόνος ἐστὶν· *extra cælum neque locus est, neque tempus.* Valde se in eo torquent interpretes. Conimbricenses quidem scribunt † hoc pacto: *Quænam entia ponat Aristoteles extra mundum, non constat inter ejus interpretes. Quidam putant solum Deum: alii Deum, & intelligentias: quibus hinc suppetit argumentum in Peripatetica doctrina, ad probandum, Deum esse actu in spatio imaginario extra mundum: alii volunt, non dici ab Aristotele, hujusmodi substantias immateriales esse extra mundum, quasi existant in spatio illo imaginario, sed extra conditionem & sortem rerum materialium physicas eas mutationes subeuntium.* Et profectò aut postrema hæc conciliationis ratio est ineunda, aut secum pugnat Aristoteles, aut aliunde verba superiora fuerint ingesta. Quod postremum malo credere. Nam & modus ille conciliandi durissimus est: & eodem

* *Tom. 2, pag. 76, edit. Colon. an. 1600.*

† *ad adlatum proximè Aristotelis locum.*

eodem in loco acutiſſimum philoſophum ſibi manifeſtè adeò contradixiſſe, parum ſit veriſimile. Quare honeſtius de eo, niſi ſecum pugnare velimus, ſentire non poſſumus, quàm ſi dicamus, aliquid ab alio Ariſtoteli eſſe inſertum: ac mentem philoſophi germanam eſſe, Deum non eſſe diffuſum per totum mundum ſecundùm ſubſtantiam: ſed ſedem ſuam habere in præcipua cæli parte, hoc eſt, ſupremo orbe: nempe ut rex totum gubernat regnum per adminiſtros; in ſola autem regia habitat: ut item anima noſtra non eſt in omnibus corporis membris; ſed uno præcipuo, unde cætera participant vitam. Hanc enim de anima mentem eſſe Ariſtotelis, liquet ex lib. I de motu animalium cap. penult. ac vidit hoc etiam Albertus lib. II de Anima cap. VII.

Vt melius ſenſiſſe Ariſtotelem credamus, verba non ſinunt: facilè autem, ut deterius ſenſerit: quæ Achillini, Piccolominæi, & aliorum, ſententia fuit. Ex quorum opinione, Ariſtoteli cæli forma informans eſt anima cæleſtis; nec aliud eſt anima hæc, quàm intelligentia. Quomodo cælum componetur ex orbe ſuo, ut corpore, & anima ſive intelligentia, ut forma perficiente. Atque ita Deus ſit corporeus, quatenus Dei nomine orbis corpus, & motorem ejus, complectimur. Orbis igitur, qui movetur, ignobilior pars divinæ fuerit ſubſtantiæ; ut corpus noſtrum pars eſt vilior hominis. At pars nobilior ſit motor, ut anima in nobis. Ex quibus non obſcurum eſt cognoſcere, quo in genere formarum eſſentialium, hos ſi ſequamur, reponi debeat primus motor. Nam formarum quædam ſic in materia ſunt, ut extra eam eſſe non poſſint; ſed ab ea dependeant, non modò actionum, ſed etiam eſſentiæ ratione. Atque hujuſmodi ſunt formæ naturales; quæ partes omnes materiæ ſuæ informant: ac videntur in his etiam eſſe formæ plantarum, quæ vix animarum nomen merentur. Aliæ autem formæ eſſentiales ſunt quidem in materia: ſed corpus propriè non informant, verùm formâ ſuâ præditum perficiunt: interea ipſæ nec operari, nec eſſe extra illud valent: ut ſunt animæ mutorum animantium; quæ eorum formæ dicuntur, non quatenus corpora ſunt naturalia, ſed quatenus ſunt viventia. Aliæ autem, etſi ratione quarundam operationum non pendeant à corpore: ratione tamen eſſentiæ, & operationum aliarum, à corpore dependent. Ac tales ſunt animæ humanæ corporibus ſociatæ: &, ſecundum eos, de quibus proximè diximus, etiam animæ cæleſtes, ſive intelligentiæ: ut quæ ſine corporis ætherei ope intelligant; utcunque nunquam ab eo ſeparentur. Aliæ verò non ſunt in materia, nec eam vel informant, vel perficiunt: ineſt tamen iis habitudo ad corpus: ut ſunt animæ humanæ à corporibus ſeparatæ, quæ corporibus iterum jungi deſiderant. Aliæ denique ne quidem habitudinem hanc obtinent: ut ſub-

ſtantiæ illæ abſtractæ, quas Platonici dæmonas, Chriſtiani angelos nuncupant. Ac tales etiam ſunt intelligentiæ, ex mente eorum, qui animas cæleſtes,& intelligentias, diſtinguunt,ac intelligentias dicunt animis cæli perfectiores, quia etſi animæ appetant & imitentur intelligentias,non tamen has tam capiant perfectè, quàm ſe ipſas norint intelligentiæ.

CAPVT XLI.

Cæli divinitas eo refellitur, quia ſit inanimum: atque hoc fine oſtenſum, ſidera non per alind, ſed proprio cieri motu: & propterea æthera non denſum eſſe, non rarum, ſed tenuem: nec ratione motus naturalis corpus tam in duo, ut Ariſtoteles voluit; quàm tria in genera diſpeſci. Vnde corporibus vita proveniat. Si ſidera per ſe moveantur, cauſſam tantæ eorum velocitatis ex mira cælorum tenuitate peti oportere: ſin ea cum orbibus moveantur, rationem eſſe,quòd in loco volvantur proprio, eoque nihil iis reſiſtat. Non eſſe in cælo dextrum, & ſiniſtrum,vel alias differentias locales. Nec ſemper animâ præditum præſtare inanimo, cùm potiùs ex fine,ac bono univerſi,æſtimanda ſit rei cujuſque excellentia. Vtcunque cælum non eſſet inanimum; fruſtra tamen, cum cauſſæ motus adferuntur, vel animis cæleſtibus ſuperaddi intelligentias; vel intelligentiis animas ſubdi: imò motoribus incorporeis planè opus non eſſe. Ac licet ab intelligentiis cælum moveretur; non tamen ſolum octonas cum Ariſtotele ſtatui oportere; ſed multis partibus plures. Calippi de orbium numero opinio. Perperam vulgò intelligentias cum angelis confundi.

QVæ Ariſtotelis fuerit opinio de natura divina, ſatis expoſuimus. Ac clarè ex iis liquet, non poſſe tantum philoſophum effugere, quin creaturæ pro creatore divinum tribuiſſe honorem dicatur. Vtcunque enim intelligentias à cæleſtibus animis diſtinxiſſet; inferiores tamen intelligentiæ fuerint creaturæ: cùm nonniſi unicum eſſe numen poſſit. Quod ſi Deum ex orbe, & intelligentia, compoſitum putârit; tanto magis huic crimini fuerit obnoxius. Vt hæc fiant planiora, deinceps oſtendam,nihil æquè mirandum eſſe,quàm Peripateticos veteres, homines tam acuta ingenii acie, obtuſis adeò, planeque luſoriis magis, quam decretoriis pugnaſſe armis, ut grande illud evincerent, cælo animam, imò intelligentiam longè animâ excellentiorem,& quid iſta dico? etiam divinam tribui majeſtatem oportere. Ab anima ordiar, qua ſi cæli corpus deſtituitur, quanto minùs intelligit: ac ſi intelligendi vi caret, quis mentis adeo ſit dementis, ut Deum dixerit?

Familiam in Peripateticorum ducit argumentis, quòd cælum per ſe moveatur; ac proinde internum habeat vitæ ac motus principium. De vita

vita longè aliter adſtruebant,quàm qui putarent,ſidera nutriri vaporibus. Perſuaſiſſimum enim Peripateticis fuit, abſumi vapores, priuſquam ad cælos pertingant. Potiùs igitur vivere cælum ex motu colligebant. Per cælum autem intelligebant orbes cæleſtes.

Sed ſidera videmus moveri, orbes non item; nec contrarium quæ ſuadeat ratio eſt ulla,vel ſaltem non ſatis gravis: ut longè veriſimilius videatur, nullos eſſe planetarum orbes, ſed cælum eſſe continuum: nec ſidera per aliud moveri,ut orbium partes: ſed cælum per ſe quieſcere,ſidera autem cieri per ſe, & motu proprio. Ac propterea non craſſus eſt æther; uti aqua, vel aër, ubi craſſitie opus fuit, illic ad natandum, hic ad volandum. Imò neque rarus eſt; quale quod eſt, poros habet; & eo plures, vel majores, quo rarius; ut rariſſimum ſit, quod maximè poroſum. At cælum habere poros temere dicatur. Sed eſt æther longè tenuiſſimus, ut à ſideribus facillimè,& citiſſimè,tranſmeetur. Tenue enim dicitur,quod facile cedit. Tale eſſe cælum neceſſe eſt,ob ſummam & prope incredibilem ſiderum velocitatem. Neque enim ſidere locum mutante,cælum propterea cogitur, ac condenſatur; ut fieret, ſi raritatis beneficio ſidera permearent: ſed duntaxat pars una in alterius locum migrat;uti tenuium natura oſtendit. Non igitur ex ſiderum motu,de circumvolutione orbis cæleſtis judicandum: eo minùs, quia ſidera non ſunt ejuſdem naturæ ac orbis cæleſtis, ſed planè diverſæ; ut antea dictum. Imò ut orbes per ſe, & cum iis ſidera moverentur; non eò animâ præditi ſint. Nam ſic quoque principium proximè movens fuerit natura eorum, ſive vis à Deo indita, ut ea rectè dicatur virtus ſeu facultas propria ac nativa. Itaque ut tellus naturâ ſuâ movetur deorſum, ignis ſurſum: ſic cælum naturâ in orbem volvitur. Vt videatur triplex eſſe corpus naturale: ſublunare inanimum, quod ſuo loco quieſcat: cæleſte inanimum, quod ſuo loco moveatur, ſed motu uniformi: ac animatum, quod & ipſum in loco naturali moveatur, ſed modis variis. Fruſtra igitur Ariſtoteles ex inanimo ſublunari colligit de cæleſti. Quod ſi ab alio cieretur,&,pro Ariſtotelis mente, de cæleſtibus ex ſublunaribus rectè procederet argumentum:omnino haberet inſtrumenta ſui motus, inſtar animalis; cujus corpus inſtrumentis eget, quia ab alio, nempe ab anima, movetur. Nec enim corpus per ſe vivit; ſed per animam, quæ vigorem,qua vivant & moveantur, in membra corporis transfundit. Sic conſtat,ab anima in corde humano arterioſum ſanguinem imbui virtute vitali: is deinde ſe inſinuat per corpus univerſum,facitque ut vigore eo omnia vivant membra. Iccirco ſi obſtruantur arteriæ, moriuntur artus illi,ad quos penetrare nequit ſpiritus ac ſanguis vitalis. Hæc ſi cælis accommodentur, quid ſimile reperiemus? Ecquid

quid in iis dicere possumus analogum cordi, arteriis, sanguini, & membris?

Verùm esto, ut orbes per se moveantur, sidera per aliud. Sic quoque is motus non ab anima sit, sed naturâ: quæ grande illud corpus brevissimo verset tempore, quia in loco proprio verset. Nam quæ recto feruntur motu, uti lapis, vel aliud, cum difficultate moventur; quia sunt extra locum naturalem; ad quem ut pertingant, necesse habent aera scindere, vel aquam. At quæ in orbem moventur, ut de orbibus cælestibus est persuasum, in loco sunt naturali; eoque celerrimè moveantur, quia nihil eorum motui resistat.

Planè autem frivolum est, quod cælum esse animatum colligunt, quia in eo sit sursum & deorsum, dextrum & sinistrum: ut eo se evincere posse arbitrantur, quia dextrum sit latus, unde sit motus; & cæli motus sit ab Oriente. Quæ cum dicunt, parum cogitant, in corpore rotundo non esse locales istas differentias. Fons verò & caput erroris est, quòd ex motu recto colligere volunt de rotundo: cum longè maximum inter eos sit discrimen. Nam, quæ recto cientur motu, in sua feruntur loca: at, quæ volvuntur in orbem, ea, ratione totius, non mutant locum, sed quiescunt; ac tantùm ratione partium commoventur. Itaque nec verum est, quod ajunt, initium motus esse ab Oriente. Nam ut de contrario planetarum motu nihil nunc dicam: secus quoque est de motu diurno. Vbique enim Sol oritur, ubique occidit.

Quàm minutum etiam, cùm cælum esse animatum concludunt, quia alioqui insectis vilius foret. Quasi semper animatum præstet inanimo. Hoc nec ipsi credunt, quando sic argumentari non verentur. Scyphum enim aureum pulici; domum magnificam prætulerint muscæ. Et quis eos propterea dementiæ arguat? Scimus enim creata omnia esse metienda nõ tam ex forma, quàm ex fine: utpote caussa independente, unde & meritò caussa dicitur caussarum. Itaque Deus ipse, pro fine, quem in singulis propositum habuit, suam cuique formam esse jussit. Proinde licet cælo forma sit vitæ expers: præstantior tamen est animatis omnibus, unum si exceperis genus humanum, cujus gratia imprimis cælum Deus fecit. Cogitandum igitur, quanta utilitas redundet erga homines ex Sole, Luna, stellis: de quorum singulis antea diximus. Cum fine tam utili, tam necessario, quis contulerit finem pulicis, aut pediculi? qui ex putredine succrescunt, magis dixerim in pœnam, quàm bonum hominis: eoque fortasse ne fuissent quidem, nisi homo peccasset.

Abunde illis occurrimus, quibus probatum ivere, cælum esse animatum. Mirum verò, aliquos præterea superaddidisse intelligentias. Si enim cælum

cælum est animatum, nihil opus est ponere intelligentias motrices: quando animata omnia habent principium motus internum. Vel si intelligentiæ moveant cælum, nihil profectò attinet dicere, esse animatum, cùm intelligentiæ cieant illud, si non contactu essentiæ, attamen virtutis. Quod verò ajunt, opus præterea esse intelligentiis, ut animæ orbium, intuendo illas, velut exemplum, tanto quoque similiores iis fiant: id quàm facilè dicitur, tam facilè negatur. Planéque philosopho est indignum, talia promere, nec probare aut velle, aut posse.

Et quid opus statuere motores incorporeos, cùm ea, quæ naturâ moventur, non indigeant motore incorporeo; excepto quòd omnia pendeant à Deo? Imò, utcumque dissentiant Peripateticorum complures, Aristoteles non statuit motores incorporeos, ut motus esset; sed ut motus esset æternus. Nam ex motu æterno colligebat esse substantiam, quæ moveret æternùm. Atqui motus non est æternus, sed finitus: idque à principio finito; nempe naturâ: quæ tamen non possit esse aliunde, quàm à principio infinito, quod Deum dicimus.

Quod verò pro octuplici siderum motu, totidem esse orbes, ac pro orbibus totidem animas, & pro his intelligentias totidem, esse collegerunt: id quàm infirmum sit, liquet ex argumentis, quibus alii concludunt, cælum esse liquidum, & omnes stellas, vel planetas saltem, suâ vi moveri. Qua de re abunde antea diximus. Adde quod, si cum Aristotele statuendum, moveri orbes ab intelligentiis; quarum unaquæque unum verset orbem: non octonæ solùm intelligentiæ erunt, sed longè plures, propter eccentricos, & epicyclos. Statuuntur enim in universum orbes triginta tres*: ex quibus viginti septem ambiant terram; sex autem epicycli toti exstent extra terram. Imò, si cum Fracastorio † concentricos statuere orbes malis; jam septeni vel noveni supra septuaginta erunt; octo stellati, cæteri ἄναστροι*, atque ex his seni supra ipsum firmamentum. Nam in eo quoque idem recessit, tum ab Aristotele, qui nullum agnovit orbem supra firmamentum; tum Astrologis postea consecutis, qui duos solum superaddiderunt. Medium verò inter hos numerum iniit Calippus, astrologus Aristoteli, Plinio, Censorino, ac multis aliis, laudatus: cui orbes partim ferentes, partim restituentes, numero erant quinquagintaquinque. Accuratè ejus sententiam idem Fracastorius exposuit Homocentricorum cap. XXV. Secundùm hos igitur, si ex Aristotelis principiis judicandum, longè major fuerit intelligentiarum numerus, quàm Peripatetici tradiderunt.

Sed his refellendis ultrà insistere non est animus, quia nec concentricis, nec eccentricis cum orbibus, sed per se sidera moventur; ut vel ea evincunt, quæ concentrici eccentricis, eccentrici concentricis objectant.

* *Clavius in cap. 4 Ioannis à Sacrobosco.*
† *lib. de Homocentricis.*
* *sine stella ulla.*

Nam nervoſè ſatis deſtruunt opinionem adverſam; ſed ſuam parum ſolidè adſtruunt: quod utriuſque partis ſententiam jure reddit ſuſpectam.

Mirum verò, Ariſtotelem, qui ex falſo de motus æternitate principio colligit æternos eſſe motores, eoſque eſſe ſubſtantias immateriales, nulli alii rei, quam contemplationi, & circumvolutioni cælorum intentas: hunc non agnoviſſe dæmones, vel angelos bonos maloſve: quos argumentis magis veris & apertis cognoſcere etiam gentiles potuere; uti oſtenſum nobis lib. I, cap. VI. Hoc cum junioribus diſpliceret, cælum dixere ab angelis moveri. Sed longè aliud eſſe Ariſtoteli intelligentias, quam Platoni ſint dæmones, Chriſtianis autem angeli boni malique: ſatis eluxit ex iis, quæ proximè quidem de intelligentiis, libro autem primo cap. VI de dæmonibus, atque angelis, dicebamus.

CAPVT XLII.

Divinitatem cæli malè colligi ex eo, quòd dicatur gubernare omnia Lunæ ſubdita; cùm impropriè hic gubernationis *vocabulum ſumatur. Nec cælum propriè agere per motum, cùm is hoc ſolum præſtet, quòd deferat variiſq; terris applicet virtutem cæli operativam: puta lucem, tum autem qualitatem occultam: ad multorum interea generationem ſubterraneos ignes concurrere. Triplex cæli conſideratio pro triplici modo, quo in terris res fiant; ratione, fortuna, & neceſſitate: proque iſtis tria numina introducta; Minervæ, Fortunæ, & Fati, ſive Parcarum. Vnde ſint* Ἀθηνᾶς, *& Minervæ, nomina. Eandem Ægyptiis dictam eſſe* Νηΐθ *: ac ſecundam eſſe ex Minervis quinque, quæ à Tullio, & aliis, memorantur. Cùm autem per* Minervam *dicitur intelligi cælum: imprimis ſignari æthera ſupremum, & cum ea mentem ætheris ſummi præſidem, & mentis hujus prudentiam: interim cum ſummo æthere etiam Solem, & Lunam, & aëra, in conſiderationem venire; quia ab his ingenium ac ſagacitas hominum quodammodo dependeat: ſingulaque horum veteribus ac locupletibus teſtibus firmata: ex quibus etiam cognoſcere ſit, cur Minerva Iovis filia, non uxor, dicatur.*

HAbemus de forma cæli in ſe ſpectata. Quare videamus nunc de eâdé, prout agit in omnia Lunæ ſubdita. Nam hæc, ut philoſophi conſentiunt, à corporibus cæleſtibus reguntur. At nulli, præterquam Numini, convenit terrarum, maris, atque aeris imperium. Quare videri poſſint gentiles jure optimo tribuiſſe cælo divinitatem. Præſertim quando & B. Auguſtinus in tertio de Trinitate fateatur, *inferiora corpora à cæleſtibus gubernari.* Et ſimilia etiam reperias quandoque apud alios è SSis Patribus. Sed enim, ut dici ſolet, figurativa non eſt argumentativa. Atqui Chriſtiani *gubernationis* nomine in hoc negotio non utimur propriè pro actione volun-

voluntaria, ut illi qui cælum sideraque pro Diis habent: sed κτ̀ μεταφορὰν *, pro operatione rei inanimæ in elementa, & exinde composita, vim eam exerentis, quam cum essentia à Deo accepit. Non liberè igitur, sed necessitate naturæ, operatur: idque, ex Aristotelis opinione, per duo illa, lucem, & motum. Ac de luce quidem assentiendum; quia satis liquet, eam attenuare, & calefacere hæc inferiora. At motus, quatenus est motus, non agit. Aëra eo ajunt impelli: verùm impulsûs illius vix aliquid ad nos pertingit. Interea à motu est delatio operativæ virtutis, quam Deus indidit cælis. Vtcunque enim non agat siderum motus, sidera tamen agunt: quæ, ut cap. xxxv orsi eramus dicere, motu illo adducuntur, & reducuntur, ut vicissitudo sit caloris, & frigoris, & reliquarum qualitatum. Sic videmus Solem minus calefacere manè, quàm vesperi; minus vesperi, quàm meridie. Vbi quid apertius, quàm majorem minoremve calorem provenire à Sole; non à motu, præcisè loquendo: & tamen motum etiam in considerationem venire, quatenus ille Solis, & Cæli virtutem circumducit, variisque applicat terrarum locis? Proinde etiam cùm Sol staret tempore Iosuæ, lucebat ille: sed lux non progrediebatur. Siquidem à Sole erat illuminatio: sed, si Sol non stetisset, à motu fuisset lucis circumlatio. Vtcunque igitur semper staret, non eò minùs luceret; sed vehementiùs ageret in terras, aquasve subjectas. Nec mundus tantâ sui parte, uti nunc, foret habitabilis. Neque temporis hiberni, & æstivi, foret vicissitudo. Quocirca rectiùs alii, qui ubi sermo de illis, per quæ cælum operatur in hæc inferiora, cum luce non motum jungunt, sed qualitatem occultam. Nam potiùs videtur à virtute esse hominibus incognitâ, quòd in tellure intima, quò radii siderum penetrare non possunt, metalla & lapides generentur; eaque tam dispari naturâ: uti arguit, quòd magnes attrahit ferrum, sapphirus fuget anthracem. Imò nec opus in terræ viscera penetremus: cùm in aliis etiam, quæ cælo exponuntur, tam dispar, ac miranda sit natura, ut magis ab occultis quibusdam cælorum viribus proficisci videatur. Quale est, quòd succinum trahit festucam, remora sistit navem: item quòd agaricum pituitam, rhabarbarum bilem, epithymum atram expurget bilem: quod etiam leonem terreat conspectus galli gallinacei; torpedinis contactu obstupescat piscatoris manus. Efficientem quidem horum caussam proximam ignes putamus; tum subterraneos, tum cælestes. Multis enim experimentis compertum, plurimos & maximos esse sub terris ignes, eosq; ad generationem rerum non mediocriter conferre. Qua de re erudite Georgius Agricola in caussis subterraneorum, ac Thomas Lydiatus lib. de Origine fontium. Sed enim multa (quod ostensum doctissimo Fromondo in Meteorologicis ‡) clarè arguunt,

* per translationem.

‡ lib. 1, cap. 4, articul. 2.

guunt, universalem magis caussam esse cælestes ignes, quàm subterraneos. Porrò in cælestibus illis non omnia luci simpliciter, sed multa occultæ virtuti tribui oportere; satis docent, quæ antea diximus. Neque hîc sistendum cum illis, qui propter mirandos cæli effectus ei divinos tribuerunt honores. Adscendendum altiùs ad caussam omnium remotam, ipsum cælorum opificẽ: qui & æthera, & ætheri subjecta, moderatur sapientissime.

Cæcæ nationes, cùm ista non satis penetrarent, hoc cæleste regimen trifariam considerarunt. Primùm, quatenus ab ætherea natura, unde decerpta esse anima humana à multis credebatur, provenit tum Ratio, tum Voluntas; quâ liberè homo secundùm rectam rationem possit vivere. Hoc intuitu cælum ab acutioribus nominabatur *Minerva*. Deinde spectabatur cælum, quatenus est caussa per accidens rerum, ut aliarum, ita etiam humanarum, quæ cæco ferri casu viderentur. Ac dicebatur tum *Fortuna*. Denique attenderunt Cæli influentiam in res omnes Cælo subditas, quatenus eas necessitate illà constringit, ut sic, & non aliter fiant. Atque hinc Cælo dedere nomina *Fatorum*, *Parcarum*, & alia eandem vim habentia. De tribus hisce nunc ordine dicere aggredior. Incipiam à vocibus.

Græcum Ἀθηνᾶς nomen est, (ut loquitur Phurnutus) *δυσετυμόλογον*, hoc est, ejusmodi, ut difficile ejus sit caussam adferre. Atque hoc satis appâret ex frivolis illis rationibus, quas non Grammatici modò, sed philosophi quoque, & in his Plato in Cratylo, adducunt. Mihi dubium non est, quin ab Oriente, vel Ægyptiis, nomen hoc acceperint. Non absurde deducas ab אֵיתָן, quod est, *fortis, perennis*. Malim tamen à Chaldæo, ac Thalmudicis etiam frequentato, תְּנָה, quod idem valet, ac שְׁנָה. Nempe ut Græcis, ita Orienti etiam mos, S, & T literas, commutare. Valet autem utrumque, *meditari, commentari, studere, docere*. Itaque hinc doctores, qui excepere synagogam magnam, *Tanaim* dicti: de quibus alibi tractamus. Inde igitur Ἀθηνάα, seu Ἀθηνᾶ, studiorum ac doctrinæ præses. Articulus Hebræo *Tana* præmittitur, sed spiritu mutato; quod in compluribus fieri, ostendimus non uno loco.

Minervæ etymon, nec Tullius, nec Cornificius, viderunt. Meliùs ex Verrio Festus; qui *Minervam* ait vocatam à monendo: quomodo Telemacho ea monitrix apud Homerum. Græcis enim vis animi *μένος*, unde Latinum *mens*. Ab eadem origine *meneo*, quod valet, *in mentem revoco, animo alicujus consilium suggero*. Sed pro *meneo* postea maluere *moneo*; ut *bonus* fecere ex *benus*. A *meneo* etiam vel *meno* sunt *mentio, memini, memor, reminiscor*; atque alia. Ab hoc igitur *meneo*, vel *meno*, foret *Menera*; unde, digammâ inserto, *Menerva*, ut ab *aro, arvum*, ab ὕλη, *sylvâ*; à σκαιὸς, *scævus*. Sed ut pro *leber*, quod à λέπος, postea dixere *liber*; & ex *Eanus, Ianus*: ita pro *Menerva*, *Minerva*.

Minerva. Quod si à *meno*, est *memini*, & fortasse *memino*, quando *meminens* dixit Livius Andronicus *, hodieque est apud Ausonium † : non multum ab his abierit Arnobius in tertio, ubi sic scribit : *Minervam dixerunt memoriam nonnulli : unde ipsum nomen Minerva, quasi quædam Meminerva formatum est.*

* *in Erotopægniis, teste Prisciano in undecimo.*

† *tumulo Minervii Rhetoris.*

Cultus Minervæ sine dubio ab Oriente est, vel Ægyptiis : quibus nominatur *Neith.* Testis Plato in Timæo ; ubi cùm dixisset, præfecturam Saiticam sic vocari à regionis urbe maxima, cui nomen Sais ; inde subjungit * : Τῆς πόλεως θεὸς ἀρχηγός ἐστιν, Αἰγυπτιστὶ μὲν τοὔνομα Νηΐθ, Ἑλληνιστὶ δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λόγος, Ἀθηνᾶ. *Vrbis præses Dea, Ægyptiacè quidem Neïth, Græcè autem, ut illorum* (Ægyptiorum) *fert opinio*, ATHENA, *id est Minerva.* Vnde omnino Hesychii locus hic corrigendus : Νηίθη, Ἀθηνᾶ παρ' Αἰγυπτίοις· Nempe Νηΐθ, ἡ Ἀθηνᾶ, rescribendum.

* *pag. 21, edit. H. Steph.*

Hæc Saitica Minerva est secunda ex quinque illis Tullio memoratis in tertio de Natura Deorum. Nam prima ei est *Apollinis mater* : Arnobio similiter in tertio adversus gentes, *ex Vulcano Apollinis procreatrix.* Imò, ut Tzetzes in Lycophronem scribit †, Ἀθηνᾷ τινὶ βασιλίδι, τῇ καὶ Βελονίκῃ λεγομένῃ, θυγατρὶ δὲ Βροντέω ὑπαρχούσῃ, Ἥφαιστος γάμῳ μιγεὶς, γεννᾷ Ἐριχθόνιον, ὃς ἐβασίλευσεν Ἀττικῆς. *Minervæ, reginæ cuidam, dictæ etiam Belonicæ, Brontei filiæ, Vulcanus, cum eam uxorem duxisset, permixtus, genuit Erichthonium, qui in Attica regnavit.*

† *pag. 25, edit. Oporini : sive pag. 24, edit. Paulli Stephani.*

Altera Tullio est ea, de qua diximus : nempe *Nilo orta, quam Ægyptii Saitæ colunt.* Similiter de ea Arnobius : *Nili altera proles, & quæ esse perhibetur Ægyptiis Sais.* Imò & Strabo in XVII : Καὶ ἡ Σεβεννυτικὴ δὲ πόλις, καὶ ἡ Σάϊς μητρόπολις τῆς κάτω χώρας, ἐν ᾗ τιμῶσι τὴν Ἀθηνᾶν· *Atque Sebennitica urbs, & Sais, inferioris regionis metropolis, in qua Minervam colunt.*

Tertia est *Iove genita* : sed Arnobio, *Saturni filia, & quæ usum excogitavit armorum.* Quæ ei curæ esse, etiam Hesiodus in Theogonia tradit.

Quarta Ciceroni dicitur *Iove nata, & Coryphe, Oceani filiâ ; quam Arcades* KOPAN *nominant, & quadrigarum inventricem ferunt.* De eâdem sic Arnobius : *Iovis quarta progenies, quam Messenii Coryfasiam nominant.* Vide, quæ ad superiorem Tullii locum Xystus Betulejus, vir eruditus, multæque lectionis, annotavit.

Quincta Ciceroni est *Minerva Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem : cui pinnarum talaria affingunt.* Arnobio itidem vocatur *Minerva, quæ Pallantem patrem occidit, incestorum appetitorem.*

Ex his liquet, recte quidem Isac. Tzetzem in Lycophronem scripsisse : Πολλαὶ ἦσαν καὶ Ἀθηναὶ, καὶ Ἀφροδῖται, καὶ οὐ μία· *Multæ erant Minervæ, & Veneres ; non una modo.* Sed non æquè illud apertum, quæ ex his Deæ fuerint animales, quæ naturales. Animalis videri possit ea, quæ Pandoram docuit, ut

Hesiodus in Theogonia tradit, — πολυδαίδαλον ἱςὸν ὑφαίνειν, — *valde dædalam, ac artificiosam telam texere.* Estque eadem, quæ Platoni in Symposio dicitur, ἱςουργίας θεὸς· *textorii operis Dea.* Nec tamen Ægyptus jure sibi hanc artem vindicat. Potiùs Minerva illa, telæ ac lanificii repertrix, fuerit Naama, Tubalcaini soror: de quo diximus libro I, cap. XVII. Nobis hoc loco considerandа Minerva, quatenus est Dea naturalis: qualem censeo illam primo loco memoratam, Apollinis ex Vulcano procreatricem. Nam Minerva, æther; Vulcanus, ignis; Apollo, Sol; cujus itidem ignea est natura.

Sic verò Minerva est æther, ut potissimùm intelligi debeat summus æther: quia, ex gentium opinione, æther quidem est Deus, sed altissimus æther est supremus Deus: unde M. Cicero in Somnio Scipionis, ubi de orbibus agit cælestibus: *Quorum unus est cælestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens, & continens cæteros.*

Porrò cùm ætherem summum intelligerent, cum æthereo corpore complexi etiam fuere mentem ejus præsidem, quæ animaret æthera, ac præcipuè se exsereret in celsissimo æthere; uti mens humana maximè operatur in cerebro.

Cumque mente hac attenderunt virtutem ejusce mentis divinæ, mundo huic, ac præcipuè rebus humanis, providentem. Atque eò dixere Minervam esse sapientiam, vel providentiam divinam.

Quando autem Minerva iis erat complexus summi ætheris, & prudentiæ divinæ; comprehendêre etiam Solem, Lunamque, ut duo sidera præcipua: videlicet Solem ob magnitudinem, & quia ex supremi ac purissimi ætheris substantia sumtus putaretur; at Lunam, ob propinquitatem: utrumque verò ob temporum per ea distinctionem, & vim atque efficaciam in iis, quæ cælis subsunt.

Imò aër quoque Minervæ appellatione continetur, quoniam ætheris & aëris eadem putaretur natura; ac æther haut aliud, quàm purior aër, crederetur. Nec obscura est ratio, quando æther per Solem Lunamque in nostrum sive inferiorem aëra agit; proque aëre diverso humanum variet ingenium: unde Satyricus †; *Bœotum in crasso jurares aëre natum.*

† Horat. lib. 2, sat. 2.

Denique per Minervam concepere in homine vim ætheris, Deique; maximè autem memoriam, & ejus fœtum prudentiam: juxta illud Afranii in Togata *, quæ Sella dicebatur:

Vsus me genuit, mater peperit Memoria,
Sophiam vocant me Graji, vos Sapientiam.

* apud Agellium lib. 13, cap. 8.

Atque hinc quoque liquet, cur Minervam *Mentis filiam* dixerint; ut est apud Arnobium in III.

Ac hu-

Ac hujuſmodi noſtra eſt opinio de Minerva. Quam teſtibus deinceps antiquis firmabimus : ac primùm Græcis.

Diodorus Siculus lib. I, ubi de Ægyptiorum religione tractat, ſic ſcribit : Τὸν δ' ἀέρα προσαγορεῦσαι φασὶν Ἀθηνᾶν, μεθερμηνευομένης τῆς λέξεως, καὶ Διὸς θυγατέρα νομίσαι ταύτην, καὶ παρθένον ὑποστήσασθαι, διά τε τὸ ἄφθαρτον εἶναι φύσει τὸν ἀέρα, καὶ τὸν ἀκρότατον ἐπέχειν τόπον τοῦ σύμπαντος κόσμου. διόπερ ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Διὸς μυθολογηθῆναι συνέβη ταύτην γενέσθαι. ὠνομάσθαι δὲ αὐτὴν Τριτογένειαν ἀπὸ τοῦ τρὶς μεταβάλλειν αὐτῆς τὴν φύσιν κατ' ἐνιαυτὸν, ἔαρος, καὶ θέρους, καὶ χειμῶνος. λέγεσθαι δ' αὐτὴν καὶ Γλαυκῶπιν, οὐχ', ὥσπερ ἔνιοι τῶν Ἑλλήνων ὑπέλαβον, ἀπὸ τοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχειν γλαυκοὺς (τοῦτο μὲν γὰρ εὔηθες ὑπάρχει) ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τὸν ἀέρα τὴν πρόσοψιν ἔχειν ἔγγλαυκον *. *Aëri porrò Minervæ nomen, quadam vocis interpretatione, attribuiſſe; Ioviſque filiam hanc, & virginem putari, eò quòd aër natura corruptioni non obnoxius ſit, & ſummum univerſi mundi locum obtineat. Vnde etiam fabula, è Iovis vertice illam enatam. Vocari autem Tritogeniam, quòd ter in anno naturam mutet ; vere, æſtate, hyeme. Et Glaucôpin dici, non quòd glaucos, id eſt, cæſios habeat oculos (inſulſum enim hoc eſſet) ſed quia aer glauco ſit adſpectu.* Similiter Phurnutus : Ἡ δ' Ἀθηνᾶ ἐστιν ἡ τοῦ Διὸς σύνεσις, ἡ αὐτὴ οὖσα τῇ ἐν αὐτῷ προνοίᾳ· καθὸ καὶ προνοίας Ἀθηνᾶς ἱδρύονται ναοί. Γενέσθαι δ' αὐτὴν ἐκ τῆς τοῦ Διὸς κεφαλῆς λέγεται, τάχα μὲν τῶν ἀρχαίων ὑπολαβόντων τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς ἐνταῦθεν, καθάπερ καὶ ἕτεροι τῶν μετὰ ταῦτα ἔγνωσαν. τάχα δ' ἐπεὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ μὲν ἀνώτερον μέρος τοῦ σώματος ἡ κεφαλή ἐστι, τοῦ δὲ κόσμου ὁ αἰθήρ. ὅπου τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ ἐστι, καὶ ἡ τῆς φρονήσεως αἰτία. κορυφὴ δὲ θεῶν κατ' Εὐριπίδην, ὁ περὶ χθόνα ἔχων φαεινὸς αἰθήρ. *Minerva Iovis eſt intellectus; qui idem eſſe fertur, ac providentia, quæ in ipſo ſita eſt. Hinc in honorem Minervæ templa Providentiæ poſita eſſe conſtat. Eſſe dicitur è cerebro Iovis prognata; nimirum, quòd veteres in ea corporis parte totius animæ regimen eſſe voluerint. Hanc ſententiam tenent & juniores : fortaſſe quia ſuprema corporis humani pars, caput eſt; ſicuti etiam mundi pars ſumma eſt æther, & in capite ſedem habet corporis regimen, & prudentia. Deorum autem vertex, ſive pars ſuprema eſt, juxta Euripidem, lucens circa terram æther.* Ac poſt aliqua : Τάχα δ' ἀπὸ τοῦ αἰθέρος, ὡς καὶ οἱ παλαιοὶ, ταύτην ἔλεγον Αἰθερόνειαν· *Fortaſſe & ab æthere veteres eam dixere Ætheroniam.*

Latinos quoque videamus. Arnobius lib. III : *Ariſtoteles, (ut Granius memorat) vir ingenio præpotens, atque in doctrina præcipuus, Minervam eſſe Lunam probabilibus argumentis explicat, & literatâ auctoritate demonſtrat. Eandem hanc alii ætherium verticem, & ſummitatis ipſius eſſe ſummam dixerunt : memoriam nonnulli; unde ipſum nomen Minerva, quaſi quædam Meminerva formatum eſt.* Ac mox ſubdit, quibus ſignificet, ut ea, ſed falſò, habita ſit *Mentis filia*, vel *Victoriæ, Iovis elata de cerebro, inventrix oleæ, magiſteriis artium & diſciplinarum varietatibus erudita.* Macrobius lib. I Sat. cap. XVII : *Minerva Solis eſt virtus, ſicut & Porphyrius teſtatur, quæ humanis mentibus prudentiam ſubminiſtrat.*

* *malè in vulgatis* ἔγλαυκον: *cum contrarium ſententia requirat : uti & Rhodomanno obſervatum.*

ministrat. Nam ideo hæc Dea Iovis capite prognata memoratur : id est, de summa ætheris parte edita ; unde origo Solis est. Idem lib. III Saturn. cap. IV : *Qui diligentius eruunt veritatem, dixerunt, esse medium æthera Iovem, Iunonem verò imum aëra cum terra, & Minervam summum ætheris cacumen.* B. Augustinus lib. IV de civit. Dei cap. X : *Ætheris partem superiorem Minervam tenere dicunt, & hac occasione fingere poetas, quòd de Iovis capite nata sit.*

Atque his locis satis commodè, cur Minerva Iovis filia dicatur, ea affertur ratio, quòd Minerva sit prudentia; hæc autem obtingat ab æthere, qui *Iupiter* vocatur. Quòd si ab æthere derivetur, ætherea sit virtus, ac potissimùm supremi ætheris : unde itidem videre est, cur eam non attribuerint Iovi conjugem. Nam summus æther non est Iovi subjectus. Atqui eas naturæ partes alteri uxores dabant, quæ forent ei subjectæ. Ita Iuno uxor Iovis, quia aër eo intelligitur, qui inferior æthere. Ac simili de caussa Salacia data uxor Neptuno; Proserpina, Plutoni. Nam φυσικῶς Salacia est inferius mare ; Proserpina, terra infima : ut est apud Augustinum lib. IV de Civit. Dei cap. X. Porrò de Minerva quæ dicebamus, etiam firmat Martianus Capella in Deæ illius descriptione lib. VI :

> *Virgo armata, decens, rerum sapientia Pallas,*
> *Ætherius fomes, mens & solertia fati,*
> *Ingenium mundi, prudentia sacra Tonantis,*
> *Ardor doctificus, nostræque industria sortis,*
> *Quæ facis arbitrium sapientis prævia curæ,*
> *Ac rationis apex, divumque hominumque sacer νοῦς,*
> *Vltra terga means rapidi ac splendentis Olympi,*
> *Celsior una Iove flammantis circulus æthræ.*

CAPVT XLIII.

Quomodo Fortuna à Chaldæis, ac philosophis, referatur ad Cælum : & quo discrimine, tum ad Æthera, tum ad Solem, Lunamque, reducatur : utut longe aliter conciperetur vulgo. Vbi præcipuè sit culta : cur finxerint cæcam : cur in Deos retulelerint : cur dissenserit hac parte Aristoteles : & quid ille per Fortunam, & Casum, intellexerit : quid Stoicis Fortuna fuerit : quid item Platonicis, quos ex parte secutus B. Augustinus. Ne in ludo aleæ quidem fieri aliquid planè fortuitò, vel casu. A Peripateticis non agnosci dæmonas. Nullam esse caussam per accidens, ubi caussa per se suppetat nulla. Quomodo de rerum generatione à Democrito abierit Epicurus : & ut statuerit triplicem atomorum motum.

A Minerva transeo ad Fortunam. Inter quas duas major est convenientia, quàm primâ facie videatur. Nam uti Minervam vidimus esse supre-

ſupremum æthera, tum item Solem, Lunamque: ita Fortuna quoque creditur eſſe ſiderum diſpoſitio, tum præcipuè Lunaris poteſtas, ſive ejus influxus. Siquidem, ſecundùm Chaldæos ſive Genethliacos, pro Solis, Lunæ, & quinque erraticarum ſtellarum cœtu, ac motibus, omnia rerum humanarum, magna, minuta, ſideribus quaſi aurigantibus ac ducentibus, contingunt. Maximam verò in his vim eſſe Lunarem, à Phyſicis traditur; præſertim in rerum ortu, & interitu: ut abunde oſtenſum, cùm de Iunone, Lucina, Ilithya, ac ejuſdem poteſtatis numinibus, ageremus. Nec ſolùm Lunam putarunt cauſſam eſſe, cur res generentur, & corrumpantur: ſed etiam naſcentibus vim quandam imprimere, pro cujus diverſitate, variet hominum temperamentum: unde & eorum mores ſint diverſi; & pro moribus ètiam varient fortunæ; ac pro hiſce omnibus, meliùs, aut pejùs, citiùs, aut tardiùs, vita hominis decurrat. Fortuna igitur eſt Æther, & particulatim Luna. Et tamen, ſecundùm eoſdem eſt ab Æthere, & Luna. Ac in Æthere, quidem, vel Luna, conſtituunt, ut ſatis apertis Scholaſticorum vocibus utar, virtualiter; quia nempe vis ſit cæleſtis, quæ cuncta determinet. Sed ab iis eſt formaliter, prout extra cauſſas res humanæ reapſe reducuntur ad eventum ſuum.

Sed cùm hoc pacto conſideramus Fortunam, Chaldæos, atque Aſtrologos ſequimur. Vulgò autem Fortuna non credebatur Luna, vel Æther, aut ſiderũ diſpoſitio, & adſpectus: ſed mens quædam è cælis ablegata in hunc inconſtantiæ orbem, ac cæco in terris impetu cuncta verſans. Quam Plinius* ait, *ſolam in tota ratione mortalium utramque paginam facere.* Quam etiam tantopere coluere Græci: inque Italia Antiates, ac Præneſtini, & cui etiam Romani ædem ſtatuerunt trans Tiberim.

* *lib.2, cap.7.*

Cæcam hanc finxere, quia ſæpius faveret indignis. Addere poterant, quia plurimùm cæcos reddat, quos complectitur. In Deorum eam numerum retulerunt, quia non viderent, cui potiùs cauſſa eſſet adſcribenda multorum, quæ aliter, quàm putarant, evenirent: præſertim cum ſtultis multa feliciter, ſapientibus infeliciter contingerent. Quò pertinet illud Ariſtotelis in ſecundo Magnorum Moralium cap. VIII: Οὗ πλεῖστος νοῦς καὶ λόγος, ἐνταῦθα ἐλαχίστη τύχη· οὗ δὲ πλείστη τύχη, ἐνταῦθα ἐλάχιστος νοῦς. *Vbi plurimum mentis ac rationis, ibi minimum fortunæ: ubi autem plurimum fortunæ, ibi minimum mentis.* Abſurdum autem Ariſtoteli videbatur, Fortunam eſſe Deam, moderantem actus humanos, ſæpeque probis inimicam, ac faventem improbis. Nam, inquiebat, cùm Deus ſit ſapientiſſimus, potiùs ſapientibus faveret, quàm ſtultis. Sic igitur colligebat, Fortunam hoc pacto fore Mentem amentem, Deam divinitatis expertem. Propterea dicere maluit, Fortunam nihil eſſe aliud, quàm voluntatem humanam, qua-

tenus caussa est rei per accidens. Vti Casum idem rebus in naturalibus censet esse Naturam, prout ea est caussa per accidens. Conveniunt igitur fortuna, & casus, quòd locum ambo habeant in rarò (adde, vel æquè) contingentibus; quodque sint caussæ per accidens; sed illic in voluntariis, hic in naturalibus. Vtriusque exempla adduximus lib. I, cap. I *.

* pag. 7.

Multum verò ab hac sententia abiere Stoici: quibus, quæ fortuita vocantur, caussam habent per se, Mentem sapientissimam, quam Deum dicimus: hanc enim quatenus æthera pervadit, Iovem nuncupari; quatenus maria, Neptunum; prout frumentum producit, Cererem esse; prout bona largitur, quæ exinde Fortunæ nominantur, Fortunæ nomen habere: ac similiter eandem, ut Laertius in Zenone ait, πολλαῖς ἑτέραις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι· *multis aliis nomenclaturis solere appellari.* Vnde & Seneca in IV de Beneficiis cap. VII: *Quæcunque voles, nomina propria Deo aptabis, vim aliquam effectumque cælestium continentia: non errabis. tot appellationes ejus esse possunt, quot munera.*

Platonicis autem Fortuna non tam summus & unus erat Deus, quàm genius aliquis, per quem Deus efficeret ea, quæ temere & fortuitò fieri videntur. Hinc Plato in IV de Legg.* Ὡς θεὸς μὲν πάντα, καὶ μετὰ θεοῦ Τύχη, καὶ Καιρὸς, τἀνθρώπινα διακυβερνῶσι ξύμπαντα· *Deum quidem, & cum Deo Fortunam, Opportunitatemque, omnia gubernare.* Idem cùm in epistolis Fortunam nominat, δαίμονα subjungit. Proclus quoque in Timæum scribens, caussam fortuitorum refert in mentem corporeâ hac naturâ superiorem: Fortunamque non temerariam, aut cæcam, ait; sed divinam, vel dæmoniacam potestatem, caussas divulsas in unum congregantem. Vide sis Ficinum in Plotini Ennead. III, lib. III, cap. II.

† pag. 709, edit. H. St.

Nec alienus ab hac opinione B. Augustinus fuit: uti ostendunt illa in V de Civit. Dei cap. IX: *Sufficit omne, quod fit, non nisi caussâ præcedente fieri. Nos enim eas caussas, quæ dicuntur fortuitæ, unde etiam Fortuna nomen accepit, non esse dicimus nullas, sed latentes; easque tribuimus vel veri Dei, vel quorumlibet spirituum voluntati.* Posteaque spiritus hosce interpretatur angelos tum bonos, tum malos. Quare, ex Patris ejusce sententia, quòd nonnulli in ludo aleæ (ac par similiũ ratio est) semper penè vincant, perdant alii: id vel occultis naturæ caussis tribuendum, vel genio adsistenti, qui jactum dirigat. Quod minimè difficile est geniis, cùm eventus pendeat, tum ab alearum positu, tum jactu earum vehementiore, vel remissiore, & similibus; quæ nobis quidem jacientibus sic variant, ut ludo exercitatus aliquid videat præ alio; nunquam tamen eò industriæ pertingat, ut omnia in artem redigi possint. Spiritus autem, quia intellectu, & experientiâ, plus valent; plus etiam cernunt: ac præterea levi motu inter jaciendum præstare possunt, ut jactus sit fe-

ſit felix, vel adverſus. Nec ſanè poſſum in animum inducere, caſum ineſſe in rebus: ſed omnia cenſeo vel à naturæ neceſſitate, vel à noſtro, aut alieno dependêre arbitrio. Nempe quod de morbis nonnullis Cous ille vates ait in primo Præſagiorum; id non minùs dixero de alea, ac cæteris: quæcunque, propter noſtri ignorantiam, fortunæ, aut caſui, tribuuntur, in iis θεῖόν τι ‡, & ineſſe, & cogitari oportere.

‡ *divinum quid.*

Quorundam ea eſt ſententia, non pugnare hæc cum illis, quòd Fortuna, & Caſus, dicuntur cauſſæ eſſe per accidens. Nam ratione cauſſæ proximæ, *Fortunam* vocari, vel *Caſum*: at cauſſam per ſe habere, ſi ſpectemus cauſſas remotas. Eſtque hæc ſententia non ſolùm Philoponi, ac Simplicii, in ſecundum *φυσικῆς ἀκροάσ.* ſed etiam Boethii in I de Conſol. Philoſ. Avicennæ in primo ſuæ Sufficientiæ cap. III: ut Thomam Aquinatem, & Scholaſticorum alios, præteream. Sed licet vera hæc ſint; non tamen Peripatetica ſunt; eoque Ariſtoteles ſic neutiquam cum Platonicis, vel etiam Stoicis, conciliatur. Siquidem Ariſtoteles non agnovit dæmonas ſive genios in iis, quæ ſub cælis ſunt, Dei adminiſtros: quin credidit, eum non curare ſingularia, ſed illa neſcire. Nihilo magis Ariſtotelem conciliare poſſis cùm Aſtrologis, ſtatuentibus fortuitorum omnium cauſſam ab æthereo influxu peti oportere. Quippe Ariſtoteli, quod poſtea planius fiet, cælum tantùm cauſſa eſt univerſalis. Vt dubium non ſit, quin eorum, quæ præter intentionem naturæ, aut voluntatis, fiunt, nullam per ſe cauſſam eſſe exiſtimârit. Ea autem ſententia conſiſtere nequit, quia nihil non aliquam per ſe cauſſam habet, utcunque neſciatur. Si in templum iturus incidam inſperatò in creditorem, cauſſa per ſe eſt concurrens & creditoris, & debitoris, voluntas, eo tempore exeundi, eâ viâ commeandi: quarum utrâque poſitâ, naturaliter fieri aliter non potuit. Sit ante ſeculum theſaurus in agro defoſſus, nec inde ablatus. Si locum hunc fodero, ubi abditus, utcunque defoſſum neſciam, non poſſum non in eum incidere. Par ratio eorum, ubi Caſum ſtatuunt. Nam tegulâ ſic conſtitutâ, ut vento facilè decuteretur, & vento ſic ſpirante, uti flabit, & eo intervallo à tecto uſque ad viam, qua tranſitur: & parato Titio illâ viâ, illo tempore, illo greſſu, progredi; nec quoquam volente moram injicere eunti, ac par circumſtantiarum ſimilium ratio eſto; non niſi Deus impedire naturam volet, poterit aliter evenire, quàm ut tegula in caput Titii decidat.

Atque hoc argumento etiam Epicuri ſententia diluitur; qui, rejecto omni fato, de quo poſtea dicam, non modò in actibus humanis, ſed in rerum quoque generatione, fortuitò omnia fieri ſtatuebat. In quo abiit à Democrito, atomorum auctore; ſi Tullium quidem audimus. Nam Laërtius id tribuit Leucippo. Democritus is putabat, atomos eſſe

omnium rerum primordia: ut quarum, dum moventur, contactu mutuo, atque implicatione & nexu, omnis fieret generatio. Porrò ne à corpusculis illis individuis motus auferret naturales, eò statuebat, omnia fieri necessariò. Hac parte eum, quem imitari alioqui solet, deseruit Epicurus, inducendo motum minimæ declinationis, cujus caussa foret nulla. Itaque, ut Plutarchus refert, triplex illi erat atomorum motus. Primus fuit ponderis sive lineæ, qui Græcis κατὰ στάθμην: quando, ut Ciceronis verbis dicam, *gravitate feruntur ad perpendiculum corpora individua rectis lineis*. Alter erat motus declinationis, Græcis κατὰ παρέγκλισιν, cùm, ut idem ait, *declinat atomus intervallo minimo*: quod ἐλάχιστον etiam Epicurus vocabat. Tertius est motus conflictûs sive plagæ, Græcis κατὰ πληγήν: quando (verba item Tullii sunt) *atomus ab atomo pulsa declinat*. Quod Lucretius * sic expressit:

* lib.2.

> *— Nam cita supernè*
> *Obvia cum flixere, fit ut diversa repente*
> *Dissiliant.*

Ex tribus istis medius ille pusillæ declinationis motus Epicuro erat fortuitus, non naturalis. Neque enim ob pondus fit: alioqui rectâ in præceps lineâ deferretur. Neque item ob plagam: quandoquidem ea contingit, priusquam atomi conflixerint. Vnde consequitur, declinationem istam fieri sine caussa. Valde igitur à physicis derisus est Epicurus, quod doceret, aliquid esse ex nihilo, ac fine caussa: quod ex fortuita ista atomorum declinatione consequitur. Præterea in mundo omnia sunt compositissima: ut is etiam tacitus clamet, non se sic temere coaluisse.

CAPVT XLIV.

Parcas etiam ad Æthera reduci, ac particulatim ad Lunam. Eandem habitam esse Parcam, Mœram, sive Fatum, Necessitatem, Nemesin, & Adrastiam. De Μοίρα, *sive Mœra, pluribus id veterum locis comprobatum. Ac quia* Μοῖρα pars, *eo* partilia Fata *dici Ammiano. Itidem variis scriptoribus ostensum,* Fata *pro* Parcis *dicere Latinos; utcunque interdum distinguantur. Triplex ratio adfertur, cur qui Parcam eandem facerent ac Lunam, tres esse Parcas putarint. Vna petitur à triplici facie Lunæ. Altera ex eo, quia Luna præsit partui, ac triplex imprimis sit partûs mensis, octavus, nonus, decimus: unde & duarum Parcarum nomina,* Nona, *&* Decima. *Cæsellium, & Minucianum, perperam putâsse,* Mortam *esse unam Parcarum, ac à* morte *sic nuncupatam. Livii Andronici versus numeris suis redditus. Parcæ etymon, ex sententia Varronis.* Partula. *Tertia ratio, cur tres sint Parcæ, petita à triplici hominis consideratione, nascentis, viventis, morientis: & cur prima trium Venus habeatur. Cur Parcæ sint habitæ filiæ, aliis*

aliis quidem Noctis, aliis verò Necessitatis. Variorum adductæ sententiæ de tempore tripartito, quod Clotho, Lachesis, & Atropos designant.

PORRÒ ab Astrologis, & aliis, ut Fortuna, ita etiam Parcæ, quarum illam spuriam vocant sororem, ad æthera reducuntur, ac siderum posituram. Nempe Parca iis vis est cælestis, vitæ productrix ac conservatrix ad certum usque spatium, quod excedi possit à nemine : ut cognoscere est ex Homero Iliad. Z, Euripide in Ione, & Apollonio in primo Argonaut. Philosophorum autem plerique, uti Fortunam, sic & Parcas, ad Lunarem potiùs potestatem particulatim retulere. Sic enim existimarunt, prout Luna blandè, aut torvè adspexerit, ita homines celeriter aut tardè nasci, & denasci, ingeniumque sortiri, & mores, & pro iis fortunas.

Idem verò sunt Parca, Fatum, Necessitas; imò & Nemesis, ac Adrastia : ut censet seu Aristoteles, seu alius potiùs scriptor antiquus, epistolâ ad Alexandrum : unde quædam adducit Stobæus in Eclogis Physicis. Habes ea hodieque libro de Mundo; qui vulgo Aristotelis nomine circumfertur : ut pareat, jam Stobæi ævo opusculum hoc pro Aristotelico habitum esse. Verba eò lubentiùs adducam, quia & vocum origine sententiam suam firmat : Οἶμαι δὲ καὶ τὴν Ἀνάγκην οὐκ ἄλλό τι λέγεσθαι πλὴν τοῦτο, οἷον ἀκίνητον οὐσίαν ὄντα. Εἱμαρμένην δὲ, διὰ τὸ εἴρεσθαί τε καὶ χωρεῖν ἀκωλύτως· Πεπρωμένην δὲ, διὰ τὸ πεπεράνθαι πάντα, καὶ μηδὲν ἐν τοῖς οὖσιν ἄπειρον εἶναι· καὶ Μοῖραν μὲν ἀπὸ τοῦ μεμερίσθαι· Νέμεσιν δὲ ἀπὸ τῆς ἑκάστῳ διανεμήσεως· Ἀδράστειαν δὲ, ἀναπόδραστον αἰτίαν οὖσαν κατὰ φύσιν· Αἶσαν δὲ, ἀεὶ οὖσαν· *Existimo autem, Necessitatem non aliud dici, quàm hoc ipsum : puta immobilem naturam : Fatum autem à connectendo, & procedendo sine impedimento : Pepromenen, eo quòd omnia circumscribat, ac terminet cuncta; nec aliquid in rerum natura termino careat : & Mœram sive Parcam, quod partita sit : & Nemesin, à facta unicuique distributione : Adrastiam, quia caussa sit immutabilis, secundùm naturā : Aesan denique, quia sit semper.* Vbi quod primo loco dicitur, idem esse Necessitatem, ac Fatum; planè ex sententia est Parmenidis, Heracliti, ac Democriti : ut est apud Plutarchum lib. I de Placitis philosophorum cap. XVII. Quod postea subdit, etiam Fatum, quod Græcis εἱμαρμένη, ac πεπρωμένη; idem esse ac Parcam, sive Μοῖραν: id quoque multis scriptoribus comprobatur. Homerus Iliad. E *: * vers. 83.

Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος, καὶ μοῖρα κραταιή.

Mors hunc purpurea apprendit, violentaque Parca.

Vel si malis, — *violentaque Mœra.* Censorinus de die Natali cap. VIII : *Sunt autem hæ particulæ in unoquoque signo tricenæ, totius verò Zodiaci numero* CCCLX. *Has Græci Mœras cognominarunt : eo videlicet, quod deas Fatales Mœras nuncupent : & eæ particulæ nobis quasi fata sint.* Similiter seculo prope toto anti-

antiquior Agellius lib. III, cap. XVI. Sed quod viri eruditi * etiam apud Senecam extremâ epiſtolâ LVIII, *mortis mœras*, vel *mortes*, & *mœras*, legunt, id ſecus puto; rectumque cenſeo, *mortis meras*; nempe ut *mortis* ſit incuſandi caſus pro *mortes*. Quod & probatum Lipſio, Mureto, Modio, Grutero. Sed uſus eſt eo Sidonius ad Polemium epiſtolâ: ac ſimiliter idem in Epithalamio:

— Ter denas tropico prope currere mœras.

* *Ioan. à Wouveren ad Sidonium.*

In MSSis tamen utrobique eſt *mira*, non *Mœra*. Quomodo in iiſdem ex σολοικισμὸς, *ſoliciſmus*; ex κοιμητήριον, *cimiterium*; ex μέτοικοι, *metici*; ex ποικίλη, *picile*; & alia ſunt ex aliis: uti oſtenſum maximo Salmaſio in Spartiani Hadrianum †. Quia verò Μοῖρα eſt à μείρω, *partior*; ideo Ammianus *partilia Fata* exponit in XIV, ubi de Adraſtia: *Subſtantialis tutela generali potentiâ partilibus præſidens Fatis.* Alii contenti ſunt ἁπλῶς *Fata* dicere. Vt Agellius ex Varrone libro III, cap. XVI: *Iccircoque eos nomina Fatis tribus feciſſe à pariendo, & à nono, atque decimo menſe.* Sic idem Salmaſius teſtis, legi in optimo codice, qui eſt in Chriſtianiſſimi regis bibliotheca. Vbi pro *Fatis* vulgo eſt *Parcis*; quod, credo, ex gloſſemate irrepſit. Similiter Auſonius in Ternario: *Tres Charites, tria Fata.* —

† *pag. 60.*

Mirum tamen, aliquanto antè apud eum legi:

— Tres ordine Parcæ:

Quaſi aliud ſint *Fata*, ac *Parcæ*. Vt liqueat, aliquos ea diſtinxiſſe. Credo & Maro, cujus eſt illud Ecl. IV:

Talia ſecla ſuis dixerunt currite fuſis
Concordes ſtabili Fatorum numine Parcæ.

Nempe eos eſt ſecutus, quibus Fata ſunt Iovis effata, ſive divina voluntas: Parcæ autem hæc fata exſequuntur. At promiſcuè alii utuntur. Vnde & Fulgentius Planciades Mytholog. lib. I: *Tria enim iſti Plutoni deſtinant Fata: quarum prima Clotho, ſecunda Lacheſis, tertia Atropos.* Et mox: *Quod prima ſit nativitatis educatio: ſecunda, vitæ ſors, quemadmodum quis vivere poſſit: tertia mortis conditio, quæ ſine lege venit.* His etiam Procopius acceſſit: Ἔχει δὲ τὸ νεὼν ἐν τῇ ἀγορᾷ πρὸ τοῦ βουλευτηρίου, ὀλίγον ὑπερβάντι τὰ τρία Φάτα. οὕτω γὰρ Ῥωμαῖοι τὰς Μοίρας νενομίκασι καλεῖν· *Habet autem in foro templum prope curiam, paullum ſi ſupergreſſus ſis illud Trium Fatorum. Sic Romani Parcas ſolent appellare.*

Cur tres ſtatuantur Parcæ, parùm inter veteres convênit. Sunt, qui rationem arceſſant à triplici facie Lunæ: uti Epigenes libro ſuo de poeſi Orphei: ex quo ſic Clemens Alex. in quincto Στρωματ. Μοίρας ἀλληγορεῖσθαι τὰ μέρη τῆς σελήνης, τριακάδα, καὶ πεντεκαιδεκάτην, καὶ νουμηνίαν· διὸ καὶ λευκοστόλους αὐτὰς καλεῖν τὸν Ὀρφέα, φωτὸς οὔσας μέρη· *Parcas allegoricè dici partes Lunæ; trige-*

trigesimam, quinctamdecimam, & novam Lunam. Ideo & candidatas dici ab Orpheo; ut quæ sint partes lucis.

Varro potiùs attendebat Lunarem potestatem in maturando partu: unde per Fatum sive Parcam pariendi tempus intelligebat, Agellio teste lib. III, cap. XVI. Ac eadem quoque sententia erat Cæsellii Vindicis; ut ibidem monitum Agellio. Erat tamen, in quo hi duo differrent. Nam Cæsellius statuebat Parcarum nomina, Mortam, Nonam, Decimam: Varro autem, Parcam, Nonam, Decimam. Conveniunt igitur in Nona, & Decima; quibus nomen à nono ac decimo tempestivi partus mense. Discrimen in una, quæ Varroni Parca, Cæsellio autem Morta: eumque secutus (ut apud Cælium Rhodiginum * est) Cæcilius Minucianus Appulejus: qui & ipse putavit, *quia partus octimestris fere vitalis non est, Parcis tribus facta nomina, Mortuam* (sic apud Cælium est) *Nonam, Decimam*. Sed de etymo multum metuo, ne & Cæsellius, & Minucianus, fallantur. Nam si rectum est *Morta*: id potiùs sit ab eadem origine, unde est μοῖρα: nempe à μείρω, *partior*: ut Μόρτα, vel Μορτὴ dicatur pro μάρτη, ab εἵμαρται. Μορτὴ igitur pars sive portio erit: & speciatim ita fructuum portio dicta; ut ex Hesychio constat, in Μορτὰν: ac Eustathio idem ex lexico Rhetorico monitum in Odyss. Τ ‡. *Morta* igitur hic idem sit ac portio fatalis, sive μοῖρα: quæ vox & ipsa ab eodem fonte derivatur. Ita *Mortæ* vocabulo usus est Livius in Odysseâ:

Quando dies adveniet, quem profata Morta est.

Vbi metri ergo vel hoc, vel simile isti, malim:

Quando dies ille adveniet, quem Morta profata est.

Fortè & pro *Morta* legendum *Mora*, vel *Mæra*; ex Græco Μοῖρα: quæ Turnebi sententia est Adversariorum lib. XVIII, cap. XXXIV, & Ioannis de Wouweren in Sidonii epistolam ad Polemium *.

Quod ad Parcæ ἔτυμον, si Varronem audimus, priùs fuit *Parta*: atque hoc ex eo, quòd Parca sit Luna; hæc verò partui præstituat tempus. Credamus sanè Varroni, priùs fuisse *Parta*: sed hoc si est, potiùs erit à *partiendo*: quando, uti dictum, Græcis similiter à μείρω, id est, μερίζω, Μοῖρα dicebatur: imò & hinc sit εἱμαρμένη. Nam verisimilius hoc, quàm ut sic vocetur (quod apud Appulejum de Mundo legas) *à tractu quodam invicem caussarum se continentium*. Nempe quasi εἱρμὸς, hoc est, *connexio*, sive *cohærentia*.

Sed neq; adsentiendum Nicolao Loënsi †, quando apud Agellium, pro *Parta* legere jubet *Partua*. Quippe adversatur ei, quòd Agellius dicat, ex *Parta* fieri *Parca*, *unius literæ immutatione*. Si enim *Partua* scripsisset, præter literæ mutationem, tolli quoq; unam sit opus. Sed de vocabuli hujus etymo, plura dicimus in Originum libris. Nunc addã, pro *Parta* etiam formâ

dimi-

* *Var. Lect. lib. 22, cap. 13.*

‡ *pag. 1854, edit. Rom.*

* *in Carminum libro, præmissam Carmini 14.*

† *Epiphyllidum lib. 3, cap. 11.*

diminutivâ *Partula* dixisse. Tertullianus lib. de Anima cap. XXXVII: *Omnem autem hominis in utero serendi, struendi, fingendi paraturam aliqua utique potestas divinæ voluntatis ministra modulatur, quamcunque illam rationem agitare sortita. Hæc æstimando etiam superstitio Romana Deam finxit Alemonam, alendi in utero fœtus. Et Nonam, & Decimam, à sollicitioribus mensibus, & Partulam, quæ partum gubernet, & Lucinam, quæ producat in lucem: nos officia divina angelos credimus.* Vbi per *officia*, more jurisconsultorum, intelligendi sunt officiales, sive qui officia administrant.

Etiam tertia est ratio, qua tres Parcæ ad Lunam referantur: nempe ut attendatur triplex vis Lunaris, pro triplici hominis consideratione; quia vel vitæ origo spectatur, vel cursus, vel exitus. Origo debetur Veneri; quæ proinde prima est Parca. Cursus pendêre creditur à Fortuna; quæ propterea erit altera. Exitus est à Morte; quæ iccirco Parcarum erit tertia. De prima sic Pausanias in Atticis: Τὸ δὲ ἐπίγραμμα σημαίνει, τὴν Οὐρανίαν Ἀφροδίτην τῶν καλουμένων Μοιρῶν εἶναι πρεσβυτάτην· *Epigramma verò indicat, esse Venerem cælestem, earum, quæ Parcæ vocantur, natu maximam.* De altera idem in Achaicis: Ἐγὼ μὲν ἔν Πινδάρου τά τε ἄλλα πείθομαι τῇ ᾠδῇ, καὶ μοιρῶν τε εἶναι μίαν τὴν Τύχην, καὶ ὑπὲρ ἀδελφάς τι ἰσχύειν· *Equidem carminibus Pindari cùm alia credo, tum verò Fortunam esse unam Parcarum, & eam sororibus ex parte antecellere.* De tertia sic idem in Eliacorum priori: Τοῦ Πολυνείκους δὲ ὄπισθεν ἕστηκεν ὀδόντας τε ἔχουσα οὐδὲν ἡμερωτέρους θηρίου, καὶ οἱ καὶ τῶν χειρῶν εἰσιν ἐπικαμπεῖς οἱ ὄνυχες. ἐπίγραμμα δὲ ἐπ' αὐτῇ εἶναι φασὶ Κῆρα· *A tergo autem Polynicis adsistit quædam dentes habens haut minus belluâ immanes, manuumque ei ungues aduncæ. Inscriptio verò indicat esse Parcam.* Sed apud eundem Pausaniam etiam legas in Arcadicis: Λύκιος δὲ, ὃς ἦν ἀρχαιότερος τὴν ἡλικίαν, Δήλιος, ὕμνους καὶ ἄλλοις ποιήσας, καὶ ἐς Εἰλείθυιάν τε, Εὔλινον τε αὐτὴν ἀνακαλεῖ, δῆλον ὡς τῇ πεπρωμένῃ τὴν αὐτὴν, καὶ Κρόνου πρεσβυτέραν φησὶν εἶναι· *Lycius verò, ætate superior, patriâ Delius, hymnis & in alios conscriptis, & in Ilithyam, Eulinon eam* sive Lanificam *appellat, eandem innuens esse, ac Pepromenen, sive Fatum, & Saturno antiquiorem.* Vbi perperam Abraham Loescherus vertit, *Ipsoque fato ac Saturno antiquiorem esse perhibet*: cùm Pausanias dicat, eandem ac Fatum, sed Saturno vetustiorem. Quare meliùs Romulus Amasæus; nisi quòd parum Latinè dicat, *eandem cum ea, quæ Pepromene dicitur*: pro, *eandem ac eam, quæ Pepromenene dicitur.* Sed in isto peccari solet prope à doctissimo quoque: ut ostendi in opere de arte Grammatica libro VII, qui est de Constructione cap. LVIII. Illud ponderis est majoris, in proximè adlatis Pausaniæ verbis, vel Fati nomen generatim sumi pro Parcis omnibus: vel si una intelligatur è tribus, eam fore primam, hoc est, Venerem: quippe quæ rerum præsit generationi. Movet etiam, quòd ea Parcarum à Pausania dicatur antiquissima.

quiſſima. At hanc, de qua proximè ſermo, idem ait grandiorem natu Saturno. Quam verò potiùs è Parcis putemus ante Saturnum fuiſſe, quàm earum natu maximam? Accedit, quòd Pauſanias referat, à Lycio Delio, hymno in Ilithyam, hanc, ut Saturno priorem, celebrari: ut eadem videatur ac Ilithya, ſive conceptus ac partus præſes, quæ eſt Venus. At dixeris, Venerem, juxta poetas, eſſe filiam Iovis; eóque non poſſe dici antiquiorem Saturno. Sed nulla hic eſt ἀντιλογία *, quia cum Venus ſtatuitur filia Iovis, per hunc ſignatur Æther; per illam, appetitus generandi, quem cælitus habent res ſublunares. Cùm autem ea dicitur non Iove ſolum, ſed Saturno ipſo vetuſtior: Saturnus non φυσικῶς accipitur, ſed ἱστορικῶς, pro homine primo; ſeu illum Adamum, ſeu Saturnum, ſeu Mannum, ſeu aliter, libeat vocare. Ante hunc hominem Luna fuit: ut, ſi ea eſt Venus, Venerem eſſe majorem natu Saturno neceſſe ſit. Longeque res apertior, ſi Fatum conſideres, non ut eſt à Luna, vel à poſitura ac motibus ſiderum: ſed à mente divina; quæ, ex Stoicorum etiam mente, ſingula certo fine fecit, ac vitæ quoq; humanæ & menſuram, & ordinem præſcripſit. De hoc Fato veterum erat opinio, fuiſſe illud non modò antè Saturnum ἱστορικῶς ſumtum, hoc eſt, hominem primum; ſed etiam φυσικῶς acceptum: id eſt, priuſquam Deus chaos digereret, & rerum conderet naturam; quæ itidem per Saturnum intelligitur.

* contradictio.

Nec ratione caruerunt, qui Parcas, quemadmodum & Mortem, Noctis dicerent filias. Vt Heſiodus in Θεογονίᾳ:

> Νὺξ τ' ἔτεκε στυγερόν τε Μόρον, καὶ Κῆρα μέλαιναν,
> Καὶ Θάνατον·
> *Nox atram peperit Parcam, Fatumque odioſum,*
> *Et Mortem.*

Ratio eſt, quòd fatalia ſint obſcura. Nam, ut Pindarus ait Olymp. od. XII: Τῶν μελλόντων τετύφλωνται φραδαί· *Futurorum excæcatæ ſunt cogitationes.* Atque, ut Horatius ait lib. III, od. XXIX:

> *Prudens, futuri temporis exitum*
> *Caliginoſâ nocte premit Deus.*

Nec incommodè Plato, & Plotinus; quibus Parcæ ſunt Neceſſitatis filiæ. Nam eò id pertinet, quod, ut Orpheus, ſive Onomacritus appellat, ſint ἀμετάτροποι †. Vnde & tertia earum nuncupatur Ἄτροπος, hoc eſt, *immutabilis.* Quemadmodum media, quia fatum ſortitò cuique obtingit, Λάχεσις vocatur ἀπὸ τοῦ λαχεῖν, hoc eſt, *ſortiri.* Ac quoniam ſuum cuique penſum netur; prima, quæ eſt Κλωθώ, ſic ἀπὸ τοῦ κλώθειν, quod eſt *nere*, nomen adepta eſt. Atque ita quoque de iis vetus Heſiodi ſcholiaſtes ‡. Apud B. Auguſtinum, lib. XX contra Fauſtinum cap. IX, videas tres ſtatui Parcas

† verti, mutarique neſcia.

‡ pag. 249, edit. Raphaleng.

pro triplici vitæ humanæ tempore; anteactæ, præsentis, ac residuæ: præteritam notari per Ατροπον, præsentem per Κλωθώ, futuram per Λάχεσιν: quæ & Aristotelis, sive alterius potiùs de Mundo scriptoris, ac interpretis ejus Appuleji, opinio est. Sed Platoni magis placet, Κλωθώ præesse vitæ, dum fluit: per Λάχεσιν intelligi jam exactam: Ατροπον ad id vitæ, quod superest, pertinere. Verùm ea ut non incommodè dicantur de homine in curriculo vitæ constituto: aptari tamen nequeunt nascituris; ubi nihil nisi futurum: neque denatis, ubi nihil nisi præteritum: neque nascentibus, ubi nihil præteritum. Tantò impensiùs placent, qui, præterito hoc tempore tripartito, etiam hominem trifariam considerant; quatenus gignitur, vivit, moritur; ac Parcarum stamina ad hæc tria extendunt; ut antè dicebamus, ac Isidorus etiam facit lib. VIII Orig. cap. ult.

CAPVT XLV.

Vt variantes de Fato sententiæ antiquitatis faciliùs, ac certiùs, intelligantur, distinctè de singulis earum agere aggredimur. Ac primum de iis, qui eo, quòd Deum tollerent, vel in dubium vocarent, propterea nec Fatum, vel Providentiam Dei, agnoscerent. Deinde de illis, qui sic faterentur Deum, ut negarent curare humana: sicuti Epicurus; qui nec ipse iccirco Fatum esse ullum putaret. Postea de iis, qui Fatum ponerent in rebus naturalibus; sive universis, ut videtur de Pythagora, Leucippo, Heraclito; sive æthereis solùm, quam Aristoteli mentem tribuit Chalcidius, scriptor perperam à Vannino traductus. Nec tamen Aristotelem Fatum, aut Providentiam Dei, simpliciter removisse à sublunaribus: sed solùm à singularibus, quatenus sunt ejusmodi. Quæ eum adduxerint in hanc opinionem. Interim agnovisse providentiam circa specierum conservationem. Quod ex Aristotele ipsò contra Chalcidium ostenditur. Etiam Alexandro Aphrodiseo Fatum idem esse, ac Naturam; item Themistio, & Aven-roi. Hos, cum magistro Aristotele, consensisse in eo, Deum nec curare, nec scire, quæ singulatim in terris fiant: & quid eos in impiam adeò impulerit sententiam. In illo item lapsos esse Peripateticos, quòd putarent, nihil posse à Deo fieri contra Naturalem, sive, ut illi loquebantur, Fatalem ordinem.

QVantum verò sit Parcarum numẽ, & quæ vis eorum fuerit tabulis tributa: abunde illud arguit, quòd Iovem ipsum Fatis subjecerint, non poetæ solùm, sed etiam philosophi, Stoici præcipuè. Quare valde fallatur, siquis ex iis, quæ aridè jejunéque adeò de Fatis, sive Parcis, adduximus, quicquid de iis ab antiquis dictum fuit, cognosci posse arbitretur. Proinde, si cum cura de ullo numine, post Iovem saltem, dicendum fuit, de hoc operæ id fuerit pretium. Variantes igitur opiniones veterum de Fato expo-

exponam : atque hoc eò faciam lubentiùs, quia ne quidem antiqui eas ſemper candidè ſatis referant : nedum candorem hunc exſpectemus à junioribus ; qui veteribus ſubinde meliores tribuunt opiniones, quàm habuerunt ; ut à Scholaſticis factum in Ariſtotele : ſubinde item deteriores; dum in ſectis non diſtinguunt, qui audiendi ſint ut judices, quique ut partes.

Initium ab illis ducam, qui eo, quòd Dei tollerent naturam; nec Fatum, nec ullam Dei providentiam agnoſcere potuerunt. Tales habiti olim Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus. De quorum priori, ſi minùs ſuffecerint, quos adduxi ſcriptores lib. I, cap. I; vide ſis Diodorum Siculum lib. XIII, Valerium Max. lib. I, cap. I, Ælianum lib. II Var. Hiſt. cap. XXXI, & lib. II, cap. XXIII, Epiphanium in Ancorato ſect. CV. Vt de Theodoro, Plutarchum in Plac. philoſ. Galenum in Hiſt. Philoſ. Ælianum loco priùs memorato. Atque his Plutarchus, & Ælianus, addunt Euemerum Meſſenium ; de quo item antea dictum. Proximè autem ad hos acceſſit Protagoras; cui, an Dii eſſent, non liquebat. Vide de ſophiſte hoc, ſi voles, Agellium lib. V, cap. III : item Laertium, Philoſtratum, Suidam. Horum omnium opinio excuſſa exploſaque nobis eſt initio libri præcedentis.

Altera eorum eſt opinio, qui ſive ex animo, ſive verbis ſaltem, Deum eſſe faterentur : at apertè interim divinam rejicerent providentiam. Quales fuere omnes ex Epicuri ſchola. Horum opinio ex eo profluxit, quòd beatitudinem conſtituerent in vacuitate à curis, & negotiis. At in eo vehementer ſunt decepti, quia potiùs ſita eſt in εὐπραξίᾳ *. Etiam eo Epicurus propugnatur apud Tullium, quòd ſi liberum ſit arbitrium, fatum eſſe non poſſit : uti contrà Stoici plerique colligebant, quia fatum ſit, non eſſe arbitrii libertatem. Sed duo hæc, dum Fatum commodè intelligatur, non pugnare, inferiùs monſtrabitur.

* *bona operatione.*

Porrò Epicurus non modò Fatum ſuſtulit in iis, quæ ab libertate hominis pendeant : ſed etiam in rebus naturalibus, ſeu neceſſariis ; quemadmodum oſtenſum, cùm de Fortuna ageremus. Etiam illis, qui omne negarent Fatum, aggregavit ſe Anaxagoras Clazomenius. Neque obſtat, quòd Græcorum docuerit primus, mundum hunc eſſe compoſitum à Mente divina : unde idem Νοῦς, ſive *Mens*, Laërtio teſte, dicebatur. Nec enim hoc impedit, quò minùs excluderet Fatum ; imò inane ejus eſſe nomen diceret ; quemadmodũ Alexander Aphrodiſienſis auctor eſt lib. de Fato.

Nunc venio ad illos, qui aliquod agnoſcerent Fatum. Hi quoque in varias abeunt ſectas. Primùm de illis videamus, qui illud poſuere in ſolis naturalibus, ac neceſſariis : idque univerſis, ſic ut eorum nihil non fatali

fieret neceſſitate. Hæc Pythagoræ opinio fuit. Nam, ut eſt apud Stobæum in eclogis Phyſicis cap. VIII, Πυθαγόρας ἀνάγκην ἔφη περικεῖσθαι τῷ κόσμῳ· *Pythagoras Neceſſitatem dixit eſſe mundo circumdatam.* Etiam addit, opinionem eſſe Leucippi: Πάντα κατ᾽ ἀνάγκην· τὴν δ᾽ αὐτὴν ὑπάρχειν εἱμαρμένην. Λέγει γὰρ ἐν τῷ περὶ νοῦ· Οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται· ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε, καὶ ὑπ᾽ ἀνάγκης· *Omnia fieri Neceſſitate; atque eandem eſſe Fatum. Ait enim libro de Mente: Nulla res fruſtra fit: ſed omnia fiunt ratione, atque ex neceſſitate.* Heraclitus quoque Fatum ſtatuebat, nihil aliud eſſe, quàm λόγον τὸν διὰ οὐσίας τοῦ παντὸς διήκοντα, *rationem permeantem per omnem naturam*: ut eſt apud Plutarchum lib. I de Plac. philoſ. cap. XXVIII: & Stobæum in Eclog. Phyſ. cap. IX. Ac ſubjicit uterque: Αὕτη δ᾽ ἐστὶ τὸ αἰθέριον σῶμα, σπέρμα τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, καὶ περιόδου μέτρον τεταγμένης· *Hæc autem æthereum eſt corpus, ſemen procreationis Vniverſi, certæque periodi menſura.* Vbi videmus, ut Æthera dicat Fatum, & ab eo eſſe fatalem naturalium omnium neceſſitatem.

Ariſtoteles quoque in naturalibus Fatum poſuit, ac ratione eorum divinam agnovit Providentiam: ſic tamen, ut hæc non extenderet ſe ultra Lunam. Sed quod dicitur, eam non pertingere ad ſublunaria, id bifariam intelligi poteſt; vel ſimpliciter, vel ratione individuorum, non ſpecierum. Priorem ſententiam Ariſtoteli tribuit Chalcidius, in Timæum Platonis, his verbis*: *Ariſtoteles Dei providentiam uſque ad Lunæ regionem progredi cenſet: infra verò neque providentiæ ſcitis regi, nec angelorum ope, conſultiſque, ſuſtentari: nec verò dæmonum proſpicientiam putat intervenire; propertereaque tollit omnem divinationem, negatque prænoſci futura.* Hæc Chalcidius; quem Cæſar Vaninus, in ſuo æternæ Providentiæ Amphitheatro Exercitat. XXX, non aliter unquam, quàm *Chalcidicum* nuncupat: perperam ſanè; ſed gravior culpa, quòd appellet *circumforaneum blateronem*: qui inſignis non Platonicus modò, ſed Chriſtianus quoque ſcriptor fuit, & bene antiquus: quippe qui, ſi non temporibus vixerit Conſtantini Magni, opuſque ſuum Oſio illi ſive Hoſio dicârit, qui Synodo præfuit Nicenæ: ſaltem junior haut fuerit temporibus Theodoſianis. Interim agnoſcimus, non examuſſim eſſe aſſecutum mentem Ariſtotelis, & ſectatorum: quippe qui non removerint prorſus Fatum, aut providentiam Dei, à ſublunaribus; ſed ſolùm à cura individuorum, quatenus ſunt talia. Nam de ſpeciebus fatebantur, omnia fieri fato: Cælum quippe à primo motore ſive Deo verſari: atque ab eo pendere in ſublunaribus conſervationem ſpecierum. Vt verò negarent ad individua etiam, quatenus iſtiuſmodi eſſent, Fatum, vel Providentiam Dei, pertinere, duobus adducti ſunt argumentis. Prius ad eorum contingentiam attinet. Nec enim videre poterant, quomodo, ſi Deus curaret contingentia, non ſæpius fine ſuo fruſtraretur; quod ejus argueret impoten-

* pag. 345, edit. Leid.

potentiam. Quare legem velle imponere contingentibus, hoc, ut ex eorum mente loquitur Pomponatius ‡, *perinde eſt, ac ſiquis vellet aſinum docere philoſophiam.* Præterea ajebant, ita ſublatum iri liberum arbitrium. Nam ſi Deus ſic ad clavum ſedeat Vniverſi, ut velit gubernare ſingula: quicquid boni egerit homo, divinæ fore voluntatis: quicquid fecerint mali, attribuendum eſſe caſui; quia factum ſit præter voluntatem gubernantis: haut aliter ac cum Grammaticus optimus malè loquitur, vel Muſicus eximius in cantu paullum aberrat, non arti hoc, ſed caſui adſignamus. Quamquam verò ob ea, quæ diximus, negarent Deum curam habere ſingulorum: non tamen excludebant ſpeciei cujuſque providentiam. Quippe, inquiebant, mens divina gubernat cælum: ab hoc autem dependent omnia ſub Luna: ut cujus virtute mutentur elementa, mixtorumque fiat generatio: plantæ quoque, & mutæ animantes, pro cæli varient plagis: homines etiam, pro cælo, ingenio, ac moribus diſtent. Atque hinc colligebant, non poſſe Fatum penitus excludi à ſublunaribus, ſi ſpecies, non individua, cogitemus. Ac diluto hoc ſermone arbitrati ſunt, bellè ſatis ſe conciliâſſe eorum ſententias, qui Fatum, quique rerum aſſererent contingentiam. Hæc potiùs, quàm illa à Chalcidio adlata, Ariſtotelis mens fuit: quemadmodum non uno philoſophi loco evincitur. Nam & ſublunaria fato generari, ac interire, diſertim ait: ut in quincto φυσικ. ἀκρ. context. LVII; ubi dividit φθορὰν, ſive *corruptionem*, in illam, quæ eſt παρὰ φύσιν, *præter naturam*, & illam κατὰ φύσιν, *ſecundum naturam.* Prioris generis ait eſſe τὴν βίαιον, *violentam.* Ac pariter inquit, γενέσεις εἰσὶν ἔνιοι βίαιοι, καὶ οὐχ εἱμαρμέναι, αἷς ἐναντίαι αἱ κατὰ φύσιν· *ſunt & ortus quidam violenti, non fatales, quibus contrarii ſunt ortus naturales.* Vbi clarè, & ortus, & interitus eos, vocat fatales, qui contingunt ſecundùm legem ac curſum naturæ univerſalis; ſive etiam particularis, ſed quatenus ea legi ſubdita eſt univerſali. Itaque, ſi accendatur ſilva, vel bello homines occidantur, aut naufragio pereant; non fuerit is vel arborum, vel hominum interitus, fatalis; quippe violentus, & adverſus legi naturæ univerſalis: quæ eſt, ut miſta pereant per putrefactionẽ, nec animatum moriatur, niſi reſoluto jam humore ultimo à proprio calore, qui, conſumto à ſe humore, exſtinguitur. Idem fuſè cognoſcere eſt ex eo libro, quem ad Severum, & Antoninum Cæſares, perſcripſit Alexander Aphrodiſienſis. Vbi Anaxagoræ quidem Clazomenii opinionem rejicit; qui, ut dixi, inane eſſe contendit Fati nomen: interim ipſe non aliud agnoſcit Fatum, quàm conſuetum naturæ curſum. Quippe ait, Fati nomine à ſe intelligi, οἰκείαν φύσιν· *naturam propriam*: ut quæ ſit ἀρχὴ ἑκάστου καὶ αἰτία τῆς τῶν γινομένων ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν τάξεως· *principium cujuſque & cauſſa ordinis eorum, quæ in eo fiunt ſecundùm naturam.* Quo ſignificat, fato fieri, quæ

‡ *lib.* 2 *de Fato cap.* I.

eveniunt ſecundùm ſeriem,& conſequentiam,quam res habent in ſe ipſis. Itaque cùm alia fiant alicujus gratiâ,alia nullius; ac priora vel naturâ ſint, vel ratione ſive prælectione : fatum eſſe in iſtis, quæ alicujus gratiâ fiunt à natura; neutiquam verò lòcum habere in illis,quæ ab humano pendeant arbitrio. Quamobrem ſtatuere non dubitat, idem eſſe fatum, ac naturam : fato Solem lucere,ignem urere; ex equo generari equum;hominem quoque fato mori,qui diſſoluto diem obeat temperamento : at præter fatum eos decedere,qui de equo decidant, vel gladio pereant : ad cujuſmodi mortes,ſi Alexandrum audimus,non extendit ſe Fatum, quia non fiunt neceſſitate naturali, ſed contingentia ſint : qualia excludi à cura divina, apud eundem Aphrodiſienſem etiam legas in Problematis Naturalibus. Atque hunc ſecutus in eo Themiſtius : Themiſtium Aven-roes in lib. XII Metaphyſ. context. LI,item in lib. de Somno & Vigilia. In eo igitur convenit hiſce omnibus,individua caduca primò directéq; non cadere ſub divinam providentiam; ſed ſolùm ſecundariò, indirectè,& quatenus includuntur in univerſali. Imò ne quidem arbitrantur, ſcire Deum particulatim, quæ ſub Luna fiant : tum quia individua ſint infinita, infiniti autem non ſit ſcientia : tum quoniã individua hodie ſint,cras eſſe deſierint,quaſi rerum mutatione mutabilis etiam fieret ſcientia Dei : tum quòd ſint materialia; quorum notitia eò menti adverſetur divinæ, quia hæc ſit omnis materiæ expers; quippe actus puriſſimus : ac denique quòd in ſublunaribus hiſce ſint inſecta,cloacæ,& vilia id genus; quibus,ut ajunt,vileſceret mens divina : ut ſaltem particulatim ea noſſe illam dedeceat. Ac favet his locus ille Ariſtotelis Metaphyſicorum lib. XII, cap. IX: ubi conſiderat θειότατον, καὶ τιμιώτατον· *diviniſſimum, maximeque honorabile* : &, quaſi dubius quidem, ſed non obſcurè tamen ſignificans, quò inclinet, mox ſubjungit, ἄτοπον τὸ διανοεῖσθαι περὶ ἐνίων· h.e. diviniſſimum illud etiam *cogitare de quibuſdam eſt abſurdũ.* Hæc philoſophis tantis adeò gravis momenti viſa ſunt,ut, non ſine grandi ſacrilegio, ſtatuerent, Deum quæ ſingulatim in terris fierent, nec curare, nec ſcire : eoque nec Fatum, ſive divinam potiùs Providentiam, ad ſublunaria hæc,particulatim conſiderata, pertinere. Præterea hoc quoque iis vitio vertendum,quòd ne in cæleſtibus quidem,vel ſpeciebus ſublunaribus, quale Fatum ſuum foret, ſatis cognoſcerent. Licet enim numen divinum ſuum præſcripſerit ordinem cælis : non propterea tamen immutandi ejus jus ſibi præripuit; quandoquidem & Solem ſtare juſſit. Et ſi in illis, quæ cælis ſubdita ſunt, malimus exempla : præter naturæ ordinem,quem fatalem vocant,mandato ejus peperit Virgo;cæci recuperarunt viſum;ac mortui ſæpius ſunt ad vitam revocati. Neque me fugit, cujuſcemodi ſint, quæ obduci illis ſolent. Sed à compluribus philo-

ſophis

ſophis Chriſtianis obviam illis itum; atque id non ſolidè minùs, quàm perſpicuè. Actum verò agere non eſt animus.

CAPUT XLVI.

Platonem ſic ſtatuere Fatum, ut apertum ſit, non tolli ab eo arbitrii libertatem. Atque hoc ut liqueat, quid ei Fatum ſit, exponitur; & lex animis ſancita humanis, quâ, ſi ex Dei præſcripto vixerint, poſtmodo feliciter agant ad longiſſimum temporis ſpatium: ſin Deo non obtemperarint, neceſſe habeant crimina ſua expiare: & quis ille annorum circuitus ſit felicitati, vel infelicitati animarum, præfinitus. Legem hanc vocari Adraſteæ legem, & orationem Lacheſis: qua voluntati ſic præſcribatur parendi neceſſitas, ut relinquatur non obtemperandi libertas. Ac propterea à Platone, & ſectatoribus ejus, diſtingui inter fatum, & fatale; ſive inter præceſſionem, & conſecutionem; ſive inter promerendi libertatem, & præmii pœnæve conſequendæ neceſſitatem. Item diſtingui ab iis inter hæc tria; Deum, Providentiam, & Fatum: Fatumque tum præſcribere animæ mundanæ, quæ à Deo eſt diverſa: tum animis mundanæ animæ ſubjectis; ut ſunt Natura, Caſus, Fortuna, & Dæmones.

VEnio nunc ad eos, qui Fatum etiam agnoſcunt in rebus contingentibus, & actibus humanis. Cujus ſententiæ patroni in tres ſcinduntur partes. Quippe aliqui ſic ſe explicant, ut omnes videant, relinqui ab iis arbitrii libertatem: alii, ut omnium judicio eam tollant: alii autem, ut diſputent hodiéque eruditi, utrùm eo pacto ſalva ſit voluntas, an minus.

De Platone nemo dubitat, quin ſic Fatum agnoſcat, ut non eripiat homini libertatem. Nam ſtatuit, ut Alcinous ait cap. XXVI, πάντα μὲν ἐν εἱμαρμένῃ εἶναι, οὐ μὴν πάντα καθειμάρθαι· *Omnia quidem eſſe in Fato; non omnia tamen eſſe in Fato decreta.* Ac Plutarchus ita enarrat Platonis mentem lib. I de Plac. Philoſ. cap. XXVII: Τὴν εἱμαρμένην συμπλοκὴν εἶναι αἰτιῶν τεταγμένην, ἐν ᾗ συμπλοκῇ καὶ τὸ παρ' ἡμᾶς· ὥς τε τὰ μὲν εἱμάρθαι, τὰ δὲ ἀνειμάρθαι· *Fatum eſſe connexum cauſſarum ordine contentum, quo etiam concludantur ea, quæ à nobis fiunt: ut ſic alia haberi debeant fatalia, alia non decreta fato.* Hinc Platonicus Chalcidius, commentario in Timæum *: *Qui omnia fato fieri dicunt, meritò reprehenduntur ab iis, qui probant, eſſe aliquid in noſtra poteſtate. Qui omnia in noſtra poteſtate conſtituunt, nec quicquam fato relinquunt, falli deteguntur. Quis enim ignoret, eſſe aliquid in fato, & extra noſtrum jus? Sola igitur vera illa ratio eſt, fixaque & ſtabilis ſententia, quæ docet, quædam fato fieri, alia porrò ex hominum arbitrio, & voluntate, proficiſci.* Eſt verò Platoni Fatum, λόγος ἀΐδιος, καὶ νόμος ἀΐδιος τῆς τοῦ παντὸς φύσεως· *ratio æterna, perpetuaque lex naturæ Univerſi*: ut eſt apud Stobæum †. Sed hæc etiam pertinent ad legem eam, quam Deus

* *pag. 279; & 280, edit. Meurſiana.*

† *In Eclogis Phyſic. cap. 9.*

rebus

rebus præſcripſit naturalibus : nunc eâ de lege videamus , quæ ſancita eſt præditis intellectu. Hæc apud Platonem in Phædro, & exinde Plutarchũ libro de Fato , ejuſmodi memoratur : Ἥτις ψυχὴ συνοπαδὸς γενομένη κατίδῃ τί τῶν ἀληθῶς μέχρι τῆς ἑτέρας περιόδου, εἶναι ἀπήμονα· κἂν ἀεὶ δύνηται τοῦτο ποιεῖν, ἀβλαβῆ εἶναι· *Quicunque animus, Dei comes factus, aliquid veri perſpexerit, is uſque ad alteram circuitionem à ſupplicio ſit immunis : & ſi poſſit perpetuò id facere, perpetuò erit illæſus,* Quæ fuſiùs ſic enarrat Chalcidius * : *Legi qui pareat, ſequaturque principis Dei veneranda veſtigia, beatam ſemper vitam agit ; juxta legis perpetuæ ſanctionem ; quod eſt, juxta fatum. At verò, quæ Dei comitatum animæ neglexerint, rurſum & ipſæ, alio quodam contrarioque genere ſecundùm fatum vitam exigunt : donec pœniteat eas delictorum ſuorum , expiatiſque criminibus deinceps ad immortalis Dei, & æternarum divinarumque poteſtatum choros, revertantur ; & ille legis rigor ex deteriore fortuna tranſitum fieri ſinat ad beatam.* Porrò in verbis Platonis per ἑτέραν περίοδον, *alterum circumitum*, intelligitur ſtellarum fixarum , & erraticarum omnium reditus ad habitum , & conditionem præteritam : quâ conſtellatione inſtauratâ, omnia, & in cælis, & in terris, ſe habeant, ut priùs. Hinc Plato, interprete Chalcidio † : *Eſt tamen intellectu facile, quòd perfectus temporis numerus perfectum annum compleat tunc demum, cùm omnium octo circumactionum curſus peracti, velut ad originem, & caput circumactionis alterius, revertentur : quam ſemper idem, atque uniformis motus dimetietur.* Hoc ſpatium eſſe annorum triginta ſex millium, jam ante retulimus. Porrò legem fatalem , quam animis diximus promulgatam , Plato in Phædro appellat θεσμὸν Ἀδραστείας, *legem Adraſteæ* : item in libris de Rep. Ἀνάγκης θυγατρὸς, κόρης Λαχέσιος, λόγον· *orationem virginis Lacheſis, filiæ Neceſſitatis.* Hæc lex, ut vidimus, pariter & parendi obſequium continet, & contumaciam : nec voluntatibus neceſſitatem alterutrius imponit , ſed ſuæ eas relinquit poteſtatis. Nam , ut idem Chalcidius ‡ ait , *Quod animæ hominis natura talis ſit, ut interdum ad virtutem ſe applicet ; interdum ad malitiam præponderet, perinde ut corpus, modò ſoſpitati, modò ægritudini proximum ; fixum planè eſt, & decretum ex origine. Quis porrò malus ſit futurus, aut bonus ; neque decretum, neque imperatum. Propter eaque leges, magiſteria, deliberationes, exhortationes, revocationes, inſtitutiones, nutrimentorum certa obſervatio, laus, vituperatio , quæque his ſimulantur : quia rectè vivendi optio penes nos eſt.* Vbi pro *ſimulantur*, malim, *ſimilia, adhibentur* : vel tale quid. Plenius planiuſque hæc explicabimus.

* pag.278.

† pag.240.

‡ p.255.

In anima omni rationabili ſpectantur , alia quidem ex præceſſione meriti; alia autem ex conſecutione animadverſionis, vel præmii. Priora ſunt ex motu animæ libero. Cujus exemplum adfertur, quòd anima Socratis, ſecundum Adraſteæ ſive Lacheſis legem , comitem ſeſe præbuerit Deo. Hoc proprium dicitur opus Socratis. Ac tam hoc , quam cùm animæ aſper-

aſpernantur comitatum Dei, *præceſſionem* vocant, quia ſunt cauſſæ præcedentes ex meritis noſtris.

Poſteriora non ſunt in hominis poteſtate, ſed ſequuntur ſecundùm fatum: unde & *fatalia* dicuntur. Aliud enim *fatum*, aliud *fatale*. *Fatum* eſt lex ipſa. *Fatale* eſt executio legis. Vt quòd Socrates, quia juxta fati legem vixiſſet, beatus uſque ad alterius circuitus tempus, dicitur perſeveraturus: quemadmodum &, ſi in altero circuitu pariter ſe compoſuerit, pari poſtmodo fruetur felicitate; infelix idem futurus, ſi tandem anima ejus in circuitu aliquo non comitetur Deum; idem tamen ad felicitatem reverſurus, ſi in circuitu novo evaſerit bonæ frugis. Hanc præceſſionem meriti ex libero arbitrio, & conſecutionem mercedis, vel pœnæ, ex lege fatali, paucis ſic conſtrinxit Chalcidius *: *Peſſimè agere vitam eſt in hominis arbitrio: puniri planè eſt ex neceſſitate fatali: utpote quod legem ſequatur.* Vt alibi idem: *Quod præcèdit, in nobis: quod ſequitur, ſecundùm fatum.* Ac luculentè idem illuſtrat exemplo Laji, his verbis †: *Hac ratione Lajo prædictum eſt ab Apolline:*

> *Cave, ne vetitos liberûm ſulcos feras.*
> *Generatus ille te mactabit impiè:*
> *Et omnis aula reſpergetur ſanguine.*

His quippe oraculis oſtendit, penes Lajum fuiſſe, ne ſereret: quæ præceſſio eſt. Quod porrò inſecutum eſt, jam non in poteſtate Laji, ſed potiùs in neceſſitate fatali, juxta meritum præceſſionis. Atque eodem exemplo idem illuſtrat Alcinous cap. XXVI: ubi & alterum addit de Paride, & Helena. Sed pro eo Chalcidius attulit de Achille, & Thetide. Poſteáque Chalcidius Platonis eam fuiſſe mentem probat verbis ejuſce philoſophi. Quæ autem Latinè adducit, non appoſito, unde hauſerit, libro, ea ſunt in decimo de Rep. ubi ſic puella Lacheſis, Neceſſitatis filia, loquitur ‡: Ψυχαὶ ἐφήμεροι, ἀρχὴ ἄλλης περιόδου θνητοῦ γένους θανατηφόρου· οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἱρήσεσθε. πρῶτος δ' ὁ λαχὼν, πρῶτος αἱρείσθω βίον, ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης. ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων, πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἕξει. αἰτία ἑλομένου· θεὸς ἀναίτιος. *Animæ diurnæ, adeſt primordium alterius circuitus, deſtinatum generi mortali, ac letifero. non veſtri aliqua ſortitò ſub dæmonum veniet imperium: ſed vos dæmonem eligetis. Qui verò primus veſtri fuerit ſortitus, primus vitam eligito, quam degat neceſſariò. Virtus autem domini expers, ac libera eſt. quam ut quiſque colit, aut negligit, plus minuſve ejus habebit. Cauſſa eſt* ELIGENTIS: DEVS *autem eſt extra culpam.*

* pag. 271.

† p. 244.

‡ Editionis Stephanica pag. 617.

Neque propterea putabat Plato, nihil Fatum poſſe in animis humanis: ſed non ſic agere, ut tolleretur arbitrii libertas. Aliquas autem & Fati partes crediddiſſe, indicat Plutarchus lib. I de Placitis philoſoph. cap. XXVII:

XXVII : Πλάτων ἐγκρίνει μὲν τὴν εἱμαρμένην ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν καὶ βίων· συνεισάγει δὲ καὶ τὴν παρ' ἡμᾶς αἰτίαν. Οἱ Στωικοὶ Πλάτωνι ἐμφερῶς· καὶ τὴν μὲν ἀνάγκην ἀνίκητόν φασιν αἰτίαν καὶ βιαστικήν. τὴν δὲ εἱμαρμένην συμπλοκὴν αἰτιῶν τεταγμένην, ἐν ᾗ συμπλοκῇ καὶ τὸ παρ' ἡμᾶς, ὥς τε τὰ μὲν εἱμάρθαι, τὰ δὲ ἀνειμάρθαι· *Plato quidem admittit fatum in animis hominum, vitâque eorum : ſed addit etiam cauſſam, quæ ab arbitrio pendeat noſtro. Stoici, Platonis in eo ſimiles, Neceſſitatem ajunt invincibilem eſſe cauſſam, & violentam : Fatum autem eſſe complexionem cauſſarum ratam ſtatamque ; quo in nexu etiam contineantur, quæ à nobis dependeant : ut alia quidem ſint fato decreta, alia non item.* De Platone aſſentimus. An verò idem Stoici ſenſerint, poſtea parebit.

Ac tale Platoni eſt Fatum. Provenit autem id à providentia divina. Vt tria hic diſtinxerit Plato : primum eſt Deus, ſummum bonum. Alterum Providentia, ſive mentis divinæ in intelligendo actus æternus. Tertium eſt Providentiæ proles, Fatum, ſive lex divina ad ſapientem rerum omnium gubernationem promulgata ; naturæ quidem præfiniens, quæ neceſſariò fiant ; at liberæ voluntati mandans honeſta, prohibens contraria. Præſcribitur autem lex, ſecundùm eundem *, tum animæ mundanæ ; tum animis ei ſubjectis. Anima mundi, ut à mente divina diſtinguatur, vocatur *ſecunda mens, intellectuſque* : & hæc dicitur *quaſi quædam cuſtos legis æternæ*. Nempe quia anima hæc mundum gubernet ſecundùm legem æternam à Providentia ſancitam ; cæleſtia quidem neceſſitate beatâ ; voluntaria autem ratione, & ordine, ſecundùm ſuam cujuſque naturam. Tripartitam hanc dixere animam, quia præſit, tum ſtellis fixis, tum planetis, tum rebus ſubjectis ; quales dæmones cùm ignei, tum aërii ; natura item humecta, & tellus.

* *Chalcid. pag. 277, & 278.*

Animæ mundanæ ſubeſſe dicuntur (ut ejuſdem Chalcidii verba retineam) *rationabiles animæ, legi obſequentes : miniſtræ poteſtates ; Natura, Fortuna, Caſus ; & Dæmones inſpectatores, ſpeculatoreſque meritorum.*

CAPVT XLVII.

Acceditur ad fatum, quod tum Mathematicum, tum Aſtrologicum, tum etiam Chaldaicum, nuncupatur. Chaldæos, & Babylonios, non per omnia conveniſſe. Fatum hoc Aſtrologicum fere intelligi à SSis Patribus, quando Fatum impugnant, ac ne quidem ejus nomen audire ſuſtinent. Cùm fatum ſtatuerent nationes, multa verè allegâſſe ad ſiderum vim comprobandam : quod particulatim de Sole, Luna, ſtellis, oſtenſum. Sed exorbitari planè, cùm membris ſingulis ſingulos præfecere planetarum : hoc χειρομάντεις feciſſe in partibus manus ; aſtrologos, in membris univerſis. Sed ut iſta pro tolerabilibus haberentur, nullâ poſſe ratione ferri, quod tantam

tantam ſiderum vim ſtatuerent in ipſas animæ facultates, ſive illæ (quando de his variatum) ternæ ſint, aut quaternæ; ſive octonæ etiam, aut ſeptenæ. Nec vanum minùs videri, quod planetas pro climatibus diſtinxerint. Poſt illa à planetis abimus ad ſtellas fixas: ac priùs oſtenſum, ut è duodenis ſtellati illius balthei ſignis unumquodque alicui præfecerint humani corporis membro, propriamque in illud vim attribuerint. Tum autem, ut planetarum cuique ſuum, & locum, & effectum, aſſignarint in Zodiaco. Et, ne longiores in his vanis eſſemus, ſcriptores indicati, unde, qui volet, accuratam horum, qualium qualium, petere poſſit notitiam.

AC tale Platonis fatum fuit: quo, uti dictum, ſua eſt relicta libertas humanæ voluntati. Sequitur, videamus illo de fato, quo, ſi non ab omnibus ejus defenſoribus, prope tamen ab omnibus, liberum tollitur arbitrium. Fatum hoc nuncupatur Mathematicum, vel Aſtrologicum, vel etiam Chaldaicum. Nomina iſta ſunt ab iis, qui hujus ſe fati gnaros profitentur: quales *Mathematicos* vocat Seneca in ἀποκολυνθώσει, Tacitus lib. I Hiſtor. Iuvenal. ſat. VI, & XIV, Paullus Sententiarum lib. V, cap. XXI. *Aſtrologos* appellat Vlpianus Digeſtis, De injuriis, Lege XV, §. Siquis. *Chaldæos* autem dicit Cicero lib. I, & II de Divinat. item Agellius lib. I, cap. XV: uti diſciplinam ipſam χαλδαϊκὴν Sextus Empiricus contra Grammaticos cap. I. Cauſſa ejus nominis eſt, quòd diſciplinam hanc repererint Chaldæi. Quamquam Ægyptiis inventum iſtoc tribuat Herodotus*: quemadmodum & ab iis oracula, ſacráque, & ceremonias, cœpiſſe, ab eodem traditur. Sed pro Chaldæis, vel Medis eſt, quòd priſcus Aſtrologus Beleſis, ut Diodorus Siculus† ait, prædictionibus ſcientiæ ſuæ impulerit Medos ad occupandum Aſſyriorum regnum. Ac imprimis pro iis facit, quòd Simplicius* ex Calliſthene tradat, antequam Babylona caperet Alexander Magnus annis quaſi bis mille, annotâſſe Chaldæos, qualis pro cujuſque ſideris ortu effectus ſequeretur. Ex cujuſmodi particularibus obſervationibus collegere univerſales concluſiones; quæ principia ſunt artis genethliacæ. Atque ex his etiam obſcurum non eſt, cur Fatum hoc dicere etiam poſſis *Babylonium*: juxta illud Horatii lib. I, od. XI:

> *Tu ne quæſieris (ſcire nefas) quem mihi, quem tibi,*
> *Finem Di dederint; nec Babylonios*
> *Tentâris numeros.*

Malim tamen *Chaldaicum* vocare, quàm *Babylonium*; quia gentes hæ non per omnia convenerunt; uti oſtendit illud Lucretii in V:

> *Vt Babylonica, Chaldæam doctrina refutans,*
> *Aſtrologorum artes contra convincere tendit.*

Vtcunque autem aliquis fuerit diſſenſus, laxiùs tamen voce Chaldaici

* *lib. 2, cap. 82.*

† *lib. 2.*

* *in lib. 2 de Cælo, pag. 123, edit. Aldina.*

fati nomine accepto, ſub eo Babylonicum etiam complexi videntur. Imò, cùm Fatum impugnant theologi veteres, utcunque ſubinde de Stoico loquantur, plurimùm tamen ab iis Chaldaicum hoc ſive Aſtrologicum intelligitur. Liquet illud ex non uno B. Auguſtini loco: ubi ipſum etiam Fati nomen improbat. Vt lib. v de Civit. Dei cap. I: *Si propterea quiſquam res humanas fato tribuit, quòd ipſam Dei voluntatem, vel poteſtatem, fati nomine appellet; ſententiam teneat, & linguam corrigat. Cur enim non hoc primùm dicit, quod poſtea dicturus eſt, cùm ab illo quiſpiam quæſierit, quid dixerit fatum? nam id homines quando audiunt, non intelligunt, niſi vim poſitionis ſiderum.* Et cap. IX: *Nulla fieri fato dicimus, quoniam fati nomen, uti ſolet à loquentibus poni, (id eſt, in conſtitutione ſiderum, quâ quiſque conceptus, & natus eſt) quoniam res ipſa inaniter aſſeritur, nihil valere monſtramus.*

Propriè igitur fatum erat prædictio ex ſideribus: nomenque eſt ab ea ſignificatione *fandi*, qua prophetis convenit: qui & ab eadem origine *vates* dicuntur. Nam *fari* eſt à φάω, unde φάτης, item φάτις, ſicut Latinis *dictio* pro *oraculo*.

Fati hujus fundamentum poſuere, partim in veris certiſque; partim incertis, ac conjecturâ valde dubiâ ſubnixis; partim falſis, abſurdis, impiis.

Vera certáque ſunt plurima, quæ de virtute ſiderum in elementa, atque humana etiam corpora prodiderunt. Primùm Solem conſideremus. Quid manifeſtius eſt, quàm eum, decurſu ſuo per ſigna duodena, ſingulis menſibus variare anni qualitates? Quam rem pleniùs exponit Proclus, vel alius in librum I τετραβίβλου: Ὁρῶμεν γὰρ ὅτι κατὰ τὴν τοῦ ἡλίου κίνησιν αἱ ὧραι τοῦ ἔτους γίγνονται, καὶ συμμεταβάλλονται ταῖς ἐτησίαις ὥραις τὰ ἡμέτερα σώματα. καὶ τί χρὴ λέγειν περὶ τῶν ἐτησίων τροπῶν; ὅπου ὁσημέραι τὰς γινομένας τροπὰς παραπλησίας οὔσας ταῖς καθόλου εὑρίσκομεν μεταβαλλούσας ἡμᾶς. ἀνίσχων γὰρ ὁ ἥλιος, καὶ εἰς τὴν τοῦ ἔαρος μεθιστῶν τὸν ἀέρα, τοιαύτην καὶ τοῖς ἡμετέροις σώμασι δίδωσιν τὴν ἀπόρροιαν. καὶ προϊούσης τῆς ἡμέρας, ἔστιν ἰδεῖν τὰς καθόλου κράσεις ἐν ταῖς μερικαῖς ἐμπεριεχομένας. Εἰ δὲ ὅλως ἐναργής τις γίνεται ἀπόρροια, χρὴ ἡμᾶς καὶ τὴν ἄδηλον αἴσθησιν τῷ λογισμῷ κρίνοντας εὑρίσκειν. *Cernimus enim motu Solis, anni tempora diſtingui, unâque cum eis corpora noſtra immutari. Et quid attinet de annuis converſionibus dicere? cùm quotidianas converſiones illis annuis conſimiles eſſe in nobis immutandis animadvertamus? Sol enim oriens, & aërem ad veris temperiem redigens, talem etiam corporibus noſtris qualitatem inſinuat: &, die progrediente, videre eſt univerſalia temperamenta in particularibus contineri. Quod ſi omnino evidens quidam contingit influxus, nobis etiam occultus ſenſus rationis judicio eſt indagandus.*

Ac par Lunæ eſt ratio; quemadmodum abundè oſtenſum nobis cap. XVIII, XIX, XX. Nunc ſolùm adponam verba ejuſdem Ptolemaici interpretis: qui ſuperioribus continuò ſubjungit: Ἡ δὲ σελήνη, οὐχ ὅτι μείζονα τοῦ ἡλίου

ἡλίου κέκτηται δύναμιν, δοκεῖ ἡμᾶς ἐναργέστερον μεταβάλλειν, ἀλλ' ὅτι περιγειοτέρα τυγχάνουσα, πλείστην ἡμῖν ἐνδίδοσι τὴν ἀπόρροιαν· ὁρῶμεν γὰρ, καὶ τὰ θαλάττια ζῶα συναυξανόμενα, καὶ συμμειούμενα τῇ σελήνῃ. καὶ ἡμῶν δὲ αὐτῶν τινὰ μέρη τοῦ σώματος· οἷον ὄνυχας, καὶ τρίχας. ἦν δέ τι καὶ ἱερὸν ζῶον ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, ταῦρος ἀνακείμενος τῇ θεῷ. Οὗ ἡ σόβη συνηύξανεν αὐτῇ, καὶ συνεμειοῦτο. εἰσὶ δὲ καὶ νῦν, συμφθίνοντες, καὶ συναυξῶντες λίθοι τινὲς τῇ θεῷ. *Apparet autem, Lunam, non quòd Sole majorem vim habeat, nos evidentius immutare; ſed quod terræ vicinior, magis nos ſuo lumine & motu afficiat. Videmus enim & marinas animantes unà cum Luna & creſcere, & decreſcere; & noſtri corporis partes quaſdam; ut ungues, & crines. Fuit etiam quoddam ſacrum in Ægypto animal, videlicet taurus, huic Deæ ſacer; cujus cauda cum Luna, & augebatur, & minuebatur. Sunt etiam hodie lapides quidam, qui unà cum ea, & accreſcunt, & decreſcunt.*

Nec de nihilo eſt, quòd divina ſapientia Solis, & Lunæ curſui, qui dierum, menſium, annorum ſpatia definivit, etiam quinque addiderit errones. Ex quibus tardus Saturnus circulum annis abſolvit triginta: fulgidum Iovis jubar, annis XII: rutilans Mars, biennio: Venus autem Solem comitatur, nunc horis prævius matutinis, nunc veſpertinis: Mercurius quoque circa Solem motibus variis fertur. Fruſtráne Deus tot numero errones condiderit; ſic magnitudine, locis, & colore, diſtinxerit, tamque varios iis tribuerit motus? Quid dicam de fixis orbis octavi ſtellis? Fateri cogimur, nec vilia animalcula, vel plantarum minimas, incaſſum eſſe. Quin perſpicuum eſt, ſic eas viribus differre, ut iis cognoſcendis humanum non ſufficiat ingenium. Et in lucidis illis ac cæleſtibus corporibus, ubi tanta eſt varietas, non admirandam eſſe efficaciam credamus?

Quamquam quid rationibus pugnamus, quando ſenſus ipſe, longuſque rerum uſus tot ſeculis aliud edocuit? Conſideremus ſtellas fixas. Ex earum ortu, & occaſu, nautæ, atque agricolæ, anniverſarias prævident tempeſtates. Iidem obſervant, ab Arcturo tempeſtates cieri, ab Hyadibus pluvias, ab Orione nimbos. Etiam Capram cæleſtem ortu ſuo vitibus nocere; apud Pauſaniam legas in Corinthiacis. Iam quanta eſt vis quinque erraticarum! quod peritiores hujus artis maximè obſervant, quando cum Sole, & Luna, aut ipſæ inter ſe conjunguntur. Soli enim Saturnus additus aëra reddit nubilum, ac turbidum. Iupiter, ac Mercurius, ſi arctiùs ſocientur, ventos procreant & tempeſtates. Mars, & Venus, ſi aptis cæli locis jungantur, imbres generant, & quandoque etiam fulmina, ac tonitrua. Atque hæc imprimis contingunt in Lunæ συζυγίᾳ*, vel ortu etiam fixi ſideris ex illuſtrioribus. Imò ne minores quidem ex fixis effectu carent, ſi cum planetis copulentur. Nimirum ſtellæ omnes fixæ ſunt inſtar feminarum; quæ, ſteriles per ſe, gravidæ fiunt, ſi jungantur planetis. Sic ſtellæ

* *conjunctione.*

Cancri nebulosæ à Ptolemæo dicuntur *suffocantes, & pestilentes.* Sed vis ea concipitur à planetis. Vt anno factum cIↄ Iↄ LXIII; cùm, in Leonis initio, juxta eas stellas partiliter jungerentur Sol, & Saturnus, atrox est pestilentia aliquot consecuta annis per Europam universam.

Quod si ea sit siderum vis in elementa, & hinc conflata: etiam vis cæli se exeret in corpora humana, cùm homo ex elementis constet, aëra hauriat, cibo & potu nutriatur. Sed vis sideris se nullius prodit manifestiùs, quàm Lunaris. Nam morbo caduco, & similibus, laborantes, vehementiores habent paroxysmos circa novilunia, plenilunia, & medias quadraturas: nonnulli etiam tantummodo se malè tum habent. Nec hydropici unquam laborant vehementiùs, quàm circa plenilunia: ac penè omnes etiam circa id temporis moriuntur.

Atque hæc vera sunt certáque. Progredior nunc ad ea, quæ partim sunt dubia incertáque; partim ejusmodi, ut falsa misceantur veris. Hæc partim solos respiciunt planetas, partim sola zodiaci signa, partim planetarum in signo aliquo posituram.

De singulis planetis tradunt, eos propriam vim in singula habere membra: imo chiromantes etiàm manus partes singulis subjecere planetis. Nimirum montem, ut ipsi vocant, hoc est, tuberculum pollicis, Veneri; indicis, Iovi; medii, Saturno; annularis, Soli; auricularis, Mercurio; trianguli spatium, Marti; hypothenar sive manus percussionem, Lunæ. Quamquam in nonnullis istorum à Tricasso, Coclite, Indagine, & Taisniero, dissentiant Tybertus, & Cardanus: quem vide lib. II de rerum varietate cap. LXXIX, &, præter memoratos, Georgium Ragusejum de divinat. lib. II, cap. I; qui commenta hæc solidè refellit.

Sed contineamus nos potiùs intra Astrologorum opiniones. Hi planetarum vim in quodq; corporis membrum colligunt ex quadam ἀναλογίᾳ: eoque cor, à quo vitalis spiritus, respondere ajunt Soli, unde vivificus mundi calor: cerebrum humidum, humectanti Lunæ, quicum etiam crescit, & decrescit: jecur, quod officina est sanguinis, analogum esse Iovi, planetæ sanguineo, ac vitali: renes, qui vires largiuntur partibus generationi inservientibus, subjectos esse Veneri, signo prolifico: splenem, atræ bilis receptaculum, ac fel sive choleram, convenire Marti, ut melancholici humoris præsidi; cholerico item, & iracundo: pulmonem, qui aerem, ac spiritum, attrahit, & emittit, ac præterea loquelæ inservit, subdi Mercurio, planetæ ventoso, qui Soli semper est præstò, nunc hac, nunc istac discurrens, instar nuncii emissi, ac facundè promentis mandata domini sui.

Atque hæc quidem, quia ad corporis naturam pertinent, ubi sine dubio magna est cæli vis, credibilius, saltem tolerabilius, proferuntur. Sed non hic

hic steterunt. Deventum quippe eò, ut singulis animæ facultatibus aliquem præficerent ex planetis. Etsi verò Aristoteli tres eæ numero sint; φυτικὴ, sive θρεπτικὴ, quam *vegetativam* appellant, αἰσθητικὴ sive *sensitiva*, & λογικὴ sive *rationalis*: maluere tamen addere quartam, φωνητικὴν sive *vocalem*, vel *sermocinativam*; quia homo & ratione, & oratione, mutis antistet animantibus. Atque idem à Stoicis factum; qui iccirco, cùm pro sensitiva unica ponerent quinq; sensus, necessariò animæ octo statuerunt facultates; vegetativam sive seminatricem vim, quinque sensitivas, sermocinativam, & gubernatricem sive rationalem. Si Græcè malis, Laërtii est in Zenone: Φασὶ δὲ τὴν ψυχὴν εἶναι ὀκταμερῆ· μέρη γὰρ αὐτῆς, τά τε πέντε αἰσθητήρια, καὶ τὸ φωνητικὸν ὄργανον, καὶ τὸ διανοητικὸν, ὅπερ ἐστὶν αὐτὴ ἡ διάνοια· καὶ τὸ γεννητικόν· Ac similiter de Zenone tradit Nemesius libro de Natura hominis*: sed τὸ γεννητικὸν dicit ille, mente eâdem, σπερματικὸν: at τὸ διανοητικὸν vocat ἡγεμονικόν. Porrò Chaldæi sive Astrologi, uti & Peripatetici, distinxere à sensitiva propriè sic dictâ, hoc est, à quinque sensibus externis, & phantasia, aliisque internis, facultatem appetitivam: illamque distribuêre in irascibilem, & concupiscibilem: rationalem autem dispescebant in speculatricem, & activam. Ita septem erunt animæ humanæ facultates, pro numero siderum, quæ sub stellis sunt fixis; Solis, Lunæ, & quinque erronum; sive (Sole Lunaque erronum numero comprehensis) septem erronum malis dicere. Vnum igitur ex sideribus septem erraticis, septenis præfecere animæ facultatibus: idque hoc pacto. Rationale contemplativum, secundùm eos, gubernat Saturnus; rationale activum Iupiter: appetitui irascibili præest Mars; sensibus quinque externis, & phantasiæ, sive imaginativæ, Sol; appetitui concupiscibili præfecta Venus; vocali sive sermocinativæ virtuti Mercurius: infimus planetarum Luna, uti dictum, vim est adepta vegetativam, sive seminatricem.

* cap. 15.

Propterea cùm duo illa magna luminaria, Solem, ut Regem; Lunam, ut Reginam, statuissent: Saturnum spectarunt, ut consiliarium, senio & prudentiâ venerandum; Iovem, ut totius ditionis gubernatorem; Martem, ut universo exercitui præfectum; Mercurium, ut legatum, atque oratorem; Venerem, ut amorem, ac delicias omnium.

Præterea multorum ajunt seculorum experientiâ esse observatum, homines genus vitæ amare, prout planetæ in ortu illuxerint. Nam pro constitutione eorum diversum esse temperamentum; pro temperamento variare propensionem animi, & mores; pro his quoque fortunam sequi: quique Lunarem sortirentur naturam, amare navigationem, ac piscaturam; siqui à Mercurio adflentur, ingeniosis artibus, uti mercaturâ, gaudere; quos Venus adspexit, amoribus, canticis, ac similibus delectari; quibus

bus Sol affulſit, ad dignitates, & honores adſpirare: bella ac rixas amare, quos exagitat Mars: judicia ac potentiam quærere, quos Iupiter adfecit: ſublimi, ac reconditæ ſcientiæ ſtudere, quos ſublime afflavit Saturni ſidus.

Inſuper dominia planetarum pro climatibus diſtinxerunt: quod ex Ptolemæo liquet. Et de terris poſtmodo repertis à Campanella idem factum: qui & de Ptolemaica ratione judicium appoſuit. Longioris res inſtituti ſit, ſi inſiſtam. Ipſum adi Aſtrologicorum lib. II, Articul. II. Et hæc de planetis.

Sequitur de Zodiaco: quem in XII, nec plura ſigna diviſere, quia Sol, dum ſuum permeat circulum, duodecies cum Luna coit: ſinguláque ſigna diſtribuêre in gradus triginta, quia Luna diebus XXX iterum conjungitur cum Sole: unde etiam liquet, cur gradus ſint CCCLX, quando tot conſiunt, ſi duodecies ſumas triginta. Atque hæc ratione conſtant manifeſtâ. Non item illud, cur ſingulis corporis membris aliquod Zodiaci ſignum præfecerint; Arietem capiti; Taurum cervici, & jugulo; Geminos humeris, lacertis, & manibus; Cancrum pectori, & coſtis; Leonem diaphragmati, ſtomacho, ac ventri; Virginem præcordiis, & hypochondriis; Libram, renibus, vertebris, ac natibus; Scorpium, ilibus; Sagittarium femoribus, genibus, & poplitibus; Capricornum ſuris, & talis; Piſces pedibus. Quam rem his verſibus expreſſit Manilius in ſecundo: prout reſtituit Ioſephus Scaliger:

—— Aries caput eſt ante omnia princeps
Sortitus: cenſuſque ſui pulcherrima colla
Taurus: at in Geminis æquali brachia ſorte
Scribuntur connexa humeris: pectuſque locatum
Sub Cancro eſt: laterum regnum, ſcapulæque, Leonis:
Virginis in propriam deſcendunt ilia ſortem:
Libra regit clunes: at Scorpius inguine gaudet:
Centauro femina accedunt: Capricornus utriſque
Imperat in genibus: crurum fundentis Aquari
Arbitrium eſt: Piſceſque pedum ſibi jura repoſcunt.

Atque ex his Leo, grandes vires, & leoninis ſimiles, dicitur conferre; Virgo, pulchritudinem; Sagittarius, qua parte homo, pulcros; qua equus, fortes reddere perhibetur; Cancer, Capricornus, Piſces, & robore, & pulchritudine deſtituunt.

Etiam, de quo ſuperiùs tertio me loco dicturum receperam, ſigni cujuſque domum huic, vel illi planetæ, tribuerunt. Vt Soli Leonis, quia calidus eſt, & ſiccus, eoque maſculus: Lunæ Cancri, quia calidus eſt, & frigidus,

gidus, ac propterea femineus: Mercurio aſſignarunt Geminos, partim ut proximos Cancro, domui Lunæ; uti Lunæ propinquus Mercurius: partim quia Solem ipſe comitetur, nec ab eo recedat gradibus amplius duodetriginta. Virginem credidere domum aptam Soli; quia Leoni, Solis domo, vicina. Similiter Veneri Taurum, & Libram dedere: parque in cæteris ratio eſt.

Hiſce ita conſtitutis, ſic ulterius ſunt progreſſi: Solem in Aquario, Lunam in Capricorno, Saturnum in Leone, & Cancro, noxios eſſe: imò naſcentes futuros cæcos, ſi Saturnus foret in domo XII, & Solem, Lunam, ac Martem, trigonâ radiatione ſpectaret: ſurdos autem, ſi Saturnus eſſet in domo ſextâ; cælique medio, cæteris altior planetis, quadrato Martis apponeretur. Similiter pronunciant de vitiis linguæ, de morbo comitiali, icterico, aliis: quæ legere eſt è veteribus apud Ptolemæum in Centum Sententiis ad Syrum fratrem, Firmicum Maternum in Matheſios libris ad Mavortium Lollianum, & M. Manilii Aſtronomico. E junioribus, apud Iovianum Pontanum commentario in Ptolemæum, & XIV libris rerum cæleſtium. Item Iunctinum, Cardanum, tot alios: ſed omnium inſtar fuerit Campanella in ſex Aſtrologicorum libris. Nec enim hanc artem, (ſi ars ea dicenda eſt, quæ tot vana habet, incertáque) aliquis præceptis meliùs conſtrinxit. Particulatim verò examen eorum, quæ de moribus gentium ex ſigno iis dominante tradiderat Ptolemæus, vide apud eum lib. II, cap. V.

CAPVT XLVIII.

Diſtinctè actum de duplici Mathematicorum genere: ac priùs de illis, qui neceſſitatem inferri ajunt voluntati humanæ. Bardeſanis Syri, & Priſcillianiſtarum, de Fato ſententia. Occurritur illi, quòd ajunt, utcunque homo neceſſitate bonum malumve agat, non minus amore, aut odio dignum eſſe. Prædictio Theagenis, Thraſylli, Aſcletarionis, & aliorum. Prædici multa, vel ex commercio cum ſpiritu maligno; vel familiaritate occulta cum hominum illis, qui ſint magna rerum pars; vel conjecturâ callidâ, ſubinde tamen fallaci. Vana prædictio Papæ Ioannis XXI. Βλακεννόμιον *Alexandrinum, & unde nomen acceperit. Mathematici Vrbe exacti ſub imperatoribus gentilibus, imò antea quoque: Scripturis itidem, & à ſanctis Patribus, ac concilio Braccarenſi, & Chriſtianis etiam imperatoribus, damnati. Extrema eorum impudentia, qui & virtuti ſiderum tribuunt Chriſti miracula, ac religionem Iudaicam, Chaldaicam, Ægyptiam, Saracenicam, Chriſtianam; item regnum Antichriſti. Vanitas prædictionis tum Albumaſaris de duratione religionis Chriſtianæ, tum R. Abrahami Avenaris de adventu Meſſiæ. Acceditur ad*

Ptolemæum, & Mathematicorum alios; qui putant, voluntati hominum non afferri necessitatem à sideribus; sed solùm ab iis esse propensionem quandam, cui possit resisti, & ubi mala est, etiam debeat: ac vel maximè in eo utilitatem consistere Astrologiæ judiciariæ, quòd, prævisâ siderum inclinatione, faciliùs caveamus nobis à noxiis, quæ sidera minantur. Atque idem de chiromantia statui à multis. Sed, ut daretur, à sideribus esse aliquam animorum propensionem, & eorum, quæ hinc dependent; non tamen, cujusmodi ea futura sint, posse prævideri; quia minuta adeo portio sit, quæ sciatur; & quod quodammodo scitur, frivolis adeo incertisque nitatur conjecturis, ut magnæ sit dementiæ, siquis ex iis de hominum conditione, non certò dico, sed vel verisimiliter, prædicere aliquid præsumat.

QVi hactenus conveniunt, in duas scinduntur partes. Multi enim, quæ diximus, pro certissimis asserunt; eoque audacter pronunciant de vitæ cujusque duratione, mortis genere, connubio, fortunis, honoribus, & cunctis id genus. Nempe, ex eorum mente, omnes & singuli hominum actus determinantur à cælo: nec per contingentiam aliquid, sed necessariò omnia, atque inevitabiliter fiunt.

Hanc sententiam amplexus quoque Bardesanes Syrus; ut est apud B. Augustinum lib. de hæresibus cap. XXXV. Item Priscillianistæ; ut idem eopse libro est auctor cap. VIII.

Adversus hos, & similes, cùm diceretur, si sic omnia à sideribus dependeant, nec probos amore, nec improbos odio dignos fore; eo se eludere posse existimabant, quòd naturâ etiam amemus bona; velut cibos salubres, ac delicatos: & quæ naturâ sunt noxia, odio nihilominus prosequamur; uti venena omnia. Quæ ad excusandum fatum suum Astrologicum sic versibus expressit Manilius lib. IV:

Nec tamen hæc ratio facinus defendere pergit,
Virtutemve suis fraudare in præmia donis.
Nam neque mortiferas quisquam minùs oderit herbas,
Quòd non arbitrio veniunt, sed semine certo:
Gratia nec levior tribuetur dulcior escis,
Quòd natura dedit fruges, non ulla voluntas.
Sic hominum menti tanto sit gloria major,
Quòd cælo gaudente venit: rursumque nocentes
Oderimus magis in pœnam culpamque creatos.

Sed profectò quid est confundere naturalem amorem vel odium, cum amore odioque morali, si à Manilio hoc non fit? Qua de re plura dicerem, nisi de amoris, & odii moralis natura, abunde egissem in secundo Oratoriarum Institutionum cap. IV, & V.

At

At contentos ſe ajunt prudentiſſimo & veriſſimo Galeni judicio; qui, de ipſis aſtrorum effectibus loquens, ait, *ſophiſticum eſſe manifeſtæ experientiæ velle contradicere.* Ingentem etiam adferunt copiam eorum, qui res maximas ex ſideribus præviderint. In his eſt Theagenes, qui prædixit Auguſto imperium; teſte Suetonio in Octavio cap. XCIV. Thraſyllus item, qui Tiberio ipſi oſtendit, gnarum ſe periculi ab Cæſare ſibi imminentis; de quo Tacitus in VI Annal. & Dio lib. LV. Ex quo etiam Xiphilinus refert, ut Mathematici, à Vitellio Vrbe pulſi, prædixerint ei, fore, ut intra Kalendas Octobris periret: intraque id tempus deceſſiſſe. De Aſcletarione etiam mirabile, quod narrat Suetonius in Domitiano: *Hunc* (Aſcletarionem mathematicum) *delatum, nec inficiantem, jactâſſe ſe, quæ prævidiſſet ex arte, ſciſcitatus eſt Domitianus, quis ipſum maneret exitus; & affirmantem, fore, ut brevi lacararetur à canibus, interfici quidem ſine mora; ſed, ad coarguendam temeritatem artis, ſepeliri quoque accuratiſſimè imperavit. Quod cùm fieret, evênit, ut repentinâ tempeſtate, dejecto funere ſemiuſtum cadaver diſcerperent canes.* Paullo tamen aliter ex Dione hoc refert Xiphilinus. Vide & quæ Eunapius de Ablabio in vita Ædeſii ſcribit: item Zonaras, aliique, de Athenaide; quæ poſtea fuit uxor Theodoſii junioris. Etiam Rodolpho Habſpurgenſi imperium eſt prædictum; ut narrat Cuſpinianus: Pontificatus item Leoni X, & Hadriano VI; de quibus Paullus Iovius; ut cæteros prætercam. Sed non adeò operoſum eſt iſtis occurrere, quàm arbitrantur. Trifariam enim fit, ut eventus prædictioni reſpondeat. Eſt cùm aliquid præſcitur è commercio cum dæmone; qui ob ſubtilitatem, & experientiam, rarò fallitur; & ſæpe, quod prædicit, Deo permittente, facere decrevit. Eſt item cùm aſtrologi familiares ſint viris magnis, &, quæ illi moliantur gnari, multa ex ſideribus ſe jactent præſcire, quæ aliunde didicerunt. Eſt denique, cùm στρεψίμαλλοι * ac fraudibus ſubacti, in multis falſis aliqua dicant, quibus eventus caſu reſpondeat. Nec enim verùm ſemper dicere, innumeris comprobatur exemplis. Nunc ſolùm promam illuſtre illud de Ioanne XXI, antea dicto Petro Hiſpano, Summularum auctore, philoſopho, aſtrologo, & medico: qui cum coram familiaribus longam ſibi pollicitus vitam fuiſſet, quarto poſt menſe, pontificatus autem octavo, deceſſit. Teſtis Stella in Vitis Pontificum, & ex eo, atque aliis, Antonius Delrio Magicarum Diſquiſitionum lib. IV, cap. III, quæſt. I.

* verſipelles.

Et ſanè ſapientiſſimi quique gentilium artem hanc non artem putarunt, ſed impoſturam; eique credulos damnarunt dementiæ. Itaque erat, Suida teſte, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ τέλος τὶ βλακεννόμιον, ὃ οἱ ἀστρόλογοι τελοῦσι, διὰ τὸ τοὺς μωροὺς εἰσιέναι πρὸς αὐτούς· *Alexandriæ quoddam tributum nomine Blacennomium, quod Aſtrologi penderent, quia ad eos accederent ſtulti.* Nempe eò

 quòd,

quòd, ut ibidem legas, βλάκα vocarint εὐήθη καὶ ἀνόητον· *fatuum & amentem.* Vide &,quæ adversus astrologos disseruntur apud Ciceronem lib. II de Divinat. Item,quæ de Phavorino refert Gellius lib. XIV, cap. I. Ac similiter Sextus Empiricus contra Grammaticos cap. X. Ex iis, inquit,quæ artes dicuntur, quædam ἐπαγγέλματι μέν εἰσι τέχναι, οὐ πάντως δὲ, καὶ κατὰ ἀλήθειαν, ὡς Χαλδαϊκή τε, καὶ θυτική· *professione sunt artes, non revera; ut Chaldaica, & aruspicina.* Etiam τοὺς ἀστρολόγους, καὶ γόητας †, jungit Dio Coccejus lib. LVII: atque addit, Tiberium utrosque affecisse mortis supplicio: quamvis ipse non solùm astrologo uteretur Thrasyllo; sed artem hanc etiam exerceret. Vitellius item (verbis utar Tranquilli *) *nullis infensior, quàm vernaculis †, & mathematicis, ut quisque deferretur, inauditum capite puniebat.* Atque antea jam, quod ibidem refertur, edicto jusserat, ut *intra Kalend. Octobris urbe Italiâque mathematici excederent.* Ac memorat idem Xiphilinus ex Dione. De imperatorum edictis, quibus Vrbe ejecti, vide Vlpianum in Digest. De injuriis L. XV, §. Siquis. Imò etiam ante imperatores id factum, M. Popillio Lænate, & Cn. Calpurnio coss. ut est apud Val. Maxim. lib. I, cap. III. Scitè Tacitus in primo Historiarum: *Mathematici, genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax; quod in civitate nostra, & vetabitur semper, & retinebitur.*

† *Astrologos, & præstigiatores vel circulatores.*

* *in Vitellio cap.* 14.

† *Turnebus pro* vernaculis *legit* divinaculis: *Scaliger* veraculis, *aut* vericolis: *Casaubonus per* vernaculos *intelligit* γόητας *ac circulatores.*

Sed quid huc recurrere opus Christianis, quando opinio ea ipsis refellitur Scripturis? Est enim Iesaiæ cap. XLVII, 13: *Stent, & salvent te augures cœli, qui contemplantur sidera, & supputant menses, ut ex iis enuncient eventum tibi.* Idem cap. XLI: *Dicite Diis vestris, ut ventura prænuncient; eosque verè Deos confitebimur.*

Magno etiam consensu à SSis Patribus refelluntur, quotquot ex sideribus sic de futuris omnibus pronunciant, velut humani quidam Ioves. Vide eos in illud I Genes. *Fiant luminaria in firmamento cœli, & sint in signa, &c.* Item Eusebium lib. VI Præparat. Euangel. Basilium in Hexaëmero; ubi hanc artem vocat πολυάσχολον ματαιότητα *: Ambrosium item in ejusdem tituli opere, Hieronymum in Ies. cap. XLVII, Augustinum lib. II de doctrina Christiana. Etiam error hic damnatur concilii Braccarensis I, ca. VIII: *Siquis animas, & corpora humana, fatalibus stellis credit adstringi, sicut Pagani, & Priscillianistæ dixerunt; Anathema sit.* Vbi vis inest verbis, *Sicut Pagani, & Priscillianistæ dixerunt.* Nec enim omnis ex sideribus prædictio negatur: sed illa Chaldæorum, & similium: qua tollitur arbitrii libertas, sine qua homo id quod est, esse desinit: tollitur item Reip. salus, quæ hinc mandatis, & præmiis, inde interdictis, & pœnis constat: iisdemque de caussis, religio omnis, ipsa etiam tollitur Christiana.

* *vanitatem ex abundantia otii profectam.*

Iure igitur ab Christianis quoque imperatoribus est decretum, ut Astro-

Aſtrologi hujuſcemodi Vrbe ejicerentur: quemadmodum eſt in Codice tum Theodoſiano, tum Iuſtinianeo, lib. IX; utrobique Tit. de Maleficis, & Mathemat. Atque hoc, ſine dubio, longè etiam vehementiori ſtudio feciſſent, ſi jam illis temporibus eò veſaniæ Aſtrologorum prorupiſſet impudentia, ut non modò, quæ à voluntate pendent humana, verùm illa etiam, quæ unius Dei ſubjacent arbitrio, ut miracula omnia, vi ſiderum dicerent neceſſariò ſic proveniſſe. Vt quando nativitatis Chriſti de Virgine, & tot tantorumque ejus miraculorum rationem, ex horoſcopo adferre non verentur. Similis impudentia eſt, quando è ſiderum conſtitutione judicium ferunt de religione Iudæorum, Saracenorum, ac gentilium. Siquidem Iudæorum quidem religionem natam volunt ex conjunctione Iovis cum Saturno, ut planetarum ſummo: Chaldæorum autem ſectam, quia Hebræorum, ſive Noachi religionem prima excepit, exortam eſſe ex ejuſdem Iovis conjunctione cum Marte, ut planetarum proximo. Ex conjunctione Iovis cum Sole, planetarum quarto, ortam eſſe hæreſin Ægyptiam, quæ Chaldaicam eſt conſecuta. Ac ſimiliter ex conjunctione cum Venere proveniſſe Saracenicam: ex conjunctione Iovis, & Mercurii, originem ducere Chriſtianam: ac denique cum Luna proventurum eſſe imperium Antichriſti. Hæc legas apud Albumaſarem lib. II de Mag. Conject. tract. I, differ. IV. Quantum verò fidei hæc mereantur, vel fidem fecerit, quòd idem Albumaſar tradidit, religionem Chriſtianam duraturam eſſe annis non amplius mille quadringentis, & ſexaginta. Nam à tempore eo, quo Chriſtus prædicare in terris cœpit, jam prope ſeſquiſeculum eſt ſupra ſpatium ab Albumaſare præfinitum: nec interea imminuta eſt religio Chriſtiana, ſed incrementa etiam, novo orbe invento, cœpit longè maxima. Ejuſdem farinæ eſt, quòd ex illis ſcilicet fati conſciis ſideribus R. Abraham Avenaris Iudæus collegit, venturum eſſe promiſſum Meſſiam anno Chriſti cIↄ cccc XLIV, quo Iupiter cum Saturno futurus eſſet in Cancro: vel ſaltem viginti annis pòſt, quando eadem conjunctio foret in Piſcibus. Nam utrumque hoc intervallum jam ab annis CXC exſpiravit: fruſtraque miſelli alium exſpectent Meſſiæ adventum, quàm glorioſum illum, quo in nubibus veniet ad judicandum orbem. Ac ſatis de Mathematicorum iſtis, qui ſic fatum ſtatuunt, ut planè interficiant arbitrii libertatē.

Alii tolerabilius errant: ut qui non vereantur quidem, ex ſiderum poſitura prædicere etiam, quæ honores, fortunas, vitæ terminum, & alia hujuſmodi ſpectant: at fateantur interea, quæ dicunt, ejuſmodi eſſe, ut duntaxat ſignificent, quò natura ac voluntates noſtræ inclinentur à ſideribus. Secundùm hos igitur nulla infertur animis noſtris neceſſitas: quia inclinatio iſta non ſit integra actionis cauſſa, cùm voluntas propenſionem illam

mutare poſſit, & ubi eſt ad mala, non minùs debeat, quàm poſſit: atque ut faciliùs poſſit, multum conferant diſciplinæ, ac conſuetudo; quæ altera eſt natura: idque ſæpius in corporibus quoque, ubi major eſt cæli vis, habeat locum. Atque hoc ſenſit etiam Ptolemæus: ut qui non uno dicat loco, ſidera quidem inclinare ac diſponere hominem; at non dirigere, quia hoc facultatis ſit potentioris, voluntatis nempe; cui nulla adferatur neceſſitas, cum ſemper adverſari poſſit proclivitati à ſideribus allatæ. Vide eum de aſtrorum Iudic. lib. I, cap. IV, text. XXIV, & XXV. Inter alia ait, ut magnes, ſi non impedias, fatali lege trahet ferrum; at non attrahet, ſi allium illeveris: ita humanas agere voluntates pro ſiderum poſitura, modò ſiveris eò ferri, quò propendent; ſed acturas contrarium, ſi hoc ſtudeant. Itaque in eo ſummam ponit Aſtrologiæ utilitatem, quòd, ubi ex ea didicerimus, quò aſtra inclinent; adverſus malum præviſum cavere nobis meliùs ſciamus, vel planè illud amoliendo, vel ſaltem reddendo levius. Atque hanc eſſe rationem ait, cur Ægyptii Medicinam cum Aſtrologia conjungant: quippe eos, pro conſtitutione cæli, præſcribere alia atque alia remedia. Eodem pertinet quoque illud Ptolemæi libro ad Syrum fratrem, qui Καρπὸς, vel *Centum dicta*, inſcribitur, aphoriſmo V: Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποτρέψαι ἐνεργείας τῶν ἀστέρων· *poteſt ſcientiæ hujus gnarus multas evertere ſiderum operationes.* Summùm igitur ex notitia ſiderali concluſeris de animi propenſione, non de vita ipſa. Quod in phyſiognomonia etiam locum habet; ut ex Socrate liquet: qui ſe naturâ mulieroſum fatebatur; prout artis ſuæ fiduciâ dixerat Zopyrus: ſed ſtudio ac commentatione illud ajebat emendâſſe; ut Tullius ait in II Tuſculanarum: idemque, & præterea Aphrodiſienſis, uterque libro de Fato.

Porro animus non eſt, cum iis ſerram reciprocare, qui non aliam vim tribuunt ſiderum poſituræ: quippe ſic quoque ſalva permanet arbitrii libertas. Quin, ſi volunt, largiar illis, admirandam ſiderum varietatem (ſeu magnitudinem, ſeu colorem, ſeu motum ſpectemus) perſuadere nobis, vim quandam eſſe inſitam ſideribus, qua non in elementa modò, & muta agant animantia, ſed etiam in corpora hominum; ac pro iis inclinari animos ad hoc, vel illud agendum. Sed hoc ſi dedero iis, non propterea conceſſero, Aſtrologos in cæleſti illo libro legere poſſe, quò cujuſque animus naturâ vergat. Eſto, ut etiam propenſio omnium inde dependeat. At liber ille adeò ſubtiliter eſt ſcriptus, ut præter eum, qui ſcripſit, non dico, nemo illum planè plenéque apprehendat (nam hoc ne in vulgaribus quidem artibus, ac ſcientiis, locum habet) ſed ii quoque, qui artis hujus habeántur intelligentiſſimi, exiguam ſolùm portionem capiant; eaq; ipſa particula tota ſit στοχαστική*. Quod ita eſſe, multis evincitur argumentis.

* conjecturalis.

Ajunt

Ajunt quidem, à Chaldæis obſervatum eſſe, ut pro hoc, vel illo cæli ſitu, hi vel illi effectus in homine conſequantur. Sed quomodo ſimilis per omnia ſit ſiderum poſitura, ſi demum, ut Ptolemæus ait, fixarum ſtellarum orbis circumvolvitur annis ſepties millenis; nona verò XXXVI millibus: imò, juxta alios, eadem cæli facies demum redeat exactis annorum XLIX millibus; quod *annum magnum* appellant. Præterea, ut in Chaldæa, ubi condita hæc fertur diſciplina, locum ea haberet: non propterea alibi, variante cælo, idem ſequeretur effectus. Adhæc illa, quæ de homine prædicant, vel temperamentum reſpiciunt, vel caſus fortuitos. Fortuita non pendent à cœlis, quia alioqui non fortuita eſſent, ſed neceſſaria. Temperamentum verò non duntaxat oritur à cœlo, ſed inſimul à parentibus. Proinde, ut de inclinationibus hominum poſſent prædicere, exquiſito opus erat, non modò de facie cæli, ſed etiam de temperamento parentis utriuſque. Nec ea vis eſt in tempore nativitatis, quæ in illo conceptionis. Quid quod multum etiam diſcriminis adfert, quòd alii aliis diutius geſtantur, ſeptem aliqui, nonnulli octo, alii novem, vel decem menſibus? Iam quàm incertam hanc reddit diſciplinam, quod crebrò naturalis illa propenſio, quæ infantiæ inerat, alia longè ſit in adulto: quia educatio, & diſciplina, mutent hominis indolem? Atque ut hoc non eſſet, multa incidunt, ob quæ mens hominis, quæ libera eſt, inclinationem vincat. Denique nonne videmus, uno prope momento maximos cædi exercitus, ac plurimos eodem tempore, vel naufragio perire, vel peſtilentia? Haut dixerint, eodem eſſe natos tempore, cum tanta ſit ætatis diverſitas. Sed hîc reperere aliqui, quo ſe ictum illum exire arbitrentur. Ajunt, vim eam, quæ naſcentibus imprimitur, magnam quidem eſſe; at particularem interea: eoque vinci ab univerſali; quales ſunt bellum, peſtilentia, & ſimiles: atque hinc eſſe, quod mortes ſint diſſimiles, ſimili licet natis horoſcopo. Sed hoc cum dicunt, non videntur videre, quantum cauſſæ præjudicent propriæ. Quid enim probabiliter prædixeris, ſi inclinatio humana ſemper cauſſæ ceſſerit univerſali? Hujuſcemodi ſatis oſtendunt, hanc de ſideribus fati conſciis, ut Manilius ea vocat, diſciplinam, parum habere veriſimile, etiam cùm de ſola hominum propenſione ex horoſcopo judicatur: atque illos etiam nimium diſciplinæ huic arrogare, qui ajunt, ut principia ejus non ſint tam certa, quàm geometrica, vel arithmetica; ejuſmodi tamen eſſe, ut plurimùm ſic contingant: eoque ſimiliter hic habere, ac in medicorum conſiliis, & prædictionibus; quæ etſi fallant quandoque, non propterea contemni mereantur. Siquidem hæc immane quantum diſtant; ut cuivis perſpicuum eſt.

CAPVT XLIX.

Acceditur ad Fatum Stoicum; quo cum nihil non necessariò fieri dicatur, planè arbitrii spoliamur libertate. Quomodo Stoici Fatum definiant, ac tueantur. Quò inter alia pertinet distinctio caussarum principalium, ac adjuvantium: item inter conditionem hominis simpliciter, & hominis sic affecti: adhæc similitudo cylindri, in quo devolutio aliter est à forma propria, aliter ab impulsu alieno: denique distinctio eorum, quæ res naturales debent opifici, & quæ materiæ; quia duo Stoicis fuerunt principia, quemadmodum Magis. Quorsum preces fieri putarint in hac fatali necessitate. Manilii rejecta similitudo, qua improbum meritò censet exosum, utcunque alius esse non possit, instar herbæ venenatæ. Interea fatendum, Stoicæ sectæ complures probitate nulli alterius hæresios fuisse inferiores; præsertim in ferendis adversis dogmate eos fatali factos magis patientes. Qua mente Deum vocarint Fatum, & aliis nominibus.

HAbemus de Fato illo, quod Chaldæorum dicitur, ac Divinationem eam constituit, quæ ex sideribus petitur, sive, ut Plotinus putabat, sidera ipsa hoc Fatum nesciant, sed homines, divinandi artem edocti, hoc in siderum libro legant, velut in Deorum tabulis; quomodo nec aves in auspiciis scire credebantur, quæ prænunciabant: sive sidera omnium sint gnara, non tamen efficiant omnia, quæ aliorum est opinio: sive etiam Fata in se inclusa circumgestent, &, quæ facto opus sciant, ea foris efficiant: quam opinionem, ut dubius tamen, Seneca * proponit; Manilius † autem amplexus fuit: quippe qui non contentus *sidera* dicere *fati conscia*; continuò subjungat, *— Diversos hominum variantia casus.*

* *epist. 88.*
† *lib. 1. initio.*

Hanc verò è sideribus divinationem aliquo etiam in loco Stoici habebant: idque eo lubentiùs, quia hinc colligere sit, Fatali omnia fieri necessitate. Qui sidera quoque, unde divinatur, divina esse corpora judicabant: imò & Deos dicebant, ut pleniùs explicabitur, cum in Naturæ numine de Stoicorum agemus Deo. Ipsum etiam Fatum Dei nomine, & Deum Fati vocabulo nuncupabant: quod aliquanto pòst planum fiet. Etsi autem Fatum Stoicum nonnihil differat à Chaldæo illo, quod res omnes alligat necessitati: in præcipuo tamen conveniunt, quia utrumque arbitrii aufert libertatem. Siquidem καθ' εἱρμαρμένην πάντα γίνεσθαι, *omnia fato contingere*, etiam ea, quæ contingenter, fortunâ, aut casu, fieri dicuntur; traditum Zenoni, & Chrysippo, Posidonio item, & Boëtho; singulis horum in iis, quæ de Fato ex professo prodidere; teste Laërtio. Est verò iis εἱρμαρμένη seu Fatum, ut ibidẽ legas, αἰτία τῶν ὄντων εἱρομένη, ἢ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται· *caussa rerum implicata, sive ratio, per quam mundus administratur.* Ac similiter apud

apud Stobæum in Eclog. Phyſ. λόγος καθ' ὃν τὰ μὲν γεγονότα γέγονε, τὰ δὲ γινόμενα γίνεται, τὰ δὲ γενησόμενα γενήσεται· *ratio, per quam facta ſunt facta; quæ fiunt, fiunt; fient, quæ futura.* Apud Agellium quoque lib. VI, cap. II, dicitur, ſecundùm Chryſippum, Εἱμαρμένην εἶναι φυσικὴν σύνταξιν τῶν ὅλων, ἐξ ἀϊδίου, τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων, ἀμεταβόλου καὶ ἀπαραβάτου οὔσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς· *Fatum eſſe naturalem compoſitionem univerſorum, ab æterno, mutuò ſeſe conſequentium; immutabili & inviolabili hac complicatione.* Vel, ſi malis interpretationem Agellianam, *Fatum eſt ſempiterna quædam & indeclinabilis ſeries rerum, & catena, volvens ſemet ipſa, ſeſe & implicans per æternos conſequentiæ ordines, ex quibus apta connexaque eſt.* Primùm dicitur Chryſippo φυσικὴ σύνταξις, *naturalis compoſitio*, quia naturâ rebus ineſt: unde & *Natura* ſæpe à Stoicis vocatur. Additur ſeries τῶν ὅλων, *omnium*, hoc eſt, etiam eorum, quæ (ut loquimur) contingenter, fortunâ, aut caſu fiunt; quoniam nihil non fato fit. Sequitur ἐξ ἀϊδίου, *ab æterno*: quia cum Deus Naturam crearet, fatũ hoc rebus omnibus indidit. Subjicitur de complicatione immutabili, quia cauſſæ omnes in fatali hac catena nexu junguntur indiſſolubili: unde Fatum hoc Stoicis etiam vocatur *cauſſa, veritas, & neceſſitas.* Nec quicquam, ut diximus, hinc excipitur, non ulli actus humani, nedum terminus vitæ. Hanc ſententiam ſuam comprobant ex eo, quia non modò in naturalibus, ſed etiam in voluntariis, ſint cauſſæ antecedentes, cùm nihil ſine cauſſis fiat: eoque & voluntates humanæ includantur ſempiternæ cauſſarum ſeriei, quæ Fatum dicitur. Idem eo adſtruebant, quod pronunciatum omne ſit verum, aut falſum: exempli gratiâ: Cypſelus Corinthi, Piſiſtratus Athenis, Cæſar Romæ invadet imperium. Hæc futura fuiſſe, ex eo, quòd facta ſunt, cognoſcitur. Ab æterno igitur verum fuit pronunciatum hoc. At quod ab æternitate verum, id etiam certum: quodque certum, idem immutabile; cùm è vero in falſum converti non poſſit. Adhæc eo pugnabant, quòd ſit divinatio: ut oſtendunt vatum effata, atque oracula. At, inquiebant, nullæ forent de actibus humanis, vel certo mortis genere, temporeque, ante annos ſæpe multos prædictiones, ſi quæcunque futura prædicuntur, veréque futura ſunt, poſſent non fieri.

Interim in iſto cauſſarum nexu ſempiterno diſparem eſſe naturæ, ac voluntatis rationem, fatebantur. Nec enim exiſtimabant, hunc cauſſarum nexum ex æterno pendentium in voluntariis eſſe κυρίων καὶ συνεκτικῶν αἰτιῶν, hoc eſt, cauſſarum principalium, quæque efficienter antecedunt: ſed eſſe eum cauſſarum adjuvantium; ſine quibus res effici non poſſit. Quomodo colloquium cũ virgine cauſſa eſt amoris, atq; amor inhoneſti concubitus. Vtcunque enim non ſequatur in omnibus, vel ex congreſſu amor, vel ex amore flagitium: in quibus tamen ſequuntur iſta, ſunt ea, ut Tullius ait,

 præcur-

præcursiones ad efficiendum. Ac tam adjuvantes caussæ, quàm principales, in fatali serie, licet diversimode, includebantur: eóque & illæ præcursiones, etiamsi non semper idem efficiunt, tamen quando efficiunt, non possunt non efficere, & cum non efficiunt, efficere non possunt: quia fatalis series à Deo constituta omnium sit rerum caussa; quàm humana mens infringere minimè valet. Hanc rem sic Chrysippus declarabat libro de Providentia, Agellio interprete, lib. VI, cap. II: *Quamquam ita sit, ut ratione quadam principali necessariò coacta atque connexa Fato sint omnia: ingenia tamen ipsa mentium nostrarum proinde sunt Fato obnoxia, ut proprietas eorum est ipsa, & qualitas. Nam si sint per Naturam primitus salubriter utiliterque facta, omnem illam vim, quæ extrinsecus ingruit, inoffensius tractabiliusve tramittunt. Sin verò sunt aspera & inscita, & rudia, nullisque artium bonarum adminiculis fulta; etiamsi parvo, sive nullo, fatalis incommodi conflictu urgeantur, suâ tamen scævitate & voluntario impetu, in assidua delicta & errores ruunt. Idque ipsum, ut eâ ratione fiat, naturalis illa, & necessaria rerum consequentia efficit, quæ Fatum vocatur. Est enim genere ipso, quasi fatale, & consequens, ut mala ingenia peccatis & erroribus non vacent.*

Adversus ista nihil æquè urgeri solet, quàm sic omnium, etiam delictorum ac scelerum, Deum fore auctorem: quod naturâ animus omnium abhorret credere. Sed Chrysippus contendebat, etsi nihil non fiat necessariò, quia Fatum eludi nullâ vi, aut astu hominis, possit: tamen culpam in delictis, nō Fato, vel Deo, sed humanæ malitiæ, adscribi oportere. Distinguebat autem inter hominem, consideratum simpliciter, & hunc hominem, hoc est, hac vel illâ præditum ingenii proprietate. Vt exemplo ista illustrem: quis dixerit, hominis, prout homo est, hanc esse naturam, ut sit truculentus, vel libidinosus? Quàm multi enim cohibere libidinem, temperare etiam à cædibus sciunt! Attamen si sanguinarium conspexeris, præsertim qui impune aliquid possit, quis aliud sibi persuaserit, quàm, si atroci injuriâ affectus videatur, cæde hoc alterius ulturum? Est alius in Venerem proclivis. Adest famosa Lais, vel occasio est illudendi pudicitiæ formosæ provincialis uxoris; quàm ἑλκυστικὸν * aliquid habere, ajebat Varro. Quid aliud fiet, quàm, ut paratis omnibus, præceps, tauri instar, in Venerem ruat? Colligebat hinc Chrysippus, utcunque necessariò quidque fiat, non tamen Deum esse caussam cædis, sed hominis truculentiam: nec penes Deum esse culpam volutationis cum scorto, vel commissi adulterii; sed penes animum hominis libidine diffluentis. Vnumquodque enim censeri è caussa proxima: hanc autem non Deum esse, sed hominis voluntatem, atque ingenium; quod uni contigerit mite, asperum alteri; huic continentiæ amans, illi in libidines pronum. Declarabat autem hoc similitudine

* *attrahendi vim habens.*

dine cylindri; qui ſi pede impellatur, initium dederis motus: at porrò ille præceps feretur, non quia tu moveris (nam quadro ſi idem feceris, mox quieſcet) ſed propriam ob volubilitatem, quam ex forma, modoque ſuo, habet. Similiter, inquiebat, à fato quidem eſſe impulſum aliquem voluntatis; ſed cædem eſſe à propria voluntate, ingeniique truculentia: atque itidem libidines fœdas incontinentiæ animi, ut cauſſæ proximæ, tribui convenire. Quam ſimilitudinem non apud Agellium * modò, ſed Tullium † etiam, legere eſt.

* *lib.6, cap.2.*
† *de Fato.*

Sed adverſus iſta objeceris, Deum eſſe opificem naturæ, tam ſanguinariæ, quàm lenis; tam libidinoſæ, quàm continentis: unumquodque autem agere pro natura, quam Deus indiderit naſcenti; eóque, ubi neceſſarius eſt nexus, veriſſimum eſſe illud pronunciatum, cauſſam cauſſæ eſſe cauſſam cauſſati. Viderunt & hanc difficultatem Stoici: ſed negarunt, Deum eſſe cauſſam totius naturæ: duo enim eſſe ejus principia; activum unum, Mentem æternam; & paſſivum alterum, materiem ei coæternam. Mentem eſſe optimam; ſed materiei quædam ineſſe vitia: eoque hominum alios aliis eſſe meliores, prout ex meliore, vel deteriori ſunt materie: neque in mala natura eſſe aliquam opificis culpam, qui ex materie iſtiuſmodi id fecerit, quod potuit: quomodo nemo, quòd vitreum, aut fictile vas, fragile ſit, aut quod vas ferreum ferrugine obducatur, artem fabri culpaverit, cum hoc vitium conſtet eſſe à materie, non ab opifice. Similiter igitur δύναμιν τῆς ὕλης κινητικὴν ‡ (ut Chryſippus vocabat) cauſſam fecere mali tam culpæ, quàm pœnæ. De malo illo interno ſic Seneca præfat. lib. I Nat. Quæſt. *Vtrùm Deus, quod vult, efficiat; an in multis rebus illum tractanda deſtituant; & à magno artifice formentur prava multa, non quia ceſſat ars, ſed quia id, in quo exercetur, inobſequens arti eſt.* Vbi id, in quod ars ſe occupat, materies eſt; quæ inobſequens eſt artifici, quia in ea lateat indoles malefica. De externis ſunt illa ejuſdem lib. de Providentia cap. V: *Quare tamen Deus tam iniquus in diſtributione Fati fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera, & acerba funera adſcriberet? Non poteſt artifex mutare materiam: hæc paſſa eſt.* Valdeque hæc Stoicorum ſententia eſt vicina opinioni magorum, qui duo ſtatuerunt principia; boni, bonum dæmonem, nempe Oromaſdem, ſive Iovem; & mali auctorem malum, Arimanium, ſive Plutonem: ut tradidere Ariſtoteles, Hermippus, Eudoxus, & Theopompus; atque ex iis Laërtius in Præfatione ſui operis. Deque eo ex antiquorum aliis dictum à nobis lib. I, cap. V.

‡ *vim materiæ motricem.*

Objici præterea ſolet, ut ſic Deus fuerit extra culpam, eaque reſideat tota penes materiem hominis; in iſta tamen actuum humanarum neceſſitate fruſtra ad Deum preces fundi. Sed Stoici regerebant, & preces, &

 leges,

leges,& præmia,ac pœnas,eſſe in cauſſis & effectis fatalibus. Itaque cum Zeno cæderet ſervum in furto deprehenſum, atque hic inclamaret,fato ſe furatum; reſpondit ille, *Et fato cæderis* : ut eſt apud Laertium.

Dixeris, quid noſſe hujuſmodi fatum juvat, cujus ſcientia & pietati, & virtuti,obſit magis,quàm proſit ? Nam quantillus pietatis, vel quis honos erit virtutis,ſi nihil agere aliud valeam,quam faciam ? Huic ſic argumento obviam iſſet Iuſtus Lipſius : ex Stoicorum mente *, primas, ac inſitas Fato cauſſas, à voluntate humanâ leviter inclinari, indeque aut præmium eſſe, aut pœnam. Sed quod ab Scholaſticis in Ariſtotele factum eſſe, non ſemel dicimus, ut meliorem ei affingerent opinionem, quàm habuiſſet; nempe ne tanti nominis philoſophus à veritate Chriſtiana,extra ea,quæ ad Chriſtum, & Spiritum ejus pertinerent, longè nimis abiiſſe videretur : idem ab Lipſio factum fuit in Stoicis, dum videri vult, propiùs eos abfuiſſe à Chriſtianis, quam revera erat. Tuetur ſe eo, quem vel teſtem vel interpretem allegat,Manilio. Verſus ejus adduximus,cùm de Fato Aſtrologico † ageremus. Verùm nihil aliud ille dicit,quàm,utcunque voluntas neceſſariò agat, nihilominus probos diligi, improbos odio eſſe: haut ſecus ac mortiferas odimus herbas, & fruges amamus,

Quæ non arbitrio veniunt, ſed ſemine certo.

* *Lipſ. lib.* I *Phyſiol. Stoicæ. cap.* 14.

† *cap.*47.

At quo pacto hinc elicias, prout homines Fati conditionem in melius flexerint, aut pejus,ita vel præmium mereri, vel pœnam ? Imò quid apertius eſt, quàm planè eos contrarium dicere ? Longè igitur aliud fuiſſet, quo Stoici hoc ſe argumentum eludere poſſe arbitrarentur. Nempe non urſiſſent principia illa de Fato; unde, quid ſequatur, non diſputabo : ſed principia alia, de vita non ſecundùm affectus, verùm rationem, componenda. Et profectò cogitemus ipſum ſectæ conditorem : à quo proverbium illud ‡, Τοῦ φιλοσόφου Ζήνωνος ἐγκρατέστερος· *philoſopho Zenone continentior.* Cogitemus etiam Catonem,Senecam,Epictetum,& tot alios. Fateri cogemur, genuinos Stoicos vitæ probitate nulli ex ſectis aliis fuiſſe inferiores. Vt videri queant alia habuiſſe principia vivendi, alia diſſerendi.

‡ *Laert. in Zenone.*

Præterea ajebant, ſectam hanc inter alia ad hoc prodeſſe,ut cogitantes omnia evenire fatali quadam neceſſitate,patientès ſimus in adverſis; gnari eos, qui non lubentes fatis obſecundent, obluctando ſibi onus reddere gravius, quia fruſtra de eo ſe cruciant, quod corrigere eſt nefas.

Atque hujuſmodi eſt Stoicorum opinio de Fato : quo nomine etiam Deum ipſum intelligebant. Nempe cum unum eſſe agnoſcerent Deum, multis tamen vocabulis,pro vi diverſa,appellabant. Vnde Laërtius in Zenone ait, eundem Deum & Iovem dici,& Mentem,& Fatum. Et Seneca in IV de Benef, cap. VII : *Vis illum Fatum vocare ? non errabis. Hic eſt, ex*

quo

quo ſuſpenſa ſunt omnia, cauſſa cauſſarum. Vis illum Providentiam? rectè dices. eſt enim cujus conſilio huic Mundo providetur, ut inconcuſſus eat, & actus ſuos explicet. Vis Naturam vocare? non peccabis. eſt enim ex quo nata ſunt omnia, cujus ſpiritu vivimus. Vis Mundum? ipſe eſt enim totum, quod vides, totus ſuis partibus inditus, & ſe ſuſtinens ut ſua. Vbi videmus, Fatum Stoicis eſſe Providentiam; ſed quæ afferat rebus neceſſitatem: eſſeque eam Providentiam Numinis, ſed ita Naturæ ac Mundo permixti, ut hæc ſint Dei ipſius corpus. Quam rem plenius explicabimus, cum de Natura ſive Mundo agemus.

CAPVT L.

De Fato Chriſtiano. Fati vox à veterum aliis rejecta, aliis admiſſa: rejecta, quando per illud intelligeretur nexus cauſſarum in ſublunaribus cunctis vi ſiderum neceſſariò proveniens: recepta, ſi ſic vocaretur divina de rebus creatis conſtitutio. Conciliati Auguſtinus, & Boethius; quorum illi Fatum eſt voluntas divina; huic verò ſecundarum cauſſarum ordo. Neutrum interea propriè dici: veriuſque fatum eſſe complexum cauſſarum omnium, prout à Dei providentia dependent. Ne naturales quidem effectus eſſe ab neceſſitate abſoluta; nedum actus humanos. Neceſſitatem fatalem ſpectari tum in præviſione omnium, tum in decreto Dei. Ex præviſione Dei non conſequi aliam neceſſitatem, quàm impropriè dictam, ſive illam infallibilitatis. Nec decreto Dei aliam induci, quam illam ex hypotheſi, quæ conſequentiæ neceſſitas vocatur. Vt proinde optimè conveniant, arbitrii libertas, & fatalis neceſſitas.

POſt tam multa de multiplici gentilium Fato non immeritò aliquis requirat, ut Chriſtianorum etiam de eo, ac antiquorum præcipuè, judicium afferamus. Vbi primùm de vocabulo, mox de re diſpiciendum. Nec enim è veteribus deſunt, qui in totum damnare videantur ipſum Fati nomen. Vti B. Auguſtinus in v de Civitate Dei: cujus verba ſuperiùs* adduximus. Atque idem tractatu XXXVII in Ioannem ait: *O ſi cor tuum non eſſet fatuum, non crederes fatum.* Sequitur quoque Gregorius M. homilia x in Euangelia: *Abſit à fidelium cordibus, ut Fatum eſſe aliquid dicant.* Sed non refugit vocabulum hoc Boethius in IV de Conſolat. Philoſoph. proſ. IV; ubi Fatum definitur, *inhærens rebus mobilibus diſpoſitio, per quam providentia divina ſuis quæque nectit ordinibus.* Nec rem improbat Auguſtinus, dummodo per illud intelligatur voluntas vel poteſtas Dei: ſed eò vocabulum rejicit, quia ſumeretur vulgò pro vi poſitionis ſiderum. Damnat igitur Fatum Chaldaicum; non illud, quo ſua voluntati humanæ relicta eſt voluntas. Sed ſic quoque aliquis inter Auguſtinum, & Boethium, diſſenſus videtur. Nam Auguſtino Fatum eſt voluntas Dei; Boethio, ordo ſecundarum cauſarum,

* *cap.* 47.

quatenus ſubeſt providentiæ divinæ. Sed ſunt iſta non difficilia conciliatu. Nam Auguſtinus Fatum ſpectabat, ut loquuntur, cauſſaliter; Boethius, formaliter. At quid refert, utrùm Fatum dicatur, voluntas Dei in cauſſis ſecundis ordinem conſtituens: an ordo in cauſſis ſecundis à voluntate Dei conſtitutus? Vtrobique enim agnoſcitur, ordinem cauſſarum eſſe à Deo, ac ſecundùm illum omnia certo & infallibiliter evenire. Minùs tamen propriè Auguſtinus. Sed nec propriè ſatis Boethius, cum ordo ſit relatio, Fatum autem relatio non ſit: quippe pertinet ad cauſſam efficientem: relatio autem propriè non efficit. Sic verò ad cauſſam efficientem refertur Fatum, ut non ſit cauſſa unica, ſed congeries ac nexus cauſſarum ſecundarum, quatenus ſubjectæ ſunt providentiæ Dei.

Interim hæc colligatio cauſſarum aliter ſe habet erga res naturales, aliter erga voluntates humanas. Valde enim falluntur, ſiqui fatalem illam neceſſitatem in eo conſtituant, quod Deus ſic in creata agat omnia, ut & naturalia ſemper operentur pro vi ſemel inditâ, & humanæ voluntates pro impulſu divino bene maleve operentur, nec agere ſecus poſſint. Siquidem ne naturales quidem effectus ſunt ab neceſſitate abſoluta: quia multa contingunt interventu voluntatis humanæ, vel boni malive ſpiritus, per quos ſæpe natura à Deo impeditur. Ac longè minus voluntas humana agit ex neceſſitate abſoluta: quia ſic tollatur ex rerum natura res omnium pulcherrima, libertas arbitrii; atque adeo religio ipſa. Nexus igitur cauſſarum ſecundarum ejuſmodi eſt, ut illa quidem neceſſario fiant, quæ cauſſas habent neceſſarias: contingenter autem, quæ cauſſas habent contingentes. Atque utrarumque cauſſarum colligatio dicitur fatalis, quatenus in ea ſpectatur tum prævisio Dei, tum decretum. Prævisio, etſi certiſſima eſt, minimè tamen pugnat cum libero hominis arbitrio. Vtcunque enim millies cernam, aliquem nimiis ſe poculis perdentem; non eò ſcientia mea efficit, quò minùs ille liberè ſe inebriet, ac perdat. Quare cùm certiſſimò idem prævidet Deus, non eo prævisio illa libertatem tollet humanam, ac vel ebrietatis crebræ, vel interitus, fuerit cauſſa. Poſſis tamen dicere, neceſſariò, hoc eſt, certò, & infallibiliter, hominem ſe poculis perditurum; quia falli nequeat intellectus divinus. Sed hæc neceſſitas eſt impropriè dicta; quæ cauſſa rei dici nequit. Altera neceſſitas conſideratur ratione decreti; quò Deus cuique ſuum præſtituit finem, & hujus, & alterius vitæ ratione. Sed nunc intra hanc vitam conſiſtamus. Illud convenit, non hominem, ſed Deum, ſtatuere cuique vitæ ſuæ terminum. Negari quidem nequit, hominem nimiâ Venere, & Baccho, & aliis id genus, naturam ſi ſpectes, vitam reddere breviorem. Sed conſtat item, Deum, auctorem naturæ, agere poſſe, & ſubinde agere, præter naturam. Vt quando impedit,

dit, quò minùs natura agat ex vi ſua. Innumera ſunt ejus rei exempla. Sed in termino me vitæ continebo. Convenit, ut arbitror, Regis Ezechiæ * morbum fuiſſe ſuâ naturâ letalem: à quo tamen convaluit, Deo morbi vim præpediente. Quare, uti dixi, ne in talibus quidem naturalis ſimpliciter eſt neceſſitas, ſed ſpectanda eſt Dei voluntas: quæ, morituro aliquo, ſtatuit permittere, tum ut agat homo, quibus ſibi, ſecundùm naturæ curſum, ad immaturam mortem paret viam: tum ut etiam natura more agat ordinario, quia non impedire eam decrêrit. His poſitis, neceſſitas moriendi conſequitur; quia non poteſt non fieri, ubi Deus ſtatuerit aliquid permittere, quod, ſi ſinat, certò videat fore. Sed neceſſitas iſta eſt comparatione non voluntatis humanæ, verùm præſcientiæ ac decreti divini: nec eſt neceſſitas phyſica, ſive interna, vel conſequentis; ſed logica, ſive ſyllogiſtica, vel conſequentiæ. Sit enim hoc majus pronunciatum. Si talis fuerit ordo rerum (exempli gratiâ) ut Fabius, vel Manius, propenſus ſit ad libidinẽ, inque aula, vel inter Venereos vivat nepotulos; ac Deus talem rerum ordinem, nullum vero virtuti naturali decernat impedimentum: certò iſtic loci, illo etiam morbo, qualis lues Venerea, corripietur, ac peribit. Minus pronunciatum eſt: At Deus decernit, ut ejuſmodi rerum ordo decurrat: utcunque prævideat, hominem ſic ſibi relictum vagâ & illegitimâ Venere peccaturum, &, ſe nullum virtuti naturali afferente impedimentum, fore prorſus, ut miſerè homo pereat. Complexio eſt: Fabius igitur, vel Manius, & tum, & ſic peribit. Rectéque hanc neceſſariam vocari conſecutionem, oſtendit Ariſtotelica † ſyllogiſmi definitio: ubi concluſio omnis neceſſariò conſequi dicitur, propter ea, quæ præmittuntur. Verùm uti hæc non eſt neceſſitas conſequentis, ſed conſequentiæ: ita nec decretum, quod dicebamus, ejuſmodi eſt, ut vim humanæ adferat voluntati. Quippe neque ſic conditionatum eſt, ut incertam relinquat prævisionem numinis: neq; ſic abſolutum, ut hominis evertat libertatem: aliâ interim mente, & abſolutum dixeris, & conditionatum. Licet enim non homo ſibi quiſquam; ſed Deus illi præfiniat dies ſuos: non tamen ab decreto hoc excluduntur cauſſæ naturales, & actus humani; quibus ad terminum illum, culpâ ſæpe humanâ, eâque evitabili, devenitur. Alioqui non Deuter. v, 16, juberemur honorare parentes, quò prolongentur nobis dies: nec Pſal. LV, 24, dicerentur viri ſanguinis, ac doli, non dimidiaturi dies ſuos. Et ſimilia ſunt alia præceptorum, promiſſionum, minarum, exempla. Licet autẽ non arbitrer, ullum hominis ingenium ſatis penetrare, quomodo decretum Dei, & libertas hominis, de certo vitæ fine conveniant: videtur nihilominus multum imminui difficultas, ſi prævisionem Dei conſideremus bifariam; ut antecedit actus humanos, & ut ſequitur.

* *lib. 2 ſive 4 Reg. cap. 20.*

† *lib. 1 Analyt. priorum cap. 1, §. 8.*

ſequitur. Præcedit ea cum conditione; eoque nihil ponit. Sequitur abſolutè, quia ubi ad prævifionem conditionatam decretum de certa rerum ſerie à Deo acceſſerit: quod erat conditionatum, quodammodo naturam decreti induit abſoluti. Conditionata quidem nihil ponunt, niſi poſitâ conditione: ſed ponitur conditio, decernente Deo, ſe non impediturum actus liberos, quos fore prævidet, ſi non impediat. Cujuſmodi prævifio cùm ſit certiſſima; ubi decretum de non impediendo acceſſerit, neutiquam relinquitur meta vitæ incerta: ſed ut incerta à nobis attenditur, præſcindendo intellectum à decreto; quia permiſſio non eſt cauſſa ſufficiens: ut certiſſima autem conſideratur, quatenus decretum Dei ſpectatur, ut naturâ ſuâ poſterius eſt actibus hominis prævifis. Sunt igitur decreta Dei, & voluntas humana, ὑπάλληλα *: nec quam Deus homini libertatem dedit, ullo ejus tollitur decreto; nec divinum infringitur decretum libertate hominis: ſed pariter Deus, & diſponit atque ordinat cauſſas, quæ ſunt ab homine; & de fine decretum facit immutabile. Quibus abunde refellitur σόφισμα, quod dicitur λόγος ἀργὸς † & ab Tullio lib. de Fato, ac Origene adfertur in ſecundo contra Celſum. Optimè etiam hæc conveniunt cum iis, quæ B. Auguſtinus ſcribit lib. de bono perſeverantiæ cap. XVII, & de correptione ac gratia cap. VII, & XIII: ubi oſtendit, ut alios celerius, tardiùs alios, auferat ex hac vita, quò pariter & homini ſua conſtet libertas, & Deo ſuum decretum, cuique ſuum conſtituens terminum. Quod ſi alia etiam, quæ pro hac ſententia, vel quoque adverſus eam, adduci poſſe videantur, ſcire ſit cupido: Scholaſtici adeantur, more ſuo in utramque partem differentes: ſed ſic, ut homini acuto, & tamen magis ſtudioſo pietatis, quàm ingenii laudem affectanti, non obſcure eluceat, quò trahat veritas. Iuvabunt etiam complurium eruditorum de vitæ termino judicia, quæ in epiſtolica de hoc argumento quæſtione publici juris fecit vir amiciſſimus, atque ambigo, num elegantioris ingenii, an exquiſitioris doctrinæ, Ioannes Bevervicius, Dordrechtanæ Reip. Senator, ac Medicus.

* *ſubalterna.*

† *ignava ratiocinatio.*

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSV,

LIBRI SECVNDI PARS II;

Quæ eſt de cultu Elementorum.

CAPVT LI.

A corporum cæleſtium cultu divinum ad honorem tranſitur, qui præſtitus eſt elementis. Vnde elementa *dicantur. Vt definiantur ab Ariſtotele, & Galeno; qui ea conſiderarunt, ut corporum ſunt prima, non corporum primorum principia. Sola ut principia ſint mixtorum; etſi cælum, ab Ariſtotele etiam, laxiùs voce hac acceptâ,* elementum *appelletur: & quò attenderit philoſophus, cùm ſic loquitur. Ex his allata cauſſa, cur divinitas ſit attributa elementis. Duplex ratio conſiderandi elementa, una pro ratione gravitatis, ac levitatis; altera pro qualitatibus primis: atque ut ex utroque quaternarium elementorum numerum collegerint. Et hæc, inter cætera, compuliſſe Pythagoram, ut* Τετράδα *pro ſacro haberet numero; imò pro Deo, per quem juraret. Quid Orphei tetrachordo ſignificetur. Quid Platonem impulerit, ut certas elementis figuras tribueret. Cur flamma faſtigiatim aſſurgat, vera ex Theophraſto ratio adfertur. Propriè nullas eſſe elementis figuras: & quid attenderint, qui rectilineam tribuêre figuram: quò item, qui circularem; idque meliùs aliis, licet per accidens ſolùm intelligatur. E philoſophis Prodicum Ceum, & Empedoclem, elementis habuiſſe honorem cæleſtem. E gentibus Perſas præiſſe: cumque hac ſententia conciliati, qui unum coluiſſe Solem tradiderunt. Ex elementis prima Tellus in Deos relata. Sed primò Telluris nomine comprehenſam univerſæ vim Naturæ, ab Æthere, & Sole, concipientem ſemina, ad alia, atque alia ſingularia ſecundùm ſpeciem ſuam, producenda. Quomodo ad Terram etiam referatur Ignis Veſtalis. Quod dixeramus de Tellure primò ex Elementis culta, (niſi de Ægyptiis aliter fuit) id ratione, & teſtibus, comprobatum: ac propterea mirum videri, Græcum Salomonicæ Sapientiæ ſcriptorem, dum memorat tot Naturæ partes, veneratione divinâ exceptas, ſilentio ſuo præteriiſſe Tellurem.*

A cæleſtis naturæ cultu deventum eſt ad venerationem corporum inferiorum tum ſimplicium, tum mixtorum. Quorum priora dicuntur *elementa*: nempe, ut ἀναλογίᾳ ductus ſuſpicor, à priſco *eleo*: quomodo ab *alo, alimentum*; ab *doceo, documentum*; à *moneo, monumentum*; ac par ratio in

ſacramentum, juramentum, rudimentum, incrementum, & aliis. *Eleo* antiquis idem ac *oleo*; ut *hemo*, dixere pro *homo*; *benus*, pro *bonus*; unde *bene*, & *bellus*. *Oleo* autem quandoque notat *creſco*; unde *olus*, quia terra ſuccreſcit: item *oleſcere, adoleſcere*, & fortaſſe *exoletus*, qui oleſcere deſiit; juxta Feſtum, Cæſellium, Priſcianum, Bedam. Elementis igitur fuerit nomen, quia ex illis, ut principiis, omnia generentur, & ſuccreſcant. Atque hoc etiam definitione eorum firmatur. Nam, ut eſt Metaphyſ. lib. IV, ſeu Latinis, V, cap. III, Στοιχεῖον λέγεται, ἐξ οὗ σύγκειται πρώτου ἐνυπάρχοντος, ἀδιαιρέτου τῷ εἴδει εἰς ἕτερον εἶδος· *Elementum dicitur, ex quo quid componitur primò, ſic ut inſit, & ſpecie ſit indiviſibile in aliam ſpeciem.* Et mox: Τὰ τῶν σωμάτων στοιχεῖα λέγουσιν, εἰς ἃ διαιρεῖται τὰ σώματα ἔσχατα, ἐκεῖνα δὲ μηκέτ' εἰς ἄλλα εἴδει διαφέροντα σώματα· *Corporum elementa dicunt ultima, in quæ corpora dividuntur, illa verò non amplius in ſpecie differentia corpora.* Nec ab his abit definitio illa in tertio de Cælo, cont. XXXI: quam Scotus perperam putabat ſoli competere materiæ primæ. Omnino enim convenit, non abſolutè quidem, ut corpora ſunt naturalia, attamen relatione factâ ad mixtum: quod pluribus oſtendit doctiſſimus cardinalis Contarenus, opere de Elementis. Nec aliud voluit Galenus, cùm initio operis ſui de Elementis ait, ea eſſe πρῶτα καὶ ἁπλούστατα μόρια τῇ φύσει, καὶ μηκέτ' εἰς ἄλλα διαλυθῆναι δυνάμενα· *partes naturâ primas & ſimpliciſſimas, quæque in alia reſolvi nequeant.* Loquitur autem Galenus nobiſcum de elementis corporeis; non materiâ, & formâ; quæ principia cenſet, non elementa. Ac ſimiliter diſtinguit Plutarchus de Placitis philoſophorum. Nempe Galenus, & Plutarchus, ſequuntur Hippocratem, & veterum alios. Primus ſanè Plato, quem Ariſtoteles ſecutus, στοιχείων * nomine pro incorporeis principiis uſus eſt: ut ex Eudemo tradit Simplicius proœm. Phyſic. Nobis hic ſermo duntaxat de elementis, ut à principiis diſtinguuntur: hoc eſt, de primis & ſimpliciſſimis corporibus, ex quibus componuntur mixta inanima, & animata, tum rationis expertia, tum eâ prædita. Atque ex his etiam liquet, elementorum numero nunc excludi cælum. Scio, Ariſtotelem ipſum initio libri tertii de Cælo illud appellare, τὸ πρῶτον τῶν στοιχείων, *elementorum primum*: utcunque putaret, non ingredi illud compoſitionem mixtorum. Sed Ariſtoteles, cùm ſic loquitur, reſpicit compoſitionem non mixtorum, ſed mundi: quem conſtare docet quinque ſimpliciſſimis corporibus, primò omnium cælo, ac præterea quatuor aliis, unde mixta generantur.

* *elementorum.*

Quod ſi mixta omnia producuntur ex elementis: non obſcura eſt ratio, cur iis divinitatem tribuerint gentes. Nam ſic colligebant: ſi parentes colendi, quia illis originem debemus: quanto magis cultus eſt exhibendus elementis, unde parentes ipſi, & omne humanum genus, ut nunc cætera prætercam, ortum ſuum ducunt.

Conſi-

Conſiderantur verò elementa, tum ut partes mundi, tum ut principia mixtorum. Priori modo, pro differentiis formam conſtituentibus, gravitatem, & levitatem eſſe, tradidit Averroës in IV de Cælo *. Nam, inquiebat, pro duobus iſtis elementa locum occupant in univerſo: ſummè leve, ignis, ſupremum; remiſſè leve, aër, proximum: remiſſè grave, aqua, tertium: ſummè grave, terra, infimum. Quo argumento quatuor etiam, nec plura eſſe elementa, comprobavit. Poſteriori ratione pro differentiis formarum conſtitutivis habentur primæ quatuor qualitates: quæ ſententia eſt Alexandri, Ammonii, Philoponi, & Simplicii. Proque harum etiam συζυγίᾳ † quadruplici, quaternarius elementorum numerus colligitur. Nam ſi calor acceſſerit ſiccitati, eſt ignis: ſi humori, aër. Si frigus ſocietur humori, eſt aqua: ſi ſiccitati, terra. Plato in Timæo in duobus abit. Nam ignis nomine etiam cæleſte corpus comprehendit: ac præterea diſtinguit elementa qualitatibus ſecundis: aliter tamen, quàm ab Averroë factum vidimus. Siquidem ignis ei ſubtiliſſimus, acutiſſimus, mobilis: aër ſubtilis, obtuſus, mobilis: aqua craſſa, obtuſa, mobilis: terra craſſiſſima, obtuſiſſima, immobilis.

* *comment. 1, & 14.*

† *conjunctione.*

Hunc elementorum quaternarium præcipuè attendit Pythagoras, cùm ei tantam vim etiam in rebus tribueret naturalibus. Vnde Hierocles ‡: Καὶ ἁπλῶς τὰ ὄντα πάντα ἡ τετρὰς ἀνεδήσατο, στοιχείων, ἀριθμῶν, ὡρῶν τοῦ ἔτους, ἡλικιῶν συνοικισμῶν· *Et ut verbo dicam, quæcunque exiſtunt, quaternarius colligavit: in elementis, in numeris, in anni tempeſtatibus, in ætatum contuberniis.* Ideo quaternarium vocabat πηγὴν ἀενάου φύσεως, *fontem æternæ naturæ*: etiam Deum dicebat, & quidem undecunque divinum: neque ſanctius habuit juramentum, quam per quaternarium. Sed hæc infra fuſiùs exponentur.

‡ *in aurea carmina Pythagoræ.*

Nihil verò æquè mirandum in elementis, quàm tam concors diſcordia. Hanc eorum harmoniam figurabat Orpheus ſuo tetrachordo. Nam uti in hoc quatuor ſunt chordæ, quorum ſonis permixtis ſuaviſſimus editur concentus: ita ex quatuor elementorum concurſu mixta omnia generantur. Ac ut in tetrachordo ὑπάτη ὑπάτων ſonum edit graviſſimum; νήτη, acutiſſimum: atque ad graviſſimum proximè accedit παρυπάτη ὑπάτων; ad acutiſſimum proximè παρανήτη: itidem in elementis, ut diximus, unum eſt graviſſimum, Terra: unum leviſſimum, Ignis: ac præterea duo ſunt intermedia, unum gravius, Aqua; alterum levius, Aër. Hic admirandus elementorum concentus oſtendit, eſſe numen, per quod tantopere diſſita, pugnantiaque, in mixtione rerum ita conſentiant ac conſpirent.

Idem cognoſcere eſt ex comparatione illa à Platone inſtituta: cum figuras quatuor ſic illis accommodat, ut pyramis igni reſpondeat, ὀκτάεδρον * aëri, εἰκοσάεδρον aquæ, terræ autem cubus. Nempe ſic ſolent Platonici

* *ſex baſium. Vide de his figuris, ſi viſum, Euclidem, lib. 13, propoſit. 13, 14, & deinceps.*

rerum naturam tegere abstractionibus Mathematicis. E. G. Terræ cubicam tribuerunt figuram ob ejus constantiam,& stabilitatem. At igni ajebant respondere pyramidem, tum quia figura hæc bases habeat paucissimas, eoque ad penetrandum sit maxime idonea, uti in elementis nihil est penetrantius igni: tum autem, quia ignis, modò eum ex igni nostro metiamur, basin habeat latiorem, inque acumen desinat. Sed de igne nostro magis placet ratio à Theophrasto adlata libro de Igne: nempe ut eo fastigiata sit flamma,quia quanto est superior,tanto longius absit à pabulo suo. De octaëdro, & icosaëdro, quæ objiciat Ioannes Grammaticus, videre est apud ipsum libro de Mundi æternitate. Sed ex Plutarcho de Oraculorum defectu occurrit illi Carpenterius in Alcinoi cap. 11.

Propriè verò loquendo elementa figuram certam non habent: cujus caussa est, quòd in mistura necesse fuit ea omnes recipere figuras. Aliqui tamen rectam iis tribuunt, aliqui circularem. Priores respiciunt ordinem elementorum in natura constituenda: posteriores eum attendunt in natura constituta. Nam elementa extra locum naturalem rectà feruntur, vel versus centrum, vel versus cælum. Sed profectò non si rectà tendant sursum, aut deorsum, eò rectam habent figuram: neque hoc dicit Aristoteles in I de cælo: sed solùm ait rectæ esse dimensionis. Meliùs posteriores, qui attendunt figuram in natura constituta. Nam cum gravia versus centrum ferantur, necesse est ea in orbem figurari: & levia cum cælum petant,quod sphæricum est, consequitur ea sic figurari, uti illud,quo continentur. Interim liquet, figuram hanc non propriam esse, sed accidentalem.

Venio ad illa, quæ propiùs tangant honorem elementorum divinum. Qui sic primo attributus iis,ut non eo propterea cælestia exciderent corpora; sed hunc cum cælis haberent communem. Quod de philosophorum etiam sententia dictum velim. Ita cum Sole, & Luna, elementa esse Deos, credebat Prodicus Ceus. Quod si in quorundam sententia siderum cultus non exprimatur; hi,credo, cælestes illos ignes intellexere. Vti fortè,cùm Simplicius scribit, Empedoclem Agrigentinum pro numinibus habuisse elementa cum lite & concordia. De gentibus totis res est liquidior. Quemadmodum de Græcis,& Romanis: qui Rheæ,Neptuni, Iunonis, aliisque nominibus,elementa signabant. Item Persis, qui præter Cælum,Solem,Lunam,& Venerem, venerati etiam sunt, καὶ πῦρ, καὶ γῆν, καὶ ἀνέμους, καὶ ὕδωρ, *& ignem, & terram,& ventos,& aerem*: ut clarè dicunt Herodotus in primo,& Strabo in xv. Dissentit tamen Trogus: qui unum ait Solem coluisse,ut antea* vidimus. Sed eo conciliare hos possis,quod antiqui Persæ Solem duntaxat venerati sint: at postea Persarum natio etiam

* cap. 9.

πολυ-

πολυθεότητα * admiſerit : quod ita eſſe, planius poſtea faciemus.

* multitudinem Deorum.

Ex elementis ante alia, ut arbitror, Tellus divinos obtinuit honores : idque laxè eâ voce acceptâ, ut ſignat hunc globum terræ & aquæ ; qui opponitur cæleſti, hoc eſt, æthereo, & aëreo corpori. Nec enim primitus inter æthereum, & aeriam ſubſtantiam, diſtinxere : nec, Terram colentes, ſeorſum aquam honore dignabantur cæleſti. Imò ſapientes, ut poſtea dicetur, in Tellure univerſam coluere Naturam ; quatenus ea, ut femina conſideratur : hoc eſt, prout attenditur vis Naturæ ſeminibus, è maſcula Naturæ vi conceptis, novas rerum formas, nova corpora producens ; ſive alia, atque alia ſingularia, quando omnia hæc caduca ſunt ac fluxa, ejuſdem generis ac ſpeciei pariens. Vti maſculam illam Naturæ vim Oſiridem, Saturnum, aliiſque nominibus vocarunt : ita femineam hanc, Iſidem, Opim, & aliter, ut inferius oſtendam. Paullatim autem gliſcente Deorum Dearumque numero, ſeparato dignati ſunt cultu terram, & aquam ; ſeparato item æthera, & aëra. Cùm verò ignis vel æthereus ſit, vel terreſtris (nam illum inter lunarem orbem, & aëra, non agnovere antiqui) æthereum coluere, cùm cælum, ſolem, ſidera venerati : terreſtrem, cùm terram honore proſequerentur divino. Niſi quòd ignis Veſtalis quodammodo ad utrumque referatur. Nam in terris erat, & terreſtri fomite conſtabat : idem tamen, ſi exſtinctus eſſet incuriâ Veſtalium, ad Solis accendi radios ſolet : atque adeo Solis etiam, ſive ætherei ignis ſymbolum erat. De Ægyptiis tamen non refragor, ſiquis Aquam ab iis priùs cultam arbitretur : cujus cauſſam inferiùs adducam. Sed de nationum cæteris longè aliter cenſendum. Ab iis enim prima ex elementis Tellus honorem nacta eſt divinum. Cujus etiam rei laudare teſtem poſſumus Platonem. Vt qui in Cratylo tradat, Græcorum antiquiſſimos tantummodo coluiſſe Solem, Lunam, Aſtra, Cælum, Tellurem. Nec mirum adeò, ſi miſeri illi ab æthereis corporibus prolapſi etiam ſint ad cultum Telluris : quando poſt cælos ea princeps eſt Mundi pars : unde & Cæli ac Terræ nominibus, etiam in Sacris literis, rerum intelligitur univerſitas. Imò Deus die prima feciſſe dicitur Cælum, & Terram : ut planè his debeatur principatus; utcunque diebus ſequentibus major iis acceſſerit ornatus. Etiam uti in cælis Sol, & ſidera, continuò ſe ingerunt in ſenſus : ita in partibus mundi inferioribus primò oculis, & corporis, & mentis, Telluris ſe bona offerebant. Videbant homines, hanc eſſe locum & ſedem ſuam : atque eandem eſſe altricem & hominum, & omnium animantium : hanc quoque eſſe metallorum, & omnium divitiarum, productricem. Heſiodus ideo principem illi in elementis tribuit locum : uti & Pherecydes Syrius. Plato quoque in Timæo vocat Deorum antiquiſſimam. Etiam Avicenna libro de

Cælo cap. ult. censet : Naturam primo sibi propositam habuisse productionem Terræ ; deinde autem elementa cætera , quia his egeat terra ad custodiam sui. Denique prope omnium ea est veterum opinio , Terram esse Antiquam matrem : quam Cælo nuptam dixere,quia ut in rerum generatione Cælum refert marem ; sic in eadem Tellus esset alma mater. Non dubium igitur , quin ea præ aliis visa sit cultum promereri divinum. Vt mirer à scriptore Sapientiæ Salomonicæ cultum eum præteriri. Nam cap.XIII,2, refert cultum cæli, siderum, ignis, aëris, venti, & aquæ : de terra silet, quam tot gentes coluere. Hoc, ut liqueat, de gentium præcipuis dicam.

CAPVT LII.

De cultu Telluris, ac primùm apud Phrygas : ubi Cybele *dicta,* Dindymene, Berecynthia, Pessinuntia, Mygdonia , *atque aliter : ac ratio nominum ostensa. Cur eadem* Asporene *potius,quàm* Aspordene, *nuncupata. Cur* Phasiana, & Cimmeris,*vocata : cur item* Cybeba. *Quomodo hæc Dea in veteribus fingatur aris. Quando ejus simulachrum Romæ , & à quibus , & quomodo soleat circumferri : atque ut illud unà cum leonibus mos fuerit abluere in fluvio Almone. Amasius Deæ dictus* Attes,Attis,Attin,Atys. *Neronis Cæsaris versus immeritò irrisi à Persio. Qua mente à Catullo Attin* mulier *dicatur.*

INitium esto à Phrygibus ; quibus colebatur Tellus sub nomine Rheæ, Cybeles,& aliis,quæ cum caussis suis referam postea. Quæcunque autem de hac Dea ab antiquis accepimus,ea vel veterem tangunt historiam, vel ad rerum pertinent naturam. Priori modo trifariam possumus Rheam intelligere. Vno,ut Rhea,quæ communis omnium mater dicitur,sit Eva, mater omnium viventium , uxor Adami , qui antiquissimus est Saturnus , quatenus Saturni nomine hominem capimus,non naturam. Altero autem, ut Rhea sit uxor Noachi,qui & ipse Saturni nomine censetur,quatenus ab eo sunt, qui progeniti post universalem cataclysmum. Tertio,ut particulatim signetur veterum Phrygum regina , quæ Attin bubulcum adamavit, & à morte sua communis omnium mater dicta est, quia cum Tellure,verè omnium matre,uno eodemque honore divino coleretur. Hoc modo consideravimus Rheam lib.1, cap.XX. Quare tum ea nobis adducta , quæ ad historiam tum reginæ hujus, tum amasii ejus, pertinerent.

Nunc alteram de Cybele ordiar dissertationem,quatenus ea consideratur, ut pars est naturæ : perque illam vel sola, vel præcipuè, Terra adumbratur. Omnis hæc disquisitio nobis tripartita erit,vel si malis, sex membrorum, cùm quæque trium partium alias minimùm duas sub se comprehendat.

hendat. Primùm enim dicam, tum de variis matris Deûm nominibus, ac ſimulachro ejuſdem : tum de vero amaſii ejus nomine, & cur, qui natura erat vir, mulier dicatur. Deinde enarrabo, tum diverſa nomina, quibus vocantur Cybeles ſacerdotes; ac ritus, qui eos propiùs ſpectent : tum de ſacris ipſis, quis eorum auctor fuerit, & qui præcipuè in iis ritus obſervati. Denique exponam, quid tum per Cybelen, & Attinem, tum per ſacra eorum, myſticè denotetur.

Rheæ nomina longè ſe offerunt plurima : magnam verò partem ea petita ſunt à locis, ubi Diva coleretur. Talis eſt appellatio *Matris Phrygiæ* : ubi cur *mater* vocetur, exponam poſtea : quia autem in Phrygia, uti dictum, præcipuè coleretur, indeque cultus is Romam ſit tranſlatus, eò *Mater Phrygia* dicta eſt : uti & aliis vocata nominibus multis, pro locis Phrygiæ diverſis; ut ex Strabonis x attingebamus lib. primo. In his etiam eſt *Cybele*, vel *Cybelle*. Mediam enim nunc correptam habet apud poetas, nunc porrectam. Servius putabat ſic vocari, quia Cybelejo furore correpti ſoleant κυβιςᾶν τὴν κεφαλὴν*. Sed Strabonis nobis potior eſt auctoritas : cui & favet Heſychius : Κύβελα, ὄρη Φρυγίας. Κυβέλη, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν. *Cybela, montes Phrygiæ : Cybele, mater Deorum.* Stephanus : Ἐςι καὶ Κύβελλα Φρυγίας, καὶ Κύβελλον ἱερὸν, ἀφ' οὗ Κυβέλη ἡ Ῥέα λέγεται, καὶ Κυβεληγενὴς, καὶ Κυβελίς· *Etiam Cybella in Phrygia, & Cybellum templum; unde Rhea dicitur Cybele, & Cybeligena, & Cybelis.* Similiter quoque Feſtus, Suidas, & Etymologus : qui addit, Κύβελον montem in Bithynia ſtatui ab Alexandro Polyhiſtore. Nempe loca in confiniis conſtituta, nunc huic, nunc vicinæ tribui ſolent regioni.

* caput rotare.

Item Δινδυμήνη, ἡ Δινδυμία, teſte Stephano; qui Δίνδυμα ὄρη τῆς Τρωάδος facit. Δινδυμήνην, ut Strabo in x, ſic & Pauſanias dixit in Achaicis, & Bœoticis : Horatius item lib. I, od. XVI : μητέρα Δινδυμίην Apollonius in primo Argonauticôn. Minutum hoc, pro priori corruptè eſſe apud Heſychium, Δινδύμην, μήτηρ θεῶν ἀπὸ Δινδύμων ὀρῶν τῆς Φρυγίας· *Dindyme, mater Deum, à Dindymis, Phrygiæ montibus.* Vel Δινδυμίην, μητέρα reſcribendum.

Ἰδαία item ab Ida, monte Phrygiæ; ut eſt apud eundem. Atque ita Idæam matrem vocitat Halicarnaſſenſis lib. II : item Livius, Lucretius, Maro, Naſo, & quis non?

Berecynthia itidem à Berecyntho, Phrygiæ urbe; unde & regio ejus *Berecynthia*, iiſdem teſtantibus.

Peſſinuntia à Peſſinunte; quæ à Tullio de Aruſp. Reſp. dicitur, *ſedes domiciliumque matris Deorum.* In Galatia collocat Stephanus : ſed eâ parte ſitum, quâ Galatia magnam attingit Phrygiam; ut gemino eſt Strabonis loco in x. Et priùs Phrygiæ fuit. Ammianus lib. XXVI : *Valens Peſſinunta*

ſigna properè tulit, Phrygiæ quondam, nunc Galatiæ oppidum. Hinc Dea Romam tranſlata; ut à Livio traditum lib. XXIX, & Strabone lib. X; ac de eodem ſic Ammianus lib. XXII: *Vnde dextrorſus itinere declinato, Peſſinunta convertit, viſurus vetuſta Matris magnæ delubra: à quo oppido, bello Punico ſecundo, carmine Cumano monente, per Scipionem Naſicam ſimulacrum tranſlatum eſt Romam.* Imò non defuere, qui hanc in urbem cælitus fuiſſe delapſum Deæ ſimulachrum putarent: atque inde urbi, nempe ἀπὸ τοῦ πεσεῖν, quod eſt *cadere*, *Peſſinunti* nomen datum fuiſſe.

Etiam *Mygdonia mater* dicta eſt, non à Mygdonia Macedoniæ, ſed Phrygiæ: quam itidem agnoſcit Stephanus: Μυγδονία, μοῖρα Μακεδονίας, καὶ ἑτέρα Φρυγίας τῆς μεγάλης ἀπὸ Μύγδονος· *Mygdonia, pars Macedoniæ, & altera Phrygiæ Majoris, ſic dictæ à Mygdone.* Nec de alia intelligere licet illud Horatii lib. III, od. XVII:

> *Quàm ſi Mygdoniis regnum Haliattici*
> *Campis continuem.*

Vbi Mygdoniam non obſcurè contiguam regno facit Haliattico, hoc eſt, Lydiæ; cui primo Haliattis, pòſt Crœſus filius, præfuere. Vt neque dubitandum ſit, quin vera ſit lectio, quam omnes ejuſdem poetæ codd. præferunt lib. II, od. XII:

> *Aut pinguis Phrygiæ Mygdonias opes.*

Vtcunque genuinum alioquin videri poſſit:

> *Aut pinguis Phrygiæ, aut Mygdonias opes.*

Quomodo Servius citat in illud ſecundo Æn. *Trojanas ut opes*: credo, quia non altera, quàm illa Macedoniæ Mygdonia, toto mari Ægeo, & ultrà, diſſita à Phrygia, animo nobilis Grammatici obverſaretur. Mygdoniæ matris meminit Valerius Flaccus lib. III Argonaut.

> —— *Ancipitem lymphaverat urbem*
> *Mygdoniæ Pan juſſa ferens ſæviſſima matris.*

Quemadmodum & per *Mygdonios planctus* ſacra Phrygia intelligit lib. VIII:

> *Sic ubi Mygdonios planctus ſacer abluit Almo,*
> *Lætáque jam Cybele.*

Claudianus de conſulatu, quē Manlius Theodorus cùm Eutropio geſſit:

> *Perfoſſique ruant populo pallente leones,*
> *Quales Mygdonio curru frenare Cybelle*
> *Optat.*

Strabo in decimo, inter alia nomina, quæ Dea à Phrygiæ locis acceperit, etiam eſſe ait, quòd Πυλήνην vocarint. Quis locus dederit hoc nomen, nuſquam dicit. In epitome * Strabonis pro eo eſt, Πυλήνην, καὶ Κυμήνην. Πυληκαῖον in Phrygia agnoſcit Ptolemæus.

* pag. 146.

Etiam

Etiam Phrygiæ eſt mons Ἄγδιϛις, ſecundùm Pauſaniam in Atticis. Indeque etiam Rhea *Agdiſtis*, vel *Agdeſtis*, eſt vocata; quemadmodum ait Heſychius *. Aliis non Dea, ſed Attis, Cybeles amaſius, *Agdeſtis* videtur nuncupatus. Sed de iſto abunde dictum nobis lib. I, cap. XX.

* *in* Ἀγδιϛις.

In Troade, quæ Phrygiæ minoris pars, ſunt Ἄνδειρα oppidum, ac ſub Anderis μητρὸς θεῶν Ἀνδειρηνῆς ἅγιον· *Anderenæ, matris Deorum, delubrum*; ut eſt apud Strabonem in XIII. Ac aliquantò pòſt apud eundem legas, ut prope Pergamum ſit civitas Ἀσπόρδηνον: quo in nomine quia audiri videtur obſcena vox πορδῆς, *peditûs*, eò ab aliquibus vocari Ἀσπόρηνον: atque hic, inquit, eſt τὸ ἱερὸν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν Ἀσπορηνῆς· *fanum matris Deûm Asporenæ.*

Nec ſolùm à Phrygiæ, vel conterminis; ſed aliis etiam, quibus coleretur, longéque diſſitis locis, nomen Dea accepit. Vti cùm in Colchide dicta eſt *Phaſiana.* Meminit Arrianus in periplo Ponti Euxini: Εἰσβαλλόντων δὲ εἰς τὸν Φᾶσιν, ἐν ἀριστερᾷ ἵδρυται ἡ Φασιανὴ θεός· Εἴη δ' ἂν ἀπό γε τοῦ σχήματος τεκμαιρομένῳ, ἡ Ῥέα. Καὶ γὰρ κύμβαλον μετὰ χεῖρας ἔχει, καὶ λέοντας ὑπὸ τῷ θρόνῳ, καὶ κάθηται ὥσπερ ἐν τῷ μητρῴῳ Ἀθήνησιν ἡ τοῦ Φειδίου. *Intrantibus Phaſin à ſiniſtris Phaſiana Dea apparet; quam, ex ejus ſpecie atque forma, Rheam eſſe, conjicere licet. Manibus enim tenet cymbalum, leones habet ſub throno, ſedetque, ut illa Phidiæ Athenis in æde matris Deorum.*

Imò culta etiam Dea apud Cimmerios: unde Κιμμερὶς vocitata. Heſychius: Κιμμερὶς, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν· *Cimmeris, mater Deorum.*

Atque hæc ſunt nomina à locis, præcipuè Phrygiæ, impoſita huic Divæ. Ex cæteris unum ſuffecerit dixiſſe, quia cauſſa ejus ex ſacris Deæ petita eſt. Eſt hoc Κυβήβη, & Κυβήβα. Feſtus: *Cybebe mater, quam dicebant magnam, ita appellabatur, quòd ageret homines in furorem, quod Græci* κυβήβειν *dicunt.* Nec eſt, quòd quis *Cybelen* legendum arbitretur. Nam continuò ſubdit: *Cybele verò eadem dicta à loco, qui eſt in Phrygia.* Etiam *Cybebe* agnoſcit Euſebius in Odyſſ. B †: Κυβήβα διὰ τοῦ α, ἡ Κυβήβη διὰ τοῦ η, ἡ Ῥέα. *Cybeba per A, vel Cybebe per E, Rhea.* Etiam apud Heſychium legendum, Κυβήβη, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν. *Cubebe, mater Deorum.* At perperam vulgo Κυβήκη. Vti & apud eum legas, Κυβῆκαι, θεοφορεῖται, κορυβαντιᾷ. Vbi malim, Κυβήβει. Sanè apud eundem eſt, Κύβεβις, γάλλος, κίναιδος. Nempe uti Dea ipſa Κυβήβη, ita ſacerdos ejus Gallus κύβεβις, vel potiùs κύβηβις, pro quo κύβηβος eſt apud Euſtathium, loco antè memorato: ac ſimiliter Etymologus: Κύβηβος, παρὰ τὸ κύπτω, ὁ κατακύψας. Κυβήβειν, κυρίως τὸ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ῥίπτειν. Atque ad hoc κυβήβειν, quod notare ait *rotari in caput*, addit, matrem Deûm dictam eſſe Κυβήβην, quia Galli, qui ei miniſtrarent, furore correpti, capita vi jacerent, ut de Mænadibus loquitur Catullus ‡. Itaque & pro Κύβικος, puto Κύβιβος, vel κύβηβος, reſcribendum eſſe in illis Heſychii verbis, ut nunc leguntur: Κύβικος, ὁ καλεχόμενος

† *pag.* 1431, *edit. Rom.*

‡ *Carm. de Atti & Berecynthia.*

χόμενος τῇ μητρὶ τῶν θεῶν, κυβηλιϊκὸν τρόπον· *Cybicus, occupatus afflatusque à matre Deorum, ad morem Cybeliticum.* ſive, *ſacerdotum Cybeles.*

Atque hæc quidem de nominibus Deæ. Etſi verò in extrema demum operis hujus parte de ſimulachris Divûm agere animus ſit : hoc tamen loco non refugiam memorare aliqua de effigie matris Phrygiæ, quæ vetuſtis in aris compâret. Multum enim inde lucis acceſſerit iis, quæ ad ſacra Deæ pertinent.

Romæ ara eſt marmorea in ædibus, quæ fuere Cardinalis Cæſii. In ea eſt Cybele, capite turrito, inſidens currui à leonibus vecto ; dextrâ ſpicas ac milium, lævâ autem tympanum tenens ; ac pedum habens à tergo. Inſcriptio eſt, M. D. M. I. ET ATTINIS : ubi ſingulares literæ valent, *Magnæ Deum Matri Idææ* ; ut dixi lib. I. Subeſt verò inſcriptio iſta :

L. CORNELIVS. SCIPIO. OREITVS
V. C. AVGVR. TAVROBOLIVM
SIVE. CRIOBOLIVM. FECIT
DIE. IIII KAL. MART
TVSCO. ET. ANVLLINO. COSS.

Dextro latere binas eſt conſpicere inciſas faces tranſverſas, unà cum crotalis ; ſiniſtro autem fiſtulas. Quorum omnium figuræ in Collectione Inſcriptionum Gruterianâ exprimuntur pag. XXVII, num. III. Etiam Romæ, haut procul à Cæſia domo, eſt ara Cybeles; cujus prima facies habet inſcriptionem: averſa facies, duas lances, poculum, lituum, aliud inſtrumentum ad cochlearis modum. In latere dextro eſt pinus, & ſub ea taurus : appendent item tympanum, & fiſtulæ. In ſiniſtro autem latere eſt pinus, & ſub ea aries, atque appendent mithra, pedum, & quiddam ſimile lanci. Figuram etiam inſtrumentorum ibidem eſt videre expreſſam.

Item Romæ ædis Sancti Nicolai in Calcaria habet aram ingentem : inſcriptum ei hexaſtichon Græcè, cujus initium antea adduximus : Latinè verò habentur iſta :

PETRONIVS. APOLLODORVS. V. C
PONTIFEX. MAIOR. XV. VIR. SACR. FAC
PATER. SACR. DEI. INVICTI. MITHRAE
TAVROBOLIO. CRIOBOLIOQ. PERCEPTO
VNA. CVM. RVF. VOLVSIANA. C. F CON
IVGE. XVI. KAL. IVLIAS. DD. NN
VALENTINIANO. ET. VALENTE. AVGG. III. COSS
ARAM. DICAVIT

In latere aræ dextro turrita eſt Cybele à leonibus vecta : adſtat pinus, & ſub ea taurus. In lævo latere habes mithratum Attin, bis cinctum : dextra

dextra tenet fiſtulas, & crotala; læva autem pedum. Superiùs eſt cernere tympanum; ponè autem pinum,& ſub illa arietem: ſub hiſce ſeorſum eſt taurus. In parte averſa videas tranſverſas tædas,lituum, pateram, guttum ſive urceum, & ſympinium. Habes apud Gruterum pag.XXVIII. Ac ibidem pluria reperias id genus.

Atque ex his inter alia videre eſt, qualis eſſe effingi ſoleat Cybele. Simulachrum hoc ejus circumgeſtabatur Romæ VI Kal. April. Quod fieri quomodo ſoleat, docet Dionyſius Halicarnaſſenſis lib. II Antiquit. Vbi ſic de matris Idææ ſacris ſcribit: Θυσίας αὐτῇ, καὶ ἀγῶνας ἄγουσιν ἀνὰ πᾶν ἔτος οἱ στρατηγοὶ κατὰ τοὺς Ῥωμαίων νόμους· ἱερᾶται δὲ αὐτῆς ἀνὴρ Φρὺξ, καὶ γυνὴ Φρυγία· καὶ περιάγουσιν ἀνὰ τὴν πόλιν οὗτοι μητραγυρτοῦντες, ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος, τύπους τε περικείμενοι τοῖς στήθεσι, καὶ καταυλούμενοι πρὸς τῶν ἑπομένων τὰ μητρῷα μέλη, καὶ τύμπανα κροτοῦντες. Ῥωμαίοι δὲ τῶν αὐθιγενῶν οὔτε μητραγυρτῶν τις, οὔτε καταυλούμενος πορεύεται διὰ τῆς πόλεως, ποικίλην ἐνδεδυκὼς στολὴν, οὔτε ὀργιάζων τὴν θεὸν τοῖς Φρυγίοις ὀργιασμοῖς, κατὰ νόμον, ἢ ψήφισμα βουλῆς. *Quotannis enim Romani prætores ſacrificant ei, ac ludos celebrant: ſacrum autem faciunt Phryx, & Phrygia, Deamque per urbem circumferunt, ſtipem colligentes magnæ Deæ, ex more, imagines de pectore geſtantes, & ad eorum, qui ſequuntur, in honorem matris Phrygiæ, hymnos tibiâ concinentes, tympanáque pulſantes. Nullus verò eſt ex indigenis Romanis, qui matri magnæ ſtipem colligat, aut tibiâ canens per urbem incedat, variâ indutus veſte, aut orgia ejus Phrygio ritu celebret: idque ſic ſtatutum lege, aut ſenatuſconſulto.*

Etiam ſimulachrum hoc Deæ Almonis fluvii undis abluebatur. Ovid. IV Faſt.

> *Eſt locus, in Tiberim quà lubricus influit Almon,*
> *Et nomen magno perdit in amne minor.*
> *Illic purpureâ canus cum veſte ſacerdos*
> *Almonis, dominam, ſacraque lavit aquis.*

Vbi non ſolam Cybelen lotam indicat; ſed etiam ſacra; uti leones; unde Claudianus:

> *Prælatoque lavas Phrygios Almone leones.*

A cognominibus Deæ, & iis, quæ ad ſimulachrum ejus attinent, venio ad amaſium ejus: in cujus nomine non conveniunt veteres. Plurimùm Αττης vocari ſolet: unde Pauſanias in Achaicis, ὁ αὐτὸς Αττης *: &, Αττῃ πεποιημένων †: item, τὰ ἐς τὸν Ατλην ‡. Apud Heſychium etiam eſt, Ατλης *, τὸν Ατλην φασὶ Λάκωνες. Aliis tamen Ατλις. Harpocration: Ατλις, Δημοσθένης ὑπὲρ Κτησιφῶντος. Ο Αττις παρὰ Φρυξὶ μάλιστα τιμᾶται, ὡς πρόπολος τῆς μητρὸς τῶν Θεῶν. ATTIS, *de quo Demoſthenes pro Cteſiphonte: Attis à Phrygibus maximè colitur, velut famulus matris Deorum.* Verùm hodie Demoſthenis codd. habent Αττης. Sed alterum etiam rectum eſſe, liquet ex Suida, qui Ατλις agnoſcit; ſi ſtandum editione Mediolanenſi, Aldinâ, & poſtea conſecutis: imò & in

* *ipſe Attes.*
† *Atta factum, dicatumque.*
‡ *illa Atten ſpectantia.*
* *Attes, ſic Atten vocant Lacones.*

& in MSo ſic reperit H. Stephanus. Interim ſuſpectior eſt locus, quia non ordine ſuo vox ea ponitur; ſed inter Ἀττίζω, & Ἀττίθασσον. Adducuntur ibidem verba hæc Demoſthenis, orat. pro Cteſiphonte ſive de Corona: Ὕης Ἄττης, Ἄττης Ὕης. Sed hodie apud Demoſthenem ibi Ἄττης legitur. Ac Strabonem quoque; qui & ipſe in decimo †, ubi iſta ex Demoſthene adducit, Ἄττης habet. Validius, quòd ibidem adferuntur hæc ex Theopompi comœdia, quæ Καπηλίδες ‡ inſcribebatur: Κολάσομαί γε σὲ, καὶ τὸν σὸν Ἄττιν· *Puniam te, tuumque Attin.* Vnde Suidas collegit, accuſandi caſu non Ἄττια dici, ſed Ἄττιν. Ac habes hoc non ſemel apud Diodorum in tertio. Eſt igitur, ut ὄφις: ac gignendi caſu Ἄττιος, & Ἄττεος facit. Vnde & in veteri ara, quæ eſt Romæ in æde Beati Nicolai:

> Μητέρι τῇ πάντων Ῥείῃ, τεκέων τε γενέθλῃ,
> Ἄττει θ' ὑψίστῳ καὶ συνιέντι τὸ πᾶν.
> *Omnium Opi matri, ſimul omni progeniei,*
> *Attique excelſo, quem nihil orbe fugit.*

Accuſativum ejus reperias in Latina etiam inſcriptione:

> *Qui colitis Cybelen, & qui Phryga plangitis Attin.*

Sed poſſit hæc forma etiam eſſe ab Ἄττις Ἄττιδος, ut dicimus, Πάρις τοῦ Πάριδος, τὸν Πάριδα, καὶ Πάριν. Sic τοῦ Ἄττιδος σῶμα * eſt apud Diodorum Siculum loco antè memorato. Eſt quoque Romæ, in S. Luciæ, ara ingens marmorea; cujus inſcriptio ſic incipit †: DIS. MAGNIS. MATRI. DEVM. ET ATTIDI SEXTILIVS, &c. Similiter habes in veteri inſcriptione aræ, quæ Romæ eſt in ædibus Colotianis ‡: M. D. M. ID. ET ATTIDIS MINOTVRANI *. Vbi priora, ut dictum, valent, *Magnæ Deum Matris Idææ.* In ſummo item aræ eſt: M. D. M. IDÆÆ. ET ATTIDI MINOTAVRO.

Imò & rectus eſt Ἄττιν Ἄττινος. Nempe ut alia pleraque tum in Σ, tum in N exeunt: qualia ἀκτὶς, ἀκτὶν· δελφὶς, δελφὶν· Σαλαμὶς, Σαλαμὶν: & Latinis, *pollis, pollen*; *ſanguis*, antiquè *ſanguen.* Xiphilinus ex Dione in Nerone: Ἐκιθαρῴδησέ τε Ἄττινα, ἢ Βακχὰς ὁ Αὔγουστος, *Auguſtus cecinit Attidem, & Bacchas.* Sic enim optimè in Catulli Gallijambum emendavit Scaliger: ubi in utraque Stephanica: Ἄττιν τινα, *Attin quendam.* Macrobii quoque eſt lib. I Saturn. cap. XXI: *Circa matrem Deum, & Attinem.* Item inſcriptione aræ marmoreæ, quæ Romæ eſt in ædibus cardinalis Cæſii: M. D. M. I. ET ATTINIS; ubi ſingulares literæ quid valeant, nihil attinet toties repetere. Etiam Menoreæ in Hiſpania eſt fragmentum cum inſcriptione hac:

M. BADIVS. HONO
ET. CORNELIVS. SILV
TEMPLVM. MATR. MA
ATTHIN DE. S. P.

Vbi

† *pag.* 471, *edit. Pariſ. an.* 1620.

‡ Copæ, *ſive mulieres cauponantes.*

* *Attidis corpus.*

† *Collect. Grut. pag.* 28, *num.* 2.

‡ *ibid. num.* 4.

* *Pro* Minoturani *reſcribendum* Menotyranni: *ac inſcriptione item proxima* Menotyranno *pro* Minotauro: *ut monitum Cl. Salmaſio, notis in Lampridium.* Μηνοτύραννος *eſt menſium rex, & anni moderator: quod Soli convenit. At Attis eſt Sol: ut planius fiet cap.* 54.

Vbi extrema valent, *Matri Magnæ, & Attini de ſua pecunia* : vel, *de ſuo poſuit.* Recto uſus Cæſar Nero * :

— Berecynthius Attin ,
Et qui cæruleum dirimebat Nerea delphin.

Quæ cur Perſius derideret, non magis cauſſa erat, quàm hoc ejuſdem :

Sic coſtam longo ſubduximus Apennino.

Vel etiam :

Et raptum vitulo caput ablaturo ſuperbo.

Ac imprimis illud :

Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis.

Vbi ob oculos habuit Nero illud Catulli de nuptiis Pelei, & Thetidos :

Multi raucisonis efflabant cornua bombis.

Nec immeritò Seneca † diſertiſſimum vocat verſum illum Neronis :

Colla Cytheriacæ ſplendent agitata columbæ.

Denique & Ἄττυς τοῦ Ἄττυος dixere ; ut Φόρκυν Φόρκυνος , & Φόρκυς Φόρκυος. Imò & conſonarum , quæ geminantur, alterâ abjectâ, *Atys, Atyos.* Vnde Galliambis in veteri editione ‡ Catulli inſcriptio eſt , *De Berecynthia , & Aty.* Ac poeta ipſe ſic carmen orditur :

Super alta vectus Atys celeri rate maria.

Et ſimiliter toto poematio.

Quia verò Attis ſeſe evirârat, ideo ſe apud Catullum vocat mulierem :

Ego mulier, ego adoleſcens, ego ephebus, ego puer.

Ita quoque eſt in editione prima ; quæ Regii Lepidi prodiit anno cIɔ cccc lxxxi. Aliqui legunt *puber* : ſed obſtat , quod Attis pro temporis ratione conditionem ſuam recenſet, ac per gradus ad pueritiam devenit : ut non potuerit pubertatis mentio fieri, niſi poſt adoleſcentiam. Sententia igitur eſt, nunc in mulierem ſum converſus, qui antè adoleſcens, antè ephebus, imò ante puer eram. Seſe autem vocat mulierem, uti pro *Gallos* inibi maluit dicere *Gallas.* Nihilo melius eſt *innuber* : quod duobus placuit eruditiſſimis viris. Nempe ut *innuber* ſit ἀπογάλακτος, ſicut *ſububer* ὑπομάστιος , ut veteres gloſſæ interpretantur. Nec enim *innuber* eâ ſignificatione dicitur : ſed longè aliâ ; idque ab *uber* pro *pingui* : quomodo Agellius * *oſtreas innuberes* dixit, quæ ſenio Lunæ factæ ſunt macilentæ.

* *apud Perſium ſat. 1.*

† *lib. 1 Natural. Quæſt. cap. 9.*

‡ *Regii Lepidi an. 1481.*

* *lib. 20, cap. 8.*

CAPVT LIII.

Sacerdotes matris Phrygiæ vocati Curetes; *sed distinguendi Curetes Ætolici, Phrygii, ac Cretici. Vnde* Curetes; *ac eâdem, unde* Acarnanes *dicantur. Nec* Curetes *solùm, sed &* Corybantes *appellatos, &* Cabiros, & Telchines, & Gallos, *& eorum antistites* Archigallos; *ratioque horum adducta nominum. Sacerdotes Cybeles Samiâ eviratos testâ, tanquam aliis cotibus acutiori: nec propterea rectè putasse Nonium,* Samium *idem esse ac* acutum. Gallantes, *pro* furentibus. *Vestis Gallorum diversicolor. Caput iidem rotabant; unde* tremuli *dicuntur B. Hieronymo. Inungebant capillos; faciem candidâ velabant bysso; mulierum instar formabant gressum suum; ut Deam sanguine suo placarent, lacertos cruentabant; denique à populo mendicabant æra. Sacra Deæ vocata* Μητρῷα. *Sacros Deæ ludos vocari Megalenses; à quibus diversos esse ludos Magnos, sive Romanos. Quis auctor sit Megalensium. Dea Phrygia à leonibus gestata. Aries ei mactatus, unde* Criobolia *dicta: item taurus, ex quo nomen* Taurobolio; *quod &* vulgo Tauropolium. *Pinus in his sacris gestata; quæ cæsa ex luco Cybeles. In iisdem sonuisse lituum, crotala; præcipuéque cymbala, tympana, tibias. Edisse se jactabant ex tympano, bibisse ex cymbalo: deque variis, unde biberent, vasis; item aliis sacrorum instrumentis.*

DE variis matris Deûm nominibus, & simulachro ejus; de amasio item Attine; hactenus vidimus. Accedo ad secundum; quod est de sacerdotibus, & sacris. In sacerdotibus duo considerabimus; tum nomina, quibus variè sunt appellati; tum ritus, qui eos propiùs tangunt.

Sacerdotes Rheæ quàm multa sortiti sint nomina, docet his verbis Strabo in x: Οἱ παραδιδόντες τὰ Κρητικὰ, καὶ τὰ Φρύγια, ἱερουργίαις τισὶν ἐμπεπλεγμένοι *, τῶν μὲν μυστικαῖς, ταῖς δ' ἄλλως, περί τε τὴν τοῦ Διὸς παιδοτροφίαν τὴν ἐν τῇ Κρήτῃ, καὶ τοὺς τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ὀργιασμοὺς ἐν τῇ Φρυγίᾳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Ἴδην τὴν Τρωικὴν τόποις. Τοσαύτη δ' ἐστὶν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ποικιλία, τῶν μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς Κουρῆσι τοὺς Κορύβαντας, καὶ Καβείρους, καὶ Ἰδαίους Δακτύλους, καὶ Τελχῖνας ἀποφαινόντων· τῶν δὲ, συγγενεῖς ἀλλήλων, καὶ μικράς τινας αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς διαστελλόντων †· ὡς δὲ τύπῳ εἰπεῖν, καὶ κατὰ τὸ πλέον ἅπαντας ἐνθουσιαστικούς τινας, καὶ Βακχικοὺς, καὶ ἐνοπλίῳ κινήσει, μετὰ θορύβου, καὶ ψόφου, καὶ κυμβάλων, καὶ τυμπάνων, καὶ ὅπλων, ἔτι δ' αὐλοῦ καὶ βοῆς ἐκπλήττοντας κατὰ τὰς ἱερουργίας ἐν σχήματι διακόνων τε, καὶ τὰ ἱερὰ τρόπον τινὰ κοινοποιεῖσθαι· ταῦτά τε, καὶ τῶν Σαμοθρακῶν, καὶ τὰ ἐν Λήμνῳ, καὶ ἄλλα πλείω, διὰ τὸ τοὺς προσπόλους ‡ λέγεσθαι τοὺς αὐτούς· Ea sic reddidit interpres: *Qui Cretenses res tradunt, Phrygiásque, ii quibusdam sacris ministeriis implicant Curetes, cùm arcanis, tum aliâs Iovis in Creta educationi puerili, & Matris Deum sacrificiis in Phrygia ac locis circa Idam Trojæ montem. Ingens est diversitas ista-*

* MSus ἐμπεπλεγμένα.

† MSus διεστελλομένων.

‡ MSSi προπόλους.

rum narrationum : alii eosdem cum Curetibus ponunt Corybantas, Cabiros, Idæos Dactylos, Telchines : alii cognatos inter se, & exilibus distinctos differentiis. Ut in summa dicam, ab omnibus furore quodam divino correpti, & bacchantes describuntur; qui armatâ saltatione cum tumultu & strepitu, tintinnabulis, tympanis, armis, tibiâ, & clamore, in sacrificiis perterreant homines sub administrorum specie. Atque hæc sacra quodammodo communia habere pleraque censentur cum Samothraciis, Lemniis, aliisque compluribus ; ideo quòd iidem omnium famuli perhibentur. Hactenus Strabo. Κυρῆτες unde dicti sint, non convenit. Cujus caussa est, quòd triplices sint Curetes ; Ætolici, Phrygii, & Cretici. Ætolici inhabitarunt Chalcidem: cumque priùs comam alerent, sed ab iis, quibuscum de Lelanto campo decertarent, capillis apprehenderentur in pugna, noluere deinceps pugnare intonsi : atque ex eo dicti Κυρῆτες, quia κυρὰ est *tonsura :* uti contrà, qui trans Acheloum habitarent, vocati *Acarnanes*, quia non tonderentur, ex α στερητικοῦ, & κείρειν, sive καρεῖν, quod est *tondere :* unde & nomen *carminis*, non ejus quod canitur, sed quo carminatur. Ab his igitur Chalcidis Curetibus censent Curetas Phrygiæ matris administros esse ortos : ac propterea nomen, quod secum attulerant, retinuisse. At Curetas Creticos sic nominatos censent, vel ab ætate, quia κῦροι, sive κόροι, hoc est, adolescentes forent : (tales enim erant, qui in armis saltarent) vel à ministerio, quia Iovem κόρον, hoc est, puerum, educassent. Aliis tamen placet, Rheam partui propinquam è Phrygia arcessivisse Curetas in Cretam : quomodo vetus nominis ratio & in his habuerit locum. Et favet huic opinioni Euripides in Bacchis; ubi Curetas magnæ matris, & Iovis alumnos, pro iisdem habet. *Corybantes* dici putarunt, quia κορύπτοντες βαίνοιεν, hoc est, *saltantes incederent.* Cumque de Curetibus ambiguum sit, num origine sint Chalcidenses, an Phryges : de Corybantibus magis convenit, eos esse αὐτόχθονας *, & Aborigines Phrygum. *Cabiros* ajunt vocatos à Cabiro, Berecynthiæ monte. *Idæos Dactylos*, dictos quidem *Idæos* ab Ida monte, ad cujus pedem habitarent : *Dactylos* autem, quia quinque essent numero, ac totidem haberent sorores : ut juncti repræsentarent numerum τῶν δακτύλων, sive *digitorum.* Denique *Telchines* appellatos, quia novem numero Rheam è Rhodo comitati essent in Cretam : quæ priùs *Ophiusa*, postea *Telchinis* †, uti incolæ *Telchines.* Nec tamen de istis veteres omnes convenere : sed alii alias adduxere caussas : quas apud Strabonem legere est. Planéque est verisimile Καβείρους potiùs ab Hebræo fonte esse ; ut diximus cap. XXXI.

* *indigenas.*

† *Strabo in l. 4.*

Sacerdotes quoque Deæ hujus *Galli* vocabantur. De nominis caussa diximus antea ‡. Nunc itaque contentus sum Herodiani illo lib. I : Ἐν δὲ τῷ προειρημένῳ Πεσινοῦντι πάλαι μὲν Φρύγες ὠργίαζον ἐπὶ τῷ ποταμῷ Γάλλῳ παραρρέοντι, ἀφ᾽ οὗ τὴν ἐπωνυμίαν φέρουσιν οἱ τῇ Θεῷ τομίαι ἱερώμενοι. *Pessinunte eo quem diximus,*

‡ *lib. I, cap. 20.*

diximus, Phryges olim celebrabant Orgia, juxta fluvium Gallum: à quo etiam evirati Deæ sacerdotes nomen suum obtinent. Præcipui eorum dicebantur *Archigalli*: uti Plinio lib.xxxv, cap.x, Tertulliano in Apologetico cap. xxxv, veteri Iuvenalis interpreti in sat. ix *, & in vett. inscriptionibus: ubi legas †, IVLIANI ARCHIGALLI: sed imprimis illustris illa ‡: C. CAMERIVS. CRESCENS. ARCHIGALLVS. MATRIS. DEVM. MAGNÆ. IDÆÆ. ET. ATTIS. POPVLI ROMANI. VIVVS. SIBI. FECIT.

* vers.62.
† Gruter. Collect. pag. 30, num.2.
‡ p.308, num.7.

In hisce sacerdotibus, ac famulis Deæ Matris, novem ista præcipuè spectantur; eviratio, furor, vestitus multicolor, capitis jactatio, capillorum inunctio, mollities incessus, lacertorum sectio, ejulatus, & æruscatio.

Solitos evirari, idque ad tibiæ cantum, ostendimus lib.i, cap.xx. Fiebat autem id testâ Samiâ. Caussam adfert Plinius lib.xxxv, cap.xii: *Samiâ testâ Matris Deûm sacerdotes, qui Galli vocantur, virilitatem amputant; nec aliter citra perniciem, si M. Cælio credimus; qui linguam sic amputandam objecit gravi probro.* Gallorumque exemplo quidam simplicis homo ingenii, ut sese ulcisceretur de uxore, Samiâ testâ sibi, & penem, & coleos demessuit. Quâ de re sic Lucillius in vii Sat.

> *Hanc ubi vult malè habere, ulcisci pro scelere ejus,*
> *Testam sumit homo Samiam, sibique illico telo*
> *Præcidit caulem, testesque una amputat ambo.*

Adducit Nonius in *Samium*: quod Grammaticus ille exponit *acutum*: ridiculè planè, cùm coticulæ quidem sectioni maximè accommodatæ è Samo peti soleant: eoque *samiare* dixerint pro *Samia cote acuere*: at non propterea gladium, rostrum, vel saxum, Samium pro acuto liceat dicere. Verba autem Lucilii adduxi, uti corrigit Hadr. Iunius. At pro istis, *Sibique ilico telo*, in membranis Nonii nostri MSSis est, *Ibi an uno telo inquit*: in aliis autem pro *an uno*, est *anulo*. In vulgatis etiam pro *præcidit*, est *præcessit*. Ac Victorius lib. xvii, cap. xvii ait, *Animadvertendum illic à præcido præteritum tempus præcessit formatum esse.* Sed nunquam à *præcido*, fit *præcessi*: & in optimis, quas dixi, membranis nostris, clarè *præcidit* legitur: quæ absque dubio vera est lectio.

Alterum erat de furore Gallorum: de quo item pluscula diximus lib.i, cap.xx. Suffecerit igitur hoc loco, quòd inde *gallare* dicantur, qui gallorum imitantur insaniam. Varro Eumenidibus *:

> *Nam quæ venustas hic adest gallantibus †?*
> *Quæ casta vestis?*

Vbi & mentio vestis: quæ tertium ex novenis erat. Hæc multicolor fuit. Ποικίλῳ στολῷ * vocat Dionysius lib.ii Antiq. Vnde Fulgentius in Mythol. *Ideo &* (sacerdotes Cybeles) *multiplici veste, quod omnis potentia ornata sit.*

* apud Nonium in Castum.
† Gallatibus est in Aldina, & MSo nostro. Sed gallantibus jam olim rectè editum in Mediolanensi anni 1500.
* variam stolam.

De

De capitis jactatione itidem diximus*. Ac meminit ejuſdem Naſo in ɪv Faſt. —*molleſque miniſtri*

Cædunt jactatis vilia membra comis.

* *lib.I,cap.20.*

Et Lucanus lib. ɪ†: —*Crinemque rotantes*

Sanguineum populis ulularunt triſtia Galli.

† *verſ.565.*

Ac ad hanc capitis rotationem, non, uti Eraſmus putabat, ad Divæ anilitatem, pertinet, quod *tremuli* dicuntur apud B. Hieronymum epiſt. ad Marcellam: *Hiſtrio nunc mollis in Venerem frangitur, nunc tremulus in Cybelen.*

Crines etiam aromatis erant dilibuti. Præterea vultum candidâ velabant byſſo. Sic molles iſti, corporibus luxurie diffluentibus, femineum in morem incedebant. Quæ tria, inter alia, complexus eſt B. Auguſtinus lib. ᴠɪɪ de Civit. Dei cap. xxᴠɪ: *De mollibus eidem Matri Magnæ, contra omnem virorum mulierumque verecundiam, conſecratis, qui, uſque in heſternum diem, madidis capillis, facie dealbatâ, fluentibus membris, inceſſu femineo, per plateas, vicoſque Carthaginis, etiam à populis, unde turpiter viverent, exigebant.* Madidis quippe capillis dicit, ut Iarbas de Ænea, ad Cybeles comites alludens, ɪᴠ Æn. ait:

Et nunc ille Paris, cum ſemiviro comitatu,
Mæoniâ mentum mitrâ, crinemque madentem,
Subnixus, rapto potitur. —

Vbi Servius, *madentem* exponit, *unguentatum.* *Facie dealbatâ* idem ac *linteæ veſtis candore puro luminoſi*; ut pro eo dixit Appulejus xɪ Met.* Fluentia membra cum inceſſu femineo adſignat; uti de Mæcenate dixit Vellejus in ſecundo: *Otio, & mollitiis, penè ultra feminam fluens.* Quomodo item Martialis ait lib. ᴠ, epigr. xʟɪɪ:

* *pag.201, edit. Raphel.*

Spadone cùm ſis eviratior fluxo.

Et tam molles tamen quædam maſculè videbantur agere. Nam, inſpectante populo, lacertos ferro cruentabant: partim ad placandam Deam, quia ſanguine, ac præcipuè humano, propitiari numina credebantur: partim ob cauſſam naturalem, quam inferiùs dicam. Hoc de ritu ſic Statius Papinius in decimo Thebaidos:

Sic Phryga terrificis genetrix Idæa cruentum
Elicit ex adytis, conſumtaque brachia ferro Scire vetat.

Appulejus lib. ᴠɪɪɪ Metam. *Diuque capite demiſſo, cervices lubricis intorquentes motibus, crineſque pendulos rotantes, & nonnunquam ſuos incurſantes muſculos, ad poſtremum ancipiti ferro, quod ferebant, ſua quiſque brachia diſſecant.* Tertullianus Apologet. cap. xxɪᴠ: *Archigallus ille ſanctiſſimus ſanguinem impurum lacertos quoque caſtrando libabat.* Prudentius Paſſione S. Romani:

Cultrum in lacertos exſerit fanaticus,
Sectiſque Matrem brachiis placat Deûm.

Sidonius carm.xi, sive Epithalamio Ruricii, & Iberiæ:

Hic &, Sigæis specubus qui Dindyma ludit,
Iam sectus recalet Corybas.

Quem locum non satis cepit doctissimus Savaro: nam *sectus* interpretatur, sincipite tonsus, unde κυρῆτες vocati. Atqui longè est verisimilius, eum respicere ad illud, quòd Corybantes in sacris Cybeles brachia secarent ferro. Nisi simplicius videatur, *sectus* exponere *eviratus, castratus*, ἐκτετμημένος τοὺς ὄρχεις, qui & simpliciter ἐκτομίας. Possis etiam ad hanc sectionem referre Ovidii, & Tibulli locos, quos adduxi lib. i, cap. xx.

De ejulatu ac planctu Gallorum, ibidem legi.

Stipem quia cogerent mendicando, eò dicti μητραγύρται, hoc est, *æruscatores magnæ matris*. Vidimus de eo Oratoriarum Institut. lib. iv, cap. vi, sect. iv. Ac infrà, cùm de Idæa matre agetur, ostendam, hoc commune fuisse Rheæ, & Isidi. Romæ autem nonnisi ad paucos, eosque præfinitos dies, colligere stipem licuit: idque ne implerent animos superstitione: quam rationem adfert Tullius in secundo de Legibus. Atque hæc æruscatio etiam Carthagine obtinuit B. Augustini temporibus: ut cognoscere est ex verbis superiùs * adductis.

* *hoc ipso capite.*

A sacerdotibus Cybeles, venio ad sacra ipsa: ubi ut priùs dicta sint, videndum: deinde considerabimus rem ipsam. Sacra hæc, quia fierent in honorem matris Idææ, eò Μητρῷα vocabantur: unde Μητρωακὴ βίβλος † Procli Lycii: quo de opere inferiùs ‡ loquar. Quia verò eadem Dea appellaretur Μεγάλη θεός, ἡ μήτηρ, eò & sacra ejus Μεγαλήσια dicebantur: unde & Latinis *Megalenses ludi*: nempe quia in honorem Magnæ Matris fierent. Hoc liquidò testantur Cicero de Haruspicum Responsis, Varro lib. v de L. L. Livius lib. xxix. At valde fugit ratio sive Donatum, sive Asperum, vel alium, cujus de Comœdia & Tragœdia quædam vitæ Terentii, à Suetonio Tranquillo perscriptæ, subjiciuntur. In iis legere est: *Megalenses, magnis Diis consecrati.* Quod longè aliter est. Nam magnis Diis, quales tres illi, Iupiter, Minerva, Iuno, consecrati erant ludi Romani, sive Magni: quod clarè dicit M. Cicero lib. v Act. in Verrem. Atque hos instituit Tarquinius Priscus; ut est apud Livium lib. i. At Megalenses demum inducti, ubi Mater Magna Pessinunte advecta est Romam: quod contigit anno Vrbis Iↄ xlix, M. Cornelio Cethego, & P. Cornelio Tuditano coss. Hunc antiqui illius Grammatici errorem secutus etiam eruditus Hispanus, Antonius Goveanus: eoque nomine reprehendi meruit à disertissimo Mureto *.

† *de sacris magnæ matris.*
‡ *cap. sequenti.*
* *Annotat. in Terent.*

Hæc de nomine sacrorum matris Idææ. Nunc de re dicendum: ubi quinque hæc occurrunt. Primùm de auctore. Deinde de animantibus ad sacra

ſacra Deæ pertinentibus. Hinc de arbore, quæ in ſacris ejus geſtabatur. Exinde de ſacris Muſicis, quorum iis uſus. Denique de poculis, facibus, aliiſque inſtrumentis, quæ in iiſdem ſacris uſurparunt.

Sacra Cybeles primus inſtituit Dardanus; ut ait Clemens Alex. Admonitione ad gentes. Sed Attes Lydus, de quo tam multa antè diximus, primus eorum auctor ſtatuitur à Luciano de Dea Syria. Multum verò honori eorum detractum eſt temporibus Conſtantini Magni; qui Dindymenen matrem, unà cum leonibus utrimque ſimulachro appoſitis, in forum tranſtulit Byzantinum; ut à Zoſimo in ſecundo Hiſtoriæ novæ proditum eſt.

Proximum eſt, videamus de animantibus, quæ cernere erat in ſacris Cybeles. Hujuſmodi erant leones, vehendæ Deæ: item aries, & taurus, ut mactarentur. De leonibus, ex Arriani periplo locum antea adduximus, cùm de Phaſianâ matre ageremus. De iiſdem Zozimus loco proximè memorato. Item Claudianus lib. I de R. P. *— Blandique leones*

Submiſere jubas, aditis gaviſa Cybelle
Exilit, & pronas intendit ad oſcula turres.

Ab ariete, qui & in vett. lapp. conſpicitur, dictum ſacrum κριοβόλιον: cujus in iiſdem mentio fit. Is aries arbori alligabatur, priuſquam mactaretur. Quod Iulius Firmicus tractum ait ab exemplo Abrahæ patriarchæ. *Vide*, inquit, *quid ſibi ludibrioſius hoſtis invenerit. Abrahæ immolaturo filium juſſu Dei aries ſupponitur, & in vicinæ arboris radicibus immolatur.*

Itidem taurus, quem in iiſdem aris videmus, nomen ſacro dedit taurobolio, ibidem memorato. Imò ut criobolii, ſic taurobolii quoque mentio eſt apud eundem Firmicum, ſecundum certiſſimam doctiſſimorum hominum * emendationem. Quare cognomen hoc ταυροβόλυ variis convenit Deabus. Nam & Minerva Ταυροβόλος in Andro inſula colebatur, teſte Suida: & Diana quoque vocata eſt ταυροβόλος, quia confecerit telis ſuis taurum à Neptuno immiſſum Hippolyto, ut fabulantur. Simplicius ſanè dixeris, id nomen tributum Dianæ, ut Deæ venatrici.

* *Ioa. Wouweriі, & aliorum.*

Cæterum apud Heſychium, & Suidam, etiam ταυροπόλη, & ταυροπόλιον: atque itidem in Collectione Inſcriptionum Gruteriana non ſolùm *Taurobolium*, ſed etiam *Tauropolium* legitur. Quid mirum? quando & Diana non modò ταυροβόλος, ſed etiam ταυροπόλος nuncupatur. Hoc nomen ei Iſter † in III Miſcellan. datum putabat, quia taurum illum Hippolyto immiſſum in varias egerit terras. Apollodorus autem malebat ex eo eſſe nomen, quia Dea ipſa tauri inſtar cuncta circumeat: quod Græcè eſt πολεῖν. Simpliciſſime dixeris, Lunam, quæ eſt Diana, jure vocari ταυροπόλον, quia corniculata, eoque tauri referens cornua, curſu ſuo diu noctuque omnem luſtrat terrarum orbem.

† *apud Suidam in ταυρόπολος.*

De pinu libro primo diximus, ut ea in medio continens simulachrum Attinis, ac lanis circumvoluta, & ramis coronata violaceis, gestari soleat in sacris. In gestatione ea cum planctu & ululatu illidebant pectus suum: unde Statius Papinius *, versibus ex parte antea memoratis:

* lib. 10 Thebaidos vers. 165, & seqq.

Sic Phryga terrificis genitrix Idæa cruentum
Elicit ex adytis, consumtaque brachia ferro
Scire vetat: quatit ille sacras in pectora pinus,
Sanguineosque rotat crines.

Vbi extrema verba videntur expressa ex isto Lucani lib. I, paullo ante nobis adducto: —— *Crinemque rotantes*
Sanguineum populis ulularunt tristia Galli.

Sic enim pro *Sanguinei* rescripsi, partim Papinii loco impulsus, partim vett. editt. atque etiam MSSis: in his illo, quem habeo comitate Amplissimi, & veteri amicitiâ, atque affinitate, junctissimi, Davidis de Ruyter, in Brabantica Fœderatæ Belgicæ Curia Senatoris.

De pectore autem in pinum illiso similiter Claudian. lib. I in Eutropiũ:
Cymbala ferre licet, pectusque illidere pinu,
Inguinis & reliquum Phrygiis abscindere cultris.

Ea pinus cædebatur ex luco pineo Cybelæ sacro: de quo sic Dea ipsa IX Æneidos:
Pinea sylva mihi multos dilecta per annos
Lucus in arce fuit summâ.

Et Prudentius in martyre Romano:
An ad Cybelles ibo lucum pineum?

Instrumenta musica, quibus in sacris Cybeles uterentur, varia erant. In his etiam lituus, & crotalum: ut ex vett. aris superiùs vidimus. Sed præcipua fuerunt cymbala, tympana, & tibiæ: cymbala ex ære, tympana ex tergo animantis, & tibiæ ex buxo. Vnde Statius Papinius in VIII Thebaidos: —— *Gemina æra sonant, Idæaque terga,*
Et moderata sonum vario spiramine buxus.

Ac eopse etiam ordine junxerat Catullus carmine sæpius memorato:
—— *Sequimini*
Phrygiam ad domum, Cybelles Phrygia ad nemora Deæ.
Vbi cymbalûm sonat vox, ubi tympana reboant,
Tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo.

Itidem tria hæc, ac præterea cornua, expressit Lucretius lib. II:
Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum
Concava, raucisonoque minantur cornua cantu,
Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentis.

Sæpius

Sæpius duo ex his jungere contenti ſunt poetæ. Vt tibiam, & cymbalum, Claudianus lib. I de R. P.

Non buxus, non æra ſonant. ——

At tympana, & cymbala, lib. I in Eutropium:

—— *Habeas pro Marte Cybellen,*
Rauca Celenæos ad tympana diſce furores,
Cymbala ferre licet.

Sæpe etiam unius ſolùm meminere. Vt cymbali Maro III Æn.

—— *Corybantiáque æra.*

Vnde dea dicta Χαλκόκροτος. Heſychius: Χαλκόκροτος, ἡ Ῥέα, διὰ τὰ κύμβαλα· *Æriſona, Rhea, propter cymbala.* Tympani item mentio in hoc Catulli de Attine: —— *Cepit manibus leve tympanum*
Leve tympanum Cybelle, tua mater initia.

Atque alibi Varronis locum adducimus ὄνος λύρας. Ad tibiam pertinet illud in Ciri:

Ictave barbarico Cybelès antiſtita buxo.

Et Papinii hoc, quincto Thebaidos:

—— *Cùm ſacra vocant, Idæáque ſuadet*
Buxus. ——

Porrò ex tympano etiam comediſſe, ex cymbalo bibiſſe, arguit Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: ubi commemorat, ut initiati ſacris Atyos, Cybeles, & Corybantum, ſoleant dicere: Ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβάλου ἔπιον, ἐκερνοφόρησα, ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυον· *Ex tympano comedi, ex cymbalo bibi, craterem geſtavi, ingreſſa ſum thalamum.* Iulius Firmicus hanc formulam ſic refert libro de errore profan. relig. *De tympano manducavi; de cymbalo bibi; & religionis ſecreta perdidici: quod Græco ſermone dicitur:* ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικός. Ita ille.

Poculis etiam variis uſi. De cymbalo, unde biberent, jam vidimus. Variæ etiam formæ vaſa referunt aræ vett. ſuperiùs memoratæ: quæ poculi, pateræ, gutti ſive urcei, & ſympinii vocabulis nuncupant editores.

Alia quoque inſtrumenta in iiſdem repræſentantur: ut mitra, faces, lances, pedum. Ferrum etiam geſtabant. Lucretius lib. II*:

Telaque præportant violenti ſigna furoris.

Vbi ſignificat cultros, quibus lacertos ſive brachia vulnerabant; ut aliquanto antè vidimus.

* verſ. 621.

CAPVT LIV.

Per Matrem Phrygiam significari principium Naturæ passivum, præcipueq; Lunam ac Tellurem: sive vim generatricem, quatenus à Luna derivatur, à Terra autem recipitur. Cur dicta Mater tum Deorum, tum hominum. Cur vocetur Μαῖα, Δημήτηρ, Φερέφαττα. *Attis notat tum fruges, tum Solem. Procli Lycii* Μητρῷακά. *Quid significarint per Gallorum castrationem, per lacertorum cruentationem, per Deæ ablutionem, per caput ejus turritum. Cur* Ὀρεία *dicta. Vnde sit, quòd feminæ Cilissæ, ac Mysicæ, caput velent tegmine, quod turrim referat. Quid in sacris Cybeles signarint faces, tympanum, cymbalum: quid item Attinis fistula, & virga. Cur aer terram vehere dicatur. Cur Rheæ cor sacrarint.*

QVæ hactenus attulimus de Cybeles sacris, ea partim adducta, ut meliùs veteres intelligantur scriptores; partim ut animadversa cæcitate gentilium, gratiores erga Deum simus, Christumque ejus; qui Euangelii luce tenebras de mentibus dispulit nostris. Nunc ad alterum venio caput, quomodo pleraque omnia eorum, quæ hactenus enarravimus, rerum adumbrarint naturam.

Ab ipsa ordiar Dea. Hæc si attendatur, prout numen est naturale: quemadmodum per Saturnum intelligitur principium naturæ activum, ac cælum imprimis, inque cælo potissimùm Sol: ita quoque per uxorem ejus capere oportebit principium naturæ passivum, ac præ naturæ cæteris, in cælestibus quidem Lunam, in elementis autem Tellurem. Itaque Hesychius, cùm priùs dixisset, Κυβήβην (sic enim apud eum esse legendum, diximus antea) subjungit, eandem esse Rheam, per quam nunc Luna intelligitur, vel Tellus; nunc junctim vis Lunaris, & Tellus eam recipiens, utraque ut rerum omnium generatrix. Addit Hesychius, eandem esse Βένδιν: nempe quia hoc nomine comprehendebant Lunam, & Tellurem; ut pleniùs dicetur, cum de Thracum cultu agam. Sed utcunque Rhea, & Bendis, tum Lunam, tum Tellurem signet; hic loci solùm consideramus, quatenus Tellurem designat; unde & *Rhea* dicta est. Nec enim Ῥέα est ἀπὸ τοῦ ῥέειν, quod est *fluere*, sive quia sit caussa pluviæ; quam rationem adducit Phurnutus: sive quòd per eam intelligatur fluxus naturæ seminalis; prout tradit Epiphanius in Ancyroto: sed ut gentium sacerdotes pro ἀὴρ maluere, literis trajectis, Ἥρα: ita iidem pro ἔρα, quæ est *Terra*, mysterii ergo maluere ῥέα. Hanc dixere *Matrem magnam*, quia matris est párere, & uberibus nutrire. Tellus autem est omnium hominum materies, & alimonia. Ac omnium quidem Deorum mater vocatur, quatenus designat principium totius Naturæ passivum; ut Saturnus, maritus ejus, activum; quod antea paucis

paucis attigi, & pluribus postea demonstrabitur. Sed prout hominum omnium mater dicitur, intelligi per eam debet Terra, communis omnium nostri mater. Quò pertinet illud Lucretii in secundo *:

Concedamus, ut hic terrarum dicat & orbem Esse Deûm matrem.

* vers. 657.

Et passim se alia offerunt id genus. Contentus igitur ero hoc Iulii Firmici, sive Villium malis dicere: prout in plerisque codd. exaratum esse, Lilius innuit Gyraldus in suo de Diis syntagmate †. Ejus Firmici verba sunt: *Phryges, qui Pessinuntem incolunt, circa Galli fluminis ripas, terræ cæterorum elementorum tribuunt principatum: & hanc volunt omnium esse matrem.* Propterea etiam Μαῖα est nuncupata; ut Proclus in Timæum ‡ testatur: sed addit, & Nocti id nomen datum; ut in isto:

† de Rhea p. 35, vers. ult.

‡ pag. 294, edit. Basil.

Μαῖα θεῶν ὑπάτη νὺξ ἄμβροτε, πῶς τάδε φράζεις;
Maja suprema Deûm, Dea Nox, qui talia faris?

Sanè & Somnus nos alit; imò, ut creditur vulgo, glires eo pinguescunt. Μαῖα autem τροφὸς, *nutrix*. Verùm cùm Rheæ id nomen tribuitur, non solùm *nutricem*, sed & *matrem* liceat reddere. Nam, Eustathio * teste, μαῖα etiam *genetrix*, atque adeò *avia*. Vtraque appellatio optimè convenit Rheæ, sive Telluri: unde & Δημήτηρ, (quæ quasi Γῆ μήτηρ dicitur, estque frugum productrix) etiamque Περσεφόνη sive Φερέφαττα, quatenus eadem, ac Δημήτηρ, habetur: Μαίας nomine nuncupatur. Vtrumque nemo nos meliùs docuerit Porphyrio in quarto de Abstinentia animalium: Τῆς δὲ Φερεφάττης, παρὰ τὸ φέρβειν τὴν φάτταν, φασὶν οἱ πολλοὶ τοὔνομα τῶν θεολόγων. ἱερὸν γὰρ αὐτῆς ἡ φάττα. διὸ καὶ αἱ τῆς Μαίας ἱέρειαι, ταύτην αὐτῇ ἀνατιθέασι. Μαῖα δὲ ἡ αὐτὴ τῇ Περσεφόνῃ, ὡς ἂν μαῖα καὶ τροφὸς οὖσα. Χθονία γὰρ ἡ θεὸς, καὶ Δημήτηρ ἡ αὐτή· *Multi ex theologis ajunt, nomen Pherephattæ, quæ Proserpina est, esse conflatum ex* φέρβειν, *alere* (nisi legendum, φέρειν, ferre) *&* φάττα *palumbus: quoniam palumbus ei sacer. Ideo &, quæ sacerdotes sunt Majæ, palumbum ei offerunt. Maja autem est Proserpina, quæ verè* Μαῖα, *sive nutrix. Terrestris enim Dea est, ac eadem quæ Ceres.* Et fortasse eadem est Romanorum Dea Maja: de qua inferiùs dicetur.

* Iliad. α, pag. 10, Rom. edit. & alibi.

Nunc videamus, quid significetur per amasium Cybeles, ab ea castratum, hinc mortuum, sed qui postea revixerit; uti fabulantur. De isto sic Iulius Firmicus ‡ scribit: *Etiam hæc sacra physicâ volunt esse ratione composita. Amare terram volunt fruges: amatum verò hoc ipsum volunt esse, quod ex frugibus nascitur: pœnam autem, quam sustinuit, hoc volunt esse, quòd falce messor maturis frugibus facit. Mortem ipsius dicunt, quòd semina collecta conduntur. Vitam rursus, quòd jactæ semina annuis vicibus reconduntur.* Aliter tamen hæc interpretatur Macrobius lib. I Saturn. cap. XXI: ubi per Atyn, non fruges capit, sed Solem; cujus adspectu nihil est jucundius terræ. Nempe ut par ratio sit, ac est fabulæ de Venere & Adonide: ubi itidem Venus est Terra, Adonis autem

‡ lib. de errore profana religionis.

Sol,

Soi. Nihil igitur mirum, ſi inſcriptione eâ, cujus initium ſuperiùs appoſuimus, omnia toto orbe dicatur Attis noſſe. Quid enim fugiat Solem?

—— Videt hic Deus omnia primus:

ut de eo cecinit Naſo *. Sed facilè iſta conciliaveris; quando, ut dictum †, & Venus, & mater Phrygia, non ſolum ſunt Tellus, ſed etiam Luna. Quatenus Luna intelligitur, Sol amatur: quatenus Tellus capienda, & Sol amatur, & fruges.

* *Met.* 4, *fab.* 5.
† *cap.* 27, *hujus lib.*

A Cybele, & Attine, venio ad ſacra eorum; de quibus præclarè olim diſſeruerat Proclus Lycius; is cujus commentarium in Timæum, deque Platonica Theologia opus, & tot alia habemus. Μητρωακὴν βίβλον inſcripſerat, de quo ita Suidas: Ἔγραψε Πρόκλος μητρωακὴν βίβλον, ἣν εἴ τις μετὰ χεῖρας λάβοι, ὄψεται ὡς οὐκ ἄνευ θείας κατακωχῆς τὴν περὶ τὴν θεὸν θεολογίαν ἐξέφηνεν ἅπασαν. ὥστε μηκέτι θράττεσθαι τὴν ἀκοὴν ἐκ τῶν ἀπεμφαινόντων θρήνων· *Scripſit Proclus librum de Magna Deorum Matre: quem ſiquis ſumſerit in manus, videbit, ut, non ſine inſpiratione divina, omnem de illa Dea theologiam manifeſtârit; ne aures hominum amplius turbentur ob lamenta, & planctus, qui in ſacris Deæ exhibentur.* Poſtquam verò inſigne hoc opus injuriâ temporum periit; non abs re erit, ſi & de ſacris iſtis præcipua myſticè exponamus. Præit autem Varro lib. XVI rerum divinarum, apud Auguſtinum lib. VII de Civit. Dei ‡: *Eandem dicunt matrem magnam: quod tympanum habeat, ſignificari eſſe orbē terræ: quod turres in capite, oppida: quod ſedes fingantur circa eam, cum omnia moveantur, ipſam non moveri: quod gallos huic deæ, ut ſervirent, fecerunt, ſignificare eos, qui ſemine indigeant, terram ſequi oportere; in ea quippe omnia reperiri: quod ſe apud eam jactant, præcipitur, qui terram colunt, ne ſedeant; ſemper enim eſſe, quod agant. Cymbalorum ſonitus, ferramentorum jactandorum, ac manuum, & ejus rei * crepitus, in colendo agro, quid ſit †, ſignificat. Ferramenta illa erant ‡ ideo ex ære, quod eam antiqui colebant ære, antequam ferrum eſſet inventum. Leonem adjungunt ſolutum ac manſuetum, ut oſtendant, eſſe nullum genus terræ tam remotum, ac vehementer ferum, quod non ſubigi, colique conveniat.* Pleraque iſtorum illuſtrabimus: etiam ſuperaddam aliqua hîc intacta.

‡ *cap.* 24.

* *fort. pro* ejus rei, *leg.* æris.
† *pro* quid ſit *fortaſſe leg.* quod ſit.
‡ *Verba hæc* Ferramenta illa erant, *in quibuſdam codd. deſiderari, monet Vives.*

Ac primùm videamus, cur, ut pluribus veterum teſtimoniis antea oſtendimus, ſacerdotes virilia reſecuerint, cur lacerarint lacertos, cur fluvio laverint ſimulachrum Deæ. Primum reſpicit ſegetem, quæ demetitur. Eſt autem in meſſe vis ſeminalis. Nam ut vis prolifica eſt à verendis, ſic ſemina à ſegete. Vt ſemina hæc terræ mandentur in novæ ſegetis ſpem, aratro ſcindendus eſt ager. Hoc aratione lacertorum repræſentabant. Sed non ſufficit ager, niſi irrigetur, vel flumine, vel pluviâ. Itaque ſimulachrum Deæ die ſolemni abluebatur. Ita hæc ſacra interpretatos eſſe gentiles, docet Tertullianus adverſus Marcionem lib. I, cap. XIII: *Ipſa quoque vulgaris ſuper-*

ſuperſtitio communis idololatriæ, cùm in ſimulachris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet; ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus ſuum ingenio obumbrat, figurans Iovem in ſubſtantiam fervidam, & Iunonem ejus in aerem †, ſecundum ſonum Græcorum vocabulorum: item Veſtam in ignem; & Camenas in aquas, & Magnam Matrem in terram ſeminalia demeſſam, lacertis aratam, lavacris rigatam.*

* *quia* Ζεὺς, *à* ζέειν, *hoc eſt, fervere, dici credebatur.*

† *quoniam* Ἥρα *ex* ἀὴρ κατὰ μετάθεσιν.

Cur turrim Dea capite gerat, exponit Lucretius in ſecundo:

Muralique caput ſummum cinxere coronâ,
Eximiis munita locis quod ſuſtinet urbis.

Niſi cũ Giffanio, & optimis membranis noſtris, malis *eximis*; quod valebit *planè imis*: ut ex ſit αὐξητικὸν, quemadmodum in *edurus*, & ſimilibus. Eandẽ cauſſam adfert Servius in III Æn. * *Quòd autem turritam geſtat coronam, oſtendit, ſuperpoſitas terræ eſſe civitates, quas inſignitas turribus conſtat.* Atque idem tradit in X Æn. ‡ Item Phurnutus his verbis: Πυργωτὸν δὲ (ἡ Ῥέα) περίκειται στέφανον, ἤτοι διὰ τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὀρῶν τίθεσθαι τὰς πόλεις ὀχυρωτάτου ἕνεκεν, ἢ ἐπεὶ ἀρχηγὸν ἐστι τῆς πρώτης, καὶ ἀρχετύπου οὐσίας τοῦ κόσμου· *Turritam circumdata eſt coronam, vel quia antiquitus in montibus ædificarentur urbes, quò eſſent munitiores: vel quoniam eſſet cauſſa, & origo principalis mundi ſubſtantiæ.* Sed prior ratio eſt ſimplicior: ut turrita dicatur, quia Tellus turres & oppida habet: unde & Maro *;

* *verſ.* 113.

‡ *verſ.* 254.

Alma parens Idæa Deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes.

* *lib.* 10, *verſ.* 252.

Ex eo autem, quòd Dea geſtaret turrim, factum eſt, ut feminæ Turcicæ hodiéque gaudeant tegumento turrim imitante: velut oculatus teſtis P. Gillius. Verba eruditiſſimi apponam viri è lib. II de Boſporo cap. XIX: *Templum Phrygiæ Deæ, matris Deorum, Rheæ nuncupatæ, in clivis debuit potius eſſe, quàm in maritima planitie; ex eo, quòd montibus gaudeat, ideóque* Ὀρεία ‡ *appelletur, & Turrita Dea; quia olim arces, quibus Rhea patrocinatur, in montibus ſitæ eſſent, ob loci robur. Rheam, habentem caput turritum, mulieres Cilices, & Turcicæ, & Myſiæ, imitantur, ferentes capitis tegmen, turris ſimilitudinem gerens.*

‡ *Diodorus Siculus lib.* 3, *& Phurnutus cap. de Rhea.*

Faces notabant fulmina; tympana autem, & cymbala, ſignabant tonitru. Eſt hæc ſententia Phurnuti: qui eò magis inclinavit, quia Ῥέαν ἀπὸ τοῦ ῥέειν, quod eſt *fluere*, dici putaret; atque eo reſpici, quòd imbres cælo mittantur. Atqui, inquit, οἱ ὄμβροι ὡς ἐπιπολὺ μετὰ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν συμβαίνει γίνεσθαι· καὶ ταύτην παρεισάγουσι τυμπάνοις, καὶ κυμβάλοις, καὶ κεραυνοῖς, ἢ λαμπαδοφορείοις χαίρουσαν· *Imbres enim ut plurimùm cum tonitru, ac fulmine, contingunt. Quare eam inducunt, ut gaudentẽ tympanis, ac cymbalis, & fulminibus, ſive facibus geſtatis.*

Cur fiſtulâ Attis ornetur, & virgâ, optimè expoſuit Macrobius loco proximè memorato. Nempe virga ſymbolum eſt regiæ poteſtatis, quam Sol obtinet omnium moderator. Fiſtulâ verò ſignificatur ventus, ſive aër,

qui terram ambit, imò etiam vehit ac ſuſtinet : ut loquitur, non Lucanus modò, qui à Cæſare quoque Scaligero * reprehenſus, propter illud † :

— Dum terra fretum, terramque levabit
Aër : —

ſed etiam Claudianus, cujus eſt :

Et qui perpetuò terras ambitque, vehitque,
Nec premat incumbens, nec ceſſerit ignibus aër.

* in 6 de Poetica, qui Hypercriticus inſcribitur.
† lib. I, verſ. 88.

Imò Plinius ipſe, qui lib. II, cap. v, de aëre ſic ſcribit : *Hujus vi ſuſpenſam, cum quarto aquarum elemento, librari medio ſpatio tellurem.* Atque aëris hujus, qui terris ſubeſt, & hunc terræ & aquæ globum vehit, ſymbolum etiã ſunt leones, vehentes currum matris Peſſinuntiæ. Vnde Lucretius in II :

Hanc veteres Grajûm docti cecinere poetæ
Sublimem ‡ in curru bijuges agitare leones,
Aëris in ſpatio magnam pendere docentes
Tellurem, neque poſſe in terra ſiſtere terram.

‡ *Lambinum ſecutus ſum. Optimæ tamen membranæ noſtræ habent,* Sedibus.

Et Macrobius loco antea memorato : *Hæc Dea leonibus vehitur, validis impetu ac fervore animalibus : quæ natura cæli eſt ; cujus ambitu aër continetur, qui vehit terram.*

Quia item omnia è terra naſcuntur, eò & cor illi ſacratum, quod vitæ fons eſt. Phurnutus in Rhea : Καρδίαν δ' ἀνατιθέασιν αὐτῇ, παριστάντες, ὅτι αἰτία τῆς ζωογονίας αὕτη ἐγένετο· *Cor ei conſecrant, indicantes eam eſſe cauſſam generationis animalium.* Quamquam & ſimpliciùs poſſis interpretari, quòd corde, tanquam affectus ſymbolo, toto ſeſe ipſos animo devoverint.

CAPVT LV.

Acceditur ad Syros : quo nomine ſtrictiùs uti Scripturas, laxiùs autem ſcriptores externos. Venenum *pro colore.* *Venus Byblia tum Luna eſt, tum Terræ & Aquæ globus. Per Adonidem ab apro interemtum denotari Solis in hiberna ſigna ingreſſum. Itidem per Deam Syriam, ſive Hierapolitanam, ſeu Iunonem Aſſyriam, unà cum Luna intelligi Tellurem, omnemque naturam Lunæ ſubditam. Variæ ex Luciano opiniones de eo, qui condiderit Deæ Syriæ templum. Similiter per Atergatin, ſive Derceto, unà cum Luna Tellurem indicari.*

DIu multumque inſtitimus Idææ Deûm matri : unde plurimum lucis capient alia aliarum gentium numina, itidem ad Tellurem reducenda : in quibus propterea futuri ſumus breviores.

Ordiar (ut primùm intra Aſiam me contineam) à Syris ; inde in Ægyptum abiturus. Syriæ autem nomine non jam Scripturæ more utor ; ubi *Aram :* (quam Syriam reddunt interpretes LXX) tum de Meſopotamia dicitur,

dicitur, quæ vocatur *Aram Nahemaim*, & *Padan Aram* : tum de Cœlesyria, unde legas *Aram Dammasek*, hoc est, Syria Damascena : item *Aram Zoba*, hoc est, Zophena, ut vocat Iosephus, & ita in aliis. Itaque eædem Sacræ literæ nomine Aram distinguunt Syriam à Phœnicia, & Palæstina; ut videre est Iud. x, 6, & II sive IV Reg. XXIV, 2. Laxiùs igitur Phœnices etiam complectimur; idque more Græcorum, ac Romanorum : quibus & Assyriorum, ac Syrorum nomina confunduntur. Vnde Ciceroni * Sardanapalus Syriæ rex, & eidem † Chaldæi in Syria statuuntur : Maroni ‡ item *Assyrium venenum* pro *Phœnicio*. Tyriam enim purpuram intelligit : quam *venenum* vocat exemplo tum Græcorum, quibus itidem φάρμακον pro *tinctura*; tum illo Cn. Mattii *,

* *Tuscul.* 5.
† *lib.* 1 *de Divinat.*
‡ *Georg.* 3.
* *apud Agell. lib.* 20, *cap.* 9.

Quos concha purpurâ imbuens venenavit.

Phœnicibus Venus Byblia magno in pretio erat. Lucianus de Dea Syria : Εἶδον ϰ̀ ἐν Βύϐλῳ μέγα ἱρὸν Ἀφροδίτης Βυϐλίης, ἐν τῷ ϰαὶ τὰ ὄργια ἐς Ἄδωνιν ἐπιτελέουσι· *Vidi & Bybli templum magnum Veneris Bybliæ : in quo & sacros ritus in Adonidis honorem celebrant.* Quibus ceremoniis hic cultus constiterit, ex eodem Luciano, & aliis, diximus cap. IV. Est verò Venus Byblia aggregatum ex Luna, & globo Terræ ac Aquæ, quatenus ab iis generantur omnia, quibus genus nutritur humanum : ut satis appositè *Venus* dicta sit, quia per eam vis generatrix intelligitur. Etsi verò & Venus Byblia sit Luna : si tamen fabulam de ea, & Adonide, penitiùs consideremus; parebit, magis omnia ad Terram, sive Terræ & Aquæ globum, quàm ad Lunam pertinere. Atque hoc etiam Macrobius ostendit; cujus verba ibidem † adduximus. Eamque interpretationem etiam in primo Vraniæ sequitur Iovianus Pontanus. Nam cùm fabulam istã enarrâsset, subjungit deinde :

† *cap.* 4.

Terra etenim Solem queritur deserta cadentem,
Invidit quem tristis hyems, cui sævior apri
Horret cana gelu facies. ——

Sol cadere dicitur, quando planè est australis, terrasq; nostras radiis ferit maximè obliquis. Id fit, Sole ingrediente signum Capricorni. Tum vitalis calor terras maximè destituit : unde Adonis, id est, Sol, dicitur occidi ab apro, hoc est, hieme, quæ apri instar sævit; vel Capricorno, quandoquidẽ Græcis est ϰάπρος, qui nobis ϰατ' ἀφαίρεσιν *aper*. Tota igitur hieme luget Venus, hoc est, terra, sive terræ vis generatrix. At quarto post mense incipit se Venus erigere, quia Sole Arietem subiunte, vernus terras calor aperit, ac laxat, easque fœcundat, instar mariti. Vnde ibidem Pontanus :

Ipsa Venus, postquam lachrymæ effluxere, genisque
Defecit liquor, & capiti coma longa revulsa est,
Ter mensem exanimis jacuit. vix denique quarto

Lucem hausit, vultus & adhuc suspirat amatos.

Et postea :

Ergo ubi Sol imo victor convertit ab Austro;
Tum gravidos aperitque sinus, & cæca relaxat
Spiramenta, novas veniat quà succus in herbas,
Et tandem complexa suum lætatur Adonim.

Quod verò de Venere Byblia diximus, idem statuendum videtur de ea, cujus templum in Libano, unius diei à Byblo itinere, à Cinyra, rege antiquissimo, erat exstructum; teste Luciano *.

* *de Dea Syria.*

Nec Astarte tantummodo Luna, sed & Tellus intelligenda; ut dictum cap. XXI: ubi fusè de hac egimus.

Itidem Syris, sive Assyriis, Dea Syria non solùm Luna est; sed etiam Terra. Idem enim numen sunt, ἡ τῆς Συρίας θεὸς, Ἥρη ἡ Ἀσσυρία, καὶ ἡ ἐν τῇ ἱρῇ πόλει θεός· *Dea Syria, Iuno Assyria, & Dea Hierapolitana.* De hac exstat erudita Luciani dissertatio : quam sic orditur : Ἔστιν ἐν Συρίῃ πόλις, οὐ πολλὸν ἀπὸ τοῦ Εὐφρήτεω ποταμοῦ· καλέεται δὲ ἱρὴ, καὶ ἔστιν ἱρὴ τῆς Ἥρης Ἀσσυρίης· *Est in Syria civitas non longè ab Euphrate fluvio; vocatur autem Sacra, & est sacra Iunoni Assyriæ.* Nec quòd Dea Syria sit Iuno, obstare ei existimandum, quòd Tellurem signare dicebamus. Nam Iuno Orienti est aggregatum ex Luna, & omni natura Lunæ subjecta; Aëris dico, & Terræ, atque Aquæ elementis : qua de re inferiùs agetur. Quocirca probè hoc convenit cum eo, quod Lucianus ibidem refert, audisse se ex sapiente viro, Deam hanc Hierapolitanam esse Rheam. Quod deinde his verbis confirmat : Σημεῖα δὲ ἡ θεὸς τὰ πολλὰ ἐς Ῥέην ἀπικνέεται· λέοντες γάρ μιν φέρουσι, καὶ τύμπανον ἔχει, καὶ ἐπὶ τῇ κεφαλῇ πυργοφορέει, ὁκοίοι Ῥέαν Λυδοὶ ποιέουσι· *Multa signa adsunt Deæ, quæ faciant, ut Rhea videatur. Nam & leones ipsam ferunt, & tympanum habet, & coronam in capite turritam gestat : qualem & Lydi Rheam effingunt.* Postea autem aliud etiam subdit, in quo itidem conveniat hæc Dea cum Rhea. Nam ut Galli Rheæ, sic & Hierapolitanæ Deæ sacerdotes castrari solent, exemplo Attinis.

Divæ hujus Hierapolitanæ simulachrum tota mulier erat. Plinius † tamen, de Bambyce, sive Hierapoli, loquens, Deam hanc prodigiosam vocat : atque eò hoc superiore retulimus libro *, quòd, eodem Luciano auctore, in Phœnicia coleretur Dea quædam figurâ semimulieris, & semipiscis. Sed hanc fuisse imaginem Atergatidis, sive Dercetûs, de qua mox dicemus, credamus sane Plinio, ac Luciano. At parùm fit verisimile, Assyriam Iunonem sic Bambyce sive Hierapoli effictam : neque id temere aliquis dixerit, qui de Syria Dea legerit Lucianum, hominem non modò doctissimum, sed præterea Syrum, testemque omnium oculatum; qui & cuncta

† *lib. 5, cap. 23.*

* *cap. 23.*

cũncta ex ſacerdotibus ipſis, atque aliis, ſe exquiſiiſſe profiteatur.

Templum hoc Hierapolitanæ ſeu Syriæ Deæ condidit Stratonice, Antiochi Σωτῆρος noverca, & uxor, quæ Combabum perditè adeò amavit. Sed vetus illius templum à quo exſtructum ſit, ob antiquitatem ejus non convenit. Aliqui tribuêre Libero, cum in Orientem ſuſcepiſſet expeditionem. Alii Attini Lydo ex Phrygia in Syriam profecto. Alii Semiramidi, cujus & imago ad ſiniſtram templi erat, dextrâ ædem demonſtrans, ut oſtenderet, non ſe, ſed Deam Hierapolitanam, coli oportere. Semiramidis autem fuiſſe imaginem, argumento erat columba aurea in vertice: quod ſymbolum non alterius, quàm Semiramidis fuiſſe, liquet ex iis, quæ libro ſuperiori * diximus. Alii denique tribuêre Deucalioni Scythæ: quo nomine non illum Moſis æqualem, ſed Noachum ſignari: liquet ex iis, quæ eruditus ille Syrus narrat † de antiquis hominibus univerſali diluvio ſublatis, & λάρνακι ſive arca, qua Deucalion cum uxore, & liberis, & omnis generis animantibus, fuerit ſervatus.

* *cap.23.*

† *lib. de Dea Syria.*

Deæ Syriæ ſæpius mentio eſt in Collectione Inſcriptionum Gruteriana pag. LXXXVI: unde & diſcere eſt, quomodo ſoleat effingi. Nempe, velata caput tiarâ, ſive diademate lunato, ac dextrâ tenens noctuam, lævâ autem quiddam non abſimile cochleari, parte pectoris nuda, reliquâ verò lacinioſâ veſte contecta.

Præterea Tellus intelligebatur ab Aſſyriis per Atergatin: quæ & Derceto, κατ᾽ ἀφαίρεσιν: nempe uti ab *aſparagus*, *ſparagus* *, *trux*, ab *atrox*, & ita in ſimilibus. Numen hoc bifariam conſideratur; ἱστορικῶς, ut eſt mater Semiramidis; quomodo ſpectavimus libri ſuperioris cap. XXIII: & φυσικῶς, prout eſt Rhea, hoc eſt, ἔρα, ſive Tellus; quo pacto exponit Phurnutus περὶ θεῶν, ut ibidem diximus. Ac ſimiliter Macrobius lib. I Sat. cap. XXIII: *Aſſyrii Deo, quem ſummum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt: ſubjungunt eidem Deam nomine Adargatim: omnemque poteſtatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramque intelligentes.* Et mox: *Simulachrum Adad inſigne cernitur radiis inclinatis: quibus monſtratur, vim cæli in radiis eſſe Solis, qui demittuntur in terram. Adargatis ſimulachrum ſurſum verſus reclinatis radiis inſigne eſt; monſtrando radiorum vi ſupernè miſſorum, enaſci quæcunque terrâ progenerat. Sub eodem ſimulachro ſpecies leonum ſunt, eâdem ratione terram monſtrantes, quâ Phryges finxere matrem Deûm, id eſt, terram, leonibus vehi.* Idem eo comprobatur à nobis, quòd Virgo, quæ Erigone dicitur, eadem credatur ac Atergatis, aut Ceres, eò quòd ſpicas teneat; ut teſtis eſt Baſſus, ſive alius, commentario in Germanici tralationem Arateam, ubi de Virginis ſigno tractat. Multum interea eò inclino, ut Atergatim non ſolam exiſtimem terram; ſed omnem naturam Soli ſubjectam: quæ

* *Varro apud Nonium in Sparagos.*

partim cæleſtis, ut Luna; partim elementalis, uti Aër, & Terra. Tria enim hæc Solis lumine illuminantur. Et ſanè receptæ eſt convenientius opinioni, radios dare Lunæ, quàm Terræ. Nec credibile eſt, Aſſyrios, quibus in ſummo honore duo erant dii, Adad, & Atergatis, eos Terram quidem alterutrum putâſſe numen; Lunam verò, quæ regina cæli dicitur, prorſus præteriiſſe. Denique alios etiam in Oriente videmus, uno eodemque numine Lunam, Aërem, Terramque, comprehendiſſe: uti Hieropolitanos; de quibus jam diximus.

CAPVT LVI.

Iſis cur Τιθήνη, & Πανδεχὴς, vocitata. Sacra ejus fiebant in honorem tum Lunæ, tum Telluris. Eadem Iſis, ac Ceres: unde & ſacra utriuſque conveniebant repræſentatione luctus. Eſſe hoc ab Amythaone, qui ſacra Cereris ex Ægypto detulit in Græciam. Ori Ægyptii natales, & quid per eum ſignificetur. Et Cybelen eſſe eandem, ac Iſidem: atque hinc provenire, quòd in utriuſque ſacris uterentur cymbalo, ac tympanis; item pane abſtinerent, ſtipem mendicarent, ferro ſeſe cruentarent. Eum qui totam atque integram ſacrorum gentilium cauſſam ſcire volet, & in hoc de Iſide negotio, & cæteris, attendere oportere, nec ad ſolam hiſtoriam, nec naturam ſolam, ſed ambarum convenientiam. Iſis maximè culta Bubaſti, & Copti, urbe Thebaidos vetuſtâ, Ægyptiorum & Arabum emporio; à qua & Αἰγυπτος, quaſi ἆια Κόπτος nuncupata.

AB Aſia magna in vicinam proficiſcor Ægyptum: ubi ſummus Iſidis honos fuit. Hoc nomine Lunam intelligi, oſtendimus cap. XXIV. Nec eò minus ad Tellurem reducitur; unde dicta Τιθήνη, *nutrix*, & Πανδεχὴς, *ſuſceptrix*: ut ex Platone monitum Plutarcho *. Idem aliter monſtrabimus. Antea diximus, genti Ægyptiæ in cælis principium boni effectivum eſſe Solem; ſub cælis, Nilum: utrumque Oſiridis nomine contineri. Similiter verò principium in cælis paſſivum erat iis Luna, quia à Sole illuminatur: ſub cælis verò Terra, quia Nili ſive Oſiridos defluxus eam aquâ fœcundat: utraque autem, & Luna, & Tellus, Iſidos nomine comprehenditur. Ac de Terra, cujus de numine agere jam nobis propoſitum eſt, arguit Servius in VIII Æn. & ex eo Iſidorus lib. VIII, cap. XI: *Iſis*, inquiunt, *linguâ Ægyptiorum eſt Terra; quam Iſin volunt eſſe*. Macrobii quoque eſt lib. I Saturnal. cap. XX: *Iſis junctâ religione celebratur, quæ eſt vel terra, vel natura rerum ſubjacens Soli: hinc eſt, quod continuatis uberibus corpus Deæ omne denſetur, quia terræ, vel rerum naturæ altu nutritur univerſitas*. Sed imprimis illuſtris eſt locus apud Iulium Firmicum de errore profan. relig. Verba ejus, malâ interpunctione laborantia, adducam prout cenſeo diſtingui opor-

* *lib. de Iſide & Oſir.*

oportere: *Defensores eorum volunt addere physicam rationem, frugum semina Osirim dicentes esse, Isin terram, Typhonem calorem. Et quia maturatæ fruges calore ad vitam hominis colliguntur, & à terræ consortio separantur, & rursus, appropinquante hieme, seminantur: hanc volunt esse mortem Osiridis, cùm fruges reddunt: inventionem verò, cùm fruges, genitali terræ fomento conceptæ, nova rursus cœperint procreatione generari.*

Præterea hoc inde cognoscitur, quòd Ceres sit terra frugifera; ut inferiùs fiet planius: Isis autem sit eadem ac Ceres; quemadmodum locuples testis est Herodotus in Euterpe: Ἶσις δέ ἐστι, κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν, Δημήτηρ· *Isis verò secundum linguam Græcorum est Ceres.* Et postea: Αἰγυπτιστὶ δὲ Δημήτηρ Ἶσις ἐστί· *Ægyptiâ linguâ Isis est Ceres.* Eadem mens Apollodori bibliothecæ libro secundo: Ἱδρύσατο δὲ ἄγαλμα Δήμητρος, ἣν ἐκάλεσαν Ἶσιν Αἰγύπτιοι, καὶ τὴν Ἰὼ Ἶσιν ὁμοίως προσηγόρευεν· *Constituit autem* (Io) *statuam Cereri, quam Ægyptii Isidem vocarunt: ac Ionem similiter nominarunt Isidem.* Plutarchus quoque, libro de Iside & Osiride, hanc firmat sententiam: imò & Minervam Saitidem eandem ac Isidem esse, disertim tradit. E nostris eadem de Cerere, & Iside, mens est B. Augustini, lib. VIII de Civit. Dei cap. XXVII. Verba ejus adducebamus lib. I, cap. XXVII. Vbi & illud monitum nobis, Isin Ægyptiam, & Cererem Atticam, magno distare temporum intervallo; ut satis liqueat, quando eædem dicuntur, id capiendum de iis, quatenus non ad historiam veterem, sed ad rerum pertinent naturam. Quomodo & eædem sunt Cedreno. Sic enim scribit*: Ὡς καὶ Δήμητρα λέγεται ἐφευρεῖν τὸν σῖτον, καὶ τὴν κριθήν. αὕτη δέ ἐστιν ἡ παρ' Αἰγυπτίοις τιμωμένη Ἶσις. *Sic & Ceres dicitur reperisse frumentum, & hordeum. Hæc est, quæ Isidis nomine colitur ab Ægyptiis.*

* pag. 24.

Quod si eadem Isis, ac Ceres, quemadmodum tot scriptoribus convenit: nihil mirandum, si ut in Isidis, ita in Cereris ac Proserpinæ sacris, luctus divæ soleat repræsentari. Quippe ad rationem naturalem, prout ex Firmico vidimus, luctus uterque referendus. Atque id eo de Cereris etiam sacris verisimilius est, quoniam ea ab Amythaone ex Ægypto translata sunt in Græciam; teste Clemente Alexandrino Admonitione ad Gentes.

Etsi verò Isis, ac Ceres, idem sint numen; non tamen universa per Isidem terra signatur; sed, ut Plutarchus † ait, ea quam Nilus fœcundat. Eoque ex Nili, & Isidis concubitu, Orus nascitur. Vti enim ex cælesti Osiride, ac Iside, genitus est Orus, quatenus eo notatur annus, vel tempus; sicut Hesychius, & Erotianus, interpretantur: ita ex subcælesti illo Osiride, & Iside, hoc est, Terræ à Nilo irrigatione, fit Orus subcælestis; quo indicatur tum aëris, tum terræ temperies, rebus producendis apta. Diciturque is Orus, ut docet Plutarchus ‡, apud Butum educatus à Latona; quia

† *lib. de Iside & Osiride.*

‡ *lib. de Iside & Osiride.*

quia terra illic irrigua eſt, &, quæ talis eſt, magis emittat vapores, quibus ſiccitas etiam aëris ad temperiem revocetur.

Etiam Iſidem eſſe Tellurem, comprobatur ex convenientia ſacrorum Iſidos, & Rheæ; quam Tellurem eſſe convenit. Tale eſt, quòd ut in ſacris Cybeles, quemadmodum vidimus *, ita & in ſacris Iſidos cymbala, & tympana obtinebant; imò & ſiſtra. Auſonius epiſt. xxv:

* cap. 53.

Cymbala dant flictu ſonitum, dant pulpita ſaltu
Icta pedum, tentis reboant cava tympana tergis.
Iſiacos agitant Mareotica ſiſtra tumultus.

In utriſque etiam ſacris, ad luctum indicandum, abſtinebant pane. Hinc Tertulliani † ille locus, alibi etiam nobis adductus ‡: *Sed bene, quod in noſtras xerophagias blaſphemias ingerens, caſto Iſidis, & Cybeles, eas adæquas.* Ac ſimiliter junxit hæc ſacra B. Hieronymus; cujus verba itidem * retulimus.

† de Ieiuniis.
‡ lib. 1, cap. 20.
* ibidem.

In utriſque etiam ſacris, & Iſidos dico, & Cybeles, mendicando ſtipem quærebant. Vnde Ovidius lib. 1 de Ponto eleg. 1:

Ecquis ita eſt audax, ut limine cogat abire
Iactantem Phariâ tinnula ſiſtra manu?
Ante Deûm matrem cornu tibicen adunco
Cùm canit, exiguæ quis ſtipis æra negat?

Vbi videmus, ex vulgi opinione, ſociari Iſidem, & Cybelen, ut diverſa numina: nec tamen ignoraſſe poetam, utrumque reduci ad unum, oſtendit, quòd continuò ſubjungat:

Scimus ab imperio fieri nil tale Dianæ.
Vnde tamen vivat, vaticinator habet.

Nam & Iſidem, & Cybelen, συνεκδοχικῶς uno complectitur nomine Dianæ: idque eo præcipuè motus, quòd, ut ex Macrobio antea vidimus, tam Iſis, quàm Cybele, ſignificent Naturam Solari ſubditam poteſtati; ubi præcipuè in conſiderationem veniunt Luna, & Tellus.

Sunt & alia, quæ ſacrorum arguant convenientiam. Quemadmodum etiam in ſacris Cybeles, quod ſuperiùs † oſtenſum, pectus tundebant, & brachia ferro vulnerabant: ita & in illis Iſidos. De quo ſic Maternus Firmicus lib. de errore prof. relig. *Hæc eſt Iſiaci ſacri ſumma. In adytis habent idolum Oſiridis ſepultum: hoc annuis luctibus plangunt: radunt capita, ut miſerandum caſum regis ſui, turpitudine dehoneſtati defleant capitis: tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum reſecant cicatrices; ut annuis luctibus, in animis eorum, funeſtæ ac miſerandæ necis exitium renaſcatur.* Vbi cauſſam ſacrorum ab veteri arceſſit hiſtoria. Sed integram ſi cauſſam poſcimus, ea fuerit hiſtoriæ veteris, ac naturæ imitatio: ut quemadmodum de aliis ſacris, toto penè opere docemus; ita hîc etiam non ſimplex ſit adducenda ratio, ſed duplicanda.

† cap. 53.

plicanda.

plicanda. Quippe ſacerdotes, hiſtoriæ, ac naturæ gnari, attendebant in re geſta, quid ſimile foret in natura: ac pro utroque formabant ſacra ſua, ut ita miſcellaneo cultu rei geſtæ memoriam, & rerum celebrarent naturam: illam, ad honorem principum defunctorum, ac ſolatium ſuperſtitum: hanc, ad inſtitutionem initiatorum, qui eâdem & ſacrorum ceremonias, & naturæ ſcientiam addiſcebant. Sed qui pleniùs ſacra Iſidos noſſe avet; inter alios Appulejum adeat poſtremo Mileſiarum libro.

Magnopere Iſis culta eſt Bubaſti: ubi & ei templum illuſtre in medio inſulæ Delta: ut eſt apud Herodotum in Euterpe. Etiam culta eſt Copti. Papinius lib. I Thebaidos:

Melius votis Mareotica fumat
Coptos, & æriſoni lugentia flumina Nili.

Vbi ſic vetus interpres: *Coptos, civitas Mareotica Ægypti; in qua Io verſa in Iſidem colitur, cujus ſacris ſiſtro celebratis Nilus exæſtuat.* Hujus urbis vetuſtatem ex eo cognoſcimus, quòd regina Iſis iſtic nuncium acceperit de nece mariti ſui Oſiridis, præque dolore abſciderit capillos: quo exemplo Iſiaci erant calvi; unde Iuvenalis ſat. VI:

Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo.

Imò & urbi, ubi hoc cognovit Iſis, hinc Κόπτος, vel Κοπτὼ, nomen eſſe datum, putarunt Græci, quia *κόπτειν* * ſignificat *διάιρεσιν* ‡ *καὶ τομὴν*, ut ait Euſtathius. Sed alii ex eo hoc vocabulum Vrbi impoſitum exiſtimant, quia cùm in ea degeret; privata ſit Oſiride: nam *Copti* vocem linguâ Ægyptiâ privationem notare. De utroque ſic Plutarchus lib. de Iſide & Oſiride: Τὴν δὲ Ἶσιν αἰσθομένην, κείρεσθαι μὲν ἐνταῦθα τῶν πλοκάμων ἕνα, καὶ πένθιμον στολὴν ἀναλαβεῖν, ὅπου τῇ πόλει μέχρι νῦν ὄνομα Κοπτώ· ἕτεροι δὲ τοὔνομα σημαίνειν οἴονται στέρησιν· τὸ γὰρ ἀποστερεῖν, κόπτειν λέγουσι. *Iſin, ubi hoc perſenſit, cincinnorum alterum reſecuiſſe, ac veſtem induiſſe lugubrem, iſtic, ubi eſt urbs nomine hodieque dicta Copto. Alii verò putant, vocem eam notare privationem: nam quod privare eſt nobis, id Ægyptiis eſſe* COPTEIN. Itaque & illic inclytum fuit Iſidos templum: quemadmodum indicat Ælianus de Animalibus lib. X, cap. XXIII. Item Pauſanias in Phocicis: ubi cùm retuliſſet, ut Ægyptii tum celebrent Iſidis feſtum, cùm Oſirin lugent, & quia tum Nilus incremento augeri anniverſario incipit, ſic vulgo eſſe perſuaſum, id provenire ab lachrymis Iſidos, ſuum lugentis Oſiridem; poſtea in hunc modum ſcribit: Τότε οὖν τὸν Ῥωμαῖον, ὃς ἐπετέτραπτο Αἴγυπτον, ἄνδρα ἔφη χρήμασιν ἀναπείσαντα ἐς τὸ ἄδυτον καταπέμψαι τῆς Ἴσιδος τὸ ἐν Κόπτῳ. καὶ ὁ ἐσπεμφθεὶς ἀνέστρεψε μὲν ἐκ τοῦ ἀδύτου· διηγησάμενον δὲ ὁπόσα ἐθεάσατο, καὶ τοῦτον αὐτίκα ἐπυνθανόμην τελευτῆσαι. *Tunc temporis ab homine Romano, qui provinciam nactus eſſet Ægyptum, quendam auro perſuaſum miſiſſe in adytum Cereris, quod Copti erat: atque illum quidem reverſum*

* *ſcindere, reſcindere.*
‡ *diviſionem ac ſectionem.*

versum esse: sed mox, ubi visa sibi exposuerat, vitâ excessisse cognovi. Hæc ostendunt, Coptum fuisse urbem & antiquissimam, & vetustâ Isidos religione celebrem. Vetustatem ejus quoque indicat Geographia Nubiensis, climatis secundi parte IV, ubi agens de urbe Ægyptia *Cuts* dicta, subjungit, (ut ex Arabico reddidere duo Maronitæ) *est hæc de antiquioribus urbibus, ædificata primis Coptitarum temporibus.* Vt planè iis assentiam, quibus Coptos toti Ægypto creditur nomen dedisse. Nempe ut Αἴγυπτος dicatur quasi αἶα Γύπτος, sive Κόπτος, vel τῆς Κόπτου. Atque hanc opinionem admodum firmat Ignatius, patriarcha Antiochenus, vir reconditæ eruditionis, epistolâ eâ, quam Arabicè perscripsit ad summũ virum, Iosephum Scaligerum. Verba illius Arabicè adducit in quincto de Emendatione Temp. capite eo, quod inscribitur, *De epocha Ægyptiorum Diocletianea.* Ac ibidem Arabica sic Scaliger ipse reddidit Latinè *: *Præterea quæsivistis super æra martyrum usitata ab Ægyptiis, quænam illa sit, & ob quam caussam ita appellata. Scito, ejus initium esse ab anno Regis Diocletiani impii* (ἀθέου) *decimo nono; in quo auxit persecutionem contra Christianos, cùm edixisset, eorum ecclesias destruere; item, ut quicunque idolis non sacrificaret, interficeretur. Quocirca hoc edicto martyrio affecti sunt* (ἐμαρτυρήθησαν) *fidelium terræ* τῆς Κόπτου, *sive Ægyptiæ, centum quadraginta quatuor millia; septingenta autem in fugam dissipata.* (διεσκορπίσθησαν) *Ab eo tempore incipit æra Elcupti,* (sive æra Coptia) *quam vocant* ÆRAM MARTYRVM; *eorum nempe, quorum sanguinem profudit Diocletianus.* Vbi clarè videmus, terram Elcupti, sive Copti, eandem dici, ac terram Ægyptiam. Strabo lib. XVI urbem vocat Κοπτὸν τῆς Θηβαΐδος ‡, ac libro proximo appellat πόλιν κοινὴν Αἰγυπτίων τε καὶ Ἀράβων *: ac ut paullo post dicitur, eo deferebatur ὁ Ἰνδικὸς φόρτος ἅπας, καὶ ὁ Ἀραβικὸς, καὶ τῆς Αἰθιοπικοῦ ὁ τῷ Ἀραβίῳ κόλπῳ κατακομιζόμενος. *mercimonium omne Indicum, & Arabicum, & Æthiopicum etiam, quod Arabico sinu advehitur.* Pluraque ibidem de hac urbe reperias. Ab ea dicitur præfectura sive Nomos Coptites, Plinio lib. V, cap. IX. Quem & vide lib. VI, cap. XXIII. Ptolemæus constituit sub XXVI latitudinis, LXII longitudinis gradu. Athenæus lib. I I Δειπνοσοφ. iis, qui calidioribus vexātur morbis, imprimis commendat vinũ Thebaicum circa Coptum nascens. Atq; hæc de Copto; quæ, ut diximus, Isiacis sacris inclyta fuit, & universæ regioni Ægyptiæ nomen dedit.

* *pag. 465, edit. Raphelengianæ.*

‡ *Coptum Thebaidos.*

* *communem urbem Ægyptiorum, & Arabum.*

CAPVT LVII.

De Samothracum sacris acturi, primùm exponimus, unde insula hæc nomen acceperit: tum, quis sacra ea instituerit primus: inde, ut aliis duo fuerint Samothracum Dii, Tellus, & Cælus; qui Græcis θεοὶ δυνατοὶ, *Latinis* Dii Potes: *aliis autem tres; Iupiter, Minerva, Iuno; & ut hæc opinio rerum naturæ accommodetur: aliis*

quatuor

quatuor Cabiri; Axieros, Axiocersa, Axiocersus, & Camillus : quorum tres priores reducuntur ad Terram ; quartus eorum est minister : atque hoc tum propriâ Camilli *sive* Casmilli *significatione variis è scriptoribus comprobatur ; tum etymo vocis , quod è fonte arcessitur Chaldæo. Nec aliud à* Camillo *esse* Cadolum ; *cujus vocabuli itidem ratio adfertur. Etsi verò Mercurius per Camillum sive Cadolum, significetur : non utrumque tamen capiendum, sed tantummodo Mercurium Terrestrem ; cui sacrarant* Χύτρους , *sive Ollare festum : eundem haut alium esse à Charonte; quæ vox itidem profecta ab Hebræis. A Diis Samothraciis acceditur ad Deos Thracum : à quibus* θρησκείας *vocabulum. Inter gentis ejusce Deos , præter Plestorum , & alios, fuisse, cùm Dianam Orthesiam , cujus nominis ratio adlata : tum Bendin ; de qua expositum, cur gemina illi vis, una cælestis, terrestris altera, tribuatur : item ut sacrum Deæ,* Bendidia *dictum, etiam receptum fuerit ab Atheniensibus.*

A Phrygibus, Syris, Ægyptiis, magnum iter proficiscor ad insulam Thraciæ finitimam, Dardaniam priùs vocatam ; sed postquam Samii, imperante apud hos Leogoro, seu Proclis *, seu potiùs Patroclis † filio, ab Ephesiis expulsi eò concesserunt , nomen & ipsam Sami indeptam , attamen cum discrimine hoc , ut *Thracum Samos* , sive *Samothrace* diceretur : unde Maro in VII magni operis :

Threiciamque Samon, quæ nunc Samothracia fertur.

Hic primùm sacra, quæ inde *Samothracum* vocantur, instituit Eetion ; ut est apud Clementem Alexandrinum, Admonitione ad Gentes. Culti hac insulâ Terra, & Cælum, sive, ut potiùs in sacris dicti, Tellus, & Cælus. De iis sic Varro lib. IV de L. L. *Terra, & Cælum , ut Samothracum initia docent, sunt Dei magni, & hi, quos dixi, multis nominibus. Nam neque, quas ante portas statuit duas virileis species aheneas, dei magni ; neque , ut vulgus putat, hi Samothraces dii, qui Castor, & Pollux : sed hi, mas, & femina ; & hi quos augurum libri scriptos habent sic ,* DIVI POTES : *& sunt pro illis , qui in Samothrace* θεοὶ δυνατοί. Subjicit mox : *Hæc duo, cælum, & terra : quod anima, & corpus; humidum, & frigidum.* Vbi pro *frigidum* puto *aridum*, vel *calidum*, rescribendum.

* *Pausanias in Achaicis.*
† *Strabo lib.* 14. *Nisi idem utrumque sit nomen ac* Procles *ex* Patrocles *contractum ; cujus generis propria multa affero lib.* 4 *Institut. Orat. lib.* 4, *cap.* 1, *sect.* 5.

Nec multùm abierunt , qui tres Samothracum Deos statuêre : nempe eos ipsos, qui in Capitolio juncti sunt templo; Iovem, Minervam, & Iunonẽ. Nam his medius & imus æther cum summo aëre est Iupiter: supremus æther, Minerva : medius, & imus aër cum terra, Iuno. Quá de re sic Macrobius lib. III Saturn. cap. IV : *Varro, Humanarum secundo, Dardanũ refert Deos Penates ex Samothrace in Phrygiam, & Ænean ex Troja in Italiam detulisse. Qui sint autem Dii Penates , in libro quidem memorato Varro non exprimit : sed qui diligentius eruunt veritatem , Penates esse dixerunt , per quos penitùs spiramus ; per*

 quos

quos habemus corpus; per quos rationem animi possidemus. Esse autem medium æthera, Iovem; Iunonem verò, imum aëra cum terra; & Minervam, summum ætheris cacumen. Et argumento utuntur, quòd Tarquinius, Demarati Corinthii filius, Samothraciis religionibus mysticè imbutus, uno templo, ac sub eodem tecto, numina memorata conjunxit. Atque ex his liquet, quomodo, sive duos, sive tres statuere visum sit Samothracum Deos; Tellus in iis suum obtineat locum.

Aliis quatuor sunt Samothracum Dii, qui & *Cabiri* iis dicuntur: sed sic quoque, uno excepto, cæteri ad Terram pertineant. Audiamus veterem Apollonii interpretem in primum Argonauticôn: Μυοῦνται δὲ ἐν τῇ Σαμοθράκῃ τοῖς Καβείροις· ὧν Μνασέας φησὶ καὶ τὰ ὀνόματα. τέσσαρες δ' εἰσὶ τὸν ἀριθμόν· Αξίερος, Αξιόκερσα, Αξιόκερσος, Κάσμιλος. Αξίερος μὲν οὖν ἐστιν ἡ Δημήτηρ· Αξιόκερσα δὲ ἡ Περσεφόνη· Αξιόκερσος δὲ ὁ Αδης· ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος Κάσμιλος· ὁ Ερμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. *Initiantur verò in Samothrace Cabiris: quorum & Mnaseas nomina memorat. Sunt autem quatuor numero: Axieros, Axiocersa, Axiocersos, Casmilus. Et Axieros quidem est Ceres; Axiocersa, Proserpina; Axiocersus autem Pluto: qui verò quartus apponitur Casmilus, is Mercurius est: quorum meminit Dionysodorus.* Hinc colligo, ex Cabiris, sive Samothracum diis, Axieron esse terram frugiferam: interiorem autem terram, ratione virtutis activæ, dici Axiocersum; ratione passivæ, Axiocersam: at virtutem famulantem numini, cælitus homini ac terris se insinuantem, Casmilum vocari; uti Græcis Ερμῆν, Romanis *Mercurium*. Sed an, uti Tellus, ita & ministra cæli virtus, sit in magnis Samothracum Diis, meritò in dubium vocetur. Scrupulum his verbis injicit Varro in VI de L. L. *In Medo Ennius:*

Cælitum camilla exspectata, advenis? salve hospita.

Qui glossemata interpretati, dixerunt, Administram. Addi oportet, In his, quæ occultiora. Igitur dicitur in nuptiis Casmillus, qui cummerum fert; in quo quid sit in ministerio, plerique extrinsecus nesciunt. Hinc Camillus nominatur, in Samothraces mysteriis, Deus quidem administer Diis magnis. Verbum Græcum arbitror, quod apud Callimachum in poëmatis ejus inveni. Videmus, hîc à Varrone Casmilum non reponi in Diis magnis, qui & *Cabiri* vocabantur à magnitudine sive potentia; ut antea relatum nobis*: sed eorum dici administrum. Nempe erat quidem in Diis Samothraciæ: sed non classicis ac primi ordinis Diis, cùm, qui aliis famulantur, in summis esse non possint; nisi latè eorum numerum extendas: uti à Romanis factum in Diis Consentibus, qui XII numero; sive Selectis, qui numero XX: in utrisque enim est Mercurius. Sed quid hoc ad Samothracum Deos? ubi ex Mnasea, & Dionysodoro, tria vidimus Numina ad Terræ vim pertinentia. Hisne, Iove ipso præterito, quartum apponi, credibile est, cujus opera omnis sit, ut tribus illis administret? Porrò Casmilum hunc esse Mercurium, nec nisi ministrum

** cap. 13, hujusce libri.*

ſtrum Deorum magnorum, etiam Dionyſius Halic. oſtendit in ſecundo Antiq. Rom. Οἷα δὲ παρὰ Τυῤῥηνοῖς, καὶ ἔτι πρότερον κατὰ Πελασγοῖς, ἐτέλουν ὑπέ τε Κουρήτων, καὶ Μεγάλων Θεῶν ὀργιασμοῖς οἱ καλούμενοι πρὸς αὐτῶν Κάδωλοι, ταῦτα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπηρέτουν τοῖς ἱερεῦσιν οἱ λεγόμενοι νῦν παρὰ Ῥωμαίων Κάμιλλοι· *Quæ autem apud Hetruſcos, ac prius etiam apud Pelaſgos, in Curetum, & Magnorum Deorum myſteriis peragebant ii, qui vocabantur Cadoli, hæc miniſteria eodem modo ſacerdotibus præſtabant, qui nunc à Romanis dicuntur Camilli.* A Iuba etiam traditum eſt, Plutarcho teſtante in Numa, κάμιλον appellatum τὸν ὑπηρετοῦντα τῷ ἱερεῖ τοῦ Διὸς ἀμφιθαλῆ παῖδα· *puerum patrimum, & matrimum, ſacerdoti Iovis miniſtrantem.* Feſti quoque eſt: *Flaminius camillus puer dicebatur ingenuus, patrimus, & matrimus, qui flamini Diali ad ſacrificia præminiſtrabat. Antiqui enim miniſtros camillos dicebant.* Item in *Cumera: Sacrorum miniſtrum* κάμιλλον *appellabant.* Macrobius lib. III Saturn. cap. VIII: *Statius Tullianus de vocabulis rerum lib. I ait, dixiſſe Callimachum, Tuſcos Camillum appellare Mercurium; quo vocabulo ſignificant præminiſtrum Deorum. Vnde Virgilius ait, Metabum Camillam appellaſſe filiam, Dianæ ſcilicet præminiſtram. Nam & Pacuvius, cùm de Medea loqueretur:*

Cælitum Camilla exſpectata, advenis? ſalve hoſpita.

Romani quoque pueros, & puellas, nobiles & inveſtes, Camillos & Camillas appellant, flaminicarum & flaminum præminiſtros. Quæ iiſdem verbis apud Servium legas in illud XI Æn. — *Matriſque vocavit*

Nomine Caſmillæ, mutatâ parte, Camillam.

Niſi quòd apud Servium pro *Callimachum* corruptè eſt *Callimadium*: & pro *Thuſcos* perperam eſt *Thebanos*. Videmus præterea, ut Macrobius, Serviuſque, verſum illum Pacuvio tribuant, quem ex Ennii Medo citat Varro: ut aut memoria fugerit duos nobiles grammaticos, aut verſum illum ex Ennio exſcripſerit Pacuvius. Addam poſtremò, tum ex gloſſis Philoxeni; *Camilla*, ἱέρεια: tum vetus carmen ruſticum, à Servio adductum in I Georg. * *Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, Camille, metes.* Sic igitur ſtatuendum, ut veteres dixere *pœna*, & *pœſna*; *Camenæ*, & *Caſmenæ*; *dumus*, & *duſmus*: ita etiam extuliſſe *Camillus*, & *Caſmillus*. *Camillus* autem à fonte venit Chaldæo. Nam (ut Schindlero annotatum) כֹּמֶר, quod Chaldaicè כּוּמְר eſt *camillus*, ſive *ſacerdos*, ſeu *ſacrorum miniſter*, præſertim idolorum, ac ſacrorum gentilium. Habes II ſive IV Reg. cap. XXIII, 5: *Et abolevit*, ſive *ceſſare fecit* כְּמָרִים, *kemarim*: hoc eſt, *camillos*. LXX reddidere, Καὶ κατέκαυσε τοὺς χωμαρίμ. Etiam uſurpat Hoſeas X, 5. Vt à *lapis, lapillus*; à *pugnus, pugillus*; ſic à *camir, camirus, camillus*. Nempe, quia non ſacerdotes ipſi, ſed miniſtri eorum, ſignarentur, eò placuit forma diminutiva. Vti & in *Cadolus* factum. Nam à כדוס, eſt *cadus*, unde *cadolus*. *Cadoli* verò, Hetruſcâ linguâ,

* verſ. 100.

(quæ fere à Syris habet cuncta ſacrorum nomina) iidem vocati, qui Romanis *Camilli*: ut teſtis eſt Halicarnaſſeus, verbis iis, quæ ſuperiùs adducebamus.

Quærat aliquis, quo miniſterio inter Deos Samothracum fungatur Caſmilus, ſive Mercurius. Hoc meliùs intelligetur, ſi conſtet, duplicem eſſe Mercurium; Ὀλύμπιον, ſive Cæleſtem, & Χθόνιον, ſive Terreſtrem: quos, ut pleraque in argumento hoc tam vario, confundere vulgò ſolent. At optimè diſtinxit Ariſtophanis ſcholiaſtes ad Ranas, de χύτροις, ſive ollari feſto agens: Ἐπειδὴ θύειν αὐτοῖς ἔθος ἦν, Ὀλυμπίων μὲν θεῶν οὐδενὶ τὸ παράπαν· Ἑρμῇ δὲ Χθονίῳ. *Hinc ſacrificare iis mos erat, Olympiorum quidem Deorum nemini; Mercurio autem Terreſtri.* Is Mercurius, qui Camillus trium erat numinum terreſtrium, ipſe etiam terreſtris fuit: atque ejus munus creditum, deducere animas ad Orcum; ut eſt apud Plutarchum in Quæſtionibus Romanis. Sanè mortui animam ab eo ſuſcipi, uti corpus à terra; indicat & Homerus in Odyſſea, & Lucianus in dialogis. At alter ille Mercurius, quem Ὀλύμπιον ſive Cæleſtem dicebamus, medius putabatur inter homines, & Deos ſuperos: unde Maro eum inducit nuncium Iovis ad Æneam. Nihil igitur apertius, quàm alium eſſe Mercurium, qui ab Olympo provolat ad Æneam; ut eſt in quarto Æneidos: alium autem, qui de terra deſcendit ad inferos, & *animas*, ut ibidem legas,

— evocat Orco
Pallentes, alias ſub triſtia Tartara mittit;
Dat ſomnos, adimitque, & lumina morte reſignat.

Poſterioris hujus meminit idem ſcholiaſtes ad Acharnanes: ubi ex Theopompo narrat, ut cùm Deucalionæo diluvio genus deperiiſſet humanum: ſuperſtites omne ſeminum genus in olla coxerint Mercurio Terreſtri, quo mortuis eum redderent propitium: neminem verò ex olla hac guſtare auſum: atque illud eſſe initium feſti ejus, quod Χύτροι, ſive *ollare feſtum* diceretur. Alius interim Mercurius hic, quàm Pluto, ſive Dis. Potiùs cenſeo, Mercurium Olympium eſſe Solem noſtrum: Terreſtrem autem eſſe illum Antipodum. Hinc igitur duplex miniſterium: de quo & Horatii, ac Claudiani verſus adduximus cap. XIII. Nec dubium, quin Hippocrates de Somniis, quando nominat Deos Χθονίους, ſive *Terreſtres*, non Plutonem modò, & Proſerpinam; ſed infernum hunc etiam Mercurium intelligat. Planè item eò inclino, ut Charon Græcus, ac Romanus, non alius ſit quàm Mercurius ille inferus, de quo diximus. Et nomen fortè, à חרון, *ira*, quia miniſter ſit iræ divinæ. Vt proprie ſit angelus malus animas malas deferens ad loca ſuppliciis deſtinata. Sanè Pſal. LXXVIII, 49, habes hanc vocem. Latinè eſt: *Miſit eos in iram* (חרון) *naris ſuæ, excandeſcentiam, & furorem,*

rem, & anguſtiam, immiſſionem angelorum malorum. Vbi Rabbini ex eo, quod ſubjicitur de angelis malorum, colligunt, Iram, Excandeſcentiam, Furorẽ, & Anguſtiam, eſſe nomina ſpirituũ, quibus Deus utitur in malis puniendis.

Atque hæc de diis Samothracum: qui cur *Cabiri* dicantur, diximus antea *. Nunc ſuffecerit, quamque ex ſententiis tribus, ſuperiùs adductis, Tellurem referre in diis Samothraciis. Nec tamen ignoro, quod ab Apollonii interprete proditum eſt, eſſe qui duos ſtatuant Cabiros; ſeniorem unum, Iovem; juniorem alterum, Dionyſum, ſive Liberum. Sed de Dionyſo parum credibile eſt, niſi non de Thebano, ſed φυσικῶς ſumas nobiſcum; ut pro ſummis habuerint numinibus, calorem, & humorem, quæ duo ſunt generationis omnis principia. Sic, fateor, Telluri in Cabiris non fuerit locus.

* *libri hujus cap. 31.*

E Samothracia quò potiùs iter mare per undoſum faciamus, quam in Thraciam ipſam? præſertim quando ab Orpheo Thrace ſua Græcis ſacra eſſe traduntur: unde & religio ipſa θρησκείας nomen creditur accepiſſe. Quod non modo apud Suidam, & Euripidis ſcholiaſtem, atque etymologum, legere eſt: ſed Plutarchum quoque in vita Alexandri.

Thraces, præter Πλείστωρον, ἐπιχώριον θεὸν ‡, de quo teſtis Herodotus in Calliope; præter item Mercurium, per quem ſolùm jurabant, & à quo ſe oriundos prædicabant; ut idem ait in Terpſichore; præter item Martem, & Liberum, ut ibidem legere eſt; coluere inſuper Dianam: eamque, ut in Melpomene eſt, dixere *Orthesiam*: nempe ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦν *, quia parturientes, imò mortales univerſos, elevet, & adjutet. Sed & eandem, teſte Heſychio, vocarunt Βένδιν. Attamen non hoc nomine Lunam duntaxat ſignarunt; ſed etiam Terram; more priſco, quo Lunam, & Terram, eodem cultu complectebantur; ut ſæpius diximus. Per Βένδιν autem intelligi Terram, oſtendunt hæc verba Heſychii: Μεγάλη θεὸς· Ἀριστοφάνης ἔφη τὴν Βένδιν. Θρακία γὰρ θεός· *Dea Magna. Sic Ariſtophanes dixit Bendin. Thracum enim Dea eſt.* Eandem verò Lunam eſſe, teſtis eſt Palæphatus, ubi agit de filiabus Phorcynis: item Suidas, Phavorinus, & ante utrumque Heſychius: Βένδις, ἡ Ἄρτεμις, Θρακιστί· παρὰ δὲ Ἀθηναίοις ἑορτὴ Βενδίδια· *Bendis, Diana, linguâ Thracum: Athenienſibus verò feſtum Bendidium.* Habes & in Κυβήκη hanc Thracum Βένδιν. Sed memorabilis imprimis locus in Δίλογχον, hoc eſt, *binas geſtans lanceas*: ubi eruditus ille Grammaticus ſic ſcribit: Τὴν Βένδιν οὕτω Κρατῖνος ἐν Θρᾴτταις ἐκάλεσεν· ἤτοι, ὅτι δύο τιμὰς ἐκληρώσατο, οὐρανίαν τε, καὶ χθονίαν· ἢ, ὅτι δύο λόγχας φέρει, κυνηγετικὴ οὖσα· οἱ δὲ, ὅτι δύο φῶτα ἔχει, τὸ ἴδιον, καὶ τοῦ ἡλίου. τὴν γὰρ σελήνην Βένδιν, καὶ Ἄρτεμιν, νομίζουσιν· *Sic Bendin vocavit Cratinus in Threiſſis. Videlicet, quia geminum ſortita ſit honorem, cæleſtem, & terreſtrem: vel quia gerat duas lanceas, utpote venatrix: vel quoniam geminum habeat lumen,*

‡ *Pleſtorum, indigenam Deum.*

* *erigere, ac dirigere.*

lumen, proprium, & solare. quippe Lunam Bendin, & Dianam, vocant. Vbi quod Bendis dicitur duplicem adepta honorem, cælestem, & terrestrem : id sic interpretor, in Diis habitam cælestibus, quippe Luna quæ esset : & insimul in terrestribus, quia eadem foret Rhea sive Tellus. Porrò à Thracibus cultus hujus divæ Athenas translatus. Festum Βενδίδεια dixere. Meminerunt ejus Xenophon in secundo Ἑλληνικῶν, Plato in primo de Rep. & ex hoc Strabo in x : Proclus item commentario in Timæum. Sed & apud Livium lib. XLVIII, *Bendidiorum templum*, non *Mendidiorum*, legi oportere, jamdiu observatum Lilio Gyraldo Syntagmate de Diis XII.

CAPVT LVIII.

Cælus, & Tellus, Atheniensibus connubiorum præsides; quibus iccirco ante nuptias sacrificabant. Vnde dicta Δημήτηρ, *& cur ei sacrum fecerint scrophâ gravidâ. Rheæ* ἔτυμον. Tellumonis *ac* Telluris *discrimen. Vnam Telluris ædem exstructam in area, quæ fuerat Spurii Cassii : alteram autem non abfuisse longè à Carinis. Ab Ope Romana distinguendam Græcorum* Ὦπιν *sive* Οὖπιν, *vel* Ὦπιν : *quomodo nunc Diana ipsa, nunc una ex nymphis ejus dicebatur. Servius semel iterumque emendatus. Vnde Tellus dicta sit Ops, & à quo primùm ei templum statutum. Ædem eam parum Romanè dici* Rheæ *pro* Opis ; *utcunque poeta* Idæam Opem, *pro* Rhea *dixerit.* Opalia. Opiconsiva *unde nuncupata.*

HInc jam ad Græcos proficisci ordine pergamus ; mox ad Romanos relaturi orationem. Vtrisque Tellus culta est, partim eo nomine, quo vulgo hoc dicitur elementum; partim appellatione aliâ à sacerdotibus impositâ. Græcis elementum hoc esse cultum nomine vulgari, ex eo elucet, quod Atheniensibus Οὐρανὸς, καὶ Γῆ *, Dii fuerint Γαμήλιοι †. His enim, qui connubio jungerentur, sacra illa faciebant, quæ προτέλεια γάμων dicebantur. Vnde Proclus in Timæum Platonis, Comment. v : Καὶ ἔοικε διὰ ταῦτα καὶ Οὐρανῷ τούτῳ καὶ Γῇ προσήκειν ὁ γάμος, ὡς ἐκεῖνον οὐρανὸν, καὶ γῆν ἐκείνην ἐνεικονιζομένοις. ὃ δὴ καὶ οἱ θεσμοὶ τῶν Ἀθηναίων εἰδότες, προσέταττον, Οὐρανῷ καὶ Γῇ προτελεῖν τοὺς γάμους. *Ac videntur iccirco & Cælo illi, & Telluri, convenire nuptiæ, quia in his imaginem sit videre Cæli hujus, & Telluris. Cujus gnaræ Atheniensium leges statuerunt, ut ante nuptias Cælo, & Telluri, sacra fierent.*

* *Cælum, & Terra.*
† *nuptiales.*

Leviculâ etiam immutatione elementi nomen habes in Δημήτηρ : ut quæ sic dicatur, quasi Γῆ μήτηρ. Id Ioannes Tzetzes, Hesiodi interpres, factum ait more Dorum, qui pro γ ponunt δ : ut δνοφερὸν pro γνοφερὸν, *caliginosum*. Ac favet etymo Orpheus, sive Onomacritus :

> Γῆ μήτηρ πάντων, Δημήτηρ πλουτοδότειρα·
> *Terra mater omnium, Ceres datrix divitiarum.*

Saltem

Saltem hoc verisimilius illo, quod est apud Platonem in Cratylo *: Δημήτηρ μὲν φαίνεται, κατὰ τὴν δόσιν τῆς ἐδωδῆς, διδοῦσα ὡς μήτηρ, Δημήτηρ κεκλῆσθαι· *Ceres videtur ob alimenti donationem* DEMETER *vocari, quasi dans mater.* Sed ut de prima vocabuli parte fallatur; rectè interim docet, *matrem* vocari ab effecto, quia fœta bonis sit ad nos alendos. Hæc & caussa est, cur porca ei fœta sacrificaretur. Arnobius in VII: *Si quia virgo Tritonia est, iccirco ei convenit virgines hostias immolari; & quòd Tellus est mater, consimiliter gravidis accipienda est scrofis* &c.

* p.404, edit. H. Steph.

At paullùm elementi nomen est immutatum in *Rhea.* Nam Ῥέα κατὰ μετάθεσιν ex ἔρα: uti hoc ex Hebræo ארץ, *erets*; unde & Belgicum **eerde**; quorum singulis terra denotatur.

Vti verò apud Græcos Γῆ, sic apud Romanos, tum elementi, tum numinis appellatio erat *Tellus*: quæ & *Tellumo*. Nempe quia in Terra non solùm attenditur vis activa, sed etiam passiva; eò coluere illam, tum ut marem, quomodo *Tellumo* vocabatur; tum ut feminam, quâ ratione dicebatur *Tellus*. Varro in XVI rerum divinarum, apud Augustinum in VII de Civit. Dei cap. XXIII: *Vna eadem terra habet geminam vim; & masculinam, quòd semina producat; & femininam, quòd recipiat, atque nutriat: unde à vi feminina dicta est Tellus; à vi masculina Tellumo.*

Telluris ædis, quæ Romæ prima memoretur, ea est, quam exstruxere in area Spurii Cassii, publicatâ anno CCLXVIII. Meminit Cicero pro domo sua, & Valerius Maximus lib. VI, cap. III. Anno quoque CCCCLXXXV P. Sempronius Sophus ædem Telluris vovit; cùm, acie jam instructâ adversus Picentes, terra contremuisset, eaque res ingentem incussisset horrorem Romanis, sic ut ad pugnandum vix possent compelli. Auctores Florus lib. I, cap. XIX, & Orosius lib. IV, cap. IV. Etiam Deæ hujus ædem memorat Plinius lib. XXXIV, cap. VI. Non multùm abfuisse à Carinis, indicat Suetonius de illustribus Grammaticis; quo loco agit de Lenæo, Pompeji M. liberto. Item P. Victor, qui in quarta collocat Vrbis regione, itidem non procul à Carinis.

Ab eâdem caussa *Ops* nominatur: quæ vox vim sive potentiam auxiliatricem significat; unde *inops*, & *cops*, quasi *coops*, à quo *copiæ*. At alia ut plurimum est Græcorum Ὦπις, prout communi linguâ dicitur, quæ Ionicè Οὖπις, velut apud Callimachum; & Doricè Ὦπις, unde *Opim* priori porrectâ reperias apud Maronem in XI. Id nunc nomen est unius è virginibus Dianæ, ut loco Maronis memorato; nunc ipsius Dianæ, ut apud Callimachum ‡. Ex cujus interprete antea * geminam adduximus rationem, cur Diana sic vocetur. Vna erat, quia parturientes ὀπίζεται, hoc est, curat. Nam ὄπις, *cura.* Eámque nominis rationem adfert quoque Etymologus †.

‡ hymno in Dianam.
* lib.2, cap.29.
† in Οὖπις. Vide & Ὀπίζεσθαι apud eundem.

Altera fuit, quia Diana hoc nomen assumserit amore virginis Hyperboreæ, *Opis* nuncupatæ: quæ sacra Apollinis, & Dianæ, ἱεροῖς δράγμασιν, ut Callimachus vocat, hoc est, (ut apud Servium * est) *in sacris mergitum* occultata, pertulerit in Delum. De discrimine Opis Romanæ, ac Grajæ, verba sunt ista Servii in VI Æn. *Cùm terram dicimus, hæc Ops facit: si nympham dicamus, hæc Opis: si divitias, hæ opes, numero tantùm plurali.* Et in XI: *Opim quando dicimus, Nympham significamus: si autem dicamus Opem, auxilium intelligimus. Opes verò numero plurali, census accipimus. Nam Ops uxor est Saturni, quam Græci Rheam vocant.* De illo autem Dianæ cognomento *Opis*, continuò adjungit: *Sanè hoc nomen ipsius Dianæ fuisse ab Ephesiis dedicato templo ei impositum, Alexander Ætolus poeta in libro, qui inscribitur Musæ, refert.* Idemque ex Alexandro hoc memorat Macrobius lib. I Saturn. cap. XXII; ubi & versus ejus poetæ adfert. Postea hæc subdit: *Quidam dicunt, Opim, & Hecaërgon, primos ex Hyperboreis sacra in insulam Delon occultata in fascibus mergitum pertulisse. Alii dicunt, Opim, & Hecaërgon, nutritores Apollinis, & Dianæ, fuisse. Hinc itaque Opim Dianam ipsam cognominatam; Apollinem verò, Hecaërgon.* Apud Servium nunc legitur, priori quidem loco *Opimeticaergea*: & *Opimeticaergon.* Quæ disjunctim scribenda, & sic corrigenda, Ὦπιν, & Ἑκάεργον. Ut satis liquet ex Callimacho, & ejus scholiaste: cujus verba adduximus libri hujus cap. XXIX. Nec primò id nobis observatum, video ex iis, quæ ὁ πάνυ Salmasius annotavit ad Consecrationem templi in agro Herodis Attici triopio. Porrò, pòst allata, ibidem apud Servium inter caussas, unde Opis dicatur, etiam hæc adfertur, *quòd proxima luna, quæ Dianæ terris facile conspiciat quoniam inta.* Sic enim corruptissimè hæc leguntur. Vide, an non scripserit Servius: *quòd proxima Luna terris, quæ Diana, facilè conspiciat omnia elementa.* Nempe ut Ὦπις sit ab ὦπες, id est, *oculi*, sive inde derivato, ὠπίζεσθαι, vel ὠπάζεσθαι, quod Hesychius interpretatur, σκοπεῖν, ὁρᾶν, *conspicere, videre.* Satis hæc ostendunt, utcunque Ὦπις eadem sit ac Ops, quatenus Ὦπις est Diana; Lunaque, & Tellus, uno eodemque cultu à multis colerentur: propriè tamen aliam esse Ὦπιν Græcam, aliam Opem Latinam: illam esse solam Dianam, vel nympham, unde nomen hoc Diana acceperit; hanc solam esse Rheam, sive Tellurem: Dianam dictam videri *Opim*, vel ab ὀπίζεσθαι, quod est *curare*, quia curam gerat parturientium; vel ab ὠπίζεσθαι, *conspicere*, quia videat omnia Lunæ subdita, præcipue Terras: Tellurem vocatam *Opem*, quia ope ac beneficio ejus vivamus. Varro duriusculè deduxit ab *opus*. Sic enim ille lib. IV de L. L. *Terra Ops, quòd hic omne opus: & hac opus ad vivendum.* Veriùs idem ille, cur *mater* dicatur. *Ideo*, inquit, *dicitur Ops mater, quòd terra nutriat. Hæc enim terris gentes omnes dedit, & resumit denuo, quæ dat cibaria; ut ait Ennius.* De eadem sic

* 6 Æn. Verba mox adducam.

antea

antea dixerat : *Principes in Latio* (Dii) *Saturnus,& Ops.* Ac mox Saturnum quidem Cælum, Opem autem interpretatur Terram.

Primus Opi ſtatuiſſe ædem traditur Titus Tatius, qui cum Romulo regni Romani conſors fuit. Auctor Varro in IV de L. L. & Dionyſius Halicarnaſſ. lib. II Antiqu. Rom. ubi id conditum ait τῆ Ῥέᾳ. Hoc uterque interpres, Lapus, & Portus, *Rheæ* reddiderunt. Mallem *Opi* dixiſſent; more Romano : unde Auſonius in Monoſyllabis :

— *Poſt hanc Rhea, quæ Latiis Ops.*

Sed ut templum *Rheæ* pro *Opis* non legatur apud Romanos : Tibulli tamen eſt de Phrygia matre lib. I, eleg. IV :

Idææ currus ille ſequatur Opis.

Et Macrobius lib. I Saturn. cap. X, Philochoro proditum ait, à Cecrope primùm in Attica aram fuiſſe conſtitutam Saturno, & Opi. Vbi Philochorus ſine dubio *Rheæ*, non *Opi*, ſcripſerat. Feſtum ejus *Opalia*, teſte Feſto. Ea incidebant die III poſt Saturnalia; ut eſt apud Varronem in V de L. L. hoc eſt, XIV Kal. Ian. ut Macrobius auctor loco memorato.

Dea hæc etiam particulare cognomen habuit *Conſivæ*, à *conſerendo*. Feſtum ejus *Opiconſiva* incidebat in VIII Kal. Sept. ut liquet ex veteri Kalendario. De eo ſic Varro in V de L. L. *Opeconſiva dies ab Dea Opeconſiva, cujus in regia ſacrarium; quod ideo actum, ut eò præter Virgines Veſtales, & ſacerdotem publicum, introeat nemo. Is, cùm eat, ſuffibulum haut habeat.*

CAPVT LIX.

Veſtam eſſe Tellurem, & cur Euripides eam dicat in aëre conſidere : ut item à Platone comparetur foco domiciliorum; vel, ſi vulgatos Ciceronis codd. ſequamur, domicilium Deorum *ſtatuatur : & quomodo idem videri & numen poſſit, & locus Deorum. Veſtæ etymon. Vt pariter Tellurem, & Ignem, coluerint templo Veſtæ : & cur id fuerit rotundum. Per Iunonem etiam terram quandoque ſignari : & quàm variè* Iupiter, & Iuno, *φυσικῶς ſumantur : & quomodo conciliari poſſit, quod tum mater Ops, tum filia Iuno, terra eſſe dicantur. Imò & Cererem eſſe terram, ſed frugiferam ſolùm : & unde* Ceres *dicta, quæ &* Γῆρυς. *Duplicem eſſe Cererem; Cæleſtem unam, hoc eſt, Lunam : Subcæleſtem alteram, hoc eſt, Terram; cujus Cereris feſtum* Χθόνια *dictum. Cur Ceres dicta* Legifera, *& feſtum ejus* Theſmophoria : *fuiſſéque hæc Cereri, & Proſerpinæ, communia. Cur in utriuſque hujus Deæ feſto Syracuſis circumgeſtarint naturæ muliebris figuram. Vnde ſit, quòd per Venerem etiam intelligatur Terra, ſive vis ejus generatrix. Vt* Ἄδωνις, & Αἰδωνεὺς, *reducantur ad Solem Antipodum. Cur aliqui dixerint,*

idem esse numen Veneris, & Vestæ: etsi hac nihil castius, illâ nihil lascivius haberetur.

PОrrò Tellus non modò Rhea, vel Ops, dicitur; sed etiam Vesta, & Iuno, & Ceres, & Venus. De Vesta testis Suidas in Γῆς ἄγαλμα: &, cujus potior auctoritas, Euripides his versibus:

> Καὶ Γαῖα μῆτερ, Ἑστίαν δέ σ' οἱ σοφοὶ
> Βροτοὶ καλοῦσιν, ἡμένην ἐν αἰθέρι·
> *Et Terra mater, Vesta quæ sapientibus*
> *Vocaris, ipso considens in æthere.*

Vbi Vestam ait considêre in Æthere sive aëre, quia undique aëre, ac æthere, ambitur. Per Vestam itidem Terram intellexit Plato; ut indicant illa in Phædro sive de Pulchro *: Ὁ μὲν δὴ μέγας ἡγεμὼν ἐν οὐρανῷ Ζεύς, πτηνὸν ἅρμα ἐλαύνων, πρῶτος πορεύεται διακοσμῶν πάντα καὶ ἐπιμελούμενος· τῷ δ' ἕπεται στρατιὰ θεῶν τε καὶ δαιμόνων, κατὰ ἕνδεκα μέρη κεκοσμημένη. Μένει γὰρ Ἑστία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη· *Magnus igitur dux sive auriga in cælis Iupiter, volucrem agens currum, primus incedit, omnia administrans ac procurans. Hunc sequitur Deorum Dearumque exercitus sive cœtus undenas in partes distributus. Nam Vesta in domo Deorum manet sola.* Vbi per domum Deorum intelligitur totius mundi compages. In hac choragus, ac præsultor, statuitur Iupiter: undecim Deorum chorus hunc sequi dicitur. At unica, inquit, Vesta pedem non movet, sed quasi inclusa domi semper sistit. Hæc sanè nulli meliùs conveniunt, quàm Telluri: unde hæc *habitatio Deorum* dicitur. Idem Plato in XII de Legg. † Γῆ μὲν οὖν, Ἑστία τε οἰκήσεως, ἱερὰ πᾶσι πάντων θεῶν· *Terra quidem, Vestaque, omnibus Diis sacrum est habitaculum.* Eò inclinat Iustus Lipsius ‡, distingui à Platone inter Terram, & Vestam. Magis mihi placet, copulam hîc esse ἐξηγητικὴν, quasi dicat, *Tellus*, sive *Vesta*; vel *Vesta, sive Focus domicilii*, aut *domiciliorum*. Præit ad hanc sententiam M. Tullius in II de Legg. *Platoni*, inquit, *prorsus assentior, qui, si interpretari potuero, his fere verbis utitur: Terra igitur, ut focus domiciliorum, sacra Deorum omnium est.* Ita enim est in MSSis, quibus usus Turnebus; item istis, quibus Ianus Gruterus noster. In vulgatis est, *domicilium sacrum Deorum est.* Sed prius est convenientius verbis Platonis: etsi & vulgata quodammodo possit excusari. Dicat aliquis, non satis convenire, ut Dea sit Deorum domicilium. Verùm & Cælus est inter Deos; licet Cælum sit sedes Deorum. Nimirum Cælum, & Tellus, bifariam considerantur, ut loca sunt, quibus contineantur corpora cætera: atque ut ipsa sunt corpora, & quidem generationis omnium principia. Priori modo sunt domicilia, ac sedes Deorum hominumque: tellus Deorum, & mortalium; cælum, Deorum primævorum, & indigetum: quo

* T. 3, pag. 246, & 247, edit. H. Steph.

† pag. 950, edit. H. St.

‡ lib. de Vesta cap. I.

quo pacto Dii non ſunt. Poſteriori ratione, ſi omnes Naturæ partes Dii ſint; longè magis hæ duæ prænobiles nomen Deorum poſſident.

Præterea, Veſtam eſſe Terram, ex vocabuli origine colligebat Phurnutus*: ut qui dicat, ταύτην διὰ τὸ ἑστάναι διὰ πάντων προσηγόρευσαν οἱ παλαιοί· ἢ διὰ τὸ ἐπ' αὐτῆς, ὡσανεὶ ἐπὶ θεμελίου, τὸ ὅλον ἑστάναι κόσμον· *Hanc* ESTIAN *à Græco* ESTANAI, *quod eſt ſtare, ſiſtere; quia ſtet per res univerſas, veteres dixere: vel quòd ſuper illo, tanquam fundamento, inſiſtat totus mundus.* Ac Latinum ajunt *Veſtæ* etymon convenire. Vnde Ovidius†:

* cap. de Cerere, & Veſta.

† 6 Faſt.

Stat vi Terra ſuâ; vi ſtando Veſta vocatur.

Et Arnobius in tertio: *Terram nonnulli Veſtam pronunciant, quòd in mundo ſtet ſola, cæteris ejus partibus in mobilitate perpetuâ conſtitutis.* Alii (ut ex Servio videre eſt 1 Æn.) ſic dictam putant, *quòd variis veſtita ſit rebus.* Hoc quoque Terræ optimè convenit. Sed de etymo, tam Græco, quàm Latino, planè eos ratio fugit. Nam Ἑστία ſive *Veſta*, propriè idem eſt ac ἐσχάρα ſive *focus*: nec Telluri ea attributa eſt appellatio, niſi prout eſt ignifera: hoc eſt, quatenus continet focum univerſi, ac calorem vitalem, quo plantæ generantur, & animantia: ut pleniùs exponam, ubi deventum erit ad Ignem, qui & ipſe per Veſtam, ac propriè magis, intelligitur. Vno interim templo Romæ ſub Veſtæ nomine & Tellus, & Ignis, colebantur. Vnde eſt, quòd Ovidius Veſtam, nunc Terram, nunc Ignem, dicat: & de Igni arguit ſempiternus ignis ab virginibus cuſtoditus Veſtalibus: de Terra autem, quòd templum Deæ, ut in nummis etiam Neronis videas, erat rotundum; idque ut repræſentaret terræ pilam. Ovidius VI Faſt.

Hic locus exiguus, qui ſuſtinet atria Veſtæ:
Et paries lento vimine textus erat.
Forma tamen templi, quæ nunc manet, ante fuiſſe
Dicitur: & formæ cauſſa probanda ſubeſt.
Veſta eadem eſt, & Terra: ſubeſt vigil ignis utrique:
Significant ſedem terra focuſque ſuam.
Terra pilæ ſimilis nullo fulcimine nixa
Aëre ſubjecto tam grave pendet onus.
Par facies templi: nullus procurrit in illo
Angulus: à pluvio vindicat imbre tholus.

Feſtus Pompejus*: *Rotundam ædem Veſtæ Numa Pompilius, Rex Romanorum, conſecrâſſe videtur, quòd eandem eſſe terram, qua vita hominum ſuſtentaretur, crediderit; eamque in pilæ formam eſſe, ut ſui ſimili templo Dea coleretur.*

* *in* Rotundam.

Accedo ad Iunonem; per quam itidem ſignatur Terra. Nam Iuno eſt natura Iovi ſubdita: ac pro multiplici Iovis acceptione variat etiam Iunonis ſignificatio. Interdum *Iupiter* eſt æther, ſive cælum: atque ita *Iuno*

ſit aër. Interdum *Iupiter* eſt aër : & hoc pacto *Iuno* eſt tellus. Interdum *Iupiter* eſt cælum cum aere ſuperiori : quo pacto *Iuno* eſt aër inferior cum terra ; ut Iunonem interpretatur Macrobius lib. III Saturnal. cap. IV. At perperam Ludovicus Vives ad Auguſtinum de Civit. Dei lib. IV, cap. X ait, Iunonem eſſe terram, & aquam ; ejuſque rei teſtem laudat Servium. Nam pro *aqua aëra* dicere, ſi non voluit, ſaltem debuit. Vt *Iuno* pro aëre ponatur univerſo, inferiùs dicetur. Pro terra verò ea, ut *Iupiter* pro aëre, ſumitur à Marone verſibus iſtis* :

Tum pater omnipotens fecundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ deſcendit. —

* 2 *Georg.*

Vnde expreſſum hoc in Pervigilio Veneris :

In ſinum maritus imber fluxit almæ conjugis.

Porrò non de poëticis figmentis, ſed de philoſophorum libris, à Virgilio hoc prolatum eſſe, meritò dicit B. Auguſtinus lib. IV de Civit. Dei cap. X. Qui & ibidem, cùm Saturnum monuiſſet eſſe temporis longitudinem, iſta ſubjungit : *Quid indignum dicitur, cum Iupiter, & Iuno, nati dicuntur ex tempore, ſi cælum eſt ille, & illa terra, cum facta ſint utique cælum & terra? Nam hoc quoque in libris ſuis habent eorum docti atque ſapientes.* Sed, ſi Terra eſt Iuno, & hæc ſoror ac conjux eſt Iovis ; quomodo Terra quoque eſt Rhea, uxor Saturni, mater Iovis & Iunonis ? His occurritur diverſâ conſideratione Telluris. Nam aliter ea attenditur, cùm vocatur *Ops*, & dicitur uxor Saturni : aliter cum nominatur *Iuno*, & ſtatuitur ſoror, atque uxor Iovis. Priori modo conſideratur, quatenus in ea præcipuè conſpicimus vim univerſæ naturæ paſſivam : uti in æthere imprimis attenditur naturæ totius vis activa. Hinc Varro in IV de L. L. *Principes Dei, Cælum & Terra. Hi Dei iidem, qui in Ægypto Serapis, & Iſis ; qui ſunt Taautes, & Aſtarte, apud Phœnicas ; ut iidem principes in Latio, Saturnus, & Ops.* Et poſtea ſubdit, Cælum Terramque eſſe, ut marem, & feminam ; ut animam & corpus ; atque, ut legendum antea diximus, ſicut humorem, & calorē. Vbi, ut apertum puto, Terra non conſideratur nudè, prout pars eſt univerſi infima : ſed κατ' συνεκδοχὴν totius, quatenus in ea maxime relucet vis naturæ receptrix, & ſeminatrix. Hoc vel ex iis cognoſcere fuit, quæ de Iſide, & Aſtarte, diximus. Oſtendimus enim, Lunam quoq; per eas intelligi. Imò, univerſa fortaſſe ſidera lumen ſuum recipiunt à Sole : quod minimùm de Venere, & Mercurio, ſtatuendum, propter earum eclipſes, noſtro ſeculo, uti & in Iove, obſervatas ; quemadmodum dixi cap. XXXI. At quando Tellus ſive ſola, ſive unà cum imo aëre, Iuno nominatur, ac Rheæ ſive Opis filia, Iovis autem dicitur ſoror & uxor : ſpectatur hoc elementum, ut infima pars univerſi. Nam ut naturæ vis activa, & paſſiva, attenduntur,

tanquam

tanquam mas, & femina; ita partes ejus conſiderantur, ut liberi: ac tres dicuntur mares; Iupiter, ſive æther, Neptunus, ſive aqua, Pluto, ſive terra inferior: tres item feminæ; Iuno, ut aer imus, vel is unà cum terra ſupera; Ceres, ut terra frugifera: Veſta, ut eadem ignifera. De Iove, Neptunoque, in aëris, & aquæ elemento, videbitur: de Veſta, in Igni. Nunc quia de Iunone ſatis dictum eſt, de Cerere acturi ſumus.

A nomine initium capiemus. *Ceres* multis ſic videtur nuncupata quaſi *Geres*, quia fruges gerat. Olim enim C pro G ſcripſere; ut vel ex roſtrata Duilii columna conſtat. Hoc etymon, ut Varroni *, Tullioque, ita & Arnobio placuit in tertio. Sed ſi *Geres* prius dixere, potiùs ſit à גֶּרֶשׂ †, quod eſt frumentum contuſum, ſive contritum. Nam, priuſquam molerent, fruges piſtillo comminuebant. Atque etymon hoc placuit ſocero meo Fr. Iunio ‡. Fueritque ab eadem origine Γῆρυς. Heſychius: Ἀχερὼ, ἡ Ὦπις, καὶ Ἑλλὴ, ἡ Γῆρυς, καὶ Γῆ, καὶ Δημήτηρ, ἡ αὐτή. *Achero, Opis, Helle, Gerys, Tellus, & Ceres, eadem.* Nec inepte tamen deduxeris Ceres a חָרַשׁ, *arare*: quia (ut poeta ait:)

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro.

* *lib.5 de* L. L.
† *Levit.* 2, 14.
‡ *in elogio linguæ Sanctæ, & lexico Hebræo, hactenus inedito.*

Vel, ut Servio viſum in 1 Georg. à creando, quia frugum creatrix. Nam *cereo* olim idem ac *creo*: unde in carmine Saliari apud Feſtum * eſt *cerus manus*, quod idem exponit *creator bonus*.

* *in Matrem.*

Eſt verò, ut dictum cap. XXVII, duplex Ceres, cæleſtis ac terreſtris. Cæleſtis eſt Luna: terreſtris autem eſt tellus frugifera; hoc eſt, terra pariter, ac fruges; unde & μετωνυμικῶς à poetis pro *frugibus* accipitur. In Cerere ſe ratio habet ſimiliter, ac in Iſide: quæ, quia omnia germinant beneficio Lunæ, ac Telluris, eò utrumque numen comprehendit. Hoc nos docet Plutarchus lib. de Iſide, & Oſiride: ubi tradit, qui Ægyptiis eſt Oſiris, hunc eſſe Græcis Bacchum ſive Liberum: quæque Ægyptiis Iſis, hanc Græcis eſſe Cererem: ac Oſiridem quidem eſſe Solem, & Humorem aqueum; Iſidem autem Lunam, & ſiccitatem terreſtrem. Hinc cognoſcimus, cur ἡ Χθονία θεὸς † ſit Ceres: & feſtum Cereris dicatur Χθόνια ‡, ut eſt apud Pauſaniam in Corinthiacis, & Ælianum de Hiſtor. Animal. lib. XI, cap. XII. Etiam eâdem liquet, cur ſubterranea haberetur. Nam ut cæleſtes Dii in cælis, ita terreſtres habitant in terris, ſive ſub terris. Hoc nugandi occaſionem præbuit illi, qui cum Cerere ſe apud inferos collocutum diceret: ut legimus apud Origenem lib. II adverſus Celſum. Verba ejus ſunt *: Ῥαμψίνιτον ἐν Αἰγύπτῳ συγκυβεύειν ἐν ᾅδου τῇ Δήμητρι, καὶ ἀνελεῖν δῶρον παρ' αὐτῆς χειρόμακτρον χρυσοῦν φέροντα. *Rampſinitum Ægyptium aleâ luſiſſe apud inferos cum Cerere, & ab ea dono abſtuliſſe aureum mantile, quod ſecum ferret.* nempe ut certiſſimum & itionis ſuæ ad inferos, & reditus ab iiſdem, argumentum.

† *Dea Terreſtris.*
‡ *Terreſtris.*
* *pag.96, edit. Auguſt. Vind.*

Ceres

Ceres hæc dicta quoque θεσμοφόρος: ut Maroni IV Æn. *Legifera*: ac ſacra ejus apud Athenienſes θεσμοφόρια, quaſi *divinæ legis latio*. Nam θεσμὸς, νόμος θεῖος *, ut Heſychius exponit. Vrbibus quidem ab ea leges latas, etiam Callimachus hymno in Cererem ait. Rationem ex Servio appono ad IV Æn. *Leges Ceres dicitur inveniſſe. Nam & ſacra ipſius Theſmophoria, id eſt, legum latio, vocantur. Sed hoc ideo fingitur, quia ante frumentum inventum à Cerere, paſſim homines ſine lege vagabantur; quæ feritas interrupta eſt, poſtquam ex agrorum diſcretione nata ſunt jura.* Vti autem per *Cererem* ſignatur terra frugifera, & cum his fruges: ita per filiam ejus, quam dixere Περσεφόνην, ſive *Proſerpinam*, denotantur ſemina, quæ terræ mandantur. Itaque θεσμοφόρια erant ſacra non Cereri modò, ſed & Proſerpinæ: ac quamquam majori colerentur caſtimoniâ, quàm Eleuſinia; Syracuſis tamen in hoc feſto utrique Deæ ferebant μυλλοὺς. Athenæus lib. XIV: Ἡρακλείδης ὁ Συρακούσιος ἐν τῷ περὶ θεσμῶν φησὶ τοῖς παντελείοις τῶν θεσμοφορείων ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος κατασκευάζεσθαι ἐφήβαια γυναικεῖα· ἃ καλεῖσθαι κατὰ πᾶσαν Σικελίαν μυλλοὺς, καὶ περιφέρεσθαι ταῖς θεαῖς. *Heraclides Syracuſius, libro de vetuſtis & ſancitis moribus, ſcribit, apud Syracuſios in extremis Theſmophoriis ex ſeſamo & melle fingi pudenda muliebria, quæ* MVLLOI *per totam dicebantur Siciliam, ac circumferebantur Deabus.* Flagitioſus mos, ſymbolicus tamen. Nam ut in Oſiridis, & Bacchi ſacris, phallus eſt circumgeſtatus ad ſignandam generandi vim activam; quæ eſt in Sole, & Humore: ita in Syracuſanis Theſmophoriis circumferebatur μυλλὸς, ad ſignificandum principium generationis paſſivum.

* Theſmos, *lex divina*.

Sed quomodo, ſi Rhea, ſive Ops, mater Cereris, ſit Tellus; etiam Ceres, ejus filia, Tellurem ſignet? Non eſt operoſum hunc nodum exſolvere ex iis, quæ de Rhea, & Iunone, diximus. Nam & Iuno eſt Rheæ filia, ut & Veſta, Ignis præſes: quæ nihilominus ſunt filiæ; juxta illud Auſonii †:

Iuno, Ceres, & Veſta, ſecus muliebre ſorores.

† *Idyll. 4, ſive gripho ternario.*

Quamobrem ſic ſtatuendum, non terram omnem dici Cererem, ſed frugiferam duntaxat: Opem autem, ſive Rheam, eſſe terram univerſam. Hæc igitur eſt mater; Ceres filia: quia terra eſt totum; frugiferum ſolum, pars ejus: terra item fert fruges, ut mater liberos.

Præterea ad Terram refertur Venus. Quippe ut aliàs, vel Luna eſt, vel Heſperus; ita ſubinde eſt vis Naturæ generatrix: quæ ut cælis proficiſcitur, ita ab aquis, ac præcipuè terra, recipitur, inque hac potiſſimùm elucet. Hinc Macrobius lib. I Saturn. cap. XXVIII: *Phyſici ſuperius hemiſphærium terræ, cujus partem incolimus, Veneris appellatione coluerunt: inferius verò hemiſphærium terræ Proſerpinam vocaverunt.* Quod autem diximus antea, per Adonin, amaſium Veneris, intelligi Solem, hoc non modò locum habet, ſi per Venerem capiamus Lunæ, aut Luciferi ſidus: ſed etiam ſi Tellurem intelli-

intelligamus. Nam & Tellus Solem desiderat, ut femina marem. Sed imprimis deperit absentem, hoc est, cum ad Antipodas concessit. Quomodo Adonis quidem Sol erit; sed ille inferius illustrans hemisphærium. Vnde apud Ausonium Epigramm. XXVIII:

> Βάκχος ἐνὶ ζωοῖσιν, ἐνὶ φθιμένοισιν Αδωνεύς·
> *In vivis Bacchus, sed Adonis lumine cassis.*

Sic sanè Græcum versum legit Mariangelus in Diatribis: ac similiter reperio in Veneta anni cIↄ cccc XCIV. In aliis tamen codd. est:

> — ἐνὶ φθιμένοις Αιδωνεύς. Vt Latinè possis reddere:
> *Bacchus sum in vivis: in defunctis Aïdoneus.*

Αιδωνεὺς autem est Αδης sive *Pluto*. Quæ sententia non repugnat priori, modò per Plutonem intelligas Iovem Stygium, hoc est, Solem inferiori illucentem telluri: quem cum cardine australi, secundùm poetam *,

> *Sub pedibus Styx atra videt, manesque profundi.*

* I Georg.

Cùm autem Venus sit Terra, atque eadem, quatenus ignifera est, (ut antea orsi eramus dicere, & pleniùs postea explicabitur) etiam Εςίας sive Vestæ habeat nomen: non obscura est ratio, cur eandem aliqui Venerem, & Vestam, esse dixerint. Vnde B. Augustinus lib. IV de Civ. Dei cap. X: *Quis ferat, quod cum tantum honoris, & quasi castitatis, Igni tribuerint, aliquando Vestam non erubescant etiam Venerem dicere?* Nempe gentilium isti, quos signat, respexere Vestam matrem, quæ eadem ac Tellus; non Vestam filiam, quæ est Ignis, ac focus Vrbis publicus.

CAPVT LX.

Per Proserpinam intelligi Tellurem. Græcis dici Περσεφόνην*, seu* Περσεφόνειαν*, & unde id nomen esse credatur. Eandem esse* Πολύβοιαν*. In Hesychio conjectura. Nullam esse pugnam in istis, ut Proserpina sit terra frugifera, & eadem nihilominus filia sit Cereris, quæ itidem frugiferum solum designat. Frequentiùs interim per Proserpinam intelligi tum semen, tum interiorem terram: unde, quia tellus ea furva, & ipsa Diva* furvæ *habuit cognomen, ac eidem furvæ mactabantur hostiæ. Divitias, à quibus* Pluto *nomen accepit, triplices esse: quasdam alimoniæ, quam terra producit: alias cadaverum, & aliorum, quæ tellus recipit, ubi corrupta sunt: alias præterea metallorum, quæ tellus intus gignit, & donec effodiantur, continet. Dubitatum, an Latinis sit nomen* Dis *ab iisdem divitiis, an ex eo, quia Iupiter Græcis dicatur* Δὶς*, & Pluto sit, ut Maro appellat, Iupiter Stygius.* Ετυμον *Orci,* Αδȣ*, Erebi, Acherontis, Erythræi maris, Attinis.*

POstremò ostendam loco, Tellurem etiam intelligi per Proserpinam, & maritum ejus Plutonem. De Proserpina sic Isacius Tzetzes in Lyco-

 phro-

phronem * : Περσεφόνη δὲ καὶ Ἶσις, ἡ Γῆ, ἡ Ῥέα, καὶ Ἑστία, καὶ Πανδώρα, καὶ ἕτερα μυρία ὀνομάζεται· *Tellus Proserpina, & Isis, & Rhea, & Vesta, & Pandora, & innumeris aliis nominibus nuncupatur.* Idem clariùs elucet ex Φερσεφονείας etymo, de quo Hesychius: Φερσεφόνεια, ἡ τῆς Δήμητρος θυγάτηρ, ἡ φέρουσα τὸ ἄφενος, τουτέστι τὸν πλοῦτον, διὰ τὸν καρπὸν, ἀπὸ τοῦ φέρειν ὄνησιν· PHERSEPHONIA, *Cereris filia, divitias adferens, propter fructus, ex Pherein, hoc est, ferre, & Onesin, id est, utilitatē ac fructum.* Quod si Φλοιὰ sit *Proserpina*, hæc quoque Tellus erit. Favet Hesychius: Φλοιὰν, τὴν κόρην, τὴν θεὸν οὕτω καλοῦσι Λάκωνες· *Phlœam, Liberam deam sic vocant Lacones.* Nempe, ut Latinis *Liber*, Bacchus; *Libera*, Proserpina: sic Græcis *Liber*, Φλοιὸς; *Proserpina*, Φλοιά. De Libero indicant verba Plutarchi: Ἔνιοι δὲ θύουσι Διονύσῳ τῷ Φλοιῷ· *nonnulli sacrificant Libero Phlœo.*

pag. 203, edit. Basil.

Etiam vocata est Πολύβοια. Idem Hesychius: Πολύβοια, θεός τις. ὑπ' ἐνίων Ἄρτεμις, ὑπὸ δὲ ἄλλων κόρη· *Polybœa, Dea quæpiam, nonnullis Diana; aliis Libera, seu Proserpina.* Nempe à βόω, sive βόσκω, *pasco*; ut idem sit ac Homeri πολυβότειρα, *multos pascens*; aut παμβῶτις γῆ, *terra omnes pascens*; quod apud Sophoclem Philoctete. Ac fortasse similiter Heracleenses matrem ejus Cererem dixere Παμβότανον, quasi *omnium herbarum productricem.* Licet apud Hesychium nunc legatur: Πάμπανον, ἡ Δημήτηρ ἐν Ἡρακλείᾳ.

Sed ut superiùs de Rhea, & Cerere; ita hic de Cerere, & Proserpina, controversia est: quomodo eadem esse Tellus possit, eaque frugifera; cùm Ceres quidem mater, Proserpina autem sit filia. Verùm lib. II, cap. XVIII, Cererem, & Proserpinam, bifariam interpretabamur. Primùm, ut Ceres sit Luna; Proserpina autem vis Terræ frugifera. Sic Proserpinam esse Cereris filiam, satis liquet. Deinde ut Ceres est seges; Proserpina autem semen. Ac eâ quoque ratione Proserpina est filia Cereris, hoc est, segetis; sed sic, ut quodammodo etiam mater dici possit; quia & seges è semine, & semen à segete, matre pariente filiam, filia reddente matrem. Alii malunt dicere, segetem esse à semine, semen à terra. Non hæc pugnant: quippe terra est materies segetis aliquo modo permanens, quia elementorum formæ manent, sed fractæ: unde alia est mixti forma, quàm elementi: semen autem est materies periens, quia, adveniente formâ plantæ, recedit forma seminis.

Sed utcunque Proserpina etiam sit terra frugifera, ac seges: usitatiùs tamen accipitur pro semine, ejusque receptrice terrâ inferâ. Vnde & *furva,* hoc est, nigra dicebatur. Horat. lib. II, od. XIII:

Quàm penè furvæ regna Proserpinæ,
Et judicantem vidimus Æacum!

Vbi Acro: *Furva mystico nomine dicitur Proserpina.*

Itidem & quia infera loca luce destituuntur; eò furvas Diis inferis hostias

hoſtias mactabant. Imò, ut Porphyrius docuit in opere de philoſophia ex Apollinis reſponſis; quo inferiores eſſent Dii, eò triſtiores, longiuſque à colore albo recedentes, ſacrificatæ ſunt hoſtiæ; idque in foveis, non aris, uti Diis fiebat ſuperis, & terreſtribus.

Quemadmodum autem interior tellus, ratione virtutis paſſivæ, *Proſerpina* nuncupatur: ita quoque ratione maſculæ virtutis eſt Πλȣ́των, & Πλȣτεύς. Atque idem apud Phurnutum legere eſt. Lucianus de Luctu ſic vocari ait, quia omnia in terram recidant, mortuiſque diteſcat. Vt Pluto ſit terra, quatenus eſt cadaverum receptrix. Itaque Horatio * ſepulcrum vocatur *exilis domus Plutonia*. Interim & altera ratio eſt, eaque potior: puta quòd, ut idem Lucianus in Timone refert, ſit πλȣτοδότης, καὶ μεγαλόδωρος· *divitiarum donans, magnáque largiens*. Eamque cauſſam etiam adducit Plato in Cratylo †: imò & Tullius, in ſecundo de Natura Deorum, utramque cauſſam his complectitur verbis: *Terrena autem vis omnis, atque natura, Diti patri dedicata eſt; qui dives, ut apud Græcos* Πλȣ́των, *quòd recidant omnia in terras, & oriantur è terris*. Oriuntur autem è terris fruges, ac fructus cæteri. Sed & metalla illi debentur, quia effodiuntur terrâ. Quare, & per Plutonem capimus Tellurem, quatenus eſt metallifera.

* lib. I, od. 4.

† pag. 403, edit. Steph.

Sed quod Tullius ait, ut Græcis Πλȣ́τωνα, ſic Latinis *Ditem* nuncupari: id quamquam per eſt veriſimile, in dubium tamen vocari poſſit. Nam cur non putemus, Latinum *Dis* eſſe ex Græco Δὶς, hoc eſt, *Iupiter*? Nam ſic Maro ‡ eum *Iovem Stygium* dixit. Sed priùs malim: quando & Tibullo *Orcus*, qui idem ac *Pluto*, *dives* nuncupatur. Sic enim cecinit lib. III, el. III:

Dives in ignava luridus Orcus aqua.

‡ 4 Æn.

Eundem verò eſſe, ac Plutonem, etiam origo indicat. Nec enim id nominis vel ab *urgendo* eſt; uti Varro credidit in IV de L. L. nec item, quod Verrius putabat, contractum ex ȣ̓ραγὸς, quo *caudam agens*, hoc eſt, *extremi agminis ductor* ſignificatur: ſed neque ab ὅρκος, hoc eſt, *juramentum*, quia Dii per Stygiam jurarent paludem: verùm ab Hebræo ארקא, *terra*: ut uſurpat prophetes Ieremias X, II.

Idem Ἅδης dicitur nominatus παρὰ τὸ ἀειδὲς, hoc eſt, *inconſpicabile*; quia tenebricoſo agat loco: qui & propterea dicitur ἔρεβος: nempe ab ערב, *ereb*: quod veſperam vel noctem ſignat. Vt in Scripturis *Tenebrarum* nomine notatur Matth. XXII, 13: ubi eum, qui ſine nuptiali advenerat veſte, conjici Rex jubet εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· *in tenebras exteriores*. Ac ſimiliter *Acheron* dicitur ab אחרון, h. e. *ultimum, extimum*, ſive, quod longiſſimè abeſt.

Nec tamen hæc controverſia carent: præſertim quod de Ἅδȣ etymo dicebamus: etſi, vulgo ita ferri, apud Platonē legimus in Cratylo *. Multis enim partibus veriſimilius cenſeo, vocari Ἅδην ab אדמה, *Adama*, hoc eſt,

* pag. 304, edit. H. St.

 terra.

terra. Quod ab אדם, *rubuit,* quia terra inculta rubet. Vnde אָדָם, *homo,* quasi dicas, *terrenus.* Absque ה semper est appellativum; cum eo, proprium. Atque eâdem origine אֱדוֹם, *Edom,* hoc est, *rufus* : qui est Esau : unde Ἰδυμαῖοι, *Idumæi,* q. d. Esavitæ, vel rufi, aut rubri ; ut mare Ἐρυθραῖον, hoc est, Idumæum, dicitur rubrum, quemadmodum & alibi monui, ab Erythra sive Esavo, hoc est accolis, qui Edomi erant posteri.

Fortasse autem & ejusdem ac Ἄδης originis est Ἄττης, amasius Rheæ, sive Cybelles. Quantillum enim abeunt Ἄδης, & Ἄττης. Quod si placet, Ἄττης bifariam spectatur, vel ut Sol est; vel ut vis activa Terræ insita. Vtroque modo Rheæ, hoc est, Terræ, vel amasium, vel maritum dixeris.

CAPVT LXI.

Ad Tellurem varia referuntur nationum numina. Vti Maia, *cujus etiam nominis ratio adfertur* : Bona Dea ; *cujus sacrum cur Damium diceretur, aliter exponitur, quam Festus putabat : adhæc non* Faunus *minus, quàm* Fauna, *quæ &* Fatua : *præterea* Flora, *ac* Pales : *sed &* Puta, Pomona, Sera, Segesta, *vel* Segetia, Tutulina, Nodinus, *vel* Nodina, Lactucina, *vel* Lactens, Patalena, Hostilina, Volutrina, Deverrona, Runcana, Spinensis, Robigus, Sterculius. *Sed Deam* Fornacem, *frumenti, quod torretur, præsidem, si frumentum quidem attendas, ad Cererem seu Tellurem frugiferam : sed quatenus id torretur, ad Vulcanum potiùs sive Ignem pertinere. Ejus festum* Fornacalia.

QVos Deos ad Terram proximè reduximus, tam cogniti fuere Romanis, quàm Græcis. Sed fuere præterea numina, vel saltem nomina, quæ fugerent Græcos. Cujusmodi seu numen, seu inane nomen, tum *Majæ* fuit, tum *Bonæ Deæ.* Sic enim de utraque proditum à Cornelio Labeone libro de Diis, & ex eo à Macrobio lib. I Saturnalium cap. XVI. De Maja quis dubitet, quin, ut Labeo ait, sit Magna Mater ? Sed non æquè liquet, num inde nomen impositum sit, quia *majus* veteri Romanorum linguâ idem sit, ac *magnus* : unde Iupiter *Deus Majus* ; & *majestas* pro magnitudine, & fortasse comparativus *major**: an potiùs acceperimus hoc à Græcis ; quando & illis Μαῖα est mater Deûm : imò & vocabulum hoc Græcis, tum *nutricem,* tum etiam *matrem* sonat; ut antea dictum.

* *de quo dictum nobis lib. 2 de Analogia cap.* 24.

Vtcunque de Maja sit, saltem Romanum est numen *Bonæ Deæ.* Ejus festum, Pompejo teste, *Damium* appellabatur. Δάμιον autem Doricum est, ac Tarentinum, pro Δήμιον, hoc est, δημόσιον, sive *publicum.* Sed caussam cur *publicum* diceretur, non satis perspexit idem Festus. Credebat ille, *publicum* dici, quasi *minimè publicum* : eò quòd viro nulli liceret ei interesse. Nos abunde omnem ἀντίφρασιν explosimus Oratoriarum Institutionum libro

bro quarto cap. XIII, §. x. Veráque nominis ratio eſt, quòd pro populo fieret: ut ibidem pluribus oſtendi. Quod autem diximus de Bona Dea, idem locum habet in Fauno, Fauna, & Fatua Dea. Nam *Faunus* eſt Tellumo: *Fauna* ſive *Fatua* eſt Tellus, ſeu Bona Dea: ut obſervatum nobis libro primo hujus operis cap. XII. Atque ibidem etiam multis monſtravimus, *Floram,* quæ præſtare credita, ut arbores plantæque omnes meliùs floreſcant, numen eſſe non animale, ſed naturale. Nempe & ea eſt Tellus plantifera, ac præcipuè florifera, ut Ceres frugifera.

Quod ſi *Ceres*, ac *Flora*, ſint Tellus, etiam *Pales* terra erit. De hac ita Servius in Georg. III: *Pales Dea eſt pabuli: quam alii Veſtam, alii matrem Deûm vocant. Hanc Virgilius genere feminino appellat. Alii, inter quos Varro, maſculino genere, ut hic Pales. Huic ſacra ſolvuntur* XI *Kal. Majas, die, quæ Palilia vocatur.*

Quodque de Cerere, ac Pale, & Flora, vidimus, idẽ cenſendum de cunctis numinibus, quæ plantarum curæ præfecerant Romani. Qualis *Puta,* cui nomen ab arboribus putandis: & *Pomona*, pomorum præſes. Adhæc *Sera* à ſerendo ſic dicta: itẽ *Segeſta,* nomen hoc ſortita à ſegete, Plinio teſte lib. XVIII, cap. II. Vtriuſque ſimulachrum in Circo. Nec alia à *Segeſta* videtur *Segetia*, quam cernere eſt in nummo Saloninæ, uxoris Gallieni Cæſaris. Par ratio *Tutulinæ,* quæ tutatrix ſegetis: *Nodini,* vel *Nodoti,* ſic vocati à nodis, & geniculis plantarum: *Lactucinæ,* vel *Lactentis* Dei, à lactenti frumento: *Patalenæ,* cùm ſegetes & folliculi pateſcunt: *Hoſtilinæ,* cùm in ſegete ariſtæ novæ aliæ alias hoſtiunt, hoc eſt, æquant: *Volutrinæ,* involucris ſegetis præfectæ, de qua ex Auguſtino etiam Papias: *Runcanæ* Deæ, cum runcanda frumenta: *Spinenſis* Dei, ab evellendis ſpinis: *Deverronæ* à deverrendo, quo in coacervandis frugibus opus: *Robigi*, robiginem à ſegete arcentis, cujus feſtum *Robigalia*; ut eſt apud Varronem in V de L. L. Verrium ſive Feſtum in Robigalia, & Plinium lib. XVIII, cap. XIX. Si, voles, his numinibus accedat *Stercutius*: uti dixere Deum, cujus beneficio feliciter ſuccederet agrorum ſtercoratio. In cujuſmodi numinis cultu non ſtercori res fiebat divina; ſed Telluri, fimo lætanti, vel Naturæ virtuti, qua plantæ, poſt fimum agro adſperſum, feliciter provenirent.

At Dea *Fornax* fortaſſe potiùs ad Ignem referenda, quàm Terram. Nam præerat quidem Fornax frumento: ſed cùm fornacibus torreretur. Atqui, ut frumentum Cereris nomine intelligatur, quæ eſt Tellus frugifera: quatenus tamen torrebatur, ad Ignem refertur. Maro I Georg.

— Frugeſque receptas
Et torrere parant flammis, & frangere ſaxo.

Quo & pertinet illud in Servio Fuldano *, ex Accii Troadibus:

* *pag. 28, edit. Pariſ.*

Nocturna saxo fruges frendes torridas.

Ita enim legendus is locus. Perperam ibi *Nocturnam*, pro *Nocturna*. Sermo enim est ad Troadum aliquam. *Nocturna* pro *noctu*, ut Maro de lupo dixit III Georg. * — *nocturnus obambulat.*

* *vers.* 538.

Pro *franges* autem, ut apud Servium est, repono *frendas*, Nonium ‡ secutus. *Frendere* idem, ac *frangere*, unde *faba fressa*. *Torridas* valet, quod Maro ait *flammis tostas*.

‡ *In* Fremere, *&* Frendere.

Deæ hujus festum *Fornacalia*; de quibus Festus. Miratur vir eruditissimus *, in lexico veteri Fornacem statui Deam. Nempe non veniebat ei in mentem Ovidii illud in erudito de Fastis opere lib. VI:

* *in lexico philologico.*

Et Fornacali sunt sua sacra Deæ.

Item hoc ejusdem in secundo:

Facta Dea est Fornax: læti Fornace coloni
Orant, ut vires temperet illa suas.

CAPVT LXII.

Tellus etiam culta Gallis, sub nomine Ditis; *unde & genus se ducere jactitabant: item Germanis, sub nomine* Herthæ: *&, an inde* Heroes *dici putarit Capella, adversus Lipsii opinionem, discussum: adhæc ut Scythis culta sit sub nomine* Apiæ; *item Kyrgessis in Tataria venerationi fuerit, & cujusmodi id symbolo testatum fecerint: insuper Peruanis, quibus dicta* Pachamama. *Divinus quoque honos attributus terræ partibus: ut montibus apud Cappadoces, & Dacos. Particulatim illud de Carmelo assertum, & unde is cultus promanârit: item ut hic montium cultus etiam apud Peruanos sit repertus. In Vrbibus quoque Roma erat pro numine.* Genios magnos *dici, qui Vrbibus ac Regionibus præessent.* Nemestinus, Collina, Vallina. *Paucula adversus Telluris cultum.*

NEc ex Europæis gentibus solùm cùm Thraces, tum Græci, & Romani, coluere Tellurem: sed etiam Galli, Germani, ac Scythæ. Gallis quippe DIS maximè in pretio fuit: imò ad Ditem originem sui generis referebant: ut est apud Cæsarem in VI de bello Gallico. Credo, eò spectabant, quòd omnes è terra originem ducimus. Nam terrena omnis vis, atque natura, Diti patri dicata est; ut ait Cicero in II de Natura Deorum.

De Germanis auctor nobis Tacitus in libro de Germania: ubi tradit, huic genti cultam esse *Hertham*, quam Terram interpretatur. Sane Terra Germanis *êrde*, uti Anglis *earth*: quæ ejusdem originis ac Græcum ἔρα: nempe ut ante diximus, ab Hebræo ארץ, quod idem signat. Martianus Capella lib. II ait, *Heroës* dici ab *Hera*, id est, terra. Suspicatur Lipsius, eò respe-

reſpexiſſe, quòd Germanis *êrde*, ſive *êrth* ſit terra. Non arbitror, id Afro illi conſtitiſſe: nec, ut ſciſſet, inde deduxiſſet vocem Græcam. Potiùs cenſeo, in animo ei fuiſſe ἔρα, unde Ῥέα deducebamus. Nam ſic dixiſſe veteres, oſtendunt ἔραζε, *humi*, ſive *in terram*: ἔνεροι, οἱ καταχθόνιοι, *inferi, mortui*, quia ſint ἐν τῇ ἔρᾳ, hoc eſt, γῇ.

Scythis dea Tellus vocabatur Ἀπία: ut teſtis eſt Herodotus in Melpomene. Verba ejus inferiùs adducimus.

Tartaris quoque, ſive Tataris potiùs, Tellus pro numine erat: proque ſymbolo ejuſce venerationis erat terræ cultus cum lacte, ſanguine, & fimo, admixtis. Qua de re ſic Alexander Gaguinus in Sarmatia Europæa, eâ parte, ubi Tatariam deſcribit: *Kyrgeſſi Tartari catervatim in campis degunt, habentque ritum gentilem hujuſmodi. Sacrificus ipſorum, quo tempore rem divinam peragit, tunc ſanguinem, lac, & fimum jumentorum, terrámque ſumit, commixtionéque inſimul factâ, in vas quodammodo infundit, & unà cum hoc arborem adſcendit, ad populumque circumſtantem concionatur. Concionéque peractâ, in ſtultam plebeculam, prædictam commixtionem ſpargit: populus verò in terram pronus provolvitur, adſperſiunculamque hanc* PRO DEO *colit, firméque credit, nihil eſſe perinde ſalutare humano generi, ac terram, pecus, armentáque.* Ex poſtremis interim verbis liquet hoc, quod ſic venerarentur, partem magnam ſymbolicum fuiſſe. Videlicet, quod terræ erat admixtum, id fuit ſignum totius elementi: at lac, ſanguis, fimus, pecoris, & armentorum erant figura. Ex ſymbolis igitur iſtis de elementi ipſius cultu colligimus.

Et cur non aliquid alterius orbis addam? ubi Peruanis Terram eſſe cultam, atque ab iis dici *Pachamama*, refert Ioſephus Acoſta lib. v, cap. XV.

Quæ hactenus adduximus, ea totam reſpiciunt Tellurem, vel ſaltē interiora terræ univerſa, aut ſuperioris regiones cunctas. Verùm exiguæ etiam Terræ portiones honore affectæ ſunt divino. Quomodo montes pro Diis habuere Cappadoces, & Daci: ut in Oratoriis Inſtitutionibus * oſtendi ex Strabone, & Maximo Tyrio. De Carmelo monte ſic Tacitus in ſecundo Hiſtoriarum: *Eſt Iudæam inter, Syriamque, Carmelus. ita vocant montem, Deumque. nec ſimulacrum Deo, aut templum: ſic tradidere majores: aram tantum, & reverentiam.* Suetonius in Veſpaſ. cap. v: *Apud Iudæam Carmeli Dei oraculum conſulentem.* Et longè his antiquior Scylax Caryandenſis: Κάρμηλος ‡ ὄρος, ἱερὸν Διός· *Carmelus mons, Iovis delubrum.* Significat montem, & Deum eſſe, & Dei ſedem ac fanum. Nullum enim in eo templum, ut Tacitus indicat; ſed ipſe mons Carmelus quaſi templum erat numinis: imò & corpus ejus. Nam Carmelus Deus conſtabat genio loci, & vaſto montis corpore. Veriſimile autem eſt, hanc opinionem paullatim irrepſiſſe ex eo, quòd Elias Thiſbites hîc habitârit, ſcholamque habuerit: ut quidem pro-

* *lib. I, cap. 5, ſect. 39.*

‡ *Vox hæc in Scylace ſupplenda.*

** de institutione primorum monachorum sub veteri lege, &c.*

prodidit Ioannes Hierosolymitanus patriarcha *. Prope sanè eum sacerdotes Baal ab Elia occisos, legimus I seu III Reg. XVIII. Ac Eliæ discipulum Elisæum hic aliquamdiu sedem fixisse, cognoscimus ex IV Reg. cap. II, & IV. Quia igitur prophetæ tanti hunc locum elegere ad incolendum, sacraque præstanda: eò diu ille pro sancto habitus est, gratioremque in eo fore numini cultum, judicatum. Nondum tamen mons ipse pro Numine habebatur: non magis sanè quàm lapis ille fastigiatim assurgens instar montis credebatur Deus ipse Elagabalus: qui symbolum ejus solùm habebatur. Nam *Elagabalus* quidem *Deum montem*, vel *montis Deum* signat: sed eo nomine non mons, intelligebatur; verum Sol, cujus delubrum in monte Emesseno erat: quemadmodum diximus cap. V. Similiter igitur non montem primò, sed sancti montis numen coluere: ac credibile est, itidem id Solem putasse. Tandem tamen ipse Carmelus mons habitus pro Deo: idque occasione ea, quam ex Tacito dicebamus.

Quàm altè autem opinio hæc de montium cultu radices in animis egerit humanis, argumento illud erit, quòd etiam montes pro Diis culti sint Peruanis: quemadmodum refert Iosephus Acosta lib. V, cap. II.

A montibus ad urbes transeo: quomodo Romanis, & Græcis, Roma habebatur Dea. Vnde Martialis lib. XI, ep. VIII:

> *Terrarum Dea gentiumque Roma,*
> *Cui par est nihil, & nihil secundum.*

Et Frontinus de aquæductibus lib. II: *Regina & domina orbis, quæ terrarum Dea gentiumque consistit, cui par nihil, & nihil secundum.* Quod non κατὰ μεταφορὰν solùm, sed propriè etiam accipere possumus: cum sit, ut Claudius Rutilius in primo Itinerarii sui ait,

> *Inter sidereos Roma recepta polos.*

Itaque & templum Deæ Romæ erat: cujus meminere Livius, & alii multi: uti pluribus dictum mihi Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VI, sectione V.

Cæteroquin Romani non tam loca habuere pro Diis, quàm locis quibusque suos præfecere genios. Qui & Vrbium erant, ac Regionum. Atque hi vocabantur *Dii Magni*. Vt inscriptione ea, quæ Puteolis reperta: DEO MAGNO, GENIO PVTEOLANORVM, ET PATRIÆ SVÆ. Nempe διακειλικῶς †. Nam genius quidem, in cujus tutela quisque erat ab nativitate sua, ἁπλῶς dicebatur *genius*: sed ille totius patriæ nuncupatus est *Deus magnus*. Ac possis non modo ad terræ partes, sed ad genios etiam referre, tum masculum numen, *Nemestinum*, nemorum Deum: tum femineum, *Collinam*, collium; *Vallinam*, vallium Deam. Ac par est similium ratio.

† discriminis caussa.

Atque

Atque hæc de cultu Telluris, & ejus partium: cujus in eo præcipuè ratio constitit, quòd Terra nos producat, & nutriat, eoque meritò vocetur *mater*: cui quin pietas debeatur, minimè in ambiguo est. Sed neque materna pietas est divina; neque terræ debemus idem, ac parentibus: quandoquidem, quod barbarè dici solet, figurativam non esse argumentativam, id hic etiam locum habet; quia tralaticia est locutio, Terram vocare matrem. Quod Lucretius non malè admonet lib. II:

Heic siquis mare Neptunum, Cereremque vocare
Constituet fruges, & Bacchi numine abuti
Mavolt, quàm laticis proprium proferre vocamen:
Concedamus, ut hic Terrarum dictitet orbem
Esse Deûm matrem, dum re non sit tamen apse.

Mirum autem, potuisse pro Deo coli, quod vulgo omnes pro corpore haberent inanimo: eoque ligonibus fodicare, calcare pedibus, cibi etiam retrimentis, & humore obsceno conspurcare, non vererentur. Stultitiam hanc videbant prudentiores. Itaque dixere, Tellurem esse animal, vel partem magni animalis, quod Mundum dicimus. A qua sententia nostro seculo non abhorruisse summus videtur Mathematicus Keplerus. Nam non contentus dicere, Tellurem diurno circumagi spatio, ait hunc motum ab sua anima habere: eandem siderum & cometarum esse intelligentem, eoque exhorrescere, cùm inde cognoscit, instare motus, vaporesque eò præ horrore summo exsudare. Audiamus eum loquentem libro de cometis anni post millesimum & sexcentesimum septimi, atq; item duodevigesimi: *Facultas mundi sublunaris cometam* PERSENTISCIT, ET OBSTVPESCIT, *unaque facultates cæteræ omnium rerum sublunarium.* Ac postea: *Facultas telluris, insolenti Cometæ apparitione* CONSTERNATA, *uno terrestris superficiei loco multum exsudat vaporum, pro qualitate illius partis sui corporis. hinc diuturnæ pluviæ, & eluviones.* Quæ referre est refellere. Quare diluendis illis in re tam aperta non insistam.

CAPVT LXIII.

A Terræ cultu ad illum Ignis acceditur. Origo proverbii, A Vesta ordiri. *Elementum nullum majorem habere vim agendi, quàm Ignem: atque in eo etiam convenire cum natura cælesti, quòd non putrescat; &, ignium cælestium instar, lucem de se fundat: imò plus nos debere Igni, quàm Terræ, quia ab hac quidem sit brutum corpus, ab illo autem calor vitalis. Igni inesse vim purgandi: ob quam à gentibus Vulcano, & Luæ, cremari soleant arma hostium devictorum. Quid signarint linguæ igneæ, quæ Pentecostes festo conspiciebantur in Apostolis. Cur*

Deus dicatur ignis consumens. *Vnde* Seraphim *vocentur. Particulatim actum de igne subterraneo : quem esse ex montibus ignivomis elucet : atque inde etiam conjecturam capi de aliis, qui, occluso meatu, non erumpant : humanique id corporis similitudine illustratum. Vnde sit, quòd canes venatici feras odorentur longè etiam remotas. Cur fumet terra hieme effossa, ac nix ei incidens citiùs liquefiat : & unde major feracitas Campaniæ, Siciliæ, agri etiam Somersetensis apud Britannos. Præterea unde sit, quòd in tantum aquæ adscendant, ut in jugo etiam montium oriantur fontes.* Alembici ἔτυμον. *Vnde ex aquis, tum quæ de planitie soli, tum etiam è montibus emanant, aliquæ existant calidæ, odoremque ac saporem habeant sulfureum. Ab sulfure esse, quòd faces quædam non exstinguantur aquis tinctæ ; quin aquæ aliquæ flammam rapiant ; oleum etiam frigidæ inditum sic ferveat, ut manu nequeat teneri. Cur aqua calce incalescat. Quàm celeriter in locis sulfureis terra in sulfur vertatur. Vnde aquæ fontanæ sæpius sint frigidæ, licet origo omnibus sit ab ignibus subterraneis. Cur utcunque etiam ignes perpetui sint, alii tamen fontes exarescant, alii non item. Ab ignibus jam memoratis caussam esse terræ motus, variisque hoc argumentis monstratum : & obiter dictum, quis docuerit primus, pulvere pyrio cuniculis immisso militaribus, evertere arces, cunctaque munimenta. Atque ex hisce conclusum, etiam ventos suam igni huic originem debere.*

A Tellure transeo ad Ignem : unde ex elementis primò ordiri animus erat : ut hic quoque locum haberet adagium vetus, ἀφ᾽ Ἑϛίας ἀρχόμενος, *à Vesta incipiens.* Cujus dicti caussa est, quia primitias offerrent Vestæ : ut est apud Hesychium, Eustathium Odyss. H, & Zenobium Centur. I, Proverb. XL. Vestam autem esse ignem, postea parebit, cùm de Græcanico, & Romano Ignis cultu, dicam.

Et profectò si præstantiam elementorum spectemus, ab Igni initium ducere oportuerat. Nam quo quid majorem habet vim agendi, eo est excellentius. Atqui, ut Simplicius ait in I φυσικ. ἀκροάσ. comment. LI *, inest igni τὸ δραϛικὸν, *agendi vis :* ac propterea μᾶλλον αὐτὸ εἴδει ἀναλογοῦν, ἀλλ᾽ οὐχὶ τῇ ὕλῃ· *magis respondet formæ, at non materiæ.* Hinc τὸ πῦρ τεχνικὸν † dicebat Zeno *. Etiam ignis longè similior cælo. Nec enim putredini est obnoxius, dum in natura sua permanet, contrà quàm in cæteris fit elementis. Cumque tellus sit opaca, ignis est pellucidus, caussaque lucis ac splendoris. Nec eo principatus debetur terræ, quia nos nutriat. Quippe majus hoc, quòd vitalis calor sit ab igni. Nec tellus à se hoc habet, quòd alat hominem ; sed à mixtione aliorum ; tum etiam à vi cælesti. Notum illud Catulli ‡ de flore in secretis nascente hortis,

Quem mulcent auræ, mulcet Sol, educat imber.

* *fol. 44, b. vers. 3.*

† *ignis artificiosus.*

* *apud Laertium.*

‡ *Carm. 63.*

Alia

Alia etiam, quæ hanc de caloris atque ignis principatu opinionem firment, haurire eſt ex iis, quæ fusè diſſerit Balbus apud M. Tullium in ſecundo de Natura Deorum. Et potuerat inde etiam petere argumentum, quòd vim habeat purgandi. Vnde & apud inferos, ſicut ait Maro in VI magni operis;

— Aliis ſub gurgite vaſto
Infectum eluitur ſcelus, aut exuritur igni.

Ideo ad expiandas cædes arma cremabant, tum Marti, & Vulcano, tum Minervæ, & Luæ. Nempe Marti, & Minervæ, ut Diis bellicis; Vulcano, ut armorum fabro; Luæ propriâ ratione, quia *Lua* idem ac *purgatrix*; quemadmodum inferiùs dicetur. Ac ne in ſolis gentium numinibus conſiſtam; etiam verum numen, quod colimus, cùm feſto Pentecoſtes mitteret Apoſtolis Spiritum Sanctum, ſymbolum ignearum elegit linguarum: linguarum nempe, & quidem diſſectarum, propter prædicationem Euangelii in varios populos diſpergendam: ignearum autem, quia Spiritus S. purgat ac renovat corda noſtra. Quamquam & in aliis ſymboli ejus ratio conſiſtit. Nam ut ignis illuminat aëra, ita Spiritus S. pellit tenebras intellectus noſtri: & ut ignis ferrum, ita Spiritus S. mollit dura hominum corda: ut item ignis ligna, ita Spiritus S. accendit in cordibus noſtris fidem, ſpem, & charitatem. At aliam habet cauſſam, cur Deus à Moſe *, & divino epiſtolæ ad Hebræos † ſcriptore, dicatur ignis conſumens. Nam hoc pertinet ad ſignificandum judicii divini zelum: quemadmodum & ab hac cauſſa potiſſimùm eſt, quòd angeli, per quos Deus iratus ſe vindicat, vocentur שרפים, *ſeraphim*, quaſi accenſi ardore juſtitiæ divinæ. Hanc præcipuam eſſe nominis ejus rationem, ſatis parebit attentius conſideranti Ieſaiam cap. VI: quo loco in uno *Seraphim* memorantur, idque ut exſecutores eorum, quæ Deus præcipit, quando conſidet in ſolio juſtitiæ ſuæ, ac ſecundùm eam genus judicat humanum.

* *Deut. 4.*
† *Heb. 12.*

Sed univerſas elementalis ignis vires commemorare ſi velim, tempore atque otio abutar, in re etiam vulgo, vel ſaltem iis, qui pedem paullùm extra inſcitiæ lutum ponere cœperint, neutiquam obſcurâ. Propterea non hærebo in iis, quæ univerſè ignem attinent, & clarè perſpiciuntur ex igne focorum, & fornacium: qui profectò quantilla eſt portio ignis elementalis! Sed neque diſſeram de igne aliquo, qui inter æthera, & aëra, proprium occupet locum: qualem non ratio magis evincit, quàm ſenſus comprobat; ut multis jam aliis ſolidè oſtenſum. Potiùs in hoc nunc operam inſumam, ut perſpiciamus vim ignis elementalis ex eo, qui terris permixtus, ac maximè, qui eò, quod terris ſit abditus, ut oculorum aciem rarò ſubit, ita propemodum ignoratur; atque adeo, ſi perpaucos exceperis, vel præteriri, vel perfunctoriè ſolùm attingi ab iis ſolet, qui elabora-

runt in aſſignando elementorum numero, & memorandâ multiplici eorum vi, ac poteſtate: ob quam divino hoc elementum honore coluit vetuſtas.

Eſſe autem ignes ſubterraneos, eoſque plurimos, & maximos, ſatis cognoſcitur ex Ætna, Veſuvio, Hecla, & aliis montibus ignes ingenti copiâ eructantibus. De quibus, præter alios, vide ſis Ariſtotelem, ſive alium, libro Mirabilium Auſcultationum, & Vitruvium lib. II, cap. VI. In America itidem reperti ejus generis montes valde ſublimes: ut legere eſt apud ſæpius nobis memoratum Ioſephum Acoſtam lib. III, cap. XXIV. Amœnum autem eſt, quod de avaro quodam ſubjungit, eum opinatum eſſe aurum imo excoqui monte; eoque lebetem in caminum ferreâ dimiſiſſe catenâ: ſed eum operâ ridiculâ perdidiſſe lebetem: quippe momento penè temporis fuiſſe conflatum, abſumtumque. Porrò per eſt veriſimile, ejuſmodi ignes plurimis etiam terrarum locis non erumpere; ſed ſolùm per meatus diffundere calorem ſuum quaquavorſum: uti in animantibus uſu venit: ubi calor nativus à corde diſpergitur per omnia viſcera, ac corporis membra: ac quia halitibus, & fuliginibus inde excitatis, non ſufficerent os, & nares, grandiora & apertiora ſpiracula, etiam undique pertuſa eſt cutis, ut poris ejus fiat tranſpiratio: cujus odore, & dominos ſuos internoſcunt canes, & quà ſe feræ receperint. Nam odor is non aëri modò, qui vehementi vento faciliùs difflatur, ſed ipſis etiam veſtigiis imprimitur.

Alterum hujus caloris ab ignibus ſubterraneis argumentum eſt, quòd fumare ſoleat terra, ſi hiberno effodias tempore: quodque citò liquefiat nix, quæ agro ceciderit recens inarato. Inque extimâ etiam terræ ſuperficie calorem hunc leviter perſentiſceremus, niſi pori terræ ab aëre ambiunte ſtiparentur, ſic ut vapores non inveniant exitum; ad modum fere, quo tempore hiberno in noſtris fieri corporibus ſentimus. Quare, etſi veriſſimè doceat Ariſtoteles, exhalationes à Sole, & ſideribus, educi è terris, & aquis: cùm tamen nec calor Solis, nec aqua pluvia, de qua Seneca * teſtis, nec arborum altiſſimarum radices, ultra decem pedes, ſive paſſus duos, ſubeant terram: omnino, præter Solem illum cæleſtem, quendam agnoſcere oportet quaſi ἀντήλιον, ſive Solem vel ignem adverſum: unde cæcos per meatus calor ſe undique diffundat. Ac quanquam ad plantarum generationem cæleſtis calor terras ſubiens plus pollet: magna tamen etiam vis eſt illius ex ignibus ſubterraneis: ut vel fidem fecerit fecunditas Campaniæ, in qua Veſuvius; item Siciliæ, quæ horreum erat populi Romani, ubi Ætna. In Anglia item magna eſt fertilitas agri Somerſetenſis; ubi aquæ calidæ Bathonienſes.

* *lib. 3 Nat. Quæſt. cap. 7.*

Tertium

Tertium nobis argumentum ignium iſtorum ſunt,quòd fontes in ſummis oriantur montibus. Nam, utcunque cauſſæ plures concurrant, videtur tamen principem in iis locum obtinere,quod,ob ignes iis ſuppoſitos, vapores per venas ſe varias diffundentes,inque unam decurrentes tandem, & intermedio ſpatio tum naturâ ſuâ,tum frigore locorum,per quæ commeant, in naturam aquæ converſo, tandem unâ ebulliant venâ. Nempe comparatum hîc, ſicuti in deſtillationibus; ut fons ſe habeat velut caput vaſis ejus,quod voce hybridâ, *Alembicum* vocant; nempe ab Græco ἄμβιξ, quod Heſychius χύτραν, κάδον *, exponit, & præfixo Arabum articulo *al*, quem in *Alchymia* etiam, & *Almageſtus*, & *Almanach*, & aliis, videmus. Hoc enim in vaſe planè idem uſu venit. Quin ſimiliter quoque in nobis vapores è ſtomacho adſcendentes frigore cerebri condenſantur, poſteaque in os, & aures, & aliò, depluunt.

* *ollam, cadum*

Quartum pro ignibus hiſce ſubterraneis, & eorum vi, argumentum præbent thermæ, è terræ planicie, quandoque etiam erumpentes è montium jugis. Imò lacus quoque,ac,inter cæteros,calidis nonnullos aquis,in Peruanis montibus reperiri,memoriæ prodidit Ioſephus Acoſta lib. III, cap. XVI. At unde quæſo hoc,niſi ab ignibus, qui ſubſunt, provenire credamus? Præſertim quando calidæ hæ aquæ præcipuè iis ſunt locis, ubi montes,aliave loca,ignem eructant: uti in Campania,& in Peruana. Adde quòd thermæ iſtæ & ſaporem, & odorem, habent bituminis, ac ſulfuris: hæc verò conſtat pabulum eſſe ignis; ſic ut in ipſis flagrent aquis; quod non ignorabant Romanæ illæ,de quibus ſic Livius lib. XXXIX: *Matronæ Baccharum habitum crinibus paſſis, cum ardentibus facibus, decurriſſe ad Tiberim, demiſſaſque in aquam faces, quia vivum ſulphur cum calce ineſſet, integrâ flammâ extuliſſe.* Ac Fallopius tradit, thermarum aquas in agro Parmenſi continuò ad ſe rapere ignem; nec poſſe,niſi vento,vel panno, exſtingui: quod ob bitumen, ac naphtham ei admixtam,fieri, dubium non eſt. Etiam Anſelmus Boethius,Cæſareus,dum viveret,medicus,libro II de Gemmis cap. CCXCIII, cum dixiſſet, calorem calcis vivæ ineſſe ſali ejus, ac ſi aquam vel frigidiſſimam infuderis,ob ſubitam contrariorum pugnam,calorem latentem in actum deduci; ſubdit deinde, ſimiliter, *oleum ſulphuris verum,ſi aquæ miſceatur frigidæ,tam calidum in vitro reddi,ut id manu vix teneri poſſit.* Nec periculum,ne ſi ignes ſubterranei perpetuò flagrent, brevi bitumen & ſulphur deficiant. Nam ſunt ex eorum natura, quæ facilè regenerantur. Itaque in agro Mutinenſi,ſi locum,poſt ſulphur effoſſum,terrâ repleveris, ea annum intra quartum, vel circiter, in ſulphur convertitur; ut obſervatum Fallopio. Sic igitur colligimus, calorem aquæ fontanæ clarè teſtari,eſſe ignes ſubterraneos. Nec propterea exiſtimandum,fontes

 frigi-

frigidos non provenire ab ignibus. Nam, ut antea diximus, frigidi etiam fontes ignibus istis originem debent. Sed tum calorem suum aqua retinet fontana, quando laxiori currit venâ. Siquidem si vel venâ fluat angustiore, vel per ambages, ac mæandros, longius latiusque discurrat; nihil mirum, si calorem deponat. Vnde & caussam videmus, cur locis vicinis, aquarum, quas ab eadem origine manare est verisimile, aliæ fervidæ, tepidæ aliæ, quædam etiam frigidæ sint. Videlicet à vena angustiore, aut laxiore, item longiori, aut propiori fluxus intervallo, omne hoc est discrimen. Porrò quòd fontes isti tum calidi, tum frigidi, sæpe nec pluribus exarescant seculis, vel etiam nunquam, id provenit pro copia aquarum. Nam si magni sint lacus subterranei, nihil mirum, si ob suppositos ignes perpetui sint vapores, atque hi, unà cum aëre admixto, in aquam commutati, novoque aere foris prioris in locum ad implendum spatium per meatus alios semper transeunte, fontem gignant & æstate ac hieme perpetim manantem. Et tamen ejusmodi quoque interdum exarescunt, sive quia meatus terræ aliquâ concussione, sive alia de caussa, obturentur. Vbi verò non subsunt vasti lacus, sæpius id usu venit: quomodo videmus in grandi æstu deficere fontes, quia non juvantur pluviæ, aut nivalis aquæ, accessu.

Quinctum pro ignibus istis argumentum à terræmotu petere licet. Nam & hi sunt ab ignibus subterraneis; qui sæpe subsunt maris fundo, ac montium insularumque radicibus; profundeque adeo latent, ut longe lateque maximas & plurimas undique concutiant regiones. Ab ignibus his exhalat spiritus sulfureus, & igneus: unde & subinde, dehiscente terrâ, ignes emicant. Etiam aquæ puteanæ, paullo ante tremorem terræ, solent sulfureum habere odorem, eo quòd spiritus hujusmodi jam elevare se, & fundo putei miscere cœperint. Atque huc pertinet illud Plinii lib. II Histor. Nat. cap. LXXIX: *Perhibetur & Pherecydis, Pythagoræ doctoris, alia conjectatio; sed & illa divina; haustu aquæ è puteo præsensisse ac prædixisse ibi terræ motum.* Nec leviter hæc illo comprobantur, quòd ea maximè loca terræ motui sunt obnoxia, quæ montes habent ignivomos: ut Campania, Sicilia, alia; etiam America, de qua testis Acosta. Itaque constat, priusquam Vesuvini illud montis incendium foret, quod Plinium Veronensem absumsit, præcessisse motum terræ. Hodieque minùs Sicilia terræ motui obnoxia est, quàm olim, quia, effracto carcere, meatum nunc laxum habet, quo ignes & spiritus erumpant. Suntque hæc satis etiam consentanea Peripateticis: quia & Aristoteles, etsi rarius ignium subterraneorum faciat mentionem, in hoc tamen argumento pronunciat*, terræ motum fieri, τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου, καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ πυρὸς, θερμαινομένης, *terrâ à Sole, & igne, qui inest terræ, calefacto.* Et sanè veterum aliquos hunc ignibus assignâsse terræ

* *lib. 2 Meteoroleg. cap. 8.*

tum

tum tremorem, tum pulſum, etiam apud Senecam legas in ſexto Natur. quæſt. cap. XI. Nec lucem modò, ſed robur quoque, his addit, quòd ſimiliter diſrumpantur nubes à fulmine. Atqui, ut Plinius ait lib. II, cap. LXXIX, *Non aliud eſt in terra tremor, quàm in nube tonitruum.* At tonitru eſt ſonus nubis ruptæ. Rumpitur autem nubes ab incluſo ſpiritu igneo, qui, ut ibidem dicitur, *luctatur, & ad libertatem exire nititur.* Itidem hæc illuſtrantur, & firmantur, cuniculis militaribus; quibus immiſſus pulvis tormentarius, atque accenſus, disjicit propugnacula, & arces, & maximas montium rupes. Cujus artis primus, ſed à Franciſco Georgio Senenſe edoctus, experimentum prope Neapolim in arce Luculliana, quæ *Ovi* dicitur, fecit Petrus Navarrus Cantaber: uti obſcurum neutiquam erit, ea conferenti, quæ de Senenſi quidem Georgio Cardanus in ſecundo Subtilitatum *; at de Cantabro Petro Guicciardinus retulit lib. VI † Hiſtoriarum ſui temporis. Ac ſimiliter ea ante nos conciliabat in Pyrotechnia ſua Vannocius Birunguccius Senenſis: ut de uno altero præterea taceam.

* *pag. 63, edit. Lugdun. an.* 1580.

† *pag. 539, edit. Baſil. an.* 1567. *ex tralatione Cælii Sec. Curionis.*

Quod ſi ſpiritus ille terram ſic concitans ſit ab ignibus occultis: conſequi etiam videtur, non Solem modò, ſed eoſdem ignes quoque, cauſſam eſſe ventorum, qui aera noſtrum perflant. Nempe ut tum halitus iſti præcipuè oriantur, cum ignis ille terram adurit humentem, & poros ejus laxando, viam aperit halitibus; qui continuò, ut poeta * ait,

Quà data porta ruunt, & terras turbine perflant.

* 1 *Æn.*

Denique ad foſſilium etiam generationem concurrere hunc ignem ſubterraneum, veriſimile eſt. Videlicet, ut materies eorum à calore igneo excernatur, & percoletur; poſteaque, ſi parum aquei habeat humoris, ab eodem compingatur calore, & induretur. Sin multum ejus obtineat humoris, frigore condenſetur; eóque & poſtea calore igneo liqueſcat. Atque ex his facile eſt ea conciliare, quæ cùm Ariſtoteles, & Theophraſtus, tum etiam Georgius Agricola, diligens & eruditus ſcriptor, de hoc argumento tradiderunt.

Hæc tot elementalis ignis bona, & mirandos ejus effectus, eò commemoravimus hoc loco, ut magis in amorem & admirationem rapiamur numinis cæleſtis; longè iis abſimiles, qui vel eorum, & ſimilium ignorantiâ, propemodum obbruteſcunt, vel, inani ſpeculatione contenti, naturæ potiùs myſtæ facti ſunt ac ſacerdotes, quam illius, qui hominum cauſſâ ſic condidit naturam.

CAPVT LXIV.

A Nemrodo credi primò institutum Ignis cultum. Sitne Nemrod idem ac Belus, uti putabat Chronici Alexandrini scriptor. Sacerdotes Ignis nomen dedisse civitati Camarinæ, sive Vr, vel Vroë, uti & regioni Orchoë. Fabella de Abrahamo ab igne Chaldæorum divinitus liberato, Harane autem in eo combusto. Persas sacrificâsse Igni. Quid Maximo Tyrio sit ἄγαλμα ἐφήμερον. Etiam Ignem à Medis cultum, & aliis Asiæ gentibus, item Macedonibus. Ignem sacrum Persarum regibus in publicum prodeuntibus prælatum, atque eundem, rege exstincto, exstingui solere. Cappadocum gens Persas in cultu ignis imitata: & de eorum Pyræthis, ac Pyrætheis. Cultum quoque Phrygibus. Imò & ætate Benjamini Tudelensis in insulis Chenerag obtinuisse. Ægyptiis Vulcanus credebatur utrumque sexum habere, uti & Minerva: ac cur idem ab iis Solis filius diceretur.

PRimus autem, ut ajunt, ignem colere Nemrod jussit; quem aliqui Ninum arbitrantur. Chronici Alexandrini scriptor *: Αὐτὸν Νίνον τὸν Νεβρὼδ οἱ Ἀσσύριοι προσηγόρευσαν· Οὗτος διδάσκει Ἀσσυρίους σέβειν τὸ πῦρ. Ἔνθεν καὶ πρῶτον αὐτὸν βασιλέα μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐποίησαν οἱ Ἀσσύριοι τοῦτον, ὃν μετωνόμασαν Νίνον· *Nemrodo autem cognomen Nini imposuerunt. Hic pro Deo ignem colere docuit. Vnde primum eum, post diluvium, Assyrii regem fecere, Nini cognomine imposito.* Mihi tamen non paullo verisimilius videtur, Nemrodum esse eum, qui gentibus dicitur *Belus*, hoc est, *dominus*: ex eo autem prognatum esse illum, cui nomen ex re *Nini*, hoc est, *filii*, datum. Abunde de istis actum nobis lib. I, cap. XXIV.

* p. 64.

Credibile verò est, ab eo, quem diximus, cultu, *Vr* vocatam Babyloniæ urbem; quæ aliter *Vrie*, & *Camarina*; ut ex Eupolemi opere de Iudæis Assyriis traditum est Eusebio lib. IX Præpar. Euang. cap. XVII: Ἐν πόλει τῆς Βαβυλωνίας Καμαρίνῃ, ἥν τινας λέγειν πόλιν Οὐρίην· εἶναι δὲ μεθερμηνευομένην, Χαλδαίων πόλιν· *Camarinæ, quæ Babyloniæ civitas est, ac quam nonnulli Vrien dicunt, id autem significare Chaldæorum civitatem.* Nempe eò spectat, quòd sacerdotes Chaldæorum κατ' ἐξοχὴν Græcis dicerentur Χαλδαῖοι: Chaldæis autem כּוּמְרִין, *Cumerin*; ut Hebræis כְּמָרִים, *Cemarim*. Vnde & quartus ex diis Samothraciis, qui Axiero, Axiocersæ, & Axiocerso, ministraret, nominatus est *Camillus*, sive *Casmillus*; ut ostendimus cap. LVI. Ab eadem igitur origine est *Camarina*, quia in ea degerent *Cumerin*, id est, sacerdotes, ac philosophi gentis, vulgò vocati Χαλδαῖοι, quomodo Abraham dictus reperisse τὴν Χαλδαϊκήν, hoc est, Chaldæorum philosophiam. At eadem civitas *Vr*, & *Vroë*, nuncupata, quia, ut dixi, Ignis in ea coleretur, sive cultus is proprius fuerit, sive symbolicus. Sanè & regio tota ab eadem caussa Ὀρχόη dicta

dicta Ptolemæo. Et puto etiã, inde *Vr* nomen castello esse Persico. Nam Persis maxima in veneratione Ignis fuit; ut mox ostendam. At uti אור Or, *lux, lumen, Sol*; (unde Ægyptium Ωρος, & *ἄυειον*, *cras*, q. d. ubi Sol iterum illuxerit; item *aura* pro *splendore* apud Maronem *; sed & *aurum*, & *aurora*) sic אור ur, est *flamma, ignis, focus*; à quo Latinum *uro*, & Græcum πῦρ, ac Germanicum vuer, & vier. In civitate Vr natum Abraham, est verisimile; quando ex ea dicitur profectus †, & Haran fratrem ibi mortuum ‡ constat. Imò & de eo fabellam hanc apud B. Hieronymum reperias, quæstionibus sive traditionibus in Genesin *: *Pro eo, quod legimus, In regione Chaldæorum* (ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Χαλδαίων) *in Hebræo habetur*, אוּר כַּשְׂדִּים, VR CHASDIM, *id est, in igne Chaldæorum. Tradunt autem Hebræi, ex hac occasione, istiusmodi fabulam, Quod Abraham in ignem missus sit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colunt, & Dei auxilio liberatus, de idololatriæ igne profugerit. Quod in sequentibus scribitur, egressum esse Tharan cum sobole sua de regione Chaldæorum: pro eo, quod in Hebræo habetur, de incendio Chaldæorum: quòd videlicet, ignem nolens adorare, igne consumtus sit.* Habes fabulam eam in Medras Haggada: ac referunt etiam Salomon Iarchi, & Moses Gerundensis.

* 6 Æn. 204.
† Genes. cap. 11, 31.
‡ ibid. vers. 28.
* ibid.

Sed quicquid de Chaldæis sit, illud constat, Persis Ignem pro numine fuisse. Caussam refert Iulius Firmicus lib. de err. prof. relig. *Persæ, & Magi omnes, qui Persiæ regionis incolunt fines, ignem præferunt, & omnibus elementis putant debere præponi.* Ac primò quidem Ignem coluere, ut Dei symbolum; sed sic, ut paullatim penè apud omnes, vulgum saltem, symbolicus ille in proprium transiret. Ad proprium hunc cultum retuleris, quòd Lucianus in Iove tragœdo ait, Persas Πυρὶ θύειν, *igni sacrificare*. At ut symbolicum interpretabatur Maximus Tyrius dissertatione XXXVIII: Τὸ βαρβαρικὸν ὁμοίως ἅπαντες μὲν ξυνετοὶ τοῦ Θεοῦ· καλεσήσαντο δὲ αὐτοῖς σημεῖα ἄλλοι ἄλλα· Πέρσαι μὲν πῦρ, ἄγαλμα ἐφήμερον, ἀκόρεστον καὶ ἀδηφάγον· *Barbari omnes pariter Deum esse intelligunt. constituêre interim sibi alia, atque alia signa. Ignem Persæ, imaginem, quæ unam duret diem, vorax quid, & insatiabile.* Ita eum reddere locum malim, quàm ut ἄγαλμα ἐφήμερον sit *elementum quotidianum*; quod placuit viro summo. Nam id, puto, voluit Tyrius ille, cùm in Græcia, & aliis in terris, simulachra Deorum ad annos durent multos, quandoque etiam aliquot seculis: Persas, ut Mithræ sive Solis symbolum, colere ignem, simulachrum unius dieculæ. Ex scriptoribus Ecclesiasticis cultum hunc fuisse apud Persas, tradunt etiam B. Ambrosius, sive potiùs Hilarius, diaconus Romanus, in I ad Corinth. cap. IX, & Isidorus Origin. lib. XIV, cap. III. E Græcis, Theodoretus lib. V Histor. Ecclesiast. cap. XXXVIII, & Socrates Historiæ suæ lib. VII, cap. VIII: quo loco pulcrè narrat, quâ fraude Magi in specu, ubi ignem colerent, hominem occulta-

rint ad decipiendum regem Iſdegirdim, atque ut dolum hunc detexerit Maruthas, Meſopotamiæ epiſcopus. Sed ante eos cultum illum prodidere etiam Clementes duo; unus, qui dicitur Romanus, in IV Recognitionum libro *; alter autem Alexandrinus, in Admonitione ad Gentes: ubi non modò Perſas Ignem veneratos teſtatur; ſed etiam Medos, atque alias gentes, quæ Aſiam incolerent; imò & Sauromatas, de quibus poſtea dicam; atque adeo Macedonas quoque, ſecundùm Diogenem in primo Perſicorum. Qua ratione autem Perſæ ſacra fecerint Igni, exponit Strabo in XV; ubi eâdem oſtendit, diverſum fuiſſe modum, quo Aquæ ſacrificaretur. Ignis hic etiam præferebatur regibus Perſarum; idque ſacrariis quibuſdam, quæ πυρεῖα, & πυραιθεῖα, Græci vocant. Ammianus Marcellinus lib. XXIII de Magis: *Feruntque etiam, ſi juſtum eſt credi, ignem cælitus lapſum, apud ſe ſempiternis foculis cuſtodiri: cujus portionem exiguam, ut fauſtam, præiſſe quondam Aſiaticis regibus dicunt.* Exſtinguere tamen hunc ignem ſolebant, ſi rex moreretur: ut eſt apud Diodorum Siculum lib. XVII.

* fol. 57, b. edit. Pariſ.

A Perſis hunc ignem ſacrum accepere Cappadoces: de quo ſic Strabo lib. XV: Ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ πολὺ ἐστι τὸ τῶν μάγων φῦλον, οἳ καὶ Πύραιθοι καλοῦνται· πολλὰ δὲ καὶ τῶν Περσικῶν θεῶν ἱερά· *In Cappadocia eſt maxima magorum multitudo, qui Pyræthi vocantur, & multa Perſicorum Deorum templa.* Ab his Pyræthis (pro quo in vulgatis Πύρεθοι) dicta πυραιθεῖα: de quibus ibidem mox legas: Ἐστι δὲ καὶ πυραιθεῖα (vulg. πυραθεῖα) σηκοί τινες ἀξιόλογοι. ἐν δὲ τούτοις μέσος βωμὸς, ἐν ᾧ πολλή τε σποδὸς καὶ πῦρ ἄσβεστον φυλάττουσιν οἱ μάγοι· *Sunt & Pyræthea ſepta quædam ingentia, in quorum medio ara eſt: in eâ magi & cinerem multum, & ignem perennem, ſervant.* Narrat deinde, quomodo in Pyrætheis ſacra faciant: ſed hoc jam expoſitum nobis cap. IX hujus libri; ubi de Omano tractamus.

Nec Cappadoces tantummodo in eo æmuli fuere Perſarum, ſed etiam Phryges: ſi, ut à ſcriptoribus accepimus Romanis, Phrygum, unde originem ducerent, exemplum ſecuti ſint Lavinienſes; hos autem propago eorum Albani, uti Albanos coloni illorum Romani; de quibus inferiùs demonſtrabitur.

Hactenus de Aſiaticis antiquis. Quantopere verò in Aſia radices egerit inſana hæc religio, documento erunt, quæ in itinerario ſuo prodidit Rabbi Benjaminus; qui ab Abrahamo Zacutho ‡ vixiſſe dicitur anno mundi quater milleſimo nongenteſimo nonageſimo tertio (is à Chriſti fuerit natali CIↃ C LXXIV) ac ab Aria quidem Montano, viro ſummo, Latinè redditus; ſed beneficio nobilis, & amiciſſimi in Leidenſium Academia nuper collegæ mei, Conſtantino L'Empereur, Hebraicè primùm lucem vidit, ac nova tralatione, & pereruditis illuſtratus notis fuit. Is Benjaminus

‡ in Iouchaſin ſive Chronico.

minus * narrat, ut in Chenerag, inſulis Aſiaticis, ad quas ſe ex Haaulam, hoc eſt, Zeilam, navigâſſe ſcribit, incolas repererit ignis cultores, vocarique *Dugbijim* : ac ſacerdotes ejus numinis ſic præſtigiis cæteros orbis exſuperare, ut æquiperari hac parte poſſit nemo. De modo etiam cultus complura adjungit, quæ apud illum legi malo.

* pag. 108.

Habemus de Aſia : videamus nunc de vicina Ægypto. Vulcanus, per quem partim ignis, partim ejus artificium intelligebatur, in Diis erat Ægyptiorum : qui duos ſolum habuere Deos ἀρσενοθήλεις, *maſculofeminas*, Vulcanum, & Minervam : quemadmodum prodit Orus Apollo lib. I, cap. XIII. Nec hoc malè convenit cum eo, quòd poetæ Vulcanum fingunt marem, ſed mulieroſum ; Minervam mulierem, ſed viraginem.

Dicunt autem Ægyptii, Vulcanum eſſe patrem Solis, quia ſidera ſint ignea. Chronici Alexandrini ſcriptor † : Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Ἡλίου τοῦ βασιλέως, υἱοῦ Ἡφαίστου, ἐβασίλευσεν Αἰγυπτίων Σῶσις· *Poſt obitum Solis regis, filii Vulcani, imperavit Ægyptiis Soſis.* Vbi quidem non de corporibus inanimis, ſed antiquis Ægyptiorum regibus, ſermo eſt : ſed reges vetuſtiſſimi, & Dii naturales, iiſdem vocabantur nominibus ; ſi credimus iis, quæ Manethos prodidit Ægyptius, atque ex iis, qui ſuperſunt, Diodorus Siculus libro primo bibliothecæ, & exinde Euſebius in ſecundo Præparationis Euangelicæ cap. I.

† pag. 106.

CAPVT LXV.

Ignem eſſe à Græcis cultum philoſophis, uti Hippaſo, & Heraclito : item ſacerdotibus tum Græcis, tum Romanis ; idque ſub nomine Veſtæ : ſed hîc juniorem intelligi Veſtam, non matrem idem nomen habentem. Servius emendatus. Veſtam, & Ἑστίαν, *propriè eſſe focum publicum ; idque etymo utriuſque vocabuli oſtenſum. Cur nomen ignis proprium ſit communicatum telluri, triplex ex antiquis ratio adducta. Servius iterum correctus. Trifariam creditum corpora purgari ; aëre, aquâ, terra : ſed terræ hanc vim tribui, quatenus eſt ignifera : igniferam autem intelligi, partim ratione materiæ uſtilis, quam continet ; partim quatenus per terram diffunditur calor, tum naturalis, tum alienus. Refelluntur, qui alienum quidem calorem eſſe elementalem, ſed nativum duntaxat cæleſtem eſſe, arbitrantur. Datam eſſe operam, ut focus Veſtæ foret ſempiternus ; ac quomodo, ſi exſtingueretur per imprudentiam, Romani eum inſtaurarint ; quomodo item Græci. Romanos Veſtæ ſacra accepiſſe ab Albanis. Cur parum ſit veriſimile, à Romulo hæc ſacra eſſe inſtituta. Nec è Tullio ultrà colligi quicquam, quàm ea eſſe, vel à Romulo, vel Numa. Albanos autem ſacra iſta didiciſſe à Lavinienſibus, hos à Trojanis, vel, ſi Prudentium audimus, fortaſſe ab Athenienſibus. Cur Romani cuſtodiendo igni*

sacro præfecerint virgines : Græci autem viduas , & quidem jam natu grandes. Obtinuisse hæc sacra non Delphis modò, & Athenis : sed aliis etiam Græciæ locis : & unde πρυτανείοις, ubi sacer ille ignis asservaretur, fuerit nomen.

AB Asia, & Ægypto, iter ad Græcos capesso, & Romanos. Vbi quid mirum, si Ignis à vulgo haberetur Deus, quando & eum pro Deo coluere Hippasus Metapontinus , & Heraclitus Ephesius : ut apud Clementem legimus Admonitione ad Gentes. Sed de philosophis alius se offeret dicendi locus : præsertim ubi Stoicorum de Natura opinionem explicabimus. Nunc videamus de religione publica, tum Græcorum, tum Romanorum. Vtrisque Ignis nunc erat Εστία , sive *Vesta* ; nunc Ηφαιστος sive *Vulcanus*. De priori sic Ovidius VI Fast.

Nec tu aliud Vestam, quàm vivam intellige flammam.

Est hæc Vesta junior, soror Cereris, & Iunonis; filia autem senioris illius Vestæ, quæ aliter *Rhea*, vel *Ops*, dicebatur. Hinc Servius in illud II Æn. —— *Manibus vittas, Vestamque potentem,*

*Vestam, Deam ignis, quæ, in medio mundo librata, vi suæ * vastet, & ignem intra se habeat.* Vbi lego, *quia, in medio mundo librata, sua vi stet.* Idem mox in illud,

Æternumque adytis effert penetralibus ignẽ : *Ecce ipse exposuit, quid est Vesta.* Nempe *æternus ignis.* Atque hæc significatio magis etymo convenit. Nam *Vesta* est ex Εστία, ut ab ἲς, *vis*; ab ἑσπέρα, *vespera*. Servius in illud I Æn. *Cana Fides, & Vesta : Vestam Religionem dicit , quia nullum sacrificium sine igne est , ipsaque in omnibus invocatur. Vesta autem dicta* ἀπὸ τῆς Εστίας, *ut digammos sit adjecta : sicut* Ηρ, *Ver* ; Ενετὸς, *Venetus*. Εστία autem *focus* : sed cum pro Dea sumitur , intelligitur κοινὴ πόλεως · *focus urbis publicus* : ut vocat Dionysius *. Vnde Cicero in II de Legg. *Virgines Vestales in Vrbe custodiunto ignem foci publici sempiternum.* Item III de Legg. *Cumque Vesta quasi focum urbis , ut Græco nomine est appellata, complexa sit.* Et II de Nat. Deor. *Vestæ nomen sumtum est à Græcis ; visque ejus ad aras , & focos pertinet.* Quod si propriè Εστία referatur ad aras , & focos publicos : valde est verisimile , cum pleraque omnia vocabula sacra sint ab Oriente ; etiam *Vesta* sive Εστία esse ab אֵשׁ , id est, *ignis*, & יָהּ uno ex Dei nominibus : ut κατὰ λέξιν sonet *ignis Deus*, vel potiùs *ignis Dei* ; eoque propriè symbolum potiùs numinis , quàm numen ipsum, sonet.

* lib. 2 Antiq.

Sed hæc si sunt , jure quæratur , unde hoc Εστίας ac *Vestæ* nomen etiam Telluri ἁπλῶς, quàm Rheam, Opem, Deûm matrem, nuncupant, fuerit attributum. De istoc ne inter veteres quidem convênit. Triplicem autem rationem invenio. Prima est , quia cælestes ignes , quæ sidera dicimus , alantur vaporibus , quos terra emittat. Hanc caussam adducit Dionysius

Halic.

Halic. lib. II Antiqu. Ἑστίᾳ δ' ἀνακεῖσθαι τὸ πῦρ νομίζουσιν, ὅτι γῆ τε οὖσα ἡ θεὸς, καὶ τὸν μέσον κατέχουσα τοῦ κόσμου τόπον, τὰς ἀνάψεις τοῦ μεταρσίου ποιεῖται πυρὸς ἀφ' ἑαυτῆς· *Vestæ autem dicatum esse Ignem putant, quòd, cùm Dea hæc sit Tellus, mediumque teneat mundi locum, ignes illos in sublimi ex sese accendat.* De ea autem veterum opinione, quòd tellus pabulum ignibus præbeat cælestibus, varios antea laudavimus scriptores: ac pertinet eò quoque, quòd dixerunt veteres, *Vestam nutricem Iovis*; ut est apud Martianum Capellam *.

* *lib.* I *de Philolog.*

Altera opinio est, ut eo Tellus vocetur Ἑστία, hoc est, *Focus*, quia ignes continet subterraneos. quos arguunt apertè Ætna, Vesuvius, Hecla, alii montes; etiam in America reperti, de quibus Iosephus Acosta Historiæ Indicæ lib. III, cap. XXIV: imò ignes hosce præcipuam esse caussam eorum, quæ ex terra & aquis exhalant, contendit doctissimus Georgius Agricola †: ac argumentis sat validis, & multis, hanc antea sententiam adstruximus. Eam de Vesta opinionem sequitur Servius in I Æn. *Vesta dicitur esse Terra, quam Ignem habere, non dubium est; ut ex Ætna, Vulcanoque, datur intelligi.* Quomodo & hunc locum adducit I. Lipsius ‡. Sed pro *Vulcano* legere *Vesuvio* malim: imò planè sic restituendum, indicat MSus Fuldensis; quia in eo post *Vulcano* subjicitur, *& aliis locis ardentibus.*

† *lib. de caussis subterraneorum.*

‡ *lib. de Vesta & Vestalibus cap.* I.

Tertia, & quæ maximè arrideat, ratio est, quòd ignis elementum sit permixtum & aquis, & aëri, & imprimis terræ. Vnde est, quòd terrâ etiam purificari corpora hominum putarent. Siquidem Servius in VI Æn. ea trifariam dicit purgari; terrâ, aquâ, aëre: terrâ, quæ terrestri; aquâ, quæ marino; aëre, quæ aërio jungerentur corpori. Nec obstat, quòd terra potiùs sordes afferat, quàm purget: quippe, ut ait, quæ terrâ purgantur, ea purgationem debent igni, quem terra continet. Verba ejus, inter alia, sunt: *In terra* (animæ) *purgantur, quæ nimis oppressæ sordibus fuerint, deditæ scilicet corporalibus blandimentis: id est, transeunt in corpora terrena: & hæc igni dicuntur purgari. Ignis enim ex terra est, quo exuruntur omnia. nam cælestis nihil perurit.* Vbi quod ignem ex terra esse ait, eò respicit, quòd ignis sit è lignis, quæ terra producit. Ac magis hoc dixisset Servius, si cogitasset, Thesprotios cremâsse carbones fossiles, teste Theopompo *; vel si constitisset illi de ustilibus terræ apud Batavos tessellis. Sed nec in ignis materie sistendũ. Quippe non per ea solùm, quæ ustilia sunt; sed terram per omnem se ignis diffundit; ut argumento est proprius mixtorum calor: qui si mediocritatem servet, naturalis vocatur, ac rem conservat: sin mediocritatem excesserit, alienus nuncupatur, non quasi aliunde sit, quàm naturalis (uterque enim est ab eodem ignis elemento) sed quia, quatenus modum non retinet, à natura mixti est alienus: quippe quam corrumpat, & absumat, ut fit in febricitantibus. At valde eos ratio fugit, qui existimant, calorem nati-

* *apud Antigonum Carystium Histor. Mirab. cap.* 186.

vum eſſe cæleſtem : alienum ſolùm ab igni eſſe : atque id, quia, ut ajunt, ignis noſter diſſipet cuncta, ac perdat. Nam & noſtrum ad rerum generationem conferre, argumento cùm alia ſunt multa, tum quòd in Ægypto hodieque obtinet, ut ab lento & moderato igni ex ovorum vel tribus millibus & amplius, furno ſuppoſitis, pulli excludantur : quod artificii genus in Galliis etiam à Neapolitano quodam eſſe patrum ſuorum, hoc eſt, avorum noſtrorum ætate exercitum, Brodæus refert in tertio Miſcellaneorum cap.XXV. Quare exiſtimandum, cum calore illo interno, quem ab ignis elemento diximus provenire, ſic eſſe comparatum, uti cum calore illo ignis externo, ad quem carnes aſſamus. Nam mediocris eas temperat, ac coquit : immoderatus ac diuturnus exſiccat nimis, ac tandem adurit.

Sed talis eſt Veſta, prout per eam intelligitur ignis tribus elementis ad rerum generationem & conſervationem infuſus. Redeo ad appellationem Veſtæ, quatenus particulatim ſignificatur ignis ille in focis publicis. Is cæleſtium erat ignium, Solis imprimis, ſymbolum. Vnde Florus lib.II, cap.II : *Imprimis* (Numa) *focum Veſtæ virginibus colendum dedit, ut ad ſimulacrum cæleſtium ſiderum cuſtos imperii flamma vigilaret.* Itaque jugi erat, & aſſiduâ opus curâ, ut ſemper luceret. Ac ſi exſtingueretur, non ab igni noſtro accendere fas fuit, ſed Romanis quidem (ut Feſti † utar verbis) *mos erat tabulam felicis materiæ tamdiu terebrare, quouſque exceptum ignem cribro æneo Virgo in ædem ferret.* Græcis autem in fomentis vaſculo cavo impoſitis, & Solis radiis in ejus centro exceptis, flammam concipere conſuetudo erat, Plutarcho * teſte.

† *in* Ignis Veſtæ.

* *in Numa.*

Romani hunc Veſtæ cultum accepere ab Albanis : unde Livius lib.I : *Virgines Veſtæ* (Numa) *legit, Albâ oriundum ſacerdotium, & genti conditoris* (Romuli) *haut alienum. His, ut aſſiduæ templi antiſtites eſſent, ſtipendium de publico ſtatuit : virginitate, aliiſque ceremoniis, venerabiles fecit.* Romulus quo minùs id ſacerdotium inſtitueret (utcunq; ei Plutarchus †, & Propertius ‡, tribuant) in cauſſa illud erat, quòd non videret, quomodo honeſtè ſatis perpetuam exigeret virginitatem, quando mater ſua Ilia, quæ & ipſa Veſtalis erat virgo, cum Marte, hoc eſt, Martis ſacerdote, vel Martiali quopiam, ac militari homine, rem habuiſſet; quo ex concubitu natus ipſe foret. Rationem hanc etiam Dionyſius adducit. Cicero quò abeat, non ſatis eſt apertum. Oratione de Haruſpicum reſponſis ait : *Quod ſacrificium tam vetuſtum, quàm hoc* (Veſtalium) *quod à regibus æquale huic Vrbi accepimus?* Videri poſſit à Romulo deducere, quia dicat, *æquale Vrbi ſacrificium.* Sed cùm addat, à regibus acceptum; nihil impedit, quo minùs παχυλῶς * capiamus, ut æquale ſit Vrbi, quod à duobus eſt regibus primis; quorum alter imperium condiderit diſciplinâ, ac legibus; imprimis iis, quæ ad belli artes

† *in Romulo.*
‡ *lib.4, el.4, quæ eſt de Tarpeja.*

* *pingui Minervâ.*

artes pertinerent; alter pietatẽ inſtillando, quo faciliùs pareretur. Nec enim pauciora Patres religione conſecuti ſunt à plebe, quam legibus : imò extrema quaſi anchora ſæpe iis erat religio ; quâ animis injectâ, ſubinde potuerunt, quod nulla extorſiſſet potentia humana. Albani autem, quos & ſacrum hoc, poſtquam tranſlatum Romam fuit, retinuiſſe conſtat, habuere illud à Lavinienſibus : quorum urbs, Dionyſio teſte, XXX annis exſtructa fuit, priuſquam ab Aſcanio Alba Longa conderetur. Lavinienſes idem accepiſſe traduntur ab Ænea Phryge : de quo Maro in II, ut antea dictũ :

Sic ait, & manibus vittas, Veſtamque potentem,
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.

Hinc Ovidius Faſt. VI :

Vidimus Iliacæ transferri pignora Veſtæ.

Nam *Iliacam* nuncupat, quia Ilienſes eam, duce Ænea, intulerint Latio. At tranſlatam refert, quia, cùm antea Veſtæ ſacra forent in regia Numæ, Auguſtus ea, ubi factus eſſet Pontifex, traduxerit in domus ſuæ partem, quam publicavit, ac donavit Veſtæ : quemadmodum eſt apud Dionem lib. LIV. Atque haſce tres civitates, Albam, Lavinium, ac Ilium, in animo habuit B. Auguſtinus, quando ait lib. III de Civit. Dei cap. XVIII : *Sacra illa fatalia* (Veſtæ) *quæ jam tres, in quibus fuerant, preſſerunt civitates.* Ambigit tamen Prudentius, an non ea Romani acceperint ſacra ab Athenienſibus. Verba ejus ſunt in II adverſus Symmachum :

— In his quoniam Veſtalis origo favillæ
Vrbibus, ut memorant, primo de fomite ſumta eſt :
Sacravitque focos, aut Phryx, aut Grajus, alumnos.

Nempe ut hauſerint ea Romani à legatis ſuis anno Vrbis trecenteſimo in Græciam miſſis, quò de Draconis, ac Solonis, legibus cognoſcerent.

Hunc Ignem cuſtodiebant Romæ virgines, ex eo dictæ *Veſtales*. Ex Plutarcho colligunt, virgines iccirco ſacro eſſe igni præfectas, quia ut ignis abſumit ligna, ex quibus is exſtruitur, ut hæc materies, & quaſi parentis inſtar videantur : ita virgo, ſi manſerit intacta, quodammodo ſuos occidat parentes : quippe per quam ſtet, quo minùs poſt fata etiam in ſuis vivant hæredibus. Sed quanto ſimplicius eſt, veriuſque, eò id factum, quia ut purus ignis, ſic pura virgo : atque ut nihil generat ignis extra mixtionem, ita nec virgo. Vnde ipſe Plutarchus in Numa : Νουμᾷ δὲ τὴν τῶν ἑστιάδων παρθένων καθιέρωσιν, καὶ ὅλως τὴν περὶ τὸ πῦρ τὸ ἀθάνατον, ὃ φυλάττουσιν αὗται, θεραπείαν τε καὶ τιμὴν ἀποδιδόασιν, εἴτε ὡς καθαρὰν καὶ ἄφθαρτον τὴν τοῦ πυρὸς οὐσίαν ἀκηράτοις καὶ ἀμιάντοις παρατιθεμένου * σώμασιν, εἴτε τὸ ἄκαρπον καὶ ἄγονον τῇ παρθενίᾳ συνοικειοῦντος ‡. *Numæ Veſtalium virginum conſecrationem, omnemque æterni ignis, quem adſervant hæ, cultum ac honorem adſignant : ſive puram & incorruptam*

* *ſic reponendum pro* παρατιθεμένους, *ut vidit Muretus.*
‡ *ubi perperam vulgo, etiam in Stephanica, & Pariſina anni* 1624. συνοικειοῦντες.

ruptam Ignis naturam integris & inviolatis credidit corporibus ; sive ſterilem & infecundam virginitati quaſi contubernio conjunxit. Ac ſimiliter Ovidius VI Faſt. & ex eo Lactantius lib.I, cap.XII. Adde quòd virgines ſint immunes à rei domeſticæ curis : eoque faciliùs, & certiùs, advigilent ad ſacri ignis cuſtodiam : qui ſi exſtingueretur, Vrbi grave credebatur periculum portendi. Quam rationem etiam Tullius adducit in ſecundo de Legg. *Veſtæ*, inquit, *colendæ virgines præſunt, ut advigilent faciliùs ad cuſtodiam ignis.* Et eâdem de cauſſa viduæ in Græcia præfectæ, & quidem ætate provectæ : nempe quia nuptæ non poſſint ſatis advigilare ignis cuſtodiæ ; quia ſint mariti, & rei domeſticæ curâ, diſtrictæ : uti neque nupturientes, quippe aliò applicantes animum. Hac de re ſic Plutarchus in Numa : Τῆς Ἑλλάδος ὅπου πῦρ ἄσβεστόν ἐστιν, ὡς Πυθοῖ, καὶ Ἀθήνησιν, οὐ παρθένοι, γυναῖκες δὲ πεπαυμέναι γάμων, ἔχουσι τὴν ἐπιμέλειαν· *In Græcia ſicubi ſit ignis æternus, ut Delphis, & Athenis ; non virgines, ſed viduæ, quarum ætas ad iterum nubendum præteriit, curæ ejus præfici ſolent.* Sed parùm cautè ſic loquitur Plutarchus, quaſi Delphis, & Athenis ſolùm, Veſta à Græcis coleretur. Nam itidem Tenediis, Argivis, Naucratitis, ſacrum fuiſſe hunc ignem, jam antea vidimus : atque idem de Rhodiis, Cyzicenis, Mileſiis, Epheſiis, Naxiis, atque aliis, diximus in Oratoriis * ; oſtenſumque id fuſius Caſaubono in XV Athenæi.

* *Inſtit. Orat. lib.4, cap.6, ſect.4.*

Hujuſmodi viduæ vocabantur πρυτανίτιδες, quia viverent ἐν πρυτανείοις. Πρυτανεῖα autem dixere loca Veſtæ ſacrata : nempe, ut apud Pindari ſcholiaſten eſt, quaſi πυρὸς ταμεῖα, quoniam in iis ignis, hoc eſt, lucerna ardens, cuſtodiretur diu noctuque, ne defectu olei exſtingueretur. Pindari Nem. od.XI, quæ eſt honori ſcripta Ariſtagoræ, Prytanis Tenedii :

> Παῖ Ῥέας ἅτε πρυτανεῖα λέλογχας Ἑστία,
> Ζηνὸς ὑψίστου κασιγνήτα, καὶ ὁμοθρόνου Ἥρας.
> *Filia Rheæ, cui ſortitò obvenere Prytanea, Veſta,*
> *Iovis altiſſimi ſoror, & eodem ſolio conſidentis Iunonis.*

Vbi ſic ſcholiaſtes, Πρυτανεῖα φησὶ λαχεῖν τὴν Ἑστίαν, παρόσον αἱ πόλεων ἑστίαι ἐν τοῖς πρυτανείοις ἀφίδρυνται· καὶ τὸ ἱερὸν λεγόμενον πῦρ ἐπὶ τούτων ἀπόκειται· *Ajunt, Veſtam obtigiſſe Prytaneis, quoniam foci publici conſtituti ſunt in Prytaneis ; inque iis reponitur Ignis, qui ſacer nuncupatur.* Poſtea geminum adducit etymon *Prytanei* ; ac repetit, quod dixerat, ἱδρῦσθαι ἐν τοῖς Πρυτανείοις τὴν Ἑστίαν· *conſtitui in Prytaneis Veſtam.* Hoc prytaneum Æſchylus Supplicibus vocat βωμὸν, καὶ ἑστίαν χθονὸς ‡ : ipſumque regem nuncupat πρύτανιν ἄκριτον, hoc eſt, ἀνυπεύθυνον *. Sed verba chori ad regem integra apponamus † :

> Σύ τοι πόλις, σὺ δὲ τὸ δήμιον
> Πρύτανις ἄκριτος ὤν, κρατύνεις βωμὸν ἑστίαν χθονὸς
> Μονοψήφοισι νεύμασι σέθεν.

‡ *aram ac focum terræ.*
* *qui nulli rationem reddere habeat neceſſe.*
† *pag.320, edit. H. St.*

Tu populus, tu omnis populi poteſtas,
Rector nullius judicio ſubditus, moderaris aram focumque regionis Argivæ
Vnius tui decreto, ac nutu.

Dionyſius Halicarnaſſ. in II Antiq. Ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς πρυτανείοις, ἑστία κοινὴ τῶν φρατριῶν. *In Græcorum prytaniis communis eſt focus omnibus curiis.* Etiam ex ſecundo Hermiæ de Apolline Gryneo refert Athenæus in quarto, ſolitos Naucratitas ἐν τῷ πρυτανείῳ δειπνεῖν γενεθλίοις Ἑστίας πρυτανίτιδος· *in prytaneo convivium celebrare die natali ejus, quæ Veſtæ ſacris præeſſet.*

Cætera, quæ ad Veſtam, & Veſtales, pertinent, veterum nemo fuſiùs ac diligentiùs eſt perſecutus Dionyſio Halicarn. Antiquit. Rom. lib. II: operæque iis jungere, quæ habet Agellius lib. I, cap. XII: juniorum autem, ut aſpernanda non eſt erudita opera Lilii Gyraldi; ita nullus ea meliùs illuſtravit Iuſto Lipſio, peculiari de Veſta & Veſtalibus ſyntagmate.

CAPVT LXVI.

Vulcani nomine deſignari Ignem, non æthereum quidem, qui in ſideribus relucet, ac Iovis *potiùs nomine intelligitur; ſed elementalem, & unde hic* Ἥφαιστος *nominetur: imò ab elementali etiam igne excipi illum foci publici, qui Veſtæ eſt ſacratus: Vulcano autem attribui illum è nubibus, vel montibus, erumpentem: item iſtum in ſacrificiis, vel laternis, ac præcipue in operâ fabrili; unde Deus is cum malleo, aut forcipe, effictus. Feſtum ejus* Χάλκεια, *vel* Πάνδημον. *Primo hoc ſacrum fuiſſe Minervæ, inde dictæ* Ἐργάνη. *Vtrùm convenientiùs Vulcano, an Minervæ, Deo, an Deæ, ignis, & ars fabrilis, tribuantur. Quomodo Vulcanus ſit Iunonis filius, ſive per Iunonem aëra, ſive terram, intelligas. Cur Vulcanus fingatur claudus, ratio adlata, tum juxta poetarum fabulam, tum ſecundum rerum naturam, quæ fabulâ adumbratur. Cur Venerem dicant poetæ uxorem Vulcani. Etiam Vulcanum eſſe cultum à Germanis; falli autem, qui Solem, aut Martem, per eum intellexiſſe arbitrantur. Sarmatis quoque Ignem fuiſſe pro Deo, & inter alios Lituanis, quibus* Znicz *dicebatur.*

PRæterea Ignis dicebatur Ἥφαιστος, Latinis *Vulcanus*; qui in Valeriani Imperatoris nummo VOLKANVS. Sanè per Ἥφαιστον nec Zeno aliud, quàm τὸ τεχνικὸν πῦρ*, intelligebat: quemadmodum ex Laertii lib. VII antea dictum. Sed non omnis Ignis cenſetur Vulcanus. Quippe alius ignis cæleſtis, alius ſub cælis. Prior ille, qui purior, ex Phurnuti ſententia, eſt Iupiter, & creditur vulgo Ζεὺς vocatus ἀπὸ τοῦ ζέειν, quod eſt *fervere*. At eidem noſter ille, qui impurior, nominatus eſt Ἥφαιστος παρὰ τὸ ἦφθαι, quod eſt *accenſum eſſe*. Sed neque omnis iſte ſub cælis Vulcanus eſt habendus. Nam, ut ſuprà vidimus, Veſta eſt ignis ille in focis, præſertim

* *ignem artificioſum.*

publicus terebratione ligni felicis, vel de cælo, & fortassis aliâ etiam ratione accensus, curâque humanâ perpetuus. Sed Vulcanius non terebrationi, aut cælo debet originem; nec in publico asservatur foco, ut cælestis ignis symbolum: sed partim in nubibus exardescit; unde Vulcanus Iovi dictus fulmina fabricare: partim est sub terris, unde & subinde erumpit: quippe est hæc (ut Cornelius Severus in Ætna canit) *fallacia vatum*, sive opinio malis poetarum, si ex carmine de eorum sensu judicandum,

— tumidis è faucibus ignem
Vulcani ruere, & clausis resonare cavernis
Festinantis opus.

Partim etiam in sacrificiis Deorum conspiciebatur: unde & Papinio Thebaidos primo *, *ignis*, qui sacrificaretur Nocti, vocatur *Vulcanius*. Partim privatis usibus illucebat; ut qui laternis circumgestatus: unde Plautus Amphitryone †;

Quo ambulas tu, qui Vulcanum in cornu conclusum geris?

Partim denique in fabrorum fornacibus armis inserviebat cudendis, & aliis è metallo apparandis. Atque hic ignis potissimùm Vulcani nomine capiendus. Itaq; & Deus iste à gentibus cum malleo pingebatur: quod Arnobio quoque traditum in VI. Ac in L. Cæsii nummo cum forcipe spectatur. Et Athenis ei sacra Χάλκεια ‡: quæ etsi & ab opificum aliis, celebrarentur; unde hoc festum Πάνδημον * vocarunt: præcipuè tamen id à fabris fiebat. Primitus interim hæc Minervæ erant sacra: quia omne opificium sit Sapientiæ inventum. Atque hinc Minerva dicta est Εργάνη. Sed Phanodemus, ut auctor nobis Harpocration, Vulcani festum ait. Videlicet, cùm omnium haberetur opificum, Minervæ vocabatur: at, credo, quia in opificibus fabri ferrarii primas ferrent, ac præcipuè hoc sibi festum vindicarent; solius haberi cœpit Vulcani; cui iccirco etiam tribuit Pollux. Quæras, utrius potiùs numinis hoc artificium videatur, si ex philosophorum opinione judicium sit ferendum. Censeo Minervæ, si per eam intelligas sapientiam divinam. Rectè tamen etiam tribuas Vulcano, si hoc capiatur juxta historiam veterem, ut sit Tubalcainus, fabrilis artis inventor; velut ex Mose diximus lib. I, cap. XVI. Sed si φυσικῶς malis considerare; sic quoque ratio se offert, cur numen masculum, quale Vulcanus, huic præficerent arti. Nam Vulcanus, ut ostendimus, est ignis fabrilis. At is instrumentum est artis: instrumenta autem non ad materiem pertinent, quæ à *matre* sic dicta est; sed ad efficientem caussam, qualis pater. Adde quòd duri artis fabrilis labores molli mulierum sexui minus conveniant. Atque ista, credo, spectarunt, cùm Deo potiùs, quàm Deæ, hoc inventum tribuerunt.

* vers. 508.
† Act. I, sc. I.
‡ Æraria.
* totius populi.

Deus

Deus hic Iunonis filius habebatur. De quo ſic Apollodorus lib. I: Ἥρα δὲ χωρὶς εὐνῆς ἐγέννησε Ἥφαιστον· ὡς δὲ Ὅμηρος λέγει, καὶ τοῦτον ἐκ Διὸς ἐγέννησε· *Iuno citra cujuſquam concubitum peperit Vulcanum. Sed, ut Homerus ait, & hunc ex Iove conceperit.* Hæc quoque rerum naturam adumbrant. Iuno enim ſubcæleſtis vel aër eſt, vel terra. Si aëra capias, rectè Servius in VI Æn. eam adducit rationem, quòd ignis noſter conſtet de ligno, & aëre. Nam quid aliud eſt flamma, quàm aër, vel fumus ardens? Nempe aër calore æthereo, quem per Iovem intellexere, accenditur; ut idem frigore concreſcit in aqueum humorem. De qua elementorum converſione ita Lucretius in primo:

Et primùm faciunt ignem ſe vertere in auras
Ætheris, hinc imbrem gigni, terramque creari:
Ex imbri, rurſuſque à terra, cuncta reverti;
Humorem primùm, mox aëra, deinde calorem.

Sin, ut ſæpe fit, per Iunonem deſignatur terra; appoſita magis ratio petetur ex illis, quæ Servius eodem tradit libro. *Ignis,* inquit, *ex terra eſt, quo peruruntur omnia. Nam cæleſtis nihil perurit.* Hoc eſt, quod philoſophi dicunt, ignem noſtrum eſſe exceſſum caloris in elemento alieno.

Nec indignum conſideratione de claudicatione Vulcani. Prius fabulam videbimus. Apollodorus, loco antè memorato, refert, ut cum Vulcanus Iunoni, matri ſuæ, à marito de cælo ſuſpenſæ, vellet opem ferre, à Iove de cælo præceps datus ſit in terras; ac à Themide quidem ſervatus ſit; ſed poſtea ex caſu illo claudicârit. Vnde apud Homerum †, eum mater ipſa, vocat Κυλλοποδίονα ‡. Hoc durè aſpereq; videretur dictum non cogitanti, vitia corporis nulli eſſe probro vertenda: quam rationem etiam adducit Plutarchus. Et eò attendit quoque Alcamenes, levi cum aliqua Deum claudicatione effingens: ut teſtis eſt nobis Tullius, in primo de Deorum natura. Atque hæc oſtendunt, qualis ſit fabula, & ut, ſi ratione morum eam cogites, alioqui, ob claudicantem Deum, ſatis abſurdam; planè, ut de talibus loquitur B. Hieronymus *, honeſta videatur oratio.

† *Iliados φ.*
‡ *pedibus claudum.*
* *in Chronico Euſebii.*

Nunc videamus, quomodo hæc ad rerum pertineant naturam. Vulcani claudicatio notat ignis noſtri imperfectionem. Nec enimætherei inſtar ignis, perpetim vivit; ſed, niſi ligna ac materiem appoſueris, perbrevi tempore exſtinguitur. Quam rationem ejus fabulæ Heraclides quoque Ponticus adducit. Sed alteram etiam reperio, quia flamma, præſertim vento agitata, claudicantis inſtar, nunc in hanc, nunc in alteram ſe vertat partem. Neque hoc noſtrum eſſe commentum, ſed ex mente dici gentilium; indicio erunt verba illa B. Auguſtini contra Fauſtum lib. XX, cap. IX, *Ad naturam rerum interpretari conantur, Vulcanum claudum, quia Ignis terreni motus ejuſmodi eſt.*

Ibidem etiam addit, *Venerem credi Vulcani uxorem, quia ex calore voluptas necessariò nascitur.* Nec, quatenus calor ab igni, verisimilius occurrit.

His de Græcis, Romanisque, aliquid subdam de gentibus Europæ, quas barbaras dixere; nec universis tamen, sed contentus nunc ero Germanis, & Sarmatis. Vulcanum sive Ignem esse cultum Germanis, auctor est Cæsar in VI de bello Gallico: imò, ut idem ait, præter Solem Lunamque, cultus est illis solus. Vnde etiam elucet, distinxisse vulgo à Sole: utcunque eundem, ac Solem, existimet Philippus Cluverius in primo Germaniæ antiquæ. Potiùs igitur Vulcanus Germanis fuerit Iupiter, sive aëris potestas, tonitrua ciens ac fulgura. Quomodo & Etrusci Vulcanum ajunt Iovis ignem è nubibus jaculari *. Neque caussæ satis video, cur idem vir eruditissimus Germanis eundem censeat Vulcanum, ac Martem. Romanos saltem distinxisse, argumento est, quòd Marti devota potuerint suspendi in templo: vota Vulcano, comburerentur. Vnde Livius lib. XXX: *Magna vis armorum capta. ea omnia imperator, Vulcano sacrata, incendit.*

* *Servius in I Æn. vers. 46.*

A veteribus etiam Sauromatis ignem esse cultum, refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: deque eo testem laudat Nymphodorum in libro de legibus barbaricis. Eoque magis fidem facit, quia à Lituanis, gente Sarmatica, priusquam Christum amplecterentur, quod contigit circa annum CIƆ CC XXX, honore divino cultum esse Ignem, quem dixere *Znicz*, scribant, qui de Sarmatia Europæa egere: ut Alex. Gaguinus cap. de prisca Lituanorum religione.

CAPVT LXVII.

Acceditur ad Aquam: cujus multiplex utilitas ostenditur. Quibus de caussis gratia Spiritus sancti Aquæ comparetur in Scripturis. Quanta sit latitudo aquæ, si cum terra comparetur: deque eo opinio apocryphi Esdræ rejecta, imò & illa Cæsaris Scaligeri. Quanta maris sit profunditas. Fusiùs paullò contra receptam opinionem ostensum, Deum non tertiâ die, sed secundâ, discrevisse aquas à terris: ac de eo verba Mosis in historia creationis aliter, ac fieri solet, declarata. Cur Deus aquas secreverit à terris: cur item montes opposuerit litoribus. Falsò credi, mare esse altius terrâ.

EGimus de Terra, & Igni: quorum illa ex elementis vim habet minimam; hæc maximam; intermediæ autem potestatis sunt Aqua, & Aër. Ac Aër quidem cum Igni unâ convenit qualitate; nempe calore: alterâ cum Aqua, puta humore: ut faciliùs Ignis convertatur in Aëra, quàm Aquam. Proclivius enim unius fit immutatio, quàm duorum. Et quid flamma aliud, quam aër ac fumus ardens? Antiquior interim cultus

est

eſt Aquæ, quàm Ignis. Quare hanc temporis magis, quàm illam naturæ rationem, ſecutus, de Aëre poſteriùs dicam: nunc autem quaſi ab Igni deſcendam in Aquas. Quod ſi ullo in elemento, in hoc Aquæ profectò, magnopere divina ſe exſeruit providentia. Nam ſine illâ foret, nulla fieret ſimplicium concretio. Quippe & Aquæ frigore temperari opus calorem Ignis: & ejus humore neceſſe eſt molliri duritiem Terræ. Ac propterea ſunt & aquæ in venis, ac meatibus ſubterraneis: quæ ſeſe quovis, quandoque etiam in altum, diffundunt; cujus rei cauſſam antea adduximus. Sunt item aquæ cæleſtes; quibus depluentibus, terra irrigatur. Abſque iis eſſet, inidonea foret tellus ad cibos animantibus producendos. Nec terram ſolùm, ſed hæc etiam terreſtria animantium corpora, potu irrigari fuit neceſſe: unde & Græci Neptuno nomen dedere, ut inferiùs exponam. Plurimum item aquæ conferunt ad purgationem, & mundicias: unde huic Latini dederunt nomen, ut itidem poſtea referam. Iam quid dicam de aquarum uſu ad navigandum quaquavorſus, ac brevi ſæpe ſpatio perveniendi ad terras longiſſimè diſſitas? Vt jure optimo principem Olympiorum odam Dircæus ille vates hoc pacto ordiatur, Ἄριστον μὲν ὕδωρ· *Optima quidem aqua.* Sed Plinium quoque audiamus facundo ſic ore præſtantiam aquæ prædicantem lib. XXXI, cap. I: *Hoc elementum cæteris omnibus imperat: terras devorant aquæ, flammas necant, ſcandunt in ſublime, & cælum quoque ſibi vindicant, ac nubium obtentu vitalem ſpiritum ſtrangulant. Quæ cauſſa fulmina elidit, ipſo ſecum diſcordante mundo? Quid eſſe mirabilius poteſt aquis in cælo ſtantibus? At illæ, ceu parum ſit in tantam pervenire altitudinem, rapiunt eò ſecum piſcium examina. Sæpe etiam lapides ſubvehunt, portantes aliena pondera. Eædem cadentes omnium terrâ naſcentium cauſſa fiunt, prorſus mirabili naturâ, ſiquis velit reputare, ut fruges gignantur, arbores fruticeſque vivant, in cælum migrare aquas, animamque etiam herbis inde vitalem deferre; juſtâ confeſſione, omnes terræ quoque vires aquarum eſſe beneficii.* Et profectò ob tot bona Aquarum Deus ipſe in Verbo ſuo gratiam Spiritus S. cum aquis maximè comparavit. Præcipuè tamen, quia ut aqua fluidâ ſuâ denſitate ſordes abluit exteriores, imò etiam viſcidum illud venis adhærens deterget; ſic & gratia divina abluat animam noſtram à peccatis: & ut aqua refrigerat ſtomachi, ac viſcerum ardorem; ita Spiritualis gratia exſtinguat ardorem iræ, libidinis, & aliarum perturbationum: ut item aqua humectat ariditatem faucium, ac ventriculi; ſic Spiritus S. expleat deſideria animæ Deum ſitientis: ac denique ut aqua vehiculum eſt cibi, & tum animantium, tum plantarum etiam venas replet ſucco ad præſtandos actus vitales; ſic gratia Spiritus S. influat in animam, eique vires infundat ad actus veræ pietatis; qui ſoli habent promiſſionem vitæ æternæ. De hac ſpirituali aqua

* cap.4,v.14. sic Samaritanæ ait Christus apud Ioannem * : *Qui biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum : sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* De eadem est apud Iesaiam LV,1 : & hinc illud Apoc. XXII, 17 : *Qui sitit, veniat ; & , qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.* Infideles autem, quia gratiâ spirituali carent, dicuntur propterea ab Apostolo Petro † *fontes sine aqua.* Votum igitur hoc addamus cum Samaritana ‡ : *Domine, da nobis hanc aquam, ut non sitiamus.*

† 2 epist. cap.2.

‡ Ioann.4,15.

Atque hæc universè de bono aquarum dicta sint. Nunc, ut meliùs divina in elemento hoc bonitas ac providentia intelligatur : primùm videbimus de mirandis Oceani, & maris interni : postea considerabimus aquas pluvias, fontanas, fluviales, cæteras.

In mari tum externo, tum interno, imprimis animo se offerunt, quantitas, qualitas varia, & motus.

In quantitate attenditur tum longitudo, & latitudo ; tum profunditas.

Longitudo, & latitudo ejus, par, aut suppar, est magnitudini telluris non obtectæ mari; si ex orbe cognito judicium faciendum. Adeò vastum esse Oceanum, Alexander Piccolomineus est testis *, qui cum cura est dimensus. Vt valde fugerit ratio apocryphum illum scriptorem, cujus liber vulgo *quartus Esdræ* inscribitur. Nam tradit ille, sex telluris partes aquis esse obrutas, septimam verò aquis nudam. Contrarium errorem errat Scaliger adversus Cardanum Exercit. XXXVIII ; ubi ait, tertiam modò terræ partem esse extra aquas; cætera ejus mari premi.

* lib. de magnitudine terræ, & aquæ.

Profunditas maris, judicio eorum, qui ætatem navigationibus trivere maritimis, raró dimidium ultra milliare Italicum pertingit ; si gurgites aliquos exceperis, quibus ad milliare integrum se extendit, & pauca loca, ubi nullâ fundus bolide attingitur ; ut plurimùm fit circa insulas Flandricas : idemque experti sunt Hollandi circa aliquas Pacifici maris insulas.

Tantum mari alveum Deus die tertiâ excavavit, ex sententiâ communi ; vel potiùs secundâ, ut verisimilius mihi videtur, Mosaica verba attentiùs consideranti. Sanè primus dies propriè creationis fuit, quia eo Deus è nihilo res fecit : proximus secretionis, quia facta distinxit : cæteri ornatus, quibus sic facta & distincta instruxit. Tertio enim die terram vestivit plantis, in his etiam paradiso. Quarto cælum illustravit sideribus. Quincto aër aves, aqua pisces accepit. Sexto terris data animalia terrestria ; tum ratione carentia, ut pecora, & jumenta ; tum prædita hac, ut homo. Distinctio autem, quæ secundâ fiebat die, duplex fuit : una, ut dixi, aquarum superiorum ab inferioribus ; altera aquarum inferiorum à terra. Vtrumque est secretionis opus, eoque uni eidemque diei conveniens. Eruditissimi tamen homines malunt posteriorem tribuere diei tertiæ :

tertiæ : ut tum ſecretio terræ ab aquis , tum plantarum productio, eidem competant diei. Sed hos ſi ſequamur , fateri cogimur , die tertio bis dici de bonitate operis ; ſecundo autem nec ſemel ejus fieri mentionem. Nam in LXX quidem ; at non in Hebræo,Chaldæove codice, vel Latino etiam interprete,legas, *vidiſſe Deum,quòd bonum erat ejus diei opus.* Iam olim eos, quibus non alia præter receptam cognita erat ejus loci interpretatio,valde hic ſcrupulus punxit : unde varia illi evellendo ſunt commenti. B.Hieronymus dicebat , ideo ſecundâ die illud de bonitate operis præteriri , quia binarius myſticè eſt malus. Quam rationem meritò ridet Lyranus. Quomodo enim homo dicat,binarium eſſe malum : cùm Deus ipſe dicat, non eſſe homini bonum , ut ſit ſolus , eoque uxorem ei dederit adjutorium ? Iudæi igitur malunt dicere, eo Moſen non appoſuiſſe de bonitate operum diei ſecundæ , quia Deus tum fecerit etiam gehennam : hæc autem homini mala ſit, nec Deo per ſe grata. Nam ſi non delectetur morte hominis temporali : multo minus voluntate antecedenti velle mortem ejus æternam. Gehennam autem ſecundo eſſe die factam , comprobare conantur ex Ieſajæ XXX,33 : ubi heſternâ die (id *ſecundam* interpretantur) תָּפְתֶּה, *Tophthe,* dicitur creatum. Sed longè aliam ejus eſſe loci ſententiam, liquet ex interpretum multis : cumque Moſes dicat,creatum tunc cælum, illi ajunt, creatam tum gehennam ; quæ nimium quantum diſtant. Tertia eorum opinio eſt , qui eò omiſſum à Moſe de bonitate cæli arbitrantur , quia cælum adhuc eſſet imperfectum; quippe necdum ſideribus ornatum. Sed ſi terra potuerit bona dici ſine plantis,aqua ſine piſcibus,aër ſine avibus; cur non & cælum ſine ſideribus ? Quarta nonnullorum eſt Rabbinorum ſententia , quorundam etiam Chriſtianorum ; in his doctiſſimi Petri Picharelli * : qui credidere (& rectè meâ quidem ſententiâ) Geneſios cap. I , verſum nonum , & decimum , ad ſecundæ die opera referri : quomodo verba hæc verſus decimi, *Et vidit Deus,quod eſſet bonum*,pertinebunt ad diem ſecundam : ac pro eo, quod nunc eſt verſu IX , *Et dixit*, reſcribi ſit ſatius, *Et dixerat* : quandoquidem ſatis conſtat, vocem hanc Hebræam,& ſimiles, nunc præteriti perfecti, nunc pluſquamperfecti habere ſignificationem. Vel argumento fuerint illa ſequenti capite verſ. ſeptimo,octavo,nono : ubi videas,non perfecto, ſed pluſquamperfecto, tranſferri , *formaverat hominem, plantaverat hortum, & germinare fecerat*. Quare ſic colligimus , geminam aquarum ſecretionem diei ſecundæ à Moſe eſſe attributam ; unam ſuperiorum ab inferioribus ; alteram inferiorum à tellure : ac proinde ſingulis diebus, &, quotus is foret, apponi, & bonitatem operis ab ipſo commendari Deo. Hæc mihi maximè ſententia probatur. Nolim tamen de eo ſerram reciprocare cum hominibus eruditiſſimis : quorum

* *paraphraſi, & annotationibus in Coſmopœjam.*

quorum promeritis lubens laudibus adſurgo. Sive autem tertiâ, ſive, ut putamus, ſecundâ die hæc à Deo facta eſt excavatio alvei marini: in ea omnino ſapientia ac bonitas elucet divina. Nam quis ignorat, terram naturâ graviorem eſſe aquis? quod particula terræ compactioris injecta aquis ſatis probat. Proinde naturâ aquæ circumfunderentur terris; ut primo die factum eſſe, Moſes docet. At nunc illis quidem locis terra eſt depreſſior, ut aquæ innatent, in tantum quandoque, quemadmodum dixi, ut fundus non deprehendatur: aliis verò locis terra longiſſimè ſupra aquas eminet, altiſſimis in montibus imprimis. Nempe divina ſic juſſit ratio, ut pars terræ eſſet in ſicco, propter homines, & animantia, quæ in aquis vivere non poſſunt; pars item terris incumberet, unde nobis piſcium eſſet alimentum.

In eo quoque Dei conſpicimus providentiam; quòd montes marinis oppoſuerit fluctibus. Plerique id factum ajunt, quia mare altius ſit terrâ. Sed hoc ſi foret, nautæ magnâ difficultate adverſus gibbum aquæ velificarentur, nulloque æſtu, aut vento, decurrerent in portus. Quare verius eſt, terram, & mare, unum conſtituere globum, communéque habere centrum. Vt potiùs Deus mari obduxerit montes ob periculum à tempeſtatibus. Cujus ergò, illis in locis, ubi non conſtituit montes, maria voluit aggeribus arceri. Quod & aliquibus in locis Belgicæ, præcipuè Hollandiæ, fit; ubi revera terra eſt mari depreſſior. At ubi abunde exſtat ſolum, iſtic nec Deus montes, nec humana induſtria aggeres oppoſuit. Vt de campis Venetis, Ferrarienſibus, & Appulis, Iulius Scaliger eſt teſtis Exercitatione XXXVIII adverſus Cardanum: ubi & videas illum non fuiſſe ignarum ejus, quod de Hollandia noſtra dicebamus.

CAPVT LXVIII.

Acceditur ad maris ſalſedinem, & amarorem: ab illa ſalum *dici, ab hoc* mare; *ſed origine Hebræâ, unde* amarus. *De variis ſalſedinis cauſſis. Perperam Scaligerum putare, mare in imo eſſe dulce. Præcipuam ſalſedinis cauſſam proficiſci à bitumine ac ſulfure, & ignibus ſubjectis. Cur mortuum mare, &* mortuum, & mare, *dicatur; item* mare ſalis; *& ut homines vincti, ſi huic injiciantur lacui, non mergantur, & quæ ejus ſit rei cauſſa. Etiam fervorem maris provenire à bitumine, ac ſulfure. Et cur naves onuſtæ, tranſmiſſo mari, quandoque merganitur in flumine.*

PRogrediamur hinc ad alia Numinis miranda, qualitates Maris conſiderando; præcipuè duas illas, ſalſedinem, & amarorem, quas guſtu experimur. Ac à ſalſedine quidem *ſalum* vocatur poetis, vel etiam *ſal*: ut in

ut in illo *, —— *spumas salis ære ruebant.*

* *Æn. 5.*

Ob amarorem autem dictum est *mare*. Nam & *mare*, & *amarus*, veniunt ab Hebræo מר, quod notat *amarum esse*. Salsedinem hanc Deus indidit mari, tum plurimorum piscium ergo, quibus nonnisi in sale vivere datum est: tum adversus putredinem aquarum stagnantium, quas recipit. Ad conservationem autem salsedinis, aliquid conferre putandum, quòd Sol continuò ex superficie ejus tenuiores dulcioresque educit vapores, relictis crassioribus; qui cùm per se salsi sint, salsiores redduntur, sole eos adurente. Vnde æstate, ac sub zona torrida, mare est salsius. Quam Solis, & aquarum naturam cum attenderent Ægyptii, è Nilo ad diurnum potum noctu potissimùm hauriebant aquam, priusquam Sol, quod tenuius dulciusque foret, extraxisset: ut est apud Plutarchum in Symposiacis lib. VIII, quæst. V. Sed quod propterea cum Aristotele credidit Cæsar Scaliger †, in fundo maris aquas esse dulces, ac urinatores vitreis aquarum vasis è fundo dulcem attollere aquam: id meritò ridetur à Batavis nostris Argonautis. Nam ne placido quidem mari, si vasculum fune in profundum demittas, cujus orificium postea aperias, utcunque celerrimè vas attollas, eò minor fuerit salsedo, quàm aquæ illius in summo mari. Quin contrà credibilius est, aquam in fundo magis esse salsam; quandoquidem sal gravius est aquâ; unde si in aquam, aut vinum, sal conjectes, confestim fundum petit. Quare, nisi mare continuò agitaretur; nulla, vel exigua, in summo foret salsedo: præsertim mari angusto, ubi dulces fluvii incurrunt. Nam quod ad Solis adustionem, id exiguum est: cùm nec minuti, nec maximi etiam fluvii, eò reddantur salsi, quia perpetuò exponantur Soli. Sed hoc meritò in disquisitionem venit, an non illo primæva maris salsedo cum amarore maximè conservetur, quòd maris fundus abundet bitumine, & sulfure: unde ab ignibus suppositis, de quibus in elemento Ignis satis diximus *, exeant halitus salsi, & amari, perque mare sparsi simili illud imbuant sapore, vel potiùs eo jam à mundi incunabulis imbutum, adversus impluentium, & influentium aquarum dulcedinem conservent. Compluria hanc sententiam confirmant.

† *adversus Cardanum Exercitat. 51.*

* *cap. 63.*

Primùm quòd variis in locis bitumen innatet mari. Vt quibusdam temporibus fit in mari Thracio juxta montem sacrum: quemadmodum prodidit Eudoxus; & ex eo Callimachus Cyrenæus opere de Peloponnesi, & Italiæ admirandis: ex Callimacho autem Antigonus Carystius historiarum Mirabilium cap. CXLIV. Qui & cap. CLXIX ex eodem Eudoxo tradit, picem è lacu efferri Zacynthio. Perpetuum verò hoc in mari est mortuo, sive lacu Asphaltite; de quo sic Iustinus lib. XXXVI: *In ea regione lacus est, qui propter magnitudinem, & aquæ immobilitatem, mortuum mare dicitur.*

 Nam

Nam neque ventis movetur, resistente turbinibus bitumine, quo aqua omnis stagnatur; neque navigationis patiens est, quoniam omnia vitâ carentia in profundum merguntur; nec materiam ullam sustinet, nisi quæ alumine illinatur. *Mare* hic lacus dicitur, tum ob magnitudinem, more Hebræo; tum etiam ob amaritiem. Nam longè esse amarissimum, traditur quoque in Itinerario Hierosolymitano. Etiam salsedinem arguit, quòd Hebræis inde *mare salis*, sive, ut vulgatus reddit interpres, *salsissimum* nuncupetur Num. XXXIV, 1, & Iosuæ XII, 3, ac XV, 2. Idem *mortuum* vocatur, quia reses sit, ac immobile; nempe quia flos innatat bituminis, quod sequaci ac lentâ naturâ picem vel resinam refert: unde maris hujus aqua, quemadmodum ait Galenus, tanto crassior est marinâ, quanto marina spissior est fluviali. Estque hujus crassitiei argumentum, quòd etiam natare nescii, si vinctis à tergo manibus injiciantur, fluitent, nec mergantur: uti Vespasianum etiam expertum refert Iosephus lib. V de bello Iudaico cap. V. Porro bituminis, ac nitri florem, duntaxat innatare; indicio est, quòd limosior pars innatare non possit; sed mergatur, uti in alumine ac nitro experimur. Porrò salsuginem quoque hinc esse, arguit, quòd Ægyptiis pro sale sit Nili aqua in nitrarias immissa, inque nitrum à Sole excocta; haut aliter ac aqua marina ahenis indita, ubi ignem iis supposueris, & partes evaporarint superiores, in salem excoquitur: ut si non, quemadmodum loquuntur, formaliter, saltem quod ad materiam, salem mari inesse, satis sit apertum.

A bitumine etiam esse existimandum, quòd mare circa Æoli insulas ad spatium duorum jugerum sic ferveat, ut ob æstum intrare hoc nemo valeat: quemadmodum ex Theophrasto narrat Carystius Histor. Mirabil. cap. CXL.

A bitumine itidem esse videtur, quòd marina aqua sit pinguior, nec exstinguendis æquè flammis idonea: cujus rei exemplum habemus apud Dionem lib. L; ubi narrat, ut in pugna Actiaca milites Antonii marinâ aquâ nequierint exstinguere ignem à Cæsariano milite navibus injectum: imò incendium etiam auxerint, quia minutis aquam infunderent situlis, &, ut trepidantes solent, semiplenis.

Quia item bituminosa, ac salsa, eò & densior, graviorque. Ac densitatis argumentum est, quòd naves in mari non altè adeò immergantur, quàm in flumine: unde & quas naves sustinuit mare, quandoque merguntur in flumine.

CAPVT

CAPVT LXIX.

De triplici maris externi motu, & ejus caussis: ac primùm de illo assiduè hinc inde litora flagellante: quò pertinent fluctus decumani: sed rejecta opinio illa, qua putarunt, & ovum, & fluctum decimum, prioribus esse novenis majorem. Deinde de motu illo ab Septentrione in Austrum; deque eo doctissimi Vallesii opinio rejecta. Denique de tertio, qui est ab Ortu in Occasum: eum non esse à motu cælesti, sed à venti Orientalis constantia. Triplex maris interni motus, & cujusque caussa. Refellitur fabella de isthmo ab Hercule perfosso, ubi nunc est fretum Gaditanum. Caussam motus diurni, Veniliam, & Salaciam, *comprehendentis, rectè jam olim à Posidonio expositam. Interim, cur obtineat etiam, cùm Luna adversum illustrat hemisphærium, difficulter percipi, nisi gurgites statuantur de hemisphærio uno in alterum pertingentes. Ab Luna quoque esse incrementa, & decrementa maris menstrua. Quid Saxones vocarint* Malinas, & Lidunas, *vel* Ledonas; *deque origine eorum nominum, & ut jam Theodosianis temporibus usurpata sint ab iis, qui Romanâ uterentur linguâ. Esse & incrementum maris annuum, quod Posidonius se à Gaditanis didicisse profiteatur. Hoc secundùm Plinium, & Tacitum, à sidere æquinoctii provenire.*

DE qualitatibus maris quoniam, quod satis est, dixisse me puto, nunc convertam sermonem ad ejus motum. Qui ut à variis est caussis, ita varius ipse, ac multiplex. Nihil attinet dicere de illo exlege, qui pro venti ratione se habet; unde nunc tempestatibus horret mare; nunc, ut Ovidius epistolâ Canaces ait,

— fit tremulum, tenui cùm stringitur aurâ.

De cæteris videbimus: ac singulorum etiam apponam rationem: quò ex Naturæ admirandis non bonitas modò, vel potentia; sed sapientia etiam eluceat divina.

Ac primùm est alterna ac assidua à litore ad litus adversum reciprocatio. Ad quam respexit, ut puto, Iesaias cap. LVII, 2, cùm ait: *Impii quasi mare fervens, quod quiescere non potest.* Nam significat, sic animos impiorum perpetuò jactari, uti sæpiùs intra horam, mari quoque placido, utrimque litoribus alluditur, mareque nunc in hoc, nunc in illud litus, loripedum instar, vacillat. Hanc quasi flagellationem litorum provenire putandum ab fluminibus undique in mare irruentibus, & propellentibus partes propinquas; à quibus mox protruduntur aliæ atque aliæ, donec ab alio flumine fluctus alius vim prioris planè infringat, aut imminuat.

Ad hunc motum pertinet opinio de decumo quoque fluctu majore. Nota Festi verba: *Decumana ova dicuntur, & decumani fluctus, quia sunt magni.*

Nam & ovum decimum majus nascitur, & fluctus decimus fieri maximus dicitur. Sed uti illa de ovis decumanis opinio est nugatoria : ita & altera de fluctibus decumanis : quos nihilo majores esse cæteris, non semel ad mare observavi, cùm per familiares, ac comites meos, majoribus animum intendere non liceret. Veriùs à decumis decumanos dixeris fluctus, quos decumis suis in Belgica, paullo ante me natum, Dux Albanus, occulto Dei judicio, concitavit. Quibus motibus factum, ut tot sontes, insontes, summæ, imæ, mediæ sortis homines, solum verterent, ac mihi quoque inter tot millenos, pro dulci Belgica, magnæ, nec unquam pudendæ Germaniæ natale obtingeret solum.

Alter motus est maris, quo perpetuò ac constanter, vel saltem ut plurimùm, de uno cæli cardine versus alterum fertur. Talis est ille à Septentrione versus Austrum : cujus indicium est, quòd faciliùs à Septentrione versus Austrum navigatur, ut à Norvegia, vel Dania, in Hollandiam; quàm contrà. Id Vallesius in suo de sacra philosophia * opere fieri putabat, quia, ut Varro † loquitur,

Phrenetici Septentrionum filii,

frigore & crassitie suâ faciliùs scindant, ac penetrent, tepidum & tenuem meridionalem aëra : quomodo & faciliùs ex Flandria in Hispaniam navigatur, quia Boreas frequentiùs adspirat. Sed magis hæc placeret sententia, nisi constaret, etiam vento secundo difficiliorem esse navigationem versus Septentrionem. Quare non paullo verisimiliùs est, hoc partim fieri, quia fundus maris Septentrionalis sit altior, sive naturâ loci, sive limo à fluminibus advecto : partim etiam contingere ob vim tot fluminum, quæ in frigida illa Zona ex nivibus majori impetu ruunt in mare Septentrionale. Posteriorem rationem non leviter fulcit, quòd quandoque etiam mare vehementiùs fertur Septentrionem versus. Nempe ut fluminibus hinc è Scandinavia, inde ex Islandia & Groenlandia, in Oceanum Septentrionalem invectis, non potest non agi is austrum versus : ita & mari Balthico fluminibus aucto, hinc è Scandinavia, inde è Germania, Sarmatiaque delatis, & Oceano postea superfusis, necesse planè est eum agi versus Septentrionem. Prius cùm fit, nautæ Danici vocant Nordenwasser, q. d. aquam Septentrionalem : alterum si contingat, iidem nuncupant Sudenwasser, q. d. aquam australem : uti traditum, Dano doctissimo, Bartholino, Enchiridii lib. IV, cap. VIII.

Præterea in Oceano considerandus est motus ab Oriente in Occidentem. Nam è Moluccis insulis facilis est navigatio ad promuntorium Bonæ spei : at difficilis ea, ac longi temporis est, quando à promuntorio illo tenditur ad Moluccas. Similiter ab Hispania in Americam intra mensem perve-

* cap. quinquagesimo.
† Marcipore, apud Nonium in Syrus.

pervenitur: at vix ternis inde, aut quaternis, in Hiſpanias reditur. Cauſſam plurimi collocant in motu cæli diurno, qui raptus vocatur. Cenſent enim à cælo rapi mare in occaſum. Sed id ſi eſſet, multò magis nubes ſemper raperentur ab ortu in occaſum. Quod cum non fiat, parum eſt credibile, motum illum raptus pertingere uſque ad mare, ac attrahere tantam aquarum vim. Veram autem rationem experientiâ ſunt edocti nautæ noſtri Hollandici. Obſervarunt enim, hunc motum provenire à conſtantia venti Orientalis iis maris locis, quæ diximus. Quod verò non eadem in terris eorum ſit conſtantia, hoc præcipuè à montibus, ventos repellentibus, provenire eſt exiſtimandum.

Et hæc de motu Oceani. Venio ad motum maris mediterranei, & aliorum, quæ in illud influunt; uti pontus Euxinus, & ſinus Adriaticus. In mediterraneo etiam obſervatur motus ab ortu ad occaſum. Multò enim celeriùs, pari licet vento, ex Ægypto, aut Phœnicia, navigatur in Hiſpaniam, quàm reditur. Cujus cauſſa eſt, quòd tanta aquarum vis ex Mæotide, Ponto Euxino, Propontide, in mare influat Ægæum, indéque in Mediterraneum: quæ adverſis Africæ littoribus illiſa, quia rectà redire nequit, fertur obliquè, partim verſus mare Adriaticum, cujus unda litora Dalmatiæ, & Liburniæ, alluit; unde Venetias appulſa, litora præterfluit Italiæ, donec ab Apulia in Ortum tendat: partim verò fertur verſus litora Italiæ, Galliæ, Hiſpaniæ, quod imprimis faciliorem, ut dixi, verſus Hiſpaniam navigationem ab Oriente facit: partim denique delata in fretum Gaditanum, exundat in Oceanum: abſque quo freto foret, periculum eſſet, ne terræ, quas diximus, copiâ aquarum, ex Septentrione affluentium, obruerentur: ut hìc quoque magnum habeamus argumentum providentiæ divinæ: faciléque eorum refellatur opinio, qui iſthmum olim fuiſſe inter Hiſpaniam, & Africam, eumque ab Hercule perfoſſum, arbitrantur. Sanè *Herculeum* quidem illud fretum dicitur; ſed ab Hercule Phœnicio, qui, eò miſſus, in Gadium inſula, & vicina Hiſpania, coloniam duxit: ut expoſuimus libro primo hujus operis cap. XXXIV.

Oſtendi cauſſam motus pro locis, & cæli cardinibus variantis. Deinceps dicam de motus differentia ratione temporis: quo pacto motus maris alius eſt diurnus, alius menſtruus, alius annuus. De ſingulis eorum ex Poſidonio agit Strabo lib. III.

Diurnus, qui Græcis ἡμερέσιος, eſt reciprocum ac quotidianum maris incrementum ac decrementum: quorum illud Romani *Salaciam* dixere, quia unda in ſalum redit: hoc *Veniliam*, quia eadem venit ad litus. Ejus rei rationem jam olim Poſidonius petiit à Lunæ circuitu. Nam ubi, inquiebat, Luna ſupra horizontem cœpit elevari, intumeſcit mare, uſque

dum pervênit Luna ad cæli faſtigium. At, eâdem tendente hinc ad occaſum,ubi mare antea tumuerat, ibidem detumeſcit. Poſtquam autem Luna infra horizontem conceſſit, attollitur mare, quod ab horizonte eſt uſque ad punctum meridiei oppoſitum : ſubſidit ibidem, ubi Luna à medio illo cæli infra terram pertigerit uſque ad ortum,unde ejus apud nos refluxus. Hæc Poſidonii ratio,ob manifeſtam experientiam,ab omnibus comprobatur : ſolùm ambigitur, utrùm Luna mare attollat ſubjectum lumine ſuo,illud rarefaciendo; an potiùs facultate propriâ,quâ ſic attrahat aquas, uti magnes ferrum. Illud etiam parùm eſt exploratum,quomodo cùm antipodas illuſtrat, ex altero hemiſphærio noſtrum quoque ſuſtollat. Non abſurdè fortaſſis hinc colligat aliquis,compluribus terram locis pertuſam eſſe,ac perforatam ; non quidem per diametrum, ac centrum ; ſed tamen de hemiſphærio uno in adverſum ; perque gurgites ejuſmodi , expertes fundi , agere Lunam in aquas utriuſque hemiſphærii. Ac probabilem utcunque hanc ſententiam reddunt vorigines non paucæ, ubi nullis funium ſpiris ad fundum hactenus potuerit pertingi. In Septentrionali quidem mari, ad cautes præcipuè, tales aſſignat Olaus Magnus in ſecundo rerum Septentrionalium cap. duodecimo.

Nunc videamus de motu maris menſtruo : de quo ſic Strabo ex Poſidonio * : Τὴν δὲ μηνιαίαν (περίοδον λέγει) ὅτι μέγισται μὲν αἱ παλίρροιαι γίγνονται περὶ τὰς συνόδους· εἶτα μειοῦνται, μέχρι διχοτόμου· πάλιν δ' αὔξονται, μέχρι πανσελήνου· καὶ μειοῦνται πάλιν, ἕως διχοτόμου φθινάδος· εἶθ' ἕως τῆς συνόδου αἱ αὐξήσεις· πλεονάζειν δὲ χρόνῳ, καὶ τάχει, τὰς αὐξήσεις. *Menſtruum porrò* (circuitum dicit Poſidonius) *quòd maximi refluxus fiant circa novilunia : poſteaque minuantur, uſque dum luna ſit dimidiata : iterum hinc augeantur, uſque ad plenilunium : ac tum imminui rurſum, donec decreſcens dimidiâ parte luceat : poſtea ad coitum uſque augeri : ea autem incrementa exſuperare & tempore , & celeritate.* Confirmat hæc experientia,quæ docet,maximè intumeſcere mare in plenilunio,aliquanto minùs in interlunio,minimè omnium,cùm luna eſt dimidiata. Hæc incrementa, & decrementa, vocabulis jam olim diſtinxere Saxones , & eorum exemplo Angloſaxones in Britannia. Nam maris receſſum, hoc eſt, quando detumeſcit, *Lidunam* dixere : at acceſſum ejus,ſive cũ intumeſcit, *Malinam* nuncuparunt. Vt quod in diurno motu ſunt *Salacia*,& *Venilia*;hoc in menſtruo ſint *Liduna*,& *Malina:* quemadmodum liquet ex Bedæ de ratione temporum libro cap. XXVIII †, ubi ſic ſcribit : *Imitatur Lunæ curſum mare,non ſolùm communi ‡ acceſſu,& receſſu : ſed etiam quodam ſui ſtatus profectu, defectuque; ita ut non tardior ſolùm perenni;quàm pridie,verùm etiam major,minorve quotidie redeat æſtus : & creſcentes quidem* MALINAS, *decreſcentes autem placuit appellare* LEDONES (in aliis Bedæ codd. eſt LEDONAS) *qui, alternante*

* *lib.3.*

† *Ac ſimilis apud Bedam locus libro de Natura rerum cap. 39.*

‡ *diurnum intellige.*

ternante per ſeptenos octonoſve dies ſucceſſu, menſem inter ſe quemque quadriformi ſuæ mutationis varietate diſpertiunt: ſæpe quidem æquâ uterque ſorte, ſeptenis diebus ac dimidio curſum conſummantes: ſæpe vel ventis impellentibus, aut repellentibus, vel aliâ qualibet accedente, ſive naturali vi cogente, tardiùs, citiuſve venientes, aut minùs ampliuſve ſolito ferventes; ita ut aliquoties, ordine turbato, Malina plures ſibi æſtus hoc menſe, pauciores vindicet in alio: unde uterque motus, nunc veſpertino naſci, nunc matutino conſuevit in æſtu. Et ſiquidem æſtu veſpertino, vel novilunio, vel plenilunio inſtante, Malinam naſci contigerit, idem æſtus quotidie per VII Malinæ dies ſubſequentes fit major, & violentior, æſtu matutino. Similiter matutino, ſi fuerit Malina orta ſub æſtu; matutinus jam majori per dies contegit æquore terras. Porrò veſpertinis finibus, quos matutinu æſtus cœperat, contentus, ulterius curſum extendere negligit: quamvis quibuſdam in menſibus uterque æſtus in diſſimili per omnia cremento proficit. Quanto autem plus æſtus major litora terraſque contexerit, & fluvios ac freta compleverit; tanto latiùs recedens, eadem litora maris exhaurire, atque enudare, conſuevit. Quem ad locum † annotavit Ioannes Noviomagus, dici *Ledonam*, quaſi *læſam undam*: ſatis ridiculè, cum vox ſit Saxonica, ac Danica: veraq; ſit ſententia doctiſſimi Olai Worm, Dani, in Faſtis * ſuæ gentis: ubi ait, *Magle* Danis eſſe magnum, & inde maris incrementum vocari *Malina* pro *Maglina*: at *Liden* iiſdem eſſe parvum, atque inde *Lidun*, & *Lidunas*, vocari maris imminutionem. Porrò *Malinæ*, & *Lidunæ*, voces trecentis & quinquaginta ante Bedam annis reperias apud Marcellum Empiricum: qui oſtendet, homines ſuperſtitioſos ad medelam alias herbas legere ſolitos tempore Lidunæ, alios in Malina, quaſdam abſq; eo diſcrimine collegiſſe.

Supereſt motus annuus: de quo ſic ex Poſidonio Strabo lib. III: Τὰς δ' ἐνιαυσίους παρὰ τῶν ἐν Γαδείροις πυθέσθαι φησί· λεγόντων ὡς κατὰ θερινὰς τροπὰς μάλιστα αὔξοιντο, καὶ αἱ ἀναχωρήσεις, καὶ αἱ ἐπιβάσεις. Εἰκάζει δ' αὐτὸς, ἀπὸ τῶν τροπῶν μειοῦσθαι μὲν ἕως ἰσημερίας· αὔξεσθαι δὲ ἕως χειμερινῶν τροπῶν· εἶτα μειοῦσθαι μέχρι ἐαρινῆς ἰσημερίας· εἶτα αὔξεσθαι μέχρι θερινῶν τροπῶν. *Annuos verò maris* (circuitus) *ſe à Gaditanis* (Poſidonius) *accepiſſe ait: quippe qui dicant, circa æſtivum ſolſtitium maximè augeri acceſſus, & receſſus maris. Conjecturam autem capit, eoſdem exinde imminui uſque ad æquinoctium; ac rurſum accreſcere uſque ad brumam; ab hac decreſcere uſque ad æquinoctium vernum; ac poſtea augeri uſque ad ſolſtitium æſtivum.* Sed Plinius aliter lib. II, cap. XXVII: *Æquinoctiis maximè tumentes, & auctumnali amplius, quàm verno: inanes verò brumâ, & magis ſolſtitio.* Ex Plinii igitur mente, non ſolſtitii tempore (quo nomine veteres ſolùm intelligunt æſtivum) ſed tempore æquinoctii eſt incrementum maris; ac majus quidem auctumnali, quàm verno. Straboni ſive Poſidonio etiam fidem derogat Tacitus in primo Annalium: *Sidere*, inquit, *æquinoctii, quo maximè tumeſcit Oceanus.*

† *uti & ad Bedam de Natura rerum cap. 39.*

* *lib. I, cap. II.*

CAPUT

CAPVT LXX.

Transitur ad aquas, quæ bibuntur. Scientiæ naturalis finem ultimum non esse, ut sciatur; sed partim pietatem, ut Deus, ex operibus cognitus, ardentiùs colatur; partim præsidium hujus vitæ, ut diutiùs & commodiùs vivatur. Quinque aquarum, quæ bibantur, genera. Anapus & Crimisus, Siciliæ amnes, in summo frigidi, in imo calidi. De calidis aquis Mytistrati, paludis prope Mylas, lacuum Palicorum prope Leontinos. Mira tenuitas aquæ Cubali, Sidis, Borysthenis, Phasidis. Quantopere aquæ varient colore, & unde hæc diversitas. De fluviis saporis dulcis, salsi, amari, acidi. De aliis graveolentibus, & unico boni odoris in Mesopotamia.

AB aquis marinis, & salsis, venio ad potabiles; quarum bona, mirandáque, deinceps percurram. Nam ut naturæ universæ, ita horum etiam notitia, ad pietatem in hominibus accendendam, augendamque, plurimum confert. Neque ignoro, ita vulgo esse persuasum, scientiam naturalem esse θεωρητικὴν*, non πρακτικὴν†. Verùm pulcrè B. Bernardus ait super Cantica serm. XXXVII: *Scire velle eo fine tantùm, ut scias, curiositas‡ est. Sed scire velle, ut ædifices, charitas est. Scire velle, ut ædificeris, prudentia est.* Hoc igitur iis, qui rerum exquirunt naturam, propositum esse debet, non ut in curiosa ejus indagatione consistant, scire contenti: sed partim ut hinc Deum discant magis amare, ac ardentiùs colere, quod est pietatis cælestis opus: partim ut meliùs, & commodiùs, tueri valeant valetudinem, & vitam; quod prudentiæ est humanæ: quomodo pertinet ad medicinam, agriculturam, architecturam, vestiariam & artes cæteras.

* *speculativam, ac scientia contentam.*
† *activam, sive cujus scientia pro fine habeat actionem.*
‡ *imò* turpem curiositatem *vocare ibidem Bernardus non veretur.*

Aquarum, quæ bibantur, varia ex Rufo genera complexus est Aëtius de re medica lib. III, cap. CLXXV*: Τῶν πινομένων ὑδάτων πέντε εἰσὶν αἱ καθόλου διαφοραί· ὄμβριόν τε γὰρ, καὶ πηγαῖον, καὶ φρεάτιον, καὶ ποτάμιον, καὶ λιμναῖον· *Aquarum, quæ bibuntur, quinque in universum sunt differentiæ; pluvia, fontana, putealis, fluvialis, & è stagnis.* Ad pluvias refert illas etiam è nive, & glacie; quia itidem sunt è vaporibus in cælum elevatis. Sub stagnantibus autem comprehendit lacustres, & palustres.

* *fol. 62, b. edit. Ald.*

In tot aquarum generibus primùm considerabo qualitates παθητικὰς, sive quæ sensum adficiant: deinde exponam δυνάμεις φυσικὰς, *potentias naturales*: denique de motu earum dicam.

Qualitatum, quæ sensum adficiunt, aliæ percipiuntur tactu, aliæ alio sensu. Tactiles vel primæ sunt, vel secundæ. Primæ, ut calor, & frigus. Vtcunque enim aquæ naturâ suâ frigeant, quædam tamen calent: quod contra naturam evenire, exinde cognoscimus†, quòd quas inde aquas hauseris, ad naturam redeundo, paullatim frigefiant. Quædam verò non calent modò,

† *Vitruvius lib. 8, extremo pene capite.*

modò, ſed etiam fervent; imò & ardent nonnullæ. Cùm ſuperiùs * agеremus de elemento Ignis; cauſſam iſtorum eſſe oſtendimus bitumen, & ignes ſubterraneos. Nihil attinet hîc, ubi de Aquis agendum, eadem reponi. Suffecerit nunc, ſi indicta nobis paucula aquarum ejuſmodi exempla adferamus. Lycus Butheras Rheginus in hiſtoria Siciliæ, & ex ea Antigonus Caryſtius in hiſt. mirab. † prodidere, in Sicilia duos eſſe fluvios, Capæum, & Crimiſium, vel potiùs Anapum, & Crimiſum; qui in ſummo frigidi, in imo ſint calidi: nempe in ſummo eos deſtituit calor; ut qui ſit prope fundum, ob vicinum bitumen. Ab eodem Lyco, & Antigono ‡, traditum eſt, in Sicilia eſſe fontem Cyſtritatum, vel potiùs Mytiſtratum, (quomodo reſcribi oportere, v. cl. Io. Meurſius annotavit) qui à Pleiade uſque ad Arcturum de die ferveat, ac fumet; noctu autem etiam inflammetur. Item & Lycus, & Antigonus *, retulerunt, prope Mylas Siciliæ eſſe paludem, in cujus medio, ut frigidæ, ſic calidæ etiam ſcaturiant aquæ. Item ab duobus his traditum, in Sicilia apud Leontinos eſſe lacus ‡ duos tanti fervoris, ut elixorum nihil ſit calidius. Intellige Palicorum lacus; quos incolæ vocant κρατῆρας, & Δέιλλυς: ut indicat Macrobius Saturn. lib. v, cap. xix: qui & teſtem laudat Calliam in vii rerum Siculارum.

* cap. 63.
† cap. 148.
‡ cap. 154.
* cap. 170.
‡ Antigonus cap. 175.

A qualitatibus primis venio ad ſecundas. Quales ex tactilibus duæ imprimis attenduntur; levitas, & gravitas. Sunt autem quædam aquarum ita tenues ac leves, ut baculum, vel lapidem, in ſua repræſentent figura, citra refractionem ullam. Quod de aqua Cubali inter Patavium, & Vincentiam, proditum eſt Vitellioni lib. x, theorem. xlii. Quædam etiam aquæ, præ tenuitate nimiâ, non ſuſtinent navium onera. Qualis Sides, ſive, ſecundùm codices alios, Sideris. De hoc Plinius † ſic: *Cteſias tradit, Siden vocari ſtagnum in Indis; in quo nihil innatet, omnia mergantur.* Eſt item in Sarmatia Europæa *Boryſthenes, omnium*, ut idem Plinius ‡ ait, *aquarum tenuiſſimus; ideóque innatans Hypani: in quo & tenuitatis argumentum aliud eſt, quòd nullum halitum, non modò nebulam, emittat.* Arrianus tamen, in periplo Ponti Euxini, cenſet, Phaſin omnium, quos nôſſet, fluviorum eſſe leviſſimum: atque hoc non modò colligit ex eo, quòd ſupernatet Ponto; ſed etiam ex pondere. Sed de levitate aquarum mox dicam pluribus; ubi de earum ſalubritate erit agendum.

† lib. 31, cap. 2.
‡ lib. 31, cap. 5.

Confero me nunc ad qualitates eas, quæ alio, quàm tactus ſenſu, percipiuntur. Vti viſu diſcernimus earum colores. Diſcrimen iſtoc, & cauſſam ejus pleniùs, & breviùs prioribus, complexus eſt Philander *. *Colorem*, inquit, *nanciſcuntur à ſuccis, terris, ramentiſque ſaxorum, quibus inficiuntur. Inde albi ſive lactei coloris, Nar, Vmbriæ fluvius; lutei, Ochra Saxoniæ; flavi, Tyberis; fulvi,*

* ad Vitruvii lib. 8, cap. 3.

Acidula Sueviæ prope urbem Goppingam ad Vilſum fluvium ; ſanguinis fere colore Telephus fons, juxta Pateras; punicei, Rubicon; viridis, Neuſola in Carpatho monte ; glauci, Thermopylarum, juxta lavacrum, quod Chytros muliebres vocant; cærulei, Iſara Norici fluminis; nigri, Galeſus Calabriæ; nigerrimi, Allera Saxoniæ, qui in Viſurgim influit; & ſiquæ ſunt alius coloris aquæ. Nam qui ob alvei terram, arenam, calculos, ſaxa, ſtirpes etiam ripis inhærentes, induntur, proprii non ſunt aquarum; ſed eos videntur habere.

Nunc ponam de diſcrimine, quod guſtu deprehenditur. Vitruvius lib. VIII, cap. III : *In Sicilia flumen eſt Himera, quod à fonte cum eſt progreſſum, dividitur in duas partes : quæ pars profluit contra Ætnam, quòd per terræ dulcem ſuccum percurrit, eſt infinitâ dulcedine : altera pars, quæ per eam terram currit, ſalſum habet ſaporem.* Atque idem traditum Antigono Mirandorum cap. CXLVIII. At deceptus eſt Solinus cap. XI; cùm pro *ſalſo* ait *amarum*. Nam experientia hodieque reclamat. Sequitur deinde apud Vitruvium : *Item Parætonio, & quò eſt iter ad Hammonem, & Caſſio ad Ægyptum, lacus ſunt paluſtres; qui ita ſunt ſalſi, ut habeant inſuper ſe ſalem congelatum. Sunt autem & aliis pluribus locis, & fontes, & flumina, & lacus ; qui, per ſalſifodinas percurrentes, neceſſariò ſalſi perficiuntur.* De amaris fontibus, & fluminibus, poſtea ſubdit : *Sunt ex amaro ſucco terræ fontes exeuntes, vehementer amari; ut in Ponto eſt flumen Hypanis, qui à capite profluit circiter millia quadraginta ſapore dulciſſimo : deinde, cum pervênit ad locum, qui eſt ab oſtio ad millia centum ſexaginta, admiſcetur ei fonticulus oppido quàm parvulus. Is cùm in eum influit, tunc tantam magnitudinem fluminis facit amaram ; ideo quòd per id genus terræ & venas, unde ſandaracha foditur, ea aqua manando perficitur amara.* De amarore Hypanis, teſtis quoque Mela lib. II, cap. I, & Solinus cap. XXIV. De acidis aquis ſic Vitruvius ibidem : *Sunt nonnullæ acidæ venæ fontium : uti Lynceſtos, & in Italia Virena ; Campana Teano, aliiſque locis plurimis.* Alia deinde addit de vi aquarum ejuſmodi ; quæ inferiùs adducam.

Nec colore modò, vel ſapore; ſed odore etiam diſtinguuntur. Vnde ſic ibidem Vitruvius * : *Sunt odore, & ſapore non bono, frigidi fontes ; qui, ab inferioribus penitus orti, per loca ardentia tranſeunt, & ab his, per longum ſpatium terræ percurrentes, refrigerati perveniunt ſupra terram, ſapore, odore, coloréque corrupto : uti in Tyburtina via flumen Albula, & in Ardeatino fontes frigidi eodem odore, qui ſulfurati dicuntur, & reliquis locis ſimilibus.* Hæc ad odorem malum pertinent. At, ut Plinius ait lib. XXXI, cap. III : *Vnus in toto orbe traditur fons aquæ jucundè olentis in Meſopotamia Caburæ. Fabulæ rationem afferunt, quoniam eo Iuno perfuſa ſit. De cætero aquarum ſalubrium ſapor odorve nullus eſſe debet.*

* *lib. 8, cap. 3.*

CAPVT

CAPVT LXXI.

De vi aquarum quarundam in res inanimas : uti injecta immutandi in lapidem; vel se ipsas sic durandi, ut ex iis lapides fiant structuris idonei. Varia istorum exempla adferuntur, & ratio eorum naturalis. Non mereri fidem, quod à Muciano ter-consule proditum est, in Andro insula fontem Liberi septem diebus fluere vino. Vt quædam aquæ alii supernatent; imò & innatantes inungant: & quæ hujus rei ratio sit. Aquæ variæ, colorem inde bibentium mutantes; præsertim in pecudum pilis; alicubi etiam in hominum cute.

STrictim dixi, quæ ad qualitates sensum afficientes attinent. Nunc breviter exponam, quæ attingunt φυσικὰς δυνάμεις*. Quarum aliæ tantummodo pertinent ad res inanimas: aliæ autem vel solùm, vel æquè, tangunt animata.

* *vires naturales.*

Prioris generis est, quòd quædam eam habeant vim, ut injecta possint ἀπολιθοῦν, sive *in lapidem vertere*: ut Muabus in Pamphylia, teste Carystio Histor. Mirab. cap. CL. Simile profert exemplum Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Est in Cappadocia in itinere, quod est inter Mazacam, & Tuanam, lacus amplus; in quem lacum pars sive arundinis, sive alii generis, si demissa fuerit, & postero die exemta; ea pars, quæ fuerit exemta, invenietur lapidea: quæ autem pars extra aquam manserit, permanet in sua proprietate.* Item Plinius lib. XXXI, cap. II: *In Perperonis fons est, qui, quacunque rigat, lapideam facit terram: item calidæ aquæ in Eubœæ Delio. Nam quà alluit rivus, saxa in altitudinem crescunt. In Eurymenis dejectæ coronæ in fontem, lapides fiunt. In Colossis flumen est, in quo lateres conjecti lapides extrahuntur. In Scyretico metallo arbores quæcunque flumine alluuntur, saxa fiunt cum ramis.* Addam illud, in Cepusio Daciæ, quas aquas hauseris, & urceis infuderis, ex parte unam intra noctem in lapidem immutari: uti testis nobis Georgius Agricola lib. IV de ortu & caussis Subterraneorum cap. XI.

Atque hæc de vi aquarum immutandi ea in lapides, quæ receperint. Sed præterea & ipsæ, ubi desinunt agitari, lapides fiunt. Antigonus quidem Carystius, Historiarum Mirabilium cap. CLXXVII, refert ex Eudoxo, apud Coos rivum esse omnes, per quos fluxerit, aquæductus in lapides commutantem. Etiam ex Eudoxo, & Callimacho, addit, theatrum esse apud hos exstructum è lapidibus sic in lapidem inde induratis. Vitruvius quoque lib. VIII, cap. III, tradit, aquam Hierapolitanam apud Phrygas in crustam lapideam sic indurari, ut inde faciant in agris septa. Caussam addit, *quòd in his locis, & ea terra, quibus is nascitur succus, subest coaguli naturæ similis.* De hac aquæ ejus natura etiam apud Strabonem est lib. XIII. Alia hujusce

generis adducit Plinius lib. xxxv, cap. 11: *At Nonacrin Arcadiæ putant nimio frigore eſſe noxiam: utpote cùm profluens ipſa lapideſcat.* Et paullo pòſt: *Deſtillantes quoque guttæ in lapides dureſcunt in antris Coryciis.* Acoſta quoque eſt teſtis, in Peruvia eſſe fontem calidum, qui ſic in rivo induretur in rupem, ut inde lapides exſcindantur ædificiorum ſtructuris idonei.

Nec operoſum adeò eſt rationem reddere, tam aquarum, quæ vicina, vel injecta, in lapides vertant; quàm quæ ipſæ in lapidem concreſcant. Priores illæ habent ſuccum lapideſcentem, aquis permixtum; qui ſe per meatus inſerit corporibus injectis, aut propinquis; & quia, iis contentus, non amplius agitatur, ſed quieſcit, eò frigore conſtringitur; corporaque, quibus ſe inſinuavit, lapideæ reddit naturæ. Quod verò aquæ ipſæ in alveo ſuo lapideſcant, ex eo eſt, quia & aquæ iſtæ ſucco admodum craſſo, & lento, conſtent: &, alveis receptæ, deſinant agitari; ideoque ab aëris ambeuntis frigore denſentur; haut ſecus fere, ac coralium, è fundo maris exſtractum in aëra, hujus mox frigore induratur.

Sed verumne, abire aquas etiam in vinum? Id de fonte in Andro inſula retulit Plinius ex hiſtoriis Licinii Muciani ter conſulis; qui Neronis, & Veſpaſiani vixit temporibus. Verba Plinii * ſunt: *Mucianus Andri è fonte Liberi patris, ſtatis* (ait) *diebus ſeptenis ejus Dei vinum fluere; ſi auferatur è conſpectu templi, ſapore in aquam tranſeunte.* Omnino ſacerdotum, vel figmentum, vel fraus, erat: niſi concurriſſe malis dæmonum impoſturam. Nolim diffiteri, aquarum aliquas vineum habere ſaporem, etiam mentem tentare, ac pervertere. Sed fidem non meretur, ſic naturâ eſſe comparatum, ut hoc ſtatis fiat diebus ſeptenis, Libero ſacris: ne quidem ſi inde effugium pares, non Liberi hoc virtute contigiſſe; ſed gentiles propterea dies illos Libero ſacrâſſe.

* lib. 31, cap. 2.

Ab virtute aquarum, quæ ſe in gignendis lapidibus, ac, ſi ſic videatur, in vino etiam, utrâque re inanimâ, exſerit; venio ad ea, quæ vel æquè, vel tantummodo, res ſpectent animatas. Videor mihi iſta ad duo poſſe genera revocare; quorum utrumque ſit bipartitum. Nam vel externa tangunt, vel interna. Illa prioris generis, vel ſuperinducunt aliquid ſuperficiei, vel eam quoque immutant. Poſterioris quæ ſunt generis, vel valetudinem corporis, vel animum attingunt.

Ex quatuor iſtis primi eſt generis, quòd aquæ nonnullæ vim habeant quaſi oleo inungendi. Sanè pingues eſſe fluviorum nonnullos, indicio erit Titareſius †, Theſſaliæ amnis, ſecundùm Strabonem in ix, & Vibium Seqneſtrum cap. de Fluminibus. Meminit & ejus Homerus in Bœotia ‡, & Lucanus in vi *. Aliter dictus *Europus*, ut eſt in Strabonis epitome †; vel *Eurotas*, ut eſt apud ipſum Strabonem lib. ix. Is fluvius, ut idem

† al. *Titareſſius.*
‡ *Iliad.* β, *verſ.* 752.
* *verſ.* 376.
† *lib.* 7.

Strabo

Strabo ait *, non mergitur, aut immiſcetur Peneo; ſed, olei inſtar, ſupernatat. Quod ipſum etiam Plinio proditum lib. IV, cap. VIII: *Accipit amnem Euroton, nec recipit; ſed oleì modo ſupernatantem, (ut dictum eſt Homero) brevi ſpatio portatum abdicat; pœnales aquas, diriſque genitas, argenteis ſuis miſceri recuſans.* Pro *Euroton* tamen *Orcum* eſt apud Vibium his verbis: *Titareſſus Theſſaliæ, qui & Orcus, in Peneum decidit; nec ei miſcetur, quia ſuper eum funditur.* Imò apud Plinium quoque pro *Euroton, Orcum* legas in nonnullis MSSis, & veteri editione Parmenſi ‡. Sed rem videamus. Nempe uti ſucci graves multum obtinent terreſtris: ita ſucci leves, (tales autem ſunt pingues) multum habent aërei: unde ſupernatant aquis. Sed ſi non admodum ſint pingues, innatant quidem, at non inungunt. Ad quod opus, ut admodum pinguibus erumpant venis. Qualibus & originem debent ſulfur, bitumen, ſuccinum, gagates. De hujuſcemodi aquis ita Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Alii* (fontes, flumina, & lacus) *per pingues terræ venas profluentes, uncti oleo erumpunt: uti Solis (quod oppidum eſt Ciliciæ) flumen nomine Liparis, in quo natantes, aut lavantes, ab ipſa aqua unguntur.* Vbi per *oleum* intellige bitumen liquidum. Eſt enim hoc pingue: quippe multum habens aërei, & ignei; unde & facilè adeò accenditur. Etiam bitumen iſtoc capiendum in iis, quæ idem Plinius de Æthiopiæ lacu, & Indiæ, & fonte Carthaginis, ſubjungit. Poſteaque apud eundem legas de fontibus Zacynthi, Dyrrachii, & Apolloniæ; qui (ut ait) *picis magnam multitudinem cum aqua vomunt.* Item de lacu Iudææ; qui eò quòd (verba iterum Plinii retineo) *habeat ſupernatans liquidum bitumen*, quod ἄσφαλτος dicitur, Ασφαλτὶς nuncupatur. Ibidem legas, Ioppen in Syria, & Arabiam Numidarum, *emittere bituminis maximas moles.* Atque hoc mirandum negat; quia *crebræ ſunt ibi lapicidinæ bituminis duri. Cum ergo per bituminoſam terram vis erumpit aquæ, ſecum extrahere bitumen.*

* lib. 9.

‡ anni 1476.

Alterum eſt aquarum genus, quæ & extrinſecus immutent; ſive alium pilis inducendo colorem, ſive etiam cuti. Quod à Varrone eſſe proditum, teſtis nobis Solinus cap. XXXIII. *Vltra Peluſiacum oſtium Arabia eſt, ad Rubrum pertinens mare; quod Erythræum ab Erythra rege, Perſei & Andromedæ filio, non ſolùm à colore, appellatum Varro dicit; qui affirmat in litore maris iſtius fontem eſſe; quem ſi oves biberint, mutent vellerum qualitatem, & antea candidæ, amittant, quod fuerint, uſque ad hauſtum, ac furvo poſtmodum nigreſcant colore.* Idem, ſed præterito Varronis, ac Solini nomine, memorat Martianus Capella lib. VI, cap. de Ægypto. Pluraque ejus generis refert Seneca lib. III Natur. Quæſt. cap. XXV: ac imprimis Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Sunt*, inquit, *Bœotiæ flumina Cephiſſus, & Melas, Lucaniæ Crathis, Trojæ Xanthus, inque agris Clazomeniorum, & Erythræorum, & Laodicenſium, fontes ac flumina, cùm*

pecora suis temporibus anni parantur ad conceptum partus, per id tempus adiguntur eò quotidie potum; ex eóque, quamvis sint alba, procreant, aliis locis leucophæa, aliis locis pulla, aliis coracino colore. Ita proprietas liquoris cùm init in corpus, proseminat intinctam sui cujusque generis qualitatem. Igitur quoniam in campis proximè flumen armenta rufa, & pecora leucophæa nascuntur, ideo id flumen Ilienses Xanthum appellavisse dicuntur. Similia adfert Plinius lib. XXXI, cap. II: *Eudicus in Hestiæotide fontes duos tradit esse; Ceronem, ex quo bibentes oves nigras fieri; Melan, ex quo albas: ex utroque autem varias: Theophrastus in Thuriis, Crathin candorem facere.* Pro quo, *flavedinem conciliare* dicit Aristoteles de mirabilibus auditionibus: idemque ex Timæo prodit Carystius Histor. Mir. cap. CXLIX. Hinc sequitur apud Plinium: *Sybarim* (facere) *nigritiam bobus, ac pecori. Quin & homines sentire nigritiam eam. Nam qui Sybarim bibant, nigriores esse, duriores que, & crispo capillo: qui ex Crathide, candidos molliores que, ac porrectâ comâ. Item in Macedonia, qui velint sibi candida nasci, ad Aliacmonem ducere; qui nigra, aut fusca, ad Axium.* Idem Plinius sic alibi ‡ de Clitumno, Vmbriæ fluvio: *Clitumni amnis aqua candidos boves facit.* Quod & Servius ex eo memorat in II Georg. Sed de isto pluribus agam, cùm particulatim dicetur de cultis à gente Romana fluminibus. Nec de candore magis, quàm nigritie, mirandum. Si enim senectus nos canos reddat, imò & anxia unius noctis sollicitudo tantum valuerit in nonnullis *: cur non aquæ, longo tempore adsumtæ, sic temperiem possint immutare, ut candorem, aliumve inducant colorem?

‡ *lib. 2, cap. 103.*

* *Scaliger adversus Cardanum Exercit.* 312.

CAPVT LXXII.

Quæ aquarum saluberrimæ. Hirtius, & Aëtius, conciliati; quorum ille insalubrem, salubrem hic aquam dixerat Niloticam. Quercetani de aquis lutosis, ac pinguibus, opinio discussa. Quo discrimine, ratione salubritatis, distent aquæ pluviæ, & nivales, tum crudæ, tum decoctæ; item ex grandine, vel glacie liquefactæ. Etsi aquæ sint salubriores, quæ leviores, & levitas ea ponderando cognoscatur: subinde tamen leve adeo discrimen esse, ut ad alia recurrere indicia satius sit: quale est, quæ citiùs incalescant, aut frigefiant, & quarum accolæ meliùs valeant. Quàm variis morbis medeantur aquæ. Ecquæ sint, quæ juventutem instaurent. Vim etiam noxiam aquis inditam: ut inferendi sterilitatem, & varios morbos; imò & mortem: quod de Menaidos, sive Palicorum fonte traditum; aliter tamen, atque aliter, hanc rem narrantibus antiquis.

EXpediam nunc de tertio aquarum genere; quod salutares, vel noxias habet vires corporibus humanis.

Valetudini autem corporum salubres sunt aquarum illæ, quæ, ut Plinius

nius ait *, *aëri simillimæ*: hoc est, quæ maximè tenues, & pellucidæ. Ut hac parte videatur commendandus in Sabinis *Blandusiæ fons lucidior vitro*; velut de eo Horatius † ait. Cujusmodi non sunt aquæ Nili. Nam, ut Hirtius, sive quisquis auctor de bello Alexandrino, ait, *quæ Nilo flumine fertur aqua, adeò est limosa, atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat.* Quare commodè capiendus est Aëtius lib. III de re medica cap. CLXXV; ubi aquas omnes fluviales, ac stagnantes, vituperat, unâ exceptâ Niloticâ; quam pollere ait omni genere virtutis: ac virtutes eas deinde pluribus exponit. Conciliare autem ea cum Brodæo ‡ possis ex Galeno; qui & ipse lib. primo de simplicium medicamentorum facultatibus, ut & in VI Epidemiorum, aquam prædicat Niloticam, velut salubrem; sed addit, iterum, atque iterum, fictilibus percolandam vasis, usque dum planè fuerit defecata, ac limpida. Hodieque is apud Ægyptios mos obtinet, ut toto in testis triduo adservetur, donec penitùs subsederit limus. Quibus verò mora hæc morosior molestiorque videatur, injectis ei amygdalis amaris, & contusis eorum putaminibus, diem intra reddere solent puram, claramque. Hirtius igitur locutus est de aqua Nilotica, recentissimè hausta; ut fiebat à militibus Romanis, consuetudinis Ægyptiæ nescìis. At Aëtio est sermo de aqua percolata; qualem etiam intelligunt juniores illi, qui sic eam laudant; ut Maurinus Sanutus *, Petrus Martyr ab Angleria †, & alii magno numero. Propterea non per omnia assentio Iosepho Quercetano, qui in Diætetico polyhistorico cap. VII sic scribit: *Cum illud Nili flumen lutosius sit, quàm arenosius, à quo tota Ægypti regio, cum ab alveo suo excurrit, impinguatur: omnes fluviorum pingues aquas, pari modo, aliis ex torrente arenoso profluentibus esse præferendas.* Subjungit deinde: *Hinc fit, ut Sequanæ lutosa, & pinguis, Ligerinam aquam sabulosam bonitate superet. Non enim ex Ligeri exundante impinguantur arva; quæ potiùs adeò arenâ conteguntur, ut inde sterilescant. At cùm Sequana lutosam aquam, & pinguem, per opima arva transfluens, meliorem iccirco exhibet aquam; tum quòd onera ferat graviora, quàm alii Galliæ fluvii; tum quòd equos impinguet, leguminàque citiùs & celeriùs coquat: quæ aquæ bonæ certissima sunt indicia.* Quibus sic occurrimus. Quemadmodum aqua Nilotica arvis conducit, quæ inundans pinguia facit; at hominibus est insalubris, nisi percoletur: ita Sequanam quidem agros reddere pingues, sed non eo optimam esse, nisi percolatam. Et sanè favet nobis ex parte Quercetanus ipse, quando superioribus subjicit: *Hinc concludimus, inter optimas recensendas esse Sequanæ aquas, præsertim si ab hypostasi sua repurgatæ fuerint, aut in cisternas depurandæ infundantur.*

Sed neque aëri similes, hoc est, leves, & pellucidæ, sunt aquarum illæ, quibus miscentur exhalationes terræ. Nam hujus opacitate magis fiunt turbidæ;

* *lib.33, cap.3.*

† *lib.3, cap.3.*

‡ *lib. 4 Miscell. cap.29.*

* *lib.2, part.4, cap.14.*

† *legat. Babylon. lib.3.*

turbidæ, & denſæ. Vnde conſequitur, minùs ſalubres eſſe. Fusè de iſto Plinius lib. XXXI, cap. III, Aëtius lib. III, cap. CLXXV, ac tot alii; ex junioribus etiam, inter cæteros, Ioannes Bruyerinus Campegius de re cibaria lib. XVI, præcipuè cap. IX, ac X; ſed & reliquâ libri parte. Eſt tamen, in quibus inter ſe viri diſſentiant eruditiſſimi: eóque, puto, non abs re fuerit, ſi & ſententiam de eo noſtram conſignem. Mihi ſic videtur, & duces habeo, quos ſequar, homines ſeculi noſtri pereruditos, & in natura rerum longo uſu ſubactos, minùs ſalubres eſſe pluvias. Sunt illæ quidem leves; imò, ut Celſus * ait, leviſſimæ; ac levitatem earum princeps prædicavit Hippocrates †. Verùm vapores, unde concreſcunt, habent aliquid admixtum halitus terreſtris; qui interdum è terris educitur peſtilentibus. Decoqui igitur eas eſt opus. Ac minùs his ſalubres ſunt nivales, quia frigore includuntur halitus, quos dixi; unde Nero excogitavit artem (ut Plinius * ait) *decoquendi aquam, vitroque, demiſſam in nives, refrigerandi.* Nimirum, ut ibidem non obſcurè docet, quò halitu per cocturam expulſo, frigore autem retento, voluptas eſſet innoxia. Magis etiam nivalibus inſalubres illæ ex grandine reſolutæ. Plus enim terreſtris continent halitus. Meliores paullò glaciales, præſertim è ſumma glacie, quæ ex leviori aqua eſt. Nec tamen dixeris ſalubres prorſus, quia miſtæ ſunt imo aëri, qui ut gravior eſt, ſic impurior. Atqui, quo aqua tenuior, leviorque, eo magis idoneum eſt cibi vehiculum.

* lib. 2, cap. 18.
† lib. de aëre, aquis, & locis.
* lib. 31, cap. 3.

Ineſſe autem aquis hoc diſcrimen ponderis, certiſſimum eſt.

Namque nec errantes undis labentibus amnes,
Nec merſi puteis latices, aut fonte perenni
Manantes, par pondus habent; non denique vina,
Quæ campi, aut colles, nuperve, aut antè, tulere.

Vt cecinit ſcriptor libri de ponderibus & menſuris; ſive illi Remo Favino, ſive Remmio Fannio, nomen erat. Nam Priſciani non eſſe, utcunque in MSSis cum ejus opere grammatico jungi ſoleat, pro explorato habeo. De liquidorum autem diſcrimine in ponderando, vide Georgium Agricolam in tertio eorum, quæ de menſuris & ponderibus pereruditè, ut omnia, ſcripſit. Adi & experimenta clariſſimi quondam in Lugdunenſi Academia collegæ mei, Willibrordi Snellii in Eratoſthene Batavo lib. II, cap. VI. Hac levitate commendabilis fuit amnis Eulæus, Suſianen ab Elymaide diſterminans: cujus cotyle Attica drachmam minùs pendebat, quàm illa Tigris, aut Euphratis. Itaque, ut Plinius tradit lib. VI, cap. XXVII, *reges Parthorum non ex alio bibunt, & ob id in longinqua portant.* Idemque de Choaſpe tradit lib. XXXI, cap. III. Illud tamen ponderis argumentum difficile cenſet, & alia ſuggerit. Sic enim ibidem loquitur: *Quidam*

Quidam staterâ judicant de salubritate, frustrante diligentiâ, quando perrarum est, ut levior sit aliqua. Sed abunde occurrit Plinio Brodæus lib. IV Miscellan. cap. XXVIII. Subjicit deinde Plinius: *Certior subtilitas, inter pares meliorem esse, quæ calefiat refrigeretur que celerius.* Quod postremum indicium & Celsus refert lib. II, cap. XVIII. Nec obscura est ratio. Quanto enim rarior est materies, eò citius calor abit; quò densior, eò caloris est retinens magis: quod Hippocrati jam olim * observatum; Galeno item monitum in lib. V Aphorismorum comment. XXVI. Sed minimè interim negligendum, quòd Palladius etiam jubet attendere ad eos, qui fluvium accolunt. Qui si fiant longævi, nec nephritici sint, vel pulmonibus laborent, aut simili vitio; non leve hoc salubris fuerit aquæ argumentum. Vide fusiùs ista enarrantem Palladium lib. I de R. R. Titul. IV, qui est de aqua probanda.

* *aphorism. 26, lib. I.*

Plurimæ verò aquæ etiam medendi vim habent, calidæ imprimis. Qua de re generatim sic Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Omnis aqua calida ideo est medicamentosa, quòd in præviis rebus percocta aliam virtutem recipit ad usum. Namque sulfurosi fontes nervorum labores reficiunt, percalefaciendo exsugendoque caloribus è corporibus humores vitiosos. Aluminosi autem, cùm dissoluta membra corporum paralysi, aut aliqua vi morbi, receperunt, fovendo per patentes venas refrigerationem contrariâ caloris vi reficiunt, & ex hoc continenter restituuntur in antiquam membrorum curationem. Bituminosi autem interioris corporis vitia, potionibus purgando, solent mederi.* Eâdem mente Plinius lib. XXXI, cap. II: *Sunt,* inquit, *tepidæ egelidæque auxilia morborum conferentes, &, è cunctis animalium, hominum tantùm caussâ erumpentes. Nusquam tamen largiùs, quàm in Bajano sinu, nec pluribus auxiliandi generibus, aliæ sulfuris, aliæ aluminis, aliæ salis, aliæ bituminis, aliæ nitri, nonnullæ etiam acidâ salsâve misturâ. Vapore quoque ipso aliquæ prosunt.* Et post pauca, *Iam generatim,* inquit, *nervis prosunt pedibusve, aut coxendicibus; aliæ luxatis, fractisve. Inaniunt alvos. Sanant ulcera. Capiti, auribusque, privatim medentur; oculis verò Ciceronianæ.* Nempe aquæ post excessum Tullii in Academia, Ciceronis prope Puteolos villâ, enatæ, ac à liberto ejus Laureâ Tullio celebratæ carmine, ut ibidem Plinius dicit, digno ubique, & non ibi tantùm legi. Extremam solum partem apponam:

> *Nimirum locus ipse suì Ciceronis honori*
> *Hoc dedit, hac fontes cum patefecit ope?*
> *Vt quoniam totum legitur sine fine per orbem,*
> *Sint plures, oculis quæ medeantur, aquæ.*

Postea ibidem Plinius subjungit alia aliarum aquarum bona. *In eadem,* inquit, *Campaniæ regione Sinuessanæ aquæ sterilitatem feminarum abolere produntur. In Ænaria insula calculosis mederi.* Et mox: *Iuxta Romam Albulæ aquæ vulneribus medentur, aptissimæ stomacho, nervis, universo corpori. Thespiarum fons con-*

 ceptus

ceptus mulieribus repræsentat: item in Arcadia flumen Elatum. Custodit autem partum Linus fons in eadem Arcadia, abortusque fieri non patitur. Cydnus, Ciliciæ amnis, podagricis medetur: sicut apparet in epistola Cassii Parmensis ad M. Antonium. Tungri, civitas Galliæ, fontem habet insignem. Purgat hic corpora, tertianas febres discutit, calculorumque vitia. Leucogæi fontes inter Puteolos, & Neapolim, oculis & vulneribus medentur.

Ophiusa item in Alo impetiginem delet; secundùm Eudoxum, & inde Antigonum Carystium *. Sunt & aquæ, quæ strumis medeantur. Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Est aquæ frigidæ genus nitrosum; uti Pinnæ Vestinæ, Cutiliis, aliisque locis similibus; quod potionibus depurgat, per alvumque transeundo, etiam strumarum minuit tumores.* Idem tradit Plinius lib. XXXI, cap. III. Imò & Strabo lib. V: sed is aquas eas esse dicit ἐν Κωτισκολίαις. Verùm certum est, Κοτιλίαις rescribi oportere. Nam & sic Sotion vocat de Mirandis aquarum, & Dion lib. LXVI. E Latinis item *Cutilias* nominant Varro lib. IV de L. L. Seneca Nat. Quæst. lib. III, cap. XXV, Tranquillus in Vespasiano cap. XXIV, & Macrobius lib. I Sat. cap. VII. Quamquam non contenderim, si Κοτυλία malis; ut est apud Dionysium Halic. lib. I Antiq. uti & ibidem Κοτύλην legas: imò *Cotylen* quoque est apud Festum Pompejum. Quod verò de Tungrorum fonte tradit Plinius, eum calculo mederi; idem de aliis multis prodit Vitruvius ibidem. Sed & rem totam egregiè illustrat. Itaque de morbo, eruditis persamiliari, non verebor totum adscribere locum: *Sunt nonnullæ acidæ venæ fontium, uti Lyncestos, & in Italia Virena* †; *Campanam Teano, aliisque locis pluribus; quæ hanc habent virtutem, uti calculos in vesicis, qui nascuntur in corporibus hominum, potionibus discutiant. Fieri autem hoc naturaliter ita, ideo videtur, quòd acer, & acidus succus subest in ea terra, per quam egredientes venæ intinguntur acritudine: & ita, cùm in corpus inierunt, dissipant, quæ in aquarum subsidentia in corporibus, & concrescentia, offenderant. Quare autem discutiantur ex acidis eæ res, sic possumus animadvertere. Ovum in aceto si diutius impositum fuerit, cortex ejus mollescet, & dissolvetur. Item plumbum, quod est lentissimum, & gravissimum, si in vase collocatum fuerit, & in eo acetum suffusum, id autem opertum, & oblitum si erit; efficietur, uti plumbum dissolvatur, & fiat cerussa.* Mox etiam docet, ut æs, & margaritæ, aceto dissolvantur: atque hinc ita colligit: *Ergo cùm has res ante oculos ita fieri videamus; ratiocinemur, iisdem rationibus ex acidis propter acritudinem succi, etiam calculosos è natura rerum similiter posse curari.* Vtrùm autem acida, usque dum ad vesicam pertingant, vim istam retineant, vel quatenus reservent, alterius est loci. Particulatim verò *de balneis, quàm ea salubria sint, tum ad valetudinem tuendam, tum ad morbos curandos*, dialogum adversus medicos recentiores doctè scripsit Ioannes Franciscus Brancaleo Neapolitanus, dicavitque Paullo

* *cap. 153.*

† *de cujus situ Baptista Porta Magiæ naturalis lib. 8, cap. 6, sect. 7.*

Paullo III Pontifici. Quemadmodum & ejuſdem Brancaleonis de Vini natura duo exſtant libri, eruditè item, & cum cura exarati.

Sed nihil æquè, modò fidem mereatur, aquarum commendat naturam, ac illud apud Petrum Martyrem ab Angleria Mediolanenſem de rebus Oceani, & novo Orbe, decadis II, libro x*: *Inter terras ad latus Hiſpaniolæ ſeptentrionale repertas, ad leucas ab Hiſpaniola quinque ac viginti ſupra ter centum, unam eſſe inſulam fabulantur, qui eam explorarunt ad intima, nomine Bojuca, alias Agnaneo, fonte perenni adeo nobilem, ut ejus fontis aquâ epotâ ſenes rejuveneſcant. Nec arbitretur tua Beatitudo, hoc dictum jocosè, aut leviter. ita ſeriò rem hanc per curiam univerſam auſi ſunt ſpargere, ut populus omnis, & ex iis, quos virtus, aut fortuna, ſecernit à populo, non pauci rem eſſe veram arbitrentur.* Commemorat idem Gaudentius Merula lib. I Memorabilium cap. I. Item Cardanus lib. II Subtilitatum †: ubi conſtantem ait famam eſſe, fonte eo *ſenes reſtitui: non tamen canos mutare, nec tollere jam contractas rugas.* Subjungit hinc: *Oviedus conſtanter negat. Nos eſſe poſſe non dubitamus: eſſe haut fatemur.* Sed omnino pro fabula habendum. Ad quam non ætatem pertingerent novi orbis domini, ſi aqua eſſet ejuſcemodi? Non repugno tamen; quo minùs quædam vel naturales ſint aquæ, vel arte fiant, quæ multum corrigant vitia ſenectutis, partim purgando, & abſtergendo ſordes ex alimonia venis adhæreſcentes, & vitalem imminuturas calorem: partim ſuâ bonitate ex parte replentes & inſtaurantes humidum radicale, quod abſumtum erat à calore nativo.

* pag. 202, edit. Colon. an. 1574.

† pag. 72, edit. Lugd. an. 1580.

Nec propter tot aquæ bona, quæ humanis præſtant corporibus, eò putandum, non nocere corporibus. Iuſtus Deus multis aquarum etiam, in pœnam noſtri, vim indidit noxiam, & cauſſas ob alias; quas adduximus, de bono venenorum diſſerentes lib. primo hujus operis, cap. v. Itaque non fæcunditatem ſolùm præſtant aquæ, ſed etiam adferunt ſterilitatem: ſive frigore nimio calorem exſtinguendo; ſive calore nimio humorem exſiccando. Vnde Plinius, loco ſæpius memorato ‡: *E diverſo in Pyrrhæa flumen, quod Aphrodiſium vocatur, ſteriles facit.* Quod & prodiderat Theophraſtus lib. IX Hiſt. Plant. cap. XX, & de cauſſis Plant. lib. II, cap. VIII. Eſt verò *Pyrrhæa*, pars Theſſaliæ, ſic à Pyrrha, Deucalionis, ut ajunt, uxore, nuncupata; quod conſtat ex Stephani Ethnicis. Eò autem calori id tribuere malim, quia flumen hoc, ſive palus exſiccata, ardeat: ut à Phania (credo, Ereſio illo, Ariſtotelis diſcipulo) proditum fuit; teſte Antigono Caryſtio cap. CLXI. Sed apud hunc Πυραίων, pro Πυράκων, legi debet: ut jamdiu obſervatum clariſſimo, & amiciſſimo, Ioanni Meurſio, magno non ſuæ modò Bataviæ, atque etiam Belgicæ univerſæ; ſed jam Daniæ quoque, imò totius Reip. literariæ, ornamento.

‡ lib. 31, cap. 2.

Quam multos etiam corporibus afferunt morbos! de quo ſic Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Vbi aurum, argentum, ferrum, æs, plumbum, reliquæque res earum ſimiles fodiuntur, fontes inveniuntur copioſi; ſed hi maxime ſunt vitioſi. Habent enim vitia contraria aquæ calidæ, quam ſulfur, alumen, bitumen emittit: quia per potiones, cùm in corpus ineunt, & per venas permanando nervos attingunt, & artus, eos durant inflando. Igitur nervi inflatione turgentes, ex longitudine contrahuntur, & ita aut neuricos, aut podagricos efficiunt homines, ideo quòd ex duriſſimis, & ſpiſſioribus, frigidiſſimiſque rebus, intinctas habent venarum cavitates.*

Imò & vis ineſt letalis aquarum nonnullis: qua de re ſic Vitruvius ibidem: *Etiam inveniuntur aquæ genera mortifera, quæ per maleficum ſuccum terræ percurrentia, recipiunt in ſe vim venenatam: uti fuiſſe dicitur Terracinæ fons, qui vocatur Neptunius: ex quo qui biberant imprudentes, vitâ privabantur: quapropter antiqui eum obſtruxiſſe dicuntur. Et apud Cychros in Thracia lacus; ex quo non ſolum, qui biberint, moriuntur; ſed etiam, qui laverint.* Vbi pro, *& apud Cychros*, in editione Florentina *, quam Iucundus Veronenſis exhibuit, omiſſo præverbio, legas, *& Cychros*. Inque aliis editionibus veteribus eſt, *& Chropſi*: quod Turnebus † probat propter illa Sotionis: Θεόπομπος ἱστορεῖ, κρήνην ἐν Χρωψὶ τῆς Θρᾴκης, ἐξ ἧς τοὺς λουσαμένους παραχρῆμα μεταλλάσσειν· *Theopompus refert, fontem eſſe Thraciæ, in quo qui laverint, continuò vitam morte commutent.* Apud Pliniùm ‡ tamen, in veteri etiam editione Parmenſi *, itidem legitur, *Cychros*: ac licet Turnebus Plinium primò, & exinde etiam Vitruvium, fuiſſe corruptum arbitretur: non aſpernanda tamen ea, quæ pro vulgata Plinii lectione ad hunc Hermolaus Barbarus annotavit. Inter letales aquas etiam eſt illa Menaidis, ſive Paliceni fontis, ſeu craterum, aut ſtagnorum Palicorum: quæ in Sicilia fuere juxta Leontinos, & Menas, ac Palicam civitatem. De ea ſic Fazellus dec. I, lib. III, cap. II: *Aquas hujus ſtagni ſi mane ante Solis exortum bruta potaverint, repentino prope interitu occidunt. nam licet frigidæ ſint, turbidæ tamen, & dirum exhalantes odorem; qui ex ſulfuris bituminiſque materia, qua ſtagni fundus plenus eſt, ut bullæ aliquando ex eo enatæ indicant, generatur.* Sed hoc ſolùm ad muta pertinet animantia. At homines ipſos tangit, quod Macrobius narrat lib. V, cap. XIX, ab hoc Palicorum fonte, qui fideliter juràſſet, abiſſe illæſum: qui falſâ juràſſet conſcientiâ, mox vitam amiſiſſe. Quamquam metuo, ne hoc inter ea, quæ vulgò ſic, ſed falsò, ferrentur, poſſis numerare. Sanè paullò aliter Ariſtoteles de admirandis auditionibus, & Stephanus in Ethnicis: quorum uterque ait, juramentum ſolere inſcribi tabellæ: quæ, ſi innatàſſet, creditum verè juràſſe; falsò autem, ſi mergeretur, ac propterea hominem combuſtum. Diodorus verò Siculus lib. XI contentus eſt dicere, pejerantes repente ſolitos à numine puniri, ac nonnullos templo exiſſe oculis captos.

* *an.* 1522.

† *lib.* 6 *Adverſar. cap.* 13.

‡ *lib.* 31, *cap.* 2.

* *anni* 1476.

Eamque

Eamque ſententiam amplexi quoque Solinus cap. x, & Rhemnius Fannius: ſed perperam uterque fontem eum in Sardinia ponunt: perperam etiam, quod uni veteres fonti, id pluribus hi adſignant. Solini ſunt iſta: *Oculis medentur, & coarguendis valent furibus. Nam quiſquis ſacramento raptum negat, lumina aquis attrectat: ubi perjurium non eſt, cernit clarius: ſi perfidia abnuit, detegitur facinus cæcitate, & captus oculis admiſſum tenebris fatetur.* Fannio autem ſcriptum:

> *Quod ſanant ægros, pandunt damnantque nefando*
> *Perjuros furto, quos tacto flumine cæcant.*

Hæc verò de ſupplicio inconſtantia veterum facit, ut exiſtimem, eos, qui Palicorum fano præeſſent (id antiquitate, & religiosâ veneratione commendabatur) ad terrorem mentibus incutiendum humanis, ſuperſtitioſâ Siculos opinione implêſſe, quaſi ea eſſet aquæ divinitas, ut coargueret fures ac perjuros. Interim hoc boni conſequebantur, ut qui criminis ejus ſibi eſſent conſcii, jurare apud Menaida formidarent: quod etiam ex Vibio Sequeſtro cognoſcere eſt. Et fortaſſe juſtum Numen interdum, quod fidem conſervari vult in gentibus, nec eas prorſus deſtituit, per angelorum miniſterium aliorum quidem teſtabatur innocentiam; de aliis autem, qui furti crimen falſis accumularent juramentis, pœnas in omnium ſumebat conſpectu.

CAPVT LXXIII.

Quantum aquæ etiam in animam poſſint. In dubium vocatum, an fons Cyzicenus amorem auferat, vel aquæ Sinueſſanæ aboleant inſaniam. De Mnemes & Lethes fontibus in Bœotia. Vtrùm Ciliciæ fons, Νȣ̃ς, *an* Ανȣς, *fuerit appellatus: deque proverbio,* Habet, *vel,* Non habet Ceſcum. *Suidæ locus emendatus. Fons Chius dementiam concilians: uti & Phrygiæ fluvius Gallus, & fons ruber in Æthiopia: aquæ aliæ vini inſtar inebriantes, ut fons Paphlagoniæ, & aqua Lynceſti: contrà Clitorio amne bibentes reddi abſtemios. Cur fluviales aquæ paluſtribus præſtent. Cur maximi orbis fluvii fere ab Septentrione fluant verſus auſtrum. De aquis, quæ vel Oceani æſtum æmulentur, vel motu ferantur contrario; & quæ cauſſa ejus rei videatur.*

SEd de corporibus hactenus: nunc ad animam tranſeamus. Nam & in eas magna eſt vis aquarum; quædam noxia, alia ſalutaris. Quantum profectò eſt, quòd *in Campaniæ regione Sinueſſanæ aquæ inſaniam abolere produntur*: ut ait Plinius *. Quanti & illud, quòd, ut idem † ait, *Cyzici fons Cupidinis vocatur, ex quo potantes amorem deponere Mucianus credidit.* Quamquam dum Plinius ſic Mucianum addit crediſſe, videri poſſit ipſe non crediſſe.

* *lib.31, cap.2.*
† *ibidem.*

disse. Non tamen, vel C. Plinio, vel Licinio Muciano, pertinaciter adverser. Nam quid si aquæ, ut inducunt sterilitatem, sic & lubidinem frigore suo exstinguant? Et si aquæ Sinuessanæ, eodem teste *, abolent insaniam: cur non & aliquæ medeantur amoribus insanis? Mirum interea, si hujusmodi sint aquæ in Campania; regionem eam, & totam Italiam, ab omni prope ævo tot luxisse funestos amantium casus. Cur enim agnati, & gentiles, aquis hujuscemodi non consulunt insano illo amore correptis? Vtcunque sit de isto; multùm aquas posse in sensum ac rationem; his verbis idem Plinius † docet: *In Bœotia, ad Trophonium Deum juxta flumen Orchomenon, duo sunt fontes; quorum alter memoriam, alter oblivionem affert, inde* (Μνήμης & Λήθης *) *nominibus inventis. In Cilicia apud oppidum Crescum rivus fluit* ΝΟΥΣ †: *ex quo bibentium subtiles sensus fieri, M. Varro tradit. At in Coa insula fontem esse, quo hebetes fiant.* Puto, pro *Crescus*, legendum esse *Cescus*: à quo tamẽ paullum abit vetus editio Parmensis †; ubi pro *Cescus* est *Iusgus*. Nec multum adeò recedit *Visgus*: quod in antiquo reperit chirographo Pintianus. Sed mirum, quod hic legas, Νοῦν, hoc est, mentem, dici, quia sensus reddat subtiles, cum Suidæ dicatur Ανους, quasi reddat hebetes. Sic enim scribit: Κέσκος ἦν πόλις ἐν Κιλικίᾳ, & παρ᾽ αὐτὴν ποταμὸς Ανους ὄνομα. Διόπερ οἱ ποιηταὶ παίζοντες, τοὺς νοῦν οὐκ ἔχοντας, κέσκον ἔχειν φασί. *Cescus erat urbs Ciliciæ, & juxta eam fluvius nomine* ANVS, (hoc est, EXMENS) *Quamobrem poetæ homines amentes, ludere volentes, dicunt, habere Cescum.* Multum metuo, ne sciolus aliquis locum corruperit; quia cum videret, dementes dici, Κέσκον ἔχειν *: planè sibi persuaserit, Cesco non fuisse nomen Νοῦς, sed Ανους. At cogitare debuerat, Suidam dicere, sic poëtas loqui παίζοντας †: hoc est, per ironiam. Vel hoc si displicet, legendum, Κέσκον οὐκ ἔχειν φασί· *Cescum non habere, ajunt.* Quam opinionem firmant ista Hesychii verba: Κέσκος, ποταμὸς Κιλικίας, ὅθεν καὶ παροιμία γέγονε, Πόλις Κέσκον οὐκ ἔχουσα. Εἴρηται δὲ ἐπὶ τῶν νοῦν μὴ ἐχόντων. *Cescus, fluvius Ciliciæ, unde proverbium ortum: Vrbs non habens Cescum. Dictum verò de iis, qui dementes forent.* Nec alium fluvium, quàm memoratum, capio, cùm idem ait Hesychius: Νοῦς, ψυχὴ, ποταμὸς, καὶ ἡ μονάς· NOYS, *anima, flumen, & unitas.* Etsi non ignorem, & Nilum ab Ægyptiis esse vocatum Νοῦν, atque hoc νέον significare: ut est apud Philippum, Ori Apollinis interpretem, lib. I: quo loco agit de Nili adscensu, & exundatione. Verùm esto, ut Hesychius hic Nilum respexerit. Saltem fluvio isti Ciliciæ non fuisse nomen Ανους, sed Νοῦς, etiam indicant illa Eustathii in Odyss. A †: Παυσανίας γοῦν φησὶν, ὅτι Κέσκος λιμήν πε, ᾧ παράκειται ποταμὸς Νοῦς καλούμενος· *Pausanias ait, esse alicubi Cescum portum, cui vicinus sit fluvius, nomine* NOYS. Quæ tamen verba hodie frustra in Pausania quæras: ut videantur esse ex deperdito Asiaticorum opere.

Sed

* *lib.* 31, *cap.* 2.
† *ibid.*
* *Memoria, & Oblivionis.*
† *Mens.*
† *anni* 1476.
* Cescum habere.
† ludentes.
† *pag.* 1392, *edit. Rom.*

Sed aliorum etiam fluminum vim in animos noſtros proſequamur. Vitruvii ſunt iſta lib. VIII, cap. III: *Eſt inſulâ Chio fons, è quo qui imprudenter biberint, fiunt inſipientes: & ibi eſt epigramma inſculptum, eâ ſententiâ: Iucundam eſſe potionem fontis ejus: ſed qui biberit, ſaxeos habiturum ſenſus.* Ipſum deinde epigramma Græcum ſubjungit. Similem memorat fluvium his verbis Plinius *, loco ſæpius memorato: *In Phrygiæ Gallo flumine potando neceſſarius modus, ne lymphatos agat: quod in Æthiopia accidere his, qui fonte rubro biberint, Cteſias ſcribit.* Iudicium hoc Cteſiæ de fonte Æthiopiæ apud Photium etiam habes cod. LXXII. Idemque refert Sotion ‡, his verbis: Κτησίας δὲ ἐν Αἰθιοπίᾳ κρήνην ἱστορεῖ τῷ χρώματι κινναβάρει παραπλησίαν· τοὺς δὲ πίνοντας ἀπ' αὐτῆς παραλλάττειν τὴν διάνοιαν· ὥστε καὶ τὰ κρυφίως πεπραγμένα ὁμολογεῖν. *Cteſias narrat, in Æthiopia eſſe fontem colore rubro referentem cinnabari; indeque bibentibus ſic mentem immutari, ut etiam confiteantur, quæ occultè commiſerunt.* Quin & Philo, qui navigationem in Æthiopiam, Strabone * teſte, conſcripſit, in memorato Æthiopicorum opere idem prodidit: ut eſt apud Antigonum Caryſtium cap. CLX. Videlicet aqua iſtæc ex halitu metallico vim habebat inebriandi. Quod de aqua Lynci, Epiroticæ urbis, etiam proditum Theopompo, & exinde eidem Caryſtio cap. LXXX. Ait verò, εἶναι ὕδωρ ὀξύ· τοὺς δὲ ἐκ τούτου πίνοντας, ὥσπερ ἐπὶ τῶν οἴνων, ἀλλοιοῦσθαι· καὶ τοῦθ' ὑπὸ πλειόνων μαρτυρεῖσθαι· *aquam eſſe acidam: quique eam biberint, mente immutari, quaſi vinum bibiſſent, ejuſque rei complures eſſe teſtes.* Atque, ex eodem Theopompo, idem traditum Sotioni in Excerptis. De alia item aqua Vitruvii eſt lib. VIII, cap. III: *Sunt etiam fontes, uti vino mixti: quemadmodum eſt unus Paphlagoniæ: ex quo, etiam ſine vino, potantes fiunt temulenti.* At de Lynco ipſo hoc Plinii eſt lib. II, cap. CIII: *Lynceſtis aqua, quæ vocatur acidula, vini modo temulentos facit.* Quare hiſtoricâ, non poeticâ fide, cecinit Naſo XV Metam.

> *Hinc fluit effectu diſpar Lynceſtius amnis;*
> *Quem quicunque parum moderato gurgite † traxit,*
> *Non aliter titubat, quàm ſi mera vina bibiſſet.*

Continuò antè contrarium de Clitorio, Arcadiæ amne, præmiſerat:

> *Clitorio quicunque ſitim de fonte levavit,*
> *Vina fugit, gaudetque meris abſtemius undis.*

Quod & aſſertum Vitruvio lib. VIII, cap. III: *In Arcadia vero civitas eſt non ignota Clitori; in cujus agris eſt ſpelunca profluens aquæ, quam qui biberint, fiant abſtemii.* Ac Græcum de eo epigramma ſubjungit lapidi inſcriptum: quod Latinè redditum reperias apud Philandrum. Atque hæc ſufficiant de aquis, ſeu corpori humano, ſeu animo, vel ſalubribus, vel noxiis.

Supereſt, ut antè in mari fecimus; ita hoc loco de aquarum potabilium motu videamus. Hoc enim eſt tertium illorum, de quibus me dicturum

* lib. 31, cap. 2.

‡ Opere de fluminibus, fontibus, ac lacubus.

* lib. 2.

† al. gutture.

rum receperam. Porro ex hoc motu quoque bonitas elucet divina. Nam quæ aquarum moventur, difficiliùs putrescunt. Palustres igitur, & his similes, minimè sunt salubres: contrà fluviales, ob perpetuum fluxum, commendantur. Quomodo & citiùs senescere videmus plana cavaque inhabitantes loca, quàm qui in montibus degunt.

Nec ratione carere existimandum, quòd sic divina jussit providentia, ut motus in maximis orbis fluviis fere sit ab Septentrione versus Austrum. De istoc ita Vitruvius lib. VIII, cap. II: *Capita fluminum, quæ orbe terrarum chorographiis picta, itemque scripta, plurima maximaque inveniuntur egressa ab septentrione. Primúmque in India Ganges, & Indus, à Caucaso monte oriuntur: Syriâ, Tigris, & Euphrates: Asiâ, item Ponto, Borysthenes, Hypanis, Tanais, Colchis, Phasis: Galliâ, Rhodanus: Belgicâ, Rhenus: citra Alpes, Timavus, & Padus: Italiâ, Tybris: Maurusiâ, quam nostri Mauritaniam appellant, ex monte Atlante, Dyris*; (aliis * ipse Atlas est *Dyris*: sed, credo, monti cognominis erat fluvius) *qui ortus ex septentrionali regione, progreditur per occidentem ad lacum heptabolum, & mutato nomine dicitur Nigir.* Censeo autem, eo maxima flumina præcipuè ab septentrione profluere; quia si septentrionalem, & australem tractum, conferas, illum liquet frigidum esse, atque humidum; hunc, calidum, & aridum. Vt conveniens sit, capita quidem fluminum oriri in septentrione; at decurrere meridiem versus.

* *Strabo lib. ult. Plinius lib. 5, cap. 1, Solinus cap. 37.*

Admirationi etiam fuit, quòd ex aquis aliæ sequerentur æstum maris; aliæ contrà augescente mari decrescerent, decrescente verò augerentur. Qua de re Polybii, Artemidori, Silani, & Posidonii sententiam, & suam simul, adducit Strabo lib. III. De eodem sic Plinius lib. II, cap. XCVII: *Gadibus, qui est delubro Herculis proximus, fons inclusus ad putei modum, aliàs simul cum Oceano augetur, minuiturque; aliàs verò utrumque contrariis temporibus. Eodem in loco alter Oceani motibus consentit. In ripa Bætis oppidum est, cujus putei crescente æstu minuuntur, augescunt decedente, mediis temporibus immobiles. Eadem natura in Hispali oppido uni puteo, cæteris vulgaris.* Nempe maris æmula est aqua, cùm è mari propinquis ac rectis decurrit venis. At contrario afficitur modo, quoties longinquò à mari spatio fluit, vel varios per mæandros. Siquidem priusquam aqua in puteum devenerit, mare antea tumidum jam detumuit: posteaque, quod prius detumuerat, intumuit rursum.

CAPVT

CAPVT LXXIV.

Propiùs acceditur ad Aquæ venerationem. Cur, qui Salomonis Sapientiam ſcripſit, non ἁπλῶς Aquam, & Aëra, ſed violentam Aquam, & celerem Aquam, divino affectam honore dicat. Aquam in ſumma fuiſſe veneratione Ægyptiis. Per Oſiridem his aquam Nili intellectam; marinam autem, per Typhonem. Vnde Nili nomen. Qua mente Deus dixerit Abrahamo, ſe daturum illi terram uſque ad Nilum. Cur idem flumen in Scripturis dicatur Schichor. *Per* Schichor, & torrentem deſerti, *vel* Ægypti, *notari in Scripturis fluentum prope Rhinocoruram: atque hoc nomen propterea pro eo eſſe repoſitum à* LXX. *Cur Nilus priſcis Romanis dictus ſit* Melo. *Cur Oſiris effingeretur niger. Conjectatum, unde* Oſiris *nomen acceperit. Nilus aliter* Siris, *quod κατ' ἀφαίρεσιν ex* Oſiris. *Vnde ſidus Canis vocetur* Sirius. *Vnde σειριᾶν ſit. Eundem eſſe Ægyptium Oſiridem, ac Græcorum Διόνυσον, ſive Liberum: quòd cùm aliunde, tum phalli in utriuſque ſacris geſtatione oſtenſum, & quid eo fuerit ſignificatum. An rectè ὑοῦ etymon adduxerit Plutarchus. De Canopo, & ſacris Ægyptiorum hydriis.*

QVæ hactenus, tum universè de aquarum utilitate, tum particulatim de miranda quarundam natura, diximus: ea, ſi pauca exceperis, quæ longa dies docuit, minimè effugerunt vel oculos, vel animos gentilium: imò multo maximam partem ea ab iis ipſi accepimus. Sed cùm Deum propterea glorificare eos oporteret, honorem Numini debitum Aquis transſcripſerunt: quemadmodum etiam legas in libro Sapientiæ cap. XIII, 2. Vbi ſcriptor is appellat βίαιον ὕδωρ, *violentam aquam*: ſive quia magna vis cuivis aquæ inſit: ſive non omnem aquam, illam etiam reſidem, ac ciſternis concluſam, reſpexerit, ſed duntaxat vaſti maris, aut præterea fluminum magnorum. Quò enim major in corpore aliquo ſe vis exſereret, eò judicabant illi plus ineſſe divini. Ac propterea ibidem quoque non ἁπλῶς dicitur, aëra fuiſſe cultum; ſed ταχινὸν ἀέρα, *celerem aëra*. Nempe quia, ob tenuitatem ſummam, facilè adeo & ſcinditur, & unitur, & ventis actus velocitate adeo provolat pernici.

Porrò cunctarum gentium præcipuè Aquam eſſe venerati videntur Ægyptii, & Perſæ. De prioribus ita Plutarchus libro de Iſide, & Oſiride: Οὐδὲν οὕτω τιμὴ Αἰγυπτίοις, ὡς ὁ Νεῖλος· *Nihil in majore eſt Ægyptiis honore, quàm Nilus.* Et è noſtris Athanaſius, qui Ægyptius ipſe fuit, orat. contra Gentes*: Ἄλλοι ποταμοὺς καὶ κρήνας, καὶ πάντων μάλιστα Αἰγύπτιοι τὸ ὕδωρ προτετιμήκασι, καὶ θεοὺς ἀναγορεύουσι· *Alii fluvios, & fontes, & omnium maximè Ægyptii, aquam præcipuè venerati, deoſque appellant.* Similiter Iulius Firmicus de err. prof. relig. *Ægypti incolæ, aquarum beneficia percipientes, aquam colunt, aquis ſuppli-*

* pag. 20. edit. Commel.

ſupplicant, aquas ſuperſtitioſâ continuatione venerantur. Vide & Vitruvium in præfat. lib. VIII.

Cujuſmodi autem hæc fuerit veneratio, intelligitur ex iſtis, quæ anteà diximus de corporum cæleſtium apud Ægyptios cultu. Par enim utrobique ratio eſt. Liceat igitur paucis nunc reponere, quod pluribus antea demonſtravi de duplici principio effectivo; uno boni, altero mali; atque ut illud boni *Oſiridem*; mali iſtud, *Typhona* nuncuparint. Oſtendimus autem, in cælis Solem, quatenus Lunam ſuo implet lumine, eſſe *Oſiridem*: ſed *Typhona* eundem eſſe, quatenus torret, & exurit. Lunam quoque conſiderari, tum quatenus lumen recipit à Sole; quomodo *Iſis* dicitur, & uxor eſt Oſiridis: tum quomodo, gravidata à Sole, agit in res ſublunares, & moderato calore, ac humore, res omnes producit: quo pacto, jam viri præſtans munia, *Oſiris* nominatur.

Ex iſtis lucem fœnerant, quæ hujus propria ſunt loci. Similiter enim ſub cœlis conſiderare oportet, tum principium boni activum; quod & hîc *Oſiris* vocatur: tum principium mali effectivum; quod & hîc *Typho* nuncupatur. Ac ut in cælis Sol, pro diverſo effectu, tum *Oſiris* eſt, tum *Typho*: ſic in ſubcæleſtibus Aqua, & *Oſiris* eſt, & *Typho*: *Oſiris* quidem, quatenus Nilus attenditur; *Typho* autem, ſi conſideremus mare. Quod ergo Clemens Romanus in x Recognitionum * aquam ait Oſiridi dicatam: id propriè capiendum de aqua Nili; non marinâ, quæ Typhonis, & mali principii nomine intelligebatur. Cautiùs igitur Plutarchus libro ſæpius memorato †, ac deinceps nominando, Οὕτω παρ' Αἰγυπτίοις Νεῖλον εἶναι τὸν Ὄσιριν, Ἴσιδι συνόντα τῇ γῇ· *Sic Ægyptiis Nilum eſſe Oſiridem, congredientem cum Iſide, quæ eſt Terra.*

* *fol. 110. edit. Pariſ. Sonn.*

† *de Iſide, ac Oſiride.*

Sed ut meliùs percipiatur, cur Nilus ſit principium boni activum, ac propterea *Oſiris* vocetur; mare autem habeatur principium mali activum, ac dicatur *Typho*: diſtinctè primùm agemus de Oſiride, ſive Nilo; deinde de Typhone, ſive mari Ægyptum alluente. De priori priùs exponam ea, quæ pertinent ad appellationes Nili præcipuas; eundemque eſſe Ægyptiorum Oſirin, & Græcorum Liberum, oſtendam. Hinc conſiderabo Nili naturam: ac ſacrorum inde rituum cauſſas diducam.

Qui vulgò Nilus, is in Scripturis gemino vocatur nomine: uno communi, altero magis proprio. Communis appellatio eſt נַחַל מִצְרָיִם, *nachal Mitzraim*: hoc eſt, *fluvius Ægypti*. Sanè *nachal* τοῖς ἑβδομήκοντα ‡ crebrò vertitur ποταμὸς, *fluvius*; item χειμάῤῥες, *torrens*. Sed ut in Aſia per *flumen* κατ' ἐξοχὴν *Perath*, ſive *Phrath*, is, qui Græcis *Euphrates*, intelligitur: ita in Ægypto ſic dicebatur *Nilus*. Quomodo & R. Salomon, & R. Kimchi, exponunt Geneſ. xv: ubi Deus dicit, ſe Abrahamo daturum terras à fluvio Ægypti,

‡ *ſeptuaginta interpretibus.*

Ægypti, uſque ad fluvium magnum Euphratem. Sed non hîc per fluvium intelligendus eſt integer Nili alveus, (nunquam enim Hebræi omnem Ægypti terram cis Nilum poſſederunt) ſed uſque ad initium Nili, ſive rivum ex brachio Peluſiaco Iudæam verſus procurrentem, indéque profluentem in mare Ægyptium, ſive Phœnicium. Hoc enim fluentum terminus erat Palæſtinæ. Meminit ejus Strabo in XVI : item Guilielmus Tyrius lib. XX, cap. XV : etiam Brocardus Monachus, & Leo Afer; ut alios mittam. Porrò pro *Nahal*, ſive *Naal*, Syri, & Ægyptii, dixere *Neel*; ut Phœnices, & alii, pro *Bahal*, ſive *Baal*, *Beel* : atque ut ex *Beel*, *Bel*, inde Βῆλος; ſic ex *Neel*, *Nel*, vel *Neil*, unde Νεῖλος. Nec enim audiendi ſunt Græculi, quando vocis Ægyptiæ originem arceſſunt è Græcia. Et talis eſt communis appellatio; ſed Ægypti fluvio, fluviorum regi, κατ' ἀντονομασίαν attributa. Ac ſimiliter *Niger* fluvius, qui multum cum Nilo convenit, *Nuchul* nuncupatus : ut iiſdem verbis legas apud Oroſium lib. I, & Æthicum in Coſmographia. Mela etiam lib. III, cap. X, tradit, Nili fontem in Æthiopia ab incolis *Nuchul* vocari. Quid inde apertius, quàm & *Nuchul* eſſe ab *Nachal*, unde Νεῖλος antea deduximus?

Alterum Nili nomen in Scripturis eſt שִׁיחוֹר, *ſchichor*; ut Ieſ. XXIII, 3, & Ier. II, 18. Id ad verbum notat *nigrum*. Nam *denigrari* Hebræis שָׁחַר, *ſcachar* : unde & priſca Latinorum vox *ſcurus*, & cùm præpoſitione *obſcurus*. Eſt verò Nilus turbidus, & ſubfuſcus, ac nigricans : puta ob limum, quem advehit ſecum ex partibus ruens Auſtrinis. Altera quoque nominis ejus ratio eſt. Nam, terram humectans, eam reddit nigram : quomodo & in juvenibus nigricant capilli ob humorem; qui poſtea ejus defectu caneſcunt. Sed ut Geneſ. XV, 18, per *nachal Mizraim*; ita & Ioſuæ XIII, 3, per *Schichor*, non Nilus integer capiendus; verùm illud brachiolum Nili, quod aliter *torrens deſerti* vocatur Amos VI, 14. Perperam enim Vatablus ſignari putat mare mediterraneum : etſi non diffitear, torrentem hunc, ut è Peluſiaco brachio in deſertum, ita inde in mare procurrere Ægyptium. Similiter *nachal* capitur Ieſ. XXVII, 12, *Percuſſis adverſariis veſtris, ab alveo fluminis, uſque ad torrentem Ægypti.* Quod Hieronymus interpretatur, *uſque ad Nilum* : hoc eſt, brachiolum Nili memoratum. LXX verò, ἕως Ῥινοκορούρων, *uſque ad Rhinocuram.* Nempe, ut ibi annotat B. Hieronymus, LXX *non tam verba Scripturarum, quàm ſenſum verborum, exprimunt.* Videlicet pro torrente Ægypti ponunt *Rhinocoruram*, ſive *Rhinocoluram* (utroque enim modo exaratur) oppidum Cananitidis, ſive Palæſtinæ, torrenti illi proximum; uti & monti Caſio, quem Herodotus propterea Ægypti, & Palæſtinæ, terminum ſtatuit. Quid mirum verò, ſi Scriptura *nachal Mitzraim*, & *ſchichor*, non ſolùm pro Nilo ipſo, ſed etiam pro rivo, etſi exiguo, & eapro-

 pter

pter ne navigabili quidem, usurpet: quando in homogeneis, qualis est aqua, idem esse soleat nomen totius, & partis? Nec veteres igitur errant, qui Nilum vertunt; nec recentiores, quando non ipsum ajunt Nilum, sed rivum ejus, intelligi. Optimè enim hæc duo conveniunt; ut vidimus.

Quemadmodum verò Nilus Hebræis ob nigricantes aquas, & quia, terram humectans, eam reddat nigram, *Sichor* sive *Sior*, hoc est, *Niger* dictus est: ita & Græcis eâdem de caussa vocatus est Μέλας; Plutarcho, & Eustathio, testibus. Indéque & Latinis veteribus appellatus est *Melo*; ut Festus, & Servius, tradidere. Qua de re pluribus dixi in Oratoriis nostris Instit. lib. IV, cap. XI, sect. V. Ex quibus etiam cognoscere licet, cur Ægyptii, Plutarcho teste, Osirin effingant nigrum. Nempe nigrum Nili colorem attenderunt. Et quid si dicamus, ipsum nomen *Osiris* esse ex *Schichor*, sive, ut molliùs pronunciant, *Sior*? Nam *Sior*, trajectis literis, fit *Osir*: unde, terminatione additâ Græcanicâ ac Romanâ, *Osiris*. Iam antè in vocabulis Ρεὰς, καὶ Ηρης, ostendimus, gentiles in Deorum nominibus istiusmodi trajectione gavisos, ne, si vulgata eorum retinerentur vocabula, haut aliud viderentur, quàm elementa.

Pro *Osiris* autem, truncato, ut in aliis multis, vocabulo, etiam dicebant *Siris*. Nam sic Æthiopes, & Ægyptii, Nilum vocabant. Dionysius Περιηγητὴς:

Σῖρις ὑπ' Αἰθιόπων κικλήσκεται. —
Siris ab Æthiopibus vocatur. —

Per aliquot millia sic dici, ait & Plin. lib. V, cap. IX. Atque ab hoc Nili nomine etiam Canis sideri nomen datum Σείριος, quasi dicas Νειλαῖος. Puta, ob summam conspirationem inter Canem, & Nilum. Nam Canicularibus diebus maximè exundat Nilus: ut pariter, & Canis in cælo, & Nilus æstuet in terris.

Nec ignoro, Græcos putare, σείριος esse ἀπὸ τοῦ σειριᾶν, vel σιριᾶν: quod exponunt λάμπειν, ἀστράπτειν *. Sed si sic veteres eo fuerint verbo usi, potiùs σειριᾶν, vel σιριᾶν, fit à σείριος. Præterea si Σῖρις est ab Æthiopibus, & Ægyptiis, οὐ χρὴ ζητεῖν ἑλληνικὴν ἐτυμολογίαν αὐτοῦ· *non oportet ejus quærere Græcanicam originem*: ut rectè censet Eustathius, Dionysii interpres.

* *splendere, coruscare.*

Nunc ad illud venio, quòd loco ponebam secundo, eundem esse Ægyptiorum Osiridem, ac Græcorum Liberum: quâ de re sic Herodotus in Euterpe: Θεοὺς οὐ τοὺς αὐτοὺς ἅπαντες ὁμοίως Αἰγύπτιοι σέβονται, πλὴν Ἰσιός τε, καὶ Οσίριος, τὸν δὴ Διόνυσον εἶναι λέγουσι. τούτους δὲ ὁμοίως ἅπαντες σέβονται· *Non eosdem Deos similiter colunt universi Ægyptii, præter Isidem, & Osiridem, quem Bacchum esse ajunt. hos similiter colunt universi.* Vbi *Isis* est Luna, & Tellus: *Liber* autem est Sol, & Nilus: quemadmodum dictum. Etiam aliquantò antè sic idem Herodotus de incolis insulæ Meroës loquitur: Λέγεται δὲ αὕτη ἡ πόλις εἶναι μητρό-

μητρόπολις τῶν ἄλλων Αἰθιόπων. οἱ δ᾽ ἐν ταύτῃ, Δία θεῶν καὶ Διόνυσον μόνους σέβοντ᾽· τούτους τε μεγάλως τιμῶσι· *Dicitur hæc civitas* (Meroë) *metropolis aliarum Æthiopiæ urbium. Cujus incolæ ſolos Deorum colunt, Iovem, & Liberum; eoſque magnopere venerantur.* Vbi *Jupiter* fuerit æther, ſive aër cum æthere; unde ſit ſpiritus noſter, quia & is naturæ credatur ætherææ, ac ſiccæ. Per Liberum autem capiendus Nilus, ac universè Humor, quatenus ille ad generationem concurrit. Ad hanc interpretationem præit Plutarchus: Δία μὲν Αἰγύπτιοι τὸ πνεῦμα καλοῦσιν, ᾧ πολέμιον τὸ αὐχμηρὸν καὶ πυρῶδες. τοῦτο δὲ ἥλιος μὲν οὐκ ἔστι, πρὸς δὲ ἥλιον ἔχει τινὰ συγγένειαν· ἡ δὲ ὑγρότης σβεννῦσα τὴν ὑπερβολὴν τῆς ξηρότητος αὔξει καὶ ῥώννυσι τὰς ἀναθυμιάσεις. *Iovem Ægyptii ſpiritum vocant, cui ſicca & ignea natura eſt adverſa & inimica. ea verò non eſt Sol, ſed quandam habet cum Sole cognationem. humor autem, exſtinguens exceſſum ſiccitatis, auget, & roborat exhalationes, quibus ſpiritus alitur, & viget.* Et ſanè Liberum eſſe Ægyptiorum Oſiridem, eo idem Plutarchus probat, quòd Anticlides Iſidem Liberi faciat uxorem: quòd item edera, quæ apud Græcos ſacra erat Baccho, Ægyptiis dicatur *chenoſiris*, hoc eſt, *planta Oſiridis*: quòd denique geſtatione phalli, & aliis tam multis, Græca Bacchi, & Ægyptia Oſiridis ſacra, conveniant. Nimirum utriſque in ſacris phallus generationis erat ſymbolum. Eo igitur ſignificabant, ab ſemine Dei, hoc eſt, humida natura, eſſe rerum omnium originem; ut idem refert Plutarchus. Qui & cenſet, eò ὑὸν dici ἀπὸ τοῦ ὕειν *, ut ejuſdem ſit originis, ac ὕδωρ †. Sed de etymo magis placet, υἱὸς eſſe ab היה, γίνεσθαι: quomodo Latini pro eo à *naſcendo* dicunt *natum*, & fortaſſe à *generando*, *gnatum*, quaſi *generatum*.

* *à pluendo.*
† *aquam.*

Canopus etiam Ægyptiorum numen erat: nec aliud per eum intelligebatur, quàm aqua. Quomodo verò Canopus, fraude ſacerdotis Ægyptii, devicerit Ignem, deum Chaldæorum; refert Rufinus Hiſtor. Eccleſ. lib. II, cap. XXVI, item Suidas in Κάνωπος. Hiſtoriæ illi acceſſerit lux, ſi conſtiterit, hydriam fuiſſe Canopi ſymbolum. Sed an eædem ſacræ Ægyptiorum urnulæ? quæ ut ſoleant effingi, cognoſcere eſt ex Appulei ultimo Mileſiarum: *Vrna*, inquit, *faberrimè cavata fundo quàm rotundo, miris extrinſecus ſimulachris Ægyptiorum effigiata. Ejus orificium non altiuſculè levatum, in canalem porrectum longè rivulo prominebat. Et aliâ parte multum recedens ſpatioſâ dilatatione adhærebat anſa, quam contorto nodulo ſuperſedebat aſpis ſquameæ cervicis ſtricto tumore ſublimis.* Addam ritum inſignem ex Vitruvii præfatione libri VIII: *Qui ſacerdotia gerunt moribus Ægyptiorum, oſtendunt, omnes res è liquoris poteſtate conſiſtere. Itaque cùm hydriam tegunt, quæ ad templum, ædemque, caſtâ religione defertur, tunc in terra procumbentes, manibus ad cælum ſublatis, inventionibus gratias agunt divinæ benignitatis.*

CAPVT LXXV.

Quantum Ægyptii debeant Nilo, ob soli malignitatem; cùm hoc flumine, quia pluviâ id non fit, irrigetur; ac præterea, dum inundat, pingui obducatur limo. Nili fontes, de quibus res adeò controversa fuit antiquis, esse in Gojomia, regione Abyssini regis. Duplicem esse Æthiopiam; Orientalem, in Asia magna, & Occidentalem, sub Ægypto: ex priori fuisse conjugem Mosis; ut cum fuisse dicitur è terra Chus, Arabissa intelligatur. Longitudo Nili. Incrementi ejus, & decrementi tempus, ac caussa. Vnde promanarit mos hodieque usitatus, tum orificio fontis, & aquæductus, tum ædium, sacrarum præcipuè, claustris, leoninum apponendi caput rictum distendens. Caussæ quatuor, cur mense Athyr lugeri soleat Osiris. Per Typhonem intelligi mare. Cur Romani salis appositu crediderint sacrari mensas; Ægyptiis contra religio fuerit, eum mensis inferre. Cur Ægyptiis exosi nautæ; cur item piscis odii iis fuerit symbolum; sacerdotes verò eorum nec gustare pisces soleant: & exinde collectum, Typhone nihil Osiridi, vel Oro, inimicius creditum esse, quia vita nostra in humido consistat, ac salsa humorem depascant. Cur Typho fingeretur rufus, & subpallidus. Cur Ægyptii refugerint commercia cum rufis. Præterea Typhonem fuisse exosum, quia mare sit infestum Nilo. Cur dixerint Osiridem oriri à læva, perire à dextra. Alia item caussa odii erga Typhonem; amoris erga Osiridem, & Orum; quia cum antea Ægyptus mari occultaretur, (quod triplici ostensum argumento) terra ejus limo, quem Nilus apportat, paullatim altior evaserit: atque hoc dixisse eos victoriam Ori de Typhone: occursumque metuentibus, ne tellus, pluviæ nescia, tandem etiam careat Nilo. Vt Osiridis uxor Isis, ita Typhonis Nephthys: & ut ex illis natus est Orus, ita ex his Anubis: atque ut Isidis est terra supera, ita Nephthyos infera; Anubidis autem horizon; & cur hic per canem symbolicè notetur.

EXposuimus præcipuas Nili appellationes, & ut idem sint numen, Osiris Ægyptius, ac Liber Græcanicus: per utrumque enim aquam potabilem signari. Nunc seorsum referam Nili naturam, ac ut ea in sacris Osiridos soleat repræsentari. Erit verò doctrina hæc tripartita. Initio exponam, quantum Nilo debeat Ægyptus. Deinde dicam de Nili origine, ac magnitudine. Denique, quæ ad tempora pertinent incrementi ejus, & decrementi. Quippe & ista auxere admirationam Nili: hæc autem ad majorem ejus cultum non leve attulit momentum.

Ad Nili bona quisquis attenderit, mirari desinet, nusquam gentium majori in honore Aquas fuisse, quàm apud Ægyptios. Absque enim Nilo foret, quid tota esset Ægyptus? Siquidem solum ejus est nitrosum, ac solibus adustum, & prope in modum lapidis induratum; multis etiam locis

sic

ſic hians,ut equitationi non ſit idoneum. Nec malo huic medetur pluvia; quam Ægyptus neſcit,ſi Alexandriam, & loca alia mari vicina,exceperis. At Nilus Ægyptio eſt ſolo pro Iove pluvio : unde,non Ovidius quidem , quod L. Seneca *, memoriâ lapſus, refert ; ſed æqualis ejus Tibullus †, cecinit :

* *lib.* 4 *Nat. Quæſt. cap.* 27.
† *lib.* 1, *eleg.*7.

Te propter, nullos Tellus tua poſtulat imbres,
Arida nec pluvio ſupplicat herba Iovi.

Parmenonis etiam Byzantii eſt apud Athenæum, Αἰγύπτιε Ζεῦ Νεῖλε· *Ægyptie Iupiter Nile.* Philoni ideo,lib. de profugis,dicitur μονονοὺκ ἀντίμιμος οὐρανοῦ· *tantumnon æmulus cæli.* Imò Heliodorus in IX ab Ægyptiis ait diſertim,ἀντίμιμον τοῦ οὐρανοῦ* vocari : & rationem addit,quia abſque pluvia irriget,& velut imbre humectet.Eſt hoc prius Nili beneficium. At parum eſſet,ſolum nitroſum, ac ſterile,irrigari. Divinâ igitur providentiâ & alterum accedit,quòd *cùm recedit,* non *mollitos* modò,ſed *& oblimatos relinquit agros* ; ut eſt apud Cic. in II de Nat. Deor. pleniúſque de eo Seneca lib. IV Quæſt. Nat. cap.11 : *Nilus arenoſo & ſitienti ſolo, & aquam inducit,& terram. Nam cùm turbulentus fluat,omnem in ſiccis, atque hiantibus locis,fecem relinquit,&,quicquid pingue ſecum tulit,arentibus locis illinit ; juvatque agros duabus ex cauſſis, & quòd inundat, & quòd oblimat.*

* *imitatorem ac æmulum cæli.*

Quod ad Nili originem, quam prorſus ignorari, multi & veterum, & juniorum,prodiderunt, rectè de ea Philoſtratus lib.I Icon. Νείλου μὲν Αἰγύπτιοι ἔχουσι τὰς ἐκβολὰς, Αἰθίοπες δὲ τὰς πηγάς· *Ægyptii quidem habent exitus , oſtiáque Nili ; Æthiopes autem ejus fontes.* Nam ab aſperis rupibus, qui Lunæ montes dicuntur,per Æthiopiam decurrit in Ægyptum. Quod rectè monitum Paullo Iovio lib. duodevigeſimo hiſtoriarum ſui temporis , & Hieronymo Oſorio lib.IX de geſtis Emanuelis. Prius tamen,de montibus præcipitans , ingentem efficit lacum : cujus & Pauſanias meminit lib. V. Et veritatem ejus rei comprobavit experientia : ut videre eſt ex Nicolao Leonico lib. II de Var. Hiſt. cap.LVI. Regio, ubi oritur,dicitur *Goyome :* eſtque in ditione Regis Abyſſini : qui & in titulis imperiorum,inter cæteros, ſcribit ; *Rex de Goyome, ubi Nilus oritur.* Teſtis Rex Æthiopiæ,David,literis ſuis ad Emmanuelem,Portugalliæ regem : & exinde Damianus à Goes, Luſitanus. At, qui crediderunt fluere è paradiſo , immane quantum aberrarunt. Nec obſtat, quòd Gichon Moſi dicatur alluere terram Chus ; quæ eſt Æthiopia. Nam Moſes loquitur de Chus orientali , ſive Arabia ; non occidentali , quæ eſt Æthiopia ſub Ægypto. Duplicem hanc Æthiopiam Homerus agnoſcit, & ex eo Strabo lib.I, & Plinius lib.V,cap.VIII, Quando Moſis uxor *Æthiopiſſa* vocatur, *Arabiſſa* intelligitur. Erat enim Sephora filia Iethro , ſacerdotis , vel principis in terra

terra Madian, quæ in Arabia. Aliiſque etiam locis non paucis compâret, terram Chus fuiſſe Palæſtinæ vicinam.

Decurrit hic fluvius per gradus xv. Et ſi mæandros etiam, atque ambages, annumeres, pluſquam nongentorum fuerit milliarium Germanicorum.

Nunc ſpectemus, quando incipiat creſcere; quando totam inundet Ægyptum; quando terris recedat. Creſcere incipit mox à ſolſtitio circa xv Kal. Quinctiles. Cujus cauſſa ſunt perpetui imbres juxta circulum Æquinoctialem: ubi eſt hyems, quando æſtas eſt illis, qui ſub Tropico Cancri, & cis eum, habitant. His igitur imbribus Septentrionem verſus confertim ruentibus, tota inundatur Ægyptus. Quod quia Leonis cæleſtis beneficium crederetur, eò Ægyptiis Leo erat exundationis ſymbolum: ac ſic tubos fontium, & aquæductuum, formabant, ut aquæ è capite leonino patulo hiatu rictum diducente evomerentur. Eumque morem ab architectis Ægyptiis acceperre Græci, ac Romani: ab his nos, & gentes aliæ. Vti & ab iiſdem fuit Ægyptiis ad nos derivatum, quòd clauſtris ædium, templorum imprimis, leonis capita, rictuſque, apponamus. Audiamus Plutarchum de Iſid. & Oſir. Λέοντα τιμῶσι, καὶ χάσμασι λεοντείοις τὰ τῶν ἱερῶν θυρώματα κοσμοῦσιν, ὅτι πλημμυρεῖ Νεῖλος,

Ἠελίου τὰ πρῶτα συνερχομένοιο λέοντι·

Leonem venerantur, ac rictibus leoninis templorum fores exornant, quia Nilus exundat, Titanis primùm curru tangente Leonem.

Sed hic leo, ut Pierio quoque in Hieroglyphicis obſervatum, vigilantiæ potiùs, ac cuſtodiæ ſymbolum videtur. Vt quod animal prope ſit inſomne, atque oculis dormiat ſemiapertis. Porrò ceſſantibus Æthiopiæ ejus, quæ ſub Ægypto eſt, imbribus hibernis, Nilus etiam decreſcit. Imò Sole in Virgine conſtituto, paullatim ſic imminuitur, ut priuſquam id ſignum exeat, jam ſe contineat intra ripas: ac quibus antea locis navigia ambulabant, equitem cernere ſit numeroſum. Itaque menſe Athyr, qui poſteriori parte noſtro reſpondet Octobri, periiſſe Oſiris dicitur, ac propterea lugetur, quæriturque. Tum enim Eteſiæ deficiunt; Nilus decreſcit; terra nudatur, ſtirpibus folia amittentibus; dies etiam noctu fiunt minores. Quæ quatuor luctûs eſſe cauſſam, ab eodem Plutarcho accepimus.

Habemus de aqua Nilotica: ſequitur de marina: quam Græci *Neptunum*, Ægyptii *Typhona* nuncuparunt. Sed non eo Ægyptiis loco Typho fuit, quo Neptunus Græcis. Pelaſgis enim in ſumma veneratione erat Neptunus, eumque cultum accepere à Libybus, qui ſemper hoc numen veneratione ſunt proſecuti. Teſtis nobis Herodotus eſt in Euterpe. At Ægyptii, eodem auctore, Neptunum ſic fatebantur, ut nullis dignarentur ſacri-

ſacrificiis. Imò Typhone nihil inimicius vel Oſiridi putabant, vel Oro, Oſiridis ex Iſide filio. Hac de inimicitia nunc agemus.

Quemadmodum in cælis Sol eſt Typho, quatenus torret ille, & exurit: ita ſub cælis Mare eſt Typho, quia, quod ſalſum eſt, vim habet exſiccandi: unde & carnes ſalimus, ut ſal noxios depaſcat humores; atque ita putredinem arceat. Ob beneficam illam vim ſalis, Romani, Arnobio † teſte, credebant, ſacras fieri menſes ſalinorum appoſitu. Contrà ſacerdotibus Ægyptiis minimè erat moris, ſalem menſis inferre; quia, ut ajebant, Typhonis eſſet ſpuma. Sanè cum Libyes magno in honore haberent Neptunum; Ægyptii agnoſcebant quidem id numen, ſed nullo dignabantur cultu: ut eſt apud Herodotum in Euterpe. Quin verò etiam oderant Typhonem; ut argumento eſt, quòd propter mare, ut Plutarchus * auctor eſt, etiam averſarentur eos, qui uterentur mari: item quòd in ſcriptura hieroglyphica ſignarent odium per figuram piſcis, tanquam incolæ elementi ſibi maximè inviſi. Imò ſacerdotibus, ut eidem Herodoto ‡ proditum eſt, ἰχθύων ἐκ ἔξεϛι πάϲαϑς· *de piſcibus guſtare eſt nefas.*

† *lib.* 2.

* *lib. de Iſide, & Oſiride.*

‡ *in Euterpe.*

Cauſſam, cur Typho Oſiridem, & Orum, odiſſe diceretur, jam vidimus. Nempe quòd vita noſtra in calido, & humido; conſiſtat: ſal autem vim habeat exſiccandi: ſiccitas verò, & humor, contraria ſint. Nihil mirum igitur, ſi Mare non minùs, quàm Sol, dicatur Typho. Nam per Typhonem intelligitur ignea natura humorem ingenti ſuo depaſcens calore. At & Sol æſtu ſuo exſiccat, & idem aqua præſtat marina. Ob igneam iſtam Typhonis naturam, eum eſſe rufum & ſubpallidum, dictitabant: eumque eſſe colorem auctumni; qui, humorem ſubducendo, & plantis eſt inimicus, & morbos adfert homini. Quare nec lubentes Ægyptii cum coloris ejus hominibus converſari ſolent; ut monuit Plutarchus *.

* *lib. de Iſide & Oſiride.*

Sed, præter hanc odii cauſſam, altera quoque, eáque manifeſtior erat. Videbant enim Nilo, cui vitam ad unum omnes deberent, nihil inimicius eſſe, quàm mare: ut quod Nilum, quantum in ſe eſt, perdat. Siquidem Nilus ab Auſtrina parte, à Lunæ montibus, decurrit in Septentrionem, uſque dum, ſe in mare mediterraneum præcipitans, diſpergatur, ac pereat. Vnde & Oſiridem, hoc eſt, Nilum, oriri ajunt à ſiniſtris; perire à dextris. Faciem quippe Oſiridos ſtatuêre ab Oriente, quia idem eſt Sol, & Oſiris: Sol autem ab Oriente procedit: ut Septentrio ei ſit à dextris, Meridies à ſiniſtris.

Tertiam etiam odii cauſſam erga Typhonem; amoris erga Oſiridem, & Orum, invenio. Antiquiſſimis enim temporibus, vel Ægyptus necdum erat; ſed tota immerſa mari, vel magnam ſaltem partem obruta undis fuit. Cujus rei tergeminum à Plutarcho adfertur argumentum. Nam

& Homerus ait, Pharum diei unius curſu abeſſe ab Ægypto : at eà nunc pars eſt Ægypti, cùm terrâ, tum flumine id opplente, quod intermedium mare obtinebat. Præterea in montibus multa reperiuntur conchylia, veteris maris reliquiæ : quæ & Herodoti ſententia eſt in Euterpe. Denique nunc etiam videmus, Nilo limum aggerente, terram fieri altiorem, ac mare paullatim recedere. Nempe, quia Nilus, uti dictum, dum Ægyptum inundat, limum advehat ex partibus auſtrinis, atque ita terra Ægyptia, (quæ ſi non tota, plurimis ſaltem locis, undis fuerat marinis contecta) ſeſe progreſſu temporis ſupra undas quaſi elevârit. Hoc terræ Ægyptiæ incrementum appellabant Ori de Typhone victoriam : eo ſignantes, partim antiquam illam victoriam, quâ poſt diluvium terra jam olim mari emerſit : partim quotannis obvenientem, quia & nunc limus à Nilo aggeritur, eoque aggeſto mare magis, & magis, terras fugit : adeo ut fortaſſe metus eſſe poſſit, ne plurimorum ſeculorum decurſu in tantum ſe tellus tandem attollat Ægyptia, ut à Nilo non ampliùs inundetur. Sed de iſto nos ſecuri curam omnem committimus ſapientiæ eorum, qui terræ illi præſunt, imprimis Patris cæleſtis, qui nutu ſuo temperat univerſum.

Vti verò Oſiridi tribuêre conjugem Iſidem, prolem Orum : ita Typhoni aſſignarunt uxorem Nephthyn, prolem Anubin. Ac Nephthyi dedêre partem terræ pedibus noſtris adverſam : uti Iſidi eam, quæ horizonte noſtro continetur. Ipſum horizonta Anubidis eſſe dixerunt. Ac huic dicarunt canem : quia ut canis diu noctuque videt, & domi cuſtodit : ita Anubis & noſtrum, & oppoſitum videat hemiſphærium, & quaſi cuſtos ſit utriuſque. Maro * : *Omnigenumque Deûm monſtra, & latrator Anubis.* Vbi Servius, Anubin dici latratorem, *quia capite canino pingitur.* Sed cur ſic fingeretur, non addit. Cauſſa verò eſt, quam ex Plutarcho † diximus. Non igitur ſtultè adeo ſapiebant ſacerdotes Ægyptii, ut Deo ſuo putarent eſſe caput caninum : ſed ſymbolo hoc aptè naturam horizontis exprimi credebant. Ibìdem ait Servius : *Hunc volunt eſſe Mercurium, quia nihil eſt cane ſagacius.* Potiùs cenſeo, Mercurium habitum, quia Mercurii terreſtris, (de quo vidimus cap. LVII) eſſe munus crederetur, animas ad Orcum, hoc eſt, à terris ſuperis ad inferum deducere hemiſphærium, quod Nephthyi ſacratum fuiſſe dicebamus.

* 8 *Æn.* 698.

† *lib. de Iſide & Oſir.*

CAPVT

CAPVT LXXVI.

Quantopere Aquas venerati sint Persæ. Herodotus manifesti de Xerxe mendacii arguitur. Per Atergatin Assyriam intelligi Lunam, & Mare, sive vim à Luna diffusam, & à Mari receptam. Eadem signari per Palæstinum Dagonem. Hebræos de eo loqui, ut numine masculo. Græcè non tam Σιτῶν reddendum, ut factum à Philone Byblio, quàm Ἰχθυῶν. Simulacrum ejus supernè fuisse semihominem: infernè semipiscem cum pedibus humanis. Itidem Ωάννης Babylonius, semipiscis: & Chaldaicus Ωδάκων, qui fortasse idem ac Dagon. Ωης corpore humano, pelle vestitus cetacei piscis.

DE Ægyptiis satis, quibus & paucula de Libybus admista. Nam ex Herodoto diximus, iis impensè cultum esse Neptunum, atque ab his, non Ægyptiis, venerationem ejus ad Pelasgos pervenisse. Nunc in Asiam tendo.

Hîc à Persis divinus Aquæ honos præstabatur: ut testantur inter alios Laërtius in procœmio operis sui, Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes, Arnobius lib. VI, Sidonius Apollinaris panegyrico Leon. Agathias lib. II. Imò Herodotus in I, & Strabo in XV, referunt, usque adeò flumina veneratos, ut religio iis esset in ea mejere, vel alvum exonerare, vel inspuere, vel cadaver, aut sordidum quid conjicere, atque adeò vel manus vivo flumine abluere. Itaque & in expeditione Xerxis, magi, ubi ad Strymonem deventum, albis ei equis litaverunt: ut refert idem Herodotus in VII. Tyridates quoque Euphraten cum Vitellio, & copiis, transmissurus, equum immolavit, ut flumen hoc haberet placatum: quemadmodum apud Tacitum est in VI Annalium. Idem Tyridates, de Armenis ad Neronem iturus, eo noluit navigare, quoniam (Plinii verba sunt lib. XXX, cap. II) *exspuere in maria, aliisque mortalium necessitatibus violare eam naturam, fas non putaret.* Meritò autem Magi, & Persæ, Herodotum malæ fidei arguunt super eo, quòd scripserit, Xerxem, expeditione adversus Græcos susceptâ, & sagittis impetiisse Solem, & mari injecisse compedes. Nec enim ullo pacto verisimile est, tam irreligiosè Regem eum se gessisse, erga Solem, & Aquam, qui, more gentis, pro summis ea numinibus haberet.

Etiam Assyriorum Atergatis ad Aquas refertur. Nam, ut antea * dictum, per eam intelligitur, quicquid solari subditum est potestati. Hujusmodi autem in Cælis quidem Luna est: sub cælis autem Aër, Terra, Aqua. De Terra vidimus ex Macrobio. Sed Aquam non minùs per Atergatin signari, arguit, quòd Lunaris virtus vel maximè se exserat in hoc elementum: quemadmodum ostensum est supra †. Idem ex ejus figura cogno-

* *cap. 55, hujus libri.*

† *lib. hujus cap. 19.*

cognoſcitur. Erat enim ſupernè mulier, inferiùs autem piſcis: ìmò nomen *Atergatis, magnum* vel *excellentem piſcem* ſonat: & honori ejus elixos & aſſos piſces comedebant ſacerdotes in Deæ conſpectu. Quæ omnia libro primo * comprobavimus. At ſatis eſt apertum, piſces convenientius eſſe ſymbolum poteſtatis marinæ, quàm terreſtris, vel aëriæ. Quare ſic ſtatuo, Atergatin φυσικῶς ‡ eſſe poteſtatem à Sole in Lunam, à Luna in elementa tria, præcipuéque in Aquas, diffuſam.

* *cap.23.*

‡ *quatenus ad rerum pertinet naturam.*

Itidem ad hanc in maria vim refero Palæſtinorum Dagonem: ut complexu ſuo contineat, tum Lunam, ſive Lunum, ut principium activum; tum Mare, ut paſſivum. Ratione prioris erat maſculum numen Hebræis. Ac ſimiliter LXX, 1 Sam. V, 4, Δαγὼν πεπτωκὼς ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ. Quaſi dicas, *Dagon provolutus in faciem ſuam.* Et interpres Sanchoniathonis Philo, apud Euſebium in primo Præparat. Euang. Δαγὼν, ὅς ἐστι Σιτών. *Dagon, qui eſt Siton.* Ibidem unum ex quatuor Cæli filiis facit. Ac credit ei nomen eſſe à דגן dagan, hoc eſt, *frumentum*: eoque idem cenſet, ac Σιτὼν: quaſi dicas, *Frumentivus*; nempe quâ formâ à *furtum* eſt *furtivus*. Sed de iſto fallitur: quia planè eſt à דג dag, hoc eſt, *piſcis*: ut meliùs dicturus fuerit Ἰχθυών, q. d. *Piſcio*, vel *Piſcinus*. Vtramque ſententiam etiam adduximus lib. I, cap. XXII. Pro poſteriori autem eſt figura ejus. Nam erat ſemihomo, ac ſemipiſcis: unde R. David Kimchi, cùm in urbe Azoti ſimulachrum Dagonis ſic corruiſſet, ut caput, & manus, à reliquo corpore avulſa in limine jacerent; *tantummodo piſcis in eo formam relictam* ait. Cæterùm erant ei & pedes humani, quaſi ad caudam adnati: unde LXX, loco è primo Samuelis adducto, verba iſta habent, quæ fruſtra in Hebræo fonte quæras: ἀμφότερα τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἀφῃρημένα· *utræque pedum plantæ ei ablatæ.*

Etiam Babylonius Ωάννης ſemipiſcis; ut pleniùs ex Beroſo Alexander Polyiſtor, ex Alexandro Euſebius, ex illo ὁ πολυμαθέστατος Seldenus enarrat ſyntagmatis de Diis Syris cap. III. Ac ex eodem Beroſo Apollodorus quatuor commemorat Oannes, quos Anendotos vocarunt. Hos ait è mari Erythræo enatâſſe, figurâ partim hominis, partim piſcis. Sed præterea ei temporibus Aedorachi, regis Chaldaici, ejuſce figurâ fuiſſe dicitur Ωδάκων; qui fortaſſe ὁ Δαγών. Nam ut figuræ, ita etiam magna eſt nominis ſimilitudo. Quin etiam Helladius in Chreſtomathia, apud Photium in Bibliotheca *, refert, ut Ωης (fortaſſe vocabulum id ex Ωάννης contractum) hominis ſic habuerit figuram, ut, quia pelle indueretur cetaceâ, etiam piſcem referret. Pluribus de hiſce, loco memorato, clariſſimus Seldenus. Planè autem cenſeo, & figmenta hæc pertinuiſſe ad repræſentandam vim, tum Lunarem, tum Marinam.

* *codice 279.*

CAPVT

CAPVT LXXVII.

Vnde ὕδωρ, νῆστις, & cognata quædam vocabula. Quàm variè tres Empedoclis versus de elementis legantur apud antiquos; quàm item variè ab iis exponantur. Aquæ *ἔτυμον, item* Acheloi; *& ut* Acheloum *pro quavis aqua dixerint veteres. Cur Oceanus fingatur antiquior Neptuno.* Oceanus *unde dictus.* Ωγῆνος, *&* Ωγηνίδαι. *Virùm Siracides voluerit fluvios ἀμέσως, sed per cæcos meatus, ortum ducere à mari; an potiùs ἐμμέσως, prout sensit Aristoteles: cujus judicio à mari sunt vapores, è vaporibus fontes, ac fluvii. Quid per* benedictiones abyssi *intelligat patriarcha Iacob, cùm Iosepho benedicit. Veterum fuisse opinionem, sidera pasci vaporibus è terra marique eductis: atque ut hanc opinionem secutus quoque sit B. Ambrosius; imò Hippocrates etiam ratione subnixam putârit: ut item quorundam sententia sit, talium defectu vaporum fore tandem mundi exustionem. Cur Promethea amicum Oceani finxerint poetæ. Alexandrum Magnum sacrificasse Oceano. Vnde* Ποσειδῶν, *&* Neptunus *vocetur. Cur dicatur* γαιήοχος, *&* ἐννοσίγαιος. *Quamobrem, si fuisset terræmotus, ferias quidem decrerint in honorem Dei, sed incerti.* Nereus *unde appellatus. Quomodo idem nunc Neptuni, nunc Ponti filius, dicatur. Ponti nomen* κατ᾽ ἐξοχὴν *Euxino tribui; non primò, propriéque.* Nerei simum pecus *de piscibus, vel delphinis solis. Quamobrem Nerea poetæ inducant vaticinantem: & quid per quinquaginta ejus filias signarint.*

VEnio ad Græcos, & Romanos: quorum illis elementum hoc ὕδωρ: sed impropriè, cùm sit ἀπὸ τοῦ ὕειν, quod est *pluere*; eoque naturâ suâ *aquam* signet *pluviam*. Aptior vox νῆστις, qua pro *aqua* usus est Empedocles. Nam est id à νάειν, quod est *fluere*: ut apud Homerum Iliad. Φ *: atque inde item νήθειν, & Latinum *no*; uti ab supino hujus, *nato*. Sed & ejusdem originis sunt νῆσος, ναῦς, sive νηῦς, *Naides*, & *Nereus*, de quo postea. Versus Empedoclis, quos dixi, legas hoc pacto apud Plutarchum lib. I de Placitis philos. cap. III:

* vers. 197.

> Τέσσαρα τῶν πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε·
> Ζεὺς, αἰθὴρ, Ἥρη τε φερέσβιος, ἠδ᾽ Αἰδωνεύς·
> Νῆστίς θ᾽ ἣ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον·

Vtcunque ita expresseris:

> *Rerum cunctarum primordia quatuor audi:*
> *Iupiter æthereus, Iuno vitalis, & Orcus,*
> *Humanosque rigans Nestis lachrymando meatus.*

Sic verò hæc ibidem exponit Plutarchus: Δία μὲν γὰρ λέγει τὴν ζέσιν, καὶ τὸν αἰθέρα· Ἥραν τε φερέσβιον, τὸν ἀέρα· τὴν δὲ γῆν τὸν Αἰδωνέα· Νῆστιν δὲ, καὶ κρούνωμα βρότειον, οἱονεὶ τὸ σπέρμα, καὶ τὸ ὕδωρ. *Iovem enim dicit fervorem igneum, atque*

 æthera:

æthera; Iunonem, vitalem aëra; & Orcum, sive Plutonem, terram: Nestin autem, & humanos canales seu scatebras, quasi semen & aquam. Paullùm tamen variant in Empedoclis versibus Laërtius lib. VIII, & Athenagoras legatione pro Christianis. Nam pro Ζεὺς αἰθὴρ, ponunt Ζεὺς ἀργὴς, *Iupiter candens.* Præterea apud Laertium versus postremus habet:

Νῆστίς θ' ἣ δακρύοις ἐπιπικροῖ ὄμμα βρότειον·

Et Nestis, lacrymis oculos quæ replet amaris.

Mirùm verò, cùm Plutarchus per *Iunonem* intelligat aëra, per *Plutonem* terram; Laertium contrà, & Athenagoram, per *Iunonem* capere terram, per *Plutonem* aëra. Plutarchus omnino convenientiùs Stoicis. Interea & verum est, aliis tum Ηραν esse terram; ut antea ostensum: tum Αιδωνέα sive *Plutonem* esse aëra caliginosum; de quo postea agemus.

Romanis hoc elementum *Aqua* nominatur ab Dorico ἀικὸς, hoc est, *æquus*, sive *levis*: qua de re alibi * dictum nobis. Etsi nec absurdè Cæsar Scaliger in primum Theophrasti de Plantis: ubi & Græcos sic appellâsse antiquitus, colligit ex nomine Αχελῶος. Nam *Aquæ* vox initio quodammodo auditur, & pars altera videtur Doricum λώειν, pro λέειν, *lavare, abluere, mundare.* Sanè triplex maximè aquarum est usus; in irrigando, in abluendo, in navigando. Et firmat hanc opinionem, quòd, Eustathio teste †, qui tamen aliam adducit * originem, Αχελῷον dixere pro quavis aqua: quod imitatus Maro, primo Georg. ait:

Poculáque inventis Acheloja miscuit uvis.

* *Orat. Instit. lib. 4, cap. 6,*

† *Iliad. β, pag. 353, edit. Rom. & Iliad. δ, pag. 500.*

* *Iliad. ω, pag. 1367, ejusdem edit.*

In numinibus Aquarum masculis principatus dabatur Oceano, & Neptuno: quorum ille notat Aquam, quatenus humor est principium rerum: hic eandem signat, prout est ex præcipuis mundi partibus. Non absurdè igitur Oceanum finxere Neptuno antiquiorem. Nam Oceanus, & Tethys, Cæli quidem, & Telluris, sunt liberi; parentes autem Saturni, & Opis; unde Iupiter, Neptunus, & Pluto, generati. Hoc nos docet Plato in Timæo: Γῆς τε, καὶ Οὐρανοῦ, παῖδες Ωκεανός τε, καὶ Τηθὺς, ἐγενέσθην. Εκ τούτων δὲ Φόρκυς τὲ, καὶ Κρόνος, καὶ Ρέα, καὶ ὅσοι μετὰ τούτων. Εκ δὲ Κρόνου, καὶ Ρέας, Ζεὺς, Ηρα τὲ, καὶ πάντες, ὅσους ἴσμεν πάντας ἀδελφοὺς λεγομένους αὐτῶν. Quæ sic M. Tullius vertit, libro de Vniversitate: *Sic igitur, ut ab iis est traditum, horum Deorum ortus habeatur, atque dicatur: ut Oceanum Salaciamque Cæli satu, Terræque conceptu, generatos editosque memoremus. Ex iis Phorcyn, Saturnum, & Opem; deinceps Iovem, atque Iunonem, reliquos, quos fratres inter se, agnatosque usurpare, atque appellare solemus, & eorum, ut utamur veteri verbo, prosapiam.* Suntque ista satis consentanea Græcorum principi Homero: cui Aqua non solùm pro numine fuit, sed etiam pro numine primo & antiquissimo: ut hoc versu ostenditur Iliad. Ξ †:

† *vers. 201, & 302.*

Ωκεα-

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν.

Oceanumque Deûm patrem, & Tethyn genitricem.

Ac fortaſſe origo nominis eſt ab antiquitate. Nam ὠγύγιον, παλαιὸν * : ut eſt apud Heſychium : pleniuſque Suidas : Ὤγυγος, ἀρχαῖος θεὸς, ὅθεν Ὠγενίδαι, καὶ Ὠγύγιοι, ἀρχαῖοι· OGENVS *Deus antiquus, unde* OGENIDA, & OGENII, *antiqui.* Sed cùm Oceanus propriè notet mare externum, orbem ambiens univerſum : veriſimilius fit, ὠκεανὸς eſſe ex ὠγλω : quomodo prius vocatum eſſe Oceanum, Heſychius docet : ὠγλω autem eſſe ab חוג, quod valet *circulum*, ſive *ambitum.* Ac videtur eodem ſpectâſſe Papias, cùm ita vocatum ait, *quod in circuli modo ambiat orbem.* Sed addit etymum alterum, *à celeritate, quod ocius currat.* Nempe ab ὠκέως νάειν. Quod verò putârit Homerus, Oceanum Deorum eſſe vetuſtiſſimum, id fortaſſe eſt ab reliquiis traditionis antiquæ. Nam & Moſes Aquam primò creatam die tradit. Nec tamen dubitandum, quin & reſpexerit poeta ad rationem occultam, quòd prolifica ac generatrix vis in humido conſiſtat : unde & Thaleti Aqua rerum omnium principium credebatur. Atque hæc oſtendunt, ut non ineptè Oceanum putarint avum Neptuni. Nempe, uti dicebamus, in Oceano attenderunt Humorem aqueum, velut principium ad rerum conſtitutionem neceſſarium : in Neptuno conſiderarunt eundem, ut nobilem in natura conſtituta partem. Aliud etiam occurrit. Vulgo enim *Oceanus* ſumi ſolet, pro mari externo, omnium aquarum receptaculo : *Neptunus* autem pro quavis Aquarum parte ; ac ſæpius maris interni ; ut Græcis, Romaniſque, notioris. Quare fortaſſis, cùm Oceanum finxere antiquiorem Neptuno, ſimpliciſſimum ſit dicere, eò ſpectâſſe, quòd mare omne internum effluat ab externo.

* *Ogenium, antiquum.*

Etſi verò non dubium eſt, quin ad divinitatem Oceano tribuendam multum contulerit opinio hæc de ejus antiquitate : plus tamen momenti in eo poſuiſſe crediderim, tum quòd vaſtus adeò ſit, tantæque potentiæ, præſertim ſi agatur tempeſtatibus : tum quòd ex eo, ut dixi, omnis ſit aqua maris interni; imò & omnis, quã bibimus. Vnde Homerus ait Il. Φ † :

† *verſ.* 197.

Ἐξ οὗπερ πάντες ποταμοὶ, καὶ πᾶσα θάλασσα,
Καὶ πᾶσαι κρῆναι, καὶ φρείατα μακρὰ νάουσιν.
Vnde liquor fluvio quovis, ſimul æquore toto,
Fontibus & cunctis manat, puteiſque profundis.

Huic ſententiæ favet Ieſus Siracides parabolarum, ſive Sapientiæ, aut πανάρετος, vel, ut Latinis κατ᾽ ἐξοχὴν dici ſolet, Eccleſiaſtici cap. I : *Omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat : ad locum, unde exeunt flumina, revertuntur, ut iterum fluant.* Hoc ipſum tamen menti Ariſtotelis ſic accommodare nituntur. Ex mari ajunt attrahi vapores, ex his aquas fieri pluvias,

vias, ac nivales : eas terris receptas materiam esse fontium, unde torridâ æstate sæpe fontes exarescant : ex fontibus autem in alveos deductis flumina oriri ; hæc tandem in mare relabi : atque ita esse rerum circuitum. Sed enim longè hæc petita : ac qui citra præjudicium allata attenderit verba, facilè videbit, potiùs eam esse illorum sententiam; ex mari, per venas subterraneas, oriri fontes fluminàque, quæ postea refluant in mare. Atque ejusmodi subterraneos meatus, per quos ex Oceano fontes, & flumina, nascuntur, innuere videtur patriarcha Iacob ; cùm Genes. XLIX, 25, ait, *benedictionibus cæli desuper, & benedictionibus abyssi infernè.* Sententia est, habitaturum Iosephum in terra fertili; ut quæ & supernè nadefiat rore, ac pluviâ ; & ex abysso, sive profundis terræ, irrigetur aquâ fontana, ac inde proveniente fluviali. Atque eadem mens verborum Mosis Deut. XXXIII, 13 : *Ad Ioseph verò dixit : Benedicta est à Domino terra ejus à delicatissimis, & dulcissimis fructibus cæli, à rore, & ab abysso infernè cubante.* Prout Leo Iuda reddit; nec multum Vulgata, & aliæ, abiere.

Ac proinde Oceano debetur, quicquid de bono Aquæ superiùs diximus *. Quid quòd veteres usum ejus non solùm extendêre ad terras, ægrosque mortales; sed redundare etiam putarunt ad cælos ipsos ? Quippe censent, Oceani aquis, sive vaporibus potiùs, pasci Solem, ac ignes illos cælestes. Atque hoc nobis Homerus ipse (ut Macrobius † ait) *sub poëtici nube figmenti sapientibus dedit intelligi : quando Iovem, cum Diis cæteris, id est, cum Stellis, profectum in Oceanum, Æthiopibus eum ad epulas invitantibus, scripsit, significans hauriri de humore nutrimenta sideribus.* Homerum secuti poetæ Græci : ut Anacreon od. XIX. Imò placuit hæc sententia Stoicis : ut Cleanthi, & Chrysippo, apud Laërtium. Ex Romanis scriptoribus idem tradunt Cicero II de Nat. Deor. Lucanus lib. VII ‡, & X *, Seneca lib. II Nat. Quæst. cap. V, Plinius lib. II, cap. IX, & LXVIII, scriptor Panegyrici Constantino dicti, Macrob. lib. I in Somn. Scip. Rutilius lib. I Itiner. Imò sic ex nostris etiam B. Ambrosius lib. II Hexaëm. cap. III : *Frequenter Solem videmus madidum, & rorantem : in quo evidens dat indicium, quòd alimentum sibi aquarum ad temperiem sui sumserit.* Sed quod Ambrosius *evidens indicium* appellat, id solâ est fultum opinione vulgi. Ratione autem pugnabat Hippocrates : qui arbitrabatur, cælestes illos ignes non magis sine spiritus pabulo durare posse, quàm nostrum. Verba ejus sunt libro de Flatibus : Τῷ γὰρ πυρὶ τὸ πνεῦμα τροφή· τοῦ δὲ πνεύματος τὸ πῦρ στερηθὲν οὐκ ἂν δύναιτο ζώειν· *Igni enim pabulum est spiritus. Spiritu autem privatus ignis non possit vivere.* Itaque nec desunt, qui, quòd stellas cælo casuras dicitur Iesaiæ cap. XXXIV, Matth. XXIV, Apocalyps. V, item in apocrypho Esdræ lib. IV, cap. V ; id fore putent deficiente istac stellarum alimoniâ : quam

* cap. 65, hujus libri.

‡ vers. 5.
* vers. 258.

quam tamen hæreticorum opinionem appellat Magius lib. III de Exustione Mundi cap. VII.

Sed quantacunque ſint Oceani commoda; magna etiam damna dat, tum terris, quas ſæpe abſorbet; tum navigantibus; præſertim ſi imperitus ſit gubernator. Propterea Oceanum Prometheo amicum finxere: unde ipſe ſic Promethea affatur apud Æſchylum *:

Οὐ γάρ ποτ᾽ ἐρεῖς, ὡς Ὠκεανοῦ
Φίλος ἐστὶ βεβαιότερός σοι.

Nunquam dices, Oceano mage
Quod tibi quiſquam firmus amicus.

Videlicet cauſſa eſt, quòd mari navigantibus magnâ ſit opus prudentiâ; cujus typus Prometheus, ut nomen ipſum ſonat. Nam à μῆδος †, vel μήδεσθαι ‡, eſt τὸ προμηθὲς, ſive ἡ προμήθεια: quæ idem ac *providentia*, ex quo *prudentia.*

Oceanum autem non modò à poëtis, ut Deum, celebrari; ſed pro tali habitum à prudentiſſimis quibuſque; indicat illud de Alexandro apud Iuſtinum lib. XII *: *Expugnatâ deinde urbe, reverſus in naves, Oceano libamenta dedit, proſperum in patriam reditum precatus.*

Nunc venio ad Neptunum: qui ut ab Oceano (utcunque confundi ſoleant) diſtinguatur; ſatis ex iis liquet, quæ antea diximus. Græcè eſt Ποσειδὼν: cujus vocabuli triplex ἔτυμον legere eſt apud Platonem in Cratylo †: ſed veriſimilius eſt, Ποσειδῶνα dici, παρὰ τὸ πόσιν δοῦναι, *quia potum det.* Salſas quidem aquas non bibimus. Verùm & fontana, & fluvialis, & puteana aqua, Neptuno, ſive mari, originem debet: ut ex Homero, imò & Siracide, antea vidimus. Latinis vocatur *Neptunus*; non quaſi *Nuptunus*, quia terras obnubit, ſive contegit; quam nominis rationem adduxit Varro in IV de L. L. & ex eo Arnobius lib. IV adverſus Gentes: ſed, ut non paullò acutiùs perſpexit Iulius Scaliger in primum de cauſſis Plantarum, ἀπὸ τοῦ νίπτειν, quod eſt *lavare, abluere*: quippe uno ex tribus Aquæ uſibus antea memoratis. Et convenit, quòd propterea Germani dicant waſſen, hoc eſt, lavare, à waſſer; quod iis aliâ dialecto **water**, hoc eſt, *aqua*; fortaſſe à veteri waden, hoc eſt, *fluere*. Quo pacto priùs dixerint waſſer, quàm **water**.

Cognomenta Neptuni varia ſunt. Quale γαιήοχος, quia terram continet, & concitat. Item ἐννοσίγαιος, ob vim aquæ, quæ meatibus quibuſdam quovis permeans, efficit terræ motus: ut Thaletis quidem, & Democriti Abderitæ, erat ſententia. Atque hi eo nitebantur, quòd in terræ motibus ſæpe novi conſpicerentur fontes, & abyſſi. Sed veriùs alii cauſſam putarunt ventorum vim in cavis terræ. Vtramq; conjungit rationem Agellius lib. II, cap. XXVIII: *Ne inter phyſicas quidem philoſophias ſatis conſtat, ventorumne*

* in Prometheo, pag. 22, edit. H. Steph.

† cura, conſilium.

‡ curare, conſulere.

* cap. 10.

† pag. 402, edit. H. St.

rumne vi accidant, specus, hiatusque terræ, subeuntium; an aquarum subter in terrarum cavis undantium fluctibus: ita uti videntur existimâsse antiquissimi Græcorum, qui Neptunum ἐννοσίγαιον, & σεισίχθονα, appellaverunt. Ideo, ut ibidem dicitur, Romani in terræ motu ferias imperabant: sed Dei nomen non exprimebant. Vide & Senecam Natur. Quæst. lib. VI, cap. VI.

Etiam inter mascula Maris nomina, & numina, Nereus fuit. Dictus Νηρεὺς * à νηρὸς, quod & ναρὸς, id est ὑγρὸς †; ut ex Hesychio, & aliis, constat. Nempe à νάω, id est, *fluo*; unde νῆσις, & alia, quæ antea adduximus. Filius Neptuni dicitur Apollodoro lib. I Bibliothecæ: Κανάχη δὲ ἐποίησεν (planè ἐγέννησεν rescribendum) ἐκ Ποσειδῶνος Ὀπλέα, καὶ Νηρέα, & Ἐποπέα, καὶ Ἀλωέα, καὶ Τειῶπα· *Canache sustulit ex Neptuno Opleum, Nereum, Aloëumque, & Triopa.* Idem tamen antea Ponti, & Terræ filium, dixerat. Ac Hesiodo quoque in Theogonia Nereus Ponti est πρεσβύτατος παίδων· *filiorum natu maximus.* Non difficulter hæc conciliantur, quia φυσικῶς ‡ idem est Pontus, ac Neptunus. Nec enim ἰδίως * Pontus Euxinus nomen habet *Ponti*; etsi id Suidas putârit: sed κατ᾽ ἐξοχὴν, ut *poetam* dicimus pro Homero: propriè verò omne mare vocatur *pontus*: ut præter Eustathium tradit Strabo in primo. Vel, si ab Oceano reliqua distinguere maria sit visum; saltem internum omne, ut *Neptunus*, sic *Pontus* erit. Imò Nereus etsi unus sit è Neptuni sive Ponti filiis; tam latè tamen patet, quàm *Pontus*, aut *Neptunus.* Cujus caussa est, quòd gentium theologi in sua theogonia crebrò attendant, non ad partes, sed affectiones diversas. Sanè *Nerea* tam latè extendi, ac diximus; arguit illud, quòd ubique marium Nereidas agnoscant: tum etiam, quòd pisces universè dicantur Νηρήϊα τέκνα †: atque iidem, ut Plauto ‡ vocitantur *Neptuni pecus*; sic à Livio Andronico * vocantur, *Nerei simum pecus.* Nisi hoc de delphinis particulatim capere malis; de quo partim in Oratoriis † Institutionibus, partim notis in Tragicorum fragmenta, satis diximus. Quia verò Nereus marinus est Deus, eò & præscius est tempestatum, ac periculorum marinorum. Vnde apud Horatium ‡ quoque Paridi navigaturo vaticinatur mala omnia, quæ ei eventura. Quinquaginta illi filiæ ex Doride, ab eo dictæ *Nereides*: quarum complures recenset Homerus Iliad. Σ. Per eas certas interni maris partes, vel etiam affectiones, intelligere oportet.

* *Nereus.*
† *humidus.*
‡ *considerando, prout pertinet ad rerum naturam.*
* *proprie.*
† *Nerei soboles.*
‡ *Pseudolo.*
* *apud Nonium in* Pecus, *&* Lustrare.
† *lib. 4, cap. 13, sect. 10.*
‡ *lib. 1, od. 15.*

CAPVT

CAPVT LXXVIII.

Acceditur ad muliebria Maris numina. Vnde dicantur Amphitrite, & Tethys. *Quomodo differant φυσικῶς* Oceanus, & Thetys; *item* Tethys, & Thetis; *& cur hæc etiam pro universo capiatur mari. Origo duplex fabulæ de Thetide nubente Peleo. Proverbium,* ex Oeneo facere Pelea. *Quæ poetis est Thetis, ea, secundum historiam, Philomela, Actoris Myrmidonis filia, fuit. Nereidum numerus.* Oreades, Dryades, Hamadryades, Limoniades, Napeæ. *Vnde νάπη, & νύμφη dicantur.* Hydriades, & Ephydriades.

IN muliebribus Maris numinibus familiam ducunt Tethys, & Amphitrite: quarum hæc Neptuni uxor, & ita dicta, παρὰ τὸ ἀμφιτρίβειν τὴν γῆν, hoc est, quia circumquaque terram fluctibus suis atterat. Τηθὺς verò, uxor Oceani, est à τήθη, vel τηθὶς: quorum prius *aviam*, vel *nutricem*; posterius *amitam*, vel *materteram*, signat: ut cognoscere est ex Polluce, Ammonio, Suida, & Eustathio. Aptè autem hæ, ac præcipuè aviæ, vel nutricis, appellationes conveniunt Oceani uxori, omnium nympharum matri, ὅτι κυρία ἐστὶ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας, ἀφ' ἧς πάντα τρέφεται· *quia principatum tenet in natura humida*; ut ait Etymologus: qui tamen perperam derivat à τρέφω *, vel τιτθὴ †, etsi, si rem ipsam spectes, nihil interest. Latinis *Salacia* dicta est; ut Tullius indicat lib. de Vniversitate, & ex eo Servius in I Georg. Favet igitur Tullius iis, quibus *Tethys* mare. Aliquibus tamen connubium Oceani, ac Tethyos, est maris, ac terræ. Eustathius in Il. Ξ: Τὸν * Ὠκεανὸν τὴν ὑγρὰν δηλαδὴ φύσιν, καὶ τὴν Τηθὺν, ὅ ἐστι τὴν κοινὴν τροφὸν γῆν, εἰς μίαν ἀλλήλοις ἄγει συζυγίαν. δι' ὑγρότητος γὰρ ἡ γονιμότης ἐκκαλεῖται τῆς γῆς. *Oceanum, humidam videlicet substantiam, & Tethyn, hoc est, communem nutricem terram, eodem connubio jungit. quippe per humorem fecunditas terræ elicitur ac provocatur.* Accedit, quòd Oceanus Terram, ut conjugem, complexu suo tenet. Vnde Ovid. V Fast.

* nutrio.
† nutrix.
* pag. 978, edit. edit. Rom.

Duxerat Oceanus quondam Titanida Tethyn,
Qui terram liquidis, quà patet, ambit aquis.

Sic quoque τηθὺς à τιθὴ erit: nisi malis ab Hebræo טיט, *lutum*. Sed omnino receptius est, ut Τηθὺς sit mare, quàm tellus. Opponit enim hæc Lucanus in X: *Luna suis vicibus Tethyn, terrenáque miscet.*

Atque apud eundem *Tethyos unda* legas in primo: & *æquora Tethyos* in tertio. Epitheta idem docent: ut cùm eidem Diva hæc *vaga*, Silio *reciproca*, Ovidio dicitur *cana*. Denique ipsius est Maronis I Georg.

Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis.

Nec si & Oceanus, & Tethys, mare designent, eo ineptè hæc Oceano nupsisse fingitur. Nam Oceanus sæpe consideratur quasi spiritus; vel

anima marina; unde δύναμις ἐνεργητικὴ, ſive vis tanta elementi. At Tethys eſt quaſi corpus maris, & principium paſſivum, quod vim illam recipit. Et ut Tethys ab Oceano, ita etiam Amphitrite à Neptuno, diſtinguitur.

At aliud *Tethys*, quàm *Thetis*. Tethys enim ex Oceano Doridem ſuſtulit; Doris ex Nereo Thetidem: ut Tethys fuerit Thetidis avia. Clarè ſic diſtinguit Catullus carm. de nuptiis Pelei, & Thetidos:

Tene Thetis tenuit pulcherrima Neptunine?
Tene ſuam Tethys conceſſit ducere neptem?

Nec cum eo, quòd una erat Nereidum, pugnat illud, quòd *Neptuninen* hîc Catullus vocat. Nam eos ſequitur poeta, quibus Neptunus ex Canache genuiſſe dicitur Nerea: quomodo Neptuni fuerit neptis. Quare ſecundùm hos quidem *Neptuninen*; ſecundùm alios autem *Oceaninen* rectiùs nuncupes. Imò dicere etiam poſſis, *Neptunum* poni pro *Oceano*. Nihil enim hîc inſolens; quia itidem, cùm poetæ ajunt, Neptuno maris imperium obtigiſſe; non internum duntaxat, ſed externum etiam mare, intelligunt. Illud magis mirum, Thetin, quæ nympha ſolùm marina erat, atque ex quinquagenis Nereidibus una: non minus tamen, quàm Tethyn ipſam, Oceani uxorem, mari pro toto uſurpari. Vt apud Maronem in Pollione:

Quæ tentare Thetin ratibus, quæ cingere muris
Oppida.

Quod vix aliter excuſaris, quàm per συνεκδοχὴν partis. Quod autem Thetis nupſiſſe dicitur Peleo; id quoque ad connubium Maris, & Terræ, pertinet. Nam Πηλεὺς à πηλὸς, *lutum*. Quò etiam reſpexere olim, cum dicerent, Μὴ δεῖν τ̃ Οἰνέα Πηλέα ποιεῖν· *Oenea non convertendum eſſe in Pelea.* Nimirum Οἰνεὺς, & Πηλεὺς, heroum nomina, ponuntur pro οἶνος, *vinum*, & πηλὸς, *lutum*. Vt ſententia ſit, cavendum eſſe pincernæ, ne vinum effundat in terram, atque ita lutum faciat. Quemadmodum ex Athenæo, Demetrio, & Euſtathio, in Oratoriis Inſtit. * retulimus. Poſſis & illud de nuptiis Pelei, & Thetidos, referre ad communem mortalium generationem. Facit hoc Clemens Romanus in x Recognitionum †: ubi Achillem ait Pelei eò, & Thetidos filium dici, quia homines cuncti componantur ex arido, & humido: ex quibus duobus fit lutum: unde & gigantes non ſolum dicuntur γηγενεῖς, hoc eſt, *terrigenæ*; ſed etim πηλογόνοι, hoc eſt, *lutigenæ*. Et hoc pacto quidem Pelei, & Thetidos nuptiæ, ad rerum pertinent naturam. Sed reducere etiam ad veterem liceat hiſtoriam. Nam Ariſtoteles Thetidem ait filiam fuiſſe Chironis Centauri. Ac Daimachus filiam ait Actoris, nomine proprio Philomelam. Quæ unde *Thetidos* nomen acceperit, neſciremus, ut arbitror, abſque veteri eſſet Apollonii interprete *. Narrat ille ex Staphyli tertio rerum Theſſalicarum libro, ut Chiron,

* *lib.4, cap.6, ſect.5.*

† *fol.113, b. edit. Somn.*

* *Editionis Stephanica pag. 205.*

ron, cùm Peleo gratificari, & decus ingens afferre vellet; prævidiſſet autem ex ſiderum ſcientia, quâ excellebat, eo tempore, quo Peleus ducturus eſſet uxorem Philomelam, Actoris Myrmidonis filiam, priùs quidem cum ipſa, credo, collocutum Philomelâ, nempe nequid peccaret in fabula, quam moliretur; poſtea autem hunc ſparſiſſe rumorem, Thetidem, Nereidum unam, Peleo dari uxorem, ac Deos ipſos, ejus conſanguineos, affore nuptiis cum imbre, & ingenti tempeſtate: cumque Aſtrologi hujuſce prædictioni reſpondiſſet eventus, facilè eſſe perſuaſum, quod dixerat: itaque exoleſcente Philomelæ nomine, ſi non apud cordatos, vulgo ſaltem obtinuiſſe, ut Thetis nupſiſſe Peleo crederetur.

Hæc de Thetide nympha, Nereidum unâ: præter quam XLIX aliæ erant Nereides, itidem nymphæ marinæ. Quare nonnulla universè de Nymphis ſubjiciam.

Nympharum valde generalis eſt appellatio, cùm & quædam terris præſint: ut *Oreades*, quæ præfectæ ſunt τοῖς ὄρεσι, hoc eſt, *montibus*. Item *Dryades*, ſylvarum præſides, ſic nuncupatæ à δρυὸς nomine, quo *quercus*, imò omne arborum ac lignorum genus denotatur. Atque eædem, particulâ ἅμα, hoc eſt, *ſimul*, præfixâ, *Hamadryades* vocatæ: quia (ut verbis utar Plutarchi *) ἴσον δένδρῳ τέκμαρ αἰῶνος λαχοῦσαι· *eundem cum arboribus ævi terminum ſortitæ*: quippe cum iis naſcentes, & morientes. Præterea Λειμωνιάδες, quæ præſunt λειμῶσι, hoc eſt, *pratis*, ac *campis*; quarum meminere Sophocles in Philoctete, & Heſychius. Adhæc *Napeæ*: de quibus ſic Servius in illud IV Georg. — *Faciles venerare Napeas*:

* in Erot.

Napeæ, inquit, *vel Naides, fontium nymphæ*. Vbi pro *vel* omnino reſcribe *vallium*, hoc pacto; *Napeæ vallium, Naides fontium nymphæ*. Nam *vallem* dixere νάπην, & νάπος: nempe quia humida, puta à נוף, nuph, hoc eſt, *ſtillare, effundere*. A qua voce Hebræa etiam generale eſt *Nympharum* nomen: ut propriè νύμφη ſit *aqua*. Latini, N in L, ut aliàs ſæpe, converſo, dixere pro eo *lympha*, ſeu *limfa*. Feſtum vide. Propriè igitur convenit *Nympharum* vocabulum Deabus aquarum præſidibus: quæ ex eo dictæ *Hydriades*, vel *Ephydriades*. Meminit præter alios Alexander Ætolus apud Parthenium in Eroticis ‡:

> Αὐτὸς δ᾽ ἐς νύμφας ᾤχετ᾽ Ἐφυδριάδας.
> *Ipſe iter ad nymphas ivit Ephydriadas.*

‡ cap. 14, ſive de Antæo.

Sed utcunque hoc *Nympharum* vocabulum ſit generale, non tamen cenſeo de Nereidibus uſurpari.

CAPVT LXXIX.

De numinibus fluminum, aliarumque aquarum, quæ bibuntur. Qualia Liber, & Osiris. Vt Liber tum sol sit, tum liquor potabilis: & cur Lunæ filius dicatur. Idem cur Cabirorum alter iis fuerit, qui duos solùm agnoscerent: cur item commune Cereri, & Libero, Thalysiorum festum. Maronis locus aliter, ac à viro docto, expositus. Sacrificatum amni Pamiso à Messeniis; Mæandro, & Marsyæ, à Phrygibus. Fontis Clitumni divinus apud Vmbros cultus. Boves ad Clitumnum pascentes aquâ ejus albi fiebant: unde à triumphantibus hinc petebantur, quos mactarent Iovi Capitolino.

HAbemus de præcipuis numinibus marinis: sequitur de iis, per quæ humor potabilis signatur. Hujusmodi est Διόνυσος, sive *Liber*, vel *Bacchus*. Nam, ut antea dictum, idem Græcis Διόνυσος, qui Ægyptiis *Osiris*. Osiris autem, quatenus naturale, non animale est numen, partim est cælestis, & idem est ac Sol; partim subcælestis, & idem est ac Humor potabilis; qualis Aqua Nilotica. Nam mare iis non Osiris est, sed Typho, Osiridi adversus. Similiter igitur Græcis, postquam sacra recepere Ægyptia, nomine Osiridis in Διόνυσον, uti Isidis in Cererem, converso, Liber quidem Cælestis fuit Sol; Subcælestis verò, Aqua, sive Liquor potabilis; qualis pluvia, fluvialis, fontana, & putealis. Vnde caussam arcesso, cur à nonnullis Liber Lunæ filius diceretur. Vlpianus in Orat. Demosthenis contra Midiam: Ἔνιοι δὲ καὶ παῖδα Σελήνης Διόνυσον καλοῦσι*. Nempe eò attenderunt, quòd Luna imperium habeat in Humorem sive Aquam: quod abunde ostensum antea. Hinc quoque rationem elicio ejus, quòd scribit Apollonii scholiastes in primum Argonauticôn: Οἱ δὲ δύο εἶναι τοὺς Καβείρους φασὶ πρότερον· πρεσβύτερον μὲν Δία, νεώτερον δὲ Διόνυσον· *Quidam verò duos primò fuisse ajunt Cabiros; seniorem quidem, Iovem; juniorem autem, Liberum.* Vbi *Iupiter* est calor cælestis; *Liber* est humor subcælestis: quæ duo ad generationem imprimis exiguntur. Nunquam enim Tellus fruges, aut flores, plantamve ullam, producat, nisi, ut cum Catullo loquar†,

—firmet Sol, educet imber.

* *Aliqui & Liberum vocant filium Lunæ.*

† *Carmine nuptiali.*

Etiam ex isto rationem peto, cur agricolis in summo fuerint pretio duo hi Dii; qui iccirco jungi solent; Ceres, & Liber: imò sacris etiam communibus colebantur, quæ dicta sunt Θαλύσια. Menander Rhetor cap. περὶ λαλιᾶς: Τῶν λόγων τὰς ἀπαρχὰς ἀνατιθεὶς τῇ πατρίδι, καὶ τοῖς πολίταις, ὥσπερ τῇ Δήμητρι, καὶ τῷ Διονύσῳ, οἱ γεωργοὶ τὰ Θαλύσια· *Primitias orationum dedicans patriæ, & civibus, ut agricolæ Thalysia Cereri, & Libero.* Nempe per *Cererem* intelligitur Tellus fruges producere idonea: *Liber* autem est Aqua, quâ opus Tellu-

Tellurem humectari, ad rerum generationem. Iunxit hæc numina etiam Maro primo Georg.

Liber, & alma Ceres.

Sed quod sequitur, *— Vestro si munere Tellus,*

Chaoniam pingui glandem mutavit aristâ:

id minimè ad utrumque numen pertinet: licet vir doctissimus id collegerit ex eo, quòd poeta, *vestro* dicat *munere*. Quippe communiter quidem ait, *vestro si munere*: sed de utroque numine mox alia partiliter subdit: ratione quidem Cereris Chaoniâ de aristâ, quia Dea hæc dicitur docuisse sationem, & usum frugum loco glandium; ratione autem Liberi, quod continuò subjicitur,

Poculáque inventis Acheloïa miscuit uvis.

Liber enim est, qui monstrâsse creditus plantationem vitium, & aquæ vinique mixturam. Vnde eâdem liquet, poetam hæc numina non tam φυσικῶς consideràsse, Stoicorum more; quàm ἱστορικῶς, secundùm Theologiam civilem.

Sed de aqua potabili hoc generatim dictum esto. At verò particulatim etiam pro numine culti sunt fluvii. Sic Sybotas, Dotadæ filius, instituit apud Messenios, ut Reges Pamiso amni sacra facerent: quemadmodum testis est Pausanias in Messenicis. Itidem Phryges sacrificarunt Mæandro, & Marsyæ, fluminibus: quamquam hi ad barbaros potiùs pertineant, quàm Græcos; quando Phrygia κατ' ἐξοχὴν *Barbaria* est nominata: de quo abunde dictum nobis in Oratoriis Institutionibus lib. IV, cap. X, sect. V.

De fonte Clitumni, Vmbriæ fluvii, sic inter alia Plinius Novocomensis lib. VIII, epist. VIII ad Romanum: *Rigor aquæ certaverit nivibus; nec color cedit. Adjacet templum priscum, & religiosum. stat Clitumnus ipse, amictus ornatusque prætextâ. præsens numen, atque etiam fatidicum, indicant sortes. Sparsa sunt circa castella complura; totidemque Dei simulachra. sua cuique veneratio, suum nomen: quibusdam verò etiam fontes. nam, præter illum, quasi parentem cæterorum, sunt minores, capite discreti, sed flumini miscentur.* Et paullò pòst: *In summa nihil erit, ex quo non capias voluptatem. nam studebis quoque; & leges multa multorum omnibus columnis, omnibus parietibus inscripta, quibus fons ille, deusque celebratur.* Quin Clitumno huic *Iovis* nomen dedere. Nam templum, quod juxta nemus, dixere *Iovis Clitumni*. Vnde Vibius Sequester in catalogo fluminum: *Clitumnus, Vmbriæ: ubi Iupiter eodem nomine est.* Dixeris hic de cultu fluminum agi, non Dei, qui præsideat fluvio. Sed Deus, qui flumini præesset, pars ejus censebatur; ut anima hominis. De quo & dictum antea, & pluribus infra agetur. Tanto autem honore cur Clitumnum dignarentur,

laudes

laudes ejus faciebant, à Plinio fusè memoratæ, eâ, quâ dixi, epiſtolâ. Sed mirum in iis præteriri illam, quòd boves, juxta amnem hunc paſcentes, albi redderentur; ac propterea hinc peterentur boves, qui cæderentur à triumphantibus. Virgil. III Georg.

Hinc albi, Clitumne, greges, & maxima taurus
Victima, ſæpe tuo perfuſi flumine ſacro,
Romanos ad templa Deûm duxere triumphos.

Vbi ſic Iunius Philargyrus: *Clitumnus & Deus, & lacus, in finibus Spoletinorum; ex quo bibentia pecora alba fiunt.* Ad ritum autem triumphantium, quem dixi, reſpexit etiam Claudianus in Panegyrico de VI Honorii conſulatu:

Quin & Clitumni ſacras victoribus undas,
Candida quæ Latiis præbent armenta triumphis,
Viſere cura fuit.

CAPVT LXXX.

Apud Samios puteus, niſi pluteus *legendum, Iunoni erat ſacer.* Naïdum *nomen unde ſit, & quibus propriè conveniat. Nymphæ* Κρηνίδες, *ſive* Πηγαῖαι, Ποταμίδες, *ſive* Επιποταμίδες, Λιμναῖαι, *ſive* Λιμνάδες, *ac denique* Φρεαλιαῖαι. *Cur Pegaſus ungulâ ſuâ aperuiſſe Hippocrenen fingatur. Vt per* Pegaſum *quandoque intelligatur navis, & quæ rei hujus ratio ſit. Etiam in poëtarum fabulis* equum *dici pro* nave; *uti &* currum *pro eodem poſuere. De Salmacide nympha, & Arethuſa, quam Alpheus ſubire credebatur: fabuláque ea refellitur. De delubro ſacri Fontis, dicato Camenis, & aquæ ejus uſu in Veſtalium ſacris, ejuſque cuſtodia, & ut per* Camenas *etiam aquæ intelligantur. Blanduſiæ fonti ſacrificatum hædo: ut capro faciebant Libero, & Tempeſtatibus.* Iſmenides, Pactolides, *& aliæ fluviales nymphæ. An & in his locus debeatur Annæ Perannæ: deque Iuturnæ nomine, ac templo.*

ATque hæc maſcula ſunt aquarum, quæ bibuntur, numina. Venio ad muliebria; quale eſt, quod apud Arnobium legas in ſexto contra gentes: *Aëthlius memorat, ante uſum diſciplinamq; fictorum, puteum Samios* (coluiſſe) *pro Iunone.* Sed fortaſſe puteus is non pro Iunone habitus, ſed Iunoni ſacratus: de quo certiora afferremus, ſi exſtaret Aëthlius ille, Athenæo * etiam, & Clementi Alexandrino †, memoratus. Imò ne *puteus* quidem, ſed *pluteus*, legendum videtur: quando, ut Theodoro Cantero * jam ante nos monitum, σανίδα pro eo eſt apud Clementem Alexandrinum. Quare, miſſâ Iunone, nunc de nymphis dicam antea indictis, hoc eſt, iis, quæ à marinis differant. Harum aliæ ſic nomine vocantur generali, ſed quod uſus ad aquam potabilem reſtrinxerit: aliæ particulari, non tamen certi fluminis,

* *lib. 14, idque gemino loco.*
† *Admonitione ad Gentes.*
* *lib. 2 Var. Lect. cap. 22.*

minis, aut fontis proprio : aliæ denique certi ſunt fluminis, aut fontis.

Primi generis ſunt *Naides*, ſive *Naïades* : quarum appellatio eſt à fluxu. Nam *νάειν fluere* ; unde *Naides*, quaſi *Fluonias* diceres. Licet verò omnis aqua fluat; *Naidum* tamen nomen nuſpiam, puto, de Nereidibus ſumitur; ſed de fluminum, fontium, ſtagnorum, puteorum, Nymphis. Firmat iſta tam de origine vocabuli, quam ejus particulari uſu, Porphyrius, de antro Nympharum, apud Homerum : Καὶ τὸ νύμφαις ἀνέθεσαν ἄντρα, καὶ τούτων μάλιστα ταῖς Ναΐσιν, αἳ ἐπὶ πηγῶν εἰσὶ, κἀκ τῶν ὑδάτων, ἀφ' ὧν εἰσὶ ῥοαὶ, Ναΐδες ἐκαλοῦντο. *Etiam antra Nymphis conſecraverunt, maximéque Naidibus, quæ fontibus præſunt, & ab aquarum fluxu Naides dicuntur.* Ac poſtea : Νυμφῶν οὐκ Ὀρεστιάδων, οὐ δὲ Ἀγραίων, ἢ τινῶν τοιούτων, ἀλλὰ Ναΐδων, αἳ ἀπὸ τῶν ναμάτων οὕτω κέκληνται. Νύμφας δὲ Ναΐδας λέγομεν, καὶ τὰς τῶν ὑδάτων προεστώσας δυνάμεις ἰδίως· *Non Montanarum nympharum, aut Agreſtium, vel ſimilium; ſed Naidum, quæ à fluxibus ſic dicuntur. Nymphas verò Naidas dicimus peculiariter poteſtates, quæ aquis præſunt.* Et aliquanto pòſt : Ἀνακείσθω δὲ τὸ προκείμενον ἄντρον ψυχαῖς, καὶ ταῖς μερικωτέραις ἐν δυνάμεσι νύμφαις, αἳ ναμάτων, καὶ πηγῶν προεστῶσαι· Πηγαῖαί τε, καὶ Ναΐδες, διὰ τοῦτο κέκληνται. *Pro confeſſo igitur habeatur, antrum hoc ſacratum eſſe animis, & magis particularibus poteſtatibus : puta Nymphis, quæ fluxui, ac fontibus, ſunt præfectæ ; eoque Fontanæ, ac Naïdes,* (quaſi Fluoniæ) *dicuntur.*

At particulares magis appellationes, ut jam dicere ſum aggreſſus, vel fontium ſunt, vel fluviorum, vel ſtagnorum, vel puteorum. Illæ fontium ex re dicuntur Κρηνίδες, ſive Πηγαῖαι, prout vocantur Porphyrio, loco proximè memorato. Imò & Homeri † eſt :

† *Odyſſ.* P, 241.

> Νύμφαι Κρηναῖαι, κοῦραι Διός. ——
>
> *Nymphæ Fontanæ, gnatæ Iovis.* ——

Quæ fluviorum erant, dictæ Ποταμΐδες, vel Ἐπιποταμΐδες. Meminit vetus Papinii interpres in III Thebaidos.

Quæ ſtagnorum creditæ, nominabantur tum Λιμναῖαι, pro quo perperam Λημναῖαι eſt apud Apollonii interpretem, & Phavorinum ; tum etiam Λιμνάδες ; ut Theocrito, Idyll. V :

> Οὐ μὰν, οὔτ' αὐτὰς τὰς Λιμνάδας, ὦ 'γαθὲ νύμφας :
>
> *Non per, non ipſas per Limnades, ô bone, nymphas.*

Atque hinc *Limniaces* nomen finxit Naſo in V Metam. Fab. I :

> *Edita Limniace vitreis peperiſſe ſub undis*
>
> *Creditur.*

Denique & puteis ſuas eſſe Nymphas, docet Artemidorus lib. II, cap. XXII : ubi cœlibi, & ἄπαιδι *, uxorem ait, & liberos portendi, ſi in ſomnio viderit puteum domi : ac rationem hanc adducit : Νύμφαι γὰρ εἰσιν ἐν τῷ φρέατι· *Nymphæ enim ſunt in puteo.* Atque hæc universè de nymphis fluvialibus

* *liberis carenti.*

 libus

libus ac cæteris; quarum appellatio magis communis eſt, quàm propria; quia pluribus eâdem convenit ratione. Nunc vocabula adferam, quæ certi ſunt fontis, aut fluminis, aut ſtagni; eóque propriè magis propria dicuntur.

Initium faciam à propriis fontium nominibus, ſive quoniam inde fluviis origo, ſive quia fontium aqua ſit aliis purior, & aëri ſimilior: unde etiam in altos adſcendit montes, equi inſtar alati. Eáque res cauſſam præbuit fabulæ de Pegaſo, percuſſu ungulæ, dum cælos petit in Helicone, monte Bœotiæ altiſſimo, aperiente fontem, nomine *Hippocrenen*, quaſi *equi fontem* dicas. Atque hoc ipſo etiam *Pegàſi* nomine firmatur: ut quod ſit à πηγὴ, quo *fons* ſignificatur. Etſi fatendum, quandoque accipi pro nave: ut cùm Bellerophon dicitur Pegaſo vectus avolâſſe. Sed qui ſic *Pegaſi* voce utebantur, potiùs formarunt hoc vocabulum à πήγω, ſive πηγνύω, vel πήγνυμι *: nempe quia è tabulis naves compingantur. Ac facilè hominibus aſſentio doctiſſimis, qui etiam per equos intelligunt naves, cùm Neptunus dicitur Ἵππιος, ſive *Equeſtris*: item in fabula de Heſione, Laomedontis filia, marino expoſitâ ceto, & eam liberaturis Hercule, ac Telamone; ſed præmii loco depoſcentibus, tum ut Heſionen in Græciam abducere liceret; tum etiam equos regios ſuper aquas, imò & ariſtas, ambulantes, hoc eſt, velociſſimas navium è claſſe Laomedontis. Hanc equorum, & navigiorum, ſimilitudinem etiam Artemidorus indicat Oneirocriticôn lib. I, cap. LVIII. Eſtque ſimilis tralatio, cum Catullus † navem Argo vocat

— levi volitantem flamine currum.

* *pango, ſive compingo.*

† *Carm. de nuptiis Pelei, & Thetidos.*

De cujuſmodi formis loquendi diximus Oratoriarum Inſtitut. lib. IV, cap. VI, ſect. II. Sed ad fontes redeamus.

Talis Salmacis Nympha ſive Nais. Vtroque enim modo ſemel iterumque dicitur Ovidio IV Met. fab. XI. Eſt verò Salmacis Halicarnaſſi fons in Caria: cujus aqua vulgò effeminare credebatur. Vide de eo Strabonem in XIV, Vitruvium lib. II, cap. VIII, Feſtum in *Salmacis*, & quæ annotavimus ad Tragicorum fragmenta *. Talis quoque *Arethuſa*: quam Ovidius in V Metam. narrantem inducit, ut ab Alpheo (is Elidis fluvius) adamata, ſubter terras mariáque profugerit in Siciliam, atque hic eam, ſed proſequente eò uſque Alpheo, favente autem, quam coleret, Dianâ, exceperit Ortygia inſula, quæ & Naſſos, quaſi νῆσος. Claudit poëta fabulam his verbis: *— Cæcis ego merſa cavernis*

Advehor Ortygiam; quæ me cognomine divæ
Grata meæ ſuperas eduxit prima ſub auras.

* *in ea, quæ petita ſunt ex Ennii tragœdia incerta.*

Fabulæ inde origo, quia ſic vulgo eſſet perſuaſum, Alpheum influere in Arethuſam: quod eo nitebatur, quia quæ in Elidis Alpheum infunderentur,

tur, hæc in Arethusæ fonte postmodo comparerent. Creditum enim, quincto quoque anno, quo ludi celebrarentur Olympiaci, impuram esse aquam Arethusæ ex eo, quòd in Elide tum equi, se abluendo, aquas sordidarent. Sed enim hanc sententiam, quàm tot ex Græcis, & Romanis, in his Pindarus, ac Timæus *, amplexi fuere, solidè eo refellit Strabo in sexto; quòd Alpheum constet in mare incurrere Peloponnesiacum; ac proinde absurdè dicatur, per CCCC amplius milliaria subterraneis meatibus ferri sub mare sic, ut non intermisceat illi undam suam. Alterum etiam adduxere argumentum, quòd patera quædam prolapsa in Alpheum delata sit in Arethusam. Sed enim huic quoque occurrit Strabo: nec tamen, quid voluerit, satis est apertum, quia, injuriâ temporum, aliquot est verborum defectus. Cæterùm aut dixit hoc, aut dicere potuit, stultè credi, subterraneos illos meatus per tam ingens intervallum, sic quà patera deferretur, fuisse ubique æquabiles, ut nuspiam illa adhæreresceret.

* *etiam apud Antigonum Carystium Histor. Mir. cap.* 155.

Ab Arethusa Sicula me refero ad Romanum Camenarum fontem: qui & in Deos relatus, ac delubro honoratus fuit. Cicero III de Divinat. *Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit.* Iuvenalis sat. III:

> *Nunc sacri Fontis nemus, & delubra locantur*
> *Iudæis.*

Fons iste erat extra portam Capenam in luco, quem medium irrigabat: fontemque eum Numa consecrârat Camenis, quibuscum sibi colloquia esse fingebat: ut est apud Plutarchum †. Addit verò: Τὴν δὲ πηγὴν, ἣ καταρδεῖ τὸ χωρίον, ὕδωρ ἱερὸν ἀποδεῖξαι ταῖς ἑστιάσι παρθένοις, ὅπως λαμβάνουσαι καθημέραν, ἁγνίζωσι καὶ ῥαίνωσι τὸ ἀνάκτορον· *Fontem, qui locum irrigat, Aquam sacram attribuisse virginibus Vestalibus, ut quotidie inde haurirent ad purificandum, & adspergendum sacram ædem.* Sanè non quavis aquâ licebat uti Vestalibus, sed jugi; qualis ista Vestæ sacrata. Resides refugisse, indicat & Festus in *Muries*; quomodo veteres pro *Muria* dixere, ut *materia*, & *materies*. Verba sunt Festi: *Muries est, quemadmodum Veranius docet, ea quæ fit ex sale sordido in pila pinsato ‡, & in ollam fritilem * conjecto, ibique operto, gypsatoque, & in furno percocto, cui Virgines Vestales serrâ ferreâ secto, & in seriam conjecto, quæ est intus in æde Vestæ in penu exteriore, aquam jugem, vel quamlibet, præterquam quæ per fistulas venit, addunt, atque ea demum in sacrificiis utuntur.* Vnde aquam illam jugem hauserint, liquet ex Plutarchi loco antè memorato. Nec dubito, quin aquæ hujus custodiam spectarint Suidas, ac Cedrenus, cùm virginibus ajunt Vestalibus commissam pariter fuisse ignis, & aquæ, custodiam. Quomodo &, ex Strabonis XV, Persas constat Ignem pariter, & Aquam coluisse. Vt ad Camenarum redeam fontem, per *Camenas* μυθικῶς † intelligi aquas, etiam Tertullianus ait lib. I adversus Marcionem cap. XIII: *Ipsa quoque* vulga-

† *in Numa.*

‡ *vel* pinsito *legendum, vel potius* pisato, *ut est in codice Farnesiano. Vt* cubare, *&* cumbere; *sic* pisare, *&* pinsere.

* *Farnesianus codex*, fictilem: *quod verius.*

† *ex fabulari interpretatione.*

vulgaris superstitio communis idololatriæ, cùm in simulachris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Iovem in substantiam fervidam, & Iunonem ejus in aerem: item Vestam in ignem, & Camenas in aquas.

Similiter Blandusiæ fons in Sabinis prope oppidum Regillum, Nympharum aliarum instar, honore affectus divino. Horatius Carminum lib. III, od. XIII:

> *O fons Blandusiæ, splendidior vitro,*
> *Dulci digne mero, non sine floribus,*
> *Cras donaberis hœdo.*

Vbi hœdi potissimum meminit, quia is sacrificaretur Nymphis. Vnde & hœdi caput Romæ insculptum visitur aræ exiguæ quadratæ, quæ sacrata Cœruleo fonti. Inscriptionem ejus Pighius, qui illam vidit, refert initio septimi Annalium Romanorum. Nempe eâdem de caussâ, ob quam caprum immolabant Libero; qui & ipse præses humoris erat potabilis; uti dictum. Hinc idem Horatius lib. III, od. VIII:

> *Voveram dulces epulas, & album*
> *Libero caprum.*

Item Tempestati: quò pertinet hoc lib. Epod. od. X:

> *Libidinosus immolabitur caper,*
> *Et agna Tempestatibus.*

De fontanis nymphis satis. Nam omnes enarrare non est hujus instituti. Sufficit, quòd ex istis facile sit statuere de cæteris. Accedo igitur ad Flumineas: quales *Ismenides*, præsides Ismeni in Bœotia fluvii. Idem Ovid. III Metam. *Thuraque dant, sanctasque colunt Ismenides aras.*
Item *Ionides*; quæ fontem habuere, & templum, prope Cytheron fluvium in Eliensium agro. Vide de iis Pausaniam, in Eliacorum posteriori. Similiter *Pactolides, Anigrides*, aliæ à fluviis sic vocatæ. Nec Græcis modò, sed & Romanis; ut *Tiberiades*. Etiam his accenseri solet *Anna Perenna*; juxta illud Ovidii II Fast.

> *Ipsa loqui visa est. Placidi sum nympha Numici.*
> *Amne perenne latens Anna Perenna vocor.*

Sed libro primo cap. XII ostendimus, idibus Martiis Romanos à numine poscere solitos, ut annum, quem exorsi essent, feliciter transigere daretur: & quia exiguum id esset, si unicum duntaxat annum superviverent, eo rogâsse etiam, ut perennarent, hoc est, complures annos superessent; quod Latini dicunt *perennare*; ut Columella de Arboribus cap. XVI: *In ea fructus diutius perennat.* Nec dubium, quin inde nomen finxerint *Annæ Perennæ*. Itaque & Ovidius ex eo colligit, Martium veteris fuisse anni initium,

tium, quod tunc Annæ Perennæ fierent ſacra. Neque enim vota hujuſce-modi, niſi anno ineunte, ſatis conveniſſent. Poetam ipſum audiamus in III Faſtorum:

Nec mihi parva fides, annos hinc iſſe priores,
Anna quòd hoc cœpta eſt menſe Perenna coli.

Annotavit Scaliger ad Feſtum in *Perenne*, populum omnem ſolere Idibus Martiis tranſire amnem auſpicatò, quò Annæ Perennæ ſacrum faceret. Vellem antiquum ejus rei laudâſſet auctorem. Nec enim ad Annam hanc pertinet, quòd prætores, vel proprætores, ad bellum ituri, auſpicatò amnem tranſirent: cujus rei teſtis Tullius in ſecundo de Divin. Vbi perperam libri quidam, *per omnes tranſeant*; pro, *per amnis*: ut etiam habet editio vetuſtiſſima, atque adeò omnium princeps. Nihilo magis ad Annam attinet primum Catulli epigramma: ubi corrigunt,

— Quod, ô Perenna virgo,
Plus uno maneat perenne ſeclo.

Nec enim Anna ſtudiis præerat, ut libris daret perennitatem: ſed hoc erat Palladis, eruditorum, & eruditionis *patronæ*: ut quin *patrona* rectum ſit, minimè debeat dubitari. Nam nihilo rectius *patrima*; de quo alibi * actum nobis.

* *Grammaticarum inſtitutionum lib. 2, cap. 23.*

His, quæ de fontibus, & fluminibus, diximus, ſubdam de nympha Iuturna; quod nomen & fontis, & fluminis, & lacus ſive ſtagni, fuit. Iuno quidem apud Maronem in XII appellat

— Deam, ſtagnis quæ, fluminibuſque ſonoris,
Præſidet: mox item ſic compellat,
Diva, decus fluviorum. —

Vbi ſic Servius: *Iuturna fons eſt in Italia ſaluberrimus, cui nomen à juvando eſt inditum.* Lacum etiam appellat Ovidius II Faſt.

Circa Iuturnæ compoſuere lacus.

Item *ſtagnum* nominat VI Faſt.

Quæ ſimul ac tetigit Iuturnæ ſtagna ſororis.

Naidis verò ei competere nomen, oſtendit, quòd mox Naida Laram ſic Iunoni loquentem inducit:

Naida Iuturnam vir tuus, inquit, amat.

Vnde *Iuturnæ* nomen ſit, docet Varro in IV de L. L. *Nympha Iuturna; quæ juvaret. Itaque multi, propter id nomen, hinc aquam petere ſolent.* Idem ἔτυμον adducit Servius in XII Æn. Ac rationem his verbis ſubdit, quòd, *cùm naturaliter omnis aqua noxia ſit extraneorum corporibus, hic omnibus ſaluberrimus fons eſt.* Vbi pro *extraneorum* debere *ægrotorum* legi, ex Varronis etiam verbis liquet. Nempe, ut putarunt, à *ſatu*, hoc eſt, ſatione, dici *Saturnum*;

 ſic à

ſic à *jutum*, hoc eſt, adjuvando, *Iuturnam* vocari, judicavit. Sed *Saturnus* aliunde eſt, ut alibi dicimus. Et ſi conjecturæ eſt locus, quid ſi, ut *Iupiter* eſt ex *Iovipater*, quod integrè *pater Iovis*; ubi *Iovis* eſt rectus: ſimiliter *Iuturna*, ſit ex *Ioviturna*: ut verum quidem nomen fuerit *Turna*, quando frater ejus *Turnus* nominatus: ſed hæc *Ioviturna* ſit nominata, quia à Iove ſit adamata: ſive id ſecundùm fabulam intelligas, de qua Ovidius II Faſtor. ſive φυσικῶς, propter ſalubritatem, quæ à Iove, hoc eſt, cælitus obtingit. Templum Iuturnæ in campo Martio, prope aquam Virgineam, fuit: ut non modò ex P. Victore conſtat, ſed etiam iſto Ovid. Faſt. VI:

Te quoque lux eadem, Turni ſoror, æde recepit;
Hic ubi virgineâ campus obitur aquâ.

CAPVT LXXXI.

Deorum juramentum per Stygis majeſtatem, ac quæ pejerantium pœna. Stygis ἔτυμον *triplex.* Silentes *pro* Manibus. *Stygis Arcadicæ natura: præter quam & alteram eſſe in Campania, ubi & alteri Cimmerii: quæque poetæ de Styge, atque aliis inferorum fluviis, fabulantur, quæ item de Cimmeriis Stygi vicinis prodidere, ea non tam petita eſſe ab Styge Arcadiæ, vel Cimmeriis circa Mæotidem, ac Boſporum Cimmerium: ſed Italicâ Styge, & Cimmeriis ejuſdem terræ. Vnde Bajarum calor. Cur Avernus ante Auguſti tempora gravem exhalârit odorem, poſteaque is tractus à ſalubritate fuerit commendatus.* Styx, & Acheron, *pro Averno Italiæ. Eſſe & cùm alibi, tum in Epiro, Acheronta; uti & Cocytum. Cocyti nomen non competere primò inferorum fluvio; ſed eò eſſe tranſlatum: uti factum quoque in* gehenna.

AC de aquis quidem ſuperis, & uſui aptis humano, quod ſatis eſt, dixiſſe me puto: conſequi videtur, ut breviter exponam de aquarum illis, quæ apud ſuperos quidem ſunt, ſed infames; eoque à poetis ad inferos transferuntur. Hujuſmodi ſunt Styx, Acheron, Pyriphlegethon, & Cocytus: quæ quatuor inferorum flumina facit Homerus Iliad. X. His adde Avernum, quo ad inferos itur. Dicam de ſingulis.

Stygis tanta fuit veneratio, ut per hanc ſolam Deos jurare crederetur. Notum ex Homero*, Heſiodo†, Apollonio‡. Item Marone*, Ovidio†, Seneca‡. Eſt & Appuleji VI Metam. *Diis etiam, ipſique Iovi formidabiles aquas iſtas Stygias vel fando comperiſti? quodque vos dejeratis per numina Deorum, Deos per Stygis majeſtatem ſolere?* Notum quoque illud Auſonii in Technopægnii parte eâ, quæ eſt de Diis:

Quæque piat Divûm perjuria nocticolor Styx.

Fabula eſt hujuſmodi. Iupiter cum in pugna adverſus gigantes propitiam,

* *Iliad.* O.
† *Theogon.*
‡ *lib.* 2 *Argon.*
* 9 & 12 *Æn.*
† *Metam.* I.
‡ *Hercul. Fur.*

tiam sensisset Victoriam, Stygis filiam, hanc matri habuit gratiam, ut per eam Dii omnes jurarent: quique eorum pejerassent, hi annum integrum, secundùm Hesiodum *, jacerent νήυτμοι, hoc est, ἀϋτμῆς, sive spiritus atque animæ expertes. Orpheus tamen paullo aliter: ut indicat his verbis Servius ad VI Æn. *Fertur namque ab Orpheo, quòd Dii pejerantes per Stygiam paludem novem millibus annorum puniuntur in Tartaro.*

* Theogon. vers. 795.

Quod si *Stygis* nomen primò competit paludi apud inferos, dici possit, Στύγα esse ex שְׁתִיקָה, *setika*, eliso scheva, ut fiat *stika*. Notat setika *silentium*, à שָׁתַק, *siluit*. Vox apta defunctorum animis. Maro in VI:

— Umbræque silentes,
Et Chaos, & Phlegethon, loca nocte silentia latè.

Et de Minoë ibidem: *— Ille silentum*
Concilium vocat.

Sed non censeo, *Stygis* nomen primò attributum fluvio inferorum. Quare si à silentio sit appellatio: fuerit ex eo, quia locus ejus esset silens, quippe qui solitarius foret, nullis frequentantibus aquam tantopere exosam. Imò fortassis ex eo ipso nomen, quia exosa foret. Nempe ἀπὸ τοῦ στυγεῖν, hoc est, *odisse, aversari, reformidare.*

Sed sic quoque in quæstionem venit, ubi Stygis ille fluvius sit, unde ad fictum inferorum flumen nomen fuit accommodatum. De hoc duplex opinio est. Una vulgatior; de qua priùs dicam. Nempe ut intelligatur Styx illa ad Nonacrin, Arcadiæ oppidum, profluens ex rupe prærupta, atque inde delabens ad fluvium Crathin. Est ea frigidissima, partim à venæ profunditate, partim etiam à mistura hydrargyri sive argenti vivi, vel etiam nitri. Hinc est, quòd aqua ejus epota confestim enecet; nec vasa vel vitrea, vel lapidea, aut ossea, aut ferrea, aliusve metalli, vim ejus sustineant, sed solâ equi, aut mulæ, vel asini Indici ungulâ possit contineri. Eoque veneno Alexander ab Antipatri filio Cassandro interemtus perhibetur. Vide, præter eos, qui Alexandri vitam reliquere, Antigonum Carystium Histor. Mirab. cap. CLXXIV, Vitruvium lib. VIII, cap. III, Strabonem lib. VIII, Plinium lib. II, cap. CIII, & lib. XXX, cap. XVI, Plutarchum de primo frigido, Ælianum lib. X de Animalibus cap. XL, Pausaniam in Arcadicis, item apud Photium in Μυριοβίβλῳ, tum Isidorum in Damascii vita, tum Ptolemæum Hephæstionem initio tertii Historiarum: alios item, in his Grammaticos etiam, ut Eustathium in Iliad. Θ: ex junioribus autem, Paullum Leopardum Emendationum lib. IV, cap. VIII, & Andream Schottum in vita Demosthenis ad Olympiadis CXIV, an. I, sive Demosthenis LVIII.

Nec tamen existimandum, solùm Arcadiæ Styga occasionem præbuisse com-

commento de inferna Styge. Imò contrà videtur, Homerum, eorum, quæ de Styge, Acheronte, & aliis inferorum fluminibus, tradidit, vel præcipuè occasionem cepisse ex calidis illis fontibus Campaniæ prope Lucrinum, & Avernum lacum; ubi & Cimmerii ab eo collocantur, qui nec orientem vident Solem, nec occidentem. Hoc cognoscere est ex Odyss. decimo: ubi Circe, cui domicilium in Circeio, novi Latii monte, sic alloquitur Vlyssem à se proficiscentem ad Cimmerios: quod unius diei iter facit *:

* vers. 511, & seqq.

Νῆα μὲν αὐτοῦ κέλσαι ἐπ' Ὠκεανῷ βαθυδίνῃ·
Αὐτὸς δ' εἰς Ἀΐδεω ἰέναι δόμον εὐρώεντα.
Ενθα μὲν εἰς Ἀχέροντα, Πυριφλεγέθων τε ῥέουσι,
Κωκυτός θ', ὃς δὴ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ.
Navem quidem illic siste in Oceano profundorum vorticum.
Ipse autem in Plutonis eas domum obscuram:
Vbi in Acherontem, Pyriphlegeton fluunt,
Et Cocytus, qui Stygiæ aquæ est emanatio.

Cimmerios verò hîc statui à poeta, atque ad eos unâ à Circejo die pervenisse, indicant illa Vlyssis initio lib. XIII:

Τῆς δὲ πανημερίης τέταθ' ἱστία παντοπορούσης,
Δύσετό τ' ἠέλιος, σκιόωντό τε πᾶσαι ἀγυιαί·
Ηδ' ἐς πείραθ' ἵκανε βαθυρρόου ὠκεάνοιο·
Ενθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε,
Ηέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι· οὐδέ ποτ' αὐτοὺς
Ηέλιος φαέθων ἐπιδέρκεται ἀκτίνεσσιν.
Totâ autem die passis velis per mare navigavimus.
Occidit & Sol, omnesque vici inumbrababantur.
Illa (navis nostra) *ad fines pervenit profundi Oceani.*
Hic erat Cimmeriorum hominum populus, & oppidum;
Qui caligine, & nubibus (sunt) *contecti; neque unquam eos*
Sol lucidus intuetur radiis.

Audiamus & Lycophronem in Cassandra:

Βαιοῦ δ' ἀμείψας τοῦ κυβερνήτου τάφον,
Καὶ Κιμμέρων ἔπαυλα, καὶ Ἀχερουσίαν
Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν,
Πυριφλεγές τε ῥεῖθρον, ἔνθα δύσβατος
Τείνει πρὸς αἴθραν κρᾶτα πολυδέγμων λόφος·
Εξ οὗ τὰ πάντα χύτλα, καὶ πᾶσαι μυχῶν
Πηγαὶ κατ' Αὐσονῖτιν ἕλκονται χθόνα,
Λίμνην τ' ἄορνον, ἀμφιτορνωτὴν βρόχῳ,
Καὶ χεῦμα Κωκυταῖο λαβρωθὲν σκότῳ

Στυγὸς

Στυγὸς κελαινῆς νασμὸν, ἔνθα Τερμιεὺς
Ορκωμότυς ἔτευξεν ἀφθίτοις ἕδρας.
Baji porrò transiens nautæ sepulchrum,
Et Cimmeriorum domicilia, Acherusiamque
Procellis fluctuantem undæ scaturiginem,
Et Pyriphlegethontem fluvium, ubi difficilis adscensu
Tollit in æthera caput capax collis;
Vnde omnia fluenta, & omnes specuum
Fontes per Ausoniam emanant terram;
Paludemque Avernam, circumductam laqueo,
Et fluentum Cocyti, absorptum tenebris.
Stygis nigræ fluvium; ubi Terminus
Iurisjurandi statuit Diis sedes.

Liquidò in Ausonia, Italiæ parte, & Cimmerios, & Acherontem, & Pyriphlegethontem, & Stygis fluvium, reponit. Etiam hosce Homeri Cimmerios non juxta Bosphorum, sed magnæ Græciæ Avernum, constituunt Strabo lib. I, Plinius Hist. Nat. lib. III, cap. V, Maximus Tyrius dissertatione XXVI, & Festus his verbis: *Cimmerii dicuntur homines, qui frigoribus occupatas terras incolunt: quales fuerunt inter Bajas, & Cumas, in ea regione, in qua convallis satis eminenti jugo circumdata est, quæ neque matutino, neque vespertino tempore, Sole contegitur.* Sic igitur colligimus: Homero, vel iis, quos secutus est Homerus, fingendi istos inferorum fluvios occasionem eo præbitam esse, quòd illa Campaniæ pars, ubi Avernus, & Bajæ sunt, tot calidos habeat fontes, & priscis temporibus gravissimi odoris.

Caussa autem istorum est à sulfure, & ignibus subterraneis: unde ea loca describens Dio lib. XLVIII: Τὰ ὄρη ταῦτα, πρὸς τῇ ἔνδον θαλάσσαις ὄντα, πηγὰς πυρός τε ἅμα πολλῦ καὶ ὕδατος συμμιγῦς ἔχει· *Montes illi, qui sunt ad interiorem maris sinum, fontes habent ignis multi cum aqua commixti.* Ac similiter Strabo in quincto: ubi cur Dicæarchia, quæ Averno est proxima, aliter vocetur *Puteoli*, caussam hanc adducit, ὅτι τὸ χωρίον ἐκεῖ θείυ πλῆρές ἐστι, καὶ πυρὸς, καὶ θερμῶν ὑδάτων· *quòd omnis ille tractus sit plenus sulfuris, & ignis, & calidarum aquarum.* Itidem Varro in quarto de L. L. *A puteis oppidum Puteoli, quòd sint circa eum locum aquæ frigidæ, & calidæ multæ. nisi à putore potiùs, quòd putidus sit odoribus sæpe ex sulfure, & alumine.* Posteriorem rationem adducit & Festus. Clarè etiam de Averno sic Servius in III Æn. *Hic Averni lacus antè sylvarum densitate sic ambiebatur, ut exhalans inde per angustias aquæ sulphureæ odor gravissimus supervolantes aves necaret: unde & Avernus dictus est, quasi ἄορνος: quam rem Augustus Cæsar intelligens, dejectis sylvis, ex pestilentibus amœna reddidit loca.* Tria hinc cognoscimus. Vnum spectat nomen

men Αορνυ, unde digamma inserto, & vocali quartâ abeunte in secundam, ut in aliis fit trecentis, *Avernum* fecere Latini. Αορνος autem, quia, quæ advolarint aves, fœtore loci emoriebantur; ut est apud Antigonum Carystium cap. CLXVI. Qui & addit, similem esse amnem in Sarmatia, secundùm Heraclidem. Quamquam verò & idem de Averno traditum sit à Lucretio lib. VI, & ex Varrone à Plinio lib. XXXI, cap. II: pro fabula tamen habet Strabo lib. V. Alterum est, quòd Servius caussam graveolentiæ refert in aquas ejus sulfureas, & densitatem sylvæ. Adde altitudinem collium, quibus ambitur. Nam & Aristoteli in Admirandis traditum est, περικεῖσθαι λόφους κύκλῳ· τὸ ὕψος οὐκ ἔλαττον τριῶν σταδίων· *circumdari collibus: quorum altitudo non minor sit, quàm trium stadiorum.* Denique addit Servius, ut Augustus exciderit sylvam superincumbentem. Quod ab Agrippa, sed jussu Augusti, factum esse, Strabo narrat in quincto. Inde igitur loci in posterum salubritas: quò respiciens Silius ait in XII:

Ille olim populis dictum Styga, nomine verso,
Stagna inter celebrem nunc mitia monstrat Avernum.

Vbi videmus, Stygis etiam nomen, quam in Arcadia posuimus, Averni in Campania putâsse. Itidem Acheronta hic collocat, & calorem ejus à sulfure esse, & ignibus, tradit Servius in illud VI Æn.

— tenebrosa palus Acheronte refuso:

Paludem pro lacu posuit. Nam Avernum significat: quem vult nasci de Acherontis æstuariis. Et mox: *Acheron fluvius dicitur inferorum, quasi sine gaudio. Sed constat locum esse haut longè à Bajis undique montibus septum; adeò ut nec orientem, nec occidentem Solem possit adspicere; sed tantùm medium diem. Quod autem dicitur ignibus plenus, hæc ratio est: omnia vicina illic loca calidis, & sulfuratis locis scatent.*

Nec tamen in sola Campania Acheron est: sed & ejus nominis fluvius prope Heracleam Ponti, item alter Epirotarum, alius item Elidis in Peloponneso. Vide Apollonium in Argonaut. II *, Strabonem non uno loco, Trogum sive Iustinum in XII, atque alios. Itidem præter Cocytum Campaniæ,

Parthenopen inter, magnæque Dicarchidos arva:

(ut de eo est apud Petronium Arbitrum) etiam Cocytus est in Epiro prope Cichyrum urbem; teste Pausania in Atticis. Sed ex iis, quæ diximus, obscurum non est, Homerum, quem alii secuti, potiùs à Campaniæ Cocyto, uti & ab ejusdem Acheronte, & Styge, & Pyriphlegethonte, has appellationes ad commenticios inferorum fluvios transtulisse. Neutiquam verò iis assentio, qui Cocytum primò putant inferorum amni competere, ac sic dici ἀπὸ τοῦ κωκύειν, quod est *lugere, flere, ejulare.* Nempe secundùm illud Scripturæ ‡: *Istic erit fletus, & stridor dentium.* Nihilo magis placet, ut sit à [illegible],

* verſ. 351, & ſeqq.

‡ Matth. cap. 28, verſ. 12, & c. 22, v. 13, item c. 24, v. 51, & Luc. 13, 28.

cacatà,

cacatà, quod idem ac קאת, hoc eſt, *onocratalus*, aliáve avis immunda: ut liquet ex Ieſ. XXXIX, 11. Cujuſmodi avium nomina ſecundùm Hebræos, etiam ſpiritibus tribuuntur agentibus in locis deſertis. Omnino autem veriſimilius eſt, poëtas nomina hæc à ſuperis ad inferos tranſtuliſſe. Quomodo etiam videmus ab Hebræis factum in *gehenna*. Quippe ea propriè vallis erat prope Hieroſolymam: ubi cùm Iudæi antea ſoliti eſſent Molocho efferre liberos; rex Ioſias, quò locum hunc profanaret, cadavera immundáque omnia eò juſſit inferri: unde poſtea factum, ut ad tormenta impiorum ea transferretur appellatio: quemadmodum pluribus enarrat B. Hieronymus in Matth. Euang. cap. X.

CAPVT LXXXII.

Aqua veteribus Scythis pro numine erat, ut quibus Thamimaſades *idem fuerit, ac Romanorum* Neptunus. *Obiter de Artimpaſa, ac vocabulum hoc correctum apud Origenem, & Heſychium. Fontibus & lignis ſacrificatum ab Heſſis, & Bohemis. Peruanis divino honore affectum mare, nomine* Mammacocha; *item flumina, ac fontes.*

POſt Græcos, & Romanos, venio ad Scythas, Celtas, ac novi etiam orbis incolas. Scythis, ut Sol, & Luna; aër & terra; ſic aqua etiam colebatur. Sed nomina eis longè alia: ut oſtendit Herodotus in Melpomene: Ὀυνομάζονται δὲ Σκυθιςὶ Ἱςίη μὲν, Ταβιτὶ· Ζεῦς δὲ καλεόμενος Παπαῖος· Γῆ δὲ, Απία· Ἀπόλλων δὲ Οιτόσυρος. Ουρανίη δὲ Ἀφροδίτη, Αρτίμπασα. Ποσειδέων δὲ, Θαμιμασάδης. *Veſta Scythicè vocatur Tabiti; Iupiter autem, Papæus; Tellus, Apia; Apollo, Oetoſyrus; Cæleſtis Venus, Artimpaſa; Neptunus, Thamimaſades.* Quem locum etiam Origenes adducit contra Celſum lib. VI. Sed apud eum perperam Αργίμπασα, pro Αρτίμπασα, legitur. Nam poſterius hoc comprobatur veteri inſcriptione *: ΔΙΙ. ΠΑΤΡΙΩΙ. ΑΡΤΙ::ΠΑΣΑ. Vnica ſolùm litera μ exeſa. Heſychius: Αρτιμήασαν, ὀρανίαν Ἀφροδίτην ὑπὸ Σκυθῶν· Vbi η priori loco pro ι, poſteriori pro π irrepſit. Vnde verò & Veneris, & Neptuni, & cætera, quæ dixi, numina trahant nomina iſtæc Scythica, poſt tot ſecula difficile eſt dictu: cùm ne illud quidem ſatis conſtet, utrùm Herodotus ea fideliter expreſſerit. Fere enim ita uſu venit, ut cùm nomina in aliam transfunduntur linguam, multum de genuinis deperdant, ſic ut illi, unde profecta, vix ea agnoſcant pro ſuis. Sed ſi tamen de origine eorum commentari animus ſit; non ea aliunde arceſſam, quàm è veteri Germanorum lingua, cui proxima erat iſta Scytharum: quando ex Aſiatica Schythia Scythiam Europæam, vicinaſque magnæ Germaniæ gentes, genus ducere, validis evincere argumentis admodum

* *Inter Gruter. pag. 60, num. 6.*

dum nobis ſit proclive. Sed non eſt id hujus inſtituti : & paucis defungi ſi velim, videar ſine ratione vel βεκανίζειν, vel, ſi malis, βεκκεσεληνίζειν.

Ad propiora igitur me ſecula confero. Ac primùm illud, quo Cattos ſive Heſſos convertit S. Winfrid, cognomento Bonifacius, primus epiſcopus Moguntinus; cujus vitam, ſed interpolatam, legas apud Surium a. d. v Iunii. Id quod dicam, apud eũ reperias cap. XXII †. Sed ſcriptor ejus vitæ, præfatione ad fratres Fuldenſes, ait, ſe ea, quæ obſcuriùs ſcripſerat S. Willibaldus, primus epiſcopus Eiſtetenſis, aperto enarrâſſe ſermone. Eum Willibaldi librum edidere Caniſius quarto Antiquarum Lectionum libro part. II *, & Serrarius unà cum S. Bonifacii epiſtolis. Verba igitur hujus Wilibaldi, miſſo exſcriptore, & interpolatore, excerpam ex cap. VIII : *Tum verò Heſſorum jam multi Catholicæ fidei ſubditi, ac ſeptiformis ſpiritus gratiâ confirmati, manus impoſitionem acceperunt. Et alii quidem, necdum animo confortati, intemeratæ fidei documenta, integrè recipere renuerunt : alii etiam lignis, & fontibus clanculò, alii autem apertè, ſacrificabant.*

† *ſive prioris editionis Colonienſis, quæ anni eſt* 1572, *& capita adſcripta non habet, pag.* 477.

* *pag.* 343.

Itidem Bohemos fontibus ſacrificâſſe, lego apud Ioannem Dubravium lib. I Hiſtoriæ Bohemicæ †. Qui & huic rei firmandæ de nympharum ab hac gente cultu, & id genus numinum, verba adducit è Procopii hiſtoria Gothica ‡. Idem Dubravius in nono hiſtoriæ ſuæ * ſic ſcribit : *Cætera in Bojemia tranquilla erant, niſi quòd ad vomitum ſuperſtitioſi rurſus revertebantur, Lares, & Lemures, colentes, victimaſque tum ad fontes, tum ad lucos, & compita mactantes.*

† *pag.* 5, *editionis Wechelianæ.*

‡ *Procopii locus eſt lib.* 3, *pag.* 277, *editionis Auguſtanæ ab Heſchælio Græcè procuratæ. Sed de ſylvarum cultu, de quo addit Dubravius, nihil apud Procopium legas. Decepit Dubravium interpres Chriſtophorus Perſona : qui ubi Græcè eſt* ποταμὸς, *oſcitantius* ſylvas *vertit, cum* fluvios *deberet.*

* *pag.* 68, *edit. Wechel.*

Abſolvã, ubi aliquid de novo orbe adjecero. Mare pro Deo coluere Peruani, ac numen hoc dixere *Mammacocha:* item flumina ac fontes ab iis habebantur pro Diis. Teſtis de his locuples Ioſ. à Coſta lib. V, cap. II, & IV.

CAPVT LXXXIII.

Acceditur ad aëra, qui & ipſe cæli nomine continetur, ac quandoque διακελικῶς hoc cælum, *nominatur. Aëris profunditas quanta ſit ex Brahæi ſententia. Quæ ſuprema aëris regio dici ſolet, in duas diſpeſcitur; unam expertem, alteram participem fumoſæ exhalationis. Non eſſe proprium elementalis ignis locum inter aera ſupremum, & orbem Lunarem : imò nec Ariſtotelem id putâſſe. Perperam* crepuſculi *nomine etiam* diluculum *intelligi. Quouſque eleventur halitus terreſtres. Altitudo quanta Caucaſi, Tenariffæ, Pariacacæ. Verticem Atlantis, ac Pelii montis, infra nubes eſſe. Quantum nubes abſint à nobis. Cur Deus aëra fecerit pellucidum, fluidum, item exhalationum, & caloris ac frigoris capacem. Cur reſpiratione nobis ſit opus. Lactantius emendatus.* Anima, & aer, *unde dicta.*

AB aquis venio ad corpus, quod inter cælum ſidereum, & aquæ terræque globum, eſt interjectum : puta cælum aëreum ; quod nunc *cælum* nomine

nomine totius, nunc particulatim *aer* vocatur. Nam, ut Varro ait apud B. Auguſtinum *, *Mundus dividitur in duas partes, Cælum, & Terram; & Cælum bifariam, in Æthera, & Aëra.* Ac ſimiliter idem Varro in v de L. L. *Cælum dupliciter dicitur, & ſupremum illud, ubi ſtellæ; & hoc totum, quod complexu continet terram.* Lucretius lib. IV ‡:

* lib.7 de Civit. Dei cap. 6.

‡ 132.

Conſtituuntur in hoc cælo, qui dicitur aer.

Sunt viri eruditi, qui exiſtiment, aëra non dici *cælum*, ſed, ut hîc loquitur Lucretius, *hoc cælum*; ac ſimiliter Græcis, non ὐρανὸν vocari, ſed τὸ ὐρανὸν; Hebræis non רקיע, *rakia*, ſed cum ה demonſtrativo, הרקיע, *harakia.* Sed id in nulla linguarum, quas adduximus, perpetuum eſt.

Quemadmodum autem *cælum*, ita & *Iupiter*, non pro ſidereo tantùm cælo, ſed pro aëre etiam, uſurpatur. Sed hoc inferiùs comprobabitur.

Quàm vaſtum ſit hoc aeris corpus, argumento eſt, quòd (ut Tycho Brahe ſe obſervâſſe ſcribit) ab terra uſque ad Lunam ſint ſemidiametri terræ quinquaginta duæ. Quomodo is, ut colligit Chriſtophorus Rhotmannus *, major erit centies millies globo aquæ terræque.

* lib. I. Tychonis Brahe epiſt. Aſtrolog. p. 122.

Dividitur autem non à Peripateticis modò, ſed Stoicis quoque, in regionem ſummam, mediam, imam. Ita Seneca lib. II Nat. Quæſt. cap. X, & Plin. lib. II, cap. XXIII. Poſſis tamen, ut arbitror, commodè eam diſtribuere in regiones quatuor. Suprema enim illa eſt duplex: una purior, liquidiorque; altera fumoſas habens exhalationes. Prior iſta, quæ plurimùm immunis eſt à meteoris, extendit ſe, ex ſententia Peripateticorum, uſque ad elementum ignis; ut malunt alii, uſque ad concavum ætherei orbis, in quò Luna infimum obtinet locum. De puro igne, Lunæ proximè ſubdito, inane eſt ſuſpicari, ac ne Ariſtoteles quidem illud putavit. Solùm inter æthereos orbes, & purum aera, intereſſe tradit, ἀναθυμίασιν ξηρὰν καὶ θερμὴν, *exhalationem ſiccam, & calidam*; ut videre eſt Meteorologicorum lib. I, cap. VII. Illud autem ὑπέκκαυμα, (quaſi *incenſionis fomitem* dixeris) ut non ſit aer purus, ita nec eſt ignis purus, ſed fuerit aer fervens ex calidarum exhalationum mixtura. Tantùm verò abeſt, ut exiſtimemus, inter aera, & æthera, puri eſſe ignis elementum, ut aera credamus, ſi non toto eſſe æthere, ſaltem uſque ad cælum ſtellarum fixarum: ac raritate quidem ab æthere, non tamen ſpecie, totâque differre naturâ: quemadmodum ſatis ex iis eſt cognoſcere, quæ de materie cæli diximus libri hujus cap. XXXVIII. Sed de ætheris ſubſtantia nunc mittamus: ac videamus ſolùm de aere inter planetarum infimum, & aquæ terræq; globum, intermedio. Et quia diximus de parte illâ Lunæ proximâ, à meteoris magis immuni; nunc accedamus ad alteram, propiorem nubibus, intra quam ſe fere fumoſæ continent exhalationes utriuſque crepuſculi, vel, ut more

potiùs loquar Romano, quàm barbaro, tum diluculi, tum crepuſculi : hoc eſt, illi, qui longè ſupra altiſſimos montes elevantur, primique mane Solis admittunt radios, & veſperi eos retinent poſtremi. Exhalationes iſtæ elevantur à terra milliaribus Italicis LII, ſive Belgicis XVII, ſive Germanicis XII. Quam ſententiam ab Alhazeno, & Vitellone olim aſſertam, variis certiſque argumentis Tycho Braheus comprobavit. Ac in tantum quidem attollitur inferior ſupremæ regionis pars; intra quam exhalationes fumoſæ fere conſiſtunt. Pauci verò montes in hanc uſque partem elevantur. Talis Caucaſus in Aſia; qui, Ariſtotele teſte *, tertiâ noctis parte retinet crepuſculi radios : item Tenariffa in Canariis; qui cum in mari conſpiciatur ex quatuor graduum intervallo, perpendiculum habet milliarium IX, ac dimidii : ut in Eratoſthene ſuo collegit vetus collega & amicus, ὁ μακαρίτης Wilibrordus Snellius : adhæc in Americæ parte ea, quæ Peruviæ nomen habet, montes varii, quibuſcum Alpes comparatæ videantur caſæ præ palatiis : unus autem eorum Pariacaca in jugo aëra habet adeò tenuem, & ſubtilem, ut magna cum difficultate, & moleſtia, ac vix ſine nauſea & vomitu, poſſis reſpirare. De quo Ioſephum Acoſtam vide lib. III Hiſt. Ind. cap. IX. Plurimùm verò excelſos etiam montes, vel infra, vel ſaltem intra mediam conſiſtere regionem, argumento erunt, non modò Alpes nivoſæ, ſed etiam Atlas, quem non Maro † tantùm nubibus in vertice cingi, ventoque & imbribus cecinit pulſari : ſed Dio ‡ etiam, etſi altiſſimum crederet montium, perpetuâ tamen ait nive conſperſum. Pelii quoque montis verticem eſſe intra nubes, obſervavit Ptolemæus Philadelphus, cum ſciendi curioſus eum adſcendiſſet; ut eſt apud Plutarchum in Paullo. Ac licet ſic vulgò de Hæmo ferretur, ex eo proſpectari, hinc mare Adriaticum, & Alpes, inde autem Pontum Euxinum : Philippus tamen, Macedonum rex penultimus, cum eum adſcendiſſet, comperit, (Livii * verba ſunt) *ubi jugis appropinquabant, adeò omnia contecta nebulâ, ut haut ſecus, quàm nocturno itinere, impedirentur.*

* lib. I Meteor. cap. 3.

† 4 Æn.

‡ lib. 75.

* lib. 40.

Ex hiſce, quæ de montium altitudine diximus, ſtatuere etiam licet de altitudine mediæ, vel ſi ſupremam nobiſcum in duas diſpeſcas, tertiæ aeris regionis. In quo tamen non per omnia convenit hominibus eruditiſſimis. Sed vel veriſſima eſt, vel proximè à vero abit, opinio eorum, quibus videtur, concavum nubium abire à nobis paſſibus quingentis, ſive ſpatio milliaris Italici dimidii. Tantum enim abſunt nubes, cùm graviſſimæ ſunt, & in pluviam ſe jam reſolvunt. Convexum autem nubium abeſt plus minùs Italicis milliaribus quatuor : à quo non multum abiit Poſidonius, qui, Plinio † teſte, ajebat, *non minùs* XL *ſtadiorum à terra altitudinem eſſe, in quâ nubila, ac venti, nubeſque proveniunt.* Id quinque fuerit Italicorum miliarium.

† lib. 2, cap. 23.

Nam

Nam octona ſtadia millenis conſtant paſſibus. Cardanus, in XVII Subtilitatum, ut de proximis aſſentit nubibus, (nam ait, vix quingentis abeſſe paſſibus) ita de remotiſſimis modum videtur nimis coartâſſe: ut qui ſummas etiam arbitretur vix ad bis mille paſſus elevari: id verò iis refellitur, quæ de perpendiculari diximus altitudine montium, qui nivibus obteguntur.

Sive verò tripartitum malis, ſeu quadripartitum ſtatuere hunc aëra; ſive item regiones eas universè, prout aëris ſunt; ſive particulatim, ut hujus ſunt, vel illius regionis, conſideres: undecunque divina ſe exerit providentia.

Ac primùm in eo, quòd corpus ſit, non opacum, quale terminat viſum; ſed perſpicuum, quod lucem ac colores tranſmittit. Quare niſi perſpicuus aer foret, quid magis oculi prodeſſent, quàm cæcis? Et eo major eſt admiratio, quòd ſimul tot colorum ſpecies eundem tranſeant aëra ſine mixtura, ac confuſione. Vt liquet, ſidera, prata, hortos, ædificia, animantia, contemplanti.

Alterum eſt, quòd aër non ſolidum ſit corpus, ſed tenue ac fluidum. Tenuitas ac ſubtilitas magna eſt in aranearum filis. Cernuntur tamen. Aër fugit conſpectum omnium. Fila aranearum, ut facile rumpas, ſic difficulter jungas. Aër non facilè modò ſcinditur, ſed ſciſſus etiam facilè unitur. Abſque hac tenuitate & fluxu aëris foret, non naturali, non ſpontaneo ſecaretur animalium motu. Quàm difficulter terram animalia penetrant ſubterranea! Qui progrediamur, ſi paries obſtet? Quàm difficilis ingreſſus per aquas ipſas! Per aëra autem quàm velociter volant aves, ambulant homines, corpora quoque alia de loco transferuntur in locum. Etiam tenuis illa ac fluida natura requirebatur tum ad loquendum, tum ad audiendum. Nam & opus erat aëra ſonum loquentium recipere: qui autem loquitur, neceſſe habet linguæ plectro variè aëra ferire, ac figurare. Opus etiam fuit, aëra, quem ſonum recepit, tranſvehere ad aures. Quare abſque aëre eſſet foremus, quaſi ſurdi, & muti. Atq; admirationem hîc auget, quòd eopſe tempore, per aëra eundem, diverſæ ſonorum ſpecies pervadant ad aures noſtras. Vt ſi hinc audias ſuſurrum fluminis, inde arboris; ponè cantillent aviculæ, à fronte canant pueri ſymphoniaci.

Præterea utilitatem aëris commendat, quòd tum caloris ac frigoris eſt capax, tum vaporis etiã, ac fumoſæ exhalationis. Vapore in nubes, ac pluviam, concreſcente, terra humectatur: unde plantæ & animantia nutriuntur, ac augentur. Fumoſæ exhalationis utilitas ex iis cognoſcetur, quæ de fulmine dicentur, & aliis meteoris igneis. Sed imprimis calor, & frigus, requiritur, quia abſque iis non ſit rerum generatio, vel conſervatio. Sed

 omnia

omnia exſuperat, quòd cùm homo, ad paucos dies, ſupervivere poſſit ſine cibo, & potu, non tamen id poſſit, niſi ſpiritum ducendo. Nam opus eſt illi tum ἀναπνοῆ, ſive inſpiratione per os, nares, arterias; tum διαπνοῆ, ſive tranſpiratione per cutis meatus. Exiguntur autem hæc propter tria; ἔμψυξιν, ſive *refrigerationem*, ῥίπισιν, ſive *ventilationem*, καὶ γένεσιν πνεύματος ψυχικοῦ, *generationem ſpiritus animalis*. Neceſſe enim eſt, attrahendo pulmonibus aëra frigidum, temperari continuò caloris nativi æſtum. Vnde &, aëre, quem attraximus, calefacto, eundem pulmonibus exſpirari opus eſt. Propterea Galenus, libro an ſanguis in arteriis contineatur, ait, aëra attrahi, non quia ejus requiratur ſubſtantia, ſed quia egeamus ejus frigore. Ventilatio præterea tributa nobis ad ignẽ caloris nativi excitandum; qui alioqui tepeſceret, ut ignes noſtri cineribus obducti. Denique nutriri neceſſe ſpiritum animalem; qui pulmonibus adductus, & corde receptus, in eo elaboratur, ac cerebro perficitur; hinc per corpus diffunditur, ut proximum ſit inſtrumentum ſenſus, & motus. Vnde Vitruvius, præfatione lib. VIII: *Corpora ſine ſpiritu redundanti non poſſunt habere vitam, niſi aër influens cum incremento fecerit auctus, & remiſſiones continenter*. Imò ex multiplici ejus uſu, quem diximus, collegere aliqui, animam eſſe aëra. Vt Varro, apud Lactantium lib. de Opificio Dei cap. XVII: *Anima eſt aër conceptus ore, defervefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffuſus in corpus*. Prout & optimæ habent editiones: ſed, naturâ rei ſic poſtulante, legendum cenſeo, *tepefactus in pulmone, fervefactus in corde*. Interea rectè ſubjicit Lactantius, *Hoc apertiſſimè eſt falſum*. Attamen non Varro animam ipſam dixiſſet aëra, niſi ſpiritus animalis aere gigneretur, & nutriretur. Nempe anima propriè eſt ventus; ut in illo Horatii *, *Impellunt animæ lintea Thraciæ*: item halitus oris; ut cùm dicimus, *animam fœtere*, vel *efflari*. Accommodata deinde vox animæ ſenſitivæ, quia ſe exſerit τῷ ἄειν, *ſpirando*. Tandem & vox ea rationali aptata animæ. Proprietatem vocabuli cognoſcimus ex eo, quòd ἄνεμος ſit ab ἄημι, hoc eſt, *ſpiro*. Imò & ἀὴρ ſic nominatus putatur, quia per eum ſpiramus, & vivimus. Malim tamen, ſic dici, quia eſt ſpirabilis naturæ: ut idem propriè ſit, ac *ventus*. Nam ſatis conſtat, *ſpiritum* ſæpe, & *ventum*, ſumi pro aere; à Stoicis imprimis, ut apud Senecam III Nat. Quæſt. cap. XIV. Atque idem epiſt. CXVII ait: *Hæc ſunt elementa, quibus hic mundus adminiſtratur; Aqua, Terra, Spiritus*. Saltem veriſimilius hoc etymon utroque eorum, quæ Plato adducit in Cratylo. Nec ab Græca origine veriſimilius deduxeris. Sed fortaſſe poſſis ab Hebræo fonte. Nimirum ut *Aer* prius fuerit *Aor*, ab אור, hoc eſt, *lux, lumen, ſplendor*. Ratio nominis erit, quia aer & recipiat lucem, & tranſmittat. Ac ſimiliter Saxonibus, & Belgis, *aer* dicitur **licht**, & **locht**, à **licht**, quod non ſolùm *leve* notat, ſed etiam *lumen*.

* *lib. 4, od. 12.*

Nempe

Nempe à Græco λύκης, vel Latino *lucis* vocabulo. Solent enim Belgæ apponere *t* in fine: de quo nos alibi.

CAPUT LXXXIV.

Aer pro numine habitus Anaximeni Milesio, & Diogeni Apolloniatæ: similiter sapuisse Assyrios, & Arabas: quibus per Venerem Cælestem tum Luna, tum aer subjectus, intelligebatur: item Ægyptios, qui aëra dixere Minervam: adhæc Græcos, & Romanos; quibus aer est mas, quatenus spiritus est vegetans ac movens, diciturque Iupiter: *femina autem, quatenus recipit exhalationes, & quæ inde generantur, &* Iuno *nuncupatur. Quid* pedem *dixerint in re nautica.* Dijovis, Diespiter, Lucetius. *Cur Iuno tum soror statuatur Iovis, tum uxor, ac cur à maritò dicatur suspensa de cælo appensis ei incudibus duabus. Cur ab albis ulnis laudetur Homero. Quamobrem* Sospitæ *ei datum cognomentum; item* Argivæ: *& quod nomen fuerit primæ ejus apud Argivos sacerdoti.*

ATque horum consideratio cùm sustollere mentes deberet humanas ad cultum ejus, qui aëra creâsset: contrà evênit, ut mirâ iis cæcitate deprimerentur ad venerationem creaturæ: nec vulgares solùm animæ, sed etiam maximi nominis philosophi: inter alios Anaximenes Milesius, & Diogenes Apolloniates. De priori sic Tullius in primo de Nat. Deorum: *Anaximenes aëra Deum statuit, eumque gigni, esséque immensum, & infinitum, & semper in motu: quasi aut aer sine ulla forma Deus esse possit, cùm præsertim Deum non modò aliquâ, sed pulcherrimâ specie, esse deceat: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur.* Quibus non modò Anaximenis sententiam clarè proponit; sed solidè etiam refellit. Atque ex hoc Tullii loco eandem Anaximeni opinionem tribuit B. Augustinus epist. LVI, quæ est ad Dioscorum. Ac scitè idem lib. X Confessionum cap. VI, quo tractat, Deus quid sit, & quomodo cognoscatur: *Interrogavi*, ait, *auras flabiles, & inquit universus aer cum incolis suis: Fallitur Anaximenes: non sum Deus.* De Diogene sic post superiora Tullius: *Quid aer? quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem sensum habere potest, aut quam formam Dei?* Item Augustinus lib. VIII de Civ. Dei cap. II: *Diogenes, Anaximenis alter auditor, aerem quidem dixit esse materiem, de qua omnia fierent: sed eum esse compotem divinæ rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset.* Sed, missis philosophis, de totis potiùs gentibus videamus.

De Assyriis, & Arabibus, testis est Herodotus lib. I: qui & auctor est, vocatam iis Ἀφροδίτην Οὐρανίαν*. Interim ex iis, quæ antea diximus, liquet, Orientales per Venerem Vraniam, sive Cælestem, intellexisse, tum Lunam, tum Aëra; ut eadem iis Diva fuerint Venus, & Iuno. Quod obscurum non

* *Venerem Cælestem.*

non est ex Plutarcho in Crasso : quo loco de Dea agit Hierapolitanâ : ubi aliis eam ait Iunonem, aliis Venerem credi. Οὐρανίην vocat Herodotus in primo. Ab Assyriis, & Arabibus, ejus esse cultum, ait Pausanias in Atticis. Apertéq; imprimis Iulius Firmicus lib. profanarum religionum : *Assyrii, & pars Afrorum aerem ducatum habere elementorum volunt, & hunc imaginatâ veneratione venerantur. Nam hunc eundem nomine Iunonis, vel Veneris virginis, si tamen Veneri placuit aliquando virginitas, consecrarunt.* Virginem Venerem Orientales dixere, ut Romani, & Græci, Virginem Dianam. Nempe hic signatur non terrestris Venus, sed cælestis : quæ partim est Luna, partim aer pro Lunæ ratione mutationibus obnoxius.

Ægyptii autem intellexere aëra per Minervam; teste Eusebio lib. III Præparat. Euang. cap. II ; ubi cum dixisset, Osiridem iis esse Solem, Isidem Lunam, Iovem Spiritum cuncta pervadentem, Vulcanum Ignem, Oceanum humorem, ac Nilum; subdit ista, Τὸν δὲ Ἀέρα φασὶν αὐτοὺς προσαγορεύειν Ἀθηνᾶν : *Aëra verò ajunt ab iis Minervam vocari.*

Expediam de Græcis, ac Romanis : quibus aer, partim consideratur, ratione potentiæ activæ, ac *Iupiter* dicitur : partim passivæ, & vocatur *Iuno.* Seneca lib. III Quæst. Nat. cap. XIV : *Aëra marem judicant, qua ventus est; feminam, qua nebulosus, & iners.* Nempe ut Athenagoras Legatione pro Christianis refert, ἀέρα διφυῆ ἀρσενόθηλυν τὸν Δία λέγουσιν· *aëra duplici naturâ præditum masculofeminam Iovem vocant.* Iovem pro aëre sumi, ait Servius in VI Æn. & pro exemplo adducit hoc Horat. lib. I, od. I:

— *Manet sub Iove frigido Venator.* —

Estque ejusdem od. XXII hujus libri :

Quod latus mundi nebulæ malusque Iupiter urget.

Similiter Maro I Georg. — *Iupiter humidus Austris*
Denset, erant quæ rara modò, & quæ densa relaxat.

Item in secundo :

Et jam maturis metuendus Iupiter uvis.

Est & Ennii apud Varronem in IV de L. L.

Istic est is Iupiter, quem dico, quem Græci vocant
Aerem, qui ventus est, & nubes, imber postea,
Atque ex imbre frigus, ventus pòst fit, aer denuo.

Vnde & liquet, cur *Iovem* pro *vento* dixerit Catullus Carm. VI :

— *Sive utrumque Iupiter*
Simul secundus incidisset in pedem.

Sententia est, sive ventus vela implêrit. Nam *pedem* dixere Romani pro fune, quo velum tenditur, imâque veli parte, & κατ' συνεκδοχὴν pro sinu veli, qui vento impletur. Qua de re & alibi* dixi. Ratio tralationis est ex eo,

* *Institut. Orator. lib. 4, cap. 12, sect. 3.*

eo, quia ut pes ima est corporis pars, ita & id, quod dicimus in velo. Nempe quomodo *pedem mensæ* dicunt Ovidius *, & Plinius †, *pedem vinaceorum* Columella ‡, *betaceos pedes* Varro *. Etsi Martinus de Roa Cordubensis † censeat, *pedem* Catullo propriè esse sinum sive medium veli, quia ejus beneficio, ubi vento impletum, ambulent maria, quasi pedibus, qui sunt ambulationis instrumentum.

* 12 *Metam.*
† *lib.* 12, *cap.* 1.
‡ *lib.* 12, *cap.* 43.
* *lib.* 1 *de* R. R. *cap.* 2.
† *Singularium lib.* 6, *cap.* 10.

Ad Iovem, quatenus aer est, pertinet quoque *Dijovis*, & *Diespiter*. Varro in IV de L.L: *Dialis à Iove, qui Dijovis est.* Et aliquanto ante: *Aelius Gallus, Dius Fidius, dicebat, Dijovis filius; ut Græci* Διόσκουρον, *Castorem.* Et ibidem: *Olim Dijovis, & Diespiter dictus, hoc est, aer, & dies pater.* Et post pauca: *Idem hic Diespiter dicitur, infimus aer, qui est conjunctus terræ: ubi omnia oriuntur, ubi aboriuntur.* Agellius quoque lib. V Attic. Noct. cap. XII, cùm dixisset, *Iupiter* integrè esse *Iovispater*: subdit, *Item Iovis Diespater appellatus est: id est, diei, & lucis pater: iccircoque simili nomine Dijovis dictus est, & Lucetius: quòd nos die, & luce, quasi vitâ ipsâ, afficeret, & juvaret.* Ac plura inibi in hanc mentem.

Habemus de Iove: nunc subjiciam de Iunone. Quo nomine Romanis quidem, ac Græcis, Luna etiam intelligitur, ac Terra; ut antea ostensum: sed plurimùm Ηρα, sive Iuno, est aer. Imò, ut non semel dixi, Ηρα solùm trajectis literis, ex ἀὴρ factum: quod & monitum Athenagoræ in apologia sua. Sic quoque Stoici interpretabantur. Cicero in II de Nat. Deorum: *Aer, ut Stoici disputant, interjectus inter mare, & cælum, Iunonis nomine consecratur: quæ est soror, & conjux Iovis, quòd ei similitudo est Ætheris, & cum eo summa conjunctio.* Nempe subtilitate est similis, & germana; hoc est, soror: loco autem socia, & conjugata; hoc est, uxor. Et ad hanc conjunctionem pertinet, quòd dicat Homerus, à Iove catenâ fuisse de cælo suspensam, dependentibus de ea incudibus duabus. Nam aer cælo subjacet, quasi de eo dependens: & subduntur pendenti quasi incudes duæ, terra, & aqua. Eadem ob aëris perspicuitatem dicta est λευκώλενος, hoc est, *niveis prædita ulnis*, seu *brachiis*.

Sed cur & Iuno nuncupata est *Sospita*? Credo, quia in aëre, quem attrahimus, valetudo multùm sita est. Nam, ut est apud Hippocratem, libro de Natura hominis: Αἱ νοῦσοι γίνονται, αἱ μὲν ἀπὸ διαιτημάτων, αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ᾧ εἰσαγόμενοι ζῶμεν· *E morbis alii quidem fiunt à victus ratione: alii verò à spiritu sive aëre, cujus attractione vivimus.* Nempe à prava quidem victus ratione proveniunt morbi cujusque proprii, qui σποράδες, hoc est, *dispersi* appellantur: at populares, omnibusque communes, ac pestilentes, ab aëre solent proficisci. Imò idem Hippocrates, libro de Flatibus, (si is auctor ejus libri sit genuinus) etiam priorum morborum aëra caussam facit:

neque

neque id reprehendi poteſt, dummodo non cauſſam intelligamus ſolitariam, ſed adjuvantem. Nam & ambientis aëris calor putredinem ſæpe, ac febrim, conciliat. Quandoque & eandem accendit, dum frigore ſuo meatus intercludit, ac transſpirationem impedit. Ac ſimiliter nunc humidus nimis febres longas, alvi profluvia, comitialem morbum, parit: nunc ſiccitate nimiâ gignit acrem ac bilioſum humorem. Quæ ſatis diſcere eſt, partim ex tertia ſectione Aphoriſmorum Hippocratis; partim ex libro ejus de aëre, locis, & aquis.

At Ἀργεῖα ſive *Argiva* dicebatur Iuno, quia Argis Dea eſſet tutelaris: ut cui Inachus terram hanc dicâſſet. Et veriſimile eſt, hinc cultum Iunonis promanâſſe ad Græcorum alios: atque inde opinionem ortam, Iunonem Argis natam. Et quia Iuno numen muliebre, eò & femina præerat Iunonis Argivæ ſacris. Primaque ſacerdotio functa dicitur filia Pirantis: ſive ejus nomen fuerit Callirrhoë, ut vulgo quidem legitur apud Hyginum fabulâ CXLV: ſive, quòd multò veriſimilius, Καλλιθόη, ut Phoronidos ſcriptori dicitur apud Clementem Alexandrinum †: vel Καλλίθυια, ut ex Plutarcho vocatur Euſebio in III Præparat. Euangelicæ *: aut Καλλιθέα, quemadmodum eſt apud Theonem in Aratum.

† *lib.* I *Strom.*
* *cap.* 8.

FINIS LIBRI SECVNDI.

G E-

ADDENDA

LIBRO SECVNDO.

Ex binis numeris prior paginam; alter versum aesignat.

327. IN margine post *malis*, adde : vel potiùs, ut clarissimo Seldeno visum, *Aphacitidis* : de qua cap. XXXVI loquemur.

Ibid. in textu vers. 20, pòst *dicemus*, adde :

Illud etiam, Adonim esse eundem, ac Solem, indicat, quòd Adonis est Bacchus : ut ait Plutarchus lib. IV Symposiacôn cap. V; ubi & Phanoclis versus adducit de Adonide Venerem rapiente. Bacchum verò esse Solem, alibi ostendimus.

328, 27. post *Qualis* adde : Iudæa. In ea ab Essenis Solem esse cultum pro Deo, traditum est Iosepho Scaligero Trihæresii cap. XXVII *. Compulsus verò est eo, quòd Philo libro περὶ βίου θεωρητικοῦ sic scribat de iis † : Δὶς δὲ καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν εἰώθασιν εὔχεσθαι, περὶ τὴν ἕω, καὶ περὶ τὴν ἑσπέραν· ἡλίου μὲν ἀνίσχοντος, εὐημερίαν (sic scribendum) αἰτούμενοι, τὴν ὄντως εὐημερίαν, φωτὸς οὐρανίου τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἀναπλησθῆναι. *Bis verò unoquoque die precari solent; sub aurora, & vesperam : oriente quidem Sole felicitatem, veram inquam felicitatem poscentes : nempe ut mens sua repleatur luce cælesti.* Sed hinc quidem nullis fidiculis extorqueas, Solem Essenis pro Deo fuisse. Speciosius videtur hoc Flavii Iosephi lib. II de excidio Iudaico cap. VII ‡ : Πρὶν γὰρ ἀνασχεῖν τὸν ἥλιον, οὐδὲν φθέγγονται τῶν βεβήλων. πατρίους δέ τινας εἰς αὐτὸν εὐχὰς, ὥσπερ ἱκετεύοντες, ἀνατεῖλαι. Quæ sic vertit Rufinus : *Ante Solis ortum nihil profani loquuntur : sed ei patria quædam vota celebrant, quasi, ut oriatur, precantes.* Sed cui fides fiat, Essenos, religione Iudæos, invocâsse Solem ? Nempe non aliud voluit Iosephus, quàm Solem, ut excellentissimum Dei opus, magna fuisse in veneratione apud Essenos: ac propterea nihil dixisse profani ante exortum ejus, precibusque patrio more propter Solem fusis, exposcere solere, ut quamprimum oriretur. Scaligerum tamen secutus quoque Petavius notis ad Epiphanium, eamque sententiam idem in Miscellaneis Exercitationibus tuetur cap. I. Mihi longè magis de isto placent, quæ duo summi viri scripsere, Claudius Salmasius, & Ioannes Croius; ille in Exercitationibus Solinianis *; hic in sacris & historicis exercitationibus part. II, cap. IV. Neque illud me movet, quòd iidem Esseni, ut Iosephus ait, quoties vellent exonerare ventrem, scrobem defoderent, tum pallio sibi circumfuso super eum conquiniscerent, ὡς μὴ τὰς αὐγὰς ὑβρίζοιεν τοῦ Θεοῦ· ne in-

* pag. 215.

† pag. 612.

‡ Gr. cap. 6, pag. 728.

* p. 611.

ne injuriam facerent Dei luci. Neque enim Θεὸς hic Solem ſignat; ut ſæpe utuntur gentiles; ſed verum numen: ac proinde lux Solaris non dicitur alia de cauſſa lumen Dei, quàm quia Deus creavit Solem.

Sed ut de Iudæis falſi ſint viri doctiſſimi, in aliis tamen Syriæ Mediterraneæ locis certum eſt hunc cultum Solis obtinuiſſe. Valde enim Syriæ tellus patuit. In ea quippe

334, 5. poſt *interpretabamur*, adde: Quod ſi Malachbelus ſit Lunus, Aglibolus Sol fuerit. Et fortaſſe, (quòd Scaliger in quincto de Emendatione temporum putabat) lapidicidarum errore *Aglabolus* pro *Aglabelus* ſculptum fuit. Vtcunque ſit, nihil adhuc melius video, quàm ut vox ea ſonet dominum rotundi, ſive amphitheatri hujus mundani; quod & orbes cæleſtes, & terrarum orbem comprehendit. Cur autem, contrà quàm nonnulli, Aglibelum potiùs, quàm Malachbelum, Solem arbitrer, eo præcipuè compellor, quòd Aglibeli nomen præcedat. Nec enim, puto, Lunæ vel Luni numen Solari numini præpoſuiſſent. Quod verò dicebamus, veteribus Lunam fuiſſe tum marem, tum feminam, quia numen hoc alii Lunum, alii Lunam vocarent; id non tam cauſſa opinionis ejus eſt cenſendum, quàm ſignum. Nec enim quia Lunus, & Luna, diceretur, eò Luna habebatur ἀρσενόθηλυς*: ſed contrà, quia crederetur ἀρσενόθηλυς, eo ſacerdotes Carreni pro *Luna Lunum* dicere juſſerunt. Nempe quia Lunam magis ratione principii activi, ut dignioris, attenderent; quàm paſſivi, ſive feminei. Verùm iſta pleniùs intelligentur, cùm dicam de Naturæ numine, ſive anima mundana.

* *mas feminaque.*

337, 14. poſt *In eadem*, adde: eſt Sabæorum populus: de quo ſic Theophraſtus lib. IX Hiſt. Plant. cap. IV: Συνάγεσθαι πανταχόθεν ἡ σμύρνα, καὶ ὁ λιβανωτὸς εἰς τὸ ἱερὸν τὸ τοῦ ἡλίου. τοῦτο δ' εἶναι μὲν τῶν Σαβαίων· ἁγιώτατον δὲ πολὺ τῶν περὶ τὸν τόπον. τηρεῖν δ' ἐκεῖ τοὺς Ἄραβας ἐνόπλους. *Convehi undique myrrham, ac thus, ad delubrum Solis: hoc Sabæorum quidem eſſe, ſanctiſſimum verò locorum omnium circumjacentium: cuſtodeſque habere Arabes armatos.* Sunt & populi Arabiæ

349, 6. poſt *notis* adde: Etiam hujus numinis, ac pariter Obodæ, meminit Tertullianus in ſecundo adverſus nationes cap. VIII. Sed vulgo ſic legitur: *Quanti ſunt, qui norunt viſum, vel auditũ, & Argatim* (leg. Atargatim †) *Syrorum; Cæleſtem, Afrorum; Varſutinam, Maurorum; Obodaneduſſirem, Arabum.* Vbi diviſim *Obodan, & Duſſarem*, legi oportere, monitum jam clariſſimo ampliſſimoque Dion. Gothefrido: qui primus opuſculum id publici juris fecit; uti & alia nobiliſſimi ſcriptoris, quę quondam fuere epiſcopi Agobardi, regiæ Chriſtianiſſimi Regis bibliothecæ donavit: unde Tertullianum nobis infinitis locis meliorem magno Eccleſiæ bono edidit vir

† *nempe duæ principes literæ At in & converſa.*

non

non uno nomine laudatissimus Nicolaus Rigaltius. Mirum verò Herodotum in Thalia, & ex eo Origenem lib. v contra Celsum, scribere, non alios Arabibus Deos esse, quàm Dionysum sive Liberum, quem *Vrotalt* vocant, & Vraniam, *Alilat* dictam. Nam hæc naturalia sunt numina, puta Sol, & Venus, sive Luna. At Obodes numen est animale, cum rex fuerit in Deos relatus; cujus sepultura ostendebatur in Nabathæorum tractu ab Obode hoc nomen *Obodæ* sortito: sicut dixi lib. I, cap. XXVI.

363, post vers. ultimum subjunge hæc:

De Solis apud Æthiopas cultu fidem fecerit Solis mensa, quæ apud eos esse ferebatur. Ea cujusmodi fuerit, ex Herodoti Thalia cognitum arbitror. Sed & apud Philostratum legas in VI de vita Apollonii cap. III, ut Æthiopes sacra faciant Soli, & Memnoni Eoo; cujus statua loquatur, simulac radius Solaris os ejus pertigerit. Hoc quo pacto fieri possit, liquet ex iis, quæ de Serapidis simulacro dicebamus libri superioris cap. trigesimoprimo.

365, 32. post *pestiferum*, adde: Aliud etiam etymon adferam cap. XVII.

380, 13. post *igni*, adde: Fit etiam terrâ purgatio: sed hæc comprehenditur sub ea, quæ fit igni; sive illa potiùs, quæ igni fit, continetur sub illa, quæ fit terrâ, quia ignis est è terra. Hac de re dicemus cap. LXV.

387, 31. post *acceptam*, adde: Nempe ut Geryon triceps trium fratrum concordiam signabat: sic biceps Ianus signum erat duorum regum providentiæ, & regiminis concordis. Sanè ad Ianum pertinent rerum omnium initia: Romulus verò Tatiusque, primordia sunt populi Quiritium.

388, post versum extremum adjunge ista:

Pleraque verò omnia, quæ aliquot capitibus adduximus, paucis complexus est Martianus Capella lib. II:

*Nonne hac principio geminum tu dans * tetrachordum*
Solem te Latium vocitat, quòd solus honore
Post patrem sis lucis apex; radiisque sacratum
Bis senis † perhibent caput aurea lumina ferre,
Quòd totidem menses, totidem quòd conficis horas. Et mox:
Hinc Phœbum perhibent prodentem occulta futuri.
Vel quia dissolvis nocturna admissa, & Isæum
Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Osirin,
Dissona sacra Mithram, Ditemque, ferumque Typhonem:
Attin pulcher item, curvi & puer almus aratri,
Ammon & arentis Libyes, ac Byblius Adon ‡.

390, 15. post *adductis* adde. Sed nihil mutandum: quando similiter apud eundem est Tertullianum in secundo adversus gentes cap. VIII:

* *Pro* tudans, *hic* tundens *emendat Carolus Paschalis lib.* IX *Coronarum cap.* XIII. *Malim ego* tuditans, *quo usus Lucretius. Vel potius hoc pacto:* Nonne hac (*puta ratione, quod antecessit*) principio geminum tuditans tetrachordum? *Sane in MSo nostro est* tudas.

† *Vide ibidem Paschalem.*

‡ *Versus claudicat. Nihil tamen mutandum, cum non insolens, sit Martiano in metrum peccare. Sic in versibus proximè adductis, mediam corripit in* Serapin: *& primam in* Typhonem: *ubi eum decepit, quod* Typhoeus *semper corripit primam.*

Quanti sunt, qui norunt visum vel auditum (numen) *Atargatim, Syrorum; Cælestem, Afrorum; Varsutinam, Maurorum; Obodam, & Dusarem, Arabum; Belenum, Noricum.*

400, 34. post *minor* adde : Ac similiter Theophrastus libro de Ventis, ubi dicitur, οἷον ἀσθενὴς ἥλιος, *velut Sol debilis.*

(Quo addito, fit eodem versu pro *philosopho* scribendum *philosophis.*)

444, 34. post *cæde* adde : Quomodo fuerit ex πέρσαις, & φόνος. Sed etymon hoc licet verius, illud tamen verbis Onomacriti convenientius sit; ut dici dicatur, quasi Φεροεφόνη. Nempe, ut est in Etymologico magno, ἀπὸ τοῦ φέρειν τὸ φόνον, *quod necem inferat.* Interea aliunde etiam deduxeris; ut ostendam cap. LX.

411, 18. post *Theologia* adde : Et hæc de Astarte, quatenus est Luna. Nam ut est Europa, Agenoris filia, diximus de ea lib. I, cap. XXII.

412, 22. post *Babylonis* adde : Quod iisdem est verbis apud Phavorinũ.

418, 18. post *cap.* IX ista adde : Herodotum tamen in eo sequi non dubitavit B. Ambrosius epistolâ contra relationem Symmachi.

Cappadoces etiam à Persis, ut Solis, ita & hunc Lunæ cultum, accepisse, verisimile eo fit, quòd habuerint pyræthos, & multa Persicorum Deorum templa; ut ex quinctodecimo Strabonis libro ostendam cap. LXIV. Itaq; & divam illam, quæ in somnis Syllæ præbuit fulmen, Anaitidem, seu Zaretim, vocandam censeo. Dubitat tamen Plutarchus, an non potiùs fuerit Minerva, vel Bellona. Sic enim in Sylla scribit : Λέγεται δὲ καὶ κατὰ τοὺς ὕπνους αὐτῷ Σύλλᾳ φανῆναι θεὸν, ἣν τιμῶσι Ῥωμαῖοι, παρὰ Καππαδοκῶν μαθόντες, εἴτε δὴ Σελήνην οὖσαν, εἴτε Ἀθηνᾶν, εἴτε Ἐνυώ. ταύτην ὁ Σύλλας ἔδοξεν ἐπιστᾶσαν ἐγχειρίσαι κεραυνὸν αὐτῷ, καὶ τῶν ἐχθρῶν ἕκαστον ὀνομάζουσαν τῶν ἐκείνου, βάλλειν κελεῦσαι· τοὺς δὲ πίπτειν βαλλομένους, καὶ ἀφανίζεσθαι. *Dicitur etiam ipsi Syllæ in somnis se obtulisse Dea, quam ex disciplina Cappadocum Romani colunt, sive ea Luna, sive Minerva, sive Bellona sit. Hæc Syllæ visa est assistere, & fulmen ei tradere, jussisseque singulis nominatis inimicis ejus ferire : illi icti concidere, atque è medio dilabi.* Video, cur Bellonam aliquis potuerit suspicari : quia est deæ bellicæ tradere arma ad hostes interimendos. Video itidem, cur Minervam fuisse potuerit aliquis suspicari. Nam præterquam quòd & hæc sit dea bellica, ea sola dearum fulminis habet potestatem : unde de illa sic Maro primo Æn.

Ipsa Iovis rapidum jaculata è nubibus ignem.

Vbi sic Servius : *In libris Hethruscorum lectum est, jactus fulminum manubias dici : & certa esse numina possidentia fulminum jactus ; ut Iovem, Vulcanum, Minervam. Vnde cavendum est, ne aliis hæc numinibus demus.* Ita enim in veteri cod. est exaratum. Potiùs tamen Lunam censeo intelligendam, quia Plutarchus cultum ejus divæ, quæ fulmen traderet Syllæ, à Cappadocibus ait deve-

devenisse ad Romanos. Atqui Cappadoces coluere numina Persica: his verò colebantur è femineis numinibus Luna, & Venus: ut est apud Strabonem in xv. At Veneris stellæ nemo fulmen tribuit: alius ignis est, quo urere illa Diva solet. Superest igitur, ut Luna sit. Quamquam nec repugno, quo minùs intelligatur Minerva, aut Venus, quatenus utraque eadem ac Luna censetur. Aristoteli enim eandem esse visam Minervam, Lunamque, ex Granio tradit Arnobius: cujus verba de isto adducam cap. XLII. Ac Venerem itidem ab Orientalibus eandem, ac Lunam, putari, abunde ostendimus antea. De Persis, & iis, qui Persas in hoc cultu imitabantur, ista sufficiant. Ad alias nunc gentes accedam.

421, 27. post *numinibus* adde: quæ ad Tellurem reducuntur, vel illis

424, 11. post, *Nec repugno*, adde: quandoquidem utraque appellatio & Lunæ convenit, & Telluri.

Ibid. 18. post *exsequar*, adde: Nisi hoc addi placet, etiam Minervam Saitidem eandem esse, ac Isidem, ac proinde Lunam. Plutarchus lib. de Iside, & Osir. Τὸ δὲ ἐν Σάει Ἀθηνᾶς (ἣν καὶ Ἶσιν νομίζουσιν) ἕδος ἐπιγραφὴν εἶχε τοιαύτην· *Apud Saitas simulachrum Minervæ, (quæ & Isis existimatur) hujusmodi habet inscriptionem.* Ac postea: Τὴν μὲν γὰρ Ἶσιν πολλάκις τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ὀνόματι καλοῦσιν. *Isin sæpe Minervæ nomine significant.*

427, 28. post *acceperit*, adde: sive potiùs, unde à poëtis Apollo, ac Diana, *Delii*, & *Deliæ*, nomen acceperint: quod occasionem præbuit Deliis, ut apud se natos prædicarent.

431, 6. post *idoneum* adde: Hoc in maritis etiam habet locum. Vnde*,

— Manet sub Iove frigido
Venator teneræ conjugis immemor.

Magis etiam in adolescentia id videas: quia, ut Seneca ‡ ait,

Amor juventæ gignitur luxu, otio
Nutritur, inter læta fortunæ bona.

Nempe, præter rationem, quam dixi, venationis labor sic distinet, ut non possint amoribus vacare.

433, 14. post *quieti* adde: Quamquam nec absurdè derives à λευκὸν, quod est λαμπρὸν, ut exponit Hesychius.

Ibid. vers. penult. post *Met.* adde: Verba ejus jam adduximus cap. XXI. At frustra est Iustus Lipsius; qui pro *zygia* reponit *Syra* lib. II Electorum cap. XXI.

436, 26. post *posterioribus* adde: (ut Marcellus Empiricus docet cap. XXV †)

444, 10. post *Vti* & adde: Iulius Firmicus de errore prof. relig. *Liberum ad Solem volunt referre commenta Græcorum: Proserpinam verò Liberam dicentes, Lunam esse confingunt.*

* *Horat. od. I, I.*

‡ *Octavia vers. 556.*

† *pag. 171. & 172. edit. Bas.*

464, 13. post *complectitur*, adde : Similiter *Eoi* nomine communi usus Ausonius Idyll. vi :

Quam modò nascentem rutilus conspexit Eous,
Hanc rediens sero vespere vidit anum.

Ibid. post *Magis distinxit*, adde : (ut de Vitruvio Pollione *, & aliis taceam, ac solos dicam poetas) Severinus Boethius lib. I, Met. v :

* lib. 9, cap. 4.

Et qui primæ tempora noctis
Agit algentes Hesperus ortus,
Solitas iterum mutet habenas
Phœbi pallens Lucifer ortu.

469, 24. post *circumduci*, adde : Cæsari tamen Scaligero adversus Cardanum Exercitat. cccvii, sect. I, mirum in modum hæc displicuit opinio : nec dubitat eam reponere inter nova illa, quæ prurientibus solùm arrideant ingeniis. Nempe didicerat Scaliger ex Ptolemæo, Mercurium semper esse infra Solem. Sed non eò nova illorum opinio est, quam à præceptoribus se suis hausisse profitetur Ptolemæo antiquior Vitruvius. Ingenia, sic quæ censeant, ait rerum novarum pruritu laborare : ipse scilicet à pruritu hujusmodi in aliis scientiis, quibus polleret, planè immunis. Mihi laudabile id studium amplificandi doctrinarum pomœria videtur : & quod ad præsentem controversiam, omnino statuo, à Copernico, & Tychone Brahe (ut cæteros prætercam) solidè esse ostensum, Mercurium, ac Venerem, nunc Sole esse depressiores, nunc altiores, dimidioque tempore infra eum, dimidio supra eum, volvi : Veneris circulum esse majorem Mercuriali : hunc Mercurii à terra, cum proximus est, distare semidiametris terræ IↃ LXXXV : cùm remotissimus, CIↃ IↃ CC : nec tamen examussim Solem habere pro centro, sed aliud Soli propinquum, distans à centro Solis diametris terræ CVIII. Copernicum ipsum adi lib. v, cap. XXVII. Scaligero interim ignoscere oportet; qui eo quidem vitio laborabat, quòd Mathematicos summos exagitaret lubens; cùm ipse Matheseos parum esset intelligens : sed admirandâ aliarum doctrinarum peritiâ defectum vitiumque id pensaret, ut propterea humanæ imperfectionis gnaro planè videatur inhumanum, (quod nonnulli faciunt) viro in re literaria principi arroganter insultare.

470, 28. post *exponit* adde : In Edessena etiam regione, quæ est prope Euphratem, Μόνιμος vocabatur : uti iisdem Mars Azizus. Qua de re sic Iulianus Cæsar, oratione quarta, quæ est in Solem : Οἱ τὴν Ἔδεσαν οἰκοῦντες ἱερὸν ἐξ αἰῶνος ἡλίου χωρίον, Μόνιμον αὐτῷ, καὶ Ἄζιζον συγκαθιδρύουσιν. αἰνίττεσθαί φησιν Ἰάμβλιχος, παρ' οὗπερ καὶ τ' ἄλλα πάντα ἐκ πολλῶν μικρὰ ἐλάβομεν· ὡς ὁ Μόνιμος μὲν Ἑρμῆς εἴη, Ἄζιζος δὲ Ἄρης, ἡλίου πάρεδροι, πολλὰ καὶ ἀγαθὰ τῷ

περὶ

περὶ γῆν ἐποχετεύοντες τόπῳ. Qui Edessam inhabitant, regionem ab æterno Soli dicatam, Monimum, & Azizum, Solis assessores, & contubernales faciunt. Hoc sic interpretatur Iamblichus (à quo & alia multa, ex multis pauca, accepimus) ut Monimus idem sit ac Mercurius, Azizus vero Mars, utrique Solis assessores, qui in terras bona quamplurima transfundunt. In eo tamen ab Iamblicho, & Iuliano, recedendum puto, quòd planetas Solis παρέδρους * Mercurium ac Martem faciant, cùm Mercurius, & Venus, soli circumeant Solem; ut initio hujus capitis dicebamus. Atque ut hoc nescierit uterque, sed Ptolemaicam sententiam sit secutus: sic quoque πάρεδροι sint Venus, sive Hesperus, & Mars. Inter hos enim Sol medius est; non inter Martem & Mercurium; qui inferior est Venere.

* *assessores.*

480, post ἔρις vers. 37 adde:

Interim Germani, non ut Romani, Martis nomine sidus Martis; sed, ut censeo, Iovem, vel Apollinem, intellexere: uti per Mercurium quoque non ejus nominis planetam; sed Iovem, & Apollinem, hoc est, Solem, vel cælum, designabant. Hæc satis cognoscere est ex iis, quæ de Marte, & Mercurio dicebamus cap. XIII, & XXXII. Tam Martem verò, quàm Mercurium, à Germanis fuisse cultum, etiam ostendit Tacitus lib. XIII Annal. *Sed bellum Hermunduris prosperum; Cattis, exitio fuit; quia victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere: quo voto equi, viri, cuncta victa, occidione dantur.*

487, 27. post *sedens* adde: Servium adi in Æn. IX, vers. 4.

498, 34. post *cap.* XXX adde hæc: Præter Ægyptios Romani etiam hoc sidus religiosè coluerunt. Festus sive Paullus: *Catularia porta Romæ dicta est, quia non longè ab ea ad placandum Caniculæ sidus, frugibus inimicum, rufæ canes immolabantur, ut fruges flavescentes ad maturitatem perducerentur.* Idem: *Rutilæ canes, id est, non procul à rubro colore, immolantur; ut ait Ateius Capito, canario sacrificio pro frugibus deprecandæ sævitiæ caussa sideris Caniculæ.* Atque hinc etiam obscurum non est, cur deo Robigo, sive Rubigini, præter ovem etiam Canem sacrificarent in Aprili. Vnde Ovidius in Fastis:

Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ovis.

523, 8. post *statuendum*, adde: si cæli constent materiâ, potiùs igneâ, quàm aqueâ, ut multorum fert opinio.

566, 14. post *veris* adde: Partim verò pertinent ad mundum totum; partim ad homines singulos. Priorem prædictionem dicemus universalē; alteram, particularē. Vniversalis vel est de mundi duratione vel conversione. Durationis spatium anno magno definitur: sive is sit XXXVI millium sive quadraginta novem, sive majori vel minori spatio eadem redeat siderum omnium constitutio. Conversiones mundi statuuntur octonæ, pro octonis

cæli

cæli orbibus: ſeptenis quidem planetarum; uno autem ſtellarum fixarum. Pro hiſce converſionibus totidem ſunt mundi ætates. Ac creditur Deus prodigiis quibuſdam commonefacere intelligentes rerum naturalium, quando fiat fatalis converſio, ac mundus de ætate una in alteram tranſeat. De univerſali hoc, ſive totius mundi fato, nihil eſt illuſtrius verbis Plutarchi in Sylla; ubi prius narrat, quomodo inter alia prodigia etiam claro ac ſereno cælo auditus eſſet ſonus tubæ acutus ac lugubris, ſic ut omnes exhorreſcerent ejus magnitudine: deinde hæc ſubjungit: Τυῤῥηνῶν δὲ οἱ λόγιοι μεταβολὴν ἑτέρου γένους ἀπεφαίνοντο καὶ μετακόσμησιν ἀποσημαίνειν τὸ τέρας. εἶναι μὲν γὰρ αὐτῷ ὀκτὼ τὰ σύμπαντα γένη διαφέροντα τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἤθεσι δι' ἀλλήλων· ἑκάστῳ δὲ ἀφωρίσθαι χρόνων ἀριθμὸν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συμπεραινόμενον ἐνιαυτοῦ μεγάλου περιόδῳ· καὶ ὅταν αὐτὴ σχῇ τέλος ἑτέρας ἐνισταμένης κινεῖσθαί τι σημεῖον ἐκ γῆς ἢ οὐρανοῦ θαυμάσιον. ὡς δῆλον εἶναι τοῖς πεφροντικόσι τὰ τοιαῦτα καὶ μεμαθηκόσιν εὐθὺς ὅτι καὶ τρόποις ἄλλοις καὶ βίοις ἄνθρωποι χρώμενοι γεγόνασι, καὶ θεοῖς ἧττον ἢ μᾶλλον τῶν προτέρων μέλοντες. τά τε γὰρ ἄλλα φασὶν ἐν τῇ τῶν γενῶν ἀμείψει λαμβάνειν μεγάλας καινοτομίας, καὶ τὴν μαντικὴν ποτὲ μὲν αὔξεσθαι τῇ τιμῇ καὶ κατατυγχάνειν τῶν προαγορεύσεσι, καθαρὰ καὶ φανερὰ σημεῖα τοῦ δαιμονίου προπέμποντος, αὖθις δ' ἐν ἑτέρῳ γένει ταπεινὰ πράττειν, αὐτοσχέδιον οὖσαν τὰ πολλὰ καὶ δι' ἀμυδρῶν καὶ σκοτεινῶν ὀργάνων τοῦ μέλλοντος ἁπτομένην. Ταῦτα μὲν οὖν οἱ λογιώτατοι Τυῤῥηνῶν, καὶ πλέον τι τῶν ἄλλων εἰδέναι δοκοῦντες, ἐμυθολόγουν. *Hetruſci vates mundi converſionem prædicaverunt oſtendi hoc oſtento, & mutationem in aliam ætatem. Eſſe enim earum octo genera, vitâ & moribus inter ſe diſſidentia. Vnicuique præfinitum à Deo certum temporum numerum, qui magni anni ambitu limitetur. Quum unius terminus adſit, inſtante alia, moveri ex terra vel cœlo miraculum, ut illis, quibus hæc curæ ſunt, & qui hæc percepêre, perſpicuum ilico ſit, natos eſſe homines, qui aliâ vitâ, aliis ſtudiis utuntur, & quorum gerant dii majorem, vel minorem curam. Quippe cùm alia referunt, magnas ex illorum generum capere vicibus novationes, tum vaticinandi ſcientiam modò inclareſcere, & certa præſagire, liquidis à Deo, & dilucidis inſignibus præmiſſis, modò alia in ætate abjectam eſſe, quòd fere claudicet, exilibuſque & involutis veſtigiis futurum attingat. Hæc Hetruriæ peritiſſimi vates, & qui præſtare arte videbantur cæteris, fabulabantur.* Etiam inter ejuſmodi mundanæ converſionis prodigia cenſebatur conſpectus phœnicis. Plinius lib. x, cap. II, *Cum hujus alitis vita, magni converſionem anni fieri, prodidit Manilius; iterumque ſignificationes tempeſtatum, & ſiderum, eodem reverti.* Solinus cap. XXXVI: *Cum hujus vita magni anni fieri converſionem, rata fides eſt inter auctores.* Orus Apollo lib. II, cap. LVII: Ἀποκατάστασιν πολυχρόνιον βουλόμενοι σημῆναι, φοίνικα τὸ ὄρνεον ζωγραφοῦσιν. ἐκεῖνος γὰρ ὅτε γεννᾶται, ἀποκατάστασις γίνεται πραγμάτων· *Inſtaurationem diuturnam, & quæ poſt multa fiat ſecula, volentes indicare, phœnicem avem* (Ægyptii) *pingunt. Hic enim dum naſcitur, rerum viciſſitudo fit, & innovatio.*

583,35. post *suos* adde : Etiam est Proverb.x,27, *Timor Domini apponit dies : & anni impiorum breviantur.*

630,1. post *est tellus*, adde : Servius in VIII Æn. * *Hanc autem porcam Trojani in Campania invenerunt cùm fœtu circa Laurentem agrum : quam ideo Æneas immolavit Iunoni, quia ipsa dicitur terra : ut est* † :

Conjugis in gremium lætæ descendit. —

* *pag.489, edit. prima.*

† *Georg.2.*

631,6. post *sumus*, adde : Quam propter ea, quæ dicebamus,diversam esse habitam,sacrorum diversitas ostendit. Nam,ut Servius ait in IV Æn. in illud, *Legiferæ Cereri,*&c. *Cùm Eleusinæ Cereris sacrum sit, ædes Iunonis clauditur. Item cum Iunoni Eleusinæ sit,templum Cereris clauditur : nec sacerdoti Iunonis licet gustare, unde Cereri sit libatum.*

634,7. post *fructum* adde : Imò terræ conveniat hoc nomen, si ab Hebræo fonte arcessas, ut sit ex פְּרִי peri , & ספן saphan : quorum prius *fructum* , alterum *tegere* notat. Tegit enim semina ab agricola sibi commissa.

636,10. post *dixeris* adde : De etymo interim nihil certi spondeo ; quando aliter Timotheus ; ut ex Arnobio monebamus lib.1, cap.XX.

640,14. post *dicebamus* appone :

Etiam apud Scylacem Caryandensem , in Syriæ & Phœniciæ descriptione, legas : Ορος θεοῦ πρόσωπον · *Mons Dei facies.*

651,5. post *malo* adde :

Imò hodieque in Persia, ut Solis, sic Ignis cultus obtinet : præcipuè in inclyta Persarum urbe Spahan. Eam interfluit fluentum Senderot : pars trans fluentum constituit oppidum Iulfa,ubi Christiani degunt,qui Armenii dicuntur. Cis illud vocatur oppidum Gaurisebat,gentilium sedes,quibus corpus crassum, habitus à Persarum aliis diversus, candoris magis studium quàm fuci; feminæ etiam pudicæ,ac à scortatione alienæ. Atque hi sunt, qui veterem Persarum,ut dixi,cultum retinent. Quæ accepi ab amicissimo Andrea Colvio Dordrechtano, viro non divinis modo literis, sed etiam philosophiæ,& politioris literaturę,variarumque linguarum studiis, egregio. Is verò se hausisse ea profitebatur ex itinerario manu exarato familiaris sui,viri fide dignissimi,Ioannis Mivasii, mercatoris Leodicensis ; qui annis duodeviginti in regno Persiæ vixerat.

660,22. post versum 20, *religione*, adde :

De Afris etiam sic Cæsar Scaliger Exercit. CCLVIII,sect.1 : *Scriptum est in historiis Africanis, ignem in Libya pro Deo habitum ; quem Vestalium ritu perpetuum servarent.* Hausit verò hoc ex Ioannis Leonis Africani lib. 1 ‡.

‡ *cap. de priscorum Afrorum fide ac religione , sive pag 59,edit. Batavæ.*

666, post vers. ult. adde : Ovid.IV de Ponto :

Innatat unda freto dulcis, leviorque marinâ est.

669,30. post XXXIV adde : Nec isthmi perfossi fabulam aliunde puto

 origi-

originem cepiſſe, quàm quòd, cùm primitus non conſtaret Phœnicibus de hoc freto; ſed Hiſpania Africæ contigua crederetur: Hercules Tyrius Phœnicum primus extra illud navigârit, ibique inſulam occupârit, quam Phœnicio nomine *Gades* dixit. Nempe naturâ quidem locus iſte pervius ſemper fuit: quia alioqui mare internum terras obruiſſet ob aſſidua ex Mæotide in Pontum Euxinum, indéque in mare Ægeum, incrementa. Sed qui re ipſâ pervius erat, non erat pervius Phœnicum opinione: quam primus longiùs diſſitarum gentium animis Hercules Tyrius exemit.

689, 37. poſt *noxiis*, adde. Licet ejus generis multa ſit alia reperire apud alios. Nam non ſolùm, quod Ariſtoteles * ait, ὕδατος πολλὰ εἴδη ἐστὶ, καὶ διάφορα †: verùm etiam, ut Plinius ‡ inquit, *in nulla parte naturæ majora ſunt miracula.*

* *problematum ſect.1, quæſt.13.*
† *multa ſunt aquarum genera, variaque.*
‡ *lib.31, cap.2.*

705, verſ. penult. poſt *terræ*: Cujus ſententiæ Ariſtotelem auctorem laudat Agathias lib. v.

FINIS.

I N-

INDEX LIBRI SECVNDI
DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATVRÆ;
QVI EST
De natura, cultuque corporum cæleſtium, ac quatuor elementorum.

Prior numerus, puta Romanus, indicat libri caput: barbaricus, qui ſequitur, paginam oſtendit. A *remittit ad Addenda: numerus uterque poſt* A *poſitus, notat locum additionis, iſtoc & paginæ, & verſus numero ſignatum.*

Athe-

Cal-

etiam

Leones

tympa

Num-

Eadem

Velo-

Wal-

FINIS.

EMEN-

EMENDANDA LIBRO II, & additiones pauculæ.

Priori numero ſignatur pagina, altero verſus.

308. 16. PRo *quo* ſcr. *quos.* 309.14. poſt *accederem,* reſcribe : *poſtea ſubderem de corporibus, tum imperfectis, ſive meteoris : tum perfectis, partim ſenſu præditis, ubi ordine ageremus de homine, quadrupedibus, avibus, piſcibus, ſerpentibus, inſectis : partim ſenſus expertibus, ut plantis, & foſſilibus : denique generatim tractarem de natura, & hinc adjicerem de affectionibus ipſis in Deos relatis.* 312.36 poſt *quadragies* dele *ſexies.* 315.12. pro LXXX reſcribe *novenos.* 328.17. *Paralipomenôn.* & v.18. *Emeſſenis.* 329.14. *ızbechu.* 339. 32. τωυτὸν. 340. 32. πρεσβὺς. & verſ.35. φρόνημα. 342.7. *Iſrael.* 344.12. *iſtiuſmodi.* 345.18,& 19. pro *va te* ſcr. *valente.* 346.9. poſt *hominis* adde, & *plantarum.* 355.27. pro *Plutonem* ſcr. *Ammonem.* 361.33. חמנים. Ibid. 34. חמה à חום. 365.15. pro *divinationi* ſcr. *muſica.* 366.5. poſt *quorum* adde *alterum.* 371.23. מהרם. & verſ.24. חרם. 373.37. poſt πομπεὺς adde, & πομπαῖος, *ſive deductor, vel emiſſor : item* 374.26. poſt *Sed,* adde, *ut monitum nobis lib.* I, *cap.* XXXVII. 383. 16. poſt *fieret* adde *circulus.* 386.30. poſt *corruptè* appone *additum.* 387.6. poſt *quin* dele *aut.* 397. verſ. ult. τουτέτῳ. 402.31. pro *muli* ſcr. *Romuli.* 403.31. *Chaldaam.* 404.25. *exaugere.* 406.37. pro *neque illi,* ſcr. *nulli.* 407.2. malim, *ſidus eſſe intelligens, ac prudens, igneum.* 408.5. αὐτῷ. 423.32. *Oſiridem.* 424.13. poſt *deſcendere* adde : *Nam ſic ſatis vicina beth, & meth. Et B ac M ſæpe commutantur : ut* βάμβα *pro* βάμμα, *teſte Heſychio; pro* μύρμηξ βύρμαξ, *unde* formica, & *id genus multa.* 427.14. *ſecuti.* & ibid. verſ.27. poſt *Luna,* adde, *ex Tullii quidem, & Grammaticorum mente; de quo cap. prox.* 430.23. ζώνην. 433.14 poſt *quieti* adde : *Alioqui nec abſurde dixeris, Luna eſſe à Græco* λευὸν, *quod Heſychius* λαμπρὸν *interpretatur. Sic nomen fuerit a lucis ſplendore.* 436.8. *Illithyia.* 437.16. poſt *habeatur* adde : *Hoc pacto igitur Mena, etſi nomen Lunam ſonet, non ſoror Iovis ſit; ſed filia, ac proinde Iunonis privigna.* 438.4. pro *Hercules* ſcr. *Mars.* 447.11. *Dianæ.* 457.18. σπουδαῖος. 459. 9. *illam.* 470, 21. מרקולים. 484. 2.3. *ſemidiametris.* 485. verſ. ult. pro *poteſtatumque* ſcr. *tempeſtatumque.* 488.29. Πανωρέτῳ. 496. verſ.ult. pro & *adduci,* ſcr. *nunc reduci.* 497.8. *dicantur.* 519.22. שופטם. & verſ 28 pro *Dei* ſcr. *diei.* 528. 2. pro *corporea* ſcr. *incorporea,* (ſive, ut apud Ariſtotelem eſt, ὁ μεμιγμένη σώματι, *non immixta corpori*) 566. 33. poſt *receptaculum,* hoc, & ſequenti verſu, *competere Saturno, planetæ frigido, & ſicco, eoque melancholici humoris præſidi : ac fel, ſive choleram convenire Marti, planetæ igneæ naturæ, eoque, ut ajunt, cholerico, & iracundo.* 570. 30. *dulcibus.* 573.30. pro CXC ſcr. CLXX. 591.29. ὁρῶν. 595.6. dele *eſſe.* 597.8. *ablatura.* 602.10. *lege.* & verſ.19. *prius ut.* 603.15. *adytis.* 607.36. *jacta.* 612.35. *ſubeunte.* 623.31. Βενδίδεια. 636.3. אָרוּם. 645.24 *Matronas Baccharum habitu.* 648.2. pro *Belus* ſcr. *Ninus.* & verſ.12. pro *filius* ſcr. *pater.* 653. 5,6. pro *antea laudavimus* ſcr. *cap.* LXXVII *laudabimus.* 660.33. pro *hac* ſcr. *hic.* 662.20. pro *Contrarium,* malim, *Alium, minorem tamen.* 667.31. *alliditur.* 669. 36, 37. pro *hoc* ſcr. *illud,* & pro *illud* ſcr. *hoc.* 671.11. *matutinus.* & v.12. dele *in* prius, & ſc. *incremento.* 674.4. pro *fluminis* ſcr. *fluvius.* 682. 22. *Campana.* 684. 18. ἰξ : & ibid. μεταλλάσσειν. 689. 3. *celerem aëra.* Ibid. ἄλλοι. 703.5. *Ogenidæ.* 705.32. water quam waſſer. 707.3. *Tethys.* 712.25. *Perenna.* 715.14. *adhæreſceret.* 720. 14. *Pyriphlegethon.* 723.7. *efferre.* 726.2. poſt *illi* adde *halitus.*

FINIS.

vacans uxorem alterius pœ[illegible], 2 annos pœniteat. Si uxoratus virgin[illegible]
similiter, ita ut primo horum à ſua contineat. Si ei conſenſerit, alioquin [illegible]
datur modus pœnitentiæ. Si uxoratus uxorem alterius, 3 annos pœnitea[t]
Primo horum à propria conſentiente abſtineat. Si uxoratus ancillam ſua[m]
annum unum pœniteat, & 3 quadrageſimas, & legit. fer. tribus menſi[bus]